

A BÜNNÖZÉS VILÁGA

TANULMÁNYOK A BÜNRŐL, A
BÜNNÖZÉSRŐL ÉS A KRIMINALI-
TÁS TERÉN KIFEJTENDŐ ÁLLAMI
ÉS TÁRSADALMI REAKCIÓRÓL

ÍRTA:

DR. CSIZMADIA ALAJOS

A KÁNONJOGI, JOGI ÉS POLITIKAI TUDOMÁNYOK
DOKTORA, A KIR. MAGYAR TERMÉSZET-
TUDOMÁNYI TÁRSULAT TAGJA

NYOMATOTT TAIKS JÓZSEF KÖNYVNYOMDÁJÁBAN PÉCSETT
1904

ELŐSZÓ.

Ahol a bűn habitusszerűleg jelentkezik, ott kezdődik a bűnözés világa és a programmszerű állami reakció szükségessége. Az Államok eddigelé csak az egyének elleni reakció elvének hódoltak. Ma már általánossá válik a nézet, hogy az Államoknak a tömegekkel, illetőleg a bűnözésre disponáló tényezőkkel szemben is fel kell venniök a küzdelmet, az egyének elleni represszió rendszerét pedig meg kell javítaniok.

A kriminológusok kutatásai nyomán megállapíthatjuk, hogy mennél jobban eltérünk az emberi típus ideáljától, men-nél mostohábbak a közületi viszonyok, annál nagyobb tért hódít a kriminalitás. S ez egészen természetes. A különféle mizériákkal telített physicumban és a visszásan alakuló psychicumban, úgyszintén az abnormális szociális médiumban oly hatalmas determináció rejlik, amelylyel a magára hagyott egyén (úgy a fizikai mint a morális ellentállási képességében meg-fogyatkozott ember) megküzdeni nem képes. A közület ugyan bizonyos határig megoltalmazza az egyéni szabadságot, de a viszonyok mostohaságában rejlő determinációt legfeljebb mint enyhítő körülményt vették számba, míg azzal megküzdeni, vagy legalább az egyént az ellenségesen determináló elemekkel folytatott nagy harcaiban támogatni, mind ez ideig elmulasztották. Az egyéni (relatív) szabadság hívei vagyunk, de azt is elismerjük, hogy a szabadság gyakorlása (néha) nagyon is sok akadályba ütközik s így az egyéni szabadságnak (konkrét esetekben) igen sokszor csak akadémikus jelentőséget tulajdoníthatunk. Fél emberektől, minden oldalról szorongatott egyénektől teljes valutájú cselekményeket nem várhatunk. Pedig ha az egyén a maga természetes képességével és erejével a

napról-napra szaporodó ellenséges tényezők sokaságával meg nem küzdhet s a rendelkezésére álló természetes tényezők elégtelensége folytán elbukik, az igazságos (állami szempontból) büntetésnek még a lehetősége is elesik. Ezért hangsúlyozzuk a vallás, illetőleg a vallásos nevelés szükségességét. Majd ha az egyén fizikai, pszichikai és szociális fejlődésének kedvező feltételeiről gondoskodunk, ha a vallásosságot, az emberi gyarlóság eme leghathatóbb surrogatumát kellőképpen ápoljuk s a szeretet elvét az egyéni, társadalmi és állami élet összes viszonyaiban érvényre juttatjuk, akkor a bűnről mint habitusról, a determinisztikus elem uralmáról többé nem szólhatunk és a bűnözés világából a magasabb típus ideális szféráiba jutunk, ahol az igazi vallásosság ölen az erény virágai díszlenek s az emberek a béke, szeretet és boldogító harmónia gyümölcseivel táplálkoznak. Mi mindezt az intenzívebb civilizációtól, az igazi keresztény kultúra szerencsés továbbfejlődésétől reméljük.

„Ha a büntető törvényhozás és igazságszolgáltatás feladatait csak az emberszeretet szempontjából kellene megoldani, akkor könnyű volna reá helyezkedni a krisztusi végtelen könnyőreletességnek, szelídségnek és megbocsátásnak álláspontjára, mint a legmagasztosabbra és legfenségesebbre. A törvényhozásnak azonban a való életet, az észszerűség és célszerűség követelményeit... is figyelembe kell vennie.” Balogh Jenő (L. a „Huszedik század” I. évfoly. 10. 11. füz.) eme megjegyzésére azt válaszoljuk, hogy a jól értelmezett krisztusi szeretet nem zárja ki a keserű orvosságot, az operációs asztalt stb., tehát a fegyelem szigorúbb eszközeit sem, csak azt követeli, hogy a büntetés a bűnösnek is javára váljék, illetőleg az állami reakciónak a bosszúból való kivetkőztetését és közjótékonyossági cselekményre való convertálását megvalósítsuk.

Meg kell emlékeznünk még azokról a munkákról is amelyeket dolgozatunkban felhasználtunk, egyben megjegyezzük, hogy ahol az idézett vagy átvett helyekre különös súlyt fektettünk, a szerzőről és munkájáról az illető helyen is azonnal beszámolunk.

Fayer László: A magyar büntetőjog kézikönyve. Budapest 1900.

Balogh Jenő: Börtönügyi viszonyaink reformjához. Budapest 1888. Büntető törvényeink módosításához. (Különlenyomat a „Huszadik század I. évf. 10. és 11. füz. 9.1.) Budapest 1900.

Schnierer Aladár: A büntetőjog általános tanai tekintettel az újabkori törvényhozásra. Budapest 1873. A büntet-tekről és vétségekről szóló magyar büntető törvény magyarázata. Budapest 1881.

Pauler Tivadar: Büntetőjogtan. III. kiadás. 1872. — Észjogi előtan. III. kiadás. Budapest 1873.

Vámbéry Rusztem: Büntetőpolitikai követelések. Budapest 1900.

Berner A. Fr.: Lehrbuch des deutschen Strafrechtes. XIII. kiadás. Lipcse 1884.

Wargha Gy.: Die Abschaffung der Strafknechtschaft. Grác. 1897.

Hintrager O.: Amerikanisches Gefangnis-undStrafwesen. Tübinga. 1900.

Reich E.: Kriminalität und Altruismus. Arnberg 1900.

Felhasználtam még Liszt ismert tankönyvét (Lehrbuch des deutschen Strafrechtes), a nemzetközi büntetőjogi egyesület kiadványait (Mittheilungen der Internationalen und criminalistischen Vereinigung), Carrara híres munkáját (A büntetőjogtudomány programja. A magy. tud. Akadémia kiadása), a magyar jogászegyleti értekezéseket (72), átolvastam a Jogtudományi Közlöny c. 30 évfolyamát stb. A jogbölcseleti munkák közül forrásaim: Pikler (A büntetőjog bölcselete. 1900. A jog keletkezése és fejlődése), Ahrens (Természetjog vagy Jogbölcselet. Ahrens H. után dolgozta Bihari J. 1872), Pollák Illés (Erősek és gyengék. 1902.) művei. Felhasználtam még Pikler (jogbölcseleti), Schnierer (észjogi), Concha (politikai), és Láng (statisztikai) előadásai után készített jegyzeteket, Földes statisztikáját (Magyarország statisztikája. Budapest. 1885). Munkám II. részében jó hasznát vettem Klug biológiájának és Moravcsik elmekörtanának. A tisztán filozófiai kérdésekre vonatkozólag forrásul használtam: sz. Tamás Summa-ját, Stöckl bölcseletét (A bölcselet tankönyve, ford. Répássy. 1884) és bölcselet történelmét, Kozárynak a pozitívizmusról irt munkáját (Korunk bölcselete. Pécs. 1892.), Lewes Gy. művét (A philosophia története Thalestől Comteig ford. Bánóczi. Buda-

pest. 1878.) Az említettekén kívül áttanulmányoztam a következő műveket és értekezéseket: „A föld és az ember” (Ratzel, Budapest. 1887), „Az ember származása és az ivari kiválás” (Darwin. Kiadja a k. m. T. T. társ. 1884.), „A milieu a történelemben” (Századok. XXII. évfoly.), „A fölvilágosodás keletkezésének és befolyásának történelme Európában” (Zsilinszky ford. 1872. Budapest. 7. 9. lap); fel kell még említenem P. Szathmáry művelődés történetét (Budapest 1881.) Cantu Caesar és Ribáry világtörténelmeit, Tolnavármegye regestrumait (registr. iii 1814. 900, 901, 902.), Lehmann „Babona és varázslat” c. művét, Vízaknai legújabb (1901) dolgozatát a prostitúcióról stb. stb. amelyeket többé-kevésbé felhasználtam és munkámban idéztem vagy legalább érintettem. A folyóiratok közül különösen a „Természettudományi Közlönyének” sokat köszönhetek (kiadja a k. m. természettudományi Társulat) stb. stb.

Végül hálás köszönettel adózom mindazoknak, akik pártfogással, tanácscsal, bírálattal, vagy egyébként támogattak és a nagy munkafeladvány megoldásában több-kevesebb részt vettek. Elsősorban Dr. Balogh Jenőről a m. kir. tud. egyetem jogikarának ez időszertintí dékánjáról kell megemlékeznem, aki úgyszólván működésem irányát kijelölte s az önzetlen tudós nagylelkűségével forrásmunkákkal szolgált. Orvos barátaimat sem mellőzhetem, akik biológiai téren számos értékes felvilágosítást adtak, különösen dr. Qünther József, aki munkám megfelelő helyeit (kiváltképen az elmebetegségekről szóló részt és a biológiai vonatkozású részleteket) a modern orvostudomány szempontjából felülbírálta és a mutatkozó hiányokat pótolta. Hálásan emlékezem igen t. barátaimra: dr. Fent Ferencre és dr. Steiner Lajosra, akik közül az első (a II., III., IV. és V. részt, a befejezést kivéve) csaknem az egész munkát, a második (az I. részt és a befejezést) morális illetőleg jogi szempontból felülbírálták. Itt mondok köszönetet azoknak az ügyészségi, bírósági és közigazgatási tisztviselőknek, jó ismerőseimnek és barátaimnak, akik az adatgyűjtés fáradságos munkájára vállalkoztak és nem egy esetben a hivatalos adatokat is rendelkezésemre bocsátották, úgyszintén a helybeli derék tanítói karnak, amely a technikai munkában a legszívesebb készséggel segédkezett.

Dunaszekcső, 1904. jan. 1.

Dr. Csizmadia Alajos.

TARTALOMMUTATÓ.

I.	Bevezetés.
Büntetőjogi elméletek.....	I—LXXXV
II. A természettudományi iskola.....	1—123
III. A természettudományi iskola méltatása	124—344
IV. A médium hatalma.....	345—496
Az egyén degenerációja.	
Befejezés.....	497—599

I.

BEVEZETÉS.

BÜNTETŐJOGI ELMÉLETEK.

„*Ignoramus et ignorabimus.*” A reáltudományok legki-
tűnőbb művelőinek e fájdalmas felkiáltása is bizonyítja, hogy
az emberi ismeretnek megvannak a maga határai. Harminc
évvél ezelőtt azt hitték, hogy a természettudományok óriási
lendületében minden rejtélynek megtalálják a kulcsát, s ime
kiderült, hogy semmiféle tudománynak nem fog sikerülni azt
a híres babiloni tornyot felépíteni, mely az égig érjen, s azok,
akik azt hirdették, hogy az emberi tudás merész ívekben tör
a végtelenség felé, sokkal inkább elmondhatták volna: „*coelum
ipsum petimus stultitia.*” Ma már leszálltak a lóról, s akik
kevélységükben határt nem ismertek, egy kissé alázatosabbak
és okosabbak lettek, s erre maguk a természettudományok
tanították meg az embereket.¹⁾ Az emberiség azonban nem nyug-
szik, s ha tényleg sok haszontalan kérdésben bonyolódunk
is, egyszer-egyszer gyöngyszemre is akadunk, amelyet aztán

¹⁾ Feltevésünk alaposágáról eléggé meggyőződhetünk, ha az em-
beri tudás határait a reál tudományok fényénél — hacsak hozzávetőleg
is — megállapítjuk. Így tudjuk, hogyha a rezgés nagyon lassú (másod-
percenként 40-nél kevesebb), vagy ha nagyon gyors (mp. 36000-nél több),
hangot nem hallunk. A rovarok azonban e tekintetben többre vitték. Ép
így vagyunk a fényvel is. Ha a rezgések száma 458 trilliónál kevesebb,
vagy 727 trilliónál több, a fény nagyon gyenge, nem veszem észre.
Eszerint tehát az u. n. láthatatlan hőugarak és a láthatatlan kémiai
sugarak, valamint más különös természetű rezgések is, talán örökké
ismeretlenek maradnak előttünk, mivel arról is meggyőződünk, hogy „a
tudományos módszerek (aránylag) csak kevésbé terjeszthetik ki a köz-
vetlen tapasztalás körét.” Felpanaszolják, hogy nem észlelhetjük a fizikai
rezgő mozgásokat, a nap és a föld villamos áramait, a növények és
állatok delejességét; még kevésbé foghatjuk fel az erkölcsi világ rezgő
mozgásait, s a rokonszenv, ellenszenv, a sejtelmek, a lelkek vonzóda-
sának fizikája ismeretlen előttünk. Különösen ez utóbbiakban, Meynert
halhatatlan erőlködése dacára, alig juthatunk a valószínűség határaihoz,
ahol az ember jobb eredmény hiányában legalább némileg megnyugod-
hatnék. *Ignoramus et ignorabimus.*

nagy diadallal beviszünk az emberi tudás kincstárába.¹⁾ Sajnos, meg kell nyugodnunk abban, hogy *az ember véges lény, tehát tudása is véges*; bizonyos relatív tökéletességnek örvend, s ezt a bélyeget nemcsak egyéniségén, hanem tudásán, hitén, szóval minden kvalitásán és minden munkáján feltaláljuk. Tudásunk nemcsak határolt, megbízhatatlan, hanem relatív természetű is.²⁾ Ha Flammarion azt mondhatta, hogy „bizony-

¹⁾ A spekulatív tudományok megbízhatatlanságát gyakran emlegetik. Flammarion szerint a fénynek 72 évre van szüksége, hogy a Capella-tól hozzánk érjen. A természettudományi közlöny 389. számában olvasom, hogy a Capellától a fény 40 év és 8 hónap alatt ér hozzánk. Mi ez? Leverrier rosszul számított. A méter mérték a délkörnek nem tíz milliomodnyi része. Az ösnemződés elmélete megbukott és a spontán fejlődés törvénye helyett a folytatólagos fejlődés törvényét hangoztatják. A reáltudományoknál is van tehát bizonyos határ, ahol a bizonyosság a bizonytalansággal érintkezik, ahol *be kell érniünk a valószínűséggel*. A természetfilozófia pedig középkori megbízhatatlanságát ma sem vetközte le.

²⁾ így tudom, hogy a csillagmappára rajzolt csillagok helyzete és fekvése csak színleges, a valósnak meg nem felel és a földnek a világuűrben elfoglalt állásához van viszonyítva, tehát nem abszolút, sőt az egész elrendezés csak távlati jelentőségű. Ha valamely hegy bizonyos pontjáról tájképet veszek fel, ez a tájkép nem lesz azonos azzal, amelyet az eredeti ponttól 10 kilométernyi távolságban ugyanazon vidékről felveszek, mert a távlati ponttal, a falvak, dombok stb. egymáshoz való viszonya is megváltozott. Igen gyakran ez a nézeteltérések magyarázata, s még csak azt se mondhatjuk, hogy a fölvtétel helytelen, vagy a kiindulási pont jogosulatlan. Még a fölvtétel módjáról is meg kell emlékez-nem, mert a színes üvegen, a nagyítón, üveggömbön, prizmán stb. keresztül ugyanazon tájképről mindig más és más képet kapok. Ezért kijelentem, hogy ugyanazon kérdésekről más felfogást is helyesnek tartok, sőt néha még az ellentétes vélemények is jogosultak. Így ha a Jakab hegyről veszem fel a tájképet, Kővágó-Szóllós hozzám viszonyítva lent van, míg a szent-királyi szemlélőnek kétségkívül ugyanazon község fent van. Mindkettőnek igaza van. Amit azonban az érzéki világ birodalmában könnyen megállapíthatunk, az kissé nehezebb az értelem és a pusztá okoskodás világában. Más példával is szolgálok. Rajzteremben vagyunk. A terem bizonyos helyén a tanár felakasztja a kockát s feladatul tűzi ki, hogy azt a kockát mindenki a maga helyéről rajzolja le. Természetesen ahányan vagyunk, annyiféleképp fogjuk a kockát lerajzolni, s hogy valamelyik hibázott, azt sem a rajzok egybevetéséből, sem a kockára vonatkozó ismereteinkből meg nem állapíthatjuk. Mindezen esetekben legfeljebb azt mondhatom, hogy valamely pozíció épen nem alkalmas arra, hogy a dolgok jellegzetes tulajdonságait, arányait, szépségét stb. feltüntesse. Így pl. megtörténhetik, hogy valamely pozícióból

talán az a tapasztalati tudomány is, melylyel oly nagyra vagytok” ... ép oly hiányos, mint érzékeink, amelyekkel a tapasztalatokat gyűjtjük, a tények filozófiája se számíthat többre, s meg kell elégednünk azzal, ha az igazságot, azaz a valóságot nagyjából megközelítettük.¹⁾

*Az indukciót, az okszerű következtetést bizonyító eszközzel el kell fogadnunk, jóllehet nem tagadjuk, hogy a következtetés minden tévedés forrása is egyúttal.*¹⁾ Az indetermi-

a kockának oly képtelen rajzát kell adnom, hogy a rajzból senki se ismeri fel, hogy az csakugyan a kocka rajza. Ez is a relativitásból folyik. Ezért tartom szükségesnek mindjárt munkám kezdetén álláspontomat praecizirozni, elveimet pontosan megjelölni, mert erre nemcsak a megérthetés, hanem a bíráló szempontjából is szükségünk van.

¹⁾ Meg kell még jegyezmem, hogy valamint az említett rajzteremben az egyesek pozíciója adva van, ép így látjuk az értelmi világban is, hogy az egyesek álláspontja adva van, amelyből ki- és új pozícióba behelyezkedni csak alig lehetséges. Nem szabad megfélemlenünk a világnézletről sem, amely a tapasztalás adatainak feldolgozását szintén befolyásolja. Ha már a képzetalkotáson is felismerjük az alanyiség bélyegét, mennyivel inkább elmondhatjuk ezt a képzeteknek, fogalommal való fejlesztéséről, a gondolatok kialakulásáról. Ezért — ha úgy tetszik — az a szerkezeti differencia, mely az egyik agyvelő és a másik közt van, mondhatnók az elvek rendszere, a karakter, a gondolkodás összes funkcióinál oly szerepet játszanak, amely az ugyanazon dologra vonatkozó véleménykülönbséget teljesen kimagyarázza és érthetővé teszi. El kell tehát fogadnunk, hogy ismereteink erősen alanyi és relatív természetűek. Képzeteinkre vonatkozólag tudjuk, hogy a fény, világosság, színek, hangok, zene, illat, íz, a testeknek csak látszólagos tulajdonságai, azt is tudjuk, hogy szilárd testek nem léteznek, s az anyag háromféle halmazállapotban csak hozzánk való viszonyában szerepel. Az ép érzékek, a dolgoknak hozzájuk való viszonyát, annyira mégis egységesen tükrözik vissza (vagyis a viszonylagosságban is jelentkezik annyi állandóság), amennyire szükségünk van, hogy a tapasztalati tudományokat felépíthessük, mert éneikül minden ismeretnek csak alanyi értéke volna, s a tudomány, az észlelés variatioinak esnék áldozatul. Az értelmi világban is kell lennie bizonyos szilárd bázisnak, amelyen mindnyájan találkozunk, kell lenniök bizonyos elveknek, amelyekben egyetértünk, különben az összes tudományos törekvések vége nem lesz más, mint a bábeli zavarnak újabb kiadása. Ez indít arra, hogy bizonyos alapvető kérdésekről beszámoljak, amelyek nélkül egy lépést sem tehetünk és amelyekben ha egyet nem értünk, a továbbiakban is szükségképen összekülönbözünk.

²⁾ Az indukció Stuart Mill szerint, az értelemnek azon művelete, mely által következtetjük, hogy ami egyes esetekről áll, az más hasonló

nisták így okoskodnak: nincs szabadság, tehát nincs beszámítás. Ne vegyék tehát zokon, ha ezen kétségtelenül „a priori” bizonyítással szemben, mi is „a priori” cáfolási, illetőleg bizonyítási módszerre] élünk, midőn azt mondjuk: van szabadság, tehát van beszámítás is. „Quod uni justum, alteri aequum.” Az induktív bizonyítás mellett tehát, *deduktív bizonyításnak is helyt kellett adnunk.*

Az okság elvéhez a tapasztalás vezetett, de a gondolkodás dolgozta fel a tapasztalás által nyújtott anyagot.¹⁾

esetekre is illik, ha t. i. a hasonlóság bebizonyítható. Az indukción a tapasztalás általánosítása, s ezért lehet hibás is, mert való igaz, hogy ha valaki csak fehér bárányt látott, még nem mondhatja, hogy minden bárány fehér. Ezzel ugyan azt is elismerjük, hogy teljes indukció nem fordulhat elő, mert ki van zárva, hogy minden esetből következtessünk a mindig érvényesülő törvényre. Már itt előtérbe lép az emberi értelem véges volta és az, hogy teljes indukció csak a végtelen értelemben foglal helyet. Az ész indukciójának *alapja*: Minden tüneménynek arányos oka van. A tapasztalat indukciója pedig: „Ugyanazon körülmények közt, ugyanazon tünemények fordulnak elő.” Ezen elvek a bizonyosság kritériumai. Az elvek bizonyosságát a metafizika igazolja. Ám az elvekre a tapasztalati tudományoknak is szükségük van, mert ezek nélkül a megfigyelésre képtelenek vagyunk, a megfigyelést nem értékesíthetjük, sem nem ellenőrizhetjük. A szinképelemzés szintén indukcióval dolgozik, és az égi testek alkotó részeit megállapította azon az alapon: ha van tünemény, a tüneménynek okkal is kell bírnia; ami bizonyos időben,¹⁾ adott körülmények közt igaz, ugyanazon körülmények között mindenkor igaz marad.

¹⁾ Az okság elvét metafizikailag elemzőnek tartják. (Elemző minden ítélet, melynek állítmánya az alany lényegéhez tartozik.) Libertore mondja, hogy „ezen elvben az állítmány annyira összefügg az alánnyal, hogy ha az előbbit mellőzzük, ezáltal a másodiknak fogalmát is szükségképen lerontjuk.” „Ezen elv fogalmazásában — írja Weddingen — a tapasztalati megfigyelés egyesül a szellem belátásával.” A külső tapasztalás az öntudattal kapcsolatban jutott el az okság fogalmához. Az okság elve elemző ítélet, mert a cselekvés fogalmában benne van a cselekvő fogalma. Az okság elvét még Wundt is a tudomány alapelveként mondja. A világegyetemben az okszerűség elve annyit jelent, hogy minden létező (fizikai realitás) egymásból folyik és hogy a természetben vaskövetkezetesség uralkodik. Az ember valahányszor az okszerűség elvére támaszkodik, háta mögött találja az egész nagy természetet, mely eljárásának helyességét naponta bizonyítja, mert mikor logikusan gondolkodunk és következtetünk, kicsinyben ugyan, de tudatosan vagy nem tudatosan, ugyanazt műveljük, amit a természet nagyban, de soha nem tudatosan — folytonos ismétlődésben — véghezvisz. Az ember te-

Ami pedig a *logikát* illeti, az a gondolkodási mechanizmusnak törvényszerűsége. A logika a világegyetemben uralkodó egyetemes törvényekkel harmóniában van. Ha az emberben uralkodó logikai rend, nem volna egybehangzó a világegyetem törvényeivel, azt kellene gondolnunk, hogy az ember és a világ élő ellenmondásként, két különböző és egymással ellentétes hatóoktól származik, ami képtelenség. Ha pedig a *prima causa* egy, akkor ez, egységes törvények szerint gondolkodott, midőn a világegyetemet és az embert létrehozta és mind a kettőt ugyanazon egyetemes törvények alá rendelte. Elfogadhatjuk tehát, hogy a kosmos és az ember ugyanazon törvények szerint vannak berendezve, s e szabály kivételt csak annyiban tűr, amennyiben azt az ember szellemisége megköveteli. Az ember anyagi felével a kosmos, szellemiségével pedig más magasabb törvényeknek hódol, amelyek azonban a kosmos törvényeivel összhangban vannak és azokkal nem ellenkeznek. (Ezt a materialisták következetesen ignorálják.)

Mi az ember? Az anyaghoz kapcsolt zárt erők rendszere? Egyik oldalról minden esetre az. Az erő anyag nélkül nem jelenkezik. Ezzel ugyan nem mondhatjuk, hogy nincs erő anyag nélkül, hanem csak azt, hogy az emberi észlelés körében az erő mindig az anyaghoz fűződik. Nem tudjuk, hogy *mi az erő és mi az anyag*, de mindkettőnek funkcióit és törvényeit bizonyos határig ismerjük, ami nekünk egyelőre elég. Igazuk van azoknak, akik azt mondják, hogy az anyag mennyisége már bizonyos erőmennyiséget is jelent, jóllehet bizonyos anyagcsoportosulások arról is meggyőznek, hogy a szerkezetekhez és a különböző kvalitások egyesüléséhez oly erők fűződnek, amelyeket az alkotó elemekben hiába keresünk. Elég legyen a gépekre, a rovarok óriási izomerejére, bizonyos kémiai egyesülésekre hivatkoznunk, amelyeknél akárhány esetben az anyag mennyiségével aránytalanul fokozódó erőkre bukkanunk. Amit mondtunk, azt nemcsak a fizikai, hanem a pszichikai erőkről is állíthatjuk, mert legalább a mi észlelésünk körén belül, pszichikai erő sem jelentkezik anyag

hát a „kosmos” kisebbitett kiadása, mint a régiek mondták is: „mikro-kosmos”; ami egyúttal az *analógia* alkalmazását is igazolja.

nélkül. A pszichikai erők is az anyaghoz fűződnek, az anyagban székelnek.

Ha az erő és az anyag egymáshoz való viszonyát tekintjük, azt kell mondanunk, hogy az erő az anyag meghatározója, az erő a domináns, az anyag pedig a szolgáló elemet alkotja. Az emberre alkalmazva: a psychicum uralkodik, a physicum szolgál, mind a kettő egymásra utaltan, egymással karöltve. Ha a physicumot tovább vizsgáljuk, azt látjuk, hogy az ember idegrendszere, súlya, fajsúlya, alakja stb. és minden életműködése ... cselekedete, a földi bolygó törvényeitől függ, azoknak van alárendelve, illetőleg azoknak megfelelően idomult és képződött. Látjuk továbbá, hogy a szervek összefüggésben vannak földadataikkal.¹⁾

¹⁾ *Nincs okunk arra, hogy érzékeinket megvádoljuk.* Érzékeink csak ott hagynak bennünket cserben, ahol rendeltetésükön túl követelünk tőlük. Megtéveszti a természettudósok egy részét azon körülmény, hogy a magasabb rendű állatoknak, a majomnak, az elefántnak — s a letűnt korszakok állatainak, az őszarvorrúnak, barlangi hiénának, erdei szarvasnak, mastodonnak, s még ezek előtt, az ichtyosaurus-, plestosaurus-, iguanodon-, pterodactylus-, scelidosaurusnak stb., mindnyájának nagyjából hasonló physicuma van (fej, törzs, végtagok, gyomor, tüdő, látó, halló, szagló szervek stb.), pedig ezen nincs mit csodálnunk, mert ezek mind a földre ható természetes erők behatása alatt fejlődtek és tökéletesedtek, „maguk az említett erők pedig a talajminőségtől, a légkör állapotától, a szervetlen kémiától, a hőmérséktől és a nehézkedés törvényétől függöek.” A földi világ állandóan és fokozatosan az emlősök tökéletesebb típusa felé fejlődött, míg oly szervezetet fejlesztett, mely már a magasabb pszichikai tehetségek hordozója lehetett, amely szervezet azonban másképp nem fejlődhetett, mert a földön — ez idő szerint legalább — magasabb szervezet más alakban nem képzelhető. Az evolúciónak csak az lehet az igazi értelme, hogy az élet mindig lehetséges formákat keresett, és az evolucionális korszakok fejlettsége a szervezetek fejlődésével lépést tartott. A post hoc-ból azonban ex hoc-ot nem csinálhatunk, mert akkor többre következtetünk, mint amennyire a praemissák bennünket feljogosítanak. Ez azonban nem a természettudósok, hanem a természetfilozófusok hibája. *Minden élő szervezetnek táplálkoznia kell.* A testi szervezet fönntartására és fejlesztésére szükséges táplálékok: albumin (fehérnye), cukor, zsiradék, só. A kenyérben korpát és keményítőt viszek a gyomorba. A nyál és a gyomorsav a keményítőt cukorrá, az epe, a gyomorsav és a belek egyes váladékai pedig zsírrá változtatják. A táplálkozás nemcsak a működéshez szükséges energiafogalmat, hanem a szervek regenerációját is biztosítja. Maga az organizmus az anyag szervezett csoportosulása. A szervezet képesíti a lé-

„Növekedjétek és szaporodjatok, töltsétek be a földet és vessétek hatalmatok alá!” ki embernek e bibliai programja ma is teljes érvényben van. „Növekedjétek.” Az egyén is növekedni akar, s mert nagyobb tömegben több az erő, tömeget gyűjt — s mert a szervezetben meghatványozódik az energia, szervezetekben csoportosul. Az erősebb hatalmának szférájába vonja a gyengét, bolygókként sorakoztatja maga

nyeket az életfeladatok megoldására. A szervezet egyik főfeladványa a régi anyagcsoportok felbontása és új élő anyagcsoportok előállítása. A táplálkozás a csoportosulást, viszont a csoportosulás a táplálkozást teszi lehetővé; ezért alakulnak a tömegek, ezért szükséges az erő, a tömegnek ez a biztosítéka, amely az atom-elemekkel, mondjuk az ionokkal szemben már mint hatalom (értelmesen működő erő) jelentkezik. Az új élő anyagcsoport előállításának egyik módja a táplálkozás, amelynél a képződő új csoportok nem külön egyéni, hanem összeletet élnek, a másik pedig a nemzés, két oly anyag összevegyülése, amelyből új egyén származánk. Ez utóbbinál már az egymásból való fejlődés elve dominál, amelyet az egymás után fejlődés törvénye mellett, szintén a világrend egyetemes törvényének kell elismernünk. (Állítólag az egymásból fejlődés törvényének birodalmában terem a gondolat is. Azt mondják, hogy a gondolkodás is nemzés: két nemzésre alkalmas agysejtcsoport egyesülése, amelynek eredménye a gondolat. A gondolkodásnál az egyik sejtcsoport az általános-, másik a különös tényrt rögzíti meg, s midőn e kettő az agyidegek közvetítésével egyesül, az agyban létesülő (molekuláris) elváltozások folytán új ténymegállapításra jutunk, mely mint a két ható erő eredője, külön egyéniséget képvisel. Az eredő, a szülő gondolatokkal nem azonos, hanem külön igazságot rejteget, és jöllehet az új egyéniségben mindkettőből van valami, még sem keverék az, hanem önálló és csak származásában alárendelt ténymegállapítás. Ha az említett hipotézist, csak mint a gondolat érzéki formákba öltöztetésének, materializációjának, plausibilis magyarázatát elfogadjuk, sőt még e nélkül is be kell látnunk, hogy a gondolkodás és főkép az ítéletalkotás, nagyon is kombinált funkció, s maga a gondolat, különösen az ítélet, igen sok előzetes gondolkodási folyamatot feltételeznek. Maguk a nemző gondolatok is a felmenők végtelen sorára hivatkozhatnak. A civilizált ember gondolatai az egész világ gondolataival rokonságban vannak, s ettől elütöt, egyénit — minden connexio és relatio nélkül — kitermelni: tiszta képtelenség. A társadalomban élő ember még gondolataiban is függ. Ez a függés azonban nem terhes, nem is lealázó, sőt épen az a gondolat fog legnagyobb népszerűségnek örvendeni, amelynek legkiterjedtebb rokonsága van, mert minden agyban otthonra talál. A gondolkodás az ember fejlődésének csak egyik biztosítéka. Az érzéki vágyó- és a fensőbb vágyótehetség, az emberi élet háztartásában, szintén a továbbfejlődés megvalósítására hivatott közegek.)

körül a kisebbeket, ha önállóságuk megőrzésére elég erősek, ha pedig erre gyengék, egyszerűen kiszipolyozza, felfalja azokat, hogy gyarapodhassék. Az egyén összes működése magára a létre, az existenciára támaszkodik. Sürgetik, hogy az Allamban mindenkinek biztosítsuk azt a minimális existenciát, amely nélkül az egyén degenerálódik. Ezt az organizmus törvénye is sürgeti. Ha az élő organizmusban a sejtek kellőképp nem táplálkozhatnak, hivatásuknak meg nem felelhetnek. Míg ha táplálékban nem szűkölködnek, kisebb-nagyobb csoportokba sorakozva, helyi feladatuknak hűségesen megfelelnek s mindenik elvégzi a maga munkáját. Az ember midőn táplálékáért küzd, tulajdonképen a létért küzd, mely az ember minden további működésének, tökéletesedésének alapja.¹⁾ Az embernek nem volna szabad állandóan nélkülöznie. *A létért való küzdelem* nem azt jelenti, hogy az egyén az anyagiakért, a napi kenyérért vívott harcokban eméssze fel idejét és életerejét, hanem azt, hogy a magasabb típusok kibontakozása küzdelem nélkül nem képzelhető. Ebben a küzdelemben el kell maradniok (mint már eddig is lemaradtak) a fejlődésre képtelen existenciák. Ez a fejlődő típus érdekében kívánatos.²⁾

¹⁾ Reich dr. vitatja, hogy az embereknek *vegetáriánus* életmódot kellene követniük és ebben az esetben a karakter szelídebb irányban fejlődne. Ami annyit jelent, hogy a táplálkozás chemiájának megváltoztatása folytán bizonyos anyagok többsége, az organizmus beléletében olyan elváltozásokat hozna létre, mely a hajlamokra, tehát a karakterre is döntő befolyást gyakorolna. Reich midőn ezeket mondja, annak az elvnek ad kifejezést, hogy a nagy természetben, különösen pedig a szerves világban, *a többség elve* uralkodik. Reich állításában egyébiránt, azt hiszem, bizonyos túlzás van, annyi azonban mégis bizonyos, hogy a típus a maga eszméjét csak akkor valósítja meg, ha a tökéletességéhez szükséges anyagokat kellő mértékben, kellő időben megszerezheti, s ha az anyagok (megfelelő) eloszlását, morphologiai és chemiai elrendezkedését, külső befolyások nem gátolják. Azt sem tagadjuk, hogy az életmód, különösen a bővelkedés és a szűkölködés (ez utóbbit sokan hangoztatják), a karakter fejlődésére irányadó befolyást gyakorolnak.

²⁾ Minden tovább-fejlődésnek alapja a mindennapi kenyér. *A mindennapi kenyér* (amely alatt nemcsak a kenyeret, hanem a legszükségesebbeket, a minimális lét biztosítását értjük) olyan szükséglet, amely nélkül az embernek ki kell vetköznie önmagából és szolgává vagy állattá kell devalválódnia. Az emberiséghez méltó küzdelmek kora ott kezdődik, ahol a falat kenyérért senkinek sem kell agyarkodnia, ahol az emberek

A jogrend síkjában mozgó egyénnek *három fő cselekvési köre van*: a táplálkozás, a szaporodás és az érvényesülés. Ha az emberiség történetét végiglapozzuk, észre kell vennünk az egyén szörnyű öröklődéseit, hogy rabbilincseit lerázza, a chaosból kibontakozzék, existenciát teremtsen magának és érvényesüljön. Ennek az érvényesülésnek nagyon is sokféle akadályja van, ezért az ember örökös harcra, küzdelemre van hivatva, amely egyúttal a fejlődésnek leghatalmasabb tényezője.¹⁾

Az uralkodó felfogás szerint a természet célja a faj. Az egyén főtörvénye tehát a fajfenntartás volna. Ebben az esetben azonban a fejlődés lehetetlen volna. Egyedeiben él a faj. Maga a faj csak fogalmi és nem egyúttal létező és élő valóság. Továbbá ha az egyén a fajért van, miért van a faj? Mert semmi sincs pusztán csak azért, hogy legyen. Ha azért van, hogy tökéletesedjék, akkor is azt kell mondanunk, hogy egyedeiben nemesedik és tökéletesedik a faj is. A világ alap-

a nemesebb javakért versenyezhetnek. A szocializmus egyenlősége utópia, de az elemi szükségletek kielégítésére mindenkinek joga van, s ha a jóra való gazda még házi állatairól is gondoskodik, a hivatásának tudátára ébredt Államnak az ő legkisebb polgárait sem szabad elhanyagolnia. A föld javait lekötni, egyetlen hadi vagy politikai tényért századokról-századokra kisajátítani, hogy az egyesek a túlbőségben, mások a szükség végleteiségeiben csenevészedenek el, az a képtelenséggel határos és a fejlődés törvényével incompatibilis. Ez volna a „struggle for life” elvének Lombroso szellemében való értelmezése, a csendes eliminatio tana, amely azonban a kultúremler fejében meg nem férhet. A mai jogrend a nagy vagyont védelmezi. Miért nem védi a kicsinyt, a gyengét? Azt mondják, hogy a vagyonszerzés joga minden embert megillet. A javakat lefoglalják, vinkulálják, ám tessék szerezni. A 48-as idők nagyságai meggyőzték és lefegyverezték az arisztokrátiát: felszabadították a jobbágyakat. Hol vannak azok a zseniális férfiak, akik korunk urait önmérsékletre fogják tanítani? Csak annyi jogot adjanak a gyengéknek, amennyire emberi voltukhoz képest szükségük van. Nem földosztásról van szó, hanem a javak felszabadításáról, hozzáférhetőségéről és a nemzeti jövedelem eloszlásának helyes irányításáról. Ha a gyengét védjük, óvjuk, azért még nem kell félnünk a jogrend felbomlásától. Ez nem forradalom, hanem a forradalom megelőzése.

¹⁾ Az emberiség fejlődése utján ugyancsak *három alapvető jelenséget* észlelünk. Láttuk ugyanis, hogy az ember megismerte a világot és megtanult együtt élni: igazságban és szeretetben. Ismeretünk gyarló, igazságunk hiányos, szeretetünk fogyatékos. E három tényező tökéletesítésében rejlik minden továbbfejlődés, minden kultúra kulcsa, lehetősége.

törvénye a fejlődés, vagyis az, hogy két egyén összetételéből egy tökéletesebb harmadik, egy új származzék, amelyben mint általában, két külön ok öröklött és szerzett sajátosságai egyesülnek és egy harmadikat alkotnak.¹⁾

Az egyén életére és fejlődésére nézve elhatározó tényezőknek kell tekintenünk: a szülőket, akik a nemzés tényében önmagukat adják át legbiztosabb örökségül, amit pedig adtak, azt tovább fejlesztik a nevelésben. A gyermekre nézve tehát épen nem közönbös, hogy szülője milyen életet élt midőn őt nemzette, vajjon kifejlődött magasabb értelmi, vagy csak állati életet élt-e. Az sem közönbös, hogy milyen az a családi kör, amelyben nevedett, melyek azok az uralkodó elvek, célok, amelyek a nevelők cselekményeinek mozgató elemei gyanánt szerepeltek. A kortársak felfogása, példaadása és a politikai légkör, szintén hatalmas tényezők az egyén kiérelődésének történetében. A kosmikus tényezők, az égáji és a talaj viszonyok szintén idetartoznak, amelyek az egyén individualitása szerint különbözőképp hatnak, de az egyén fejlődésében mindig számot tesznek. Az egyén a maga titkos elmélyedéseiben megrostálja, megszüri, rendszerbe foglalja a gyűjtött anyagot, úgy amint arra az ő körülményei képesítik: ezen alapszik az egyén felelőssége. A milieuról csak újabban beszélnek, pedig ha a milieut fogalmából a tisztán kosmikus vonatkozásokat kikapcsoljuk, méltán szólhatunk a milieu felelősségéről is, sőt véleményünk szerint az emberiség fejlődésében az oroszlánrész, inkább a kedvezőjei megváltozott médiumot illeti. E tekintetben főképp a tömegek szervezkedésére utalunk, mely különösen annyiban nagy jelentőségű, amennyiben az egyént magasabb célok elérésére képesítik. A társadalomban élő ember működési és

¹⁾ Ha tehát *felelősségről* szólnak, az egyénben hármass felelősséget állapíthatunk meg. Egyik a nemzők, tehát a múlt; a másik a milieu, tehát a jelen; a harmadik az egyén, vagyis a continuum felelőssége. Eddig az egyéni felelősség elvét hajtogatták, holott az egyén adott anyaggal dolgozik, meg kell tehát állapítanunk a felmenők felelősségét is. Más részről az egyén meghatározott milieu-ben fejlődik, s csak abból gyűjthet, amit a milieu rendelkezésére bocsát. A milieu pedig nemcsak a családi, társadalmi és állami (politikai) légkört jelenti, hanem azokat a kosmikus vonatkozásokat is, amelyek az egyén mikénti kialakulására hatalmas befolyást gyakorolnak.

létfeltételei adva vannak. A társadalmi ember, soha nem dolgozik pusztán a maga erejével, hanem — akár tudatosan, akár öntudatlanul — a társadalom részéről rendelkezésére bocsátott erőket is felhasználja. Az egyéneknek nagyobb tömegekbe való összeverődésének más jelentősége is van.

Akár azt mondjuk, hogy a fajok tökéletesedése a fő cél, akár az egyéneket helyezük előtérbe, minden esetben bizonyos, hogy mennél szűkebb területen történik a *vérkereszteződés*, annál gyorsabban kimerül a faj termőképessége. De nemcsak a petyhüdt vér felfrissítése, hanem a szellemek fejlődési törvénye is megköveteli, hogy az egyén mennél szélesebb rétegekben megfordulhasson és a legkülönbözőbb irányú tehetségekkel érintkezhessek. A kis kör és a csekély számú hasonló elemeknek egymásra való utalása, a szellemek terméketlenségét idézi elő. Mennél nagyobb a tehetségek, a szellemek variációja, mennél különbözőbbek a találkozói erők, annál több eredetiséget, annál több újságot fog az egyén és a faj kitermelni. Kimondhatjuk tehát, hogy az apró-cseprő törzseknek nemzetekké való egyesülése, az emberiség fejlődése érdekében is kívánatos és szükséges volt. Csakugyan látjuk, hogy a kultúrnépek különböző sőt gyakran ellentétes fajok összeelegyedéséből származtak. A szerves tömeggé való egyesülés processusa nagyon is soká tartott, a magasabb fejlődés föltételeit pedig csak a nagy tömegekben találhatjuk föl, ezért késett oly soká a modern kultúra, amely oly óriási lendülettel tör felfelé, az emberi nagyság ormaira. Amint a jogrend tökéletesedik, az egyén érvényesülése, teljesebb kifejlődése is közelebb jut a megvalósulás stádiumához. Teljes értékű és tökéletesen érvényesülő egyéniség nélkül pedig nincs faji tökéletesség, nincs maradandó nemzeti nagyság.

Az éremnek más oldala is van, s ha a fejlődési törvényt illetőleg a sejtelmeken túl alig jutottunk is, ha a szociológia, a dinamikai fejlődés útjainak kijelölésében, megbízható tájékozást csak alig nyújthat, annyit mégis tudunk, hogy az erős győz és a gyenge pusztul. Mi az erő és a gyengeség titka? Van-e az erőnek kulcsa, s a gyengeségnek van-e therapiája, higiénája? Fokozhatjuk-e a vérkeringést, befolyhatunk-e az idegrendszer és az agyszerkezet kedvező kialakulására s a mélyen szunnyadó energiákat felkorbácsolhatjuk-e? Avagy

csak tétlenül várjuk, míg a vizek, amelyek a hullámvölgyet alkották, merészen ismét fölfelé törnek és hegygyé alakulnak? Hát ha mielőtt újra feljuthattunk volna, az újabban érkező hullámok maguk alá temetnek bennünket? Népek, hatalmas nemzetek nem így tűntek-e le a történelem színteréről?

A társadalom életében *az egyének csoportosulása*, az osztályok kialakulása, a vegyrokonság elvét követi, azaz, az egyedek rokonelemeket keresnek s velők egyesülni törekednek. Az egyedek elhelyezkedése küzdelem nélkül nem gondolható. Minden egyén érvényesülni akar, a már kivívott pozíciót pedig megtartani törekszik. Így születnek a különböző jogintézmények, amelyeknek hivatása, a különálló és a csoportokba verődött egyesek létének és kellő érvényesülésének biztosítása. Minden egyén eredetileg kis erőközpontot alkot, amely gyarapodni és érvényesülni kíván; csakhogy az erősebbek legyőzik és maguk körül csoportosítják a gyengéket. Az egyén önállóságra törekvése és az égi testek központfutó ereje azonos hivatásuak: biztosítják az egyéni létet és fejlődést. A szabadság gyökerét is az egyén függetlenségi törekvéseiben kell keresnünk. *Az egyén önállóságát, kivívott pozícióját* — mint már említettük — *jogintézmények, törvények biztosítják.*

Mi a törvény? A jogérvés kodifikálása. Hát *a jog?* *Savigny* midőn a jogot mint fejlődésben levő jelenséget vizsgálja, a történeti összefüggés kapcsát ugyan felismeri, de a jognak az emberekhez és az időkhöz való vonatkozásait, az egyetemes törvényekkel való összefüggését nem látja. A jog nem írott malaszt, hanem élő törvény, amelyet csak akkor érthetünk meg, ha a világrendbe, magába a kosmosba kapcsoljuk be.¹⁾ Minden törvény genezise egyforma. A törvények

¹⁾ *Pikler* belátásos iskolája a jogfejlődés technikáját akarja bemutatni, jóllehet a jognak nincs sokkal több köze a belátáshoz, mint a nagy természet vagy az élő organizmus törvényeinek. Az egyes beláthatja ugyan a jog célszerűségét, de még mielőtt a jog a belátásra annyira beérné, hogy kodifikálhatjuk, él és uralkodik az emberekben. A jogot nem egyesek kreálják, hanem a tömegben érlelődik ki, a tömeget pedig nem a belátás, hanem az ösztönök vezetik. Ugyanezt sok tekintetben az egyesekről is elmondhatjuk. Még mielőtt beláttam volna a táplálkozás szükségességét, ettem, ittam stb., nem azért mert beláttam, hanem azért, mert — bár öntudatlanul — a természet törvényeinek hódoltam. A szervezett tömeg ép ily reflex módon végzi funkcióit, amely

forrása maga a természet, ezért az írott törvény, mely csak kodifikált jog, szintén a természet ölen fakad. Már a természetjog észrevette a jog természeti voltát, és megállapította, hogy a jogról, igazi képet csak akkor nyerünk, ha a természet nagy háztartásába beleillesztjük. A jogtörténet adatai és tényei csak arra valók, hogy a tényekben uralkodó törvényeket felismerjük és azokhoz alkalmazkodhassunk. Ennyiben igazuk van azoknak, akik azt mondják, hogy az ember uralkodása tulajdonképpen nem más mint alkalmazkodás. Az ember nem ura az egyetemes törvényeknek, nem alkotta, nem is változtathatja meg azokat, de ha felismerte, a törvény ismerete bizonyos határig úrrá teszi. A gyermek még mielőtt ezt a szót „törvény” megismerte volna, már törvények szerint gondolkodott és cselekedett. Vannak azonban törvények, amelyek az emberrel együtt fejlődnek. Ezek a törvények kezdetben mint sejtelmek, később mint határozatlan vágyakozások jelentkeznek, majd határozott alakot öltenek. A figyelmes szemlélő észreveszi, tanulmányozza és alkalmazza a törvényt. (Ebben tévednek a természetfilozófusok. Nem az alkalmazkodásban, hanem (sokkal inkább) az alkalmazásban rejlik az ember urasága. Az alkalmazkodás csak az alkalmazás sikerét biztosítja.) Ám ez nem sikerül mindenkinek. Milliók látják a jelenséget, de a benne rejlő törvényt csak kevesen sejtik, s még kevesebben vannak azok, akik tisztán és világosan felismerik, felfedezik, s az emberi tudás kincstárába mint törvényt beviszik. A törvény alkalmazása egészen más mérlegelés alá esik. Az előbbi az elmélet, az utóbbi a gyakorlat.

Voltak, akik azt mondták, hogy *a törvényt a hasznosság és a kellemesség elvéből kell* kimagyaroznunk. Az ember

funkcióknak szükségszerűségét egyesek belátják ugyan, a nagy többség azonban nem látja be, s önkénytelenül engedelmeskedik a törvényeknek, amelyek valamely cselekvésre kényszerítenek. (Talán ezen körülménynek tulajdoníthatjuk, hogy a tömegek ritkán tévednek, s ha az egyesek vagy a csoportok ezen tévedést ki is aknázzák, maga a tömeg csak rövid időre tér le a helyes ösvényről és csakhamar ismét a helyes irányba terelődik.) A lét- és a fajfenntartás ösztöne, ez a két hatalmas törvény, mely tagjainkban uralkodik, néha jobb belátásunk ellenére is megfelelő cselekvés kiváltására készítet, s ha vannak is kivételek, azok csak megerősítik a szabályt és elmondhatjuk, hogy ezek a törvények 90%-ban tényekben, 99%-ban pedig (legalább) vágyakozásban érvényesülnek.

ugyanis, midőn a fájdalomtól szabadulni akar, vagy valamely gyönyört akar biztosítani: törvényt alkot. Véleményünk szerint az ember véérébe van oltva a törvény alkotása, mert ha a világegyetem a maga egészében és legkisebb atomjában törvényeknek hódol, az ember sem élhet törvény nélkül, sőt spontán alkotásaiból is kirí a rend és a törvények szeretete. Ez az emberrel vele születik, s még ha akarná sem szabadulhatna tőle. Az egyedi és a társas létnek törvényei adva vannak, amelyek közül egyik-másik még mielőtt valaki azt belátná, már érvényesül. A létkérdésekre (önfenntartás, fajfenntartás) vonatkozólag az ember fölött az ösztönök uralkodnak. Az ember beláthatja az ösztön helyességét, de hatalmas befolyását túrni kénytelen. A szülői szeretet, a gyermek ragaszkodása szüleihez, a nemi vonzalom stb., nem a gyönyör, vagy — mint mások vélik — a hasznosság elvéből, hanem az ösztönökből erednek. Az állatokat csak nem a belátás vezeti, s a vegyrokonság elvének bizonyára semmi köze a gyönyörűséghez?! Mindegyik a maga nemében spontán alakulás, amelyhez — ha a belátás fennforgását vitatjuk, — az emberi belátásnak bizonyára semmi köze nincsen.

A mindenségnek egyik uralkodó elve: *az erősebb uralma*. Ebből folyik aztán, hogy az erősebb jogot statuál, törvényt alkot. Nézetünk szerint tehát tévednek azok, akik azt mondják, hogy a törvényeket a gyengék alkotják. A gyenge ha törvényt alkot, akkor erősebb mint az erős, mert kényszeríti ezt, hogy természetével ellenkező törvényeket elismerjen és — legalább látszólag — nekik hódoljon. Az erősebb joga otromba, mint maga a fizikai erő, amelylyel jogát szerezte és biztosítja, ez a jog tehát nevére csak alig méltó.

A történeti idők kezdetén *a vagyon hatalmával* találkozunk. Erős az, aki vagyonos. A római vagyonos polgárnak cliensei és rabszolgái vannak; vele tart a polgárságnak az a része is, amely tőle valamit remélhet, s ha övéi kíséretében a fórumra megy, meghajolnak előtte, jóakarátát és barátságát keresik. Csak természetes, hogy mindenki iparkodik vagyont szerezni nemcsak azért, mert az előrelátó a holnapról is gondoskodik, hanem azért is, mert a vagyon legtöbbször tisztességet, tekintélyt és hatalmat szerez, s ha csak a bőséges táplálkozást és az érzékiség örömeit biztosítaná és egyebet

nem adna, az emberek — annyira legalább — nem törnék magukat utána. Az ember azonban nem elégedett meg azzal, hogy az összehordott anyaghalmoz révén a hatalmasok közé jutott, pozícióját családja számára is biztosítani akarja. Megalkotja az örökjogot. Később pedig a méltóságokat is örökölhetővé teszi. A hitbizomány intézményében pedig már világosan kidomborodik az a felfogás, hogy a cím, a méltóság, vagyon nélkül semmit sem ér, azaz, vagyon nélkül nincs hatalom, tehát a vagyont, még az utódok könnyelműségével szemben is biztosítani kell, ezért szükséges az örökjog korlátozása s a vagyonnak egy kézben való megőrzése. Ha az egyesek gyengék, legalább a család legyen hatalmas, így a családfő hatalmát, befolyását, a többi családtagok javára is értékesítheti. A névnek (így) nemcsak nimbusza, hanem piaci értéke is van.

Amint a társadalmi és a gazdasági élet szövevényesebb, új hatalom jelentkezik: *a tudás*, mely a viszonyok zűrzavarában is megtalálja a helyes megoldást. Ez is értékes. Néha többet ér mint a vagyon. Olyan az, mint Béla vezér kardja, amelylyei koronát is lehet szerezni; nélküle azonban a koronát is ellehet veszíteni. Ezért a kissé komplikáltabb agyfunkcióra képes ember, a tudást feltétlenül honorálja. A tudás egyelőre ugyan csak jövedelmet biztosít és néha sok fáradtságot igényel, de más részről olyan mint a forgalomban levő tőke a heverő tőkével szemben, s annyiban értékesebb mint a vagyon, mert a hír és az ismertség révén, külön erkölcsi tekintély is jár vele.

A kisebb hatalmi egységeket a nagyobb (központi stb.) hatalommal szemben az osztályjog, a rendi alkotmány, a kiváltságok stb. védelmezik meg. A cél mindig ugyanaz: az egyszer kivívott pozíció megőrzése és átszármaztatása az utódokra.

Az emberi művelődés hajnalán általában tapasztaljuk, hogy akinek nincs vagyona, annak joga sincs. Midőn azonban az idők folyamán, az alsóbb osztályok is vagyonhoz jutottak, a hatalomból is részt kértek, s megalakult az *újabb rend*, a városok és a polgárok rendje, amelyek szintén bevonultak az „alkotmány sáncaiba.” A polgári elem megerősödését a keresztes háborúkra kell visszavinnünk, midőn úgy a központi hatalom mint a kisebb hatalmak, illetőleg a nemesség

birtokának és kiváltságainak egy részétől kénytelen megválni, hogy a szükséges pénzt előteremtse. (Mindenesetre sajátos, hogy míg Európa erősei a távol keleten sinlődő keresztényeket akarják felszabadítani a szaracénok igája alól, tudtokon és akaratokon kívül itthon maradt keresztény testvéreiket szabadítják fel, akiknek nyomorúságát, helyzetök visszasságát a nagy önzés következtében meg nem látták, s ha észreveték is, nem voltak eléggé nagylelkűek arra, hogy viszonyaikon segítsenek s a hűbériséggel kapcsolatos függési viszonyokat legalább némileg humanizálják, helyeseben: christianizálják.) Később már a központi hatalom is oltalmába veszi a városokat, s hogy az elhatalmasodott nemességgel szemben a polgárokból erős szövetségeseket nyerjen, privilégiumokkal halmozza el azokat, s így a maga részére lekötelezi. A privilegiumok- és státútumokkal, a jog iránti érzék további kifejlődésére új tér nyílt, amelyre szükség is volt, hogy az emberiség a modern parlamentarizmusra, amely már kifejlődtebb jogi érzéket követel, fokozatosan beérlelődjék.

Azt mondják, hogy a kultúra, a jog és minden, amivel századunk dicsekszik, a gyengék érdeme. Mások ellenben úgy vélik, hogy csak az erőnek van szerepe a hatalom világában. Ha valaki hatalomra vágyik, érvényesülni akar, gyűjtsön erőt, azaz, gyűjtsön anyagot. A szocialisták — mint mondják — ösztönszerűleg megérik, hogy aki érvényesülni akar, annak vagyona van szüksége, ezért kérnek részt a vagyonból. „Qui bene distinguit” ...*Az erőnek kétféle jelentkezési formája van:* az, amely a massához fűződik és a másik, amelyet a szerkezet képvisel. Az elemi felfogás csak a vagyonban keresi és csak abban látja a hatalom garanciáit. A mi polgáraink (parasztjaink) a szegény tudásra ügyet sem vetnek, ellenben a gazdagot lehet, hogy gyűlölik, de megbecsülik. Az előkelőbb gondolkodásmód bizonyára többre tartotta a haza bölcsét a maga szegénységében, mint száz más dúsgazdagot, akinek a „massa” kvalifikációján kívül egyebe alig volt. A tudás olyan erő, amelyet könnyen felválthatunk hatalomra, a „massa” ereje azonban ma már csak kivételesen jelentkezik mint hatalom. Nem minden erő hatalom is egyúttal, a hatalom azonban nem képzelhető erő nélkül, s az erő, mely már mint hatalom szerepel, legalább az egyedekben, nem a vagyoni minősítésre

támaszkodik. Az említett nézetek a szélsőséget képviselik. *Suum cuique*. Az erősnek is meg kell adnia a magáét és a gyengét sem szabad kinullázni. Akik azt mondják, hogy az erők statuálják a jogot, bizonyára az „ököljog” korszakára gondoltak. Még később a hűbéri világban is igaza van (legalább részben) annak a felfogásnak, amely az érvényesülés egyedüli módját a vagyonszerzésben látja, jöllehet akkor is voltak az érvényesülésnek egyéb utjai is, amelyekhez a vagyon nem mint előleges feltétel, hanem mint utólagosan élvezett jutalom fűződött.

A természet nagy háztartásában mindennek megvan a maga hivatása, tehát az *erősöknek* is, kell, hogy hivatásuk legyen a dolgok rendjében. Az erők csoportosították a gyengéket, összehalmozták a vagyont, tehát a kultúra feltételeit ők teremtették meg. Valamint azonban az egyiptomi gúla királyok neveit hordják, de a gyengék keze munkája, akkép a kultúrát is a gyengék teremtik meg, az erők által segítve, gyámolítva, máskor ismét üzve, hajtva, tömörülésre, ellenállásra, tehetségeik legjobb érvényesítésére kényszerítve.

A gyenge mintául veszi az erősét, s amennyiben maga is erős akar lenni: vagyont szerez. Mivel azonban a túlnyomó rész ebbeli törekvése meddő marad, nincs más hátra, mint hogy a gyenge másnemű erődítmények után lásson. Körülbástyázza tehát magát és vagyonkáját jogokkal, privilégiumokkal, amelyeket alkalmas időben megszerez, kicsal vagy; kényszerít az erősektől. Ezért látjuk, hogy a szabadságletvetek a királyi hatalom elgyengülésének idejében keletkeznek. (A magna charta és az aranybulla, a középkor két leggyengébb királyának, földnélküli Jánosnak és II. Endrének köszönik létüket. Azt mondja szent Pál, hogy „az erő az erőtlenségben virágzik”. S csakugyan látjuk, hogy az erősnek elég a maga ereje. Nem a hatalmas várurak, lovagok, királyok, szóval nem az erők forgatják a tollat, az ecsetet, nem ezeknek kezében nyeri a véső fenséges hivatását, nem ők a lantnak ihletett kezelői. Nem az erőseké a búvárkodás, a tudományos fölfödözések dicsősége, szóval nem ők a tudományok és a szépművészetek előharcosai, fejlesztői; ők csak maecenások, műkedvelők, néha műértők. Zrínyi a költő, kivételes jelenség. A tudományok és a szépművészetek világában azok uralkod-

nak, akiket a mostoha sors eszök kiművelésére utalt. *Az erő az erőtlenségben* fejlődik. Ez az érvényesülésnek igazán emberhez illő módja, mely *ritkán degenerál*, a másik ellenben, t. i. a vagyonszerzés, csak kivételesen őrzi meg az egyenes utat, a belső értékességet soha nem neveli, hanem inkább csökkenti. Akinek azonban az érvényesülés bármely utón sikerült, az már nem gyenge, hanem erős. Az erő egyik esetben a külső viszonyokban, a másik esetben pedig az egyéniségben rejlik, de az erő mégis csak erő marad, s ha ez utóbbi értékesebb, az előbbi közönségesebb, az egyik a fizikai erő, a másik a magasabb, az értelmi erő bizonyos faja. A szellem óriásai rendszeren otthonosak a nélkülözés világában, s *a szükség* acéla veri ki belőlük azt az isteni szikrát, amelylyel egy-egy világot, egy-egy korszakot felgyújtottak; máskor az erők által szorongatva termelték ki azokat a fenséges cselekményeket, amelyekkel korukat bámulatba ejtették. *Nietzsche* nem tudja mit mond, midőn a gyengéket ki akarja pusztítani a világból.

Ami pedig *a jogrendet* illeti, mi szüksége van az erősnek a jogra? A jog az erő korláta, rabbillincse. Ha az erős jogot alkotott, csak az erőszakot akarta megörökíteni, vagy a nálánál erősebbekkel szemben akart védekezni. Arra, hogy maga-magának féket kovácsoljon, s a hatalommal való visszaélés ellen önmagát és (alattvalóit) a gyengéket biztosítsa, nem volt sem eléggé erős, sem eléggé nagylelkű. Az erősnek csak kivételesen volt szüksége arra, hogy a jogszabályok bástyája mögé húzódjon, megtudta védelmezni a maga igazát vagy nem igazát: öklével, kardjával.¹⁾ Volt idő mikor az erők nagyon is erők voltak. Ezt az időt, mely századokra terjedt, az ököljog korszakának nevezték. A történelem ezeket a századokat „barbár századok” neve alatt ismeri, amikor a tudományok és a szépművészetek kolostorokba menekültek, az egyedüli helyre, ahol oltalmat remélhettek. Pedig ha a gyenge és az erős egymáshoz való viszonyát közelebbről vizsgáljuk, azt látjuk, hogy ez a két ellentétes elem egymásra

¹⁾ Az erős öklét, kardját minden átlóban megtalálhatjuk s ezért tévednek azok, akik azt hiszik, hogy a jogrend megszerkesztésében az erőknek semmi részük nincs. Vájjon a jus primae noctis-t is a gyengék statuálták?

van utalva. Az erős férfit elbájolja a gyenge nő, s a kettő egy harmadikat hoz létre, amelyben az erő és a gyengeség elemei párosulnak. Midőn a barbárok előtörték Európát, akkor is láttuk, hogy az erősek és a gyengék ölekezése teremtette meg a kultúrnépeket. Sajátságos, hogy míg az erősek fizikailag legyűrték a gyengéket és uralmuk alá vetették, ugyanezen tényökkel maguk is meghódoltak szellemileg, midőn átvették a gyengébbek kultúráját. A pásztorok filozófiája szerint, sok gyengére s csak néhány erősre van szükség, s hogy ez a természet törvénye is, a kivert szarvasbika példája igazolja. Sok gyenge megfér egymás mellett békességben, az erősek ellenben — láttuk a történelemben — örökösen torzsalkodnak. Nem a gyengét akarja eliminálni az erős, hisz a gyengék neki szolgálnak, a gyengékre szüksége van, hanem az erős ellen agyarkodik, néha azért, hogy mértéket vegyen magáról, a legtöbbször azonban azért, mert két kard egy hüvelyben, két dudás egy csárdában meg nem fér.

Ami pedig a kulturális tevékenységet illeti, az erős kiegészíti a gyengét, a gyenge az erősét A prímet mégis a gyengék viszik, övék a vezérszerep. A munkás kéz nem jól forgatja a kardot, de a harcos kezébe sem illik a lant, az ecset, meg a véső. Az erős nem túrja a földet, az oltókéssel ügyetlenül bánik, nem való a kezébe, ipart nem űz, kereskedésre nem vállalkozik, s volt idő, mikor még irni és olvasni sem tudott. A világ látta a csodát, hogy az emberi formába öltözött oroszlánok, tigrisek, párducok odatelepedtek a gyenge lábaihoz, hogy bölcsességet tanuljanak tőle, s a hadverő ősoket a böjttől kiaszott szerzetes világ hódítja meg a civilizáció számára. Ez volt a fizikai erő legnagyobbszerű veresége. Innét számíthatjuk a gyengék uralmát, akiket azonban mi nem számítunk a tulajdonképeni értelemben vett gyengék közé, mert az ember eszes lényiségében fenségesebb és hatalmasabb erőforrás buzog, mint physicumában, pusztá állati felében. Ily értelemben való igaz, hogy a kultúra, a civilizáció, a (fizikailag) gyengék és nem az erősek munkája, érdeme.

Nem szabad azonban megfeledkeznünk az erősek munkáidról sem. Kik építik az iskolákat, az egyetemeket, a kolostorokat, a templomokat? Kik azok, akik a művész ambícióját, a költő munkásságát honorálják? Kik biztosítják azt a csendet,

azt a békés nyugalmat, amelyre a civilizációnak oly nagy szüksége van? Nemde az erősek. Ki mondhatná meg mennyi termékeny dicsőség heverne ma is a porban, ha a gyengék munkásságát az erősek meg nem értik, nem méltányolják?! Kik őrizték meg a múlt dicső hagyományait és valóságos kegyelettel kik származtatták át a késő utódokra a műremekeket, a civilizáció kincseit? Kik biztosítanak fényes és anyagilag könnyű pozíciót az értelmi világ előkelőségeinek még napjainkban is? Nemde az erősek azok, akik a gyengét megbecsülik. S a tudomány és a művészet herosainak, méltó elismeréssel kik adóznak? Nemde ismét az erősek. Ha a szocialisták álma megvalósulna, s az erősek elpusztulnának, a gyengék soha többé semmi nagyot nem termelhetnének. A szocialisták a kulturális fejlődés sírásói. Ha az erős rászorul a gyengére, a gyenge is rászorul az erősre. Ha a gyengék nagyon gyengék, ha az erősek nagyon erősek, ha a végletek¹⁾ felszaporodnak, a helyes politika az egyenlősítés síkjában fog dolgozni, de minden oly törekvést, mely akár az egyik, akár a másik elemet elpusztítani, kiirtani akarja: a civilizáció elleni merényletnek kellene bélyegeznünk, s a kulturális fejlődés nevében kárhozzátunk kellene.

Azt mondják, hogy szemérmes koldusnak üres a tarisznyája; ám az erőszakos koldus vele egy kenyéren van, mert *a. gyengeség mégis csak biztosabban lefegyverzi az erőt.* A gyengeség láttára ellágyul az erős, az erőszak ellenben kihívja az erőszakot. Nagyon jól ismerte az emberi természetet, aki azt mondotta: „boldogok a szelídek, mert ők bírják a földet.” Midőn Krisztus azt mondja: „Íme én elküldelek titeket, mint juhokat a farkasok közé” . . . „Ne legyen aranyotok, se ezüstötök, se pénzetek, se két köntöstök, se sarutok, se bototok” . . . míg egyrésről szentesíti a gyengék hivatását, s a gyengeségnek világtörténelmi jelentőségét hirdeti, azt is kifejezi, hogy a civilizáció mestereinek a szelídség és béketűrés erényein kívül, más fegyverre, fizikai erőre, hatalomra nincs szükségük. Az erő az erőtlenségben díslik. Igen, mert az értelmi előkelőség legalkalmasabb jelentkezési

¹⁾ A munka második részben a gyengék és erősek egymáshoz való viszonyának kriminális jelentőségét fogjuk tárgyalni.

formája: a szelídség és az alázatosság (mindkettő a gyengék kvalitása, de csak kivételesen virtusa), az oktanokkal való érintkezésben pedig a mesternek a békesseges túrésre oly nagy szüksége van, akár csak a napi kenyérré. A kevélység visszataszít, a vagyon irigységet kelt, türelmetlen mesternek pedig nem akad tanítványa. Az evangélium szellemében hirdetett tanítás nem provokálja az emberi természet rosszabb kvalitásait, s a különben nehezen emészthető eledelt, a legkivánatosabb formában kínálja, ami az igazságot meg is illeti. A világ azt mondja: erősnek lenni jó. Krisztus a szegényeket, a gyengéket választja, hogy őket a szellemi gazdagság, a lelki kiválóság és a bölcsesség örökségével kitüntesse, s midőn a világ meghódítására indul, maga is erőtlenségbe öltözik. Róma alapítói farkastejen növekedtek, utódaik vérrel és vassal hódítják meg a világot. Krisztus igazán farkasok közé küldi bárányait, s *a bárányok hivatása*, hogy meghódítsák a farkasokat. Róma farkasai fölemésztk a bárányok milliót, de a bárányok húsa, vére, megváltoztatja a farkasok természetét, még csak az hiányzik, hogy az aberrációban elgyengült nemzedék fizikailag is regenerálódjék: ez a barbárok világtörténeti hivatása, akik midőn a vérfrissítés és vékeresztezés nagy munkáját elvégezték, további fejlődésre képesítették a tömegeket. (Ebben rejlik az oka annak is, hogy az arab kultúra az ibériai félszigeten éri el fejlődésének netovábbját: ahol a keresztény népekkel állandóan érintkezett.) Valóban elmondhatjuk, hogy a gyengék — magasabb értelemben véve — meghódították a világot. A civilizáció és a jogrend első sorban az ő kezök munkája. A gyengék alkotják az evolúció éltető szellemét, ők az emberiség pszichikai kincseinek letéteményesei, míg az erőseké a közvetlen látszat, a külső pompa, a látható érvényesülés, a fizikai kiválóság: ők alkotják az emberiség *physicumát*. *De lássuk a jogrendet*

Az igazi Róma joga, az ősi *jus civile*, haladásra képtelen. Fejlődésében az első lökést akkor kapja, midőn a plebejusok jogát a XII tábla mesterei kodifikálják, s a gyengébb elemek joga, bevonul az erősek, a patriciusok kódexébe. Később a praetorok, majd a remekjogászok, mesteri kézzel illesztik be a még gyengébbek jogát (a *jus gentium* jogintézményeit) a római jog hatalmas épületébe, s midőn a regene-

ráció nagy munkáját befejezik, a lenézett, a megvetett népek jogát recipiálják, s az erőszak elemeit (a régi jus civile) kiküszöbölik, akkor éli a római jog az ő fénykorát, akkor érdemli ki, hogy úgy a jogalkotó tényezőknek, mint a jog keresésével és alkalmazásával foglalkozó tényezőknek élvezre-deken keresztül mintaképpül szolgáljon. Nem is lehetett ez másképp. Az igazi római urnák született. Minden római polgárnak megvan a magáé, s még később is, midőn a polgárok zöme elszegényedik, mindenki megkapja a maga „annona”-ját; ha szórakozni akar ott a circus, ha mulatni volna kedve, ott vannak a népünnepélyek. A népekkel való érintkezésnek szükségessége, az iparnak és a kereskedelemnek érdekei azonban azt kívánják, hogy ne csak a római polgárnak, hanem mindenkinek meglegyen a maga joga, az iparosnak és a kereskedőnek is, szóval az idegeneknek is, mert különben nem jönnek Rómába. Nincs más hátra, mint hogy külön praetort kapjanak, személyes szabadságukat és vagyonszerzési képességüket hivatalosan elismerjék. Így fejlődik a magánjog Romában, melyet minden civilizált nép anyajogának tekinthetünk. Amit azután a praetorok kipróbáltak, azt a remegjogászok kodifikálják, amely tényben Róma lángelméi a gyengék életrevalóságát, sőt bizonyos tekintetben, felsőbbiségét proklamálták. A magánjog öre *a büntetőjog*. Ez is a gyengék védelmére hivatott. Megvédi a személyt, a tulajdont és később minden érdeket, mely a coexistentia fogalmával összefügg. Az a büntetőjog, melyet az erősek alkottak, az erőszak bélyegeit hordja magán. Amint azonban a gyengék is érvényesülhetnek, a szelídség, a gyengék eleme is megtalálja helyét az átlóban, s a büntető paragrafusok enyhébbekké válnak. A kegyetlenkedések, a brutalitás megszűnt, a gyengék befolyására vezethető vissza. A megtorlás elve még él és uralkodik. Az erős közvetlen megtorlását azonban a közvetett megtorlás elve helyettesíti, ez volt mindig a gyenge útja, aki a maga igazát igen gyakran csak kerülő úton védelmezhetette meg. (Az újabb és még gyengébb elemek befogadásával, a büntetőjognak még szelídebb irányban kell fejlődnie.) Amint a kardforgatás tudománya hanyatlik és előtérbe lép az elv: többet észszel mint erővel: megindul a jogtudomány újrafelődése. Amit az erőszak eltemetett, azt a gyengeség feltámasztotta, mert nem nél-

kötözhetne. A kardcsörrenés zaját az érvek akkordjai váltják fel, amaz rövidebb, emez kényelmesebb és a gyengék természetének, filozófiájának megfelelőbb. Amit a gyengék kémeek, azt a haladó kultúra is követeli, az emberi természet jobbik fele pedig szentesíti azt a törekvést, mely a büntetőjog fejlődését is, a szelidség és fokozódó kímélet síkjába tereli.

Ám *az erőnek más szerep is jutott*. Ha az üvegpálca egyik végén igenleges villamosságot fejlesztünk, a másik végén a nemleges villamosság gyülemlik össze. Arrhenius hipotézise szerint ha egyfelől pozitív töltésű ionok, mondjuk az erők (a + képviselői) sorakoznak, a negatív töltésű ionok, mondjuk a gyengék (a — képviselői) másfelől szintén csoportosulnak. A dissociatio-t az associatio követi, mely a különbségek kiegyenlítésére törekszik. Egyetlen erős számtalan plusz egységet tartalmaz, melyet csak a minus-ok sokasága paralizálhat. Ha *a gyengék csakugyan csoportosulnak*, minthogy a gyenge mégis csak több mint az erős, s ha a nem szervezett pusztá „massa” már atomsúlyánál fogva erőt képvisel, mint mondjunk a szervezett tömegekről?! A szervezet meghatározza az egyéni erőket, s a szervezetben csoportosuló gyengék szembeszálltak az erőssel, sőt az erők szervezetével is és a történelemben láttuk, hogy csakugyan engedményekre kényszerítik az erőseket.¹⁾ A szervezkedés, a csoportosulás a gyengék tulajdonsága. Az erők szervezete ritkán állandó, az erők már természetüknél fogva alkalmatlanok a szervezkedésre.

A gyengék is élni akarnak. A lakmározó oroszlánt körülveszik az éhes sakálok, s ha erős jóllakot, a maradványon összemarakodnak a gyengék. Az életben ugyanez ismétlődik. Míg a gyengék szembe állanak az erőssel, békességben vannak egymás közt, de ha az erős hiányzik, a békesség is felbomlik s egymást marják. *Ha erős nem volna, a gyengék nem szervezkednének, a társadalmi rend is felbomlanék*. Egyiket úgy mint a másikat az erőknek köszönhetjük, pedig szervezkedés nélkül az ember semmi nagyot nem mívelhet, rend

¹⁾ A magyarnak van erre egy közönséges, de találó közmondása: „Sok híd . . .” Ezt ugyan az állatvilágban alig tapasztaljuk, de az emberek világában elég gyakori.

nélkül pedig kultúrfejlődést nem képzelhetünk.¹⁾ *A szervezkedés a gyengék válasza az erős provocatio-jára.* A szervezkedés annál intenzívebb, annál erősebb és akció-képesebb, mennél több okot ad arra az erős, vagyis mennél élesebb, bántóbb a provokáció. Az okos politikának nem szabad megengednie, hogy az erősek a gyengéket a végletekig ingereljék, sőt a differenciák elsimításán kell fáradoznia, ma erre azt mondják: szociális politikát kell üznie. *Reichnak* nagyon igaza van, midőn azt mondja, hogy az oly Államban, amelyben minden igény megelégül, a forradalomnak még a lehetősége is ki van zárva. El kell ismernünk, hogy az állami organizmus tökéletessége szempontjából, a *nemzeti jövedelem arányos megosztása*, tehát az egyenlőség gyakorlati megvalósítása, kívánatos volna. Ez kell a népnek. A szabadság utópistái mindenféle jogokkal és szabadságokkal halmozták el a népet. A népnek jog csak úgy kell, ha etetik és ihatik mellette. Az emberek nagy része, azt se tudja mi baja, jogokért kiabál, pedig kenyér, könnyű kenyér kell neki. Egyikben nem volna szabad bővelkednünk, a másikban pedig szűkölködnünk. Az organizmusban az egyes szervek túltáplálkozása válságba sodorja az egész organizmust. Ha a hypertrophia veszedelmes, az atrophia ugyanezt mondhatjuk.

Elni és érvényesülni, két oly törvény, amely kivételt nem tűr. Nincs ember, aki e törvények hatalma alól kibújhatna. *Az erő rendes érvényesülési módja az erőszak.* Az erősnek nem kell fejét törnie, nem kell lopnia, bűjkálnia, a hazugság és a színlelés nem eleme. Az oroszlánnak nincs szüksége az ember eszére, sem a róka furfangjára, és a természet a mimi-

¹⁾ Más példával is szolgálhatunk. A haldokló oroszlánt megrugdálja a számár. Ami szociális átfordításban annyit jelent, hogy az erősek történelmében is van idő, midőn elernyednek, midőn a gyengék felülkerekednek és váraikat megépíthetik. [A tüdőgyulladásnál ez a (Friedlander, Frankel) bacillusok szerepköre, vagy a fagocitáké (rossz indulatú élősdiek) a sebekben.] Így volt ez a keresztesháborúk idején. A forradalmak is a gyengék (szervezetlen tömeg) küzdelmei az erősek ellen. A szociális mozgalom sem egyéb, mint az összeszövetkezett gyengék harca a hatalmasok ellen. Ma még az erősek szövetsége a hatalmasabb, bár — mint említettük — az erősek szervezete, már természeténél fogva lazább, mint a gyengéké, a bomlásra, a dissociatio-ra is sokkal hajlandóbbak az erősek, mint a gyengék.

kriával nem az erőseket, hanem a gyengéket fegyverezte fel. Azt mondtuk, hogy az erősnek nem kell a fejét törnie, s ez a szerencsétlensége, innét az ő szellemi inferioritása a gyengével szemben, mert a szükség hatalmát nem ismeri, az ambíció pedig nem mindig elég erős arra, hogy a massa tehetlenségét legyőzze. A magára hagyott gyenge is élni, sőt érvényesülni akar. A *gyenge* a megélhetés könnyű útját nem ismeri, s mert vagyona nincs, *eszére szorul*. Azonban nemcsak a gyengeség érzete, hanem főképp az erő provokálja a gyengét, hogy eszéhez folyamodjék, értelmét kiművelje. Egyik oldalról a szükség, másik oldalról az erős által szorongatva kénytelen-kelletlen megszerzi azt a magasabb műveltséget és azt az életrealitást, amelyet az erősben hiába keresünk. Az erő és az erőtlenség kulturális jelentőségét ebből a szempontból is el kell ismernünk. Ha az erős nem nyomná a gyengét, ha képzelhetnénk oly Államot, amelyben nincsenek erősek, a gyengének egygyel kevesebb oka volna arra, hogy értelmességével pótolja a gyengeséggel járó természetes fogyatkozásokot. Ma azonban a gyengék életében az ész használata életkérdés. A szorongatásra a gyengének szüksége van, csak így érheti el azt a maximális magasságot amelyet az értelmi világban egyáltalában elérhet. Mit is mond *Bougeaud*? „Menél jobban sajtoljuk a vizet, annál magasabba szökell.” Ez a gyengeség fényoldala. Az erő itt is szolgálatot tesz a gyengének.

A gyenge érvényesülésének azonban más útja is van, s ez a bűn, a hazugság útja. Midőn ugyanis a gyenge észreveszi, hogy rendes úton-módon nem boldogulhat, eszére pedig hiába apellál, kerülő utat keres, amelyre már azt mondjuk, hogy „immorális,” „rossz,” „bűnös” stb. Ez a gyengeség sötét oldala. Az értelmetlen gyenge, csak a fizikai és a magasabb pszichikai erők hiányát pótolja midőn lop, csal, hazudik, a fűfához, huncutsághoz folyamodik. Az értelmetlen gyengére nézve tehát a bűn útja a megélhetés útja, néha életkérdés s azért a gyenge bűnözését kiméletesebben kell elbírálnunk. A szegényebb néposztályba így örökődik bele az a bizonyos kópéság, amelyben néha egész a művészetig viszik. Az említettekből azonban azt is megérthetjük, miért kell az egysze-

rúbb embert kiművelnünk, az értelmiség magasabb színvonalára felemelnünk.

A gyengeség tehát a bűnözés (egyik) természetes fonása is egyúttal, ezért ha a bűnözés ellen sikerrel akarunk harcolni, adjunk erőt a gyengének, hogy ravaszásra, csalfaságra, hazugságra, mimikriára, szóval a bűnözésre ne szoruljon. A hazugság, a tettetés, a gyengék életfilozófiája, a magasabb értelmi kiművelődés pótléka, az értelmiség elfajulása, mely az állatvilágban is otthonos ravaszással, alattomosással stb. közeli rokonságban van. Sajnos, de véleményünk szerint legalább, az erőnek jelentékeny szerep jutott abban a szomorú tényben is, hogy a gyenge a lét és az érvényesülés tisztességes útjáról leszorul, s emberi méltóságához nem illő módon kell a megélhetésért küzdenie. A gyengék az erők hatványozásának tisztességes módját csak az associatióban találhatják fel. Említettük, hogy az associatio kiváltó okát rendszeren az erősekben kell keresnünk. Ezért látjuk, hogy a testületek virágzási kora a nyers erő korszakára, középkorra esik. A testületi szellem a középkor jellegzetes vonása. A kisebb hatalmasságok a központi hatalommal szemben, a céhek, a gildek, hanzák az urakkal szemben tömörülnek, sorakoznak, hogy egymást támogassák, védelmezzék, közös céljaikat megvalósítsák, munkájuk sikerét biztosítsák. A sok apró erő a korporációkban szerves egészet alkot, és a súlyánál, tömegénél fogva nagyobb erővel sikeresen szembeszállhat. Azután mikor már a korporációknak nem volt értelme, szétmállottak, szétzüllöttek. Ma a központi hatalmat egyetlen korporáció ellenőrzi, s ez a parlament. Azok a hatalmas várurak, kik sásfészkökből le-lecsapnak a kereskedők karavánjaira, nincsenek többé, a karavánokkal együtt multak el; a jobbágyok felszabadultak, a világ színe megváltozott: sem politikai, sem személyes szabadsági szempontokból nincs szükségünk apróbb korporációkra. A korporációknak ma csak közművelődési és gazdasági szempontokból van különös hivatásuk. Ezeknek a hiányát ma még élénken érezzük, de alaposan remélhetjük, hogy a jövő meghozza azt, amit a jelen megtagadott, mert az idők a maguk bajaira mindig kitermelik az alkalmas remediumokat.

A múlt században a gyárak és *a gépek a gyengék új fajtáját teremtették meg a munkások rendjében.* Most ezek

sorakoznak, tömörülnek, s aki csak kissé jártas a történelemben, tudhatja, hogy a munkások győzelme csak időkérdés. Az okos politika dolga volna a válság szelídebb lefolyását és a negyedik rendnek a jóiét sáncaiba való bevonulását olyképp biztosítani, hogy a nagyobb rázkódtatások és convulsiók nélkül sikerülhessen. A korporációkban való tömörülés mindig a végszükség jele. Egnémely ideálisan gondolkodót leszámítva, az emberek épen nem hajlandók arra, hogy szabadságuk maradványait a közös érdekek oltárán feláldozzák, s a testület részére magukat lekötelezzék. Ha mégis ezt teszik, csak az lehet az oka, hogy a végszükségből való kimenekülésre más eszköz nem kínálkozik. Mindenesetre különös, hogy a testületek, a legerősebb egyéniségű és szabadságra termett népeknél érték el virágzásuk tetőpontját. Ahol ellenben a közszabadság és az egyén értékessége intézményesen volt biztosítva (angol grófságok, magyar megyék), ott a testületi szellem, a titkos és nem titkos társulatok, szövetségek stb. kevésbé díszlettek. Ez a körülmény is bizonyítja, hogy a gyengék szervezkedésének kiváltó okát az erősek erőszakoskodásában, az erő féktelenségében kell keresnünk.

A korporációknak óriási kulturális jelentőségük volt. A despotikus és oligarchikus államokban az erősek szabják a törvényt. Ám a korporációkban a gyengék is erőhöz jutnak, bilincseiket széttörik, a hatalom szférájába bevonulnak és saját törvényeiket, illetőleg a maguk exigenciáit is kodifikálják. A gyengék recepciója és a törvény humanizálása a korporációk érdeme, mégis nem ezen tényekben, hanem másban kell keresnünk a korporációk igazi jelentőségét. Az Állam maga is óriási korporáció, melyben az egyének az organizmus apró élő sejtjeit, a kisebb korporációk pedig azokat a sejtcsoportosulásokat alkotják, amelyeknek a legkülönbözőbb, de bizonyos irányban egységes hivatásuk van: az állami nagy organizmus tökéletesítése. Már most ha a gyengébbek szervezetileg bevonulnak, az Állam az egyes elemekben oly egyedeket nyer, amelyek a magasabb közületi életre való képesítést már előzőleg megszerezték. Az apróbb közületek tehát, tekintettel a magasabb rendű állami életre, a legalkalmasabb előkészítő iskolák gyanánt szerepeltek, s e tekintetben elmondhatjuk,

hogy a kisebb korporációkat ma sem nélkülözhetjük. A modern Államok nagyon sokat köszönhetnek a korporációknak.

A korporációkban az érintkezés sokfélesége, az a bizonyos nemes verseny, a közügyek iránti érdeklődés, a kölcsönösség és viszonyosság tudatának fölkeltése, szóval az u. n. testületi szellem, úgy a modern Állam, mint a közművelődés szempontjából különös figyelmet érdemel. Állami szempontból, mert az állami organizmus oly tagokat nyer, akikben a közületi élet lüktet, az ily elemek felszaporodása pedig igazabbá és belterjesebbé teszi az Állam organikus létét. (Ideális Állam az volna, amelyben minden egyes atom tudatában volna annak a ténynek, hogy egy hatalmas organizmus kiegészítő részét képezi, amelyben az önfenntartás problémáin túl, más elemekkel egybehangzó és a közcélokra irányuló működést kell kifejtenie. Ma azonban még ettől nagyon messze vagyunk.) Közművelődési szempontból, mert ha az értelem kiművelésétől eltekintünk (amely pedig a testületi életnek egyik rendes eredménye), minden közületben — kisebb vagy nagyobb mértékben — az altruizmus, az egyenlőség és a testvériség elve uralkodik, amely elvek a tökéletesebb állami élet ismertető jelei is egyúttal. Az Állam tehát, midőn tevékenységi körébe oly elemeket vesz föl, amelyekben az altruizmus, a testvériség és az egyenlőség szelleme él, bensőbb és nemesebb életre képesül. A mai Államokban még nagyon sok a holt elem, amely az Állam életében vagy egyáltalában nem, vagy csak kényszerítve vesz részt. A társadalom legalsóbb rétegeinek szervezkedése az előzőkkel szemben, ezeket, jóllehet különben mint ellenségek állnak egymással szemközt, egységes védelemre sorakoztatja. Így tanulják meg a különböző osztályok, hogy minden ellentét dacára, bizonyos kérdésekben tömörüljenek, amely tényben rejlő doctrina, az Államról való helyes felfogás útját egyengeti.

Ha a világrend, vagy akár a föld evoicionális szakait vizsgáljuk, nem nehéz felismernünk, hogy a fejlődés iránya a nagyobb existenciáktól a kisebbek felé tart. úgy látszik, hogy az ember utánképezte a világ és a föld fejlődési korszakait. Az óriási Laplace-féle laza masszából kiválnak az önállóságra törekvő kisebb-nagyobb tömegek, de mert gyengék arra, hogy szülőjüktől végkép elszakadjanak, más részről pedig

elég erősek, hogy külön egyéniségüket érvényesítsék, elfoglalják mai helyüket, s az elipsziszszerű átlóban, melyet megfutnak, függésüket és egyben önállóságukat dokumentálják. A föld alakulási korszakaiban ugyanezt látjuk. Óriási madarak, félelmetes négy lábúak és iszonyú hullók lepik el a földet. Előljáróban jók, de az ember e szörnyetegek közt meg nem élhet, viszont a földforradalmak ama korszakaiban, az életnek valamely gyengédebb szervezetben föltétlenül el kellene pusztulnia. A lények tehát megfelelnek az idők viszonyainak. Az állatvilág nagyobb existenciáit már csak az ember érdekében is kisebbeknek kell felváltaniok, ami viszont nyugalmasabb kozmikus viszonyokat feltételez.

Ugyanezen jelenség más szempontból is ismétlődik. Az ókorban hatalmas állami és emberi szörnyetegekre bukkanunk. Dániel négy szörnyállata: a kaldeus, a perzsa, a görög és a római birodalmat jelképezik, amelyek egyelőre mindent összefoglalnak, hogy a függetlenségi törekvésekben megerősödött népek, a nagy birodalmak romjain új kisebb Államokat alapítsanak. (A népek is csak akkor tanulják becsülni a szabadságot, ha már elvesztették.) Ép így láttuk szétfoszlani Nagy Károly hatalmas birodalmát, a hatalmas német-római császárságot, s amit Napóleon Nagy Sándor gyors tempójában megalkotott, ugyancsak szétmállott, akár csak a görögök birodalma. (Azt hiszem, hogy a hatalmas britt és orosz birodalmaknak is ez lesz a sorsuk.)

Lássuk a fejlődés irányát más oldalról. A világ évezredekkel előbb már megérte a gazdasági szörnyetegek korszakát. Ahol ezek elszaporodnak, ott a gyengék alig élhetnek. Eljön azonban az idő, midőn elernyednek, s az utódok pazarló kézzel szétszórják, amit az elődök összefésvénykedtek. Az idők is megtették a magukét, s a zivatarok, amelyek a gyengéket megkímélték, az erősek közt hatalmas pusztítást vittek véghez. Most is a roppant birodalmak, a vagyon, illetőleg a pénzüriások s egyéb szörnyetegek korát éljük. A hatalmas birodalmak oltalmazó szárnyai alatt erősödnek meg a kisebb existenciák, míg az önálló létre beérnek. A hatalom óriásainak tehát világtörténelmi hivatásuk van, amelyről azonban, legalább a jelzett irányban, ők maguk tudni nem akarnak. A nagy vagyonra is szükség van, mert a nagy vállalkozásokra, merész

spekulációkra, veszedelmes kockázatokra, csak a nagy vagyon képes; sőt amennyiben a nagy tőke lomhának mutatkoznék, kényszeríteni kell, hogy forgalomba lépjen, hogy aztán sokaknak kamatozhasson. Van azonban antiszociális magatartású tőke is, amelynek megrendszabályozását a szocialisták nem ok nélkül sürgetik. A magasabb típusú, az erkölcsi ember, ma ugyanabban¹⁾ a helyzetben van, mint az egyszerű fizikai ember lett volna azokban az evolucionális korszakokban, midőn a föld még mindenféle szörnyetegeket neveit, amelyek közt az ember nem existálhatott. Majd ha az állami, vagyont, erkölcsi szörnyetegek evolucionális szakának síkján szerencsésen átestünk, akkor fejlődhetik az a magasabb típus, amelyről oly sokan álmodoznak, de a szerencsés fejlődés útjait még csak nagyon kevesen egyengetik.

A nagy tömegek képződése csak átmenetileg jó, amíg t. i. az életre és a fejlődésre nézve kívánatos, ma már azonban, midőn a végletesség felé terelődik, mindkettőre nézve veszedelmes. A szocializmus és a többi „izmus” előbb-utóbb szétrobbantják ezeket a tömegeket, s ha ez épen nem is, de a tőke regenerációja, szociális irányban való reformálása, a szerencsésebb fejlődés érdekében föltöbb kívánatos volna. A régi demokratikus áramlatokat szociális irányú törekvések váltották fel, mely utóbbiak annyiban igazabbak, mert nem a puszta hatalomért versengenek, hanem a hatalom alapjáért, a kenyérért, a biztos létért küzdenek. Kenyér nélkül nem ember az ember; kenyér nélkül a jogok elértéktelenednek, a szabadság illuzóriussá válik, hatalomról pedig még csak szó sem lehet. A demokrácia az emberiség magas ideálja, az egyéni érvényesülésnek egyedül lehetséges kerete. Midőn azonban a demokráciáról szólnak, nem arra a demokráciára gondolunk, mely az emberek teljes egyenlőségét hirdeti, hanem arra, amely azt mondja, hogy minden embernek megvan a maga természetes és veleszületett joga, hogy emberhez illően éljen és szükségleteit fedezze. Ahol a kenyér hiányzik, ott a demokráciáról szólni valóságos gúny számba megyén. S csakugyan, ha a természet approbációját keressük, látni fogjuk, hogy a túlzó demokrácia teljes egyenlőségét hiába keressük,

*) Ez a felfogás a helyes büntetőpolitika irányát is kijelöli.

ellenben találunk bizonyos irányokat, amelyekben minden élő lény egyenlő joggal fegyverkezik s egyebekben bármennyire különbözzenek is: a táplálkozásban, a szaporodásban, a fejlődésben mindnyájan találkoznak. Ezekre minden élőnek egyforma joga van.

A kiválasztás tanát a fejlődés története nem igazolja. Nem a gyengéknek kell elpusztulniuk, hogy az erősek élhessenek, hanem éppen fordítva, az erőseknek kell kivieszniök, hogy a közepeseknek, a gyengéknek ne kelljen sinlődniök. Ezért szükséges a halál is.¹⁾ Emberekben, intézményekben, hatalmasságokban, uraságokban és mindenben igen nagy baj, ha valami túléli magát. Kívánatos azért, hogy a halál alkalmas időben elpusztítsa azokat a szervezeteket, amelyek többé nem alkalmasak arra, hogy az életnek (és a fejlődésnek) szolgáljanak, de arra eléggé jók, hogy az újabb élet keletkezését és fejlődését megakadályozzák. A gyengéknek tehát — véleményünk szerint — határozott jövőjük van. A szerencsésebb fejlődés magvait ők rejtegetik.

Lehet, hogy kissé hosszadalmasabban fejtegettük e kérdéseket, amelyek látszólag a büntetőjoggal közvetlen vonatkozásban nincsenek, de a bűn szociológiai oldalának felderítése, úgyszintén a kedvezőbb társadalmi és gazdasági médium megszerkesztése követelik, hogy a bűn és a bűnözés gyökereit kissé mélyebben kutassuk, s rámutassunk arra az igazságra, hogy sem az erő, sem a gyengeség végletei nem kedveznek a fejlődésnek, s nemcsak a moralitásnak, hanem még a legális tisztességnek is, egyik úgy mint másik, hatalmas ellensége. Azzal is tisztába jöttünk, hogy helyes szociális politika nélkül a kriminalitás csökkentésére nem is gondolhatunk. A

¹⁾ Sokan panaszkodnak a halálra. Vájjon nem szükséges-e a halál? A föld mai berendezése mellett mit csinálnánk a halhatatlanság kiváltságával? Ami pedig a halál hivatását illeti, nem látjuk-e, hogy a halál nagy mester, mely az ütött-kopott szervezeteket szétbontja, hogy az alkotó elemeket felszabadítva új, életképes csoportosulásokra hívja?! Az életnek — mint mondani szokták — annyira szüksége van a halálra,*) hogy nélküle feltétlenül el kellene pusztulnia.

*) Helyesebben: A földi lét mai megszerkesztésében az egyik életnek szüksége van a másik pusztulására.

szociális viszonyok megjavítása egymagában ugyan nem elegendő, de e nélkül a legkitűnőbb remediumok alkalmazásától sem várhatunk valami sokat. Fejtegetéseinkből továbbá az is kitűnik, hogy a jövő kedvező fejlődésének kulcsát valamely szerencsés associatióban kell keresnünk, amely aztán elég erős lesz arra, hogy azokkal a végletek felé törő tendenciákkal szembeszálljon, amelyek itt is, ott is a degeneráció lejtőjére sodornak. A differenciákat nem nélkülözhetjük, de a végletektől őrizkednünk kell.

Az eddig elmondottakban iparkodtunk azokat az elvi fixpontokat kijelölni, amelyekről a dolgok és a viszonyok reális képét megszerkeszthetjük. A következőkben a különböző régibb büntetőjogi felfogásokat és különösen azokat az újabb irányokat ismertetjük, amelyek a jövő fejlődés magvait rejtegetik (csak hogy ma még polyvástól-szalmástól vannak a forgalomban, szérüre és rostára van szükségünk, hogy aztán valódi értéküket lemérhessük, használhatóságukat híven megállapíthassuk). Jelen tanulmányaink során hármas cél megvalósítására törekszünk. Kimerítően meg akarjuk ismertetni a természettudományi iskolának a bűnözésre vonatkozó programját, adjuk ennek méltatását, kritikáját; be fogjuk mutatni a bűnözést biológiai és szociológiai oldaláról, meg fogjuk állapítani a bűnözés elleni üdvös reakció feltételeit, s míg az ellenfelekkel leszámolunk, megkíséreljük álláspontunkat pozitív alakban is kifejteni. A természettudományi iskola szokatlan hevességgel támadja a klasszikus iskolát, amelynek a ma is uralkodó büntetési rendszert köszönhetjük. A mondottakra tekintettel, még mielőtt a tulajdonképeni munkafeladvány megoldásához hozzáfoghatnánk, meg kell ismerkednünk nemcsak a támadó, hanem a megtámadott féllel is. A klasszikus iskola elméletét sok más elmélet előzte meg, amelyeknek értékes mozzanatait a nevezett iskola mind átvette és tőle telhetőleg iparkodott azokat érvényesíteni, s ha ez nem történt meg úgy, mint az elmélet követelte, nem róhatjuk fel kizárólag az iskola bűnéül, mint ezt a természettudományi iskola vitatja. Lássuk tehát röviden az elméleteket, illetőleg a klasszikus iskola tanítását, a természettudományi iskola rövid programját, mely a fennálló büntetési rendszerrel minden ízében el-
lenkezik.

A *büntetőjogi elméletek* a büntetéssel foglalkoznak. A büntetéssel abstract értelemben és in casu concreto. Meghatározzák azon alapokat, melyeken az Állam büntető hatalma nyugszik, s azon célokat, amelyeknek megvalósítását az Állam célul tűzi ki, midőn büntető hatalmát gyakorolja. Röviden, a büntetőjogi elméletek a büntető hatalom és a büntetés végső okait és céljait határozzák meg. A büntetés és a büntető igazságszolgáltatás lényegére vonatkozólag már *az ókorban* találunk egyes figyelemre méltó nyilatkozatokat. Így a remekjogászoknál, pl. Paulus a javításra céloz, midőn azt mondja: „ratio videtur quod poena constituitur in emendationem hominum” (fr. 20. D. de poenis.) Seneca a megelőzési elmélet jelszavát hangoztatja: „Nemo prudens punit quia peccatum est, sed ne peccetur”. (De ira, I. 16.) A novellák már az önvédelemre utalnak: „Ut supplicium omnes alios faciat salvos” (nov. 17. c. 5.); „Cum multi paucorum animadversione salvantur” (nov. 30. c. II.) Az elrettentési elméletet a régi joggyakorlat általánosan követi, innét a minősített halálbüntetés, a halálbüntetés előtt az ostromzás, a hullának meggyalázása stb., mint ezt a források meg is okolják: „Nonnunquam evenit, ut aliquorum maleficorum supplicia exacerbentur, quoties nimirum multis personis grassantibus exemplo opus est” (fr. 16. II. de poenis); egy Constitutio pedig: „Ne sine vindicta tatis crescat insania” (c. un. de raptu Virg.), az elrettentést egyenesen a büntetés alapokául tünteti fel. Az Egyház már a legrégebb időkben hangsúlyozza a javítást, amint ez a legrégebb kánonjogi feljegyzésekben lépten-nyomon kifejezésre jut. Azon elméletnek pedig, mely a büntetést a földi relatív igazságszolgáltatás tényének tartja, alapelvét már Grotiusnál megtaláljuk, „De Jure belli et pacis”⁴⁴ című művében, ahol azt írja: „Puniendus nemo ultra meritum, intra meriti modum, magis aut minus pro utilitate.”⁴⁴ Ezen nyilatkozatokban foglalt igazságoknak kifejtéséről, ha csak a javítási elméletet, a Poenitencialékra és a kánonjogra, úgy szintén egyes nevezetesebb egyházi írókra tekintettel ki nem vesszük — a régebb időkben tulajdonképen szólni nem lehet.

Az elméletek *szülő okát* részben a XVIII. század büntető gyakorlatának tévelygéseiben kell keresnünk, melyeket főképen

azon körülmény idézett elő, hogy az Egyház befolyása a büntető igazságszolgáltatásra ezen időkben megszűnt, a régi idők avas hagyományait ellenben megőrizték, anélkül, hogy ami a régiben jó volt, t. i. az Egyház szelídítő befolyását, s különösen az Egyház által hangsúlyozott ethikai elemek méltányolását — megőrizték, illetőleg pótolták volna. Elmondhatjuk tehát, hogy büntetőjogi elméleteket, a szó valódi értelmében, mégis csak az újabb kor állított fel.

A büntető hatalom alapja és a büntetés célja körüli vizsgálódások, körülbelül Beccaria föllépésével és az u. n. észjog művelésével esnek egybe. Az elméletek az illető kor-
nak az Államról való felfogásával lépést tartva fejlődnek és módosulnak. A büntetőjogi elméleteket relatív, vagy abszolút elméleteknek nevezik. Ez a felosztás, amelyet a tudomány recipiált, Németországból ered, és lényegében helyesnek és jellemzőnek mondható. Ma azonban a büntetőjogi elméleteket más szempontból is elkülöníthetnők, aszerint amint az akarat-szabadságát elfogadják vagy elvetik. A régiek az elméletek csoportjait egyszerűekre és összetettekre osztották, aszerint amint egyetlen alapelven, vagy több alapelv kapcsolatán nyugosznak. Az egyszerűeket ismét feltétlen és viszonylagos elméletekre osztották. A feltétlen elméletek szerint a bűnöst azért kell büntetnünk mert megérdemli. A viszonylagos theóriák ellenben, a büntetés jogosságát célszerűségi szempontokból akarják kimagyarázni. Az egyesített elmélet híveinek felfogása szerint, *a büntetés alapját belső igazságosságában kell keresnünk, magát a büntető hatalom gyakorlását azonban a jogrend fenntartásának szükségessége igazolja.*¹⁾

¹⁾ A XVIII. század végén és a XIX. század elején az uralkodó felfogás az Államot olyan nagyszabású biztosítási intézetnek tartotta, amely azért van, hogy az egyesek célját, jólétét kimunkálja. Eszerint az Államot nem tekinthetjük öncélú lénynek, s csak azért van, hogy az egyesek anyagi és erkölcsi előmenetelét biztosítsa, törekvéseit sikerre vezesse. Az Állam büntető tevékenységének tehát, mint minden más állami tevékenységnek célja szintén csak az lehet, hogy az egyeseknek használjon. A relatív theóriák kiindulási pontját a jelzett Állam-elméletben kell keresnünk. Együtt keletkeztek, együtt is múltak el. A bűncselekmény és a büntetés közti causalis nexus félreismerésével, a büntetés révén valamely külön célt akarnak elérni, amely cél visszahatólag iga-

zolja az eszközt, a büntetést. Maga az okoskodás rávall a XVIII. századra, az alapul fekvő tétel pedig immorális.

A relatív teóriák közt első helyen kell említenünk az *elrettentési elméletet*.

Okoskodást menete a következő: A nagy tömeg a bűnözésre feltétlenül hajlandó. Olyan az mint a folyton háborgó, forrongó vulkán, amelyet megfűkezni az Állam kötelessége. A törvényhozásnak és a közigazgatásnak egyik fő feladata tehát ezzel a bűnözésre hajlamos lázongó tömeggel szembeszállni, s azt a jogrend korlátai közé terelni. Ezen cél elérését főképp a büntetés biztosítja, amelynek különös hivatása, hogy azoknak az elemeknek, amelyek különben a törvénszegésre, illetőleg a bűnözésre hajlandók, bűnözési kedvét szegje, őket a bűnözéstől visszaretentse. A bűncelekményre mért büntetés megfélemlíti azt, akiben ugyanazon bűnözési hajlandóság már-már bűncelekményben jelentkezik. Az elmélet szerint a büntetés célja a jövőbeli bűntények megakadályozása, melyet különösen az által érünk el, hogy bizonyos cselekményeket, törvényben előírt büntetéssel fenyegetünk (ezért fenyegetési elmélet). A törvényes fenyegetés míg egyrésről int, addig másrésről elijeszt (ezért elijesztő vagy intő elmélet). Ha a törvénsértés bekövetkezik, a kilátásba helyezett fenyegetés megvalósításra vár, különben maga a fenyegetés is illuzóriussá válik. A büntetés tehát nagyobb nyomatókat ad a fenyegetésnek. (L. Schnierer jegyz. 190., 191. 1.) A büntetés nem nyilvános ugyan, s a bűnös szenvedései szem elől elrejtve, mégis él a tudat, hogy a törvénszegést szükségképpen a büntetés követi, s ez a tudat a legalkalmasabb eszköz arra, hogy a bűnösből a bűnözési hajlandóságot (?) kiirtsa. (Ez utóbbi magyarázattal akarta megjavítani *Gmelin* az elrettentem elméletet.)

Ezen teória szerint tehát a bűnös nem a bűnért lakol, amelyet elkövetett, hanem azon bűncelekményre való tekintettel bűnhődik, amelyet ő, vagy mások a jövőben elkövethetnének. Könnyű belátni, hogy az alapul fekvő elv eszközzé alacsonyítja le az embert, akivel mint öncélú lényenyl kell bánni, s akit mások hasznára, előnyére felhasználni nem szabad. Feltételezi továbbá, hogy a félelem leghathatósabbban ösztönöz, hogy a bűncelelményektől őrizkedjünk, tartózkodjunk. Az elrettentési (elijesztési, fenyegetési) elmélet legtovább uralkodott a gyakorlatban, s a hajdani törvényhozásoknak főelvűül szolgált. A maga idejében még sokkal megfelelőbb volt ezen elv alkalmazása, mint ma lehetne, mert a közönséget vérlázító látványosságokkal riasztani (pedig ebben az esetben volna igazán elijesztő a büntetés), egy Államnak sem jutna eszébe, sőt közönség is alig akadna, amely azt sokáig túrné. Ha pedig titokban, bár a legnagyobb szigorral büntetünk (még *Gmelin* magyarázata szerint is), csak fél eredményre számíthatunk. Továbbá, mennél kívánatosabb az elrettentés, annál szigorúbbnak kell a büntetésnek is tennie, s ez hova-tovább drákói szigorra vezetne, s újból felidézne azokat az embertelenségeket, amelyeknek eltörlésével a modern civilizáció méltán dicsekszik. Az elrettentem elmélet becses elemet szolgáltat, s a büntetés kiszabásánál a legújabb elméletek szerint is figyelembe veendő.

(Más megjegyzésem az elmélettel szemben nincs, mint hogy alapelve erkölcstelen, ergo . . .)

A *javítási elmélet* kárhoztatja azt a felfogást, amely megengedi, hogy az emberrel mint eszközzel bánjanak, s a bűnösben is tisztelettel adózik az ember személyi méltóságának. Elve, hogy a büntetésnek a bűnözőt egyesnek kell használnia. Szerinte a büntetés nem arra való hogy másokban a bűnözési kedvet lehűtse, hanem hogy magát a bűnöst a bűn ismétlésétől, a bűnözésbe való visszaeséstől megóvja. Szinte kézzel fogható, hogy ezt az elméletet az elrettentési elmélet provokálta. Az elrettentési elmélet minden tényezővel számol, csak a bűnözőt nem akarja észrevenni. A javítási elmélet tiltakozik az ellen, hogy a bűnöst bűnhődésében, az Államot alkotó egyeseknek, mintegy áldozatul odavessük, elrettentő például kiállítsuk, kipellengérezzük; szinte ráfeledkezik a bűnözőre, úgyhogy minden egyéb érdeket teljesen figyelmen kívül hagy. Célja megvalósulását nem a félelem felkeltésétől, hanem a bűnös megjavulásától várja. A szóban forgó elmélet szerint, a függetlenség és önállóság érzete, amely pedig minden emberben él, fellázad az elrettentés szellemében alkalmazott büntetés ellen, s legfeljebb azt eredményezi, hogy a bűnös azontúl a bűncselekmények elkövetésében óvatosabb lesz. Hivatkozik arra a tényre, hogy a visszaesések száma ép azon országokban ölt legnagyobb mérvet, ahol a legkegyetlenebbül büntetnek. A durvasággal semmire sem megyünk, ellenben a szelíden alkalmazott fenyíték, ahelyett, hogy a bosszút és gyűlöletet kihívná, vagy a dacot és az ellenállást fölkeltené — amitől az elrettentési elméletnél méltán tarthatunk — jobb belátásra vezet, a jó szándékot kiérleli, s lehetővé teszi, hogy a bűnöző erkölcsileg megújuljon. Az erkölcsi érzet felébresztése, a jobb meggyőződés kiérlelése, a bűnös belső megjavulása az a legjobb eredmény, amelyet bármely büntetéstől egyáltalában várhatunk. Eszerint tehát az Állam büntető tevékenységének igazi nemes alapja: a javítás.

A javítási elmélet, ami a büntetés helyes felfogását illeti, az előbbi elmélettel szemben óriási haladást jelez, s elmondhatjuk, hogy ezen elméletnek egyes elemeit a legjobb theóriák sem nélkülözhetik. Ami azonban a büntetés miéért, igazi alapját illeti, arra nézve ez az elmélet kielégítő magyarázattal nem szolgál. A javítási elmélet szerint azért szükséges a büntetés, hogy a bűnös megjavuljon. De hát a célba vett javulásnak miért kell épen a büntetés révén bekövetkeznie? Miért kell tehát a büntetést alkalmaznunk, erre feleletet nem ad. Egyébiránt ha a büntetés jogalapját a bűnös megjavításában kell keresnünk, megoldatlan marad, hogy mit kell tenni a javíthatatlan (1) bűnösökkel, vagy a töredelmesekkel (2), akiknél a javítás alkalmazása fölösleges. A javítás elmélete szerint továbbá nem büntethetnők azokat, akiknél hiányzik az erkölcsi súlyedés és csak culpa (3) forog fenn, viszont a javítás szükségességét ott is el kellene ismerni, ahol bűncselekmény ugyan nincs, de az erkölcsi súlyedés (4) egyébként megállapítható. A rendszer kivitele még nagyobb nehézségekbe ütközik, mert egyrésről a teljesen szabad arbitriarius rendszert tételezi föl (a bíraskodásban), másrésről bő alkal-

mat nyújtana a töredelem színlelésére, a képmutatásra (5), az ítélkező és a büntetés végrehajtásával megbízott közegek megtevésztésére.

(Ezekre az objectiókra nem nehéz válaszolni. Ad (1). A klasszikus iskola javíthatatlanokról beszél. Mi ilyeneket csak a természettudományi iskola értelmezésében ismerünk. Ezeket szanatóriumokban kell elhelyezni. (2) A bánat jelei még nem igazolják, hogy javításra szükség nincs, annál is inkább, mert az igazi bánat az előbbi élet és in concreto, az elkövetett bűnök élő kárhóztatása, ez pedig nem lehet csekély idő munkája: (3) ahol pedig csak culpa forog fenn, még ott is helye lehet a javításnak, s ha erre szükség nincs, legfeljebb a feltételes Ítéletek szükségességére következtethetünk. (4) Az erkölcsi sülyedés cselekedetek nélkül meg nem állapítható, s ha igen, akkor a morál, esetleg a prae-ventio körébe tartozik. (5) Ami a tévedést illeti, ezt semmiféle rendszer ki nem kerülheti; egyébiránt kevésbé végzetes a tévedés, ha a bűnös javára, mintha az igazság rovására szolgál. A javítás elméletét nemesen gondolkodók alkották, s az egész nem egyéb, mint végletes tiltakozás az elrettentést elmélet igazságtalanságaival szemben. A javító fogházak intézményét és a büntetés végrehajtásában mindinkább előtérbe nyomuló javítási irányt ezen elméletnek köszönhetjük. A javítást napjainkban is erősen hangsúlyozzák, ami az elmélet életrevalóságát bizonyítja. A javítás alapelveit az *Egyház* már a legrégebb időkől fogva hangoztatta és hatalmas befolyásával, annak idején meg is valósította. A javítás elveit rendszeresen csak a legújabb időkben foglalták össze, midőn a bölcséleti jog (XVIII. század) művelésével és leginkább annak keretén belül, a büntetőjog átalakításának irányt adandó, a különböző büntetőjogi elméletek keletkeztek. A javítási elmélet azonban nem elégszik meg azzal, hogy szabadságvesztés-büntetés oly módon rendeztessék be, hogy az javítólag hasson, hanem már a büntetés kiszabásánál a javítási célnak, mint a büntetés jogalapjának kizárólagos figyelembe vételét sürgeti. Ebben rejlik egyoldalúsága. A klasszikus iskola szemrehányást tesz a javítási elméletnek, hogy valamely „cél tüz a büntetés elé mint annak jogalapját. . . s ezért illeti büntetéssel a bűnöst”. Csakhogy a bűnöst a javítás elméletében nem dobjuk oda áldozatul „idevon” célok megvalósításáért, sőt a büntetés kizárólag a bűnös cél,;:t szolgálja, a bűnös feláldozásáról tehát szó sem lehet, mert a bűnösnek sem lehet más célja, mely reá nézve kívánatosabb volna, mint az, hogy megjavuljon.)

A védelmi elmélet szerint az Állam büntető tevékenysége csak az ő szükségjogának gyakorlása. Az Államnak joga van a szabad létre. Létének alapját az ember társulási jogában, illetőleg azon körülményben kell keresnünk, hogy az ember természeténél fogva a társas életre van utalva. Az Állam létezési jogosultságából (az ő) önfenntartási joga önként folyik. Minden bűncselekmény támadás az Állam léte ellen. A bűnös az Állam fennállását veszélyezteti „mert az olyan Állam, melynek törvényei saját polgárai által meg nem tartatnak, sokáig nem állhat fenn” . . . Ezen veszélyt hárítja el az Állam, midőn existenciájának veszélyeztető okát rosszal sújtja: bünteti, s a büntetés alkalmazása által

a törvény tekintélyét helyreállítja, a törvényiszteletet megszilárdítja, s így a jog biztonságát, illetőleg saját létét biztosítja.

Ezen elmélet szerint a védelem és a büntetés azonos fogalmak, holott a védelemnek a bűncselekményt megelőzőleg volna helye. A már elkövetett bűnözéssel szemben a védekezés elkészt, viszont csak a büntetett elkövetése után büntethetünk. Az Állam tehát meddő védekezésre van utalva, midőn csak a sértés bekövetkezte után büntethet (az elmélet szerint: védekezhetik), mert az elkövetett bűncselekménnyel az Állam elleni merénylet is befejezést nyert, s így már tulajdonképpen nem védekezésnek (mely csak a fenyegető, vagy a folyamatos sértésre alkalmazható fogalom), hanem büntetésnek van helye. *Martin* javított védelmi theóriája szerint ugyan, a bűncselekmény elkövetése után is helye lehet a védekezésnek, mert a cselekmény elmúltával is fennmarad a sérelem s mintegy tovább folyik, mint pl. a kő vízbe dobásának ténye még jóval később is mutatkozik hatásában, s az újabb és újabb hullámgűrűk képződése bizonyítja, hogy a cselekmény — legalább hatásában — a folytonosság jellegét ölti magára, ép így a bűncselekmény, befejezve bár, hatásában még sokáig jelen és nem múlt sérelemnek tekintendő, mert folytatja a törvényisztelet megrendítésének s a jogbátorságban való bizalom megingatásának munkáját, s ha már az Állam nem védekezhetik a cselekménnyel szemben, védekezhetik ellene romboló hatásaiban és vészes következményeiben. Bár ez mind igaz, el kell ismerünk, hogy a büntetés és a védelem közt lényeges különbség van, mint ezt Szemere igen szépen, bár a fentiekre tekintettel nem egészen praecise fejtegeti, midőn a büntettekről írt művének 22. lapján azt írja: „Ha a védelem joga a múltból is veheti erejét, mint a büntetés, úgy bosszú az, ha pedig a jövő félelmére (?) is szabad hallgatnia, úgy végtelen az, s általa jogszerűekké válnak a legszönyörűbb kegyetlenségek. Innen látni való, hogy a védelmi jog a megtámadással egy pillanatban kezdődik és enyészik el.” Ha a következtetést alá nem írjuk is, el kell fogadnunk, hogy a bűncselekmény ellen hatásaiban védekezni, úgy hogy az igazságot ne sértsük, nagyon is nehéz dolog, mert valóban azt mondhatjuk, hogy a bűncselekmény hatásában megmérhetetlen valami, szinte végtelen jellegét ölt, mint maga az ember, melynek kezdetét tudjuk, fizikai létének végét is ismerhetjük, de hogy műveiben és cselekményeiben meddig él, annak elbírálására gyenge az emberi értelem, ezt mérlegelni egyedül az isteni mindentudás és igazságosság dolga lehet. A büntetésnek megvan a maga védelmi oldala, melyet ezen elmélet feltüntet, de — mondja a klasszikus iskola — a védekezésnek mértéke nem lehet más, mint a megtorlás mértéke. Midőn tehát az Állam megtorol, védekezik is egyúttal, és pedig gyakorlati szempontból véve a dolgot, az egyedül lehetséges alapon: a megtorlás alapján. Ezen theória tehát teljesen belesik a megtorlás elméletébe. (Ha az Állam a cselekmény ellen védekezik, akkor a klasszikus iskola érvelése, legalább részben megállja a helyét, de ha a cselekményben megnyilatkozó jogellenes akarat elleni védekezésről van szó, akkor az ellenérvelést nagyon is erőtlenné kell minősítenünk.)

A védelmi elmélet kritikája új elméletet teremtett, a megelőzési elméletben. Ezen théoria szerint az igazi jogállapot nemcsak azt tételezi föl hogy semmi jogellenes cselekmény ne történjék, hanem azt is, hogy a jogellenes akarat is megsemmisüljön. Az Államnak küzdenie kell nemcsak a megtörtént, hanem a lehetséges jogsértés ellen is, mely a jogellenes akaratban (potentialiter) bennfoglaltatik. A jogellenes akarat veszedelmet jelent, amelyet el kell háritani, ez pedig a büntetés által történik. A büntetés (?) megsemmisíti a jogveszélyes akaratot. A veszélynek eltávolítása igazolja a büntetést.

Ezen elmélettel szemben a klasszikus iskola felemlíti, hogy a jogszerű akaratot a morál és nem a jog (?) követeli és épen ezért a jogszerűtlen akarat elleni védekezés sem történhetik (?) jogi, hanem morális eszközökkel; maga a védekezés pedig nem lehet (?) az Állam dolga, hanem más közületek feladványa, amely közületeknek az ilyen, cselekményekben meg nem nyilatkozó jogellenes akatról tudomást szerezni, s azt megfelelő eszközökkel megsemmisíteni, egyedül áll hivatásukban és módjukban: „de internis non judicat praetor.” Az elmélet szerint nem az elkövetett, hanem az elkövetendő bűncselekményben rejlik a veszély, amelyet el kell háritanunk, s a büntetést is nem az elkövetett, hanem az elkövetendő bűnös cselekményre szabja ki. Ez a józan észszel ellenkezik. Következésképen (ha t. i. a megelőzés már igazolja a büntetést) a büntetésnek magát a bűncselekményt meg kellene előznie. Az sem áll meg, hogy a büntetés megsemmisíti a jogszerűtlen akaratot. Ezt csak a javítás céljaival egybehangzó büntetésről mondhatjuk, akkor is csak abban az esetben, ha a büntetésnek sikerült a javítás feladványát megoldani. A megelőzési elméletet *Qrolman* magyarázata sem mentheti meg. Grolman szerint a büntetésnek megelőző alkalmazása jogosult, ha a sértés bekövetkezéséről erkölcsi bizonyosságot szerezhetünk. Ezen erkölcsi bizonyásgról csak akkor szólhatunk, ha a bűnöző jogszerűtlen akaratát tényekben nyilvánítja. Feltételezi a büntetés előzetes megállapítását és kellő kihirdetését Eszerint tehát az említett erkölcsi bizonyosság alapján, a még el nem követett, de morális bizonyossággal elkövetendő bűnököt is büntetnünk kellene, és pedig azzal a mértékkel, amelylyel az elkövetett bűncselekményt sújtjuk. Ezen elmélet a subjektivizmusnak tág teret nyit, s az említett bizonyosság mértéke jelölné meg a büntetés mértékét. A középkor bíráskodása volt ilyen. Ha a bíró többé-kevésbé meggyőződött arról, hogy a vádlottban valamely irányban jogsértő akarat lakik, mint mondani szokták: rossz ember, minden habozás nélkül elítélte. Ez a rendszer a bírósági önkénynek is kaput nyit. Az pedig csaknem elképzelhetetlen, hogy mikép lehet — bár csak morális bizonyossággal — az elkövetett törvénysértésből, valamely jövőben elkövetendő bűncselekményre következtetni. Az elkövetendő bűncselekménynek gyakran száz meg száz akadályja van. Az akarat nem egyszer belefárad az akadályokkal való küzdelembé, az idő lelohasztja az indulatok hevét és eloszlatja az értelemre boruló ködöt, mely az értelmet, a dolgoknak, illetőleg a cselekményeknek és azok következményeinek helyes elbírálására képtelenné tette. Hogy mindezek mely esetben követ-

keztek volna be, vagy mikor maradtak volna ki, hol az emberi elme, amely hacsak erkölcsi bizonyossággal is megállapíthatná? Bizonytalan veszély, bizonytalan bűncselekmény és bizonyos büntetés, bizonyos bűnhődés, egymással nem kompatibilis fogalmak. Ezen elmélet szerint a bírának, ha igazságosan akarnak Ítélni, prófétai szellemmel kell fegyverkezniük. Egyébiránt a megelőzési elméletben értékesnek nevezhető gondolatot, a megtorlási elmélet is megvalósítja, amely midőn a javítás és elrettentés elvének figyelembe vételével az elkövetett bűncselekményeket büntetéssel sújtja, a bűnözési kedvet lelohasztja, a jogveszélyes akaratot gyengíti, s így magát a veszélyt is az egyedül lehetséges mérték szerint megsemmisíti.

(A klasszikus iskola emez okoskodása a praeventio nyílt tagadásával egyértelmű. Az elkövetett bűncselekmény igazolja a praeventiót, s egyúttal annak terjedelmét és módját is meghatározza. Majd ha az Államok be fogják látni a praeventio szükségességét, a megelőzési elmélet számos figyelembe méltó motívumot fog szolgáltatni a praeventio helyes alkalmazását illetőleg.)

Feuerbadi a lélektani kényszer elméletét állítja fel. Ezen elmélet nem a büntetés alkalmazása, hanem a büntetéssel való törvényes fenyegetés által akar a bűnözéstől visszatartani. A büntetéssel való fenyegetésnek olyannak kell lennie, hogy a büntetéstől származó malum nagyobb legyen, mint a bűncselekményből eredő bonum (tehát az előny és a gyönyör együttvéve), mert a bűnöző szándék kiérlelődését kellőképpen csak így ellensúlyozhatja. Ugyanis ha a deliberatio idejében a bűnözési ingernél erősebb és kedvezőtlenebb inger áll rendelkezésünkre, a bűnöző cselekménynek ki kell maradnia. Szerinte a bűnözéssel kapcsolatos gyönyör képzele érleli ki a bűnözési elhatározást. Ez a gyönyör képzele teszi kívánatossá a törvénysértést, vagyis a bűncselekmény elkövetését. Az akarat, midőn valamely antiszociális irányban működő motívumot, más ellenkező motívummal paralizálunk, pszichológiai kényszer alatt áll, amely kényszer az akaratot megkötö, illetőleg legális irányban determinálja. A büntetésnek jogi alapja ezen elmélet szerint, a társadalmi együttlétet fenyegető veszély (illetőleg annak elhárítására irányuló kötelezettség).

A pszichológiai kényszer azonban nem tökéletes, mert a bűnös csak ritkán ismeri cselekményének törvényes következményeit oly pontosan, hogy azokat a bűnözésből remélhető bonummal összevetni, mérlegelni tudná; a törvény által kilátásba helyezett malum pedig, a többszörösen ismételt kihirdetés dacára, bizonyos tekintetben ismeretlen malum, hacsak a fegyházat vagy börtönt próbált elemekre nem gondolunk, akikre a fenyegetéssel kilátásba helyezett malum képzele, a tapasztalás tanúsága szerint, még kevésbé hat. A gyakorlat azt is bizonyítja, hogy a bűnözőt a cselekményből származó malum képzele nem riasztja vissza, csak nagyobb óvatosságra serkenti. Ez emberek a törvényes fenyegetés által kilátásba helyezett malum dacára is bűnözésre vetemednek, a pszichológiai kényszer tehát sok esetben eredménytelen marad, amely körülmény a theória (?) meddő voltát bizonyítja. De bár

a fenyegetés egy bizonyos percentben hatásosnak bizonyulna is, nagy hibája az elméletnek, hogy ama bizonyos mérlegetést, latolgotást feltételezi. Mit csinál Feuerbach, ha a bűncselekmény elkövetését ilyen mérlegelés meg nem előzhette; ha a bűnöző a kilátásba helyezett raalomat nem ismerte, ha a kihirdetés hiányos volt? Mert elméletben a kihirdetést a büntethetőséggel oly közeli viszonyba hozza, hogy szinte a büntetés „sine qua non”-jává teszi. Feuerbach következetesen azt is bünteti, ami nem rossz, de fenyegetve van és bünteti csak azért mert fenyegetve volt. Még nagyobb hibája az elméletnek, hogy végleges szigorúságra vezet. Az Államnak érdekében van, hogy a mérleg serpenyőjébe a lehető legriasztóbb malum képzetét vesse, mert így a bűncselekményre serkentő bonum képzetét annál hathatósabban ellensúlyozhatja. A fenyegetett malumot pedig kénytelen beváltani, mert különben az egész büntető törvénykönyv madárijesztővé válik. Feuerbach a maga idejében annyira meghódította az elméket, hogy elmélete alapján külön büntető-törvénykönyvet szerkesztettek. Az elmélet alapgondotát minden B. T. K. megvalósítja. Malummal fenyeget valamennyi, és pedig olyan malummal, mely ellensúlyozhatja a bűnözésre ösztönző bonum képzetét. A kihirdetés mindenütt lényeges, bár a büntethetőségnek forrását nem a kihirdetésbe, nem is a fenyegetés kihirdetésébe helyezik. Az egész elmélet divatját multa anélkül, hogy egyetlen értéke-sebb momentummal gazdagította volna a ma uralkodó büntetőjogi elméleteket. Ami értékesíthető volna benne az nem új, ami pedig új, az nem használható.

(Nézetünk szerint a kihirdetés hangsúlyozása az az értékes momentum, amelyet ma kellőképp nem méltatnak.)

Bauer egy lépéssel tovább megy és azt vitatja, hogy a büntető törvénynek meg kell támadnia a bűncselekmény összes forrásait, tehát az embernek nemcsak érzéki, hanem eszes természetét is figyelembe kell vennie. A büntető törvénynek olyannak kell lennie, hogy míg az érzéki ösztönöket visszaszorítja s a bűnöző büntetésre méltóságának tudatát is felkelti, más részről az egyesek öntudatába, a cselekvésben való megfontoltságnak köteleességét mélyen bevésse. *Bauer* szerint a büntető törvény az értelmi tehetségekhez szóló folytonos intés, mely a büntetés következményeire figyelmeztet Ha pedig a bűncselekmény az intés dacára elkövetett, az előre bocsátott törvényes fenyegetés elegendő alapot szolgáltat a büntetésre. Ha ez igaz volna, akkor a legcsekélyebb bünt is halállal lehetne büntetni, ha t. i. halállal volt fenyegetve. *Bauer* szerint maga a fenyegetés a szabadságnak rovására nem szolgál s ezért szabad. A fenyegetés azonban még sem olyan ártatlan valami, mert ha hiábavalónak bizonyult, mégis csak be kell váltani.

Bauer théóriája csak abban különbözik Feuerbachétól, hogy szerrinte a büntető törvény fenyegetését nemcsak az ember érzéki, hanem értelmi felére is irányozza. Kritikája ép ezért Feuerbach elméletének kritikájával azonos, jóllehet elismerik, hogy a Feuerbach-féle elméletet tökéletesítette. Megjegyzendő, hogy *Bauer* elmélete már nem relatív, hanem abszolút elmélet, legalább is annyiban, amennyiben a büntetés vég-

rehajtását annak igazságára alapította. Viszont azonban az abszolút elméletektől eltér, mert a megelőző intést mellőzhetetlenül megkivánja. A figyelmeztetés, az intés, Bauer szerint a büntetés lényeges feltétele, sőt jogi alapja, s ebben téved, mert ez csak a kellő kihirdetésnek (esetleges) üdvös hatása. Így a klasszikus iskola.

Az elégtételi elmélet hívei, a bűnözés által okozott anyagi kártól megkülönböztetik az ideális kárt, mely a rossz példa által előidézett, ingerben, a törvénytisztelet megrendítésében és a közbátorság iránti bizalom csökkenésében jelentkezik. A bűnösnek ezt az ideális kárt vezeklés által kell jóvátennie, mert az igazság megköveteli, hogy a büntett által okozott minden (anyagi vagy értelmi) kár megtéríttessék.

Ezen elméletre vonatkozólag azt mondják, hogy az említett ideális kár néha kimarad és egyébként sem azonos magával a bűncselekménnyel. A büntetés és az általa remélt elégtétel pedig nem fedik egymást. Azonfelül az elmélet által hangsúlyozott ideális kár nagyon is subjectiv természetű, mert nem találkozik két egyén, akiben egyforma hatást idézne elő s különben is megmérhetetlen, amely körülmény a büntetés kiszabását nehezíti meg. Már Bauer figyelmeztetett, hogy vannak bizonyos bűncselekmények, amelyek ahelyett hogy ingerelnének, undort és utálatot ébresztenek, tehát semmiféle értelmi kárt elő nem idéznek. Ezen elméletnek is akadt reformálója, aki az értelmi kárt közelebről meg akarta határozni, s az értelmi kárnak hétféle fajtát különböztetett meg, amelyek közül mindegyik más és más helyreállítást követel. Ez az értelmi kár a bűnözésben, a sértettségben és a többi polgárokból jelentkezik. Azonban az elégtételi elmélet ellen felhozott objectiókat *Velker Károlynak* sem sikerült megcáfolnia. Erről az elmületről csakugyan elmondhatjuk, hogy a bűnöst idegen célok kedvéért (elégtételi) áldozatul odadobja.

Fichte büntetési elmélete szerződéses állam-elméletével függ össze. Szerződésre lépnek a polgárok, hogy a közbiztonságot, a jogbátorságot egyesült erővel biztosítsák. Az egyeseket illető jogok ezen szerződésen alapulnak. Aki a szerződést megbontja, a szerződésen alapuló jogokat is elveszti és jognélkülivé (vogelfrei) lesz. Minden bűncselekmény a szerződés megbontása. Következésképp a büntetést tulajdonképpen ki kellene taszítani az Államból, vagyis száműzni kellene, mert a szerződés megbontásával a szerződésen, illetőleg az Államon kívül helyezte magát. A legcsekélyebb kihágás és a legnagyobb bűn, ugyanazon következménnyel járnak. Ha azonban megfontoljuk, hogy a szerződés a jogbátorság és közbátorság fenntartása végett jött létre, s a cél a büntettes száműzetése nélkül is megvalósítható, akkor a legvégső lépést csak végleges esetekben szabad megtennünk, akkor t. i., midőn dolosus cselekményről van szó, mert a culposus cselekményekre vonatkozólag, a megtorlás is elégségesnek látszik. A száműzést a büntetés helyettesíti, amely azonban már újabb szerződést, az u. n. bűnhódási szerződést feltételezi. *Fichte* Állama, hogy célját könnyebben megvalósíthassa, a bűnözéstől a büntetés fenyegetésével riasztja el polgárait. Ha a fenyegetés nem használ, a büntetést olyképp alkalmazza, hogy a bűnös a bűnhódás öléből meg-

javulva térhessen vissza. A büntetés, mint *praeventio* speciális, úgy a bűnöst mint az Államot, a jövő bűnözéseivel szemben is biztosítja.

Fichte a relatív teoriák törekvéseit, a legkövetkezetesebben és legerőteljesebben fejezi ki. Theóriája a szerződéses Állam elméletén alapul, amely felett már rég napirendre tértek. A pusztá biztosítás pedig, amely Fichte Államának egyetlen célja, a modern Állam feladatai közt valóban másodrangúvá devalválódott, vagy legalább is az Állam nem egyetlen elsőrangú feladata. Fichte elmélete egyesítő elmélet. A megelőzés, javítás és elrettentés elemeit összefoglalja, s midőn ezt teszi, két szerződésre hivatkozik. Hogy Fichte ezen két, bár hallgatag kötött szerződést, főképp azt, amely a száműzésnek felváltására vonatkozik, honnét veszi, s miből következteti azt, hogy a *culposus* és a nyereségvágyból eredő bűncselekményeknél a javítás elemeivel alkalmazott megtorlás is elégséges, a dolosus cselekményeknél ellenben már a bűnöző ártalmatlanná tételéről szól, s amennyiben a javítás sikertelen volna, a kirekesztést, tehát a száműzetést alkalmazza: ezekre vonatkozólag nem nyilatkozik, az indokolásról pedig teljesen megelégedett. A száműzés elve különben is ellenkezik a nemzetközi jog tételeivel, tehát az elmélet megvalósítása lehetetlen. A klasszikus iskola érvelése teljesen kielégítő.

Bentham Jeromos szerint az ember célja az élet örömeinek élvezése. A társaság, illetőleg az Állam hivatása, hogy az említett örömeket közöseké és az egyesekre nézve hozzáférhetőkké tegye. A bűnözés dissonantiát okoz az örömek concertjében, s így a közös érdekekre nézve sérelmes. Az Állam az örömek minden megzavaróját bünteti, mert az Államot alkotó egyesek érdeke és az örömek közös és nyugodt élvezése így kívánják. Mivel pedig az örömek zavartalan élvezése azt is feltételezi, hogy biztossággal és nyugalomban éljünk, mert a veszélyeztetett örömek élvezése teljes gyönyört nem nyújthat, az Államnak kötelességszerűleg meg kell előznie a veszélyt, tehát a bűnözéssel szemben *praeventív* intézkedéseket kell alkalmaznia. Ezt cselekszi az Állam általánosságban, midőn fenyeget és elriaszt; különösen, midőn büntet s ez által a bűnözési kedvet lehűti, a bűnöst pedig elijeszti vagy éppen megjavítja. Az Állam midőn büntető hatalmát gyakorolja, a társaság önfenntartását és jólétének előmozdítását veszi célba.

Bentham elmélete is egyesítő elmélet, mely a közhaszon alapul vételével, a büntetést célhoz vezető eszköznnek tartja. Ezen elmélet is a viszonylagos elméletek közös fogyatkozásaiban szenved, annyival is inkább, mert Bentham a relatív elméleteknek csaknem mindegyikéből átvész egy-egy elemet, anélkül azonban, hogy hibáiktól szabadulni tudna. Midőn pedig a bűnöst a közhaszon kedvéért feláldozza, kétségtelenül immorális elvet hangoztat.

A relatív teoriák aszerint közelednek a büntetés igazi lényegéhez amint a büntetést az elkövetett bűntényre és magára a büntetésre vonatkoztatják, és abban az arányban távolodnak el a büntetés valódi fogalmától, amint a büntetés igazolását a jövőben lehetséges bűntényekben keresik, vagy azt a bűnözőtől különböző személyekre vonatkoztatják. Mindnyájuk szerint a büntetés alapja valamely haszon, mely a büntetés-

ből a társadalomra háramlik. Ez a felfogás leghatározottabban Bentham elméletében domborodik ki. Mindig valamely társadalmi cél lebeg szemök előtt, s a cél elérésére a büntetés szolgál eszközü. A relatív theóriák mottói: elrettentés, javítás, megelőzés, intés, fenyegetés, védelem és elégtétel. E jelszavak mindegyike, úgyszólván tényálladáki eleme a büntetésnek, de soha nem principális causa-ja, mint ezt a relatív theóriák követői tévesen hitték. Az egyszerű elméletek egy-egy alapelvet hangoztatnak, míg az egyesítő elméletek több alapelvet foglalnak össze, (különösen Fichte és Bentham), de a büntetést rendesen egyoldalú szempontból méltatják. Még akkor is, ha a büntetést több oldalról látszanak felkarolni, az egyoldalúság hibájában szenvednek, mint pl. Bentham, aki mindent a közhaszon elve alapján mérlegel (de nem a régi nemes „salus reipublicae suprema lex esto” értelmében, hanem a materializmus rideg felfogása szerint). A legrégebb, de egyúttal legembertelenebb rendszer az elrettentési elmélet. Legnemesebb a javítási rendszer, amely azon időknék emberséges gondolkodásáról tesz bizonyosságot, midőn a büntetési rendszer revízióját kizárólag ezen elmélet alapján sürgették. Az egyik rendszer hibája, egyoldalúsága, megteremtette a másikat, ez ismét a harmadikat, s így tovább, míg a kérdés tárgyát mintegy körülforgatták, s egymás figyelmét a még nem ismertetett vagy kellően nem méltányolt momentumokra felhívták, mindezt folytonos ellenmondások közepette; de a dolog lényegébe be nem hatoltak, nem mondták meg honnét ered a büntetés, miért van, hol és hogyan kell céljának megfelelőleg használni, alkalmazni, s inkább csak a külsőleg szembeötlő jelenségeket magyarázták.

Nem mondhatjuk, hogy az *abszolút theóriák* s az ezeknek nyomába lépő egyesítő elméletek tökéletesen megoldották a büntetőjog említett nagy alapkérdéseit, de mindenesetre közelebb jártak az igazsághoz, amit az is bizonyít, hogy az emberiség hosszú időn keresztül megnyugodott abban a magyarázatban és gyakorlatban, amelyet különösen a klasszikus iskolának köszönünk. Az etnikai igazságoknál meg kell elégednünk az igazság megközelítésével és nem kell az abszolút értékű igazságok hiányát felpanaszolnunk. A fizikai igazságok is csak az anyagi világ mostani berendezésére tekintettel dicsekedhetnek meghatározott és változhatatlan tartalommal. A szellemi világnál a tényezők folytonosan változnak s épen nem bizonyos, hogy az „én” holnap is megnyugszik abban, amire nézve ma még csak nem is kételkedik. Az igazságok nagy részét s magát az eszményt is az evolúció szellemében kell magyaráznunk. Az embernek az igazság után való folytonos törekvése, tökéletesedésének leghatalmasabb emeltyűje. Midőn aztán eme törekvésében az igazságnak egy-egy elemét feltalálja, azt úgy ünnepli mint magát a teljes igazságot, jöllehet az igazságnak csak egy elemét ismerte meg. A relatív theóriák a haladó emberiséget az igazságnak egy-egy becses elemével ajándékozták meg, s nincs elmélet mely az általuk hangoztatott elveknek többé-kevésbé nem hódolna, sőt okunk van hinni, hogy ezen elvek közt olyan is akad, amelyről el lehet mondani, hogy örökbecsű. Ilyen pl. a javítás elve. Az abszolút igazságokról kevésbé mond-

hatjuk, hogy az ember tökéletesedésére szolgálnak, s ép ezért jóllehet a jövő századok emberisége megismeri földünk legkisebb parányait s az ég csillagait, ez a sok ismeret, igazsága teljességében is csak alig fogja előre segíteni a tökéletesség útján haladó embert, mert a már megállapított igazságok körül nem talán fáradozni valót, pedig a tőkély az orcák verejtékének gyümölcse. Ebben rejlik szomorú jelentősége annak a ténynek, hogy ma a természettudomány igazságai és nem igazságai nagyobb kelendőségnek örvendenek, mint a tagadhatatlanul kissé elasztikus természetű ethikai igazságok, mert amióta ez utóbbiaktól elfordultunk, idealizmus és tökéletesedés szempontjából nagyon is sokat veszítettünk. S honnét van ez? Talán mert az emberek ma ellenmondást nem tűrnek, az ethikai igazságokat pedig sohasem lehet úgy körülírni, hogy egy élesebb eszű ember valamely kellemetlen objectióval meg ne bolygathatná circulusainkat? Vagy talán az emberiség türelmetlen és ideges, bizonytalan munkára nem vállalkozik, s hogy abban a látszólag bizonytalan eredményű munkálkodásban egy bizonyos eredmény is rejtik, t. i. az ethikai igazságok körül való foglalatoskodás tökéletesebbé teszi és mesterré avatja a kutatót: ezt az eredményt ma vagy nem veszik számba, vagy nem méltatják eléggé. A természettudományok mezején, mint a transvaali gyémántbányákban a gyémántot, fölszinen találjuk az igazságot, nem kell soká kutatnunk utána, s amit megtaláltunk, az maga egy egységes egészet alkot; vagy a tropikus ég alj termőföldjéhez hasonlíthatnók a természettudományok terrénumát, mely százszorosan ontja a magot, de az emberiségnek az a fele, amely 20, 30-szoros maggal kénytelen beérni, mégis megelőzte azt a másik felét, mely sokkal kisebb fáradsággal nagyobb kenyérhez jutott. Ez a munka törvénye és a tökéletesedés kulcsa.

Az abszolút theóriák annyiban különböznek a relatív theóriáktól, amennyiben az Államról való felfogás dolgában egymástól eltérnek. Szerintök az Állam nem az emberi önkény, szerződés stb. szülötte, hanem az emberi természetből fakadó erkölcsi szükséglet productuma. Az ember természeténél fogva az Államra van utalva. Az Állam öncélú lény s a benne élő egyesek harca nem meríti ki céljait. A magasabb államhmkciók senkinek különös céljaira nem szolgálnak. Ha az Államot így fogjuk föl, azt kell mondanunk, hogy az Állam büntető tevékenysége erkölcsi szükségszerűsége alapszik, büntető tevékenységével pedig nem szolgál különös céloknak, csak a maga céljainak. A büntetés is öncél, amelyet annak erkölcsi szükségessége teljesen igazol.

Kant elmélete szerint a büntetés sohasem lehet eszköz valamely mis jó elérésére. A bíró mindig a büntett elkövetése miatt szabja ki a büntetést. Az ember személyi méltósága egyenesen kizárja, hogy vele mint dologgal bánjunk. Ha büntetünk, az egyénnek már büntetésre méltónak kell lennie, mielőtt a büntetés által elérendő haszonra gondolhatnánk. A büntető törvény az ész feltétlen parancsa, követelménye (categoricus imperativus). A társadalmi célok elérése a büntetés kiszabásánál annyira mellékes, hogy az még akkor is kiszabandó volna, ha a társadalom egy akarattal feloszlását mondaná ki. A büntetés mértéke az

egyenlőség. A büntetés az egyenlőnek az egyenlővel való megtorlása. Az egyenlőség azonban nem a forbbát alkalmazását jelenti, mely az egyenlőségnek csak külső megvalósítására törekszik, hanem morális egyenlőséget, tehát a hatások aequivalentiáját jelenti. Az egyenlőség külső megvalósítását Kant csak a gyilkosságnál követeli, mert a gyilkosságnak nincs más aequivalense, mint a halálbüntetés. Az élet más egyéb földi jóval össze nem mérhető. (Ma ugyan a tapasztalás azt bizonyítja, hogy az ember a reménytelen élet bizonyos terhét szívesen váltja fel a halálban rejlő bizonytalansággal.) Egyebekben Kant olyan büntetés alkalmazását sürgeti, amelyekben az elkövetett bűncelekmények jellege visszatükröződik.

Kant elméletével szemben felhozzák, hogy rendszerével nincs szerves összefüggésben, mert praemissáiból: a Rousseau-féle szerződéses állam-elméletből (amelyhez Kant elmélete nagyon hasonlít), s a jogról való felfogásából (melyet az egyesek önkényéből vezet le), sem az Állam öncélúsága, sem a büntetés szükségszerűsége, öncélú jellege le nem vezethetők. Kant ha következetes akart volna maradni, relatív theóriát állított volna fel. A Kant-féle álláspont valódi következményeit Fichte fejtette ki. Mások ismét azt mondják, hogy Kant az ő kategorikus imperatívusát jobban kimagyarázhatta volna.

Zachariae Kant elméletét gyakorlati szempontból tovább fejtegeti. Szerinte minden bűncelekmény más jogszertű szabadságkörének megtámadása. A büntetett oly mértékben tőrje szabadság-szférájának korlátozását, amely mértékben más szabadságát megrövidítette. Eszerint minden büntetésnek szabadságvesztés-büntetésnek kell lennie. A büntetés tartamának megállapításánál a jogsértés (a maga tárgyilagosa jelentkezési formájában) szabja meg az irányt. Sem a sértő, sem a sértett alanyiságát (amannak motívumait, ez utóbbinak fájdalomát stb.) nem vesszük tekintetbe. A büntetés mértéke némely bűncelekménynél adva van, másoknál azonban becslés útján állapítandó meg. Így aki bizonyos időre rabolja el mástól szabadságát, ugyanazon időtartamra veszíti el a magáét; aki pedig azt teljesen elrabolja, vagy személyiségét megsemmisíti, annak életfogytig kell bűnhődnie. A becslésnél, ha a sérelemnek pénzbeli (vagyon) egyenértéke megállapítható, a napszamos munkáját vesszük irányadóul, s így határozzuk meg a kár vagy a munkamulasztás nagyságát. Eszerint tehát a büntetett annyi időre veszíti el szabadságát, amennyi időre volna szüksége a napszamosnak, hogy az egyenértékül megállapított összeget beszerezze.

Zachariae szerint minden jog tartalma a szabadság, tehát minden jogsértés mint szabadságsértés jelentkezik; midőn azonban a szabadságot csak abban az értelemben veszi, hogy valaki nem áll szabadságvesztés-büntetés alatt, a szabadságnak ezen megszorított értelmezése folytán az egész levezetés erőszakoltá válik és illogikusnak mondható. Nem lehet azonban elvitatni, hogy elméletében a megtorlás abstract fogalmának realizálására alkalmas utat jelölt ki, mert a bűncelekmény és a büntetés arányba hozatalát megkönnyíti, lehetségessé teszi. *Zachariae* módosításaiban akkor is hibázik, midőn a szabadságot a sértésnél és a

büntetésnél kontradistingválja. A szabadság alatt a sértésnél az összes jogkört, a büntetésnél pedig azt érti, hogy valaki személyes szabadságától nincs megfosztva: szabad az, aki nincs bezárva. Az sem áll, hogy minden jogsérelem a szabadság sérelme is egyúttal, legalább egyik-másik jogot csak nagyon is erőltetve lehetne visszavinni a szabadságra. A szabadság a jognak csak egyik eleme s a jogsérelem akkor is fennforog, ha a jog egyéb constitutív elemeiben sértetik meg, jóllehet a szabadság eleme sérelmet nem szenvedett, tehát szabadságsérelemről szólni sem lehet. Zachariae ezen felfogása úgy látszik a római jogra vihető vissza, mely a jogot alanyi oldaláról ekkép definiálta: Jus est facultas agendi. De hát pl. a becsületben (a kereskedőt stb. kivéve) minő cselekvőleges jog rejlik? A bona existimatio sérelme, sem külső, sem belső (amelyért a praetor különben sem szavatol) szabadságsértést nem fejez ki. Ha a kifejezés: agere, az actióra való jogot jelenti, akkor a becsületsértő a sértett szabadságát nem hogy korlátozta, hanem tevékenységének új teret nyitott, mert a sértettnek actio-t adott, illetőleg arra alkalmat adott; a becsület fogalmában rejlő potenciális szabadságot épen a sérelem keltette életre, tehát újabb szabadságot adott, midőn (indirecte bár) támadási jogot szerzett. Elméletének másik hibája, hogy a sérelmet egyszólamról, a sértett oldaláról tekinti, s a büntetés mértékét a cselekmény külső hatása szerint állapítja meg. Eszerint a dolus, a culpa és casus közt nincs különbség, egyenlő mértékkel mér mindegyiknek s ez végzetes hibája elméletének, ezért csakhamar akad correctora, aki az ellenkező véglelet képviseli.

Zachariae a subjectív elemeket nem veszi tekintetbe. E tekintetben ellenlábasa Henke, aki a bűncselekmény külső jelentkezését semmi figyelemre nem méltatja, s a büntetés kiszabásánál számba se veszi. A megtorlás mértékét is a bűnöző javulásának bekövetkezésével hozza összefüggésbe. Szerinte a bűncselekmény, illetőleg az ennek megfelelő és bűnhődéssel lerovandó adósság nem convertálható, s valamely büntetési nemben ki nem fejezhető. Csak a bűnhődés folyamán bekövetkező javulás bizonyítja, hogy a büntetés mértéke betellett. Ha a javulás bekövetkezett, a bűn el van törölve. Ellenben míg a javulás be nem áll, addig a büntetés meg nem szűnhetik (az expiatio műve nincs befejezve).

Henke elméletének konzekvenciái igen súlyosak, mert a legcsekélyebb bűncselekmény miatt életfogytiglani szabadságvesztés-büntetésnek ad helyet s viszont a legsúlyosabb büntettet esetleg csak alig bünteti. Továbbá ez a theória illuzóriussá teszi a Btk. megállapításait, illetőleg a büntetés mértékének törvényes kiszabását, s a bírói önkénynek, a bírósági tévedéseknek, színlelésnek, képmutatásnak tág teret nyit. Azt ugyan bizonyos értelemben el kell ismernünk, hogy a bűncselekmények egyértékését hiába keressük, de az is bizonyos, hogy a két malumot, a sértés malumát a sértőre kiszabott malummal viszonyba hozhatjuk s legalább megközelítőleg lemérhetjük. A javulás pedig, ha csakugyan bekövetkezett, megengedjük, hogy a sértőben a jogellenes akarat gonoszságát megsemmisítette, de a bűnözés eredményét sem a sértettben, sem harmadik személyekben ugyanezt nem eszközli. Henke tehát kétszeresen

egyoldalú, először, mert a büntetés mértékét csak subjectiv oldaláról állapítja meg, másodsor, mert csak a sértő tekintetbe vételével eszközli ezt.

Hegel teóriája szerint minden jog abban áll, hogy az értelmes akarat, lényegének külső megnyilatkozása által Önálló létre jut. Ha az akarat külső tényekben megnyilatkozik, akkor megtámadható és megsérthető. Mint belső erő és belső funkció meg nem támadható. Ha azonban a jog az akarat lényegének külső létével egybeesik, akkor a jog-sértő akarat a jogot statuáló akarattal ellenmondásba keveredik. Az ellenmondás megszüntetése a büntetés ténye által történik, amelyben az értelmes akarat az értelmetlen akarattal szemben állást foglal, illetőleg uralmába visszahelyezkedik. Az akaratnak lényege (az akaratnak ellenmondó tényével: a bűncselekménnyel szemben) büntetés alakjában lép fel és uralmát kiküzdí. Maga a jog, az akarat Örök lényege sérthetetlen. Ha ez igaz, akkor a jogellenes akarat önmagában semmis és már nem sérthetetlen. A bűncselekmény semmisége a büntetés által lesz nyilvánvalóvá. A büntetés az önmagában véve semmis cselekménynek, illetőleg a bűncselekmény semmiségének állítása, mert a bűnözés a jog tagadása, s e tagadást semmisnek deklarálja a büntetés: vagyis a büntetés a jog tagadásának tagadása, tehát a jog uralmának, létezésének állítása. Az eszes akarat a büntetésben fejti ki tevékenységét a nem eszes akarat rovására. Minden értelmes lény, több-kevesebb öntudatos-sággal, elvből cselekszik. (Az elv a cselekvésben jelentkező törvényszerűség.) Cselekvése és cselekménye elvek uralma alatt áll. Még a bűnöző is elvből cselekszik, s ezen elv, cselekvésének ezen törvénye az, amely a büntetés alakjában rá visszahull, sújtja őt. A büntetésben tehát az ember értelmisége jut érvényre, mert a cselekvésében jelentkező, esetleg önmaga által statuált törvény súlya alá kerül, önmaga fölött mond törvényt, mely mint büntetés erőszakkal nehezedik reá.

Hegel elméletéből a következő alapelvek folynak. A büntetés a jogtalanságot megsemmisítő jog. A büntetés processusa, a jogtalanságnak a jog által való megsemmisítése, a tagadásnak a tagadása, vagyis az állítás tagadásával szembe helyezett állítás, illetőleg annak érvényesítése, uralmának megalósítása. (Körülírás nélkül s a szokott nyelven kifejezve: a büntetés megtorlás.) A sértett jog a sértő terhére uralmába visszahelyezkedik. A büntetőjogi negatio mértéke, a büntetésben jelentkező negationak megsemmisítésére szükséges erő kifejtés. [Köznyelven: A büntetés mértéke a cselekményben jelentkező jogsérelem nagysága. Azaz: a jogot korlátozó befolyás visszazorítása oly erőt feltételez, amilyen erővel ezen korlátozás eszközöltetett. Amennyire behatol valaki az idegen jogkörbe, annyira hatol be az Állam is az ő jogkörébe (quantitas). Amilyen természetű a behatolás, olyan az állami viszonzás (qualitas). Röviden: a bűncselekmény minősége adja a büntetés minőségét] Amilyen erős a jogellenes negatio, olyan erős a jogszerű negatio, illetőleg a büntetésben jelentkező affirmatió. Sőt a jogszerű negatiót (nemcsak mennyiségileg) minőségileg is a jogellenes negatio határozza meg. Hegel sem helyezkedik a talio alapjára s azt mondja, hogy a büntetésben

foglalt rossz, a bűncselekményben jelentkező rosszhoz hasonló, de aequivalens legyen, ez azonban szerinte már a gyakorlati ész körébe tartozik. Megjegyzi még, hogy bár a bűncselekmények különböző természetűek, büntetőjogi alapjuk egy és ugyanaz, mert minden bűncselekmény a jogszerű akarat tagadása, tehát jogsértés; a különbség köztük csak az, hogy különböző nagyságúak, tehát összemérhetők és a büntetések arányosíthatók. Hegel meglehetősen nehéz és sajtószerű stílusban a megtorlás elméletét hirdeti.

Visszatekintve az abszolút theóriákra azt tapasztaljuk, hogy igaz a van Leibnitznak, midőn a büntetés szükségességét az öntudatra hivatkozva állapítja meg, s igen könnyen elfogadjuk Kant categoricus imperativus-át, jóllehet tételét tudományosan levezetni elmulasztotta. Zachariae a Kant-féle elmélet gyakorlati alkalmazásával próbálkozik meg, kizárólagosan objectiv irányban. Henke ép ellenkezőleg, tiszta subjectiv irányban fejtegeti a megtorlás eszméjének gyakorlati alkalmazását. Hegel tudományos dedukcióval igazolja ugyanazt, amit Kant egyszerűen az ész feltétlen parancsára hivatkozva állít. Hegel fő állítását a bűncselekmény semmiségéről, Schleiernacher is ismétli és a hegelianismus védői szerint, vagy elfogadjuk a rosszat mint semmiséget, vagy a keleti dualisztikus két princípiumot kell elfogadnunk, s a világot a jó és a rossz territóriumára kell felosztanunk.

Az abszolút theóriák tétele, hogy a büntetés jogi alapját a bűncselekményben kell keresnünk és a büntetés alkalmazásának nélkülözhetetlen feltétele a büntetés belső igazságossága. Ez az álláspont ma is el van fogadva. Mégis Hegelt kivéve, az abszolút theóriák zászlóvivői sokban tévednek, néha pedig éppen nem, vagy nem eléggé bizonyítják be állításukat. Kant categoricus imperativusa nincs megindokolva. Az ész feltétlen parancsa Kantnál a megtorlást, másnál a javítást, egyiknél a forbátot, a másiknál pedig az egyenértékű helyettesítést sürgeti. Ami pedig a világ erkölcsi rendének létesítését illeti, a klasszikus iskola azt mondja, hogy ez isteni probléma, melyre emberi társaság nem vállalkoznánk. Az is hibájuk, hogy a büntetés céljairól tudni nem akarnak, pedig ha a legközönségesebb embernél is észleljük az „egy csapásra több legyet” elvét, vagyis az egyetlen cselekménnyel többszörös cél megvalósítására való törekvést, az Állam, amelynek egyéb célok eléréséhez is fontos érdekei fűződnek, miért ne iparkodnék ugyanazon cselekvésével összes céljait megvalósítani, különböző érdekeit érvényesíteni?!

Az abszolút theóriák megalapítóinak tanaiban, a bűncselekményekre vonatkozólag a legnagyobb határozatlanságot észlelhetjük. Némelyek ugyanis minden immorális cselekményt az Állam büntető hatalma alá vonnak, egyenes megsértésével azon régi de helyes elvnek (?), „de intemis non iudicat praetor”, mert nem is ítélkezhetik az igazság sérelmének veszélye nélkül. Emberi bíraskodás tárgya csak a külső cselekményekben jelentkező jogszerűtlenség lehet. Azon elméletek pedig, amelyek e hibába nem esnek, s csak a külső cselekményeket vonják az Állam bíraskodása alá, a magánjogi és a büntetőjogi sérelem közt nem különböztetnek, jóllehet ami a megtorlást illeti, a kettő közt igen nagy

különbség van. A visszatörlesztés mértékére nézve némelyek csak a subjectív (Henke), mások kizárólag az objectív (Kant, Zachariae) irányt hangsúlyozzák. Nevezetesen Kant a cselekményt külső jelentkezési formájában, külső eredményeiben mérlegeli, s az egyenértékű helyettesítést javasolja. Szigorúan véve ez a forrás alkalmazásához vezetne, amely pedig egyes esetekben (politikai bűncselekmények) lehetetlen, más esetekben (fajtalanság) immoralis és a legtöbb esetben, a subjectív tekintetek mellőzése folytán igazságtalan és rendszerint csak az emberiségi motívumok sérelmével volna megvalósítható. A Kant-féle egyenértékelés alapigazsága, hogy t. i. a büntetés nagysága a bűncselekmény nagyságához igazodjék, mindenesetre figyelmet érdemel és alkalmazást nyer, de nem az alanyi körülmények méltatásának kizárásával. Zachariae módosítása határozatlan; Henke alapjában véve a javítás rendszerét fogadja el, de a Kant-féle állásponttal ellenkező végletbe esik. Annak az elméletnek, mely az Államot, sőt a büntetést is öncélúnak vallja, igaza van, midőn azt állítja, hogy a büntetést külső célok, hasznossági szempontok nem igazolják; de nincs igaza, midőn az egyént kellőképp nem méltatja, mert elvégre is nem az ember van az Államért vagy a törvényért, hanem éppen fordítva, úgy az Állam mint a törvény az emberért vannak. Mert az a körülmény, hogy az Állam nem az emberek akaratából jött létre, nem azt jelenti, hogy nem az emberért van, mert hisz érzelmeim is tudtom és engedelmem nélkül fejlődtek s mégis az én szolgálatomra rendelvek, hanem azt jelenti, hogy a természet a szükségésekről gondoskodott s nem dobta mezítenül az embert a földre, s amire az embernek nélkülözhetetlenül szüksége van, amilyen a közületi léte is, annak megalakítását nem bízta az emberre s az ő vergődő eszére, hanem megalkotta maga, midőn az embert a közület nélküli existenciára lehetetlenné tette, másrészt pedig oly hatalmas ösztönt oltott az emberbe, amelynek az ember ellen nem állhatott és nolensvolens (csakúgy, mint mikor ősszel a madár délfelé huz, hogy melegebb hazát keressen), mélyen a tudat küszöbe alatt megalkotta a közületeket. Nem sok vizsgálódás kell hozzá, hogy megállapíthassuk, miszerint az ember léte kezdetén mindennél gyámoltalanabb, szinte feltételezi a közületet, mely őt ápolja, s később is nagyon sok motívum szól amellett, hogy a közületi lét áldásait igénybe vegye. Ha az ember magasabb exigenciáit, vagyis ha a személyiség erkölcsi oldalát az Állam ki nem elégítheti, akkor az Állam nagyon is messze elmarad a maga eszményétől. Igaz ugyan, hogy a hasznos a jogossal szemben alárendelt viszonyban van, de az is igaz, hogy mindkettő az ember személyiségének kifejlődését és kielégítését célozza.

Az abszolút theóriák a haladó ember igényeinek meg nem feleltek, s ezért a küzdelem a theóriák körül további folytatást nyert Legközelebb feküdt, hogy az abszolút theóriák által körvonalazott állásponton belül, a relatív theóriák elemeit is évényesítsék, anélkül, hogy akár az egyiknek, akár a másiknak hibáiba keveredjenek. Ezt a munkát az egyesítő elméletek végezték el, ezen az alapon készültek a büntető kódexek is, úgyhogy nincs Állam, amely beelégednék azzal, hogy a bün-

tetés tiszta megtorlás legyen. Ahol pedig (mint Bajorországban) megpróbálkoztak azzal a feladvánnyal, hogy az elmélet végetelenségére alapítsák a büntető hatalom gyakorlását, csakhamar belátták az egyoldalúság hátrányait, ami természetes, mert az elméletnek nincs hatalmasabb kritikusa mint a gyakorlat. Maguk a törvényhozások szintén erősen gyakorlati érzékűek, így keletkeztek aztán az egyesített elméletek. Az egyesítő theóriák alap gondolata az aszolut és relatív theóriák összefoglalása, a hasznosságnak a jogosság mellett való érvényre emelése által. Némelyek ugyan a jogost a hasznosság keretei közt akarják megvalósítani, mások épen fordítva, a hasznost a jog határain belül. Az egyik főcélul a jogos érvényre jutását tűzi ki, a másik első sorban a hasznosságot veszi figyelembe.

Abegg theóriája szerint a büntetés a tiszta igazságosságnak a folyamánya. A büntetés mértéke a bűnösség, jobban mondva a bűntéher, a bűnadósság nagysága. A relatív theóriák alkatrészei a bűntéherben különben is bennfoglaltatnak, mert mint mondja, a viszonylagos theóriák szerint a büntetés mértéke a veszélyeztetés nagysága, illetőleg a bűnös személyében és cselekményében uralkodó veszélyesség. A bűnöző veszélyessége jogellenes akaratában rejlik, amely az ő bűnösségének tényező eleme; a cselekmény veszélyessége ugyancsak az Ő akaratától függ, mert a veszélyes cselekmény megvalósításánál, véghezvitelénél legalább indirecte a veszélyességet is akarta. Akár a bűncselekményben, akár a bűnöző személyében rejlő veszély tehát végelemzésben az akaratától függ. Mennél nagyobb a veszély, annál nagyobb a bűnösség. A bűntéher megállapítása a subjectiv és objectiv momentumokat felöleli, "gyhogy az igazságosság és a jogosság követelményeinek megvalósításával a hasznossági célok elérését is biztosítjuk, midőn a bűncselekmény veszélyességére való tekintettel állapítjuk meg a büntetést.

Abegg tehát a relatív theóriáknak a büntetés megállapítására nézve önálló befolyást nem enged, jóllehet nem tagadja, hogy a megtorlás mellett egyéb célok is megvalósítandók, de — mint mondja — ezeknek elérését maga a megtorlási cél biztosítja, pedig ez, mint később látni fogjuk, nem áll.

Wirth theóriájában figyelmeztet, hogy büntető tevékenységet nemcsak az Állam gyakorol, hanem a családban és az iskolában (egyházakban) is érvényesül a büntetés. Szerinte a bűnözés fogalmában két elem találkozódik, az objectiv és subjectiv elem. A bűncselekmény eltörlése, megszüntetése (a bűnösre vonatkozólag), objective véve a dolgot, a megtorlás által történik. A bűnöző akaratot, mely egy más külsőképen létező akaratot támad meg, azon mértékben kell korlátoznunk, amily mértékben az (t. i. a bűnöző akarat) a bűncselekményben foglalt támadás által az idegen akaratot korlátozta. A bűncselekmény megszüntetése (subjective) magában a büntetésben javítás, másokban (azokban t. i., akikben a bűncselekmény utánczasi ingert szült) az elrettentés által történik. A büntetés ezen elemeinek minden büntetésben meg kell lenniök. A büntetés fajokra való elosztása aszerint történik, amint egyik vagy másik elem szerepel főcél gyanánt. Az iskolai, a családi és az egyházi büntetés-

ben a subjectiv elem uralkodik, míg az Állani által kiszabott büntetésekben az objectiv elem lép előtérbe. A subjectiv célt különösen azok a kisebb-nagyobb közületek méltatják, amelyek nemcsak egyes cselekményeket tesznek elbírálás tárgyává, hanem az ember egész személyiségét felkarolják. Az Állam által kiszabott büntetésben a subjectiv elem szereplésének mértékét Wirth a következőkben adja elő. Néha maga az igazságos megtorlás eszméje követeli a subjectiv elemek méltatását így a visszaesőknél a javítás gondolata előtérbe nyomul a megtorlás mellett. A javítás és az elrettentés céljának megvalósítása, a büntetés mértékének megállapítására befolyást gyakorol. Itt ugyanis a bűnöző egyéni tulajdonságaival kell számot vetnünk, mert enélkül a javításról szó sem lehet, a külön célok tehát a megtorlástól függetlenül és önállóan kell hogy érvényesüljenek. Megjegyzi még, hogy a büntetés megállapított mértéke akkor sem hosszabbítható meg, ha a subjectiv célok megvalósítása sikertelen maradt volna.

Azon theóriák, amelyek az igazságszolgáltatás feladatát a hasznosság fogalmával határolják körül, a hasznosságot uralkodóvá, az igazságot ellenben másodrendű tényezővé teszik, néha szinte annyira, hogy a megtorlás eszméje mindig halványabban tükröződik vissza bennük. Ami azonban a részleteket és a kivitel módzatait illeti, itt is a legkülönbözőbb felfogásokkal találkozunk.

Ortolan szerint a jó jutalmazása és a rossznak büntetése erkölcsi öröme hangol, míg az ellenkező esetben észlelt visszásság fájdalmasan hat. Ezen érzések hatalmát és egyetemességét mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a földi élet igazságtalanságaival szemben a jövő élet gondolatában s mindent igazságosan kiegyenlítő bíráskodásában keresünk vigasztalást, találunk megnyugvást. Ez az abszolút theóriák alapfogolata. Az emberiségnek ezen köztudata szerint, a bűnösnek bűnéért, a bűncelekménynek megfelelő bűnhődéssel kell lakolnia. Hogy azonban a büntetés kiszabása és alkalmazása a közület feladata, ezt az abszolút elméletek nem bizonyítják. A bűnhődés bekövetkezése és a büntetés igazságossága oly benső természeti szükségletet képez, hogy annak kielégítése el nem maradhat. Ámde az igazságos büntetés kiszabása és alkalmazása csak annyiban képezheti a közület feladatát, amennyiben ezt a közület céljai követelik, illetőleg a közület existenciája, védelme sürgetik. A büntető hatalom gyakorlásának és a büntetés kiszabásának két határjelzője van: az igazságosság és a hasznosság. A büntetésnek sem az igazságosság, sem a hasznosság mértékét túllépnie nem szabad.

Hélie is a társadalmi célokon belül akarja az igazságszolgáltatást gyakorolni. Elmélete az előbbtől érdemben nem különbözik.

Abegg és Wirth theóriái az igazságosság mellett a hasznosságot is hangsúlyozzák és az abszolút elméletek egyes mozzanatainak praevalenciájával, a relatív theóriák becsebbebb elemeinek több-kevesebb érvényesülést engednek. Abegg a relatív theóriák követelményeinek csak annyiban ad helyet, amennyiben az igazságosság megköveteli. Ha tételt úgy állítja fel, hogy a relatív theóriák által kitűzött célok csak annyiban

A manapság uralkodó büntetési rendszerek a klasszikus iskola felfogását tükrözik vissza. *A klasszikus iskola deista irányának álláspontja* a következő.

Ha mindennek van célja, az ember sincs cél nélkül. Bizonyos, hogy az Alkotó az ember elé bizonyos célt tűzött, amely cél felismerésére és megvalósítására képesítette is egyúttal. Az ember célja a maga eszméjének megvalósítása. E cél elérésére az ember képesítve, jogosítva és kötelezve van. Kötelezve anélkül, hogy kényszerítve volna és jogosítva anélkül, hogy joga gyakorlásában akadályozható volna. Az embert tehát ezen jogának gyakorlásában, célirányos törekvésében senki és semmi nem akadályozhatja oly mértékben és oly irányban, hogy célját többé el nem érheti. Az embernek eszerint jogában áll az útjába gördült akadályokat elhárítani, célirányos és szükséges tevékenységével szemben álló akadályozó erőket leküzdeni, az ellenállást megtörni, s útját szabaddá tenni; mindezt annyiban teheti, amennyiben célja elérésére szükséges. Ez az embernek nemcsak joga, hanem kötelessége is egyúttal. Az

érvényesülhetnek, amennyiben az igazságosság megengedi, theóriáját bizonyára több jogosultsággal nevezhetnék egyesítő elméletnek. Helyesebb az az elv, amely azt mondja, hogy a relatív theóriák elvei önálló érvényesülésre tarthatnak igényt, amennyiben ez az igazság rovására nem szolgál. Wirth abba a visszasságba esik, hogy a megtorlást is a büntetés céljával tekinti, s a javítás és elrettentés mellett mint külön célt felemlíti. A büntetés benső természeténél fogva megtorlás, e kettő tehát identikus fogalom, s nem áll, hogy az egyik a másiknak célja. A megtorlásból származó elégtételt ellenben joggal mondhatjuk a büntetés céljának. Wirth abban is hibázik, hogy a büntetésnek javítási célját kizárólag a bűnözőre korlátozza, holott a büntetés (moraliter et per accidens) másokra is javító befolyást gyakorolhat. Azt sem ismeri el, hogy a relatív theóriák céljai a büntetés kiszabásánál önállóan érvényesülhetnek. Wirth-nél kizárólag a megtorlás elve szabja meg a büntetés mértékét, a javítás és az elrettentés elvei — véleménye szerint — csak a büntetés kivitelénél érvényesülhetnek (javító fogházrendszer).

Ortolan szerint az Állam csak akkor büntethet, ha a bűncselekmény az Állam létét, céljait veszélyezteti, jóllehet a jog megvalósítása az Államnak első és lényeges feladatát alkotja. A princípium, melyet Ortolan hangoztat, hogy a büntetést a hasznosság fogalma igazolja, a bíraskodás gyakorlására nézve igen veszedelmes, mert sok tévedésre és igazságtalanságra adna alkalmat. Annyi azonban bizonyos, hogy a büntetésnek céltalannak, haszontalannak lennie nem szabad. Egyébiránt a büntetés fogalma a hasznosság fogalmát is többnyire magában foglalja.

embernek tehát jogokkal kell bírnia. Maga a cél jogok nélkül, a jog pedig gyakorol hatás, illetőleg szabadság nélkül illuzórius volna, az embernek tehát annyi szabadságra van szüksége, amennyit célja elérésére, illetőleg jogainak gyakorlása feltételez. Ezen értelemben a jog és a szabadság egymást kiegészítő fogalmak. Említettük, hogy a cél elérése s a jogok gyakorlása, az ellentétes erők leküzdését is magában foglalja, vagyis a jog önmagában hordja a védelem és a kényszer fogalmát. Mihelyt valaki jogaim gyakorlásában akadályoz, szabadságomat s közvetve céloimat tagadja és támadja, s mert céloimat mégis el kell érnem, a velem szemben helyezkedő idegen akaratot elhárítom, amennyiben az céloim elérésére szükséges. Ámde a magára hagyott egyéni erő erre igen gyakran képtelen, céloimat pedig mégis el kell érnem.

A természet midőn az embertől megtagadta, hogy a célja elérésére szükséges eszközökkel egyénileg rendelkezék, egyben gondoskodott, hogy az ember nem szabadon, illetőleg tetszése szerint, hanem bizonyos természetes szükségszerűséggel oly médiumba kerüljön, oly állapotba jusson, amelyben egyéni elégtelensége kipótoltatik, s abba a helyzetbe jut, hogy célját, egyéni erejének elégtelensége dacára, feltétlenül elérhesse. Ezen médiumot a közület teremti meg, mely az embernek, a célja megvalósítására szükséges szabadságot az egyéni erők hatványaival biztosítja. A közület nem teremti a jogot, sőt feltételezi, s egyenesen annak védelmére van hivatva. A jogok védelme tehát a közületnek egyik (bár sarkalatos) célja, hivatásának egyik ága, amelynek betöltésére szükséges eszközökkel szintén rendelkezik. A jogvédelem eszközei: a megelőzés, a fizikai kényszer és a büntetés. E helyen különösen az utóbbiról van szó, amelyre vonatkozólag azt állítjuk, hogy a büntetés jogvédelmi eszköz az Állam kezében, mely magából a jogból származik, mert a védelem és kényszer, illetőleg a büntetés, a jog lényeges elemét alkotják. A büntetés alapja tehát maga a sértett jog, mert a jognak lényeges kelléke, hogy védve legyen.

A büntetést maga a sértett jog követeli. Már a jog fogalmában benne van a kényszer, a kikényszeríthetőség. A büntetés a jog kikényszerítése. A büntetés tehát jogos és nem jogellenes. A büntetést a társadalom fogalma is sürgeti, mely

jogbiztonság nélkül, jogbiztonság a jog kikényszerítése, azaz büntetés nélkül nem képzelhető. A büntetés tehát nem társadalom ellenes, sőt a társadalom fogalmának megfelelő. A büntetést maga a büntetett idézi föl, midőn a társadalmi élet alapelveivel ellentétes cselekvése által mások jogait sérti. A társadalmi élet alapelve, hogy cselekvésünk a közületi lét törvényeit ne sértse, vagyis jog és cselekvési képességünket ne mások rovására gyakoroljuk. A büntetettnek nincs oka panaszra, midőn más jogkörébe behatol s onnét a behatolás kvalitása és kvantitása szerint visszaszoríttatik. Vagy mint Hegel mondja: a bűnös nem panaszkodhatok, midőn a cselekvésében önhatalmulag felállított törvényszerűségnek megfelelő elbánásban részesül. A bűnös ugyanis önmaga felett mond törvényt, az Állam csak megállapítja (constatálja) és alkalmazza e törvényt. A bűnös midőn jogot sért, előre látja a jogsértés következményeit is, nemcsak előre látja, hanem a cselekménnyel együtt akarja is, tehát saját bűne, cselekvésében jelentkező akarata szerint nehezedik reá következményeiben. Az Állam a büntetésben, a bűnös által inaugurált egyenlőtlenséget ténylegesen tagadja és a jogegyenlőséget ismét megvalósítja.

A büntetés megsemmisíti a jogtalanságot és *a jog uralmát ismét helyreállítja*. A büntetés tehát az igazságosság ténye. Az igazságosság ugyanis egy részről azt követeli, hogy minden akaratnak a maga köre biztosítva legyen. Ez a magánjogok hivatása. Az igazságosság azonban azt is követeli, hogy az olyan akarat, amely egy idegen akarat jogkörébe behatolt, a túlterjeszkedésnek mértéke szerint a maga körébe visszaszoríttassék. Ezen követelmény megvalósítása a büntető joggyakorlat feladata. Az említett visszaszorítás nem egyéb mint megtorlás. Ez a büntetésnek valódi alapja és lényege. A megtorlás azonban nem a talio értelmében veendő, hanem mintegy a becslés értelmében: a rosszért hasonló értékű rosszal fizetvén; nemcsak a külsőleg jelentkező jogsérelem, hanem ennek és a benne uralkodó bűnöző akarat tekintetbe vételével: tehát a bűnösség alanyi és tárgyi fokozata szerint. Nem is az egyéni, hanem a közakarat jogsérleme az, amely első sorban mérlegelés alá kerül, amely pedig az akarat jogkörének magán értelemben vett sérelmétől gyakran különbözik.

Hogy a jogsértés megtorlásánál az egyenértékelést mely módon állapítjuk meg, ez már a gyakorlati politika dolga. Mindenestre igazuk van azoknak, akik azt mondják, hogy a törvényhozónak az egyéni szabadság követelményeivel, a népből élő jogi felfogással és a társadalmi állapotokkal számolnia kell.¹⁾

¹⁾ *A megtorlásnak első és közvetlen hatása az elégtétel, amely a büntetés legelső célja is egyúttal. Ezen elv csak azt követeli, hogy a megtorlás a köztudatban mint ilyen jelentkezzen, s hogy a büntetésnek e jellege megfelelő külső kifejezést nyerjen. E tekintetben Kant helyesen állítja fel az elvet, hogy a büntetés a bűncselekmény jellegét lehetőleg hiven fejezze ki. A büntetésnek elégtételi célját nem szabad kevésre becsülni. Az elégtételnek mélyebb erkölcsi jelentősége van. Ha valaki az idegen jogot vakmerően lábbal tiporja és dacos fennhéjázással a gyengébbet elnyomja, mintha az jog nélküli volna, az Állam a gyengébbnek segélyére siet, s míg egyrésztől jogaiba visszahelyezi, másrésztől az őt elnyomó jogsértő akaratot korlátok közé szorítja: az igazság győzelme a köztudatra megnyugtatólag hat, s a jogbiztonság tudata, mely a bűncselekmény következtében a polgároknak megrendült, a sérelem megtorlása által ismét helyre áll. Ha hozzávesszük ama meggyőződésnek üdvös hatását, melyet az Állam igazságszolgáltatási tevékenysége különösen az által biztosít, hogy az erősebbnek és gyengébbnek, a hatalmasnak és az alacsony sorsúnak egyenlő mértékkel mér, s a jogalkalmazásban az egyenlőséget megvalósítja, elmondhatjuk, hogy e cél elérése üdvös hatásaiban felülmúlja (?) mindazon célokat, amelyeket a relatív theóriák hívei a büntetés által megvalósítandóknak hirdetnek. A megtorlás, mely az elégtételt, a javítást és az elrettentést tűzi ki feladatául, az Államnak és a megsértett jogok védelmét, uralmába való visszahelyezését, a bűncselekmény által okozott ideális kár megtérítését már önmagában eszközli, egyúttal a biztosítás és a megelőzés követelményeit is megvalósítja, úgyhogy a relatív theóriák minden értékesíthető és becses eleme kellő méltatásra talál. Abegnek tehát e tekintetben igaza van. A büntetés hármasságának a büntetés mértékére való befolyását illetően meg kell jegyeznünk, hogy az elégtételt cél csak azt követeli, hogy a megtorlás jellege a jogsérelem jellegét lehetőleg fel tüntesse. A javítás és elrettentés céljainak figyelembe vételét már maga az igazságos megtorlás is gyakran megköveteli. Azonban mindez nem elegendő, mert ezen célok az igazságos megtorlás keretén belül, abban az értelemben, mintha az igazságos megtorlás e célok figyelembe vételét már önmagában biztosítaná, kellően nem érvényesülnek; szükséges tehát, hogy ezen célokra, az igazságosság által megszabott határokon belül, különös figyelmet fordítsunk. Minthogy az elrettentés és a javítás az Államnak külön céljait képezik, azoknak megvalósítását nemcsak kívánatosnak, hanem szükségesnek is kell tartanunk, legalább is annyiban, amennyiben az igazságosság korlátain belül érvényesülhetnek. Az említ-*

tett célok befolyását a büntetés jellegére és alkalmazására vonatkozólag egész könnyűséggel elfogadhatjuk, mert az igazságosság által megkívánt mértéket nem változtatják; a büntetés mértékére vonatkozólag azonban előállhat bizonyos collisio, amely megoldásra vár.

Azon esetekben, midőn a megtorló igazságosság a büntetésnek meghatározott mértékét követeli, a javítás és az elrettentés céljai pedig más mérték alkalmazását sürgetik s a három cél együttes alkalmazása szükségesnek mutatkozik, összeütközés áll be, s a relatív és abszolút theóriák összefoglalása látszólag gyakorlati nehézségeket idéz elő. E nehézségek megoldásánál azonban figyelembe veendő, hogy a megtorló igazságosság nem egy meghatározott vonalat jelöl ki, amelyen túl a büntetés nem mehet, s amelyen innen nem maradhat, hanem egy bizonyos területet, rendszerint hatalmas spatiumot állapít meg, amelyen belül más célok is érvényesülhetnek. A kódexek rendszeren megállapítják az igazságosság követelményeinek a mértékre vonatkozó alsó és felső határát, amely határoknak betartását megkövetelik. Az alsó határból nem engedhetnek, mert a büntetés esetleg illuzóriussá válik, a felső határon túl menni nem engednek, mert azon túl az igazságosság jellegét veszti s a bosszú fogalmába megy át. Ha pedig a relatív theóriák követelményeit a spatiumon belül érvényesíteni nem lehet, elvül szolgál, hogy a büntetésnek haszontalannak lennie nem szabad. Ahol tehát a büntetés céltalanná válik, ott az igazságosság enged, de viszont a külön célok egymagukban sohasem érvényesülhetnek. E tételt Hegel fejt ki, aki figyelmeztet azon tényre, hogy a fizikai és az ethikai fogalmak csak bizonyos határon belül őrzik meg azonosságukat, amely határon alul vagy felül változást szenvednek, s már más fogalom alá tartoznak. Így vagyunk pl. a hit, a bátorság, a szeretet fogalmaival. Az erény is csak bizonyos határon belül őrzi meg jellegét. A fizikában is észlelünk ehhez hasonló jelenségeket. A víz bizonyos határon alul és felül egyaránt elveszti cseppfolyós természetét. Ugyanazon alapelemeknek más és más képlet szerint való csoportulása adja a tözeget, a kösznet és gyémántot. Zsögöd szerint pedig a kötelmek sűrítése egy bizonyos mértéken felül, idegen fogalmat teremt: a tulajdonjogot. Így a megtorló igazságszolgáltatás is csak egy bizonyos határon belül őrzi meg alapjellegét. Az alsó és felső határt úgy a törvényhozónak mint a bírónak be kell tartania, mert e nélkül fogalmi tartalmától fosztják meg az igazságot. A törvényhozó különösen a spatiumok megállapításánál biztosítja az elrettentés és a javítás céljainak érvényesülését. (Így pl. a magyar BTK. a 281. és 306. §-nál 8 évi spatiumot alkalmaz (2—10 évig terjedhető fegyház) amelyen belül az említett célok érvényesülésére hatalmas tér nyílik.) A bíró az egyes esetekben a törvényhozó által megszabott kereteken belül veszi figyelembe a relatív theóriák által hangsúlyozott momentumokat. Ha már most figyelembe vesszük, hogy nemcsak a törvényhozóra kötelező maximum és minimum közt, hanem a törvényhozó által megállapított s a bíróra kötelezőleg megállapított felső és alsó határ közt hatalmas spatium (rendszen 5 év) terül el, amelyen belül a büntetés mértéke, a jelzett célok szabad mérlegelésével állapítható meg, el kell

Említettük, hogy a büntetés alapja maga a sértett jog, amely a büntetésben megnyilatkozó védelmet kihívja. A jognak tehát két oldala van, mint ama bibliai felhőnek, mely az Isten népe és üldözői közé helyezkedett. Ami a bűnösnek malum („in iram ei qui male agit”), az a törvény oltalma alatt céljok felé törekednek bonum [„si bene feceris noli timere (potestatem) Dei enim vindex est, tibi in bonum” ... „pacem habebis ex illó”]. Az egyiknek bűnhődés, a másiknak szabadulás. Az egyik félnek baj, a másiknak öröm, béke és megnyugvás forrása. S e kettős eredménynek gyökere egy és ugyanaz: a jog.¹⁾

ismernünk, hogy a relatív theóriák a büntetés mértékére is, úgy a törvényhozásnál mint a bíraskodásnál, jelentékeny és önálló befolyást gyakorolhatnak. [Mint látjuk, a helyes büntetési alapelvek megállapításánál úgy a relatív mint az abszolút theóriák képviselői közreműködtek. Ha azonban a jellemző különbséget akarjuk feltüntetni közöttük, azt kell mondanunk, hogy a relatív theóriák az igazságot egy-egy oldaláról tekintve mutatták be s azt egyoldalulag kívánták érvényre juttatni, eközben azonban az igazság oly mozzanataira hívták fel a figyelmet, amelyeket egyetlen helyes büntetési rendszer sem mellőzhet (mint pl. az elrettentési és a javítási elméletek alapelvei).] Az abszolút theóriák ellenben az igazság genetikus elemeit tárják fel, azon alapelemeket, amelyek nemcsak egy vagy más esetben, avagy legtöbbszörire (mint az elrettentés és javítás momentumai), hanem minden körülmények közt és feltétlenül érvényesítendők. Az egyesítő elméletek pedig kimondják, hogy a büntetés jogalapja a megtorlás, s egyúttal azt is hangsúlyozzák, hogy konkrét esetben a megtorlás mellett a javítás és elrettentés elvei is figyelembe veendőek, mint amelyek a jogrend fentartására szintén hathatósan közreműködnek. A büntető kódexekben egyik rendszert sem találjuk meg tisztán keresztülvive. Valamennyien az egyesítő elméletet követik, az 1813. bajor kódexet kivéve, amely Feuerbach rendszerének köszöni létét, de ennek ma már csak jogtörténeti jelentősége van. Az elrettentés momentumait legjobban kidomborítja a francia kódex, utána az osztrák következik, míg a magyar és a belga kódexek a javítás elemeit is értékesítik. Mindnyája közül kiválik az olasz kódex, mely a relatív theóriák becses mozzanatait a legjobban érvényre juttatja.

¹⁾ *A büntetés első jelentkezési formája az egyéni a magán bosszú.*

A bosszú egyik gyökerét a megtorlás ösztönében, a másikat az igazságérzetben kell keresnünk, mely fellázad az igazságtalanság láttára. Főképp ha az igazságtalanság jogsértésben jelentkezik, a felháborodott jogérzet bosszúra ösztönzi a sértettet. A sértett érzi a jogsérelem kiegyenlítésének szükségességét, érzi hogy a sértő, cselekményében mint praemisákban, bizonyos szükségszerűséget állapított meg, melynek következ-

ményeiben a sértőre kell visszaesnie. A sértő cselekményében rejlő törvényszerűséget, a sértett fél objective — legalább is egyelőre — meg nem állapíthatja. A bosszú ép ezért mindig individualisztikus és erősen subjectiv jellegű, a benne rejlő megtorlás rendszerint a sértés alanyi nagyságát, illetőleg a sértett felháborodásának mértékét tanúsítja. A sértett sohasem mérlegeli a cselekményben rejlő bünterhet a maga reális terjedelmében s ezért a bosszú rendesen igazságtalan. Ez a magyarázata annak is, hogy a bosszú ismét bosszúért kiált, ezért látjuk, hogy akit a bosszú csakugyan utolért, további bosszúra hívja családját, törzsét, esetleg mint örökséget fiaira hagyja: mert a bosszúban újabb sérelem rejlett, amelyet a megtorlás túlmértéke idézett fel. Midőn azonban az értelem az indulatok kódéből kibontakozva tisztábban látja a megsértett jogot, a sérelemnek tárgyilagosságot követeli, amelyet a bűnösségét elismerő fél ennek jeléül és kiegyenlítéséül (compositio) kínál, illetőleg kifizet. Ezért az u. n. menedékvárosok (civitates refugii) és az asyllum-ok a maguk idejében nagy jelentőségűek voltak. Eltekintve attól, hogy az egyes gyakran képtelen a bosszúra, bizonyos, hogyha erre képes volna is, rendesen az igazság sérelmével gyakorolja; ezért a kulturális aerának új szaka nyílik, midőn a jogsérelem kiegyenlítését a közület veszi át az egyestől. A bűncselekményt ekkor már a közbiztonság sérelmének is tekintik, ezért a composonális összegből a közület is kivészi a maga részét. A közület további kifejlődésében visszatér a régi erkölcsi motívumokhoz, megváltásnak helye nincs, s a büntetés jogi alapját a bosszú motívumaival azonosnak ismeri fel, egyúttal minden megtorlást magának vindikál, amelyet aztán a bíróságok utján foganatosít is. A büntetés ezen időkbén a jog uralmának helyreállítása, a jogtalanság megbosszulása, a jog sértés megtorlása. A tiszta állami bosszút, a theocraticus és semitheocraticus bosszú előzi meg, melynek az egyéni és a modern bosszú közti átmenetet közvetítik.

A büntetés jogát évezredek gyakorlata, minden idők vallás-erkölcsi felfogása szentesítette, úgyhogy maga a tény mint universalis jelenség elég volna annak igazolására, hogy *a büntetés az ember közületi természetében gyökerezik*. Nem változtat a dolog lényegén, hogy ez a büntetés különböző alakban, mint magán, mint isteni, s végre mint közületi bosszú jelentkezett. Az ember azonban nem nyugodott, s mert a büntetés jogát öntudatosan kívánta gyakorolni, okát kereste a büntetésnek. Vájjon csakugyan joggyakorlás-e a büntetés, vagy tán épen jogtalanság? A büntetés jogalapjának fejtegetésében a bölcsészek a legkülönbözőbb rendszereket állították fel, amelyek közül a nevezetesebbeket röviden érintettük is. A sokféle régibb és újabb elmélet csak azt bizonyítja, hogy az emberi ész több századon keresztül tartó vergődés után sem juthatott megnyugtató eredményre. Az elméletek közül Locke elmélete az, amely ma Puffendorf elméletével szemben általános elismerésben részesül. Locke elmélete az egyén jogából vezeti le a büntetés jogosságát. Puffendorf szerint a büntetési jog a közületi léttel keletkezett s kizárólag a közület joga. Ezen elmélet szerint tehát, az ember a közületen kívüli állapotban jognélküli, mert az olyan jog, mely védelemre szá-

mot nem tarthat, nem jog, hanem mások tetszésének kiszolgáltatott s idegen önkénytől függő beneficium. Ezen elmélet, melyet a maga idejében phaenomenálisnak tartottak, a természettudományi igazságoknak az ethikai térre történt helytelen átviteléből és sophisticus alkalmazásából eredt. A közület büntetőjoga az emberiség fölött megállapított rend örök törvényének kifolyása. Az ember a célja elérésére szükséges jogokkal születik. A jog, a kényszer, illetőleg a kikényszeríthetőség elemeit magában hordja potentialiter, mely a sérelem által lesz aktuális. E nélkül nincs jog, nincs cél, s az ember maga is problematikus valamivé süllyed, aki kézzelfogható felsőbbsege dacára a többi teremtmények alatt áll, amelyeknek célszerűsége és a cél elérésére szükséges eszközökkel való felruházottsága nyilvánvaló. A jogsérelem megelőzése, a támadás egyenes leküzdése sok esetben lehetetlennek bizonyul, ezért utólagos jogvédelemnek van helye, mely abban áll, hogy a jogsérelmet, illetőleg a sértőt malummal fenyegetjük, amelyet aztán jogsértés esetén úgy alkalmazunk, hogy a sértőt a bűnözés ismétlésétől, másokat az utánzástól visszaretentsünk, a megingatott jogbátorságot helyreállítsuk, vagyis büntetünk. S mert erre az egyén elégtelen, a közületben hatványozott egyéni erők teljesítik a jogvédelmet, s ezen értelemben szólunk az Állam büntetőjogi hatalmáról.

Aki a célt kitűzte s a cél elérésére jogosított és kötelezett, Az adta a jognak az érvényesíthetőséget, midőn a jog védelmét biztosította. Aki az ember eszméjét meghatározta, s a célhoz vezető utat kijelölte, a megvalósítás törvényeit is megállapította, úgyhogy midőn a természetben vagy a viszonyokban uralkodó törvényekről szólunk, a Teremtő tervében, illetőleg az ő öröklésében megállapított és legfelsőbb akaratát által constituált s az ember által is könnyen felismerhető törvényeket értjük, azokat t. i. amelyek a dolgok lényegében és egymáshoz való vonatkozásukban rejlenek. Ezen törvények eredményökben mint rend jelentkeznek. A dolgok természetes rendje s a dolgoknak a rend törvénye szerint való célrajutása szükségszerűleg valósulnak meg a fizikai világban, de az ilyen szükségszerűség az erkölcsi világot jellegétől fosztotta volna meg, jóllehet itt is adva van az erkölcsi rend, a rend törvényei, s ezen törvények aegise alatt van biztosítva az erkölcsi világ lényeinek célhoz jutása. E törvény határozza meg az ember cselekvőségének szabályait, úgyszintén a coexistentia feltételeit is. E törvény írja körül az egyén szükséges jogait, jogainak korlátait. Ez szabályozza a közület tevékenységét, működési körét, célját és az egyénekhez való viszonyát. Ez a törvény természetes revelatio tárgya, melyet Isten nem kőtáblára írt, nem is sugalmazott egyes szent férfiaknak, hanem a dolgok és a viszonyok lényegébe akként rejtett el, hogy az emberi ész könnyen felismerheti azt.

Ugyanezen törvény a cél elérésére szükséges jogokat is biztosította. A törvényhozás midőn valamely célt kijelöl, a cél megvalósításának módját, eszközeit stb. a legkisebb részletekig meghatározza. Még ennél is többet tesz, midőn az esetleg jelentkező akadályok leküzdéséről is gondoskodik, vagyis a törvényt sanctioval látja el. Amit az ala-

csonyabb törvényhozástól elvárunk, azt a legmagasabb törvényhozástól sem tagadhatjuk meg. Ha elismerjük, hogy az embernek célja elérésére jogokra van szüksége, azt is el kell ismernünk, hogy a jogban rejlő jogosultságnak mások részéről a jogok tiszteletben tartásának kötelezettsége felel meg, s mert ezt igen gyakran ki kell kényszerítenünk, a jognak sanctioval kell bírnia. Ha jogaimat mások respectálni nem kötelesek, akkor céloom esetlegessé válik, könnyen megtörténhetik, hogy hibámon kívül esem el célomtól, amelyet pedig meg kellett volna valószínűsítanom. [A keresztény felfogás szerint az embert végső céljától senki és semmi el nem űtheti, csak önmaga. A közelebbi célokra (földi) vonatkozólag azonban azt kell mondanunk, hogy azok csakugyan esetlegesek, illetőleg az egyénen kívül fekvő tényezőktől is függenek. A keresztény ugyan a gondviselésben is hisz, de azt is tudja, hogy a gondviselés is tulnyomólag a dolgok rendes útját választja, midőn az embert őrzi és célja elérésében gyámolítja. Maga az Állam is gondviselészerű intézmény, amelynek alapját az ember eszes természetében, közületre teremtett lényiségében s a rend iránti érzékében kell keresnünk.]

Az embert megillető jogok tartalomszerű gyakorlása, s ezen jogok tiszteletben tartása szüli azt az erkölcsi rendet, mely magasabb kiadásban analóg a fizikai világ rendjével, itt ugyan a dolgok és tények szükségszerű egymásutánja és viszonya, míg amott az erkölcsi lények szabad elhatározásából folyó cselekvőségük által megállapítva és megvalósítva, a Teremtő által contemplált terv szerint. Ezen erkölcsi rend megvalósítása, vagy a cél elérésére szükséges joggyakorlás feltétlen tiszteletben tartását feltételezi, vagy az adott viszonyok és tények bizonyossága szerint (nemünk gyarlóságára, illetőleg az emberi természet bűnre való hajlandóságára tekintettel is) a közületi létre vagyunk utalva, hogy célunkat megvalósíthassuk, illetőleg jogainkat szabadon gyakorolhassuk. Tény az, hogy az ember nem hajlandó mások jogait, szabadságát tiszteletben tartani, amely körülmény a közületek fennállását sürgetőleg parancsolja. [Theologus nyelven levonva a következtetést: az ember bűnre való hajlandósága is követeli a közületi léteit. Ezért mondja sz. Pál: „Non est potestas nisi a Deo”, mert a bűnbeesés után, az Államokat az isteni bölcsesség által az emberi gyarlóság támogatására hivatott surrogatum gyanánt tekinthetjük, mely a bűnöző ember külső megfélemezésének gondviselészerű tényezője. Az isteni harmónia és következetesség itt is szembeszökő. Az ember, midőn Teremtőjének a közvetlen engedelmisségi viszonyt felmondja, közvetett viszonyokba bonyolódik, s aki egy Urat maga felett túrni nem akart, ezentúl sok urnak tartozik engedelmeskedni, ha célját elérni akarja. Rendellenes szabadságra törekszik az ember, s az engedetlenség tényével, az erkölcsi törvénytől, illetőleg az Alkotó akaratával szemben való függetlenségét proclamálja. Az új rend törvénye szerint, egyszeri engedetlenségeért sokszoros engedelmisséggel vezekelek, s az engedetlenség egyetlen sebént az engedelmisségek láncolatával fogja meggyógyítani. Szabadságát pedig kiterjeszteni nem sikerült, sőt büntetésül szabadságának sokszoros megszorítását kell túrnie. Sehol sem érvényesül világosabban az elv, melyet

már Ovidius hangoztat: „Per quod quis peccat, per idem punttur et ipse.” A mondottakban rejlik a büntetés ma követett fő elve is, amely szerint az embernek szabadsága határain való túlterjeszkedéséért, szabadsága fokozatos megszorításával kell megfizetnie.]

Kimondhatjuk továbbá, hogy a közületi lét nem szerződéses folytán állott elő, s midőn Hegel a közület és az egyén egyforma őseredetiségét vitatja, a tétel annyiban áll meg, amennyiben mindkettő ugyanazon forrásra, a Teremtő akaratára viendő vissza; célját, eszközeit, szabadságát egyik úgy mint a másik, a természet törvényéből, a viszonyok parancsoló szükségességéből származtatja. A közületi lét biztosítja szabadságunkat, biztosítja jogainkat, s ez a közületi lét egyik szülő oka. De épen azért, mert a közületi lét genetikus célja a jogrend fenntartása, az egyén szabadságainak biztosítása, ezért a jogsérelem nemcsak az egyén sérelmét, hanem egyúttal a közület sérelmét is magában foglalja. Sőt a jogsértés az egyént csak szabadságában támadja, tehát célját közvetlenül (rendesen) nem érinti, csak a cél elérésére szükséges feltételek ellen irányul, ellenben az Államot egyenesen és közvetlenül céljában támadja meg. Az Állam ennél fogva az egyén ellen elkövetett jogsértésben saját sérelmét tekinti, s midőn büntet, a maga sérelmét torolja meg; mégis a megtorlást, bár nem szükségképen, de többnyire az egyén sérelméhez arányosítja, inkább azon szempontból mert bizonyos reális mértéket, melyhez a büntetés mérvét szabja, rendesen az egyén sérelme szolgáltatható.

A közület büntető joga tehát az egyén szabadságainak biztosítéka, jogainak palládiuma, a cselekedetek külső törvényszerűségét tekintve, az erkölcsi rend egyik szükséges tényezője, maga is a természet törvényéből fakad. Keletkezésében az egyéntől és annak akaratától független. Mint az erkölcsi rend örök törvényének intézménye, maga is az erkölcsi törvények alatt áll és működését ezen törvények feltétlen parancsa szerint irányítja. Működésének korlátait, amelyek: az igazság, a külső rend, a hasznosság és a célszerűség, a forrás természete szabja meg. Fel kell ugyanis tételeznünk a Teremtőről, hogy a teremtésben az igazságos és méltányos, a jó és a szép, a szükséges és a hasznos figyelembe vételével alkotta meg törvényeit, mely törvények az ember természetével, belső és külső viszonyaival összhangban állanak. Maga az ideális közület s a közület cselekvősege, a Teremtő által megállapított alanyi és tárgyi harmóniát nem zavarja és meg nem bonthatja. Ezen elvből származtatjuk le a büntetés főbb elveit és azt mondjuk: az Állam azért büntet, mert a büntetés szükséges, abban a mértékben büntet, amelyben igazságos és oly módon büntet, hogy célját elérje. A szükségesség, az igazságosság és a célszerűség a közület büntető tevékenységének nélkülözhetetlen jegyei.

A szükségesség elvénél fogva az Állam akkor lép fel, midőn a körülmények az ő fellépését megkövetelik, tehát nem tetszés szerint, nem önkényűen állapítja meg büntető tevékenységének feltételeit, hanem a maga célja az, amely parancsoló szükségszerűséggel cselekvésre kényszeríti. Az igazságosság elvénél fogva, a reakció mértékét és módját az

egyéni és a közszabadság, úgyszintén egyéb céljainak figyelembe vételével olyképp állapítja meg, hogy az a nép jogi meggyőződéseinek megfelelően. A büntető hatalom gyakorlásának legfőbb elve az igazság, mely magának a természet törvényének elsőrangú uralkodó eleme: „Natura cuicumque tribuit quod debet.”; *A célszerűség elvénél* fogva ugyancsak a természet törvényeinek nyomába lép, amelyekről tudjuk, hogy az ember és a viszonyok természetének szükségszerűleg megfelelnek, s alkalmasak arra, hogy az ember célját, s a viszonyok összműködésében a harmóniát biztosítsák. Az Állam tehát oly büntetést nem alkalmazhat, amely ellen maga a természet tiltakozik, mely az emberben visszatetszést szül, s amelyet sem az ember, illetőleg a közület céljai, sem a viszonyok természete meg nem követel.

Különös tekintettel arra, hogy az embernek az Államra további szüksége nincs, mint hogy külső szabadságát biztosítsa és célja megvalósításának kedvező feltételeit létesítse, joggal következtetjük, hogy az Állam az ember belső világába (kényszerítőleg) be nem avatkozhatik, vagyis hogy az Állam az ember erkölcsi világára vonatkozólag talajt veszít, s az ember ebbeli cselekvőségének sem irányítója, sem bírása nem lehet, de erre nem is volna képes. De internis non iudicat praetor. Az Állam büntető tevékenysége tehát csak az ember külső magatartására szorítkozhat s ekkor sem terjedhet ki az ember összes cselekményeire, csak egy bizonyos körre határozhatik, midőn t. i. az egyén mások szabadságát tiszteletben nem tartja s ezt külsőkép is kifejezi, úgyhogy a közületi lét törvényeit megsérti. Amiből tovább következik, hogy az embernek azon tevékenysége, mely másokra is kihat, csak abban az esetben és annyiban tartozik az Állam büntető tevékenységi körébe, amennyiben azt mások jogos céljainak elérésére szükséges és szabad működésének rovására gyakorolná. Jóllehet tehát az embernek önmagára vonatkozó cselekvősége is sérelmes lehet más jogaira, mégis amennyiben más, céljának elérésére szükséges jogaiban és szabadságában nem sért, az Állam nem lép fel. Így pl. ha valaki egészségét megrongálja s ez által családja (hitelezői) iránti kötelezettségeinek meg nem felelhet, az állami reakciónak helye (?) nincs. Az Állam midőn büntet, nemcsak a jogaiban sértett egyént, hanem önmagát is védi és védeni tartozik, mert bár célját az egyén s az egyén viszonyai állapítják meg és határolják körüi, létét nem az egyénnek, hanem a természet törvényeinek köszöni, mely midőn az ember célját s a célhoz vezető eszközöket, úgyszintén a célrajtás feltételeit megállapította, egyúttal a közület szükségességét is kijelölte, nyilvánvalóan azon célból, hogy az egyéni erők fogyatékoságát pótolja. De bár a közület, létesülésében és fogalmában az egyéntől független, s maga is a természet törvényei alá esik, ugyanazon törvények által az egyén szabadságainak hathatós védelmére rendelve, célját nem önmagában, hanem az egyénben bírja. Az egyén támogatása, védelme, célhoz való jutásában gyámolítása képezik az Állam feladatát, létének és tevékenységének célját. Az Állam tehát minden tevékenységében, közvetve vagy közvetlenül, az egyén céljainak szolgál. Ára ha

az Öncél nem azt jelenti, hogy az Állam önmagáért van, csak oly külön célt jelent, amely nem másé, hanem egyedül az Államé, ebben az esetben nincs okunk arra, hogy az Állam öncélúsága ellen tiltakozjunk. Eszerint tehát az Állam, még büntető tevékenységében is az egyén céljait szolgálja. Ezért mondjuk, hogy az egyén céljai a legmagasabbak. Az Állam külön célja végeredményben az egyesek közös célja, de csak közelebbi célja, ez a közelebbi cél az egyénben folytatását nyeri s egy távolabbi cél megvalósítására tör, mely az egyén végcélja, s amelyre vonatkozólag az Állam célja mint közelebbi cél s egyúttal mint eszköz jelentkezik.

Az Állam tevékenysége célja megvalósításában, s tevékenységének eredménye, mint az egyén működésének természetes eszköze, célja megvalósításának természetes feltétele gyanánt szerepel. Ha ezt elfogadjuk, azt is el kell fogadnunk, hogy az Államnak, büntető tevékenységének gyakorlásában négy tényezővel kell számolnia: *önmagával* (mint az összes egyének képviselőjével), a *Jogsértővel*, a *sértettel* és végre azzal a kisebb-nagyobb *közönséggel*, amelynek a jogsérelem tudomására jutott. E tényezőknek különböző érdekeit összefoglalni s a kellő összhang megzavarása nélkül olyképp biztosítani, hogy egyik se érvényesüljön a másik rovására, hanem a szükségesség, igazságosság és célszerűség figyelembe vételével mindegyik a maga igazához jusson, egyike az Állam legnehezebb feladványainak. Ha a közület és a sértő érdeket a számításból kifeledjük, logikai eredményképpen a büntetés, mint bosszú jelentkezik és pedig mint magánbosszú. Ha csak a közület érdekét vesszük figyelembe, némely esetben lehetlen büntetnünk a büntettest, aki a közületet egy haszontalan vagy épen veszélyes tagjától szabadította meg, amikor a közvélemény úgy nyilatkozik, hogy „jutalmat kellene adni annak, aki megölte” a hivatásos fegyháztöltelék (Sz-on a nép ajkáról bizonyos büntett elkövetése után még soká, csak az idézőjel közöttiek lehetett hallani.) Ha csak a sértőt tekintjük, néha elesik a büntetés lehetősége, vagy a rosszul értelmezett humanizmus révén a büntetést célja elérésére képtelenné tesszük, a börtön és a fegyház aspiransok contingensét neveljük, s azon szomorú eredményt érjük el, amelyről a „Magyarország” 1900. 316. sz-ban a „különfélék” rovatában tesz említést „akik a szabadságtól félnek” cím alatt. (Fides penes auctorem, de elhihetjük a dolgot, mert a rimaszombati esettel atyafiságos esettel (különösen a város utcai eleménél és a csavargóknál) bőven szolgál a praxis. Magam is és azt hiszem más is szerzett ez irányban, közvetlen észleleten nyugvó tapasztalatot. E tétel teljes praktikus kifejtése inkább a bűnügyi politika körébe vág, mely a ténylegesen uralkodó felfogásokkal számol.)

Ami az elv alkalmazását és következményeit illeti, általánosságban a következőket jegyezzük meg: Az Állam legyen tekintettel önmagára. Ez alatt azt értjük, hogy célját soha szem elől ne téveszsze, mindig és mindenütt jelen legyen, ahol, amikor és amennyiben reá szükség van. Tevékenységének mértékét, módját és idejét célja szabja meg. Csak a külső magatartás miatt büntet, amennyiben a jogrend helyreállítása

igényli A tulajdonképeni sértettre vonatkozólag kötelessége, a sértett jogot uralmába visszahelyezni, vagyis a sérelmet szenvedett egyén jogainak és szabadságainak újból való gyakorlását lehetővé tenni és pedig amennyire lehet úgy, mintha a sértés meg nem történt volna. A subjectiv elemeket (a sértettben) rendszeren csak objectiv jelentőségük szerint mérleget. A jogsérelmet tehát második vonatkozásában is meghatározza, midőn a jogrend által követelt büntetést a sértett szempontjából állapítja meg, esetleg módosítja. A többi sértettre vonatkozólag az ideális kár, vagyis a netáni utánzási inger fölkeltése, a jogbátorság megrendítése s több efféle következmények figyelembe vételével újból elbírálja az előbbi szempontok által követelt büntetést, s a büntetés mértékének és módjának megállapításánál, az új álláspont követelményeinek szintén több-kevesebb befolyást enged. Az említett igények számbavételével a sértő jogait is figyelemre méltatja, hogy a sértő szabad mozgásában oly nemű és mértékű korlátozást szenvedjen, mely a fent említett célok követelményeit kielégíti, nehogy maga a büntetés is újabb jogtalanság forrásává legyen. Az Államnak büntető halalma gyakorlásában arról sem szabad megfélekednie, hogy a sértőt sem a célja elérésére szükséges eszközöktől, sem a megengedhető szabadságtól megfosztania nem szabad, és senkinek, tehát az Államnak sincs hatalmában, a sértőt a büntetés által célja elérésére képtelenné tenni, vagy céljától egyenesen elűzni, mert ez nem volna egyéb, mint a jogtalanságnak jogtalansággal való megtorlása, s a jogrendnek a jogrend újabb sérelmével való helyreállítása. [Így érvényesülnek a relatív theóriák összes értékes elemei. Főelv az igazságos megtorlás. Az igazságosság korlátain belül figyelembe részesülnek az elégtételt, elrettentési és javítási motívumok, nemcsak amennyiben az igazságos megtorlás eszméje megköveteli, hanem amennyiben azokat érvényesülni engedi.] Az említettekre való tekintettel épen nem csodálkozhatunk, ha a materiális felfogásnak tiltakoznia kellett a halálbüntetés ellen, mely az embert céljától teljesen elűti. A mai kor csak elveihez ragaszkodik, midőn a halálbüntetés eltörlését sürgeti, s a törvényhozásoktól valamely aequivalens malumot tartalmazó büntetési nem felállítását követeli, mely az embert céljától teljesen el nem szakítja. Ez a nemesebben gondolkodó materialisták programja, mert a materializmus radikálisabb elemei az extirpatió elvét hangsúlyozzák, ami csakugyan különös, tekintettel arra, hogy szerintök az egyéni lét a halállal teljesen bezáródik anélkül, hogy bármely módon folytatását nyerhetné. Annak a rendszernek keretein belül ellenben, mely az ember célját nem kizárólagosan a földön keresi, csak annak kimunkálását köti a földi léthez, legalább elvben, nagyon szépen megfér a halálbüntetés is. Szerinte ugyanis az ember célja megvalósításától a büntetés legnagyobb mértéke sem fosztja meg, sőt midőn, bizonyára csak a legnagyobb bűnökkel terheltet a halálbüntetésben ünnepélyes expiatora hívja, az elégtételnek egyedüli útját jelöli ki számára, amelylyel a jogrend súlyosabb megsértése következtében különben is tartozik, s amelyet a vezeklésnek egyik legnagyobbserű formája gyanánt tekinthetünk. „Corpus raortificatur ut animus salvus fiat.” úgy látszik azonban, hogy a halál-

Hogy miért büntet az Állam, azt el kell választanunk attól a másik kérdéstől, hogy mi az Állam büntető hatalmának jogi alapja, mely utóbbi kérdésre vonatkozólag az eddigiekben ismertettük a (deista) klasszikus iskola felfogását.

Miért büntet, miért nem választja a pusztá elkülönzést (separatio), vagy miért nem alkalmazza a megtorlásnak azt a módját, mely érzéki malumot nem tartalmaz? Eltekintve attól, hogy már a pusztá separatióban is elegendő malum rejlik, azt kell mondanunk, hogy a malum (érzéki) üdvös hatását maga a tapasztalás is igazolja. A gyakorlat ugyanis arról győzte meg az embert, hogy a büntetés nemcsak elriaszt, hanem javítólag is képes hatni. Ha ennek a gyakorlati igazságnak lélektani alapját vizsgáljuk, úgy találjuk, hogy az ember fél a szenvedéstől, s a szenvedés gondolata igen gyakran eredményesen ellensúlyozza a bűn elkövetéséből remélhető bonum képzetének ingerlő hatását. A büntetés felgondolása üdvösen működő taszító erő gyanánt szerepelhet a gyönyör vonzó erejével szemben. A malum képzeete menekülésre készített s a félelem képzeete kétségtelenül befolyásolja az idegrendszer működését. Az ész pedig azt mondja: „Vis non timere, bonum fac et pacem habebis”... Akiknél a malum pusztá képzeete elégtelennek bizonyult, azoknak a malum élenkebb képzetére van szükségük, ezt biztosítja a végrehajtás, nem is említve azt, hogy a fenyegetett malum képzeete teljesen elerőtlenedik, ha a képzettől elveszük a megvalósítás lehetőségét. A pusztá fenyegetés nem ér semmit. Egyébiránt a büntetésnek elégtételi és megnyugtató hatása is sürgeti a fenyegetés beváltását. De a büntetés a bűnözőtt egyesre nézve is a legalkalmasabb eszköz, mert a büntetés felemelhet és megtisztíthat. Már a legrégebb időkben ezen meggyőződésre akadunk. A görög bölcsek ismerik a mortificatiót, mint az akarat uralmának és a belső telki egyensúly helyreállításának eszközt. Később is feltaláljuk az emberiség abbéli meggyőző-

büntetést is csak akkor lehetne alkalmazni, ha a jelzett cél elérése valószínűleg biztosítva van, más módon pedig emberi számítás szerint el nem érhető. (Ezt ugyan részemről el nem ismerem. Terheltség esetéve kivéve, nem hiszek a bűnös javíthatatlanságának, illetőleg az ember végleges elzüllésének dogmájában. A malum alkalmazását azonban szükségesnek és jogosnak tartom.)

dését, hogy a malum elszenvédeése elmossa a vétkes gyönyör bűnszenyét. Olyan a jól alkalmazott malum mint a keserű orvosság: riasztó de gyógyít.¹⁾ Hogy a szenvedésnek, mint a bűn ellenmégének, úgy a minőségre, mint a mennyiségre és az alkalmazásra való tekintettel a bűnözőhöz és a bűnözéshez mértnek kell lennie, az már az említettekől is kitűnik. Ami pedig a büntetéstől való félelem hatalmát illeti, a legnagyobb erkölcsi nagyságok, kiket valaha a világ ismert, tanúságot tesznek arról, hogy a bűnre való hajlandóságot a büntetés félelmének képzetével győzték le.¹⁾

¹⁾ Ugyanezt a keresztény vallás régtől fogva alkalmazza, s egyben a szenvedéseket és a bajokat minden tisztulás és tökéletesedés eszközének vallja. „Nam sicut arte medicinæ frigida calidis, calida frigidis curantur . . . ita — coelestis medicus — peccatis contraria opposuit medicamenta.” A büntetés elszenvédeése egy olyan idegfolyamatot állandósít és rögzít meg az idegrendszerben, mely a vele ellenkező és anti-szociális jellegű cselekményre ösztönző idegfolyamatot, ha meg nem is semmisíti, de kellőképp ellensúlyozza. Innét származik a poenitentia gondolata s az a meggyőződés, hogy a szenvedés a bűn orvossága. Ezért hangoztatják az erkölcs nagy mesterei: „facite dignos fructus poenitentiae”: „bona est eleemosyna cum jejunio.” Innét az évezredes meggyőződés (amelyet a hit tanítása is igazol), hogy a szenvedés a bűn ellenmérge. Ugyancsak a mózesi és a keresztény hit tanítása szerint a bűn első föllépésével született a szenvedés is, melyet a bűnös hajlandóságnak ellensúlyozására s a bűn legyőzése végett, Isten végtelen bölcsessége eszközül adott az embernek. Az ember lelkében a bűn által megzavart rendet csak a szenvedés kedvező körülményei közt állíthatja vissza az értelmes akarat. Az élet, egészség, s az élet egyéb javaival egyenrangú jó a bűnösre nézve a szenvedés, mely a test, mint a bűnök forrása feletti uralom helyreállítására a természettől rendelt egyedüli és szükséges eszköz. Az ember a szenvedés által győzi meg önmagában a bűnt és a bűnre való hajlandóság uralmát. Röviden, a szenvedésnek javító, nemesítő és felemelő hatása van.

²⁾ Erre néha elégtelen a legmagasabb műveltség, kevés az argumentumok súlya, s ezt azok, akik mindent a felvilágosodástól várnak, jól jegyezzék meg maguknak, még a föld összes szenvedéseinek felgondolása is erőtlenné bizonyul. A halál félelmére van itt szükség, amely azonban a hit nélkül szintén elhalványul, elerőtlenedik. Így sz. Agoston: Nec me revocabat a profundiore voluptatum carnalium gurgite, nisi metus mortis et iudicii tui futuri”. . . XVI. Conf. XVI. et sic „non fadebam, quod incomparabili affectu mihi amplius placebat.” Ergo etiam metus mortis et iudicii civilis: a büntetőítélet és a bűnhődés gondolata is visszaretent (Valóban nem tudják mit csinálnak azok, akik a vallá-

Általánosan elismerik, hogy az ember célja nem lehet más, mint hogy embert alkosson magából. Embert faragjon magából, a szó legnemesebb értelmében véve. Legyen az ember szabad! S ha ezt a szabadságot abban az értelemben vesszük, hogy szabadítsa fel magát a természet rabsága alól, s legyen ura a természetnek, kényszerítvén azt, hogy akarata szerint hozza meg gyümölcsseit; szabadítsa fel magát a benne elhatalmasodott rendetlen indulatok uralma alól, hogy az ész és az akarat uralmát biztosítsa, tehát úrrá legyen belső világában amennyire ez lehetséges, külső világában legalább annyira, amennyire ez mások rovására nem szolgál és ereje képesíti — ezen értelemben a szabadságot, mint az ember földi célját elismerjük s a tétel helyességét elfogadjuk. „E szabadság — mondja Bencur — az orcák veritékében áll.” A népek életében milliók évszázados küzdelmei, szenvedései hozták meg a szabadságot. Az egyesek életében is csak a küzdelem és a szenvedés adják vissza az elvesztett szabadságot. „Corpus mortificatur, ut animus salvus (liber) fiat.” Eszerint tehát az egyes is igen gyakran, sőt talán mindig, csak a szenvedésben éri meg a szabadságra. Ezért halljuk a nagy emberektől: „Ó ember segíts magadon”; „küzdve küzdj és bízza bízzál” s a siker titka: „Omnes qui in stadio currunt ab omnibus se abstinent.” A középkor kereskedőiről,

sok ellen agyarkodnak, mert a legális tisztességnek és a törvényeknek nincs biztosabb garanciája, mint az igazi vallásosság, az Úr félelme.) Eme gondolat vezette a legnemesebb lelkeket, midőn a mortificatióban az önkéntes bűnhődés módját kitalálták: „sed castigo corpus meum et in servitutum redigo.” A szenvedésnek tehát elégtételt célja is van. Valóban különös, hogy a szerencsétlen véget ért bűnözővel szemben a bosszú gondolata még a legegyszerűbb embert sem kísérti meg. „Megbűnhődött érte”, „megverte az Isten”, „ugyancsak megjárta” s szinte szívből kívánja, hogy további bántódása ne essék annak, aki már egyszer megfizetett: „non bis in idem.” [Hajlandók volnánk megkockáztatni, hogy a megbántott ember midőn bosszút állni készül, tulajdonképpen azt akarja, hogy a bűnös szenvedjen, s mert nem győzi bevárni az expiatot, maga fegyverkezik, hogy felidézze azt, ami kimaradt, aminek nem szabad elmaradnia (s ezt valami titkos ösztöne súgja): a megérdemelt szenvedésnek. Ha azt mondom, hogy a bosszúban az állat nyilatkozik meg, a szenvedés által való kiegyenlítés gondolata, azt hiszem a lélek ismeretlen mélyéből tör elé, ösztönszerű valami az, amelyben nemcsak az emberi természet, hanem a világegyetem titkos logikája nyilatkozik meg.

ha jól emlékezem, Földes azt írja, hogy szerzetesi szigorúságban éltek. Ez adja meg az akaratnak azt az acélosságát, amelyre különösen nehéz körülmények között, vagy válságos időkben, oly nagy szükség van. A nagy természet bizonyossága szerint, a tél szigorúsága előkészíti a tavasz kel lemeit, s a jelen kellemetlenségei, szenvedései fölnevelik a jövő örömeit. Örömeink gyakran előhírnökei a jövő fájdalmainak: „Vae tibi ridenti”, a jelen szenvedései pedig megtermik a jövő örömeit. A szenvedésben, tehát a büntetésben is, már a természettől elrejtve, benne rejlik az örvendetes és nemes eredmény, ámde minden az embertől függ, mint mondani szokták: az embernek közre kell munkálnia. A szenvedés, a fájdalom a legjelesebb orvosnak a természetnek operációs asztaja, amelyen mesteri kézzel végzi műtéteit, ám a siker kulcsa mégis az ember kezében van. A büntetés és bűnhődés eme nemes hivatását nem eléggé aknázzák ki az Államok. Ha a kényszerbűnhődést a nemesen túrt szenvedés magaslatára emeltük, az elégtétel subjectiv oldala is kidomborodik, amelyet nemcsak a bűnözöttre, hanem még a harmadik személyekre vonatkozólag sem szabad kevésre becsülnünk, mert a büntetés a jelzett vonalon túl nemcsak elégtételül, hanem már épülésre is szolgál.

Fayer a klasszikus iskola egyik legmodernebb képviselője. Nem mondhatjuk, hogy deista, de nem is materialista. Semlegességét szigorúan megőrzi minden irányban. Szerinte az „igazság és a jogilag korlátokhoz kötött visszatartás egymással kapcsolatos két fogalom, s aki az utóbbit elveti... az elvetette a másikat is.” *Fayer* tehát az igazságot megtorlás nélkül, s viszont, elképzelni sem tudja. Azt mondja továbbá: „a büntetőjog azon empirikus alapon áll, hogy a büntetési sanctio és a felelősségre vonás tényleg képes az emberekre hatni oly irányban, hogy más jogait ne sértsék. Minthogy ezen tételt évezredek tapasztalata erősíti, a törvényhozó nem kutatja tovább, hogy a legújabb természettudományi vizsgálódások a tételt mennyiben erősítik meg. S különben is csak azon esetben volna kénytelen az eddigi büntetési rendszertől eltérni, ha a természettudomány azt mutatná ki, hogy a sanctionnak a cselekményhez kötése és az ezen alapon való felelősségre vonás nem bír az emberre nézve visszatartó hatással.”

Részünkről azonban azt hisszük, hogy ha a természettudományi vizsgálódások a klasszikus iskola főtételét megcáfolnák, ezt nem vonla szabad figyelmen kívül hagyni. Továbbá a büntetési sanctionak tagadhatatlanul megvan az a bizonyos visszatartó hatása, úgy látszik azonban, hogy fokozatosan csökkenő mértékben, mert nem lehet tagadni, hogy a jelenleg is uralkodó büntetési rendszer alatt a kriminalizmus hihetetlen arányokat öltött. Ennek (egyik) okát ugyan valószínűleg abban kell keresnünk, hogy a büntetés lassan-lassan elveszti a megtorlás jellegét, de ha ez csakugyan úgy van, akkor a megtorlás rendszere is észrevétlenül elveszti gyakorlati jelentőségét. A tudós tanár az evolúció elvéről sem feledkezik meg, mert azt mondja, hogy „a megtorlás elvének fejlesztése az volna, ha sikerülne a büntetést és annak hatásait az eddiginél jobban a büntettesre' Szorítani, nehogy az ő megbüntetése miatt családja és még mások is szenvedjenek.” Erre vonatkozólag csak annyit jegyzek meg, hogy a fejlődés szükségességéről mindenki meg van győződve, Fayer azonban a jelzett eszmény bővebb kifejtésével adós maradt. Egyik helyen azt is írja, hogy „a visszatörítés ösztöne is közös az ember és az állat közt. Az állat is bünteti (?) azt, aki őt bántja (és meghálálja (?) a jótéteményt.) Mikor az anya mondja kutyával játszó gyermekének: ne bántsd a kutyát, mert megharap: ebben igazság rejlik. Míg a kutyát-nem bántják, addig játszótárs; de ha verik, visszatöröl (?). És pedig azt harapja, aki őt bántotta. Ha csak ingereltetése folytán harapna, akkor harapná a másikat is, aki őt nem bántotta.”¹⁾ (Kézikönyv. 17.1.) Az ember tehát, midőn (mint mondják) megtöröl, az állatokkal közös törvénynek engedelmeskedik, vagy máskép, a megtorlásban nehi¹ az ember;-hanem az állat nyilatkozik meg. A megtorlás tehát¹ a reakciónak állatias formája: az állat igazsága.

¹⁾ Ezzel szemben meg kell jegyezmem, hogy tapasztalásom szerint a provinciális kutyák más törvényeknek hódolnak, s abban az egyetlen esetben, midőn a kutya a maga igazságszolgáltatási paragrafusait láb-száramra véste, akkor sem én, hanem egyik pajtásom dobta meg követ. A falusi bikák se mindig azt öklelik fel, aki őket bántja, ingerli. Ugyanezt mondhatnám többi állatainkról is. Hozzáteszem még, hogy nem minden állat ismeri a hálát. Fayer fejtegetéseiben mégis hatalmas igazság rejlik, mert csakugyan igaz, hogy az állat ha bántják, maga is ártani igyekszik.

Ha az evolúció magasabb fejlődési vonalán az egyesnek nemesebb felével kell érvényesülnie, s az állatiasságból való kibontakozás mértéke az egyéni civilizáció fokát is elárulja, az Államról ugyanezt kell mondanunk. Ha tehát a büntetésnek is van ideálja, azt csak az állati kvalifikációkból való kibontakozás útján kereshetjük. Fayer ideálja erősen utópisztikus jellegű, amellet az evolúció nevét sem érdemli meg. Ha a jogsértés az állat-embert megtorlásban jelentkező reakcióra ragadta, a kultúremlernek a reakció alkalmasabb és hozzá illő, nemesebb formájáról kell gondoskodnia. Ha a nemesen gondolkodó egyestől még a bosszú gondolata is távol van, az Államnak is le kell tennie a bosszúról, mert különben fel kell adnunk azt az elvet, hogy valamint az egyének a maga eszméjét, az Államnak az „ember” eszméjét kell megvalósítania. Az eszményi ember nem bosszul, aki pedig bosszul, az még nagyon messze van az eszménytől.¹⁾ Az evolúció magasabb szféráiban az embernek másképp kell gondolkodnia, ítélkeznie s másképp kell cselekednie is. Ami száz éven keresztül jó volt, az ma csak akkor jó, ha az emberiség csak ott van ahol 100 évvel ezelőtt volt. A büntetési reakció ideálja csak az lehet, hogy a büntetést egész a lehetőségig fosszuk meg bosszuló jellegétől. Máshol azonban midőn azt mondja, hogy „a jogrendben az egyén céljai a legmagasabbak és az egyén csak annyit tartozik engedni az összességnek és embertársainak; amennyi feltétlenül és egész bizonyossággal szükséges”: a legnemesebben gondolkodó politikusokkal teljesen egy vér leményt hangoztat. Ezt a termékeny gondolatot azonban rendszerében következetesen keresztülvinni elmulasztja. Mondhatjuk-e, hogy az összességnek vagy az egyeseknek feltétlenül és egész bizonyossággal szükségük van a büntettes becsületére, testi-lelki épségére, családja megbélyegzésére stb.? A reakciónak méltányosabb, emberiesebb és modernebb formája csakugyan elképzelhetetlen volna?

Fayer a kriminológusok fölött pálcát tör. Midőn azonban a kriminológusok felfogására vonatkozólag így nyilatko-

¹⁾ Ami engem illet, az efféle eszményi alakokat szívesen láttam volna az ó-korban, de amióta a kereszténység a legnemesebb ideálokkal ismertetett meg bennünket, inkább ezek után kíváncszom.

zik: „ily magasabb természettudományi szempontból tekintve a társadalmat, az egyes ember értéke úgyszólván teljesen megszűnik. Az egyes ember egy atom, mely ha csak a legkisebb (?) veszélyt, vagy a veszélynek csak árnyékát (?) is látszik magában rejteni a többire nézve, kérlelhetetlenül mégsem misitendő”: nyilvánvalóan a kriminológia basihozukjaira gondolt, akikkel a kriminológosok derékhada semmiféle szolidaritást nem vállal. Ellenben egy más esetben, midőn hangoztatja, hogy a „motivum súlyát az ember állapítja meg,” s „a karakter, az értelmiség és a szervezeti dispositiók nem abszolút tényezők; „létezik relatív szabadság is”, s az egyént küzdelemre utalja: „küzdjön ő is.” fejtegetéseivel teljesen egyetértünk. Szerintünk abban is igaza van, hogy „az emberben megvan a rendfenntartás érdeke iránti érzék” ... és „aki megsértette a rendet, az maga is tudja, hogy ő az együttlétezés feltétele ellen cselekedett, s ha ezért az államhatalom repressióval él ellene, azt... rendszerint bizonyos megnyugvással veszi;” ismét máshol: „s a rendetlenkedőnek az az érzete, hogy újabb cselekménye ismét maga után vonja az államhatalom közbelépését, nagy visszatartó erővel bír. Azt is elismerjük, hogy „a polgárok jogérzete . . . megköveteli a bűncselekmények megbüntetését.. s a büntetés a többit is, akik különben hajlandók volnának ily cselekményt elkövetni, bizonyos mérvben lekötí”, (Kézikönyv 11. l.) ámde az is bizonyos, hogy a boszuló büntetés ellen minden civilizáció a leghatározottabban tiltakozik.¹⁾

¹⁾ Ennek már a zsidó civilizációban nyomára akadunk. Így pl. a Bába-Kama traktátusának „Hachóbél” című fejezete kezdetén a misna és a gemara egyértelműleg kijelentik, hogy a „szemet szemért” Mózes nem a szó szerint értette. A jus talionis-t már a talmud törölte, ami azokban az időkben óriási haladást jelent, és a talmudnak csak becületére válik. A keresztény civilizáció pedig, amely tulajdonképp a zsidó civilizáció továbbfejlesztése és betetőzése, az isteni Mester szelleméhez és parancsaihoz híven, a szelidség és az irgalom parancsait hirdeti, s az emberiségtől nemcsak az elméletben, hanem a praxisban is megköveteli, hogy magát fékezze, sőt egész valójában az emberiség örök Ideálja szerint iparkodjék magát átgýúmi. Egyébiránt a kérdés mikénti megoldása, mindig az egyéni civilizációnak azt a fokát jelzi, amelyre az egyeseknek magukat felküzdeniök sikerült, s ha az összeség irányára — melyet a parallelogramm átlója fejez ki — még nagyon is messze

Továbbá midőn (L. Fayer i. m. 10. 1.) azt mondja: „ha a bíró azt tatálja, hogy a vádlott nem volt képes ellent állni... felmentést mond ki; ha azonban látja, hogy a vádlott nem fejtett ki a maga elhatározásai fölött annyi önuralmat és fegyelmezést, amennyit tőle az Állam . . . joggal elvárható volna, akkor elítél”: olyasmit kíván a bírótól, amire ember nem vállalkozhatik. Ezt még a lelkiismeret bírása se mondhatná meg, erről csak Isten tudhat, mert csak ő ismeri egyedül az egyéni talentumok mértékét, csakis ő tudhatja hol van az egyéni képességek határa, s az ember midőn valamit tesz vagy nem tesz, mennyire maradt el a hic et nunc megvalósítható eszménytől. Erről később bővebben fogunk szólni. Egyébiránt ha Fayer még oly helyesen értelmezné is a fent idézett tételt, el kell ismernünk, hogy bíróságaink a kérdés nehézségével nem tudnak megküzdeni, amint ezt — nézetünk szerint — a rendszer keretén belül nem is tehetik. Azt is mondja Fayer, hogy „e törekvések... tagadhatatlanul a mai alkotmányos Állam gyökerei ellen vannak irányítva”, s hogy még jobban megriassa a közönséget, (19. 1.) így folytatja: „kétségtelen tény különben, hogy a kriminal-sociologusok előtt a jogi és erkölcsi (?) alapon nyugvó büntetőjog felforgatása, szociális rendszeröknek és tendenciáiknak csak egyik kiágazását képezi, ők nem specialiter a büntetőjog iránt érdeklődnek, hanem a büntetőjogot alkalmas térnek találják az átalakítás megkezdésére. És itt ismétlődik az a jelenség, mely Franciaországban a múlt század második fele alatt, nálunk pedig a jelen század első felében mutatkozott. A társadalmi átalakítás kezdeményezésére a büntetőjogot vélik felhasználhatni. Azon különbséggel mindazonáltal, hogy akkoron ez az egyéni jogok érvényesítése céljából történt.” Csak nem akarja felpanaszolni Fayer, a múlt század elején bekövetkezett társadalmi változásokat? Ha a kifogásolt reformtörekvés ma is oly áldásos eredményeket létesíthetne, ez századunknak csak dicsőségére válhatnék. De hát nem egészen így volt a dolog, s ha az idézetekben vád rejlik, ezt bizonyára sem a halha-

van az igazi kereszténység szellemétől, megérthetjük, hogy a tömegekben még mindig hatalmasabb az állat mint az ember, amit ezúttal a polgárok jogérzete dokumentál.

tatlan emlékü Beccaria, sem Széchenyi, Deák, Eötvös, Szemere stb. meg nem érdemlik, amint hogy ma is sokan vannak a reformerek között, akiket egyedül az igazságosság, emberieségi és magasabb civilisatorius szempontok vezérelnek.

Azt pedig szintén nem fogadhatjuk el, hogy az újabb büntetőjogi felfogás gyökerét a közjogban kell keresnünk, nevezetesen abban, hogy a reformerek szerint „az összeség érdeke irányadó, az egyén pedig csak anyag, csak eszköz.” Ép ellenkezőleg, a reformerek még több kímélettel, több tisztelettel adóznak az egyéniségnek, mint a klasszikus iskola hívei. Ez az általános irány, amit pedig Fayer emleget, azt a túlzók hirdetik, akik azonban az elenyészőleg csekély számú kisebbséget alkotják. S mert az egyén alanyiségát a reformerek is feltétlenül tiszteletben tartják, sőt az eddiginél erősebben hangsúlyozzák, attól sem kell félni, „hogy megkülönböztetés tétessék a terhelt és nem terhelt sértett fél között/ Épigy eszik az az aggodalom is amelynek Fayer további kifejezést ad: „Az a sértett fél, aki valamely örökletes betegségben szenved, társadalmi szempontból kisebb értéket, vagy semmi értéket nem képvisel és ő ellene elkövetni a büntetett, félig-meddig meg volna engedve; sőt biznyos tekintetben a büntetett elkövetése érdemmé válik, mert a büntettes megszabadította a társadalmat a fenyegető veszélytől.” Említésre méltó az is, hogy a relatív theóriák elemeit, hogyan értékesíti Fayer. Felfogása szerint, ha a visszatörítés célszerűtlen, vagyis a jogbiztonság feltétlenül meg nem követeli, akkor a visszatörítés eszméjének kell visszavonulnia, ha pedig a megtörítésnek nincs alapja, akkor a célszerűségi szempontoknak kell engedniök. Így kell értelmeznünk a „Zweckstrafe” fogalmát, amelyet ma különösen Németországban hangoztatnak. Fayer szerint tehát az igazságos büntetés sem a visszatörítés, sem a célszerűség eszméjét nem nélkülözheti. Ami pedig a megtörítés mértékét illeti, véleménye szerint általában a bűncselekmény, illetőleg a jogsérelem súlya „vagy némely esetekben a veszélyeztetés” szempontjai szabják meg a büntetés nagyságát.

Mint láttuk Fayer az akarat-elmélet alapján áll és a mai individualistikus büntetőjog egyik leghatalmasabb védője. A reformoknak ő sem ellensége, de a meglevő alapokon akarja a büntetőjogot tovább fejleszteni. A természettudományi prob-

lemának, úgyszintén a determinizmusnak illetőleg az indeterminizmusnak a vita körébe való belevonását hárhoztatja. Általában kissé aggályos azokkal az elvekkel s újabb fel-fogásokkal szemben, amelyeknek még abban az esetben is határozott jövőjük van, ha a determinációt Fayer teljesen kifogástalan értelmezésében fogadjuk el, amelynek következményeiről Fayer úgy látszik tudni sem akar. Az elveknek mindenesetre meg kell tisztulniok, s a büntetőjogi kérdések körül vívott nagy harcok ideje, amelyet ma élünk, bizonyára nem alkalmas arra, hogy kódexeket termeljen ki. Az új eszmékkel és új irányokkal ma még úgy vagyunk mint az új borral, meg kell várnunk míg kiforriák magukat, illetőleg a salakot magukból kivetik és szépen meg üli epednek.

Az újabb irányok egyik legkiválóbb képviselője *Liszt*, aki „Lehrbuch des deutschen Strafrechts” című munkájának 7-ik kiadásában, úgyszintén az 1881. év óta megjelenő büntetőjogi folyóiratában („Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft”) határozottan determinisztikus irányt követ, s főleg mint a nemzetközi büntetőjogi-egyesület alapítója, mely már 1891-ben 558 tagot számlált, a büntetőjogi fejlődésre határozott befolyást gyakorol. Az egyesület élén *Liszt*, *Prins* (brüsszeli) és *van Hamel* (amsterdami) tanárok állottak. *Liszt* és a NBE 1889. és 1892. ismételten elvetették *Lombroso* tanait, mégis a büntényt (*Liszt*) 1. a cselekvőnek pszichofiziológiai sajátosságaira (*Eigenart*), 2. cselekvőt környező társadalmi viszonyokra viszi vissza. A bűnöző biológiai sajátosságait is (*Liszt* szerint) a milieunek köszöni, végeredményben tehát a médium elsőrangú determináló hatalmát vitatja. *Liszt* azt mondja, hogy az említett két csoport egyenrangúságát el nem ismerheti: denn auch die biologische Eigenart des Verbrechers ist wieder durch die gesellschaftlichen Verhältnisse bestimmt, die 1. auf die Erzeuger des Thäters, 2. auf diesen in seiner Geburt, und 3. auf ihn im Augenblicke der That eingewirkt haben” (Lásd: Gutachten von Prof. Fr. v. *Liszt*, Mittheilungen der Internationalen und Criminalistischen Vereinigung IV. 133.) Lássuk közelebbről *Liszt* elméletét.

Liszt szerint a jog az emberi életérdekeket oltalmazza. Az Állam az említett érdekek coordinációjára törekszik, s a jelesebb érdekeket akkép biztosítja, hogy az érdekek sérelmét

büntetéssel fenyegeti, és in concreto azokat ki is szabja és végrehajtja. Liszt a javítás elvét különösen hangsúlyozza, ahol pedig a javításnak helye nem volna, ott a további bűnözés lehetőségének kell útját vágni. Liszt szerint a büntetés specifikus hatása abban áll, hogy az akadályozó, illetőleg az ellenőrző képzetek erejét növeli, s fgy a szociális életnek kedvező képzetek uralmát biztosítja. Liszt az antiszociális jellegű cselekményből állapítja meg a büntetési érzületet, amely ha a degeneráció eredménye, veszélyesebb természetű s ehhez mérten alaposabb védekezést igényel; míg ellenben az alkalmi bűnözők kevésbé veszélyesek, s ezért oly mélyen járó intézkedésekre mint az előbbieknél, nincs is szükség. Ha csakugyan igaz amit Fayer mond, hogy Liszt súlyosító körülménynek tekinti az öröklött terheltiségeket, s ezért súlyosabban büntet, akkor ez Liszt elméletére eléggé jellemző. Liszt a büntetést, a büntetési érzület külső megnyilatkozása elleni reakciónak tartja. (Die Zweckstrafe ist nicht gegen die verbrecherische Gesinnung, sondern gegen ihre Bethätigung durch ein Verbrechen gerichtet.) Fayer azt is írja: „Liszt elmélete teljesen a determinismus uralma alatt áll”, s ez csakugyan így is van. Tankönyvében (57—58 l.) ezt olvasom: „je nach dem Verhältnisse der beiden Gruppen zu einander ändert sich Erscheinung und Bedeutung des Verbrechens. Zwei Hauptarten treten scharf erkennbar auseinander. 1. Die äussere Veranlassung überwiegt. In augenblicklicher, leidenschaftlicher Erregung, oder unter dem Einfluss drückender Nothlage wird der bisher unbescholtene Thäter zu dem Verbrechen hingerissen, das, seiner dauernden Eigenart fremd, eine verinzelt bleibende, bittér bereute Episode in seinem Leben bildet. 2. Bei geringfügigem äussern Anlass erwächst das Verbrechen aus der dauernden Eigenart, der tiefgewurzelten Anlage des Verbrechers, dessen eigenstes Wesen es uns enthüllt.” (Liszt i. m.) Liszt szerint tehát az ember szabadsága illuzórius valami. Az ember az, aminek lennie kell. A bűntény pedig a bűnöző biológiai berendezésének, illetőleg az ezeken alapuló egyéni tulajdonságainak, főképp pedig a társadalmi milieu-nek szükségképeni következménye. S ha a fentiekben ez iránt némi kétsége volna valakinek, Liszt maga nyilatkozik egész világosan: „der Verbrecher, der vor uns

steht als Angeklagter oder als Verurtheilter, ist für uns Menschen unbedingt und uneingeschränkt unfrei; sein Verbrechen die nothwendige, unvermeidliche Wirkung der gegebenen Bedingungen. Für das Strafrecht gibt es keine andere Grundlage als den Determinismus." (Mittheil. der Intern. crim. Verein. IV., 135.)

De hát hogyan kell értelmelnünk a determinizmust, kitűnik a következőkből: „Mir war und ist das 'Gesetz der Causalität, nicht mehr, aber auch nicht weniger, als eine Form unseres Erkennens. Eine Veränderung in der Aussenwelt ohne Ursache, ohne Wirkung: das wäre ein Widerspruch mit den Gesetzen unseres Denkens, der diesem selbst und damit aller Erkenntniss, aller Erfahrung, aller Wissenschaft ein Ende machen würde. Mithin muss auch, für unser Erkennen, jede menschliche Handlung ihre Ursache in irgend einem sinnfalligen (?) Ereignisse haben, das seinerseits als Wirkung verursacht ist. Das ist alles, was der Determinismus behauptet Aber wohlgemerkt: nur für unser Erkennen gibt es keine Wirkung ohne Ursache, ganz ebenso, wie keine Ursache ohne Wirkung. Ueber das, was jenseits unseres Erkennens liegt, soll und kann damit nicht ausgesagt sein . . . Nur für die Welt der unserem Erkennen zugänglichen Erscheinungen gilt das Causalgesetz. Darüber hinaus beginnt das Gebiet des Glaubens." Egyébiránt hihetünk Istenben, a világ teremőjében és végső okában. „Nur die Wissenschaft, d. h. unser geordnetes menschliches Erkennen weiss nichts (?) von einer ersten Ursache oder einer letzten Wirkung. Für das Recht aber kommt nur die Welt der Erscheinungen in Betracht. Nur der ‚empirische‘ Mensch kann vor den Strafrichter gestellt, verurtheilt, eingesperrt oder geköpft werden. Niemals der ‚intelligible‘ Charakter. Ob dieser endlich oder unsterblich, oder frei oder unfrei ist, wdas wissen wir nicht und können es niemals wissen, mögen wir auch gerade das eine oder andere umso zuversichtlicher glauben. Der über die Grenze des Erkennens hinausführende Determinismus ist ebenso unwissenschaftlich wie sein Gegenstück." (L. u. o. IV., 134.) Továbbá: „das Causalitätprincip soll mit der Freiheit unvereinbar sein." Itt téved Liszt. A causalitás törvénye csak azt mondja, hogy minden eredménynek (okozatnak)

okkal kell bírnia, de nem mondja, hogy: „jede Wirkung verlange eine nothwendige oder nothwendig wirkende Ursache.” A causalitas törvényére nézve továbbá az is közönyös, hogy a működő ok milyen természetű. Lássuk mit mond Liszt a bűnről és a beszámít hatóságról. „Die Schuld setzt, so heisst es weiter ein doppeltes voraus: die Zurechenbarkeit des Erfolges, und diese ist gegeben, wenn der Erfolg vorausgesehen oder voraussehbar war. . . . Zurechnungsfähig ist jeder geistig reife und geistig gesunde Mensch.” Liszt ismételt hangsúlyozza: „dass die strafrechtliche Zurechnungsfähigkeit mit der Willensfreiheit nichts zu thun hat.” Most következik amit Fayer is kifogásol: „die Zurechnungsfähigkeit ist uns von diesen (deterministischen) Standpunkt aus ledig-Heh normálé Bestimmbarkheit durch Motive (?), Empfänglichkeit für die durch Strafandrohung und Strafvollzug bezweckte Motivsetzung, mithin lediglich der normálé Zustand des geistig reifen und geistig gesunden Menschen.” (Mittheil. der Internat. erim. Vérein, IV., 135.) Mindezekre nézve megjegyezzük, hogy Liszt a bűn fogalmát nem fejtí ki. Abban ugyan igaza van, hogy a bűn a beszámíthatóságot feltételezi, de a beszámíthatóság Liszt-féle körülírása nem jó, mert akkor csak az érett korban volna beszámítás, azon alul pedig semmi beszámításnak nem volna helye.

Mi a beszámításhoz megköveteljük: (1) hogy valaki eszével él és cselekvését megbírálni (megítélni) képes; (2) hogy a cselekvő egyén elhatározásában szabad. A beszámíthatóságnak tehát különböző fokozatai vannak. Igaz ugyan, hogy a beszámíthatóságot hányadokban ki nem fejezhetjük, de ugyanezt az értelmiségről, a szabadságról is elmondhatjuk és sem a tudást, sem az előrelátást vagy a judiciumot le nem mérhetjük, mégis elismerjük, hogy mindezeknek ezerféle változata és fokozata lehetséges. Ha Liszt tanítása igaz, és a beszámíthatóságot a „Bestimmbarkheit durch Motive” állapítja meg, akkor az örültek, a bányuak sőt az állatok is beszámítás alá esnek, mert ezekre is hathatunk; ellenben a „normale Bestimmbarkheit der Motive” hiányzik a szokásos bűnözőknél (ezt Lilienthal marburgi tanár is felemlítette a második NBE berni összejövetelén). Fayer azt mondja, hogy Liszt determinizmusának enyhítésében elmegy a végső határig, mi-

dön a motívumokat irányadóknak tekinti, de ha a motívumok fölött rendelkező egyént a számításból kihagyja, tulajdonképeni értelemben vett büntetésről még sem szólhatunk.¹⁾

¹⁾ A determinizmus nemcsak az elmélet tévedése; hanem azon szomorú tapasztalásnak az eredménye, hogy az ember napról-napra gyengébb lesz arra, hogy a kedvezőtlen viszonyokkal szemben jobbik felét érvényesítse, diadalra juttassa. Az emberiség nagy része bizonyára évről-évre meghatározható percentben fegyelmezetlenebb lesz, gyengébb lesz a küzdelemre, s ennek egyik okára azonnal rá is mutatunk. A legtöbb embernél a fegyelmezés egyedüli eszköze a vallás volt, amely az embert küzdelemre serkentette, hívogatta. Az erkölcsi világ nagyjainak magasztos példáit szem előtt tartva, milliók és milliók sz. Ágostonnak e mondásával keltegették magukban az önbizalmat s a siker reményét: „Si hi et hae, cur non et tu.” S az ember gondolt merészet és nagyt s a tökéletesség útjára lépett, pedig aki a gyarlóságok ellen hadakozik, annak (szabályszerint) a nagy bonoktól egyelőre nem kell tartania. A vallás felszította az emberek tevékenységét az önmeggyőzésre és az önfegyelmezésre. A vallás midőn az emberek testvériségét, egyenlőségét hirdeti, mások jogainak tiszteletben tartására serkent, s midőn a gazdagnak meghagyja az alamizsnáskodást, a szegény elkeseredését csillapítja stb. Amióta a vallás erejét veszítette, mi tartsa vissza a fékvesztett tömeget a bűnözéstől? Csak a csendőr szuronya. S ha ezt ügyességével kikerüli, minden szabad, hisz már semmi sincs, amitől félnie kellene, a büntető Isten gondolatát elhomályosította a vallástalanság köde. Milliók vannak, akikből a vallásossággal a törvénytisztelet és a jog iránti érzék is kiveszett.

Nem kell azonban azt vélnünk, hogy az egész tudományos világ a determinizmus vizein evez. Fayer után hivatkozom a következő büntető jogászokra. Frank commentárjában így ír: „Zugeben muss auch der strengste Determinist, dass von den Faktorén, aus welchen die Willenshandlung resultiert, der eine die Personlichkeit ist, d. h. mit anderen Worten der Mensch selbst.” Van Calker (egyetemi tanár Strassburgban): „Die den Menschen umgebende Welt bietet ihm Reize zum Handeln — und ohne Anreiz kein Handeln — aber diesen Reizen wohnt keine absolute Kraft in dem Sinne inne, dass sie mit einer bestimmten Stärke ausgestattet auf das menschliche Willensleben einzuwirken und dadurch eine in der Richtung des Reizes liegende Entschlussfassung kausal herbeizuführen vermöchten. Es bestimmt sich vielmehr die Kraft, der Gefühlswerth des einzelnen Reizes rein subjectiv nach der Eigenart des betreffenden Individuums.” Zucker prágai egyetemi tanár így nyilatkozik: „Auf jedes Thun und Nicht-Thun wirken Sussere, umgebende Verhältnisse in geringerem oder stärkerem Masse ein, und darum gibt es weder eine absolute Freiheit, noch eine absolute Unfreiheit des Handelnden.” Finkey Ferenc sárospataki jogtanár szerint pedig: „A motívumok közt választani, melyek valamely cselekvésre készítik vagy attól

Pikler Bentham utilitarius iskolájával együtt látszik állást foglalni, midőn azt mondja, hogy a büntetés, sőt maga a megtorlási ösztön is, a büntetés hasznosságának belátásán alapul. A büntetés célja a félelem megszüntetése, s az ember midőn büntet, megtorol, s ezt a jövőre való gondolás és a jövő hasznosságának mérlegelése alapján teszi. Az ember tehát a büntető szabálynál előre tekint, s mert minden cselekvésében a lehető legnagyobb öröme és boldogságra törekszik, ez öröme biztosítása végett büntet. Ha szabályul elfogadjuk, hogy a büntetés által elhárított szenvedésnek nagyobb-nak kell lennie, mint az általa okozott szenvedésnek, ebben az esetben *Pikler* igazságosnak tartja a büntetést (1. a büntető-jog bölcselete 1900. 7. és köv. 1.) *Pikler* e szabálya a büntetés terén az önkényszerűségnek nyit utat, mert a büntetés hatásában előidézett bonum, illetőleg az elhárított malum nem mérlegelhető, s így a büntetés kiszabásának, tehát az igazság megvalósításának tárgyilagossául nem szolgálhat. Igazat kell adnunk *Fayernek*, aki *Pikler* elméletét bírálva megjegyzi, hogy a bűncselekménnyel könnyebben arányosítható a büntetés, mint valamely más bonummal, vagy malummal, s így az igazságot a megtorlás eszméje sokkal inkább biztosítja, mint *Pikler* rendszere.

Az újabb elméletek keletkezése, *Liszt*, *Pikler*, *Binding* stb. rendszerei csak azt bizonyítják, hogy az emberi ész még mindig nem tud megnyugodni a büntetés jogi alapjának magyarázatában, s nincs megelégedve a büntetés kiszabásával és alkalmazásával. Akármennyire különböznek egyébként, egyben mindnyájan megegyeznek, abban t. i., hogy a reformokra szükség van, a reformoknál pedig az újabb elméletek értéke-sebb elemei valószínűleg érvényesülni fognak, mint ez a múltban is történt. Sőt azt hisszük, hogy az emberiség művelődésével, tovább fejlődésével, mint minden más intézmény-nek, a büntetőjog rendszerének is tovább kell fejlődnie, hogy a fejlődés nyomában fakadó igényeknek megfelelhessen. A

visszatartják az embert, ez az, amire képessége van s amiért aztán őt felelősségre vonhatjuk.” (Az idézett helyeket lásd *Fayer* „A magyar büntetőjog kézikönyve” I. 14, 15. 1.) A kérdéstről később bővebben fogunk szólni.

büntetési rendszernek korszerűnek kell lennie, mert csak így fogja megnyugtanni a kedélyeket, így fog igazságosnak látszani, a büntetés és céljait is csak így valósíthatja meg. Talán nem leszünk igazságtalanok, ha azt mondjuk, hogy azt a szokatlan érdeklődést, sürgést-forgást, amelyet manapság a büntetőjog vidékein tapasztalhatunk, az újabb irányok képviselőinek — a kriminológusoknak köszönhetjük.¹⁾ Midőn az elméletek körül vívott nagy harcok már-már elcsillapultak, akkor keletkezett egy új iskola, amely a bűncselekményeket szigorúan materialisztikus világnézet szempontjából vette bonckés alá, s arra a megállapodásra jutott, hogy a bűncselekmények az emberi degeneráció természetes hajtásai, a büntetőjognak tehát a metafizikával és a múlt avas (!) hagyományaival, különösen az akarat-szabadság tételével szakítania kell, az eddigi büntetési rendszernek pedig védekezési*) rendszerré kell átalakulnia. Az új iskola első képviselője Lombroso, a turini egyetemen a törvényszéki orvostan tanára. Lombroso szerint nemcsak büntetési típusok, hanem született büntettek is vannak és állítását anthropologikus érvekkel iparkodik bebizonyítani. Lombroso a fizikai organizmus abszolút determinációjára hivatkozik. Attól az egyéntől, ki már foetus korában vagy később megnyomorodott, aki beteges vagy abnormális organizmusban kriminális dispoziciókat kapott örökségül, hogyan várhatjuk azt, hogy legális magatartást tanúsítson? Az új (biológiai) iskola, mely a kriminalitást egyszerű biológiai jelenségnek tekinti, szinte provokálta a másik (szociológiai) iskolát, amely a bűnözést szociológiai problémának minősíti. Vájjon büntethetjük-e azt a büntettest, aki nélkülözések közepette nőtt fel, aki a szükséges értelmi, higiénikus (vallásos) nevelésben nem részesült, akiben a szociális médium anti-pátiás hajlandóságokat élesztett s akit a mostoha életviszonyok a kriminalitásra felneveltek, beérleltek.³⁾ A biológiai iskolával szemben hangsúlyozzák, hogy ahol a libanoni cédrus díszlik,

¹⁾ Nem akarunk meddő vitákba bocsátkozni, hogy vájjon dr. Liszt is a kriminológusok közé tartozik, csak annyit jegyzünk meg, hogy minden deterministának, ha következetes akar maradni, telivér kriminológusnak kell lennie.

²⁾ Oltalmi, gyámsági rendszer.

³⁾ Mottójuk: „Die Gesellschaft, die Mutter der Verbrecher.”

ott a fenyő eltölpül s viszont, ami a kriminológia nyelvén annyit jelent, hogy az öröklött vagy szerzett organikus dispoziciók csak a maguk médiumaiban fejlődhetnek odáig, ahol már a kriminális típus klérlelődéséről szólhatunk. Mindkét iskola a determinizmus elvét fogadja el alapul. A biológiai iskola szerint az organizmusban, a szociológiai iskola szerint főképp a társadalmi médiumban kell keresnünk azokat a determináló elemeket, amelyeknek az egyén ellenállhatatlanul engedelmeskedik. A bűnöző az organizmusban, illetőleg a szociális médiumban székelő természeti szükségyszerűség áldozata.¹⁾ Az öntudat csal. A büntetett midőn azt hiszi, hogy a bűncselekményt akarja, épúgy téved, mint a leeső kő tévedne (a deterministák közönséges példája), ha esés közben azt gondolná, hogy ő akart leesni. Az új iskolák tehát a büntetőjog nagy kérdéseit pozitivistikus alapon, kizárólagosan¹⁾ természettudományi irányban fejtegetik. Mindkét iskola hiveit kriminológusoknak, magát a rendszert pedig kriminológiának nevezik.

Első pillanatra észrevevesszük, hogy a kriminológusoknak sok tekintetben igazuk van. Előfordulhat ugyanis, hogy a szervezetben vagy a médiumban lakó kényszerrel az egyén nem képes megküzdeni; az is lehetséges továbbá, hogy a beteges vagy hibás organizmusnak és a mostoha médiumnak áldozatai hova-tovább annyira felszaporodnak, hogy a büntetési rendszert csakugyan át kell alakítanunk, de a kriminológusok tételeit merev általánosságban el nem fogadhatjuk. Ami azonban az Államot, illetőleg a bűnügyi politikát illeti, kívánatosnak tartjuk, hogy az Állam épúgy tegye meg a magáét, mintha az egyénekre egyáltalában nem számíthatna,³⁾ más részről azonban hangsúlyozzuk, hogy az egyén is úgy küzdjön, mintha semmiféle külső hatalom támogatására nem számíthatna.

Minden tévedések dacára el kell ismernünk, hogy a kriminológusoknak sokat köszönhetünk, nemcsak azért, mert

¹⁾ Az iskolák árnyalatai rendszeresen mind a két determinációt elismerik, azzal a különbséggel, hogy vagy az egyik vagy a másik determináló elem praepotenciáját hangsúlyozzák.

²⁾ Ez a kizárólagosság minden tévedésük forrása egyúttal.

³⁾ És főképp a maga mulasztásait ne varrja az egyén nyakába.

a hivatalos és nem hivatalos világot a büntettek méltányosabb megítélésére vezették (tehát a keresztény felfogásnak is jó szolgálatot tettek), hanem azért is, mert a kriminalitás profilaxisát hangoztatva az Államokat az édes semmittevésből felriasztották és üdvös praeventív munkásságra kényszerítették. Az Államoknak is küzdeniök kell és pedig nemcsak „post festa”, hanem már jóval előbb, bölcsőjében (tényező elemeiben) szembe kell szállniok a kriminalitással. Az Államok eddigelé csak az egyének ellen küzdöttek. Küzdenek a statisztikai törvény ellen, harcoljanak a tömegek ellen, hogy aztán midőn ítélkeznek elmondhassák: mindent megtettünk, ami tőlünk tellett. (Az Államok ma még nagyon távol vannak ettől.) Említettük, hogy a kriminológusok tanításában nagyon is sok a salak, de sok a tiszta, az értékesíthető igazság is. Ez utóbbiakat kikeresni, s a kisebb-nagyobb médiumok reformjára, úgyszintén az egyének hibátlan felnevelésére hivatott elemek előtt feltárni, az alkalmazhatóság területét kijelölni: ez lesz a mi feladatunk.

Első sorban meg fogjuk ismertetni a biológiai iskola hitvallását (II), azután az említett átrostálás munkájához fogunk (III), majd a médium hatalmát, illetőleg a szociológiai irány jogosultságát tárgyaljuk (IV), végül beszámolunk azokról az igazságokról (anthropológiai és szociológiai), amelyeket — szerintünk — a kriminológusoktól elfogadhatunk s az egyének elleni reakcióban értékesíthetünk (V). A befejezésben a jövő igazságszolgáltatásának képét fogjuk megfesteni, úgy amint azt a keresztényi evolúció zónájában remélni szeretnők. Ez volna a szeretet diadala az igazság jegyében és az igazság győzelme a szeretet fejlődési síkjában. „Justitia et pax osculatae sunt”...

II.

A

TERMÉSZETTUDOMÁNYI ISKOLA.

A kriminológia, mint már említettük, a büntetőjog nagy problémáit természettudományi irányban fejtegeti; magát a kriminalitást pedig természeti jelenségnek tekinti, amely felfogáshoz mérten a kriminalitás természetes forrását az emberi szervezetben, a szervezet működésében, a társadalmi tényezők összhatásában keresi s a kriminalitás elleni küzdelmet az említett tényezők ellen akarja felvenni. (E szót: kriminológia, mindig ezen értelemben használja a tudományos világ, s a kriminológusokról szólva, a klasszikus iskola mindig azokra gondol, akik a büntetőjog problémáit természettudományi módszer szerint akarják megfejteni.) A kriminológia különböző irányait különböző elnevezés alatt ismerjük. A büntetőjogi anthropologia, — a kriminológia egyik ága — a bűnös embert a maga egyediségében és szociális vonatkozásaiban tanulmányozza. A kriminológusok büntetőjoga — a kriminológia másik iránya — a kriminalitás elleni jogvédelem eszközeit tárja föl. A büntetőjogi politika — a kriminológia harmadik főrésze — a kriminalitás csökkentésére irányuló törvényhozási és közigazgatási intézkedéseket és azoknak célszerű alkalmazását tárgyalja.

A büntetőjogi anthropologia (embertan) egyik főtétele, hogy a bűncselekmény egyszerű biológiai jelenség, mely az emberi organizmusból, az organizmus működéséből, öröklött vagy szerzett sajátosságaiból természetesen kimagyarázható. iparkodik a bűncselekményeknek az említett tényezőkkel való szerves összefüggését kimutatni (Büntetőjogi élettan, Biológia). A büntetőjogi anthropologia másik főága a büntetőjogi szociológia, mely a bűncselekményt mint szociális jelenséget tanulmányozza, s a társadalmi, gazdasági, politikai s más külső viszonyoknak, a bűnözési hajlandóság kifejlődésére és a bűncselekmény létrejöttére elhatározó befolyást tulajdonít, sőt

tovább megy és azt állítja, hogy az embert egyenesen a külső viszonyok befolyásolják, antialtruisticus, antiszociális irányban disponálják, s hogy a bűncselekmény gyökereit egyenesen az említett külső viszonyokban kell keresnünk. Nem az ember rossz, hanem a körülmények mostohák, amelyek az emberi szervezetet, illetőleg a szervezet működését, már eredetében vagy később, károsan befolyásolják, s a helytelenül fejlődő és abnormálisan működő szervezet természeti szükség-szerűséggel váltja ki a bűncselekményt. (Ha zavaros vizet látsz, keresd fel a forrásánál, vizsgáld meg folyásában, s megtalálsz, miért nem tiszta a víz már forrásában, vagy eredeti tisztaságát miért veszítette el.) A természettudományi irányban működő szociológus, a társadalmi jelenségek tényezőit, törvényeit kutatja, tanulmányozza az embert a maga egyediségében (biológia), megfigyeli, mint társadalmi lényt (szociológia), megállapítja a szociális testek (tömeg) szerkezeti és működési törvényeit nyugvó állapotukban, mozgásukban, (állandó és mozgó népességi tan) felkutatja fejlődésüknek, működésüknek kedvező és kedvezőtlen körülményeit, feltételeit. (Láng stat. jegyzet 48, 49, 1.) A statisztika az állami és társadalmi jelenségeket a tömegszerűség szempontjából tárgyalja (L. u. o.) . . . A szociális jelenséget bizonyos előzmények termelik ki, s ha a jelenségen változtatni akarunk, az előzményeket kell előbb megváltoztatnunk. A bűncselekménynek is megvannak a maga egyedi és társadalmi jellegű előfeltételei, az Állam tehát a mai biológiai és szociológiai felvilágosodás korában, úgylátszik, oktanul cselekszik, midőn a kriminalitást nem előfeltételeiben támadja meg. A társadalom minden betegségének van profilaxisa és terapiája. A szociológia az ember gondolkodási és cselekvési módozatait, a különböző társadalmi csoportok megnyilatkozásának tekintti, a tömegszerűség jellegével ruházza fel s azt tanítja, hogy az egyed nem emancipálhatja magát a társadalomban működő erők hatása alól, legalább is teljesen soha. (Ez bizonyos tekintetben igaz is. Ama bizonyos társadalmi „körzet” balvéleményei, életfilozófiájának különlegességei, stb. alól teljesen soha sem szabadul az ember. Hol találunk önálló elvekkkel rendelkező egyént? Ki az, aki bizonyos irányban az életfilozófiai problémákat egytől-egyig megszüri, átrostálja, bizo-

nyos társadalmi csoport előítéletének nem rabja, hibáitól szabadul, anélkül, hogy osztályosainak jó tulajdonságaiból, érényeiből kivetkőznék? Azt hiszem, ha mindezt a felsőbb tízezer javára írjuk, nagyon is sokat mondottunk. Magas intelligencia, erős egyéniség, éles megfigyelés, sok elmélkedés kell ide: rendesért ezek a társadalom összeférhetlenek) A társadalomban nem csak az egyedek, hanem az egyes csoportok is küzdenek, hogy minél kedvezőbb körülmények közé jussanak. A különböző egyéni és az egymás ellen működő csoporterők eredője ez, vagy amaz a társadalmi jelenség. A különböző csoportok küzdelme nemcsak politikai vagy gazdasági, hanem sok más (vallási, filozófiai stb.) irányban érvényesül. Minden csoport diadalra akarja juttatni a maga vallási, erkölcsi elveit, sőt tudományos meggyőződését, gondolkodás módját is stb. s a csoportok valamelyikéhez tartozó egyesek cselekményeiben (csak) az a csoportszellem nyilatkozik meg, amelyhez maguk is tartoznak. (Mennél kevésbbé műveit az egyed, annál inkább beválik ez állítás. Ha pedig a „csak” szócskát elhagyjuk s az „is” szócskát alkalmas helyen közbeszúrjuk, teljes érvényű igazsággal lesz dolgunk.) Az összes erők, bármily ellentétesek is, önkénytelenül is bizonyos egyensúly biztosítására törekednek.

A kriminal-anthropologia, midőn ezeket vallja, egyúttal tiltakozik Lombroso azon állítása ellen, amely szerint a büntettek anthropológiájáról is szólhatnánk, mintha a büntettek külön (alacsonyabb) emberfajt alkotnának („delinquente nato”) a „homo sapiens”-sel szemben. Sőt a kriminal-anthropologia szerint a büntettség nem is annyira anthropobiologiai, mint inkább szociológiai fogalom, s a bűnösség ismérvei, égalji, helyi, faji, művelődési stb. viszonyok szerint változnak. A szociális körzet az, amely bizonyos cselekményre a bűnösség jellegét rásüti (?) s azért Lombroso és mások hiába keresik a büntettes koponyáján, lábán, kezén, vagy egyebütt azon különös ismertető jeleket (stigmata), amelyek a büntetteket fajilag *jellemzik*. Lombroso büntetéseinek még a bűncselekmény sem képezi közös ismertető jelét, mert sok büntettes (épen a leggonoszabbak) szabadon fut, míg ellenben sok ártatlant büntettesnek kvalifikál az Állam, illetőleg a bíróság. A született büntettesnél

(delinquente nato) bizonyos biológiai jegyek által előre jelzett bűnöző magatartásról, vagy különleges agydinamikai működés (agyberendezés) folytán kiváltott, előre meghatározható és megközelítőleg egyformán ismétlődő cselekvéséről kellene szólnunk, hogy Lombroso tételét egy kissé valószínűnek tartsuk. Ámde a bűnöző magatartás egyáltalában nem valamely anthropologiai ismérvek által feltételezett magatartás, hanem közönséges és általános emberi valami, amely esetleg ma, bizonyos folyton variáló körülmények között büntetési kvalifikációt nyert. Az anthropobiologiai és szociológiai jelenségek lényeges összefüggésben vannak a külső természeti tényezőkkel. Az éghajlat, a talajviszonyok, az időjárás, a szelek, a magas és az alacsony légnyomás stb. mind oly tényezők, amelyekkel a kriminológiának és szociológiának számolni kell. Mily hatalmas befolyása van a kriminalításra az embert környező természetnek, azt tapasztalásból tudhatjuk. Különösen a nemi élet az, amelyre tán legerősebb befolyást gyakorolnak a klimatikus, meteorologikus stb. viszonyok, mint amelyek a termékenységét, tehát a táplálkozási viszonyokat, s ezzel összefüggésben a nemi gerjedelmeket is uralják. A tapasztalás pedig azt mutatja, hogy a nemi élet („Keresd az asszonyt”) a bűntényekkel igen gyakran közvetlen vonatkozásban, összefüggésben van. A kriminológusok közül néhányan igen helyesen, csak a bűnözés kedvező feltételeinek tekintik az említett tényezőket, s nem okainak. (E felfogás sokkal helyesebb, mint az előbbi, amelyet a kriminológusok egyik legszembeötlőbb túlzásának tekinthetünk.)

[Előszertettel hivatkoznak a kriminológusok a statisztikára, különösen a statisztikának azon részére, mely a tömegjelenségekben mutatkozó törvényszerűséget tünteti fel, amelyvel először Quetelet foglalkozott. Állításaik bebizonyítására hivatkoznak egyes jeles statisztikusok tanulmányaira, akik különben igen érdekes kartogramokban és diagrammokban tüntetik fel pl. a kriminalitás, illetőleg a kriminalitás bizonyos fajainak összefüggését a termésvizonyokkal, s azokat oly módon állítják párhuzamba, hogy az összehasonlítást könnyű szerrel eszközölhessük, az eredményt pedig úgyszólván szemmel láthassuk. A tömegészlelet tanulságaiból azonban nem az egyesre, hanem helyesen csak a tömegre vonatkozólag követ-

keztethetünk, s ha az említett tanulmányok, összehasonlítások stb. a szoros értelemben vett büntetőjog területén kevésbé vehetők figyelembe, az Állam által követendő helyes büntetőpolitika útját mégis határozottan kijelölik. Attól azonban, hogy a sztatistikára szolid büntetőrendszert építhessünk, még nagyon is távol vagyunk. A statisztika még csak a kezdet kezdeténél tart. Az adatok nem pontosak, a feldolgozás hézagos, szóval nagyon sok kell még ahhoz, hogy a statisztika annyira exact tudomány legyen, hogy még az egyénnel szemben is némi tájékozást nyújtson, pedig a büntetőjogásznak épen erre volna szüksége. A büntetőjogász nem elégedhetik meg annyival, amennyivel a büntető politikus beéri. Feriinek azon állítása is, hogy bizonyos fizikai és szociális körzetben a bűntettek száma adva van, bővebb beigazolásra szorulna, s még akkor sem lehetne fizikai kényszerűségről szó az egyessel szemben, hanem bizonyos törvényszerűségről, melyet az egyes javára vagy kárára értékesíteni csak alig lehetne.

Ép így vagyunk a kriminális telítettség törvényével is. A kriminológusok ugyanis a „criminalis saturatio” törvényéből — többi közt — pl. azt a következtetést vonják le, hogy a büntetésnek nincs meg az elrettentő hatása, mert minden szociális körzet szükségszerűleg kitermeli a maga kriminalitási kvantumát; az a másik következtetés azonban, hogy a kriminalitás elleni küzdelem akkor helyes, ha az illető körzeteknek a kriminalitást előidéző tényezőivel szemben vesszük fel a harcot, — sokkal helyesebbnek látszik. A természettudományi módszer alkalmazásában tán sehol sem tűnik ki annyira az erőltettség, mint épen a „criminalis saturatio” állítólagos törvényénél. S vájjon ki az, aki egy bizonyos szociális körzetet múltjában (hisz a jelent a múltból kell kimagyarázunk, épügy, mint a jelenből felépíthetjük a jövőt) és jelenében oly szabatosággal lemérhetne és kriminális vonatkozásaiban megállapíthatna, mint pl. egy köb cm. víz hőfokát stb. megállapíthatjuk, és teljesen megbízható adatokkal beigazolhatná, hogy a telítettség törvénye feltétlen alkalmazást nyerhet a kriminalitás területén is. A statisztika tehát, legalább e kérdésben, nagyon is hypothetikus alapon áll, s a kriminológia, mely reátámaszkodik, sorsában természetszerűleg osztozik és

legkevésbé sem igényelheti az „exakt” és „matematikai” jelzõt, amelylyel pedig szerte kèrkedik.

A kriminális statisztika tanulságait a büntetõjogi politika minden esetre igen jól értékesítheti, ha nem is oly méretekben, mint azt a kriminológusok közül némely túlzók szeretnék; de a kriminális statisztika maga sem fordított mindeideig kellõ gondosságot a *büntetendõ* cselekmények (kedvezõ és kedvezõtlen) feltételeinek megállapítására, a kriminalitást elõidézõ biológiai és szociológiai tényezõk kimutatására, ezt maga Liszt panaszoja fel, s azért bizonyos tekintetben igaz van a törvényhozásnak, ha a kriminális statisztika tanulságait nem tartja eléggé biztos alapnak, amelyre teljes biztossággal építhetne.]

A kriminalanthropológiának (és szociológiának) segédtudománya a kriminalpszichológia, amely az öntudat jelenségeit s az azokban uralkodó törvényszerûséget fûrkészi, amely törvényszerûség tulajdonképen az agy szervezeti és mûködési törvényeinek kutatásával és megállapításával egyértelmû. (?) Maga a természettudományi értelemben vett pszichológia, azon tudomány, mely a *pszichikai* jelenségeket fiziológiai utón magyarázza. De a büntetõ-jogásznak a pathológiára is szüksége van, amely tudomány a társadalom egyedeinek, különbözõ csoportjainak, s magának az összeségnek beteges jelenségeit tárgyalja, amelyek a kriminalitással a legszorosabb összefüggésben vannak. A kriminalitásnak a különbözõ betegségekkel való összefüggését a kriminal-pathológia tárgyalja.

A büntetettnek biológiai és szociológiai feltételeit tanulmányozva megállapították, hogy a bûnözésre minden ember hajlamos, s hogy a büntetési jelleg, az egyén abnormitásának, degenerációjának jellemzõje, ismertetõ jele nem lehet. Az is bizonyos azonban, hogy bár a bûnözési hajlamosság mindnyájunknak közös sajátossága, a különbözõ egyedek vagy csoportok nem egyforma ingerrel szemben váltják ki ugyanazon bûncselekményt. Némelyik ugyanis csak a legerõsebb külsõ ingerrel szemben vált ki bizonyos bûncselekményt, míg a másiknál a csekélyebb vagy legcsekélyebb fokú inger is elégséges lehet. A nagyobbfokú bûnözési hajlamosság okát nem kereshetjük másutt, mint vagy az egyénben, vagy abban a körzetben, amelyben az egyed él és mozog. Az egyénben

ismét vagy a szervezet vagy a funkció sajátosságaira kell visszavezetnünk a bűnözési hajlamosság kisebb vagy nagyobb fokát. De a bűnözési hajlamosság nemcsak fokozatilag különbözik, hanem különböző irányban is jelentkezik. Sőt a különböző társadalmi csoportok egészen sajátos és annak a szociális médiumnak megfelelő irányban hajlamosak, amelyben élnek. A társadalmi csoportok bizonyos irányú kriminalitása olyannyira feltűnő, hogy eme csoportok morálstatisztikájáról is szólhatunk. Tényleg ma már a nem, kor, vallás, műveltség, foglalkozás stb. szerinti csoportok speciális kriminalitási hajlamosságának megállapításával is foglalkoznak. [Hogy csak egyet említsünk, Coutagne a vallásnak a kriminalitásra gyakorolt befolyását iparkodik számokban feltüntetni. Kis megfigyelési képesség és tapasztalat kell ahhoz, hogy a tétel (a csoportok kriminalitási hajlamossága) helyességéről egy pillanat alatt meggyőződjünk.]

A kriminológusok vizsgálódásait ez irányban, eddig csak a rabokra terjesztették ki; ma már azonban a társadalmi életben is keresik és kutatják a bűncselekmény pszichológiai és szociológiai vonatkozásait, hogy a kriminalitás feltételeit, fejlődésének törvényeit, s így a kriminalitás ellen való helyes reakció eszközeit megállapíthassák. Mindez természetesen Lombroso ellen bizonyít. Manouvrier kutatásainak eredményeképp kimondja, hogy a delinquens és Lombroso homo sapiens-e közt pszichológiai szempontból semmi különbség nincs. A különbség csak a törvény szempontjából létezik, s még ez sem biztos ismertető jel, sőt a legveszedelmesebb gonosztevőket épen nem a rabok sorában kell keresnünk. Ez bővebb bizonyításra nem szorul. Az emberek közti egyenlőség vagy különbség forrása az idegizgatottsági állapot egyenlősége (?) vagy különbözősége. Maga az idegizgatottsági állapot bizonyos megelőző szövetprocesszus eredménye, mely tulajdonképpen ismét csak az organizmus reakciója, a külvilági ingerrel szemben. Ezt az idegizgatottsági állapotot, mely bizonyos cselekvőségnek *causa efficiens-e*, kétféleképpen befolyásolhatom. Vagy a külső ingert hatványozom, illetőleg csökkentem, vagy a csoportmber, illetőleg az egyed ingerlékenységét nevellem, vagy csökkentem. Mint minden betegségnek és abnormalis állapotnak, úgy valamely idegizgatottsági állapotnak is,

amely esetleg valamely bűncselekménynek tényező eleme lehet, megvan a maga profilaxisa és therapiája. [Az Állam eddigelé a profilaktikus szabályok alkalmazására nem is gondolt, a mi pedig a therapiát illeti — egynémely öreg *chirurgus* módjára, kik mindig diatétát rendelnek, s azután semmi egyebet, — kisebb-nagyobb fokú büntetést alkalmazott a bűncselekmények minden nemére, s még azt sem tette, hogy pl. a vagyon elleni bűncselekményeknél a pénzbüntetés alkalmazását következetesen keresztül vitte volna, (mint az már a római jogban, a legrégebb népjogokban, sőt az ősmagyar büntetőjogban is megvolt) ami a páciensek egyikét-másikat jobban meggyógyította volna, mint a szabadságvesztés-büntetés akárhány féle variációjá.]

A régi bölcsek jelszava volt: „Nosce te ipsum”. Az orvos első dolga, hogy páciensét ismerje, csak úgy alkothat helyes diagnózist. A kriminológusnak is jól kell ismernie a társadalom egyedeit és különböző csoportjait, ezeknek kriminalitási vagy kriminalitásra vezető hajlamosságait, hibáit, gyengéit. Mindezeknek megismerésére fiziológiai, pszichológiai és statisztikai megfigyelések képesítik, amelyeknek révén a betegséget, tényező elemeiben és megnyilatkozásában megismerheti, egyúttal a javítás és gyógykezelés módozatait megállapíthatja.

A büntetőjog, a kriminológia másik főrésze. [Objediv értelemben a bűncselekmények és büntetések tana. (L. Fayer Bj. 12.) Schnierer a sorok közt sejteti, hogy a büntetőjog azon normák foglalata, amelyek az Állam büntetőhatalmának gyakorlását körülírják mit, mivel és mikép sújtson, büntessen az Állam. (L. Schnierer Bj. 2. és köv. 1.) Pauler szerint a büntetőjog a büntetőhatalmat, annak tárgyait és gyakorlatát meghatározó jogszabályok foglalata.] A kriminológusok szerint a büntetőjog azon tudomány, mely a kriminalitás ellen alkalmazandó s az Állam rendelkezésére álló jogvédelmi eszközöket rendszeresen ismerteti. Az Államnak ugyanis a jogrend fenntartása céljából büntetőhatalommal kell rendelkeznie. Ezen büntetőhatalmának gyakorlásában a köz, a sértett és a sértő javát is szem előtt tartja, ezért veszi fegyelem alá a bűnözőt. Ez a büntetőfegyelem és őrizet természetesen a jogok korlátozásával jár, ezért szükséges az Állam büntetőhatalmát

törvényekkel körülírni, s a polgárokat az állami önkény ellen megvédelmezni. A büntetőtörvények tehát megvédik az egyest az Állammal szemben, épúgy mint a jogsértővel szemben. Törvénynek kell meghatározni azt is, hogy mikor közveszélyes a polgár, s ezen közveszélyes jellege miként lesz megállapítandó.

Az Állam védekezése a kriminalitás ellen praeventiv (ez ma a közigazgatás feladata) és represszív jellegű (ez a bíró feladata). A büntetőjogi praeventió magában foglalja azon intézkedéseket, amelyek a bűncselekmény megelőzésére irányulnak. [A kriminológusok azt vitatják, hogy a büntetőjog, ha célját elérni akarja, a kríminál-anthropologia és szociológia vívmányait nem mellőzheti, annál kevésbé, mert a bűnözés forrása vagy az emberben, vagy a szociális médiumban keresendő, amelyben az ember él. E két helyen kell keresni és megtámadni a bűnözés (anthropologiai és szociológiai) tényezőit, amelyeknek természetével előbb tisztába kell jönnünk, hogy azután megostromolhassuk.] A büntetőjognak a helyes utat és irányt kijelölni, hogy t. i. számolva az időbeli, helyi stb. körülményekkel, a bűnözést megakadályozza, illetőleg kevesbítse, vagy a már elkövetett bűncselekmény rossz következményei ellen helyes intézkedésekkel védekezzék — a büntetőjogi politika feladata.

A kriminológia anyaga és célja egységes, csak a vezérlő szempontok különböznek, amelyek szerint aztán a kriminológia is feloszlik három részre: a büntetőjogi embertanra, a szoros értelemben vett büntetőjogra és a büntetőpolitikára. Mint maga a kriminológia, épúgy annak egyik ága, a szoros értelemben vett büntetőjog is a kriminalitás elleni védelemmel ismertet meg bennünket, amennyiben élénk tárja azon intézkedéseket, amelyekkel az Állam a büntettekkel szemben a társadalom javát biztosítja, a már bűnözött egyest is megvédelmezi, illetőleg a helyes útra visszatéríti, hogy többé ne legyen kénytelen bűncselekményt elkövetni, s közremöködik, hogy a legális tisztesség útján megmaradhasson. A büntető igazságszolgáltatás ilykép felfogva, általános jogsegély a kriminalitással szemben (a büntettes javára is). [A kriminológusok érdemül tulajdonítják maguknak, hogy rámutattak annak szükségességére, mely szerint nem elég a kriminalitás ellen

csak represszív intézkedéseket tenni (büntetés), hanem praeventív intézkedésekre is szükség van. A büntetőjogászok a kriminalitást eddigelé nem annyira az életből, mint inkább a könyvekből iparkodtak megismerni, nem is a tapasztalat, hanem spekuláció segítségével. A kriminalitás megszülemése, kifejlődése, virágzása feltételeivel nem sokat törődtek. Ezek nélkül praeventióról természetesen szó sem lehetett. A hivatásszerű gonosztevők, tömlöc-töltelékek fogásait, csínjait kikutatták anélkül, hogy a causa prima-val törődtek volna, megelégedtek a causa proxima efficienssel. Ez nem elég. Keressük meg, hogy mi kényszeríti az embereket arra, hogy a bűnözést pl. foglalkozásszerűleg gyakorolják. Ezeket a kényszerítő körülményeket kell megszüntetni először is, s akkor támadtuk meg igazán gyökerében a kriminalitás e fajtát. Az, hogy egyes rendőrséget szervezünk, amely eszével a legkörmönfontabb praktikán is túljár, avagy hogy időnkint razziákat tartanak, csak annyi, mintha valaki lekaszálja a gaszt, ahelyett, hogy kigyomlálná. „Kedves ügyvéd úr, ne engedje kérem, hogy édes atyámat hajszolják, mint a vadállatot,” s míg a szegény leány könyörög, a rendőri hatóság képviselője ugyanakkor stentori hangon utasítja a csendőröket a piactéren, hajszolja a rendőröket, mint a kutyákat szokták a menekülő vad nyomába, — soha sem feledem el — s egy nagy családdal bíró atyát csakugyan behajszoltak — az öngyilkosságba. Ő, ezt mindig jól értette az ember. A szeretet tiltakozik, a barátság felháborodik, s az ember szinte érzi, mint lázadnak fel benne az összes emberieségi érzelmek az efféle hajsza — s ezt a művészetig vitték — láttára, az értelmi és érzelmi idióta pedig az igazságosság köpenyébe takarózik s az eltévedettét, az örökletesen terhelt beteget, a szerencsétlent, mint ellenségét, üldözi, ahelyett, hogy szeretettel felkarolná, sebeit gyógyíthatná, az élet küzdelmeiben megsebesült embertársát ápolthatná. A büntetőjogban uralkodó rendszer ma: „afflicto afflictionem addere.” Igaz ugyan, hogy én szeretni tartozom felebarátomat, te is tartozol, ő is tartozik, de mi már nem tartozunk, s ti sem, ők sem. Kötelességemnek ismerem, hogy embertársamnak megbocsássak, te is kötelességednek tartod, ő is, de már mi (ti és ők) nem tartozunk bocsánattal, nagylelkűséggel. Végre is az egyes embernek van

lelke is, lelkiismerete is, a csoportembernek pedig, államilag szervezkedve nincs se lelke, se lelkiismerete, de hát akkor esze sincs, — csak az a baj, hogy az Állam az ember képére és hasonlatosságára szervezkedik, s az Állam lelke, teste mi vagyunk. De nem úgy van a szeretettel, mint a gyűlölettel. Szűk az értelem köre, a szív is kicsiny arra, hogy százezreket figyelmes és jóakaró szeretetébe befogadjon, ám hogy gyűlöljön, az már más, a szomorú tapasztalat arról győz meg bennünket, hogy az Állam arra nagyon is alkalmas.]

A büntetőjog két irányban ismerteti meg velünk az Államnak a kriminalitás elleni küzdelmeinek eszközeit; praeventív és repressív irányban. A praeventív büntetőjog a megelőző jogi oltalom szabályaival foglalkozik, felügyel a büntetőjogilag veszélyes egyénekre, segédkezet nyújt nekik, hogy a bűnözéstől őrizkedhessenek. A praeventív szabályok, óvóintézkedések a közveszélyes akarattal szemben, és egyúttal érdekében is, midőn a kényszerhelyzet, a csábítás veszedelmében stb., segítyt nyújtanak az egyesnek, hogy a jog ösvényéről le ne tántorodjék. Kiterjeszti működését az örültekre, gyermekekre, csavargókra, elhagyottakra, szegényekre, a hivatásszerű bűnözők osztályára stb. Ez tehát a kriminalitás profilaxisa. A hivatásszerű büntetéseket osztályát újabban nemcsak az elméletben, hanem a gyakorlatban is különös gondossággal tanulmányozzák (tudósok, bírák, rendőrség stb.). Különösen a nagy városok rendőrsége buzgólkodik, hogy evidenciában tartsa a bűnösök ezen osztályát. Lefényképezik őket, a fénykép hátlapján olvashatjuk a professzionátus gonosztevőnek nevét, kriminális vonatkozású minősítését. E mellett méreteket vesznek fel róluk, s az eredményt nemcsak rendőri, hanem anthropologiai, tudományos célokra is használják. Ma még ezen óvóintézkedések csak a represszió céljaira szolgálnak, hogy a büntetéseket annál könnyebben kideríthessék, ellenben a praeventio még csak alig érvényesül ezen a téren. Mindezen óvóintézkedések a megtorlási szisztéma termelése, s azon felfogást tükrözik vissza, hogy a büntető igazságszolgáltatás feladatát megoldotta, ha a tettest (részesst stb.) kézrekerítette, s reá a kínporciót szabályszerűen kiszabta, illetőleg kimérte. Hogy a policia a bűntény elkövetését meg is előzze, pedig ez főkötelessége volna, az még ma csak a szaktudósok

körében talál elismerésre, de hogy mikép történjék az elv keresztülvitele a gyakorlatban, arra vonatkozólag már nagyon is megoszolnak a vélemények. [A kriminológusok a repressio legtermészetesebb eszközét, a vallásosságot csak alig említik.]

A kriminális repressio tana az Államnak a bűncselekmény elkövetése utáni teendőit tárgyalja. A bűncselekmény elkövetése után az Állam teendője, a bűnözésben megnyilatkozó veszély elhárítása, s az előidézett jogsérelem minden oldalú kiegyenlítése. E feladatát oldja meg az Állam, midőn a jogsértőt ártalmatlanná teszi s megakadályozza, hogy újabb jogsérelmet kövessen el, egyúttal a bűnöző jogellenes akaratot megszünteti, s a bűnöst a teljes polgári szabadságra felneveli.

Magát a szoros értelemben vett büntetőjogot hármasszempontról tárgyalhatjuk. Meg kell állapítanunk azon feltételeket, amelyek az Államnak a büntetésre vonatkozó jogigényét féldézik, vagyis meg kell határoznunk azon cselekményeket, amelyek jogelleneseknek tekintendők (bűncselekmények tana); meg kell határozni továbbá azon eszközöket, amelyek által az Állam a bűnözés folytán előállott jogigényét érvényesíti (büntetések tana), ezekkel foglalkozik az anyagi büntetőjog. Az alaki büntetőjog pedig azon eljárási szabályokat adja elő, amelyeket a büntetőhatalomnak szem előtt kell tartania, midőn megállapítja, hogy a bűncselekmény, illetőleg a cselekményben megnyilatkozó jogellenes akarat csakugyan fennforog, s egyúttal a büntetést kiszabja. A büntetés végrehajtásának joga pedig azon szabályokkal ismertet meg, amelyek szerint a bűnözőre kiszabott büntetést foganatosítanunk kell. A büntetés végrehajtása ez idő szerint a szabadságvesztés-büntetési intézetekben történik, de a természettudományi iskola, amennyiben az lehetséges, az intézeteken kívüli végrehajtást is sürgeti. Az Állam büntetési jogigénye a büntetés alkalmazásában nyer kielégítést, amely tulajdonképen a törvény alkalmazása, s amely szintén a büntetőbírósg dolga, egyúttal azonban, amennyiben a bűnözés megszüntetésére irányuló profilaktikus szabályokat is felöleli, közigazgatási feladatot is képez, amivel azonban nem azt akarjuk mondani, hogy a közigazgatási tisztviselők legyenek hivatva annak megoldására. A büntetőjogi politika — mint említettük — a kriminalitás

kevesbítését célzó törvényhozási és közigazgatási intézkedéseket, s azoknak mikénti foganatosítását tárgyalja. Megjelöli tehát első sorban azon cselekményeket, amelyek büntetési szankciót igényelnek, kimutatja az egyes cselekményekben rejlő veszélyességeket, s az ellenük alkalmazandó reakció mértékét meghatározza (büntetőjogi törvényhozás). A büntetőjogi közigazgatás a büntetőjogi felügyeletre, és annak, úgy szintén a büntetésnek végrehajtására vonatkozó szabályokat ismerteti. A természettudományi iskola ezen a téren a felügyelet kiterjesztését és a büntetés egyéniesítését követeli.

A büntetőjogi politikának egyik fő feladványa, hogy a kriminalitás főtenezőit, kedvező feltételeit megismertesse, mert a kriminalitást tényezőiben kell megostromolnunk, ha kedvező eredményt akarunk elérni. A kriminalitás — mondják a kriminológusok — maga is beteges jelenség, mely szervi fogyatkozásokban, illetőleg a szervi fogyatkozásoknak káros elváltozássá való elfajulásában leli gyökerét. A kriminalitás betegségének orvosa maga az Állam, a büntető politikus pedig az Államnak ezen orvosi hivatásában legelső tanácsadója. Közönségesen azt hiszik, hogy az Állam büntetőhatalmának célja a kriminalitás szanálása, holott ez az Állam hivatásának csak egyik célja, míg a másik: a kriminalitás megelőzése, vagy annak lehető mérséklése. Helyes közegészségügyi intézkedésekkel az utolsó évtizedekben óriási eredményeket értek el, de az egyéni egészségügyre még mindig nem fektetnek kellő súlyt (erre legalább is a családalapításnál égető szükség volna). Miután a kriminalitás szoros összefüggésben van az egészségügyi viszonyokkal, a kriminal-politika a köz- és az egyéni egészségügyi viszonyokra is kiterjeszti figyelmét. Reámutat a kriminalitás forrásaira, amelyenek: az egészségtelen lakás és táplálkozás, a nemi élet szertelenségei, mértéktelenség stb. A bűnözés statisztikájában különösen az italban való mértéktelenségnek, illetőleg alkohol-mérgezésnek van jelentékeny szerepe. Ide számítják még az élelmiszerek meghamisítását is . . . Mind ezen tényezők a népek fizikai és erkölcsi romlottságát idézik elő, s a bűnözési hajlamosságot hatalmasan kifejlesztik. A kriminológusnak továbbá bizonyos tekintetben — mint már említettük — szociológusnak is kell lennie. Ismernie kell a nép életét, viszonyait, gondolkodás módját (eszejárását). Tudnia

kell, hogy milyen a nép jogi meggyőződése, a bűnözés és büntetés felől való vélekedése.

A kultúr népeknek egymásra gyakorolt hatása a jogfejlődésnél különösen észlelhető, úgyhogy maga a jogtudomány, tehát a büntetőjog is mindinkább internacionális jelleget ölt, s mint ilyent művelik is újabban (összehasonlító büntetőjog L. Fayer 41.); sőt úgy látszik, mint a többi, különösen a reáltudományokban érvényesül a supranacionális jelleg, a jogi, illetőleg a büntetőjogi tudományokban is mindjobban kifejezésre jut az általános emberi, s a nemzeti (ahol erről szó lehet) lassan háttérbe szorul. E felfogással szemben — nem egészen indokolatlanul — állást foglalnak a konzervatívok. A konzervatív elem józanabb része a természetes és mérsékelt fejlődés barátja. Van azonban olyan konzervativizmus is, amely a társadalom egészséges fejlődését oktalan reakcióval megátalja. Élő organizmust fejlődés nélkül nem is képzelhetünk, s így ama bizonyos merev konzervativizmusra, mely a reformokban megnyilatkozó haladást perhorreskálja, méltán sütik rá a maradiság bélyegét. A hátramaradó konzervatívok alkotják azt a reakcionárius elemet, mely a haladó iránynyal szembe száll, (amelyet főképen a természettudományi iskola képvisel) és tagadhatatlan, hogy a törvényhozások ép most jutottak a legkellemetlenebb helyzetbe, mert nem tudják, hogy a törvényekben melyik irányt kövessék. Azt azonban látjuk, hogy a reformerek által javasolt rendszert, ha nem is a maga egészében, de egyes intézményeiben, s mintegy részleteiben egymásután elfogadják. A konzervatívok nem is annyira az elvek ellen protestálnak, mint inkább az elvek következményeitől tartanak. („Si qua sede sedes”). Az igazi politikus azonban következményeiben sem fél az igazságtól, („fiat iustitia”), s az erkölcsös ember elve: „error corrigitur ubi deprehenditur”, főképp, ha a hiba oly kényes területen fordul elő, mint a büntetőjog vidéke. A büntetőjog reformját még az a körülmény is sürgeti, hogy a szociális reformot el sem képzelhetjük a büntetőjog reformja (?) nélkül, legalább ez az általános véleménye azoknak, kik a szociális kérdésekkel behatóbban foglalkoznak.

Sokan dolgoznak ma a büntetőjog reformján, de a büntetőjog igazi reformja nem abban rejlik, hogy a törvény szö-

vegét helyesbítjük, vagy akár az újabb szükségleteknek megfelelő paragrafusokat gyártunk, avagy bizonyos eseteket kúriai kijelentéssel olyan paragrafusok alá subsumáljunk, amelyek a törvényhozónak eszéágában sem voltak, s mindezt a régi szellemben, hogy a törvénykönyv maga harmonikus egészet alkosson; hanem a valódi reform alatt azt értjük, hogy a büntetőjog szelleme a mai idők szellemével ne ellenkezzék, hogy bármely tudományos (!) vívmányt, akár a politika, akár a természettudományok körében kellő figyelemre méltasson, s ennek a büntetőjogi intézményekben kellő kifejezést adjon. Az, hogy a modern természettudományok korszakában a középkori skolasztikus felfogás továbbra is épen a büntetőjogban uralkodjék, s hogy a mai büntetőjog is ugyanazon metafizikai elvekre támaszkodjék, melyekre az elmúlt századok büntetőjoga — vélik a kriminológusok — egyike a legnagyobb anachronismusoknak. (?) A kriminológusok tana épen nem utópisztikus jellegű, hanem nagyon is reális tanítás, mely a fennálló büntetőrendszernek a modern jogérzettel való összeférhetlenségét elméletben és gyakorlati példákkal nagyon is világosan (?) bebizonyítja, de az, hogy a mai büntetőrendszerrel a kriminalitás csökkentését remélhetjük, igenis utópiának mondható. A természettudományi iskola ugyanis kimutatja, hogy a mai büntetőrendszer teljesen tarthatatlan, mert haszontalan, sőt káros is. Haszontalan, mert a kriminalitás kevesbítésére képtelen, tehát haszontalan eszköznek bizonyul az Állam céljainak elérésére; káros, mert épen ellenkezőleg a kriminalitást neveli, s mert a mai idők jogérzetének meg nem felel. Tényleg a megtorlási rendszer igazságosságában való hit alaposan megingott, s a mai büntetőjogi rendszerrel szemben azok is bizalmatlankodnak, akik különben a kriminológusok tanítását egész terjedelmében el nem fogadják... Sokan féltik a büntetőjogot, hogy az, ha a kriminológiának csak mint egyik ága szerepel, önállóságát veszti, alárendelt szerepre lesz kárhozható. Ám a fennálló büntetőjog tekintélyének már mi sem árthat jobban, mint az a körülmény, hogy önállóságában annyira elmaradt egyéb tudományoktól, hogy az egész büntetőjog egy darab középkort repraesentál akkor, midőn körülötte minden megújult. Ezen önállósága eredményezte egyoldalúságát is, úgyhogy a klasszikus iskola

jogásza a bűntényről helyes fogalmat egyáltalában nem is alkotott. A klasszikus iskola nem tudta, vagy legalább nem méltatta azt, hogy a bűntény biológiai és szociológiai jelenség is egyúttal, épen ezért egyoldalú küzdelemre kárhozthatva, nem tudta megmagyarázni, miért növekszik a kriminalitás évről-évre. A büntetőjogászok ma már tisztában vannak azzal, amit a kriminal-anthropologiai kongresszusok kimondottak, hogy a büntetőjogásznak a kriminal-biológiára és a szociológiára feltétlenül szüksége van; de nemcsak a büntetőjogásznak, hanem az orvosnak, sőt tekintettel arra, hogy a nép is befoly a törvényhozásra, a kormányzásra, sőt a bíráskodásban közvetlenül részt vesz, még a tisztán laikus elemnek is ismernie kell a kriminal-anthropologia tanait. Nem változtat a dolgon, hogy a büntetőjog szempontja egészen más, mint a kriminál-anthropologiaé. Ugyanis a büntetőjog megállapítja, hogy az Államnak a jogrend fenntartása címén meddig szabad a közveszélyes polgárak jogkörébe behatolnia, illetőleg mennyiben korlátozhatja törvény által biztosított polgári szabadságukat. Mert amit a törvény biztosít, azt csak a törvény korlátozhatja. A kriminal-anthropologia pedig a bűncselekménnyel biológiai és szociológiai vonatkozásaiban foglalkozik, s így a bűncselekményt a maga eredetében és egész teljességében feltárja. A büntetőjog és a büntetőjogi ember-tan tehát egy és ugyanazon tárggyal, t. i. a bűncselekménnyel foglalkoznak — mint említve volt — de mindegyik más és más célból, különböző álláspontból.

Ha a modern büntetőjogász a büntetőjogi embertan tanulságait dogmatikai szempontokból nélkülözheti is, a büntető-politikusnak és a bírónak annál nagyobb szüksége van arra, hogy azokkal megismerkedjék. Másrészt a természettudományi értelemben vett büntetőjog is szigorúan ragaszkodik ama fennálló büntetőjogi rendszer két alaptételéhez, hogy („büntettet vagy vétséget csak azon cselekmény képez, amelyet a törvény annak nyilvánít”) csak azon cselekmény büntethető, amelyet a törvény büntetendőnek kijelöl; s a bűnösnek minősített egyén más büntetéssel nem büntethető, mint amelyet a törvény megállapított. A személyes szabadságnak e két tételben (*nullum crimen sine lege* — *nulla poena sine lege*) jelzett biztosítékait szem előtt tartva, az Állam büntető működésének

korlátait kijelölni, eszközeit kikutatni, az eszközök mikénti alkalmazását megállapítani, hogy az Állam céljait megvalósíthassa, a szoros értelemben vett büntetőjog feladata lesz.

A természettudományi iskola föelve, hogy minden jelenség a működő tényezőknek természetes következménye, továbbá, hogy a természettudományi iskola hívének főkötelessége a jelenségekben uralkodó törvényt felkutatni, tényező elemeiben megismerni. Tudnia kell továbbá, hogy aki aratni akar, annak előbb vetnie kell, s hogy annak, aki valamely eredményt akar elérni, annak az eredményt előidéző tényezőkkel kell előbb számolnia. A természettudományi felvilágosodás igazi híve higgadtságát megőrzi minden körülmények közt, s ha fáradozásával az óhajtott eredményt el nem éri, a tényezők megváltoztatásával iparkodik bizonyos jelenségek megváltoztatására. Nem dühöng a tényezők ellen, amelyek természetes szükségszerűséggel idézik elő az eredményt, legfeljebb magára vet, ha nem sikerült valami, vagy nem úgy sikerült, mint remélte s keresi azon tényező elemeket, melyeknek kimaradása vagy helytelen alkalmazása a kedvezőtlen eredményt felidézte. A természettudományi iskola felfogása szerint minden lény, minden jelenség az, aminek lennie kell, olyan, (!) amilyen lehet az adott körülmények között. A természettudományi iskola büntetőjogásza ítélkezik anélkül, hogy elítélne (kárhoztatna), megállapítja valamely bűncselekmény fennforgását anélkül, hogy annak elkövetőjét egyébnak tartaná, mint a benne és körülötte működő tényezők (!) eszközeinek. (Bizonyára sok a tanulságos elem ebben a program mban, jóllehet kivetni valók nélkül sem szükölködik, de maga a tanítás nem új, csak kevésbé méltányolták, főkép az Államok életében.)

A nemzetközi büntetőjogi-egyesület ezen elveknek a büntetőjog területére való átültetésére törekszik, jóllehet bármely érdemes gondolatot elfogad s közös munkára hívja fel a legkülönbözőbb program alapján dolgozó és a büntetőjog reformja iránt érdeklődő elemeket. Egyik kriminal-anthropológiai kongresszus pedig kimondotta, hogy az életben előforduló jelenségek lelkiismeretes megfigyelése közös munkaprogram gyanánt elfogadható. [A szélsőségektől és kizárólagosságoktól óvakodnunk kell. Csak természetes, hogy mtn-

denki nagyrabecsüli saját munkáját, de ne tagadja le azért, a más irányban kifejtett munkásság értékét, mint azt pl. a biológiai iskola teszi a szociológiai iskolával szemben.] A kriminalitást biológiai és szociológiai tényezők idézik elő, egyik vagy másik tényezők praepotenciájával, de soha nem kizárólagosan. A biológiai iskola vitatja, hogy az egyén (öröklött) organizmusában van letéve az ember sorsa, a bűncselekmények csirája, a szociális tényezők ellenben csak másodrangú szerepet játszanak. A szociológiai iskola ellenben azt tanítja, hogy a szociális médium végzetesen befolyásolja az egyént s a biológiai tényezőket csak másodsorban vehetjük figyelembe. Tulajdonképen azonban az egész kérdés konkrét eset dolga. Némely esetben a szociális, máskor a biológiai tényezők játszik a főszerepet, de sem egyik, sem másik nem szerepel kizárólagosan, hisz az embert nem is tekinthetjük másként, mint egyszerre mindkét szempontból: egyéni és szociális vonatkozásaiban. A szociológia is az anthropologia egyik ága, hiszen az emberrel, illetőleg a csoportemberrel és az embercsoportokkal foglalkozik. De a biológia viszont, tagadhatatlanul másik ága az anthropológiának. Testvértudomány a kettő, mindegyik hivatva van az általános emberismeretet olyképp fejleszteni, hogy az emberiség előhaladására, tökéletesedésére szolgálhasson.

A biológiai irány kizárólagosságának matadora Lombroso, a kriminal-anthropologiai irány első képviselője. A természet-tudományi módszert a büntetőjog terére először ő vitte át. Sokszor tévedett, azonban dicsőségére szolgál, hogy tévedései közül egyiket-másikat maga helyesbítette. Főtévedése — s ezt mind ez ideig nem adta fel — azon állításában rejlik, hogy a bűnöző szabály szerint már születésétől fogva, tehát örökletesen predestinálva van a bűnözésre, s mint ilyen, külön speciest (típust) alkot. Amit Lombroso mond, az a büntetetteknek csak igen csekély százalékáról fogadható el és akkor sem a tétel kizárólagos értelmében, mert a valóságban azt látjuk, hogy a bűnözők kontingensét nemcsak örökletesen terheltek, hanem nem terheltek, egészségesek épúgy, mint betegek szolgáltatják, elannyira vegyesen, hogy tulajdonképen senki sem lehet biztos, hogy bizonyos kedvezőtlen körülmények találkozása esetében, nem ütközik a büntető törvé-

nyék paragrafusai, amelyeket éppen a gonosz ravaszság matadorjai, a bűnözésre örökletesen disponáltak olyképen tudnak sérteni, hogy a büntető igazságszolgáltatás kezébe még sem kerülnek. Az ideges érzékenységgel öröklésesen vagy nem öröklésesen terheltek, éppen mert gyorsan, minden megfontolás nélkül, mintegy ösztönszerűleg váltják ki a jónak vagy rossznak kvalifikált cselekményt, közelebb állanak a bűnözéshez, mint mások; de erősebb külső ingerrel szemben, a normális ellenállásra képesített erősebb idegrendszer, (a kevésbé érzékeny kedély) és különben szilárd jellemű egyén sem képes legális integritását megőrizni. Maga Lombroso is ezen felfogásnak látszik hódolni, midőn a bűncselekmények okait külső (nem organikus) és belső (organikus, öröklött vagy szerzett) okokra osztja fel. Lombroso fejtegetéseiben oda jut, hogy a büntetett az emberiség degenerált species-e és hogy az igazi büntetett (homo deliquente) tulajdonképen születésénél fogva, már organizmusában bűnözésre van predestinálva (delinquente nato) az u. n. homo sapiens-sel szemben, aki épúgy nem tehet arról, hogy a becsület és igazság ösvényére rátermett, mint a bűnöző az ellenkezőről. A született büntetett közelebbi meghatározásával Lombroso maga sincs tisztában. Eleinte a született büntettest úgy képzelte, mint valami praehistorikus jelenséget, civilizálatlan Ősebert, aki a mai civilizáció közepette visszaütött valamelyik századik vagy ezredik ősapjára. Később azon nézetének adott kifejezést, hogy a büntetési jelleg, öröklött pathologikus terheltségnek (degenerációnak) a szüleménye, amelynek biológiai magyarázatát bizonyos sajátzerű szervi vagy működési elfajulásokban keresi. Ezen anatómiailag megállapítható abnormitások azonban, kivételesen a homo sapiens-nél is előfordulnak. Végre a morál insanity hipotézisére tért át, amely az epilepsziának alfaja volna, s amelyben a bűnöző bizonyos antiszociális és kriminálisnak bélyegzett kényszerképzetek hatása alatt cselekszik. A kríminál-anthropologiai kongresszusok Lombroso elméletét elvetették. Tagadhatatlan azonban, hogy a kriminológia Lombrosznak sokat köszönhet. Míg ugyanis a tudományos világ Lombroso elméletét cáfolgatta, oly fontos felfedezésekre jutott, amelyekre különben egyelőre legalább alig jutott volna el. Lombroso elmélete ugyan csődöt mon-

dott, s a tudományos világ napirendre tért fölötte, de a természettudományi módszer Lombrosoval együtt nem bukott el, ép ezért azok, akik az u. n. lombrosianizmus alatt a természettudományi iskolát is értik, tévednek, valamint azok is tévednek, akik a Lombroso-féle elmélet elejtéséből a természettudományi iskola megbízhatatlanságára következtetnek. Egyébként el kell ismernünk, hogy maga Lombroso téves hipotézise mellett számos maradandó becű felfedezésre jutott, amelyek amellet, hogy igazak, gyakorlati szempontokból is igen fontosak.

Még tovább mennek azok, akik a nemzetközi büntetőjogi-egyesületet Lombrosoval azonosítják. Épen a nemzetközi büntetőjogi-egyesület volt az, amely Lombroso hipotézise felett ünnepélyesen először tört pálczát, amely bizonyos az is, hogy a nemzetközi büntetőjogi-egyesület tagjai közt sokan vannak, akik a büntetőjognak tisztán természettudományi irányban való reformját nem helyeslik, s az érvényben levő büntetőjog (metafizikai) alaptételeihez szilárdan ragaszkodnak. A természettudományi iskola különben még bölcsőjében, Olaszországban sem vall egységes elveket. Lombroso iskolája mellett újabb és újabb iskolák keletkeznek, amelyek nem hajlandók Lombrosot a túlzások terére követni. Lombroso a kriminalitást első sorban biológiai tényezőkben, különösen a büntettes veleszületett, organikus sajátosságaiban keresi. Teljesen ellenkező állást foglal Lombrosoval szemben az u. n. újiskola, amely a szociológiai tényezőket vallja a kriminalitás főtényezőinek. A harmadik iskola a középúton halad és a biológiai tényezőket is méltatja, amennyiben azok hajlamosítják az egyént, de a kriminalitást — szerintök — mégis inkább a szociológiai tényezők rovására kell imunk, bár elismerik, hogy a biológiai tényezők már előre legalkalmasabb médiummá avatják a bűnöző alanyt.

A természettudományi értelemben vett (ethikailag haladó és visszafejlődő) kriminológiának az egész művelt világban sok hive van. Épúgy megoszolnak, mint otthon az olaszok. Némelyek (különösen a francziák) leginkább a szociológiai tényezőkben keresik a kriminalitás forrását. A németeknél ugyanezt találjuk. Lombrosot szélsőségeivel Németországban Kurella képviseli. Érdekes Kurella analógiája. Azt mondja

ugyanis: „Amily bizonyos, hogy a csimpánzból — akárhogy változtassuk is a külső viszonyokat — sohasem lesz gorilla, éppen úgy a normálisan organizált ember sohasem lesz büntettség.” [Maga az analógia nem találó, a következtetés meg éppen hamis. Ha azt mondta volna: „éppúgy a szerencséből sohasem lesz fehérbőrű,” helyesebb volna az analógia, bár a faji differenciák az emberek közt sohasem oly áthidalhatatlanok, mint az állatok közt. De hogy a körülmények a csimpánznál bizonyos tekintetben döntő jelleggel bírnak, azt Kurella két csimpánzzal megkísérélheti. Jó bánásmód mellett megszeli az egyik, rossz bánásmód mellett elvadul és veszélyessé válik a másik, sőt ugyanazzal *a csimpánzzal is erre az eredményre jut*, s éppen ez az, amit a szociológusok hangsúlyoznak.] Kurella következtetése nemcsak hamis, hanem veszedelmes is, mert a fatalizmusnak útját egyengeti, s a társadalmi mizériák javításának reményét is száműzi. Ha a jó nem lehet más, mint jó, a rossz nem lehet más, mint rossz, akkor javulásról szó sem lehet, valamint sülyedésről sem szólhatunk, pedig az ember működését semmi sem béníthatja meg inkább, mint a tehetetlenség gondolata. A fatalisztikus világnézet és a civilizáció össze nem férnek. Kevésbé végzetes, ha valaki mindenre képesnek hiszi magát, mint ha a kikerülhetetlen végzettel szemben semmit sem tesz, mert az előbbi esetben mégis megismeri erejének korlátait, de az utóbbi esetben sohasem ismerheti meg saját erejét. Az alapgondolat, hogy a bűnöző és a homo sapiens külön emberfajt alkotnának — mint kimutattuk — maga is hamis. A csimpánz és a gorilla között lényeges anatómiai különbségeket találunk, amelyek minden csimpánznál és minden gorillánál előfordulnak, míg ellenben a bűnözők kontingensében nem találunk olyan organikus különbségeket, amelyek minden bűnözőnél egyenlően előfordulnának, sőt a büntetési kvalifikáció sem biztos jegye a Lombroso-féle degenerációnak. Azt azonban készségesen elismerjük, hogy a biológiai tényezők (organizmus, szövet- és idegfunkció) minden esetre jelentékeny szerepet játszanak az egyed történetében.

A pszichofiziológia azt tanítja, hogy az ember, különösen ami szociális vagy antiszociális magatartását illeti, automaticæ tükrözi vissza (cselekedeteiben) idegizgatottsági

állapotát, s az ő öntudata nem más, mint a belsejében lefolyó tömecks mozgások többé-kevésbé világos észlelése. Amint az idegrendszer állapota, úgy annak külső megnyilatkozása is szükségszerű események. A cselekményt kitermelő erők természeti törvényszerűséggel működnek, vagyis minden jelenség alatt megtaláljuk a bizonyos határozott törvények szerint működő erőket, s az erők ugyanazon csoportja határozott természeti törvények szerint váltja ki ugyanazon jelenséget. Az ösztönszerű és tudatos cselekmények közt az a különbség, hogy az utóbbinál az egyén bizonyos határig észlelheti azt, ami benne történik és megfigyelheti, mint vergődik valamely képzet diadalra a másik képzet felett, illetőleg mint érik be valamely képzet arra, hogy bizonyos fokú idegizgatottsági állapotot idézzon fel, amely bizonyos meghatározott cselekmény kiváltására képes. Ha ugyanakkor, amidőn az agyamban lefolyó tömecks mozgalmat észlelem, egyúttal bizonyos cél képzeete is észrevehetőleg megélnékül bennem, s mindkettőre egyszerre figyelek, azt mondom, hogy a cselekményt akartam. Így magyarázzák a deterministák az akaratot (Meynert után). Maga a cselekmény nem más, mint bizonyos uralkodó kortikális energiáknak, a mozgató izmokban fellépő reflexe. Midőn az idegizgatottság bizonyos fokot elért, beáll a képtelenség az ellenállásra. Az ember az ő mechanikai és kémiai szövetösszetételének rabja, mert ezen alapszik idegizgatottsági hajlamossága, illetőleg állapota, amely ellen ha valamely akadályozó képzet által felidézett ellenidegizgatottsági áramlat nem lép fel, szabadnak hisszük magunkat, sőt bizonyos gondolkodási hibák és ítélkezési csalódások alapján még felelősséget is vállalunk cselekményeinkért, jóllehet (tudatosan bár, de) nem szabadon (hanem törvényszerű (?) szükségességgel) váltjuk ki ezt vagy amazt a cselekményt; csak többé-kevésbé világosan észleljük azokat a parányelváltozásokat, képletalakulásokat, parány-, illetőleg tömecks mozgásokat, amelyek a test szövetében végbe mennek. Ez a körülmény az, amely a természettudományi iskola híveit embertársaikkal szemben teljes kíméletre és elnézésre tanítja. Ezért nem ítéli el és nem veti meg a büntettest, hisz mindenki csak saját organikus berendezésének, mechanikai szövetösszetételének, s az organizmusában uralkodó kémiai képletcsoportok működésének (!)

mártírja. Amint ezt elfogadtuk, egészen másként alakul a büntetessel szemben való magatartásunk.

A büntettes helyes és megtisztult fogalma és a mai büntetőjogi rendszer össze nem férnek. A büntetőjogi rendszer eddigi tévelygéseinek forrását épen azon körülményben kell keresnünk, hogy az egyesek épúgy, mint a büntető jogászok és törvényhozók a büntettről mindeztideig a legkülönbözőbb, de rendszerint téves fogalmat alkottak. Némelyek aljas gonosztevőnek, mások ostobának, rossz szívűnek, fizikai vagy morális betegnek, vagy valamely egészséges és beteges állapot közötti középállapotban sínlődőnek, esetleg fejletlennek, vagy épen a primitív, az ősember reincarnationalis reflexének tartották; mások úgy tekintették, mint az elvadulás, az elállatiasodás díszpéldányát, vagy épen mint fizikai vagy pszichikai korcsszülöttet, az emberi degeneráció áldozatát. A büntettest némelyek meggondolatlanak, mások szerencsétlennek, s a mostoha körülmények áldozatának tekintették, aszerint amint a gyakorlati életben egyet-egyét a büntettek közül ismerni tanultak. [Csak az emberismeretben és ember szeretetben legkitűnőbbek nem átalították testvéröknek tekinteni a gonosztevőt és sajátságos, hogy épen az erkölcsi világ heros-ai vallották meg szent Ágostonnal, hogy a legocsmányabb bűnözésre is képesnek hiszik és ismerik magukat, csak ezek tekintették a büntettest a morális élet szánandó sebesültjének, akit mennél nyomorultabb, annál nagyobb kímélettel, szeretettel és gyengédséggel kell ápolniok. Ezért látjuk, hogy a bűnözők, akiket a világ száműzött, körülrajozzák azokat, kik magukat különbeknek nem tartották, máskor a kolostorok adnak nyugvóhelyet a társadalmi élet e páriáinak, akik aztán a kímélet, a szelídség s az emberszeretet légkörében nem egyszer a legkétségesebben fogadták be azokat az igéket, amelyek az ő nemesbülésüket eszközölték.]

Az egyesek tévedése nem volt oly végzetes, mint a büntetőjogászok és törvényhozók tévedése, amely a történelem legelső korszakától a legújabb korig mint vörös fonál húzódik végig egész büntetőrendszerünkön, mert tévedéseikért nem egyesek, hanem a szerencsétlenek milliói fizettek, és pedig legkitűnőbb javaikkal, amilyenek az élet, a szabadság,

a becsület stb. Nem közönbös tehát a kérdés, mit értsünk a büntettes elnevezés alatt. A büntettesi minősítést az elkövetett bűncselekmény adja. Bűncselekmény minden cselekmény, amelyet a törvény olyannak minősít. A bűncselekményt valaki vagy azért követi el, mert nem ismeri a törvényt, vagy ha ismeri, nem respektálja, vagy ha ismeri is, respektálja is habitualiter, bizonyos erősebb külső inger a józan megfontolástól aképen fosztja meg, hogy vagy nem reflektál a törvényre, vagy ha reflektál is, a jogérzet és jogi tisztesség és egyéb akadályozó képzetek által felidézett *idegfolyamat* (!) nem képes a más sokkal élénkebb képzetek által felidézett ellenáramlattal megküzdeni, úgyhogy az antiszociális képzetek által felidézett győztes idegfolyamat a mozgató idegekre (!) áttevődve, az izmokkal antiszociális, tehát az uralkodó képzetnek megfelelő irányban működte, s ekkor szólunk az önuralom hiányáról. Maga az önuralom is relatív természetű, és abból, hogy valaki 99 esetben a győzelem biztos reményével veti latba a jogi tisztesség képzetét a jogellenes képzetekkel szemben, nem következik, hogy a 100-ik esetben is győzni fog. A győzelem valószínűsége a jogellenes külső ingerek erejétől és az egyén (!) esetleges diszpozíciójától függ. A győzelem is a legkülönbözőbb lehet. Ahol a jogérzet és jogi tisztesség képzete csak csekély valószínűséggel veszi fel a küzdelmet és győz, ott az egyén igen közel volt a bűnözéshez. (A jogérzet és az önuralom is fizikai tényezőkben (!) gyökereznek.) A bűnözők legtöbbször nem a jogérzet, hanem az önuralom hiányzik. Megtörténik azonban, hogy bizonyos körülmények közt az egyénnek az önuralom oly magas fokával kellene rendelkeznie, amilyennel — átlagosan számítva — az emberek nem rendelkeznek, vagy tán éppen 10 ezer közül csak egy, ez esetben fennforog a bűncselekmény, de a bűnösség hiányzik, mert a törvény heroizmust senkitől sem követel. Az önuralom hiánya nem diszqualifikálja feltétlenül az egyéneket. Sokszor a nemesen gondolkozó és altruisztikus hajlandóságú egyének a legkevesebb önuralommal rendelkeznek, míg a leghitványabb jellem, a rideg önzés, józan számítással, hidegvérrel és teljes önuralommal viszi véghez az ő aljasságait, anélkül, hogy a bíróságnak módjában volna akár a cselekvőt, akár a cselekményt törvény szerint minősíteni.

[A természettudományi iskola ezen állítása nagyon megközelíti a valóságot. Elfogadhatjuk, hogy az életbölcesség és nemesség nem azonos fogalmak. A leghitványabb ember is lehet okos, sőt tapasztalásból tudhatjuk, hogy a „sötétség fiai a magok nemében sokkal okosabbak, mint a világosság fiai”, ez a bibliai mondás a törvényszerinti integritásra is alkalmazható. Gyakran megtörténik, hogy annak, akit büntetetlennek minősítenek, sokkal több érzéke van a jogi tisztesség iránt, mint sok másoknak, akik törvényszerinti integritásukat el nem veszítették. Azért bármely oldalról tekintjük is a dolgot, nagyon méltánytalan az, hogy a büntetteknek minősített egyéneket az emberi degeneráció szüleményeinek, vagy éppen egy specifikus emberfajhoz tartozóknak tekintjük, másokkal (az u. n. homo sapiens-el) szemben, akiket nem a sapientia, hanem a szerencse őrzött meg a büntetési kvalifikációtól, amelynek híjjával már talán sokkal több esetben vagy könnyebben és méltóbban nyerték volna el a büntetési kvalifikációt, mint sokan kevésbé szerencsés embertársaik közül. Aki pedig azt véli, hogy a törvénytisztelet, az önuralom és józanság megőrzi a büntetési kvalifikációtól, gondoljon Aristidesre, Mórus Tamásra és hazánk történeti nagyságaira. A ravaszság, alatomosság, körültekintő okosság, a legális integritást jobban biztosítja, mint az erkölcsiség legmagasabb foka. A büntetési jelleg tehát korántsem fejez ki valamely fizikai vagy pszichikai degenerációt, s nagyon tévednek és nagyon is igaztalanok azok, akik a büntettekéről csak úgy emlékeznek, hogy „azok a gazemberek” stb.] A természettudományi anthropologia nem is fogadja el, hogy e büntettek kivétel nélkül (!) kortikális vagy morális degeneráció áldozatai, vagy éppen külön emberfajt alkotnak, amely bizonyos külső jelekből felismerhető volna, s ezért az egész hipotézis, akár önmagában, akár következményében: a kiküszöbölés (elimináció) tanában a legvégtetsebb tévedések egyikének mondható.

Az a nagyfokú ideges érzékenység, amely valamely egyénnek vagy szervezeténél, vagy betegségénél fogva állandóan vagy átmenetileg sajátja, a vérösszetételéből, mozgásából s az idegek elemeinek sajátosságaiból magyarázható meg. Az ideges érzékenység pedig a bűnözésnek egyik legközön-

ségesebb forrása. Ezért mondják, hogy a büntettek többnyire beteg emberek, s hogy a bűncselekmény csak tárgyilagossá, nem alanyi szempontból minősíthető bűncselekménnyé. E feltevést azon körülmény is igazolni látszik, hogy a rabok (vulgo) elhalálozási statisztikájában a tuberkulózis 95%-al szerepel. Ha a bűnöző már betegesen kerül a szabadságvesztés-büntetés intézetébe, ez a körülmény a statisztika felfogása mellett bizonyít. Ha pedig ott kapja meg a fertőző betegséget, ez más oldalról jön számításba, mert ez esetben a szabadságvesztés-büntetés bizonyára az Állam intencióján kívül kvalifikált halálbüntetéssé convertálódott. A legnagyobb valószínűség szerint mindkét feltevésnek megvan a maga jogosultsága. Maga a tény, hogy bizonyos helységek nagyobb elhalálozási %-ot tüntetnek fel, igazolja, hogy a fertőzés a szabadságvesztés-büntetés tartama alatt is bekövetkezik, néha oly bizonyossággal, hogy némely cellában (halál-kamra) a legerősebb szervezet is elpusztul. (Ezek leggyakrabban megürülnek, s ezért tüntetik fel a legnagyobb forgalmat). Hát még ha a szabadonbocsátott foglyok halálozási statisztikáját figyelemmel kísérik!? Mert alaposan feltehető, hogy igen sokan a szabadságvesztés-büntetés intézeteiből magukkal viszik a halál csiráját. Valóban elmondhatjuk, hogy szabadságvesztés-büntetési intézeteink nagyon is alkalmasak arra, hogy a Lombroso-féle eliminációs elvet megvalósíthassák, s a büntettek nagy részét a társadalomból kiküszöböljék. Így érvényesül Lombroso elve szép csendesen, minden feltűnés nélkül. E szomorú tényeket azok is elismerik, akik különben tagadják, hogy a szabadságvesztés-büntetési intézetek a fertőző (tuberkulózis) baktériumok legjobb tenyészhelyei.

Az érem másik oldala, hogy a büntettek már mint tuberkulózisban szenvedők kerülnek a szabadságvesztés-büntetési intézetbe, szintén elég szomorú, mert ez esetben a szabadságvesztés-büntetési intézetek olyan kórházaknak tekintendők, ahová a betegeket összegyűjtik, hogy betegségből eredő kínjaikat fokozzák (*afflicto afflictionem addere*), s a kellő ápolás híjjával egyenesen veszni hagyják, sőt vesztüket siettetik. A sokszor említett beteges érzékenység oka igen gyakran a vérnek fertőzöttségében (helyesebben: elromlásában) keresendő. A fertőzött (elromlott) vér az, amely az agy rendes

működését megakadályozza, mely állandó izgatottságra, exaltációra, deliriumra disponálja a fertőzött egyént. A vérméregzés legmagasabb fokán beáll az őrjöngés, amikor a betegség könnyen felismerhető. Az alacsonyabb fokozatoknál a laikus rendszeren, a szakértő gyakran téved, s az események csak később igazolják a tévedést; rendszerint akkor, amikor a dolgon segíteni már nem lehet. A következtetés világos. [Sok büntettesnél a lappangó elmezavar forog fenn, amelyet pl. 30 foknál csak a kitűnő szaktudós ismer fel, 40 foknál a jelesebb praktikus szakértő is constatal, 30%-ot-nál az élesebb szemű laikus is észre vesz, 60, 70%-nál már a figyelmes bíró is sejt, 80, 90 foknál mint erősen enyhítő körülményt számbavesz; holott a külső ingerre való tekintettel gyakran már a 30 foknál felmentést kellene kimondania, de egyúttal felügyelet és gyógykezelés alá utalnia a beteget.] A betegségért büntetni senkit nem lehet. Az egyéni bünsúlyt megállapítani szintén nagyon nehéz. Kétes esetben felmentésnek kellene helyt adni, pedig a legtöbb eset kétes. A büntettek tehát szoros összefüggésben vannak a betegséggel, az agy rendetlen táplálkozásával, s egyéb szervezeti vagy funkcióbeli zavarokkal. Az is bizonyos, hogy a büntettek az elmebetegek 10%-át szolgáltatják, a nem büntettekkel szemben. A szabadságvesztés-büntetési intézetek legalább tízszer annyi örültet szolgáltatnak, mint a szabad élet, ezért is a nagyobb szabadságvesztés-büntetési intézeteket, elmebetegek gyógyintézetével akarják összekapcsolni. A tuberkulózis és az idegrendszer betegségei a büntettekénél igen gyakoriak és pedig leggyakrabban épen azoknál, akik oly családból származnak, amelyben az említett betegségek otthonosak. Azt mondják az orvosok, hogy akárhány esetben, ha az ilyen betegesen terhelt egyén valamely büntényt el nem követne, vagy el nem követhetne, megkellene (?) örülnie. A romlott vér abnormális nyomása az agyra, vagy az idegek túlfeszültsége az ideg-energiákat működésre kényszerítik, néha oly fájdalmasan gyötő kényszerűséggel, hogy a büntettes a cselekmény elkövetése után szinte megkönnyebül, jóleső érzés járja át egész valóját, mintha valami nagy bajtól szabadult volna meg. Nem ritka eset, hogy jötevő álomba merül, amiből természetesen a laikus nagy fokú elvetemültségre következtet.

A tuberkulózisra azt mondhatjuk, amit az elmebetegségre, t. i. hogy igen gyakran a szakértő sem veszi észre. [De bár a legnagyobb mérvben volna is észlelhető, a büntetőjogtárának húsz évfolyamát átböngészve, egyetlen esetre sem akadtam, amelyben a tuberkulotikusoknál oly természetes ingerlékenységből származó bűneseteknél, a tuberkulózis fennforgását csak enyhítő körülménynek is tekintették volna, jöllehet mérlegelve a külső inger nagyságát s a beteges alap-dispozíciót, illetőleg annak fokát, akárhányszor felmentést mondhatott volna ki a bíróság. E tekintetben tehát a természettudományi iskola szemrehányása nagyon is alapos.] Hogy a büntettek nagy része tuberkulózissal vonul be a szabadságvesztés-büntetés intézeteibe, abból is kitűnik, hogy a felügyelő stb. (nem rab) személyzet sokkal kisebb %-a áldoz a tuberkulózisnak, mint aránylag várható volna. A rabok közt egészen érthető a tuberkulózis felvirágzása, mert minden körülmény kedvez a sikeres kifejlődésnek. A zárt levegő, a csekély világosság, a betegek összehalmozása stb. mind olyan körülmények, amelyeknek ép ellenkezője gyógyíthatná meg a beteget. A mai büntetőjogi rendszer hátránya e szempontból is kézzelfogható, ezért a foglyok separatióját (a cumulatiós szisztéma helyett) egészségi szempontokból is sokan sürgetik. A tuberkulózisnál valóságos és tapasztalatilag is igazolható fizikai betegség egy oly alakzata forog fenn, amelynél a vérmérgezés megállapítható, akár a baktérium-féle theória szerint, akár más módon magyarázzuk, és az is megállapítható, hogy a raboskodók contingensét a tuberkulózis (?) verbuválja össze. Most már azt is megmagyarázhatjuk, mikép történik az, hogy az emberek bűnözésre ragadtatják el magukat, jöllehet nem oly ostobák, hogy ne tudnák vagy ne tudhatnák, miszerint esetleg egy életre kihatólag tönkretették magukat. A magyarázatot azon körülményben keressük, hogy az említett betegek az akut vér- és idegbetegség által előidézett beteges érzékenység és hatványozott ingerlékenység folytán, könnyen abba a helyzetbe juthatnak, amelyben magukkal már nem rendelkeznek, s a józan gondolkodásra, megfontolásra képtelenné lesznek.

Sajnos, tehát ki kell mondanunk, hogy a betegségnek bizonyos megnyilatkozásait büntetik a mai civilizált korszakban is, sőt mert a nagyobbfokú betegség erőszakosabb kitö-

résekben (cselekményekben) nyilvánul, természetesen súlyosabban is büntetik. [Nos és a betegség superlativusában elengedik a büntetést. Hol itt a logika? Vagy fokról-fokra gyengébben, vagy fokról-fokra erősebben kellene büntetni, mint ezt régente cselekedték. Ám a mai korak érdemül tulajdonítják, hogy a betegség superlativusában pl. az örültség esetében nem büntet. Ez a századik gradus kedvezménye. De már a 99. foktól lefelé a betegség igen gyakran még csak enyhítő körülményt sem képez, sem alap-, sem közép fokában, még akkor sem, midőn már-már a felső fokkal határos. Sőt az extravagantiákra való hajlamosság, ha tényekben fekszik a bíróság előtt, inkább súlyosbító körülmény gyanánt fog szerepelni, jólét ez a legbiztosabb szimptomája az idegrendszer beteges túlérzékenységének.] Az örülteket nem büntetik, de nem azokat az örülteket, akiknél a tudomány konstátálja a beteges abnormitást, hanem csak azokat, akiknél bármely iskolásfiú megállapíthatja az örültséget, tehát a büntetőjogi kedvezmény csak az örültség kézzelfogható eseteire terjed ki. [De ha az elmeháborodás legfelsőbb foka teljesen mentő körülmény, a kisebb fokú elmeháborodottság némileg tán szintén mentő körülmény és pedig az elmeháborodottság mértékének és a külső inger arányának tekintete vételével. Vájjon az elmezavar kifejlődésének pl. 51. fokán, ötven fokos ingerrel szemben, nem épen ott van-e a bűnöző egyén, ahol a századik graduson álló (terhét teljesen felmentést igénylő) az egy fokos ingerrel szemben? A külső inger és a beteges dispozició enyhítő körülmények gyanánt szerepelnek ugyan annyira, hogy pl. 15 évi fegyház helyett 12 évi fegyházzal sújtják a bűnözőt akkor, mikor a józan logika szabályai szerint teljes felmentést kellene kimondani. A természettudományi iskola ezen erősen valószínű állítására tekintettel nagyon is igaza van Fayernek, midőn azt mondja, hogy bíránk mindez ideig nem tudtak megküzdeni a 92. §. nehézségeivel, amiben különben a felelősség a Curiát terheli ... (Emlékezzünk a szigorítások korszakára.)]

Minden bűnözésnek oka a gonoszság. Ez volt a régiek magyarázata, ha valamely büntettről volt szó. Ennél könnyebb és egyszerűbb magyarázata nem lehet a bűnöző, néha igazán talánszerű magatartásának. Még szerencse, hogy a bűnözőt

nem ördögtől megszállottnak (!) tartják. Bármint legyen is a dolog, a mondottakból eléggé világos, hogy a fennálló büntetőjogi rendszer a bolondokat és beteget üti-véti, hogy elrettense őket — igen ám, de mitől? A betegségtől? Avagy a betegség antiszociális kitöréseitől? úgy látszik, nem alaptalan a kettős vád, hogy a mai büntetőjogi rendszer époly oktalan, mint amilyen haszontalan, sőt egyben embertelen és káros is. Szerencse, hogy a kórházakban nem ezen módszer szerint járnak el a szegény betegekkel szemben. A természettudományi iskola véleménye szerint a szegény beteg bűnözők époly képtelenek (?) a jogszerű magatartásra, mint pl. a köszvény nyomorultja az egyenes járásra. [Valóban alig képzelhetünk egyszerűbb orvoslási módszert, mint azt, amely a beteg számára, bármily bajban sínlődik is, csak egy receptet ír: a mogyorófa pálcát. Ha lázas, tizenkettőt neki; ha köhög is, huszonnégyet kell ráverni; himlő, cholera s más veszélyes nyavalyák esetében meg kell duplázni az ütések számát, vagy vastagabb pálcát kell alkalmazni. Valami ilyenféle elvet vall a mai büntetőjogi rendszer, amelynek egyetlen jellegje az, hogy az „eldögönyözés” minderről jó, s a kínzás minden bűnözési hajlamosságnak s az ingerrel szemben való ellenállási képtelenségnek a legegyszerűbb panaces-e. Ez a mottó, megengedem, hogy rosszul hangzik minden civilizált ember fülében, de a tényeket letagadni nem lehet. A mai büntetőjogi rendszer azt, akit beteges ingerlékenysége visz a bűnözésre, azt akit a szerencsétlen véletlen, vagy oly erős külső ingerek sodornak a bűnözés veszedelmébe, amelyekkel szemben az emberek legnagyobb része nem tudott volna sikeres ellenállást kifejteni, egyformán gonoszaknak bélyegzi, akiknél csak az akarat hiányzott, hogy kikerüljék a bűnözési alkalmat, vagy magát a bűnözést, mert könnyen kikerülhették volna, csak akarniok kellett volna; s az akarat perverzítésát, gyengeségét, hiányát, kinnal és győtrelemmel purifikálják, támogatják, illetőleg pótolják. Az Állam épúgy bánik polgárait, mint némely otromba szülő gyermekével.” Ha a gyerek lop, meg kell verni, ha hazudik, ha vigyázatlansága folytán kárt tesz, ha értelmetlen, ha feladványát rosszul fejt meg, ha leckéjét nem tanulja meg: meg kell verni. Azt, hogy a gyermek nehéz felfogású, beteg volt, avagy körülményei gátolták

leckéje megtanulásában, hogy a szülői házban tanulta meg a lopást stb., azt ne keressük. A verés figyelmessé, okossá, értelmessé, ügyessé, jóvá teszi a gyermekei. Azt pedig, hogy a jó szó, oktatás, felvilágosítás, őrizet, türelem és szeretet, a jó szépségének, a rossz utálatosságának élénk színekkel való ecsetelése, szóval a gyermeknek alkalmas eszközökkel jobb belátásra való felsegélése minden pálcánál és verésnél többet ér, azt mellőzzük. Azt hisszük, hogy a természettudományi iskolának — mutatis mutandis — sokban igaza van. Igazi gonoszságról a bűnözések legkritkább eseteiben szólhatunk. Akik az életben közelebről ismertek egyeseket, akik később a bűnözés kelepéjébe kerültek, azok tudják, hogy a bűnöző olyan ember mint más, hogy az elvetemültségnek sokszor semmi jelét nem adja, s kit midőn utolér az igazságszolgáltatás karja, családja, ismerősei, néha barátai is csak szerencsétlennek tartanak, s ahelyett, hogy szidnák, átkoznák, sajnálkoznak felette. De maga a bűnöző is így vélekedik magáról, s az öngyilkosság küszöbén így búcsúzik szeretteitől: „bocsásatok meg *szerencsétlen* apátoknak.” Ismertem köztiszteltben álló hamisan esküvőket. Egyik sem került a vádlottak padjára. A szerencsés véletlen megmentette őket. Különösen az egyiknek mellét érdemkereszt díszíti. Kítűnő hivatalnok, jó családapa, hű barát, a társaságban közkedveltségű egyén volt. S ha véletlenül elítélik, becsukják, mi más véleményt tápláltak volna róla az emberek, még legjobb ismerősei is!? Méltó volt-e a közbecsülés és általános tisztelet ama fokára, amelyben hivatalosan és a társadalomban részesült? Legjobb tudomásom szerint: igen. S ha véletlenül a vádlottak padjára kerül? Akkor is az marad, aki volt, s mi ugyanazon tisztelettel, szeretettel környezetük, mint bűnözése előtt, jóllehet tudtuk, hogy a büntett, s nem az ítélet, nem is a börtön diffamál, és eme titkos bűnterheléssel élvezte a sokoldalú kitüntetését. Mi változás azonban, ha elég szerencsétlen lett volna, hogy törvényt üljenek felette!? Miben különbözik ma az úgynevezett raboktól? Csak abban, hogy szerencsésebb volt, mint amazok. Vájjon az, aki szerencsésénél fogva kikerüli a rabságot, lenézheti azt, aki ilyen szerencse nélkül raboskodik? Vájjon mi különbséget tegyünk a szerencsés és a szerencsétlen, az okos és az okatlan bűnözők közt? Én legalább azt hiszem, hogy tízezer

közül kettő sem éri meg az 50 évet anélkül, hogy egyben, vagy másban ne hibázott volna olyképen, hogy a vádlottak padjára kerülhetett volna. S ha csakugyan nem hibázott néha, az is a szerencse dolga. Valóban elnézőbb és irgalmasabb lehetne az ember embertársa, a szolga szolgatársa, az adós adóstársa iránt. Boldogok az irgalmasok, ők irgalmasságot nyernek. Általában kimondhatjuk, hogy nagyfokú külső inger és túlságos ingerlékenység szerepelnek a bűnözés legközöségebb okai gyanánt. Nem kell ide különös elveteműtség, ördögi gonoszság, csak kis gyengeség épen a válságos pillanatokban, megfontolás hiánya s az önuralom gyakorlásának elmulasztása. Az igazán gonoszok, az elveteműtek gyakrabban ügyesen kikerülnek a büntető igazságszolgáltatás kezét. Ismerik a paragrafusokat, a törvény hátsó ajtóit, és úgy intézik dolgaikat, hogy ha százszor kerülnének is a vádlottak padjára, mindig kikerülnék a büntetést. Hogy ez igaz, arról mindenkit meggyőzhet saját tapasztalása. S ha mindezekre való tekintettel a kiméletes bánásmódot, az emberi méltóság tiszteletben tartását hangsúlyozza valaki, mi a válasz? „Még csak az kellene, tán majd inasokkal udvaroltatjuk ki a tisztelt gazembereket.” Mily óriási tévedés van e felfogásban, csak az érti fel egész terjedelmében, a ki egy-egy büntetett történetét minden részletében tudja, s az abban szereplő egyének életét a bölcsőtől fogva ismeri.]

A természettudományi iskola továbbá azt vitatja, hogy a szigorú Ítéletek tulajdonképeni forrása a tudatlanság. A szigorú ítéletekben kegyetlenség és embertelenség nyilvánul, amelyek végső gyökerükben szintén a tudatlanságra vezethetők vissza. [Még a legvadabb, a lincheléshez szokott tömeg dühe is szánakozásra fordulna, ha megtudná, hogy a büntetett elmebeteg vagy lázdeliriumban szenved. S ha a beteget csak egy lépés választja el a deliriumtól, akit a betegség mértéke szerint csak egy fokkal kevesebb szánalom illetne meg, nincs irgalom, nincs kegyelem, sem részvét iránta szívében. A víz 100° C.-nál forr, ezt felismeri mindenki és természetesnek tartjuk, ha égési sebet kapunk a vele való érintkezés folytán. A 99° C.-nál ez kevésbé természetes? A 80° és a 70°-nál pedig érthetetlen? És a 99° C.-ra és a 100° C.-ra hevített vízzel való leforrázás következtében kapott égési seb veszé-

lyessége közt fennforgó különbséget, ha az elméletben ($\frac{1}{100}$) konstatálhatom is, a gyakorlatban alig fogom észrevenni. A büntetőjogi gyakorlatban éppen ellenkezőleg történik, mert két beteg közt, akik közül az egyik a betegség 99-ik, a másik a 100-ik gradusára jutott, óriási különbséget teszünk. Az egyiket felmentjük, a másikat legfeljebb enyhébben, de mindenestre elítéljük, pl. kap minimális 3 évet, s azt, akinek sanatóriumban volna helye, a leggyorsabban belekergetjük a baj superlativusába, ahol már nincs gyógyulás. Hátha igaz a modern pszichopathologia hipotézise a pillanatnyi örültségről? Már a hipotézis lehetősége enyhébb judikatúrát követel, hát a valószínűség, amely már közel jár az igazsághoz, vagy pláne a tétel igazsága. A magyar azt mondja: „esztelenül, eszeveszettül cselekszik,” s igaza van. Van az indulatnak oly foka, amelyben a delírium, vagy legalább az öntudat oly mérvű megzavarodása, vagy éppen önkívület áll be, amidőn az örvöngés egyes szimptomái egészen világosan jelentkeznek. Gondoljunk azon egyénekre, akiket az indulatosság superlativusában láttuk valaha, s ha örülttel is volt dolgunk, elfogadhatjuk, hogy a kettő közt csak az a különbség, hogy az egyiknél a dühöngés esetleges és múló, a másikinál állapotszerű. A törvénysértés még nem gazemberség, hisz a törvény néha igazságos, méltányos, sőt okos és erkölcsös cselekményeket is megbélyegez és gonoszságoknak nyilvánít, máskor erkölcstelen vagy irracionális dolgokat parancsol — a történelem igazolja. A kriminális megbélyegzés dacára lehetséges, hogy valaki még alapjában véve nagyon tisztességes ember. Mind ezen megfontolások az emberiség általános tiszteletreméltósága mellett szólnak, másrésről azonban tagadhatatlanul szégyenünkre válik a mai büntetőjogi rendszerben kifejeződő felfogás, hogy a bűnösök elvetemült, aljas gonosztevők, holott éppen a legcsekélyebb mértékben szerepelnek szerencsétlen rabjaink között az igazi elvetemült gonosztevők. Akárhány esetben a tiszteletre legméltóbb jellemek is belekeverednek a bűnözésbe. Tanúságot tehetnek erről az ügyészek, bírák, fegyházigazgatók, ügyvédek, a fogházban működő tanítók, s leginkább a lelkészek és mindazok, akik az u. n. gazokat közelebbről ismerni tanulták.]

A természettudományi iskola kettős alapon száll szembe a mai büntetőjogi rendszerrel. Első sorban tagadja az emberi akarat szabadságát, másodsorban tagadja az Államnak a büntettek kinzására irányuló jogát. A kriminológusok mindkét tételt az anthropologiai legújabb vívmányokra (!) alapítják. Az anthropologusok szerint ugyanis a bűncselekmény közönséges természeti (!) jelenség, amely a maga biológiai, esetleg szociológiai előzményeiből természetszerűleg folyik. Ami pedig az öntudatot illeti, tudnunk kell, hogy a bennünk működő sok erő közül csak egyik-másik jelentkezik öntudatunkban, nevezetesen azok, amelyek a középponti idegrendszer egyes vidékeit bizonyos határozott alakban s oly mértékben izgatják, hogy maradandó nyomokat is hagynak magok után. Ez pedig viszonylag, csak a legritkább esetben történik. Nem egyéb mint csalódás az a felfogás, hogy az ember belsejében (organizmusában) lefolytatott molekuláris előzmények következtében rendelkezésére álló erők helyett, tetszés szerint és azonnal, más ellentétes erőket (?) kitermelve, azokat az előbbiekké ellenére működtethetné, hogy esetleg vérösszetétele, vérkeringése, szövetberendezése stb. azonnal megváltozzanak. Az ember sem a természet törvényei, sem a kauzalitás örök törvénye alól magát nem emancipálhatja.

Az is csalódás, hogy az egyének, azért mert egyes anyagkicserélési folyamatokat — amelyek bensejükben végbemennek — észlelhetnek, azokat tetszés szerint megakaszthatják, megváltoztathatják, úgyhogy ami öntudatuk körébe lép, afelett eo ipso azonnal és tetszés szerint rendelkezhetnek is. A természettudományi iskola magát az öntudatot is természetes jelenségnek tartja, amelynek épúgy megvannak a maga keletkezési és működési törvényei, mint bármely más fizikai jelenségnek. A gondolkodás is természeti tünemény, molekuláris esemény, mely a fiziológusok szerint oly komplikáltabb idegizgatottsági állapotot jelent, mely az előagy ducidegeinek és vezetőidegeinek hatványozott tömegmozgási és bomlási (azaz, a már meglévő összetételeknek elemeikre való szétbomlási processzusainak) folyamatainak eredménye. Az egyes kortikális részek efajta izgatottságának oka a nagyobbfokú vérömlés, mely az éleny bőségesebb közvetítése folytán, a dúsabban táplált agyfeltekék egyes vidékein erősebb égési

folyamatot és a fehérmények elemeire való gyorsabb felbomlását idézi elő, amely folyamatoknál elektro-magnetikus áramok s egyéb feszítő erők képződnek, amelyek a mozgató idegekre nyomási ingert gyakorolhatnak, sőt bizonyos fokon gépies izomösszehúzódasokat eszközölnek, amelyek révén az elülső agy (főlős energiái, kifelé mint cselekmények ürülnek ki, épúgy, mint pl. a felgyülemlett szabad elektromosság égi háborúban táíálja kiegyenlítését) energia túltermeléseit szabad folyást nyernek. Cselekményeink tehát az ilyen természeti törvények szerint képződő kortikális energiák kiürülései.

Az egyén jelleme, az ő organikus alapizgatottsági állapotának szükségszerű kifejezése. Az ember élete a vérkeringés és az idegrendszer kölcsönös viszonyán alapszik. A vér szabályozza az idegrendszer működését, az idegrendszer viszont a vérvegyítésére és cirkulációjára foly be, midőn azon mirigyeket izgatja és működésre készíti, amelyekben a vér regenerációja végbé megyén. A vérfonadékok a szívről egy nyolcadát az agyhoz vezetik. Ha a cirkuláció nem rendes, ha az agyban sok a viszeres vér s nem lesz kellően felfrissítve úteres vérrrel, beállanak az érzéki csalódások, amelyek a kriminalitásban igen nagy szerepet játszanak. Aki a bűntettől, amely nem más, mint jogellenes cselekmény, tiszta képet akar alkotni, annak a cselekmény megszületését és törvényeit (!) ismernie kell. Mint jönnek létre a cselekmények, csak az tudhatja, aki a cselekvő lény mechanizmusát, s a mechanizmus egyes részeit, a részeknek egymáshoz való viszonyát, működési módozatait ismeri. Mindezekkel a kriminalisták eddig nem sokat törődtek.

A modern anthropologia azonban nem helyezkedik a régi frenologusok álláspontjára, akik kizárólag a koponya képződésből, az agy tulajdonságaira s bizonyos tehetségek székhelyeire következtettek, nem is fogadja el az agyvelő abszolút, akár relatív súlyát megbízható mérőeszközüül a pszichikai képességek meghatározására vonatkozólag, hanem inkább az agy egyes részeinek nagyságában, alakulásában, azoknak elrendezésében, egymáshoz való viszonyában, harmonikus összműködésében és egyúttal az említett részeknek kölcsönös és harmonikus ellenhatásában, ellensúlyozásában keresi a pszichikai tehetségek biztos mérővesszejét. Különösen

határozó némelyek szerint, hogy miként történik az agy táplálása a vér által, ami ismét a szív működéstől is függ. A szív működésre ismét befolyással van a légzés, az emésztés és a vérképződés (regeneráció), úgyhogy végelemzésben azt kell mondanunk, hogy az agy munkája, az organizmus egész életfolyamatának egyoldalú megnyilatkozása.

A központi idegberendezés fehérállományát vezető idegek alkotják, amelyek a külső behatásokat a szürke állományhoz vezetik. Ezen vezető rostok vagy kihelyező rostok (projiciáló idegnyalábok), amelyek a kéregsejteket a test felületével és az izmok halmazával összekötik, amelyek révén a külső érzéki benyomások a kéregfeltekéhez jutnak, s viszont a kéregfeltekék izgatottságát a mozgató izmokkal közlik. A vezető idegek tehát a külvilág képeit befelé (az organizmusba) vetítik, s viszont az ennek következtében (a befelé történt vetítés) beálló fizikai és vegyi folyamatokat a mozgató izmokon keresztül megfelelő cselekményekben kifelé vetítik. A vezető rostok másik fajtát képezik a társítási rostok, amelyek a kéregsejteket egymással összekötik, s így a ducsejtek milliói között bizonyos összefüggést létesítenek, úgyhogy az egyes kéregsejtek izgalmát a sejtek bizonyos csoportjával közlik, s ugyanazon inger, illetőleg ugyanazon izgatottság az egyes sejtekről más sejtekre, az egyes sejtcsoportokról más sejtcsoportokra áterjed. A vezetőrost-idegnyalábok tehát a külső ingert az agykéreghez vezetik, a társítási rostnyalábok pedig az agykéreghez vezetett izgalmakat egymással összekötik. Így magyarázható meg, hogy egyetlen képzet fellépése az emlékezetben a képzetek egész sorozatát ébreszti fel, t. i. mindazon képzeteket, amelyek az eredeti edénybeidegzésnek emlékezeti képével együtt szerepeltek, új életre hívja és megeleveníti. [Pl. akit a kutya már megharapott, ha ismét megrohanja valamely dühös kutya, az első kutyaharapással összefüggő összes emlékezeti képei felélednek benne, s az eredeti beidegzéssel együttes elhalványulás, reszketés tüneteivel együtt, ugyanazon elhárító mozgásokat ismételni fogja, amelyeket első alkalommal kiváltott.] Ha bizonyos beidegzés (az inger áterjedése a rostokra) eredetileg az ütőerek fájdalmas megszükülésével összekötve lépett fel, ezen eredeti beidegzés emlékezeti képének feljajdulásával, a vele első ízben társított fájdalom érzetét

életre hívja, néha gyengébben, máskor, ha az inger átterjedése jól kijárt idegpályán történik, vagyis, ha az eredeti képzet többszörös felidézése folytán az inger könnyen átterjed, a fájdalom érzete még nagyobb mértékben léphet fel, mint eredetileg, sőt néha az ájulás is bekövetkezhetik, mert a megsűkülte artériák nem szállítanak elégséges vérmennyiséget, a vér szükséges élegülése ennek következtében elmarad, s így az öntudat szervének működése szünetel. Az első érzéki benyomások maradandó jellegük folytán nem ritkán elhatározó befolyást gyakorolnak az egyén egész életére. — Az első behatások hajlamostják az embert. Ugyanazon behatások ismételt felélénkítése ezen alap-dispozíciót csak nevelik. Innét magyarázható meg az első nevelés nagyfontossága. Minden ideg könnyebben szállítja a már egyszer közvetített ingert, annál könnyebben, mennél többször közvetítette ugyanazon folyamatot. Így érthetjük meg a szokás hatalmát is.

Jóllehet az agy kvantuma nem biztos mértéke az intelligenciának, mégis általában elmondhatjuk, hogy az értelmiség foka az agy súlyával egyenes arányban növekszik, vagy fogy. Különösen a nagy-agyféltekék érdemelnek kiváló megfigyelést, melyek az u. n. agykocsányokkal összekötve, az összes agyrészleteket befedik (pl. a magasabbrendű állatoknál), s amelyek nemcsak az intelligenciának székhelyei gyanánt tekintendők, hanem kiváltképen mint reflexgátlók szerepelnek. (Reflex működés alatt értjük az izgalom nem öntudatos és közvetlen áttételét az érzőrostokról a mozgatórostokra). A reflexmozgás központjai nemcsak a gerincagyban, hanem más agyrészletekben is találhatóak, pl. a kisagyban, különösen a nyúltagyban (a köhögés, tüsszentés, légzés stb.) . . . említettük, hogy az agy mellső része, a homloklebenyek mint reflexgátlók szerepelnek. [Ha kivágom a nagyagyféltekét a békánál és hasát bekenem kénsavvá 1, a béka lábával igyekszik letörölni a kén-savat. De ilyen reflexmozgásokat csak azon idegek ingerlésével idézhetünk elő, amelyek a kiirtott agyon nem mennek át. (L. Klug élettana 480. 1.) A hipnózisnál az agyféltekék működése van kizárva, nem működik a reflexgátló szerv, ezért a hipnotizáltnak bármit mondok, mindent elhisz és mindent megtesz. Az egyes agyrészletek némely állatnál hatalmasabban fejlődnek ki, mint az embernél. Így a szaglólebeny (a szaglás

központja) a kutyanál erősebben van kifejlődve, mint az embernél. Az is előfordul, hogy az egyes agyrészletek más agyrészletek rovására fejlődnek. Ha valamely szerv elégtlenül működik, tétlenségi sorvadás (inaktivitási atrophia) fejlődik ki, pl. a kitanított pudlikutya szaglási képessége (értelmiségének emelkedésével) fokozatosan csökken. Ezen megfigyelések arra engednek következtetést, hogy a nagy-agy fokozottabb működése a kis-agy működését csökkenti, tehát a fokozottabb értelmi tevékenység az érzékiséget (lelohasztja) kisebbiti. A nagy-agy vidékei az egyes érzékek lerakódó mezői gyanánt szerepelnek. Mennél nagyobbak ezen lerakódó mezők, annál nagyobb a potenciális értelmesség. A nagy-agy szürke állományának duc-sejtjei az érzéki képzetek tulajdonképeni megrögzítői. Mennél több a duc-sejt (lerakódó hely), illetőleg mennél több a (képzettel impregnált) megterhelt duc-sejt, annál nagyobb az értelmiség.

Az agy funkcióira azonban a táplálkozási és légzési folyamatok is befolyanak. Maga az agy struktúrája csak alapfeltétele az értelmiségnek, illetőleg az értelmi működéseknek. Ép ezért az agy külső struktúrájából az értelmiség fokozatára bizonyosan következtetni nem lehet. A koponya külső alakulása csak egyik ismertető jele annak a mának, amelyet rejteget. Maga az agy mechanikai hajtómű gyanánt (Meynert) szerepel az anyagcsere eszközzésére. „Az agy nyomó készülék, az agygyomrocokban levő folyadék kihajtására, amely folyadék hivatása az agy táplálása és az, hogy az agy térfogata könnyen változhassék” (pl. vértorlás esetén az agyban levő víz leszorul a gerinczsatornába). Az agy szívó készülék is egyúttal, mely a szövethöz közi hézagokból a nyirok felszívását közvetíti. említettük, hogy a szív vérenek mintegy nyolcadrészét az agy táplálására fordítja. Az agy és a szív kölcsönhatása, összefüggése tehát egészen világos. Az agy működési rendtelensége a szívre is hat és viszont. Ha még hozzáveszünk, hogy a vezető és társító rostok is jelentékeny szerepet játszanak (mert a képzetek társítása, a kombináció a vezető rostok feladata), a vezető rostok táplálkozása, vérfelvételi képessége azok minősége, szolgáltatási képességére nagy mértékben befolyanak, meggyőződhetünk arról, hogy az agy normális működési képessége nagyon is sok tényezőtől függ.

Wirchow említi pl., hogy az anyai (dajkai) emlő nélkül felnevelt kisdedeknél a halántéki rész (halántéklebeny) nem fejlődik ki kellőleg. A koponya, illetőleg az agyfejlődés hiányossága természetesen visszahat az értelmiség kifejlődésére is. Megtörténhetik azonban, hogy a koponya fejlődése egészen rendes és az agy hiányossága nem a struktúrában, hanem működési fogyatkozásában gyökerezik. Az agynak bizonyára szüksége van elégséges mennyiségű és jó vérré. A hiányos táplálkozás és a rossz levegő az agy fejlődésére és a koponya alakulására kedvezőtlen befolyással vannak, mint az az u. n. angol-kórnál világosan észlelhető. Az agy normális működése feltételezi még az idegrendszer jókarban létét, a kellő zsírképződést, a vér rendes kémiai összetételét stb.

Mindezen biológiai tényezőkre való tekintettel a kriminológusok azt állítják, hogy az ember automatikus végrehajtója az organizmusában uralkodó energiáknak, amelyek oly sokféle fizikai és kémiai előzményekből fejlődnek, hogy senkinek sem lehet hatalmában azokat rögtönösen megváltoztatni. Maga az öntudat is beidegzési előzményeken alapszik és nem egyéb (?), mint bizonyos meghatározott és komplikáltabb természetű szervi működésnek az eredménye, mely épúgy mint más pszichikai jelenségek, Összes megnyilatkozásaiban fizikai tényezőkhöz van kötve. Maguk a cselekmények tudatos vagy nem tudatos izomösszehúzódások, amelyekre a jelen élénk vagy a múlt felélénkített képzetek szolgáltatják a szükséges impulzust. Nem kell azonban azt gondolnunk, hogy egyetlen képzet az, amely cselekvésre indít bennünket. A legélénkebb s egyúttal öntudatunkban fellépő képzet mellett, amelyet cselekvésünk motívumának vélünk, esetleg a képzetek százezrei foglalnak helyet, amelyek szintén tekintélyes százalékban befolyolnak a cselekvésre készítő idegizgalom előidézésére. Az uralkodó képzet és más (virtualiter fennálló) képzetek érelveinek eredője adja a cselekvés irányát. A rendelkezésünkre álló képzetek összessége, illetőleg összes eddigi észrehevésünk maradványai, lényegesen befolyolnak magatartásunkra, és lehetséges, hogy oly erély ösztönöz bennünket valamely cselekmény kiváltására (vagy abbanhagyására), amelynek forrásával egyáltalában nem vagyunk tisztában, vagyis az erő forrása öntudatunkban nem lép fel. Egy-egy élénkebb képzetet a

kevésbé élénk, vagy már elhalványuló képzetek egész raja vesz körül, amelyek közül bizonyos körülmények közt, bármelyik képes oly fokú idegrázkódtatást előidézni, hogy öntudatunkban cselekvésünk rugója gyanánt fog fellépni.

Feltegetéseink tanulságai a pszichofiziológia két kardinális tételében csúcsosodnak ki, t. i. hogy mindenki a rendelkezésére álló képzetekkel dolgozik, s éppen azokkal, amelyek elégséges vérömlés folytán az idegduccmezők összességében és (mint ingerület) a vezető rostokban pillanatszerűleg fellépnek; továbbá, hogy azon képzet, mely a szükséges erélyt kitermeli, megfelelő izomösszehúzóásban szükségképen külső kifejezésre fog jutni. Következésképen az ember sem képzeivel, sem a képzetek felelevenedésével felszabaduló erélylyel nem rendelkezik tetszése szerint, nem mondhatja tehát, hogy cselekményeinek ura. Minden agyi jelenségnek megvan a maga (megfelelő) perifériás izomjátéka, s viszont minden érzéki benyomás (perifériás inger) meghatározott kéregterületet hoz izgalomba, mely ismét a notórius idegek révén az izmokat működteti. A kéregterület bizonyos részének kiirtásával elveszti az ember egyik vagy másik lelkitehetségét (?). Ugyancsak, ha a kéregterület bizonyos részét izgatjuk, a kísérleti egyed (ember vagy állat) azon részeknek megfelelő izomjátékot szükségképen (?) ki fogja váltani. Mindezekre tekintettel — vétik a kriminológusok — sokkal tökéletesebb volna, ha azt mondanók: az a gondolatom támadt, eszembe jutott, megérett bennem, ezt kellett akarnom stb.; mintha azt mondom: ezt gondoltam, ezt akartam. Amit pedig öntudatnak nevezünk, az nem más (?), mint bizonyos kéregpálya csoportok izalmának tudomásul vétele.

A gondolkodási folyamatok feltételezik a kéregterület bizonyos vidékeinek a vér által való elégséges táplálását. Nem táplált kéregpályaterület idegsejtjeiben megörögzített képzetek fel nem elevenednek, s így a gondolkodási folyamatokban részt nem vesznek, az általuk kötve tartott erély fel nem szabadulhat. (Ez az u. n. egyoldalúság magyarázata.) A képzetek kiérlelésében és asszociációjában (kombináció és ítékezés) ezen egyoldalúságnak annál inkább ki vagyunk téve, mennél élénkebben lép fel valamely képzet vagy képzetcsoport, illetőleg mennél bőségebb vértáplálásra szorul a kéregterület

bizonyos vidéke. A bőségesebben táplált kéregterület ekkor a kéregterület többi részének rovására táplálkozik, amelyekben ép ezért, más megrögzített ellenőrző képzetek vagy egyáltalában fel sem lépnek, vagy a kellő erély hiányában az uralkodó képzet vagy képzetcsoport hatályosságukat paralizálja. Ezért pl. a félelem, mely a véredények szűkülésével jár, a bizonyos dolgokkal való kizárólagos foglalkozás, az erős felindulás, amelyek az egyeduralmat bizonyos képzetcsoportoknak biztosítják, a normális gondolkodási folyamatot egyenesen lehetetlenné teszik. Az egyes idegsejtcsoportok túltáplálása tehát a többi rovására történik. A túltáplált kéregterület energiái hatalmasan megerősödnek, a nem táplált területek ellenben tétlenségre vannak kárthatatva, s így a túltáplált kéregterületben az egyes képzetek kiérlelődését meg nem akadályozhatják. Ez az agyvelőnek u. n. (parciális) kataleptikus állapota, amelyben az esetleges szuggesztió végzetes szerepet játszhatik, amint azt a hipnózis állapotában tapasztaljuk (itt ugyanis azt észleljük, hogy a gondolkodás normális folyamata ellenőrző képzetek hiányában megzavartatik).

Az agy katalepsziájáról nemcsak a hipnózis, hanem a mámor, az indulat állapotában is szólhatunk, valamint akkor is, ha a gondolkodási folyamatok alatt képződött bomlástermékek felszaporodnak, úgyszintén az agy más abnormis állapotában. A legtöbb bűntény az ilyen katalepsziás agyban érlelődik meg, amidőn a szuggesztió (akár a külső, akár az autoszuggesztió) tág tere nyílik. A külső szuggesztióra való hajlamosság nagy szerepet játszik a bűnözés világában, amidőn is a szuggerált olyan dolgokra vállalkozik, amelyek alapjelmének egyáltalán meg nem felelnek, úgyhogy midőn megvalósítja a cselekményt s normális agyi állapota visszatér, maga is ámul-bámul s fel nem foghatja, hogy ezt vagy amazt (a jellemével teljesen disszonáns) cselekményt miképp követhette el. A képzetfolyamatokra is nagyon sok tényező gyakorol befolyást. A vér keringésében, a vér vegyi összetételében, az idegsejtek elhelyezkedésében, táplálkozásában bármely csekély változás lényegesen befoly a képzetek kiérlelődésére. Ugyanazon egyén az álom, az indulat állapotában, normális vagy katalepsziás, illetőleg bármely abnormis állapotban más-kép gondolkozik (?) és tesz. Ha a képzet kellő intenzivitását

elérte, a motórius idegekre oly mérvű nyomást gyakorol, hogy a képzetnek megfelelő izomjáték el nem maradhat. (Pl. ha arra gondolok, hogy késsel megvágtam a kezemet, önkéntelenül is összehúzódnak a kéz izmai, ha csak ezt a mozgást más hatályosabb ellenőrző képzetekkel meg nem akadályozom.)

Az ellenőrzés székhelye az agy szürke állománya, amely ha bármely okból nem működik, a kísérleti egyed az u. n. reflex-mozgásokat váltja ki. Mennél élénkebb a képzet, annál nehezebb a szürke állomány ellenőrző feladványa. Az élénk képzetben ugyanis benne rejlik a megfelelő mozgási tendencia (?). A harag, a fájdalom, a meglepetés vagy veszély pillanatában ösztönszerűleg feloldódik a nyelv, s a perifériás izmok a megfelelő helyen összehúzódnak. (Az pl., aki ellenséges gondolatokkal foglalkozik, önkénytelenül is ökölbe szorítja kezét, gyorsítja járását, szaporábban beszél, s élénk tagjáratásokkal fejezi ki a benne kifejlődő képzetek folyamatait. Így történik az is, hogy az, akit valamely képzet elementáris erővel megragad, önfeledten hangosan kezd beszélni, élénk taglejtésekkel kíséri beszédét, vagy épen, mint Archimedes, kirohan mezítenül a fürdőből, stb.) Az érző idegek által a kéregpontokban előidézett izgalom átterjed az onnét kifutó mozgató idegekre, amelyek a nyert impulzust a megfelelő perifériális izomrészlethez vezetik, s az ott elhelyezett végkészülék segítségével bizonyos izomjátékot idéznek elő. Így történik, hogy a szürke állományban beálló zavart a perifériális izomrészletek híven visszatükrözik. Ez nem csak a zavar, hanem minden élénkebb inger esetén ismétlődik. A szem, az arc, sőt a tagok elárulják, hogy mi foly le az ember belsejében. A közéletben is szólunk beszédes (mélyen belenéző) szemről, áruló taglejtésről, arckifejezésről stb. Az erősebb inger legyőzi a gyengébbet. Ha a bűnözési inger erősebb, mint az ellenőrző képzetek által felidézett inger, akkor a cselekvés (bűnözés) nem marad el.

Ha keressük, hogy momentán miért erősebb a bűnözési inger, nagyon is különböző tényezőkre kell utalnunk. Néha oly gyorsan kiérlelődik a képzet, hogy szinte ösztönszerűleg cselekszünk. Máskor a cselekvést hosszas küzdelem előzte meg, amelyben a bűnözésre ingerlő képzet győzött, s az egyén a megmaradt erélyvel kiváltja a megfelelő cselekményt. Alta-

Iában azonban elmondhatjuk, hogy a már egyszer kiérlett képzetek újra felelevenítése sokkal könnyebben megy mint első kiérlelésük. (A bűnözés bármely nemét csak először nehéz elkövetni. Mennél többször váltjuk ki ugyanazon cselekményt, annál kevesebb fáradságba kerül annak későbbi véghezvitele, megismétlése. Az ingerületet ekkor már jól kijárt idegpályák közvetítik, az izmok is könnyebben engednek az ingernek, a szürke állományban megrögzített képzet mindig élénkebb lesz, s az ingert felidéző vegyműködést, illetőleg a vegyi folyamatokban kötve tartott erély felszabadulását hova-tovább könnyebben eszközöli.) Ha azonban a küzdelem a cselekvésre ingerlő képzetfolyamatok alatt felszabadult erély legnagyobb részét felemésztette, megtörténhetik, hogy az erélymaradvány már nem elégséges bizonyos küzdelmes feladat megvalósítására, új erélytermelésre lesz tehát szükség. Ellenben ha a czélbavett cselekmény könnyen kivihető, ez esetben nem marad el. (Alkalm.) Ha két képzet ugyanazon fokú erélyt termeli ki, a cselekvés természetesen elmarad. Megtörténhetik az is, hogy az izgalom előhaladása közben az idegben nem fogy, hanem (némelyek szerint) növekszik. Ezen állítás abnormis állapotban még inkább elfogadható, s tán épen ez egyik magyarázata a beteges egyéneknél tapasztalható eleméntáris kitörésnek, a legcsekélyebb fokú ingerrel szemben is, amelynek mint látjuk, szintén fizikai, illetőleg fiziológiai alapja van.

Általában kimondhatjuk, hogy az összes biológiai jelenségek a fizika és vegytan szabályainak vannak alávetve, amelyek matematikai pontossággal érvényesülnek. Így a tömegvonzás és taszítás, az erők egyenközényének törvénye, az erély fennmaradása, a vegyrokonság stb. a biológiai jelenségekben is kimutathatók. Jóllehet a bennünk meglevő képzetek akkor is működnek, ha működésük tudatunkba nem jut is, mégis számolnunk kell Charcot és Krishaber azon állításával, hogy maga az öntudat jelensége sem más, mint az agy bizonyos vidékéhez kötött idegizgalom, s ha az öntudat jelenségét kiváltó ideg pillanatszerűleg vagy állandóan megbénul, az öntudat jelensége is kimarad, pedig ezen körülménynek a bűnözés tanában messze kiható jelentősége van. Maga az u. n. erkölcsi érzék, a kötelességtudás hasonló (?) elbírálás

alá esik s az agy működési modalitásai szerint úgy élénkségre, mint az általa képviselt erélyre való tekintettel, változásoknak van alávetve. Ha az Állam a szervezetben kifejlődő erély megnyilatkozásait (?) bünteti, a büntetés határait alig állapíthatják meg. Mert például az Állam ugyanazon a jogon büntethetné a köhögést vagy ásítást, (!) mint más egyéb cselekményeket, amelyeket az emberi szervezet ép oly természeti szükségszerűséggel vált ki. [Ezen állításban a túlzás kézzelfogható, mert pl. a köhögést és az ásítást a nervus sympathikus idegeinek ingerlése eredményezi, mely tudvalevőleg öntudatunktól függetlenül működik (reflex mozgás), míg a kéregterület uralkodó izgalma öntudatunkban rendszeren fellép.] A determinizmus hívei midőn a pszichofiziológia vívmányaira hivatkoznak, azt is hangoztatják, hogy a tervezett büntetőjogi reformnak, az öntudat jelenségeinek az anyaghoz való feltétlen kötöttségével is le kell számolnia. Mert jóllehet nem tudjuk megállapítani (!) az öntudat jelenségeinek mechanikáját, magát a jelenséget mégsem tagadhatjuk, hisz sok más fizikai jelenség van, amelyet kimagyarázni nem tudunk, még se jut eszünkbe annak akár létezését, akár jellegét letagadni. A deterministák úgy okoskodnak, hogy az ember cselekményei kiváltásában köteve van a szürke állomány duc-sejtjeiben megörögzített képzetekhez (midőn gondolkodunk, csak ezen képzeteket elevenítjük fel), már pedig a rendelkezésünkre álló képzetek bizonyos időben adva vannak, tehát (?) ugyanakkor cselekvésünk is adva van, mert a cselekmény maga sem más, mint bizonyos uralomra vergődő képzet által előidézett ingerület áttétele a mozgató, idegekre, amelynek megfelelő izomösszehúzódnás a következménye. Ha (!) ez így van, ha az ember szükségszerűleg cselekszik (cselekvése előre adva van), akkor a klasszikus iskola büntetőjogi rendszere, s maga a megtorlás eszméje az emberi elme legvégtetesebb tévedéseinek egyike. Az örültekre és hisztériásokra nézve a büntetőtörvénykönyvek a természettudományoknak megfelelő álláspontra helyezkedtek. A gyermekeket s bizonyos abnormis állapotban levőket privilegizálják (gyermekgyilkosság). Ugyanazon okok sürgetik, hogy a törvényhozások a természettudományok megállapításait (?) a büntetőjog összes vidékein figyelembe vegyék, s a privilégiumot az egész vonalon kiterjesztve, érvényre juttassák.

A durva tömeg ugyan ma is kész a fennálló büntetőjogi rendszer atrocitásait megtapsolni, s a halálítélet vagy az emberkínzás szörnyű látványosságaihoz mindig akad nézőközönség, ámde a modern Államtól mégis elvárhatjuk, hogy azon etnikai magaslaton álljon, amelyre polgárait neveli. Még akkor is, ha a természettudományi iskola összes vívmányai pusztá hipotézisek volnának, amelyek a jelenségeknek csak bizonyos percentjét magyarázzák meg, már maga az alapos kétely sürgeti a törvényhozásokat, hogy a büntetőjogot úgy a klasszikus mint a természettudományi iskola által (közösen) elfogadható alapokra építsék, s olyan álláspontot foglaljanak el, amely a legmagasabb természettudományilag képzett intelligencia követelményeit ép úgy kielégíti, mint a metafizikai alapon álló klasszikus iskola híveinek igényeit.

Az akarat szabadságának kérdésére vonatkozólag némely büntetőjogi írók azon véleményöknek adnak kifejezést, hogy a kérdésnek a büntetőjogi viták közé belevonása elhibázott dolog volt; pedig az akaratszabadság kérdése a cselekmények megítélésénél döntő szerepet játszik. A kriminológusok épen az akarat szabadságának negációja alapján sürgetik a büntetőjogi reformot és tagadhatatlan, hogy az ő szempontjukból a büntetőjogi reform feltétlenül szükséges. Mert ha nincs elhatározási és cselekvési szabadság, akkor a mai értelemben vett felelősségre vonásnak helye nem lehet. Ellenben ha van elhatározási és cselekvési szabadság, akkor a felelősségre vonást és büntetést, mint helyes büntetőjogi intézményeket, fenn kell tartanunk s a reformot legfeljebb a mai büntetőjogi rendszer keretein belül sürgethetjük. Hogy valak mit tett és mit nem tett, csak azon esetben vethetjük szemére, ha választási szabadsága volt, mert ha azt tette, amit tennie kellett, vagy elmulasztotta, amit meg nem tehetett, akkor az Állam a közveszélyes egyénnel szemben csak védekezésre szorítkozhatik, engedetlenség vagy nyílt ellenszegülés esetében fegyelmi jellegű fenytéket alkalmazhat, de (a mai értelemben vett) büntetésről még csak szó sem lehet. A természettudományi iskolának igaza van, midőn azt mondja, hogy a klasszikus iskola büntetőjogi rendszere az akaratelméleten

alapszik, ezért midőn a büntetőjogi rendszer gyökeres reformját sürgeti, először is az akaratszabadság kérdését tisztázza, hogy az egyedül helyes álláspontot kijelölje, amelyet a bűncselekménnyel szemben az Állam az igazságosság és méltányosság korlátain belül elfogadhat. A természettudományi iskola nem vonja kétségbe, hogy öntudatunk az akarati szabadság mellett tanúskodik, mert elvégre is „contra factum non valet argumentatio” (a deterministák eddigi módszerét — akik az öntudat tanúságát egyszerűen tagadták — kárhoyztatja), hanem azt állítja, hogy az öntudat csalódásának egy jelensége forog fenn, midőn azt hisszük, hogy választási szabadságunk van, hogy szabadon határozhatjuk el magunkat arra, hogy valamit tegyünk vagy ne tegyünk.

Azt mondják, hogy annak, aki az akarati szabadságot vallja, fel kell tételeznie, hogy a világeseményeknek természeti törvényszerűség szerint való lefolyásában kivételek is vannak, amikor az általános természeti törvények nem érvényesülnek. Már pedig a természeti törvények uralmát, nevezetesen az oksági törvény feltétlen érvényesülését tagadni nem lehet. Azt állítják továbbá, hogy az akaratszabadság tétele azon állítást foglalja magában, hogy az ember, a benne hatályos szövet-energiákhoz nincs kötve s hogy tetszése szerint egyéb, az anyaghoz nem kötött erőkkel rendelkezik. Ezen állítás pedig az erély fennmaradásának törvényébe ütközik, mert a természettudományok világosan bebizonyítják, hogy az erő nem vész el (csak változik) s hogy a nagy természetben működő erők (energiák) nem növekedhetnek, nem is fogyhatnak. Már pedig az indeterministák az anyagtól függetlenül érvényesülő erőt tételeznek fel az u. n. akaratban, mely ismeretlen erőforrásban tetszés szerinti hányadban áll rendelkezésünkre bizonyos szabadon (?) fokozható erő, mely az anyaghoz kötött és az anyagban működő energiák nélkül (?) illetőleg azok ellenére is érvényesülhet. A természettudomány — mondják — minden más véleménynyel szemben türelmes és tiszteli az idegen meggyőződéseket, de az akarati szabadság ellen sikra kell szállnia, mert ha van akarati szabadság, akkor nincs természettudomány. Ugyanis az összes természettudományok feltételezik a világesemények általános törvényszerűségét. Ha ez a törvényszerűség kivételeket tűr, akkor a

természettudós számításainak, munkájának értéke nagyon is problematikussá devalválódik, mert sohasem fogja tudni, mikor áll kivétellel szemben. A természettudomány továbbá az 'oksági törvény feltétlen érvényét vitatja és pedig az egész világegyetemre kiterjedőleg. Ha már most az akaratszabadságot elfogadjuk, akkor olyan eseményekkel is kell számolnunk, amelyeket az ember természetes előzményektől függetlenül válthat ki, tehát képzelhetnénk valamely anyagi jelenséget megfelelő anyagi¹⁾ előzmények nélkül, midőn is az ember cselekvősege csak az általános természeti törvények rovására érvényesülhetne. Az organizmus minden tevékenysége élenyülési és hasadási folyamatok alapján felszabaduló erélyekre, tehát vegyi folyamatokra vezethető vissza; az akaratszabadság theóriája tehát nem egyéb csalódásnál, amelynél fogva valamely transcendentális jellegű erő a fizikai és chemiai törvényektől függetlenül²⁾ érvényesülhetne, amely erő pl. az agyban lefolyó anyagcserét, az élenyülési és hasadási stb. folyamatokat és az öntudat működését tetszés¹⁾ szerint irányíthatná. Az akaratszabadság theóriája, a deterministák szerint, gondolkodási hibák szülötte. Az akarat érzete az öntudatban akkor tép fel, midőn valamely képzet kellőleg kiérlelődött a cselekvésre. Az akarat tehát nem egyéb, mint egyszerű konstatació bizonyos képzet praepotentiájának. Nem az akarat vezet győzelemre a képzetek egyikét vagy másikat, nem is termeli a győztes képzeteket, csak egyszerűen tudomásul veszi, hogy valamely képzet győzött a többi fölött és élénkségevel a többi képzetek élénkségét abszolúte fölülmúlja. Az akarat-elmélet szerint fordítva van a dolog, t. i. előbb lép fel az akarat, azután érleli ki ezt vagy amazt a képzetet. Ez az egyik gondolkodási hiba, amelynél fogva két. tény közül a későbbit előbbre s az előbbit utóbbra helyezzük.⁴⁾ (Hysteron-proteron.)

¹⁾ Az anyagi előzményeket, mint szükséges feltételeket nem tagadjuk.

²⁾ Ezt sem mondja senki. Az említett transcendentális jellegű erő, külsőleg érzékelhető megnyilatkozásaiban materialis feltételekre támaszkodik.

³⁾ Praemissáiban és a maga idejében igenis irányíthatja.

⁴⁾ Viszont megvédolhatnék a természettudományi iskolát, mert ők is csak az öntudat tanúságaira hivatkozhatnak és a tapasztalás tanúságával szemben a priori okoskodnak. Nem a tapasztalással, hanem rendszerükkel nem fér meg az akarat-szabadság elmélete.

A másik gondolkodási hiba abban áll, hogy (post hoc ergo propter hoc) az akaratot a győztes képzet realizálásának okául tekintik, mert az akarat jelensége a képzet által kiváltott cselekvést időben megelőzte. Pedig a képzet kiváltásának az akarat nem oka, hanem a képzet kiérlelődésével járó (?) vegyifolyamatok, amelyek folytán annyi erély szabadul fel, a mennyi elégséges arra, hogy a környi izmokat a mozgató idegek révén összehúzódnásra bírja. Maga az izomösszehúzás egyébiránt akárhányszor bekövetkezik az akarat jelensége nélkül is, ez is mutatja, hogy a cselekmények okát nemcsak az akaratban (?) kell keresnünk. De az akarat-szabadság tétele nemcsak a természettudományokkal, hanem egyáltalában minden tudománnyal (?) ellenkezik. A tudomány ugyanis a jelenségekben uralkodó törvényeket kutatja. Az akaratelmélet pedig kizárja a jelenségek¹⁾ törvényszerűségét s azt az önkényszerűség hipotézisével megszagatja, tehát az akaratelmélet minden tudományos jellegnek abszolúte híjával van. Ha hozzá vesszük, hogy a filozófusok szerint az ész azon tehetség, amelylyel a dolgok oksági viszonyát megállapíthatjuk, tekintettel arra, hogy az akarat-elmélet a kauzalitás törvényét kizárja, ezen elméletet az észszel ellenkezőnek tekinthetjük. Mi lesz a tudományból, ha a természetben uralkodó törvényszerűséget megtagadjuk? A tudomány tapogatózássá válik. Semmi sem bizonyos azontúl, mert az önkény és a törvényszerűség feltétlenül kizárják egymást. Igazi tudományosságról csak akkor szólhatunk, ha az akaratelméletet s vele az önkényt, a kivételeket (?) stb. elvetettük.²⁾ A természettudományok ép

¹⁾ Az akarat más törvények uralma alá tartozik, s ezt már a dolg természete hozza magával. Ugyanezt más jelenségre vonatkozólag is tapasztaljuk. Az incompatibilitás a természettudományi iskola híveinek gondolkodási hibája, alanyi tévedés eredménye.

Ugyanazon törvények csak a jelenségek ugyanazon nemére érvényesek. Az embernél, magasabb természetének megfelelőleg, különös törvényekre is bukkanunk.

²⁾ Bizonyos tekintetben az ember maga is kivétel, melynek mása nincs, mely a fizikai világgal állítólag azonos törvények alá helyezve, különleges eredményt hoz létre. Mutassanak ellenségeink valamely lényt a nagy természetben, amely a jelenből a jövőre, tehát a láthatóból a láthatatlanra következett; külső szimptomákból felépíti a belső diagnózist; mely Istent imád és halhatatlanságra számít; rosszért jóval fizet

ezért nem is tekintik exakt tudományoknak azokat, amelyekben az akaratelmélet dominál. Az csak teljesen bizonyos, fűzik tovább az okoskodást, hogy a változatlan természeti törvényeknek alávetett egésznek egy része ugyanazon törvényeknek van alávetve, pedig mi más az ember, mint a világegyetem egy kis paránya? S ez a parány több volna, mint az egész, mint maga a nagy természet s emancipálhatná magát önkényszerűleg, tehát a nagy természet fölött állana, mely ezt meg nem teheti? Ezt bizonyára senki sem állíthatja józanul. Az emberek nagy része rest arra, hogy gondolkodjék, csak így tarthatja fenn magát az akaratelmélet még a természettudományok korszakában is. Pedig a kérdés megoldása s az emberiség általános felvilágosodása, millióknak felszabadulását jelentené a legkínosabb szolgaság, a büntető-szolgaság jármából.

A modern természettudományok az akarat-elmélettel össze nem férnek. Vagy van törvényszerűség, vagy nincs. Vagy igaz az, amit a természettudományok mondanak, hogy a középponti idegrendszer összes működésében alá van vetve a kauzalitás¹⁾ kivétel nem ismerő törvényének, s ez esetben a klasszikus iskola az igazság ellen tusakodik; vagy nincs igaza, amely esetben a klasszikus iskola továbbra is nyugodtan (?) rendszerezheti emberkínzási²⁾ műveleteit és az igazságszolgáltatás véres és vérméltó emberáldozatait. Ha azonban a klasszikus iskolának nincs igaza, akkor a mai büntetőjogi rendszer oktalanság és egyben szörnyű igazságtalanság, a megtorlásnak helye nem lehet, s a büntetőjogot a modern természettudomány elvei szerint kell alapjából újra építeni. A természettudományok (?) tiltakoznak a megtorlási rendszer alapja ellen, tehát a megtorlás elmélete ellen is, s csak ha

vagy épen szemébe mosolyog hóhérának; könyvtárakat állít, műremekeket készít; kitűzi a legtávolabbi célokat és tökéletességre törekszik; ismeri a lemondást és a mortificatiót stb. stb.

¹⁾ Egyik felével csakugyan az anyagi világ törvényeinek hódol.

²⁾ Ezt elismerjük, de a fizikai kauzalitáson kívül pszichikai kauzalitást is ismerünk. Vitatjuk, hogy az ember önmagára is hathat. Megalkotja a dominánsokat, megszabja az energia működési irányát, sőt magára az energiamentiségre is hathat pl. midőn koplal, vagy erősebben táplálkozik (ezt az állat nem teszi).

³⁾ Ez ellen a jól értelmezett kereszténység is mindig tiltakozott.

valaki nem gondolkodik, lehet művelője a természettudomány-nak s egyúttal hiva a megterelés elméletének.

De hát hogyan történhetett az, hogy az emberiség az akaratemlélet végzetes tévedésébe keveredett, amelytől évezredek keresztül nem tudott teljesen megszabadulni? Az emberek így okoskodtak: ha megtehetem (vagy megtehettem) ezt vagy amazt, ma, holnap és holnapután is megtehetem. Ha én megtehetem, más is megteheti, s amit más megtehet ma, én is megtehetem ma vagy holnap, vagy bármikor.¹⁾ úgy a különböző személyekre, mint a különböző időre vonatkozó okoskodás helytelen, tehát a következtetés is csak helytelen lehet. A következtetés szerint, ha én holnap nem teszem azt, amit ma megtettem, a mulasztásnak oka vagyok, felelősséggel tartozom és büntetést érdemelek. Saját érdekemben van, hogy e tételeket megvizsgáljam, mert ez idő szerint talán csak embertársaimról van szó, de lehet, hogy már holnap felettem is az ismertetett logika szabályai szerint Ítéleznek. Ámde ha méltán elvárhatjuk is az ép és egészséges embertől, hogy bizonyos kötelezettséget teljesítsen, elvárhatjuk-e ugyanazt a nyomoréktól és a²⁾ betegtől? S ha a köteleesség teljesítése a jogérzet és önuralom oly fokát feltételezi, amelyet csak tanult és jól nevelt egyéntől várhatunk, követelhetjük-e ugyanazt a tanulatlan és neveletlen emberektől, s végre kérdés, hogy holnap olyan helyzetben leszek-e, mint ma vagyok, midőn valamely jogszerű cselekményt csakugyan kiválthatok. Mi marad hátra, mint hogy a következtetést levonjuk: t. i. az Állam büntet az organikus hibákért, úgyszintén a tanulatlanságért és a nevelés hiányáért, sőt a helyzet kedvezőtlen változásaiért is. De nem a mulasztót bünteti (a sorsot úgy sem fenýítheti), hanem a mulasztás különben is szerencsétlen áldozatait, nem is a szülőt, akinek bűnözése a gyermek organikus terheltiségében megnyilatkozik, hanem az amúgy is nyomorult leszármazót, a nemzők bűneinek áldozatát. Ma már ugyan nem vezetnek kriminalis processusokat (mint ré-

¹⁾ Az említettekre vonatkozólag tényleg sokan tévednek. Tévedésük forrása a hibás önismeret s az elhamarkodott inductio. Az emberek nemcsak a maguk, hanem mások megismerésében is tévednek.

²⁾ Pedig a bűnöző mind beteg, megengedem, de hozzáteszem, hogy a bűn betegek és rendszerint gyógyíthatók.

gente) élettelen tárgyak és oktan állatokkal szemben, sőt az örülteket is privilegizálják, a kiskorúak elleni beszámíthatóságot is korlátozzák, sőt a kiskorúság korhatárát mind feljebb és feljebb állapítják meg, de ez mind nagyrészt csak a legújabb idők vívmánya. A bűnözés nem privilegizált alakjaira ma is a régi idők szellemében szabják ki a kisebb-nagyobb kínporciót. Aki tehát nem örült és nem kiskorú, az felelőséggel tartozik akkor is, ha nem önhibáján múlott, hogy a szükséges jogérzettel és önuralommal nem rendelkezik. A statisztikai adatok pedig azt bizonyítják, hogy az iskolázatlan, a tanulatlan elem, mely a bűnözés iskoláján kívül oktatást nem nyert, ez szolgáltatja a bűnözők legnagyobb kontingensét. Az Állam pedig megelégszik azzal, hogy e szomorú jelenségeket statisztikailag hivatalosan constatatálja, az állami, szülői stb. mulasztás ezen áldozatait tovább is nyomorgatja és nem gondoskodik arról, hogy a polgárok közül senki ne maradhasson tanítás¹⁾ és nevelés nélkül.

Ami pedig azt illeti, hogy ha bizonyos kötelezettségnek ma megfelelhettek, s holnap ugyanezt nem teszem, büntetésre méltó vagyok, ez is téves okoskodás.¹⁾ A cselekmény organikus izomjáték. Az organikus indispositio megnehezíti a cselekmény kiváltását, az organikus defectus némely esetben lehetetlenné teszi. Amit épkezélab megtehet az ember, nem teheti ugyanezt bénaságában, sőt akárhány esetben a feladat nehézségeire való tekintettel a beteges indispositio is mentesít. Nem tapasztaljuk-e, hogy a lábizmok tetanus²⁾ esetében a legjobb úszó is elvész? Vájjon nem történhetik-e meg, hogy egyik vagy másik szerv, anélkül hogy megállapíthatnék, időlegesen felmondja a szolgálatot, amely körülmény válságos

¹⁾ Ezt is csak általában mondhatjuk. A sikkasztóknál máshol kell keresnünk a baj gyökerét.

²⁾ Tényleg az „én”, a fizikai ügyesség vagy egyéb kvalitások dolgában is változik. Pl. gyengébb lesz s mégis csak oly erősnek hiszi magát, mint volt stb. El kell ismernünk, hogy az akarat-elmélet hívei is a túlzásba viszik, s a + végleteiben mozognak épúgy mint az ellenségek a — végleteiben. Maga az a körülmény, hogy két ily végletes véleménynek akadnak hívei, már a helyes eldöntés irányát is jelzi. Ha az egyesek hibáznak, ezt nem róhatjuk fel bűnül magának az elméletnek.

³⁾ De a tetanus csak nem támadja meg az akarat szabadságát?

helyzetekben végzetes következményekkel járhat! S hol az orvos, aki a bénulás stb. elmúltával megállapíthatná, hogy a cselekmény vagy mulasztás idején bizonyos szerv (belső) működési zavara fennforgott-e, vagy nem. Vájjon emlékezetünk nem hagy-e szintén cserben? S ha az alkalmas akadályozó képzet momentán fel nem lépett vagy fel nem léphetett, kárhoztatjuk-e a bűnözőt? A pillanatnyi bénulás vagy görcsszerű állapot, akár a gerincagy idegzetében, akár a környi izmokban lépett fel; akár az előagy dúcsejtjeinek, akár a vezetőrostoknak szolgálatképtelensége okozza a szervek működési zavarát, az a cselekmény vagy mulasztás elbírálása szempontjából teljesen közömbös. Vájjon az Állam — panaszkodnak a kriminológusok — épen a büntetőjog vidékén nem akarja elfogadni a fiziológia vívmányait, (?) midőn lépten-nyomon tapasztalja, hogy egyebütt mily jó eredménnyel alkalmazta? Cselekvést inger, s az inger folytán felszabaduló energiák nélkül nem képzelhetünk. Maga az idegingerület s a vegy-működési folyamatokban képződő energiák feltételezik a külső ingert s az organizmus normális állapotát. A külső inger felett nem rendelkezünk minden esetben. A vér circulatioja, úgyszintén az organizmus pillanatnyi vagy állandó jellegű abnormitása ismét többnyire hatáskörünkön kívül esnek. Maga az organizmus alakulása, berendezése, tetszésüinktől független. Ha pedig a cselekvést tőlünk független¹⁾ természetes tényezők váltják ki bennünk, akkor a cselekvést kiváltó alany felelőségéről szó sem lehet. Aki pedig a praemissákat megtagadja, az biológiai tájékozatlanságát árulja el. Van-e valaki, akit emlékezetete még sohasem hagyott cserben? S ami eddig még nem történt, megtörténhetik ezután. S ha válságos időkben cserben hagyja és a szükséges ellenőrző képzetek nem érvényesülhetnek, lehet-e szó felelősségre vonásról, vagy büntetésről? A szülő ostoba dühében megveri gyermekét, ha nem érdemli is, de az Államnak alkalmasabb mintaképről kell gondoskodnia. Az ember továbbá nem ismeri a benne működő erőket,²⁾ hogyan irányíthatná azokat? Az ember organizmu-

¹⁾ S ez sok esetben így is van, anélkül, hogy az emberek tudnának róla.

²⁾ Bizony a fűtő sem ismeri a gépben működő erőket s mégis elvezeti a gépet. A kenyérsütő asszony sem ismeri az erjedés stb. titkos

sának s az organizmusában lefolyó tömecks mozgások rabja. Sem organizmusát, sem az organizmusában végbemenő vegyi folyamatokat, sem a vérkeringés modalitásait önkényszerűen¹⁾ meg nem változtathatja. Ha mindezek felett nem rendelkezünk, akkor a bennünk felszabadult energiák s az energiákban lakozó mozgási tendenciák, s ezen tendenciák kifejlődése és eredménye, illetőleg megvalósulása: cselekvésünk felett sem rendelkezünk.²⁾ (Nagy itt az ugrás.)

Sokan azért ragaszkodnak az akarat-elmélethez, mert mint vélik, megtehetik azt, amit akarnak. Ám maga az akarat is tőlünk független mozgási tendenciák szülőtte, úgyhogy bizonyos adott pillanatban kell azt akarnunk, amit akarunk. Az akarat nem egyéb, mint az idegállományban fellépő energiák győzelmének felismerése. Ha a reakcionárius energiák győznek, akkor azt mondjuk, hogy nem akartunk. Az energiák akciója és reakciója ugyancsak fizikai és vegyi folyamatok eredménye, amelyeknél, mint mindenütt, az erősebb győz. Maga az akció és a reakció az idegrendszerben ép oly természetes és szükséges, mint a tömecks vonzás és taszítás a nagy természetben. Az akció és reakció jelensége ismétlődik abban a nagy organikus szervezetben is, amelyet Államnak nevezünk, ahol a reakcionárius mozgásokat bűnösöknek, államelleneseknek, veszélyeseknek nevezzük, de csak addig, míg a majoritás mozgási rithmusával ellenkeznek, s ha a volt minoritási mozgástendenciák majoritásra vergődnek, akkor ép ellenkezőleg az előbbi majoritás mozgási rithmusát kárhoztatjuk.³⁾ (Így mondhatjuk, hogy minden Ítélezésben az ítélező hü képét adja önmagának). . . Az agy organizmusunk minden állapotát felfogja. E szerint az összes szövetek, amelyek reflexeiket

folyamatait s jobb kenyeret süt, mint sok tudós, aki a kenyérsütés fizikáját kitűnően ismeri. Nem ismertük a logikát s máris törvényei szerint gondolkodtunk. Végre sok öreg ember előtt még ma is ismeretlen a járás fizikája, pedig eleget járt életében.

¹⁾ önkényszerűen nem, hanem törvényszerűen igenis.

²⁾ Kimaradt ez a szó: momentán. Ebben az alakjában régóta ismerik a jelzett igazságot. Jaj annak az Államnak, amely akkor akarja beszerezni az ágyukat, amikor már lőni kellene velők.

³⁾ A jogos, erkölcsös és igazságos — sajnos — csak ideáljukban fedik egymást, gyakorlati alkalmazásukban ellenben sokszor összekülönböznek.

az agyba küldik, közreműködnek az agyfunkciónál, tehát a gondolkodásnál, az akarásnál stb. is, amennyiben az agyban bizonyos érzeteket, hangulatokat keltenek, amelyek tulajdonképpen a szövetek táplálkozási állapotának az öntudatban is fellépő reflexei. Képzeteink kielégülésére az u. n. sympathikus is lényeges befolyással van, amely vegetatív felünkről számol be az agynak, illetőleg az öntudatnak, s főképp akkor uralja a helyzetet, ha működési zavarokról számol be, tehát kellemetlen, fájdalmas közérzést idéz elő. Mindenki tapasztalásból tudhatja, hogy az alaptónust ez a közérzés adja meg, mely ha kedvező, diszpozícióról, ha kedvezőtlen, indiszpozícióról szólunk. A gondolkodásnak és cselekvésnek a kedélyhangulattól, illetőleg az u. n. közérzéstől való függése is ellene szól az akarat-elméletnek, mert sem a kedélyhangulat, sem a közérzet közvetlen rendelkezésünk alá nem eshetnek, s ha megfontoljuk, hogy az öntudatban fellépő energiák mellett számtalan oly szövetenergia érvényesül bennünk, amelyekről öntudatunk be nem számol, csak annál világosabb, hogy a szabadakarat eszméje nem más, mint csalódás. Megerősítik ezen feltevésünket Charcot érdekes kísérletei,¹⁾ amelyek meggyőznek bennünket arról, hogy a nem tudatos energiák által felidézett cselekvésért a hipnotizált a felelősséget elvállalta, s azt, mint tudatosan akart cselekvést motiválni is igyekezett. Ezen nem tudatos energiák a nem hipnotizáltakra is gyakorolhatnak oly elhatározó befolyást, amelynek következtében bizonyos cselekményt ellenállhatatlan kényszer hatása alatt váltanak ki, és utólagosan iparkodnak megokolni azt, aminek indító oka csak egy volt, nevezetesen a nem tudatos energiák által gyakorolt legyőzhetetlen cselekvési kényszer. Tényleg azon körülmény, hogy bizonyos jogszerű magatartásra számtalanszor képesek voltunk, azon téves következtetésre vezet a bűnözőt, hogy a szükséges reakcionárius energiákkal, mint azelőtt számtalanszor, a bűnözés idejében is rendelkezett. Ezen tévedés annál könnyebben bekövetkezik, mennél kevésbé tudjuk megállapítani az illető energiák jelenlétét vagy hiányát, természetüket stb. Az öntudat ezen csalódásában közreműködik ama körülmény is, hogy senki sem hajlandó magát gyengébbnek tar-

¹⁾ Ezek minden hipnotizáltra vonatkozólag bizonyítanak.

tani mint mást, de öntudata is arról tanúskodik, hogy ő az, aki volt.¹⁾ Mindkét feltevés tévedésen alapul, tehát a következtetésnek is tévesnek kell lennie.

Az u. n. képzelőtehetség is elősegíti a tévedés kijegőződését. Az öntudat ugyanis arról is tanúskodhatok, hogy valamely problémát többféleképpen oldhatunk meg; hogy amit teszünk, azt hatalmunkban áll nem tenni vagy másképp tenni, mint ahogy tettük; s mert valamely cselekmény megoldásának számtalan módozatáról tudok, következtetem, hogy a megvalósításhoz szükséges erők bármely irányban²⁾ rendelkezésre állanak. Ez is tévedés, mert bizonyos erők a határozott cselekvési tendenciát magokban hordják, s ha bizonyos energiák szervezetünkben felszabadultak, azok a természetüknek megfelelő cselekvés kiváltására szükségszerűen kényszerítenek bennünket. Az izomerő ugyan többnyire rendelkezésünkre áll, hogy ezt vagy amazt tegyünk, ám az ember nem teszi meg mindazt, amire izomereje képesíti, hanem csak azt, amire a benne felszabaduló corticális energiák³⁾ kényszerítik. Ezt a corticális kényszert ez idő szerint csak abnormis állapotokban ismerik el a büntetőtörvényhozások, amidőn a kényszer fennforgását külső jelek után kézzelfoghatólag megállapíthatjuk. Ahol azonban a corticális kényszer csak múlt tünetekből volna megállapítható (görcsök), ott feltételezik a teljes normális állapotot és azt, hogy a kényszerűség esete fenn nem forgott. A pszichozhiológiai vívmányok legalább is alapos kételyt támaszthatnak az efajta nagyon is felületes eljárással szemben.⁴⁾ Kétes esetekben pedig a kedvezőbb feltevéseket kellene a bűnöző javára érvényesíteni. Végelemzésben ismét csak oda jutunk, hogy a kegyetlen ítéletek forrása a tudatlanság. Az indeterministák az öntudatra hivatkoznak. De vajjon az öntudat maga is nem szövetfunctio-e?⁴⁾ Vájjon a mellő agy-

¹⁾ Mások is azt képzelik öröla. Az iskolatársi találkozók mindenkit meggyőzhetnének az ellenkezőről. Valóságos bábeli zavar uralkodik az ilyen összejöveteleken: egyik sem érti a másikat. (Ezért kell a házasságoknak együtt élniök, hogy együtt fejlődjenek stb.)

²⁾ Kis dolgokban így is van: ülök, állok, járok, stb.

³⁾ Az energiák csak szolgálnak, a dominánsok határoznak.

⁴⁾ Ezt elismerjük.

Ó Bizonyára nem. Nem tartozunk hipotézisek előtt meghajolni.

vidékek beteges elfajulása esetében nem veszítjük-e el öntudatunkat? S ha az öntudat totális elenyészését elismerjük, nem kell-e elfogadnunk az öntudat partialis, pl. 99, 90, 80 stb. fokban való kimaradását, s kérjük, hogyan fogja az ember fele vagy negyedrészt, sőt kisebb erővel azon feladványokat megfejtetni, amelyek bizonyos energiáknak nem részben, hanem a magok egészében való jelenlétét követelik. Nem kell-e elfogadnunk az öntudat szervének pillanatnyi vagy időszaki abnormitását, amidőn az alany abnormitása bizonyos cselekvőségekre nézve szükségképpen beáll: az élet napi feladványai pedig változatlanok, s az Állam a jogszerű magatartást minden körülmények között megköveteli. De követelhetjük-e bármely folytonosan változó tényezőtől ugyanazon változatlan eredményt? Nem volna-e különös, ha az újhaldtól csak ugyanazon teljes világosságot követelnék, mint amelyet a teli holdtól nyerünk?¹⁾

Az öntudat székhelyét Charcot a centripetal idegek keresztvezetési gócpontjába helyezi. Ha ez a keresztvezetési gócpont megsérül, vagy megváltozik, a centripetal idegek által hozott ingerek is változást szenvednek, vagy egyáltalában elakadnak a gócpontban, s az öntudat jelensége vagy teljesen kimarad, vagy arra lesz utalva, hogy a szürkeállománya meghamisított észrevételeket dolgozza fel. Pedig ha az érzéki ingereket a gócpont meghamisítva juttatja a kéregterülethez, akkor az ott meginduló folyamatok téves alapon indulnak, s a fejlődő energiák az izmokban téves feleletet fognak adni. (Az elromlott óra rosszul üt, rosszul mutat, siet, késik, megáll stb.) Az öntudat tanúbizonyosságai nagyon is megbízhatatlanok, hisz éppen a leglényegesebb szövetkicserélési folyamatokról nem értesít bennünket, amelyek úgyszólván életünk alapját képezik. ²⁾ Azok a példák, amelyekkel az akarat beiga-

¹⁾ Az embernek nem szabad megfogyatkoznia. Neki növekednie kell. Normális körülmények között tehát ugyanazt és pedig tökéletesebb kiadásban is elvárhatjuk. Egyébiránt a szerkezet nem könnyen változik. Az energia-mennyiség pedig nem mutat oly hullámzást, hogy a nevezetesebb szervek energia nélkül szükölködve feladványaikat le ne bonyolíthatnák.

²⁾ Ha valamiről nem értesít, akkor az is hamis amiről értesít? Ha bizonyos folyamatokról nem értesülünk, ez bizonyára azért történik, mert

zolására előhozakodnak, hogy pl. ha akarom, tagjaimat, érzékszerveimet mozgásba hozom, vagy pihentetem, épen elég jók arra, hogy bármely jól kitanított pudlikutyánál is bebizonyítsák az akarat fennforgását, jöllehet azok a hivatolt testmozgások is feltételezik bizonyos (ideges eredetű) energiák uralomra jutását, s egyúttal az izmok képességét. Azt tesszük mindig, amire a corticalis energiák kényszerítenek, s az izomerők képesítenek. A cselekvés kiváltásához szükséges izomerő jelenléte nem involválja a corticalis energiák fennforgását, s ha valamely corticalis energia kifejlesztésére adott pillanatban képesítve vagyok, nem bizonyos, hogy ugyanarra más adott pillanatban is képesítve leszek, mert ez nagyon is sok tényező konkurenciájától függ. Az sem bizonyos, hogy amire a corticalis energia kényszerít, arra az izomerő eo ipso képesít. Ha valamely cselekmény kiváltására vonatkozólag a lehetetlenség, a képtelenség vagy a kényszer kézenfekvő, szabadakaratról nem szólhatunk.¹⁾ Ellenben ha a lehetetlenség, a képtelenség, a legyőzhetlen kényszer lappanganak és szembe nem ötlenek, a szabadakarat fennforgására következtetünk. Pedig abból, hogy valamely tényezőről nem tudok, épen nem következik, hogy az a tényező nem létezik, nem működik, hisz ép a bennem működő tényezőkről tudok legkevesebbet. Legalább is megkel lene kérdő jeleznem a következtetést. Ha pedig az eset kétes, a kétes esetekre vonatkozó szabályok nyernek alkalmazást és a praesumptio mindig a bűnöző javára érvényesítendő.

A nagy természetben törvényszerűség uralkodik, fel kell tételeznünk, hogy az ember ugyanezen törvények uralma alatt áll. Ma épen fordítva az önkényszerűséget tételezik fel s ez esetben elítélnék, a kényszerűség fennforgását bizonyítás terére utalják s a törvényszerűség bebizonyítása esetében felmentenek. Ismét láthatjuk, hogy az akaratszabadság tételének forrása a tudatlanság. Ahol ugyanis a működő erőket meg nem látjuk, ahol a cselekvés forrását homály borítja, ott egyszerűen elő-

nincs reájok szükségünk. Majd értesít bennünket a fájdalom, ha valami baj lesz.

¹⁾ Más a szabadság mint a tehetség, és más a szabadság gyakorlása. Ha momentán nincs nálam pénz, vagy nincs eladó s pénzemet nem értékesíthetem, azért lehet hogy gazdag vagyok.

rántjuk az akaratot és rovására vagy javára írjuk a cselekményt. Ez igen könnyű mesterség, csakhogy nagyon is együgyű, s ha bevált (?) a természettudományi sötétség korszakában, kevésbé válik be ma, midőn a természettudományok oly óriási előhaladásnak örvendenek. A modern pszichofiziológusok tanítása a képzetek átörökléséről,¹⁾ szintén az akarati szabadság ellen szól. Az utódok ugyanis elődeiktől öröklik az idegállományt, a maga akcióra és reakcióra való képességével együtt, úgyhogy az elődök anyagi és szellemi élete az utódokban egyszerűen folytatását nyeri. Már most kérdem, ki fogja megállapítani, hogy mit szereztünk az elődök hagyományaihoz, vagy mit pazaroltunk el azokból? Ki fogja kideríteni, hogy mit kell az egyén s mit az elődök rovására be tudnunk. Ezen kérdések tisztázása nélkül pedig igazságosságról szó sem lehet.

[Arról ugyan nem tanúskodik öntudatunk, hogy mit köszönhetünk elődeinknek, de ez ismét csak azt bizonyítja, hogy a nem tudatos energiáknak elhatározó befolyásuk van magatartásunkra, amelyekkel mint tényező elemekkel számolni különben soha eszünkbe nem jutott. Ha még hozzávesszük, hogy a társadalmi viszonyoknak, úgyszintén annak a társadalmi osztálynak, amelyhez tartozunk, igen nagy befolyása van reánk; ha tekintjük továbbá, hogy soha senki azon kör, bár téves észjárása stb. alól, amelyben nevelkedett, vagy amelybe jutott, teljesen nem emancipálhatja magát; ha a statisztikai vizsgálódások nyomán elfogadjuk, hogy az emberi cselekményekben az egyéni mellett a csoportszellem is jelentékeny szerepet játszik, s ha a hipnotikus séance-ok újabban a már említett csoport-suggestio mellett az egyéni suggestiot is cselekvésünk elhatározó tényezőjéül tüntetik fel: be kell vallanunk, hogy az a sokszor hangoztatott egyéni önállóság a minimumra száll, be kell vallanunk és nem tagadhatjuk, hogy az ember cselekvőségénél annyi ismeretlen hatályú tényezővel kell leszámolnunk, hogy az individuum igazságos megítélésének még a lehetőségéről is le kell mondanunk. Azt megállapíthatjuk, hogy x, y vagy z milyen fokban volt veszélyes hic et nunc, de az alanyi búnsúlyt, melyért egyedül lehet büntetnünk az

¹⁾ Gyenge hipotézis.

igazságosság határain belül, soha fel nem tüntethetjük, meg nem mérhetjük.]

Az öntudat Csalódásának nagyon is sok ismert esete van, amit azoknak, kik kocsin, hajón vagy vasúton utaztak, nem kell bővebben magyarázni. Észrevevésünkben, képzetalkotásunkban számtalan csalódásnak¹⁾ vagyunk kitéve. Majd a periféria tévesen fogja fel a külső ingert, majd a vezetőrostok már útközben meghamisítják, majd a kéregterület hibásan dolgozza fel. az idegingerületet s az öntudatnak megbízhatatlan adatokkal szolgál. Az egyszerű látás, sőt maga a látás is tele van az öntudat csalódásaival, úgyhogy a fizika, illetőleg az emberélettan egészen eltérőleg magyarázza a jelenségeket, mint ahogy azokról öntudatunk tanúskodik. Megtörténik azonban, hogy a csalódásnak útját vágja a megfontolás. Így megállapíthatom, hogy a látszólag mellettünk elrobogó vonat áll, s hogy az a vonat halad, amelyen ülök, ép így a kocsival vagy hajóval is. Ilyen látásérzési csalódások, mint a biológusok nevezik, néha olyan természetűek, hogy ha theoretice még oly világosan tudjuk is valamely jelenség genestsét és fizikailag helyes magyarázatát, a gyakorlatban mégsem tudunk a tévedéstől szabadulni. Így csalódik öntudatunk a szín, íz és szag körül stb., mint ezt a fizikából ismerjük. Csalódik a béna, aki a fájdalom érzését a hiányzó végtagba helyezi (Klug i. m.) stb. Mint említettük, az emberek mindazon biológiai jelenségeket, amelyeknek genetikai tényezőit nem ismerték, az én számlájára írták. Legtöbb esetben cselekvőségüket csak úgy okadatolják: mert ezt szeretem, ezt nem szeretem, mert nekem úgy tetszik stb., holott a tetszésnek és nem tetszésnek is megvan a maga természetes magyarázata. Ha valamely képzet mozgási ritmusa a bennünk uralkodó képzetek mozgási ritmusával ellenkezik, az uralkodó képzetek tiltakozni fognak ezen képzetek kiérlelődése, illetőleg a nekik megfelelő cselekvésben leendő incarnatiója ellen, ezért nem tetszik nekünk. Ha az uralkodó képzetek mozgási ritmusával az új képzet mozgási ritmusa teljesen ellenkezik, a képzetek oly erővel tiltakoznak, hogy az ember szinte visszariad attól a gondolattól, hogy valamely cselekvést ki

¹⁾ Ezek nem az öntudat, hanem az érzéki csalódás esetei.

kell váltania.¹⁾ Ki nem állhatom, utálom, megvetem, undorodom tőle stb. mindezen kifejezésekben a kéregterület uralkodó képzetberendezésének kisebb-nagyobb fokú tiltakozása lappang. Innét magyarázható meg a tanítás, a nevelés nagy fontossága, az elmélkedés szükségessége stb. . . [Az, aki cselekvési hajlamosságát corrigálni akarja, képzetvilágát gyúrja előbb keresztül. Erre a tanítás, illetőleg a tanulás, az elmélkedés, a jó példa stb. segít. Ezért látjuk a convertitákat visszavonulni a magányba, mert a külső reformot a belsőnek kell megelőznie. Ha a belső reform sikerül (ez esetleg sok időbe és fáradságba kerül,) megismerjük a belső harmónia boldogító kiváltságát, amely rendesen a békességek öröksége. S ez természetes. Ahol a képzetek teljes harmóniája uralkodik, ott beköszöntött a békesség. S ez a békesség csak fokozódik. A régi képzetek napról-napra jobban elhalványulnak, s az új képzetek harmóniáját mind kevesebb sikerrel támadhatják. Az idegpályák is elszoknak bizonyos folyamatok közvetítésétől. Az új képzetek felragyognak, a régiek mindinkább visszahúzódnak, olyképp, mint pl. a tejút csillagrendszere alig tűnik fel az ég elsőrendű csillagaival szemben. Néha egyes képzetek öntudatunkból úgy elvesznek, hogy kutatva sem akadnánk rájuk. Ezért hibáznak azok, akik a jelenben uralkodó képzetekkel ellentétes képzetekre többször visszagondolva, azokat mintegy felfrissítik, amelyek aztán alkalomadtán újult erővel léphetnek fel. Mindezekből az is kitűnik, hogy új képzetvilágunk felfrissítéséről gondoskodnunk kell. A repetitio elve a képzetek világában előkelő szerepet játszik, mint azt a közmondás is bizonyítja. (A repetitio elvének különösen azon esetekben vesszük kiváló hasznát, midőn gyors cselekvésről van szó, vagy oly körülmények merülnek fel, amelyek a józan megfontolást korlátozzák, vagy éppen kizárják. Ugyanis, ha a képzetek kellő élénkségét repetícióval biztosítottuk, akkor mind kevésbé lehet helye az u. n. Kopfverlorenheit-nak, mert ösztönszerűleg is az uralkodó képzeteknek megfelelőleg cselekszünk.]

¹⁾ Mégis az a kérdés, hogy uralomra segíthet-e bizonyos képzeteket? Tehát a képzetek révén bár, uralkodhatom-e? Egyébiránt mint a mérnököt bizonyos fixpont, úgy köt bennünket is bizonyos elvi fixpont, amelynek meghatározására képesítve vagyunk.

Az akarati szabadság téves képzeete szorosan összefügg az öntudatnak egy másik csalódásával, amelynél fogva magunkat az általános természeti törvények alól exemtusoknak hisszük és valljuk, sőt egyenesen ezen említett egyéni függetlenség érzetéből fakad az öntudat másik csalódása, az akarati szabadság téves képzeete. Az ember a természeti törvényektől való függését nem érzi, ergo¹⁾ független. A föld vonzó erejét, a légnyomás nagyságát sem érezzük (mindig), azért nem jut eszünkbe, hogy akár az egyiket, akár a másikat tagadásba vegyük, sőt pl. az ideges ember nagyon is érzékeny a depressióval szemben elannyira, hogy pl. a szokott időben való felkelésre vagy munkára egyenesen képtelenné válik. Az általános természeti törvények alól akkor sem vagyunk kivéve, ha azokról öntudatunk nem tanúskodik is, ám az okos számol ezen törvényekkel és cselekvőségét harmóniába hozza* velők, mert a természet törvényeivel való ellenkezésnek csak az ember adja meg az árát, s aki könnyebb törvényeknek alá nem veti magát, súlyosabbaknak az igáját lesz kénytelen túrni, A modern pszichofiziológia nemcsak az akarati szabadságot, hanem a mai értelemben vett akarat létezését is tagadja. Tagadja, hogy a²⁾ biológiai jelenségek magyarázatához szükség volna valamely különös szellemi erőre, lelki tehetségre, amilyenek az akaratot eddig tartották. A fiziológia az organizmusban csak molekuláris tevékenységet ismer, akár fizikai, akár vegyi következményekkel. Az organizmusban bizonyos szövetváltozások vagy bekövetkeznek, vagy nem, de úgy a bekövetkezés mint az elmaradás természeti (?) szükségszerűség folytán történik. Az ingerrel szemben bekövetkező reakciót szövetelőzményekben s nem valamely független és önkényesen reagáló akaratban kell keresnünk. A köhögés stb. nem függ tetszésemtől. Ha az inger elég erős, a reakció el nem maradhat.³⁾ Az akarat tulajdon-

¹⁾ Ergo egészséges. Ez a természettudományi iskola logikája. Aból, hogy valamit nem látunk vagy nem értünk, nem szoktunk arra következtetni, hogy nem létezik, de az említett iskola híveinél a tudás határai a laboratóriummal lezáródnak.

²⁾ A „némely” szócika közbeszurásával a helyes értelemezhez jutunk.

³⁾ Köztudomás szerint néha akkor is köhögünk (pl. jeladásból, szokásból stb.) ha akaratunkból indul ki az inger. Hol itt a különös

képen az agykérgi középpontok cselekvésre kiérett izgalmainak az öntudatban való fellépése. Az izgalom feltételezi a középpontok ingerlékenységét. Ha az ingerlékenység alább száll, akaratunkat is gyengülni érezzük. Cselekvésünk tehát az ingerre bekövetkező organikus reakció, tehát már másodlagos jellegű, s mintegy érzéktése az organizmusban láthatatlanul kifejlődő ingernek. De ha az erő láthatatlan is, organikus megnyilatkozásaiban érzékeink alá esik. Magának az idegizgalomnak forrása pedig a külső inger, s ép ezért akaratí vagy cselekvési szabadságról nem szólhatunk. Az organizmusunkban fejlődő energiák legnagyobb része, akár keletkezésében, akár működésében tekintsük, öntudatunkban fel nem lép. Más energiák fellépéséről és irányáról öntudatunk tanúskodik. Midőn ezen energiák a szöveteket működésre ingerlik, akkor még nem szólunk akaratról, sőt akkor, midőn az esetleg heterogén tendenciájú energiák a szöveteket egyidejűleg ingerlik (mozgásra), akaratról egyáltalában szó sem lehet. Mi csak tétlen szemlélői vagyunk a küzdelemnek, amelyet a különböző hatályosságú energiák egymás közt folytatnak. Ha valamely energia a többi felett győzedelmeskedett, s az ellentétes energiák működése megszűnt, akkor a megfelelő izomösszehúzó-dás fizikai kényszerűséggel bekövetkezik. Most már nem azt mondjuk, hogy ezt vagy amaszt szeretném tenni, hanem igenis, hogy ezt vagy amaszt kell tennem. Maga az izomjátékra kényszerítő inger vagy reflexmozgás jellegével bír, midőn is csak annyit tudok, hogy valamit meg kell tennem, jöllehet az ilyen u. n. kényszerképzet által kiváltott mozgás a valódi reflexmozgástól különbözik, amely nem valamely kényszerképzet kíséretében, hanem automaticé lép fel; az izomjátékra kényszerítő inger másik esetében már az öntudatnak is van szerepe, mely kettőről tanúskodik, arról nevezetesen, hogy mit, s arról, hogy miért kell valamit tennem, és akkor szólhatunk tudatos és akart cselekményről. Ez utóbbi esetben tehát a kényszerképzethez (fixatio) a cél képzele is járul.

A képzetek fixációjának törvénye az emberi öntudat életében alapvető fontosságú s a szellemit élet nehézkedési tör-

szövetelőzmény? Az organizmus egyes részeire annyira befolyhatunk, amennyire épen szükségünk van.

vényének tekinthető. Az akaratí szabadság tételének téves voltát csak azóta sikerült bebizonyítani, a mióta a képzetek fixációját és annak fokozását megismertük. Képzetfixációról szólunk, midőn az egyes képzetcsoportok energiái oly hatalmasan megerősödnek, hogy valamely képzet a többi rovására állandósul, megrögzik, s visszaszorítva a vele ellentétes képzeteket, a különböző energia-ellenáramlatok felett diadalmaskodik és a mozgó idegeket működésre ingerli. Midőn tehát az uralkodó-képzet energiái oly magas fokú ingert gyakorolnak a mozgó idegekre, hogy a megfelelő izomösszehúzás el nem maradhat, kényszerképzetéről szólunk. Ha a képzeteknek kiérlelődése aránylag csekély időt vesz igénybe, akkor azt mondjuk, hogy a cselekvés ösztönszerűleg következik be. Az ösztönszerű cselekvésnél hiányzik a megfontolás, illetőleg az ellentétes képzetek vagy egyáltalában nem, vagy nem kellő energiával lépnek fel, s a képzet gyorsan ingerképessé válik és megfelelő cselekvésben realizálódik. Büntetőjogi szempontból azon egyének, a kikkél az u. n. „öztönszerű” dominál, veszélyesebbek, mint — átlag számítva — mások, és ép ezért felügyeletre, gyámoltásra, nevelésre szorulnak. Nem a jogérzet hiánya, hanem — legtöbb esetben — az önuralom hiánya viszi az embereket a bűnözésre. A bűnözők és nem bűnözők közt tehát nem szabad lényeges, vagy mi több, faji különbséget felállítanunk, mint ezt Lombroso teszi, hanem csakis fokozati különbséget, mint ezt az etikailag haladó iskola tanítja. Az önuralom hiánya továbbá kriminális szempontból csak akkor veszélyes, ha állandó jellegű s ha azon átlagos mértéken alól van, amelyet az Állam polgáraiban feltételezhet és joggal elvárhat. Valahányszor tehát az önuralom hiánya a jellem gyengeségéből következik, büntetőjogi oltalomra, nevelésre van szükség. A képzetfixációnak fizikai képlete valószínűleg (!) a corticalis dúcok és idegrostok görcszerű feszültségi állapotában keresendő, amidőn a heves vérömlés és partialis vértorlás következtében az idegelemek kémiai változása és mechanikai feloszlása következik be, s az erős égési folyamatok az agyba touló vér étenyét annyira igénybe veszik, hogy az egyébként associált képzetcsoportok és kéregpályák táplálék nélkül szűkülődvé kataleptiás állapotba jutnak, s így tétlenségre kárhóztatva egyébként szokásos

akadályozó, illetőleg ellenőrző szerepekben nem érvényesülhetnek, s ezért az egyén öntudatába csak a túltáplált kéregpálya-terület által felélénkített képzetcsoportok lépnek fel, természetesen annál nagyobb erővel, minél kizárólagosabban foglalják le az agyba szállított vérmennyiséget. Az indulatos ember önkívületi állapota és az akut meggondolatlanság, az elmezavar fizikai képletétől lényegileg nem, hanem csak fokozatilag különböznek. Exner állítása szerint a fixatio egy erős vagy több gyengébb inger következménye lehet. Maga a hipnózis sem egyéb, mint bizonyos kényszerképzet mesterséges felidézése, amely a hipnotizáltat akarati szabadságától fosztja (itt is előre adja el szabadságát a hipnotizált). Különös megfontolást igényel büntetőjogi szempontból azon megfigyelés, hogy sokan éber állapotban is szuggerálhatók. Bizonyára sok bűntényt kellene idegen számlára írunk, ha az emberi cselekmények geneziséét a magok teljességében ismernök, amelyeket egyszerűen a bűnöző terhére róttunk, jóllehet maga a bűnöző gyakran csak vak eszköze volt annak az idegen akaratnak, amelynek befolyása alól magát nem emancipálhatta, s elkövette azt a cselekményt, amely az ő jellemével és gondolkodásmódjával épen nem egyezett meg. A fixációról eddigelé csak az elmebetegségek keretében szóltak, holott minden cselekvést feltétlenül képzetfixatio előz meg, s a cselekmény csak a megfelelő képzetfixatiónak bizonyos izomjátékban realizált reflexe. Meg kell különböztetnünk tehát az egészséges és a beteges fixatiót, mely utóbíróról szólunk, ha a fixatio az agy pathologikusan zavart, abnormális görcsszerű állapotán alapszik, amidőn is a józan megfontolásról szó sem lehet. A normális ember cselekményének a genezise a következő: először valamely képzet többkevesebb küzdelemmel uralomra jut, a második fázisban a cselekvésre kiérik, végre megfelelő izomjátékban testet ölt s mint külső cselekmény jelentkezik. Midőn beszámíthatóságról szólunk, a beteges fixatio eseteit kizárjuk. A fixatio beteges jellegű, midőn az ember szokásos és rendes gondolkodásmódjának meg nem felelő, pathologikus természetű, tehát rendkívüli tényezők által megzavart gondolkodási folyamatok eredménye. A fixationak ellenlábasa a gyorsított képzetlepergés esete, midőn a gondolatok oly nagy számban s oly rohamosan

tolulnak az öntudatba, hogy valóságos eszmetolongsárról szólhatunk, amikor aztán egyetlen képzet sem érhet ki a cselekvésre, míg a fixációnál éppen ellenkezőleg bizonyos képzet egyoldalú túlsúlyával találkozunk. Ha tehát a képzetek lefolyása, kapcsolása normális, akkor a cselekményt beszámíthatónak minősítjük. Az önkívületi állapotban kitermelt cselekményt ellenben be nem számíthatjuk az egyénnek. Aki állandóan (per modum habitus) jogszerűen gondolkodik, valóban csak önkívület esetében véthet súlyosan valamely jogszabály ellen. Az akarat már fogalmában kényszerrel jelent s ezért a „szabad” jelző tagadása a fogalomban rejlő állításnak. Az akarat elismerése bizonyos kényszernek, mely az izmokat megfelelő összehúzódsra készíti, s e mellett felismerése a cél képzetének, amely a kényszerrel még hatványozza. A kényszerrel alapfokában mentő-körülménynek ismerjük el, ellenben a cél képzetével fokozott kényszerrel kárhoztatjuk és pedig annál jobban, mennél élénkebb és tisztább a cél képzete, tehát mennél magasabb fokú a kényszer.

Az Öntudat csalódása a molekuláris folyamatok azon stádiumában szülemlik meg, amidőn még csak az ingerek küzdenek, s az ingerek erejét nem ismerve, meg nem határozhatjuk, hogy melyik győzi le a többit és érvényesíti tendenciáját a többi rovására. A küzdelem időszakában tehát, midőn az ellentétes ingerek ismeretlen és meg nem határozható energiával törekednek érvényesülni, abban a csalódásban vagyunk, hogy az ingerek bármelyike képes volna bizonyos neki megfelelő cselekvés kiváltására (tehát így is tehetnénk vagy úgy is) holott az adott időpontban a szövetelözményekben ¹⁾ már el van döntve a küzdelem sorsa, csak még ismeretlen előttünk. A csalódásban megerősít azon tudat, hogy az egymással küzdő ingerek bármelyikének megfelelő cselekvésre, a szükséges izomerővel is rendelkezünk, tehát ezt vagy amazt a cselekményt ki is válthatjuk. Ha az egyén az ingerület motívumával tisztában van,³⁾ akkor a szabadság gondolata sem kísérti, mert tudja, hogy mi az, ami Őt cselekvésre

¹⁾ Midőn t. i. ama szövetelözményeket felépítettem, illetőleg a szerkezetet elkészítettem.

²⁾ Azt mondja: „ezt kellett tennem”; de az uralkodó képzeteknek itt is elhatározó befolyásuk van, mint azt pl. a párbajnál látjuk.

készteni, azt is tudja, hogy miért kell így vagy amúgy cselekednie, tehát sokkal inkább kötve érzi magát. Ebből egyszerűsre mind kitűnik, hogy mennél tudatlanabb valaki, annál szabadabbnak hiszi magát (?) és contra. A hipnotizmus terén szerzett tapasztalatok szintén igazolják feltevésünket, t. i., hogy az ember a benne uralomra vergődő képzetek automatikus végrehajtója, akár külső, akár belső körülmények érlelték ki benne az illető képzeteket (auto-suggestió). Az Állam tehát visszasán cselekszik, midőn a szuggesztió hatalmáról s a képzetek erejéről megfeledezve büntet, ahelyett, hogy a nép neveléséről, az agyvelőnek nemes gondolatokkal való benépesítéséről s ezen nemes gondolatoknak olyan kiérleléséről gondoskodnék, hogy azok más alacsonyabb képzetekkel a győzelem alapos reményével vehessék fel a küzdelmet. Tényező elemeiben és idejében kell a bűnöző rosszat elfojtani (princiipiis obsta). A hipnotizmus megismerteti a szuggesztió¹⁾ végzetes hatalmát, mely a jó és rossz példa, a divat, az uralkodó erkölcsök befolyásáról tesz bizonyosságot, mert a szuggesztió hipnotikus állapoton kívül is, a legnagyobb percentben, minden ellenkezés nélkül érvényesül.

Az akarati szabadság, minden idők legérdekesebb és legjobban vitatott kérdése volt. Az akarati szabadság első negatioja a fátumban jelentkezik. A mithológia istenségei az egyes természeti erők personificatiói, amelyek természetesen kötve vannak a természeti törvényekhez, tehát nem is istenek (a szó tulajdonképeni értelmében), hanem csak a természeti erők manifestatiói, s mint ilyenek nem a természet fölött, hanem a természet, illetőleg a fátum uralma alatt állanak. Később azt vitatják, hogy nincs más, mint a természet, s a természetben jelentkező összes erők forrása maga a nagy természet, amely felfogás tehát végelemzésben a pantheismusra vezet. Ezen szó Istenség, csak gyűjtő neve a természeti erőknek és personificatiója a nagy természetnek. Nincs más, mint anyag s az anyag modalitásai. A determinizmus a fátumot az élő lények organizmusában s organikus működéseiben állapítja meg. Nem valamely felsőbb erő (Isten), nem is a nagy természet, hanem az emberben uralkodó természet képezi az

¹⁾ Ezt csakugyan nem méltányolják eléggé.

egyed fátumát. A determinizmust meg kell különböztetnünk a praedeterminizmustól, mely naturalisztikus kiadásban, a világesemények szövődéseben a természet előre rendező és elhatározó, fatalisztikus jellegű befolyását látja. A theologiai felfogás szerint a világ folyásának elhatározó és rendező okát Istenben kell keresnünk, aki az ember gondolatait és cselekedeteit, születése előtt már, olyképp rendezi és intézi, hogy a pokolra vagy menyországra kiérlelődjék.¹⁾ (E tannal vádolják a deterministák a theologusokat). Ennek a theologiai felfogásnak hódolnak állítólag szent Ágoston, Anselm és a reformatio korifeusai. Hivatkoznak szent Tamásra is, aki (állítólag) azt mondja (L. Wargha 321. 1. Nem idézi szent Tamást, illetőleg a vonatkozó helyet.), hogy Isten mint a világ teremője minden mozgás forrása, s az ember akarata csak eszköz Isten kezében. A teremtmény a Teremtő akarata ellenére semmit sem tehet, ellenben a Teremtő a teremtménynek még akaratával is rendelkezik. Hivatkoznak a szent írás egyes helyeire, így Jeremiás 10, 23.: „Tudom Uram! hogy nem az emberé az ő útja, sem a férfiúé, hogy járjon és irányozza lépéseit...” [Ezen idézett hely szent Jeromos magyarázata szerint így hangzik: íme Uram! a chaldeusok jönnek, de mi tudjuk, hogy ők nem tehetik azt, amit akarnak, mert az ember dolga Isten kezében vagyon... (Példabesz. 16, 9.); azért (10, 24) „Fenyíts meg engem Uram! de kegyességben ...;] továbbá (Példab. 21, 1.) „A király szíve az Úr kezében, a hová akarja, oda hajtja azt”; hivatkoznak szent Pálnak a rómaiakhoz írt levelére (9, 18.) „Könyörül tehát, akin akar, és megátalkodni hagyja, akít akar” . . . [Amit Isten csupán megenged, többször fordul elő a szent írásban úgy, mintha Ő cselekedte volna. (L. Móz. II, 7, 3, 9, 12, 10, 20, 27. Lásd 26. Jegyz. a 9. Részben Tarkányi szentírása.) ... A szent írás más helyei ellenkezőleg: Jézus Sirák fia 21, 1. „Fiam vétkeztél? ne cselekedd többé” — 2. „mint a kígyó színétől fuss a bűnöktől.”] Wargha azt állítja, hogy Calvin, Jansen és az újabb időben Schleiermacher csak szent Ágoston tanítását ismétlik (némi változtatással) a predestinációról.

¹⁾ Mily tájékozatlanság és egyoldalúság! Ezt Wargha a nagyhirű tudós mondja. Honnét vette az általa vázolt felfogást?

„A deterministák mindennek dacára, nem vallják azt, hogy az ember a jövő eseményeire semmi befolyást nem gyakorolhatna, sőt azt mondják, hogy az embernek igenis módjában van a természet törvényeit kifürkészve, bizonyos szövétváltozásokat felidézni,¹⁾ s így épen a természeti törvények segítségével, de soha azok ellenére, a szükséges praemissákat előzőleg kitermelve, céljait megvalósítani. Ez a felfogás tehát az Izlam felfogásától lényegesen különbözik. (Hic Rhodus). „Azonban az említett tevékenység is a természeti törvényekhez kötött esemény, s az agyműködésnek szükségképi eredménye, nem pedig az u. n. szabad akaratnak az idegingerektől független elhatározása”. Még az önkényszerű magatartás is szükségképen működő erők eredménye, csak ezen mozgató erőkről nem tudunk mindig beszámolni, s ez esetben szólunk szeszélyről, önkényszerű stb. Ha az Állam a determinizmus ezen tanát megszívlelné, hogy t. i. a törvények helyes alkalmazásával az események alakulására befolyhat, bizonyára inkább²⁾ praemissáiban támadná meg a bűnözési hajlamosságot és a bűnözés jelenségeit, s ebben az esetben több eredménnyel járna el, mint most, midőn inkább „post festa” működik, s következményeiben akarja megszüntetni a bűnözés hatásait. Az ilyen eljárást támadja a determinista büntetőjogász, amelyre nagyon is ráillik az a magyar közmondás: „Eső után késő a köpönyeg”. Ezzel ugyan nem azt mondjuk, hogy az Állam a bűnözési veszélyt ne iparkodjék lokalizálni, hanem, hogy az események tanulságait felhasználva, helyes megelőzési magatartást tanúsítson, s ne csak a már megtörtént bajnak utána kullogjon. Az oltalmi elv úgy a bűnözőben, mint a társadalmi életben iparkodik a jövő veszélyeit megelőzni, felemelve és ápolgatva a bűnözőt s miután nemes elvekkel kellőképen felfegyverezte s egyúttal a társadalmi médium bűnözésre kényszerítő ingereit s egyéb veszélyeit, legalább nagyjából, elhárította, visszaküldi a bűnözőt a társadalomba, hogy kedvezőbb (?) körzetben, új erővel vehesse fel a küzdelmet az élet nehéz útjain. A közbeszéd sem igazolja az akarat-szabadság theoriáját. A közönséges életben

¹⁾ Ergo.

²⁾ Az egész okoskodást aláírjuk. E tekintetben az Állam tényleg nagyon keveset tesz.

ugyanis — nagyon helyesen — indító okról beszélünk, mely bennünket valamely cselekmény kiváltására kényszerített. Ha kérdik, miért tetted ezt, azt feleljük, hogy ezért, vagy azért, de nem szoktuk feleletül adni: azért, mert akartam. Ilyen feleletet csak akkor adunk, ha cselekvésünk miértjével nem vagyunk tisztában, vagyis nem ismerjük azokat az erőket, amelyek bizonyos cselekvés kiváltására kényszerítettek bennünket. Spinoza Ethikájában mondja: *Homines se liberos opinantur, quandoquidem suorum volitionum sui que appetitus sunt conscii, et de causis, a quibus disponuntur ad appetendum, et volendum, quia earum sunt ignari non cogitant* (p. 1. prop. 36, append. pag. 34.). Az erők működésénél a vonzás és taszítás törvénye érvényesül, tekintet nélkül arra, hogy a működő erők öntudatunkban is fellépnek, vagy nem, s ez az eredményre nézve teljesen közömbös. Ezen vonzó vagy taszító erők mint motívumok szerepelnek öntudatunkban, ha t. i. egyáltalában fellépnek, mert lehet, hogy nem tudatosan érvényesülnek. Állandó szövetelőzmények állandó jelenségeket idéznek elő az organizmusban. A szokásos cselekmények tehát csak annyit jelentenek, hogy a szövetelőzmények, a külső inger, a vér circulatiója és a szövetingerület ugyanazok maradtak, vagyis a következmények állandósága az előzmények állandóságáról tanúskodik. Nem lehet tagadni, hogy a kívülről hatályos erőkkel szemben nagyon is érzi az ember saját tehetetlenségét. A háborgó tengeren nem igen jut eszébe a hajósnak, hogy szabadságával kérkedjék az elemekkel szemben, ellenben a benső erőkkel szemben, főképp ha a működő erőkről öntudatunk nem tanúskodik, szabadoknak hisszük magunkat. Pedig a felszabadult vizek árja nem lehet végezetesebb az emberre nézve, mint a szenvedélyek háborgása, amely nemcsak a fizikai, hanem az erkölcsi embert is eltemetheti. S ha a küzdelem nehéz, mikor a veszedelem forrásával tisztában vagyunk, hogy küzdünk meg az ismeretlen veszélyekkel? A tudás nagyon is megkönnyíti a küzdelmet s a hajós orcája verejtékével bár, de uralkodik a háborgó tenger hullámain, sajnos, kevesen tudják, hogy az uralkodás, a szabadság mindig az orcák verejtékének gyümölcse. Ez az igazság érvényesül a nagy természet ölné, érvényesül az emberben magában és az Államokban is.

Az ember magatartásának végső oka az ő organikus berendezése, amelyet nem kreáltunk, tetszésünk szerint¹⁾ meg sem változtathatunk. Azok a molekuláris előzmények is, amelyek valamely képzet fellépését, más képzetekkel való associatioját felidézik, más képzetekkel szemben való túlsúlyát biztosítják, s a képzetnek kényszerképzetté való kialakulását, majd bizonyos izomjátékban való visszatükröződését eszközlik, ugyanazon fizikai törvények alá esnek, amelyek a természetben is hatályosak. Az erők egyenközényének törvénye, a chemiai rokonság vagy a gravitáció törvényei csak oly ellenállhatatlan törvényszerűséggel érvényesülnek a legparányibb sejtekben, mint a legkifejlettebb szervezetekben, az élő épúgy mint a holt természetben, és bár jogos az objectio, hogy a természetben sok erő működik, amelyekről nem tudunk, amelyeket tán sohasem fogunk megismerni, annyit mégis teljes bizonyossággal állíthatunk, hogy a természetben törvényszerűség uralkodik és azt is tudjuk, hogy a kauzalitás törvényének uralma feltétlen jellegű és kivételt nem tűr.

Az akarati-szabadság tétele egyike azon atavisztikus jellegű tévedéseknek, amelyekről az emberiség mindeddig szabadulni nem tudott, s a mely a büntetőjog vidékén, a büntetés jelenlegi formájában jegőződött ki. Ezen végzetes tévedés megöröködése ellen küzdeni, a kriminológia minden hívének szigorú¹⁾ kötelessége. Ezen tévedésnek is csak a természet-tudományi ignorantia az egyedüli forrása. Ezt az ignorantitát eloszlatni a hivatalos ügy, mint a privát életben s a természet-tudományi felvilágosodást consequentiáival uralomra segíteni, ez a haladó természettudományi iskola főfeladata. Annak a sajátságos jelenségnek pedig, hogy még azok is, akik az akarati szabadság tételében nem hisznek s egyébként is a természettudományi felvilágosodás zászlója alá sorakoztak, azok is a mai büntetőjogi rendszer mellett kardoskodnak, csak az az oka, hogy az Államnak a bűnözéssel szemben kifejtendő szükséges reakcióját más alakban elképzelni nem tudják, mint az eddig uralkodó megtorlási rendszer alakjá-

¹⁾ Kimaradt: azonnal. Így elismerjük. A szöveg értelmében ellenben tagadjuk. Csak előbb említette, hogy bizonyos szövetváltozásokat felidézhetünk. Ellenmondás.

²⁾ Van-e kötelesség, ha nincs szabadság?

ban. Mert „akkor nem lehet büntetni”, s megbomlik a társadalmi s az állami rend stb. Kevés büntető-jogász van ma, aki az akarat feltétlen (!?) szabadságát vitatná. Sokan vannak ellenben, akik a választási, az elhatározási szabadságot (pl. Binding) hangoztatják, amely az egyén rendelkezésére áll, s a kauzalitás törvénye alól ki van véve. Szerintük a motívumok természeti szükséggel lépnek fel ugyan, a motívumok közt azonban szabadon választhatunk. Ámde az akarat az elhatározással egyidőben jön létre, a motívum fellépése pedig még nem nevezhető akaratnak. Midőn a motívumok fellépnek, akkor még csak az akarat ingeréről szólhatunk. Valamelyik motívum győzelme, az elhatározás és az akarat ugyanegy jelentőségűek, s egy egységes mozzanatnak különféle elnevezései. Akaratról — a szó tulajdonképeni értelmében — csak akkor szólhatunk, midőn a beidegzési folyamat (a környéki szervekhez) az agyból kiindul. Egyébként az elhatározás is a corticalis berendezés szükségszerű productuma, amely szintén a természeti törvényeknek van alávetve. Mihelyt az idegsejt-nyúlványok elágazása, egybekapcsolódása, a vérömlés, illetőleg az agy egyes vidékeinek táplálkozása változik, más és más a gondolkodási folyamat, egészen más az elhatározás, más az akarat és a cselekvés (?). Továbbá az akarat a motívumokon épül fel, szabad elhatározásról tehát csak akkor szólhatnánk, ha a motívumok felett tetszésünk¹⁾ szerint rendelkezhetnénk, erről azonban szó sem lehet, hisz maga a motívum sem más, mint bizonyos szükségszerűséggel fellépő képzet-impulsus és mozgási tendencia. Ha pedig azt mondjuk, hogy az elhatározás szabadsága a szükségszerűséggel fellépő motívumok keretén belül érvényesülhet, már feladtuk az akarat szabadság tételét, s még ebben az értelemben is csak akkor szólhatunk az elhatározás szabadságáról, ha tőlünk függ, hogy a cselekvésre ingerlő képzetek közül melyik győzzön, s melyik nyerjen a cselekvésben megvalósulást. De még ezen szűkebb értelemben sem fogadhatjuk el az elhatározás szabadságát, mert a motívumok ingerereje (?)

¹⁾ A cél, a javakról való fogalmaink, illetőleg az a jó, amelyet legfőbbnek minősítünk: döntenek.

szövetbeli¹⁾ előzményeken alapul, s nem a mi kényünk-kedvünktől függ. A cselekvés pillanatában (!) a legtöbb energiával rendelkező képzetscsoport szükségképpen explodál. Legtöbb energiával pedig a momentán legjobban táplált kéregterület rendelkezik.

Ha az ember csakugyan¹⁾ szabadon határozza el magát a cselekvésre, akkor nincs jellem (?), megszűnik a hitel, a becsületességben való hit, a bizalom, és az ember sohasem tájékozhatja magát, úgyszólván sem a társadalmi, sem a gazdasági életben nem tehetnének egyetlen egy biztos lépést sem, s le kellene számolnunk azzal a lehetőséggel, hogy akit becsületesnek ismertünk, holnap a legnagyobb gazságot (?) követi el; s aki vitézségének százszor tanúbizonyságát adta, a legaljasabb gyávaságra képes; a bátor pedig a legfélénkebben is túltesz a félénkségben stb. Lehet-e továbbá emberismeret-ről szó, ha az elhatározás szabadságát vitatjuk? A cselekmény a cselekvést kiváltó egyén jellemét, egész egyéniségét visszatükrözi. Ez a tapasztalati jelenség is azt mutatja, hogy az ember karakterében, illetőleg az egyéniségében állandóan fellépő és működő motívumokhoz kötve van. Éppen ebből következik, hogy egyéni felelősségre vonásnak, kizárólag éppen csak a determinizmus szellemében lehet helye. A cselekvésért felelős vagyok, ha abban egyéniségem³⁾ visszatükröződik, ha a cselekmény mintegy az én karakterem bélyegét hordja

¹⁾ Amelyre nekünk is van befolyásunk. A cselekvés pillanatában ritkán vagyunk szabadok. Ezt csak kis dolgokra vonatkozólag mondhatjuk. Az ember sorsa előbb dől el, nevezetesen akkor, amikor képzetvilágának dominánsait megalkotja s az egyforma gyakorlat révén bizonyos szövetelőzményeket állandósít.

²⁾ Ismét kimaradt egy szó: momentán. Tényleg az ember nem egyhamar képes arra, hogy főképp nagy dolgokban homlokegyenest ellentétesen cselekedjék. A jellem az elvek (vagy ha jobban tetszik: bizonyos képzetscsoportok) állandó uralma, határozott rendszere. Erről csak azok tudnak, akik a dodonai jósa problémájával foglalkozni érdemesnek tartják. Nincs kizárva az, hogy valaki egyáltalában nem ismeri magát.

³⁾ A cselekmény bizonyos oldalról mindig jellemzi a cselekvőt, tehát abban az esetben is, ha elvei, jobb meggyőződése ellenére cselekszik. Ez esetben néha az elvek, máskor az akarat erőtlenségére, vagy az ösztönszerűségből ki nem bontakozott egyén impulsivitására következtethetünk. A karakter tehát soha nem hiányzik, más kérdés azonban, hogy milyen az a karakter!

magán. Csakis ebben az esetben lehet szó arról, hogy az egyént a jogellenes kárért, mely cselekményéből származott, felelősségre vonjuk és megfelelő büntetőjogi kiegyenlítésre kényszerítjük. Azon cselekmények, melyek egyéniséggel összhangzásban nincsenek, azok nem az én (?) cselekményeim, még akkor sem, ha én követtem volna el. A karakter és az egyéniség fogalmában tehát implicite bennfoglaltatok a kötöttség, a kényszer, bizonyos eleve meghatározott irányban való cselekvésre. Ha pedig valahol ez a kényszer, ez a megkötöttség hiányzik, ott a karakter is hiányzik. A klasszikus iskola saját szempontjából, ha uralkodó tételéhez következetes akar maradni, tagadja az egyéni karaktert, s vele együtt a felelősségrevonást is, mert e. kettőt egymás nélkül elképzelni sem lehet. Ezért a klasszikus iskola következetesebb volt elveihez akkor, amikor a gyermekeket és örülteket is büntette, mint ma, midőn privilegizálja őket, mert ezeket éretlenségek, illetőleg a józan cselekvésre való képtelenségek mentesíti a felelősségre vonás következményeitől. Más szóval, a gyermekeknél hiányzik a karakter, az állandó dispozició a bizonyos irányban való cselekvésre, az örülteknél pedig az állandó dispoziციót beteges organikus befolyások egyenesen kizárják. Aki pedig nemcsak a karakterből kifolyó cselekményeket bünteti, az a véletlenért is büntet, büntet az egyéniségtől független körülményekért, amelyeket a „casus” elnevezés alatt foglalunk össze. Ez pedig minden morállal, magával a józan gondolkodással is ellenkezik.

A mai büntetőrendszer egyik legnagyobb hibája, hogy a nem veszélyes, sőt (átlagos számítás szerint) a középmerőket jóval meghaladó jobb karakterű egyéneket is bünteti, amidőn, az ő helyzetükben ugyanazon cselekményt 100 közül mondjuk 90 esetben (tehát a polgárok zöme) más is ugyanígy elkövette volna. Az oltalmi princípium híve az egyént a véletlenért, a körülmények végzetes összetalálkozásáért nem akarja büntetni, s a felelősségre vonásnak csak ott ad helyet, ahol a bűnözés forrását a karakterben kell keresnünk, amidőn tehát a karakter ártalmatlanná tételéről van szó; mert az Állam büntető tevékenysége csak akkor lesz igazságos, ha az egyént csak akkor bünteti, midőn az egyénben és nem a körülményekben kell bizonyos, hogy úgy mondjam: meta-

morfózist felidéznie, mert hisz ez utóbbit az egyén felelősségre vonása nélkül is eszközölheti, ha pedig nem eszközölheti, akkor az egyéntől hogyan várhatjuk azt, amit az Állam az egyéni erő sokszoros hatványaival sem valósíthat meg. Megemlítjük még, hogy a természettudományi iskola szerint a klasszikus iskola, midőn a bűnözésben a karakterre való tekintet nélkül büntet, következetlenségbe esik, midőn privilegizál, mert a casust a gyermekeknél és örülteknél is épúgy büntethetné [pl. az örültet azon az alapon, mert felteszi, hogy az Örült maga is közreműködött szomorú fátuma felidézésében, amidőn felelősségét is megállapította, jöllehet, a momentán felelősségre vonás alapja hiányzik, de hisz a cselekvés pillanatában a legtöbb embernél hiányzik.] A gyermek is ismeri a jó és a rossz közti különbséget, tehát büntessük, mert ezt a büntethetőségre közönségesen elégnék tartják.

A pszichopathologia, amely a szellemi tevékenységek megzavaródásairól számol be — a pszichofiziológia egyik főága — érdekes és etikai jelentőségű, mert önuralomra és szelidségre tanít, a krimonológust pedig a bűncselekmény józanabb és igazságosabb elbírálására képesíti. Ismerje meg az ember saját pszichikai állapotát, tanulja meg az önértelmezés mesterségét, hogy azon alkalmas akadályozó képzeteket kiérlelhesse és kellő időben latba vethesse, amelyekre az ő egyéniségének a rossz elkövetésének megakadályozására szüksége van.

A pszichopathologia a pszichikai betegségek különböző nemeit, okait és tüneteit (jeleit) ismerteti, mely utóbbi ága t. i. a szimptomatologia, diagnózis és gyógyítás szempontjából fontos. A tétel, hogy a bűnözés a szellemi zavarokkal oksági viszonyban van, újabb keletű. Ma már nemcsak bárgyúság és a tulajdonképeni lelki betegségek esetében vitatják a beszámíthatatlanság fennforgását, hanem bizonyos organikus elfajulások (pl. szívbetegségek), idegbetegségek és az öntudat beteges megzavarása eseteiben is. Maga a bárgyúság a fizikai orgánum fejlődési hiányosságának eredménye (míg a szellemi betegségek a fejlődött agy funkció-zavaraira vezetendők vissza).

A bárgyúság okai individualisztikus vagy tellurisztikus (a kozmikus viszonyok befolyása inkább a tömegre, a csoport-emberre, mint az egyénre kihatólag érvényesül) jellegűek. Első esetben vagy az ébrenyi állapotban, vagy a születésnél, vagy a fejlődési periódusokban lépnek fel bizonyos kedvezőtlen körülmények, amelyek azután a bárgyúságot idézik elő; az utóbbi esetben a talajviszonyok következménye (kretinizmus), mely nagyobb arányokban különösen a magasabb hegyvidékeken jelentkezik (Alpesek, nálunk a folyók mellett). Testilelki fájdalmak, bánat, rossz bánásmód a terhesség idején stb. a gyermek kortikális fejlődésére kedvezőtlenül hatnak vissza. A bárgyúság tehát némely esetben a nép durvaságának világos jele. A fejlődés későbbi periódusaiban a mákonymergezés (elaltatás), a szeszes italok, különösen a pálinka, az onanizmus stb. azok a tényezők, amelyek az agy kifejlődésére akadályozó befolyást gyakorolnak. Ha (!) Darwin tétele igaz, hogy az ember ébrenyi állapotából egész a teljes kifejlődésig (21 év) az emberiség fejlődési korszakait tünteti fel: a fejlődés bizonyos stádiumában külső káros befolyások által megrogzított individuum valamely őskori embert tüntet fel, az ő eredeti korlátoltságával, állatias hajlandóságaival és vad kegyetlenségével. Erről különben a gyermek is tanúskodik, mert a vadság és a kegyetlenség épúgy, mint az állatiasság minden fejlődésben levő gyermekeken észlelhető. [Később ki fogjuk mutatni, hogy a gyermekekben előtörő vadság és állatiasság (kegyetlenség) kimagyarázására nem kelt Darwin hipotéziséhez folyamodunk.]

A szellemi betegség, mint említettük, a már kifejlődött fizikai orgánum pathologikus jellegű megzavarodása, az agy beteges elváltozása, mert minden szellemi betegség az agyvelő betegsége, jóllehet nem minden agybetegség jár szellemi zavarokkal. A szellemi betegség, vagy mint az orvosok nevezik: a pszichózis elsősorban értelmi, esetleg érzelmi világunkra gyakorol káros befolyást. Az utóbbi esetben melancholiáról szólunk, mely a kedélyi élet állandó, organikus alapokon nyugvó depressziója; míg a mánia éppen ellenkezőleg a kedélyi élet exaltációja, a meteorológia nyelvén szólva: maximuma. A képzetvilág normális lefolyása, egyensúlya, mindkét esetben ki van zárva, csakhogy egyik esetben a maximum, a másik

esetben a minimum irányában. A pszichózis másik faja az értelmi világ megzavarodásában csúcsosodik ki, és mint örültség vagy mint bolondulás jelentkezik; az aggkorban előfordul mint bárgyúság, tompa elméjűség, amidőn az egyén elveszti ítélőképességét és helyes következtetésre képtelenné válik. [Amit állítólag a fiziológiai megfigyelések igazolnak, t. i. hogy az elődök az utódokban erényeikkel és hibáikkal feltámadnak, csak nagyon is megszorított értelmezésben fogadhatjuk el.] A tapasztalás igazolja, hogy az elmebajosoknál az átöröklés a betegségnek egyik legközönségesebb forrása. A betegek megfigyelése egyéb adatokat is szolgáltatott az elmebetegség felismerésére vonatkozólag. (Ilyen pl. a karakter megmagyarázhatatlan elváltozása, főképp ha a változás súlyos betegségek, válságos időszakok következményeképp szerepel.) Elmebaj fennforgására következtetünk anthropologiai vagy klinikai és más ismertető jeteiből, amely utóbbiak alá foglaljuk az érző és mozgató szervek zavarait, a vegetatív élet zavarait, ide tartoznak a rögeszme és egyéb ismertető jelek, így a sajátságos nézés, különös arckifejezés, a szemek szokatlan tüze stb. s végre minden szokatlan, a karaktertől teljesen elütő (idegen) akarathatározás és cselekvésmód, melyről a cselekvőre rá nem ismerhetünk.

A melancholia jellegzetes vonása a nagyfokú ingerlékenység, szeszélyesség, szenvedélyesség, amely állandóan fájdalmas beteges diszpozícióból fejlődik ki, s a legcsekélyebb külső ingerre érthetetlen, megokolhatatlan reakcióra ragadja a beteget. [Más vélemény szerint a melancholiát — tiszta képében — az érzéketlenség jellemzi. (Ez azután bármely irányban jelentkezhetik.) — A melancholia azonban az esetek többségében mániává fejlődik, illetőleg átmenőlegesen a mániával vegyül, amikor a beteg már a külső ingerre is reagál. A melancholia állapotából keletkezett mánia esetében (másodlagos elmebaj) a beteg minden külső inger nélkül is reagál.] Ha a melancholia delírium nélkül jelentkezik, nehéz lesz fennforgását megállapítani, s ilyenkor azt a cselekményt, amely különben betegsége előtt jellemének meg nem felel, a beteg szeszélyességének, önfejűségének vagy gonoszságának tulajdonítják. A melancholia különösen veszedelmes, ha az egyébként is fájdalmas közérzéshez valamely rögeszme, vagy a te-

hetetlenség tudata járul. Hogy állapotán javítson, gyakran a bűnözés útjára lép, vagy éppen öngyilkossá lesz.

A mániákus közérzése körülbelül az u. n. nobelspitz állapotával volna összehasonlítható. A mániákus a melancholikuskak tökéletes ellentéte. A társaságot keresi, szívesen utazik, szellemi képességei esetleg hatványozott fokban érvényesülnek. Az a jóleső érzés, mely egész fizikumán végigömlik, lehetetlenné teszi, hogy a beteg felismerje baját, de a laikus sem veszi észre a betegséget, amely pedig igen gyakran csak előpostája az őrjöngésnek és a paralízisnak. A mániákust a kedély hangulat megokol hatatlan és gyors változása, úgyszintén az állhatatlanság jellemzik. A mániákus mindenbe belekap, de semmit be nem végez, cél nélkül cselekszik, vándorlásra adja fejét stb. A kleptománia, pirománia, a perlekedési mánia, az iszákosság, a kóborlás, az általános elmezavarnak csak partikuláris jelenségei. A büntetőjogászra nézve az u. n. mánia transitoria a mániának egyik legérdekesebb alakja. Fizikai vagy pszichikai megerőltetés, a szesz italok, a nagy meleg stb. következménye, mely (10) 20 perctől 6 óráig terjedhető időközben, különben teljesen egészséges embernél a lelki életet oly hatalmasan megzavarja, hogy az illető öntudatát elveszti és semmire sem emiékezik, ami azon időközben történt vele, s ami a legkülönösebb, laikusra a teljesen normális egyén benyomását gyakorolja. Ez az állapot, mely néha az egyén életében csak egyszer következik be, végzetessé válhatik az illetőre, ha kevésbé szerencsés körülmények közé keveredik. Ezen mánia acutissima jótékony álmossal fejeződik be, amely egyúttal a teljes gyógyulást is meghozza számára. Ha ezen állapotban bűncselekményt követ el, csak világos, hogy tagadását megátalkodott gonoszság jeléül tekintik, abból pedig, hogy esetleg a bűnözés színhelyén még aludni képes, (a bűnözés jeleit eltüntetni, vagy menekülni természetesen eszébe sem jut), rendszeren arra következtetünk, hogy közönséges, lelketlen és ostoba gonosztevővel van dolgunk, aki még hozzá konokul tagad, jóllehet tagadása ezen esetben jóhiszemű.

Az örültre és a bolondra jellemző, hogy régi „én”-jüket elvesztik s újjal cserélik fel. Köztudomású, hogy némelyik istennek, királynak stb. képzeli magát. Felismerni csak akkor

lesz nehéz, ha a betegség teljesen még ki nem érlelődött, vagy ha a beteg rögeszméjét eltitkolja. Az őrült néha állatnak képzelet magát, máskor azt hiszi, hogy valamely jó vagy rossz szellem szállta meg. Máskor ismét azt hiszi, hogy üldözik, életére törnek; testi-lelki kárvallástól retteg (hallucináció). Első fázisaiban nehéz felismerni. A beteg eleinte csak bizalmatlan vagy gyanakvó, azonban bármely csekély körülmény esetleg teljesen kizökkenti a rendes kerékvágásból, s a passzivitás területét odahagyva akcióba lép, s a büntetőtörvénykönyvek paragrafusaival kollízióba jut. A politikai és a vallási fanatizmusról azt tartják, hogy azok az őrjögés sajátos jelentkezési alakjai. A szerzett gyengeelméjűség, topaság, úgy értelmi, mint ethikai tekintetben a szellemi működés fokozatos megbénulását jelenti.

Különös figyelmet érdemel az öregeknél szokásos gyengeelméjűség. Az aggkorban tapasztalható gyanakodás, önzés, önféjűség csak szimptomái a lelki tehetségek elernyedésének, a lelki egyensúly megbomlásának (a kemény agykéreg túlságos megkeményedése, majdnem elszarusodása). [A most tárgyalt dementia senilis mellett a dementia paralytica említendő, amelynek első jelentkezési formája gyakran a karakter és az erkölcsök teljes metamorfózisa (in peius), s mely a büntetőjogászra nézve különösen érdekes, mert ez a betegség hónapokig, sőt évekig tartó időszakokban olyképp szünetel, hogy a beteg hivatásának élhet, s ha hozzátartozói előtt gyanús is, egyébként mindenkire a teljesen egészséges ember benyomását teszi, jóllehet gyógyíthatatlan betegségben szenved, s ugyanakkor a betegségnek még csak nem is intermissziójáról, csak remissziójáról, vagyis csak arról szólhatunk, hogy a betegség lefolyása szelídebb alakban jelentkezik.]

Az elmegegyengesség és a tulajdonképeni elmebetegségek kivül felemlítendőek az u. n. pszichikai elfajulások, amelyeknek alapját szerzett vagy átöröklött organikus degeneráció képezi. [A szerzett organikus degeneráció (szervezeti elfajulás) rendszeren valamely betegség utókövetkezménye gyanánt szerepel, máskor súlyos testi sértésben, a kicsapongás különböző nemeiben kell alapját keresnünk (paralysis progressiva)]. A birok és szakértők helyzetét nagyon megnehezíti az a büntetőjogilag igen fontos körülmény, hogy a betegség ezen nemének klini-

kai képe elannyira változatos és bizonytalan, hogy a beteget ép ezért legtöbb esetben simulansnak tartják. [Ez az eset különösen akkor áll be, ha a beteg a „nyugalmi állapot” beállásával kerül megfigyelés alá, hozzátartozói pedig — legtöbb esetben székenből — azokat a szokatlan változásokat elhallgatják, amelyeket időnkint tapasztaltak.] A pszichikai degeneráció külső szimptomái az u. n. külső jelek (stigmata, signa — „Cavete a signatis”), a fej, a halánték, a fül, a fogak aránytalanságai; ide számíthatjuk az organizmus túlságos érzékenységét, a beteg egyén u. n. excentricitását, idegességét, a nemi élet túlzásait s az értelmi és kedélyi élet egyéb különlegességeit, amelyek a betegségnek többé-kevésbé világos ismertető jelei. A pszichikai elfajulások, amennyiben az átöröklésben lelik alapjukat, a felmenők ideg- vagy agy-betegségre, kicsapongásaira (különösen az iszákosság) vezethetők vissza. A pszichikai elfajulások 3 főaiakcitásának egyike az erkölcsi elmezavar, vagy némelyek szerint partialis butaság. Ezen kóralakot az erkölcsi érzet hiányossága jellemzi, mely különösen hibás ethikai fogalmakban, ehhez képest hiányos erkölcsi ítéletekben tükröződik vissza, ugyancsak organikus alapokra visszavezethetőleg. Az ily egyének a szó teljes értelmében szívtelenek, önzők, erős hajlamot tanúsítanak a brutalitásra. A betegség alapján véve gyógyíthatatlan, jóllehet némi javulás nincs kizárva. A korszakos elmezavarnál mániás és melancholiás tünetek váltakoznak hosszabb-rövidebb időközökben, rendszeren degenerált, pszichoneuropathikus egyéneknél fordul elő. Az időszakos-elmezavarnál mániás vagy melancholiás tünetek bizonyos időközökben rohamszerűen ismétlődnek (delírium). Közönségesen ideszámítják az időszakos iszákosságot is, mely hetek, hónapok vagy évek multával ismétlődő ellenállhatatlan iszákossági vágyban, illetőleg a szeszes italoknak bizonyos izgalmi tünetekkel párosult időszakos rendetlen élvezetében nyilvánul. [A hisztéria alapján is könnyen fejlődhetik elmezavar, amelynek természete azonban mindig elárulja a sajátos működési idegrendszer. Előfordul nőknél úgy, mint férfiaknál, férfinnél legveszedelmesebben lép fel a pubertás, nőnél a klimax (a menstruatio megszünte) idejében. Mindkettőnél a legtöbb esetben időszakos-elmezavarral kapcsolatos progresszív jelleggel (in peius). — Egyike a

legelterjedtebb divatos betegségeknek. A hisztéria egészen sajátos szervezeti és szellemi tüneteket mutat fel. A hisztériások már gyermekkorukban (különösen a hószám ideje alatt, hószámvavarok) különz és ingerlékeny természetikkel tűnnek fel. Akaraterejük gyenge, képzelőtehetségük azonban annál élénkebb. Szeszélyesek, ábrándozok, exaltáltak, önzök, túlérzékenyek s a legkisebb testi és szellemi behatásokra élénken reagálnak. Különösen érdekes büntetőjogi szempontból a hisztériásoknál előforduló törekvés, melylyel a szimp-tómákat — ez a ritkább eset — szándékosan túlozzák, amely tünet világosan bizonyítja, hogy a szimuláció elmezavar esetén is fennforoghat. Megtörténik azonban — s ez a rendes eset, hogy bajukat eltítkolják (a leány hószám zavarait még anyjának is el hazudja) és így gyógyíthatatlanná válnak.

Epilepszia alatt ma már nem csupán az eszméletnek teljes felfüggesztésével járó oly általános vagy részleges izom-rángási rohamokat értünk, melyeket többnyire „aura” előz meg, s melyek után kábultság és teljes emlékezéshiány marad fenn, hanem azon szédüléseket is, melyeknél pár percre az öntudat megzavarodik; továbbá az arc elhalványodásával járó s pár percig tartó hézagot az öntudatban, úgyszintén bizonyos izzadási, elalvási rohamokat is, amelyekhez az éjjeli feljédek és somnambulans állapotok is tartoznak. Az epilepsziásoknál sajátos motoricus és tengéleti tünetekre akadunk, mindenesetre azonban az öröklés (alkoholismus) terheltége az, amely az epilepszia aetiológiájában veres fonalként húzódik végig. Az epilepsziások a bűnözésre leghajlamosabb kontingenst szolgáltatják. Az epilepsziások rendszeren makacsok, egoisták és ingerlékenyek. Hangulatuk változó, kényszerképzetek és olykor hallucinációk jelentkeznek náluk. Gyakran előfordul az epilepsziásoknál a nemi ösztön perverzítése és a reflex cselekvés. Az epilepsziás néha gyújtogat (piromaniában szenved), máskor lop (kleptománia). Az epileptikusoknál észlelhető könnyű elpirulás, a hirtelen elhalványosodás vasomotorikus zavarokat jeleznek. Büntetőjogi szempontból különösen érdekes, hogy az epilepszia néha ködös állapotok alakjában jelentkezik, midőn is hónapokig eltarthat.

A pszichikai mechanizmusban *átmenőleges* zavarokat idéznek fel: az alkohol mértéktelen élvezete, amely mindkét

fázisában, t. i. az öntudat teljes megzavarása, tehát a teljes részegség, vagy csak a mámor esetében is, a kriminalitásra különösen disponál. Megjegyezzük, hogy az erős dohányzás az alkohol hatását hatványozza, mely körülmény néha magát a mámoros állapotot is részben kimenti. Az iszákos a kiállhatatlanságig önző lesz, értelme elhomályosul, akaraterje gyengül, néha erkölcsi érzetében, temperamentumában teljesen megváltozik, máskor indulatai felett elveszti az uralmat, s minden különös ok nélkül haragra gyullad, ismét máskor nagyfokú lehangoltság vesz rajta erőt, amidőn is öngyilkossági gondolatokkal foglalkozik. Az, amit inhumanitas, ferocitas-, vagy morositas ebriosa-nak neveznek, csak az alkoholizmus degeneratív munkájának alapokában egységes, de eredményében különböző jellemzése.

Az öntudat nagyfokú megzavarását idézhetik elő a különböző *indulatok*, amelyek igen gyakran öröklött vagy szerzett pathologikus jellegű szervezeti zavarokra, elfajulásokra vezethetők vissza (lues). A félelmet és az ijedtséget a büntetőkönyvek eddig is privilegizálták; a haragot, mint a büntetehetőséget esetleg kizáró okot csak az újabb törvénykönyvek ismerik el. A harag indulatának a félelemmel, ijedtséggel való egyenrangúsftása, büntetőjogi szempontból, mindenesetre a jogos önvédelem határainak netáni túllépése esetén is jelentékeny szerepet játszik. Az indulatok beteges elhatalmasodásának organikus alapokat vagy a középponti idegrendszer örökléses és beteges terheltségében, vagy agyeredetű, illetőleg idegbetegségekre visszavezethető szerzett organikus elfajulásokban kell keresnünk. Lehetséges azonban, hogy a kedély túlságos érzékenysége csak múló jelenség. Ezen fizikai alapokon nyugvó, mégis inkább pszichikai természetű betegségeknek klinikai képe, az indulat neme és az egyéniség különfélesége szerint nagyon is változó. Néha azonban annyira megközelíti a mánia transitoria klinikai képét, hogy még a laikus szeme is észreveszi. Erre látszik utalni a közmondás: Ira furor brevis.

Ép testben ép lélek. A fizikai betegségek rendszeren átcsapnak a pszichikai térre s ott különféle zavarokat idéznek elő. Majd az öntudatra, majd ismét az érzéki észrevevésre hatnak zavarólag, néha az érzéki behatásokat meghamisítva juttatják a központba (így pl. tífusz és gyermekágy esetében

az öngyilkosság képzelet kísért), vagy éppen a központ tévesen dolgozza fel az idegrendszer által közvetített külső behatásokat. Az is megtörténik, hogy a már meglévő képzetek tartalmát hamisítja meg, illetőleg tévesen asszociálja stb. Mindezen esetek (sopor, illúzió, hallucináció, delírium) a büntetőjogi felelősséget természetesen kizárják, csakhogy igen nehéz azoknak fennforgását, illetőleg mértéküket meghatározni.

Az álomittasságnak (sopor) is megvan a maga büntetőjogi jelentősége és elég gyakran előfordul. Mély álomból felébresztve néhány percre van szükségünk, míg az álomból teljesen kibontakozunk, de ezen álom és ébrenlét közti állapotban az illúzióknak, hallucinációknak, delíriumnak esetei éppen nincsenek kizárva, ez magyarázza meg, hogy a mély álomból felriasztott egyének hozzátartozóikat ellenségnek, vagy tán tolvajnak nézték és meggyilkolták. Erre vonatkozólag a gyakorlati élet szomorú példákkal szolgál.

A hipnotizmusnak a bűncselekmények történetében talán sokkal nagyobb szerepe van, mint ma véljük, és Charcot hipnotizálta arról győzte meg a büntető-jogászokat, hogy a „*propria confessio mille testes*” elve, ha csak a vallomást külső körülmények nem igazolják, a büntetőjogi bíraskodás terén peremptorius módon nem alkalmazható. A Charcot által bemutatott eset azt is bizonyítja, hogy az ember mennyire hajlandó cselekményeit az „én” számlájára írni, ha egyébként megokolni nem tudja, sőt nem egyszer utólagosan gyártja a hamis okokat, nehogy cselekménye oktalannak tűnjék fel. A hipnotikus álomra vonatkozólag is eltérnek a szakértők véleményei. Legvalószínűbbnek látszik az a vélemény, amely a hipnotizáltak állapotát részleges alvásnak minősíti. Az idegek túlfeszültsége, illetőleg az égési remanenciák felhalmozódása s az élethez az agy bizonyos részleteiből való gyors elvonása által, az illető agyrészletek katalipsziája, részleges alvás következik be, amely azonban a médiumot nem akadályozza abban, hogy az álomban nyert képzeteket, megfelelő cselekményekben, tagjáratásokban, külső kifejezésre juttassa. Charcot szerint a hipnotizmus nem más, mint mesterségesen előidézett alvás, amelyben az álomképek szövődése idegen (külső) befolyás alá kerül. Charcot a hipnotizmusnak három fő fázisát külön-

bözteti meg, amelyek közül az u. n. kataleptikus stádiumot a szuggesztióra legalkalmasabbnak véli. A lethargikus stádium ellenben már ritkán alkalmas a szuggesztióra, a nagy hipnózis (magnetikus álm) állapotában pedig, különösen alvás ideje alatt lehetetlen a szuggesztió. (A természettudományi iskola hívei, a hipnózis ideje alatt beálló szuggesztibilitást peremptorius érv gyanánt emlegetik az akaratelmélet híveivel szemben.) Szuggesztió elnevezés alatt motorikus (külső) cselekmények felidézését értjük, bizonyos egyén képzetvilágára gyakorolt befolyás következtében. A szuggesztióknak, ily értelemben véve, igen nagy szerepe van a közönséges életben is. Minden parancs, minden rábeszélés a szuggesztióknak alapszik. A hipnotikus szuggesztióknál a hipnotizált minden cél nélkül, teljesen az idegen akarat befolyása alatt cselekszik. A hipnózisban mindenesetre az a legkülönösebb, hogy az idegen akarat uralma a somnambulicus stádiumon túl terjed, s hogy a hipnotikus álomban szuggerrált cselekményeket a hipnotizált a legpontosabban végrehajtja, sőt a szuggerrált eseményekre vonatkozólag meg van győződve arról, hogy azokat átélte és jóllehet teljesen idegen akarat rabja, mégis a saját számlájára írja (autoszuggesztió) cselekményeit, szabadnak tartja magát, s az őt korlátozó, illetőleg befolyásoló erőről mit sem tud. A büntetőjognak kevés dolga van a hipnózissal összekötött szuggesztióval, annál jobban kellene azonban méltányolnia a hipnózison kívüli szuggesztiót, mely az akaratra szintén bénítólag hat, s a cselekvési szabadságot egészen vagy részben megsemmisítheti, tehát a beszámíthatóságot csökkenti, vagy éppen kizárja. A hipnózisról és a szuggesztióról szóló tan még ingoványosabbnak tűnneti fel a büntető-jogász működési területét, s még ha óvatosságból igénybe venné is az orvos-szakértőket, kérdés, vajjon a szakértők nagy része képes-e megállapítani a posthypnoticus vagy hipnózison kívüli szuggesztióknak fennforgását, vagy hiányát bizonyos esetekben, s a beszámíthatóság mértékére vonatkozólag a kellő felvilágosítással szolgálhatnak-e, tekintet nélkül arra, hogy a szuggerrált esetleg kizárólag magának vindikálja a kérdéses cselekményt, sőt utólag (Charcot esete) motiválni is törekszik. Az a körülmény is megnehezíti a dolgot, hogy — mint állítják — nemcsak a verbális, hanem

a mentális szuggesztió esete is előfordulhat, még a hipnózis esetén kívül is, sőt némelyek a hipnózison kívüli gondolatátvitel lehetőségét vitatják akkor is, ha a cselekvő és szenvedő alany egymástól távol, különböző helyen vannak. [Aki hipnotikus szeánszokban résztvett, eléggé megismerhette a szuggesztió hatalmát. Magam is tapasztaltam, hogy pusztá szuggesztióval égési sebeket stb. lehet előidézni. S ha mind ezen megfontolások nem rontják is le az akarat relatív szabadságban való meggyőződésünket, el kell ismernünk, hogy a cselekvési szabadságnak sokkal több korlátja van, mint az akarat-elmélet hívei közül a legtöbben képzelték, mely körülmény a büntetésekkel szemben fokozottabb kíméltre int, mert úgy látszik, alig van eset, midőn a büntetőbíró a tévedés veszélye nélkül ítélkezhetnék. Ami pedig a mentő körülményeket illeti, ha a büntetőbíró valamely büntetőjogi eset eldöntésénél ilyenekre nem akad, igen gyakran csak felületeségéről, esetleg tudatlanságáról vagy elfogultságáról tett szomorú bizonyosságot.] Messze vagyunk azoktól az időktől, amidőn parlamenti engedélylyel hajtóvadászokat rendeztek az erdőben kóborló örültekre, jóllehet, alig több száz esztendőjénél, amióta az örültekkel emberségesen bánnak, ám az Állam a bűnösökkel szemben még mindig a vallatási idők hóhérainak szerepét játssza. Remélhetőleg azonban közel van az idő, midőn a haladó kor a modern Állam ezen magatartására is — mint a közelmúltban a vallatási rendszerre — rászűti a barbárság bélyegét. Mint az örültekkel és más betegekkel szemben az emberies bánásmód sokkal eredményesebb, mint a régi idők embertelensége, épen így reméljük, hogy az értelmes és szelíd bánásmód a bűnözőkkel szemben is biztosabban meghozza az óhajtott eredményt, mint a még divatozó kínzási szisztéma, mert az akarat készségét a javulásra, az engedelmessegre, a jóság és szelídség inkább biztosítják, mint a durvaság és az embertelenség, amelyek csak elvadásztatást és dacot idéznek fel.

A természettudományi büntetőjogi iskola nem minden alap nélkül vitatja, hogy *a bűnözők nagy része elmebeteg*. A pszichikai tehetségek állandó vagy múló zavarai, vagy épen funkció-zavarok a büntény rendes genetikai tényezői. [Hol s mikor van teljes *imputációnak* helye, ki tudná azt megállapí-

tani? Csak az, aki a múlt és jelen összes tényező elemeit ismeri, aki a bűnözőkkel és a körülményekkel, úgyszintén ezek összhatásával tisztában van. Akik az embert s az emberi életet tanulmányozták, azok rendszeren irgalomra és könyörületre hajolnak. Az egoizmus és a tudatlanság, a kegyetlenségnek és az embertelenségnek édes testvérei.] A bűnözők jelentékeny kontingensét orvosi kezelés alá kellene venni, az oktatásnak és nevelésnek pedig főszerepet kellene játszani a kriminalitás elleni védekezésben. Otromba és tudatlan mester nem alkalmas arra, hogy növendékeinek értelmi és kedélyi világát kiművelje. Az Államnak a maga ideális magaslatáról, még az ó-klasszikus iskola kedvéért sem volna szabad leszállnia. De bár a modern psychopathologia haladását el kell ismernünk, mégis bizonyos, hogy a psychiáterek a beszámíthatóságot az akarat-elmélet szellemében értelmezik, tehát régi metafizikai fogalmában fenntartják, annak dacára, hogy elismerik, miszerint az öntudat jelenségei legkevésbé sem függetlenek a szervezeti funkcióktól. Az igazi determinizmus önkényesnek minősíti azt az eljárást, amely az egyik bűnözőt büntetésre méltónak ítéli, a másikat elmebetegség, kiskorúság stb., szóval a beszámíthatatlanság címén privilegizálja, holott az egyéni akarat s az embernek összes tevékenysége, idegrendszerének a külvilág ingereivel szemben kiváltott szükség-szerű (?) reakciója. Az egészséges és a beteges orgánium ugyanazon (?) szükség-szerűséggel reagál bizonyos reáható ingerrel szemben. Jogtörténeti szempontból mindenesetre érdekes, hogy a bíróságok nap-nap után sűrűbben fordulnak orvosszakértőkhöz, s mind több és több esetben állapítják meg az elmezavar fennforgását, amelyekben régebben a büntethetőséget a legkisebb kétely nélkül megállapították és kiszabták a büntetést. Meg kell jegyeznünk, hogy az orvosszakértőket az Állam, illetőleg az igazságszolgáltatás rosszul felfogott érkei gyakrabban arra kényszerítik, hogy tudományos meggyőződésüket — mert az orvosok legnagyobb része azt vallja, hogy az ember akaratának nem ura — a justitia oltárán opportunistikus szempontokból feláldozzák. [Szóval az orvosokban, midőn szakértői véleményt mondanak, nem mindig az orvos és a szaktudós, hanem néha talán gyakrabban mint hinnők, a büntetőjogi politikus szólal meg.] A természet-

tudomány megtaníthatná őket arra a nagy igazságra, hogy a nagy természet nemcsak a bajokat, hanem a bajok orvosszereit is méhében hordja, s ha a bűnözési bajoknak orvoslása az igazságnak meg nem felel, meg kell keresni a célhoz vezető és az igazságnak megfelelő óvószereket, illetőleg azoknak helyes alkalmazását, mint ezt a tisztán fizikai jellegű betegségeknel gyakorolják.

Már most ha a törvényhozás is arra a meggyőződésre jut, hogy az akarat szabadságával senki sem rendelkezik, természetesen senkit sem büntethet és a megtorló büntetést el kell törölnie; sőt erre már alapos kétely esetén is, az „in dubio mitius” elvénél fogva köteles. Alapos okunk van kételkedni abban is, hogy a bíróságok konkrét esetben az elhatározás szabadságát, tehát a beszámíthatóságot megállapíthatnák. A mai büntetőjogi rendszernek tán nagyobb hibája az, hogy a beszámíthatatlan, de közveszélyes egyéneket kénytelen szabadon ereszteni. Kiskorúaknál a bírónak módjában van a züllésnek induló egyént a javító intézetbe küldeni, de a nagykorúaknál semmiféle remediumról nem gondoskodtak. A büntetőjogászoknak az eddig említetteknel talán még nagyobb tévedése azon feltevésben gyökerezik, hogy a bűnözők és nem bűnözők osztályát állították fel, sőt Lombroso két külön fajra osztja az emberiséget, jóllehet a bűnözés, a szervezeti dispozició és a külső inger szükségszerű (?) eredője, úgyhogy senki sincs biztosítva az ellen, hogy bizonyos organikus el-fajulások, funkció-zavarok vagy hatványozott külső ingerek fellépése esetében antiszociális, illetőleg bűnöző magatartást nem fog tanúsítani. Épen ily hibát követnénk el, ha elmebetegségekről vagy épelméjüekről szólva két külön klassziszra gondolnánk, amelyek markáns határvonallal vannak egymástól elkülönítve. Minden gondolkodás, mely bizonyos egyén normális gondolkodásától elüt, téves gondolkodás; a képzetek egyensúlyának minden megzavarása elmezavarnak nevezhető, s minden rögeszme téveszme is egyúttal, az pedig, hogy antiszociális jelleget nem öltenek, az csak (?) a véletlen dolga; azután, hogy a gondolkodási zavart agygyörcs, idegláz, vagy más egyéb körülmények idézik-e elő, valamint az is, hogy a zavar állandó vagy múló jellegű, az a lényegen nem változtat, mert minden esetben csak arról volt szó, hogy a normá-

lis karakter megváltozott, hogy a kéregpálya működése és a képzetek asszociációja meg van zavarva, szóval a normális „én” a rendes kerékvágásból kizökölt. Ha még hozzáveszünk, hogy a modern orvostudomány a pillanatnyi elmezavart is vitatja, amely épúgy múltó jelenség, mint pl. a lázdelírium vagy a mámor, s épen ezért utólagosan mint ezek nem, amaz sem állapítható meg: ki kell mondanunk, hogy a büntetőbíró még az orvosszakértők sem nyugtathatják meg az iránt, hogy a bűnöző a cselekmény elkövetése idején beszámítható állapotban volt-e, tehát a mai értelemben vett megtorlásnak helye van-e, vagy sem.

A természettudományok szellemében művelt pszichológia — mondják a reformerek — a megtorlás szisztémájának legnagyobb ellensége és a büntetőjog reformját egyéb okokból is a legerélyesebben sürgeti. Az öntudat beteges megzavarásának alaptüneménye — a modern pszichofiziológusok szerint — az agy egyes vidékeinek a vérkeringés rendellenessége folytán beálló görcsszerű állapota. Ugyanis a dúcokban és a rostcsoportokban a molekulák megváltozott kémiai és mechanikai viszonyai folytán az artériák megszűkülése és az idegsejtek légzési zavarai állnak be, amelyek azután a fájdalom és szorongás érzetét, s ezek ismét azt a bizonyos fájdalmas közérzést idézik fel, amelynek következtében a cortex szolgáltatási képessége alább-alább száll, s előidézi, hogy a cselekmények mindinkább az ösztönszerűség (reflex) jellegével bírnak. Egyáltalában mindazon állapotok, amelyekben az ember a szellemi aequilibriumot elvesztette, az agy görcsös vagy bénulásos tüneteire vezethetők vissza és epileptikus jellegűek, jóllehet az epileptikus rohamokat külsőleg jelentkező görcsös rángások nem mindig kísérik, amelyek egyébiránt az epilepszia legsúlyosabb eseteiben különben is gyakran kimaradnak.

Jeles megfigyelők azon nézetőknek adnak kifejezést, hogy a bűnözők gyakran épen valamely bűntény elkövetése által menekülnek meg az elmebetegségtől, mert a felgyülemlett idegfeszítő erők kifelé szabad folyást nyernek. Ezen a gondolkodási aequilibriumot zavaró *agygörcsi állapotok átmenetileg* minden embernél bekövetkezhetnek, és pedig egyéni hajlamosságához képest könnyebben vagy nehezebben, gyakrabban vagy ritkábban, hosszabb vagy rövidebb időtartamra. Hogy

az ilyen agygörcsi rohamok kriminalitásban vagy excentricitásban jelentkeznek-e, ez leginkább a külső körülményektől függ. Természetesen mennél hajlamosabb az egyén az ilyen agygörcsi állapotokra, annál közelebb van a bűnözéshez. Ezért az epileptikusok, az ideg-, szív-betegségekben, a fertőző kórokban (tuberculosis és lues) szenvedők legkönnyebben keverednek a bűnözésbe. Innét magyarázható meg, hogy az elmebetegeknek oly nagy percentjét épen a bűnözők szolgáltatják, viszont mondhatjuk, hogy a bűnözők kontingensének tekintélyes hányada elmebetegségben szenved.

Dr. Mendel a porosz szabadságvesztés-büntetési intézetekben letartóztatottak 75%-án az elmebetegséget konstata, akik ennek dacára elítéltek. Valóban szomorú dolog, hogy évenként ezer meg ezer bűnöző kerül a szabadságvesztés-büntetési intézetekbe, akiket igazság szerint kórházba kellett volna a bíróságoknak küldeniök. Nem tagadjuk, hogy igen sokan rendelkeznek bizonyos szellemi erőkkkel, amelyek őket a bűnözési cselekvősegtől visszatarthatják. Az is bizonyos, hogy vannak az emberben bizonyos tehetségek, amelyeket kifejlesztve és felhasználva, válságos pillanatokban is ellenszegülhet a bűnözési ingereknek, de ha ezen tehetségek potenciális állapotokból csak alig bontakoztak ki, vagy ha az egyén azokat okosan felhasználni nem tudja, kínzásra méltónak kell-e ítélnünk? S csakugyan látjuk, hogy a bíróságok a szabadságvesztés-büntetési intézeteket, 90%-ban a legalacsonyabb szellemi fejlettséggel bíró osztályokból töltik meg. A bűnösök legnagyobb része a *tudatlanság, műveletlenség, betegség és a szerencsétlenség* bélyegeivel kerül a büntetési intézetekbe. Az említett tényezők, amelyek pedig a büntetési intézetek leghívebb toborzói, nem mindig, sőt csak a legritkább esetekben büntetésre méltó kvalitások. Abból, hogy némelyek bizonyos erőkkkel, tehetségekkel rendelkeznek, amelyekkel a bűnözési veszélyvel sikeresen szembeszállhatnak, következik-e, hogy mindenki rendelkezik azokkal? S ha potentialiter rendelkezik is, kérdés, hogy tényleg is azon fejlettségi fokban rendelkezik-e, amelyre bizonyos esetekben szükség van. Kérdés, hogy ha az egyén az említett kifejlett tehetségekkel normális állapotban rendelkezik, abnormális, beteges állapotban is rendelkezik-e.

A klasszikus iskola tanítása a beszámíthatóságról megbízhatatlan, a bíróságok pedig gyakran in peius magyarázzák és alkalmazzák a paragrafusokat. Még nagyobb baj talán az *egyöntetűség hiánya* a bíróságok eljárásában, mert amint a theóriában örökös vita foly a beszámíthatóság hatáira vonatkozólag, a praxisban is örökös ingadozásra akadunk. A bíróságok és az orvos-szakértők egyszer így, máskor úgy határoznak, aszerint, amint valamely konkrét esetben a szimpathia vagy anthipathia (megengedem, hogy akárhányszor a tudat küszöbén alul) érlelődik ki bennük. Erről Dr. Dietz és vele igen sokan panaszkodnak. Ha a cselekvőnek azon állapotát minősítik beszámíthatónak, amelyben nincs ellenállhatatlan külső vagy belső kényszer befolyása alatt, akkor beszámíthatóságról soha nem szólhatunk, mert minden (?) cselekmény a szövetenergiák ellenállhatatlan nyomása alatt s az idegek túlfeszültsége jegyében szülemlik meg. Helyesen akkor szólhatunk beszámíthatóságról, ha a cselekvő egyénben a szokásos és rendes képzetlefolyást valamely rendkívüli tényező meg nem zavarja, úgyhogy az elkövetett cselekményt a cselekvő karakterének terhére róhatjuk fel. A veszélyesnek bizonyult karakterrel szemben biztosítási eljárásnak van helye, de nem kínzó büntetésnek. A részegség eseteiben is, midőn a beszámítás stádiumairól van szó, felületesen jár el a bíróság és pedig a legtöbb esetben. A legtöbb bíró, a rendőr, a borfiú, vagy a történetesen jelenlevő vándorló vallomására, (hogy „nem volt részeg”, „tudta mit csinál”, avagy „tökrészeg volt”) alapítja ítéletét, holott a jelenlevő nem szakértő, legfeljebb tárgyilagos támpontokat nyújthatna a szakértőnek, hogy a beszámítás kérdésében nyilatkozzék.

Még nehezebb a megoldás az elmebetegség kérdésében. A szakértőtől határozott véleményt kivannak, egészséges vagy beteges egyénnel van-e dolgunk. Eltekintve attól, hogy az elmebetegség határai még vitásabbak, mint a beszámíthatóság határai, vannak bizonyos átmeneti állapotok, amelyekben a jobbra fordulás reménye mellett a rosszabbra fordulás eshetősége sincs kizárva, és épen ezen átmeneti állapotok felismerése, illetőleg a beszámíthatóság mértékének megállapítása azon kérdések, amelyek úgy a szakértőre, mint a bíróra nézve kétségbeejtő nehézséget foglalnak magukban. Mondjuk, hogy

ezen nehézségek a tudomány előhaladásával nemhogy csökkenének, hanem inkább szaporodnak, mint erről Krápelin dr. szaktudós munkájában beszámol. [Ha a modern pszichiátria az elmebetegségnek számos oly szimptomáját ismerte fel, amelyekről pár évtizeddel előbb mit sem tudtak, nem valószínű-e, hogy a pszichiátria továbbfejlődésében újabb és újabb szimptomákat fognak felismerni és számos oly esetben fogják a beszámíthatatlanságot elmebetegség címén megállapítani, amely esetekben ma még szakértőés bíró egész könnyedén kimondják a beszámíthatóságot. A tudomány objektív és szubjektív hiányossága ekkép számos esetben a kedvezőtlen ítéletek forrásává lesz, és épen nincs kizárva, hogy évek multával újabb szimptomák felismerésével felmentő ítéleteket hoznak olyan esetekben, amelyekben a múltban marasztaló ítéletet mondott ki a bíróság, s a nélkül, hogy a téves ítéletek reparációjára reményük lehetne, tovább fognak szenvedni az igazságszolgáltatás, illetőleg az emberi tudatlanság és felületesség mártírjai. Az esküdtbíróóságok már sokkal liberálisabban járnak el, úgyhogy a deliquens szerencséje, ha súlyosabban minősítendő, tehát az esküdtszék alá tartozó bűncselekményt követett el, mert az esküdtek verdiktje számos esetben felmentésre szól, midőn a bíróságok sine dubio marasztaló ítéletet hoznak; az ügyészség épen erre való tekintettel akárhányszor — szokása ellenére — nem emel oly súlyos vádat, mint különben tenné, nehogy a vádlott a büntetést kikerülje. Magam ugyan erre csak egy esetet tudok, de sok okom van azt hinni, hogy az eset, mely szemeim előtt folyt le, gyakran ismétlődik, és tudtommal az ügyészi malicia ezen megnyilatkozásának semmiféle remediuma nincs. Mindez természetesen a judikatúra egyöntetűségét zavarja, s az igazságszolgáltatás iránt való bizalmat, tiszteletet csökkenti. Az pedig, hogy az ügyészség a marasztaló ítéletet kikényszerítendő, az esküdtszék hatáskörébe nem utalt delictumról vádol, midőn sejtí, hogy az esküdtszék felmentené a vádlottat, viszont tudja, hogy a bíróságok ítélete feltétlenül marasztalásra fog szólni, nem egyéb, mint az esküdtszéki intézmény egyenes kijátszása.]

Úgy a szakértőre, mint a bíróra nézve igen kényes kérdés a pillanatnyi-elmezavar kérdése is, midőn a szakértők esetleg hónapok multával állapítják meg, hogy a delinquens

normális állapotban van. Ki tagadja, hogy a lázdeliriumban elkövetett cselekmény teljesen beszámíthatatlan, s midőn a láz elmúlik (gyermekölés), s az egészség visszatér, ki állapíthatja meg, hogy hónapokkal előbb láz forgott fenn, sőt a deliriumnak oly mértéke, mely a beszámíthatóságot kizárja? A szakértő csak azt konstatálhatja, hogy a láznak nyoma sincs, annál kevésbé lehet szó lázdeliriumról, mely a láznak legmagasabb stádiumaiban következik be. Ám az orvos és a bíró ex nunc következtetnek ad tunc, a mi világos abszurdum. A hirtelen harag szuperlativusa és a közönséges őrjöngési roham klinikai képlete — mint ezt Meynert bebizonyította — a legkisebb részletekig megegyeznek; a beszámíthatatlanság tehát teljesen bizonyos. [Hónapok múltával hívják a szakértőt a megjuhászodott delinquenshez és az megállapítja, hogy a bűnöző teljesen normális állapotban követte el a bűncselekményt. Az ember nem tudja, nevéssen-e, vagy boszankodjék. Ily körülmény közt ne csodáljuk, ha az esküdtek a bűnöző akarat legvilágosabb eseteiben is felmentő verdictet hoznak, mert inkább szolgálatják ki a társadalmat a bizonytalan veszélynek, midőn a nyilvánvalóan közveszélyes egyént futni hagyják, mint hogy a delinquentst az Állam boszuló kezébe adva, az igazságszolgáltatás túlzásainak, tehát a nyílt igazságtalanságnak kiszolgáltatassák. Elvégre is az egyén javulhat, az Állam javulására pedig egyelőre legalább nincs remény. Ezen veszélyek ellensúlyozására az oltalmi princípium a legalkalmasabb remediumnak látszik, mint amely egyedül képes a tudomány követeléseit a reális élet problémáival összhangba hozni olyképen, hogy egyrészt az igazságszolgáltatás tekintélye biztosítva legyen, másrészt az Állam büntetőjogi tevékenysége elleni antipathia és bizalmatlanság helyét bizalom és szimpatia váltsák fel.]

Ha igaz az, hogy a betegség a szervek működésének hiányosságából ered (bonum ex integra causa, malum ex quolibet defectu), ki kell mondanunk, hogy akár az öntudatnak, akár a gondolkodási mechanizmusnak bármely alterációját, a *gondolkodási folyamatnak bármely megzavarását*, mint betegséget kell felfognunk. Ezen esetekben is méltán szólhatunk tehát elmebetegségről, midőn a szellemi tehetségek hordozói, a szervek, oly nemű alterációt szenvednek, hogy

működésükben bizonyos zavarok állnak be, amidőn is az eredmény hiányosságát a habitualis karakterektől idegen tényezők befolyásának kell tekintenünk. Ha a különben domináló képzet-csoportok az agrészletek partialis bénulása következtében nem érvényesülhetnek, vagy nem oly tisztán, vagy nem a megszokott energiával lépnek fel, az eredmény nem lehet az, ami lett volna, ha ezen tényezők ki nem maradnak, illetőleg kellőképpen érvényesülhetnek. Az említett domináns képzet-csoportok alkotják a karaktert, az „én”-t, amely képzet-csoportok az egyén összes szellemi műveleteire azt a sajátos bélyeget nyomják, melyről a cselekményt kitermelő egyénre ráismerhetünk. A cselekmény, amelyről hiányzik a *charakter* bélyege, — mert vagy nem léptek fel a szokott képzet-csoportok, vagy az öntudat többé-kevésbé elhomályosodott, s így a rendes ítélkezésre, különböztetésre, elhatározásra képtelenné vált — nem az egyén cselekménye, mert hiányzik a normális „én” teljes érvényesülése, a szokásos és rendes tényezők befolyása, s ép ezért az egyén terhére fel nem róhatók.

Binding, jóllehet indeterminisztikus alapon: ugyanezen eredményre jut és azt mondja, hogy csak a szabad elhatározás és szabad cselekvés mondható a cselekvő ember tulajdonképeni munkájának, mert csak ezen cselekményeken találjuk az ő „én”-je bélyegét és csak az ilyen cselekvőségért vonhatjuk felelősségre. Szabad elhatározásról pedig csak ott lehet szó, ahol az egyén, cselekményét külső hatásaiban és elveihez való vonatkozásaiban a maga valóságában megvizsgálhatja, a motívumokká alakuló ingereket kellőképpen mérlegheti, s a különböző ingereknek motívumokká való válására befolyhat. Erről ismét csak akkor szólhatunk, ha a normális gondolkodási folyamatra, az ingerek mérleghetésére, illetőleg az ingerül szolgáló motívumok kiválasztására idegen tényezők olyatén befolyást nem gyakorolnak, hogy a rendes és szokásos képzet-csoportok kellőképpen nem érvényesülhetnek. *Tarde* szerint is beszarni ihatatlan ság esete forog fenn, valahányszor a cselekvésre nem a rendes tényezők befolyása, hanem idegen elemek behatása alatt határozzuk el magunkat. *Merkel* is csak azon cselekményért leszi felelőssé az egyént,

amelyben az egyén „én”-je, karaktere híven visszatükröződik, úgy, hogy a cselekményből a cselekvőre ráismerhetünk.

A karakterből kifolyó cselekményekért felelősségre vonásnak helye van, de soha megtorlásnak. A megtorlás szisztémájának csak az esetben lehet igaza, ha az egyén karakterét, „én”-jét tetszés szerint alakíthatná, megváltoztathatná. Ezen feltevés ellen azonban a természettudományi iskola tiltakozik. Még azon esetben is, ha az egyént „én”-je, karaktere hibás kialakulásáért felelősségre vonjuk, a megtorlás rendszeréhez józanul csak akkor ragaszkodhatunk, ha a kinző büntetés, az egyénre úgy mint a társadalomra nézve az egyedüli hathatós eszköznek bizonyulna, s ekkor az immoralitás vádja is elesik, mert amire a társadalomnak vagy az egyénnek feltétlenül szüksége van, az immoralis nem lehet. Szerencsére ez az eset nem forog fenn, mert az oltalmi princípium, míg egyrésztől karakter perverzítésának megszüntetésére a legalkalmasabb eszköz, másrésztől a társadalom érdekeit is hathatósabban megvédelmezi, mint a megtorlási szisztéma, eltekintve attól, hogy az oltalmi princípiumot az immoralitás vádjára nem érheti. Az állami és társadalmi érdekek biztosítására — mely Janka szerint a büntetésnek kizárólagos alapja és feltétele — *nem lehet alkalmas eszköz a megtorlás*, amely az egyént meggyalázza, anélkül, hogy javítaná, a bűnöző akaratban imminens veszélyt pedig állandósítja, ahelyett hogy megszüntetné. Igaz, hogy a megtorlás folytán a bűnözőben egy erős akadályozó képzetsoport támadt, s a büntetés reminiscentiái válságos pillanatokban esetleg győztes motívummá kialakulhatnak, de ezt az oltalmi princípium emberkinzás nélkül is biztosítja, még hozzá sokkal eredményesebben. Az a feltevés pedig, hogy a büntetés reminiscentiái az értelmi és kedélyi világ egyensúlyának megzavarása esetén is (mindig és feltétlenül) elhatározó befolyást fognak gyakorolni, s a bűnözéstől visszatarthatnak: egyszerű tévedés, mely felett Feuerbach és Bauer szisztémáiban a büntetőjogi tudományos világ rég napirendre tért.

Ide vonatkozólag a modern pszichopathologia két fontos tétele jelentékeny világosságot áraszt. Egyik tétele szerint a tulajdonképeni értelemben vett elmebetegség mellett, az elmebetegségnek, *az elmezavarnak* enyhébb alakjai is vannak,

és valamint a természetben nincs ugrás, épúgy az elmebeli teljes egészség és a kifejlődött elmebetegség superlativus-a közt számtalan lépcső van, amelyeken az úgynevezett *átmeneti alakzatok* foglalnak helyet, s amelyekre már nem lehet mondani, hogy normálisak; ezen megfontolás különös büntetőjogi következményeket von maga után. A másik nem kevésbé fontos, nem általánosan elismert, de erősen vitatott: a pillanatnyi elmezavar tétele.

A középponti idegrendszer betegségei vagy olyanok, amelyek a karakter beteges befolyásával az „én”-t teljesen kiforgatják a maga valójából, és ezek ismét erősebb vagy enyhébb alakban fordulnak elő; vagy olyanok, amelyek a karakter részleges megváltozását idézik elő. Különbséget tesznek továbbá, (mint már említettük) a teljesen kifejlődött agy organikus, vagy működési zavarai és a fejlődésben visszamaradt agy hiányos működésében jelentkező elmebetegségi alakzatok közt, mely utóbbi esetben idiotizmusról, imbecilitásról vagy cretinizmusról szólnak, míg az előbbi eseteket a tulajdonképeni, de tágabb értelemben vett elmebetegségek neve alá foglaljuk. Büntetőjogilag épen a beszámíthatóság szempontjából különösen érdekes azon körülmény, hogy az elmebetegségek *szimptomái* nemcsak kvalitás dolgában, hanem fokozatilag is oly sokféle változatban fordulnak elő, néha szinte az észrevehetetlenségig elmosódnak annyira, hogy a leggyakorlottabb szakértő szemei előtt is elrejtőznek, máskor oly markánsak, hogy a laikus figyelmét sem kerülik ki, amely körülmény hova-tovább azon álláspontra kényszeríti a humanizmusban és óvatosságban haladó emberiséget, hogy ember embertársa felett nem ítélezhetik, legfeljebb védekezhetik vele szemben. A bíróságok meg fogják állapítani a védekezés szükségességét; a védekezés mikéntjét azonban a szakbíró-ságok fogják megállapítani. Hasonlókép vitás tétel, hogy a pszichopathikus szellemi gyengeség, mely veleszületett vagy szerzett, állandó vagy múló jellegű, kizárja-e a beszámítást és menyenyiben? úgy amint Dr. Koch a pszichózist leírja, nagyon is gyakran előforduló betegségre ismertünk benne, mert scrupulosus, félnék, aggódó, betegesen képzelődő alakokkal nagyon is gyakran találkozunk. Mindezen jelenségeket azon beteges jellegű kényszerképzetekre kell visszavinnünk, amelyek az

agygörcsi állapotokra hajlandó egyéneknek a legkülönbözőbb alakzatokban, de mindig igen könnyen megteremnek. Koch szerint a pszichózis némely esetei a beszámíthatóságot teljesen kizárják. Ám ha következetesen akarunk maradni elvünk-höz, ha t. i. az én beteges alteratiojának minden esete kizárja a karakterbeli tulajdonságok szabad érvényesülését, pedig csak ebben az esetben lehetne szó beszámíthatóságról, kivétel nélkül beszámíthatatlannak kell minősítenünk a pszichózist és pedig bármily változatában, annál is inkább, mert a pszichózis és az előbb említett pszichopathikus szellemi-gyengeség között megbízható határvonalat fel nem állíthatunk, s a szimpptomák is elannyira közösek, hogy konkrét esetben mindig fennforogna a kétely, vájjon nem pszichózissal van-e dolgunk; pedig „in dubio mitius”. . . Ugyanezen corollariumra jutunk azon álláspontunkból kifolyólag is, mely szerint az elmetehetőségek minden megzavarása elmebetegség jellegével bír. A beszámíthatóságot hányadokban kifejezni ($\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$ stb.) különben sem lehet, mert a bíró in concreto olyan ingoványos és megbízhatatlan területre jutna, amelyen jó lelkiismerettel egyáltalában nem ítélezhetik. A beteges szellemi-gyengeség áldozataira újabban több gondot fordítanak, s a haladó tudomány a pedagógia külön ágának megállapítására és művelésére, intézetek, menhelyek felállítására stb. készítette a tudományosan érdeklődő emberbarátokat. A gyermekeknél néha észlelhető érthetetlen makacsság, önfejűség, engedetlenség, kalandos hajlandóságok, szökési kísérletek stb. a pszichopathikus szellemi-gyengeség ismertető jelei. Ezen beteg gyermekek különös figyelmet és okszerű bánásmódot igényelnek, amelyet néha már a kisdéd korban meg kell kezdenünk, ha eredményt akarunk elérni. Minden megfigyelő akadt már egyes nehezen nevelhető gyerekekre, akik szakavatott kézben meggyógyulhatnának, egyébként rendszeren elzülленek.

A tulajdonképeni értelemben vett pszichózis, épúgy, mint a pszichopathikus szellemi-gyengeség lehet veleszületett vagy szerzett, állandó vagy múló jellegű. A pszichózis ezen utóbbi alakja pillanatnyi-elmezavar néven ismeretes, és büntetőjogi szempontból különösen érdekel bennünket. A pillanatnyi-elmezavar enyhébb kiadásban mint szélesség, hebe-hurgyaság, önuralom hiánya jut kifejezésre. Némelyek szerint

legtöbnyire pillanatnyi vérméregzés (?) idézi elő. Ha a képzetlelfolyás beteges megzavarása magasabb fokú, delíriumról szólnak, amidőn néha hallucinációk is jelentkeznek. Delírium a pszichózisnak nemcsak chronikus (hosszabb ideig tartó), hanem akut jellegű (gyorsan elmúló) alakzatában is előfordulhat, midőn is a téveszmék és kényszerképzetek mellett hallucinációk is előfordulhatnak. [A pillanatnyi-elmezavarnak *alapokát* rendszeren azok az esetleges fertőző kórhatóanyagok képezik, amelyekkel a szervezet adott esetben telítve van. Fertőző kórhatóanyag képez az említett fertőző kórok (lues stb.) kívül: a morphinismus, a cocainismus, az absynthismus és azaeterismus (ezek a művelt nyugat megrentői); továbbá a haschis és az ópium mértéken felüli való élvezete (ezek a barbár keleten pusztítanak). Érdekes megjegyezni, hogy a morphinismus-t maguk az orvosok teremtették meg, s az orvosok kétharmada — állítólag morphinista. Az aeterismust a franciák kultiválják, míg a morphinismus, cocainismus és absynthismus nemzetközi jelleggel dicsekesznek.] A méregzés vagy úgy történik, hogy a méreganyag kívülről jut a szervezetbe, vagy magában a szervezetben fejlődik, mint ezt a lázzal összekötött betegségeknel rendszeren tapasztalhatjuk. Pillanatnyi-elmezavar esete áll be az indulat rohamaiban is, amelyekre a fertőző kórban szenvedők (syphilis, tuberkulózis) különösen hajlamosak. A pillanatnyi-elmezavart, a szélességet, a különböző fokú indulat-rohamokat, hebehurgyaságot s az önuralom hiányát olyan okok segítik felidézni, amelyek a szervezet ellenállási képességét kisebb-nagyobb mértékben csökkentik. [így van ez a szervezet pathologikus állapotánál (különböző betegségeknel), fertőző kóroknál és azon állapotoknál, amelyeket az illető egyének jobb tudásuk és meggyőződésük ellenére hoznak létre (morphinista). A morphinista, az alkoholista stb. tudják, hogy az élvezeti cikk szervezetükre kártékony, de a már addig elfogyasztott mennyiség annyira meggyengítette ellenállási képességüket, hogy a kitoró vágyat fékezni nem tudják. Ennek a típusnak legpraegnansabb kifejezője a morphinista. A szervezet nemcsak a maga napi adagját követeli meg, hanem annál többet, mert ha nem adjuk meg, fellázad és a fok szerint, amelyben a kártékony hatóanyagot élvezi, az indulat-rohamok különböző stádiumai jelentkeznek, utolsó fokban a

paranoia (dühöngő őrültség). Ha az elvonási (abstinentiális) időszak bekövetkezik, pl. az illető börtönbe kerül, az inkvizíció kínpadi gyötrelmét szenved el s a szervezet felbomlik. Az ilyen bűnözőt büntetni a kvalifikált halálbüntetéssel egy jelentőségű. Gyógyintézetbe kell adni; ott is elpusztul ugyan, de nem oly iszonyú kínok közt. (Megemlítjük, hogy szomorú véget ért hazánkfia P..... is morphinista volt. Nála a *paralysis progressiva* fejlődött ki nagyzási hóborttal). A francia *demi-monde* legnagyobb része morphinista. Franciaországban a másod- és harmadrangú kávéházakban árulják a morphiomot solutióban. Az injectiot nyilvánosan végzik. (Működik a pravas.) Pravas francia orvos, aki felfedezte az orvosságnak a bőr alá vitelét (ellenmérgek, fájdalomcsillapítók), abban az időben az emberiség legnagyobb jótévője volt s tanulmányával az orvostudománynak óriási szolgálatot tett, de tudtán kívül az emberiségnek morális életét megrontotta; illetőleg a legiszonyúbb fegyvert adta kezébe, amennyiben a pravas folytonos használata egyenértékű a legrettenetesebb öngyilkossággal. Az így kifejlődött szokást, amelyet, sajnos, az orvosok maguk honosítottak meg, amennyiben a pravast kezükből kiadták, a cocainismussal kísérlettek meg ellensúlyozni, de nemcsak hogy sikertelenül, hanem új módját teremtették meg a szellemi öngyilkosságnak a cocainismusban. Megemlíthetjük a magasabb hegyvidékek speciális betegségét, az u. n. arzenophagismust, melynek élvezete abban leli magyarázatát, hogy az arzén hosszas élvezete után az illetők véghetetlen könnyűeknek hiszik magukat, és a legnehezebb hegyi túrák után sem érzik azt a fáradtságot, amelyet más feltétlenül megérezné. A chronikus arzénmérgezés következménye olyan elhízás, ahol a zsírsejtek nem az izmokra, hanem az izmok harántcsíktolt rostjai között telepednek le (legkedvesebb helyük a szív izomzata), és az illető szervezetét idő előtt tönkre teszik. Ruganyos, de rendkívül ingerlékeny kedélyük könnyen hajlamosítja a bűnözésre.] Hogy az *indulat* önkívületi állapotba sodorja a különben józanul gondolkodó egyént, amely állapotban megkülönböztetési, mérlegelési és elhatározási képességét néha teljesen elveszti s hogy épen a tuberkulitikusok felette ingerlékenyek és haragos kitöréseikben fékezhetetlenek, azt minden megfigyelő tapasztalásból tudhatja. De nemcsak a harag in-

dulatára kell gondolnunk, midőn a szellemi aequilibriumot megzavaró indulatról szólnunk, hanem minden más indulatról és egyben azt is meg kell jegyeznünk, hogy míg egyrészt a mérgeanyaggal (?) telített szervezet leginkább hajlamos arra, hogy az indulatok superlativusát kitermelje, másrészt az indulat állapotai a beszámíthatóságot éppen pathologikus jellegüknél fogva minden esetben kizárják. Ami különösen a harag indulatát illeti, el kell fogadnunk azt is, hogy minden indulat a hirtelen harag indulatának elemeit is magában hordja és a harag indulatával egyébként is határos, úgyhogy bármely irányú kedélymozgalom igen könnyen átszap a harag területére. A kriminalisták egy része a pillanatnyi-elmezavar elméletét nemcsak egyénekre, hanem kisebb-nagyobb csoportokra is kiterjeszti, amely esetben az eddigi felfogástól eltérőleg a bűncselekményt nem az egyeseknek, hanem magának a csoportnak számlájára kell felrónunk.

Az újabb pszichopatológiai megfigyelések az elmezavar összes árnyalatainak beszámíthatatlansága mellett tanúskodnak és szomorú világosságot vetnek a közelmúlt tévelygéseire, midőn a betegség mártírjaiban az ördögi gonoszság incarnatioit keresték, s mint ilyeneket elretentő példa gyanánt nem egyszer halálbüntetésre ítélték. Az öntudat pathologikus jelenségei — s ezt jól jegyezzük meg — bizonyos körülmények között édes mindnyájunknál felmerülhetnek, az pedig, hogy pillanatnyi-elmezavar állapotában a büntetőcódexek paragrafusaival nem jutunk-e összeütközésbe, az tisztán (?) a véletlen dolga (vagy mondjuk inkább, hogy nem tőlünk függ). A természettudományi iskola ezen tétéleket következőleg bizonyítja.

A *pszichofiziológia* az öntudat jelenségeire vonatkozólag megállapította (?), hogy bizonyos adott pillanatban a vérrel legbőségesebben táplált A *képzet*-csoportok energiái a kisüléshez legközelebb vannak, s hogy ezen energiáknak bizonyos cselekvésre való felváltása, mihelyt az említett energiák a mozgató idegekre bizonyos fokú (elégéses) ingert gyakorolnak, szükségkép bekövetkezik. A pszichofiziológia ezen tudományos tétéle újabb alapot nyújt a büntetőcselekmények elbírálására, a társadalom és a büntetőjogi tudomány reformjára. A szellemi élet körében mutatkozó rendellenességek, amelyek az

„én” alteratióját és az egyén pszichikai egyensúlyának megbomlását idézik elő, vagy maradandó vagy múló jellegűek, de a beszámíthatóságot mindenkor kizárják. Az „én” múló alteratiója előfordulhat lázas betegség, mámor, nemi izgultság, a fájdalom és a harag stb. állapotában. — A gondolkodási képesség magasabb lépcsőin ugyan az ösztönszerű impulzusokat és cselekvést tökéletesebb és egyúttal komplikáltabb képzetle folyás közvetíti, mely a cselekvésre a karakter bélyegét nyomja; de mihelyt a képzetle folyás normális medréből kitér, a karaktert alkotó alapképzetcsoportok az öntudatban vagy épen nem, vagy nem a kellő energiával lépnek fel. Ez történhetik — mint említettük — a gátolt vagy gyorsított képzetlepergés, vagy bizonyos képzetek egyoldalú túlsúlyra vergődése eseteiben is, midőn az erők túlságos elaprózása vagy egyoldalú megkötése folytán a normális gondolkodás lehetetlenné válik. Könnyű elgondolni, hogy bizonyos képzetcsoport momentán túltáplálása más képzetek hiányos táplálkozását jelenti, másrésztől eszmetolngás esetében a képzetcsoportok oly kis mértékben jutnak vértáplálékhoz, hogy a cselekvésre szükséges erővel egyik sem rendelkezhetik, ez esetben tehát a cselekvés vagy elmarad, vagy ha cselekedni kell, a cselekvés az ösztönszerűség jellegét fogja magára öltetni. A tulajdonképeni „én” egyik esetben sem érvényesült, tehát a beszámíthatóság természetsszerűleg elesik. Valamely képzet egyoldalú túlsúlyra vergődése, tehát képzetfixáció esetében, a vérömlés bizonyos képzetcsoportok és kéregpályák felé olykép koncentrálódik, hogy a többiek kellő táplálék hiányában tétlenségre vannak kárhóztatva, mintegy megbénulnak, míg a túltáplált agyszövetekben a felgyülemlt éleny hevesebb égési folyamatot idéz fel, ennek következtében a túlságos gyorsan kiváló bomlástermények felhalmozódnak, amely körülmény ismét további működési zavaroknak vagy szerkezeti elváltozásoknak, vérmérgezésnek stb. ingerül, illetőleg alapul szolgálnak. Meynert elmélete szerint ez az állandó vagy múló gondolkodási zavarok fizikája.

Hogy az *emberi cselekmények* fölött helyesen ítékezhesünk, tudnunk kell, hogy minden emberi testmozgás tudatosan vagy nem tudatosan történik. A nem tudatos cselekményekről (*actus hominis*) a cselekvő vagy épen semmit sem tud (hip-

nózis, álom), vagy cselekvésének csak akkor jut tudatára, midőn a cselekményt már kiváltotta. A nem tudatos cselekvőségénél az elülső dúcok és vezetőrostok bizonyos csoportjai kellő vérömlés hiányában tétlenségre vannak kárhozthatva, a tudatos cselekvőségénél pedig működésben vannak, s ez utóbbi ismét kétféleképp történik. Ugyanis, ha az öntudatba feltoluló és működésre készítő képzet mellett a cél képzete is kellő élénkséggel felmerül, akkor tudatos és akart cselekvőségről szólnunk. Minden cselekménynél, melyet az akarat rováására írunk, nemcsak azt tudjuk, hogy mit, hanem azt is tudjuk, hogy miért cselekszünk. Az akart cselekményeknél tehát az agyműködés bonyolultabb és két képzetsopornak összműködését, a vérömlés egyenletesebb megoszlását és a két képzet kiérlelődésére szükséges bőségesebb vérömlést, vagy inkább bizonyos nagyobb időmennyiséget kell feltételeznünk, mely a cselekmény kitermelésére szükséges energiamennyiség előállítására megkívántatik. Ahol a cél képzete hiányzik, ott a cselekmény lehet tudatos, de sohasem akart. A cél képzete az a motívum, amely bennünket cselekvésre készítet. A motívum a cselekvésnél sohasem hiányzik, de ha a motívum képzete öntudatunkba nem jut, a cselekvés nem akart, ha pedig a cselekvés képzete sem jutott öntudatunkba, a cselekvést tudatosnak sem mondhatjuk és ez esetben nem is cselekményről, hanem egyszerű testmozgásról, u. n. reflex-mozgásról szólnunk. Nem akarjuk azonban azt állítani, hogy a reflex-mozgások nem célszerűek, sőt ellenkezőleg, bár nem tudatos és nem is akart egyszerű testmozgások, rendesen a célszerűség bélyegét viselik magukon. (Itt kereshetjük magyarázatát annak a közmondásnak, hogy „a részeg embert az angyalok őrzik”, vagy „a részeg embert Szűz Mária hordja kötényében”.)

Az elülső agy normális működése esetében, éber állapotban, bármely képzetsoport ingerlése alkalmával az inger más képzetsoportokra is áttérjed, így rendes körülmények közt a célképzetsoportokra mindig, úgyszintén a szokásosan asszociált mellékképzetsoportokra, úgyhogy normális állapotban az egyes agyrészletek asszociált működésére kell következtetnünk. Az ember ugyanis normális állapotában minden tüneménynek okát keresi és minden cselekvését bizonyos

okokra vezeti vissza, vagyis összes képzeteinek oksági viszonyba hozatalára törekszik. Midőn tehát valamely képzet megfelelő cselekvésben leendő incarnatiójára készül, a vele rendszeren asszociált vagy asszociálható képzetcsoportokat együttműködésre ingerli, s eme képzetcsoportokban rejlő energiák eredője adja a cselekvőség irányát, míg a rendszeren asszociált, az u. n. domináns képzetcsoportok a cselekvőséget characterizálják. A képzeteknek okozati összeköttetésére való állandó törekvés szembeszökő a gyermeknél, aki az értelmi fejlődés első stádiumaiban örökös kérdéseivel legfeltűnőbben elárulja, hogy a képzetek *oksági viszonyba hozatala*, illetőleg az oksági substratum felkeresése, felkutatása, az emberi értelem egyik legjelesebb kiváltsága és uralkodó szükségérzete egyúttal. Az ember ezen folytonos törekvése tudományos haladásának, művelődésének, tökéletesedésének elsőrangú tényezője. A szokás hatalmával felfegyverezve, a cselekvő egyénben még élénkebbé válik a szükségérzet, hogy cselekvőségének oksági substratumát felkutassa, megállapítsa. Midőn tehát valamely cselekmény képzete az öntudatban feltűnik, vele rendszeren felmerül az oksági viszonyba hozatal szükségének képzete. Ha az agy az okszerű cselekvés által feltételezett működést már teljesítette, a képzet gyorsan megéri a kiváltásra, ellenkező esetben az asszociálás feladatát is meg kell oldania, ami néha, különösen midőn a cselekvés szükségérzete a gyors megoldást parancsoiólag sürgeti, nagyon is nehézé válhatik. A teljes valutával rendelkező cselekményeket nem ilyen körülmények közt szoktuk kitermelni. Ellenben, ha az asszociációs pálya könnyebben közvetíti az ingert, annál könnyebben, mennél többször közvetítették, az asszociáció művelete is könnyen elkészül. A még rendelkezésre álló erélymaradványt és időfelesleget az egyén felhasználhatja, hogy egyéb képzetcsoportokat is az asszociációs működésben való részvételre ingereljen, amely körülmény azután a cselekvést öntudatosabbá, határozottabbá, minden oldalról teljesebbé és tökéletesebbé teheti.

Az ingereknek kijárt pályákon való közvetítése és az *asszociáló pályák kiépítése*, az egyénre nézve főképp akkor lesz elhatározó fontosságú, midőn a cselekvés szükségérzete határozatlan irányban jelentkezik, vagyis midőn tisztában va-

gyünk azzal, hogy valamit tennünk kell, de nem tudjuk, hogy mit és hogyan. Ilyenkor, különösen ha a cselekvés sürgős, a sürgősség képzete által presszionált agyszerkezet annál kevésbé képes a normális működésre, mennél komplikáltabb funkciót kellene végeznie, mennél rövidebb ideje van erre, s mennél jobban igénybe veszi a vér által szállított energia-készletét a sürgősség képzete és a vele asszociált képzetcsoportok kiérelése, — szóval mennél nagyobb szükség volna az agy normális működési képességére. [Ezért az *elmélkedés*, amely fizikájában nem egyéb, mint jó asszociációs pályák kiépítése, revidálása, az uralkodó képzetcsoportok átvizsgálása, felélénkítése és összhangba hozatala, az emberi cselekvés tökéletességének szempontjából óriási jelentőségű. Nincs ember, aki nem elmélkedik, ámde nagyon is kevesen vannak, akik az elmélkedés fontosságával tisztában vannak, tudatosan elmélkednek, s tán még kevesebben vannak, akik célszerűen elmélkednek. Mit tesz az ember, midőn elmélkedik? Mint említettük, átrevideálja az asszociáló pályákat, a domináns képzetcsoportokat újra meg újra átvizsgálja, összhangzásba hozza, az agy mechanizmusát tökéletesíti, s aki az elmélkedés igazi fogalmával tisztában van, mindezt öntudatosan, célszerűen és rendszeresen cselekszi. Az egyén az elmélkedés folyamán nemcsak a képzetek lefolyását, hanem a képzetcsoportokat is tökéletesíti, s midőn a már-már elhalványodó képzetcsoportokat felélénkíti, újra átdolgozza, az alapképzetcsoportok befolyását a cselekvésre olyképp biztosítja, hogy azok ne csak a tudat küszöbén alul és esetleg, hanem öntudatosan s jelleghöz képest minden körülmények között érvényesüljenek. A képzetcsoportok ezen általános regenerálása különösen ott szükséges, ahol az egyoldalú művelődés azon természetes kimagyarázható veszélylyel fenyegeti az egyéni haladást, hogy az egyén a nem kellően kidolgozott, pedig egyébként uralomra hivatott képzetcsoportokat egyszerűen kimustrálja, mint a fényesen berendezett lakásból elszoktuk távolítani a régi bútordarabokat, amelyek az összhangot megbontják. Ezt a kimustrálási műveletet néha önkénytelenül, máskor többé-kevésbé öntudatosan eszközlik mindazok, akik a felvett képzetcsoportok összhangját egyébként nem biztosíthatják. (Ezért ritka a hívó tudós.) Ám a tökéletes elmélkedés mindig

gyakorlati jellegű is egyúttal. A jól elmélkedő tehát gyakorlati eseteket vesz fel, átbírálja és megjavítja a múltból felidézett asszociációs vagy egyoldalú cselekvést, és a megelőző képzetfolyamatokat átvizsgálva, megállapítja a kárhozható cselekvőségben uralkodó képzetcsoportokat, szem előtt nem tévesztve soha és mindig asszociálva azon alapképzetcsoportokat, amelyeknek minden jövődöbeli cselekvésnél érvényesülnök kell. A pályák is, midön az elmélkedés nyomán fakadó ingerületet ismételve közvetítük, a többször szállított inger hordozására képesebbek lesznek, a szokásos asszociációk pedig idővel oly erőre jutnak, hogy még a tudat küszöbe alól is (virtualiter) kellőképen érvényesülhetnek. A szó teljes értelmében vett jellemről csak ebben a stádiumban szólhatunk. A jó elmélkedés folyamán — hogy továbbra is a természet-tudományi iskola jargonjában beszéljek — azt is észleljük, hogy a képzetek ingerképessége mind jobban erősödik, s a képzetek hova-tovább annyi erővel rendelkeznek, hogy az ingerületnek a mozgató idegekre való áttevődéséhez, tehát a cselekvéshez mi sem hiányzik más, mint az alkalom. Az ingerületnek a mozgató idegekre való áttételét természetesen ismét jelentékenyen megkönnyítjük, ha az inger hatása alatt valamely előre megállapított cselekményt véghez is vittünk, és így a képzet gyakorlati jellegét biztosítottuk. A legtisztább igazságok birtokában, a legmélyebb meggyőződés dacára megtörténhetik, hogy főkép válságos időkben elveink cserbenhagynak bennünket, és valamely oktalanságra vetemedünk, ha elveink s meggyőződésünk szerint cselekedni is meg sem kíséreltük. A jól elmélkedő ember agya, a jól berendezett gazdasághoz hasonlít, amelyben semmi szükséges sem hiányzik, sőt a nélkülözhetetlen túl a hasznossági és célszerűségi igények is kielégítésre találnak. A jól elmélkedő agy működését pedig az okszerű gazdasági tevékenységhez hasonlíthatjuk, amely előre megállapított és határozott programhoz igazodik, ahol ötletszerűleg semmi sem történik, s a cselekvés pillanatában a tevékenységre hivatott tényezők mindig tisztában vannak azzal, hogy mi történjék. Mít szóljunk azonban az olyan gazdaságról, amelyben a megfelelő eszközök beszerzéséről, a gazdasági erők alkalmazásáról, az elodázhatatlan cselekvés pillanatában gondolkodnak, ahol a célszerű-

ségi és hasznossági szempontokat csak az utolsó pillanatban mérlegelik. Elmondhatjuk, hogy ilyen gazdaság kevés van, de az is bizonyos, hogy az emberek nagy része kevesebbet töri a fejét a belső háztartási problémák megoldásán, mint a külső háztartás, a gazdálkodás feladványain. Sőt az emberiség nagyobb részének gondját és idejét az élet gazdasági kérdései, mondjuk, a kenyérkeresés gondoljai annyira lekötik, hogy alig marad ideje arra, hogy az öntudat magaslataira felemelkedve, cselekményeit az ösztönszerűség jellegéből kivetkőztesse, mert csak a tudatos és akart, a megszürt elveken nyugvó cselekvés az, amely az „emberi” jelzőt igazán megérdemli, vagy ami egyre megy: kevésnek jut arra ideje, hogy magából embert faragjon, s még akkor is meg kell jegyeznünk, hogy a siker nem minden fáradozás jutalma (— „multi currunt, sed unus accipit bravium” —), pedig teljes valutájú cselekvést csak az embertől és pedig nem Plató emberétől, hanem a szó igazi értelmében vett tudatos és jellemes embertől várhatunk.]

Ha a támadó képzet és a cél képzete közt nincs meg a közvetlen összeköttetés, vagy a mellékképzetek zavarólag hatnak, illetőleg a véráram-összeköttetés nem elég erős arra, hogy egyéb képzeteknek az öntudatban való fellépését megakadályozza, hiányzik a logikai gondolkodás, mely csak akkor lehetséges, ha a főképzetek kiérlelődési folyamatait mellékképzetek nem zavarják. Az elmebetegeknél az az eset fordul elő, hogy a szokásos képzetek mellett mindenféle mellékképzetek szerepelnek, amelyek a képzetek rendes asszociációját, tehát úgy a helyes praemissák felállítását, mint a józan következtetést egyenesen lehetetlenné teszik, sőt az is megtörténik, hogy a mellékképzetek szokatlan élénkséggel a fő képzetfolyamatok rovására érvényesülnek, s a terepet maguk számára illetéktelenül lefoglalják. Eme mellékképzetek felidézésére s uralomra vergődésére gyakran a legkisebb körülmény is elég-séges, s ők azonnal kizökkennek a logikai gondolkodás kerékvágásából. [Mellékképzetek az egészséges embernél is feltűnnek az öntudat látókörén, de míg a normális ember a megindult mellék képzetfolyamatot megakaszthatja, az elmebeteg arra képtelen, sőt kénytelen túrni azoknak túlsúlyra vergődését és külső megnyilatkozását is.] A beteges jelle-

get nem a mellékképzetek fellépésében, hanem azon körülményben kell keresnünk, hogy a mellékképzetek a főképzetek rovására esetleg kifelé is érvényesülnek. „Ha bizonyos gondolatcsoport gyakran szerepel mint célképzet, az a megfelelő kéregpályákkal annyira megerősödik, hogy mihelyt valamely bár legtávolabbról asszociált gondolatcsoport, valamely izgalom behatása alatt, mint támadó képzet lép fel, azonnal előtérbe nyomul a rendesen jelentkező célképzet is.” A kortikális szövetekben is, épúgy mint az izomzatban, a gyakorlat, a fokozott táplálkozás és mozgás folytán, bizonyos fokig megerősödésnek lehet helye. Ép ezen körülmény, hogy a gyakorlat bizonyos gondolatcsoportokat *uralomra* segíthet, s előidézheti, hogy némely célképzet az összes képzetfolyamatokba belejátszik, s így az összes cselekményekben mint jellege szerepel: minden jellemnek forrása és alapja. [Ez a *nevelés* titka is. Valamely képzetcsoportot *uralomra* segíteni s a megszokás révén odahatni, hogy állandóan mint célképzet szerepeljen: ez a nevelő feladata. A képzetcsoportok *uralomra* vergődését olyképp *biztosíthatják*, ha a növendéket (illetőleg magunkat) *hozzászoktatjuk*, hogy a megfelelő kéregpályákat bizonyos subcorticalis érző centrumokkal közvetlen Összeköttetésbe hozza, és így bizonyos képzeteket állandóan kellemes, másokat kellemetlen érzésekkel asszociáljon, s így az embernek boldogságra, örömetörő ösztönét a nevelés céljaira felhasználja. A *célképzetek* kialakulása nagyon is fontos szerepet játszik az emberiség nevelésében és történetében, mert ezek képezik cselekményeink főrugóit, s amilyenek a célképzetek, olyanok a cselekmények is. önző célképzetek csak önző cselekményeket fognak kitermelni stb. és ellenkezőleg. Az pedig, hogy bizonyos körülmények között a bojtortján fügét teremjen, egyenesen ki van zárva. A jónak és rossznak is megvan a maga mechanizmusa, amelyet előbb ki kell építeni, s úgy hozza létre a maga jellegzetes termelvényeit, önző és nemtelen gondolatok mindenkit kísértenek, a fő az, hogy ezek habitussá ne váljanak és cselekvésünkre irányítólag be ne folyjanak. Ez azonban folytonos küzdelmet tételez fel, amely az ellenkező képzetek megerősítésében és főképp ilyen cselekmények kiváltásában jelentkezik. A tanítás és példa hatalmas eszközök, az altruisztikus és áldozatra kész hajlandóság fel-

keltésére és ápolására, mégis a gyengéd erkölcsi érzék ki-művelése a legszükségesebb, amely mindannyiszor fájdalmasan tiltakozik, valahányszor az igaz, a jó és szépről alkotott fogalmainkkal, illetőleg eszes természetünkkel ellenkezőleg cselekszünk. Aki oktalan vagy tökéletlen cselekményei fölött megtanult bánkódni, az iparkodni fog minden olyant elkerülni, ami lelkiismeretének tiltakozását vonná maga után; éber figyelemmel fog örködni, nehogy újabb fájdalmas szemrehányásokra adjon okot és alkalmat. A zenei hallásra nézve nem lehet kínosabb, mint az akkordok disszonanciája; az összhang megbomlása mindig kellemetlen, de belső világunkban már fájdalmas is együttal.]

Az állandóan szem előtt tartott magasabb erkölcsi elvek cselekvésünknek állandó irányt szabnak, mely a szokás hatalmával megerősödve állandó cselekvési módban nyilvánul, s határozott egyéni karakter kiépítésére vezet. Az idegállománynak ellenálló képességére vonatkozólag csak úgy el kell fogadnunk az átöröklést, mint pl. a bűnözési hajlamosságra nézve az orvosok állítják, hogy a morfinista anyának gyermeke morfinistának születik. A részegség állapotában történt conceptio eredményezheti, hogy az illető alkoholisztikus terheltséggel jön a világra. [Az is lehet, hogy az örökléses terheltség más irányban (esetleg enyhébb) jelentkezik pl. az utód nem epileptikus, hanem epileptiform rohamokban szenved; de gyenge elméjű, illetőleg észbeli tehetsége a középszerűn alul van.] Ez a tétel igen fontos, mert az emberiség erkölcsi nemesbülésének egyik alapforrását képezi, a bűnözés területén pedig sohasem volna szabad szem elől téveszteniünk. Nemes jellem alapja vagy a nevelés, vagy az öröklött hajlamosság. Ahol a nemes jellem hiányzik, ott hiába keresünk nemes cselekedeteket. Aki megfelelő (ön) nevelésben nem részesült és bűnözésre hajlamos szülőktől származott, csak olyan szükség-szerűig termeli ki a rossz jellemének megfelelő cselekményeket, mint az evangéliumi rossz fa, a természetének megfelelő rossz gyümölcsöket. A nemtelen jellem mindig közveszélyes, mely ha cselekményekben nyilvánul, az okos büntetőjogi tevékenység csak oda irányulhat, hogy nevelés útján a jellemet eme veszélyes jellegéből kivetkőztesse. Hogy a kínzás nemes karakter kiépítésére alkalmas volna, józanul alig állíthatja

valaki. Mindenki tapasztalásból tudhatja, hogy a tisztességérzet és gyengéd lelkiismeret leghathatósabban megőrzik az egyént a bűnözéstől és nemtelen cselekményektől. Vájjon a mai büntetési rendszer alkalmas-e, hogy a tisztességérzetet felébressze és a lelkiismeret gyengédségét kimunkálja, e kérdésre aligha találkozunk, aki igenlő feleletet adna.

Említettük, hogy minden organizmus, tehát *az agy működési zavarainak is főforrása*: a fertőző kórhányok, amelyekből a vértorlódás (hyperaemia), illetőleg a szövetek hiányos táplálkozása (vérszegénység, anaemia) származik. A beállt funkciózavarok mindezen esetekben — állítólag — végelemzésben a megzavart emésztési viszonyokra vezethetők vissza. Az emésztési zavarok és következményei: a vér cirkulációjában, a helyes vérösszetételben, tehát a vér chemizmusában beállt zavarok, az agy működéseiben is visszatükröződnek, és csak természetes, hogy az agy abnormális állapota abnormális működésben, az egyén abnormális cselekvésében fog megnyilatkozni. (Találkoztam orvosokkal, akik ezen állítás ellen tiltakoznak.) *A vér chemiai összetételét* a felhalmozódó bomlástermékek ártalmasán *befolyásolják*. Ezért ha a vér az agyban felidézett hevesebb égési folyamatok révén kitermelt bomlási termékeket idejében el nem vezetheti, ha az emberi testben felhalmozott s az emberiség fenntartására destinált tenyészanyag kivezetése, erupciója elmarad, félő, hogy a beteges ingerület valamely büntényben (?) keresi kiegyenlítését. [Ugyanazt mondhatjuk, ha a tüdő a felgyülemlett szén-sav elvezetésére nem alkalmas; ekkor ugyanis a visszamaradt szén-sav a középponti idegrendszert ártalmasán befolyásolja, a nyúltagyra hat és exaltatiót hoz létre, amely annyira fokozódik, hogy az illető önkívületi állapotba (nevezetesen a stádium excitationis-ba) jut, s így annak normális működését lehetetlenné teszi. Ha megfontoljuk, hogy a vér a bomlástermékeket kiválóan alvás ideje alatt vezeti el, megérthetjük, ha a tapasztalás a rendetlen életmódot, az éjszakázást mint a kriminalitás egyik főforrását ismerteti. A fizikai telítettség törvénye azt is megmagyarázza, hogy a túlszűfolt helyiségben hogyan nevelődik a kriminalitási hajlamosság, ebben az esetben ugyanis a szén-sav elvezetése kellő mértékben meg nem történhetik, miután a levegő tele lesz szén-savval és a tüdő

által kiküszöbölt szénsavat majdnem kétszeres mennyiségben szívja vissza. Ennek az az eredménye, hogy a munkás-lakásokban tartózkodók reggel főfájással, vagy legalább is kábult fővel ébrednek fel. (A szénsav mérgezés primárstádiuma.) További káros következményként az étvágytalanság jelentkezik, amelyet a munkás pálinkával fog pótolni, t. i. az egyik mérgezés hatását egy másik mérgezés felvillanyozó hatásával iparkodik ellensúlyozni. Vegyük hozzá még az éjjeli dohányzást, amely a levegő megromlását szintén elősegíti (télen a fűtőanyag is segíti), mindezen tényezők elég hatalmasak arra, hogy az idegrendszer teljes kipihenését többé-kevésbé megakadályozzák, amelyre pedig a napi fárasztó munka után oly nagy szükség volna. Mindezek megmagyarázzák a munkás nagyfokú ingerlékenységét, amely könnyen bűnözésre viszi, anélkül, hogy ez pathologice megállapítható volna. Mire a törvénytudományi orvos — hónapok múlva — a bűnözöt megvizsgálja, csak természetes, hogy normálisnak fogja kijelenteni.] Ha a vér kémiai összetétele beteges változást szenved, *megszülemenek a lázképletek* (a mámor, fájdalom, nemi izgultság, indulat, fáradtság stb.) . . . Némelyek szerint ezen esetekben tágabb értelemben vett vérmérgezésről szólhatunk. [Ha fertőző kórhatalnyok a szervezetben helyet foglalnak, a betegség kezdő stádiumát igen gyakran bizonyos jóleső érzés kíséri. Nagy betegségek küszöbén gyakran halljuk dicsekedni az embereket, mily jól érzik magukat. A morfium- és alkohol-mérgezés esetei ugyanerről tanúskodnak. Talán a közmondás: *Vae tibi ridenti* — és a csapongó jókedvet követő kellemetlenségek, abban a feltevésben lelik magyarázatukat, hogy a mérgezés további stádiumaiban a kellemes érzést bizonyos kellemetlen lehangoltság váltja fel, mely magasabb fokban bénító hatással van.] Ugyanis, *ha az organizmus tartósan akadályoztatik a kiválasztási anyagok elvezetésében*, vagy arra alkalmatlanná válik, az agyszövetekben görcsök és bénulások jelentkeznek, amelyeknek következményei az öntudat zavarai, az önkívület állapotai stb., mely utóbbi esetekben főképen, az egyén nagyon is közel jut a bűnözés terrénumához.

A modern pszichofiziológiai kutatások nyomán elfogadjuk a tételt, hogy minden abnormálisan cselekvő, legalább

is a cselekvés pillanatában kisebb-nagyobb fokú elmezavarban szenvedett. Hogy az elmezavar néha csak múló jellegű, igen sokszor csak nehezen vagy egyáltalában meg nem állapítható, azt elismerjük. Ennek dacára némelyek Rossi-val a beszámíthatóságot vitatják, s magát a pillanatnyi-elmezavart is praemissáiban beszámíthatónak mondják, mint amely maga is a bűnözőnek beszámítható rendetlen életmódból, illetőleg karakteréből ered. Ámde sem a karakter, sem az életmód nem feltétlenül a bűnöző tetszésétől függő tényezők, és a pillanatnyi-elmezavart az egyéntől teljesen független okok is előidézhetik, de meg konkrét esetben, a mondottakra tekintettel, ki merne nyugodt lélekkel határozott véleményt alkotni, s ennek alapján feltétlenül marasztaló ítéletet hozni? [Későn észlelik. Rendesen akkor, amikor a bűnöző már restaurálva van.] A nervus sympathicusnak a középponti idegrendszerrel való belső összeköttetése folytán az organikus életfolyamatok minden akadályozása beteges pszichikai jelenségek felidézésére vezet, amelyek ismét a physicumra káros visszahatást gyakorolnak és esetleg bűnöző cselekményekben jelentkeznek. Igen érdekesek e tekintetben Du Bois-Reymond tanulmányai, aki biológiai kísérleteiben arra a tapasztalatra jutott, hogy a megkínzott állat vérében az organikus életfolyamatokat károsan befolyásoló méreganyag fejlődik. Analogice az embernél is ez az eset állhat be, amit azon tapasztalat is megerősíteni látszik, hogy a lelki gyötrelem gyakran elmebetegséget idéz fel, máskor bűnözési cselekményekbe vagy éppen öngyilkosságba sodorja a szenvedőt. Az érvényben levő kínzó büntetési rendszernek ez a megfigyelés is ellene mond, amely azonban még szakértők részéről sem talál kellő méltatásra, jóllehet a képzetesebb laikus is tudja, hogy a fájdalom (levetség stb.) gyakran még pszichikai szempontból sem eredményezi azt az erkölcsi tisztulást és azt az erkölcsi „in integrum restitutioM, amelyet a régi bölcselők neki tulajdonítottak, hanem ellenkezőleg megátalkodottságra vezethet, vagy a fizikai degeneráció folytán további bűnözésnek forrása lehet. Az *antipathiás képzeteknek* különben is jelentékeny szerep jut a bűnözés tereumán. Itt csak arra terjeszkedünk ki, hogy bizonyos képzetek valóságosan dühbe hozzák az embereket, s mert a képzetek asszociációja individuális és előre meg nem

állapítható, és sokszor az ilyen kényes természetű képzeteket oly mellékképzetek elevenítik fel, amelyek az említett felingerlő képzetekkel csak speciális körülmények közt asszociálódnak, a düh kitörése a felületesen vizsgálódók előtt egyszerűen érthetlenné válik, s egyéb magyarázat hiányában egyszerűen az illető ördögi gonoszságában keresik a rejtély kulcsát. Azt sem kell felednünk, hogy bizonyos reminiscenciák, már-már elhomályosuló képzetek, gyakran a tudat küszöbe alól is érvényesülnek; másrésről pedig olyan érzelmek, amelyekről az egyén maga sem tudna számot adni, fontos és néha döntő szerepet játszanak a bűnözés történetében. A kéregterület táplálkozási és egyéb viszonyai mellett a *véredényrendszer subcorticalis körülményei* is befolyásolják a képzetek fellépését, élnétségét és érzelmi színezetét. A kedélybetegség egyik-másik neménél bizonyos képzetekkel kapcsolatosan, néha érthetetlen vidámság, máskor olyfokú levertség jelentkezik, mely oktan kitörésre készíti a beteget, amelyet azután a laikus ismét csak a gonoszságnak fog tulajdonítani. Mind ezen esetekben a bíró oly képtelen helyzetekbe kerül, amelyekből az anyagi igazság sérelme nélkül, tekintettel a mai büntetési rendszerre, ki nem bontakozhatik. Az oltalmi princípium elfogadásával azonban kikerüljük a veszélyt, hogy a szerencsétlen betegeket az igazságszolgáltatás címe alatt igaztalanul megkínózzuk. Az ideg-, szív- és egyéb betegségek özönével küzdő ember — tekintettel különösen a mai komak fokozatos fizikai degenerációjára — igen könnyen közveszélyessé válhatik és vele szemben minden pillanatban védekezésre szorulhatunk, s hogy ez a védekezés az említett közveszélyesség esetében igazolt, azt senki sem tagadja, de az is bizonyos, hogy a megtorlás a védekezésnek nem alapos, nem is emberies, sőt igazságtalan módja. Ha a közveszélyes egyéneket büntetjük, ez igazságtalan, s a büntetés egymagában a veszélyt nem csökkenti, nem is szünteti meg. Ha a beszámíthatatlanság címen szabadon eresztjük őket, permanens a veszély s a közbiztonság ellen vétünk. „Incidit in Scyllam.” Ami különösen a fájdalom és a levertség érzetét illeti, a kriminológusok azt a (nagyjából elfogadható) tételt állítják föl, hogy minden *nagyfokú fájdalom lehetlenné teszi a normális gondolkodást*, tehát a beszámíthatóságot kizárja. Ezt a

therapisták is elfogadják. Mivel pedig — mondják továbbá — minden bűncselekmény alapján nem egyéb, mint az elviselhetetlenné vált ideges túlfeszültség antiszociális jellegű kistülése, tehát a fájdalmas túlterheltség állapotából való szabadulási törekvés (erőszakos védekezéssel), természetyszerűleg következik, hogy az elviselhetetlen fájdalom súlya alatt sem normális gondolkodásról, sem normális cselekvésről, tehát beszámíthatóságról sem lehet szó, egyúttal az is világos, hogy mennél intenzívebb jellegű a fájdalom, az egyén annál (?) közelebb jut a bűnözés vidékéhez. Ahol a rendes gondolkodás hiányzik, ahol a szokásos akadályozó képzetek nem érvényesülhetnek, ahol a fokozott érzékenység és ingerültség az idegeket rendszeren reagáló képességüktől is megfosztják, vagy azt tetemesen alászállítják, ott minden (?) tényező megvan, amely a kriminalitás megszületéséhez szükséges. De nemcsak a fájdalom, hanem az *öröm* érzetére nézve is azt kell mondanunk, hogy bizonyos határon túl a normális gondolkodást akadályozza, vagyis a subcorticalis centrumok erősebb izgalmi a pszichikai egyensúlyt megbontják, a kéregterület működését, tehát a gondolkodást megakasztják, más szóval: átmenőleges elmezavart, mások szerint inkább „gondolkodási zavart” idéznek elő. [Gondolkodási zavar és elmezavar közt pathologiai szempontból óriási különbség van, mert ahol elmezavar van, ott minden esetben gondolkodási zavar is jelentkezik, a tételt azonban meg nem fordíthatjuk, jóllehet a beszámíthatóságra, tehát a bíróra nézve a két eset analóg esetnek volna tekinthető.] A subcorticalis és corticalis terület normális viszonya biztosítja a pszichikai egyensúlyt. A subcorticalis terület ingerlékenysége fordított viszonyban van a cortex ingerlékenységével. A fájdalom és az öröm érzetének fiziológiai magyarázatára vonatkozólag eltérők ugyan a tudósok véleményei, abban azonban megegyeznek, hogy úgy a fájdalom, mint az öröm túlcsapongásai a pszichikai aequilibriumot megbontják (gondolkodási zavarok). A fájdalom- és az örömméret jelenségei a kéregterület működésére nézve nagy jelentőségűek, mert minden cselekvésnek ultima ratioja, helyesebben szólva, minden tudatos vagy nem tudatos cselekvésnek impulzusa, beidegzési előzménye gyanánt szerepelnek. „Trahit sua quemque voluptas”

A kedélyi élet maximuma expanzív jellegű, az öröm és vidámság túlmértéke specifikus cselekvésre (dal, tánc,) indít. A kedélyi élet minimuma, a depressió állapota az artériák összehúzódását, ezzel az agysejtek hiányosabb táplálkozását, a vér chemizmusának megváltozását jelenti. A depresszió ezen állapotában az egyén elcsendesül, hallgat, esetleg menekül, ha megtámadva hiszi magát, védekezik. Meynert e feltevését az állatok megfigyelése igazolni látszik. Ha (!) tehát elfogadjuk, hogy a bűnözési cselekmények, a fájdalom kitörései, a szenvedő, a pszichikai egyensúlyától megfosztott ember védekező mozgásai, akkor a megtorlás végelemzésben nem egyéb, mint: „afflicto afflictionem addere” (a szerencsétlent még szerencsétlenebbé tenni.) Ha a természettudományi felvilágosodás, ezen tételét megfontoljuk és elfogadjuk, hogy a legnagyobb bűntények elkövetője, tőle független pathologikus jellegű viszonyok közepette keveredett a bűnözésbe, nem gonosznak, hanem szerencsétlennek fogjuk tartani bűnöző embertársunkat, s az utálat és gyűlölet helyett a szánalom érzetének fogunk helyt adni. E felfogás mellett boszúra, *megtorlásra nem gondolhatunk, hanem csak jóakaró felügyeletre*, gyámolításra és gyógykezelésre, mert a pathologikus jellegű kényszerképzetek uralma alatt cselekvőt, vagy a mérgezés (?) folytán beálló mámoros állapotban bűnözőt, beszámíthatatlannak kell tekintenünk. (Egyik eset a tágabb értelemben vett elmebetegség állapota, a másik a pillanatnyi-elmezavar esete.) Józan belátásunk ugyanis tiltakozik az ellen, hogy betegekkel szemben a megtorlás fegyvereit alkalmazzuk. Miután megállapították, hogy mérgezés belülről is bekövetkeztetik, teljesen közönbös, hogy a mérgezés esetében külön „virus rabidum” képződik-e, vagy közvetlenül a mérgezésnek kell tulajdonítanunk a bűnözőnek azon önkívületserű, lázas állapotát, amely a beszámíthatóságot kizárja. Büntetőjogi szempontból az is mellékes, hogy a nemi élet extravaganciáit miképen magyarázzák, vajjon a vérben külön „kéjelgési bacillusok” jelenlétét vitatjuk vagy tagadjuk; fontos ellenben az, amiben a tudósok egyetértenek, hogy a spermatozoák felszaporodása a gerincagyra olyképp hat vissza, hogy bizonyos mámoros állapotot és fokozott ingerlékenységet idéz elő. Egyébiránt bármely permanens jellegű indulat magasabb fo-

kon, mint a normális gondolkodást zavaró kényszerképzet jelentkezik, s előidézi azt az állapotot, amelyet ugyancsak pillanatnyi-e elmezavar állapotának minősíthetünk, annál is inkább, mert némely képzetek beteges túlélénksége folytán a lázas állapotokra jellegzetes hallucináció bizonyos mértékben itt is előfordul.

Kényszerképzetek fennforgására következtethetünk, midőn valaki makacs önfejűséggel ragaszkodik véleményéhez, midőn is az az eset áll be, hogy bizonyos képzetek túlélénksége folytán más képzetek, még a legvilágosabb ellenérvek sem érvényesülhetnek, s a különben is alacsonyabb fokon álló ítélőképesség sem a praemissák, sem az ellenérvek mérlegelésére nem képes; ez az u. n. kapacitálhatatlanság esete, mely különösen az indulat lázában (a vita hevében) elég közönségesen előforduló jelenség. Ilyenkor az egyén a beteges megrögzöttség egész területére nézve, egyszerűen hozzáférhetlenné, érzéketlenné válik. Ezen stádiumban van az a gyerek, aki minden verés dacára sem ad feleletet; az a bűnöző, aki a legnagyobb kínzások közt sem vall. Ám az éremnek másik oldalát tekintve, az, aki véleményéhez egész a martiriumig ragaszkodik és a legnagyobb fájdalommal szemben is érzéketlen marad, az idegen fájdalom láttára is rendszeren ugyanezen érzéketlenséget tanúsítja, s ezért egyszersmind a legnagyobb kegyetlenségekre képes. Ép ezen körülmény, mely a laikus közönséget annyira felláztatja, az emberiségből való teljes kivetkőzés, s a megmagyarázhatatlan kegyetlenkedés, amelyet némely bűnözők a bűncselekmény elkövetésében tanúsítanak, kétségbe vonhatatlan útmutatással szolgál a szakértőre nézve, hogy a bűnözés igazi forrását, az elmebetegséget felismerje és megállapítsa. A kegyetlenkedés tehát az idegek beteges érzéketlenségére vezethető vissza, mely helyesen nem megtorlásra, hanem a beteges állapot megszüntetésére, vagy más alkalmas eljárásra készíti a felvilágosult emberiséget. Az említett két tulajdonság t. i. *a fájdalom iránti érzéketlenség* és a kegyetlenkedés, a vadnépeket tipikusan jellemzi és megfordítva, a fizikai és még inkább a morális érzékenység az agyfejlődéssel egyenes arányban vannak. [Innét magyarázható a gyereknépségnek minden oly történettel szemben tanúsított előszeretete, amelyben harc és háború, verekedés, rablóhis-

tóriák stb., szóval a fizikai erő különféle megnyilatkozásai, a maguk vadságában, szörnyiségében fordulnak elő. A gyerek ugyanis korábban jut tudatára a benne ébredő fizikai, mint a pszichikai erőknél, amazokkal már némi szerepet is játszik a maga körében, ellenben a szellemi torna iránti szeretet többnyire felkeltésre vár, s valljuk meg, hogy igen kevés nevelő és tanár tudja ezt felébreszteni.] Elfogadhatjuk Tolstói azon állítását, hogy a háború és viaskodás szeretete szellemi szegénységre vall. Mindezek s a kegyetlenkedésre való hajlam, corticalis fejletlenségről s ama gyengéd érzékenység hiányáról tanúskodnak, amely a modern embert nemcsak saját, hanem mások fájdalmaival szemben is néha túlságosan susceptibilissá teszik. Ha még hozzávesszük, hogy a szerencsétlen elmebetegék és a lázbetegék önmaguk ellen is dühöngenek, nem csodálkozhatunk, ha mások fájdalmaival szemben is érzéketlenek és viceversa némi megszorítással elfogadhatjuk a tételt, hogy a kegyetlenkedés *többnyire pathologikus* jellegű, szellemi gyengeség kifolyása. Az elmebeteg többnyire kegyetlen, a kegyetlen többnyire elmebeteg. A vadság megmagyarázza a kegyetlenséget és a kegyetlenség a vadságra enged következtetni.

A fixa ideák, illetőleg a kényszerképzelete nagyobbbrészt a tudat küszöbén aluli idegimpulzusokból fejlődnek, s a legnagyobb fokú idegizgalmakat is rendszeren bizonyos fájdalmasan borús közérzet előzi meg, amelynek okáról, épügy, mint a rögeszmék genetikai tényezőiről, még a legélesebb megfigyelő is csak a legritkább esetben tud beszámolni. [Ezek a titkos pszichikai folyamatok, amelyek genezisükben nem, hanem csak eredményükben jutnak tudatunkba, igen gyakran oly erős impulzust adnak a cselekvésre, amelynek az egyén csak a műveltség és önfegyelmzés legmagasabb fokán állhat ellen. A jogosnak és a tisztességesnek megismerése és tudása még nem biztosítja minden esetben, hogy cselekvésünk irányítására elhatározó befolyást gyakorolnak is. Az ismert jó megvalósításához erőre is van szükség, s akárhányszor megtörténik, hogy ellenkező tudatos és nem tudatos pszichikai erők, épen ellentétes és a cselekvő által is kárhóztatott irányba terelik az egyént, úgyhogy a tettes tán legjobban meg van győződve cselekménye hitványságáról, mely az ő alapelveivel homlok-

egyenest ellenkezik. Ezen szomorú tapasztalásban, melyről már Ovidius és sz. Pál is panaszkodnak, az emberiség tragikuma nyilatkozik meg. „Látom a jót és helyeselem — mondja Ovidius — de a rosszat követem”. Az apostol pedig: „Meg van ugyan nálam az akarás, de a jónak véghezvitelét nem találom.....Mert nem a jót cselekszem, melyet akarok, hanem a mi rosszat gyűlölök, azt mívelem”.] A fixa ideák epilepsziás állapotban is gyakran előfordulnak. Az epilepszia, ha szédüléssel rohamok kíséretében jelentkezik, büntetőjogi szempontból a mai büntetési rendszer keretében is többkevesebb méltatásra talál. A *lappangó epilepszia* esetében azonban a bíró ma még alig kerülheti el az igazságszolgáltatás scylláját, mert az epileptikus rohamok csak bizonyos időszakokban lépnek fel, s nyilvánulásukban nem mindig oly szembeszökők, hogy a laikus szem is észrevehetné, azonfelül főképp az egyszerűbb emberek természeti fogatkozásait (az orvosok szerint: minden körülmények között titkolják) inkább titkolják, semhogy mentségül felhozzák, de nem is tudják mindig, hogy betegségekre hivatkozni érdekükben állna. Ha pedig a védelem a deliquens önvallomása alapján a beteg terheltségére hivatkozik, az orvos szakértő annyi gyanúval és oly elfogultsággal vizsgálja meg a beteget, hogy csakugyan azt fogja meglátni, amit akar, hogy t. i. a betegsége hivatkozó veszedelmes simulans, s még jó, ha súlyosabb büntetést nem kap, mint a minőt különben kapott volna. Kivesszük azt a szerencsés esetet, ha a görcsös és szédüléssel rohamok éppen a törvényszék szemeláttára ismétlődnek, amidőn is az orvosszakértő is hajlandóbb lesz megállapítani olyan neuralgikus vagy epileptikus jellegű rohamok fennforgását, amelyek a beszámíthatóságot időlegesen kizárják, mint ez 1895-ben — a lapok szerint — egy bécsi törvényszék előtt megtörtént. [A szokásos orvosi megfigyelés sem ad elegendő támpontot arra nézve, hogy az illető az epilepszia valamelyik nemében szenvedne, vagy nem, mert az alkoholiztikus terheltséggel járó epileptikus rohamok esetleg egy esztendőn keresztül is elmaradnak, a rohamok jelenléte nélkül pedig az epilepsziát megállapítani nem lehet, nem is szabad. A jackson-féle epilepsziát pedig csaknem lehetetlen megállapítani.] Ezen átmenőleges szellemi zavarok alapján, amelyek pedig a kriminális

magatartásnak nem ritkán kizárólagos tényezői, s amelyek a beszámítást szintén kizárják, csak a legkritább esetekben olvashatunk felmentő ítéleteket.

Csaknem minden bűncselekmény kényszerképzetek behatása alatt szülém lik meg, az ily cselekményeket ép ezért inkább nevezhetnők reflex cselekményeknek, mint szabadoknak. A büntettnak tett szemrehányás [a kivételekből csak a kivételes esetekre következtethetünk] sok (!) esetben nem kevésbé alapos, mintha valakinek szemére vetnők, hogy szédül vagy valamitől undorodik s i. t. [úgy látszik, hogy az ó-szövegben a bosszúállásról meg irt szabály — „*enyém a bosszúállás*” — kivételt nem tűr, és nemcsak az egyesekre, hanem az Államokra is vonatkozik. S ha az emberiség gyermekkorában, a lex idejében, a törvény korlátok közé szorította a bosszút, kérdjük, vájjon az emberiség érettebb korában, az evangéliomi világosság és szeretet jegyében nem kell-e magasabbra emelkednünk? S az Államokat az ember nem sajátképére és hasonlatosságára alkotja-e? Vájjon helyes-e azon felfogás, hogy emberiség értelmi színvonalának emelkedésével és kedélyi finomulásával, nagyobb fokú érzékenységgel szemben az Állam ugyanazon magatartást tanúsítsa, amelyet régente? A gyermeket megverjük, a felnőttet ellenben nem verjük, hanem kapacitáljuk, jobb belátásra segítjük és arra bírjuk, hogy belássa cselekményének fonákságát és önmagát kárhóztassa, mert alapos javulást a meggyőződés jobbra fordulása nélkül nem remélhetünk. Ezért a tanításnak és a felvilágosításnak mindig a szeretet és szelídség fegyverébe kell öltözködnie, mert a nyers erő csak a *physicum* felett rendelkezik, a szelídség és szeretet ellenben meghódítja a lelkeket, s ha embertársunknak vérért vesszük, kevesebbet használunk, mintha szeméből könyvet fakasztunk, mert ez a szív vére, a bánat jele, a jobbulás előhírnöke. A beteg gyógykezelésre, a gyenge, az erőtlen gyámolításra, a tudatlan oktatásra, nevelésre szorul, s a büntetésben, a megtorlásban panaces-t keresni, sem az értelmes egyesnek, sem az értelmes egyesek szerves összességének nem válik dicsőségére, hanem szégyenére és gyalázatára.

Nagyobb bűneseteknek, midőn a büntettnak minden emberiségből kivetkőzve érthetetlen kegyetlenséget tanúsít (mint

pl. ép most olvasom, hogy Borsa községben Poncula Mitru elevenen nyúzta meg asszonyát) — amely körülmény biztos jele az idegrendszer beteges állapotának — nem volna szabad nyilvánosságra jutniok, s e tekintetben a sajtó szenzációhajhászását nem lehet eléggé kárhóztatnunk. Hosszadalmas kriminális procedúra helyett, szakértői megfigyelés után, elme-gyógyintézetbe kellene szállítani az ilyeneket. A *sajtó* révén tanulja meg a nagyközönség a bizalmatlanságot és a szeretetlenséget az emberekkel szemben s azáltal, hogy amidőn a fennforgó betegségekre való tekintettel csak menteni lehetne a bűnözőt, a bosszú elvét hangoztatja, nemcsak a bírakat preszszionálja, hanem a közönségben is istápolja az atavisztikus bosszúvágyat, amely válságos időkben hasonló bűncselekményekre ragadja az olvasó közönséget. Midőn az emberi természet tiszteletre- és szeretetreméltóságában való hit alapjaiban megrendül, e szomorú tény megtermi a maga káros gyümölcseit. Az újságok beszámolnak arról, hogy itt loptak a cigányok, másutt egy vándorló erőszakoskodott stb., vajjon nem viszi-e át az olvasó ellenszenvét minden cigányra, még az ártatlan cigánygyerekekre is, és nem kell-e valamennyi vándorlónak megsínlenie, ha egy-egy vándorló bűnöző magatartást tanúsított? „Ex uno disce omnes!” Találkozhatunk egyébként előkelő gondolkodású egyénnel (hja! mindenkinek megvan a maga Achilles-sarka), akik „elvből” nem adnak alamizsnát a cigánynak, akik a vándorló, a koldus elől bezárkóznak, vagy oly kelletlenül és zúgolódva adakoznak, mintha épen az a koldus könyörögne ajtajuk előtt, akiről az újságok írták, hogy lelketlenül elrabolta és megcsonkította a kis gyermeket, hogy a gyermek nyomorúságával megvegye az adakozók szívét s ő busásabb alamizsnához juthasson. Ex uno disce omnes! A szegényen pedig erőt vesz az elkeseredés, a gyűlölet az igaztalan, a vagyonos („ex uno disce omnes”Méle elv alapján) osztálylál szemben, s oda degenerálódik, hogy a bűnözési ingerrel szemben ellenálló képességét hova-tovább teljesen elveszti. Az újsághíreknek még más rossz eredménye is van, így az excentrikus emberre inger gyanánt szolgálnak; a bűnöző igen gyakran az újságból merítette azt a körmönfont védekezést, amelyet a bíróság előtt ő is megkísérel, hátha beválik stb.

Sok körülményre hivatkozhatnánk, mely úgy az újságírókat, mint az újságokat többé-kevésbé kimentí, de mivel mentsük, vagy mit szóljunk a szakértőkről, akik pedig igen sokszor kiszolgáltadják a bűnözőt, midőn megállapítják a beszámíthatóságot ott is, ahol arról szó sem lehet. Nem a névleges szakértőket értem, amilyenek főképp a provincián sokan vannak, hanem azokat, akik a modern természettudományok magaslatán állanak. Ez utóbbiak közül sokan hisznek a büntetés elrettentő voltában, mások ismét a közbosszút jogosnak tartják és Lombroso nyomán esetleg a kiirtás szisztémájának hódolnak, vagy a beszámíthatatlanság megállapításának következményétől — mely a mai büntetési rendszer mellett alig lehet más, mint teljes felmentés — visszahökkenve, jobb meggyőződésük ellenére és annak dacára, hogy az akarati szabadság elméletében nem hisznek, magasabb (politikai) szempontokból kimondják a beszámíthatóságot. Ha az orvosok, akik az akarati szabadságát — legalább rendszerint — tagadják és azt az elvet vallják, hogy „az ember cselekményeinek nem ura”, következetesen megállapítanák, illetőleg kimondanák a beszámíthatatlanságot, rövid idő alatt kényszerítenek a törvényhozásokat, hogy megfelelőbb módon védekezzenek a társadalmat fenyegető veszély ellen, amely a közveszélyesnek ismert és a beszámíthatatlanság címén felmentendő bűnözők részéről fenyegeti. Így marad minden a régi kerékvágásban, s a megtorlási szisztéma további uralmát ép azok biztosítják, akiknek tudományos képzettségük- és meggyőződésüknél fogva kötelességük volna azt megdönteni, és megfelelőbb büntetési rendszer útját egyengetni.

A 18 éven alóli bűnözőkkel szemben a büntetőtörvénykönyvek módot nyújtanak arra, hogy a bíró a bűnözőt felmentse és egyúttal javító intézetbe küldje. Akit elmebetegség címén felmentenek, azt elmeegógyintézetbe helyezik el. Ám a közveszélyes és mégis felmentendő bűnözők ezreit vagy ki-nozzák, vagy futni hagyják. E két véglet közt nincs középút, melyen a közület és a bűnöző egyesek érdekeit biztosítani lehetne, ez a mai büntetési rendszer egyik főhibája. Hiba az is, hogy az önvallomásra a bírák még mindig igen nagy súlyt fektetnek, különösen midőn a bűnözés indokáról van szó, holott akárhányszor megtörténik, hogy a bűnöző — mint

Charcot hipnotizáltja — utólagosan állapítja meg cselekvésének miért-jét, mint az a közönséges életben a büntetőtörvénykönyvek paragrafusaiába nem ütköző dolgokban édes mindnyájunkkal nem egyszer megtörténik, mert senki sem akar oly színben feltűnni, mint aki oktalanul és megfontolás nélkül cselekszik, de meg a védekezésnek ezen nagyon is együgyűnek látszó de igaz formáját, alig akadna bíróság, mely elfogadná.]

A pszichiátria tantétele, hogy *nincs pszichikai zavar a physicum zavara nélkül* (amelyet a scholastikusoknak axiómája olyképen fejez ki, hogy „bonum ex integra causa, malum ex quolibet defectu”), még mindig nem talál kellő gyakorlati méltatásra. A természettudományi iskola másik fontos tétele azonban, hogy *a bűnözésben megnyilatkozó vadság és szerтелenség praesumptiot alkot a bűnöző beszámíthatatlansága mellett*, mind általánosabb elismerésben részesül, s ha egyesek még tiltakoznak, mások ismét, bár az akaratelmélet hívei, hibáztatják azokat, akik épen ellenkezőleg a kegyetlenségben szembeötllő gonoszszágból a beszámíthatóság fennforgására következtetnek. Dr. Koch, ki egyébiránt az akaratelmélet híve, azokat is korholja, akik az egyén beteges ingerlékenységét, túlságos érzékenységét erkölcsi hibának' minősítik, úgyszintén azokat is, akik a feltűnő jeles adományok birtokosát eo ipso lelkileg egészségeseknek tekintik, s az említett kiválóságból az egyén lelkierejére következtetnek, holott épen ezen esetben sokkal inkább feltételezhetjük a lelki élet működéseiben az egyensúly hiányát, s az agyrészletek összműködésének disharmoniáját, mint egyéb esetekben. Az orvosok is könnyen véleményezik a beszámíthatóság fennforgását, ha valaki egyébként értelmesnek mutatkozik, ha a jogszerű és jogszerűtlen iránti érzékéről bizonytságot tesz, holott igen sokan vannak, akik minden idegen cselekvésnek kitűnő kritikusai, saját cselekményeiket ellenben nem képesek józanul megbírálni. Még a cselekmény elkövetésében szembeszökő *ravaszság* sem bizonyít feltétlenül a lelki tehetségek normális egyensúlya mellett, mert a tapasztalás bizonyítja, hogy a nyilvánvalóan elmebetegnek nem egyszer bámulandó furfanggal, ép elmére valló ügyes számíttással valósítják meg terveiket.

A laikusok abban is hibáznak, hogy az idegbetegség okait oly tényékké helyezik, amelyek már maguk is az idegbetegség folyományai. [Az orvosok is gyakran tévednek. Így a gerincgysorvadást még nem is oly régen az onaniából is származtatták, pedig az épen olyan, mint mikor a gerincgysorvadást (tabes dorsalis) a lábizzadás megszűntére vezették vissza (post hoc ergo propter hoc) (L. Purjesz belgyógyászat I. kötet, I. kiad.), holott a lábizzadás megszűnte a gerincgysorvadásnak csak első tünete. Az onaniára is ráfogták, hogy elmebajt hoz létre, jöllehet az onania csak disponál az elmebajra. Ezért Schwartzer a kérdő pontok közül törölte.] így a kicsapongó, az iszákos stb. ha elmebetegségbe esnek, az elmebetegség okául, gyökeréül a kicsapongást, illetőleg az iszákosságot jelölik meg, holott maga a kicsapongás vagy az iszákosság a kezdődő, illetőleg a fejlődő majd kitörő elmebetegségnek csak szimptomái voltak. Ez a csere végzetesen érvényesül a büntető ítélkezés egész vonalán. A szertelen haragtartásból, a gyűlöletből, melylyel a gyíkos áldozata iránt már régtől fogva viseltetett, a bírák a kitörésre készülő elmebetegségekre következtethettek volna, ők ellenben a gyűlöletből magyarázzák ki a gyilkosságot, a közönség pedig a később jelentkező elmebetegséget a szabadságvesztés büntetési intézeteknek tulajdonítja, jöllehet a szerencsétlen a gyűlölködés stádiumában a kezdődő, és a gyilkosság tényében és következményeiben a fejlődő elmebetegség áldozata volt. A karakternek kimagyarázhatatlan és feltűnő megváltozásából, a szakértő elmebetegség fennforgására következtet és hol a kéz, amely a gyógyíthatóság stádiumában feltartóztatná a szerencsétlent? [Az Államok nem hiába többnyire a bevégzett tények elméletének köszönik létüket, hálából talán, csak a bevégzett tények alapján lépnek fel az egyedekkel szemben.] Igaz, hogy a feladat nehéz, és az elmebetegség határait megvonni elméletben tán még nehezebb mint a gyakorlatban, ép ezért nem fogadtak el a Criminal-anthropologiai kongresszusok bizonyos *határozott szimptomákat* olyanok gyanánt, amelyek minden esetet feltétlen bizonyossággal karakterizálnának. Azoknak, akik azt mondják, hogy az elmebetegek kíméletet, az egészségesek (t. i. a bűnözők) büntetést érdemelnek, azt feleljük, hogy még azon esetben is, ha az elmebeteg

és nem elmebeteg bűnözőket teljes bizonyossággal el tudnók különböztetni, akkor is méltán érhetne bennünket az igazságtalanság vádja, mert a nem elmebeteg bűnözőnek ellenállásra való képtelensége is biológiai alapokon nyugszik, amelyről az egyén csak (?) úgy nem tehet, mint az ő esetleges elmezavaráról. Ha pedig a karakter kiképzésének elmulasztását rójuk fel a bűnözőnek, ne feledjük, hogy ezen erkölcsi tevékenység bizonyos fokú értelmi fejlettséget tételez fel, amely nélkül sem jellemről, sem a jellem kiképzésének lehetőségéről, sem az ily irányú tevékenység elmulasztásából eredő felelősségről, illetőleg annak az öntudatban való fellépéséről szó nem lehet, másrészt pedig az említett magasabb fokú értelmi fejlettség ismét az egyéntől (?) független, belső és külső tényezők összműködésének eredménye.

Előkelő pszichopathologusok sürgetik, hogy minden szabadságvesztés-büntetési intézet mellett pszichiátriai gyógyintézetet állítsanak fel. Ezen körülmény is bizonyítja, hogy a szakférfiak mindinkább meggyőződnek arról, hogy *a bűnözés és az elmebetegségek területe két oly egymásba olvadó terület, amelyek közt a biztos határvonalat meghúzni még eddig senki-nek sem sikerült.* Nácie az általa megvizsgált elítéltek $\frac{1}{4}$, Mendel $\frac{3}{4}$ Garnier $\frac{3}{5}$ részéről megállapították, hogy azok csak látszólagos bűnözők, akik a bűnözési cselekményt, mely őket a szabadságvesztés-büntetési intézetbe juttatta, elmebetegségben, illetőleg paralízisben követték el. A modern pszichiáterek Nackevel tagadják, hogy a pszichózist a szabadságvesztés-büntetés idézné fel, és állítják, hogy a szabadságvesztés-büntetés tartama (többnyire az első évben) alatt jelentkező pszichózis, ha nem is volt megállapítható, de fennforgott, még mielőtt e szerencsétlenek a szabadságvesztés-büntetési intézetekbe kerültek. [Ez a vélemény valószínű.] Maga az a körülmény, hogy a pszichotikus kényszer jelenlétét vagy hiányát nem tudjuk (!) megállapítani, aggodalommal tölthet el minden lelkiismeretes bírót, [el kell ismernünk, hogy ez igen nagy baj], ha különben az akarattelmélet híve volna is, mert az emberi igazságérzet visszaborzad azon lehetőségétől is, hogy ártatlanokat — látszólagos bűnözőket — ítéljen el. A legújabb megfigyelések hova-tovább igazolják azt a tételt,

hogy a *bűnözők legnagyobb része pathologikus jellegű tünetek közt kerül a bűnözés területére*, amely tünetek [„néha”] az egyéntől (?) független biológiai előzményeken alapulnak. A bűnöző magatartásnak egyik oka, a bűnöző ingerrel szemben a kellő ellenállási képesség hiánya. Ha a bűnözési külső inger túlságos erős, ha az ellenállási képesség túlságos gyenge, a bűncselekmény ki nem maradhat. Az első esetben tulajdonképeni értelemben vett büntetésről szó sem lehet, mert a törvény bizonyos mértéken túl az ellenállást nem követelheti; az utóbbi esetben pedig határozottan pathologikus jellegű tényezőkben, különösen a nagyfokú ideggyengeségben kell keresnünk a normális ellenálló képesség hiányát. Az ellenállási képességre különös erősítő vagy gyengítő befolyása van a szokásnak. Többször ismétlődő cselekvés nyomán az u. n. jól kijárt idegpályák képződnek. Ugyanis a vérömlés, mely az energiát szállítja, bizonyos agyrészletek felé könnyebben és gyorsabban beállhat, mennél gyakrabban hatolt a vér ugyanazon irányban; de az idegrendszer is könnyebben közvetíti a többször hordozott impulzust. Innét magyarázható meg a szokásos képzetek gyors felélékülése. A tudatos mozgás lassan-lassan a szokás révén reflex mozgássá lesz, s a gyakran ismételt cselekményt az öntudat igénybe vétele nélkül is szabályszerűen válthatja ki a cselekvő. Azonfelül a szokásor ismételt cselekvés nyomán bizonyos hajlamosság fejlődik a cselekmény ismétlésére, a gyors cselekvésre, s ezért a szokásos bűnözők igen könnyen visszakerülnek a gyakran ismételt bűnözés kötelékeibe. A szokás eszközli, hogy a legkisebb fokú inger elegendő arra, hogy a szokásos cselekvést megismételjék [tehát a mi BTK. lopási §-ai értelmetlenek]. — Megállapították, hogy a hipnotizálásra való hajlamosság, úgyszintén a suggestibilitás annál erősebb lesz, mennél gyakrabban hipnotizáltatja magát az egyén. Tapasztalták, hogy a gyakran hipnotizáltnál utóbb valamely fényes tárgy egyszerű megpillantására beáll a hipnózis. Ez a megfigyelés a szokásos bűnözőkkel szemben követett eddigi eljárást irrationálisnak minősíti, mert a visszaesések számából a legtöbb esetben nem a bűnöző nagyfokú erkölcsi romlottságára vagy akaratának perverzítésára,

mint inkább túlságos ideggyengeségére kellene következtetnünk. A nagyfokú ideggyengeség, a túlságba menő ideges érzékenység sokszor a leggyengédebb kedélyű és legintelligensebb egyéneket jellemzi, sőt némelyek szerint egyenesen a legnagyobb szellemi képességek egyik kritériuma. Nem szigorúbb büntetésre, hanem gondosabb gyógykezelésre volna szükség az ilyen esetekben.

III.

A TERMÉSZETTUDOMÁNYI
ISKOLA MÉLTATÁSA.

Ha a jogtörténetet lapozzuk, azt tapasztaljuk, hogy a különböző iskolák, amelyek eleinte — főképp az iskolák alapítóiban — éles ellentétet tüntetnek fel, hova-tovább annyira megegyeznek, hogy utóbb már csak az iskola neve jelzi a különbséget. Emlékezzünk vissza Labeo és Capito iskoláira. Az alapítók életében a két iskola közt a különbsétek egész világára bukkanunk, s íme a tanítványok közt a különbség annyira elhalványul, hogy ha egyik-másik remekjogász valamely iskola hívének nem vallaná magát, meg se tudnók állapítani, hogy melyik táborba tartozott. Ugyanezt láttuk ismétlődni a filozófia, sőt a gyakorlati politika terén is. Az is megtörténik, hogy akik nagyon is távol vannak az elméletben, a gyakorlatban alig különböznek. Valószínű, hogy ezen régmúlt történetek valamelyike ismétlődni fog, s hogy a klasszikus iskola és a természettudományi felfogás hívei — folytonosan küzdve bár — mindig közelebb jutnak egymáshoz az elméletben is, amint a gyakorlatban már nem is sok választja el őket egymástól.

Ha valamely rendszer az eszmék újabb áramlatával szemben túlságos merevséget tanúsít, rendszeren új iskolák születnek, amelyek a túlzott konzervativizmusra hasonló túlzással felelnek. Idő multával a szenvedélyek kihűlnek, salakjától megtisztul az igazság, mely a későbbi kor fia előtt tisztábban ragyog fel, mint a küzdő nemzedékek harcosai előtt, akik azt a bizonyos elfogultságot, amely az igazság kiderítését annyira megnehezíti, teljesen levetközni sosem voltak képesek. A klasszikus és a természettudományi iskola közti harc nagyon is új keletű arra, hogy az igazság mikénti kijegőcödését megállapíthatnák, bizonyos azonban, hogy az eszmék e nagy harca, az emberiség előrehaladásával, a civilizáció gyarapodásával fog lezáródni. A biológiai és szociológiai iskola hívei közt a béketárgyalások már is megkez-

dődtek s míg a két irány megalapítói egymásról tudni sem akarnak, a tanítványok alkudoznak s legközelebb compromissumra lépnek. S ez nem is lehet máskép. A biológiai iskola szerint a bűntény egyszerű biológiai jelenség, a büntetett bűnözőnek született. A szociológiai irány hívei ellenben azt mondják, hogy a bűnözés anyja a társadalom. S míg a kettő az egyént a számításból teljesen kihagyja, a klasszikus iskola hívei a physicumban és a szociális médiumban rejlő determináció mellett az egyéni determinációra hivatkoznak, s míg a két előbbit feltételnek minősítik, a cselekmény kiváltó okának az egyént tartják. Könnyű belátnunk, hogy mind a három iskolának igaza van, a jövő tehát azoké, akik szerencsés kézzel összeillesztik a látszólag különböző elemeket és egy egysítő elméletben mind a három felfogást kellő érvényesülésre juttatják. Azt hiszem, hogy a klasszikus iskola legközelebb jár az igazsághoz, de az elégedetlenek követelésével számolni kell, a megtorlás elvét pedig el kell ejtenie. A hadakozó feleknek pedig jusson eszökbe: „Ne quid nimis”. Az új iskolának tagadhatatlanul sokat köszönhetünk, sok állításukban azonban szinte kézzelfogható a túlzás, az erőltettség. Így ha a kriminalitás profilaxisát és terapiáját életre való gondolatnak kell minősítenünk, a criminális saturatio törvényén már nagyon is meglátszik, hogy a természettudományi tételeket „per fas et nefas” át akarják plántálni. A statisztika jelentőségét is túlhatják, s midőn az egyént a cselekvésből egyszerűen kiküszöbölik s vitatják, hogy az egyén, a physicum és médium kényszerzubonyában teljes tehetlenségre van kárhozthatva, felelősségre egyáltalában nem vonható, mert a cselekményben semmi része nincs: kétségtelenül helytelen álláspontot védelmeznek. Részben mégis igazuk van, mert el kell ismernünk, hogy némely esetben a fizikumban vagy a médiumban oly nagyfokú kényszer rejlik, hogy a cselekmény moralitásáról, tehát a felelősségre vonásról csak alig, vagy épen nem szólhatunk. Ezek azonban a kivételes esetek, amelyek a szabály általános érvényét meg nem dönthetik. Elismerjük továbbá, hogy folytonosan degenerálódó emberanyag napról-napra gyengébb lesz arra, hogy az ellenséges determinációval szembe szálljon, de hogy a küzdelemre egyáltalában képtelen, azt nem fogadhatjuk el. A bűnözésben

bizonyára az egyén hanyagságának és az önfegyelmezés hiányának is megvan a maga része, amit viszont az újabb irányok hívei tagadnak.

Hibájuk az is, hogy az általános „emberi”-t, a „nemzeti” rovására túlságosan előtérbe tolják, pedig a világpolgárságra, — melyet Concha nem minden alap nélkül tulajdonít a kereszténységnek — az emberiség még nem érett be, sőt hogy még nagyon is messze van attól, semmi sem bizonyítja jobban, mint az az óriási recenzus, amelylyel a világpolgárság apostolainak egyes elejtett nyilatkozatait fogadják, jóllehet magát az elvet, szelídebb interpretációjában, maga a kereszténység is régóta hirdeti s voltak idők midőn már-már azt hittük, hogy annak valóra váltása küszöbön van. Bizonyos az, hogy ma a patriotizmus eszméjét túlhajtják s különösen ami a büntetőjog területét illeti, nézetem szerint sokkal igazabb volt a középkor felfogása, mely az egyént a maga joga szerint ítélte, mint a mai codexek álláspontja, midőn a nemzetit az idegenből jött bűnözőre is ráerőszakolják, jóllehet bizonyos határig ennek is megvan a maga jogosultsága. Talán még nagyobb baj, hogy a reformtörekvéseket egyes kijelentésekkel diszcreditálják. Wargha pl. azt mondja, hogy a büntetőjog reformjáért folytatott küzdelem, csak töredéke annak a világra szóló nagy harcnak, mely a két ellentétes világnézlet: a természettudományi és a metafizikai és azok hívei közt foly le. A természettudományi iskola ez idő szerinti képviselői szerint az ő alapelveik, a mai vallási, filozófiai, politikai és szociális felfogással ellenkeznek, úgyhogy rendszerüket — állítólag — csak az uralkodó rendszerek romjain építhetik föl. Azt mondják ugyanis, hogy a büntetőjogi körül a felfogások azért különböznek, mert a konzervatívek és a reformerek az ember lényegéről, lényeges viszonyairól stb. más és más felfogással bírnak. Így aztán megérthetjük azt a heves ellenmondást, amelylyel a természettudományi iskola minden oldalról találkozik. Az igazság érdekében ki kell jelentenünk, hogy a természettudomány nem minden képviselője vallja az említett elveket, bár nem tagadjuk, hogy még Liszt szavai is — bár a tudomány mellett a hitnek is *salvus conductus*-t biztosít — elég okot adnak az aggodalomra. Tény az, hogy az új rendszerek eredetileg empirikus alapokra támaszkodtak s csak

újabbán akarják a „positivismus”-sal összefüggésbe hozni őket. Nézetem szerint az anthropologiai iskolának akár biológiai akár szociológiai vívmányait (és nem hipotéziseit vagy filozófiai erőlködéseit), hívó, hitetlen, determinista egyaránt elfogadhatja. Reichard egyik értekezésében (21. 2.) ugyanezt mondja.

Míg némelyek azt a gyanút keltik, mintha a büntető-jogot alkalmas területnek tartanák arra, hogy az emberiség legszentebb meggyőződése ellen kirohanásokat intézzenek, mások ugyancsak a reformok mezején, társadalomellenes törekvéseiket akarják értékesíteni. A reformtörekvések veleje sokkal könnyebben érvényesülhetne, ha az igazságnak s nem a jelzett idegen tendenciáknak értékesítéséről volna szó. Aztán kár volt azt a pár szóval megállapítható igazságot a filozófiai rendszerek hibáival, mindenféle hipotézissel úgy össze-vissza bogozni, hogy az ember szinte belefárad az igazság kikeresésébe, a búza meg a konkoly szétválasztásába. Mikor egy-egy munkát elolvastam, mely a reformtörekvéseket tele torokkal hangoztatja, szinte kiérlelődött bennem az a gondolat, hogy nem úgy tesznek-e a mi tudós uraink is, mint némely rossz boltos, aki egy-egy kétségen kívül jó portékával boltjába édesgeti a közönséget, hogy aztán száz más rosszat varrjon a nyakába. Egyik oldalról azt hiszem Fayer is erre céloz, midőn azt mondja, hogy az igazságok köpenyével „tulajdonképen a társadalom felforgatására irányuló törekvéseket leplezik.” A reformtörekvéseknek igazi oka mégis sokkal mélyebben fekszik s a reformot sokan óhajtják, akik pedig minden társadalom vagy vallás ellenes tendenciától távol állanak. (Később erről bővebben.) Tagadhatatlanul azt is érdemül kell tulajdonitanunk, hogy az igazság megállapításán a falakon belül is fáradoznak, sőt Wargha, ugyanakkor midőn a pokol az eredendő bűn és egyéb „vallási és bibliai allegóriák” felett élcelődik, a lombrosianismust is lealcázta s az epuratio (eliminatio) elvével szemben emberségesebb felfogás mellett kardoskodik. Ez volt egyik oka annak, hogy a természettudományi iskola ismertetésénél nyomon követem Warghát, sőt néha az ő terminus technikusait még olyankor is alkalmazom, amikor meghaladott álláspontot képvisel. Így pl. Wargha

folyton vérmérgezésről szól, holott ezt az orvosi tudományos világ Wargha interpretációjában nem ismeri.

Nem tagadhatjuk továbbá, hogy a természettudományi iskola, midőn a közönség figyelmét büntetési intézeteink tettet és lelket ölő munkásságára felhívja, kétségtelenül humánus irányú missiót teljesít. Midőn továbbá azt mondják, hogy a bűnözésnek fizikai gyökerei vannak, s a bűnöző cselekmény kiváltó okát igen gyakran a nagyfokú külső ingerben, vagy a bűnöző túlságos ingerlékenységében kell keresnünk, olyan igazságot hangoztatnak, amely ha nem is minden esetben (mint azt a kriminológusok hirdetik), de néha kétségtelenül beválik. Csak az a baj, hogy ami egyszer-mászor kivételesen beválik, azt általános érvényű szabály gyanánt szeretnék feltolni. Nagy hanganon hirdetik, hogy aki a büntetről tiszta képet akar alkotni, annak ismernie kell az emberi cselekvés fizikáját is. Bizonyára sok köszvényes természettudós van, aki annak dacára, hogy a járás-kelés fizikáját, helyesebben mechanizmusát ismeri, még sem tud úgy járni, mint némely együgyű iskolásgyerekek, aki pedig nemtis hallott a járás fizikájáról. Mikor még a hanghullámok hosszát és a hang rezgési számát kiszámítani nem tudták, akkor is voltak kitűnő zenészek, és bizonyára voltak kitűnő bírák azok közt is, akik az emberi cselekvés mechanizmusát nem ismerték. A cselekmény fizikai oldalának csak kivételesen van oly jelentősége, amelyet ismerni a bíróra és a jogászra nézve kívánatos lehet. Mindenesetre azonban sokkal kevesebbet fogunk véteni az igazság ellen, ha a cselekvés fizikai feltételeit, az esetleges abnormális tényezőket a maguk valóságában megismerjük, mintha mindezekkel nem számolva, derűre-borúra mindent az egyén számlájára írunk. Azt hiszem nagyon is ideje volt annak, hogy a tudomány a maga követeléseivel lépjen föl, mert a régi bírákat ha a tudomány nem, de az istenfélelem és a lelkiismeret eléggé megkötötték arra, hogy igazságot akarjanak szolgáltatni; ahonnet azonban a vallásosság a maga motívumaival kivonult, ott kívánatos, hogy legalább a tudomány fáklyája lobogjon fel, kíméletre és emberszeretetre tanítva azt az elemet, amely az emberek legkényesebb javaival gyakran csak úgy sebtében és a kellő komolyság nélkül rendelkezik.

úgy látszik, hogy az idők a bajokkal a megfelelő orvosságot is beérlelik.

Készségesen elismerjük azt is, hogy a rendelkezésünkre álló képzetekkel dolgozunk, azt se vonjuk kétségbe, hogy mindig a legerősebb képzet diadalmaskodik; de az érett embertől még se lehet elvitatni, hogy képzetvilágának mikénti alakulására befolyhat, megválogathatja a forrásokat, amelyekből elveit meríti s a képzetek és eszmék megerősödésének, úgyszintén a gyakorlatba való áthelyezésnek titkát megismerheti, s hogy (potentialiter véve) ez a rendes eset, a többi pedig a kivétel; ezért nagyon igaza van Fayernek, midőn azt mondja: „A merev általánosítás, az egyenlősítés . . . az új iskolák tanainak gyenge oldala.” Végül kérдем, mire alapítja a természet-tudományi iskola a maga tételeit, különösen ami a képzetek kielérlelődését és a cselekmények genesisét illeti? Vájjon Meynert, Exner vagy Fechner látták a gondolatok megszületését, figyelemmel kísérhették az idegrendszer munkáját? S a képzetek lerakódó mezejét, vagy az eszmék felélénkülésének titokzatos mechanizmusát teleskoppal avagy mikroskoppal megvizsgálhatták-e? Az említett tudósok még oly plausibilisnek látszó hipotézisei előtt hajoljunk meg, s többre becsljük az évezredekben át leszűrődött igazságoknál? Csakugyan igaz volna, hogy csak a régi filozófiai, vallási rendszerek romjain építhetjük fel a modern igazságszolgáltatás csarnokait? Aki ezt állítja, az nem ismeri az evolúció törvényét. A természet nem erre tanít bennünket. A nagy természet az egymásból való békés fejlődés barátja. Akik pedig minden áron le akarják rombolni azt, amit évezredek építettek, vigyázzanak, nehogy maguk is a romok alá kerüljenek.

A természettudományi iskola egyik sarkalatos tévedése, az akarat-szabadság tagadása. Bizonyára sok gondot adott a deterministáknak, hogy a jog és a kötelesség fogalmait, amelyek nélkül nincs felelősség, nincs büntetés, nincs társadalom, amelyekre tehát feltétlenül szükség van, hogyan mentsék meg a determinizmus özönvizében; miféle új tartalmat adjanak azoknak a fogalmaknak, amelyek míg egyrészt a determinizmus exigenciáit kielégítik, a társadalom aggodalmait is lecsillapítják. Azt hiszem azonban, hogy könnyebb volna fából vaskarikát csinálni, mint az említett problémákat megoldani.

Nem tudom, hogy a szoros értelemben vett jogi vagy pláne a büntetőjogi cathedrákon determinista tanokat hirdetnének, tagadhatatlan azonban, hogy a determinisztikus mozgalom hullámcsapásai hozzánk is eljutottak s a determinizmusnak úgy a tudományos mint a hivatalos (bírói) világban igen előkelő képviselői vannak. Lássuk tehát a determinizmust közelebbről, azután pedig meg fogjuk kísérelni a szerintünk helyes álláspontot pozitív alakban is kifejteni.

A természettudományi iskola pozitívizmus hitvallását követi, midőn a külső természetben uralkodó kényszerűséget a belvilág körére kiterjeszti. A természettudományi iskola dicsekszik, hogy csak tényekre támaszkodik midőn elveit hangoztatja, s íme tagadja a tényt, és a pozitívumot negatívummal helyettesítve, arra építi rendszerét. Tény az, hogy a külső világban kényszerűség uralkodik, ám az is tény, hogy az ember belső világában, kisebb nagyobb mértékben a szabadság elve érvényesül, s e két tény közt ellenmondás nem lehet. A *pozitívista büntetőjogászokat* nem is a tapasztalás tanúságai, hanem rendszerök hibái kényszerítették arra, hogy az akarat szabadságát megtagadják. „Az új irányoknak — írja Fayer — nemcsak kiindulási pontja, de egyszersmind alaptétele is az, hogy az ember akarata nem szabad. Kétségtelenül elhamarkodott volt, hogy a szabad akarati kérdés mikénti eldöntését — *determinismus*, indeterminismus — ide mint alaptételt belevonták. Ezen természettudományi és bölcsészeti fogalommal hamis szempontok vitetnek a büntetőjogba ... e tudomány nem tarthatja magát sem a determinizmushoz, sem az indeterminizmushoz, felhasználja az akarati elemet, hogy ez által az ember erkölcsi ellentállási képességét erősítse, de számba veszi a determinisztikus elemet is . . .”

A determinizmus nem új tan, de a büntetőjogba csak újabban vitték be. A determinizmus *értelmi* kiadásában, azt állítja, hogy az akaratot a fensőbbnek ismert jó, feltétlenül (cselekvésre) ad agendum determinálja. Az akarat tehát mérlegeli az indokokat, az indokok egyenlősége esetében pedig úgy jár, mint nominalista tudós számára, nem tud választani

és tétlenségre van kárhozthatva. *Cartesius és Leibnitz* az értelmi determinizmus első modern képviselői, akik csak a libertás a coactione-féle szabadságot ismerik el: „Ut a nulla vi externa nos — determinari sentiamus”, mondja Cartesius. Leibnitz pedig; „Omnes actiones sunt determinatae quia semper datur ratio inclinans.... ut sic potius, quam aliter fiat”. (L. Stöckl. Bölcs, tört.)

Az *erkölcsi determinizmus* szerint, az akarat elhatározására, a jellem és az indító okok szükségképi befolyást gyakorolnak. A *jellem*, a szellemi szervezet sajátossága, velünk született és változhatatlan. Ez utóbbi tételt nem minden determinista fogadja el. Akik azonban elfogadják, azok szerint a jellem, még az indító okok minősítésére is szükségképen befoly, mert a jellem határozza meg, hogy a különböző indító okok közül, melyik lesz a döntő indok, mely az akaratot cselekvésre determinálja. Akik ellenben az oktatás és a nevelés befolyását, sőt az önművelődés és az önnevelés lehetőségét sem tagadják, különösen az utóbbiak, már inkább csak *névleges deterministák*, mert főképp az önnevelésben és az önművelésben olyan determináció rejlik, amely a cselekvő alanyból indul ki, ezeket tehát közvetett indeterministáknak nevezhetnők. A *fizikai determinizmus* szerint, az embert külső fizikai ok készíti a cselekvésre, mely az emberi megismerésben bizonyos magasabb indokokat vált ki, amelyek azután az akaratot föltétlenül determinálják. A *külső okok* behatása alól az ember nemcsak, hogy nem szabadulhat, hanem azok minden működése fölött egyenesen uralkodnak. A deterministák a külső ok meghatározásában eltérőleg vélekednek. A *materialisták* szerint, az ember mindig fizikai okok által határoztatik a cselekvésre, amely fizikai okok nála, mint erősebb indokok szerepelnek. A *pantheizmus* szerint, Isten működik az emberben, tehát jót, rosszat, mindent Istennek kell tulajdonítanunk. *Luther* és *Kálvin* praedestinációja szerint, maga Isten tárja az emberi megismerés elé azon erősebb indokokat, amelyek által azután vagy jóra, vagy rosszra határoztatunk. A *fatalizmus* szerint, az emberi természetén bizonyos szükségszerűség uralkodik, s az egyén erkölcsi természete, jelleme — melyet semmiféle erő

meg nem változtathat — határozza meg, hogy melyek lesznek azon erősebb indokok, amelyek cselekvésre bírják.

Ma a materialisztikus magyarázat divatos. Az emberben csak azok a természeti erők működnek, amelyek a többi anyagi lényekben, cselekvésében ugyanazon természeti törvények uralma alá van helyezve, mégis azzal a különbséggel, hogy az indokok kiérlelődését néha passive szemlélheti. A tételt, hogy az ember mindig fizikai okok által határozatik cselekvésre, amely fizikai okok nála mint „erősebb indokok” szerepelnek, kereken *tagadjuk*. A becsület, jóhírnév, igazságosság, békesség, szabadság, tisztaság, szemérem, fegyelem, szeretet, gyűlölet stb. nem fizikai okok, mégis cselekvésre bírnak és pedig akárhányszor, az érzéki vágyótehetség legerősebb ingerével szemben is. „Et non faciebam, quod incomparabili affectu, mihi amplius quoque placebat.” Szt. Ágoston ezen vallomása naponta ismétlődő tény, nem pusztán állítás. És melyek azok az *erősebb* indokok? Amelyek cselekvésre determinálnak, s mert mindig az erősebb indokok bírnak cselekvésre, mindig azok az erősebbek, amelyek hatása alatt a cselekvést kiváltottam. Néha tehát a magasabb, máskor ismét az alacsonyabb rendű indokok az erősebbek, de mindig az erősebb győz, tehát amelyik győzött az volt az erősebb. Sehol nem észlelhetjük világosabban, mennyire *igaza van Fayernek* midőn azt írja, hogy „a motívum súlyát az ember állapítja meg ebben áll az ő relatív szabadsága. Ha egy cselekmény végrehajtása mellett tíz motívum szól, ellene csak egy, akkor az egyén, kire ezek a motívumok hatni iparkodnak, eldöntheti, hogy a tíz motívumra nem hallgat, hanem hallgat az egyre és azt követi, mert az az egy motívum nyomósabb mint mind a tíz. Ő tehát nem rabja a motívumoknak. Csak akkor volna rabjok, ha a motívumok önmagokban viselnék súlyokat, ha anyagi erő jellegével bírnának, hol a *physicum* az útjában álló gyengébb *physicumot* eltolja. De a hol az útban álló *physicum* maga adja meg a *reá* nyomuló erőnek a súlyt, ott annak engedni nem absolute kénytelen, mert a *reá* ható erő egy részét ő van hivatva produkálni. De azt hozzák fel, hogy az ember a motívumok súlyszerinti osztályozását a saját *jelleme, intelligentiája, szervezeti dispositiói* s több efféle tényező szerint viszi véghez. Az igaz. Csakhogy

ezek nem oly feltétlenül uralkodók, hogy az egyéni mérleget és ez alapon a választást teljesen kizárnák. Ha ezek határozott tényezők volnának, előre meg lehetne mondani, hogy bizonyos körülmények közt bizonyos ember mit fog tenni; — amint némely esetekben meg is mondható. De csak hozzávetőleg, sociologikus biztossággal. A büntetőjogban szükséges biztossággal, úgyhogy annak alapján valakit sújtani szabad volna, nem mondható előre semmi. Ha azonban a karakter, az értelmiség és a szervezeti dispoziciók *nem absolut tényezők*, akkor kell még valaminek lenni, ami ezeket kiegészíti, és ezt nevezzük akaratnak. A deterministák a szabadságot csak absolut szabadságként akarják feltüntetni. Holott létezik relatív szabadság is, vagyis relatíve szabad mozgás, relatíve szabad választás.”

Ha a deterministák tanát vizsgáljuk és keressük, hogy csakugyan mindig győz-e a fizikailag erősebb, *a történelem* furcsa példákkal szolgál. Dávid legyőzte Góliátot, tehát erősebb volt. Miltiades megveri Xerxest, Hannibál legyőzi a római hadsereget, Hunyady a törököt, s Napóleon diadalmasan száll szembe Európával, s kimondaná, hogy a felsorolt esetekben *a fizikai erő túlsúlya* győzött, pedig a fizikai deterministák szerint a dolog másképp nem is lehet. A természetben ennek mását nem látjuk. A három libából álló csoportot a nagyobb csoport bizonyosan megveri, Lombrosoval szemben pedig, aki az emberek közt a faji különbséget vitatja, felemlítem, hogy a galamb akárhányadmagával sem kísérli meg szembeszállni a sólyommal, s az állatvilág feltétlenül respektálja a túlerőt. Nem így az ember. Az ember szembe száll a túlerővel és akárhányszor a gyengébb győz. Győz ügyességgel, fortélylyal, kitartással, leleményességgel, bátorsággal vagy szerencsével¹⁾, de akárhányszor legyőzi az erősebbet. Az indító okok világában ugyanezt tapasztaljuk. Az az indok, melyet az érzéki vágyótehetség, bár a szokás hatalmával erősödve előterjeszt, nem mindig győz: ezt is a tapasztalás bizonyítja. A motívumoknak ugyanazon egyén életében is más

¹⁾ Pedig ezek nem fizikai kvalitások, s még ha ezt elismerjük is, legfeljebb szerkezeti differenciákra vihetők vissza, amelyekre már az erély megmaradásának törvénye nem alkalmazható.

és más súlya van. A motívum, mely ma erősebb, holnap gyengébb lehet; itt tehát nem a fizika törvényei szerint kell meghatároznunk a motívum súlyát, mert ebben az esetben a motívumnak minden esetben és minden egyénél egyforma súlylyal kellene bírnia. A 2 kilós nehezék, a mérleg egyik serpenyőjébe téve, minden esetben leveri a másik serpenyő 1 kilós nehezékét, s ez mindenütt így van, ez a fizika törvénye. A motívumnál ugyanezen törvényszerűséget nem tapasztaljuk, tehát más törvénynek kell érvényesülnie, melyeta fizika törvényeivel össze sem hasonlíthatunk. A materialisták „frontális” embere, mindezt a maga tapasztalásából tudhatja. Ha pedig az indokok *morális erejét* tekintjük, ugyanezt tapasztaljuk. Itt már hivatkozhatunk a körülményekre is, amelyek az indokok erejét néha csökkentik, máskor pedig növelik. Látjuk azonban, hogy Cartesius „fensőbb” indokai a legkedvezőbb körülmények közt sem győznek mindig, még akkor sem, ha az értelem azok fensőbbiségét feltétlenül elismerte és Ovidius panasza: „Videó meliora proboque, tamen deteriora sequor”, nem a költő egyéni, hanem az egész emberiség fájdalmas köztapasztalata. Sokkal közelebb járunk a valósághoz, ha azt mondjuk, hogy a motívum súlyát inkább az egyén által *kitűzött cél* határozza meg. Említettük, hogy nagyobb fizikai súlykülönbségnél soha nem fordulhat elő, hogy a nehezebbet könnyebbnek, a könnyebbet nehezebbnek minősítsük, a motívumokkal ellenben ez, még ha ugyanazon célról van is szó, igen gyakran megesik, s így történik, hogy az ember néha jobb meggyőződése szerint, máskor annak ellenére cselekszik, más esetben ismét köpönyeget fordít s meggyőződését is, céljait is változtatja.

A materialisták embere a *gyerekember*, akinek se célja, se elve, se meggyőződése, akiben a fensőbb megismerő és vágó tehetség zászlót még nem bontottak, akitől tehát morális értékű cselekményt nem várhatunk. Az *erkölcsi ember* ott kezdődik, ahol az egyén a megismerésben felhalmazott anyagot feldolgozza, céljait kitűzi, s a belső és külső akadályokkal szemben, a programszerű küzdelmet fölveszi. Míg az ember önelhatározó erejét nem értékesíti, céljai nincsenek, nem annyira határozott tényező, mint inkább a körülmények játéklapdája, bábu, mely minden szeszélynek hódol, kormány-

nélküli hajós, kit minden kedvezőtlen tényező kitérít irányából: addig nem mondhatjuk, hogy az állatvilág körén fölülemelkedett. Ez az idő, midőn az egyén mint *kiskorú* („sub tutoribus et actoribus”) gyámi felügyeletre és istápolásra szorul (mely néha — sajnos — egy egész életet vesz igénybe), csak fejlődési, átmeneti korszak, mely a igazi érettséget, midőn a nemes emberi természet a maga teljes fenségében kibontja szárnyait, — megelőzi és előkészíti. Az emberi természet kiváltsága éppen abban nyilvánul, hogy céljait a legkedvezőtlenebb körülmények közt is kiviszi, önelhatározó erejével megvalósítja. Midőn célt tűzök ki és önmagammal, a rendelkezésem alatt álló tényezők természetével, a körülmények hatalmával számolva, mint bátor és ügyes hajós, felhasználom az ellenkező szeleket s a fenyegető hullámok hátán is eljutok az óhajtott kikötőbe: csak akkor érdemlem ki igazán, hogy „ember” -nek nevezzenek. De valamint a tenger megköveteli a maga áldozatait, úgy az erkölcsi világnak is megvannak a maga katasztrófái, s éppen nem tagadjuk, hogy az emberi törekvéseknek bizonyos percentje szintén megtörik a viszonyok ellenkezésén; általában mégis elmondhatjuk, hogy az okos számítás, a megfontolás, ha kellő kitartással párosul, rendszeren győz és célját éri. A *kereszténység* bármely médiumban biztosítja a lehetőséget, hogy magunkból — a szó legnemesebb értelmében véve — embert faragjunk, vagyis az ember eszményét, egyéniségünkhöz mérten, önmagunkban megvalósítsuk. Minden embernek van annyi szabadsága, amennyire szüksége van, hogy emberré válhasson, s ezzel egyszersem mind tulajdonképeni célját elérje. Mielőtt az akarat szabadságáról szólnánk, tisztába kell hoznunk, hogy mit értünk a „*szabadság*” kifejezése alatt.

A determinizmus szerint, az akarat szabadsága az elengedő okság elvével meg nem fér. Szerinte a tények, az indító okok szükségképi eredményei. Az értelmes lényt képek és eszmék bírják cselekvésre. (Ez utóbbit már csak kivételesen ismerik el.) Azt mondják, hogy minden *képzetben* megvan a mozgási tendencia, minden eszme erőt képvisel. Ha birom a *szabadság eszméjét*, ezen eszmében elrejtett erővel, az idők folyamán, szabadságomat is megszerezhetem. *Fouillé-nek* ezen u. n. egyezményes rendszere tehát elismeri, hogy szabadok

lehetünk, de szabadságunk nem velünk született, sőt fizikai berendezésünknel fogva egyenesen a determinizmusra vagyunk kárhozthatva, de eszméink által megközelíthetjük a szabadság állapotát. Mi sem mondjuk, hogy az ember fizikai berendezésénél fogva szabad, hanem a szabadság lehetőségét az ember eszes természetében keressük. *Wargha* szemrehányást tesz az indeterministáknak, hogy a szabadságot efféle kicsinyes példákkal igazolják: ha akarom felemelem kezemet, ha akarom leeresztem teszem amit akarok, tehát szabad vagyok. E példák nem oly szellemesek mint *Wargha* szeretné, s tán kicsinyesek is, de mégis bizonyítják, hogy bizonyos *apróbb feladványokat*, bármikor és teljes szabadsággal oldhatunk meg. Ebből ugyan nem következtetjük, hogy a nagyobb dolgok véghezvitelére szükséges fizikai és pszichikai feltételekkel is közvetlenül rendelkezünk, nem is akarunk az e fajta apróságokkal dicsekedni, mert az ilyen kicsinyes problémákból épen nem tűnik ki az ember fenséges természete és az erkölcsi szabadságra való magasztos hivatása, annyit azonban mégis mondhatunk, hogy bizonyos kisebb fokú szabadsággal, már természetünknel fogva rendelkezünk. A szabadság magasabb fokozataira csak potenciális képesítésünk van, a szabadság alacsonyabb szféráira ellenben, természetes és aktuális képesítést nyertünk. A *tökéletesebb szabadság* előkelőbb értelmiséget feltételez és amint a megismerés köre tágabb és teljesebb lesz, szabadságunk területe is nagyobbodik. Aki sokat tud, sohat megtehet. A korlátolt tudásnak, korlátolt szabadság felel meg. A korlátlan tudásnak ellenben korlátlan szabadság felelne meg, vagyis a mindentudás és a mindenhatóság korrelát fogalmak. Az említettek közül következik, hogy szabadságunkat növelhetjük, irányíthatjuk, korlátozhatjuk s az ember eszméjének megfelelő *szabadságot megszerezhetjük*. A megismerés azonban, mely csak a választást teszi lehetővé, a szó valódi értelmében vett szabadságnak nem kizárólagos feltétele, el is kell magunkat határoznunk, s az elhatározást meg is kell valósítanunk, mert a szabadság sokkal inkább gyakorlati, mint elméleti fogalom.

Igaz, más a szabadságnak a *lehetősége* és más a gyakorlása („cselekedjétek és lássátok”), még sem fogjuk szabadnak mondani azt, aki tényleg nem szabad. A szabadságnak

különben is nagyon sokféle *árnyalata* van. A fogoly, ki fogóságából és láncából szabadulhatna, szabad is, meg nem is. Az ember, ki szenvedélyei fölött uralkodhatnék, de tényleg szenvedélyeinek rabja, bizonyos tekintetben szintén nem szabad. Midőn az „ember” szabadságáról beszélünk, mindig csak a szabadság gyakorlásának lehetőségére, a potenciális és nem a tényleges szabadságra, a szabadság gyakorlására gondolunk, amely már a lehetőségnek valóra váltása, a tehetségnek gyakorlása: az „egyén” szabadsága. Bizonyos határokon belül már a szabadság lehetősége is megállapítja a felelősséget. Más dolog felfegyverezve lenni, ismét más a fegyvert használni, eredményesen vagy eredménytelenül, ügyesen vagy ügyetlenül, jókor vagy rosszkor használni. Az állig felfegyverzett csendőről nem mondjuk, hogy nincs fegyvere, mert fegyverét nem használja, vagy nem használhatja. Mindenesetre más beszámítás alá esik, ha felfegyverezve bár, fegyverét nem használhatta, mintha azért nem használta fegyverét, mert pl. elhagyta, elaludt és elvették tőle stb. Akinek a rablók betömik a száját, annak nem vették el egyúttal beszélő képességét is, bár az eredményt tekintve, egyelőre csak ott van, ahol a született néma; vagy akinek kezét-lábát megkötözik, erejét nem veszik el és tehetetlensége a kis gyermek, a béna vagy az élettelen anyag tehetetlenségétől lényegesen különbözik. Így vagyunk a szabadsággal is, mégis azzal a különbséggel, hogy a szabadság az eszes természetnek nem külső és esetleges, hanem belső és lényeges járuléka, amely szoros értelemben vett kényszert nem ismer. *Potenciális szabadsága* mindenkinek van, amelytől senkit meg nem foszthatunk, a szabadság gyakorlásában ellenben sokféle korlátozásnak és akadályozásnak vagyunk alávetve. A *szabadság gyakorlásának* korlátait, akadályait, külső és belső tényezőkben kell keresnünk. Az ember maga is megkötheti magát, úgy, hogy szabadságával nem élhet, másoknak is engedhet korlátozó befolyást; az is gyakori eset, hogy az akadályozó vagy korlátozó tényezők, akarata ellenére is érvényesülnek. Ha valaki szabadságával nem élhet, cselekvése nélkülözi a morális jelleget és beszámításnak csak annyiban lehet helye, amennyiben szabadságát eljátszotta. A *belső szabadságról* meg kell jegyeznünk, hogy az csak az ember eszes természetében és a vágyó

tehetségnek jóra való törekvésében, illetőleg e két tehetség genericus determinációjában talál korlátozásra.

Az ember szabadságra van teremtvé. A genesis eme szava: „Dominamini,” „uralkodjatok”! az embernek szabadságra való rendeltetését jelzi, mert az ember világában, a szabadság és az uralom bizonyos tekintetben egyet jelentenek. Az ember szabadsága több mint az állatvilág szabadsága. A levegőben tovaszálló madár is szabad, de szabadsága nem jelent öntudatos uralmat, nem is mondhatjuk, hogy uraságát maga küzdötte ki, szabadsága csak természetes és külső (nem öntudatos) szabadság. Meg kell jegyeznünk, hogy midőn az ember szabadságáról szólunk, soha nem gondolunk korlátlan, féktelen szabadságra, és a szabadságnak akár pozitív oldalát, az uralkodást, akár negatív felét, az uralomtól való menteséget tekintjük, mindig bizonyos *relatív szabadságot* értünk, amelyet az egyénnek és a milieunek egymáshoz való viszonya fejez ki. Az ember szabadsága korlátolt. Szabadságának korlátait emberi természetében és adott viszonyaiban, tehát önmagában (véges értelmiségében) és környezetében (milieu) kell keresnünk. Teremtett lényisége, az anyaghoz való kötöttsége, szabadságát korlátolja, de nem oly mértékben, hogy morális értékű cselekvésre képtelen volna, szóval az ember elégséges szabadsággal rendelkezik arra, hogy rendeltetésének megfelelőhessen, célját elérhesse. (Az ember természetében adott korlátokra nem gondolunk akkor, amikor az emberi szabadság korlátairól beszélünk.)

Az ember szabadságának első korláta maga a külső természet Az ember azonban megfigyeli a külső természetet, törvényeit megismeri s a természet erőit szolgálatára kényszeríti. Midőn az ember, a külső természettel szembeállva, eszes lényiségének érvényt szerez, s kényszeríti a földet, hogy bár saját törvényei, de mégis az ő akarata szerint hozza meg gyümölcseit, szolgálatára kényszeríti az elemeket: legyőzi a végest, és bár nyomását, korlátozó befolyását folyton érzi, uraságát kivívja, fensőbbiségét bebizonyítja. Erejét leköti a föld, de urának ismeri. Az isteni parancs: „Dominamini” ... „Subjicite” . . . csak az ember természetes törekvését jelzi, amelylyel a véges világ bilincseiből szabadulni, a véges fölé emelkedni és szellemiségét érvényre emelni törekszik. Csak-

ugyan láttuk a történelem folyamán, s ma is látjuk, mint törekszik az ember a véges bilincseit lerázni, s a természet erőit szolgálatra kényszeríteni. A természettudományok óriási vívmányait az ember ezen természetes törekvésének köszönhetjük. Láttuk, hogy az ember nem elégedett meg a természetben elfoglalt ősi helyzetével, itt-ott természetes szabadságával és nem nyugodott, míg teljesebb szabadságra nem jutott. A természet az embernek csak látszólagos ellensége. Midőn akadályokat gördít útjába, értelmiségét fejleszti, szellemiségét kihívja és munkára serkenti, felkorbácsolja a legutolsó szunnyadó energiát is, mintegy nevelői szerepet játszik, s az embert kényszeríti, hogy képességeit minden irányban értékesítse, s a fejlődés magaslataira eljusson. Míg a természet csak annyi akadályt gördít az ember útjába, amennyivel megbirkózhatik, a kedvező fejlődésnek és a tökéletesedésnek hatalmas tényezője, tehát az embernek csak látszólag ellensége, tényleg azonban nemcsak jó barátja, nevelője.

Az ember azonban nemcsak a külső világban, hanem *belső (egyéni) világában is* szabadságra törekszik. Itt azonban már nem annyira a közületileg szervezkedő ember, mint inkább az egyén van hivatva arra, hogy mindenki a maga egyéni világában a maga eszméjét megvalósítsa: maga-magából embert, értékes egyéniséget faragjon, és uraságát alsóbbrendű „én^k-je fölött kivívja. Az *állat* a maga *eszméjét*, vak ösztönei segítségével valósítja meg. Az embernek fel kell ismernie és öntudatos tevékenységével, önelhatározó erejével kell *a maga eszméjét megvalósítania*. Mi az ember s az egyén eszméje, vagyis mi az a tökéletes emberi és egyéni, amelyre őt adott *physicuma*, *psychicuma* és *médiума* képesítik, azt mindenkinek magának kell megállapítania. (A szülő és a nevelő itt, és a megvalósítás területén, inkább csak a tanácsadásra szorítkozhatnak. Egyéni és erkölcsi értékesség szempontjából, az embernek csak önmagán végzett munkáját vehetjük számba.) A Teremtő gondolatában bizonyára minden pillanatban adva van az az ideális magaslat, amelyre az egyén, adott időben, bizonyos körülmények között magát felküzdheti. Erőmmel, tehetségeimmal és körülményeimmal számolva, megismerni és valóra váltani az eseményt, amelyre képesítve vagyok, ez nemcsak Istennel és embertársaimmal, hanem önmagammal

szemben is kötelességem. *Isten elvárja*, hogy a reám bízott talentumokat az ő dicsőségére és a magam javára a legelőnyösebben értékesítem; *embertársaim* ugyancsak elvárhatják tőlem, hogy tehetségeimet — mintegy cserébe a vett jókért, illetőleg azért a hányadért, amely az egyén fejlődési vonalán mindig a társadalmi médiumot illeti — a közület javára is kamatoztassam; de *önmagamnak is tartozom* azzal, hogy azt az ideális magaslatot elérjem, mely engem egyéni (potenciális) értékességem, illetőleg adott helyzetemnél fogva megillet. Hogy azonban mindezt megtehessem, *szabadságra van szükségem*. A belső szabadság egymagában nem elégséges. Belső szabadsága a rabszolganak is van, még sem szabad, mert belső elhatározását kifelé nem értékesítheti. A belső szabadságnak külső szabadság nélkül — és viszont pozitív értelemben véve a dolgot — jogi jelentősége nincs. „De internis non judicat praetor.”

A társaságban élő embernek *külső és közületi szabadságra is szüksége van*. A közületi szabadság az egyéni (belső és külső) szabadságnak palládiuma, mely az utóbbit teljesebbé és tökéletesebbé teszi. Az egyéni szabadság, amelynél fogva akaratumnak külsőleg is érvényt szerezhetünk, a közületen kívül, csak nagyon is szűk határok közt érvényesülhet. A *magára hagyott ember* még a természettel sem szállhat szembe oly sikerrel, mint bár a leggyaralóbb és legelemibb közületben, mert a működésével szemben feltorlódo akadályokat, a természetes nehézségeket le nem küzdheti. A tűz, a víz, szóval az elemek és más ellenséges tényezők, minden pillanatban tönkre tehetik munkálkodását és nem marad más hátra, minthogy tehetetlensége érzetében, bizonyos rezignációval túrje a *természet* mostohaságát, mely könyörtelenül végig gázol a magára hagyott emberen. Itt születik a fátumban való hit. A *fátum* az emberi tehetetlenségnek hitvallása. Más részről a természettel folytatott küzdelem az ember idejét annyira fölemészti, hogy az igazi értelemben vett haladásról, a közületen kívül, még csak szó sem lehet. Talán még nagyobb baj, hogy a közületen kívül élő ember idejének egy más részét, az *önvédelem* köti le. Mit mondjunk az emberről, kinek nincs egyetlen nyugodt nappala vagy éjjele, aki arról sem biztos, hogy a bekövetkező éjjel nem veszi-e el övét,

vagyonát, szabadságát vagy talán még életét is? Ezért sietett az ember megalkotni a közületet, sőt maga a természet ezért utalta társas létre, s csakugyan látszik, hogy a primitív közületek elsőrangú, sőt egyedüli célja a védekezés volt. Eleinte ugyan csak a külső, később azonban már a belső ellenségekkel szemben is.

Egészen másképp érvényesülhet *az egyén a közületben*. Megszabja a folyók medrét, gátot vet a tenger hullámainak, szembeszáll az elemekkel és munkáját, az elemi csapásokkal és egyéb ellenséges erőkkel szemben is biztosítja. A közület továbbá, mint a közbiztonság őre és hivatott védője, midőn a belső és külső békességet ápolja, oltalmazza, a zavartalan munkálkodást is lehetővé teszi. A közületi szabadság *a belső szabadságot is* biztosítja (lelkiismereti szabadság), midőn az egyént mások önkényével szemben megvédelmezi s az egyéni vélemény kifejtését a belső elhatározás szabadságát, az egyéniség kialakulását, illetéktelen és erőszakos külső befolyások által korlátozhatni nem engedi. Igaz ugyan, hogy a belső (lelki) szabadság, a közületen kívül, úgy látszik mintha teljesebb volna, csak hogy a magára hagyott ember ebben az esetben az őt környező médium rabja lesz, aki folytonos védekezésre van utalva; eltekintve attól, hogy a társaságban élő ember, pusztán a belső tökéletesség szempontjából is többre viheti, mintha kizárólag maga magát oktatja, neveli és társaságon kívüli életet folytat. Miután az ember társas életre van alkotva, a magányra kárhoztatott embert ezer veszedelem fenyegeti, ha csak magasztos eszmék meg nem védelmezik. Az egyéni eltévelyedések ellen pedig — legalább rendes körülmények között — csak a közületi lét nyújt oltalmat. Ezért láttuk, hogy még *a puszták remetéi* is felkeresték egymást és bizonyos határig közületi életet éltek. A közületi szabadság tehát a belső szabadság kivívásában, a belső tökéletesség kiküzdésében s a lelki haladásban, az elhatározás szabadságában, sőt az egyéni karakter kijegőződésében is, úgy szólván nélkülözhetetlen tényezőként szerepel, és az egyéni szabadság területén szenvedett megrövidülésért, amely már a közületi lét természetéből folyik, bő *kárpótlást* nyújt.

Nem tagadhatjuk, hogy *a közületi lét külön korlátokat emel* és a szabadságra törekvő ember elé új akadályokat gör-

dit, de midőn az egyéni belső és külső szabadságot biztosítja, nemcsak hogy megfelelő ellenértéket nyújt, hanem az egyén érvényesülésére új területet is nyit, midőn a politikai szabadság megteremtésével módot nyújt arra, hogy az egyéni akarat (mihil de me sine me) a közület és a közületi egyének akaratára is befolyhasson. Maga a közület — lényegénél fogva — a jól felfogott egyéni szabadságra nézve annál kevésbé lehet sérelmes, mert *a közület iránya és feladata*, főbb vonásaiban az egyén feladatától nem különbözik, ugyanis mindkettő az ember eszméjének megvalósításán fáradozik, csak hogy a közületben inkább az egyetemes ember, tehát maga az „ember” nyilatkozik meg, míg az egyénben az emberi csak egyoldalulag, tehát kevésbé tökéletesen nyilvánul. Az ember, mint láttuk, egyéni és közületi létében a szabadságra törekszik és természetes szabadságát a közületi szabadsággal cseréli fel, hogy egyéni szabadságát annál sikeresebben érvényesíthesse. A közület és az egyén, *egymás javára* bizonyos korlátozást jelentenek; a természetes egyensúly megállapítása, az egyén és a köz előnyére, az egyensúly megzavarása mindkettőnek hátrányára szolgál. Tudjuk, hogy az egyén szabadságának egy részét a közület javára köti le, kérdés, *mit ad a közület* az egyénnek, cserébe ezen áldozatért. Nem nehéz belátnunk, hogy ami nagyot, magasztosát az ember valaha megvalósított, akár a tudományokat és a művészeteket, akár az ipart, a kereskedelmet, a gazdasági élet óriási föllendülését stb. tekintjük, csak a közületi létre támaszkodva hozhatta létre.

A közület, már léte kezdetén *átvette az embertől a védekezés* összes gondjait, nemcsak a külső, hanem a belső ellenségekkel szemben is. Az ember, a lét és nem lét elemi problémáitól megszabadulva, csakhamar a tökély útjaira lépett. (Mi lenne, ha a közületet is felszabadíthatnók legalább a külső ellenség ellen való védekezés gondjai alól?) A közületi lét, míg egyrészt az egyénnek szabad mozgást biztosított, más részről a *munkamegosztás* révén lehetéssé tette, hogy minden tehetség a maga területén érvényesülhessen. A közület nemcsak megvédelmezi az egyént, hanem intézményeiben a művelődés és *haladás eszközeit* is rendelkezésére bocsátja, munkássága gyümölcseit megoltalmazza s midőn ezt teszi, az

egyéni munkásság föltételeiről nemcsak negatív, hanem pozitív irányban is gondoskodik. A könyvtárak és múcsamokok, tudományos intézetek, szabadalmak stb. a művelődésnek és haladásnak föltételei és hatalmas rugói is egyúttal. Az evolúció hivei azt mondják, hogy korunk nagyszerű haladását csak az *emberi természet előnyös változásának* köszönhetjük. Csalódnak. A történelem az emberi természet alapvető egyformaságáról tanúskodik. Az ember fiziológiai és lélektani alapképlete évezredek óta változatlan, erényei és bűnei ugyanazok, emelkedésében és süllyedésében ugyanazon törvényeknek hódol. Nem az ember, hanem *a milieu változott* s ez nagy részben folyton tökéletesedő közület érdeme. [Ha az evolúciónak igaza volna, nem történhetnék meg, hogy a legalacsonyabb osztályok, jóllehet ezeknél sem az agyszerkezetnek, sem az idegrendszernek már az előző generációkban való tökéletesedéséről nem szólhatunk, a legmagasabb hivatásokra alkalmas egyéneket termelnek. A Sixtusok, Piusok, Napóleon, Munkácsy, Verdi stb., a fejlődés legalacsonyabb fokán álló családokból származnak, a jeles ősök pedig akárhányszor fajoknak, züllött exisztenciáknak adnak létet, vagy kivésznek. Minden jel odamutat, hogy a túlfinom organikus szervezet, nem alkalmas a nemzésre, hacsak a szellemi értelemben vett megtermékenyítésre nem gondolunk.] Az emberiség ezt már régóta sejtí. A XIV—XVI. századok jeles írói, ezért hangsúlyozzák a hatalmasabb közületek kialakulásának szükségességét, amelyek aztán az egyén számára azt a működési szabadságot, azt a belső és külső békességet biztosítanák, amelyek nélkül rendszeres előhaladásról nem is szólhatunk. A közóhajtás csakugyan megteremtette a hatalmas közületeket, amelyek azonban *egyelőre nagyon is nyomasztóan* neheztedek a szabadságra vágyó egyesekre, míg végre az egyéniség érdekében vívott óriási küzdelmek után, a politikai és az egyéni szabadság egyenrangúsága — igen helyesen — általános elismerésben részesült, ami annál is inkább természetes, mert a politikai szabadság tulajdonképen csak az egyéni szabadság továbbfejlesztése és betetőzése; mindkettő egymásra van utalva, egyik a másik nélkül csonka marad és fogalma teljességét el nem érheti.

A kolostorok története is nagyszerű példákkal szolgálja arra nézve, hogy az emberi művelődést és az egyéni tökéle-

tesedést nem a faji evolúciónak, hanem sokkal inkább az alkalmas médiumnak kell tulajdonítanunk. Különben teljesen érthetetlen volna, hogy a barbár ivadék, a kolostorok békés csendjében megszelídül, a tudománynak és a művészetnek él s még ma is irigylendő tökéletességre küzdi fel magát. Nem az evolúció, hanem a médium csalta ki azt az isteni szikrát, amely a tökéletlen közületben lappangásra kárhóztatva tökéletesebb közületben kipattant s oly fényt árasztott, melyet évszázadokon keresztül csodáltak s amely előtt ma is tisztelettel kell meghajolnunk. Midőn a kolostorokat említem, nem gondolok pusztán csak arra a *békés* médiumra, hova a világ zaja el nem hatott, ahol a csendes alázatosságban élő szellemi és erkölcsi óriásokat az idők viharai megkímélték, munkálkodásukban nem zavarták, mert nem hiszem, hogy bár a legbékésebb közület is hasonlót felmutathatna, hanem utalok azon közületek *keresztényi jellegére is*, mert főképen ezen körülménynek tulajdonítom azt a páratlan jelenséget, hogy a kolostorok nagy embereinél, a tudományos készütség az alázas szívjóssággal és jellemei karöltve járt, nem úgy mint ma, midőn az igazi, nem is a keresztényi, hanem csak a fenkölt emberi karakter is mind inkább visszavonul a nagyság ormairól, úgyhogy igen gyakran még a legelső embe-
reink privát életét se merjük nyilvánosan emlegetni. Azok a békés hajlékok, amelyekben a tudomány illata elvegyült a szentség áradatába s a keresztény idealizmus hímét szőtt a tudás rögs utaira, azok alkották azt az *igazi evangéliumi médiumot*, amelynek kizárólagos szabadalma van arra, hogy valódi és ideális emberi nagyságokat termeljen. Nem a békés csend, nem az elvonultság vagy a tudós férfiakkal való érintkezés, nem is a remekírók fenkölt szelleme, avagy a kitűnő iskolák, ismét mondom, nem ezek tették alkalmasakká ezen ideális médiumokat arra, hogy nagy embereket neveljenek, hanem az igazi evangéliomi szellem, amely midőn az embert a bestiálitásból kivetköztette, szenvedélyeiben megfőkezte, tehát a nagyság összes akadályait eltávolította, egyben az erény ideális szépségét is megismertette s a mi a fő, nemcsak az elmélet fönségében, hanem a *gyakorlat életrevalóságában*, követésben méltó példákban is bemutatta. Ez a kolostori médium fő jellemvonása.

Valljuk be, hogy *korunk* követésre méltó érdemes példák nélkül szűkölködik, rossz példákban ellenben túlon-túl bővelkedik. Az erejében megfogyatkozott ember pedig, *a rossz példa* szuggeráló hatalmával szemben hova-tovább teljesen tehetetlenek bizonyul. Gyermekünknek nem annyira finomabb szerkezetű agyvelőre, vagy kiképzettebb idegrendszerre, mint inkább — s mindenek fölött — egészséges s az őserőtől duzzadó *physicumra*, jó családi s a szeretet elvei szerint berendezett, tehát keresztény társadalmi médiumra volna szüksége; ha ez megvan, nincsenek messze attól, hogy nagy embereké válhassanak és előkelő típust alakítsanak. Dacára annak, hogy a mai generáció ép ezen feltételek nélkül szűkölködik, mégis sokan vannak, akik „a tövisről szólót s a bojtorjánról fügéket” várnak, s *azt hiszik, hogy az emberiség napról-napra tökéletesedik* s „eddig még nem sejtett” szebb jövő felé halad. Ha az igazsághoz hívek akarunk maradni, a tökéletesedés kérdésére vonatkozólag be kell vallanunk, hogy az élet kiélvezésében, a kényelem és a materiális javak szeretetében nagyon is előre, egyebekben pedig annál hátrább vagyunk. Nem vagyok pesszimista, mégis azt hiszem, hogy nem járunk messze azoktól az időktől, midőn az emberiség egyik része már *physicumánál* fogva, a másik a mostoha családi és társadalmi médiumnál fogva, nemcsak az idealizmusra, hanem még az egyszerű „emberi” megvalósítására, a közönséges jó gyakorlására is képtelenné válik. *Kisebb közületek, csak valamely hatalmasabb közület Őlén* virágozhatnak és akkor is csak abban az esetben, ha az a hatalmasabb közület, hivatását felismeri s az egyéni és a közületi szabadságokat biztosítja.

A hal a vízben, a madár a levegőben, az ember pedig a szabadságban van otthon. Az *emberiség mindig tudta, érezte*, hogy szabadságra van szüksége, ezért a történelem minden korszakában, minden századában, sőt életének minden napjában, órájában *a szabadságért küzdött* s küzd ma is. Néha a külső természet nyomását panaszolja fel, máskor a közületi megkötöttséget sokallja, rabláncsaiból egy-egy szemet összetör, de ha bilincse nem volna, valószínűleg kovácsolna magának, hogy összetörhesse, s erejéről mértéket vehessen; mintha csak érezné, hogy küzdelem nélkül nincs tökéletesedés, nincs ér-

dem és nincs erkölcsi nagyság. Az ember a külső természet és a közület nyomása alól még fel sem szabadult, már is újabb területet keresett a küzdelemre. Így látjuk, hogy az emberiség színe-java még a maga testében is igyekszik megtömi a természet ellenkezését: kitalálta a mortificatiót, hogy eszes lényiségét uralomra segítse. Vájjon az emberiség ezen küzdelme Don-Quijotte ostoba szélmalomharca-e, vájjon káprázat az amiért küzd, s a szabadság fogalmát csak azért ismerte-e meg, hogy rabságát annál keservesebben érezze? Ez volna a természet ellenmondásainak, képtelenségeinek egyik legkegyetlenebb példája, s az emberiségnek szabadságáért folytatott küzdelmét, Sysiphus haszontalan munkájával, a Danaidák hiú erőlködésével egy sorba kellene helyoznunk.

A történelem lapjai beszámolnak a népeknek a „szent” szabadságért folytatott véres küzdelmeiről, s az emberiség szent harcairól olvasva, az utódokban is fel lobog a lelkesedés lángja, tisztelik a szabadságért elvérzett ősök emlékét, erőt és bátorságot merítenek, hogy tovább küzdjenek. Miért? Üres ködképekért? Az emberiség legszentebb meggyőződései csak árnyképek, fantomok, s a történelem hősei, a szabadság vértanúi, szerencsétlen tévedés, elhamarkodott indukció áldozatai, utópisták, akik képtelenségért küzdve véreztek el és képtelen példájokkal, további haszontalan és otromba munkára serkentik az utódokat? Hát álljon ki a pozitivista bölcselő és vágja szemébe a március idusán ünneplő magyar ifjúságnak, hogy végzetes tévedésben leledzik midőn a „szent” szabadságért lelkesedik, mert a szabadság fogalma csak csalóka ködkép, haszontalan illúzió; a szabadság matadorjai pedig hibás agyszerkezetű existenciák voltak, akiket ideálul, a modern kor fia, józanul nem választhat. Mondja meg az okt. 6. mély gyászba öltöző nemzetnek, hogy a hála és kegyelet könyűit ne ontsa, mert vértanúi egyszerű logikai tévedés áldozatai; hőseiről ne emlékezzék, mert féltő, hogy a szabadság téves eszméje az utódokban épűgy meghamisítja a rabságra kárhóztatott emberi természet józan ítéletét, mint az ünnevelt elődökben. Valóban igaz, hogy a pozitivista tudós kénytelen úgy élni az emberek között, mintha a szabadságban hinne,

mert ha ezt nem tenné, az emberek vagy elgázolnák mint ártalmas férget, vagy bolondnak tartanák.

Az ember a szabadságnak nemcsak közületi formáját ismeri, hanem *az egyéni szabadság tételében is hisz*. Ha tévedett, tévedésének alapját az emberi természetben kellene keresnünk, tévedése egyetemes jellegű volna, pedig a természet a maga egyetemességében nem tévedhet. Az emberiség és az egyesek története, a szabadságért folytatott küzdelmek szakadatlan láncolata. Az emberiségnek a materiális javakért folytatott küzdelme, kivált napjainkban, óriási méreteket ölt, de legállhatatosabban minden időben, az immateriális javakért harcolt, amelyek közül első sorban a szabadságért legtöbb vért áldozott, a történelem pedig a szabadságért küzdőket hősök gyanánt tiszteli, elismerésére, csodálatára és hálás kegyeletére méltatta, s a halhatatlanság babékoszorújával övezi emlékeiket. Vájjon a higgadtan ítélkező *történelem szava is csalódás volna?* Ha csalódás, az emberiségnek oly drága csalódása, hogy aligha fog valaha lemondani róla. A történelem egyhangú ítéletében az emberiség lelkiismerete halatja szavát. Lehetséges, hogy az egyes emberben a szenvedélyek meghamisítják vagy elnémítják a lelkiismeret józan ítéletét, de az elfogulatlanul bíraskodó emberiség, minden időben egyértelmű, marasztaló vagy felmentő verdiktje, a csalhatatlanság bélyegét hordja magán. Itt már nem lehet szó az érzékek csalódásáról, sem pathologikus jellegű zavarokról, s ha mégis tévedés forogna fenn, az emberi természet tévedéséről kellene szótanunk. Ezt az eshetőséget kizártnak kell tartanunk. *A történelem tanúságait egybefoglalva* el kell ismernünk, hogy van szabadság, van egyéni és közületi, belső és külső szabadság, az emberek pedig minden időben, nemcsak ismerték, hanem nagyra is becsülték és szentnek tartották a szabadságot. Azt is láttuk, hogy a szabadságért küzdő egyeseket, az emberiség pantheonába helyezték és el nem évülő dicséretre érdemesítették.

Nem az egyesek téves öntudata, hanem *az összemberiség élő lelkiismerete* tesz bizonyosságot, a szabadság és az emberek szabadságszeretete mellett. Ez a valóság, a pozitív és exakt ismeret, melyről a történelem is fényes bizonyosságot tesz, s amely mellett Comte u. n. történelmi alaptételei, vagy

a szintén pozitívista Meynert és a fiziológusok hipotézisei csak nagyon is kétes értékűeknek bizonyulnak. „Gyümölcsseikről ismeritek meg őket.” *A gyakorlati élet pedig a pozitivisták mellett nem tanúskodik.* Mutasson a pozitívizmus vagy a materialista bölcelet csak egyetlen termékeny gondolatot, amely az emberiség gondolkodásmódját nemesebbé tette és üdvös gyümölcsöket termelt a gyakorlatban. Sem az egyik, sem a másik nem képes felmutatni egyetlen humánus intézményt és csak negatív eredményekkel dicsekedhetnek. Megingatták a tömegnek Istenben való hitét, s ha a halhatatlan Pasteur késik, a reáltudományok képviselői tán még ma sem bontakoztak volna ki az atheizmus karjaiból. Mi hasznok volt abból, hogy a vallás tekintélyét aláásták, képviselőit meggyalázták? Ha az eredményt keressük, megállapíthatjuk, hogy az emberiség nem lett jobb, hanem rosszabb. A felvilágosodás tüskéivel meg kellett ismerkednünk anélkül, hogy rózsáit élvezhettük volna. Ha a gyakorlati életre való tekintettel kérdezzük, mi jobb az emberiségre nézve, ha Istenben hisz vagy nem hisz, ha vallásos vagy vallástalan, ha a szabadságra képesítettek, vagy rabbilincsekre teremtett lénynek hiszi magát: a felelet nem lehet kétes. Meglehet, hogy a tudósok a maguk véleményének csak akadémikus értéket tulajdonítanak, elveket hirdetnek meggyőződés nélkül, vitatkoznak ellenszenv nélkül, megelégesznek a virágokkal, a gyümölcsökből pedig nem kérnek, de a műveletlen elemnél, a tömegnél ez nem így van. Igaza van Lamartine-nak, hogy ami a szalonokban filozófia, az az utczákon forradalom. Lehetséges, hogy a determinizmus ópiumszerűleg elcsillapítja a felháborodott lelkiismeretet, azt is megengedem, hogy *determinizmus fenkölt lelkekben* antiszociális jelleget nem ölthet, de az is bizonyos, hogy ha a tömegeből a felelősség érzetét kiöltük, a forradalomtól és az általános szociális felfordulástól csak egy lépésnyire vagyunk. *A tömeg nem marad meg az elmélet magaslatain,* erős gyakorlati érzeke minden virágból gyümölcsöt remél, s hogy a legmagasztosabb elvek mivé lesznek az utcán, a francia forradalom története elég világosan megmutatta.

Mínhogy az elméletnek a gyakorlattal karöltve kell járnia, nem kétlem, hogy a determinizmus hívei önmagukat is megfigyelték és másokat is vizsgálat alá vettek mielőtt

kimondották, hogy a szabadság elemeit sem saját, sem idegen cselekvésben fel nem fedezhették. Miután a természettudományi iskola a természettudományi módszert hangoztatja, tehát ítéleteit jól megfigyelt tényekre alapítja, épen nem tartom lehetetlennek, — mivel a jóhiszeműséget kétségbe vonni nem akarom — hogy sem nálók, sem az általók megfigyeltknél nem találhatták meg a szabadságnak azt a mértékét, mely a felelősségre vonást igazolja. Az is lehet, hogy az embereket olyan cselekvésükben figyelték meg, amelyben a szabadság a minimumra csökken, de úgy látszik elfeledték, hogy az *egyes esetekből* az esetek összességére nem mindig következtethetünk. A közmondás azt tartja, hogy ha valaki csak tarka tehenet látott, épen nem következtethetné, hogy minden tehen tarka. Ha az ember egyik-másik cselekvésében, vagy bár a cselekvések bizonyos sorozatában nem volna szabad, nem mondhatjuk, hogy sohasem szabad, vagy hogy nem lehet szabaddá és feltéve, hogy vannak egyesek, akik soha szabadon nem cselekesznek, nem mondhatjuk, hogy az emberiség nagy többsége, midőn szabadnak tudja magát és cselekményeiért a felelősséget elvállalja — mint Spencer mondja — alanyi és tárgyi tévedésben leledzik. Töbet mondok. A determinizmus *sohasem fogja elhitetni az emberiséggel azt*, hogy nincs szabadság és a felelősség érzetét nem lesz képes kiirtani, mert ez annyit jelentene, hogy az emberi természet alapképletét meg lehet változtatni és a lelkiismeret szavát végleg el lehet némítani: ez pedig lehetetlenség. A társadalom egyes izzgága és excentrikus elemei, lehet, hogy a determinizmus kikötőjében ideiglenes nyugalomra találnak és bizonyára sokaknak tetszik az elv, hogy nincs szabadság, tehát felelősségre vonásnak és büntetésnek sincs helye, de ez az elv a szociális együttlétnek még a lehetőségét is kizárja, tehát nem lehet igaz, mert különben az ember szociális természetét is meg kellene tagadnunk.

A természettudományi iskola a tények logikájára hivatkozik, tényleg azonban az u. n. természetbölcsélet (naturalizmus) cégére alatt a legkalandosabb és *legveszedelmesebb spekulációt* űzi, amelyhez képest a sötét középkor spekulációi csak ártatlan és szolid gyerekjáték számba jönnek. A determinizmus a fejlődés józan elvével is ellenkezik. A fejlődés és a felforgatás nem azonos fogalmak. A pozitívizmus és a

rozza meg a dolgok javi minőségét. A cél, a javak és eszközök különfélesége adott tények, csak az a kérdés, hogy megfontolásról és szabad választásról beszélhetünk-e vagy nem. *A megfontolást és a választást* a javak megismerése előzi meg. Mennél tágabb körű a megismerés, annál tökéletesebben érvényesülhet a választási szabadság. Az értelem által előterjesztett ok, a motívum, amely az akaratot befolyásolja, érzelmi világunkat hullámvásba hozza és cselekvésre ingerel, előkészíti ugyan az elhatározást, de az említett föltételek nem föltétlenül határozó okai, csak szükségképi előzményei a választásnak. Igaz ugyan, hogy az érzéki vágyó tehetség az érzéki megismert jóra szükségképen törekszik, de az említett tehetség a szervek tevékenysége fölött nem rendelkezik. Elfordulok a kívánatos tárgytól, gondolataimat elterelem, figyelmemet másra fordítom, a vágyakozás képтелenségét, oktalanságát az értelem fóruma előtt megismerem és a felgerjedt vágyakat, mielőtt még elhatalmasodnának, illetőleg erőt vennének rajtam, elcsillapítom. Az értelmileg megismert jó a fensőbb vágyó tehetségre már nem gyakorol oly kényszerítő befolyást, mint az érzéki jó az alsóbb rendű vágyótehetségre. Elismerjük, hogy az *értelem* midőn az elérendő jót megismerteti, a cselekvés célját kitűzi és a megvalósítás eszközeit előterjeszti, az akaratot tevékenységre ingerli, de a választás szabadságát ezzel nem korlátozza, hanem ellenkezőleg *lehetővé teszi*. Értelmünk ugyanis sokféle jót ismert meg velünk, mert a materiális és immateriális javak nagyon is sokfélék, amelyek néha egymás mellett is megférnek, míg máskor kizárják egymást. A cselekvés iránya és módozatai, úgyszintén az eszközök ép oly sokfélék lehetnek, s értelmünkkel belátjuk, hogy ezt vagy amazt nem kell szükségképen megcselekednünk. Miután az értelem a javakra és az eszközökre vonatkozólag nyilatkozott, következik a *mérlegelés*, jóllehet az akarat arra sincs kényszerítve, hogy az értelem információját bevérdja, vagy a cselekvés előtt a megfontolásnak helyt adjon, s lehetséges, hogy a küszöb alóli tendenciáknak is meghódo, ez esetben a cselekvést az ösztönszerűség elve uralja, amelyben azonban a karakter habitualiter rendesen érvényesül. Mi azonban ezt az esetet mellőzve csak az értelmes és *okos cselekvés genezisé*t vizsgáljuk és azt a módszert

kutatjuk, amelyet az emberek rendszeren követnek, illetőleg követhetnek, ha értelmes emberhez illően akarnak eljární.

Maga a *tanakodás*, a habozás, a töprengés, hogy mit tegyünk, vagy mit tegyünk előbb, szabad választási képességünk mellett bizonyítanak. A hivatalos köteleességek elvégzése a nap terhe. A nap melyik óráját szentelem az irodának, melyiket az önképzésnek, illetőleg a privát kötelezettségeknek, teljesen közömbös. A fő dolog, hogy kötelezettségeimnek minden irányban eleget tegyek. A kiosztott nem sürgős tíz ügydarab közül melyiket intézem el először, tőlem függ. A séta, a szórakozás idejét szabadon határozom meg. Igaz, hogy az ember okszerűen kivan cselekedni, de okokat találok pro és contra is, s ha az okokat egyenlően nyomósaknak ismerem el, akkor is választok, nem mindig a remélhető gyönyört latolgatva, vagy a kényelmi szempontokat mérlegelve, hanem magasabb exigenciáknak hódolva. Dohányozni szoktam. A dohányzásnak mely módját válasszam, tőlem függ. Az is lehet, hogy a dohányzás élvezetét magamtól elvonom, pl. önfegyelmezés szempontjából, s nem cselekszem azt, ami különben élvezettel jár. Vagy az önmegtagadásban is van gyönyörűség? Ezt a hedonistáktól kérdem.

A *hedonisták szerint* a „trahit sua quemque voluptas” helytelen értelmezésére alapított „delectatio relative victrix” irányítja az ember elhatározását. A hedonisták a gyönyör és a boldogság fogalmát összecszerélik, illetőleg a boldogságot a gyönyörökbe (rendszen érzéki) helyezik. Tudom, hogy az ember minden tényében boldogságát keresi, de nem fogadhatom el, hogy boldogságát a gyönyörökbe helyezi, s hogy elve: „a legnagyobb gyönyör a legkisebb áldozat árán.” A gyönyör csak érzéki felünket elégíti ki, az ember pedig egyéb javakat is ismer, amelyekért küzdve akárhányszor lemond az érzéki gyönyörök élvezéséről. Lemond, mert észreveszi, hogy rabbá teszik, elenyeszitk; lemond, mert némely gyönyöröket emberi méltóságával, másokat kivívt pozíciójával, elveivel, főkép a helyes szeretet elvével nem tud összeegyeztetni, vagy mert vallása tiltja, vagy a tökéletesedés feladványának megoldásában gátolja. A gyönyör elve tehát igen sokszor nem győz. Ami pedig *az utakat és módokat illeti*, elismerem, hogy boldogságunk megvalósításában többnyire a könnyebb utakat

választjuk, de csak többnyire és nem mindig. Megtörténhetik, hogy valamely jóra törve nem a könnyebb, hanem a nehezebb megoldást választom, pl. akaratfegyelmezés szempontjából. Tudok valakit, aki napirendjében a munkálkodás súlypontját (7 óra) a délelőttre helyezte, míg az értelmiség nagy része a délutáni és esteli órákban dolgozik, valószínűleg azért, mert könnyebb a munkaidőt este 2—3 órával megtoldani, mint reggel 4 órakor munkába állni. Igen ám, de „aurora musis amica”, a reggeli órákat pótolni nem lehet, azonfelül a korai felkelés kitűnő alkalmat nyújt az akarat trainirozására stb., szóval fegyelmi és egyéb szempontokból is alkalmasabb a hajnalt átvirrasztani, mint alvással tölteni. Csakhogy a test mást mond, tehát a nehezebbet választom. Itt tehát különösen az érzéki gyönyör momentuma háttérbe szorul, sőt elhatárolásom részben éppen ellene irányult. Nem a gyönyört, hanem a bonumot kerestem. A hedonistáknak annyiban igazuk van, hogy az állatembernél a bonum és a gyönyör fedik egymást, de az *emberállatnál ez nem így van*. Lemondtam tehát a gyönyörrel, s *a bonum arduum-ot választottam*. Kérdés, *mit kapok cserébe?* Gyönyört nem, hanem erkölcsi értéket, amely azonban az érzéki gyönyörökkel incomparabilis és a természettudósok szerint (hogy a kölcsönt némileg visszafizessem nekik) csak nagyon complicált agyműködés képesít arra bárkit is, hogy a praevalens érzéki hajlandóság ellen állandóan sorompóba lépjen, s az erkölcsi élet örömeit az érzéki gyönyöröknél többre becsülje; annál is inkább, mert amit nyerek, azt felaprózva kapom meg bizonyos állapotszerű békés erkölcsi jólétben, sőt még ezt is csak közvetve érem el, amennyiben az emberben az állatot gyengítem, az embert és az akaratot erősítem, tehát a nyert érték, bizonyos állatias ellenkezés kimaradása, az akarat trainirozása, csak feltételei annak a nem érzéki öröme, amelyet az ember érez, ha magát meggyőzte s napját emberhez illően töltötte el.

Nem tagadhatjuk, hogy az érzékiség területén néha olyan természetű gyönyörűségekkel találkozunk, amelyeknek *ingerképessége, hic et nunc* mégis csak sokkal nagyobb, mint a csendes lelki nyugalommal és az erkölcsi öntudattal kapcsolatos és állandó magasabb természetű öröm, amelyet röviden a jó lelkiismeret jutalmának nevezhetnénk. A csendes és za-

vartalan lelki békesség, különös tekintettel az abból csörgedező örömök állandóságára, tisztaságára és arra, hogy kellemetlen következményekkel, utólagos keserőséggel nem jár, egyike a teremtés legnagyobb ajándékainak, amelyet előbb, mint más egyéb jót is, meg kell ízlelni, be kell érlelni, s mert a magasabb javakkal nem úgy vagyunk mint az érzéki jóval, amelyet azonnal élvezhetünk, mert évekbe telik, míg a magasabb javak gyümölcseit élvezhetjük (pl. a tanulás), s mert vannak javak, amelyeket sem a szülő fegyelmező keze (a gyerekek fele nem tanulna, ha rájuk volna bízva), sem a tanító módszere, jó bánásmódja stb. meg nem szerezhet nekünk, meg nem kedveltethet velünk, hanem fáradságos munkával, orcánk verejtékével, magunknak kell megszereznünk, azért minden magasabb rendű jó „*bonum arduum*”, amely nemcsak azért „*arduum*”, mert érzéki félünk rendszeren tiltakozik ellene, hanem azért is, mert az efféle javak *bizonyos állhatatosságot*, az erőkifejtésben egyenletességet, sőt némi makacsságot feltételeznek az akadályok elleni küzdelemben. A legtöbb ember elve: „adj Uram Isten, de mindjárt,” s mennél szerényebb az intelligencia, annál kevésbé hajlik a türelemre és a hosszas várakozásra. Ami pedig az akadályokat illeti, ha az emberek gondolkodásmódját tekintjük, a nagy többség szivesebben kiállna évenként egyszer az oroszlántól való félelem gyötrelmeit, mint hogy egy-két éven keresztül állandóan hallgassa a szűnyogok ártatlan, de boszantó muzsikáját. Az állandóan egyenletes munkára mindenkinek trainíroznia kell magát. Távoli ideális célokért, percenként de állandóan jelentkező, tehát habitualis jellegű, épen azért becses, de érzékiségünket nem ingerlő örömökért küzdeni, az emberi természetre való tekintettel kimondhatjuk: nehéz dolog, amelybe kevesen vágják fejszójüket, annál is inkább, mert akik a munkába belekezdenek, azoknak is csak ritkán sikerül az óhajtott eredményt elérni. Unus accipit bravium.

Mi az oka annak, hogy *távoli ideális célokért csak kevesen küzdenek*, s azok se fejtik ki azt a munkásságot, mely a győzelem reményére feljogosítana? Ennek okát abban kell keresnünk, hogy a küzdelem közvetlen *eredménye negatív* jellegű, de meg ahhoz, hogy valaki a tisztán erkölcsi jellegű és habitualis természetű örömökért lelkesedjék, *sokat kell gon-*

dolkodnia és elmélkednie, pedig az emberek nagy része nem szeret hasznos dolgokról elmélkedni, sőt gondolkodni is rest, továbbá meg kellene tanulnia az *önfegyvelmezés* mesterségét, végre arra is szükség volna, hogy érzéki természete ellen bizonyos programszerű és folytonos küzdelmet fejtessen ki. Csakhogy az *önfegyvelmezés* nehéz dolog, az *állhatatosság* pedig az embernek épen nem veleszületett, hanem nagyon is nehezen megszerezhető tulajdonsága. Az állhatatosság erény, és minden más erénynek föltétele és próbaköve egyúttal. Állhatatosság nélkül nincs erény. Maga az állhatatosság továbbá fegyvelmezésszerű lelkű¹⁾ föltételez, korunk pedig a fegyvelmezést semmiféle formában nem szereti. E tekintetben nemcsak a régi görög bölcsök, hanem még a középkori kereskedők is — Földes szerint — túltesznek a mai kor fiain. Ezen körülménynek kell betudnunk az erkölcsök lazulását s a köry többségnek, a komoly és állandó munkára, a küzdelemre való képtelenségét. Azt hiszem nem mondok újságot, ha állítom, hogy sokan vannak, akik a boldogságot nem a gyönyörök, hanem az önmegtagadás útján keresik. Ha pedig azt mondják, hogy *az önmegtagadásban is van gyönyörűség*, lehet, nem mondok ellen, de itt már bizonyára nem érzéki, hanem magasabb gyönyörűségekről van szó, amelyet csak kevesen ismernek. Ha feltételemet megszegem, szemrehányást teszek magamnak, s valamely önmegtagadással fogom az akarat erejét megtorolni. A bűnhődésben is lehet érzéki gyönyörűség? *Kitűzöm a célt*, hogy amit értelmemmel jobbnak ismerek fel, azt fogom cselekedni és alsóbb rangú vágyaimnak korlátot szabok. Célul tűzhetem ki belső szabadságom kiküzdését, hogy a rossz hajlamok és szenvedélyek fölöttem ne uralkodjanak. Megállapítom elveimet, s minden cselekvésemet iparkodom velük összhangzásba hozni. A bevégzett cselekvés után ítéletre szálllok magammal, vájjon elveimnek megfelelőleg cselekedtem-e, megvizsgálom a szándékot, mely a cselekvésben vezérelt és jóváhagyom vagy kárhóztatom eljárásomat. Megállapítom, mit kellett volna tennem, mily intencióval kellett volna cselekednem, föltételt teszek, és kisebb gyakorlati fel-

¹⁾ Tudták ezt már a réglek is, azért mondja a bölcs, hogy a bölcsesség kezdete „a fegyvelmezésnek igazi megkívánása.”

adványokkal készülök a jövő eshetőségeire. Mire való volna mindez, ha a determináció rabjai vagyunk? Pedig a felsoroltakról a benső tapasztalás tanúskodik. Ezek mind tények, amelyekről Öntudatunk tesz bizonyrágot.

Ami pedig az öntudat megbízhatóságát illeti, a külső világ bármely ténye nem lehet oly közvetlenül bizonyos, mint öntudatunk tényei. Azok pedig, akik a külső világot az alany vetületének mondják, tehát mindent az öntudatra építenek, minő joggal állítják, hogy öntudatunknak a külső világra vonatkozó tanúságtétele reálisabb, mint az, amely a mi belső világunkban lefolyó eseményekre vonatkozik, hisz mindkettőért ugyanazon öntudat kezeskedik?! öntudatom a külső természet vaskényszerűségéről s ugyanakkor belső szabadságoáról is tanúskodik. Ha e két ellentétes tényt ki nem magyarázhatjuk is, azért a tényekkel számolnunk kell. *Honnét vette az ember a szabadság eszméjét? Miért küzd a szabadságért?* Miért törli el a szabadságát korlátoló tényezőket? Csak egy feleletet adhatunk. Amiről az ember tud, az létezik, vagy legalább létezhetik. Az ember felismerte, hogy szabadságát kiküzdheti, tudja, hogy cselekvésének feltételei bizonyos határig tőle függenek. Különbséget teszünk a szabad és az ösztönszerű cselekedetek között; tudjuk, hogy valamit tennünk kellett, vagy tőlünk függött, hogy megtegyük-e. öntudatunk arról is tanúskodik, hogy szabadságunk az önelhatározás lehetőségében gyökerezik. Végre kérdem, *ennyivel megbízhatóbb a deterministák öntudata, mint az indeterministáké?* Ha a pozitivisták és materialisták tudósok és nem tudósok öntudata, akaratuk tehetetlenségéről panaszkodnak, s velük szemben az emberiség öntudata az ellenkezőről tanúskodik, nincs-e jogunkban, hogy a milliók meggyőződését normálisnak, az egyesek ellenkező véleményét pedig abnormálisnak, a hibás agyszerkezet, vagy a meghamisított öntudat helytelen akkordjainak minősítsük. Ép a materialisták tudósok szempontjából mondhatjuk, hogy semmi okunk nincs arra, hogy bármely idegen öntudatnak, a magunkéval ellenkező tanúságtételét magunkra oktrojáltatni engedjük.

Van-e determináció? Ha a determináció *abszolút* kényszerű jelent, csak genericus értelemben fogadhatjuk el. Az eszes természetben már bizonyos determináció rejlik. Cél és

ok nélkül senki sem cselekszik. Mást mint jót akarni nem lehet. Az akarat belső kényszernél fogva csak a jóra törekszik. Ez a szabály kivételt nem tűr. Cél nélkül nincs cselekvés. Lehet, hogy a cél az öntudatban nem jelentkezik, de még a tisztán reflex cselekvésnek is megvan a maga célja. Ha a determináció alatt kisebb-nagyobb fokú (de *nem abszolút*) kényszert értünk, el kell ismernünk, hogy a specifikus célra, vagy a specifikus jóra vonatkozólag is van determináció. Maga a determináció lehet belső, vagy külső. *Belső* determináció alatt oly kényszert értek, mely az alanyból magából indul ki. Ez a determináció ismét vagy a fizikai, illetőleg az organizmusban székelő; vagy *pszichikai*, vagyis a pszichikai berendezésben, a lelki tulajdonságokban gyökerező. A phisicum determinációja lehet öröklött vagy szerzett, ezt fizikai dispoziciónak szoktuk nevezni, amely alatt azt értjük, hogy valaki, bizonyos irányú cselekvést, organikus berendezésénél fogva könnyű szerrel kiválthat. A beteges terheltség a temperamentum stb. mindig determinációt is jelentenek. Ebben az értelemben mondjuk, hogy az alma nem messze esik a fájától. A gyermekben akárhányszor fölélednek az apák specifikus bűnei (kicsapongás, különösen a részegség stb.), s ezt részben az öröklött organikus dispoziciónak köszönhetik. A *pszichikai* determináció a lelki tehetségek mikénti fejlődésében, egymáshoz való viszonyában rejlik. Az intelligentia előkelőségében vagy az ignoranciában, az értelem és az akarat egymásközi, úgyszintén az érzéki vágyótehetségnek a magasabb lelki tehetségekhez való viszonyában szintén bizonyos determináció rejlik. Ugyanazt a problémát másképp oldja meg a tudós, másképp a tudatlan, a művelt és a durva kedélyű, a fegyelmezett és a fegyelmezetlen akarat nem haladhatnak egy és ugyanazon utón. Az értelmi berendezés, a világnézet, bizonyos elvek hiánya, színtelensége, erőtlensége, a jó vagy a rossz jellem, bizonyos értelemben szintén determinálnak. A mondottakból láthatjuk már, hogy a determináló elemek egyike vagy másika tőlünk függ, illetőleg független tőlünk. A cigánygyerek tudatlansága olyan determinációt jelent, amely tőle független, mint mondani szokták, be nem számítható neki. Az organikus dispozióról, néha a tehetségek kedvezőtlen fejlődéséről és egymáshoz való viszonyáról, ugyan-

ezt mondhatjuk. A *külső* determinációt az alanyon kívül fekvő idegen okból származtatjuk. A külső determináció forrása lehet valamely értelmes vagy *természeti* ok, vagy ezen okoknak összesége. Így a fizikai médium (égalj, talaj, meteorológiai viszonyok stb.) valamint a „socialis médium” (állami, társadalmi, családi, vallási, művelődési, egészségi viszonyok stb.) első rangú determináló elemet alkotnak. Az említett tényezők determináló ereje a pszichikai és a fizikai fejlődés és a karakter képződés egész vonalán érvényesül. Az égalj befolyása a temperamentum kifejlődésére, a talaj termékenységének — különösen a munkás karakter és az intelligentia fejlődése szempontjából — determináló ereje: eléggé ismeretes. Láttuk, hogy *a mérsékelt* égöv, és a talaj közepes termékenysége a civilizációnak jobban kedveznek, mint a végletek. Médium ténere beati. Ami pedig *a meteorológiai* viszonyokat illeti, mindenki saját tapasztalásából tudhatja, hogy a meteorológia depressiója a kedélyi élet depressiójával együtt jár, a szeles idő az ideges ingerlékenységet fokozza, stb. *A szociális* médium determináló erejét később, bőven kifogjuk fejteni, itt egyszerűen csak utalunk reá.

A fizikai és a szociális médium mellett még azon determinációról is meg kell emlékeznünk, amelynek forrását az értelmes lények tudatos vagy nem tudatos magatartásában kell keresnünk. Az értelmes lényeknek egymással való érintkezése hatalmas determinációt jelent, s a társadalomban élő gyengék az erősebbek befolyását — akár szugesztióknak, akár mágikus befolyásnak tulajdonítsuk — túrni kénytelenek. Tapasztalásból tudhatjuk, hogy az *értelmes lények*, saját akaratukat idegen akaratra is ráoktrojálhatják, akár úgy, hogy az idegen akaratot — tudatosan, nem tudatosan — egyszerűen a magunkévá tesszük, vagy néha úgy is, hogy egyszerűen kiváltjuk a megfelelő cselekvést, anélkül, hogy a saját akaratunkkal az idegen tendenciához hozzájárultunk volna. (A kis 3 éves Dusika ölembe kívánczolt. Édes anyjának azonban nem tetszett a dolog, leintette Dusikát. Az intés nem használt. A nyílt parancs, a kérdés, a fenyegetés és mindenféle ígret dacára, a kis Dusika ölemben maradt. A kis leánya nagynéje is megsokallotta a dolgot. „Dusika szépen eljön velem írni. Itt a papír, a ceruza” stb. A kis leánykának eltalál-

ták a gyengéjét. Írni nagyon szeretett. Rögtön felmondta a barátságot és távozott. Aki az embereket ismeri, gyengéjüket kiismeri és felhasználja, akaratát másokra nagyon is könnyen ráoktrojálhatja. íme az értelmes lénytől származó determináció egy példája. Ami Dusikával megtörtént, az a János bácsik történetében is előfordul. A Duna partján állok, s nézem az elemekkel küzködő *propellert*, mely a kompközlekedést közvetíti. Az óriási szél leviszi a kis hajócskát egész a fokig, úgyhogy csaknem egy óra alatt bonyolítja le azt a feladványt, amelyet rendes körülmények közt tizenhat percz alatt szokott elvégezni. A kormányos tevékenységét három tényező determinálja. A víz folyása, az óriási szél, amely a kompon levő szénásszekerekbe, mint kifeszített vitorlákba belekapaszkodik, s mert a víz folyásával egy irányt követ, a két ellenséges tényező szövetkezik, hogy a harmadik determináló tényezőt, a célt, illetőleg a kikötést lehetetlenné tegye. A cél képzete által szorongatott hajós szembeszáll az ellenséges determinációval s kikötőbe hozza a kompkat. Lehetséges azonban, hogy az ellenséges determináció oly erős, hogy a hajós nem mer vele szembeszállni.)

Fizikai értelemben véve az abszolút determinációnak ezer példájára akadunk, de morális értelemben ugyanezt nem mondhatjuk. A fizikai determináció továbbá a fizikai világban, nagyjából véve egységes eredményt hoz létre, de ezt az emberek világában épen nem tapasztaljuk. Ha erős szél fúj, a kocsis ember hátat fordít a szélnek, de akadnak kivételek is, míg a fák kivétel nélkül mind ugyanazon irányban hajtják meg koronájukat. A párisi bazár égésekor, a tűz determináló hatalma csak bizonyos percentben váltotta ki a menekülési törekvéseket. Olvastunk főhercegnőről, aki a mások rovására felajánlott menekülést visszautasította, más jámbor lelkek pedig az általános ordítózás, káromkodás közepette letérdeltek valamely sarokban s imádkoztak. A Pelée kitorésekor ugyanezt láttuk. Ugyanazon egységesen működő tényező, a fenyegető veszedelem, némelyeket a templomba, másokat a korcsmába, némelyeket rablásra és különféle bűnözésre, másokat ellenben bűnbánatra determinált. Chantal Franciska keresztvízre tartja férje gyilkosának gyermekét. A gyilkosság ténye némelyeket haragra, másokat bosszúra, örökös ellenséges-

kedésre, Chantal Franciskát ellenben a nagylelkűség említett tenyéré determinálta. Nem szabad tehát soha megfélemednünk arról *a determinációról, amely a cselekvőben* rejlik, s amely a legerősebb külső determináció dacára, a legváltozatosabb irányú cselekvésre készíti az egyéneket. Sokkal közelebb járunk a valósághoz, ha azt mondjuk, hogy az emberek világában *a kitűzött cél és az elvek oly determinációt* képviselnek, amely a legerősebb fizikai determinációval is szembe szállhat.

Közönséges dolog, hogy az emberek, ha egészségükben megfogyatkoznak, munkaképességüket is elveszítik. Ez a fizikai munkára nézve teljesen érthető, de a szellemi munkával foglalkozóknál is ugyanezt tapasztalhatjuk. Ám akadnak kivételek is. Fiatal, *22 éves nővért* ismertem, aki kínos betegségében, annyira elgyengülve, hogy munkája közben gyakran a falhoz kellett támaszkodnia, napi dolgát végezte akkor, amidőn a haláltól csak 2 hét választotta el. Megengedem, hogy az emberek 98 százaléka ágynak dőlt volna, de ez is csak azt igazolja, hogy a determináció hatalmából csak az átlagra, esetleg a nagy többség magatartására, de az egyénre, teljes bizonyossággal, soha nem következtethetünk. *Nagy sz. Gergelyről*, emez óriási tevékenységű pápáról olvasom, hogy folyton betegeskedett. „Admirabilia sunt quae dixit, fecit, scripsit, decrevit, praesertim infirma semper et aegra valetudine.” A determináció ereje, eredménye meg nem mérhető, ki nem számítható s minden kombináció, mely az egyénre vonatkozik, egyszerűen megbízhatatlan. Lehetséges, hogy valamely egyén ma, a legnagyobb könnyűséggel száll szembe azzal a determinációval, amelylyel egy hónap múlva nem fog megküzdeni. Talán azért, mert bizonyos irányadó elvek virtuális befolyása csökkent, tehát az akcióra való képességükben megfogyatkoztak és bizonyos erősebb determinációval többé szembe nem szállhatnak. Talán csak egy órai elmélkedésre lett volna szükség, hogy eredeti élénkségüket visszanyerjék, de ez hiányzott, s az egyén ugyanazon körülmények közt másképp cselekszik ma, mint egy hónappal előbb cselekedett volna.

A deterministák azt mondják, hogy a cselekvés *pillanatában minden tényező* adva van, mely a cselekvés irányát, módját kijelöli, meghatározza. Általában véve elmondhatjuk,

hogy a cselekvés iránya stb., a megvalósítás pillanatában adva van, s hogy az ember sorsa mielőtt a cselekvéshez fogna, a célok kitűzésében, az elvek rendszerének megállapításában, illetőleg a gondolkodási és cselekvési módok kijegőződésében s az akarat nevelésében, fegyelmetségében dől el, de itt is akadunk kivételekre, *Gualberti János* összetalálkozik fivére gyilkosával, akit halálra keresett. A gyilkos letérdel, keresztet vet s ebben a pillanatban a megbocsátás kötelessége oly élenken ragyog fel János szemei előtt, hogy megöleli a gyilkost, s akinek csak az imént vérei szomjúhozta, ugyanennek most baráti csókját, testvéri szeretetét kínálja. Az efféle hirtelen változások alig fordulhatnak elő ott, *ahol az elvek rendszere határozottan* kijegőződött, de ez csak az egyeseknél fordul elő, míg a millióknál örökös ingadozást, határozatlanságot tapasztalunk. Megengedjük, hogy az elvek alkotják azt a pszichikai szerkezetet, mely az energiákat irányítja, s bár senki, még Meynert se látta, tehát az exakt tudományok nevében nem is állíthatja, elfogadjuk, hogy az agyban az elveknek megvannak a maguk reális képletei, mint pl. a phonograph hengeren tapasztaljuk, tehát az agyszerkezet egyúttal az elvek rendszerét tükrözi vissza, mégis azt mondjuk, hogy *egyetlen elv* (Isten, lélek, örökkévalóság, halhatatlanság stb.) beillesztése, az ember egész működési irányát megváltoztathatja. Cartesius óta az embert a gépekhez szokták hasonlítani, s azt mondják, hogy az ember olyan, *mint a fűtött kazán*, amelyben energia elég van, de a gép szerkezetén változtatni nem könnyű feladat, sőt a cselekvés pillanatában egyenesen lehetetlen. Ha az emberi agyat egységes szerkezetnek gondoljuk is, akkor is lehetségesnek tartjuk, hogy az energiák útját ugyanoly könnyűséggel szabjuk meg, mint pl. váltóór a váltóirányításával a mozdony lefutását meghatározza, ahol az ór által kifejtett munka nem áll arányban a beálló eredménnyel. Épen ebben rejlik a szerkezetek titka, hogy csekély munkával óriási eredményt érünk el, amennyiben az eredmény kiváltó energia aránytalanul kisebb, mint az energiának kiváltott mennyisége. Ami pedig a legkülönösebb, sem a szerkezet előállítására fordított munkát, sem a mechanizmust működtető energiát nem lehet közelebbről meghatározható vagy mennyiségileg kifejezhető viszonyba hozni a végzett

munkával. Csak így történhetik, hogy a szerkezet legcsekélyebb változtatásával a legellentétebb munkát végezhetjük. Ha tehát a szövetelőzmények, illetőleg a különböző szerkezetek adva vannak, azoknak működtetése esetleg csak a legcsekélyebb mennyiségű energiát igényli, mint ezt a gőzgépnél látjuk, ahol ahhoz, hogy a gép óriási tömegét előre vagy hátra mozgassuk, vagy irányát megszabjuk, szinte hihetetlenül csekély energiára van szükségünk. Azonban ha a szerkezet az idők folyamán határozott alakot ölt és az állandóan egyforma cselekvés, tehát a szokás által mintegy *megrögzítve* bizonyos specifikus irányban való működésre képesül, a szerkezet megváltoztatása már nehézségekbe ütközik, ezért ritka az öregeknél a metamorphosis. Ez egyúttal az öregeknél tapasztalható conservitivismus magyarázata is. *Ha ismerem az elvek természetét* és azoknak hozzám való viszonyát, tehát ha magamat is ismerem, ha a szerkezetek felépítésének titkát felfedeztem, nem lesz nehéz akaratomat érvényesítenem, tehát szabadságomat gyakorolnom. *Az egyéni szabadság gyakorlásának tényezői* tehát: a tudás, a megfontolás és az akarat fegyelmzettsége. Mivel az említett tényezők elasztikus természetűek, nem állandók, hanem nagyon is változók, ezért a szabadságnak is ezernyi ezer változata lehetséges.

A szabadságnak első rangú tényezője *a tudás*. Tudás nélkül nincs szabadság. Ha csak egyetlen jót ismerek, s ha a jó megszerzésének nincs több útja-módja mint csak egyetlenegy, nem vagyok szabad. Ha tudásunk körét tágíthatjuk, szabadságunk lehetőségét nagyobbítjuk. *A megfontolásban* értékesítem tudásomat. Ezért azt a szabályt: „Fiam! meggondolás nélkül semmit ne cselekedjél”, aranyszabálynak minősíthetjük. A megfontolás a gyakorlat és a szokás dolga. A gyermeket az ösztönök taszigálják, az érett emberhez azonban nem illik a hebehurgyaság, s méltán elvárhatjuk tőle, hogy a megfontolás irányítsa minden lépését. *Az akarat fegyelmzettsége* s az értelem parancsainak megvalósítására irányuló készsége szintén a gyakorlat dolga. Könnyű ott engedelmeskedni, ahol értelmes és okos a parancsoló. Ezért az akarat készségesen csak akkor engedelmeskedik, ha a parancs kiadását megfontolás előzi meg, azaz ha a parancsoló úgy a munkás mint az elvégzendő munka természetével s a meg-

valósítás módozataival, esetleges nehézségeivel, a legkisebb részletekig számol. Aki saját erejével s a munka nehézségeivel nem számol, mint mondani szokták, aki sokat akar, aki könnyelműen mindenféle képtelenségbe belekergeti az akaratot, s csak mikor már munkába fogott, akkor veszi észre a feltornyosuló nehézségeket; aki a kisebb feladványokat mellőzve minden trainirozás nélkül nagy dolgokba kap és meghátrál, az el lehet készülve arra, hogy akarata nagyon sok vereséget fog szenvedni. A sok vereség nyomában természetesen kiérlelődik az önbizalmatlanság s az akarát ép oly készséges lesz a meghátrálásra, mint a mindig megvert hadsereg a futásra. Elmélkedés, önismeret, tudás, megfontolás, az akarát gyakorlása, edzése nélkül nincs rendezett lelki élet, nincs tényleges szabadság.

A determináló elemek összetalálkozása esetében akár-hányszor megtörténik, hogy a szabadság szinte potenciális állapotá zsurorodik össze. A deterministák ezekből az esetekből indultak ki, midőn a szabadságot megtagadták, *5 az ellenkező végteléről*, ahol a determináció úgyszólván hiányzik, megfeledeztek. Az indeterministák pedig épen ez utóbbiakra szoktak hivatkozni. A két végtel közt az esetek légiója közvetíti az átmenetet, amelyekben a szabadság, illetőleg a kööttség csekélyebb mértékben szerepel. Senki sem mondja, hogy minden cselekményünk szabad, s már a legrégebb időkben ismerték a vis-metus fogalmait, mint az elhatározás szabadságát korlátoló tényezőket, amelyek a deliberatióra többé-kevésbé zavarólag hatnak, esetleg azt teljesen kizárják. Ezen esetekben természetesen nincs szabadság vagy csak oly csekély mértékben, hogy a cselekmény morális jellege megszűnik, illetőleg a minimumot közelíti meg. Azok, akik a végtetes helyzeteket mérlegelve kicsinylik, vagy tagadják az ember szabadságát, ne feledjék, hogy *az emberi élet nem pusztá végteléből szövdök össze*. A vándornak útjában nem kell mindig óriási hegyeket megmásznia, néha völgynek megy, máskor sík földön halad. Ugyanezt tapasztaljuk az emberi életben is, s ha vannak feladványok, amelyeket csak nagyon nehezen oldhatunk meg, ismét vannak mások, amelyek könnyű szerrel megvalósíthatók. Nem szabad arról sem megfeledez-nünk, hogy a szabadság olyan, mint *az embrió*, melyből az

állatorias kifejlődik. A tudós, a művész is kicsinyen kezdik, idővel mégis feljutnak a tudomány, illetőleg a művészet magaslataira. A szabadságra is elmondhatjuk: „non mediocris iste est mna”, olyan az mint a pénz, amely tőkésítve önmagában megnövekszik. A hatalmas folyók is kis forrásoknak köszönik létüket. A szabadság *fejlődésképes*, sőt kötelességünk tovább fejleszteni, hogy az élet nehezebb problémái közt is becsülettel megállhassuk helyünket.

A *statisztika* az egyéni szabadság tétele ellen mit sem bizonyít, s valamint a schematismusokban jelentkező törvényszerűségből az egyéni élet tartamára nem következtethetünk, így vagyunk a tömegjelenségekben uralkodó törvényszerűségekkel is, amelyek csak a tömegekkel szemben tájékoztatnak bennünket. Megengedem, hogy *ugyanazon gondolkodásmóda* egységes temperamentumu egyének ugyanazon cél felé törve egyazon eredményre jutnak, de ez a legritkább eset. Azt is elismerem, hogy a *fizikai és szociális médiumot megváltoztatni* vagy felcserélni csak keveseknek van módjában, de más részről az is bizonyos, hogy egyéniségünk, karakterünk kialakulására, jelentékeny befolyást gyakorolhatunk, pedig az egységes külső determináció, az egyéniség szerint más és más cselekvést vált ki. A párizsi földalatti vasúti szerencsétlenségnél olyanról is olvastunk, aki az előtte állót megfojtotta, hogy maga menekülhessen; a bazár égésekor a lovagiaságukról, udvariasságukról híres francia férfiak a legdurvább insultusokra vetemedtek, de ezek csak kivétel számba jönnek, ugyanazon veszedelemben igen sokan voltak, akik emberhez illően viselkedtek. *Minden tehát az egyéniségtől függ*, s a nemes karakter a legnagyobb veszedelem idején is hű marad önmagához. *A vízben fuldoklóra* nézve nem lehet erősebb determináció, mint a közelben úszó gerenda, vagy a mentők odavetett kötele, s íme olvasunk egyesekről, akiknél az öndetermináció erősebb volt, mert nem vették igénybe a mentés eszközeit, sőt az is megtörtént, hogy a mentőknek erőszakot kellett kifejteni, hogy a fuldoklót megmentésék. Láttuk, hogy a *martyrok* a legerősebb külső determináció dacára hívek maradtak vallásukhoz, meggyőződésükhöz. Leo pápa sz. Lőrincről így ír: „Superari caritas Christi fiamma non potuit: et signior fuit ignis, qui foris ussit, quam qui intus

accendit”; ami a deterministák jargonjában annyit jelent, hogy a külső determináció gyengébb volt, mint a belső, az öndetermináció.

A determináló elemekre azonban *nem minden ok nélkül hivatkoznak*, mert az Állam bizonyos közép mértéken túl mit sem követelhet. Azt vélelmezzük ugyanis, hogy a törvényhozó a végtelékig menő önfeláldozást csak a legkritkább esetekben követelheti. A csendőrtől, rendőrtől, katonától ezt megkövetelhetjük, de másoktól csak nagyon kivételes esetekben. Ha a *keresztény morális* a determinációra kevesebb súlyt fektet, annak oka az, hogy a keresztény vallás tanítása szerint, Isten kegyelmével, mindenféle külső determinációval szembe szállhatunk, nem ugyan fizikai értelemben, hanem az akaratelhatározás dolgában. Az isteni kegyelem által gyámoltított akarat kényszerrel nem ismer, s a morális sarkalatos tétele: „Actus interni et voluntatis omnino proprii nullatenus cogi possunt, quia voluntati vis inferri nequit”. Véleményünk szerint az Állam, mely polgárai vallásos kiképzésre súlyt fektet, bizonyára többet követelhet polgáraitól, mint ha a vallásos neveléssel nem törődik, vagy esetleg — ami ma divat — papjainak vallásos tevékenységét megnehezíti, illuzóriussá teszi. Ép ezért a korábbi századok büntető törvényei, jóllehet szigorúbbak voltak mint ma, mégis megfelelőbbek voltak, mert aki többet ad, többet is követelhet, pedig azokban az időkben a kormányok a vallásosság ápolását egyik főfeladatuknak ismerték; de meg a gazdasági és társadalmi médium sem volt oly mostoha, mint napjainkban. Mennél súlyosabbak a jó karakter kiképződésének feltételei, annál enyhébben kell kezelnünk a büntető törvényeket és mennél erősebb a viszonyokban rejlő determináció, annál kevesebb helye van a beszámításnak.

Jóllehet „absoluta determinatio ad peccatum” nincs, mert az isteni kegyelemmel fegyverkező lélek bűn elkövetésére soha nem kényszeríthető, az *Állam szempontjából*, mégis helyt adunk az abszolút determinációnak, mert az Állam nem a peccatumot keresi, nem is azt bünteti, hanem az antiszociális cselekmény elkövetőjét sújtja még akkor is, ha a cselekmény elkövetésében semmi bűne nem volna. Ha a bíró a cselekmény és a cselekvő közti causalitási kapcsolatot megállá-

pította, az akarati elemet csak másodsorban méltatja. A *subjectivismus* ellenben a fősúlyt az akarati elemre fekteti. Ha a büntetést nem a megtorlás, hanem a védekezés gondolata fogja vezérelni, a subjectivismus ismét elfoglalja azt a területet, amely őt megilleti, amelyről a személyes szabadság túlhajtott értelmezésével leszorították. Ha az egyén kétségtelenül bebizonyította akarata perversitását, egészen helyesnek tartom, ha az Állam a bűnöző akarat ellen védekezik. Igaz, hogy a subjectivista irány is a túlzásba viszi. Így pl. a Fayer által felhozott esetben, („Valaki gondatlanságból egy pajta kigyuladását okozta. Egy fiatal ember, ki benn volt, kimenekült ugyan, de visszatért, hogy csizmáját kihozza és benfulladt...”) *nem osztjuk a német legfőbb törvényszék felfogását, amely „a vádlottnak beszámította ezen általa „okozott” halál- esetet is.”* Viszont azonban, s azt hiszem minden moralista velem tart, épen nem tartom helytelennek, ha „elítélik magzatelhajtás kísérletében azon nem terhes nőt, aki elhajtó szert vesz be”, vagy ha „elítélik azon anyát, aki a gyermekölés kísérletét halva született gyermekén követte el”. Mindkét iránynak az a hibája, hogy a *morális álláspontról letért*. Ez utóbbi esetekben a bűnöző akarat fentiforog és az ténybeli kifejezést nyer, míg az előbbiben olyan eredményért büntettek, amelyben a *cognitio* és a *voluntas* eleme, tehát a közönséges „emberi” cselekmény két lényeges jegye teljesen hiányzott. Azt hiszem a legtulzóbb objectivista is azon véleményben van, hogy az egyént, aki valamely múzeumi *viaszfigurát fojtogat*, legalább is a megfigyelő intézetbe kell szállítani, miután közveszélyességét beigazolta. Így a védekezés és oltalom címén helyesnek tartottam volna, ha letartóztatják volna azt az egyént, aki szörnyű dühében *leharapta a lova orrát*, máskor pedig agyonszúrta ökrét, mert nem arra ment, amerre ő akarta, sokkal helyesebb lett volna be nem várni, míg feleségének kiüti a szemét és embert öl. A subjectiv iránynak és a *praevention*ának megvan a maga jogosultsága, ha a morális felfogás ellen nem vétének, s ha a cselekmény és a bírói intézkedés közti *causalis* kapcsolatot respectálják. Aki közveszélyes voltát tényekben beigazolta, azzal szemben, ha bírói intézkedésnek nem is, de rendőri *praevention*ának minden esetre helye van, jóllehet személyes szabadsági szempontokból,

részemről kívánatosnak tartanám, hogy a közveszélyességet minden esetben ne a rendőrség, hanem a bíróság mondja ki. Bizonyára különös, hogy éppen az akarat-elmélet hívei nem akarják az akaratit elemet kellőképpen méltányolni. E tekintetben még a deterministák is többre vitték, mert azok legalább a tényekkel beigazolt közveszélyesség címén őrizet alá veszik vagy pláne — és ez már sok — epurálják a bűnözőt.

Egyébiránt a deterministák távolról sem olyan veszélyesek, mint az ember az első pillanatban gondolná. „Sie behaupten durchaus nicht, dass die Menschen einzelne künftige Geschehnisse nicht in gewissem Masse zu beeinflussen vermögen.” Tehát a („wissenschaftlich geschulten Deterministen”) tudós deterministák szerint a jövőre is befolyhatunk. „Im Gegentheile, die Menschen vermögen diesfalls sehr viel, doch gewiss niemals etwas gegen die Naturgesetze” . . . „nur dadurch dass sie der Natur die Bedingungen ablauschen” . . . Van tehát akarat, célokat is tűzhetünk ki, a jövő eseményeinek kialakulására is befolyhatunk, de csak akkor, ha a természet titkait ellessük és soha a természet törvényeinek ellenére nem tehetünk, hanem a törvények szerint kell akarnunk. úgy járunk a determinizmussal, mint a mérges kígyóval, amelyről csak nagy későre vesszük észre, hogy hiányoznak a méregfogai. Wargha pl. 321 lapon keresztül agyonbosztantja az indeterminista közönséget s végre a 322. lapon kimondja, hogy az emberi akarat is egyike azoknak a determináló elemeknek, amelyek a jövő mikénti alakulására befolyanak. Hát mi is ezt mondjuk és senkinek se jutott eszébe, hogy a természet törvényeit megváltoztathatja, hanem a törvények ellen más törvényeket működtetünk s így azoknak az erejét szépen paralysáljuk. Végre tehát eljutottunk oda, hogy az értelmes ember tudásának erejével ura lehet a természetnek, s a természet törvényeinek megismerésében rejlik az uralkodás lehetőségének kulcsa.

Allítsuk szembe a hazai klasszikus iskola matadorját Fayert, a tudós determinista Warghával. Fayer szerint: „Szabadakarat”, ez pleonazmus. Kedvenc szó járása az erkölcsstan alapuló (?) régi tannak, mely az abszolút (?) szabadságot hirdette. Az „akarat” már maga is kifejezi a választási szabadság egy bizonyos mérvét. A hol nincs semmi választás, ott nincs

akarat. A szabad akarat ellentéte a kötött akarat. A kötött akarat pedig nem akarat. A ki kényszer folytán tett valamit, az azt nem saját akaratából tette, hanem a kényszerítőnek akaratából. Mikor tehát valaki azt mondja, hogy nem fogadja el a szabad akarat tanát, ezzel még nem praecisírozta a tételt, mert abban a két szóban a szabadság fogalma kétszer van meg. Ha valaki determinista, ha ő a kötöttség híve, akkor azt kell mondani, hogy nem fogadja el az akarat létezését. (Ha ez ily világosan kimondatnék, nagyon megfogynának azon iskola hívei.)” így Fayer. Lássuk Warghát. „Schon aus diesem physiologisch fundirten Begriffe des Wollens ergibt sich, dass die Annahme eines „freien Wollens“ ein Widersinn, ein sogenannter Widerspruch in der Beifügung (contradictio in adjecto) ist.” „Wer wirklich schon will, der ist sich auch der Unfreiheit seines Wollens jedesmal ganz wohl bewust.” íme két nagy és európai híri tudós. Az egyik azt mondja, hogy az akarat már fogalmában bizonyos szabadságot jelent, a másik éppen az ellenkezőt állítja. Wargha nem mondja, hogy nincs akarat, sőt ellenkezőleg, állítja, hogy igenis van, de már fogalmában kényszert jelent, s itt a belső kényszerre gondol. Az „akarat” elnevezés alatt mindegyik mást ért, de mint fent láttuk csak látszólag, mert az egyéni determinációt Wargha is elfogadja, úgyhogy végeiemzésben elmondhatjuk, hogy az egész vitában: *quaestio fit de nominibus*.

Fayer védekezik azokkal szemben, akik az abszolút szabadságot hirdették. Kimondotta ezt valaha? Hol az a régi erkölcsstan, amely ezt állítja? Arra céloz talán, hogy az akarat belső tényeit kikényszeríteni nem lehet? Ezt mondja a morális. „Actus interni et voluntatis omnino proprii nullatenus cogi possunt, quia voluntati vis inferri nequit.” Ha erre célozna, elég legyen a meggyőződés mártyrjaira hivatkoznom. Egyébként pedig „de actibus humanis” fejezet alatt, minden morálisban megtalálhatta az emberi szabadság négy ellenségét: „Quatuor dantur, scilicet: ignorantia, concupiscentia, metus et vis seu violentia.” Hogy a nagy félelem az erős karakterü férfit is megrendíti s hogy pl. a félelem az akaratot igen sokszor, meggyőződés elleni cselekmények kiváltására eredményesen készíti, ezt nem tagadjuk, de az akarat

feltétlen kényszert nem ismer. Az abszolút szabadság és a feltétlen kényszertől való mentesség privilégiuma épen nem fedik egymást. Azt pedig senki sem mondja, hogy bár a leg-erősebb akarattal is, mindent megtehetünk. Véges lénynek semmiféle kvalifikációja nem lehet abszolút. Mint lényünknek, úgy tudásunknak, akaratunknak, fizikai és pszichikai tehetségeinknek és összes képesítéseinknek megvannak a magok korlátai, határai.

Ami pedig Warghát illeti, az akarat, ha kényszert jelent, csak a cselekvőből kiinduló kényszert jelenthet, pedig ha valaki önmagát kényszeríti, nem szoktunk kényszerről szólni. Hogy a vérkeringés, az idegrendszer működése, az izmok összehúzódása, sőt maga a psichicum is törvényeknek van alávetve, az bizonyos, de hogy a fölöttem uralkodó és a rendelkezésemre álló törvények korlátain belül bizonyos relatív szabadságot élvezünk, s annyi szabadsággal rendelkezünk, amennyire rendeltetésünket tekintve szükségünk van, az is bizonyos. A szabadság különben is gyakorlati és nem elméleti probléma. Magáról a potenciális szabadságról, melyet bölcséleti kérdésnek ismerünk el, jóllehet előttünk épen nem kétséges, az elméletben is szó lehet; de a tényleges szabadság, az már nagyon is egyéni dolog. Amit az egyik megtehet, azt a másik esetleg nem teheti meg, s talán nincs két ember, akinél a szabadság határai teljesen összeesnének. Vannak egyesek, akik mindig nagyobb és nagyobb szabadságra törekednek. Vannak akik csak a külső szabadságot becsülik, a belsőre ellenben nem adnak semmit. Ismét mások az önmeggyőzést, az önuralmat a legnemesebb feladványnak ismerik, s mindent elkövetnek, hogy uralágukat otthon (önmagukban) kivívják. Itt már a szabadság mint erkölcsi tőkély jelentkezik. Ez a szentek problémája, egyike a legnemesebb és legnehezebb feladványoknak, amelyeket a föld fia maga elé tűzhet, s amelyért fáradhat. Ez a szabadság igazán az orcák veritékének gyümölcse. Ha valaki panaszkodik, hogy a szabadságot nem ismeri, magára vessen, mert a tőkély legalsó lépcsőin már, szinte lépten-nyomon beleütközünk a szabadságba és anélkül úgyszólván egy lépést sem tehetünk. Ha valaki bilincsekbe verve, szolgaságban sínlődik, abból még nem következik, hogy az egész emberiség láncokat hord és

rabságra van kárhozthatva. De ha valaki magát mások fölé gondolja, s így okoskodik: ha én, tudós és tökéletes lény nem rázhattam le magamról rabbincseimet, mások, akik nálamnál sokkal gyengébbek, gyarlóbbak, tudatlanabbak és tökéletlenebbek, hogyan képzelhetik azt magukról, hogy ők szabadok; mondom, ha valaki így okoskodik, az bizonyára nemcsak a józan filozófia, nemcsak a kereszténység, hanem a természettudományi módszer határait is jóval túlhaladta. Nem vonhatom kétségbe jóhiszeműségöket, s azt, hogy ők csakugyan kötötteknek hiszik magukat, sőt azt hiszem: „je dummer, gedankenloser, ununterrichteter und ungebildeter Jemand ist, desto mehr vertraut und pocht und verlässt er sich auf seine Willensfreiheit” ... a materialista tudós ezen állítását szelíd értelmezésben még elfogadhatnék, de már az ellen, hogy: „je grösser die Unwissenheit des Subjectes hinsichtlich der Beweggründe seines Verhaltens ist, desto mehr ist es der Versuchung ausgesetzt, sich für willensfrei zu halten,” határozottan tiltakozunk, hiszen az igazi „emberi” szabadság ott kezdődik, ahol a cselekvésünket vezérlő motívumokkal tisztában vagyunk. De hát hogy is mondja valaki? „Tolluntur in altum ut lapsu graviore ruant.”

Wargha az ő nagy büntetőpolitikai munkájának I. kötetében, a 318 laptól egész a 322-ig tekintélyi érvekkel hozakodik elő, hogy determinisztikus álláspontját igazolja. Miután Epikur-ra, Hume-re, Holbach-ra stb. hivatkozott, idézi Luthert, aki szerinte „De servo arbitrio” című művében a „legdrasztikusabban” kifejtette, hogy minden jónak és minden rossznak legfőbb oka maga az Isten, aki az emberben cselekszik. Végre azt mondja: „Auch die katholische Theologie hat die Frage der menschlichen Willensfreiheit im Wesentlichen verneinend beantwortet, wie aus den Schriften ihrer fünf grössten Lehrer: Ambrosius, Augustinus, Hieronimus, Gregor M. und des als Doctor Angelicus höchstangesehenen, Thomas v. Aquino sehr deutlich erhellt, welche sämmtlich überzeugte Deterministen waren.” Megcsodáltam Wargha bátorságát, hogy e sorokat le merte írni, amelyekből ugyancsak kiviláglik, hogy az említett írók műveit talán még kívülről sem látta, nem hogy forgatta volna. Másrésztől azonban szinte megdöbbenő és elképzelhetetlen, hogy tudományos munkában,

az igazsággal homlokegyenest ellenkező ily állítást megkockáztatni egyáltalában lehetséges! Egy jeles magyar büntető-jogtudós azt mondotta nekem: „ön túlságos nagy súlyt fektet Warghára.⁰ Most eszembe jut s magamban kérдем: vajjon nem Wargha megbízhatatlanságára célozott az én nagyra-becsült tanárom?! Nem elég, hogy csupa hipotézissel dolgoznak, még egy-egy „nagy mondás”-sal is megtarkázzák a bizonyítást, bizonyára ezt is a realitás és a pozitivitás szelleme követeli!! Lássuk azonban magát a dolgot.

Mind az öt hivatott egyházatyára vonatkozólag kijelentem, hogy irataikban semmi nincs, ami az Egyház tanításával ellenkeznék. Az Egyház a szabad akarat tanát hangoztatja: „et praedicare debemus et eredere, quod per peccatum primi hominis ita inclinatum et attenuatum fuerit liberum arbitrium.” (Concilium Arausicanum Can. 25.) Már pedig ha az említett atyák mást tanítottak volna, az Egyház tiltakozása ki nem marad. Az Egyház azonban az említett atyák műveit, főkép sz. Tamásét mindig a legmelegebben ajánlotta. Ez utóbbi sz. atya különösen kijelenti, hogy az ember a maga természetes eszméjét nem valósíthatja meg, de nem mondja, hogy semmit nem tehet, csak azt hangsúlyozza, hogy ideálját el nem érheti: „potest quidem etiam in statu naturae corruptae per virtutem suae naturae aliquod bonum particulare agere.... non tamen totum bonum sibi connaturale, ita quod in nullo deficiat*... (Summae Tom. II. Qu. CIX. Art. II.), s ezt inkább az akarat gyengeségének kell tulajdonítanunk: „et tamen magis est natura humana corrupta per peccatum quantum ad appetitum boni, quam quantum ad cognitionem veri”. (Ibid. in fine.) Az akaratnak minden gyengesége dacára képesek vagyunk a jóra: „tamen bona opera, ad quae sufficit bonum naturae, aliqualiter operari possunt” (Tom. III. Qu. X. Art. IV.), jöllehet nem mondhatjuk, hogy az *isten* *páran-csók mindnyáját betöltheti*: „in statu naturae corruptae non potest homo implere omnia mandata divina” (Ibid. Art. IV.), egyiket-másikat saját erejéből is megtarthatja. Minden kétséget kizár sz. Tamás, midőn azt mondja: „operatio non solum attribuitur Deo, sed etiam animae” ... ami pedig az utóbbit illeti: „alius autem actus est exterior, qui quum a voluntate imperetur, consequens est quod ad hunc actum

operatio attribuat voluntati” „in quantum veró est principium operis meritorii *quod ex liberó arbitrio procedit*”... „Deus non sine nobis justificat, quia per motum *Uberi arbitrii*, dum justificamur, Dei justitiae consentimus” ... (Art. II, 4.). Másutt (Summae Tom. II. Qu. CXIII.) határozottan kijelenti: „Nullus venit ad Deum per gratiam justificantem absque motu *Uberi arbitrii*” „etiam simul cum hoc movet liberum arbitrium” (Art. III.) „Unde oportet quod mens humana dum justificatur, *per motum Uberi arbitrii recedat a peccato et accedat ad justitiam.*” Sz. Ágoston ugyanezen értelemben nyilatkozik: „Cooperando Deus in nobis perficit quod operando incoepit; quia ipse ut velimus operatur incipiens, quia volentibus cooperatur perficiens” ... (De grat. et lib. arbitr. Cap. 17) s Ija mégis azt mondja: „Liberum arbitrium *ad diligendum Deum* primi peccati granditate perdidimus”, ezt, mint látjuk, csak az isteni dolgokra vonatkozólag mondja, egyébként pedig az akarat-szabadságát hirdeti: „Fides sana et catholica *neque liberum arbitrium negat*, sive in vitám maiam, sive in vitám bonam, *neque tantum ei tribuit*, ut sine gratia valeat aliquid”, (Epist. 47.) és másutt: „*In voluntate hominis est mutare voluntatem in melius*” „*Quum enim hoc sit in potestate, quod, quid volumus, facimus*” (Retractationes I. I. c. 22.) Megjegyzem, hogy mindig az isteni dolgokról és a kegyelem világáról van szó, s mint látjuk az atyák egyértelműleg hangoztatják, hogy az ember az isteni kegyelem áradatában is megőrzi szabadságát, jóllehet Isten különös kegyelnie nélkül ott már egyetlen lépést sem tehetne. Wargha tehát midőn a legális justitia terén mozog, a sz. Atyákra, akik az isteni jellegű (jó és az örökéletre érdemes) cselekedeteket kitermelő ember szabadságáról beszélnek, egyáltalában nem hivatkozhatik, mert Wargha és az atyák egész más szféráról írnak, az egyik a természetes, a másik a természetfölötti világ rendjéről szól.

Bizonyos értelemben ugyanezt mondhatjuk a protestánsokról is, akik eleinte a nevezett atyákkal megegyeztek. Legalább a tudományos protestantismus egyik legkitűnőbb képviselője, Melancthon a reformatio bölcsőjénél apológiájában így nyilatkozik: „De liberó arbitrio docent (ecclesiae nostrae), quod humana voluntas *habeat aliquam libertatém* ad efficien-

dam civilein justitiam et deligendas res rationi subjectas.” (Conf. Augustana Art. 18.), akár csak sz. Ágoston: „Esse fatemur *liberum arbitrium* omnibus hominibus, habens quidem iudicium rationis, non per quod sit idoneum in iis, quae ad Deum pertinent, sine Deo aut inchoare aut certe peragere, sed tantum in operibus vitae praesentis tam bonis quam etiam malis. Bonis dico, quae de bono naturae oriuntur, id est velie laborare in agro, veüe manducare et bibere, velle habere amicum . . . fabricare domum”. . . (Hypnognosticon lib. III.) Olvasott-e valaha a tudós determinista Wargha sz. Ágoston-tól csak egy sort is? De hogy a protestantizmusra visszatérjünk, lássuk mit mond Melancthon az ágostai hitvallás tudós szerzője: „Igitur etiamsi *concedimus liberó arbitrio libertatém et facultatem externa opera legis efficiendi, tamen illa spiritualia non tribuimus liberó arbitrio, scilicet vére timeré Deum, vére erédere Deo etc.*” . . . (Apológia Art. 18, 73.) úgy látszik Melancthon is más malomban örlött mint Wargha. Denique, qui nimium probat ... A 9-ik cikk pedig: „A gonosz ember akarata a bün oka”. . . és ismét más (6) cikk: „a jócselekedetek dicséretet érdemelnek, szükségesek és jutalomra méltók.” Ezért mondhatta Melancthon Valdes pápai követnek, hogy (ők) nem állanak oly távol a kath. Egyháztól, mint a köznép hiszi. (Lásd Cantu C. XII. 561. Jegyzet.)

Jóllehet Luther „de servo arbitrio” c. művében világosan beszél és úgy nyilatkozik, hogy az tisztán szenvedőleges (libertás mere passiva) mégis sokan védelmezik, mert mint mondják: „a jámbor életre és az Isten törvényei iránt való engedelmességre oly gyakran és oly szépen buzdította övét, *pedig ez a determinizmussal ellenkezik.*”. . . Ezt ugyan a motívumos determinizmusra nem mondhatjuk, de a felfogás illusztrálása céljából ide igtattuk. Mások ismét azt mondják, hogy Luther később (a „De servo arbitrio” megírása után) felhagyott a determinizmussal. Ez ugyan nem áll, mert még 1537-ben írja: „Nullum agnosco meum justum librum nisi forte *de servo arbitrio et catechismum*” (De Wette, Luthers Briefe V, 70.). Azt azonban figyelmen kívül hagyja Wargha, hogy Luther mindig a megigazulásról beszél, mi pedig nem arról tárgyalunk. Így sz. Pál apostolnak a Galatákhöz írt levelét kommentálva ezeket írja (ad Cap. 6, 1.): „Idem enim, quod

ab initio hujus causae credidi et docui de justificatione... adhuc hodie ... credo et profiteor”... (Opp. lat. Jenae 1611. Tom. V. fol. 150 sq.) Wargha olyan területre tévedt, ahol épen nincs otthon. Egyébként Luther is másképp értelmezte a determinizmust és Wargha is. Luther különben a rendszeres gondolkodást nem szerette, pl. egyik helyen így ír: „Wir sollen fleissig seyn zu guten Werken”... „Wir lehren, man soll gute Werk thun, sagen auch, dass das Gesetz sehr gut und nütze sey.” (Werke Eri. 58, 274,) „Wo der Glaube ist, da sollen auch der Liebe Werk folgen. Das sind die guten, rechtschaffenen Werk” (Werke 49, 193.) „Dass wir aber nur gute Werk thun und Almosén gebén, das dienet dazu, auf dass die Menschen damit beweisen ihren Glauben. Die guten Werk... zeigen an den Glauben” (U. o. 47, 245.) Luther a hitéletről, illetőleg a hit világról beszél, a büntetőjog a hit dolgaival nem foglalkozik, tehát nem is lehet reá hivatkozni, hacsak mint szt. Ágostonnál látjuk, meg nem említi határozottan, hogy nem a hit és a kegyelem, hanem a természetes világról akar beszélni. Különben mint látjuk Luther sokféle-képen nyilatkozott, s mert utódai a következetlenség terén nem követhették, megindult az ellenreformatio és Luther determinisztikus tanát szép csendben kiküszöbölték. Ezt a munkát már Meianchton megkezdi, később folytatják, úgy hogy Zahn legújabbán csak a valóságot írja, midőn azt mondja: „Die Rechtfertigungslehre Luthers ist nicht mehr in Deutschland vorhanden. Und Niemand erschricktdarüber.” (A. Zahn, Abriss einer Geschichte der evangelischen Kirche. Stuttgart 1893, 49. 1.) Wargha ezt is felemlíthette volna az igazság érdekében. Meianchton már a maga idejében ekkép jellemezte Luther determinizmusát: „Stoica et Manichaea deliria.” (Lásd Corpus Reformatorum (Bretschneider) IJC, 766.)

A római kath. Egyház nemcsak az arausicani zsinat idejében, tehát a kereszténység első óráiban, hanem a tridenti zsinat idejében és ma is az akarati szabadság tana mellett nyilatkozik. Így (Conc. Trid. sess. VI. Can. IV.) a tridenti sz. zsinat: „Si quis dixerit (homines in conversione) velut inamine quoddam nihil omnino agere, mereque passive se habere a. s.”; és a vatikáni zsinat: „Fides donum Dei est et actus ejus, quo *liberam* praestat ipsi Deo obedientiam.” (Constitutiones Conc.

Vaticani. Cap. 3.) Wargha aligha ismeri eléggé azokat, akikre, illetőleg amelyekre hivatkozott. Hanem valami mégis van a dologban. Coelestin pápa a semipelagiánok tévedéséről írva azt mondja: „Nemo nisi per Christum libero *bene utitur arbitrio*.” Nem tagadja, hogy szabad akaratunk van, de hogy szabadságunkkal Krisztus nélkül helyesen élni tudnánk, különösen az örök élet dolgaira vonatkozólag, vagy bár természetes ideálunkat mindenben megvalósíthatnák, ezt tagadják az említett atyák stb. Akkor sem a szabadság hiánya, hanem az értelem gyengesége és főképp az akarat gyarlósága oka annak, hogy szabadságunkat eredményesen felhasználni nem tudjuk. Mit ér a katona, ha a háborúban nincs fegyvere, ha gyenge, erőtlen vagy beteg? Mit ér neki a szabadság, ha hiányzik a képesség stb. Így az ember is, midőn magasabb javaiért küzd, elégtelen önmagában véve, s hogy szabadságával Üdvösen és eredményesen élhessen, vagy akár természeti eszméjét tökéletesen megvalósíthassa, Isten segítségére van szüksége, akivel cooperatio-ra hivatva és tényleg együttműködve, eredetileg elvesztett képesítését visszanyerheti, illetőleg jó irányban érvényesítheti: non nostra libertas, sed „nostra sufficientia ex Deo est/ jóllehet az igazi szabadság eszméjétől is távol maradunk Krisztus nélkül, ezért jellemzi az apostol az igazi keresztényi szabadságot: „qu»libertate Christus nos liberavit.” Itt azonban már supernaturalis képesítésről van szó. Nincs senki, aki csak egyetlen helyet felmutathatna, ahol az Atyák bármelyike az ember természetes szabadságát, vagy az arra való képesítést tagadásba vette volna. Wargha tehát midőn az Egyházat és az Atyákat meggyanúsította, tudja vagy nem tudja, de csúfot üzött az igazságból? Vájjon egyebütt nem cselekedte-e ugyanezt? Mint materialista tudós élcelődik a keresztény hit igazságai fölött, mesének és allegóriának minősíti a bibliai történeteket. Az efféle dolgoknak tudományos munkában egyáltalában nem volna helyük, megengedem azonban, hogy Wargha mindezekben a subjectív igazság követelményei ellen nem vétett; de midőn nyílt valótlanságokat állít, vagy a felületesség, vagy a rosszhiszeműség gyanújába keveredik és munkájának tudományos értékét kockáztatja.

A természettudományi iskolának az akaratilag szabadság ellen intézett kirohanása meglehetősen hidegen hagyott, jóllehet tudom, hogy sok esetben igaza lehet. Az Állam ugyanis nem nézi a cselekmény moralitását, egyszerűen feltételezi, hogy a bűnöző cselekvésében belső és külső szabadságával rendelkezett, s ez nem is lehet másképp, mert a cselekmény morális értékét úgy sem mérlegelheti és itt a bökkenő. Az Állam elítéli a hipnotizáltat, aki a szuggesztió hatása alatt követte el a bűncselekményt; elítéli azt az indiánust, aki abban a hiszemben, hogy imádkozik, káromkodott, akinek a cselekményéből tehát az immoralitás teljesen hiányzott, mint ahogy elítélték nálunk azt a cigánygyereket, aki tudatlanságból felmenőjén részeg állapotban erőszakot követett el. Ha az ember a tévedést ki nem kerülheti, a bíraskodás terén is tévedni fog. De valósággal megdöbbentett, midőn a nevezett iskola tanítását az elmebetegségekre vonatkozólag megismertem, s beláttam, hogy a kriminológusoknak eddig nem is sejtett percentben igazuk van, midőn azt mondják, hogy a mai büntetés igen sok esetben nem egyéb, mint a betegek kínzása, gyötrése.

Mit is mondanak a kriminológusok? Azt mondják, hogy *a beteg ember nem normális* és a fájdalom az egyént degradálja. Ha betegek vagyunk, kellenetlenül megy a dolog; azok az apró-cseprő túrni valók, amelyek normális állapotban fel sem tűntek, óriási és elviselhetetlen teherként nehezdednek vállainkra. Tényleg, a beteget már a legcsekélyebb ellenkezés is kihozza sodrából, s ezért ingerlékeny, néha a végletekig türelmetlen. Igaz ugyan, hogy az önfegyelmestől nagyon is sok függ, de más részről az is bizonyos, hogy az így hatványozott ellenállási képességnek is megvan a maga határa. Ezen a területen szülemenek meg a karaktertől teljesen elütő (tehát idegen) akaratelhatározások, s ami a legnagyobb baj, nemcsak a beteges indispozíciót, de még a valóságos pszichikai zavarokat sem tudjuk megállapítani, s így az ítékezés csaknem lehetetlenné válik. Így a hisztériát, de különösen a mánia transitoria-t csak alig, az epilepsziát nehezen, sőt az utóbbinak egyik-másik fajtát, ahol a rohamok huzamosabb időn keresztül kimaradnak, különösen a Jackson-féle epilepsziát csaknem lehetetlen megállapítanunk, sőt az orga-

nikus degeneráció ezen áldozatait rendszeren simulansoknak tartják. Megnehezíti az ítélkezést az a körülmény is, hogy az említett betegek a cselekményért való felelősséget rendszeren elvállalják, betegségüket titkolják, sőt még a rokonok is elhallgatják az észlelt rendellenességeket, amelyek az orvost és a bírót tájékoztathatnák. Megtörténik, hogy — mint Charcot hipnotizáltja — költött okkal hozakodnak elő, s e mellett a megfigyelőre általában azt a benyomást gyakorolják, hogy normális egyénnel van dolga; egyébként is néha oly feltűnő jeles adományokkal dicsekesznek, hogy a szakértő már csak ezen körülményből is a bűnözők épelméjűségére következtetnek; a kedély túlságos érzékenységet pedig egyszerűen a karakter rovására írják.

Amit mi „elmebetegség” név alatt ismerünk, az a betegségnek már magasabb fejlődési fokozata, amelyen a phisicum oly mértékben vált alkalmatlanná, hogy a léleknek alkalmas médiumul már nem szolgálhat. Mielőtt azonban a testnek teljes szolgálati képtelensége bekövetkezett volna, olyan átmenőleges zavarok jelentkeztek, amelyek esetleg kritikus pillanatokban bűnözésbe sodorják a beteget, anélkül, hogy a pszichikai kényszer fennforgását később megállapíthatnák. A fejlődés stádiumaiban, midőn a betegség csak ködös-borus hangulatban jelentkezik, midőn valamely kellemtelen közérzésen kívül semmi sem árulja el a bajt, beszámíthatjuk-e a bűnöző cselekményt a betegnek és józanul büntethetjük-e? megmérhetjük-e a pszichikai kényszer fokát, mely a szerencsétlen bűnözőre a cselekvés pillanatában reánehedett? Minden emberbarátra elszomorítólag hathat annak felgondolása, hogy évtizedről-évtizedre mindig újabb és újabb betegségeket fedeznek fel, amelyekről az orvosvilágnak azelőtt halvány sejtelve se volt. Azt is látjuk, hogy az elmebetegek száma, úgy a letartóztatási intézetekben, mint azokon kívül, folyton növekszik, tehát szaporodik azoknak a száma, akiket nem gonoszság, a karakter, hanem a betegség vitt a bűncselekmény elkövetésére. Vájjon nincsenek-e összefüggésben az elmebajosok és a bűnösök folytonos szaporodása, s nem azért növekszik-e a kriminalitás, mert a szellemi élet zavarai is mindig nagyobb területen jelentkeznek? Hátha igaz a fiziológusok megfigyelése, hogy a nemzők fizikai betegsége

az utódokban akárhányszor mint bűnözés jelentkezik? S ami a legnagyobb baj, az elmebetegség határai ingadoznak, a szimptomák sem egységesek, hanem az individuumokhoz mérten proteusszerűleg változnak.

Mit keres a bíróság? A cselekmény elkövetése után (hónapokkal később) hívhatja az orvosszakértőt, vizsgálja meg, van-e a delinquensnek valami baja. S ha most nincs, de hátha volt? Tessék megállapítani a jégverést hat hónappal később! Pedig a bíróság nem is azt keresi, hogy a büntett elkövetése idején volt-e vagy lehetett a delinquensnek valami baja, tehát nem a multat, hanem a jelent vizsgálhatja, ami nyílt ellenmondás. A múltra vonatkozólag az orvos csak a tettes ismerőseitől nyerhetne legalább annyi tájékozást, hogy valamely probabilis véleményt megkockáztathatna. Ha az orvost a múltra vonatkozólag kérdeznék, hogy a delinquensnek volt-e valami baja a cselekmény elkövetésekor, azt kellene mondani: lehet, de erre a kérdésre tüzetesebben csak hosszas megfigyelés és utánjárás után tudnék megfelelni. Továbbá, ha a gondolkodási mechanizmus zavarait nem is minősíthetjük betegségnek, de bizonyára beteges jelenségnek mondhatjuk. úgy ezeket, mint az elmezavar enyhébb alakjait, különös tekintettel az ingerre, privilegizálni kellene. A szimptomák megbízhatatlanságára és az átmeneti alakzatok sokféleségére való tekintettel, a privilégiumot már a kétes esetekre is ki kellene terjeszteni.

Ami pedig a cselekmények fizikáját és természetrajzát illeti, hangsúlyoztuk, hogy az egészre nem nagy súlyt fektetünk, nemcsak azért, mert az egész nem más mint gyenge lábon álló hipotézis, hanem azért is, mert a terminus technikusok tudása s a cselekmény fizikai oldalának hipotetikus ismerete az ítélkezés ügyének érdemleges szolgálatot csak kivételesen tehet. Azt azonban elismerjük, hogy kevés az igazán emberi, a tudatos cselekvés, s a jó szerkezetek felépítésének titkát csak néhányan ismerik; másrésről pedig annak a fölséges gépezetnek, amelyet emberi testnek nevezünk, kevés jó gépvezetője van. Már az organizmus karbantartása is nagy feladat, hát még a diagnózis, a javítás és az átalakítás? Mindezek után nem kell csodálkoznunk, ha oly sok elrontott testi szervezettel találkozunk, ha azt kell mondanunk, hogy

kevés az ép test, tehát az ép lélek is kevés, vagy ami ugyanannyit jelent: *kevés a normális ember*.

Ha minden tényezőt számba kell vennünk, amely az „én” normális érvényesülését kizárja, akkor az indulatokról sem szabad megfeledkeznünk, amelyek magasabb fokban a normális gondolkodást szintén megzavarják s ezt nemcsak a fájdalom, hanem az öröm érzetéről is elmondhatjuk. Ha csak e kettőt említjük, azért tesszük, mert minden indulat vagy irascibilis, vagy concupiscibilis jellegű, tehát vagy kellemes vagy kellemetlen közérzést idéz elő, vonz vagy taszít, s akár az egyik, akár a másik esetben olynemű alteratio forog fenn, amely többé-kevésbé, de mindig számbavehető. Mindezekben tehát a természettudományi iskola tanítását elfogadjuk, de *tiltakoznunk kell azon tendenciózus törekvés ellen, amely a tudomány nevében az emberiség legszentebb meggyőződése ellen agyarkodik*.

Az u. n. fixa ideákat és a küszöb alóli tendenciák érvényesülését nem tagadjuk, ámbár nem ismerjük el, hogy a cselekmény értékességét és beszámíthatóságát minden esetben kizárnák, sőt némely esetben a különben nem deliberált cselekményt épen az a körülmény teszi értékké, hogy a korábban fixált elvek és elhatározások virtuális befolyása alatt ki-termelve, indirect akart és tudatos cselekménynek minősíthetjük, tehát az egyén számlájára írhatjuk. Sőt véleményünk szerint az ember kiválóságát részben annak köszöni, hogy egyes ideákat megrögzíthet, s azokért, esetleg mint legtávolabbi és legmagasabb célokért állandóan küzdhet, amely ideák azután még akkor is érvényesülhetnek, ha különben a tudatban fel nem merülhettek is. Így magyarázhatjuk meg azt is, hogy a karakter még a nem tudatos cselekvésben is visszatükröződhetik. Amit tehát felpanaszolnak mint nemünk gyarlóságát, pathologikus jellegű veszélyes tulajdonságát, ugyanazt mint minden jelesség forrását, az emberi természet kiváltságát, dicsekedve emlegethetjük.

Ha igaz az, hogy a szellemi aequilibrium megbomlása minden körülmények között pathologikus jellegű, akkor minden kiválóságot betegesnek minősíthetünk. Méltán kárhoztatja tehát Dr. Koch azokat, akik a feltűnő jeles adományok birtokosát eo ipso testileg egészségesnek mondják. A kiválóság

már magában véve bizonyos disharmoniát rejteget, amelyet néha a történelem is jelez, máskor pedig a mindennapi tapasztalás elég fájdalmasan bizonyít. Mindezekre tekintettel az egyén beteges ingerlékenységét, túlérzékenységét sem róhatjuk fel, amely pedig oly sokszor bűnözésre ragadja a terhelteket. Mindenesetre sajátságos, hogy a legkiválóbbak közt alig akadunk normális egyénekre, ellenben nagyon is gyakran észlelhettük, hogy *az emberi nagyság pathologikus jellegű kiváltságokra támaszkodik: virtus in infirmitate*. Ezért látjuk, hogy az erkölcsi világ kitűnősegei a rendestől eltérő életmódot folytatnak, s ha a természet nem gondoskodott róluk, vagy a körülmények normálisan alakultak körülöttük, szándékosan felidézük azt az abnormális pozíciót, amely minden nagyság bölcsője. Midőn az emberiség ezt felismerte, akkor találta ki a mortificatiót. Mit mondjunk? Talán a nagyság ormaira törő embernek is, mint gyöngykagylónak az igaz gyöngyöt, beteges, mondjuk: szenvedésekkel telített médiumban kell kitermelnie azokat a magasztos kvalitásokat, amelyekre aztán az emberiség évezredekken keresztül dicsekedve hivatkozik?! Ha ez csakugyan így van, s ha nemcsak a keresztényi, hanem mindenféle nagyságnak szüksége van arra az abnormális médiumra, mely a fájdalomban purifikálja és fölemeli az embert, akkor az emberiség nem tudja mit csinál, mikor a fájdalomtól és a szenvedésektől minden áron szabadulni akar, s egy szebb jövőről álmodozik, midőn a betegség és a bajok fölött győzedelmeskedve, tán még a halált is számúzve, paradicsommá varázsolhatja a földet. Minden jel oda mutat, hogy a pathológiára szükségünk van. Az embernek nem lehet ideálja az, hogy a szenvedésektől szabaduljon, hanem arra kell törekednie, hogy azokat okosan felhasználja, keresztjeit értelmesen hordozza. Milyen az a normális ember? Alig hiszem, hogy e tekintetben megtudnánk egyezni. Ahányan vagyunk, annyiféle mértékkel mérünk. Bizonyos azonban, hogy ahol a causa normális, ott az eredmény is csak normális lehet; ami pedig a közepesen túl van, ott kezdődik az a világ, amelyre azt mondjuk, hogy abnormális. Hajlandók volnánk azt mondani, hogy a civilizáció maga is a pathologia járuléka.

Az aequilibrium hiánya, a disharmonia kitermeli a végleteket, s ha az abnormalitásnak megvan a maga fényes oldala, sötét feléről se feledkezzünk meg. Ám a kitűnő adományok birtokosától megkívánjuk, hogy kiváltságait velünk megossza, s hozzánk, közönséges halandókhöz leereszkedjék, a negatív nagyságokat ellenben magunkhoz fölemelni vonakodunk, követdobunk reájuk s kitagadjuk őket. A korlátolt ember így értelmezi az egyenlőséget. Az abnormalitás világának sokat köszönhetünk, s az ítélkező embernek sohasem volna szabad erről megfélekednie. Az abnormalitás és a pathologia közt causalis kölcsönviszonyok forognak fenn. Néha az abnormális élet termi ki a pathologikus viszonyokat, máskor a pathologikus viszonyok szülik az abnormális életet. *Ami kiváló, ami értékes, az nem normális viszonyok közt születik.* Az asszony is abnormális midőn életet ad, s a modern fiziológia ugyanezen törvényt a magasabb értelmiség világára is kiterjeszti. Amit zseninek (genie) neveznek, az is az agy abnormális funkció képességét jelenti, amelynek pathologikus jellegét — fiziológiai szempontból véve a dolgot — ma már senki sem tagadja. A zsenialitás a cortex bizonyos vidékének túlérzékenysége, amely azon területek túltáplálása folytán keletkezik. A túltáplálkozás a végletesen egyoldalú munka eredménye. (így olvassuk pl. Meyerbeer-ről, hogy naponta 16 órán át zongorázott, míg zseniális zeneszerzővé vált.) Természetes, hogy a cortex egyoldalú kifejlődése az agy működési egyensúlyát megbontja, és az egyes részletek túlsúlyát, illetőleg más részeknek a fejlődésben való hátramaradását idézi elő. Nem kell mondanunk, hogy a zseniális egyének legközelebb vannak a bűnözéshez. Az előrebocsátottak alapján ez a tétel bebizonyítónak tekinthető.

A zsenialitás jellembetűje: a cortex túlérzékenysége, magasabb fokozatokban az elmebetegség szimptomáit tünteti fel, különösen azokat, amelyek az epilepszia képletének felelnek meg. Morselli azért nevezi az embert per excellentiam „animal epilepticum”-nak. Ugyanezért a zseniális alakokat gyakran látjuk megtébolyodni, paralízisben, különösen epilepsziás rohamokban szenvedni, amely körülmény némely pszichofiziológust arra vezetett, hogy *a zsenialitást az epilepszia különös alakjának minősítsék.* Mások ismét a mély gondolko-

dással szokásos szórakozottságot, teljes elmerülést, epileptikus jelenségnek mondják. Az epileptikusok némelyikénél a jellegzetes görccsszerű rohamokat hatalmas pszichikai izgalmak helyettesítik. A pszichikai forradalmak a költői ihlettségnek, a művészi inspirációnak, a teremtésnek idejét jelzik, máskor felette erős kitöréseknek szülőokai, amelyekre az u. n. nagyemberek különösen hajlamosak, pl. a hadvezérek közül Caesar, Napóleon; az uralkodók közül V. Károly, Nagy Péter, Hunyadi Mátyás; a költők közül Petrarca stb. El kell fogadnunk, hogy az értelem, s általában a pszichikai tehetségek állandó aequilibriumáról csak ott lehet szó, ahol a nagy szenvedélyek ismeretlenek, amelyek nélkül pedig nincs nagyság, hanem csak középszerűség. A teremtő erőben már Plató a delírium egy nemét látja. A delphii jósnő delírumszerű állapotban adja jóslatait. A nagy zeneköltő Mozart, álomszerű állapotban teremt. Az a két anekdota Archimedesről („súpíjxa*, „nóli turbare circulos meos”), valami önkívületszerű állapotáról tanúskodik. Költők, művészek maguk is tanúságot tesznek arról a delírumszerű állapotról, amelyben műveik megszületnek, és akárhányszor látjuk, hogy a zseniális egyének elmeegógyintézetbe végzik pályafutásukat. Elég legyen Lenau-ra, hazánkfiára, Döblingen tragikumára, Munkácsynk szomorú végzetére hivatkoznom.

Nemcsak a költőt, az államférfit és a művészt fenyegeti ily sötét végzetszerűség, hanem a nagy tudósok (pl. Semmelweis); jeles bölcsészek (Kant, Nietzsche) ugyanily szomorú sorsra hivatottak, és az emberiség színe-java ha nem is jut paralízisbe vagy más végletes állapotba, az a bizonyos ezcentrikusság, mely gyakran fátumszerű az illetőre, lépten-nyomon érzeteti velünk, hogy nem normális emberrel van dolgunk (Petőfi). A *zsenialitásnak, az elmebetegségnek, illetőleg a perverzitásnak más közös érintkezési pontjai is vannak*. Találkoznak (a társadalom bűnbakjai) Caesarral a nemi élet aberrációiban (emlékezzünk a győztes katonák gúnydalára: „qui subegit Caesarem”), Tiberiussal a kegyetlenkedésben; sőt bizonyos testi abnormitásokat is, amelyekre a régiek óvóintése („Cavete a signatis”) vonatkozott, épúgy feltalálunk a zseniális egyéneknél, mint Lombroso degenerált alakjainál. Megtaláljuk a koponya aránytalan fejlődését, szokatlan nagyságát, majd

feltűnő kicsinységét; feltaláljuk az atavisztikus terheltség egyik jelét a balkezűséget (Michel Angelo), stb. Az önzés, a korai érettség, az eredetiség és más egyéb belső és külső bélyegek épügy otthonosak a kriminalitásnál, mint a zsenialitásnál; az excentricitás, az ingerlékenység, a hirtelen harag, üldözési mánia, babona, sterilitás stb. egyik úgy mint a másik elemet, feltűnő nagy percentben és közösen jellemző tulajdonságok. Mindezen szomorú körülmények felismerése és megállapítása mégis az emberiség helyesebb megítélésére vezetnek. A zsenialitás révén sok jótéményt vettünk. Ha elfogadjuk a jót, vegyük el a rosszat is, ugyanazon kéz, a nagy természet nyújtja mindkettőt az emberi természet különlegességeiben. Fogadjuk el az embert úgy a mint van, jó és rossz tulajdonságaival egyetemben, ha egyébként nem, hát önérdékünkéből, mert mi magunk is hibáinkkal együtt kerülünk forgalomba, s nincs ember, akivel az állandó érintkezés több-kevesebb türelmi feladványt nem takargatna. Ami az egyesre áll, ugyanazt kell mondanunk az emberiségre is, s valamint a delectu, dacára annak, hogy két ellentétes sarka van, még sem vesztí el becsét, így az emberiség ellentétes végletességeivel is becsülésre és szerétre méltó. Valljuk meg, hogy a végletek megközelítik egymást. A rablóvezérből, a nyughatatlan vérű kalandorból rettenthetetlen és kitűnő katona lehet, s a nagy szenvedélyek hasznos területeken bőven kárpótolnak bennünket azon károkért és veszélyekért, amelyekkel a bűnözésben fenyegetnek és sújtanak. A középszerűség, csak középszerűt termel. A higgadt, a normális ember a csata hevében számít és fut, ellenben a kit a csatazaj, a vér látása bizonyos mármorszerű állapotba sodort, saját és idegen fájdalmak iránti érzéktelenségében mindenről elfeledkezve rohan előre, s vagy elesik, vagy érdemjel fogja díszíteni mellét. Annak pedig, hogy a nagy szenvedélyek mely vidékre terelődnek, vájjon áldást vagy átkot hoznak-e az emberiségre, egyedüli magyarázatát igen sokszor a külső körülményekben kell keresnünk. A forró földöv emberének a természet pazar kézzel szórja kincseit, áldásait, ám a termékenység végleteivel együtt kínálja a fenyegető veszedelmet (szánum, orkán, vadállatok stb.) — így az az exotikus világ, mely a korszakokat teremtő zseni létrehozta, kitermeli az emberiségnek azt a részét is, amely-

nél az embert, remek kiváltságaival együtt csakúgy felfalta az állat mint Fáraó kövér teheneit, az undok sovány tehének. Azokat a bestiákat értem, akiknek emberi volta mellett a struktúráján kívül semmi egyéb nem tanúskodik, akiket ép ezért méltán nevezhetünk állat-embereknek, vagy inkább anthropoform állatoknak.

Elmondhatjuk, hogy a zsenialitás összes kiváltságai egyensúlyában megzavart agyműködésen, *pathologikus alapon nyugszanak*, s hogy az u. n. „zseni”-ken a pszichopathikus szimptomákat mindig feltalálhatjuk. Ezért voltak jók a kolostor vasrácsai, mert ezekre van szüksége az emberben lakó bestiának, főképp akkor, ha a zsenialitás kiváltságaival fegyverkezik. Akik a kolostorok ellen dühöngtek, azt hajtogatták, hogy azok a társadalom heréinek gyülekezete voltak, pedig ha figyelembe vesszük, hogy a kolostorok az egész közép-kor bohém-világának asylumai gyanánt szerepeltek, hogy a társadalomra nézve legveszélyesebb negatív erőket a vallásosság szent láncával itt kötötték le, elmondhatjuk, hogy a legnagyobb munkát a kolostorok végezték, midőn mint a társadalom villámhárítói paralizálták az emberi természetben fellépő veszélyes erőket, midőn megtanították az egyént az önfékezés mesterségére, s a hatalmas szenvedélyeket nemesebb vidékekre terelték, vagy legalább is lenyűgözték. Meggyőződésem az, hogy az emberiségnek egy része hivatását teljesen betöltötte, ha örökléses terheltségénél fogva közveszélyes természetét levetkőzte, vagy legalább annyira legyőzte, hogy ártalmatlanná tette magát. A villamosság, a gőz alkalmazása nem jár-e ezernyi veszélylyel, s hogy a legközönségesebb példával éljek, van-e áldásosabb és vészesebb elem, mint a tűz? Ami a fizikai természetben a tűz, a pszichikai világban ugyanazt jelenti a szenvedély.

Szeressük azért az emberiséget necsak a maga egészében, hanem atomjaiban az egyéneken is, kíméljük és tiszteljük necsak az egészségesekben, hanem főképp a betegekben. Borús perceinkben pedig, midőn közel járunk az embergyűlölethez, emlékezzünk az emberiség nagyjaira, akikre gondolva — mint Byron — mindenkor megvigasztalódnánk minden nemesen és igazságosan gondolkodó ember. „Ha a jókat elvettük Isten kezéből, miért ne vennők el a rosszakat is?”

Jób ezen igéi különösen alkalmazhatók az emberiségre vonatkozólag is. A nagy szenvedélyek bonumát vesszük össze a maliimmal, amelylyel együtt jelentkeznek s az eredmény az emberiség javára üt ki, hisz a művelődés, a haladás és minden, amit a nagyoknak köszönünk, mégis csak kézzelfogható, s a századok az ő nagy számadataikat mindig plusz-szal zárják le. Okunk van hinni, hogy a haladás a büntetőjog terén is érvényesülni fog. Régente a nyilván való elmebetegeket is kínozták, hajtó vadászatokat rendeztek a kóborló örültekre, ma kímélettel ápolják. Reméljük, hogy nincs messze az az idő, midőn a lappangó elmebetegeket és egyéb szerencsétleneket is kímélettel és emberszeretettel vesszük körül, midőn az emberi méltóságot feltétlenül meg fogjuk becsülni, s még legnagyobb aberrációiban is tisztelni fogjuk az embert. Ami pedig az emberi természet aberrációit (ha szabad így neveznem), különösen az *excentricitást* illeti, azt kell mondanunk, hogy az excentricitás mely irányban s mértékben való megnyilatkozása szintén inkább a véletlentől, a körülményektől, mint az egyén rendelkezésére álló tényezőktől függ, és nem épen az emberen múlik, hogy beteges terheltségével mint az emberiség jótevője fog-e szerepelni, s mint ilyent áldva fogja-e emlegetni a hálás utókor, vagy az emberiség kárára, szegényére fogja érvényesíteni pathologikus jellegű kiváltságait. S ha ezen állítást csak nagyon is körülírva és csak kivételesen fogadhatjuk el, bizonyosra vehetjük, hogy minden nagyság a tragikum magvát hordozza magában, s ha valakinek, hát a *nagyra-temett egyéniségnek van szüksége* a legerősebb fékre, amelyet röviden ezzel a kifejezéssel adhatok vissza: *a keresztény jelvilágosodásra* melynek magva az emberszeretet nagy elve; *a kereszténység teljes erejére* amely rendelkezésünkre bocsátja a leghathatósabb motívumokat s azon fegyvereket, amelyekkel mindenféle szenvedélylyel szemben a siker biztos reményében vehetjük fel a küzdelmet. A természet, mely a magas hegyek mellett helyezte el a mély völgyeket és mélységeket, úgy látszik a nagyság ormaira született embert is nagyobb veszedelmekkel környékezi mint a középszerűséget, tehát fokozott vigyázatra, mint betegeknek állandó gyógykezelésre, nagyobb tu-

dásra, több gyakorlatra van szükségük mint másnak, és pedig azon arányban, amelyben a középezt felülhaladják: ez a nagyság törvénye.

*

* *

A természettudományi iskola a feltétlen embertisztelet elvét energikusan hangoztatja. Érveléseiben azonban nem a legszerencsésebb. Az iskola materialisztikus iránya ugyanis (s mi a hosszadalmas körülírást kikerülendők, mindig ezt értjük, midőn a természettudományi iskolát emlegetjük) az emberben nem lát egyebet, mint valamely tökéletes emlős állatot, amelyet más jelesebb emlősöktől csak néhány lépcső választ el. Az ember valami primatus-nak örvend a barmok közt, s ezért Spencer következetesen járt el, midőn a *barmok tiszteletét* hangoztatta. Ha a tanítás gyakorlati életrealizálását kutatjuk, arra az eredményre jutunk, hogy az említett baromi majestás nem sok kíméletet fog kamatozni a mindennapi életben. Látjuk ugyanis, hogy az ember-állat, atyafiságát minden tiszteletreméltósága dacára meggyilkolja, a veszett ebet kiirtja, a rossz lovat ostorral biztatja, a bivalt pedig vasvillával dirigálja. S ez másképp nem is lehet. Spencernek vegetáriánusnak kellett volna lennie és az állatok kiirtása ellen is tiltakoznia kellett volna, mert ez az állatokat megillető feltétlen tisztelet gyakorlati követelménye. Ha azonban az állatok tiszteletével a fent említett bánásmód összeegyeztethető, akkor semmi okunk nincs, arra, hogy a mai büntetési rendszer ellen tiltakozunk. A materialisták azonban az ember tiszteletreméltóságát ép azért emlegetik, mert a büntetés jogosultságát tagadják, s azt mondják, hogy a büntetés meggyalázza az embert. Az ember még züllöttségében is tiszteletreméltó, mert mindenki az, amivé a viszonyok és a körülmények alakították, s a legtöbb egyén jó szerencséje vagy tragikuma, már a csirasejtben meg volt állapítva. De hát az állatokról ugyanezt mondhatjuk, s a tiszteletreméltóság keretei közt mégis megfér az ostor meg a vasvilla. Igaz, hogy öntudatunk valami másról is tanúskodik, hogy csak egyet említünk, öntudatunk tanúsága szerint szabadok vagyunk, jöllehet a szabadság és a causalitás feltétlen uralma egymást természetszerűleg kizárják. Azt kell tehát mondanunk, hogy az

öntudat tanúságára nem (?) sokat építhetünk, mert hiányos és megbízhatatlan.

Ha az ember lényegét meg akarjuk ismerni, az öntudatban fel nem merülő, illetőleg az öntudaton kívül fekvő jelenségeket kell megvizsgálnunk. A szociális élet viszonyait fűrészelve megállapíthatjuk, hogy azokban, úgyszintén az eseményekben és az intézményekben, a nem tudatos, ösztönszerű dominál. Csak így érthetjük meg, hogy a kultúra bizonyos fokán ugyanazon (?) vallási és jogi intézményekre akadunk. E tekintetben az összehasonlító jogtudománynak — állítólag — sokat köszönhetünk.

Az értelmi fejlődés gyökerét a szerencsés fizikai fejlődésben¹⁾ kell keresnünk. Maga a civilizáció sem az ember munkája, hanem a nagy-agy és kis-agy egymáshoz való kedvező viszonyának szükségképi eredménye.²⁾ A természettudományi felfogás szerint az önzés alapját a kis-agy túlsúlyában kell keresnünk, amit viszont az egyesnek fel nem róhatunk. Az altruizmusnak, az agy magasabb fejlődési fokozatain, szükségképen meg kellett teremnie. Ahol a magasabbra képesített agyszervezet és az öntudat kitünőbb létezési formája nem hiányoznak, ott az altruizmus³⁾ ki nem maradhat. Ugyanezt kell mondanunk a paralell⁴⁾ érzésekről is. Maga az *altruizmus*, úgyszintén a paralell érzések oly bonyolult agyfunkciót feltételeznek, amelyet valamely fejletlenebb⁵⁾ existentiától hiába várunk. Az altruizmusnak is van kezdetleges kiadása, amikor kis körre szorítkozik és abban az esetben veszedelmes következményekkel járhat. A fejlődés magasabb szféráiban az altruizmus már nagyobb körökre kiterjed, míg a legfelsőbb fokon az egész emberiséget felöleli.

Az altruizmusra nemcsak az egyesek, hanem az Államok életében is szükség van, az Államoknak tehát nem szabad a

¹⁾ Ez mindenesetre az egyik, de nem kizárólagos feltétel.

²⁾ Be nem igazolható hipotézis.

³⁾ Ismertünk ragyogó észtehetségeket, akiknek se szivők, se karakterük nem volt (Mirabeau).

⁴⁾ De csak abban az esetben, ha a lélek a közeli érdekeltségét konstruálhatja.

⁵⁾ Szeretteire kiterjedőleg: tagadom. Általában az emberekre, sőt kivétel nélkül minden emberre vonatkoztatva: elismerem.

primitív ember álláspontjára helyezkedniük: hódoljanak az altruizmus elvének és kíméljék a bűnözőt.

Az altruizmus magában véve nemes gondolat, s az emberiség jobbik feléből sarjadzott, félek azonban, hogy úgy járunk vele, mint a humanizmussal, amelylyel az elmúlt századok szerte kérkedtek, jóllehet csak éretlen gyümölcsöket termelt. Az altruizmus csak azt bizonyítja, hogy nemesebb felbuzdulásában az ember „videt meliora probatque”, az idők fogják megmutatni, hogy a továbbiakban nem lesz-e ismét Ovidiusnak igaza: „tamen deteriora sequitur.” Nem az értelem gyenge a jó felismerésére, hanem az akarat erőtlen annak megvalósítására. A materializmus embere nagyon hasonlít a fillokszérás szőlőtőhöz, amelyből nem hiányzik a természetes tendencia a neki megfelelő szőlő kitermelésére, de a beérlelésre szükséges erőt nélkülözi. „Ut desunt vires, tamen est laudanda voluntas.” De hát mi hasznát vesszük a meddő elméletnek a gyakorlatban? Mi jövő vár a terméketlen fára? „excidetur et in ignem mittetur.” Mindennek dacára elfogadhatjuk az altruizmusról szóló tanítást, mert jóllehet matériaisztikus talajban nem fog diszteni, a tudományos motívumok után sóvárgó keresztény léleknek újabb érvekkel szolgál, hogy az önfeláldozás világában keresse boldogságát, ahova őt a kereszt példája és az evangéliom világossága is utalják.

A materializmus nem tudja eléggé megindokolni az altruizmus gyakorlásának szükségességét. Az altruizmus föelvé: az én szűkölködésem más bővelkedése. Ez az egoizmus megfordítása. Főérve pedig: altruizmusra tanít a természet. S hogy tanítását kívánatosá tegye hozzátesszi, hogy az altruizmus az evolúció netovábbja, a legmagasabb agyszervezetnek legcomplicáltabb funkciója. Helyes. De vájjon maga az eszme magában rejtegeti-e a megvalósításhoz szükséges erőt, s az ember érzéki fele nem tiltakozik-e az önfeláldozás ellen. Azt mondják, hogy minden képzetben, minden motívumban megvan a mozgási tendencia. Kérdés azonban, hogy a motívumok nagy harcában nem lesz-e erősebb az, amely a primitív emberben, a fejlődő gyermekben mindig győz: az önzés motívuma? Megengedem, hogy az altruizmus elve elég tetszetős lehet, ha már az érzéki gyönyörúségek területéről kikoptunk és egoisztikus motívumokra az anyagilag biztosított jólét ölné

nincs szükségünk, de hogy elég erős lesz arra, hogy a vér törvényeit az önfeláldozás korlátai közé szoríthassa, s a nyomorúság végleteivel küzködőben az egoisztikus tendenciákat győzedelmesen ellensúlyozhassa: alig hiszem. Bizonyos, hogy az altruizmusról szóló tanítás, míg a materializmusnak ideálisan tudományos képviselői lesznek, mindig érvényben lesz, mert maga az alapgondolat ép oly nemes, mint amilyen igaz. Részemről ugyan azt hiszem, hogy ily szép elmélet csak olyan agyszerkezetben érlelődhetett ki, amelybe az evangéliom viláosságáa behatolt, s amelyben a kereszténység elvei — talán a tudat küszöbe alól — érvényesülhettek. Lássuk tehát csakugyan igaz-e, hogy az evolúció irányát az altruizmus síkjában kell keresnünk; s ha a haladást minden téren megállapíthatjuk, a charitas — ez az igazi neve — birodalmában constatalhatjuk-e? Rokonszenv, részvét, altruizmus, keresztényi szeretet! Remélhetjük-e, hogy a jövő egyéni és társadalmi világnak mozgató elvei lesztek valaha?

A kultúrtörténet élénk tárja az emberiség haladását a charitas, az altruizmus terén is és látjuk, hogy az embertisztelet és a rokonszenv, mondjuk a szeretet elve, mind nagyobb-nagyobb körben érvényesülnek. A primitív ember értelmi fejlődése kezdetleges, képzelőtehetsége gyenge, szive kicsiny. Csak övéinek helyzetét méltányolja csak azok iránt érdeklődik, akiket szeret, s csak azokat szereti, akik vele vérségi összeköttetésben vannak. Ezen időben az ember csak saját vérért méltatja rokonszenvére. (Ezért (is) törekszik az Egyház az embereket a rokonság újabb kötelékeivel összefűzni, hogy így az egyén ne csak a vérrokonság, hanem a sógorság, komaság stb. révén is mind nagyobb körre terjessze ki szeretetét, rokonszenvét. A házassági akadályoknak, nevezetesen a vérrokonságnak a 4-ik fokra való kiterjesztése ugyanazt célozza, midőn a házasság-kötésből kizárja azokat, akik rokonság címén különben is jó indulattal viseltetnek egymás iránt.) A vér szeretete és védelme leginkább visszatükröződik a vérbosszú intézményében, amely nemcsak jog, hanem kötelesség is egyúttal. Később midőn a vérrokonság, főképp a távolabbi fokon, kellő védelmet nem nyújthat, a szükségletek közössége a különben azonos eredetű családokat összekapcsolja és a rokonsági kötelék mellett a törzsi kötelék is általános elis-

mérésben részesül. A törzsi kötelék, ha nem is oly benső, nem is oly erős mint a rokoni kötelék, de általánosabb, terjedelmesebb, és a rokonszenv negatív oldalát tekintve, teljes védelemben részesíti az egyént, az egyénnek (a törzs tagja) szabad járást-kelest biztosít, sőt az egyénnel bizonyos főbenjáró ügyekben az egész törzs azonosítja magát. Így látjuk a zsidóknál, hogy egy ember elleni büntett miatt „felkelt a nép” (Benjámín törzse ellen) és véres bosszút vesz az egyes sérelméért. Maga a szabad járás-keles nagy haladást jelent azokban az időkben, midőn az idegen ellenség, született rabszolga, aki semmi jogvédelemben nem részesül, úgyszólván élete és vagyona kockáztatása nélkül senki idegen területre nem léphet. Bár a külső ellenség elleni védelemre felkel a törzs „mint egy ember.” (L. Bir. 20, 8. 11.), a törzs is elégtelennek bizonyul arra, hogy hatalmasabb törzsszel szembeszálljon, így keletkeznek a törzsi szövetségek, melyekben a legelőkelőbb törzs viszi a vezérszerepet. Később a népek nemcsak a „lét” és a „nem lét” kérdéseiben, hanem más azonos érdekek védelmére is szövetségre lépnek egymással, s a foedus, a hospitium és az amicitia (a római jogban) a jogvédelem különböző fokát jelezik, melyekben az idegen részesül. Az idegen fogalma tehát mind szűkebb körre szorul, s a római nép már csak a műveletlen népeket sorozza a barbárok közé. Látjuk tehát, hogy az azonosnak ismert érdekek felszaporodásával szaporodnak a címek, amelyen az idegen a jogvédelem bizonyos mértékére számíthat. Ezen időben már az érdekközösség alapján új, az eddigieknél tágabb, bár gyengébb kötelékek képződnek, és az emberek megtanulják becsülni, és védelmezni barátaikat is. Eleinte, mint látjuk, a családi, majd a törzsi kötelék csak az első rendű szükségletek biztosítására alakul, később a baráti kötelék a másod-, harmadrendű, utóbb mindennemű szükségletek kielégítését és védelmét lehetségessé teszi. De az ember még mindig messze van attól, hogy minden embertársát barátjának fogadja, vagy legalább is, hogy ellenségének ne tartsa. Az előbb említett haladást ugyanis inkább a közületté szervezkedő emberiség javára kell írunk, mert az egyesek nagy többsége idáig el nem jutott.

A *feltétlen embertisztelet* elvét először Krisztus hirdeti, de ezen elvnek a gyakorlatba való átültetése, melyen a kereszténység 2000 éve fáradozik, csak igen lassan halad előre. Az embertisztelet nagy elve még az elméletben sem részesül általános elismerésben. A klasszikus iskola büntetőjoga még csak barátai javára kamatoztatja az említett elvet, a rokonszenv kiterjesztésére az emberiség legnagyobb része csak úgy hajlandó, ha valamely könnyen felismerhető érdekközösség esete forog fenn. Elméletileg is csak igen kevesen ismerik el, s még kevesebben vallják a gyakorlatban, hogy az embertisztelet elvének általános érvényesülése és a rokonszenvnek minden emberre való kiterjesztése édes mindnyájunknak érdeke; pedig a kultúra ezen magaslatára ma már vallás és tudomány vállvetve iparkodnak felsegíteni az emberiségnek nagy tömegeit. Nincs okunk tiltakozni a természettudományi iskola ama felfogása ellen, hogy a vallás, amely emberszeretetre nem tanít, haszontalan, de ugyanezt ki kell terjesztenünk a tudományokra is. Csakugyan láttuk, hogy az emberiség, mint ütött-kopott ruhát az idők folyamán egymásután levetkezte a vallások egész sorozatát, ellenben megőrzi a kereszténységet, amelynek elévülhetetlen érdeme, hogy az emberszeretetet nemcsak az életben hirdette, mint a görög filozófusok bölcséleti rendszereikben; nemcsak a jogba vitte be a humánus elveket, mint a (római) remek jogászok, hanem az állami és társadalmi intézményekben, nemcsak egy irányban, hanem minden irányban, nemcsak az összességben, hanem az egyesekben is — az emberi önzés minden tiltakozása dacára iparkodik uralkodóvá tenni a szeretet, a részvét és a könyörület szellemét, mely úgy az egyesek, mint az összesség életét regenerálni van hivatva.

A büntetőjogi *reformtörekvések mottója* alapján véve szintén a rokonszenv kivétel nélküli kiterjesztése minden emberre, még azokra is, akik valamely antiszociális jellegű cselekménnyel a társadalom ellenségeinek bizonyulnak: „Szeressétek még ellenségeiteket is, jót tegyetek azokkal, kik titeket gyűlölnék.” A kereszténység ugyan kötelezőleg csak az emberszeretetet hirdeti s jóllehet még ennek a feladatnak a megoldásától is nagyon messze van az emberiség, a XIX. század túlzói, élőkön Herbert Spencer-rel a fejlődés netovább-

ját a rokonszenvnek minden élő lényre való kiterjesztésében látják. Ez a monizmus elméletéből, mely az egész természetet mint egységet fogja fel, természetszerűleg következik. S csakugyan az állatvédő egyesületek felvirágzása azt látszik igazolni, hogy az ember az állatvilág fájdalomjaival szemben is hova-tovább érzékenyebb lesz. Sajnos azonban, hogy az állatvédő-egyesület tagjai az emberi fájdalomokkal szemben eddigi közönbösségükből ki nem vetkőztek, sőt a gyakorlat tanulságai odamutatnak, hogy az állatok iránti rokonszenv az emberek iránti köteles szeretet rovására tenyészik. A kereszténység az állat testvéri szeretetét nem ismeri ugyan, de az állatok iránti kíméletet nem a monistáktól tanulja. *A lelketlen világ szeretetét nem tiltja*, főképp ha ez nem az emberszeretet rovására díszlik. A szent könyvek bizonyossága szerint (Jónás IV., 11.) Isten sajnálja a barmokat; ruházza a mezei liliomokat (Máté 6, 30.); táplálja az égi madarakat (6, 26.) és tudta nélkül „azokból egy sem esik a földre a ti Atyátok nélkül”, vagyis gondviselése kegyességét még a lelketlen teremtményekre is kiterjeszti. A keresztény megemlékezik a bölcs tanításáról: „Mert szeretsz mindent ami van és semmit sem utálsz meg azokból, miket alkottál, mivel gyűlölve semmit sem rendeltél vagy alkottál”; a nagy természet rendjében az Alkotó örök dicséretét örvendezve hallja [„midőn engem mind együtt dicsértek a hajnali csillagok és mindnyájan örvendeztek az Isten fiai.” (Jób 38, 7.)], s a láthatatlan Istent a világ teremtésének, fenntartásának, kormányzásának tényeiben felismeri; megérti a természet tanítását s a természet öléből folytonosan felhangzó és imádásra hívogató szózatot mintegy visszakiáltva, a zsoltárossal felszólítja a lelketlen lények millióit: „Tűz, jég, hó, forgószél... minden állatok dicsérvétek az Urat”, és így a természet néma hódolatát magában mintegy megeleveníti. A kereszténység a teremtésben Istennek az ember iránt való határtalan szeretetének folytonosan megújuló bizonyágtételét szemléli s az élő úgy, mint az élettelen természetben azok Alkotóját keresi és szereti, csak úgy mint az okos gyermek, aki miután a szép karácsonyfa bámulásából felocsúdott, felkeresi a karácsonyfa mögött rejtőző édes szülőt, hogy a szülői szeretetnek ezen újabb bizonyágát megköszönve, az áldozatra kész szeretetért, a hálás szív szeretete-

tének jelét kínálja cserébe. A felvilágosodott kereszténység igenis szereti a nagy természetet, de még a természetben is tulajdonképpen Istent szereti, mert a nagy természetben öneki minden csak Isten szeretetéről beszél. A monisták „in se et propter se” szeretik a lényeket, a kereszténység ellenben megbecsüli a teremtményeket Alkotójukért, mint a magyar ember az ebet gazdájáért.

Mindezek után, ha valaki tudni akarja, hogy a kultúra melyik lépcsőjén áll, a mondottak alapján intellektuális és morális értékét meghatározhatja, ha számadásra és ítéltre hívja önmagát. Így ítélnél meg a népeket is. Nem kell azt gondolnunk, hogy a rohanó századok a kultúra legalacsonyabb fokozatait a múlt homályába temették el. Az emberiség mai állapotában is a művelődés különböző fokozatait tünteti fel, nem is kell épen a vad népekre gondolnunk, a nyugoti civilizációban is akadunk egyesekre, akik a kultur fejlődés szélsőségeit képviselik. Amily bizonyos azonban, hogy az ókori bölcsök hallhatatlan erőlködései a tömegek művelődési színvonalat feljebb nem emelheték, az is bizonyos, hogy egyes sporadikus jelenségek, amelyek a kultúra legkezdetlegesebb stádiumaira emlékeztetnek, az általános civilizáció értékét nem devalválják. Népek, nemzetek megítélésénél a szélsőségek kimaradnak s a többség állapota irányadó. Szerencsés az a nemzet, amelynek zöme a civilizáció foka közép mértékét megüti. A civilizáció foka legjobban visszatükröződik a szociális intézményekben, de különösen a büntetőjogi intézmények azok, amelyek a civilizáció méreteiről minden időben híven beszámolnak.

A modern pszichofiziológiának elismeréssel adózunk azért, hogy *a felebaráti szeretet tanát a reáltudományok fényével beragyogta*, s azt a materialisták által eddig kellőképp nem méltatott morális tételt, hogy a rokonszenv, mely a szeretetnek logikai folyománya, az emberi tökéletesedésnek és boldogulásnak leghathatósabb tényezője, és hogy az ember nemességének, értékességének egyedüli ismertető jelét, a szeretetet, hivei előtt a fizikai igazságok magaslatára fel emelte. Nem volt korszak, midőn az emberiség a szeretetet nem ismerte, de szeretetét többé-kevésbé szűk korlátok közé szorította. A primitív ember ezen eljárása nem volt okosabb,

mintha valaki a Libanon cédrusát virágos cserepekben akarná felnevelni. Az idők folyamán az ember áttört a szűk korlátokon, hogy tágabb és újabb korlátok közt érvényesítse szeretetét, de nem tudta, hogy az igazi szeretetnek nincs és nem lehet más korláta, mint az, amelyet az ember véges természetében maga a természet állított fel; hogy az igazi szeretet személyválogatást, részrehajlást nem ismer; hogy a rendezett szeretet az igazságosság és méltányosság rovására sohasem érvényesülhet. Krisztus az irgalmas i szamaritánus történetében elég világosan kifejtette, hogy a könyörületnek és részvétnek minden emberre ki kell terjednie és mindenütt helye van, ahol a szükség és a baj jelentkezik. Krisztus ezen tanítását azonban a zsidók zöme nem értette meg, és a későbbi századokban is csak egyesek emelkedtek fel ezen feltehető tan megértésére, úgy az elméletben, mint a gyakorlatban. Midőn azt mondtam: úgy az elméletben, mint a gyakorlatban, méltán érhetne pleonazmus vádja, mert a keresztény erkölcsi igazságok más igazságoktól lényegesen, de különösen abban különböznek, hogy az említett igazságokat csak az érti elméletileg, aki gyakorolja is, és csak annyiban érti, amennyiben gyakorolja. Ez a törvény különben Krisztus tanításának egész területére hatályos, és örök érvényességű. A stoikusok föelvezte volt: „neminem laedere”, „suum cuique tribuere”; de ezen correlát elveket *a régiek*, közintézményeikben úgy, mint magánérintkezésükben, csak bizonyos *korlátok közt* érvényesítették. Kiteszik a beteg rabszolgákat a Tiberis egyik szigetére, megölik vagy kiteszik a satnya gyermekeket, a rabszolgákban tényleg letagadják az emberi méltóságot; a pater familias eladhatja (manus) családjá tagjait, s az ellenség még annyi kíméletre sem számíthatott, mint az állatok. Szent Pálnak főséges szavai a szeretetről (Cor. I, 13.) az emberiség, sőt a későbbi kereszténység nagy többségére nézve is csak a pusztában kiáltónak szava volt. A korlátolt gondolkodás a szeretetet is korlátok közé gondolta, pedig a szeretetnek (s a szeretet legszebb virágainak, a részvétnek és az irgalmasságnak) csak egy törvénye van, hogy ott és annyiban szerepeljen, ahol és amennyiben szükség van rá és csak egy korlátot ismer, amennyiben t. i. csak a lehetőség határain belül kötelez. A keresztény egyház két ezredéves

munkássága oda irányult, hogy az embert meggyőzze Isten szeretetéről, s meggyőzze arról, hogy szeretetét szeretettel kell viszonznia; másrésről, hogy az Isten iránti szeretetet a felebarát szeretete nélkül el sem képzelhetjük. *Szeressük az Istent felebarátunkon keresztül.* E látszólag kétféle mégis egységes szeretet olyan, mint az érem két lapja, bármily tökéletesen választjuk el egymástól, hamis pénzt kapunk, mely mint pénz a forgalomra többé nem alkalmas.

A szeretet apostola világosan értésünkre adja: „Ha ki azt mondja: szeretem az Istent és felebarátját gyűlöli, hazug az.” (Ján. I. 4. 20.) és tovább, „az a parancsolatunk van pedig Istentől, hogy aki szereti Istent, szeresse felebarátját is” (Ján. i. h. 21.), mert „aki szereti a nemzöt, szereti azt is, aki attól született.” Az apostol logikája egészen világos. Nem hivatkozik ezúttal mesterére, aki (Ján. 13.34.) azt mondja: „új parancsolatot adok nektek, hogy szeressétek egymást,” s ismét „arról ismernek meg mindnyájan, hogy az én tanítványaim vagytok, ha szeretettel lesztek egymáshoz” — hanem arra utal, hogy a felebarátban Isten mintegy látható lett, mert az ember Isten élő képmása, szeretetének kitünő tárgya, kiért az önfeláldozás végleiteit sem sokallotta, és midőn tovább azt mondja, hogy „aki szereti a nemzöt, szereti azt is, aki attól született*” arra utal, hogy az Isten szeretetét Krisztus szeretetétől, Krisztus szeretetét a felebarát szeretetétől, s viszont, elválasztani nem lehet. A valódi Isten iránti szeretetben a felebarát szeretete, s a hamisítatlan felebaráti szeretetben Isten szeretete nyilatkozik meg. Krisztus felöltvén az emberi természetet, az incarnatio tényével az emberi természet örök tiszteletre és szeretetre méltóságát pecsételte meg, úgyhogy a keresztény vallás követőire nézve az incarnatio, a felebarát iránti tisztelet nyilvánítására és szeretet gyakorlására újabb hatalmas argumentumul szolgál. A természetudományi iskola tehát, midőn hirdeti, hogy a szeretet, a részvét és a könyörület a kultúra leghatalmasabb sőt egyedüli tényezői, indirekt azt is elismeri, hogy a keresztény vallás apostolai egyúttal a valódi kultúra apostolai is voltak, midőn mint pl. szent János egész az unalomig hangoztatják: „Fiacskáim, szeressétek egymást,” mert mint klasszikusan motiválja: az „az Úr parancsa,

és egymagában elégséges.” Akinek szeretete van, mindene van, mondja a sz. Szív apostolnője.

A modern ember nem elégszik meg szent János megokolásával, és a tekintélyi érvekre nem sokat ad. Kutatott, keresett, s végre szája íze szerint bebizonyodva látta, hogy a kultúra magaslata a szeretet, s így lettek a tudomány korifeusai a keresztény szeretet apostolai. Helyesen van ez így. Különböző utakon bár, tudós és tudatlan, hívó és hitetlen ugyanazon igazsághoz jutnak, a szeretet nélkülözhetetlenségének, regeneráló és boldogító erejének igazságához. A gondolkodó emberiség egy része a tekintély pecsété alatt közölt igazságot nem fogadta el, ám a természettudós a nagy természet úterére illesztve újait, törvényeit kutatta, s megdönthetetlen igazsággyanánt a természettudományok nevében megállapította és kimondotta, hogy a nagy természet uralkodó elve a szeretet, s annak logikai corollariuma a részvét és a rokonszenv. A biológus az emberi szervezetet megfigyelve kimondja, hogy a szervek harmóniája az egészség főfeltétele, s eme harmóniát kívülről belülről az ellenszenv, a gyűlölet zavarja meg, s mindezt a szervezet nagy kárára; a szeretet ellenben biztosítja, s a netán megzavart összhangot ismét helyreállítja. A szociológus a társadalom rétegeit tanulmányozza, a társadalom boldogulását ugyanazon harmóniában, s a részek kölcsönös alkalmazkodásában találja fel, amely ismét a szeretetnek az eredménye, s a társadalmi bajok egyedüli orvosszere gyanánt javasolja, hogy a fájdalmat részvéttel enyhítsük, s a szeretet mindenható balzsamával gyógyítsuk; ellenkezőleg pedig megállapítja és kimondja, hogy a társadalom összes bajainak főforrása a szeretetlenség; a szeretetlenség további forrása pedig a rendetlen önszeretet: az önzés. És most eszembe jut, hogy a pásztorok az égi tekintély elvének hódolva mily könnyű szerrel találták meg a szeretet Incarnatióját, míg a bölcsek az ő bölcsességükkel csak hosszas utazás, sok fáradság révén és csak nagy nehezen jutnak a szeretet magasztos titkának szemlélésére; még akkor is a tudomány fényét jelképezd csillag elhalványul a gög, az érzékiség és önzés Jeruzsálemében, s csak onnét ismét kibontakozva ragyog fel előttük újra, hogy útjaikon kalauzolja. Félő, hogy a gög, az érzékiség és a mammon Jeruzsálemében még a tu-

domány szózata sem fog visszhangra találni. Igaza van tehát a prédikátornak, midőn azt mondja: „Föltettem szívemben, hogy bölcseséggel vizsgálni és értekezni fogok mindenről, mi a nap alatt történik. Ez igen rossz foglalkozást adta Isten az emberek fiainak, hogy azzal foglalkozzanak. Láttam mindent, ami a nap alatt történik, és ime, minden hiúság és a lélek gyötrelme.” (Pred. 1, 13. 14.)

Haszontalan tehát a tudomány? Az emberiség boldogulása szempontjából annyiban haszontalan, mert nem a tudomány hanem, a szeretet boldogít, annyiban pedig veszélyes, amennyiben „a tudomány felfuvalkodottá tesz, a szeretet pedig épít,” a felfuvalkodás pedig szeretetnek esküdt ellensége. Ha egyebekben tekintjük a tudományokat, azt hisszük, közel járunk az igazsághoz, ha kimondjuk, hogy a legújabb időkig az ész kiművelésével párhuzamosan a szívet nemesíteni elmulasztották, s hogy csak a modern idők legmodernebb tudósainak volt bátorságuk szemébe vágni az önösségbe sülyedt világnak azt a nagy igazságot, hogy az önzés az egyén és a közület physicumára káros, azonfelül pszichikai világunknak is megrontója, és az egyéni, úgy mint a közületi lét boldogságának sirásója. Ami a nagy többséget illeti, mindezt ideig a tudományoknak vajmi keveset köszönünk, és kérdés, hogy a természettudományoknak sikerülni fog-e azt a régi, de modern alakban feltalált igazságot, a szeretet elvét elfogadtatni és diadalra juttatni, mert eddig is nem a tudomány, nem az ész, hanem az emberi önzés tiltakozott a szeretet parancsai ellen. Az emberiség egyik részére vonatkozólag azonban nem habozom kimondani, hogy korunknak nagyon is nagy szüksége volt arra a tudományra, mely végső eredményében a szeretet nagy elvének teljesebb megismerésére és gyakorlásának szükségességére kalauzolja a gondolkodó, de hitetlen emberiséget, és itt bizonyos percentben tán sikerülni fog a vallásos színezettel perhorreskált nagy princípiumot: „Szeresd felebarátodat,” tudományos köntösében recipiáltatni.

Ezen immár nemcsak vallásos, hanem egyúttal tudományos elv világosságánál könnyen megérthetjük, hogy az ember összes fáradozásai: a felfedezések, a találmányok, a törvények, a tudományok, csak akkor értékesek az emberi-

ségre nézve, ha a szeretet szolgálatába szegődve, a szelídség boldogító igája alá terelik az emberiséget; ellenkezőleg csak nevelik a bajt, megteremtik és kiélesítik azokat a problémákat, amelyek az államférfiaknak, a szakutódosoknak, bölcselőknek és minden jó szándékú embernek annyi fejtörést okoznak. Így tették tönkre pl. a gépek a kisipart, megteremtették a munkáskérdést, az osztályok közti ellentétet kiélesítették, a hadi találmányok pedig kisebb fokú tatárjárás veszedelmét zúdítják az adózó polgárookra stb. Ám a vallásos embert, aki a tudományok nélkül is elfogadja a szeretet parancsát és nemcsak pusztá jelszónak tekinti, hanem gyakorolja is, a tudományos motívumok ismerete nélkül is boldogítja a szeretet, mert az evangéliumban hirdetett és a tudomány által sürgetett szeretet közt nem lényegében, hanem csak motívumaiban van különbség. Kérjük továbbá, vájjon a tudomány az emberiség zömére nézve nem hozzáférhetetlen utakon kalauzol-e a szeretet elveihez? Az is kérdés, hogy a tekintély elvének lerombolásával miképp boldogulunk az emberek nagy többségével? Vájjon *nincs-e szükségünk ma is a tekintély elvére?* Ki az, aki minden tudományban mester lehetne? S a tudományos vívmányok nagyobb részét nem a tekintély révén fogadjuk-e el? Mondjuk ki, hogy a tekiütély elvét nem nélkülözhetjük, s hogy a tudományos világ is ismer „szaktekintély”, amelyre szüksége is van. A nem tudományos világ ellenben a tudományt nem méltatja, ép ezért a tudományos tekintélyt sem fogja elismerni, s a tudomány kezéből nem is fogadja oly készségesen az igazságokat, mint egyébként. Az együgyű embernek jó példára és a szeretet hangjára van szüksége: vedd meg szívéét és készségesen elfogadja tóled a legkeserűbb igazságokat. A tudomány csak a tudományos világ piacán talál kellő méltatásra, s a tudományos tekintély is csak ott értékesíthető teljes mértékben. Megjegyzem, hogy itt főképp a természettudományokról szólok, amelynek képviselői, legalább is ez idő szerint minden más (nem reál) tudománytól elvitatják a tudományos jelleget, s minden más tudományos foglalkozást értéktelennek hisznek.

A természettudományok forgalmi képességét majd az idő fogja megállapítani, azt hiszem azonban, hogy ma már

kissé okosabbak lettek, s a szeretet elvének fényénél belátják, hogy minden tudomány s a foglalkozás minden ága hasznos és áldásos a civilizációra, ha az emberiséget a szeretet, tehát a boldogulás útjaira vezeti. Ma már nyíltan kimondják, hogy a vallások belső „értékességét azon humánus elvek szerint kell mérlegelnünk, amelyek annak gerincét alkotják.” (L. Wargha i. m. I. k. 560. 1.) A keresztény vallás tehát a modern természettudományok részéről is kitűnő klasszifikációban részesülhet, mert a kereszténységnek lelke, szive s mindene a szeretet. Valóban igaz, hogy a szeretet az emberi boldogulás főtényezője, és az igazi belső nemességnek biztos próbaköve. Az is igaz, hogy a szeretetlenség minden közületi és egyéni szerencsétlenségnek forrása; ellenben a szeretet még a fájdalmat is megédesíti, s ha van valami, aminek e bús földön értéke van, a szeretet az. Együttal azonban konstatálhatjuk, hogy ezen igazságokat csak a tudósok és a szabad gondolkozók nem ismerték eddigelé.

A természettudományok elvitázhatatlan érdeme, hogy a mai korban, midőn a felvilágosodás jelszavával kéjelegve gázolnak keresztül minden tekintélyen, ugyancsak a felvilágosodás és *a tudomány nevében megparancsolják híveiknek*, hogy a szeretet oly szükséges és boldogító parancsát, amely a tekintély ölen már-már oly szépen virágzott, de amelyet a tudományával kérkedő ember a tekintélylyel együtt elvetett magától, fogadja el és becsülje meg, mert a szeretetben az emberi boldogulásnak egyedüli tényezőjét, minden haladás főfeltételét, a civilizációnak biztos mérővesszejét s e szegény föld összes nyomorúságainak panacesét ismerték fel. A természettudós ugyanis vizsgálódásai közepette azt is felismerte, hogy a nagy természetben az altruizmus elve uralkodik (ami köznyelven önfeláldozó szeretetet jelent). A természetnek ezen altruizmusa főképp az emberrel szemben oly szembeszökően nyilvánul, hogy lehetetlen volt észre nem venni. A természet kutató tudós észrevette, hogy a természet összes szépségét, kincseit javunkra kamatoztatja, s bőven kárpótol bennünket azon veszélyekért, amelyeket ugyancsak méhében rejtet; s ha az ember vigyázatlansága vagy valamely szerencsétlen véletlen folytán veszélybe jut, ezer gyógyszert kínál sebeire, és oly sokféleképp oltalmazza, védi gyermekét, mint

a leggondosabb anya szíve szülöttét. S midőn ezt látta, elgondolta, hogy csak az ember, a nagy természetnek ezen öntudatra vergődött élő képmása, csak az üt sebet anélkül, hogy gyógyírt is kínálna, csak az okoz fájdalmat, szenvedést anélkül, hogy enyhülést nyújtana embertársának! Ez nem lehet az ember igazi természete, szülőjétől nem azt tanulta, s a természet fenséges öskinyilatkoztatásainak legmagasztosabbikát, az altruizmust, a szeretet elvét proklamálta és oly meggyőzően interpretálta, hogy a tudomány úttörői nyomában az emberiség kétkedői és hitetlenei is meghódolnak a szeretet elvének, s gőgös ember előkeresi a kincset, amelyet a tudomány nevében a sárba gázolt, hogy ugyancsak a tudomány nevében megőrizze, teljes fényében felragyogtassa és megbecsülje; s. mint a tengeren a hajó kormányos szeme mindig az iránytűn van, úgy hagyja meg követőinek a természet tudós is, hogy a szeretet irányelvéhez mérjék összes cselekményeiket; működésük irányát, boldogulásuk útját ez szabja meg.

Ez a tanítás csakugyan helyes és igaz is. Ez a nagy természet tanítása, Lombroso és követői tehát hamisan értelmezik a természet kinyilatkoztatásait. Végre is a virágkehelyből mézet gyűjt a méh, mérget a pók, szóval mindenki megtalálja azt, amit keres. Így vezeti a természet az embert Istenhez, ki maga a szeretet. (Ezen az úton reméljük, — s most nem mint jogász, hanem mint pap beszélek — hogy a tudományos világ hitetlen fele ismét eljut a megváltás nagy titkainak méltánylásához is, melyet eldobott, mert a nagy szeretetet — mely mindenéből kifosztja magát gyermekei javára — meg nem érthette: a természet révén ismerni és becsülni tanulja, amely midőn összes gazdagságát az ember rendelkezésére bocsátja, szintén nem tesz egyebet, mint kifosztja magát gyermekei javára.) A tudomány most lett igazán barátja a hitnek, mert egy akaraton vannak, mindkettő az emberiség nemesbülését munkálja a szeretet ölen. Csakis így remélhetjük a szenvedd emberiség meggyógyulását, mert amily bizonyos, hogy a szeretetlenség által ütött sebek a legfájóbbak, ép oly bizonyos, hogy e sebek csak a szeretet balzsamával gyógyíthatók. A tudományos emberiség egy része elvetette az Istenember tanítását a szeretetről, melyet a kereszténység

közvetített, ellenben elfogadta a lelketlen természet tanúságtételét — ebben mindenesetre egy kis irónia rejlik — és csak az a baj, hogy a szeretet áldozattal jár, hogy szeretni néha nagyon is nehéz, s a tudomány a szükséges erő és a jó példák nélkül szükölködve, kétes, vajjon hiveit a szeretet gyakorlására is rávezetheti-e.

Valóban *csodálatos erkölcsnemesítő hatása van a szeretetnek*. Említettük, hogy a gyűlölettől, a haragtól elvakított ember még a szelíd és nyájas arcról is ördögi gonoszságot olvas le, az ártatlan nevetés pedig mint démoni kacaj cseng fülében; a szeretet csodálatos fényénél ellenkezőleg, még ellenségünket is barátunknak ismerjük. A szeretet továbbá az önfegyelmzés legjobb eszköze és minden cselekvésben a legjobb tanácsadó. Nem érezzük-e, mint veszi meg szívünket a szeretet, ha embertársainkat szenvedni látjuk? S nem látjuk-e, hogy a szegény föld fia mindenféle fájdalomra, szenvedésre van hivatva, s hogy mindnyájan a mártíromság bizonyos nemére vagyunk kárhoztatva? Ha pedig minden ember sorsa a szenvedés, a szenvedő ember pedig méltán tarthat számot a könyörülő szeretetre és a szánakozásra, miért ne szeretnők magát a szenvedő emberiséget minden egyes atomjában, a legutolsó emberben is. A kereszténység nagyon jól ismerte a könyörület és a részvét erkölcsszelidítő, nemesítő hatását, ezért állította fel úton-útfélen a keresztet, mely a szenvedő emberiség szimbóluma is egyúttal, hogy az ember, midőn a nagy szenvedőre emlékezik, ne feledkezzék meg a szenvedő Krisztus szenvedő képmásáról és saját szenvedésre hivatottságáról sem, s hogy a könyörület révén kíméltre és szeretetre bírja a szíveket. Az evangélium tanúsága szerint az ítélkező Krisztus részvétlenségről, könyörtelenségről fogja vádolni a baljára állított sereget: „Mert — úgymond — éheztem és ennem nem adtatok” . . . Akiket pedig irgalmassága szent jobbára hívott, azokat könyörülő szívökért fogja megdicsőíteni: „Mert éheztem és ennem adtatok”. S ha az evangélium — ez utóbbi helyének további miértjét keressük, megtaláljuk a feleletet a szent könyvekben: „*quia caritas operit multitudinem peccatorum.*” Az apostol midőn szemrehányást tesz a pogányoknak, arról vádolja őket, („*quod sine affectione fuissent*”) hogy nincs szívok, ami egyúttal a civilizáció hiányának is

jele. Valóban a harag indulatának nincs hatalmasabb ellenszere mint a szeretet, a részvét és a szánakozás; azt is tudjuk, hogy a kegyetlenkedés és az ellenségeskedés túlzásai mind a harag indulatából és a lélek keseredettségéből származnak. A szeretet fényénél mindig találunk mentséget embertársunk javára és belátjuk, hogy minden bűnöző nem haragunkra, hanem inkább szánakozásunkra méltó. A rokonszenv és a részvét mint minden szeretetnek és jósnak mozgató eleme és feltétele, kell hogy általános elismerésben részesüljenek, s az egyén épúgy mint az összeség magatartásának irányt szabjanak. A történelem tanúsága szerint a részvétlenség, minden erkölcsi eldurvulásnak, pszichikai elzüllesnek forrása; ellenben a részvét minden kultúrának s az ember boldogulásának főtényezője volt minden időben.

A természettudományok az *ember természetes méltóságát* kellő (?) világitásba helyezik.¹⁾ Igazolják, hogy az ember a legtökéletesebb organizmus, a világegyetem megelevenedett képmása kicsinyben, a legváltozatosabb erők harmóniás rendszere. Az embernek a természetben elfoglalt magasztos helyzete, természetes adományainak kitűnősége hódolatra készít minden (hitetlen) gondolkodót és feltétlen (?) tiszteletet vindikál mindenkivel szemben. Az emberi méltóság általános elismerése illő tiszteletet és figyelmet biztosít minden embernek s maga az emberi kvalitás elég arra, hogy az embernek ezekre való jogigényét megállapítsa. Minden normatívum tehát, legyen bár törvény vagy szokás, mely az emberi méltósággal össze nem egyeztethető, egyszerűen tévedésnek minősítendő, amely kiküszöbölésre, illetőleg helyesbítésre vár. Az emberiség a kultúra magaslatán nem ismer személyválogatást és az egyeseket az összesség rovására nem tünteti ki, hanem a személyiségnek az emberi méltóságnak egyenlő tisztelettel adózik. „Régekte egyeseket tiszteltek szentek gyanánt, ma — bár más értelemben — az emberiséget tekintjük szentnek” s az emberi méltóságot illő tiszteletre és figyelemre méltatjuk. Egyébiránt a régibb idők a szenteket is igen nagy részben azért tartották különös tiszteletre méltóknak, mert a szentek

¹⁾ Ez a materialista tudósok véleménye. Mi még ezt mind igen kevésnek találjuk.

rendesen kitűntek az emberiség szeretetében; a nagylelkűség, a részvét és a megbocsátás hősies foka, közösen jellemzik a szenteket, ők szentnek tartották az emberiséget, s a hálás ember visszaadta a kölcsönt, midőn őket szentek gyanánt tisztette. Azon ellenvetés, hogy a szentek kultusza mások rovására történt, a valóságnak nem felel meg. Az idő azonban a fogalmakat megváltoztatta. Amit régen nagylelkűségnek tulajdonítottak, nevezetesen a szenvedő emberiség felkarolását, a szűkölködő felsegélését, azt ma a jogérzet követelményének tekintjük, s az emberi méltóság minden sérelmét mint a magunkét felpanaszoljuk,¹⁾ s minden fájdalom enyhítésére, minden jogos igény kielégítésére törekszünk.

Nem lehet tagadni, hogy *szentek évszázadokkal megelőzők korukat* az emberszeretet terén, jóllehet az irgalmasság gyakorlatában más indok vezérelte őket, mint a modern idők emberét. A modern ember jogérzete ugyanis azt sugallja, hogy az emberi jogok élvezetéből valakit kizárni, vagy a jogok érvényesítésében egyeseket privilegizálni, másokat igaztalanul korlátozni nem szabad, s ha ez mégis megtörténik, közös kötelességünk a nélkülözönek segítségére sietnünk, s a nélkülözéssel egybekapcsolt fájdalom csillapítására együttes erővel törekszünk, nem ugyan könyörületből, hanem mert jogérzetünk ezt sugallja, követeli. Az igazi civilizáció az emberi méltóságot megillető tiszteletet senkitől sem tagadja meg, s „nem rója fel bűnül, ha valaki a természet mostohasága vagy a körülmények mostohasága folytán, kellő értelmiség hiányában erényekben szűkölködik, amely körülményt első sorban a mulasztó társadalomnak (!) vagy más tényezőknek kelt bűnül²⁾ tulajdonítanunk.” „A civilizált világ vallása csak az lehet, amely az általános embertisztelet elvét írja zászlójára, ellenben az olyan vallások, amelyeknek istenei csak boszuló nagyságok, emberáldozatokban gyönyörködnek stb., csak a primitív kultúra korszakaiban tarthatják fenn magukat.”³⁾

¹⁾ Csak az a baj, hogy a materializmus még mindig a panasznál tart, a tények mezejétől pedig nagyon is messze van.

²⁾ És néha (!) még az egyénnek is része van benne, ha gyarlóságunk tudatában a kárhóztató ítélettől tartózkodunk is.

³⁾ Ha Wargha a villámokkal fegyverkező Zeusról beszél, aki csak akkor hullatta az áldást, ha önössége úgy parancsolta: a megjegyzés

Az a tény, hogy ma is vannak intézmények, amelyekben a bosszú elve uralkodik, csak azt bizonyítja, hogy a kereszténység és a modern civilizáció azonos elve a szeretet, az állami és társadalmi élet egész vonalán mindeztideig nem érvényesülhetett, vagyis sem a kereszténység, sem a modern civilizáció nem voltak képesek kivetkőztetni a népeket a régi pogányságból és a barbár világ hagyományaiból, sőt mintha a régebbi idők jellemző buzgalom lelohadt volna, legalább a kereszténység zászlóvivői programjokban (büntetőjogi szempontból) ezen irányt kellőképp nem hangsúlyozták; „a természettudományok képviselői pedig még a kezdet nehézségeivel) küzdenek.” A primitív ember istenei olyanok, mint ő maga, tolvaj az egyik, a másik házasságtörő, és az olympusi Jupiter a bosszú villámaival fegyverkezik, s az erőszak superlatívusának incarnatiója. A keresztény vallás nem a bosszuló, hanem önfeláldozó szeretet túlzásaiban emberré lett Istent állítja az emberiség szemei elé, hogy vetközzék ki a szeretetlenség köntöséből és öltözzék a keresztényi erényekbe, amelyeknek királynője a szelid és alázatos szeretet. A kereszténység kovásza a nagy tömeget csak nehezen járja át, s a keresztény emberben midőn feltámad a harag indulata, maga is szívesebben gondol a Sinai hegy Jehovájára, mint a Golgota áldozatára, aki rosszabbik felének felfeszítésére, teljes feláldozására, mennél tökéletesebb önmeggyőzésre hívogatja az embert.

A középkor kereszténysége nem szükölködik egyes jelesebb alakokban, akik Krisztus munkáját folytatják, s miután önmagukat a kereszténység valódi szellemében átgúrták, a tömegek nemesbülésén fáradoznak, s nem csak a pogány

ellen nincs kifogásom. Ami pedig a kereszténységet illeti, nálunk a büntetés a „suum cuique” elve alapján, a legszigorúbb igazságosság szerint lesz kiszabva, tehát a bosszúról sem tárgyi, sem alanyi értelemben szó nem lehet. Ha a sz. Írás azt mondja: „Enyém a bosszú” . . . megjegyezzük, hogy az emberrel maga az Isten is emberi nyelven, illetőleg emberi fogalmak szerint beszél. Hegellel azt mondhatnók, hogy az ember már cselekményeiben törvényt szabott maga fölött, amelyet azonban csak az isteni bölcsesség képes leolvasni, és csak az isteni mindenhatóság tud alkalmazni. Ez a büntetés igazi lényege: Ily értelemben senkinek oka nem lehet a panaszra és a vádaskodásra.

¹⁾ Tartok tőle, hogy már a kezdetnél megrekednek.

istenek és a szent berkek *kultusza* ellen harcolnak, hanem összes tevékenységüket a pogány gondolkodásmód remanenciáinak kiirtására fordítják. Az emberiség csodálta, az egyház megdicsőítette Őket, s nyomukba hívta a kiváló lelkeket, akik az evangélium valódi szellemében *a világ folytonos újjászületését* s az emberiség fokozatos nemesbülését eszközölni hivatottak. A munka folyik és befejezést csak akkor nyer, midőn már nem lesz ember a földön. Néha úgy látszik, mintha bizonyos stagnálás állna be: ez volna a kereszténység igazi veszedelme. A kereszténységnek minden idők emberére nézve hasznosítania kell magát, s mert az emberiség halad, a kereszténységnek is haladnia kell, hogy az előbbre törő emberiség igényeit mindenkor kielégíthesse. A kereszténység, s ez nem is lehet máskép, a szó legkitűnőbb értelmében evolúció-képes, ezt 19 százados múltjával igazolja, és ha főelvében, mely az önfeláldozó szeretet, változatlan is, megnyilatkozásában kell, hogy az idők szelleméhez alkalmazkodjék. Minden kornak megvannak a maga bajai, betegsége, s a bajokkal küzdő embert megerősíteni, betegségére gyógyírt nyújtani, nemes törekvéseiben istápolni, s mindezt a szeretet szellemében: a kereszténység örök hivatása.

A tökéletesedés, a kereszténység egyik főparancsa és apostolai hirdetik, hogy Isten annyira megparancsolta a tökéletesedést, hogy — Bougeaud szerint — még az örökkévalóságban sem lesz szabad megállanunk. Így is kell ennek lennie, mert a maradás olyan időkben, midőn minden téren rohamos a haladás, egyúttal visszaesést is jelentene. A kereszténységet magát nem, csak legfeljebb egyes képviselőit érheti a vád e tekintetben, akik *között* sokan vannak, akik azt hiszik, hogy van idő, midőn megpihenhetnek babéraikon; ám a kereszténység hivatott munkásai a nyugalom szent idejét az örökkévalóságba helyezik, mert az egyes atomokban szüntelenül megifjuló emberiség folytonos erkölcsi megújulása, újabb és újabb munkafeladványok megoldására hívja a lelkek tökéletesedésén munkálkodó elemeket. Az a módszer, amely bevált 300 évvel ezelőtt, ma idejét multa, sőt az eszközök is mások, a médium is változik, s a körülmények csak úgy változnak, mint az idővel haladó egyén maga és körülötte is minden megváltozik; természetesen ide nem számítva

az egyéniség lényegét és lényeges viszonyait, amelyek csak formai változásoknak vannak alávetve.

Amit az emberiség történetében észlelünk, ugyanaz ismétlődik az egyesek életében is, mert nem csak a népeket kell *kiemelni eredeti vadságukból*, hanem *az egyeseket is*, akik bár gyorsabban, de nem kevésbé fáradtságos és csak az egyéniséghez alkalmazkodó munka árán emelkednek ki az önzés durvaságából a civilizáció magaslatára, amelyeken az altruizmus jótékony melege felolvasztja a szívekben összeröplődött jeget, a hideg önzést. Ám a kereszténység igazi szellemét a maga teljességében csak igen kevesen értik meg s akadnak mindig egyesek, akik azt a szigorú mértéket, amelyet a kereszténység az egyesnek önmagával szemben ajánl, másokkal szemben alkalmazzák. Csak az a baj, hogy a szeretet nem ellenőrzi és nem mérsékli a szigorúságot másokkal szemben oly hatályosan, mint önmagunkkal szemben, mert elvégre is „quisque sibi proximus”. Így jut az ember az önszeretet scylláit kikerülve a mások iránti szeretetlenség charydis-ébe. Ez a sokat emlegetett inkvizíció egyik magyarázata. Szem elől tévesztik, hogy Krisztus apostolainak legbiztosabb fegyvere a szelídség, s hogy az új-szövetség Istene csak olyan szolgálatokban gyönyörködik, amelyeket a szeretet sugalmazott, s amelyeknek lelke, éltető eleme a szelídség. Az ember az eretnekekben a sátánt és szövetségeseit üldözi, s nem tudja, hogy midőn Krisztus fegyvereit magától elveti, Krisztus erejét is elveszti. Az evangélium fényét az emberi indulatok és szenvedélyek, a bosszú köde homályba burkolják, s az emberiség elfordul azoktól, akik az evangéliumi báránybőrbe öltözve — bár tudatlanságból — farkasok módjára dühöngenek az emberek ellen. Ellenzékieskedésből, mások a jobbra fordulás reményében külön táborba szállva a kereszténység reformját sürgetik, majd az evangélium alapján propria auctoritate keresztül viszik a reformot. A reform törekvések nem váltak be, az emberiség nem lett jobb (sőt a reformátorok vallomása szerint rosszabb), s azóta látjuk, hogy az enciklopedistáktól a jelen időkig extra et intra muros reformtörekvésekkel van tele a levegő. Legújában a természet-tudomány alapján akarnak valamely possibilis filozófiai rendszert felállítani. Nagy baj, hogy az az irány a kereszténység

alaptanaival végleg szakított és tendenciózus is egyúttal, mert a keresztény morált a szeretet alapelvével elfogadva, a keresztény hittől elválasztani, sőt a kinyilatkoztatásra épített vallásokat az u. n. pozitív filozófiával akarja helyettesíteni, ép ezért *az egész reform meddőnek ígérkezik*. Természetesen nincs rendszer, amely nem iparkodnék észszerűségét s a vele ellenkező rendszerek észszerűtlenségét bizonyítani. Így volt ez már a legrégebbi időkben is és ugyanígy van ma is.

Az emberek *a büntetőjog terén sem fogták fel az evangélium igazi szellemét*, s a bocsánatot, a türelmet és a szeretetet legfeljebb egyéni, de nem egyúttal közületi kötelességnek is tartották, sőt a szofizmák egész láncolatával iparkodtak álláspontjukat és eljárási módjukat igazolni. Kisütötték, *hogy a bűnösnek érdeke, hogy itt szenvedjen*, Isten dicsősége pedig megköveteli, hogy a bűnöst kínozzák stb., mint látjuk, a türelmetlenségnek és a szeretetlenségnek megkeresték az evangéliumi köntösét. Ehhez minndig nagyon jól értettek az emberek. Mégis megengedem, hogy ez a felfogás némileg menti azokat a szörnyűségeket, amelyeket Isten nagyobb dicsőségére és a felebarát állítólagos javára elkövettek. Mindezekből az is kitűnik, hogy a büntetésre vonatkozó nézetek a vallási meggyőződésekkel szorosan összefüggnek, s hogy az atavisztikus jellegű büntetőjogi rendszer, amelyet klasszikusnak neveznek, a tisztultabb és emelkedettebb vallási felfogásnak nem felelhet meg. Egyébiránt, s ezt jól jegyezzük meg, ami a hívők államát többé-kevésbé kimentí, ez a hitetlen államának mentségül nem szolgálhat. Az emberiség haladásának általánosnak kell lennie és nemcsak a tudományok és a szépművészetek területén, hanem a vallási s az ezzel kapcsolatos erkölcsi téren is érvényesülnie kell. Kell, hogy az emberiség fejlettebb értelmiségével a kereszténység tanainak mélyebb megértésére eljusson, s a kereszténység szelleme az igazi emberszeretet, mindjobban áthassa az embereket és ne csak a magánélet viszonyaiban, hanem a közületi lét összes intézményeiben is uralkodjék.

A kereszténység különösen alkalmas az élet fájdalmainak enyhítésére és az ember belső harmóniájának biztosítására, szóval a természettudomány és a kereszténység *ideálja* egy és ugyanaz. Azért minden igazi és elfogulatlan természet-

tudós lelkében együttérez a kereszténységgel. A kereszténység ölen minden ember megszentülésre hivatott („Sancti eritis.”). A kereszténység nem szűnik meg hangoztatni a tökéletesedésre való kötelezettség isteni parancsát („Estote perfecti.”) A kereszténység szentnek, a szent Lélek templomának tekinti az embert, akiben az Istenség lakozik („mansionem apud eum faciemus”); kinek lelkén ott van a Krisztus vérenek pecsétje, mert Krisztus minden emberért halt meg. „Te ne kicsinyeld azt, — int az apostol — a kiért Krisztus meghalt.” Krisztus pedig: „Amit egynek e legkisebbek közül cselekedtetek, nekem cselekedtetek.” E szavakból megértheti mindenki, hogy az emberiség fájdalmaiban Krisztus a saját szenvedését akarja tiszteltetni és viszont.

Sajátságos, hogy Krisztus maga is az igazságszolgáltatás végzetes tévedései egyikének áldozata, mintha jelezni akarta volna, hogy az igazságszolgáltatás köpenye alatt követi el az ítélkező emberiség a legégbekiáltóbb igazságtalanságokat, s hogy az embervére szomjúhozó tömeg midőn igazságot akar szolgáltatni, az igazságtalanság és embertelenség végleteibe bonyolódik (lynchjustitia, forradalmak.) Aki az evangéliumot olvasta, az tudja, hogy Krisztus az igazságot hirdető és az emberi szenvedések iránt kitűnő részvéttel tündöklő emberiség személyesítője, aki végre is a legnagyobb igazságtalanságnak, szeretetlenségnek és részvétlenségnek esik áldozatul; amely tényben egyúttal az emberiség jobbik felének örök tragikumát szemlélhetjük, mert az emberiség minden időben mostoha volt legnagyobb fiai iránt. Aristidest számúzi, Sokratessel méregpoharat itat, Krisztust keresztre feszíti, a szeretet evangéliumának apostolait vérpadra hurcolja, és rosszabbik felének vad kitéréseiben legigazabb és legnemesebb alakjai ellen dühöng. A bölcsességnek és a szeretetnek lelke, a tömeg nyomorúsága, a szenvedő emberiség bajai iránt tanúsított részvét, az igazságnak éhezése, szomjuhozása, az irgalom, a könyörület és a bocsánat, a szelídség és alázatosság szelleme, az evangélium minden sorából oly ragyogó fény nyel törnek elő, hogy lehetetlen észre nem venni. Ez képe-síti a kereszténységet arra, hogy mint a világ-vallás az emberiség örök tanítója és nevelője legyen.

Krisztus midőn szeretetre és részvétre tanította az emberiséget, valóban elmondhatjuk, hogy *minden civilizáció legjellegesebb tényező elemeivel* ismertette meg, s arra tanította, amire minden időben, de különösen ma legnagyobb szüksége van az embernek. Maga az a tény, hogy a felebaráti szeretetet Isten szeretetével egy rangba helyezi, sőt egymástól való elválaszthatatlanságát hirdeti, eléggé bizonyítja, hogy az új vallásrendszerben az Isten szeretetének a felebarát szeretetében kell visszatükröződnie. A szeretet parancsa oly általános, hogy még ellenségeinkre is ki kell terjednie („mert nem tudják, mit cselekedeznek”), mert Isten is ugyanezt teszi, midőn „esőt ad az igazaknak és a hamisaknak.” A bocsánatnak pedig épen nincs mértéke és határa, és Péter kérdésére: „hányszor bocsássak meg az ellenem vétőnek, vájjon hétszer-e”, azt feleli a Mester: „Nem mondom hétszer, hanem hetvenhétszer, s ha testvéred egy nap hétszer követ meg, hétszer bocsáss meg neki.” Aki nem akar megbocsátani, ne imádkozzék, mert átkot mond fejére; áldozatot be ne mutasson, mert az Urnak az irgalmaságban telik kedve („Irgalmasságot akarok.”). Aki nem akar felebarátjának megbocsátani, bocsánatra maga sem számíthat („Dimittite et dimittetur vobis”), aminthogy az sem részesülhet a megigazulás áldásaiban, aki felebarátját lenézi, megveti, mint ezt a vámosról szóló példabeszédben olvassuk. A tékozló fiú példabeszédeben a megszorított és megsértett atya nem taszítja el magától ellene vétkező gyermekét, hanem a bánatos szível közeledőt szeretettel öleli keblére. (Láthatjuk, mily igaztalan Wargha, midőn azt mondja, hogy a keresztény vallás tanaival megőrökíti a bosszú gondolatát.)

A bosszú két élő fegyver, amelylyel midőn másokat megsértünk, önmagunkon is sebet ejtünk, mert lelkünk nyugalmát elvesztjük s bosszúra hívjuk fel az ellenünk vétőket. Ezért fél már Lamech, midőn embert öl; Krisztus pedig azt mondja Péternek: „Akik kardot ragadnak, kard által vesznek el”. A keresztény morál örök érdeme, hogy a bosszú ellen, amelyet addig minden nép elfogadott, először emeli fel tiltakozó szavát, sőt egyenesen, és pedig bűn terhe alatt tiltja, a megbocsátást pedig kötelezővé teszi. Sajnos, az idők folyamán e tételre is alkalmazható az az evangéliumi kijelentés: „non omnes capiunt verbum istud.” A keresztény morál ezen pa-

rancsával nemcsak a sértőt, hanem a sértettet is oltalmazza, mert bocsánat és engesztelődés nélkül a szívnek s a léleknek nincs nyugalma, s a gyűlölködés és ellenségeskedés, ha célját éri, mindkét oldalon gyógyíthatatlan sebeket ejthet és pedig első sorban a bosszúálló fél lelkületén (ott nehéz a megbocsátás, itt nehezebb a megbánás és megkövetelés), mert ha célját el nem érheti, folyton emészti és keseríti a bosszúra szomjuhozót, s midőn lelki és testi egészségét aláássa, életét is megrövidíti.

Tételünk elméleti oldalát tekintve mind tisztábban ragyog fel, nemcsak egyesek, hanem a művelt nagy többség szemei előtt is; ami azonban a gyakorlatot illeti, csak nagyon kevesen találkoznak, akik oly nagylelkűek, hogy bocsátani és feledni tudnak. Pedig a kereszténység veleje a nagylelkűség, ahol az hiányzik, ott a szó teljes értelmében sem kereszténységről, sem civilizációról nem szólhatunk. „A szellem az, ami megelevenít, a test nem használ semmit”; ahol nem uralkodik a nagylelkűség Krisztusi szelleme, ott méltán hangzik fel az evangélium panasza: „Ez a nép csak szájával tisztel engem, szíve pedig távol van tőlem”; imára, hangzatos szólamokra nyílnak ajkaik, „kezőket pedig kinyújtják a bosszúállásra”, pedig „minden Demosthenesnél szebben beszél a tett”. Az igazi keresztény nem válogat, hanem szeretettel adózik barátainak, sőt ellenségeinek is, hisz minden esetben ugyanazon Krisztusnak szolgál, ki a legkisebb jóért is, mit az Ő nevében nyújtottunk embertársunknak, „megfizet” nekünk.

Ha valaki, hát a meggyőződéses keresztény kénytelen azt vallani, hogy az *embernek embertársa fölött ítélkeznie nem szabad* („Ne ítélj”), mert az emberi értelem nagyon is gyenge, tudásunk pedig felette hézagos arra, hogy amint kell, minden tényezőt számbavéve, igazságos ítéletet hozhassunk; s még a legkedvezőbb esetben is, ha t. i. erre képesek volnánk is, nem kellene-e Krisztus példáját követnünk, aki a házasságtörő asszony esetében, a mózesi törvény világos és kivételt nem tűrő kárhovatásával szemben is, felmentő ítéletet hozott. Sajátságos, hogy mennél nagyobb az ember, annál inkább hajlik a bocsánatra, akik pedig legjobban rászorulnak az irgalmas ítéletre, legkönnyebben kiabálják: „Feszítsd meg!” A szolgálta, aki 10 ezer talentummal tartozik, fojtogatja szolgálta-

társát, aki 100 dénárral adósa. A bölcslet bölcsessége, a tudóst tudománya, főképp a gyakorlati alkalmazás terén könnyen cserben hagyja, de ha valaki a szeretet vezércsillagát követi, az alig tévedhet. Ezért mondotta egy jámbor lélek: „szeress és tégy amit akarsz.” A szeretet a legbiztosabb iránytű, mely az embert a boldogulás és tökéletesbülés kikötőjébe kalauzolja.

A szeretet princípiumára, mint a természetes kinyilatkoztatás egyik legelső és legszebb tételére, sajnos *csak megkésve jutott el a tudományos emberiség*, s ma sem kivétel nélkül, hanem főképp az etikailag haladó természettudományi-iskola kardoskodik, hogy az elméletben úgy mint a gyakorlatban diadalra juttassa a szeretet elvét. A nevezett iskola az, amely tanítja, hogy a szeretet princípiumának az egyéni, mint a közületi létet át kell hatnia; hogy az embert erkölcsi szempontból csak a szeretet, a szívjóság és szelídség tesz ki értékessé, és a könyörület szelleme a humánus embernél, épúgy mint az igazi kereszténynél, nem hiányozhatik. A tételt, hogy az embert első sorban nem észtehetősége, hanem szívjósága kvalifikálja, a tudományos világban új keletűnek mondhatjuk, és sem az elméletben, sem a gyakorlatban kellőképpen nem méltatják. A természettudományok, a morálfilozófia és a kereszténység, a szeretet kivételt nem tűró parancsában találkoznak, s az emberiség nemesbülésén közösen munkálkodnak, midőn a szent szeretet s a mindenkihez való jóság elvét hirdetik és kimondják, hogy erkölcsi szempontból a cselekvésnek nincs biztosabb mérővesszője, mint a rendezett szeretet. A szeretet az az Ariadne-féle fonál, mely bennünket a különféle szociális és erkölcsi mizériák útvesztőjéből kivezet, de az egyesek közt felmerülő összeütközéseket is csak a szeretet jegyében simíthatjuk el.

Ezen célok elérésén ma már különféle társulatok munkálkodnak, amelyek az értelmi fejlődés, kötelességtudás, az igazság és emberszeretet elveivel zászlóikon, az emberiség tökéletesedésén és gyógyításán -fáradoznak. Ezen egyesületek alapítója, hogy az emberiség megszentülését csak akkor remélhetjük, ha a koronás fők kiváltságait minden ember személyére kiterjesztjük és kimondjuk, hogy az ember személyisége szent és sérthetetlen. Két fő dogmájuk, hogy *szeressük az igazságot és szeressük az emberiséget*, ne csak szóval, hanem

tevékeny, önfeláldozó szeretettel. (Ezen áramlat mind jobban uralomra vergődik, és S. megye főispánja, ugyanaz, aki pár évvel ezelőtt a t-i járás főszolgabírójánál hivatalvizsgálat alkalmával kifogásolta, hogy a nagyon is humánus és igazság-szerető főbíró a 7 éven alól elhalt gyermek gyógykezelésének elmulasztása miatt csak két koronával büntette az első ízben mulasztó szülőket, midőn a legutóbbi 190* évi restauráció előtt a tisztikar nála tisztelgett, ezen nagyon is megszívlelendő szavakat intézte hozzájuk: „Uraim, szeressük a népet”. Ez a kijelentés, mely egy általánosan ismert rendelettel közeli viszonyban van, a közigazgatás remélhető újjászületését jelenti.)

A büntetőjognak a valódi szeretet szellemében való *reformját* nemcsak a természettudományok szelleme, hanem a *keresztény vallás is sürgeti*. A keresztény vallás alapítója isteni erejét mindent átkaroló tevékeny szeretetében nyilatkoztatta ki, midőn gyógyított, tanított, segítette a szűkölködőt, iparkodott a bűnöst felségíteni, vigasztalta a szomorodott szívűeket, stb. röviden: a fizikai és morális bajokban szenvedő emberiséget kereste, oltalmazta, segítette, gyógyította. A keresztény vallásnak ma is ez a feladata, nem mint Lombroso tanítja, az epuratio, s ezért nem csoda, ha Lombroso tanát a kereszténység szempontjából is támadják; a haladó természettudományi iskolával pedig, bizonyára nem ok nélkül, minden igazi keresztény szimpatizál. „Mindenkinek mindene lettem, hogy Krisztus számára mindenkit megnyerjek.” Ezt az elvet követték a *régi papok*, tanítók, s néha a jó földesurak is; ezért ragaszkodott hozzájuk annyira az az istenadta nép. Ezt az elvet a nép tisztviselőjének ma is vallania kell. Oltalmazzuk a népet és óvjuk a fizikai és morális romlástól. A kiirtás embertelen szisztémája, melyet Lombroso hangoztat, nemcsak az ember állatias vadságának, hanem egyúttal vallástalanságának is kiáltó bizonyossága. A hivatásos pap mindig küzdeni fog azok ellen, akik miután az egyént rendszeresen a kriminalitás területére szorították, ott aztán az igazságszolgáltatás nevében részben vagy egészben feláldozzák, megnyomorítják. Ez a modern hajtóvadászat, a melyben az embereket csakúgy nekikergetik a paragrafusoknak, mint a vadakat a puskacsövének, csak formailag különbözik az afrikai

embervadászatoktól, amely ellen pedig az egész művelt világ a kultúra nevében oly energikusan tiltakozott.

Az igazi kultúra semmiféle formában nem fogadja el az embertelenséget Minden embertelenség igazságtalanság is egyúttal, azért a jog és igazság papjaitól, a jogász-elemtől is méltán elvárhatjuk, hogy sorompóba lépjenek, s a mai büntető-jogi rendszer ellen az igazság és méltányosság nevében tiltakozzanak. Az egyetemek pedig és jogi főiskolák nem tesznek eleget hivatásuknak, midőn dogmatikusokat nevelnek, még akkor sem, ha az egyes jogintézmények genealógiáját, évszázadokon keresztül való mikénti fejlődését ismertetik, hanem az egyes jogintézményeknek az élet követelményeivel és a korszellem exigenciáival való szerves összefüggésének felismerésére, illetőleg az adott viszonyokban uralkodó törvényeknek kifürkészésére és leolvasására kellene oktatniok a jogászokodó ifjúságot. (A reformált jogbölcséletnek degradálása ezért nagy hiba volt. Ugyanezen szempontból a szokásjog képződésének megakadályozását is hibának kell minősítenünk. A törvényhozási tényezők kvalifikációját pedig, hivatkozással az elmondottakra, szükségesnek kell tartanunk. A történelem ma már nem elégszik meg a tények egyszerű megállapításával. Reméljük, hogy a történelem mindinkább művelődés történetévé fog átalakulni.)

A modern természettudományok *tudományosan igazolják Krisztusnak a szeretetről szóló tanítását*, a melyet az emberiség zömé, egyes kitünőségeket leszámítva, mindezeideig a hit fényénél is alig tudott megérteni. Különösen nehéz fel-fogni, hogy az igazi szeretet még az ellenségre is kiterjeszkedik, s a szeretet jótéteményeiből senkit sem szabad kizárnunk. „Hallottátok, hogy mondatott: szemet szemért”, ez a primitív ember törvénye; „én pedig azt mondom: szeressétek még ellenségeiteket is”, s ezen törvény alól a társadalom ellenségeit sem szabad kivennünk. Küzdjünk az erkölcsi bajok ellen, de kíméljük az embert, épúgy mint a jó orvos, aki küzd a betegség ellen, de kíméli a beteget. Az olyan recept, mely a betegséggel együtt a beteget is tönkre teszi, nem vall ügyes orvosra. Az Államok a legújabb időkig amolyan borbélymester szerepet játszottak a bűn betegek körül. Az organizmus fogatkozásait, a körülmények kedvezőtlen csoportosulását

civilizált ember nem róhatja senki terhére; ám az erkölcsi bajok, a bűnözés az organizmus beteges abnormitásaival a legszorosabban összefüggnek, vagy néha oly szorosan a körülmények hatása alatt születnek, hogy a valóságos anyagi lerhet senki meg nem állapíthatja. A gyűlölet helyét a szána-kozásnak és a könnyűrölő szeretetnek kell elfoglalnia. A modern természettudományok tehát — legalább a tárgyalt szempontból — nem ellenségei sem a keresztény vallásnak, sem az erkölcs tudományának, sőt a kereszténység erkölcsi alaptanát más oldalról igazolják, midön a felebaráti szeretet ultima ratio-ját minden intelligens ember előtt könnyen felfogható módon igazolják. (A tudósokról ugyanezt nem mindig állíthatnák.)

A büntetésnek továbbá, a keresztényi szeretet tevékenységének kell lennie. A büntetés a szervezett társadalom aktusa, melyben a sértő és sértett iránt való köteles szeretet megfelelő cselekményekben nyilvánul. Az úgynevezett nemes harag, szent harag sem egyéb, mint az indulatok lázától, a civilizáció magaslatáról primitív vadsági állapotába letaszított embernek szabadalmazott dühkitörése. Megjegyzem, hogy alig képzelek haragos embert, aki indulatának első hevében eléggé nemesnek, vagy legalább is helyénvalónak nem hinné haragját. A mai büntetőjogi rendszernek alapja mi más, mint annak az elvnek kimondása, hogy az ellenséggel szemben szabad kegyetlenkedni, jóllehet nem korlátlanul, hanem bizonyos formai keretekben, nem is direkte, hanem indirekté, vagyis az Állam jogintézményein keresztül. (Tudnunk kell; hogy a sertettet akárhányszor csak a bosszú vezérli a bíróságokhoz.) A bíró csak azt állapítja meg, hogy helyé van-e a kegyetlenkedésnek, s ha igen, mily méretékben gyakorolja az Állam az egyén helyett. A bosszú elvét tehát, törvényes korlátok közt, még mindig elismerjük, bizonyára az erkölcsi és kulturális továbbfejlődés legnagyobb hátrányára. Elismerjük, hogy az emberiség igen nagyot haladt akkor, midön a magánbosszút kiküszöbölte, még azt sem vonjuk kétségbe, hogy a temérdek sok erőszakoskodás és az önbíraskodás túlkapásaival szemben az Államok alig tehettek egyebet, mint hogy a bosszúra éhes közönséget a közbosszú gondolatával csillapították. Ma már sokan hangoztatják, hogy az emberiség eléggé megérett már arra,

hogy a bosszú gondolatáról végképlet egyen; s ha az egyesek zöme erre még nem képes, az Államnak, mint erkölcsi ideálnak, jó példával kellene előljárnia.

Épen mert az erkölcsi előhaladás egyik legnagyobb akadályja a mai büntetési rendszer, mely az ellenségeskedést és gyűlölséget mesterségesen szítja, a természettudományi iskola humanitárius törekvéseiben első sorban a büntetőjog reformját sürgeti, mely ha sikerül, a szociális tökéletesedésnek egyik legjelentékenyebb tényezőjét hívtuk életre. Meg kell tanulnia az emberiségnek, hogy minden szenvedés iránt részvétet tanúsítson, és itt nemcsak a szelíd és csendesén túrt fájdalmakat értjük, hanem az antiszociális cselekményekben megnyilatkozó fájdalmat is. Aki a megérdemlett és meg nem érdemlett szenvedés közt különböztet, az nemcsak a jogi, hanem a társadalmi életben is különböztet; sőt megtörténik, hogy ott, ahol az állami bosszú késik vagy gyengébb jellegű, a sértett maga fog elégtételt venni, mint ez a párbajnál stb. történik. Az emberiség a civilizáció legalacsonyabb fokán is tényekben megnyilatkozó részvétellel viseltetett a szociális szempontból ártalmatlan szenvedők iránt. Mint rendesen, először csak egyesek, később maga a közület intézményesen gondoskodik a szenvedőkről, így pl. a vakokról, némákról, elaggotakról stb. A civilizáció magasabb fokán azonban, midőn az ember a harag és a bosszú indulatát fékezni tudja, gondolkozásában és ítélkezésében tökéletesedik, nem különböztet többé, mert a bűnözőt, a morális élet betegét, csak oly szerencsétlennek tekinti, mint a fizikai világ nyomorultjait,¹⁾ mégis azzal a különbséggel, hogy a bűnöző esetleg felügyeletre, nevelésre, fegyelemre, tehát pszichikai, nemcsak fizikai gondozásra szorul. A haladó kor bűnözés esetén sem bünteti a gyermekeket és az elmebetegeket, s a beszámíthatatlanság címén a jogi felelősség alól egyenesen felmenti. Közveszélyes jellegükre tekintettel jóakaró gondozás, felügyelet, ápolás, illetőleg nevelés alá veszi mindkettőt nemcsak bűnözés esetén, hanem azon kívül is. Sajnos azonban, hogy ezen *humá-*

¹⁾ Ami a kérdés gyakorlati oldalát illeti, tényleg nem szabad különbséget tennünk, sőt ha mégis ezt tesszük, a morális élet betegei azok, akik fokozott kíméletre számíthatnak.

nus eljárást a bűnözők egyéb csoportjaira is kiterjeszteni, a nagy többség még mindig vonakodik, jóllehet az előbb említettekkel ugyanazon kategóriába tartoznak, és a beszámíthatatlanság címén akárhány esetben (a természettudományi iskola szerint minden esetben) épúgy felmentendők volnának, mint a gyermekek vagy elmebetegek. Hisz hogy többet ne mondjak, a klasszikus iskola az elmebetegről is elmondhatja, mint a laikus akárhányszor el is mondja, hogy saját hibájának áldozata.

A természettudományi iskolának sok tekintetben igaza van, midőn azt mondja, hogy a szociális kérdést a büntetőjog reformja nélkül megoldani nem lehet. A szociális viszonyok javulása mindenek előtt az emberek javulását, ez pedig a szeretet és kímélet, a könyörület és a részvét elveinek uralomra jutását feltételezi. A nagy beteg a szeretet és önfeláldozás legében legkönnyebben gyógyul, míg ellenben a szeretétlenségől és részvétlenségtől környezve, még a kisebb betegség is végzetessé válhatik. Ha a civilizált embertől elvárjuk, hogy antipátiás indulatait fékezze, az Államnak ez különös kötelessége, amely azonban az eddigi büntetési rendszerben bizonyára erkölcsi méltóságával ellenkező és a lehető legrosszabb példával járt elől. Megengedjük, hogy az Államot a közfelfogás készítette arra, hogy a szándékos kínzást intézményesítse, de ha már az egyest is gyávaságról vádoljuk, ha egyéni jobb meggyőződését a közvélemény nyomása alatt feladja, mit szólunk az Államról, amelynek módjában a közmeggyőződés alakulására is irányítólag befolyjni? Dicséretére legyen mondva az Államnak, *a büntetés végrehajtásában a bosszú eleme mindinkább elhalványul*, és a humanizmus elve, a végrehajás területén mind jobban érvényesülnek; jóllehet a takarékoság elve és a közvélemény nyomása még mindig csak nagyon is szűk keretekben engedik érvényesülni azt a kíméletet és szeretetet, amelyeknek a büntetés uralkodó elveinek kellene lenniök. Remélhetjük azonban, hogy az igazságnak és emberiségnek az a szeretete, mely apostoli méltóságra hívja az egyeseket, amely a kereszténységet az egész világon elterjesztette, győzelemre fogja vezetni a kereszténység igazi szellemét, s a szeretet gyakorlását a büntető igazságszolgáltatás rabszolgáival szemben is meg fogja valósítani.

A büntetés a régebbi időkhöz viszonyítva, rövid idő alatt olyan metamorfózison ment keresztül, amelyet pár évtizeddel előbb a legnagyobb idealista se mert volna remélni; s mert senki sem mondhatja, hogy a büntetőjog reformja az enyhítés terén netovábbját elérte volna, hihetjük, hogy a büntetési rendszer mind szelídebb formákat fog keresni, amelyekben a bűnözés ellen különben szükséges reakciót kifejtetheti. Konstatálhatjuk, hogy a régi rendszer haldoklik, s hogy az emberiség színe-java megsokallotta már azt a sok igazságtalanságot és embertelenséget, amelyet az igazság templomában elkövettek. Igazuk van azoknak, akik azt mondják, hogy aki képes arra, hogy nyugodtan szemlélje embertársa kínzását, az a kínzóval körülbelül ugyanazon színvonalon áll, és akár gyáva-ságról, akár kegyetlenségről vádoljuk, mindenesetre értelmi szegénységéről és politikai éretlenségéről állít ki szégyenletes bizonyítványt. Épen ezért a nép, mely a kínzást eltűri, éretlen a szabadság áldásaira.

Míg a természettudományi iskola az igazi kereszténység-gel egyértelműleg az emberszeretetet kivétel nélkül kiterjeszti, nemcsak a szociális élet barátaira, hanem ellenségeire is, addig a klasszikus iskola kivételekre hivatkozik. A természettudományi iskola a klasszikus iskolával szemben hangoztatja, hogy az emberiség az antipatikus indulatok, a félelem és a harag ugyanazon delírumszerű állapotában termeli ki a bűncselekményt, mint a klasszikus iskola szellemének megfelelő büntetési reakciót, azzal a különbséggel az eredményben, hogy az egyesek sohasem érték el azt a magaslatot, amelyre a közületi bosszú emelkedett, úgy hogy elmondhatjuk, miszerint az *igazságszolgáltatás túlkapásai, őrlőgései, messze túlszárnyalják a bűnözés őrlőgéseit* Mindkettőnek, az egyéni és közületi bosszúnak alapja egy és ugyanaz, mindkettőben a vadságából ki nem vetkőzött állat-ember nyilatkozik meg. De ha a létért való küzdelemben, a nyers erő korszakaiban, az önfenntartás elve némileg kimenti az egyesek kegyetlenkedéseit, mivel menthetjük a modern Államokat, amelyek a civilizáció magaslatán fölös kegyetlenkedéssel és céltalanul védekeznek, s ha csak védekeznének, de nem azt teszik, hanem a bosszú elvének hódolva, keresztülgáznak szerencsétlen be-tegeken, a kétségbeesés nyomorultjain s a társadalom mulasz-

tásának, lelketlenségének áldozatain. Ha az egyesek fenékiig ürítik a bosszú gyönyörűségének poharát, vájjon az Államok hódolhatnak-e az effajta állatias gyönyörökre hívó ingereknek. Ki tagadná, hogy az ellenségen keresztülgázolni a győzelem Örömeztételt kelti fel bennünk, de viszont ki fogja állítani, hogy a kulturális emberhez, vagy az Államhoz mint erkölcsi ideálhoz illő gyönyörűség az, amely a bosszú kielégítésével kapcsolatos?

A kulturális feladatok legjelesebbike: az emberből az állatot kiüldözni, vagy a mi a büntetőjog területét tekintve ugyanazt jelenti: a bosszúvágyat kiölni, és ki vonja kétségbe, hogy e tekintetben *az Államoknak jó példával* kell előljárniok. Ma azonban joggal vágthatják szemébe: „Ante doce te quae recta sunt” .. . (Horn. s Isid. „Qui in erudiendis” .. .) pedig az Állam a népek tanítójának vallja magát. Ezért azok, akik a klasszikus iskola büntetőjoga ellen harcolnak, a szög legnemesebb értelmében vett kultúrharcosok, akik az Államnak, mint a legenda szerint Leó pápa Attilának, azt zúgják fülébe: Mindent legyőztél és nagyságról beszél az egész világ; de ha igazán nagy vagy, győzd meg tenmagadat, mert enélkül nincs valódi erkölcsi nagyság. Kijelentjük, hogy ezen probléma megoldásában az egyesek jóval többre vitték, mint az Államok.

A történelem tanúskodik, hogy Nérótól kezdve az utolsó b-i szolgabíróig (aki a hetvenes években a delinquens gatya-szárába két macskát köttetett be, s azután kiadva a jelszót hajdújának: „Üsd, de csak a macskát”, s megkezdődött a vallatás), milliókra megy azoknak a száma, akiket pusztá gyanú alapján válogatott kínzással agyongyötörtek, a jog, törvény és igazság nevében, a kínzás oly kikeresett módzataival, amelyekre az egyeseknek sem kellő berendezésük, sem idejük nem volt. Fájdalommal kell beváltanunk, hogy a közületi bosszú olyannyira túlszárnyalta az egyéni bosszút, akár a mennyiséget, akár a mértéket vagy a módzatokat tekintjük, hogy a gyilkosok összes szerszámai csak gyerekjátékok voltak a közületi hóhérok kínzási alkalmatosságaihoz képest; számra nézve pedig elenyésző csekélység számba megy az áldozatok viszonylagos számértéke. S ez ma is így van. Az ember olyan, amilyen volt, csak ruhája változott. Az igazság-

szolgáltatás ma már nem a régi formákban dühöng, amint hogy a rablók sem rabolnak úgy mint régente, ámde „a szellem az, ami megelevenít,” a bosszú szellemé pedig a modern büntetési rendszerben is kísért, ha nem is a régi, hanem a divatos, új köntösben. A hivatalos kegyetlenkedéssel szemben az egyesek bűnözései csak kivétel számba jönnek. Szóval az emberi vadság hivatalos megnyilatkozásaiban volt legféktelebb, legkegyetlenebb, és soha annyi égbekiáltó igazságtalanságot nem követett el az emberiség, mint épen az igazságszolgáltatás címe alatt.

„Nostis fratres quoniam infinita propter pecuniam bella”. A történetíró aranyuszájú szent János eme felkiáltásával szemben megállapíthatja, hogy az emberiséget a gyönyörök után való rendetlen vágyak távolról sem vezették olyan végzetes utakra, mint midőn a jogrend helyreállításának Ürügye alatt dühöngött. A bírvágy tehát nem oly hatalmas és nem oly veszedelmes, mint a bosszúvágy, mely igazán féktelen csak akkor lehetett, midőn az egyéni bosszú helyét a közületi bosszú foglalta el. Mi lesz azonban az emberiségből, vagyis inkább a civilizációból, ha e két hatalmas antiszociális tényező, a bírvágy és a bosszúvágy szöveteznek, mint ez ma a szocializmus szélső árnyalatainál észlelhető: aligha tudná valaki megjósolni. Ami a legszomorúbb, *a közületi bosszúnak ma is sokkal több áldozata van, mint az egyéni szenvedélyeknek.* Mindez azonban ne keserítse el a haladás barátait, és akcióképességeket meg ne bénítsa, mert amily igaz, hogy „modicum fermentum totam massam corrumpit”, ép oly igaz az is, hogy az erkölcsök nemesítésére irányzott legcsekélyebb munka is megtermi a maga gyümölcsét, ha egyebütt nem, hát magában a munkásban. A munka, a küzdelem célja az, hogy az értelmiséget az érzékiség felett, az igazi szeretetet az önzés és az antipátiás érzelmek felett uralomra segítsük. Csak akkor, ha az emberiség jobbik, nemesebbik felét állatias felével szemben diadalra segítjük, csak akkor beszélhetünk igazi kultúráról, valódi civilizációról. Az értelmiség győzelmével remélhetjük, hogy azt a gyűlöletet és részvétlenséget, mely ez idő szerint, sajnos, az egész társadalmat megmételjezi, a feltétlen embertisztelet, a kímélet és a részvét elve fogja felvál-

tani. Ez lesz a mi beteges társadalmunk újjászületése, a béke és a szeretet jegyében.

Minden, ami a részvét felkeltésére alkalmas, kulturális tényezőnek tekintendő, s ezért a keresztény vallás, mivel egyenesen a szeretetre támaszkodik, s a részvét felkeltésére a legalkalmasabb motívumokkal rendelkezik; a tudomány, mely midőn a gondolkodás tökéletesedését elősegíti, egyúttal az agyszerkezetet oly komplikáltabb funkcióra — minőt a részvét feltételez — képesíti: a kulturális haladás legkitűnőbb tényezőinek tekintendők. A valódi tudomány tehát, amely az értelmiséget kiműveli, csak szolgálatokat tesz a morálnak, mert az értelmiség rendezettsége és túlsúlya, a tisztább gondolkodás, minden emelkedetebb jogérzésnek alapfeltétele. Igazán nemes érzelmek csak ott díszlenek, ahol a nemes gondolkodás ott-honos. önző, szolgálélektől, ferde észjárású egyéntől előkelő gondolkodást, önfeláldozó szeretetet, az igazságért való tudatos lelkesedést, hiába várunk. A természettudományi iskolának annyiban igaza lehet, hogy a nagy természet magas problémáival való foglalkozás a természet nagy könyvében letett természetes kinyilatkoztatásnak tanulmányozása, mert míg egy-részről gyakorlatias gondolkodásra vezetnek, másrészt a természet magasztos törvényeivel, fenséges igazságaival megismertetnek, legalkalmasabb tényezők, hogy a kulturális fejlődés egyik főfeltételét, a gondolkodás fenköltségét eredményez-zék, és kiműveljék. *A természettudományok művelése* továbbá alapos és sokoldalú megfigyelésre képesít és megóv attól, hogy a Kant-féle szubjektivizmus útvesztőjébe tévedjünk. A gondolkodás reális volta az ítélkezés alaposságának egyik fő-tényezője, mely etnikai szempontból igen nagy jelentőségű. A természettudományok tisztább önismeretre is vezetnek, midőn hozzászoktatnak bennünket, hogy amennyiben ez lehetséges, tényekhez és realitásokhoz fűzzük minden ismeretünket és ítélkezésünket. Megengedem, hogy ezen a téren sok túlzással találkozunk, de alaposan remélhetjük, hogy a végletek idővel elsimulnak, s a haladó kor meg fogja találni azt az arany középutat, mely a boldogulás legbiztosabb útja. A természet továbbá bájos fenségében a méhében rejlő igazságokat magával együtt megszeretteti, az igazság szeretete pedig minden kulturális haladás nélkülözhetetlen kelléke. És végre azt

sem mellőzhetjük, hogy a természet vizsgálása a gondolkodásnak és ítélezésnek bizonyos önállóságát szerzi meg, józan kritikára képesít, s így az öntudat tökéletességét, az elfogulatlanságot és az előítéletektől való mentességet eredményezi, amellet, hogy egyúttal a legártatlanabb önkiművelést eszközök egyike. A nagy emberek mindig szerették a természetet és otthonosak voltak a természet ölen, amely a legegyszerűbb és mégis legfenségesebb örömmel kedveskedik; azonfelül a természettől kínált örömeknek nincs tüskéje, nincs meg az a kellemetlen utóíze, mint egyéb örömeknek, s ahelyett, hogy fárasztanak, újjászülük az embert és soha unalmassá nem válnak. Ne feledjük, hogy az Istent szerető lelkek is az emberek közül igen gyakran a természet ölére menekültek, ahol meg is találták, amit kerestek (szentek legendái), a természetnek tehát gyógyító ereje is van.

A gondolkodás bornírtsága és a kedély durvasága mindig együtt járnak. Mily sok áldás forrásává Lett azon körülmény, hogy az ember a különben természetes tények misztikus magyarázatával ma már nem elégszik meg, hanem felkutatja a dolgok természetes okait, törvényeit, s mily sok bajnak orvosságát találták meg épen ezen az úton. A szimpatiaszerek lassan-lassan kimennek a divatból, nem is mondanak jövendőt a csillagok járásából stb.... ne sajnáljuk, a haladó emberiségnek nincs reájuk szüksége. És ha kétségtelen túlzásnak kell minősítenünk azon állítást, amely szerint a teleskopnak és a mikroskopnak, az emberi kedély fejlődése és nemesbülése szempontjából nagyobb jelentősége volna, mint az összes filozófiai rendszereknek, nem tagadhatjuk, hogy a természettudománnyal való foglalkozás, míg egyrésről az értelmiséget hasznos ismeretekkel gazdagítja, másrésről türelemre, szelidségre s a bölcselkedésnek arra a fajára vezet, amely a humanizmus szülője, dajkája. Az is bizonyos, hogy képzetvilágunk gazdagodása, kedélyvilágunk mikénti fejlődésére előnyös befolyást gyakorolhat, s hogy a természet ölen nyert ismereteink a legártatlanabbak és legalkalmasabbak arra, hogy kedélyünket nemesítsék. Azt mondták a régiek: „aki a virágot szereti, rossz ember nem lehet” — sokkal inkább mondhatnók: *szersed a természetet*, mert a ki a természetet szereti, rossz ember nem lehet.

Bárha igen kevesen vannak is, akik az ethikai öntudat magaslatán az emberiség nemesbülésén fáradoznak, ez a körülmény a munka értékét nem csökkenti, mert még az egyesek munkája sem vész el, azonfelül a jól végzett munka és a szándék tisztasága önmagában hordja a maga jutalmát. Bizonyára nem képzelhetünk nemesebb célt, mintha valaki a szenvedő emberiség fájdalmainak csillapításán, bajainak kevesbítésén fáradozik, s a klasszikus iskola büntetőjogi rendszerét már csak ezen szempontból is kárhoztatnunk kell, mert az amúgy is sokfélekép sújtott emberiség szenvedéseit ahelyett, hogy csillapította volna, még inkább növelte, nem is kevesbítette, hanem szaporította. *Szelidség és emberszeretet* nemcsak hangzatos szólamokban, hanem tényekben kifejezve, ez a *valódi civilizáció célja*, főkép szociális szempontból tekintve a dolgot. Az ember már régtől fogva szerette barátait és érdeklődött azoknak fájdalmai iránt, akikhez szimpatikus hajlandóságok kötötték („nonne hoc faciunt etiam ethnici et publicani”), de hogy antipatikus egyének fájdalmai iránt is érdeklődjék, ez az igazi civilizáció feladata. Nem könnyű mesterség és csak önmegtágadáshoz szokott, emelkedett gondolkodású egyének képesek erre. Hogy az emberiség nagy többsége eljut-e az értelmi és kedélyi művelődés azon magaslatára, nem tudjuk, de hogy azoknak, akik az Államok sorsát igazgatják, a törvényhozóknak, a kivételt nem ismerő szeretet, részvét és kímélet álláspontjára kell helyezkedniük az bizonyos.

*

„Ego autem ... sic pugno,
non quasi aere verberans.”

A természettudományi iskola materialisztikus frakciója is oly szépen és meggyőzően érvel az altruizmus mellett, hogy érdemesnek találtak ideiktatni, és szószerint közölni. Épen nem vagyunk barátai a sok idézetnek, de mivel a II. fejezet alatt a természettudományi iskola felfogását közöltük, meg akarjuk nyugtatni a tudományosan érdeklődő közönséget az iránt, hogy a legfőbb alapelvekre vonatkozólag szigorúan ragaszkodtunk a nevezett iskola tanaihoz, s mert ezt a tanítást főkép Wargha nyomán tanultuk ismerni, az ő művéből („Die

Abschaffung der Strafknechtschaft” 2 kötet. Grác, 1896.) közöljük azokat az idézeteket, amelyekből kitűnik, hogy a tárgyilagosság követelményei ellen nem vétettünk. Wargha gráci egyetemi tanár, incarnatus materialista, aki az elvtársakat elég sűrűen idézi s így azokkal is megismerkedhetünk. Műve második felében a reakció módozataival ismerteti meg bennünket és a deportációt ajánlja, néha a vezeklő kolostorokat is emlegeti. A pszichikai tehetségek restaurációját a physicum meggyógyulásától várja. Tanítása már nem egészen modern, mert az organizmusnak csak beteges megzavartatásáról emlékezik, s a pszichikai szerkezetről, amely speciális agyberendezésben nyilvánul, nem tesz említést sehol. Az agyszerkezet hibás lehet anélkül, hogy a hiba gyökerét valamely betegségben kellene keresnünk. A szerkezeten egyetlen elv beillesztése is változtatható, s az eredmény más lesz. Ami pedig a szociális reformot és a közjótékony világ autonómiai vagy állami szervezését illeti, a tudományos világ közmeggyőződéséhez híven, a szociális médium kedvezőbb átalakítását sürgeti. Amit a vallás-erkölcsi téren tapasztaltunk, hogy t. i. a legkülönbözőbb dogmatikák alapján nagyjából egységes morált állapítottak meg, ugyanezt tapasztaljuk a büntetőjog világában is: bárhonnán indul ki az elmélet, a gyakorlatban egységes eredményekre jut. Ez ismét ama szerencsés következtelenségek egyike, amely csak azt bizonyítja, hogy az elméletnek legjobb ellenőre a gyakorlat.

I. A bűnözők a materialisták felfogása szerint hiányosan fejlődött egyének¹⁾, szerencsétlen²⁾ betegek³⁾, ideggyengék⁴⁾,

¹⁾ „Der Verbrecher sowohl, welcher gegen solche wüthet, die er sich und seinen Angehörigen für hinderlich und gefährlich halt, wie nicht minder auch Derjenige, welcher einen Verbrecher als einen Rechtlosen auffasst und gegen ihn wüthet, weil er ihn für eine ernste Gefahr und für ein flagrantes Hinderniss menschlichen Wohles erkennt, sind, nñher betrachtet, beide gleichmässig im Denken und FÜhlen nothleidende Individuen.” W. 50. I.

²⁾ „Die Verbrecher schicksalsverfolgte Unglückliche sind, weil einzig nur dieses Merkmal wirklich unterschiedlos auf allé Verbrecher passt.” W. 221. I.

³⁾ Ez azonban csak az esetek bizonyos hányadára nézve áll.

⁴⁾ „Der so häufig bespöttelte Satz, dass die meisten Verbrecher Kranke seien, stellt sich nach den neuesten Studien über die Tubercu-

gyakran valóságos elmebetegek⁵), sőt általában elmondhatjuk, hogy a bűnözők legnagyobb része elmebeteg⁶), ők a fizikai és morális élet gyengéi⁷), szerencsétlen körülmények, és pedig

lose der Strafgefangenen keineswegs mehr als eine blosse theoretische Ahnung dar, ist vielmehr zu einer praktisch fundirten Gewissheit geworden." W. 330. 1.

Meg kell jegyezmem, hogy az orvos, akit erre vonatkozólag megkérdeztem, ezt felelte: „hipotézis az egész, sokkal inkább mondhatnók, hogy tuberkulózissal jönnek ki.”

⁴) „Fast allé Verbrecher sind sog. Impulsivmenschen und die meisten verbrecherischen Impulsivmenschen sind sog. Nervenkrüppel, d. h. an hochgradiger Nervenschwache leidende Menschen." W. 475. 1.

Itt maga Wargha is elismeri („fast” ... „die meisten”), hogy ezt minden esetben nem mondhatjuk.

⁵) „Den neuesten physiologischen Erkenntnissen gemäss darf es heute und zwar von mehrfachen Gesichtspunkten aus, bereits als erwiesen gelten, dass sich die Subjecte aller extravaganten Thaten, und somit auch aller schweren Verbrechen, im Augenblicke der That im Zustande einer regelrechten Geistesstörung befinden, welche sich, ob sie nun länger oder kürzer dauern und sich für das Laienauge mehr oder weniger auffällig äussern mag, ihrer Wesenheit nach immer gleich bleibt, freilich aber, falls sie schnell und nach Aussen unauffällig vorübergeht, ebenso leicht als häufig, einer falschen Beurtheilung begegnet. So ist die neueste Wissenschaft wieder auf dem Punkte angelangt, auf welchem der grösste Arzt aller Zeiten, Hippokrates v. Kos (460—364 v. Chr.), der Begründer der naturgemässen Heilmethode, schon im Altherthume stand, der in jedem schweren Verbrechen den Act eines Irrsinnigen erblickte." W. 447. 1.

Nincs azonban kizárva, hogy ez is beszámítás alá eshetik, jóllehet senki meg nem állapíthatja, mit szabad az egyén terhére rónunk.

⁶) „Dr. Mendel fand in den Jahren 1884/85 in den preussischen Strafanstalten von 1200 Straflingen 800 (alsó 'U), die schon bei der Verbrecherverübung geisteskrank waren, aber trotzdem irrthümlicher Weise verurtheilt wurden (s. u.)" W. 416. 1.

V. ö. a ») alatt tett megjegyzéssel. Ezért nevezik a szabadságvesztés-büntetést: „Kranken- und Narrenprügelei”, betegek és bolondok kínzásának.

⁷) „Klingt es nicht wie die bitterste Ironie, nimmt es sich nicht wie ein plumper Hohn gegen allé Logik, Moral und Politik aus, dass man dem Staate, der Centralanstalt allgemeiner Hilfeleistung, noch immer einen eigenen Verwaltungszweig aufbürden will, wo er statt Hilfe

különösen: a kozmikus és tellurisztikus viszonyok⁸⁾, a hiányos nevelés⁹⁾, esetleg a felmenők áldozatai¹⁰⁾). Visszhangra

zu leisten und Segen zu stiften, im Gegentheile absichtlich zu martern und zu schädigen verpflichtet sein soll, wo er, statt der berufsmässige Freund, Schützer und Retter aller physisch und moralisch Schwachen zu sein, den ausgesprochenen Zweck verfolgen soll, sich als Feind, Verfolger, Verderber und Vernichter eben derjenigen Bürger zu benehmen, welche wegen ihrer ererbten krankhaften Belastung, vernachlässigten Erziehung und ihres grössten Theils von der Gesellschaft verschuldeten körperlichen und seelischen Verkommens, gerade die allemothleidendsten und erbarmenswerthesten Unglücksopfer sind?“ W. 31. 1.

El kell ismernünk, hogy erre igen kevés súlyt fektetnek.

⁸⁾ „Warum nun ein Mensch, dem das fürchtbare Unglück von der Gesellschaft beschieden war, von dieser auf das Schmachvollste verkümmert und zertreten worden zu sein, und der durch diesen entsetzlichen Umstand seine angeborene menschliche Natur so verthiert, so sehr eingebüsst hat, dass er der wildesten Bestie gleich, die unsinnigsten und blutigsten Thaten vertibte, ich sage, warum ein solcher die Gesellschaft mit grenzenloser Schmach bedeckender Mensch dazu noch als ein ehr- und rechtloser Slave angesehen und behandelt zu werden verdient, dies sind wir in der That nicht im Stande eirtzusehen.“ A. M. Cless: „Die Aufgabe des Staates gegenüber dem Verbrecherthume nach den Grundsätzen des Materialismus“ (1875) S. 31. W. 36. 1.

Ennek a panasznak is lehet némi jogosultsága.

„Besonders das Geschlechtsleben, welchem bei fast allén Verbrechen eine directe oder indirecte Rolle zufällt — wie dies auch das sprichwörtliche „Cheréchez la femme!“ andeutet — steht unter der souverainen Aegide kosmisch-tellurischer, und in Sonderheit auch meteorologischer Einflüsse, was umsomehr anerkannt werden muss, als ja auch die Ernährungsverhältnisse, mit denen die geschlechtlichen Erregungen desgleichen innig zusammenhängen, von dem unmittelbar durch Witterungsverhältnisse bedingten Ernteausfalle abhängig sind. Von einigen Kriminologen werden diese kosmisch-tellurischen Factoren freilich blos als „Bedingungen“, doch nicht als „Ursachen“ der Verbrechenverübung anerkannt.“ W. 179.

Bizonyára csak kedvező feltételeknek volna szabad lenniök, de ma az ösztönök uralkodásának jegyében, már okoknak is minősíthetjük.

⁹⁾ „nach statistischen Daten fast allé Strflinge, was Erziehung anlangt, völlig verwehrlose, oder auf Grund absichtlicher Schulung in Lastern, sogar systematisch demoralisirte, höchst verderbte Individuen sind ...“ W. 283.

(A mondottakat, saját tapasztalásom után is meg kell erősítenem.)

talál a vélemény, hogy vannak, akik egyenesen a bűnözésre születtek¹⁾). Általában mégis azt kell mondanunk, hogy kü-

¹⁰⁾ „Wohl aber erben die Nachkommen, die ja nur eine stoffliche Fortsetzung ihrer Vorfahren sind, von diesen letzteren eine bestimmt geartete Nervensubstanz und mit dieser die Fähigkeit, auf gewisse Aussenweltreize hin, bestimmte Erregungen des Centralnervenapparates auszulösen, wonach alsó mit dem Eintreten gewisser Sinneswahrnehmungen in den Nachkommen auch bestimmte mit Lust- und Unlustgefühlen verbundene Gehirnmark- und Muskel-Reize in denselben wachgerufen werden, wie derén auf eine gleiche Veranlassung hin schon ihre Ahnen producirt hatten. Dieses ererbte Reactionsvermögen der Nervensubstanz, welches man auch „Gattungsgedächtniss“ oder „Instinct“ zu nennen pflegt, — in Folge dessen sich, gleichwie der Grundstock des vegetativen Verhaltens, auch derjenige der Bewusstseinsphänomene aller Lebewesen, gleichsam als eine von den Vorfahren überkommene Suggestion, und somit auch das individuelle Geistesleben der Hauptsache nach, lediglich als das in dem einzelnen Nachkommen automatisch fortwirkende Geistesleben seiner Ahnen darstellt — ist es im Grundé, was in erster Linie jedes Lebewesen zu dem macht, was es ist; gegenüber seinen auf diesem Wege empfangenen Eigenschaften, treten die spezifischen, von ihm selbst erworbenen mehr oder minder verschwindend in den Hintergrund und nie wird sich bei Beurtheilung der Bethätigung eines Individuums auch nur annähernd erlauben lassen, wie viel und was hievon auf seine eigene Rechnung und was auf diejenige des in ihm wirksamen Gattungsgedächtnisses zu setzen sei.“ W. 296.

Itt a nem tudatosan kialakuló szerkezetekről van szó, amelyekről a mű második felében szólunk. Egyelőre azonban kijelentjük, hogy az említett tényezők ma, midőn a szabadság többnyire potenciális állapotban marad, s csak az élet aprólékosabb feladásaiban érvényesül: jóval nagyobb szerepet játszanak, mint kellene vagy szabad volna.

¹¹⁾ „An den geborenen Verbrecher glaubt zudem der Engländer Havellock-Ellis „The Criminal“ 1890) und die Russin Tarnowszky („Etude anthropometrique sur les prostituées et les voleuses 1889), welche letztere, ebenso wie Lombroso und Ferrero („La donna delinquente. la prostituta e la donna normale“ 1893), auch die „geborene Hüre“ annimmt. Von den Franzosen neigt Dallemagne zu der biologischen Richtung hin, indem er sehr entschieden die „prédominance de la note physiologique“ betont und die sociologischen Factoren bloss als Reizmittel ansieht.“ W. 218, 219. 1. Jegy.

Meg kell még említenünk Koch-ot és a biológiai irány leghevesebb képviselőjét Németországban: Kurella-t. Kurelláról részletesebben a II. részben.

lönös ismertető jelük nincs¹²⁾, csak ritkán rossz természete-

¹²⁾ „Hieraus ergibt sich klar, dass der Begriff „Verbrecher“ gar kein anthropo-biologischer, sondern lediglich ein durch die vielfach verschiedenen staatlichen Gesetzgebungen und richterlichen Auffassungen bedingter, relativer, wechselnder, convencioneller, seiner Wesenheit nach in Umweltfactoren wurzelnder, alsó sociologischer Begriff sei, und es ist daher gewiss ganz unlogisch, für denselben angeblich im Menschenkörper zum Ausdrucke gelangende biologische Merkmale und Kennzeichen aufsuchen und aufstellen zu wollen. Féré sagt gegenüber den mannigfachen specifischen Merkmalen (sog. Stigmata), in welchen man den Verbrechertypus zu finden glaubte: „Les malfaiteurs n'ont qu'un caractère spécifique: c'est le méfait.”

„Nflcke: Da der Begriff „Verbrecher* ein sich mit dem Wandel der Morál stets vetöndernder ist, so folgt von selbst, dass die Klasse der Verbrecher keine streng begrenzte, sondern immer wechselnde sein muss und es somit widersinnig ist, hier nach anthropologischen Merkmalen zu suchen. . . Richtiger ist es daher, statt „Verbrecher und Ehrliche“ nur „Bestrafte und Unbestrafte“ zu sagen, wie Manouvrier schön ausführt.” W. 177. I.

Nem tagadjuk, hogy a bünözés fogalma nagyon is elasztikus természetü, s hogy az koronként változik, tehát nem abszolút, hanem relatív, nem megállapodott, hanem nagyon is viszonylagos, amelyben tehát mindenkor bizonyos időkben uralkodó felfogás tükrözödik vissza; sőt azt is elismerjük, hogy konvencionális jellegü, s az ellentétesen működő erők közös eredőjét tünteti fel, de másrésről be kell ismernünk, hogy a bünözés lényegére vonatkozólag, főbb vonásaiban, mondhatnám: csontszerkezetében, évezredek óta semmi változást nem tapasztalunk. A keresztény morál pedig, tételeit nem változtatta. Az említett axióma inkább a politikai büncelekményekre vonatkozik. Ott igenis megtörténhetik, hogy ami ma bün, azt holnap mint erényt ünneplik. Ha a bünözés fogalmához minden esetben megköveteljük az „immoralitas” jegyét, akkor a bünözést zárt területre szorítjuk, amelyen belül a minösítés, az idők és az esetek ezerféle változatában sem lesz nehéznek mondható. Ha a bírói ítélet valamely morális cselekményt bünözőnek minösítene, csak akkor tűnnék ki igazán Nacke okoskodásának helytelensége. Állami szempontból azonban csakugyan el kell fogadnunk, hogy „bünözó az, akit a bírói ítélet hivatalosan olyannak bélyegez.” S ha a bíróság tévedett? ... Láthatjuk, hogy a földi igazságszolgáltatásnál, a bü-

tüek¹³⁾, egyebekben pedig másoknál nem rosszabbak¹⁴⁾, sőt pszichológiai szempontból sem különböznek másoktól, egyik

nőzőnek és a bűnösnek, a morális értelemben vétkesnek, kontradistingválását kell vitatnunk. Amiből az is kitűnik, hogy az u. n. tömlöctöltelékek, akárhány esetben a legjobb minősítést kaphatnák morális szempontból véve a dolgot és vizont. Teli, Geszler hatósága előtt bűnöző. Caraffa és Haynau is bűnözőknek minősítették azokat, akiket a nemzeti kegyelet mártírok gyanánt tisztel. Az egyházpolitikai törvényeknek is megvoltak a maguk áldozatai. Bűnözők ezek? Igen, de csak állami szempontból. Így azonban nagyon is sok bűnöző akaratot találhatnánk egy-egy országban.

¹³⁾ „Die Pflicht, alle Verbrechen als naturnothwendige Reflexe und Entladungen abnorm heftiger Gehirnreize aufzufassen, und allé Verbrecher, als unglückliche Mftrtyrer explosiver Erregungszustände und krankhafter Zwangsvorstellungen, mitfühlend zu beurtheilen und milde und schonend zu behandeln, wird gewiss noch um so einleuchtender, wenn man sich vor Augen halt, dass nur die allerwenigsten Verbrecher bösertige, d. i. an Rechtssinn habituell nothleidende Menschen sind. Die bei Weitem meisten Verbrecher delinquiren dem Gesagten gemäss, lediglich in Folge einer momentanen, ihr logisches Denken vorübergehend trübenden krankhaften Vorstellungsfixation, oder Gedankenflucht, welche offenbar pathologische Erscheinungen sind. . . W. 474.1.

Ezt a kisebb bűnözésekre vonatkozólag elfogadhatjuk, de ha azokról van szó, amelyek az immoralitás magasabb fokát rejtegetik, azt kell mondanunk, hogy a nagyobb bűncselekményekre az embereknek be kell érniök. Az elzüllés processusa kissé huzamosabb időt vesz igénybe. („Nem egyhamar fog rólam rosszat szólni.”)

¹⁴⁾ „Wer wirklich auf der Höhe der heutigen naturwissenschaftlichen Aufklärung steht und weiss, dass die meisten unglücklichen Sträflinge durchaus nicht schlechtere Menschen sind, als allé anderen.” W. 84.1.

Ha nem az alkalmi bűnösökről van szó, a tételt elfogadhatjuk. Egyébiránt az a szerencsés „meisten Vamelylyel a deterministáknál lépten-nyomon találkozunk, itt is megmenti — bizonyos hányadokban — az állítás igazságát. Az a tendencia, amelyet a 84. lapon észlelünk, magában véve dicséretre méltó. A természettudományi iskola büntetőjogászainak programja, a mi nyelvünkre átfordítva így hangzik: foglalja

olyan mint a másik; különben is minden ember bűnöző¹⁵⁾ és mindenki börtönbe kerülhet¹⁶⁾: ez csak a véletlentől függ.

el az Állam is azt az ideális magaslatot, amelyet a kereszténység az egyesek elé tűzött, s ez nagyon is kívánatos volna.

¹⁵⁾ „L. Manouvrier gewann als Endergebniss und Hauptfrucht eines gewissenhaft angestellten vertiefteren Vergleiches zwischen Verbrechen und sogenannten Rechtschaffenen, die Einsicht, dass zwischen Straflingen und kriminell unbeansüdateten Bürgern wohl vom Standpunkte des Gesetzes, doch ganz und gar nicht vom psychologischen Standpunkte ein Unterschied bestehe, ja dass die schlimmsten Verbrecher durchaus nicht unter den Straflingen zu suchen seien.” W. 185. 1.

Tökéletesen igaz van.

„Das Studium der biologischen und sociologischen Pramissen des Verbrechens hat neben vielen andern werthvollen Errungenschaften auch schon die hochwichtige Erkenntniss zu Tagé gefördert, dass die Eig-nung, Verbrechen zu begehen, durchaus nicht — wie man früher an-nahm — ein Specialmerkmal abnormer Individuen, sondern vielmehr eine allgemeine menschliche Eigenschaft sei, indem ausnahmslos allé Men-schen, sobald nur ein hinlänglich starker Reiz auf sie einwirkt, Verbrechen verüben. Da gar kein Mensch so glücklich ist, von solch' verhäng-nissvollen Reizen gánzlich verschont zu bleiben, dürften die Sociologen kaum im Unrechte sein, wenn sie behaupten, dass allé Menschen nicht . nur potentielle, sondern auch wirkliche Verbrecher sind”. W. 183, 184 1.

Azt akarja mondani, hogy ahol elég erős az inger (re-lative), kész a bűnözés. Ezt az állítást az ember természetes világában nem tagadjuk, sőt matematikai igazság gyanánt tekinthetjük. Már a „justitia legalis”-ra vonatkoztatva csak bi-zonyos percentben fogadhatjuk el. Az igaz kereszténység birodalmában pedig még a legszorosabb értelemben vett „justitia”-ra vonatkozólag sem ismerjük el. Az igazi keresztény sz. Pállal azt mondja: „mindent megtehetek az által, aki engem megerősít” .. . „mert hív az Isten és nem enged bennünket erőnkön fölül kísérteni.” Itt is kiténik, hogy a justitia-nak sajátos bifurkációjával találkozunk, ami pedig ellenmondás. Az igazi keresztényi és az állami justitia-nak nem volna szabad egymással ellenkezniük. Nem akarjuk azt mondani, hogy a keresztényi és az állami justitia tökéletesen fedik egymást, de ahol a keresztény morálon sérelem nem esik, ott az Állam bűnözésről nem panaszkodhatik.

¹⁶⁾ „Nachdem die Zerstörer in Jahrtausende altér Wahnvorstellungen — die moderné Naturforschung — dargethan hat, dass es keine Willens-

A bűnözőt úgy kell tekintenünk, mint beteg, szűkölködő barát¹⁷⁾, mint nevelésre szoruló kiskorút¹⁸⁾, mint fejét vesztett bolondot, megvadult barmot¹⁹⁾, s mint ilyent meg kell fé-

freiheit gebe und dass hochgradige Nervenerregungen — die auf Grund abnorm heftiger Reize ausnahmslos Jeden befallen können — sobald sie zu einer gewrssen Steigerungshöhe gediehen sind, zu Zwangsvorstellungen werden, die unter Umständen mit elementarer Gewalt zum Verbrechen hintreiben, hat sie zugleich die allgemeine Erkenntnis vermittelt, dass es in letzter Linie eigentlich der Zufall sei, der die Verbrecher und Straflinge recrutirt und dass somit in der That Niemand sicher sei, desgleichen zu einem Strafsklaven zu werden.”

¹⁷⁾ „On le traite non pas comme un monstre, qui doit souffrir et expier, mais comme un maiaidé, comme un ami égaré, que l'on veut remettre dans le bon chemin. On l'instruit; on l'éleve moralement; on lui donne une profession; on le fait passer graduellement de la prison cellulaire á la liberation conditionelle avec surveillance bienviellante. En résumé, on en fait un homme. Seulement á cetté besogne, il faut des philanthropes éclairés; il est plus commode de n'avoir que des geólriers. L'evolution juridique dans le diverses races humaines p. 510”. W. 53. 1.

önkéntelenül is eszembe jutott, hogy ha tudnám, hogy egy telivér materialista felkeresi a megátalkodott bűnözőket a magánzárkákban, hogy a bűnöző gondolatait helyes irányba terelje, agyát oly képzetekkel népesítse be, amelyek aztán őt emberré teszik, regenerálják: ennek csodájára magam is elmennék, ha még oly nagy távolságról volna is szó. Prédikálni könnyebb mint cselekedni. A materialisták az utóbbiból nem kérnek, ellenben jelszavakkal, hangzatos szólamokkal dobálózni senki sem tud jobban, mint épen ők. Azok pedig akik cselekesznek is, azok rendesen nem materialisták.

¹⁸⁾ „Der Verbrecher ist auf dem Gebiete seines Verbrechens als Unmündiger, als Unerzogener zu betrachten.” Krause. W. 130. 1.

A bűnözők közt ilyen is akad, elismerjük; itt nincs más orvosság, mint az elmulasztott nevelést pótolnunk kell.

¹⁹⁾ „Weil sich der Verbrecher als ein bändigungsbedürftiges Thier und kopfverlorener Narr und Wütherich geberdete, soll sich der Staat, der gar nicht durch Blutwallungen aus Rand und Band gerieth, desgleichen als wildes Thier und tobsüchtiger Narr und Wütherich geberden!« W. 308. 1.

Megcsúszott a tolla, de abban igaza van, hogy az Államnak nem szabad e szerencsétleneket utánoznia, mert a nemes ember elve az, hogy arról az ideális magaslatról, amelyre

kezni, de a reakció mai kereteiben dühöngeni az Államhoz nem méltó feladat²⁰⁾).

felküzdötte magát, senki által nem engedi magát leráncigáltatni. Még a szükséges reakcióból is le kell olvasnunk a reagáló belső nemességét, lelki nagyságát, szellemi felsőbb-ségét. Amit valaki az országházban mondott: „ha nektek szabad szemtelenkedni, nekünk is szabad” . . . nem lehet nemes ember mottója. Az igazi nemes embernek, a maga nemessége tiltja — s ennél erősebb tilalmat nem képzelhetek — hogy arról a piederstálról leszálljon, amelyet az ő előkelő gondolkodása számára kijelölt.

²⁰⁾ „Doch wie stimmt denn dieser Urgrundsatz aller Ethik mit der Lehre zusammen, welche die speculativen Philosophen — auch derén berühmteste neuere Chorführer: Kant und Hegel — dem Staate hinsichtlich seiner nothwendigen Reaction gegen Verbrecher d. i. hinsichtlich der Betrafung und sonstigen Behandlung derselben gebén? Klingt es nicht geradezu komisch, wie ein misslungener Scherz und schlechter Witz, wenn mit vielen Anderen, auch diese beiden letzten grossen Propheten der speculativen Forschungsmethode, mit kunstvoll gedrechselten Redewendungen, Satzfügungen und oft recht kauderwelschen und bombastischen Wort-Verbindungen und- Verrenkungen — die wahrlich keine Bereicherung des deutschen Sprachschatzes bedeuten, — feierlich erkiaren, hinsichtlich der Verbrecher benehme sich der Staat dann vernünftig und gerecht, wenn er ihnen gegenüber nicht nach vernünftigen Sittlichkeits- und Gerechtigkeits-Grundsätzen, sondern vielmehr in Gemdsheit eben der unverntünftigen rechtsfeindlichen Narrheits- und Tobsuchtsgedanken verfährt, von welchen die einzelnen Verbrecher im Augenblicke ihrer Kopfverlorenheit, als sie das Verbrechen begingen, geleitet und hingerissen wurden?” W. 307. 1.

Ebben Warghának teljesen igaza van. Az is bizonyos, hogy az Állam még kevésbé menthető mint az egyén. Az egyént elragadja az indulat heve, legyőzte az inger ereje, ellenálló képességében megfogyatkozik stb. Mondhatjuk-e mindezt az Államról? Mentheti-e az Államot a tudatlanság, a nyomor hatalma? Nincs-e más eszköz is rendelkezésére? Lehetséges az, hogy a nemesen gondolkodó egyén előkelőbbben gondolkodik, mint az Állam? Sajnos így van, jóllehet bizonyos, hogy az Államnak — bizonyos tekintetben — mindig könnyebb a dolga, mint az egyesé.

II. A bűn (cselekmény) a szenvedélyek vak kitörése¹⁾. Maga a szenvedély pedig a lélek lázbetegsége²⁾. Egyébiránt a bűnt

¹⁾ „Das Verbrechen selbst, welches im Grundé ja auch nichts anderes ist» als ein verblendeter Leidenschaftsausbruch in Folge anti-pathischer Aussenweltreize und eine rohe Antwort auf die schmerzlich anmuthende Ansprache einer Umgebung, welche der ThMter fflr sich selbst und ihm sympathische Individuen für gefährlich und schädlich halt.» W. 51. I.

A bűnözésnek ez csak egyik oldala. Az egyént nem szabad a számításból kifelednünk. A bűnözésnek említett meghatározásából kifolyólag, Wargha a természettudományi iskola nevében tiltakozik és azt mondja:

„Vor Allen müssen sich die strafenden Autoritäten beruhigen, zähmen, sanftigen, bessern und Selbstbeherrschung in Erregungszuständen lemen, dann erst wird hieran bei den ihrer Leitung Unterstehenden gedacht werden können.” W. 51. I.

Wargha is megfélekedzik magáról, mert hát „sich beruhigen, zfhmen, sanftigen, bessern” stb. ezek indeterminizmustól duzzadó kifejezések!? Wargha szellemében az Állammal is csak úgy vagyunk, mint az emberrel: olyan, amilyen. Nem jobb, nem rosszabb mint amilyennek lennie kell, illetőleg amilyen egyáltalában lehet, s ha az egyest nem kárhoztatjuk, legalább ennyit az Állam is megérdemel (determinista szempontból), a kifakadásnak tehát nincs helye. Ha pedig valamit megtanulhatok, ha magamat fékezhetem, ezekben már bizonyos „indeterminatio” rejlik! Ha valaki megjavulhat és önmagán uralkodhatik, többre nincs szükségünk és méltán elvárhatjuk, hogy az egyes ne „post festa” tanuljon, hanem előre készüljön, s ha az ember mindenáron a maga kárán akar tanulni, merítsen kisebb dolgokból tanulságot, hogy a nagyobb bajokat kikerülhesse. Aki a kisebb bűnök ellen hadakozik, annak nem igen kell félnie a nagyobbaktól, tehát attól sem, hogy a „legális justitia” ellen fog véteni, mert ez már csak a nagyobbszerű bűnököt tiltja. Legalább ez a rendes eset.

¹⁾ „Auch Plató anerkennt, dass die auf Begehungs-Fixationen gründenden Leidenschaften „Fieber der Seele” seien, welche „den Gebrauch der Sinne und die Ausübung der Vernunft hindern.” Sehr bezeichnend ist auch ein diesfälliger Ausspruch Jean Paul's: „Es gibt krankhafte Gemüthszustände, welche die Seele krummschliessen.” Ganz

már Plató a lélek betegségének nevezi³⁾. Van a bűnben valami delíriumszerű⁴⁾, s ezért némelyek a bűncselekményt a

in diesem Sinne lasst auch Sophokles den Oedipus auf Kolonos mit tragischer Plastik sagen: „Was ich gethan, war mehr von mir erlitten, als vollbracht“ W. 460. 1.

Ugyanezen felfogásra akadunk sz. Ambrusnál is, aki így <r: „variis criminum febribus caro nostra lanquebat, et diversarum cupiditatum immodicis aestuabat illecebris. Nec minorem febrem amoris esse dixerim, quam caloris. Itaque illa animum, haec corpus inflammat. Febris enim nostra, avaritia est: febris nostra, libidó est: febris nostra, luxuria est: febris nostra, ambitio est: febris nostra, iracundia est.” (Lib. 4. in cap. 4. Lucae.) A bűn tehát a lélek láza. Azonban itt is azt kell mondanunk, hogy valamint a testi, úgy a lelki betegségeknek igen gyakran magunk vagyunk az okai. A keresztény embernek pedig minden esetben része van abban, ha a bűn, a szenvedélyek elhatalmasodnak benne. A természetes adományokkal felruházott emberre, ugyanezt nem mindig mondhatjuk.

²⁾ „Nach Plató entspringt das Verbrechen einer Krankheit der Seele, indem sich der erkennende Theil derselben(ψυχή) verfinstert, weil über denselben ihr zornmüthiger Theil(θυμώ), oder ihr begehrender Theil(ἐπιθυμία) momentan das Uebergewicht erlangte — was im Jargon der Platonischen Seelentheorie ausgedrückt, offenbar nichts anderes besagt, als wenn die moderné Psychophysiologie lehrt, dass der gesunde normálé Vorstellungsablauf durch einen Zorn affect, oder ein heftiges sinnliches Begehren krankhaft gestört, und hiedurch die Explosion einer übermächtig gewordenen Vorstellungshxation mit criminellem Effecte veranlasst wurde.” W. 444, 445. 1.

Lásd a ²⁾ alatt mondottakat. A lélek világában nincs gyógyíthatatlan betegség, amelyben a léleknek föltétlenül el kellene pusztulnia. A tevékeny keresztényi akarat, a kegyelem világából elég erőt meríthet, hogy a bűn betegségéből kigyógyulhasson.

⁴⁾ „So ist die neueste Wissenschaft wieder auf dem Punkte angelangt, auf welchem der grösste Arzt aller Zeiten Hippokrates v. Kos (460—364. v. Chr.), der Begründer der naturgemässen Heilmethode, schon in Alterthume stand, der in jedem scjiweren Verbrechen den Act eines Irrsinnigen erblickte.”

„Mit jeder ungeheueren That scheint sich im Momente der Aus-

felgyülemlett beteges ingerületek levezető csatornájának tartják”). A bűnözés természeti és társadalmi jelenség⁶⁾, amelyben minkét tényező egyenrangú⁷⁾. A bűnözés okát az öröklött

führung eine Art Delirium, eine Geistesabsenz zu verbinden.” („Feuerbach”).

„Des Angeklagten Vertheidiger behauptet, dass dieser Unglückliche lediglich ein Irrsinniger sei. Es war es in der That. Er stand im Banne des Verbrechens, gleich einem an eine wilde Bestie angeketeten Sklaven.” (Rossi: Trattato di diritto penale”) W. I. 447. 1.

A deterministáknak a merev általánosítás igen nagy hibájuk. Rossi-ra pedig megjegyezzük, hogy ő az indeterminizmus híve, s ezért az ő kijelentését ily szellemben kell értelmeznünk. Warghának tehát nincs jogában Rossi-ra hivatkozni.

⁵⁾ Das Verbrechen ist eine Art Fontanelle, wodurch die ungesunden Triebe nach Aussen entleert werden; solche Individuen würden dem Irrsinne verfallen, wenn sie nicht Verbrecher würden”. (Dr. Maudsley H.) W. I. 228 1.

Orvosi nagy mondás, amelyet maguk a doktorok sem hisznek el.

⁶⁾ „Das Verbrechen soll daher nicht als juristische, sondern als natürliche und gesellschaftliche Erscheinung in Beobachtung gezogen und erforscht werden”. W. I. 215. 1.

Ha még az „egyéni” jelzőt hozzátesszük, a tételt elfogadhatjuk.

⁷⁾ „In Wahrheit müssen die biologischen und sociologischen Factoren diesfalls als voll- und Gleichberechtigt anerkannt werden, weil stets beidé, wenn auch bald die eine, bald in andere in höherem Masse, das verbrecherische Verhalten mitbestimmen”. W. I. 209. I.

Mindig a konkrét eset dolga. A keresztény embernek azonban nem kell attól félnie, hogy elnyelik a körülmények, sőt valamint a hal a maga médiumában, vagy a madár az övében épen a körülmények révén érvényesülhet, így vagyunk mi is a médiummal. A lélek médiuma a test, az emberé a társadalom. Mindegyik érvényesülhet a maga médiumában, csak a módját kell tudni. Ezért kell az embernek első sorban önmagát, másodsorban az őt körülvevő médiumot jól megismernie.

szervezeti dispozicióban⁸⁾, a külső körülményekben⁹⁾, külö-

⁸⁾ „Feind (der Staat) . . . eben derjenigen Bürger . . . welche wegen ihrer ererbten krankhaften Belastung”.

Ezt az Állam tudatosan nem cselekszi. Maga a hipotézis nagyon is valószínű, s ha az organizmus determinációja abszolút, pl. hülyeség, örültség stb. esetében, az Állam nem is büntet. A klasszikus iskola tanítása szerint az egyénnek azért kell bűnhődnie, mert a szükséges és lehetséges küzdelmet nem fejtette ki, amelylyel a bűnözési inger, illetőleg a fizikai (organikus és a médiumban rejlő) determinációt legyőzhette volna. De hát in concreto, megtudja ezt valaki mondani? Ez a feladvány az ember erejét meghaladja. Ezt a klasszikus iskola feltételezi. Miért nem tételezi fel az egyénre nézve kedvezőbbet. Miért hagyta el a kétes esetekben követendő biztosabb utat? (Erre nem olvastam feleletet sehol sem.)

⁹⁾ „Würde man den Verbrechern keinen freien Willen zumuthen und demgemass auch keine Strafmarter zufügen, um sie hienach wieder unbehütet der Leitung ihres angeblichen freien Willens zu Überlassen, sondern würde man vielmehr der Einsicht gerecht werden, dass es die Verhältnisse sind, welche die Menschen bestimmen, und somit auch unter gewissen UmstMnden nothwendig zum Verbrechen hindrangen, und würde man demgemass auch präventiv gehörig dafür Sorge tragen, dass die Menschen möglichst wenig in eine solche Nothlage und Verzweiflung gerathen, um in ihrer — einen förmlichen Momentirsinne gleichkommenden — Kopfverlorenheit Verbrechen zu begehen, und würde man zudem die zu solchem Momentirsinne besonders Inclinirenden in erspriesslichen Aufsicht nehmen, dann wären gewiss auch die verbrecherischen Schädigungen in Baide bedeutend vermindert, wie dies ja in auffälligster Weise die für unbemittelte Wanderer hie und da eingerichteten sog. Naturalverpflegsstationen erweisen, dank welcher sich die Reate der Vaganten — trotzdem dass sich unter diesen heute sehr verderbte Elemente befinden — in kurzer Zeit um nicht weniger als ganze 70% verminderten. Die Einführung dieser Naturalverpflegsstationen entsprang eben der von einem freien Wülen ganz absehenden Erwägung, dass auch die menschliche Körpermaschine, damit ihr Centralnervenapparat normal zu functioniren vermöge, eines gewissen Minimums von Ernährung bedarf, bei dessen Abgang auch der vernünftigt coordinirte Vorstellugsablauf aus Rand und Bänd gerathen muss. Aeusserste Lebensnoth, Hunger, Frost und die bis zur Verzweiflung gesteigerte Angst, die unumgänglichsten Dasinsbedingungen entbehren zu müssen und das hiedurch erzeugte Unmöglichkeitgefühl, sich auf erlaubte Weise, Rettung verschaffen zu können, sind — wie die nicht wenig zur Erleuchtung der Menschen beitragende Kriminal-Psychologie

nösen a társadalmi médiumban kell keresnünk¹⁰⁾, mely a bünt előkészíti¹¹⁾, sőt néha egyeseket belenevelnek¹²⁾, máso-

und Kriminal-Statistik bereits' unwiderleglich dargethan haben — die fast regelmässigen Ursachen der Verbrechenverübung. Wie sehr dies der Fall sei, wurde wohl auf das Glänzendste durch die eben angeführte Thatsache bestätigt, dass die Anweisung einiger Strohsäcke als Lagerstatt, und die Verabreichung einiger Teller warmer Suppe, auf je einen District von mehreren Quadratmeilen schon hinreichte, um so zahlreiche, sonst aus Hunger und Ermüdung zu Verzweiflung und Verbrechen getriebene Individuen von dem Delinquiren abzuhalten." W. 59. és 60. l:

Vájjon nem ennek a humánus intézménynek köszönhetjük-e, hogy mi meg tele vagyunk külföldi csavargókkal? Annyi bizonyos, hogy nem messze vagyunk azoktól az idők-től, midőn az irgalmasság cselekedeteinek gyakorlása állami teendővé válik, miután a felebarát szeretete az egyesekben annyira megfoglyatkozott, hogy arra csakugyan alig számíthatunk. Egyébiránt mi is hívei vagyunk a minimális existentia biztosításának, amiről később bővebben. A közjótékonyaság szervezéséről már szóltunk.

¹⁰⁾ „Die Thatsache, dass in den einzelnen Staaten alljährlich z. B. die Selbstmorde und die Verbrechen nicht nur der Zahl und der Gattung, sondern auch der Begehungsart nach, fast congruent wiederkehren und dass die Gesellschaft — wie Quételet sagt — auf das Regelmässigste ihr „Verbrechen- und Selbstmord-Budget“ bezahlt, weist wohl deutlich darauf hin, dass es die gesellschaftlichen Zustände sind, welche diese Katastrophen vorbereiten und dass die Thflter als Opfer der „Dynamik der Massen“, blos die Werkzeuge sind, welche sie ausführen. Jeder von einem Strafübel betroffene Verbrecher stellt von diesem Standpunkte aus sonach gewissermassen einen Sündenbock der ihm umgebenden socialen Verhältnisse und einen Prügelknaben seiner socialen Gruppé dar, der dafür zu büssen hat, dass er als Ablagerungsgefäss der moralischen Contagien derselben dienen musste.“ W. 297. 298. l.

¹¹⁾ Quételet: Physique social: „L'experience démontre avec toute evidence possible cetté opinion qui pourra paratre paradoxaié au premier abord, que c'est la société qui prépare le crime, et que le coupable n'est que rinstrument qui Texécute.“ W. 180. l.

Szerényebb értelmezésben és nem kizárólagosan, nincs okunk a tiltakozásra.

¹²⁾ „Menschen, die zumeist schon blos auf Grund körperlicher Gebrechen und Nerven-Schwäche zu Verbrechern wurden, werden systematisch durch schlechte Luft, karge Ernährung und einseitige

Arbeitsüberbürdung leiblich noch mehr geschwächt, mit ganz zweckloser Grausamkeit in physische und psychische Verstimmung versetzt und mit ängstlicher Beflissenheit in derselben erhalten; ihr Blut wird durch methodische Bakterienzüchtung und sonstige verschuldete Verseuchung muthwillig verderbt und vergiftet, der gesunde Kreislauf desselben, vornehmlich im Nervenapparate und speciell im Gehirne absichtlich gestört und zerrüttet, wodurch Reizbarkeits-, Depressions- und Exaltationszustände künstlich zustande gebracht werden, die endlich nothwendig in neuen Verbrechen ihren ausseren Ausdruck finden müssen, weshalb nicht mit Unrecht darauf hingewiesen wurde, dass der Staat, der jede körperliche Schädigung und in Sonderheit auch jegliche Erzeugung und Förderung von Geisteskrankheiten verbietet und unter Strafe stellt, in seinen Vergeltungstrafanstalten selbst die grossartigsten Brutstätten für alle Formen der Psychose unterhalte, und unzählige nervenschwache Individuen in diesen kostspieligen Entehrungs-Kasernen und Marter-Spitälern mit raffinierten Kunstfertigkeit, förmlich fabrikmässig zum dauernden Verbrecherberufe eigens „preparire“, aufzichte und heranbilde.“

De még azokat a sokszor emlegetett testi fogyatkozásokat is a materializmusnak köszönhetjük. Az ember *physicuma* nem arra van alkotva, hogy a gyönyörök vizeiben uszdogáljon. Azt mondták a régi jó öregek: „*moderata durant.*” Ez az elv napjainkban feledésbe ment. Az emberiség lázas izgatottsággal hajszolja a gyönyöröket, aztán ha erejében megfogyatkozik, ha az ellenállásra képtelenné válik s utóbb már a legcsekélyebb inger is legyűri, akkor előáll a materialista büntetőjogász és azt mondja: a gyarló ember bűnözését ne tulajdonítsuk az embernek, hanem az ő gyarlóságainak, fogyatkozásainak. Kereshetünk-e lelki erőt elemnyedt *physicum*-ban? Nem látjátok mily nagyon is igaz az a mondás: „*spiritus quidem promptus est, caro autem infirma.*” Ezt ugyan mint determinista nem mondja, de a spiritualizmus átfordításában körülbelül ezt hangoztatja. Csak pusztítsuk az életerőt, iparkodjunk a *physicumot* mennél jobban megnyomorítani, aztán panaszkodjunk. Aki vagyonát elkártyázta, vagy az ablakon kiszórta; aki eszét beitta és a delírium küszöbén áll; aki bemegy a fenevadak ketrecébe s onnét megtépázva jön ki — ugyanazon jogon panaszkodhatnának. Pedig ha valaha szükség volt egész emberekre, ma midőn a létért való küzdelem napról-napra több és több erőkifejtést igényel, szükség volna a testi és lelki épségre, az energiáknak arra a teljességére, amelyeknek híjával az ember csak oly szánandó, mint az állig

kat valósággal behajszolnak a bűnözésbe¹³). A bűnözés neme, száma stb. bizonyos médiumban adva van¹⁴). A bűnözés további okát a kényszerképzetekben¹⁵), máskor valamely súlyos testisértésben¹⁶) kell keresnünk, még abban az

felfegyverzett harcos, akinek, midőn az ütközetbe kellene rohannia, nincs jártányi ereje sem. Azért csak hirdessétek az embereknek: „Jertek élvezzünk gyorsan, koszorúzzuk meg magunkat rózsákkal mielőtt elhervadnának ... ne múljék el tőlünk az idők virága”; majd aztán ha a késő bánat órája üt, a csalók és csalódottak elmondhatják: „Tehát eltévedtünk az igazság útjáról” . . . Ez a materializmus logikai corollariuma a gyakorlatban.

¹³) „Die Kinder der Artnuth, indem man sie rücksichts- und erbarmungslos physisch und moralisch verkommen 18sst, systematisch in die Gefängnisse hineingehetzt werden, um dort grausamer Peinigung und entehrender Strafknechtschaft überliefert zu werden.” W. 115. I.

A vád az egoisztikus gazdasági rendszer ellen irányul, s nem mondhatjuk, hogy teljesen alaptalan.

¹⁴) „Die Art und Anzahl der Verbrechen nothwendig durch das physische und sociale Milieu gégében ist und nach dessen massgebenden Factoren unausweichlich steht und falit.” W. 180. I.

Ez a kriminológusok egyik legszembeszökőbb túlzása.

¹⁵) „Fast allen Verbrechen Hegen automatische Entladungen impulsiver Zwangsvorstellungen zu Grunde.” W. 464. I.

Hát a bűnözések kisebb (maradék) hányadának alapját miben keressük? Ha minden cselekmény kényszerképzetek befolyása alatt szülemlik meg, mire való akkor a „fäst” és a szokásos „am meisten”?

¹⁶) „Ein diessfalls typischer Fali ist als belehrendes Beispiel erwahnenwerth. Der mitleidswürdige Held desselben ist ein Mann, der in Folge unmottotirter Wuthausbrüche in den Jahren 1872—1882 nicht weniger als 34-mal wegen Beschimpfungen, Beleidigungen von Behörden und Privátén, Widersetzlichkeiten und boshaften Sachebesch&digungen verurtheilt wurde. Endlich schöpfte ein Richter den Verdacht geistiger Störung und die Prtlfung des Geisteszustandes des so oft Rückfailigen ergab, dass derselbe seit einer in der Schlacht von Sedan erlittenen Schussfractur des rechten Oberarmes von epileptischen Schwindelanfaulen heimgesucht wurde, welche regelmässig durch seine von der Narbe ausgehende schmerzliche Sensation eingeleitet wurden und zu abnormer Aufregung führten. Das „dankbare” Vaterland belöhnte diesen Kriegshel-

esetben is, ha az önuralom hiányára utalunk¹⁷⁾ a jelenségnek

den somit für seine schwere Verwundung mit 34 entehrenden Abstraktionen." W. 462, 1.

Ez a példa az életben többször ismétlődik, mint azt hinnők, s hogy a bíraskodás területe mily ingoványos, még jobban bizonyítja a következő megfigyelés.

„Die Thatsache, dass Jemand eine That mit besondere Raffinerie ausführte, noch durchaus kein Beweis seiner Geistesgesundheit ist, indem die Raffinerie des Benehmens mancher Irrsinniger ja geradezu stauenswerth ist“⁴⁴ W. 470. 1.

Csatoljuk még Aristoteles véleményét, amely az esetek bizonyos hányadára nézve kétségkívül elfogadható.

„Πάντα γὰρ ὑπερβύλλουσα ἀκολαπία καὶ χυλεποτής αἱ μὲν θηριώδεις αἱ δὲ νοσηματώδεις εἰσιν.“ Aristoteles: Ethic. VII, 5, 5. „Jede Über alles Mass gehende Ausschweifung und Wildheit (Grausamkeit, Gier) ist thierartig oder krankhaft.“ W. 469. I.

Megjegyezzük, hogy amire Wargha a materializmus álláspontjának igazolására hivatkozik, azt Aristoteles maga egészen másképen értelmezte.

¹⁷⁾ „Allen verbrecherischen Handlungen liegt in letzter Linie stets entweder mangelhafter Rechtssinn oder mangelhafte Selbstbeherrschung zu Grundé. Ein nicht den normalen Rechtssinn producirender Mensch, dem die erforderliche klare Einsicht über das sich rechtlich Geziemende und daher auch der auf dessen Realisirung gerichtete hinlänglich starke Wille abgeht, wird auch bei voller Besonnenheit und bei ruhigem Gemüthsgleichgewichte eine schwere Rechtsverletzung zu begehen vermögen; der mit gehörigem Rechtssinne Ausgestattete hingegen, welcher die rechtlichen Ansprüche seiner Mitmenschen habituell respectirt, wird sich zur Begehung einer Uebelthat nur dann entschliessen körmén, wenn er durch eine abnorme, krankhafte Erregung, durch einen heftigen Affect um seine Besonnenheit gebracht wurde, denn sobald er sich hatte „besinnen“, d. h. in einer gewohnten Weise nachdenken können, w3re in ihm die Vorstellung der Rechtspflicht, die seinen Gedankenablauf regeltfissig beherrscht, auch diesmal zum Beweggrunde seines Handelns geworden. Rechtssinn und Selbstbeherrschung sind jedoch Potenzen, die sich Niemand nach Béliében gebén und nehmen kann, welche vielmehr, wie allé menschlichen Eigenschaften, desgleichen in den Stoffumsatzmodalitäten der organischen Gewebe, derén Ergebniss die Nervenreizungszustände sind, ihre physische Grundlage habén. Die noch immer vorherrschend gangbare Ansicht, dass die meisten Verbrecher des allergewöhnlichsten Rechtssinnes entbehrende Bösewichte sind, ist unfraglich ein grober Irrthum. Nur die allerwenigsten Verbrecher sind Bösewichte, die allermeisten unterlagen blos aus mangelnder Selbstbeherrschung —

fizikai alapját vitatjuk. Általában elmondhatjuk, hogy az ember morális magatartása nagy részben, bizonyos szociális praemissák szükségképi eredménye¹⁸⁾.

III. A természettudományi iskola a bűnözöt javítható-nak tartja¹⁾, de nem a mai büntetési rendszer keretében¹⁹⁾.

die in besinnung-raubenden spasmodischen Gehirnzuständen grundet — einer für ihre momentane psychische Stimmung unwiderstehlichen Versuchung zum Verbrechen, in deren Schlinge sich unter gleichen Umständen wahrscheinlich auch jeder andere Durchschnittsmensch verfangen hatte ...” W. 222. 1.

Eszerint tehát az önuralom hiánya a megfontolást kizáró görcsös agyi állapotok eredménye. Igaz lehet. De ha a kiéli egyetem tudós tanárának Reinke-nek álláspontját magunkévá tesszük, és elfogadjuk, hogy a psychicum és a physicum közt causalis kölcsönviszonyok forognak fenn, tehát a psychicum is oka lehet bizonyos fizikai változásoknak, amelyek ismét további fizikai elváltozásokra ingerül szolgálhatnak, akkor azt kell mondanunk, hogy bizonyos agyi állapotokat igenis betudhatunk az egyénnek is, mint amely az illető szerkezeti alakulásoknak prima causa-ja gyanánt szerepelhet. Hiába hivatkoznak tehát azokra a fizikai alapokra, amelyeket az egyén pszichikai magatartásának kell felrónunk. Később erről bővebben.

¹⁸⁾ „Das moralische Verhalten der Menschen ist ebenso, wie das physische, eine nothwendige Wirkung gewisser socialer Pr&missen und kann sonach lediglich durch die Erkenntniss der letzteren verstanden werden.” W. 179. 1.

Végelemzésben tehát Wargha mégis a szociális médiumnak tulajdonít mindent. A szociális médium determináló erejét elismerjük, de hogy mellette más tényező, nevezetesen maga az egyén, nejj érvényesülhetne, azt az eddig elmondottak alapján is tagadjuk.

¹⁹⁾ „On l'instruit; on l'éleve moralement. ...” Charles Letourneau. W. 53. 1.

„Ahrens drückt diesen Gedanken von seinem theistischen Standpunkte (Naturrecht II. S. 46) folgendermassen aus: „Wie tief ein Mensch gefallen, wie sehr sein menschliches Wesen entstellt sein möge, immer sind noch auf seinem geistigen und leiblichen Antlitze die menschlichen Grundzüge zu erkennen, welche die edlere Gestaltung zu einem Gottes und der Menschheit würdigen Ebenbilde wieder möglich machen.” . .

Az Államok többsége ugyan már nem hódol a megtorlás elvének³⁾, mégis azt kell mondanunk, hogy a mai büntetés sem nélküli a kínzási jelleget⁴⁾, továbbá lealacsonyító⁵⁾,

(S. 457): „Das Göttliche im Menschen ist das Asyl, in welchem der Verbrecher vor aller rohen Behandlung Zuflucht finden soll.” W. 76. 1.

Mégis különös, hogy a materialisták a mások által való nevelés lehetőségét és az önnevelés képtelenségét vitatják. Itt elhagyják a tapasztalás „szilárd bázisát” és a spekuláció útjára tévednek, mert a praxis egészen mást bizonyít.

²⁾ „Da die Marterstrafe ja einzig nur den Effect hat, dass dem Roheitsausbruche der Ordnungsfeinde sofort auch ein Roheitsausbmch der Ordnungshalter auf dem Fusse folgt, während der eigentliche oberste Strafzweck — die Verminderung der Verbrechen und Verbrecher — durch dieselbe nicht nur nicht gefördert, sondern geradezu unerreichbar gemacht wird.”

Ebben a természettudományi iskolának tökéletesen igaza van.

³⁾ „Die von solchen Rathgebern irreführten Staaten huldigen infolge dessen zwar nominell noch dem Vergeltungsgrundsatz, in Wirklichkeit aber lassen sie sich der Hauptsache nach, schon langst von einem ganz anderen Strafrechtsprincipe leiten, nfmlich von einen Sicherungsprincipe, das sowohl den vernünftigen Anforderungen des Gesamt-, als Einzelwohles gerecht werden will und das immer auffälliger die Tendenz verrdth, sich zum ausgesprochenen Bevormundungsprincipe auszugestalten, wie dies einige neueingeführte strafrechtliche Institute — z. B. die Verjdhrung des Strafvollzugs, die bedingte Strflflings-Entlassung, die bedingte Verurtheilung, die zul&ssige Ueberwachung verbrecherischer Jugendlicher ausserhalb von Strafanstalten — auf das Deutlfchste bekunden . . .« W. 105, 106. 1.

„Das staatliche Strafrecht huldigt dem stricthen Vergeltungsprincipe schon langst nicht mehr . . .” W. 106. 1.

(S ez annyira igaz, hogy ugyanezt ügyészi körökben magam is hallottam emlegetni: „mi már régóta nem követjük a megtorlás elvét, hanem a javításét.” A gyakorlat eszerint megkerülte az elméletet. Ismét csak elvben, mert kiszolgált őrmesterek ily magas feladványra nem vállalkozhatnak. A praktikus eredmény tehát úgyszólván a semmivel határos.)

⁴⁾ „Der Strafgefangene soll harte Sklavenarbeit thun, weil er in Strafnechtschaft ist. Er soll rücksichtslos angespannt und erbarmungslos angespannt und erbarmungslos angetrieben werden im Scharwerk jeglicher Art, soweit das Mark seiner Knochen und die Sehnen seines Fleisches es ertragen. Und er soll das als grausame Pein empfinden,

Körper und Seele soll darunter leiden, aufstöhnen und zusammenbrechen, und Jedermann soll wissen, dass dies die gerechte Ordnung dieser Welt sei. Was, wo, in welcher gewerblichen Form der Strafgefangene arbeitet, ob in der Treitmühle, im Bergwerk, der Galeere, ist völlig gleichgiltig; der Zweck seines Knechtschaftsdienstes ist nicht die Schaffung irgend welcher Erzeugnisse, oder die Erzielung irgend eines Gewinns, sondern die Erduldung von Mühsal, Leid und Qual." Es lässt sich leider nicht bestreiten — und der glänzende Erfolg dieser und ähnlicher Schriften hat es auffällig dargethan — dass noch zahlreiche unserer gelehrten und ungelehrten Zeitgenossen die Freiheitsstrafe in diesem Style angewendet sehen möchten, freilich — was sich wohl von selbst versteht — nur so lange, als sie blos den „lieben Nächsten" und nicht etwa ihre eigene geheiligte Person hiedurch für gefährdet erachten. Welch züchtliche Rücksicht man — bei der furchtbarsten Grausamkeit gegen die Strflinge — den Nichtsträflingen zollt, geht drastisch aus der denkwürdigen Thatsache hervor, dass man neuester Zeit in England, aus Besorgniss, die alten brutalen Straflings-Peinigungsarten könnten am Ende von amtlich oder sportlich assistirenden Zusehern als „very shocking" empfunden werden, ganz im Ernste den Vorschlag machte, eine nach aussen hin minder auffällige, aber an Schmerzhaftigkeit um so ausgiebigere Marter-procedure durch Zuhilfenahme elektrischer Ströme einzuführen." W. 78,79.

Mittelstadt Ottó leírásában nem ismertünk rá a mi szabadságvesztés-büntetési intézeteinkre, ahová a szegény rab-szolgák nem egyszer visszakívánoznak, sőt arra is volt eset, hogy nem akartak az intézetből eltávozni. Nálunk nincs bánya-munka, nincs taposó malom, soha nem ismertük a gályarabságot, és II. József törvénytelen s a nemzeti szellemmel homlokegyenest ellenkező uralkodásának idejét leszámítva, a hajók vontatására se használták fel a rabokat. Nem tudjuk mi a deportáció stb. Így aztán nem kell csodálkoznunk, ha a természettudományi iskola a mi büntetőjogásaink nagy többségét nem tudta meghódítani. Ami pedig a továbbiakat illeti, az is tény, hogy erős áramlat jelenkezik, mely a büntetések szigorítására tör. Ezt a kiskorúakra vonatkozólag helyén valónak tartjuk. Erről később szó lesz. Most csak azt jegyzem meg, hogy a rabok szándékos kínzását, akár elektromos áramok, akár más modern és nem modern módon történjék, feltétlenül kárhozzátjuk.

⁵⁾ „Oder lässt es sich etwa bezweifeln, dass ein Mensch, in dem die Menschenwürde so hochgradig verletzt und der so ganz und gar nicht als Selbstzweck anerkannt wird, dass er absichtlich gemartert, entehrt, ja sogar abgeschlachtet und alsó auf die grausamste Weise zu fremden Zwecken gebraucht, missbraucht und verbraucht werden darf»

és a személyi méltósággal ellenkezik⁶⁾. Ez a büntetés, amel-

ein Sklave, und zwar ein auf das Allertiefste erniedrigter Sklave sei? Ein unter dem Vorwande des „Rechtstitels der Starté“ derart misshandelter und getretener und zertretener Mensch wurde von jeher und wird noch immer — und zwar gewiss mit Recht — auch im Jargon des Gesetzes ganz unverblümt ein „Strafsklave“ genannt; dass aber der Strafsklave der allerrechtloseste aller Sklaven sei, geht wohl untrüglich aus der Thatsache hervor, dass er — wo heute schon allé höheren Thiere nicht mehr absichtlich gemartert werden dürfen — ostentativ zum Objecte und Opfer „absichtlicher Menschen marter“ gemacht werden darf, welche sich ihm gegenüber, zum Hohne aller Gesittungs-Principien, sogar den Namen der „Gerechtigkeit“ beilegen darf.“ W. 77. I. *)

Itt nem annyira a büntetési rendszerben, amely nálunk a humanizmus szempontjából az idők által követelt magaslalon áll, hanem inkább a közfelfogásban kell keresnünk a hibát, mely az Állam hibás és nem hibás bírásokódása nyomában szintén meghozza a maga Ítéleteit és pedig nem az evangélium törvényei szerint.

6) „Die moderne Naturwissenschaft ist es, welche zumeist zur Erkenntniss und Anerkennung der Würde des Menschen beigetragen hat. Soweit sie ihre Beobachtung und Untersuchung über die Erde hin und in die Spheren des Universums hinaus erstreckte, nirgends vermochte sie etwas Erhabeneres zu entdecken, als den Menschen, der als die vornehmste Kraftstoffcombination, als der TrSger der entwickeltesten Bewusstseinsfunction und als das vollkommenste Lebewesen, die Harmoniegesetze des Weltalls am deutlichsten wiederspiegelt, weshalb die Allegorie der Bibel wohl ihre Berechtigung hat, dass Gott den Menschen nach seinem Ebenbilde erschaffen habé. Es ist daher gewiss Grund vorhanden, statt, wie bisher, allé möglichen Phantasmagorien, endlich den Menschen heilig zu haltén und zu ehren, umsomehr als diese Heilighaltung der einzige Weg ist, um die vielfachen Leiden, welche die Natur unserer Gattung auferlegt, zu lindern und unser Geschlecht seiner Vervollkómmnung und seinem Glücke zuzuführen.“ W. 568. 1.

és folytatólagosan:

„Wer den Begriff der Menschenheiligung als die Wurzel aller Morál erfasst hat, der hat für allé Fálle eine sichere Cynosur für ein

*) „Die sogenannte classische Schule, ungestórt durch ketzerische Zwicfler, in den Orgien ihrer metaphysischen Schwarnicreien aufgehen durfte, derén Kern in dem Qedanken lag dass der durch seine Willensfreiheit über allé Naturwesen erhabenen gestellte Mensch, eben wegen dieser (seiner angeblichen Willensfreiheit und) erhabenen Stellung, zweifellos fUr strafmarterungswürdig erkannt und zum Strafknechte und Opferthiere erniedrigt werden dllrfe] Die MajestMt der menschlken PersOnlichkeit gewóhnt.“ W. I. 83. I.

lett hogy demoralizál⁷⁾), tulajdonképen nem egyéb mint beteges és bolondok kínzása⁸⁾). Az akarat-elmélet a büntetést

pflichtgemässes Verhalten gewonnen; er wird durch keine zweifelhaften Grundsätze mehr irreführt werden können, da er zur Beurtheilung ihres ethischen Werthes über ein durchwegs verlässliches, nie tauschen- des Probemass verfügt: Jede von wem immer und zu welchem Zwecke immer aufgestellte Handlungsnorm, die unmittelbar zu Menschenmiss- achtung und Menschenmisshandlung führen müsste, ist fraglos ein zu meidender Irrthum!" W. 569. l.

Az eddig idézetekből is kitűnik, hogy Wargha a mai büntetési rendszert, az ember személyi méltóságára való tekintettel, kárhoztatja. Az ember személyi méltóságán nem annyira a büntetés, mint inkább a bűn ejt csorbát, a büntetés épen arra volna hivatva, hogy ezt a csorbát államilag megszabott vezeklési formák közt kiköszörüljük. El kell ismer- nünk, hogy a bűnözés elleni reakció, ha talán nálunk nem, de általában véve az ember személyes méltóságát kellőképen nem respectálja.

⁷⁾ „De facto jede Einsperrung in einer Straflingskaserne demoralisirt und einen Entehrungsmakel hinterlässt". W. 89. l.

A panasz első része jogosult. A második részre vonat- kozólag meg kell jegyeznünk, hogy az állami reakciónak olyan formáját aligha fog sikerülni construálnunk, amely többé- kevésbé a „bona existimatio" sérelmével nem járna.

⁸⁾ „In Gemasheit der Erkenntniss, dass die allermeisten Verbrechen — ihre Ursache mag sich nun auf Tuberkulose, oder auf eine andere mit utrirter Erregbarkeit verbundene Blut- und Nerven-, beziehungs- weise Geistes-Krankheit zurückführen lassen — unfraglich der sympto- matische Ausdruck physischer Gebrechen und schwer nothleidender und acut gestörter Gewebefunctionen sind, kann es in der That keinem Zweifel unterliegen, dass die vergeltende Strafein — wie bereits viele Kriminalanthropologen entrtltet betonén — in den bei Weitem zahl- reichsten Fallen im Grundé lediglich auf eine „Narren- und Kranken- Prtigelei" hinauslaufe. Einen auf Grund seiner Krankhaftigkeit zum Straflinge Gewordenen mit dem Abschreckungszwecke der Specialprü- vention peinigen, ist — wie sich Legrand du Saulié ausdrückt — um nichts vernünftiger, als wenn man einen Fieberkranken prügeln würde, um ihn abzuschrecken, dass er nicht wieder einen Fieberanfall bekomme. Die meisten Verbrecher sind Nervenkrüppel, welche ihrer Bürgerpflicht, sich dem Strafgesetze gemäss zu verhalten, gerade so nicht zu genügen vermögen, wie andere Krüppel z. B. ihrer Wehrpflicht nicht zu genügen vermögen. Mit demselben Rechte, mit welchem man solche Straflinge

illuzóriussá teszi⁹⁾. Az új iskola elismeri, hogy a reakeióra

entehrt und martért, könnte man daher auch die untauglich befundenen Rekruten entehren und martern! — Diese Erwägungen werfen gewiss ein arges Schlaglicht auf die Vergeltungsstrafe: sobald die Einen, welche von ihr betroffen werden, bloß auf Grund einer krankhaft-abnormen Erregbarkeit, die Anderen aber gar einzig und allein durch einen verhängnissvollen Zufall bzw. durch gewisse unwiderstehliche, allé Durchschnittsmenschen unterjochende Aussenweltreize zu Straflingen werden, dann stellen diese letzteren wohl sehr beklagenswerthe Unglückliche, doch ganz und gar nicht marterwürdige freiwillige Bösewichte dar, und sie sollten sonach nicht noch obendrein schadenfroh gepeinigt, doch vielmehr des nöthigen Beistandes theilhaftig werden, welche ihnen die Strafbewormung folgerichtig auch angedeihen lassen will." W. 231., 232. lap.

A mondottakban foglalt túlzásokra, már az eddigiekben válaszoltunk. Azokra vonatkozólag azonban, akik az elmebetegség stádiumaiban követték el a bűnözést s így jutottak a szabadságvesztés-büntetési intézetekbe, el kell ismernünk, hogy a természettudományi irány híveinek sok tekintetben igazuk van.

⁹⁾ „Die Einsicht, dass hinter unseren Thaten kein freiwillendes mysteriöses, „Seele“ genanntes, transcendentales Wesen stehe, und dass die Rachebefriedigung unberechtigt sei, ist freilich das Ergebniss eines weit complicirteren Denkprocesses, als die bisherige Annahme des Gegentheils. Doch wessen Gehirn einmal diesem complicirteren Denkprocesse gewachsen ist, dem erscheint es geradezu unbegreiflich, wie man an die Willensfreiheit und Racheberechtigung glauben könne. Gerade das Thema der menschlichen Willensfreiheit ist es Ubrigens, welches der Bevormundungsstrafe einen immer wachsenden Anhang zuführt. Während die Metaphysiker von jeher und auch heute noch der Ansicht waren und sind, dass ein Strafrecht ohne Annahme der Willensfreiheit ganz und gar undenkbar sei, habén die von naturwissenschaftlicher Erkenntniss getragenen Erfahrungen klar gestellt, dass es gerade das Vertrauen in die menschliche Willensfreiheit sei, welche das Strafrecht bisher ganz und gar illusorisch machte und den Staat nicht alléin auf die Abwege entsetzlichster Grausamkeiten führte, sondern auch an der Vorkehrung nützlicher präventiver und repressiver Massregeln gegen Verbrechen und Verbrecher direct verhinderte." W. 58. 1.

Az akarat szabadságában való hitnek és a bosszú jogsultságának semmi köze nincs egymáshoz. A kereszténység az egyiket tanítja, a másikat ellenben tiltja.

szükségünk van¹⁰⁾, csak a büntetés idealizására törekszik¹¹⁾, midőn sürgeti, hogy a büntetésnek bosszúnélküli¹²⁾ remedium-

¹¹⁾ „Der Standpunkt des Staates hinsichtlich der Realisirung seiner Straffjustiz ist ein sehr einfacher, ihm von seinen Daseinsbedürfnissen unmittelbar aufgedrungener. Die staatliche Autorität halt daran fest und muss daran festhalten, dass die Ausübung der Strafgewalt für die Verwirklichung ihrer ordnenden Macht nothwendig sei, weil die Ermöglichung allgemeiner persönlicher Freiheit, die Aufrechterhaltung der Rechtsherrschaft und die Förderung der gesammten Volksinteressen es erheischt, dass gegen diejenigen, welche besonders wichtige Rechtsgüter angreifen und vitalé Coexistenznormen tibertreten, in einer erspriesslichen, ihre Unschadlichmachung bewerkstelligenden Weise reagirt werde. Was die Form der Strafreaction anlangt, hat der Staat blos das eine Interessé, sie alsó einzurichten, dass das Volk vom Standpunkte seines Rechtsbewusstseins sich sage: Ja, das ist für den Zweck allgemeiner Wohlfahrt und Gerechtigkeit das geeignete Mittel!“ W. 102. 1.

Ezt a keresztyéni felfogás szempontjából is elmondhatjuk, sőt kívánatos, hogy az állami reakció a bosszú jellegéből — amennyiben ez lehetséges — végkép kivetközzék. A reakciónak célja nem lehet a bosszúállás.

¹²⁾ „Der endliche Aufschwung der menschlichen Intelligenz zu dem Begriffe der rachelosen, blosse Ueberwachung und Nacherziehung des Verbrechers bezweckenden Sicherungsstrafe ist durchaus nicht — wie z. B. E. Loos gleich vielen Andern meint — ein den Menschen unerreichbares „sublimes, sozusagen göttliches Ideal“, sondern ein völlig natürliches.“ W. 57. I.

A büntetésnek is meg van a maga ideálja, amelyet a lehetőségig meg kell közelítenünk, ennyiben a jeltett felfogást helyeselnünk kell.

¹³⁾ „Die ehemaligen Brutstätten aller Laster und moralischen Verderbniss sollten auf diesem Wege, der löblichen Intention nach, allmählich zu grossartigen Schulen der Arbeit und Nacherziehung umgestaltet werden. Dies suchte man vor Allém dadurch zu erreichen, dass man an die Stelle der früheren Gemeinschaftshaft die trennende Zellenhaft treten liess, wodurch dem Verkehre und Wechselverderbe der Strßflinge — jenem Hauptursprunge einer entehrten Verbrecherkaste und eines gewerbmässigen Gaunerthums — ein möglichstes Ziel gesetzt werden sollte; hiebei gab man jedoch die Gefangenen durchaus nicht mehr, wie am Beginne des Zellensystems, verzweiflungsvoller Einsamkeit und Beschäftigungslosigkeit preis, bemühte sich vielmehr, ihnen einerseits die Erkenntniss zu vermitteln, dass die Erlöserin und Trösterin aller unglücklichen Menschen — die Arbeit — die grösste aller Wohlthaten sei und vergonnte ihnen anderseits auch den Umgang mit wohlwollenden mora-

nak, védelemnek¹³⁾, gyógyítási eljárásnak¹⁴⁾ kell lennie. Ne

lischen Personen — den Anstalts-Geistlichen und Beamten und Mitgliedern der GefBngnis- und Straflingsschutz-Vereine — wobei man sie zugleich in Gewerben und Fertigkeiten unterrichtete, damit sie sich, nachdem sie ihre Strafe verbüsst haben, in Freiheit ehrlich fortbringen können.” W. 103, 104. 1.

Nem tagadhatjuk, hogy a börtönök az erkölcsi romlás és a bűn melegágyai voltak, ahol az elzűllés processusa, nemcsak minden akadály nélkül, hanem a legkedvezőbb feltételek között lefolyhatott, ezért a cella-rendszer és az a tendencia, mely a szabadságvesztés-büntetési intézeteket a munka és a nevelés intézeteivé akarja tovább fejleszteni a kedvező fejlődés első lépcsői gyanánt tekinthetők.

¹³⁾ „Les peines, dit M. Fr. v. Liszt, ne saurait être qu'utilitaires; elles ne peuvent avoir d'autre but que la défense de l'ordre social. Et il ajoute que l'idée de l'expiation, de la réparation du crime par la peine, semblable à la purification d'une souillure contractée par quelque péché, a fait son temps. Mais sérieusement qui est-ce qui en doute maintenant? En proclamant ces thèses avec une certaine emphase M. F. v. Liszt ne fait qu'enfoncer une porte ouverte. Les classiques modernes les plus endurcis n'ont véritablement en vue que l'utilité de la peine; si on parle encore d'expiation, après la laïcisation de nos sociétés modernes, c'est un langage qui ne correspond plus à une idée concrète et à la réalité des faits . . . Si au moyen-âge la notion du péché et de l'expiation est venue s'allier au ministère de la répression, on ne doit pas oublier que cette époque avec ses superstitions et sa barbarie est bien loin de nous et qu'il serait oiseux de refuter des idées complètement surannées.” J. Zakrewsky, Procureur général à Kharkoff (Russie): „La théorie et la pratique du droit criminel.” (Arch. d'Anthr. crim. IX. 1894, p. 29).” W. 126. I. jegyz.

Sokaknak fáj a múlt idők dicsérete, nekem pedig az fáj, ha a letűnt századokat kicsinylik. Különösen rossz néven veszem az evolúció híveitől, ha a letűnt századok barbarizmusával dobálóznak. Mintha csak valamely rossz fiút látnék, aki kiröhögi apját, anyját. Vájjon nem mi vagyunk-e a nevető örökösök, akik örvendezve aratunk ott, ahol az elődök orcájuk verejtékében vetettek. S ha még az akarat gonoszságáról szólhatnánk?! De az evolúció hívei közül ezt igen sokan tagadják és azt mondják, hogy a fejlődés az ösztönök szükségszerűségének jegyében érvényesül s így éppen semmi okunk nincs arra, hogy akár az egyéneknek, akár az időknek szem-

szenvedjen senki azért, mert rossz ágyból született és elhanyagolt nevelésben részesült¹⁵⁾, még ha büntetünk is, csak

rehányást tegyünk azért, mert olyanok voltak, amilyenekké szükségszerűleg fejlődtek, s nem lettek mások, mint amik egyáltalában lehettek. Az elmúlt idők összehordtak azt az anyagot, amelylyel mi építettünk, mi pedig a jövő kor fiai számára készítjük az előmunkálatokat. Ha a modern civilizációt óriási nagyságú élőfához hasonlíthatjuk, amely hatalmas lombkoronájával beárnyékolja az emberiségnek nagy részét s a haladó kor fiainak bőséges terméssel kedveskedik, ne feledjük, hogy az a hatalmas fa gyökerével a régmúlt idők rétegeibe kapaszkodik, onnét táplálkozik, s nagy részben a lábbal tiport és megvetett múltból meríti azokat az energiákat, amelyek gyümölcsözésre képesítik. Ami pedig a dolog érdemét illeti, mi is abban a véleményben vagyunk, hogy a bűnözés elleni reakcióra az Államnak egyéb jogcíme nincs, mint a társadalmi rend megvédése.

¹⁴⁾ „Die Strafe ist demgemäss nach Plató, ganz so wie nach modernster fortschrittlicher Auffassung, ein Heilverfahren”. W. 445. 1.

Ezt mi a lélekre is kiterjesztjük, de a mai büntetési rendszerrel szemben azt is hangsúlyozzuk, hogy a büntetésnek, mint gyógyító eljárásnak magára a physicum-ra is keli terjednie, annál is inkább, mert a mi véleményünk szerint is igaz a tanítás, amely szerint a bűnözés világában a fizikai betegségeknek hatalmas részük van.

¹⁵⁾ *wegen ihrer ererbten krankhaften Belastung, vernachlässigten Erziehung”. W. 31. 1.

„Auch Vertreter der s. g. classischen Schule weisen übrigens schon langst auf die augenfällige Ungerechtigkeit hin, welche in der Gepflogenheit liegt, Unglückliche, welche durch die Ungunst der Verhältnisse zu Verbrechern werden mussten, obendrein auch noch durch eine Vergeltungsstrafe zu martern. So heisst es z. B. bei Chauveau und Hélie („Théorie du code pénal” T. I. p. 244) hinsichtlich der jugendlichen Verbrecher: „Die Entwicklung des Kindes ist durch seine Organisation und die Erziehung seiner Intelligenz bedingt. Soil dasjenige, dessen Erziehung vernachlässigt und Entwicklung gehemmt war, auch noch ein Strafleiden ob seines Unglückes tragen?” Verhält sich die Sache bei Erwachsenen etwa anders?” W. 127. 1.

Az organizmusban és a nevelésben hatalmas determináció rejlik, senki sem tagadja, más részről az is bizonyos,

enyhén büntessünk¹⁶⁾, mert a valódi alanyi bűnterhet úgy sem állapíthatjuk meg¹⁷⁾. A bűnözővel szemben eddig tanúsított magaviseletet¹⁸⁾ és eljárást mellőzve¹⁹⁾, kívánatos volna,

hogy a felnőttektől többet várhatunk mint a gyermektől, aki az öndeterminális mesterségét nem ismeri s így nem is gyakorolhatja. A gyermeknél a felelősségre vonásnak csak kivételesen lehet helye, míg — normális körülmények közt — a felnőttek felelőtlenségéről csak kivételesen szólhatunk.

¹⁶⁾ Wir können und müssen sogar im öffentlichen Interessé diese Unglücklichen als moralisesh Erkrankte in Behandlung nehmen und sie für das Gemeinwesen zu retten suchen; gegen die gefährlichen von ihnen muss der Gesellschaft der erforderliche Schutz gewfthrt werden. Ein grobes Unrecht aber werden wir in der Mehrzahl der Falle begehen, wenn wir uns vermessen, den Uebertretern des Strafgesetzes nach Massgabe ihres vermeintlichen sittlichen Verschuldens, dessen Umfang und Schwere uns stets ein Geheimnis bleibt, das Strafübel zumessen zu wollen, sie für ihre Thaten büssen zu lassen." W. 127. 1.

Másutt arra utalnak, hogy a társadalomnak saját mulasztásaira való tekintettel kell a büntetésben megnyilatkozó fegyelmi jogát gyakorolnia.

¹⁷⁾ „En meme temps qu'elle exerce son droit de défense, la société, consciente de ses erreurs et de sa part responsabilité, doit considérer comme un devoir de payer sa part de dette. Elle ne le peut qu'en unissant systématiquement aux mesures de repression des mesures d'atténuation. Pratiquement elle change de fond en combié, les modes habituels de repression et les divers régimes pénitenciers. C'est dans ce but qu'elle fait de la peine qu'elle est forcée d'appliquer un moyen de rélevement et de réhabilitation pour le criminel. Ce ne pas tout La meilleure partié de son action consiste á préveoir les erimes par tous les moyens possibles, afin de diminuer le nombre des circonstances où elle est obligée de sévir. La prophylaxie du erime doit être sa constante préoccupation. Il en est de ce mai social comme des maux du corpsi mieux vaut les éviter que d'avoir á les traiter." Legrain: „La medicine iégale du dégénère". (Arch. d'Anthrop. erim. IX. 1894. p. 16). W. 190.1.

Egy veszett kutya harapása egész apparátust mozgat meg; a bűnözési veszély paralizálására, az ember nemesebbik fele megoltalmazására azonban vajmi kevés történik.

¹⁸⁾, ») A megfelelő helyeket már idéztük.

Hegel és Kant állítólag azt mondják:

„Hinsichtlich der Verbrecher benehme sich der Staat dann vernünftig und gerecht, wenn er ihnen gegenüber... in Gemässheit eben der unvernünftigen rechtsfeindlichen

hogy a büntető hatalom fêkezze magát²⁰⁾, mert sokkal többre megyünk jóssággal, mint fölôs szigorúsággal²¹⁾.

Narrheits- und Tobsuchtsgedanken verfährt” ... Hegel és Kant a megtorlás hívei ugyan, de tudtommal sehol sem mondják, hogy az Állam a bünözés elleni reakcióban magát a bünözöt vegye mintául. Ami pedig magát az elvet illeti, a megtorlás nem lehet a büntetés elvi alapja, legfeljebb a védekezés mértékének irányítója az egyéni és a közszabadságok megóvásának érdekében.

A 308. lapon pedig Wargha gúnyosan kérdi, vájjon csakugyan kiváriatos („soll sich der Staat” lásd korább, id. 308. l.), hogy az Állam a maga piederstáljáról leszállva, lealacsonyodjék a bünözökhöz. Ez csakugyan nem az erkölcsös ember mottója.

²⁰⁾ „Vor Allen müssen sich die strafenden Autoritäten beruhigen, zahmen, sunftigen, bessern und Selbstbeherrschung ... lernen”. W. 51.1.

Bövebben idézett hely. Ez inkább az egyeseknek szól és nem az Államnak. Az Állam, a tömeg szervesen megnyilatkozó akarátát valósítja meg, midön úgy büntet mint ahogy azt tapasztaljuk: a bosszú elvei szerint.

²¹⁾ „Man erkannte auch ihnen gegenüber immer mehr, dass sich durch Güte weit besser, als durch grausames Wüthen der nothwendige Zwang üben, die gebotene Willfähigkeit suggeriren und der erforderliche Gehorsam erzielen lasse. Wie bereits die Irren den sie ehemals massregelnden Scharfrichtern und Folterknechten entzogen wurden, so hat man jenen Schmachzeugen menschlicher Denkschwache und Roheit in den fortgeschrittensten Kulturstaaten auch schon die Stráflinge entrückt, hier wie dort aufgeklärten Aerzten und Lehrern das Heilungs- und Erziehungswerk überlassend. Wie die unmenschlichen Folter- und Strafmittel der Vergangenheit darthun, verfielen die Strafenden bisher in ihrer feindseligen Entrüstung gewöhnlich in eine noch weit schlimmere Tobsucht, als welche den Verbrechen zü Grundé lag. Vor Allém müssen sich jedenfalls die Strafenden beruhigen, zähmen, bessern und Selbstbeherrschung in Erregungszuständen lernen, ehe hieran bei den Verbrechern gedacht werden kann.” W. 403 l.

Ebben tudósunknak igaza van. Az idézet utolsó részét munkájában sok helyen ismétli, mint az 51. lapon is láttuk, úgy látszik nagy súlyt fektet arra, hogy az Állam fêkezze magát. Determinista tudós tollából mindenesetre kissé furcsán esik, ha olyan kifejezéseket használ, amelyeknek csak az

indeterminizmus szellemében van meg a maguk kívánatos értelmük.

Azt mondja továbbá, hogy ne ingereljük, hanem inkább csillapítsuk a szenvedélyeket.

„Dass uncivilisirte, der Rachelust noch eifrig fröhrende Volkskreise die Beibehaltung der Marter- und auch der Todes-Strafe wünschen, kann — wo neuestens in Frankreich die Hinrichtungen unter dem Applaus der Zuseher stattfinden und in Nordamerika in 5 Jahren, vom Jahre 1884—89, nicht weniger als 975 Lynchungen, alsó 162 Fälle auf das Jahr, vorkamen — wohl nicht bezweifelt werden. Doch eben die von Kirche und Staat hochgehaltene Vergeltungsstrafe war es ja, welche diese rachsüchtige Wildheit des Volkes bisher nahrte und förmlich heiligte, deren endliche Bezähmung anzustreben das Hauptziel der modernen Kriminalpolitik sein muss. Für diese gilt in unsern aufgeklärten Tagen unzweifelhaft in erster Reihe der erleuchtete Grundsatz, dem seinerzeit Adolf Thiers in seiner Antwort an die chinesische Gesandtschaft Ausdruck verlieh, welche nach Paris gekommen war, um die bekannte Niedermetzlung französischer Staatsbürger in Tien-Tsin zu entschuldigen: „Die Pflicht der Regierung besteht nicht nur in der Unterdrückung der Excesse der grossen Menge, sondern auch darin, die Leidenschaften zu beruhigen, die Vorurtheile zu beseitigen und dem Volke Verständniss für Recht und Menschlichkeit beizubringen.“ Der ungebildete Haufe, bei welchem selbst jede edlere Gefühlsregung sofort in rohe Leidenschaftlichkeit ausartet, mag immerhin auch heute noch nach Rache dürsten und „Kreuziget!“ rufen, indem er ja auch in der staatlichen Strafgewalt im Grundé ledigüch ein Surogat der Lynchjustiz erkennt; doch die Staatslenker und ihre Berather und vornehmlich die Gesetzgeber sollen gewiss nicht auf den Standpunkt des Mob hinabsteigen, vielmehr die Ungebildeten auf denjenigen der Gebildeten durch Lehre und Beispitel emporzuheben trachten.“ W. 123. 1.

Az egyház meggyanusítása ellen tiltakozunk. Hogy az egyesek a bosszú elvének hódoltak s hódolnak ma is, azt még a legmagasabb pozíciókban is néha fájdalmasan tapasztaljuk. Nem szabad megfeledkeznünk a közfelfogás pressziójáról sem, amelyet még ma is számba kell vennünk. Ha az állami reakció túlságos gyenge, a közrendet veszélyeztetjük, mert a linchjustitia gyakorlásában, a párbajban és az önbíráskodás egyéb eseteiben úgyis az a felfogás nyilvánul, hogy az Állam túlságosan enyhén ítélkezik. Sajnos, de a büntetésnek ma még nemcsak üdvös represszióknak kell lennie, hanem a sértettel szemben sikeres praeventionak is. egyúttal, mert ha a sértett fél az állami ítélkezésben meg nem nyugszik, a közbéke és a jogrend további, esetleg súlyosabb

megsértésétől tarthatunk. Ebből egyúttal az is kitűnik, hogy az Államok csak elvben fogadhatják el azt a magas pozíciót, amelyet számára az előkelően gondolkodó egyesek kijelöltek, egyelőre azonban a távoli ideál megvalósítására alkalmas irányban, folyton előretörve bár, de az alsóbb rétegek exigen-
ciáival is számolnia kell, különben a büntetés nem lesz alkalmas eszköze a jogrend megőrzésének és megvédélmezésének. Midőn tehát azt mondjuk, hogy az Államnak erkölcsi ideálnak kell lennie, ezt abban az értelemben hangoztatjuk, hogy a távol jövő ideáljának mindig szemei előtt kell lebegnie, de a jelen követelményeiről sem szabad megfeledkeznie. Akik ezt máskép értelmezik, azok sem az evolúció, sem a parallelogramm törvényeivel nincsenek tisztában. Egyébiránt valljuk meg, hogy a gyakorlat még a legideálisabb egyéneket is lejjebb szállítja arról a magaslatról, amelyet az elméletben ismerni tanultak, s ez az okosság és az életrealitás szabályai szerint máskép nem is lehet. Akik az idealizmus karjaiba vetik magukat és a túlzásig viszik, azokból rendszeren hiányzik az a praktikus érzék, amely nélkül az egyén és — ha nyomába haladna — az Állam is ezer meg ezer bajba keverednének. Mielőtt a távoli magas ideált megközelíthetnők, sok közeli, hic et nunc szükségképen megvalósítandó átmeneti eszményt kell megvalósítanunk. A tökélynek édig érő létráján, minden lépcsőfokon egy-egy eszményre bukkanunk, amelyek közül minden következő a közvetlen megelőzőből fejlődik s abból mintegy természetzerűleg bontakozik ki; aki csak a messze távolba eltűnő, s mintegy a végtelenséggel ölelkező legtávolabbi ideálokat fürkészi, az a jelen feladványainak megoldására képtelenné válik. Az Államok életében — mert ezek halhatatlanságra és további tökéletesedésre nem számíthatnak — a jelent a jövő kedvéért feláldozni nem szabad, mert így mindkettőt kockáztatjuk. A politikának megvannak a maga napi feladványai, amelyeket midőn megvalósítunk, azt is tudnunk kell, mit akarunk a jövőben. Ennyiben szükségünk van a magas ideálokra. A possibilitiesokkal számoló ember a jelen problémáinak okos megoldásában biztosítja a jövőt. Ez a büntető-politika vezérelve is egyúttal.

A büntetés enyhítése minden időben a szabadság jele volt²²⁾, ellenben a szigor szolgásgára vall²³⁾). Az eliminációra gondolkunk sem szabad²⁴⁾) és annak sincs értelme, hogy a betege-

²²⁾ „Des peines ont diminué on augmenté a mesure qu'on s'est plus approché ou éloigné de la liberté.”

Montesquieu ezen megjegyzését idézi Wargha, mi-dőn a büntetések enyhítése mellett kardoskodik. Megjegyzem mégis, hogy a szabadság tökéletesedését, illetőleg fokát, a büntetőjog csak annyiban árulja el, amennyiben elmondhatjuk, hogy a szabadság magasabb fokozataira képesített társadalomnak talán börtönre sem volna szüksége, s tán a tisztán erkölcsi fenytékkal is elérhetnők azt az eredményt, amelytől a fegyházak és a börtönök dacára távol elmaradtunk. Egyéb-iránt a szabadságok kiterjesztéséről ma épen nem szólhatunk, sőt annak megszorításához kell folyamodnunk, mert mennél züllöttebb az egyén, annál erősebb fékre és annál hatható-sabb ellenőrzésre van szüksége. A hatalmas tölgyfa mellé felesleges karót állítanunk, a gyenge csemete pedig nem nél-külözheti azt. Említettük, hogy nézetünk szerint az egyének és maga a társadalom nem előre, hanem visszafejlődnek, s ezért a szabadságra napról-napra képtelenebbekké válnak. Nemcsak a bűnözésre és a börtönre, hanem a jó gyakorlá-sára és a szabadság áldásaira is, úgy kell beérlelődniök az egyeseknek épúgy mint a tömegeknek.

²³⁾ „Die Härte der Strafen steht immer im verkehrten Verhältnisse zur bürgerlichen Freiheit.” U. o. W. 590. 1.

Az előbbivel egyértelmű. Montesquieu mondásának sza-bad átfordítása.

²⁴⁾ „Garofalo vertritt das ethisch verwerfliche Beseitigungsprincip, indem er für: ‚Ausstossung ohne Rachsucht, aber auch ohne Mitleid‘ und daher auch für die Todesstrafe piáidul”

Tagadhatatlanul, egyik oldaláról tekintve a dolgot, a bűnöző kizárását a társadalom érdeke sürgeti, s ha kíméljük a beteget, míg gyógyulásához reményünk van, semmi értelme sincs annak, hogy a javíthatatlanok és a gyógyíthatatlanok körül haszontalanul fáradozunk. A materializmus szempont-jából Garofalo felfogása sokkal' helyesebb s a materializmus többi elveivel egybehangzóbb, mint az etikailag haladó iskola tétele. A materializmusnak nincs elég oka arra, hogy a tár-

ket és a neveletleneket kínozzuk²⁵⁾. Bár a bibliai és metafizikai felfogás szerint a megtorlás igazságos²⁶⁾, a büntetésnek még

sadalomnak fizikai szempontból haszontalan tagjaival vesződjék. Ki kell vetni a fölösleges ballasztot, ez volt a régi Róma princípiuma is. Magunkat megrövidítjük, a nyomorult kínlását meghosszabbítjuk, ha a szegénynek alamizsnát adunk, vagy ha a gyógyíthatatlan betegségben sinlődőket ápoljuk.

²⁵⁾ „Rechtssinn und Selbstbeherrschung sind Potenzen, die bei allen Menschen eret durch Lenre und Uebung entwickelt werden müssen, und manche Menschen sind, selbst wenn man ihnen die zu dieser Entwicklung erforderliche Erziehung angedeihen lässt, trotzdem auf Grund angeborener organischer Gebrechen unfähig, die normale Durchschnittshöhe von Rechtsinn und Selbstbeherrschung zu erlangen; andere aber, denen die natürliche Befähigung hierfür nicht abgeht, werden sie, wenn ihnen die Gesellschaft die erforderliche Erziehung schuldig bleibt, dergleichen nicht besitzen können. Wer solche Menschen mit einer Marterstrafe treffen will, muss aufrichtig sein und gestehen, dass er sie wegen ihrer organischen Gebrechen, bzw. wegen ihrer vernachlässigten Erziehung, die doch gewiss nicht ihre Schuld sind, peinige. Was würde man dazu sagen, wenn Jemand von einem völlig besitzlosen Bettler eine Million verlangen und wenn er denselben, weil er sie nicht hat, für marterungswürdig erklären würde? Man würde dies einfach eine Thorheit nennen. Die Grundlage des bisherigen Martertrafrechts war ein nicht geringer Widersinn.“ W. 281. I.

Kivéteklépen ilyen esetek is fordulhatnak elő. A materializmus a kivételekből szabályt akar csinálni. Okunk van aggódni, hogy ha a materializmusnak sikerülni fog a maga világnézetét diadalra juttatni, csakugyan szabályok lesznek a kivételekből. Míg azonban a keresztény civilizáció él és uralkodik, addig az emberautomaták inkább csak kivételek lesznek.

²⁶⁾ „Mit bisherigen von metaphysisch-biblichen Auffassungen und Begriffen ausgehenden Weltanschauung, wonach im Hinblick auf den jüdischen Rachegott Jehovah, in Religion und Morál die Vergeltung des Bösen mit Bösem für gerecht, ja für diesseits und jenseits, für Zeit und Ewigkeit, als eine unumgängliche Bedingung sittlicher Ordnung galt, war die vergeltende Peinigungsstrafe nicht blos vertraglich, sondern von diesem Standpunkte aus stellte dieselbe sogar eine nothwendige logische Consequenz von allgemein als wahr anerkannten Glaubenssätzen dar. W. I. 148—9. I.

A gyerekeknek, a kezdetleges Államnak, az Istenéhez törekvő egyesnek fegyelemre van szüksége. A félelem motí-

más célja is van, ezt a jövő igazságszolgáltatása fogja majd megvalósítani²⁷⁾).

vumát más tökéletesebb motívumoknak kell helyettesíteniök; a tökély magasabb lépcsőin megfogyatkozik a félelem és előtérbe lép a szeretet. Jehovah megveri Izraelt, mint a rakoncátlan gyereket. „Visitabo in virga iniquitates eorum”. . . . Wargha tehát rosszul van tájékozva. Egyébiránt még biblia nem volt, már ismerték az emberek a bosszút és a büntetést. A félelmes Jehovah gondolata csak üdvösen fékezte a bosszúra szomjúhozót, a menedékvárosok percig asylumul szolgáltak az igazságtalanul üldözötteknek. Az említettekől az is következik, hogy a keresztény Államoknak megmaradt a büntetési joguk, míg a materializmus álláspontjából a büntetésnek semmi alapja nincs. Tényleg a hívő keresztény még ha ártatlanul szenvedne is, hatalmas vigasztalást lelhet azokban a szavakban, amelyek már millióknak és millióknak meghozták az enyhülést: „Diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum”. A keresztény ember mindig megtalálja önmagában azt a „miért”-et, amelyért szenvednie kell. Ez azonban az Államok eljárását nem menti ki, s az említett elvek épen nem olyan természetűek, hogy az Államoknak azokra számítaniuk szabad volna. Az Állam ne tegye fölöslegesen próbára a polgárok türelmét, s a lehetőségig iparkodjék igazságot szolgáltatni. Religio és a morál egyaránt tiltják a bosszúállást, de nem a bűnözés ellen kifejtendő szükséges és üdvös reakciót.

²⁷⁾ „Ihre Gedanken verweilen vielmehr mit Absicht bei dem Btde so tiefer sittlicher Erniedrigung und Versunkenheit, si firtgt sich, wie es komme, wie es möglich sei, dass Menschen in einem christlichen Staate, dessen Herrscher evangelischen Grundsätzen huldigt, in einen solchen Abgrund der Entwürdigung und Gemeinheit hinabgedrängt werden, solch' massloser seelischer Verderbtheit anheimfallen können? Die ihr durch Beweise nahegerückte Thatsache so verwerflicher Gesinnungen, die einige ihrer Mitbürger schänden, erfüllt sie mit einem Entsetzen, das sie nicht durch andere Gedanken und angenehme Zerstreungen zu verbannen sucht, das sie vielmehr ganz im Gegentheile nährt, dessen Schauer sie — von einer erhabenen Ahnung ergriffen, dass es fflr sie hier vielleicht heilige Pflichten zu erfüllen gebe — in andachtsvoller Stimmung auf sich wirken lösst, bis sich Erwflgungen an Erwägungen reihen, die aümilig zu muthigen Entschlüssen und Thaten reifen, dank

IV. A büntetőjog a bűnözés elleni védekezés szabályait ismerteti.¹⁾ A büntetőjogban mindezt Carpson szelleme kísért:²⁾ bíróságaink ma még a bosszú elvének hódolnak.³⁾

welchen sie endlich zu einer Priesterin bessernder Straflingsemancipation wurde, die unzählige gebrochene Existenzen wieder aufrichtete und von welcher auch der berühmte, das ganze Wesen der Strafreform in eine kurze Formel zusammenfassende, für allé Zeiten anerkennenswerthe Ausspruch herrührt, „dass es nicht genüge, mit der Strafe den Zweck zu verfolgen, dass bösen Menschen die Freiheit benommen werde, Böses zu thun, sondern dass ihnen durch dieselbe auch gelehrt werden müsse, gut zu werden und Gutes zu thun“. W. 605. 1.

Falletti Júliáról (Barolo-Colbert ögrófné) van szó, aki a börtönök reformja körül sokat fáradozott. Az ő elve egy igazán magasan gondolkodó keresztényi lélek tiltakozása a pusztá megtorlás gondolatával szemben. Az erkölcsös ember mindenkivel jót tesz, s az Államnak is úgy kell szerveznie a reakciót, hogy még akkor is jót tegyen, midőn büntet. Ebben az esetben nem lehet kárhozatni a büntetést. A büntetés is jó, ha szükséges. Az elmúlt időket is igazságosabban ítélnék meg, ha a legutóbb említett elvről meg nem feledkeznénk.

¹⁾ „Das Kriminalrecht als Rechtsschutzinstitut gegen Verbrechenverübung ...“ W. 60. 1.

Ma a védelem nagyon is tökéletlen, mert utólagos. A modern büntetőjogászok azonban erősen sürgetik a praeventiót.

²⁾ Carpzw Benedek a maga idejében nagy tekintélyű jogtudós volt, aki azzal dicsekedett, hogy egymaga 20.000 halálos ítéletet irt alá; ide nem számítva azt a temérdek sok boszorkányt, akiket máglyára vitetett Carpzw jellemzésére fel kell említenünk az ő védekezéseit Beccaria reformjaival szemben, amelyből legjobban megismerhetjük az ó-konzervatív tudóst, aki korának összes fogyatkozásait átértette, átértette, s jobb ügyhöz méltó buzgalommal védelmezte.

„Der erstere (Carpzw) ruft in seiner gegen Beccaria gerichteten Streitschrift, in welcher er die grausamsten Formen der Folter und Todesstrafe begeistert vertheidigt, entrüstet aus: „Was soll man von einem Manne den ken, der u. A. zu behaupten wagt, dass man den Gebrauch der Folter abschaffen müsse, dass die Strafen von Personen vom Rangé, wie für niedrige Bürger gleich sein sollen, dass man die Vermögensconfiscation aufheben solle und dass von allén Vorbeugungsmitteln gegen Verbrechen eines der wirksamsten die Vervollkommnung der Erziehung sei.“ Und war Beccaria nicht etwa im Rechte und hat er nicht heute bereits gegen allé seine fachjuristischen Gegner auch praktisch

A jövő igazságszolgáltatását azonban a *praeventio* és a nevelés fogják jellemezni.⁴⁾ A konzervatív iskola büntetőjoga nem érdemli meg a „tudomány” nevét, mert még mindig az ósdi *theologiai* és *spekulatív* módszerrel dolgozik;⁵⁾ ellenben az új

rechtbehalten, obwohl ihji der grosse Rechtsgelehrte Juisse in der verächtlichsten Weise abfertigte und sich förmlich entschuldigte, „einen Herrn Beccaria” unter die kriminalistischen Schriftsteller gestellt zu haben, „wo in dessen Buche doch nur die abenteuerlichsten Behauptungen und Irrthümer vorkommen und die geföhrlichsten Verletzungen der geheiligten Grundlagen des Staates enthalten seien?”

Ma is sokan vannak, akiknek tudományuk nem terjed tovább, mint hogy a fennálló büntetőjogi intézményeket körömszakadtáig védelmezik, s a létező kereteken túl semmiféle újítást elfogadni nem akarnak.

³⁾ „Nos tribonaux n'ont pas cessé de se considérer comme plus ou moins chargés d'une mission de vengeance; notre justice s'inspire encore d'un vague sentiment de colère legale, écho affaibli de l'antique talion des ancêtres.” (Ch. L.)

⁴⁾ „La justice future fera seulement oeuvre de préservation et, si possible, d'éducation.” (Ch. Letourneau.)

Bíróságainkra nézve megáll a vád, jóllehet a bíró segít, amennyit egyáltalában segíthet, de már szabadságvesztés-büntetési intézeteinkről ugyanezt nem mondhatjuk, aminek okát abban kell keresnünk, hogy a büntetés végrehajtásával megbízott közegek nincsenek oly szorosan a törvény paragrafusaihoz kötve mint a bíróságok. Végelemzésben tehát oda-jutunk, hogy a mi annyira dicsőített kódexünk nagyon hamar el fogja jól megérdemlett helyét foglalni: a jogtörténelemben.

⁵⁾ „Starre Nachfolger Carpzovs — die übrigens auch noch nicht gänzlich ausgestorben zu sein scheinen — werden heute freilich nur mehr die allerwenigsten Strafrechtslehrer sein, doch wären wohl die meisten derselben bereit, Häckel's bekannte These: „Allé wahre Naturwissenschaft ist Philosophie, allé wahre Philosophie ist Naturwissenschaft, allé wahre Wissenschaft ist Naturphilosophie! zu unterschreiben und ihrer akademischen Lehre zugrunde zu legen? Werd wtrd dies zu bejahen wagen? Und doch stellt dieser, sich wie ein scherzhaftes transmutatorisches Wortspiel anhörende Satz eine Formel dar, welche die wissenschaftliche Richtung unserer Zeit besser kennzeichnet, als es die langathmigsten Abhandlungen vermöchten. Eine Wissenschaft, die auf der Bildungshöhe unserer aufgeklärten Zeitgenossen stehen will, darf sich nicht scheuen, ihre Rechnungsresultate der Probe der Naturwissenschaft zu unterziehen. Was diese Probe nicht aushait, muss heute

iskola teljesen modern, mert a pozitivizmus és az evolucionizmus alapján a természettudományi módszer elveit követi.⁸⁾

jedenfalls aufhören, ein Dogma zu heissen. Wie steht es in dieser Beziehung mit dem Kriminalrechte? Hat es seine Dogmen dieser Probe bereits unterzogen? Welche derselben haben diese Probe bestanden, welche nicht? Sich diese Fragen vorzulegen, ist aller Kriminalisten Berufspflicht, in Sonderheit derjenigen, welchen die Pflege und Entwicklung der Theorie dieser Disciplin an einer Rechtsfacultat anvertraut ist." W. 100. I.

Wargha kissé sokat követel, midőn azt mondja, hogy Häckel bombasztikus mondását minden jogtanárral alá kellene íratni. Várjunk egy kevéssé, míg a természettudósok egyértelműleg elfogadják Häckel tételét. Mit látunk azonban? Azt, hogy a természettudósok egyértelműleg elmaradnak Häckeltől, sőt talán még maga Darwin is tiltakoznék, ha megtudná, hogy az említett tudós az ő tanait mennyire „ad absurdum” vitte. A tudomány nem fog tiltakozni az ellen, hogy tételeit a természettudományok ellenőrzése alá helyezzék, csak aztán igazságokról és ne hipotézisekről legyen szó. Kérem, vájjon hivatkozik-e Wargha egyébre is mint hipotézisekre. Ezek előtt hajoljunk meg? Avagy az akarat szabadság tételét nem hipotetikus alapon támadja meg? S az öntudat fizikája, a képzetek fixatiója, kiérlelődése, a gondolkodás mechanizmusa és az emberi cselekmények természetrajza nem csupa hipotézisek-e? Nem a legnagyobb igaztalanság volna-e évezredek meggyőződését s a mindennapi tapasztalás tanúságait, üres hipotézisek kedvéért feláldozni, amelyekről az sem bizonyos, hogy mire a törvényjavaslat elkészül, valamelyik eme sarkalatos hipotézisek közül nem bukik-e meg! S még ha minden természettudós egyértelműleg az akaratelmélet ellen nyilatkoznék, de látjuk, hogy sokan az akarat-szabadság hívei, tehát a megszürt igazságok igenis megfémek a klasszikus iskolának tulajdonított akaratelmélettel, csak a hipotézisek nem, amelyekről még azt sem tudjuk, nem valamely ellenséges tendencia szolgálatára készültek-e a természettudományok műhelyében?!

⁸⁾ „Die mannigfaltigen Ansichten, die über Verbrechen und Strafe zum Ausdrucke kommen, enthüllen Widersprüche der Auffassung über das Wesen des Menschen und sein Verhältniss zur Natür und zu seines Gleichen, dass man staunend gewahr wird, wie sehr die nach Aussen hin scheinbar homogene Masse der heutigen Gebildeten ganz merk-

würdig grelle geistige Verschiedenheiten aufweist. Zwei grosse Läger sind es, in welche sich unsere Zeitgenossen ihrer allgemeinen Denkweise, d. i. den obersten Leitvorstellungen ihrer Urtheile nach, seiden lassen, wobei man freilich nicht aus dem Auge verlieren darf, dass die der Zahl nach bedeutendste Gruppe — wie es in Uebergangsepothen nicht anders möglich ist — zwischen beiden Partéien, bald in die eine, bald in die andere tiefer hineinragend, mehr oder weniger unentschieden auf- und abschwankt. Das eine Läger bilden die conservativen Anhänger der bisherigen, gewissermassen patriarchalisch geheiligten, religiösen und metaphysischen Glaubenslehren, das andere die dem rationalen Criticismus huldigenden Vertreter der modernen exacten Naturforschung und der den Erkenntnissergebnissen derselben entsprechenden philosophischen und politischen Principien. Wegen der Aehnlichkeit dieser Principien mit den Grundideen des sich in Sonderheit in Frankreich doctrinfrl ausgestaltenden Comte'schen „Positivismus“, wird die Anhängerschaft der naturwissenschaftlichen Forschungsmethode auch vielfach die „positivistische Schule“ genannt, welcher Name freilich neuestens ganz unberechtigter Weise mit einer gewissen Exklusivität für eine einzelne — vornehmlich in Italien aufgetretene — kriminalistische Zweigschule in Anspruch genommen wurde“. W. 205. 1.

Még világosabban körvonalazza a természettudományi iskola hitvallását a következő kijelentés:

„Der französische „Positivismus“ wurde neuerer Zeit mit dem englischen „Evolutionismus“ (Darwin's Entwicklungslehre) zu einer naturphilosophischen Gesamtlehre verschmolzen, welche, als das Glaubensbekenntniss der naturwissenschaftlich Gebildeten, schon unverkennbar einen täglich wachsenden Einfluss auf das öffentliche Leben gewinnt und deren Standpunkt am besten nach den Anforderungen beurtheilt werden kann, welche sie an die scientifisch geschulte Intelligenz des modernen Kulturmenschen stellt. Diese Anforderungen lassen sich nach Alfréd Fouillé's treffender Darlegung folgendermassen bündig zusammenfassen: „Sich über nichts wundern, nichts anstaunen, über nichts ausser sich und in Wuth gerathen, alles zu verstehen trachten und sobald man es verstehen gelernt hat, die erkannten Gesetze dazu benützen, um die Erscheinungen und Geschehnisse hienach zu beherrschen; gegen schadhche Ereignisse Vorkehrungen treffen, wie gegen Feuer und Wassermoth, die Wiederkehr nUtzlicher Handlungen hingegen sichern, wie man den Erntesegen vorbereitet, welcher den Menschen Nahrung bringen soll; zuerst die Ursachen verwirklichen, um die nothwendigen Consequenzen zu erhalten, und, falls der Erfolg den Erwartungen nicht entspricht, darob nicht die Wirkungen — Dinge und Menschen — anklagen, sondern sich an die Ursachen halten und diese zu ändern suchen; auf das sogenannte unwandelbare Gut der Philosophen resignirt verzichten und sich mit dem Wahrem begnügen, wie es der Weisen Gepflogenheit ist, und überzeugt sein, dass das grösste Uebel der Irrthum und die Unwissenheit sei; das Nützliche anstreben mit

Hilfe des Wahren und daraus Vortheil ziehen, indem man gleichzeitig das Schöne in der Ordnung der Sitten und in der Ordnung der sichtbaren Erscheinungen genießl; sich vom Hasslichen abwenden und sich aus der Schussweite aller Butalität und Wildheit stellen, jedoch ohne Hass und Zorn; sich immer sagen und wieder sagen, dass jedes Wesen eben das ist, was es sein kann, dass der Tiger — wie sich ein französischer Positivist ausdrückte — ein Magén sei, der reichlicher Fleischnahrung bedarf, der Trunkenbold ein Magén, der viel Alkohol verlangt, der Verbrecher ein mit Blut überfülltes Gehirn; gegenüber allén Dingen sich die Ruhe positiver Wissenschaft bewahren, welche PhaWmene constatirt, ohne sie zu schntfchen, sie classificirt, ohne sie zu verurtheilen, welche in der Mathematik keine Glücks- und Unglückszahlen kennt, gleichwie auch in der Astronomie keine freundlichen und feindlichen Gestirne und in der Meteorologie keinen gnádigen und erzürnten Hímmel; endlich seine praktische Bethatigungskraft aus der Ruhe des Gedankens selbst schöpfen, ohne deshalb in Gleichgiltigkeit zu verfallen, und stets eingedenk zu b lei ben, dass wenn der Gelehrte beobachtet, vergleicht, experimentirt, er dies nicht blos thue, um zu wissen, sondern auch um zu können — das ist die Stellung, welche der Mensch nach dem gelSuterten Urtheile der französischen Positivisten und englischen Evolutionisten gegenüber der Natúr und der Menschheit einzunehmen hat, wenn er die Wirklichkeit erkennen und ausnützen will, anstatt den Phantomen einer abstracten Metaphysik und blinden Mystik nachzújagen.^M Es ist selbstverständlich, dass dieses richtige Programm eines naturwissenschaftlich aufgekiarten Denkens seinem vollen Umfange nach auch auf die heutige Kriminologie Anwendung finden muss, wenn dieselbe auf die Höhe moderner exacter Wissenschaft erhoben werden soll.

Wargha nem akarja tudomásul venni, hogy a pozitivismus újabban a Kant-féle doktrínákkal házasították össze,*) amely körülmény azon felfogás mellett szól, amely azt mondja, hogy az u. n. modern filozófia nagyon is bizonytalan és megbízhatatlan alap arra, hogy a büntetőjogot ráépítsük. Tulajdonképen melyiket fogadjuk el? Nietzsche-t, Schopenhauer-t, Comte-t avagy Spencer-t, vagy Comte—Spencer-t, vagy inkább a Comte—Kant-féle iskola elveinek hódoljunk? Igaza van-e Draper-nek (akire Wargha 197. 1. hivatkozik): „die heiligste Pflicht aufgeklärter Regierungen, sich dem Fortschritte der Philosophie zu verbünden, den heute sehr ausgesprochen die naturwissenschaftliche Weltanschauung und Denkweise repräsentirt?” Hol láttak a pozitivista büntető jo-

*) Neo-Kantianizmus. Kitünőbb képviselői: Dühning, Riehl, Wundt, Laas. Az iskola nem egységes, maguk a mesterek is agyoncáfolják egymást

A modern jogásznak szociológusnak is kell lennie.⁷⁾ Amo-

gászok codexet, amely („zuweilen sogar noch mit Erbsünde und Höllenstrafe arbeitenden Strafrechts“ 198. 1.) dogmatikai igazságokra támaszkodik? Ez is hozzátartozik a pozitív iskola tudományos (?) módszeréhez? Nagyon is jól tudjuk, hogy honnét fűj a szél, egyébiránt Wargha maga is világosan kijelenti: „Ist doch . . . verleihf 204. 1. L. 14. j. infra. Ha az Állam a pozitivistáknak azt mondaná: menjetek és egyeztetek ki egymás közt, aztán álljatok elő követeléseitekkel . . . a pozitivistikus reformokból soha se lenne semmi.*)

Szemére vetették a pozitívizmusnak, hogy a történelemre épül és megtagadja a történelem tanúbizonyosságát. A mai büntetőjog eléggé pozitív arra, hogy a pozitívizmusra nem szorul, mert a tapasztalásból indul ki és a tényekre támaszkodik. A természettudományi módszer pedig nagyon szépen beválik a maga területén, de egész kiterjedésében és mindenütt nem alkalmazható.

*) A pozitívizmus bölcséleti janzenizmus. Közvetlenül nem támadja meg a kereszténységet, hanem midőn az eredet és a cél kérdéseit kiküszöböli, homályba burkolja a lét legfontosabb kérdéseit; midőn pedig az akarat szabadságát tagadja, s az öntudat egyetemes csalódását vitatja, az embert lényeges tulajdonságaiból egyenesen kivetkőzteti és a priorisztikus alapon szembeszáll a tényekkel, jóllehet a tények bölcselétének nevezi magát. Fayer azt mondja, hogy a reform a szociális rend felforgatására irányuló törekvéseket takarja, lehet hogy csakugyan ez az érem egyik oldala; a másik vélemény ellenben, amely szerint a pozitívizmus keresztényellenes tendenciáknak köszöni létét s ma is azokból táplálkozik, szintén jogosultnak mondható. Csak az a szerencse, hogy a pozitívizmusról szólva épen nem kell a modern tudósok kibontott hadsoraira gondolnunk, mert nem minden tudós pozitívista, akik pedig pozitivisták, azok még az elvek világában sem egyértelműek, annál kevésbé a gyakorlatban. Ahelyett, hogy hosszadalmas bölcséleti vitatkozásokba kezdenénk, kérdjük, mikép választhatna a büntetőjog oly filozófiai elméletet alapul, amely nem egységes, amely midőn az állományok létét tagadja, a köztudattal és a tapasztalással ellenkezik; amely a ható és a célok kutatásának jogosultságát, az öntudat megbízhatóságát és a szabadságot tagadja; amely átmenetet, természetes és józan evolúciót nem ismer; amely kizárja e vallást, és az erkölcsi, úgyszintén a társadalmi rend felforgatására törekszik, tehát nemcsak erkölcstelen, hanem egyben veszélyes is stb. stb.?

⁷⁾ „Ein moderner guter Jurist muss auch Sociologe sein . . .”
W. 112. 1.

dem büntetőjog az anthropologia tanait hirdeti,⁹⁾ elve, hogy a metafizikát a büntetőjogi tudományok területéről ki kell¹⁰⁾ küszöbölni, s azokat a darwinizmus alapján kell tovább fej-
Magunk is kívánatosnak tartjuk, hogy minden jogász tisztában legyen a szociológia elemeivel.

⁸⁾ „Die religiöse und speculativ-philosophische Forschungsmethode tritt der Hauptsache nach noch nicht aus der Innerlichkeit des Menschen heraus; die religiöse Methode befasst sich noch vornehmlich blos mit unklaren Geffhlen, die speculativ-philosophische rückt schon zur Kia-
rung der Bewusstseinszustände vor; die historische Methode tritt bereits aus dem innern Menschen heraus und beginnt ihr Stúdium auf die Aussenwelt zu erstrecken, welche sie jedoch erst blos in den Ereignissen der Menschengeschichte in Betracht zieht; die naturwissenschaftliche Methode hingegen dehnt ihre Forschung auf das gesammte, der menschlichen Erkenntniss zugengliche Gebiet der Natur aus und trachtet die Gesetze der mannigfaltigen natürlichen Erscheinungen — zu denen in erater Linie auch die Menschen und ihre Bewusstseinszustände gehören — im Einzelnen und in ihrem Zusammenhange richtig zu begreifen und womöglich in objectiv giltige, mathematisch pracsirte Formeln zu fassen. Auch das Recht ist ein Stück Menschthum und gleich diesem ein Naturproduct und kann somit einzig nur aus der Erkenntniss der Menschennatur und den Entwicklungsgesetzen der Menschengattung heraus verstanén werden. Darum bildet die einzig wissenschaftliche Grundlage des Rechtsstudiums die Anthropologie.” W. 164. 1.

Hát a história? Ilyen hamar megtagadja a pozitivizmus bölcsőjét? Hiszen maga is a történelemre támaszkodik, midőn a hires hármastörvényt vitatja. A szociológiát nem említem, mert a pozitivistá büntetőjogász, midőn az anthropológiát emlegeti, annak két ágára: a szociológiára és a biológiára gondol.

⁹⁾ „Auch die Psychologie ist eine Naturwissenschaft geworden seit sie, wie die Physik und Chemie den Ballast der Metaphysik abgeworfen und nicht mehr Hypothesen, die für unsere heutige Organisation unergründliche sind, als Prámissen wflhlt.” W. 183. 1.

Nincs tudomány, ahol annyi hipotézissel dolgoznának, mint épen a természettudományok körében. Kár azért a hipotézisekre hivatkozni. A természettudós egy-két hipotézis ballasztjától megszabadult és helyette tízszer annyit vett a nyakába.

A pozitivizmus mindenünnen, még a pszichológiából is ki akarja szorítani a metafizikát. Midőn azonban ezt teszi,

félreismeri az emberi természetet és a tények előtt szemet huny. Nem volt természettudós, aki egyúttal metafizikai kérdésekkel ne foglalkozott volna és nincs metafizikus, aki a természettudományi kérdések elől teljesen elzárkózott volna.

„A metafizika ismerteti a tovább nem elemezhető alapfogalmakat: a lény, anyag, erő, tulajdonság, viszony, törvény, szükségképi, járulékos, szép, jó, igaz, véges és végtelen fogalmait; úgyszintén az első elveket, úgy a logikai, mint az ontológiai rendben. A metafizika továbbá ezen fogalmakat és törvényeket egy egységes gondolatban összefűzve az abszolúttal köti össze. .

Az egyes metafizikusok tévedései (a természettudósoknál is ugyanezt mondjuk) nem ronthatják le a metafizika hitelét, és Helmholtznak azon kijelentése, hogy „minden metafizikai következtetés vagy szofizma, vagy a tapasztalás elferdítése” erősen ellenkezik Baco-nak a természet-tudományok atyjának ismert kijelentésével, hogy „a metafizika a tudományok szülőanyja,” mert tőle nyerik a tudományágak alapigazságait. Descartes pedig még határozottabban állítja, hogy a többi tudományok mind a filozófiából merítik alapelveiket. Ugyanezt vallják Newton, Galilei, Cuvier, Laplace, Claude Bernát és a természettudósok egész sorozata, hazánk fiával Heller Ágostonnal,* aki fizikus létére nyílt vallomással elismerte a metafizika jogosultságát. A metafizikai kérdések annyira bele-szövődtek értelmi és érzelmi világunkba, hogy nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy az ember természeténél fogva metafizikus. A metafizika tagadása tehát az emberi természet félreismerése, a tények nyílt arcul-csapása (most már azt is tudhatjuk, hogy a pozitívizmus miért nem akar tudni az okságról, ha felgondoljuk, hogy a metafizikai problémák legnagyobb része az elegendő okosság elvével fejthető meg.).

A metafizika elemi kérdéseivel, az ember, a világ eredetével, rendeltetésével nincs ember aki nem foglalkozik. Az olyan metafizikát, mely a tényekkel nem számol, mi is visszautasítjuk. De hát Taine örök axiómáját, Spencer végtelenjét a valóság világában ismerte meg? S vájjon a pozitív tudományok nem elvonásokkal dolgoznak-e? Hát a hipotézisek, amelyek közül egyik-másik, mint pld. a súlytalan leb nem azt bizonyítja-e, hogy a tudomány a megfigyelhető valóságokból meg nem figyelhető okokhoz emelkedett, s a szem telhetőbből a szemléletlenre következtetett. És mivel magyarázná a pozitívizmus az emberiségnek több évezredes makacs metafizikai törekvéseit?

Azt, hogy az ember metafizikai természetéről és problémáiról mondjon le, ép „oly kevéssé követelhetjük, mint nem követelhetjük az emberi szellemtől ön maga megtagadását.” Barthélemy ezen véleménye az az emberiség közmeggyőződését fejezi ki. Állítjuk, hogy míg ember lesz a földön, mindig kutatni fogja, honnan van világ, honnan a világ célszerűsége, összhangja; mi az ember, honnan jött, hová megy, mi a célja, rendeltetése stb., minden század megtermi a maga skeptikusait, de ha az emberiség történelmét tekintjük, arra a meggyőződésre jutunk, hogy

* 1890. évben tartott akadémiai felolvasásában.

a metafizikai ösztön az emberrel született s vele együtt fog elmúlni, s a metafizikai kérdések kutatásáról az emberiség csak akkor fog lemondani, ha az igazság után való örök vágyódását sőt tudásvágyát sikerülne valaha kiirtani. A pozitívizmusnak is megvan a maga metafizikája, sőt ábrándosabb mint bármely más metafizika. Maculay vádolja a bölcsői kedöket és azt mondja, hogy meddő vitaközvételeik semmiben sem gyarapították az emberiség értelmi és erkölcsi közvagyonát, hogy a bölcselkedők „Tartarus elkárhozottjaihoz hasonlítanak, kik mindnyájan egy tengelyen forgó kereken fonnak, mindig ugyanazon csalékony szőlőfürt után kapkodnak, vizet mernek mindig ugyanazon feneketlen hordóba, mindig ide-oda mennek ugyanazon fáradságos úton, s ugyanazon visszagördülő kő után.” (Maculay: Essay of Bacon.) Nem tagadhatjuk, hogy Baco követői nagyszerű eredményeket értek el, de az is bizonyos, hogy a természettudományok területén túl is vannak igazságok számunkra, s a megismert igazságok gyönyörét ha nem is egész teljességükben, de mégis élvezhetjük. Ha a történelem világába tekintünk, látjuk, szinte halljuk a nagy szellemek szárnycsattogását, sikertelen vergődését, s a nagy-ratermett lelkek eltévedése fájdalommal tölti el lelkünket. Eltévedtek, mert elvonásaikat realitásoknak tekintették, s mielőtt ítéletet hoztak volna, elvonásaikat a valóságba visszahelyezni elmulasztották. Ám a nagygon-dolkozók bizonyos elvekben mégis megegyeztek, s az emberiség köz-érzüete bizonyos dolgokra vonatkozólag a lehetőségig egységes volt mindig. Az emberiség a történelmi idők hajnalától a mai napig mindig az ok után kérdezősködik. Nincs rá joga, mondják, a pozitivisták. Az emberiség sőt a tudományok tovább haladnak úton és tovább fürkészik és lankadatlan buzgalommal keresik az okokat. Ha a mai időkben a bölcséletre nem sokat adnak, ne csodáljuk. A jogtudomány arany korában látjuk, hogy a költészet hanyatlak Rómában. A theologia felvirágzásával elhallgatnak a jogtudósok. A természettudományok századában ugyan-ezen jelenség ismétlődik. Egyrészt a reáltudományok művelése leköti korunk lángelméit, másrészt a bölcséleti oktatást elhanyagolják, s így történik, hogy a természettudományi ismeretekkel sem az elhanyagolt theologia, sem a fölöslegesnek hirdetett bölcsélet, lépést nem tarthatnak. Ezt a műveit emberiség nagy többségéről elmondhatjuk. Az értelem egyoldali fejlesztése szüli az ítélet egyoldalúságát, félszégét. A történelem kigyógyíthatná az elméket, hisz az egyoldalúság nem új betegsége az emberiségnek, de sajnos történelem tudása is példátlanul gyenge oldala korunknak, jöllehet ez is természetes könnyen és kimagyarázható. Szakemberek nevednek, s a szakban való tájékozottság és főképp ha valaki színvonalon akar maradni a tovább haladás oly sok időt foglalnak el, hogy képtelenek vagyunk — az óriási anyaghalmaz mellett — sokoldalú képzettség megszerzésére. És ami a legsajnosabb, a természettudományok elfoglalták a bölcsélet helyét anélkül, hogy a bölcséletet hivatása betöltésében is helyettesítették volna. Egyhangúan zakatoló géppé válik az egyén, a társadalom, kivész az idealizmus s mintha éreznék hiányát, soha nem prédikáltak annyit az altruizmusról mint épen napjainkban. A delejesség, a vil-lamosság, az erőműtan, fény-, kő-, hangtan altruizmusra nem tanítanak. A

nagy, a szabad természet szava pedig elhangzik az élet vásári zajában s az emberek lármás tülekedésében lassan-lassan elvész a kedély fogékony-sága, a lélek szemlélőképessége, s ha a XX. század embere felkeresi az erdő csendjét, a tóparti magányt, betegen jön üdülni a természet ölébe, örül, ha megroncolt idegzetét legalább annyira restaurálhatja, hogy a következő évadig kibírja. Azokról a szép akkordokról pedig, amelyekkel a természet elringatja fáradt gyermekeit, a modern kor raffinált örömei közt, csakhamar megfeledkezik. Megengedem, hogy a természet gyógyít, nemesít, de az is bizonyos, hogy csak nemes és előkelően gondolkodó, puritán lelkek értik meg a természet tanítását, a közönséges lelkek, pedig a nagy többséget ide kell számítanunk, érzéketlenek maradnak. A reáltudományok továbbá elannyira reálissá tették az emberiséget, hogy altruizmust alig várhatunk azoktól, akik megszokták már, hogy embertársaiknak mint valami vásári cikknek, forgalmi értékét kiszámítsák. Nem is annyira a természet maga, mint a természet bölcselete az, ami fölemel, regenerál és megnemesít. Ideje volna már az emberiség figyelmét a természet eme nemesebb oldalára felhívni, illetőleg megtanítani, hogy a természetben letett bölcseleti anyagot feldolgozni s javukra fordítani tudja, nem tagadhatjuk, hogy a pozitívizmus terjed. A természettudósoknak hízeleg az, hogy a pozitívizmus csak a természettudományokat ruházza fel a tudomány rangjával és az a körülmény, hogy a természettudományok óriási sikereit saját elvei dicsőségének vallja, bizonyos népszerűséget kölcsönöztek neki. Azonban az emberiség nagy részét, a bölcselők zömét, sőt a természettudósok igen tekintélyes részét ma sem tudta zászlaja alá gyűjteni. A haladó idők felfedik a pozitívizmus rejtett gyarlóságait, s lassan-lassan napi rendre térünk azon rendszer föltét, mely örök érvényűnek hirdette magát.

Egyébiránt a büntetőjog terén nincs valami égető szükségünk a filozófiára, s az öntudat és az akarat-szabadság tételén kívül alig van másra szükségünk, mint éles megfigyelésre és józan logikára, s ezt különös értelemben állíthatjuk a gyakorlati büntetőjogról. Ellenben a büntetőjog bölcseletében, az elméletek indoklásánál, a metafizikát annál kevésbé nélkülözhetjük, miután véleményünk szerint minden jog és minden kötelesség, végelemzésben a Teremtő akaratára támaszkodik. A pozitívizmus atheista irányának elég oka van arra, hogy a metafizika jogosultságát tagadja, de ma már, midőn az abszolút lény létezését legjelesebb képviselői sem tagadják, a metafizika jogosultságát is elismerhetik. Maga Littré azt mondja: „az abszolút a végtelen óceán, mely partjainkat csapdossa, de melyhez sem bárkánk, sem vitorlánk nincs”. Spencer pedig: „a gondolat kényszerűsége elkerülhetetlenül kényszerít, a föltételes lételen kívül egy föltétlen létezés elfogadására”. Másutt ugyancsak ő mondja: „Van egy igazság, mely mindinkább világosabb lesz, s ez az, hogy létezik egy kifürkészhetetlen, mindenütt nyilatkozó lény, melynek sem kezdetét, sem végét nem vagyunk képesek fölfogni. A természet titkai között, melyek annál homályosabbak, minnél mélyebben kutatjuk azokat, mindenütt találkozunk egy abszolút bizonyossággal, t. i. hogy egy végtelen és örök erővel állunk szemközt, melyből az

leszteni.¹⁰⁾ Az új iskola a régivel¹¹⁾ ellenkező felfogást alko-

összes létezők eredetüket vették”. Mindezen nyilatkozatok mellett hivatkozunk a hívő Pasteur-nek a francia akadémia előtt tett ünnepélyes vallomására: „Pozitívumnak nevezem mindazt, ami a tudományban pozitív módszerrel, azaz tudományos módszerrel történik. Kész vagyok ezen meghatározást elfogadni, ha szigorú alkalmazást nyer; de ezen rendszer nagy és látható hiánya az, hogy a világ pozitív fölfogásában nem számol a pozitív fogalmak legfontosabbikával, a végtelennel. Mi van a csillagos nagy égbolton túl? Más csillagos égbolt! Ám legyen! De mi van azon túl? Az emberi szellem legyőzhetetlen erőtől indítatva soha sem fog megszűnni kérdezni: mi van azon túl? Mikor ezen kérdés az értelem előtt megjelenik, nem tehet egyebet, mint hogy földre borul. A pozitívizmus ezen pozitív és elemi fogalmat és következményeit bizonyíték nélkül kizárja a kutatás köréből ... A végtelen fogalmát elkerülhetetlen kifejezéssel látom megvalósulva a világon” Évezredekkel korábban már Plató ugyanezt vallja: „a világrend alkotója a mindenségen kívül és fölül áll”. Bacon pedig, akit a pozitívizmus előharcosa gyanánt szeretnek föltüntetni, azt mondja: „kevesebb nehézségbe ütközik az Alkorán, a Talmud vagy a Legendák legcsodálatosabb meséit elhinni, mint hinni, hogy a mindenség épületénél hiányzik az alkotó ész”. Másutt pedig: „a kevés természetbölcselet atheizmusra hajlamosít, de a magasabb tudás a religióhoz vezet”. Egyébként a legnagyobb tudósok: Bacon, Descartes, Leibnitz, Herschel, Joung, Dalton, Ampere, Faraday, Humboldt, Pasteur, Flammarion, Heller, Balfour, Carpenter stb., sohasem voltak hadi lábón a metafizikával, sőt ha Galilei-re, Huygens-re, Cassini-re, Newton-ra, Pascal-ra gondolunk, el kell ismernünk, hogy a metafizikai fogalmakat a pozitív tudományok körében is alkalmazhatjuk, mert mindezen tudósok tényekkel tiltakoznak Comte állítása ellen. Az a büntetőjogi elmélet tehát, amelyet Istenre való tekintet nélkül akarnak megszerkeszteni, nélkülözi azt a reális alapot, amelyre végelemzésben az egész világegyetem, minden rend és célszerűség, minden törvényszerűség támaszkodik; amelyben minden ideál, tehát büntetési reakció ideálja is minden időkre nézve adva van. A pozitívizmus büntetőjogi elmélete, mely a világot megtagadja, s azt mondja, hogy az egész világ nem más, mint (az egyéni) a belvilág vetületképeinek sorozata, maga sem lehet reális.

¹¹⁾ Fast alle Ansichten, die von den altesten Zeiten bis heute bei allen Nationen von einzelnen berühmten und auch unberühmten Philosophen und Philosophenschulen vom Standpunkte der Moral und des Rechtes über die Strafe aufgestellt und vertreten wurden, habén bereits ausführliche wissenschaftliche Berücksichtigung und Behandlung gefunden; um die Ideen aber, welche die Anhänger der modernen naturwissenschaftlichen Weltanschauung in dieser Hinsicht vertreten, kümmerte man sich bisher noch fast gar nicht und es wurde nicht einmal noch der Anfang gemacht, dieselben systematisch zur Darstellung zu bringen. Und

tott magának a bűnözési politikáról,¹²⁾ s ezért új büntető-politikai követelésekkel lép fel.¹³⁾ A különböző felfogások gyökerét a két iskola híveinek ellentétes világnézetében¹⁴⁾

doch ist die auf der exacten Naturforschung grflndende Weltanschauung und Denkweise, welche heute nach einem ihrer hervorragendsten Apostel vielfach kurzweg „Darwinismus“ genannt zu werden pflegt, bereits diejenige philosophische Richtung, der die grosse Mehrzahl unserer unterrichtetesten und gebildetesten Zeitgenossen huldigt W. 149. 1.

Ha a morál és a jog a darwinisztikus világnézetet mindezideg következetesen mellőzték, annak igen sok oka van. Darwin a célszerűség eszméjét a hasznosság elvével akarta behelyettesíteni, később azonban, midőn maga is belátta, hogy a hasznossági elv nem elégséges, a szervezet természetére hivatkozott: „a többit pedig megfejtí a szervezet természete”. A fajok eredete c. művének V. kiadásában maga is bevallja, hogy „a hasznossági elvből eddigelé kelletnél többet akart kimagyarázni, s hogy ezentúl azt csak az alkalmazkodási jellegekre szorítja.* A darwinizmus reformját tehát maga Darwin kezdi meg. Kölliker és Vigand az elmélet metamorfózisára világosan rámutatnak; míg a darwinizmus meg nem állapodik, addig csak mint elmélet szerepelhet és gyakorlati tudományok alapjául nem szolgálhat. A darwinizmusnak (Häckel-féle értelmezésében,) a jog és a morál vidékein csak azért se vehetjük hasznát, mert ha következetesek akarunk maradni, Darwin-Häckel világnézetében nincs sem jog, sem morál, sem jó, sem rossz, sem kötelesség, s az erény és a bűn, tehát a jutalom, az elismerés és a büntetés is teljesen ismeretlen fogalmak.

¹¹⁾¹²⁾. Lásd a már idézett helyeket („In Obhut und Zucht” 186. 2.] 189. 1. „Bisher stb.)

¹³⁾. Szintén idézve már. „En méne temps ... La meilleure partie de son action consiste a prévoir les crimes par tous les moyens possibles ...”

A kriminalitás profilaxisa az Állam első rangú feladata. Erről már bővebben szóltunk.

¹⁴⁾ Ist doch auch der Kampf um die Strafrechtsreform — wie bereits betont wurde — *nur ein Bruchstück jenes weltbewegenden Kampfes zweier heterogenen Naturanschauungen*, welcher den Ausgang unseres Jahrhunderts zu einer der interessantesten Epochen der intellectuellen Entwicklung der Menschheit erhebt. Dieser grossartige kulturgeschicht-

kelt keresnünk. Az Államok a reformok elfogadása körül késedelmet tanúsítanak, aminek szintén megvan a maga természetes magyarázata.¹⁵⁾

V. Az ember¹⁾ rokon a majommal²⁾, lelke nincs³⁾, állí-

liche Hintergrund ist es, dass der Strafrechtsreform eine weit über ihren eigentlichen Rahmen hinausreichende Bedeutung verlieht. W. 204. 2.

Tulajdonképen a deisták és az atheisták küzdelme. Azt hiszem ezt általában nem mondhatjuk. Bizonyára sokan vannak azok, akik a büntetőjogi pozitivizmusnak ellene mondtak, anélkül, hogy a deizmus védelmére gondoltak volna. Bizonyos azonban, hogy a deizmus lelkes híveinek¹ már ez a körülmény is elég okot adhatna arra, hogy a büntetőjog területére betörő ellenséggel szembeszálljanak és vele megküzdjenek. Ha a deista felfogásnak minden téren megvannak a maga ellenségei, védői se hiányozzanak, mert ha a tévedésért küzdeni egyáltalában lehetséges, az igazság sokkal jobban megérdemli a védelmet. Kívánatos volna, hogy a védők semmi tekintetben se legyenek gyengébbek mint a támadók, s ahol az ellenség lecsap, tüstént ott teremjen a védők hadserege.

¹⁵⁾ „Un pouvoir” — sagt Rossi — „qui ne pense qu'à lui mérite et qui a existé pendant longtemps avec un certain système pénal, doit éprouver une grande répugnance à en changer; il s'agit pour lui de quitter un moyen de défense ou d'attaque éprouvé, pour en prendre un nouveau d'un succès plus an moins problématique.” (Rossi.) W. 200.1.

És valószínűleg soká kell várniok a pozitívista büntetőjogászoknak, mert a bizonyos jót a bizonytalan jobbért cserébe adni senki sem hajlandó. Nagy könnyelműség volna az Államok részéről, ha — mint a pozitivisták szeretnék — az eddigi jogintézményeket romba döntve, hipotetikus alapon új, az eddigivel teljesen ellentétes rendszert honosítának meg, amelyet a hipotézis megdőlésével, esetleg már holnap a régivel kellene felcserélniük. Az Államok tartózkodása és aggodalma épen nem alap nélküli és nem a maradiság, hanem a helyes gyakorlati érzék bizonyossága.

¹⁾ Vom Standpunkte der naturwissenschaftlichen Anthropologie, welche dank den jüngsten Errungenschaften der Psychophysiologie mächtige Förderung und reissenden Aufschwung erfuhr, ist der Mensch — ganz so, wie jedes andere Lebewesen — was sein gesamtes Verhalten, nützliches und schadliches, gutes und böses Thun anlang, blos ein autQmatischer Reflector seiner Nervenregungszustande, welche ja

den gesammten Inhalt seines jeweiligen Bewusstseins bilden, das nicht etwa spontán Vorstellungen erzeugt, sondern lediglich in einem concentrirten, mehr oder weniger deutlichen Erfassen der sich im Centralnervenapparate vollziehenden molecularen Vorgänge besteht. Wie unsere Nervenzustände nothwendige elementare Geschehnisse sind, so sind auch nicht minder deren flusserlich erkennbare Explosionen — unsere Thaten — naturnothwendige elementare Ereignisse, wie ja überhaupt jedes Geschehniss in der von unwandelbaren Stoffbewegungs-Gesetzen beherrschten Natúr ein „elementares“, d. i. ein sich aus dem jeweilig wirkenden Naturkräften mit Nothwendigkêit ergebendes Geschehniss ist. Eine bewusste That vollzieht sich gerade so naturnothwendig, wie eine unbewusste sog. Reflexbewegung, nur dass das Subject bei der bewussten That in einem gewissen, freilich nur sehr beschränktem Masse, das Zusehen dabei hat, was in ihm vorgeht und sohin zu erkennen vermag, welche Vorstellung endlich über allé anderen den Sieg davonträgt und sich entladet, wogegen ihm ein solches Bewusstsein bei dem sog. Reflexbewegungen im ehgeren Sinne abgeht, so dass es hier gar nichts davon erfährt, aus welchen zusammenwirkenden Pramissen und Factoren sich ein solches in ihm und aus ihm entstandenes elementares Ereigniss entwickelte. Sobald die bewusste That auch noch zudem das Bewusstsein einer bestimmten Zielvorstellung begleitet — welche letztere man sich natürlich auch nicht beliebig zu geben vermag — wird sie zur gewollten That oder Handlung (Meynert), die selbstverständlich auch nur ein naturnothwendiger, in der Muskelsphäre auftretenden Reflex vorherrschender corticaler Energieen ist. Einem allzu heftigen Nervenreize gegenüber — wir mögen uns desselben bewusst werden oder nicht — verfügen wir über keine wirksame hemmende Kraft mehr und verschwindet somit jede Möglichkeit eines erfolgreichen Widerstandes. Mit einem Worte, der Mensch ist und bleibt ein Slave und Mártyrer seines mechanischen und chemischen Stoffumsatzes und seiner hierauf beruhenden Nervenregungszustände, denen er, sobald sie ihn so mächtig erfassen und hinreissen, dass sich keine Hemmungsvorstellungen mehr wirksam geltend machen, „freiwillig“⁴⁴ zu folgen wohnt, ja für deren Auftreten und Entladen er sich auf Grund gewisser Denkfehler und Urtheil-täuschungen sogar selbst veranhwortlich macht, obwohl sein Bewusstsein — das ja lediglich „passiv“ ist — sie durchaus nicht beliebig erzeugt, vielmehr bloß mehr oder weniger klar wahrnimmt, wie sich die molecularen Veränderungen und deren Ergebnisse in seiner Körpergewebe abspielen. Die Erkenntniss, dass wier sonach im Grundé genommen nichts anderes sind, als automatische Executoren der Befehle unserer Nervenregungszustände und somit hin und hergeworfene Spielbaile unseres Schicksals, das sich ja eben in unseren Nervenregungszuständen am deutlichsten verkündigt und verkörpert, vollzieht und erfüllt, hat unzweifelhaft eine tieftragische, aber nicht minder auch eine höchst moralisirende Seite, weil sie uns dasjenige lehrt, was die Menschen im Allgemeinen, zum Schaden ihres sittlichen Werthes, wie ihres friedlichen Zusammenlebens und Verkehres, wohl am allerschwersten zu leisten

verstehen und am allerwenigsten in gehörigem Masse auszulösen vermögen, nämlich: Nachsicht und Milde gegenüber unseren Nebenmenschen. 219. és 220. 1.

Az ember címei: „das Natur-Partikelchen” 279. I. „ein Sklave der Atombewegungen...” és mindennek dacára önnnevelésről beszélni, legalább is értelmetlen; a „Selbsterziehung und Gewissensausbildung” olyan kifejezések, amelyek a determinista tudós ajkán pusztán frázissá zsugorodnak össze, miután minden tartalmukat elvesztették. Ami pedig az ember méltóságát illeti, szintén nem maradunk tájékozatlanul: „der angebliche Vice-Gott und Vice-Teufel wurde zum bescheidenen Erdenbürger, der himmelstürmende Titane zum *Säugethier-Primate*n und höchstorganisirten irdischen Lebewesen” (4921.) „er ist das, was seine Körperbildung und seine Umwelt... aus ihm machen.” Mire való akkor önnnevelésről beszélni, azt kissé bajos még elképzelni is.

²⁾ Die Entwicklung der Lebewesen ist im Allgemeinen eine fortschreitend sich vervollkommnende. Unzählige höhere und tiefere Entwicklungsstufen existieren, die nöthigen Daseinsbedingungen findend, gleichzeitig neben einander fört. Gewisse Uebergangsformen hingegen, welche den früheren Daseinsbedingungen nicht mehr, neuen aber noch nicht gewachsen waren, sind verschwunden, und höchstens paleontologische Reste derselben finden sich hie und da vor. Dies gilt bekanntlich auch von den vierhändigen Affen-Ahnen der Zweifelfinder — der Menschen. Die Affenart, auf welche der Stamm des Menschen etwa zurückzuführen wüßte, lebte (nach H&ckel) um die mittlere Tertiärzeit und ist längst ausgestorben. Aus ihr entwickelten sich die Menschenaffen (Anthropoiden) und aus diesen wieder die Affenmenschen, d. i. die sprachlosen Menschen, die ebenfalls schon ausgestorbenen Vorfahren des heutigen sprechenden Menschen, welcher von den eigentlichen Affen vielleicht auch noch durch mehrere, zumindest aber durch diese zwei Uebergangsformen getrennt sein dürfte. Huxley wies nach, dass die anatomische Verwandtschaft des Menschen mit den anthropomorphen Affen viel grösser sei, als diejenigen zwischen den anthropomorphen und den übrigen Affen. Die Thorheit, sich dieser thierischen Abstammung zu schämen, kommt natürlich nur bei naturwissenschaftlich ungebildeten Menschen vor. Mit noch weit grösserem Rechte könnten sich dieselben wohl ihres embryonalen Zustandes schämen, da ja der Fötus alle Entwicklungsstufen der Lebewesen recapitulirend durchläuft. Ein vierwöchentlicher Fötus eines Menschen ifflst sich von einem gleichalterigen Fötus eines Hundes nicht unterscheiden, und ein Embryo, der noch seine Kiemenspalten hat, kann ebensogut einem Reptile, Vogel oder Säugethiere angehören (C. E. v. v. Bar). Die neuesten Untersuchungen Louis Robinson's über die Hände und Füsse neugeborener Menschen-

tólagos lelki tehetségeit késsel kiirthatjuk⁴), független lelki

kinder, stellen zudem klar, dass wir noch als „Vierhander“ zur Welt kommen.“

Megjegyzem, hogy éppen azok az átmeneti alakzatok: „Uebergangsformen” hiányoznak. Az a „hie und da” éppen nem felel meg a valóságnak, ha csak a természettudományi iskola speciális jargonjában nem annyit jelent, hogy: sehöl sem. Azonban halljuk a mi biológusunkat Klug-ot, mit mond erre vonatkozólag? „A palaeontologia adatai Darwin elméletét csak részben igazolják, mert az átmeneti alakokat, amelyek az egyszerűbb és összetettebb szervezettel bíró élőlények közt a természetes összekötő kapcsot képezik, *mind ez ideig nem találják*”. (L. Klug. Élettan 15. 1.)

„A biológusok ma az azonos eredet elvét vallják, mióta Darwin kimutatta, hogy a növény- és állatország eredete néhány őslényalakra vezethető vissza, s hogy az életviszonyok különbözőségében kell keresni a fejlődés különböző irányainak alapját, a fajok különbözőségének és tökéletesbülésének forrását” „A palaeontologia az egymás után következő földrétegekben fokoztint tökéletesebb állatfajok maradványait kutatta fel, nemcsak, hanem a fajok szaporodását is igazolja. A szerves lények e szerint bizonyos korszakokban tökéletesebbek és többfélék lettek. A legifjabb rétegekben találták a legtökéletesebb fajokat, a legmélyebb rétegekben ellenben csak alsóbb rendű állatok maradványait találták.” L. Klug. i. m. u. o. Ez a körülmény azonban az egymásból fejlődés hipotézisét nem igazolja. Más szerencsésebb megoldása is van a fentemlélt gradatio-nak, amelynek bővebb tárgyalása e munka keretén kívül esik. A biológusok felfogását közöltük, mert az ember tökéletesedését és visszafejlődését mi is nagy részben a médiumnak tulajdonítjuk. (Megjegyzem, hogy nem a gratia-val dotált emberről szólok, hanem arról, amely a maga természetes médiumában mozog, s a maga problémáit teljesen önmagára hagyatva — az evangéliumon kívül oldja meg.)

³) „Die Einsicht, das hinter unseren Thaten kein freiwillendes mysteriöses „Seele” gennantes, transcendentales Wesen stehe.” W. 58.1.

A lélek léte az elegendő okság elve alapján felépíthető tudományos igazság.

⁴) Die Empfindungsphänomene nehmen einen so regelflssigen Verlauf, dass man bereits mathematische Formeln für ihre Erregungs- und Intensitäts-Gesetze aufzustellen begann. Nach Wundt variirt die Empfindung in dem gleichen Verhältnisse, wie der Logarithmus der sie producirenden Erregung. Man vermag bereits die Temperatur- und Electricitäts-Veränderungen der in Empfindungsaction tretenden Nerven zu messen (Schiff, Lombard) und hat auch die Localisation gewisser corticaler Functionen schon so weit erforscht, dass man bestimmte sog.

tehetségei nincsenek⁵⁾, egyébiránt a psychicum és a physi-

Seelenvermögen mit dem Messer zu extirpieren vermag. Gewisse Sinnesreize erregen und erwärmen nothwendig bestimmte Rindenpartieen und die Reizungen gewisser Rindenpartieen lösen nothwendig gewisse Muskelkontraktionen aus, so dass man durch die Zuleitung eines electrischen Stromes nach gewissen Stellen der grauen Substanz des Versuchsthieres dasselbe beliebig z. B. Augen-, Zungen- und sonstige Bewegungen auszulösen zwingen kann. Prof. Róbert Bartholon (Ohio) erzielte derartige Resultate auch an einem Manne mit einer (in Folge einer Schfldelknochenkrankheit) blossgelegten Gehirnrinde. — Letourneau vergleicht den Nervenmechanismus daher mit einem Klavier, dessen Tasten die peripherischen sensorischen Fibern, dessen Hämmerchen die isolirten Centren des Sehhügels, und dessen Saiten die verschiedenen Nervenbündel der Gehirnrinde sind. Auf jeden Tastenanschlag antwortet eine physiologische Note, hier eine Secretion, dort eine Zuckung, anderswo eine gewisse Empfindung, die als, einen Reflexact, diese oder jené Bewegung auslöst. Nach Angelo Mosso hat ausnahmslos jedes GehirnphMnomen seinen peripherischen Reflex.

Hipotézis, bebizonyított igazság gyanánt feltálalva. Tehát a tehetségeket kiirthatjuk? Mit gondolnak a pozitivisták? Ha valamely kitünő festő kezéből az ecsetet kivettük, tehetségét is elvettük? Ha kezét levágjuk, szemeit kiszúrjuk, vájjon nem a tehetség érvényesítésének szükséges eszközeitől fosztottuk-e meg? Kiirtjuk-e a nyelvtehetséget abból, akinek nyelvét kivágjuk? S ha a tudóstól a szagláson, ízlésen és tapintáson kívül mindent elvettünk, tudományát is megsemmisítettük? A pozitivismus összezavarja a feltételeket és a ható-okokat. Más a causa és más a feltétel. Kedvezőtlen feltételek mellett nincs fejlődés. A már kifejlődött tehetségek is visszafejlődhetnek, ha állandóan kedvezőtlen feltételek közé kerülnek, s mintegy visszasülyednek abba a potenciális állapotba, amelyből kiemelkedtek, de ez más mint amit a positivisták hangoztatnak.

⁵⁾ Da die sog. geistigen Potenzen derart an die Organisation und Function gewisser Nervengebiete gebunden sind, dass der Physiologe heute schon viele derselben, ohne das Lében des Patienten zu vernichten, mit seinem Gitten zu lähmen und mit seinem Messer partieenweise herauszuschneiden und zu zerstören vermag, und da bestimmte Seelenkräfte erwiesenermassen mit der Degeneration gewisser corticaler Gewebe állmaüg aufhören und verschwinden, wird wohl kein Vernünftiger behaupten können, dass dieselben von ihren körperlichen Unterlagen — die sich doch gewiss Niemand beliebig zu gebén vermag — unabhflngig seien. W. 285. 1.

cum közt nincs lényeges különbség⁶⁾). Maga az öntudat is A lélek és a test kölcsönös függését (egymástól) nem tagadjuk, de ugyanezt csak a külső megnyilatkozásra szorítjuk ellenben a lét kérdéseire nézve tagadjuk.

⁶⁾ Auch die sog. psychologische Bewegung ist eine naturgesetzlich sich abspielende physiologische Bewegung. Das Bewusstsein, welches — wie alle Aeusserungen des organischen Lebens — auf Innervationsvorgängen beruht, ist durchaus nicht eine vom Körper abgelöste Kraft, oder das Vermögen eines selbststfindigen misteriósen — „Seele“ genannten — transcendentalen Wesens, sondern bloss das Ergebniss und die Begleiterscheinung einer bestimmten complicirten organischen Function, welcher ein gewisses Wechselspiel der einzelnen Elemente und Complexes des Nervenmechanismus zu Grundé liegt, weshalb alle Bewusstseinsacte als eine nothwendige Folge stofflicher Vorgänge, und die Modalitäten des sog. geistigen Lebens als die Producte der Ernährungs- und Erregungs-Zustände des Centralnervenapparates — beim Menschen alsó des Gehirnes — anzusprechen sind. W. 248. 1.

„Das Bewusstsein ist bloss die subjective Erscheinungsform der Nerventhätigkeit“... „Aus dem Monismus folgt, dass es ein reiner Unsinn ist, wenn ein Monist die Ausdrücke „psychisch“ (d. h. seelisch) und „somatisch“ (d. h. körpertich) in Gegensatz zu einander bringt. Monistisch betrachtet, ist jeder Seelenzustand nichts anderes, als der entsprechende Dynamismus des Gehirns und somit das Analógon eines Nervenreizes, oder eines motorischen Impulses des Rückenmarks. Nur wird er von Innen, d. h. als Bewusstseinspiegelung betrachtet, und ist das Gehirn ein viel grösseres und complicirteres Organ, als das Rückenmark, wesshalb auch seine Verrichtungen viel verwickelter und complicirter sind.“ August Forel: „Der Hypnotismus“.

Nagyon jól mondja Forel, hogy az említettek a „monismus”-ból folynak, tehát filozófiai kérdés az egész, amelyet azonban a természettudósok közül sokan magukévá tettek. Ha a természettudós mindent le akar tagadni, ami a természettudományi módszerre nézve hozzáférhetetlen, tagadja le magát az öntudatot is, mert a természettudományok ezt sem tudják megállapítani. A szerényebb természettudósok nem bölcsekednek, hanem azt mondják: „a vitalistikus álláspontra csak akkor kellene visszatérnünk, ha a szervezetek életműködésének teljes ismerete mellett tapasztalnók, hogy az anyagi részek tökéletesen ismert mechanikai erői az élettünemények kimagyarázására elégtelennek bizonyulnának.” Ugyanígy okoskodnak a lélekre vonatkozólag is. Míg az organizmust tökéletesen nem ismerjük (mikor fogjuk ismerni), és meg nem

állapítjuk, hogy lélek nélkül meg nem magyarázhatjuk az emberi életben előforduló jelenségeket, addig nem folyadunk valamely transcendentális jellegű erőhöz. Vagyis: megnyugszunk abban, hogy „ignoramus.” Másutt nem így. Gombaszámra gyártjuk a hipotéziseket. Igaz ugyan, hogy azok nem szolgáltatnak alapot, valamely kellemetlen következményekkel járó világnézet fölépítéséhez, tehát nem veszedelmeseek. A biológusok könnyen végeznek az efféle dolgokkal, mert a biológia gyakorlati tudomány s a jelenségek természetes magyarázatának elvéhez ragaszkodniuk kell; ahol a fizika birodalma véget ér, ahol se késsel, se mikroskoppal vagy lombikkal nem boldogulunk, ott a biológus hivatása veget ér, nincs keresni valója, nincs ami őt érdekelné. A filozófusnak azonban nem szabad megállnia s a lét legfőbb kérdéseire vonatkozólag válaszolni kell. Erre a területre hiába viszi be a természettudós a maga szokásos észjárását, itt már észindukcióval dolgoznak. *)

*) Néha szinte kínos látni, a természettudósnak a reá nézve teljesen idegen médiumban való vergődését. Láttuk, hogy Comte-ot és Darwin is túllícitálták az eredetiségre szomjúhozó utódok; Gall is így járt tanítványával. „Mi nem zavarjuk össze — mondja Gall — a föltételeket a ható okokkal. „Spurzheim pedig művében (Phrenol. 11.1.) így ír: Gall és én mindig azt mondtuk, hogy mi csak az érzéki és szellemi nyilvánulatokat és azokat a szerves föltételeket figyeljük meg, amelyek alatt ezek megtörténnek . . . amelyeknek segítségével a lélek tehetségei föltűnnek, de nem azt, hogy a lelket ezek alkotnák meg.” Comte már azt írja, hogy Gall „a szellemi működések problémáját fölmentette a metafizika járma alól és biológiai problémává tette.” Gall nem mondja azt, amit az ő megfigyeléseiből Lewes következtet, hogy a szellemi tehetségek az agyvelői műszerek működései, hanem, hogy a szellemi tehetségek megnyilatkozásukban, az agyvelői műszerekhez vannak kötve. Azt sem állítja, hogy a lélektan a biológiának egy része, hanem a lélektani problémáknak biológiai oldalára hívja fel a figyelmet és a szellemi szervezetnek a fizikai föltételektől való teljes függetlenítése ellen tiltakozik.

A pozitivisták nagyobb része az agyvelőben látja a pszichikai tehetségek székhelyét. Lewes tiltakozik ezen felfogás ellen, Wagner Rudolf is ellene nyilatkozik, mert kísérletei nyomán rájött, hogy „pszichikai nyilvánulatok agyvelő nélkül is léteznek.” Mások pedig, mint Du-Boys Reymond, Ludwig, Ferrier, Tyndall stb. egyenesen kimondják, hogy a fiziológia egymagában, sem az érzés, sem az öntudat tünetényeit, sem a gondolkodást nem fejti meg.

A pozitivismus legfőbb tévedése, hogy: az ember és az állat, továbbá az értelmi, erkölcsi és érzéki tehetségek között nincs lényeges

különbség. S mire alapítják tételeiket? Az anatómia megfigyeléseire? De hisz az anatómusok (akárcsak a pozitivisták) ahányan vannak, annyi-féleképp vélekednek. A neandervölgyi koponyáról más véleményre van Huxleynek, más Darwinnak, ismét más Wirchownek és más Wagner Rudolfnak. Némely tudósok beismerik, hogy az ásatag emberek koponyája vagy veleje sokszor nagyobb mint a ma élő embereké. Hyrtl pedig anatómiai absurdumnak nevezi azt az állítást, hogy az ember keze a majom lábából levezethető. De ha a lényeges anatómiai különbségek áthidalhatlanná teszik az emberi és az állati *physicum* közti űrt, mit mondjunk az ember és az állat lélektani különbségeiről?! Az, hogy a quatemar ember állat volt, s a mai vadember olyan mint az ősember volt, hipotézis, melyet a tények nem igazolnak. Az észtehetség az emberiség közkincese, a tökéletesedés, a haladás, a reflektálás és az *inventio*, kizárólag az embert megillető fogalmak. Az abstractiot pedig materialisztikus utón sohasem magyarázhatják meg. Az állatnál az egyformaság elve uralkodik. A hódok, a hangyák és a természetek művészetében évezredek óta semmi változást, tökéletesedést nem észlelünk. A méhek, hatszögű sejtjeiket épügy építik ma, mint évezredekkel ezelőtt; feladványukat ép oly pontosan fejtik meg ma, mint a legközelebbi s a bizonytalan távol jövőben. Az emberiség művelődéstörténetében ellenkezőleg, óriási különbségekre akadunk, amelyeket azonban nem a szellemi képességek és adományok különbségére, hanem a körülmények nagyszerű változásaira kell visszavinnünk. Az állat az érzéki szervre tett behatásra szükségkép reagál, míg az ember a visszahatást nemcsak megszakíthatja, hanem meg is változtathatja. Az ember képes arra, hogy vidám arcot vág a szenvedéshez, a tehetetlenség korlátain innen is békésen tűr, szembeszáll a bizonyos veszedelemmel, dacol a fájdalommal, s mindezt esetleg előre látva, megfontolva, mérlegelve. Az állat soha nem hazudik, ha a kutyára rálépsz, következetesen elvakkantja magát, az embert ha megbántod, meglehet, hogy bosszankodik, az is lehet, hogy bosszúságát elfojtja, ámde az sincs kizárva, hogy a vett sérelemért hálálkodni fog. Az ember nemcsak érzelmeit, hanem gondolatait is eltitkolja, színlel, hazudik, lehet, hogy fut a szenvedéstől, de az is megtörténik, hogy felkeresi azt: a mortificatióban.

Az emberről már Aristoteles megjegyzi, hogy az egyedüli társadalmi lény. A társadalom pedig a családból fejlődik. Az állatban a családi érzelmek iránt nincs meg a legkisebb fogékonyság sem, s a közös származás eszméje az állatok egyetlen típusát sem hangolja altruizmusra. Az állatok mfőosztöneiket nem tökéletesítik és ősrégi szokásaikban me-reven megmaradnak. Egymástól nem tanulnak, s ha sohasem látták elődeik eljárását, hiven követik őket mindenben. A kis fecske a költöz-ködés idejében minden tapasztalás nélkül déltelé húzódik, tehát célsze-rűen cselekszik, a tyúk ellenben a garmadában is kapar. Az állat nem elmélkedik, a megfontolást nem ismeri, az Ösztön feltétlen rabja s szo-kásaihoz akkor is ragaszkodik, ha célszerűtlenségekrol a legkezdetlege-sebb értelem is meggyőződhetnék. A mosómedve következetesen meg-mossa a cukrot stb. A történelem az emberek közt óriási műveltségi

különbözeteket jelez, míg az őshód, az ősméh és jelenleg élő utódai közt semmi különbséget nem észlelünk. Természetük azonosságával, műösztoneik és szokásaik azonosságát a legapróbb részletekig megőrizték. Az ember azonban természeti azonosságát megőrizve, akár a politika, akár a nemzetgazdaság, akár a tudományok és művészetek világát tekintjük, óriási haladást tett.

A nyelvképesség is nagyon élesen elhatárolja az embert az állatvilágtól. Az emberi nyelv, a beszéd tárgya nem szorítkozik pusztán az érzéki adatok körére, hanem az eszmékre, a tiszta észigazságokra is talál kifejezést. Beszél az anyagtalán tárgyról, törvényekről és vajjon a legfelsőbb rangú állatok legalább átmenetileg megközelítik-e? A legműveletlenebb népek nyelvében is a szavak legnagyobb része észszerű maga a nyelvszerkezete finom és esetleg igen gazdag. Egyedül az ember képes felemelkedni az érzéki világ szűk körén, egyedül az ember ismeri meg a jó, az igaz, a szép eszméit, elvon, különböztet, összehasonlít, a részeket ismét synthesisben egyesíti, ítéel, következtet, törvényeket állapít meg, célokat tűz ki, keresi az okokat, s midőn kifürkészi a természet törvényeit, uralma alá hajtja a nagy természetet.

A pozitívizmus az értelmi, erkölcsi és érzéki tehetségek közt fenforgó lényeges különbségeket tagadja, holott az ismeret kettős rendjét áthidalhatatlan űr választja el egymástól. Nem tagadjuk, hogy az érzéki ismeretek az értelmi működés előző feltételei, hogy az értelmi működések a testi szervektől függnnek és hogy minden értelmi működést az érzéki szervek működéseinek kell megelőznie, s ezért az ép és egészséges szervezet az értelmi képességeket is befolyásolja s viszont, de sem a frenologia, sem a képzettársulás, sem az evolúció nem magyarázzák meg a gondolkodás, az elmélkedés, összehasonlítás és ítéelés problémáit; nem magyarázzák meg, hogy olyan tárgyakat is megismerünk, amelyek külső érzékeinkre semmiféle ingert nem gyakorolnak, amelyek néha az anyagot positive kizárják (Isten, lélek), vagy ha nem zárják ki, mint pl. a létezés, a törvényszerűség fogalma, de anyagtalánok. Mikép fejtik meg a pozitivisták azt a mindennapi jelenséget, hogy az érzék tehetség az érzékfölötti javakat, amilyen pl. az igazság és az erény nemcsak megismeri, hanem egyenesen azokra törekszik, már pedig érzéki tehetség csak érzéki javakat kívánhat. Igaz, hogy az értelem legközelebbi tárgyai az anyagi dolgok, hogy első eszméinket az érzékiség útján szerezzük, és eszméinket érzéki képekbe iparkodunk öltöztetni, de az is igaz, hogy vannak eszméink, amelyek érzékeink alá nem esnek, sőt amelyekről érzéki képet nem is alkothatunk (pl. a halhatatlanság).

Az a törekvés, mely a semmiből az anyagot, a legelemibb szervezetet az anyagból, az összetett reflexműködést az egyszerűből, az öntudatlan reflexműködésből az öntudatot, a gondolatot (mely mint indító ok akarattá, tehát erővé válik) akarja kimagyarázni: felületességre és logikai könnyelműségre vall. A semmit az első tömecsőtől, ezt az első sejtőtől, az élő sejtet az érzőtől s így tovább a tömecsök oly szervezkedéséig, amely már a gondolat hordozására alkalmas, (lépcsőnkint) oly

mérhetetlen űr választja el egymástól, mely semmivel sem kisebb annál, mely a létet a nem léttől elválasztja. Megengedjük azonban, hogy ezen kérdések a természettudományokra vonatkozólag közönbösek, de magára az emberre nézve óriási jelentőségűek.

Az átöröklés, mely (Darwin szerint) a szervi módosulásokat közvetíti, a tanítványok szerint már a fogalmakat és az eszméket is átszármasztatja: egyszerű hipotézis, amelyet a tények, eredeti körvonalaiiban is csak alig-alig, végső kifejtésében pedig éppen nem igazolnak. (E tekintetben Darwin is úgy járt mint Gall: a tanítványok egyiknek úgy mint a másiknak nyakára nőttek. Gall és Darwin az eredeti forrásból merítettek. A tanítványok az ő műveikből, a későbbiek pedig a tanítványok tanítványainak munkáiból dolgoztak, s addig következtetgettek, míg végre a mesterek munkájából alig maradt meg egyéb, mint a titulus és az inscriptio. Így jártak a remekjogászok művei és a kánonjogi gyűjtemények is. Addig másolták, commentálták, glossálták az eredetit, míg azt az eredeti formájából teljesen kivették, úgyhogy a későbbi korszakok tudósainak óriási fáradozásukba került, a szöveget a becsúszott hibáktól megtisztítani (Pseudo-Isidor). A mester még közel jár az igazsághoz, úgyhogy az eltérés alig észrevehető. A későbbi nemzedékek mindig jobban eltávolodnak, utóbb már oly messze járnak az eredeti gondolattól, hogy a tévedés kézzelfoghatóvá válik. (Ha az egy fokos szög szárait a végtelenségig meghosszabbítjuk, a különbség, mely a kezdetnél csak alig feltűnő, végtelenné növekszik). Az emberiség fejlődését vagy hanyatlását nem annyira biológiai, mint inkább erkölcsi befolyásokra és a milieu átalakulására kell visszavinnünk. Hol vagyunk ma, ha „a római barbarizmus érczlába” az Archimedes nevéhez fűződő kultúrát, Ctesibiusnak és nálánál nagyobb tanítványának Heronnak fizikai főiskoláját el nem tiporja? Mily magaslaton járna az orvostudomány, ha Galenus tudásának kincseit megőrzik és átszármasztatják? Ha a fejlődés folyton előretörő, hogyan magyarázhatjuk meg a népek degenerációját. Dr. Ratzel kimutatja, hogy a hajdani kereszténység maradványai ma több helyen mint fétisek szerepelnek. Herbert Spenser is azon véleményének ad kifejezést, hogy „a most élő legalacsonyabb műveltségű vadnépek sem tűntetik fel az embert eredeti állapotában, mert a vadság állapotát magasabb műveltség előzhette meg”. „A hinduk több ezer évvel ezelőtt a filozófia szédítő magaslatain jártak, most sok helyen majom- és tehéntisztelet dívik”. A maorikra vonatkozólag olvasom: „A régi templom- és szobor-maradványok a hajdan létezett nagyobb kultúráról tanúskodnak, miből kitetszik, hogy ez is egyike ama népeknek, melyeknél a szellemi és erkölcsi hanyatlás kimutatható”. (Lásd az idézetteket és a kérdést bővebben Kozáry Gyula: „Korunk bölcselete”. 1892. 243. 1.) Az átöröklés tehát nemcsak a haladásnak, hanem a visszafejlődésnek is tényezője, de csak bizonyos nemzedék-soron keresztül, mert a természet visszatörekszik az eredeti típusokra és a járulékos tulajdonságok csak négy-öt nemzedéken át tartják fenn magukat, azon túl gyengülnek és végre eltűnnek. Az átöröklésnek tehát az egyének életében lehet káros, lehet jótékony befolyása, de az emberiség életében nem játszik oly

fizikai jelenség⁷⁾, melynek megvan a maga székhelye és

döntő szerepet, mint a pozitivisták állítják. A természet, mint mindenütt, itt is korlátozza az egyes tényezők túlsúlyra vergődését. Az átöröklés jelentőségét (az értelmiség rendjében) a pozitívizmus által jelzett méreteken nem fogadhatjuk el, s ugyanazt mondhatjuk, amit a biológiai sajátosságokra vonatkozólag, hogy az esetek pro is, contra is bizonyítanak.”

⁷⁾ „Die naturwissenschaftliche Rechtsschule huldigt nicht mehr dem ebenso bequemen, als illogischen und unbescheidenen Auskunftsittel* subjectiven Phantasmagorien die Bedeutung von Axiomen zu vindicieren. Da sie auch das Bewusstsein als ein natürliches Phanomen betrachtet, folgt sie auch hinsichtlich der Beurtheilung der Bewusstseinszustände einzig nur der Fährte der exacten Naturforschung, deren Beobachtungen und Erkenntnisse sie mit gewissenhaftem Eifer studirt.” W. 236. 1.

Az öntudat is a léleknek bizonyos feltételekhez kötött megnyilatkozása. Megvan a maga biológiai és a természet-tudományi módszer szerint megvizsgálható oldala. A pozitívizmus soha nem akarja meglátni, hogy az éremnek két lapja van. Rendesen belemerül az egyik megvizsgálásába, aztán a másikat egyszerűen letagadja. A pozitívista büntető-jogászoknak nagyon is érdekükben áll, hogy az öntudatot lehetőleg devalválják, mert csak a tudatos és egyúttal szabadon akart cselekményekért büntethetünk. Ezért következetesen megtámadják az emberi (és beszámítás alá eső) cselekmény mind a három jegyét s azt mondják, hogy a bűn csak néha s akkor is csak a legcsekélyebb részében tudatos, de soha nem szabadon akart cselekménye az embernek. Ez ellen tiltakozik az öntudat, amely arról számol be, hogy mi igen sokszor tudjuk, hogy mit teszünk, s amit teszünk, azt a leggyakrabban szabadon akarjuk vagy legalább is akarhatjuk. Ezért haragusznak ők az öntudatra. Az öntudat ellen azonban nincs és nem lehet felelősség, s ha a pozitívista öntudat másról tanúskodik, nem tartozunk saját öntudatunk bizonyosságát kevesebbre becsülni, mint a másét. Cselekedjék mindenki a maga legjobb (lelkiismerete) tudomása szerint.

„Az öntudatra vonatkozólag némelyek szerint az öntudat azonos a megismeréssel, Wundt az akarattal azonosítja, Fichte reflexiónak, Leibnitz apperceptionnak stb. mondják. Ám a lelki tevékenységek az öntudat tényei, tehát az „én”-nel nem azonosíthatók. Az öntudat nem lehet érzés, mert érzést alany nélkül nem gondolhatunk. A megismerés, az érzés, az emlékezés az alanyi állapot változásai, nem pedig lételének okai. Az „én” a tünemények alanya, állandó létezés, minden gondolkodás, érzés

és akarás hordozója. A megfigyelés az „én” állandóságáról, folytonosságáról és azonosságáról s a többi „én” egyneműségéről tanúskodik. Az „én”, nem hipotézis, nem is valamely indukció eredménye, hanem a közvetlenül adott tény. Az „én” a tények összekötő kapcsa. Amit az elvonás különbözőnek tüntet fel, az én egységbe foglalja. Midőn azt mondom gondolkodom, érzek, akarok, egyúttal azt is kimondom, hogy létezem, s ha értelmem elvonás útján szétbontja azt ami egységes, tudom azt, hogy a valóság egységes, hogy a gondolkodás érzés és akarás egységes alanya az „én”. Az „én” tehát létező valóság, a gondolkodás, érzés és akarás, az egységes „én” különböző megnyilatkozása. Az „én”-nel kapcsolatos tulajdonságokat és tüneményeket elvonás útján ismerjük meg. Az elvonás az értelem munkája. Elemezi és boncolja, részekre osztja azt, ami egységes, de tudnia kell, hogy az, amit elosztott, az a valóságban egységes. Az „én” nem a tapasztalás gyümölcse, hanem feltétele és egyúttal a tapasztalás első tárgya. Nem a tulajdonságok és a tünemények elvonásai, hanem az öntudat, az „én” a tapasztalás első tárgya, amely nélkül tapasztalásról sem szólhatnánk. Egyébiránt a pozitívizmus az öntudat körül sem egységes. Comte szerint a belső tapasztalatnak nincs értéke, Taine tagadja a külső tapasztalást. Mill pedig azt mondja, hogy „az öntudat ténye kimagyarázhatatlan”.

A pozitivisták egyrésze az öntudatot a szervezet és az átöröklés révén magyarázza, az „én” állományosságát pedig pathologikus jelenségek és az öntudat csalódásai alapján tagadják.

Érzékeink egyes esetekben téves információval szolgálnak az öntudatnak, tehát megbízhatatlanok, ha egy esetben tévednek, más esetben is tévedhetnek, vagyis érzéki tapasztalatainkra nem építhetünk. Ha a szervezet eredménye az öntudat, honnét az ugyanazonosság öntudata? Littré legrövidebben végez az ellenvetéssel és azt mondja, hogy a pozitív bölcsélet agyvelő nélkül nem ismer gondolatot és sem materialisztikus sem spiritualisztikus magyarázatot el nem fogad. Elég nekünk ha tudjuk, hogy a gép nem működik energia nélkül ... a többit ne keressük. Mások ellenben megkísérlik a magyarázatot, de az ugyanazonosság érzetét ki nem magyarázhatják a szervezetből, hisz az agyvelő állományának legkésőbb 25 nap alatt (Liebig) meg kell újulnia. Változatlan és azonos szellemi állomány nélkül tehát az ugyanazonosság jelenségét meg nem magyarázhatjuk. A pathologikus tényekből a nem pathologikus jelenségekre illő következtetést nem vonhatunk. Elvégre az indukciót is tényekkel kell ellenőriznünk. A kivételes esetek nem döntenek meg rendes esetekben megnyilatkozó szabályt. A pozitivisták minden erőlködéseik dacára se fogják elhithetni az emberiség józanabb felével, hogy midőn gondolkodó lényét, személyét, „én”-jét évek hosszú, során keresztül ugyanannak tudja, tévedett, hogy a külső tapasztalás nem létezik, testek nincsenek (szenzualista irány), vagy ha vannak, az ismeret körét túlhaladják. Egyes abnormális esetek az emberiség köztapasztalását meg nem döntenek. Mindegyiknek meg van a maga törvénye és magyarázata. Mit is mond Böhm, a magyar filozófus? Az egész világ az „én” vetülete.

szerve⁸⁾. Az ember nem lehet független a causalitás törvé-

A pozitivizmus tana is a pozitivista „én” vetülete filozófiai rendszer keretében, amely azonban más „én” filozófiai vetületétől ugyan sokban különbözik. Taine szerint megszerkesztve az ítéletet: A pozitivista „én”-je káprázat. Vetülete? Az is káprázat. Tehát maga a pozitivizmus, a kitemelő „én” sorsában osztozik. Erre építünk szolid büntetőjogot?

Hogy a pozitivista tudósok közt mily példás egyetértés uralkodik, azt már a fentiekből is láthattuk. Láttuk, hogy az öntudatra vonatkozólag nagyon is összekülönböznek. Más példákkal is szolgálhatunk. Hogy csak egyet említsek, amely azonban a legkényesebbek közül való: Blignière az indukciót alanyi és ellenállhatatlan kényszerűsége alapítja; Mill szerint az indukció az idő és a körülmények tapasztalaiból vont általánosítás, tehát objectiv, ugyanezen nézetet vallják Littré és Lewes; Taine szerint ellenben elvont és a priori. A pozitivizmust tulajdonképen nem is kellene megtámadni, mert hivei egymás közt örökös és engesztelhetetlen küzdelmet folytatnak és senki sem cáfolja meg Őket jobban, mint ők magukat. A pozitivizmus nem alkalmas arra, hogy reá bármilyen rendszert építsenek. A pozitivizmus és a természettudományok hivei megehetnek, hogy a való élet egyik felét következetesen mellőzik, de már a büntetőjog, mint gyakorlati tudomány ugyanezt meg nem teheti, a helyes büntető politikának pedig az egyéni öntudatok túlnyomó többségével is számolnia kell, s így a pozitivisztikus törekvések legfeljebb az átlóban és pedig csak elenyésző csekély mértékben érvényesülhetnek.

⁸⁾ „Der Sitz des Ichbewusstseins ist — nach Charcot und Krishaber — ein bestimmtes Nervenbündel, welches im hinteren Drittheile der inneren Kapsel eines der Hirnschenkel liegend, einen Knotenpunkt bildet, in welchem die gesammten centripetalen, aus dem Gehirnstamme nach der Gehirnrinde laufenden Leitungsfasern, sich kreuzend, zusammenkommen. Sobald dieser der Aufnahme sinnlicher Wahrnehmungen dienende corticale Knotenpunkt verletzt oder veröndert wird, verschwindet das Ichbewusstsein völlig, oder es wird ein ganz anderes, weil theils gar keine, theils ganz andere Wahrnehmungen, als die bisher gewohnten, auftreten, was darauf hinweist, dass sich unser Ichbewusstsein aus unsern sinnlichen Wahrnehmungen aufbaut und dass es somit die Aussenwelt ist, welche mittels des Sinnesreize unsere subjective geistige Welt gestaltet. Nicht nur verschieden geartete Sinneswerkzeuge, auch schon blosser Veränderungen der Hinüberleitung des Sinnesreize auf die Gehirnrinde,

nyétől⁹⁾, semmiféle szövet-folyamatra önálló befolyást nem gyakorolhat¹⁰⁾, tehát nem igaz, hogy magát irányíthatja¹¹⁾).

bringen einen ganz verschiedenen Vorstellungsablauf und Intellect und somit eine durchaus andere geistige Persönlichkeit zustande. Ein wie wenig verlässlicher Lehrmeister unser Bewusstsein bezüglich dessen ist, was sich in unserem Körper abspielt, geht wohl deutlich genug aus dem Umstande hervor, dass es von den unzähligen, sich fortwährend in uns vollziehenden wichtigsten Lebensfunctionen, solange nicht etwa eine schmerzliche Störung derselben eintritt, fast gar nichts bemerkt und somit auch fast gar nichts mitzuteilen vermag, so dass uns die wunderbaren Stoffumsatz-Ereignisse, welche ohne Unterlass in unseren Geweben stattfinden und die in Wirklichkeit unser eigentliches Leben ausmachen, sozusagen ganz unbekannt bleiben.“ W. 293., 294. 1.

Ismét egy hipotézis. Ami pedig azt illeti, hogy az öntudat mily sok funkcióról nem tanúskodik, már említettük, hogy a természetben a célszerűség eszméjével lépten-nyomon találkozunk, s a célszerűség határa közt az öntudatban is rendszeresen fellép az, amire célunk megvalósítására szükségünk van. Az ösztönszerűség elvére nemcsak az organizmus tengeréleti működésében, hanem még az értelmiség világában is szükségünk van. Ha mindent látnánk, ami bennünk történik, az emberek munkára való képtelensége sokkal hamarabb és gyakrabban bekövetkeznék mint ma, kedélyvilágunk is oly zavaroknak volna kitéve, hogy azt kell mondanunk, miszerint valóságos szerencsének tekinthetjük azt, amit a pozitivisták felpanaszolnak: hogy az öntudat csak a legszükségesebbekről számol be, nevezetesen azon belső mozgalmakról, amelyekre az embernek a moralitás szempontjából elkerülhetetlenül szüksége van.

⁹⁾ „Auf Grund einer sog. „transcendentalen“, den Naturgesetzen entrückten Freiheit, angeblich in der Gewalt habe, un abhängig vom Causalzusammenhange der Natur, ganz selbstständig den Ablauf einer Reihe von Geschehnissen zu beginnen.“ W. I. 236. 1.

Az „én“, az individuum külön tényező, tehát öndetermináció esetén sem panaszkodhatunk a causalitás törvényének megsértéséről.

¹⁰⁾ „Das Bewusstsein, welches — wie alle Äusserungen des organischen Leben — auf Innervationsvorgängen beruht, ist durchaus nicht eine vom Körper abgelöste Kraft, oder das Vermögen eines selbstfindigen mysteriösen — „Seele“ genannten — transcendentalen Wesens, sondern bloss das Ergebniss und die Begleiterscheinung einer bestimm-

Gondolkodási világáról ugyanezt mondhatjuk¹²). Maga az

ten complicirten organischen Function, welcher ein Gewisses Wechselspiel der einzelnen Elemente und Complexe des Nervenmechanismus zu Grunde liegt, weshalb allé Bewusstseinsacte als eine nothwendige Folge stöflicher Vorgänge und die Modalitflten des sog. geistigen Lebens als die Produkte der Ernährungs- und Erregungszustände des Centralnervenapparates — beim Menschen alsó des Gehirnes — anzusprechen sind.” W. I. 248. 1.

Az öntudatnak, úgyszintén az öntudat kimaradásának is vannak materiális feltételei, ezt elismerjük. Más a causa és más a feltétel.

¹¹⁾ „Der Trugschluss, dass Individuen, blos deshalb, weil sie Dank ihrem überaus begrenzten Bewusstsein, ein klein wenig zusehen dürfen, wie sich einige Stoffumsatzgeschehnisse in ihnen abspielen die Macht habén müssen, solche Stoffumsatzgeschehnisse beliebig zu schaffen und den Ablauf der ihre Bewusstseinszustände bedingenden Factoren nach Gutdünken zu lenken, ist zu augenföllig.” W. I. 236. 1.

De hát miért kell látnia az embernek azokat a belső processusokat? Ennek okának kell lenni! Nincs más feltevé-sünk, mint az, hogy vannak bizonyos belső pszichikai mozgalmak, amelyről az embernek tudnia kell, míg az u. n. szövétváltozásokat nem látja, mert reá nézve teljesen közönbős, hogy az egyes tehetségek miféle fizikai és vegyi elváltozások, feltételek közt működnek. Elég ha a psychicum révén a physicumot akkor, ott és úgy működtethetjük, amikor, ahol és amint arra szükség van. Avagy a pozitivisták a pszichikai jelenségeket kísérő belső szövétprocessusokat látták? Ilyen a pozitív tudás? Csupa hipotézis?!

¹²⁾ „Behufs Hintanhaltung der vielverbreiteten Bewusstseinstäuschung, dass der Mensch der freiwillige Schopfer seiner Gedanken sei, wo er doch blos der gezwungene Ableser der sich unabhngig von seiner Willkür naturnothwendig auf seiner Gehirntafel einstellenden Vorstellungsbilder und subcorticalen Gewebeernshrungs-Reflexe (Gefühle) ist, fanden sich von jeher tiefer blickende Psychologen zu dem Hinweise veranlasst, dass man nach einer richtigeren Sprachweise, statt: „Ich denke” eigentlich weit besser: „Es denkt in mir” sagen sollte. Wie u. A. schon Fichte und Lichtenberg, kommt auch der Gehirnphysiologe Sigmund Exner wiederholt mit Vorliebe auf diesen Gedanken zurück. Wie er schon in seinem Vortrage „Ueber allgemeine Denkfehler” betonte, dass sich die Menschen des correcten Ausdrucks bedienen sollten: „Es denkt in mir« und „Es fühlt in mir”, so weist er auch in seinem neuesten Werke mit Nachdruck darauf hin. „Die geschilderten

idegmechanizmus olyan mint a zongora”), egyszerűen reflek-

Denkprocesse” — heisst es da — „laufen in uns ohne unseren Willen ab, ja können gegen unseren Willen ablaufen, und vollends die Resultate des Denkvorgangs sind von unserem Willen nahezu unabhängig. Ein Erregungszustand erzeugt nach den bestehenden Verwandtschaften einen zweiten Erregungszustand und so geht es fört, ohne dass wir wirklich einen eingreifenden Einfluss auf den Ablauf auszuüben pflegen. Ebenso sind viele Vorstellungen mit Lust-, andere mit Unlust-Empfindungen verknüpft und wir sind gegen diese Verknüpfung machtlos. Unsere Sprache würde den Thatsachen bessere Rechnung tragen, wenn sie statt des Ausdruckes „Ich denke“ den Ausdruck „Es denkt in mir“^M erlaubte. Der Eindruck, dass man handelndes Subject dabei ist, entstammt erstens der steten Association mit der Ichvorstellung, und zweitens dem Einflusse wirklicher Willensacte.“ Desjenige, was wir unser „Ien“ nennen, ist im Grundé nichts anderes, als das Bewusstsein der Erregungen einer gewissen Rindenbahnengruppe, welche, weil sie fást immer zugleich mit den anderen corticalen Erregungen in Mitthatigkeit versetzt wird und bei den gesammten corticalen Processen zumeist mitarbeitet, am Ende für die Ursache aller anderen, minder hflufig auftretenden Bewusstseinsacte gehalten wird. — Vom Standpuncte dieser in Vorschlag gebrachten sehr richtigen Ausdrucksweise „Es denkt in mir“ dürften die Stráflinge den Vertretern der Vergeltungsstrafe gegenüber wohl mit allém Rechte beanspruchen, dass nicht ihre, von übermdehtigen organischen Energieen unwiderstehlich unterjochte, arme leibhafte Person, sondern vielmehr jenes unpersönliche „Es“, welches anerkanntermassen in ihnen denkt, fühlt und Gedanken und Gefühle in Thaten umsetzt und entladet, gemartert werden solle!“ W. 255. 256. 1.

Hova pillantottak be az említett tudósok? öntudatukba, vagy physicumukba? öntudatunkat mi is megvizsgálhatjuk, ezt nemcsak biológus tudós, hanem más is megteheti. A biológia különben ezen a téren nem illetékes: „Ne sutor ultra” ... A tudományos tankönyvek nem számolnak be arról, hogy a belsönkben lefolyó tömeccsmozgalmakat miképp észlelhetjük. Ha a pozitivistáknak „az a gondolatuk támadt”, hogy nem szabad büntetni, a nagy többségben pedig „az a gondolat érlelődött ki”, hogy büntetés nélkül nincs szociális rend. A többség irányadó. Azok, akik folyton az anyagra hivatkoznak, azok még csak azt se mondhatják: „Vota non numeranda” az anyagi többségnek elemi szükségességgel győznie kell. Nem az ólomgolyó téríti ki a hegyet a helyzetéből, hanem viszont.

¹³) „Lásd a (4) alattiakat.”

tál a külső ingerekre¹⁴); a cselekmények ezektől és a somaticus állapotoktól függenek¹⁵). Az emberi cselekvés, akár tudatos, akár nem tudatos, reflex vagy akarat¹⁶), bizonyos, hogy minden körülmények között kényszer-cselekvés, s a tudatosságból semmi hasznunk nincs.)

VI. Az ember automata¹), magatartását természeti erők

Olyan az ember mint a zongora, amelyen nemcsak más, hanem az egyén maga is játszhatik.

¹⁴) „Es ist noch niemals einem Vernünftigen beigefallen, zu behaupten, dass Handlungen, als körperliche Bewegungsacte, von den körperlichen Zuständen des Handelnden unabhängig seien.” W. 283. 1.

„Qui nimium probat.” Befolyanak, de döntő szerepet csak akkor játszanak, ha az egyén hátravonul. A physicum elhatalmasodásában az egyénnek is része van. Ez a szabály. A beteges állapotokban igaza lehet, de itt sem mindig. Ismerünk egyéneket, akiből a legnagyobb kinok se tudtak csak egyetlen „jaj”-szót kicsikarni, mások ellenben, ha csak a legkisebb baj szellője érinti őket, már halálra válnak és eget-földet betöltenek panaszaikkal. Azt mondja a magyar: embere válogatja.

¹⁵) „Eine ... Reflexbewegung.” W. 219. 1. lásd ») alatt

Csak abban az esetben engedjük meg, ha a pozitivisták magukról beszélnek, s csak addig, míg bűnöző magatartást nem tanúsítanak.

¹⁶) Lásd az ¹) alatti idézetet.

„Sobald die” ... „Einem allzu heftigen ...” „automatische Executoren ...” s i. t

Hát ez nem fatalizmus? Ha ez igaz, akkor égersünk el minden törvénykönyvet, minden morálist. Szerencse, hogy az emberek igen sokszor másképp beszélnek és másképp cselekednek.

¹) „Die bekannten epochemachenden Experimente haben zur Evidenz dargethan, dass der Mensch ein automatischer Executor derjenigen Vorstellungsreize sei, die von seinem Gehirn vorherrschend Besitz ergriffen und sich zu Fixationen und Zwangsvorstellungen gesteigert haben, mögen ihm dieselben nun mittels Suggestion von Aussen her durch Andere zugeführt werden, oder aber ihm durch den Ablauf seiner eigenen Gedanken vermittelt werden (Selbst-(Auto-)Suggestion). Da die That eine nothwendige Gedankenexplosion ist, wird der Staat vergebens seitens der Bürger gute Thaten erhoffen, solange er im Wahne der Willensfreiheit befangen, nicht durch eine vervollkommte

határozózáék meg²⁾), talán legjobban hasonlíthatnék az élesre töltött revolverhez³⁾; gondolatainak nem ura⁴⁾), legfeljebb

Volkserziehung dafür sorgt, dass in ihren Gehirnen edle Gedanken vorherrschen. Ein von niedertrechten Motiven Besessener kann natürlich nur Niedertracht verwirklichen." W. 315. 316. 1.

„Der Mensch ist ein Vorstellungs-Automat. In uns kommen und gehen Vorstellungsbilder, Leibesempfindungen, kurz Vorstellungen. Wir sind vielmehr diese Vorstellungen. Wir haben die Meinung, als würden wir den Lauf der Vorstellungen ihre Macht, ihren Einfluss feststellen, als wären wir die Lenker unseres geistigen Lebens. Aber wir sind machtlos und werden als Vorstellungen geschüttelt, wie Glasscherben im Kaleidoskop. Eine Erscheinung, in der die Thatsache, dass alles individuelle Leben Sache von Vorstellungs-Irradiationen ist, recht klar auftritt, ist die hypnotische Suggestion. Das suggerirte Wort erzeugt in uns eine Vorstellung. Nicht der Wille des Suggestirenden hat den Suggestirten beherrscht, das ertönende Wort wird im Hypnotisirten so folgenreich. Wie im Wachen die Nennung eines Ortes die Unternehmung veranlasst, dorthin zu gehen, so übt im hypnotischen Zustande, wo von anderen Vorstellungen, weil keine anderen da sind, keine Opposition ausgeht, eine suggerirte Vorstellung ihre Anregungen zu Gedanken und Bewegungen." Dr. Wahle: „Das Ganze der Philosophie und ihr Ende." W. 315. 1.

Csak ha a képzetek világára befolyhatok. Ezt még Wargha is elismeri. (L. alább.)

²⁾ „Wir Menschen folgen, wie alle beweglichen Körper, immerdar mit Naturnothwendigkeit der Resultante sämtlicher auf uns und in uns wirkenden Kräfte. Sobald wir uns dieser Resultante — die uns unsere Bewegungsrichtung aufdrängt und die wir daher sehr treffend „Beweggrund“^M nennen — bewusst sind, fühlen wir uns ganz deutlich von derselben hingerissen; wenn wir uns derselben jedoch nicht bewusst werden, wahren wir, dass wir die freie Wahl haben, jede beliebige Bewegungsrichtung einzuschlagen, für welche unsere Muskelkraft ausreicht. Das hochtrabende Wort „Willensfreiheit“ heisst, sobald man es mit schuldiger Bescheidenheit auf seine wahre richtige Bedeutung zurückführt, daher nichts anderes als: „Unkenntniss des Beweggrundes“.

Csak ezen erök abszolút determináló hatalma ellen tiltakozunk, jóllehet kivételes, bár nem a moralitás belső világában, az abszolút determinációt is el kell fogadnunk.

³⁾ „Auch die Menschen sind, bildlich gesprochen, nichts anderes, als eine Art ambulanter Pulverthürme, oder scharf geladener Revolver, welche, wenn nicht die gehörigen Vorsichtsmassregeln getroffen werden, nur allzuleicht schädigend explodiren, und zwar noch um gar vieles leichter, als die wirklichen Pulverthürme und Revolver, weil die Menschen mit intensiver Empfindung begabt, lebendig umherwandeln und

im wimmelnden Gedrange gegenseitig gar oft hart an einander gerathen und auch sonst durch mannigfache Hindernisse hir und her gestossen werden.- W. 323. 1.

Felnőtt egyénnél elvárhatjuk, hogy az akarat, mint a fegyveres őr, folytonos éberséggel őrt álljon. A revolver-féle hasonlat nem rossz, a reakció, tehát a kisülés el nem marad, néha azonban olyan formán, hogy akit követ dobálnak, reakciókép kenyeret dob vissza cserébe.

⁴⁾ „Ist der Mensch etwa im Stande, sich auch die leiblichen Unterlagen, die seine physiologischen Zustände bedingen, jeden Augenblick beliebig zu geben, oder hat das Bewusstsein des Menschen nicht vielmehr — wie Fichte sagt — „nur das Zuschauen bei seinen Handlungen?“ Die denkfähigsten Menschen haben an sich selbst die besten Erfahrungen gemacht, wie wenig der Mensch Herr seiner Gedanken sei; darum meinte Lichtenberg — dem „die Vorstellungsbilder, wie Fischlein, dahergeschwommen kamen“ — das man statt: „Ich denke“, wohl besser sagen sollte: „Es denkt“, wie man „Es blitzt“ zu sagen pflegt. Demselben Gedanken hat neuester Zeit der Physiologe Sigmund Exner wiederholt entschiedenen Ausdruck gegeben. (Vgl. Studie II.) Auch Pascal, Goethe, Hoffmann, Jean Paul und besonders Dante — der in Gedanken versinken, oft plötzlich erstaunt ausrief: „O gentil pensiero!“ — bekannten sich dazu, dass sich ihnen häufig in höchst überraschender Weise die befremdendsten Gedanken aufgedrängt haben. Auch für das Auftreten der Gedanken, welches durch die Blutrührung der betreffenden Vorstellungsherde bedingt ist, gilt der altbewährte physiologische Grundsatz: „Ubi affluctus, ibi irritatio.“ (Wo der Blutstrom, dort die Erregung.) Der berühmte Pariser Arzt Dr. Nelaton hat hiefür einen sehr handgreiflichen Beweis durch das nach ihm „Nelatonisieren“ benannte Verfahren geliefert, wobei Ohnmächtige dadurch, dass man sie in niedrige Kopflage bringt und das Blut also nach ihrem Gehirn gelenkt wird, wieder zum Bewusstsein gebracht werden. Herbart, Goethe und Lichtenberg und viele Andere haben an sich selbst erprobt, dass sie liegend, oder aber aufrecht stehend, ganz andere Gedanken hatten und verschiedener Meinung waren. Dr. Comb hat ein Gleiches an vielen seiner Patienten beobachtet. Und hat etwa nicht schon jeder Erwachsene die alterierende Wirkung irgend einer Narkose auf seine Gedankenthätigkeit bemerkt? Wenn wir aber so wenig Herren unserer Gedanken sind, wie waren wir es bezüglich unseres Willens, der doch nur die Consequenz, die Resultirende derselben, der doch selbst nur eine intensiv fixirte Doppelvorstellung (Angriffs- und Zielvorstellung) ist?“ W. 317. 1.

Bizonyára megtörténik, hogy a gondolatok öntudatunkba valósággal feltolakodnak, de gondolkodásunknak mégis irányt szabhatunk s a jelentkező idegen gondolatokat visszazoríthatjuk. Ez a tapasztalás tanúsága. A pozitivistáknak csak

annyit tehet, hogy agyát nemes gondolatokkal benépesítheti⁵). A metafizikai kifejezéseket: ész, értelem, akarat, stb. egyszerűen el kellene hagyni⁶). Az embernek nemcsak hogy abszo-

részben van igazuk. Bizonyos tekintetben még ezekért az önkénytelenül jelentkező gondolatokért is felelünk, s részben ezek is karakterizálnak bennünket. Ha azonban az álom világról van szó, elismerjük, hogy sokkal kevesebbet tehetünk, ámbár nézetünk szerint módunkban van bizonyos irányokat még álmainkból is kizárni, de ez már nehezebb feladvány.

⁵) Lásd 0 idézetet.

Ott ugyancsak az állami nevelésről van szó, de másutt már az önnevelésről is olvastunk. Ez azonban már a pozitivisták ellen bizonyít.

⁶) „Die modernen, auf den exacten Forschungen der Gehirn-Anatomie und Physiologie gründende Psychologie und Psychopathologie gewöhnt es sich mit jedem Tagé mehr ab, mit gewissen aus der Epoche metaphysischer Speculation datirenden phantastisch construirten Seelenvermögen und willkürlich gebildeten illogischen Begriffen und bedeutungslosen leeren Namen zu hantiren, welche wohl reiche Oelegenheit zu geistreich klingenden schönrednerischen Raisonnements bieten, die jedoch anstatt aufzuklaren, nur noch weit mehr geeignet sind, das Verstandnis der einfachen, lediglich auf Anziehung und Abstossung der Nerven-Zellen und Molecüle beruhenden Naturgesetze der Bewusstseinsvorgänge merklich zu erschweren. Sehr richtig sagt diesfalls Hippolyte Taine: „Man muss die Worte Vernunft, Verstand, Willen, persönliches Vermögen und selbst das „mch“ beiseite lassen, wie man bereits die Worte: Lebenskraft, Heilkraft, vegetative Seele, beiseite geworfen hat; das sind literarische Metaphem; sie sind sehr bequem, um kurz und summarisch allgemein Zustflnde und Wirkungen auszudrücken. Was jedoch die physiologische Beobachtung im Grundé des lebenden Wesens wahrnimmt, das sind lediglich Zellen verschiedener Art, die elner spontanén Entwicklung fähig und in der Richtung ihrer Entwicklung durch die Concurrenz oder den Antagonismus ihrer Nachbarn bedingt werden.“ W. 407. 408. 1.

De nemcsak a jelzett kifejezéseket, hanem azonfelül még nagyon is sokat törölnünk kellene, ha a szótárakat a pozitívizmus exigenciái szerint akarnók megreformálni. Ez azonban valószínűleg csak amolyan „pium desiderium“ fog maradni, mert mielőtt ezt tehetnők, az emberek gondolkodásmódját is át kellene gyúrnunk. Ami a kereszténységnek sikerült, azal egyetlen bölcseleti rendszer nem dicsekedhetik.

lút szabad akarata nincs⁷⁾, hanem egyáltalában nincs akarata⁸⁾. Meynert⁹⁾. Képzeteink fölött nem rendelkezünk¹⁰⁾,

⁷⁾ „Könnte es wohl eine gesellschaftliche Ordnung geben, wenn die Menschen von der Laune ihrer freien Willkür, statt von den Gesetzen ihrer vernünftigen Natur beherrscht wären? Müsste nicht der Mensch — wie Herbart betont — um der Sittlichkeit willen, sobald wie möglich, den absolut freien Willen wieder loszuwerden suchen? Der Mensch mag sich immer thöricht für den Gebietenden halten, er ist und bleibt immer nur der Gehorchende und ist nach dem Aussprüche Spinoza's — gerade so frei, „wie ein geworfener Stein, welcher, falls er Bewusstsein hatte, desgleichen glauben würde, aus eigener Macht zu fliegen —“ welchem Oedanken auch der Philosoph Péter Bayle Ausdruck verlieh, indem er den Menschen „eine sich frei wahnende Wetterfahne“ nannte. Sehr richtig sagt Alois Riehl: „Nicht nur die theoretische Auffassung des Handelns unserer Mitmenschen, auch unser praktisches Verhalten gegen sie, richtet sich gSnzlich nach der Ueberzeugung, dass ihr Wollen causal bedingt sei. Was würde aus der Kraft des Erziehers und des Staatsmannes werden, welchen Schutz könnte die Strafrechtspflege gewahren, wenn der Wille eine Ausnahme von dem Causalitätsgesetze bilden sollte! Wie wollten wir einem freien Willen mit Zumuthungen beikommen, oder ihn mit Motiven beeinflussen? Die praktischen Erfolge der Erziehung und Politik, der thatsächliche Schutz, den wir der Verwaltung des Strafrechtes verdanken, sind ebenso viele experimentelle Beweise der Unfreiheit des Willens.“ W. 341. I.

Ki beszél abszolút szabadságról? Aztán nem jut eszükbe a pozitivistáknak, hogy talán a világegyetem is ilyen kidobott kő, s ha igen, hát kinek a kezéből repült ki? Továbbá nem látjuk-e, hogy minden nevelő csak percentekre dolgozik s az egyéniségen akárhányszor még a legértelmesebb munkásság is megtörik. A nevelő csak reméli a jót, de munkájának eredménye nagyon is bizonytalan.

⁸⁾ „Der von unwandelbaren Gssetzen beherrschten Natur keinen den Causalitätszusammenhang der natürlicher Geschehnisse durchbrechenden freien menschlichen Willen geben könne.“ W. 99. I.

Az ember a természettörvényeit céljai elérésére s a maga javára fordíthatja.

⁹⁾ „Der gewollte Act ist sonach die von einer Zielvorstellung begleitete bewusste Körperbewegung. Wo die Zielvorstellung mangelt, ist sog. Abulie vorhanden, d. i. ein willenloser Zustand, wo man entweder gar nicht weiss, was man thut, oder doch nicht, warum man es thut. „Wir halten“ — sagt Meynert — „das Ziel (Motív) unserer Gedanken und Bewegungen für Wollen. Wo das Motív fehlt, verschwindet daher das Wollen, erlischt die Erscheinung der Freiheit, welcher wir die Rich-

tung des Gedankenablaufes zuschreiben". Wir setzen einen gewollten Act, eine Handlung, wenn wir einer bestimmten Bewegungstendenz unseres Körpers folgen, deren Ziel wir kennen; folgen wir jedoch einem bewusstgewordenen Bewegungsreize, ohne uns seines Zieles bewusst zu werden, lösen wir eine ungewollte Muskelcontraction, eine blosse That aus." W. 440., 441. 1.

A cél képzetének az öntudatban való feltépése és az akarás két különböző mozzanat, amelyek nincsenek mindig elválhatatlanul összefűzve. Minden emberi cselekvésnek megvan a maga célja, s ha a cél képzete a tudat küszöbe alatt marad is, maga a cselekvés lehet tudatos és akart. Másrészt pedig akárhány esetben kimarad az akarás, jóllehet a cél elég világosan jelentkezik az öntudatban. Egyébiránt nem tagadjuk, hogy az emberi cselekvésnek a „cognitio, voluntas, libertás” szempontjából, ezerféle változata van, s hogy a képességek igen sok esetben potenciális állapotban maradnak.

¹¹⁾ Lásd az ¹⁾ alatt idézetteket.

„Der unselige, trotz seiner Augenfälligkeit noch so verbreitete Irrthum, dass der Mensch, weil er in einem beschränkten Masse zusehen darf, wie gewisse Gehirnreize als Vorstellungen in ihm auftreten, sich aneinander reihen, anschwellen und sich entladen, darum auch schon über die Macht verfüge, eben diejenigen Vorstellungen auftreten, sich verbinden, anschwellen und sich entladen zu lassen, welche ihm, oder anderen Befehlenden gerade béliében, allé anders gearteten, thatsflchlich in ihm vorhandenen aber brach zu legén oder völlig zu verbannen, muss als eine logische Monstruositat endlich ganz und gar fällen gelassen und aufgegeben werden, wenn es überhaupt jemals dazu kommen soll, dass die bisherige phantastische, vom Aber- und Wunderglauben durchsetzte Auffassung der Bewusstseinsphlnomene, einer wissenschaftlichen, den erforschten Naturgesetzen entsprechenden Beurtheilung den Platz ráume.” W. 327. 1.

Az már a gyakorlat dolga, hogy némely képzetek állandóan fellépjenek. Így a mélyen vallásos lélek, minden cselekvését összeköti az Isten gondolatával. Általában elmondhatjuk, hogy minden embernél vannak bizonyos uralkodó gondolatok, amelyek minden egyes cselekményére több-kevesebb befolyást gyakorolnak. De hát miért adatott meg az embernek, hogy a belső világában befolyó események egy részét láthassa? Ennek a csodálatos képesítésnek semmi oka nem volna?

gondolataink in nobis sine nobis érelődnek ki bennünk¹¹⁾, az organizmusban működő erőknél pedig, akarva, nem akarva, de engedelmesséknél kell¹²⁾. Mindennek dacára a jövő eseményeire többé-kevésbé befolyhatunk¹³⁾. E tekintetben Ihering

¹¹⁾ „Viele Gedanken sind eben — wie die alten Casuisten sagten — „in uns, ohne uns“ („in nobis, sine nobis“) und überwältigen uns mit elementarer Gewalt, obwohl sie „ein fremder Tropfen in unserem Blute“ und durchaus keine Frucht unserer wirklichen Wesenheit sind“. W. I. 460. I.

Minden esetre nagy baj és már a tökéletlenség vagy a betegség jele, ha némely gondolatok tudtunkon és akaratunkon kívül annyira elhatalmasodhatnak bennünk, hogy ellenállhatatlanul magukkal ragadnak bennünket. Az eset gyakorlatai, de inkább csak kivétel számba jön. A tökéletességre törekvő ember világában nem így alakulnak a dolgok.

¹²⁾ „Vom Standpunkte der exacten Naturforschung ist die Controverse der menschlichen Willensfreiheit bereits völlig gegenstandslos geworden. Die moderne Physiologie laugnet nicht blos den „freien Willen“, sondern sie laugnet auch den Willen überhaupt in dem bisherigen Sinne einer selbständigen Kraft und eines ganz besonderen Seelenvermögens“. W. 310. I.

„In allen Handlungen ist ein gesetzmässiger, durch die anatomischen Einrichtungen des Körperes mit Nothwendigkeit beschränkter Verlauf und die Annahme einer besonderen geistigen Kraft, wie des Willens, neben dem Empfinden und Denken, ist ebenso überflüssig, als unzulässig.“ Virchow.

Magyarázatul idézi Virchowot. Említettük, hogy fiziológiai szempontból, helyeseljük azt az irányt, amely minden biológiai jelenségnek tisztán természetes magyarázatára törekszik. Ámde a biológia a maga területén belül sem nem állíthatja, sem nem tagadhatja az akarat létezését. E kérdés eldöntésére nem illetékes. Az öntudat ténye sem kerülhet a természettudós laboratóriumába, eszerint következetesebbek voltak azok, akik az öntudat létét is letagadták, mint azok, akik elismerik ugyan, de azt is tisztán biológiai jelenségnek minősítik. Az öntudatban fellépő mozzanatokot egészen más módszer szerint kell elbírálnunk.

¹³⁾ „Sie behaupten durchaus nicht, dass die Menschen einzelne künrange Geschehnisse nicht in gewissem Masse zu beeinflussen vermögen. Im Gegentheile, die Menschen vermögen diesfalls sehr viel, doch gewiss niemals etwas gegen die Naturgesetze, deren Wirksamkeit

is tévedett, Schopenhauer ellenben az igazságot hirdette¹⁴). Az akarati szabadság tétele atavisticus tévedés, efféle szabad-

sie weder ihren eigenen Organismus, noch irgend etwas ausser ihnen, jemals zu entziehen im Stande sind. Wo ihr Intellect, die Aussenwelt absichtlich wer&ndernd, thatig wird, geschieht dies immer nur dadurch, dass sie der Natur die Bedingungen ablauschen, unter welchen gewisse Stoffverflnderungen eintreten und indem sie sodann die n&thigen Pr&missen neben einander setzen, bis diese, im Sinne ihres Vorhabens, (?) den Naturgesetzen gemass wirksam werden. Aller Arbeit und selbst all&en sogenannten originellen Erfindungen liegt einzig nur dies menschliche Thatigkeit zu Grund&e. Die Thatsache aber, dass der Mensch als&o th&atig wird, ist auch ein an Naturgesetze gebundenes Geschehniss und das nothwendige Resultat seiner Gehirn-Function, doch durchaus nicht etwa seines freien Willens und eines von seinen Nervenreizen unabh&angigen Entschlusses." W. I. 323. I.

A biológusnak a j&ov&ot is le kell tagadnia, ha k&ovetkezetes akar maradni. A j&ov&obe bel&atni, illet&oleg a j&ov&o esem&enyeket el&ore l&atni, a természettudományi m&odszer szerint lehetetlen. A természettud&os a t&ort&enelmet is vesse ki a tudományok concertj&eb&ol, mert az &o felfog&asa szerint az is megvizsg&al hatatlan, illet&oleg ellen&orizhetetlen m&odszerrel dolgozik. Ha minden sz&uks&egk&ep t&ort&enik, hogyan folyhatunk be a j&ov&ore? Ez a befoly&as is sz&uks&egk&epi? Mi&ert mondja akkor, hogy tervszer&uleg befolyhatunk? Hogy ez a befoly&as t&orv&enyekhez &es felt&etelekhez van k&otve, azt mi is elismerj&uk.

¹⁴) „In diesen Fehler verfiel mit vielen Andern auch Ihering. (hering erkennt zwar an, dass das „Gesetz vom zureichenden Grund&e“ keine Ausnahme zul&asst und dass nichts in der Welt unverursacht, von selbst (causa sui) geschieht. Eine Freiheit des Willens in dem Sinne, dass sich der Wille spontan ohne irgend einen treibenden Grund in Bewegung setzen k&onnte, w&fre — wie er sich ausdr&ckt — „der M&unchehausen, der sich selbst beim Schopfe aus dem Sumpfe zieht.“ Doch der zureichende Grund — meint er — sei beim Menschen anders geartet, als in der Natur, indem er sich in der Natur als Ursache, causa efficiens, beim Menschen aber als Zweck, causa finalis, geltend mache. Ihering unterscheidet hienach ein die Natur beherrschendes „mechanisches“ und ein lediglich den Menschen vorbehaltenes „psychologisches“ Causalit&atsgesetz. Das mechanische Causalit&atsgesetz lautet nach ihm: Keine Wirkung ohne Ursache, das psychologische: Kein Wollen ohne Zweck. Insoferne als der menschliche Wille nicht dem mechanischen, sondern bloss dem psychologischen Causalit&atsgesetze unterworfen ist, halt er ihn f&ur frei. Doch diese Scheidung der Causalitat in eine mechanische und psychologische ist offenbar ein metaphysisches Himgespinnst“

ság nem létezik.¹⁵⁾ Már a szuggesztió is megdőnti az akaratelméletet¹⁶⁾. Akik pedig a választásra hivatkoznak, ne feled-

„Die Behauptung vieler Kriminalisten, dass die Frage, ob der menschliche Wille frei sei, immerdar ein unlösliches Problem bleiben werde, ist offenbar eine behufs Aufrechterhaltung des Vergeltungsdogmas aufgestellte tendenziöse Ausflucht. Im Gegentheile, die Unfreiheit des menschlichen Willens darf bereits den naturwissenschaftlich erwiesenen Wahrheitssätzen beigezählt werden. Schoppenhauer sagt in dieser Beziehung (Grundlagen der Ethik S. 174): „Hobbes zuerst, dann Spinoza, dann Hume, auch Holbach und endlich am Ausführlichsten und Gründlichsten Priestley, hatten die vollkommene und strenge Nothwendigkeit der Willensacte bei eintretenden Motiven so deutlich bewiesen und ausser Zweifel gestellt, dass sie den vollkommen demonstirten Wahrheiten beizuzählen ist: daher nur Unwissenheit und Roheit von einer Freiheit in den einzelnen Handlungen des Menschen, einem liberó arbitrio indifferentiae, zu reden fortfahren konnte”. W. 337. 1.

A determinizmus tudományos bebizonyításáról mit sem tudunk, a kétely eloszlatására pedig nincs szükség, s ha ilyenek vannak, azok legfeljebb a szabadság határaitra vonatkoznak. Ha Ihering a célok kitűzésébe helyezi a szabadság súlypontját, részünkről egy mozanattal előbbre tesszük azt, s jóllehet az egyén a cél kitűzésében is szabadságát gyakorolja, mégis a célok közül való választásnál, tehát már előbb mint a célt kitűzzük, előtérbe lép az akarat szabadsága. Ily értelemben és az idézetek szerint, megengedjük, hogy Ihering is tévedt, anélkül, hogy Schoppenhauerrel egyetértenénk.

¹⁵⁾ Lásd ¹⁰⁾ és több helyen.

Azt hisszük, hogy az a felpanaszolt emancipatio sohasem fog sikerülni. Az emberiség nem fogja magából kidisputáltatni azt, amiről közvetlen meggyőződése van, s amire vonatkozólag mások tanúságára nem szorul.

¹⁶⁾ „Das wichtigste Merkmal des Schlafwandeln aber, welches gleich ganz besonders geeignet ist, den Wahn der menschlichen Willensfreiheit vollständig aus dem Sattel zu heben, ist die, vornemlich während des kataleptischen Stadiums eintretende Erscheinung der sog. Suggestion”. W. I. 396. I.

Tehát még a nyeregben ül? S most bizonyos kataleptizációs állapotban észlelt jelenségekből akarnak következtetni az egészséges egyén akaratára? Az abnormális állapotok megfigyelése bőséges tanúsággal szolgálhat az azokban sin-

jék, hogy ez is a causalitas törvényének van alávetve¹⁷⁾. Az erkölcsi jót a szabadság nélkül is szerethetjük, a rosszat pe-

lődő egyénekre vonatkozólag, de azon tanúságokat a normális egyén cselekményeire nem alkalmazhatjuk.

¹⁷⁾ Einige Strafruristen glauben in der That noch an eine unbedingte Freiheit des Willensschlechtweg, andere hingegen nehmen zwar Unfreiheit des Willens, doch Freiheit des Entschlusses an. Die letzteren gebén zwar zu, dass der Wille als die „Fähigkeit zu wollen“ durch Motive in Thatigkeit gesetzt werde; das Wollen selbst aber, d. i. die Wahl, das eine, oder das andere der auftretenden Motive zu verwirklichen — meinen sie — unterliege keinem Causalitftsgesetze, sondern stehe in dem Béliében des Subjectes. Gegenüber den Vertretern dieser letzteren Ansicht — die sich in geradezu komischer Weise bemühen, noch ein letztes winziges Restchen der von altersher geträumten menschlichen Omnipotenz, von der universellen Herrschaft der Naturnothwendigkeit frei zu haltén, indem sie zumindest im Rahtnen der anerkannt naturnothwendig auftretenden Motive eine „Freiheit des Entschlusses“ construiren möchten — muss vor Allém darauf hingewiesen werden, dass sie einerseits etvas „Willen“ nennen, was in Wahrheit erst ein blosser „Willensreiz“ ist, und dass sie andererseits etwas nicht qiehr „Willen“ nennen, was eigentlich erst „Wille“ ist, denn ein concreter Wille kömmt ja erst mit den Entschlusse zum Dasein, und vor letzterem gibt es wohl Willensreize, Willenstendenzen, jedoch keinen „Willen“ in dem hier einzig ausschlaggebenden Sinne eines entschiedenen bestimmten Wollens. „Ich will erst wirklich“ — bemerkt sehr richtig Bfinger — „wenn ich zu handeln beginne, d. h. wenn der Innervationsstrom sich vom Gehirne aus zu ergiessen beginnt. Das Abwägen der Motive in Ansehng der flusser Handlung falit nicht in den diese Handlung umfassenden Willensact hinein, sondern in die Vorstellung.“ Was wir unseren Entschluss nennen, ist bloss das Gewahrwerden des concreten Ergebnisses der naturgesetzlich sich vollziehenden Leistung unseres corticalen Schlussbögen-Apparates. (Meynert.) Anders sich verzweigende und mit einander verbundene Schlussbögen, anders emShrte Rindenbahnen, eine andere Blutcirculation in den einzelnen Gehirnpartieen — und unser Denken und Wollen ist sofort ein grundverschiedenes. Wenn wir nicht anders wollen können, als auf Grund von Motiven, so könnten wir uns nur in dem Falle frei selbstbestimmen, wenn wir uns beliebige Motive gebén könnten, was Niemand vermag, weil das, was man Motiv nennt, ja nichts anderes ist, als das Bewusstsein von gewissen, mit Naturnothwendigkeit in uns auftretenden, nach Entladung ringenden Vorstellungsimpulsen und Bewegungstendenzen; die Freiheit des Entschlusses innerhalb einer Anzahl von naturnothwendig auftretenden Motiven aber — welche übrigs offenbar auch schon keine Willensfreiheit mehr ware — h&tten wir nur dann, wenn es von unserem Béliében abhinge, welches der uns reizenden Motive

dig gyűlölhøjük¹⁸⁾. Az akarat-elmélet az embereket önmaguk

wir als das siegreiche anerkennen und zur Verwirklichung zulassen wollen. Doch die Behauptung, dass es nicht von der physikalisch bedingten Reizstärke de Motive, sondern von unserem launischen Béliében abhängje, welches unserer Motive zum zieghaften werde, ist so eclatant unhaltbar, dass sie der erste beste näher in Betracht gezogene Fali schlagend zu widerlegen vermag." W. 329., 330., 331. 1.

Más az elhatározás és más az elhatározásra hívó inger. Nem a motívumok, hanem a motívumok közül való választás van a mi tetszésünkre bizva (amikor t. i. szabadságról szólnunk). (Az előbbieken bővebben). Hát a pszichikai causalitás?

¹⁸⁾ „Die Behauptung, dass das Sittlich-Gute ohne freien Willen undenkbar bar, ist nicht vernünftiger, als wenn man erklären würde, dass es keine Schönheit gebe, weil der Garstige nicht dafür könne, dass er unschön sei!" W. 1. 342. 1.

»Riecht die Rose normalen Menschennasen etwa nicht angenehm, und der Knoblauch unangenehm, obwohl jeder Vernünftiger weiss, dass diesen Pflanzen eine solche Eigenschaft weder zum Verdienst noch zur Schuld angerechnet werden dürfte". W. 1. 342. 1.

„Und falls er durch Fleiss und Selbstbeherrschung diese schönen Eigenschaften zur Ausreife brachte, ist die Ausdauer, solchen Fleiss und solche Selbstbeherrschung zu entwiccteln, etwa nicht auch eine seiner Organisation inhärente Kraft und eine besondere Naturgabe". W. 342.1.

„Doch diese unsere Verachtung muss sich eben auf solche hässliche Eigenschaften und l*haten beschränken und darf sich nicht — wie dies bisher leider zumeist geschah — auch auf die Menschen erstrecken, welche die Natúr oder eine ungünstige sociale Umwelt zu ihren beklagenswerthen Trágern und Executoren gemacht hat, gerade so, wie wir auch eine hflssliche Krankheit, den Aussatz oder die KrStze, nicht schön und appetitlich finden können, aber die Unglücklichen, die damit behaftet sind, doch gewiss nicht verachten dürfen". W. 1. 343. 1.

Csak nincs morális értéke annak, hogy a rózsa illatos? A cselekmény szépsége pedig morális értékességében rejlik (a mi szempontunkból). A szorgalom, az önuralom és a kitartás a rózsák életében ismeretlen fogalmak. Az egyén erőködése, buzgólkodása stb. ezek azon tényezők, amelyek a cselekvőt és a cselekményt fölemelik és dicséretre érdemesítik. Hogy az embert bűneiben sem szabad utálni, ezzel a pozitivizmus teljes 18 évszázaddal megkésott. Egyébiránt megjegyzem, hogy ha majd pozitivista apostolokat és martyrokat látunk, komolyabban megfontoljuk a pozitivizmus erkölcsi

és mások helytelen megítélésére vezette¹⁹⁾, s a szociális kér-

intelmet, egyelőre azonban azt hisszük, hogy a pozitívizmus idegen tollakkal ékeskedik.

¹⁹⁾ „Die Ueberzeugung, dass wir nicht willktrlich zu handeln, sondern durch unser Thun immer nur die momentan in uns vorherrschenden Energieen zu entladen vermögen, ist nicht nur kein Hinderaiss unserer moralischen Vervollkommnung, sondern ganz im Gegentheii, vielmehr eine nothwendige Bedingung derselben, gradeso wie auch der, desgleichen naturwissenschaftlich fundirten Ueberzeugung, dass ein gehörig entwickeltes Mitgefühl die corticale Höchstleistung, der Mangel desselben — rücksichtslose Selbstsucht — aber die tristeste Form der Idiotie darstellt, eine höchstwohlthätige moralisirende Bedeutung zukömmt. (Vgl. Studie V.) Diese beiden Ueberzeugungen sind nümlich, wie kaum irgend welche andere, geeignet, der Selbsterziehung und Gewissensausbildung als mflchtige Beweggründe und wohlthätige Förderungsmittel zu dienen. Die Ueberzeugung, dass wir immer nur die in uns vorherrschenden Energieen zu entladen vermögen, lehrt uns, dass wir prophylaktisch dafür Sorge tragen müssen, damit sich keine unedlen selbstsüchtigen, sondern vielmehr altruistische Vorstellungen vorherrschend in uns festsetzen, die Ueberzeugung aber, dass ein gemeines, mitgeföhlbares selbstsüchtiges Verhalten das sichere Merkmal einer niedrigen geistigen Individualist ist, schliesst allé t&uschenden Selbstentschuldigungen aus, mit denen man sich bisher, im Wahne eines sog. freien Willens stehend, über das eigene unmoralische Verhalten hinwegzusetzen und zu trösten pflegte. Dass eine gemeine, selbstsüchtige Gesinnung und Beth&tigung das Individuum geistig und sittlich erniedrige, erkannte man zwar stets an, doch jeder AnhMnger der Willensfreiheit schmeichelte sich, dass ihn ein einziger unedler Act noch nicht zu einem unedlen Individuum mache, da er auf Grund der ihm angeblich zukommenden Wahlfreiheit, wenn er auch diesmal unvernünftig und selbstsüchtig handelte, im nSchsten Augenblicke sofort wieder weise und edel handeln könne. Dank dieser Meinung hielten sich und haltén sich noch immer unzählige moralische Schw&chlinge und Schurken für ganz annehmbare Sittlichkeitsexemplare und eine solche Denkweise stellt sich daher als eines der gefährlichsten Hindernisse der Selbsterziehung und Gewissensausbildung dar. Man fröhnte leichtsinnigst den selbstsüchtigsten Neigungen und vernachl&ssigte systematisch die Heranzfichtung altruistischer Vorstellungen bei sich selbst und Anderen, weil man sich einbildete, dass man der angewöhnten Denkweise zum Trotze, mittels seines freien Willens doch in jedem gegebenen (?) Augenblicke edel denken, wollen und handeln könne. Diese Auffassung führte dahin, dass man gegen sich selbst ausserordentlich nachsichtig war, Andere aber, da man sie für freiwillige Bösewichte hielt, um so strenger und unbarmherziger zu verurtheilen pflegte. Der gel&buterte naturwissenschaftliche Standpunkt der Anthropologie schliesst die Täuschung, dass ein habituell unedel den-

kender Mensch selbstbewusst edel, und ein habituell edel denkender Mensch bei ruhigem Gemüthsgleichgewichte, unedel handeln könne, absolut aus. Wer mit Ueberlegung unedel handelte, hat sich hiemit selbst das Urtheil gesprochen, dass er ein geistig tiefstehender Mensch ist und kein Raisonement und keine Reue vermag ihm über den schmerzhaften Gewissensbiss dieser Erkenntniss hinwegzuhelfen, er ist und bleibt seinem Bewusstsein nach ein zur Thierheit hinneigender Sinnlichkeitsmensch, ein atavistisch belastetes Rückfallsexemplar seines Geschlechtes, bis er sich durch edle Handlungen, und durch getreues Vermeiden aller unedlen, selbst den Beweis geliefert haben wird, dass seine Gehirnrinde nunmehr consequent altruistische Hemmungsvorstellungen auslöse und hiedurch zu einer Schurfstätte edler Gesinnung geworden sei, welche letztere nicht als ein bloß theoretischer Begriff, sondern vielmehr als ein intensives physisches Lustgefühl, d. i. als ein auf harmonischer Functionirung des Nerven- und Gefäß-Systems gründender, höchst angenehmer corticaler Zustand aufzufassen ist, gleichwie andererseits jedes moralische Unlustgefühl einem tiberaus heftigen Gehirnschmerze gleichkömmt, der sich überdies sogar noch leichter als jeder andere Schmerz bis zur Un-ertrBglichkeit steigert, weshalb er auch die häufigste Veranlassung zum Selbstmorde giebt. Ohne das Bewusstsein, ein mit seinen Wahrheits-Überzeugungen in Uebereinstimmung lebender, edler, altruistisch fthlender und sich bethätigender Mensch zu sein, gibt es für einen modernen Kulturmenschen keine Selbstachtung, welche nichts anderes ist, als das wonnige Gemeingefühl der Harmonie unserer individuellen Wesenheit mit den unsere Gehirnfuction beherrschenden Denkgesetzen; ohne Selbstachtung aber gibt es — wie gflnzend sich auch unsere gusseren Verhfltnisse gestalten mögen — keine Zufriedenheit und kein Glück, weil von keinem gesunden Behagen die Rede sein kann, wo das vornehmste und empfindlichste Gebiet des Centralnervenapparates wund und wehe ist und continuirlich entsetzlich schmerzt.”

Ismét „Selbsterziehung” und „Gewissensausbildung”. Az ember tehát mégis több, mint a többi emlősök és nem emlősök, mert ezeknél önnevelésről egyáltalában nem szólhatunk.... Egyetlen rossz cselekményből a degenerációra nem következtethetünk. Egyébiránt a degenerációnak sincs kevesebb foka, mint a tökély létrájának. Azt pedig, hogy valaki (habitualis) hitvány karaktere dacára azt véli, hogy őt az akarat szabadság arra képesíti, hogy azonnal nemesen és előkelően tud gondolkodni, csak az akaratelmélet tudatlanabb híveiről állíthatjuk, ha ugyan ezt valaki egyáltalában állította vagy állíthatja! A „habitusának jó és rossz tulajdonságaival mindenki tisztában van, aki az önnevelés mesterségét ismerni tanulta. .. Ami pedig az önbecsülést illeti, létezhetik öntudat, amely ha nem is tartamosan, de épügy ellenkezik a tárgyi-

dést elmérgesítette²⁰). Meg kell jegyeznünk, hogy a jó pusztá akarásával nem sokra megyünk, ha a megvalósítandó igazságot és az emberi természetet nem ismerjük²¹).

lagos igazsággal, mint Wargha determinisztikus tana az indeterminizmus igazságaival, tehát az ideig-óráig tartó meglegettséggel, boldogság sem marad ki szükségképpen. Ha feltámadnak a kételyek, a determinista tudós magáról tudhatja, hogy azokat le lehet gyúzni s az öntudat mindennapi tanúságával is szembezállhatunk.

²⁰) „Endlich darf nicht übersehen werden, dass auch die schlimmste Seite der heute brennend gewordenen sozialen Frage unmittelbar mit dem Glauben an die menschliche Willensfreiheit zusammenhänge, nämlich die thörichte, nicht selten sogar zu anarchistischen Massenmorden führende, vorurtheilsvolle Gepflogenheit zahlreicherer Besitzloser, ausschliesslich die in wohlhabenden Verhältnissen Lebenden für die vorhandenen gesellschaftlichen (?) Noth- und Uebelstände verantwortlich zu machen, welch' letztere in Wahrheit doch ein Ergebniss historisch gewordener wirtschaftlicher Complicationen sind. Der Determinismus hingegen weist, diese ungerechte Gehässigkeit und Erbitterung bekämpfend, versöhnend darauf hin, dass es ein Wahn sei, anzunehmen, dass jeder Mensch gerade dort stehe, wo es ihm beliebt, da Jedweder doch nur an der Stelle stehen kann, wo ihn der Connex naturnothwendiger Ereignisse hingestellt hat, was jedoch Keinem, auf welchem Posten immer er stehen möge, die Möglichkeit benimmt, ein sittlicher, edler, für die Leiden seiner Mitmenschen Mitgefühl und Hilfsbereitschaft entwickelnder Mensch zu sein, wie es unzählige Wohlhabende auch thatsächlich sind⁴¹. W. 354. 355. 1.

A kereszténység, illetőleg az evangélium ennél sokkal szebb érvekkel szolgál. S ha a gazdag nem tehet arról, hogy gazdag és leköti a szegények örökségét, vagy öntudatlanul fojtogatja a szegényt, a reakció jogosultsága nem vész el. A determinista Garofalo és a szocialista matadorok egy elvet vallanak: „Ausstossung ohne Rachsucht aber auch ohne Mitleid”, csakhogy Garofalo a mai társadalom vélt ellenségeiről szól, míg a szocialisták a szegények társadalmának született ellenségeire, a gazdagokra gondolnak. A fejedelmek chorusát már is kikezdték. Nem tudom a determinizmus apostolai hány anarchista kezéből csavarták ki a gyilkot!?

²¹) „Der Wille, gut zu sein, verleiht noch nicht die Kraft, auch wirklich Gutes zu üben, hiefür bedarf es auch der richtigen Erkenntniss dessen, was recht ist, welche sich nur auf einem gehörigen Verständnisse der Menschennatur aufbaut.” W. 356. 1.

VII. Beszámíthatóságról csak ott lehet szó, ahol a karakter érvényesül.¹⁾ Beszámíthatóság és beszámíthatatlanság ugyanazt jelentik, amit a lélekjelenlét és az önkívület.²⁾ A beszámításnak a mai büntetési rendszerben nincs biztos ismerve, az indeterminizmus szellemében soha nincs helye.³⁾ A

A múlt idők erkölcsi nagyságainak nem volt szükségük a természettudományi módszerre, ma pedig ennek dacára, mint valaha Diogenes az embert, lámpával kereshetjük a nagyságokat, s ha egy-kettőre akadunk, azok bizonyára nem deterministák. Nálunk legalább az effajta nagyságok nem díszlenek.

¹⁾ „Zurechnungsfähigkeit ist der Zustand des Subjectes, in welchem seine That durch seinen individuellen Charakter verursacht wird, d. i. wo sie seinem habituellen — durch keine krankhafte Hemmung veränderten — Gedankenablaufe entspringt und somit seiner gewohnten Denkweise entspricht; Unzurechnungsfähigkeit hingegen ist der Zustand, wo dies nicht der Fall ist, wo die Ursache der That ein pathologisch gestörter, veränderter Gedankenablauf ist, welcher der habituellen Rindbahnen-Ernführung und -Function und somit der dem Charakter des Subjectes entsprechenden Ideen-Association nicht entspricht und sich vomehmlich dadurch kennzeichnet, dass einzelne Vorstellungen entweder allzu andauernd und stark (krankhafte Fixation), oder aber allzu flüchtig und schwach (krankhafte Gedankenflucht) auftreten. Unzurechnungsfähig ist somit jeder im Momente seiner That an krankhaften Denkstörungen Leidende und „Zurechnungsfähigkeit* und „Unzurechnungsfähigkeit“ bedeutet nichts anderes, als was der Volksmund sehr treffend als das „Beisichsein* und „Ausersichsein“ bezeichnet. Ein habituell rechtlich Denkender, d. i. die vernünftigen Ansprüche seiner Nebenmenschen grundsätzlich respectirender Mensch muss frilher „ausser sich“ gerathen, ehe er im Standé ist, ein wichtige Rechtsansprüche verletzendes Verbrechen zu begehen, denn so lange er „bei sich“ ist, lfluft sein gewohnter inoffensiver Gedankengang ab, dem solche rechtswidrige Tendenzen fremd sind.“ W. 413., 414. I.

²⁾ Lásd ¹⁾.

³⁾ „In unserem bisherigen kriminellen Verfahren“ — betont sehr richtig der vielerfahrene Dr. Dietz — „fehlt es durchaus an einem sicheren Merkmal der Zurechnung und wie man in der Theorie tber die Grenzen derselben fortwährend streitet, so hflngt es auch in der Praxis in sehr vielen Fallen von dem zufälligen und nicht immer sehr erleuchteten und auf wissenschaftlichen Fundamenten basirten Ermessen des Richters und des Gerichtsarztes ab, ob ein Verbrecher für völlig, theilweise oder gar nicht zurechnungsfähig angesehen wird und die Entscheidung entbehrt darum aller Sicherheit und Gleichförmigkeit. Ein solcher

beszámítást kizárjuk, valahányszor az „én” nem érvényesülhet,⁴⁾ akár gondolkodási zavarok,⁵⁾ akár beteges képzetfixatio, ab-

Zustand kann aber nur höchst verderblich wirken, Richter und Gerichts-Srzte zweifelhaft machen und die Éhre und das Ansehen der Justiz compromittiren”. W. 418. 1.

„Wenn man unter Zurechnungsfähigkeit — wie es bisher üblich war — den Zustand verstehen will, wo das Subject bezüglich seiner Thaten nicht unwiderstehlichen Impulsen folgen muss, dann gibt es gewiss überhaupt gar Niemanden, der für zurechnungsfähig gelten könnte, weil eben jede That die Entladung einer sich impulsiv geltend machenden Nervenspannung und eines unwiderstehlichen Dranges von Gewebeenergieen ist”. W. 417. 1.

⁴⁾ „Wenn man festhait, dass man unter Krankheit, „nicht etwa irgend neue organische Productionen, sondern vielmehr blos den Ausfall normaler Leistungen der Organe” zu verstehen habé, wird nicht bezweifelt werden können, dass schon ein jeder Bewusstseinszustand, welcher eine durch krankhafte Vorstellungsfixation oder Gedankenflucht veranlasste Störung des normalen Gedankenablaufes und hiedurch bewirkte Alterirung des „Ichs” enthält, als Geistesstörung gelten muss, denn nur dann ist eine ungestörte Geistesfunction (constantia animi) vorhanden und Besonnenheit möglich, wenn die Controll- und Hemmungsvorstellungen, welche im Individuum habituell wirken, nicht brach gelegt sind, sondern mit jener Klarheit und Kraft auftreten, dass seine Handlung einen getreuen Ausdruck seines Charakters — seines wahren Ichs — darstellt. Da dasjenige, was wir unser „Ich” nennen, ja nichts anderes ist, als die Zusammenfassung eines bestimmt gearteten, am öftesten und starksten auftretenden Vorstellungscomplexes, ist unser „Ich” offenbar nicht mehr intact, wenn sich wesentliche Elemente dieses constanten Vorstellungscomplexes wegen einer Störung des habituellen Gedankenablaufes nicht geltend machen können; in diesem Falle liegt nicht mehr Vollbewusstsein, sondern vielmehr eine Verminderung und Verfäischung des normalen Bewusstseinsinhaltes und somit Störung des richtigen Denkens, ein geistiger Defect, Mangelhaftigkeit des individuellen Unterscheidungs- und Urtheilsvermögens vor; die in diesem Zustande ausgeführte Handlung kann nicht mehr dem eigentlichen, wirklichen und wahren „Ich” des Thaters auf die Rechnung gestellt werden”. W. 421. 422. 1.

⁵⁾ „Naher besehen, ist auch dasjenige, was die modernen Strafgesetze unter dem Zustande der Zurechnungsfähigkeit verstehen, nur ein solcher Zustand, wo das Subject durch seine Charaktertendenzen, nicht aber durch Factoren bestimmt wird, die seinem Ich fremd sind”. W. 425. 1. 1. 439. 1. „Denkstörung”.

normális kedélyállapot,⁶⁾ akár elmebetegség,⁷⁾ vagy nagyobb fokú szuggesztió,⁸⁾ heves fájdalom stb.)) következtében. Azt

⁶⁾ „Es gibt krankhafte Gemüthszustände, welche die Seele Krummschliessen”. (Jean Paul.) I. W. 460. 1.

A beteges fixatióra vonatkozólag I. 413. 1. id. helyet.

⁷⁾ Minden BTK. szerint kizáró ok.

⁸⁾ „Nicht nur der Haufe eines wilden Stammes, auch jede Versammlung, und in Sonderheit das Gassen- und Theater-Publicum in Kulturländern, pflegt sich im Banne dieser Gruppen-Katalepsie bald als brutaler Despot, bald als Wollustberauschter Faun, immer aber als Spielball der niedrigsten menschlichen instincte und als Repräsentant maniakaler Impulsivitat zu bethätigen, wofür die mit wüsten Orgien abwechselnden blutigen Grausamkeitsexcesse einheitlich auftretender Massen bei Volksaufständen und in Revolutionen das grellste Beispiel liefern”. W. 435. 1.

„In der Verbindung zweier oder mehrerer Personen — sagt Sighele — „von denen eine ein Verbrecher ist, kann diese die andere leicht zu allén beliebigen Verbrechen bewegen”. W. 436. 1.

⁹⁾ „Jeder heftige Schmerz setzt das normálé Denken herab und beeinträchtigt das Gesamtgeistesleben und macht daher vorübergehend unzurechnungsfähig. Wie die rhythmische Zusammenziehung des Herzens aufhört, sobald demselben eine Erregung des nervus vagus zufließt — welcher somit der Hemmungsnerv des Herzens ist — ebenso wird auch sofort die normálé Function des coordinirten Denkens gestört, bez. aufgehoben, sobald dem Cortex heftige Erregungen der Schmerzcentren mitgetheilt werden. Die physiologische Ursache einer solchen Denkstörung ist, dass durch starke und anhaltende, Schmerz auslösende Reize der Chemismus der Nervenzellen, gleichwie derjenige des Blutes verändert wird, und dass hiedurch nicht blos die Gewebefunctionen im Gehirne, sondern auch in der Ernährungs- und Athmungssphäre gestört werden — ein das ganze Innervationssystem mächtig erschütternder vomehmHch wieder mit Krampf- und Lähmungserscheinungen zusammenhängender Vorgang, der auch in der Physiognomik und der Abwehrmimik Leidender seinen nach Aussen hin auffällig deutlichen Ausdruck findet”. W. 450. 1.

Ezt az állítást az orvosok általában nem fogadják el (a pozitivisták által hangsúlyozott terjedelemben.) Ha a beszámítás megállapításánál az említetteket megköveteljük, akkor az ítékezés lehetetlenné válik. A múltó fájdalmat, a szuggesztió fokát illetőleg az egyén suggestibilitás-át, magát a lélek-jelenlétet, az átmenőleges gondolkodási zavarokat, azoknak fennforgását vagy kimaradását megállapítani egyáltalában lehetetlen. Továbbá mit mondjunk a karakter érvényesülésé-

is figyelembe kell vennünk, hogy az utódok az elődök szövetfolyta táasai¹⁰⁾ s a csira és a matéria¹¹⁾ emlékezete folytán,

ről? Ki fogja megállapítani, hogy csakugyan a cselekvő elvei érvényesültek-e a cselekményben, s nem idegen tényezők behatása alatt váltotta ki a delictumot? Honnét szerezzük be azokat az adatokat, amelyek alapján a bűnöző karakterét csak hozzátétőleg is megállapíthatjuk? Abban sem értünk egyet Warghával, hogy a beszámíthatlanság és az önkívület fedik egymást. Az önkívületi állapot a beszámíthatlanságnak csak egyik esete. Itt tehát látszólag nagyon keveset követel. Mit mondjunk? A szuggesztíó, a beteges képzetfixatio, az abnormális kedélyállapot, a gondolkodási zavarok, a heves fájdalom stb. mind önkívületi állapotba sodorják az egyént? S ha az „Ausserichsein” csak abnormális állapotot jelent, akkor a kritikus helyzetekben soha nem mondhatjuk, hogy az egyén normális! Hátha az egyén előzetes hanyagságának kell felrónunk, hogy még a legcsekélyebb körülmény is ki-zökkenti a rendes kerékvágásból!? S mert az állami reakció ki nem maradhat (ezt Wargha is vitatja) nem lesz-e igazságtalan, ha egységes reakciót fejtünk ki úgy a beszámíthatóság, mint a beszámíthatatlanság eseteiben? S ha még ebbe belenyugszunk is, kérdés, hogy a pusztá „custodia” formájában jelentkező reakció alkalmas eszköz lesz-e a jogrend biztosítására? Átmenetileg semmi esetre sem elégséges. A távoli jövőben? Ez más kérdés.

¹⁾ „Die Nachkommen, die ja nur eine stoffliche Fortsetzung ihrer Vorfahren sind”.

Honnét magyarázzuk meg tehát, még ugyanazon családi médiumban is a gyermekek közötti különbséget?

„Der Mensch wachst unter den mannigfachen Eindrücken heran, welche seine Umgebung auf seine Sinne ausübt, und erwirbt unter solchen Verhältnissen in individuell ausgeprägter Weise das, was dem Thiere gleich in fester genereller Gestaltung von Geburt an mitgegeben ist. Nichtsdestoweniger spielt natürlich auch beim Menschen das ererbte Gattungsgedachtniss noch immer die Hauptrolle, da jedes Individuum in erster Reihe Qattungszelle, und erst in zweiter Individuum ist Das grosse geistige Fassungsvermögen, welches ein heutiges normales Kind kultivirter Eltem auszeichnet, verdank es seiner vervollkommenen Gehimsubstanz, welche das Ergebniss vielhunderttausendjähriger Arbeit zahlloser Vorfahren ist. In unseren Gedanken und Thaten antworten nicht

blos wir selbst, sondern auch unsere Ahnen auf die uns in Erregung versetzenden Aussenweltreize. Aus einem rohen selbststüchtigem Individuum sprechen Vorfahren heraus, in denen noch thierische Selbstsucht und in Sonderheit die einfachsten Triebformen der Organismen — das Nahrungs- und Fortpflanzungsbedürfniss — unumschränkt walteten; aus einem edlen Menschen hingegen sprechen intellectuell reifere Voreltern heraus, bei denen sich bereks neben dem sinnlich egoistischen Kleinhirn-Ich, auch ein vergeistigtes altruistisches Grosshirn-Ich herangebildet hatte”.

Szép hipotézis. A nemzésben közölt anyag mindenesetre hatalmas determinációt rejteget magában, emellett azonban nem szabad megfeledkeznünk a médium szükségképi (de nem abszolút) és az egyén (nem szükségképi) potenciális determinációjáról sem. Az igazi „emberinél a determináció súlypontja az utóbbira esik, a parallelogramm átlóját tehát (átlag) túlnyomó részben az egyén szabja meg (legalább is megszabhatja).

¹¹⁾ „Die Befähigung der Menschen, sich in gewisser Weise zu verhalten, beruht in erster Linie auf ererbten Eigenschaften, so dass man nicht blos bildlich sagen kann, dass unsere Vorfahren durch uns und in uns weiter leben und handeln; es ist dies thatsächlich der Fall und nur der allergeringste Theil unseres Thuns und Lassens darf gerechtermassen auf unsere Individualrechnung gesetzt werden. Das auf dem sog. Trägheitsgesetze beruhende Beharrungsvermögen der Materie, d. i. die Eigenschaft des Stoffes sich in constanter Weise zu verhalten, solange die auf ihn wirkenden Kräfte nicht wesentlich andere werden, ist auch in den Organismen wirksam; die Reaction der Organe auf bestimmte Reize ist unter regelmässigen Verhältnissen die gleiche. Durch öftere Wiederholung wird ein gewisses reagirendes Verhalten allmählig zu einer Wesenheitseigenschaft des Organismus; sobald der bestimmte Reiz auf ihn einwirkt, vollzieht er automatisch die gewisse, jenem entsprechende Reaction. Ob ein solcher Vorgang dem Individuum bewusst wird oder nicht, ist nebensächlich; er vollzieht sich auch unbewusst. Daher nehmen neuere Naturforscher neben dem bewussten Gedächtnisse, auch ein unbewusstes Gedächtniss an, worunter sie das unbewusste Reactionsvermögen der Nervensubstanz verstehen, dank welchem gewisse Aeusserungen und Entladungen derselben als bloss materielle, d. i. von bewusster geistiger Function nicht bedingte Processe ablaufen. Die allermeisten Muskelcontractionen laufen thatsächlich nach dem Schema eines solch nicht zum Bewusstsein des Subjectes gelangenden Nervengedächtnisses ab. Der grossartige Einfluss, den die Uebung auf die Gewandtheit unserer Bewegungen nimmt und durch welchen sich beispielsweise die merkwürdigen Leistungen eines Klavier-, Violin-, Tanz- oder sonstigen Kunst-Virtuosen erklären lassen, wird auf diese unbewusste mnemotechnische Thatigkeit des Gehirns zurückgeführt. In Jedem von uns spielt

izgalmak¹⁷⁾ alkotják. Feltevésünket megerősíti az a védekezés,

felfogása szerint a normális „én” csak kivételesen érvényesül, s az abnormális cselekményből visszafelé következtetve azt mondja, hogy csak abnormális helyzetekben teremhetnek meg az abnormális cselekmények. Ha pedig azt akarja mondani, hogy ahol az egyén abnormálitása normálissá válik (állandó-sul), csak ott van helye a beszámításnak, kérдем, ki fogja ézt megállapíthatni? Azután pl. a nemzök fizikai degenerációja az utódokban már normálissá válik és csak a szülökben abnormális. Vagy ezt nem kell számba vennünk? Söt talán még inkább! Máshol azt hangoztatja, hogy a cselekmény a habitus-ra vall, és csalódik aki azt véli, hogy akaratí szabad-ságánál fogva, bárha gondolkodásának alávalóságát csak az imént bizonyította be, a következő pillanatban már az ellen-tétes nemes cselekményt kiválthatja. Eszerint tehát minden cselekmény a habitualis karakterből folyik, ebben az esetben pedig a cselekmények bifurkálása teljességgel érthetetlen.

¹¹⁾ „Unser Thun ist ein áusseres Wiederstrahlen innerer Erregungs-zustände; es ist kein actives Schaffen von Muskelcontractionen, sondern ein passives Hingerissenwerden zu Muskelcontractionen und láuft alsó blo auf eine Projection innerer passiver Zustände in die Aussenwelt hinaus. Constante Reize habén constante organische Erregungen, constante organische Erregungen constante organische Reactionen zur Folge, und alsó bildet sich durch öftere Wiederkehr der nfmlichen Nerven-erregungen und Muskelbewegungen das Kriterische, Unveranderliche, Bleibende, Typische in unserer Suseren Gestallt, wie in unserer Denk-, Sprech- und Handlungsweise heraus. Unser Typus ist das Residuum der von uns durchgemachten Nerven-erregungen, der krystallisirte Rest unserer, durch ererbte Organisation und genossene und erlittene Um-gebungsreize zu Standé gekommenen Lebensschicksale. Die in uns wirk-samen Energieen sind ein Zwangsergebniss unzähliger Prömissen, die nicht wir, sondern die uns beherrschen, denn wir können uns dieselben nicht nach Laune gebén oder nehmen, noch sie verändern, sondern müssen den unwiderstehlichen Geboten der eben vorhandenen automa-tisch gehorchen. Organische Zwangserregungen sind die Beweggründe von unserem Denken, Wollen, Thun und Lassen welches durch die Einflüsse von Himmelsstrich, Klima, Boden, Race, Stamm, Familie, Gesundheitszustand, Altér, Geschlecht, Ideen, Sitten, Religions- und Rechtsgebräuchen, Staatsverfassung, Gemeindeleben, Handel und Wan-del, Kunst und Wissenschaft und noch von vielen anderen wichtigen Factoren mannigfach bedingt erscheint*. W. 493. 1.

nös és nem bűnös fogalmakat törölni kellene.”) Binding véleménye a felelősségről¹⁴⁾ feltevésünket megerősíti. A beszámításról szólva arról sem szabad megfeledkezni, hogy az u. n. lelki működések fizikai alapját organikus kényszer-

allgemeinen Widerwillens gegen letztere endlich dahin bringen, dass das staatliche Strafrecht ganz und gar brach gelegt wird, indem die Richter und Geschworenen — wie es ja Minzlow und Tolstoi schon heute anrathen — schliesslich auch die gemeingefährlichsten Individuen freisprechen werden, nur um sie nicht einer ungerechten Strafe preisgeben, deren Anwendung — wie Dimitri Drill sagt — jeden normal veranlagten intelligenten Menschen geradezu mit „sich aufsumender Empörung erfüllen muss”. W. 421. 1.

Ez mindenesetre a jogrend fenntartása szempontjából nagy baj és a reform szükségességét komolyan sürgeti.

”) „Die metaphysischen Begriffe „Schuld” und „Unschuld” — Reste der theologischen Anschauung von Sündhaftigkeit und Sündlosigkeit — müssen aus der modernen civilisirten Gesellschaft verschwinden. Die Gerichte sind vollkommen im Rechte, wenn sie die Angeklagten freisprechen, um sie nicht der ungerechten Vergeltungs-Strafmarter zu überliefern*. Minzlow. W. 421. 1.

A kínzó-büntetés inkább csak a papíron szerepel. Az Állam az imputáció dolgában csak félig-meddig hódol a keresztényi felfogásnak és ez sok visszasságnak forrása.

¹⁵⁾ „Der Mensch bestimmt sich, heisst: er verwandelt auf Grund einer Abwägung Reize in Motive; er bestimmt sich mit Freiheit, heisst: er war in der Lage, sich seine Handlungen in ihrer Einwirkung auf die Aussenwelt und in ihrem Verhältnisse zu seinen Maximén richtig vorzustellen und die zum Motive aufstrebende Kraft der verschiedenen Reize richtig gegen einander abzuwägen, und er hat in Anwendung dieser seiner FShigkeit, auf die verschiedenen Reize kraftweigernd und kraftgebend eingewirkt, die einen zu Motiven erhoben, die anderen nicht. Nur der freie Entschluss und die freie Handlung sind das eigenste Werk, des thätig gewordenen Menschen; ihnen allein hat er seinen Stempel aufgedrückt, deshalb bracht er allein sie zu verantworten”. (Binding II. §. 32.) W. 423. I.

Wargha szerint ez annyit jelent, hogy csak azon cselekmények esnek beszámítás alá, amelyekben a cselekvő karaktere kifejezésre jut. Ez pedig csak akkor történhetik meg, ha a gondolkodás normális folyamatait semmi sem zavarja. Tarde is hangsúlyozza, hogy beszámításról csak ott szólhatunk, ahol az „én” érvényesül. Wargha interpretációját Binding aligha fogadná el és pedig annál kevésbé, mert Wargha

VIII. Az emberben két lélek, két „én” lakik,¹⁾ egyik a jó, másik a rossz. A jó és rossz viszonylagos fogalmak,

A test ápolására szükségünk van, de még se feledjük, hogy ahol a test virul, ott a lélek gunnyaszt. Virtus in infirmitate.

¹⁾ „Meynert nimmt . . . ein zweifaches Ich an: ein primäres, egoistisches, sinnlich selbstsüchtiges Ich, das als ein Nachklang subcorticaler Nervenreize, nur seinem eigenen Körperwohle lebt und blind materiellen Begehungen folgt, und ein secundäres, geistiges, altruistisches Ich, das als eine Zusammenfassung von Erregungen höher ausgebildeter Rindenbahnen, auf vollkommeneren und complicirtere Bewusstseinsphanomene antwortend, auch über sich hinaus, an Andere denkt, und deren Wohl anstrebt und fördert, weil es von Vorstellungen geleitet wird, welche den Durchbruch niedriger selbstsüchtiger Triebe hemmen und verhindern. Unser ganzes Leben ist ein fortwShrender Kampf zwischen unseren sinnlich-niedereren und geistig-höheren Gehirnreizen und den auf dieser Qrundlage zum Bewusstsein gekommenen verscthedenen zwei Ichbegriffen. Das Kleinhirn-Ich und das Qrosshirn-Ich sind die „zwei Seelen in unserer Brust,” die sich stetig in uns melden und uns unabtösig zwischen der tiefsten Thierheit und dem erhabensten Menschthume hin- und hergflngeln und über unzählige Stufen von Rohheit und Intelligenz hinab und hinanzerren. Das menschliche Glück liegt, weil der Mensch eine aus Sinnlichkeit und Geistigkeit zusammengesetzte Doppelnatur hat, unzweifelhaft in der Harmonie dieser beiden Iche. Da der Mensch ein sinnlich-geistiges Wesen ist, schwelgt er naturgemäss dann in wohliger Wonne, wenn er sich nach diesen beiden Seiten hin im Höchstmasse befriedigt erkennt, indem er sich dann der richtigen Wechselbeziehungen und der Uebereinstimmung seiner sinnlichen und geistigen Natur bewusst wird, wie dies z. B. vornehmlich bei der von ästhetischer Idealisierung getragenen vergeistigten Wollust des Liebesafectes der Fali ist, der eben darum den besungensten Stoff aller Litteraturen bildet. Im AHgemeinen ist jedoch die Harmonie dieser beiden Iche, welche zum grossen Theile von zufülligen ausseren Umständen abhängt, nur schütter gesäten Glückskindern dauernd beschieden. Die wenigsten Menschen kommen zu einer friedlichen Abgeklärtheit ihrer Doppelwesenheit; die meisten fühlen ruhelos den Widerstreit dieser beiden Iche in sich auf- und abwogen und nur von biologischen und sociologischen Factoren ganz besonders begünstigten, sog. „edlen Naturén!” ist es vergönnt, nicht blos theoretisch, sondern auch mit praktischem Erfolge den unsch&tzbaren Werth zu erkennen, der in dem habituell sieghaften Zustande des geistigen Ichs gelegen ist.” W. 528. 529.1.

Sz. Pál a rómaiakhoz irt levelében (7. C. 15—25.) ugyanezt a gondolatot fejtegeti, különbséget téve a belső ember és állat-ember közt, mely utóbbi alatt az érzékiség hatalmát,

maga a természet egyiket sem ismeri.²⁾ A magasabb kultu-

a kívánság törvényét érti, amelynek forrását a testben ismeri föl, ezért mondja: „így én magam elmével Isten törvényének szolgálók, testtel pedig bűn törvényének.” Meynert mindkét „én^a-je fizikai, az apostol szerint fizikai „én”, a test, a maga kívánságaival és törvényével szorongatja a magasabb rendű „én”-t, a belső embert, a jobb megismerésére és akarására vágyakozó lelket. Meynert a két én harmóniájában keresi az ember boldogságát, ezt azonban a maga természetes világában soha el nem érheti. Eredményes küzdelemre, a harmónia megvalósítására egyedül a gratia képesíti az embert: ez a kereszténység tanítása. A kétféle „én” tulajdonképpen az egységes „én” két ellentétes irányú megnyilatkozása. Az érem két lapja, amelyek közül az egyik a szellem magasabb exigenciáit, a másik a test és vér törvényeit tünteti fel. Inkább szólhatnánk tehát az „én” meghasonlásáról, a két törvény közötti örökös harczról, az egyén örökös ingadozásáról, mely a jóakarás és a rossztevés közt folytonosan megoszolva, a természetes ember kedélyállapotának vizátságát elég híven kifejezi. A két „én” más szellemben és más értelemben, mint azt Meynert vitatja, úgyszintén a kettő közötti örökös harc: tények, amelyeket a keresztényi világnézet szempontjából is el kell fogadnunk.

²⁾ „Die Natur kennt kein „gut” und „schlecht,” in ihr waltet bloß moleculare Bewegung und dadurch verursachter Kraftstoffumsatz; „gut” und „schlecht” sind Begriffe, welche eret durch subjective Urtheile über Bedürfnisse und Coexistenz-Verhältnisse entstehen. Die Menschen nennen „gut”, was ihnen nützlich, „schlecht”, was ihnen schädlich ercheint, wobei sie zudem häufig in grosse Irrthümer verfallen, und in Folge dessen falschen Moräl- und Rechtsgrundsätzen huldigen. Die Naturwissenschaft hat sich auf die Erforschung natürlicher Phänomene zu beschränken und darf ihr Urtheil nur auf Thatsachen gründen, niemals aber auf bloß subjectiv-giltige, speculativ-philosophische Thesen, welche mit dem ethischen und ästhetischen Standpunkte der urtheilenden Personen, nach Ort und Zeit, stetem Wechsel unterworfen sind, während die von der Naturforschung wirklich erkannten Gesetze molecularer Bewegung unabänderliche sind. Für die Physiologie, welche auch in den menschlichen Entschlüssen und Thaten nur nothwendige Reflexe von Körperzuständen erkennt, ist auch der sogenannte „gute” und „böse” Mensch nur ein natürliches Phänomen, ein mit naturgesetzlicher Nothwendigkeit vorhandenes und sich bethätigendes Exemplar der Menschengattung; für sie

liegt der Unterschied zwischen einem guten und bösen Menschen blos in einer verschiedenen habituellen Erregbarkeit des Organismus, in Sonderheit in dem Erregbarkeitsverhältnisse des Gehirnstammes und Kleinhirns gegenüber dem Grosshirne. Wie der Gehirnstamm und das Kleinhirn der Sitz der sinnlich-selbstischen Reize und Triebe sind, so ist das Grosshirn (der Cortex, die Gehirnrinde) die Localisation der höheren geistigen Functionen und Fähigkeiten und somit in Sonderheit auch aller jener Vorstellungen und Parallempfindungen, welche das Anwachsen und die Entladung sinnlich-selbstischer Reize auf Grund altruistischer Gefühle und Strebungen zu verhindern vermögen. Was zu einem bösen Menschen macht, ist sonach eine KÖrperbeschaffenheit, bei welcher sich die ausschlaggebenden Nervenenergien vorzüglich auf den Gehirnstamm und das Kleinhirn concentriren, während solche im Grosshirne, und speciell in gewissen feiner organisirten und complicirter functionirenden Rindenbahnen desselben, gar nicht, oder nur spärlich und schwach auftreten. Boshait ist das Nothleiden an einer ganz bestimmten höheren corticalen Function." W. 533. 534. l.

Előre bocsátjuk, hogy a „viszonylagos” elnevezés alatt a pozitivisták ahányan vannak annyifélet értenek. Comte, Littré, Spencer, Mill, Wundt, az ismeretek relativitását eltérőleg fejtegetik. Részünkről azt mondjuk, hogy abszolút ismereteink is vannak. Így pl. értelmünk megismeri az igazságot, pedig az igazság abszolút. Ami pedig a jót és rosszat illeti, elismerjük, hogy a természetben önmagában véve minden jó, az emberhez való viszonyában azonban valamely dolog jó is lehet meg rossz is, közönbösségéből tehát esetleg kilép. Fizikai értelemben véve tehát csakugyan elmondhatjuk, hogy a jó és a rossz viszonylagos fogalmak. Másképp áll a dolog az erkölcs világában. A tulajdonképeni értelemben vett jóról vagy rosszról csak itt lehet szó. Ami az erkölcsi törvénnyel egyezik, az jó (in se), ami azzal ellenkezik, az rossz. Subjectiv értelemben véve lehetséges, hogy az, ami „in se” jó volna, „ratione subjecti” értékét veszti. Az is megtörténhetik, hogy a morális szempontból közönbős cselekmények, a cselekvőben kvalifikációt nyernek és eredeti közönbösségükből kilépnek (pl. ratione intentionis). Abban az értelemben azonban, amelyben a jó és a rossz viszonylagosságát a pozitivisták vitatják, mintha az embertől független, fölülte uralkodó és általa meg nem másítható erkölcsi törvény nem léteznék: a jó és a rossz viszonylagosságát el nem fogadhatjuk. Viszont azonban elismerjük, hogy az erkölcsi törvény felismerésében és megvalósításában bizonyos relativitás fennforoghat, s hogy a jóra és

ralis fejlettséggel bíró egyének a jók,³⁾ ezeknél a nagy-agy praepotentiája⁴⁾ a kis-agygyal és a gemczagygyal szemben biztosítva van.⁵⁾ A jó csak negatívum, ellenben a rossz

rosszra vonatkozó fogalmaink fejlődésképesek. Azt azonban tagadjuk, hogy az evolúció ellentétes irányban is érvényesülhet s a pozitív fogalomból negatív fogalom képződhetnek. Ami ma igazság, az holnap is igazság marad, lehetséges azonban, hogy holnap már tökéletesebb fogalmam van valamely igazságról mint ma. Ami az erkölcsi törvénnyel ma egyez, az holnap is egyezni fog. Az igazság és az erkölcsi törvény rendje nincsenek alávetve a viszonyok változandóságának. A gravitatio törvénye a megismerő alanyokra való tekintettel proteusszerűleg változik, de „in se” változhatatlan és egységes igazság. A tárgyilagos igazság abszolút, az igazság alanyi képe ellenben evolúcióképes, vagyis ismereteink az azonság határain belül tökéletesedhetnek. Az erkölcsi jóról ugyanezt mondhatjuk. Ha a pozitívizmus azt akarja mondani, hogy az abszolút, midőn ismeretünk körébe lép, viszonyba került, vagy hogy az abszolútot nem ismerjük meg közvetlenül, csak viszonyaiban, akkor csak a mi meggyőződésünket tolmácsolja. Egyébiránt, aki az abszolút megismerhetetlenségét vitatja, létét közvetve elismeri. Azt azonban megengedjük, hogy az emberiség az igazsággal és az erkölcsi rend törvényeivel sokszor hadi lábón állt, kodifikálta az erkölcsi rosszat, és a hazugságot vagy a tévedést igazság gyanánt hirdette, századokkal esetleg ezredekkel később pedig tévedéseit megjavította. Ez a történelmi tény azonban nem az igaz és a jó, hanem az ember metamorfózisát jelzi.

³⁾ L. 533. 1. már idézett helyet.

A magasabb kultúrával dicsekvő népek és egyének nem mindig jók, sőt a keresztényellenes kultúra az emberi természet árnyoldalait fejleszti ki. Ezt a történelem számos példával igazolja.

^{4), 5)} „Ein edler altruistischer Mensch ist derjenige, welcher auf Grund eines vollkommeneren, die Beziehungen und Bedürfnisse der Allgemeinheit richtig begreifenden Denkens, auch fremde Ansprüche respectirt und respectiren muss, weil bei ihm die höchste Function der Einbildungskraft, nämlich das Vermögen, sein Denken dank intensiver Parallelempfindungen über sein primäres Ich zu erheben und sich in

die leidende Lage Anderer zu versetzen, und demgemäss alsó auch sein Mitgefühl, sehr lebhaft entwickelt ist, indem sein Cortex so mächtige Hemmungsvorstellungen gegenüber selbstisch-sinnlichen Kleinhirnreizeo auslöst, dass letztere überall dort in den Hintergmd treten und unwirksam bleiben, wo ihre Explosion Andere kränken und fremde Rechte verletzen würde. Wer auf Grund corticaler Schwäche, solcher wirksamer Hemmungsvorstellungen entbehrt, ist je nachdem die Ursache in zurückgebliebener Entwicklung oder aber in Degeneration liegt, entweder ein moralischer Idiot oder ein moralischer Krüppel d. i. ein Individuum, bei dem die höchste Stufe des Denkens: das Erfassen des Allgemeinen, und die edelste Seite der Einbildungskraft: das Mitgefühl, auf Grund corticaler Unentwicklung oder Entartung unter der normalen Entwicklungsstufe seiner gebildeten Zeit- und Volksgenossen zurückgeblieben ist. Man kann einen solchen, wegen seiner vorherrschenden Gehirnstamm- und Kleinhirn-Functio — die angedeutete richtige Bedeutung des Wortes im Auge behaltend — kurzweg einen Kleinhirnmenschen nennen; der geistig vollkommener Mensch hingegen, dessen Cortex auf Grund correcteren Denkens die gehörigen Mitgefühlsvorstellungen produirt, darf, wegen seiner habitueller vorherrschenden Grosshirnfunctio, ein Grosshirnmensch genannt werden. Von diesem Gedanken geleitet, theilt auch neuester Zeit Lacasagne — offenbar unter dem Einflusse der Lehren Gall's und August Comte's stehend — die Menschen, und speciell auch die Verbrecher, in: Vorderhaupt-Menschen (frontaux), Seitenhaupt-Menschen (parietaux) und Hinterhaupt-Menschen (occipitiaux), neben welchen drei Arten Gehirn-Menschen er jedoch auch noch gewisse, blos durch Reflexe des tiefsten Bewusstseinscentrums in Bewegung gesetzte Rückenmarks- (Spinal-) Menschen annimmt, zu welchen er speciell auch die menschlichen Collectivwesen, ganz besonders die „Menschenmengen“ rechnet, und zwar auch diejenigen die sich aus höher entwickelten Gehirn-Menschen zusammensetzen. Diese Benennungen bieten jedenfalls den Vortheil, dass sie uns, entgegen den bisherigen, aller naturwissenschaftlichen Grundlage entbehrenden speculativen Ansichten, stetig in gehöriger Weise an die Nothwendigkeit gemahnen, in guten und bösen Menschen nicht freiwillige Engel und Teufel, sondern menschliche Individuen von verschiedener Naturanlage und specifischer habitueller Gehirnfunctio zu erkennen, an welcher sie schuldlos sind, weil sie ihnen angeerbt, bzw. durch ihr Schicksal und ihre Umgebung anerzogen wurde“. W. 535. 536. 1.

Ha elismerjük, hogy a psychicum és a physicum közt causalis kölcsönviszonyok vannak, nincs okunk tagadni, hogy a psychicum kedvező változásai az agy, illetőleg a nagy-agy és kis-agy úgyszintén a gerincagy egymáshoz való viszonyában: reális képletekben is kifejezésre juthatnak. Ezt azonban se Meynert, se más nem látta, tehát természettudományi

positivum.⁶⁾ A keresztény morálnak igaza van, midőn az igazság és az emberek szeretetét hirdeti.⁷⁾

igazság gyanánt nem is állíthatja. Az egész nem egyéb, mint természettudományi köntösbe bújtatott hipotézis.

⁶⁾ „Je mächtiger ein Lebewesen durch seine primäre egoistische Bewusstseinsfunction beeinflusst wird, auf einer desto tieferen Stufe der Intelligenz und Gesittung steht es; je mächtiger es von seiner secundären mitfühlenden altruistischen Bewusstseinsfunction beeinflusst wird, eine desto höhere Stufe der Intelligenz und Gesittung hat es erreicht. Die Edelleistung der Gehirnrinde besteht hienach darin, einen Reichthum von Parallelempfindungen und Mitgeföhlsvorstellungen zu produciren, die stark genug sind, um die Reize der subcorticalen Sinnlichkeits-Centren zu hemmen und zu tiberwinden, oder dieselben gleich a priori gar nicht aufkommen zu lassen. Meynert erblickt demzufolge zwei gegensätzliche Daseinsformen in der Natur. Die eine besteht darin, dass das Thier nur seibstüchtigen Trieben folgend, seine Umgebung rücksichts- und erbarmungslos ausbeutet, indem es zur Erhaltung seines Daseins gar nichts, oder nur sehr wenig durch eigene Arbeitsleistung beiträgt, dasselbe vielmehr nur auf Kosten des Daseins und der Mtihe-waltung und Arbeit Anderer fristet. Diese Lebensform nennt Meynert die parasitische, und sie repräsentirt ihm das Böse in der Natur. Die andere Daseinsform ist die Lebensweise derjenigen Thiere, welche sich aus eigener Kraft und durch eigene Arbeit erhalten, sich hiebei gegenseitig Hilfe leisten und sich zu vereinter Gemeinschafts-Arbeit verbinden. Diese Daseinsform nennt Meynert die mutualistische (auf gegenseitige Erhaltung hinzielende), und in ihr erkennt er das Gute in der Natur, worin seiner Ansicht nach auch das Wesen der Gesittung gründet. Meynert begegnet sich in dieser Auffassung mit seinem bertlhmten arztlichen Collegén Rokitansky. Rokitansky findet, „das Böse als Charakter schon im protoplasmatischen Urthier ausgeprägt; dieser Charakter offenbart sich in Aggression (Beuteergreifung), und wurzelt im Hunger des Protoplasmas. Dieser aggressive Charakter ist an und für sich böse, das Gute ist blos negativ, ein Minimum dieses Bösen.“ W. 529. 1.

Itt csak röviden érintjük a dolgot. Jó az, ami rendeltetésének, céljának megfelel, ami a maga ideálját híven kifejezi. Ebben az értelemben minden jó lehet. Ami önmagában véve látszólag nem jó, ami eszméjét el nem érte, a természet nagy concertjében még mindig jó lehet, nem ugyan önmagában, hanem csak vonatkozásaiban. Ami egyre nem jó, másra még mindig jó lehet. Ha két dolog viszonyba kerül, egyik a másikára nézve jó, ha eszméjük megvalósítására nézve egymásnak kölcsönösen kedveznek. Az emberre nézve mindaz jó, ami őt eszméjéhez közelebb juttathatja. A cselek-

menyek világában minden jó, ami az ember eszméjének megfelel (objectiv); ha az egyén az ember eszméjének megfelelő cselekményt tudva, akarva és szabadon váltotta ki (egyéb-iránt csak az ilyen cselekvésről mondhatjuk, hogy az ember eszméjének megfelel), akkor a cselekmény erkölcsileg is jó kvalifikációt nyer (subjectiv és objectiv); de hacsak az egyén eszméjének felel meg, akkor lehetséges, hogy csak subjectiv s nem egyszersmind objectiv jóról beszélhetünk. A parazitizmus és az egoizmus az ember eszméjének meg nem felel, Meynertnek tehát igaza van. Az agresszív karakter hiánya még nem involválja a nemes karakter fennforgását, továbbá a rossz az ideál negatio-ja, tehát nem a jó, hanem a rossz a negatív fogalom. Ennyiben tehát sem Meynertnek sem Rokitanskynak nem adhatunk igazat. Meg kell még említenünk, hogy a keresztény világnézet szerint, a rossz is elvesztheti tüskéjét, mert az isteni kegyelemmel fegyverkező s a kegyelem magasabb világában élő emberre nézve minden jó, mert az Istent szerető lelkeknek minden javukra válik. „Diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum.”

¹⁾ „Die „christliche Morál” im modernen Sinne tragt einen universellen Charakter; sie ist ein supra-nationales und supra-confessionelles Kunstwerk, an dem seit Jahrtausenden, schon lange vor Christus beginnend, bis su dieser Stunde, unzählige Völker des Orients und Occidents im Verhältnisse ihrer fortschreitenden Gehirnentwicklung, mitgearbeitet haben. Die von ihr proclamirten Grundsätze der Wahrheits- und Nächsten-Liebe und einer auf ausnahmsloser Menschenachtung und Brüderlichkeit gegründeten höheren socialen Ordnung erscheinen daher ganz folgerichtig auch im Lichte der heutigen Naturwissenschaft als die edelste Blüthe, die der Menscheng Geist bisher überhaupt getrieben hat und nothwendig überall zeitigen musste, wo Individuen und Völker jené Kulturstufe erklommen, derén charakteristisches Merkmal ein so hochentwickeltés Grosshirn ist, dass dessen vergeistigte, abstracte Vorstellungsreize die sinnlichen Reize des Gehirastammes und Kleinhirnes zu hemmen und zu besiegen vermögen, denn eine solche sieghafte Hemmung der sinnlichen und egoistischen subcorticalen Reize ist es ja, worauf im Wesentlichen jené Function des Grosshirnes beruht, welche die Grundlage der Sittlichkeit bildet.”

Csak a tájékozatlanság és a tudatlanság kísérelhetik meg, hogy az evangélium jelentőségét és Krisztus munkájának horderejét kisebbsítsék. Másrésztől azonban bizonyos, hogy az idők bizonyos tekintetben beérlelődtek az evangéliumra és Krisztus elfogadására. A kereszténység ezt is Istennek s nem az em-

bereknek tulajdonítja. Továbbá, ha a keresztény morálnak igaza van, akkor a pozitívizmusnak nem lehet igaza, mert ez a kettő egymást kizárja. A kereszténység élő fa, melynek virága a hit, a morál pedig gyümölcse. A keresztény morál legszebb tételeit: az igazság és a felebarát szeretetének tanítását elsikkasztani és a pozitívizmus rendszerébe beilleszteni, egyszerűen lehetetlen. Ha a nemes gyümölcsöt a termőfáról leszakítják és a kórára kötözik, csak a tudatlanokkal lehet elhiteni, hogy azok nem a nemes törzsön, hanem a kóron termettek. Gyümölcseiről ismerjük meg a fát. Ha a kereszténység fája a legnemesebb gyümölcsökkel kedveskedik, akkor maga a fa is nemes, s az emberiségnek érdekében van, hogy ezt a fát ápoljuk, védelmezzük s a jövő nemzedék számára is megőrizzük.

Wargha a pozitívizmusra építette egész büntetőjogi rendszerét. Nem lett hűtlen a mesterhez, mint Littré, Taine, Spencer stb., hanem egyenesen a Comte-féle hagyományokra támaszkodik. Hangsúlyozza az ismeretek relativitását, a Comte-féle hármastörvényt, s legfeljebb a jó és rossz diagnózisában követi Spencert. *)

*) Comte rendszerének alapja a hármastörvény, mely szerint gondolataink, képzeleteink minden rendje, ismeretünk minden ága szűkségeképpen hármastörvényen halad át. A theologiai felfogás kiindulási pontot jelzi, a metafizika az átmenet, a pozitív gondolkodásmód végérvényes magyarázati mód. A pozitívizmus a maga rendszerét végérvényes és bezárt rendszernek vallja, s ebben sem kerülhette ki a korábbi bölcselők scylláját. Descartes az elemző mértan tudományának megteremtője, a mennyiségtani módszer alkalmazásával akarta kiküszöbölni az örökös vitatkozást a filozófia területéről; Locke-t ugyanazon gondolat lelkesíti, midőn a tapasztalati módszer kizárólagosságát hirdeti. Ám Descartes rendszeréből más rendszerek keletkeztek; Locke tapasztalati rendszeréből némelyek az idealizmusba, mások a realizmusba keveredtek. Kant a kritikai módszerrel akarja helyettesíteni Descartes a priori sztikus módszerét és Locke rendszerét, s azt hiszi, hogy a végérvényes bölcséletet — amelyről Descartes és Locke álmodoztak — megalapította, s a metafizika hitelét lerontotta: ő is csalódott. Fichte és Hegel idealizmusa, Herbart realizmusa s még egy csomó rendszer, Kant végérvényes rendszerének gyermekei. Comte is azt hiszi, hogy külön bölcséletet terem. Rendszerét ugyancsak végérvényes rendszernek vallja, melyre az egyes ember: férfikorában, az emberiség: haladásának delelő pontján jutott el, ahol már lényeges változásnak, módszerbeli különbségnek helye

Wargha a 163. laptól kezdve azt fejtegeti, hogy a theologia, filozófiai, történeti és természettudományi módszerek uralma a büntetőjog vidékén is megállapítható. Ez a tanítás nagyon hasonlít azokhoz a mesékhez, amelyekben olyan három különös országról zeng az ének, ahol minden rézből, ezüsből vagy aranyból van. Bizony a színarany, a színezüst csak ritkán fordul elő, vegyítve azonban gyakran található. A különböző módszerek nagyon is szépen elférnek a valódi tudományosság concertjében, csak az ember fejében nem férnek össze, de ezt is csak kivételesen állíthatjuk. Minden módszernek megvan a maga területe és a maga illetékeségi köre. Mindent nem lehet lombikba szorítani, bonckés alá venni, viszont ahol a kísérletek beszélnek, ott nincs szűkségünk hipotézisekre. Az egész elmélet csupa túlzás és valótlanság.*)

többé nem lehet (legfeljebb az adott síkban való tovább fejlődésnek), s meg kellett érnie, hogy a pozitívizmus egyik legkitűnőbb képviselője Littré, Comte rendszerének egyik felét a másik ellentétének állította azonfelül a híres hármastörvény helyett is saját törvényét ajánlotta (a négy korról). Mill Stuart J., Taine, csakúgy eltérnek Comte rendszerétől, mint Kanttól pl. Schopenhauer vagy Hartmann, vagy pl. Locketól az idealista Berkeley vagy a skeptikus Hume. A pozitívizmus legújabb követői közül Spencer Herbert már csak névleges pozitívista, tényleg azonban metafizikai rendszert alapított és míg Comte agnosticizmusát negatívnak nevezi, a magáét pozitívnak hirdeti. Az újabb Comte-isták pedig azt vallják, hogy „Kant és Comte tanai kiegészítik egymást”.

Comte-nek a pozitívizmus alap gondolatát, a híres hármastörvényt be kellett volna bizonyítani, s minden tudományról be kellett volna igazolnia, hogy azok tényleg átmentek a fejlődés hármastörvényén, ezt azonban elmulasztotta. Maga Stuart Mill vádolja egyik művében (August Comte and the Positivism. L. Kozáry i. m. bővebben), hogy a bizonyítás kánonját teljesen mellőzte. Nem Comte törvényét, hanem éppen az ellenkezőt lehet bebizonyítani. Egyébiránt Comte maga is megvallja, hogy az ő vizsgálódásai csak az emberiség elitjére vonatkoznak, a történelmi anyagot pedig úgy válogatta meg, amint törvénye igazolására szükséges volt.

*) Pl. az, hogy a theologus még ma is minden igazságot, (talán még a büntetőjog területén is) a kinyilatkoztatásból akarna lehozni: légbőlkapott állítás, és ugylátszik a rendszerezés kedvéért állítják fel a tételt, csak az a kár, hogy az igazság rovására. Nincs is senki, aki midőn gondolkodik, kutat, Önmagán szerzett megfigyeléseit, a külső történeti tények tanulságait fel ne használná, s csak természetes, hogy a termé-

sztettudományi tudás többoldalúvá teszi a gondolkodót, s alaposabb eredményt nyújt arra nézve, hogy az igazságot könnyebben felismerhetjük és teljesebben felfoghatjuk, a gyakorlatban pedig tökéletesebben alkalmazhatjuk; de hogy a természettudományi módszer volna az egyedül üdvözítő, az époly szélsőség, mintha mindent öntudatomból akarok megismerni, és tiszta apriorisztikus módszerrel akarok boldogulni. Nem veheti a theologustól senki rossz néven, hogy hitét és tudását össze akarja egyeztetni, s mielőtt tudásába valamit átvenne, főképp a hipotéziseket, a hit próbájának is aláveti. Különösnek tűnik ez fel a laikusoknál, értem azokat, akik az összegyeztetés ezen munkáját soha meg nem kísérelték, vagy ami a leggyakoribb, minthogy tudományos tudásuk erősebb volt mint hitbeli tudásuk, az összeegyeztetés sohasem sikerült. Az egyoldalúság soha nem vezet helyes irányban, s a természettudományi módszer kizárógalos hangoztatásával épen így vagyunk. De még a szélsőségek képviselői sem tudják következetesen keresztül vinni, hogy kizárólagosan egyik vagy másik módszer szerint gondolkozzanak. Elvégre is a tapasztalás útján nyert képzetekkel dolgozunk, s ezeket magunkból kivétünk akkor sem lehet, ha elhitjük magunkkal, hogy pl. a külső tárgyak csak az emberi szellem vetítése, tehát a spirituálisztikus monizmus mellett kardoskodunk. Hát az emberi élet tanulságai mit bizonyítanak? Az ifjú mindent elhisz, — a sok csalódás folytán odajut, hogy némelyik semmit sem hisz, a másik beáll skeptikusnak, megszüri hitét és tapasztalását, tartózkodóvá leszen, s még tudásával szemben is bizalmatlankodik. Így volt ez az emberiséggel is. De valamint nem mondhatjuk azt, hogy az ember élete kezdetén hitből él s mit sem tapasztal, nem gondolkodik, úgy az emberiségről sem mondhatjuk, hogy ebben vagy abban a korszakban kizárólag a revelatio-ban kereste az igazságot, később észével akarta megismerni, majd a tapasztaláshoz fordult, s végre a természettudományi módszerhez jutott el. Lehetséges azonban, hogy az egyik módszer uralkodó eleme a hit, a másiké a bölcsélet, a harmadiké a tapasztalás és i. t., a többi pedig ugyanekkor csak alárendelt szerepet játszik. Sokkal helyesebb, ha azt mondjuk, hogy vannak igazságok, amelyeket hittel ismerhetünk meg; ismét vannak más igazságok, amelyekre a tapasztalás tanít; némely igazságok megismerésére logikai okoskodás és a már meglevő képzetek associatiója alapján jutunk el, s kétségtelenül a természettudományi kutatások új igazságokat ismertettek meg velünk, vagy legalább valamely kellőleg nem mérlegelt igazságra figyelmeztettek, illetőleg egyik vagy másik igazságot új vagy eddig kellőképen nem méltatott oldaláról ismertették meg velünk. Ez az elméletek tulajdonképeni haszna. Az igazság azonban lényegében egy és ugyanaz, bármilyen módon került is tudásomba. A hitigazságoknak is megvan a tapasztalati jellegük, annál is inkább, mert a hitigazságok némelyikét csak az fogja megérteni, aki életét azon igazságok szerint rendezi be. („Cselekedjétek és lássátok.”) A tapasztalás tehát tökéletesíteni fogja az alanyi értelemben vett hitet. De az észnek és a történelemnek is megvan itt a maga szerepe. A különböző módszerek ugyanazon igazságot más és más oldaláról ismertetik meg, de az igazság egységes jellegét meg nem

változtathatják. Bizonyos azonban, hogy az igazságok világában a megismerés szempontjából, a módszerek sorrendje különböző. Vannak igazságok, amelyekkel a gyakorlatban ismerkedünk meg, eszünk és hitünk szavatolnak mellette. Más igazságokat spekuláció útján ismerünk meg, s csak azután fordulunk a gyakorlat próbakövéhez. Ismét más igazságokra a történelem tanít bennünket, s csak azután keressük, hogy vajjon azon igazság mellett tanúskodnak-e a szemeink előtt lefolyó események, hogy észszerű-e az illető igazság, nem fedezünk-e fel benne belső ellenmondást, illetőleg eddigi tudásunkba be tudjuk-e illeszteni minden zavar nélkül. Az igazság megismerésének módja a különböző életkorban más és más, nemcsak, hanem az igazságok s az egyének természete szerint is változó. A megismerés módja azonban soha sem kizárólagos, hanem legfeljebb uralkodó jelleggel bír, amennyiben bizonyos igazságot, bizonyos adott időben és korban egyik vagy másik módszer szerint ismerhetünk meg könnyebben, a többi módszer azután az igazság teljesebb ismeretére segít bennünket. A természettudományok világosabban megtanítanak bennünket arra, hogy az egész nagy természet egy harmonikus egészet képez; meggyőznek arról, hogy a természet igen sokszor helyes és egyszerű analógiával szolgál oly esetek megoldására, amelyek az emberi életben, a társadalom szövevényes alakulásai közepette, magasabb kiadásban bár, de folytonosan ismétlődnek, épúgy mint magában a természetben. Ez könnyen érthető, ha meggondoljuk, hogy az ember egyik felével a nagy természetet mutatja be kicsinyben (mikrokosmos) s a természetben uralkodó törvények reá is vonatkoznak. Az ember tehát a nagy természetben, mintegy tükörben szemlélheti is magát, úgyszintén a benne uralkodó törvényeket megismerheti, ha kellő ismerete és gyakorlottsága van hozzá. Ez sem új dolog, s ha kevésbé általánosan, nem is oly világosan mint ma, sokan tudták ezt már régente is, mielőtt a természettudományok oly óriási lendületet vettek volna, mint napjainkban. Csakhogy az emberek szeretik a végleteket Annyit bibelődtek régente a metafizikai kérdésekkel, hogy végre megfeledeztek az anyagról, letagadták a külvilág reális létezését s azt mondták, hogy az érzéki észrehevés tárgyai, az egész külvilág, tulajdonképen az emberi szellem vetítései. Azután, mikor a metafizikai problémák fejtegetésébe beleuntak és az elméletek gombaszerűleg felszaporodtak, az emberek kezdették egymást nem érteni, a sok abszurd filozofálást pedig annyira megunták, hogy valóságosan fáztak, ha eleven filozófussal kellett találkozniok. Midőn a spekuláció divatját múlta, akkor meg a másik végletbe estek: Túrták fúrták a földet, kerestek, kutattak, pozitív, kézzel fogható igazságok után epekedtek, eközben annyira belemerültek az anyag, vagy mondjuk a nagy természet problémáiba, hogy utóbb letagadtak mindent, ami nem anyag, az elmúlt századok lángelméit kigúnyolták, s az anyagba belebonyolulva kiadták a jelszót, hogy nincs más mint anyag. Lélek? Az meghaladott álláspont. Metafizika? Sajnálatra méltó tévedése az emberiségnek, atavisticus, sötét középkori remanencia, az emberiség haladásának óriási hátrányára. Hit? A modern ember nem hisz, hanem tud. (Ugyan könnyen lemérhetnék pozitív tudásunkat.) Elveiket rendszerbe

foglalják, s ennek a másik végletnek a neve: materialisztikus monizmus, szemben a másikkal, amelyet — mint említettük — spirítualisztikus monizmus-nak nevez a filozófia. Az emberiség azonban nem hajlandó arra, hogy a túlzókat a végletekbe kövesse. Ideig-óráig megcsodálja egyik vagy másik zseniális képviselőjében az egyes rendszereket, sőt egy töredék egyik-másik iskola hívének is vallja magát. A nagy többség azonban megmarad a középúton s a túlzók állításait megrostálja, szépen összeegyezteti és az eszmék nagy harcában tisztázott igazságokat, ismereteinek kincstárában szépen elhelyezi. Csakugyan nevezhetne az ember, ha nem volna valami szomorú is a tények végtelen egymásutánjában. 30 évvel ezelőtt a tudományos világ sem Istenről sem lélekről nem akart tudni, divatos lett az istentagadás, nemcsak a tudósok, hanem a tudatlanok közt is. Ma az Istent különböző elnevezés alatt mindenki elismeri; ami pedig a lelket illeti, még az asztal lábában is szellemeket keresnek, s valószínű, hogy Darwin és követői évezredekön keresztül (ha t. i. fenntartja magát a darwinizmus) nem fognak összetoborozni 80 milliónyi hadsereget, amennyire ma a spirítisták számát teszik, jóllehet a materialista és spirítualista tudósok vállalva fáradoznak, hogy a spirítizmust lealcázzák, de hát ez is csak félig-meddig sikerül. Mint említettem, túlzásra túlzás a felelet. A materialisztikus monizmus (vagy ha tetszik darwinizmus) túzásait a büntetőjog területére is áttöltetik. Mi az oka? Tán épen az, hogy az eddigi büntetőjogászok tisztán metafizikai alapon állottak, s a physikummal kellőképpen nem számoltak. Csak az akaratot akarták presszionálni, de hogy az akarat érvényesülését elősegítsék stb. arra nem gondoltak. Pedig az akarat is fizikai feltételek közt érvényesülhet, s mint a lélek a materiához, úgy van kötve az akarat is bizonyos materiális feltételekhez. Heroizmust csak az Isten várhat az embertől. Sem az Állam az ő polgáraitól, sem az ember embertársaitól nem várhatja a heroikus magatartást már csak azért sem, mert az ember physikuma nagyon is meggyengült. Pedig a gyakorlatban nem így volt. A természettudományi büntetőjogi iskola hitvallása szerint a jog maga is természeti jelenség: az emberi természetnek bizonyos formák szerint való megnyilatkozása, s ezért szükséges, hogy az emberi természetet s az emberiség fejlődésének törvényeit ismerjük; s az anthropologia vívmányait, amely — mint mondják — különösen ezekkel foglalkozik, kellő figyelemre méltassuk. Ám az embernek kettős természete van, egyiket figyelembe kell vennünk, a másikat nem szabad szem elől tévesztenünk, ez azonban nem akadályoz bennünket, hogy a tények mezején maradjunk, a kísérletezés próbakövét és a tapasztalás tanulságait felhasználjuk. A természettudományi módszer csak az egyik tényezővel számol. A tiszta speculatív-filozófia a másik végletet képviseli. Itt a túlzás. Ma ugyan a természettudományi módszer legalább is egyelőre legyúrta a speculatív filozófiát, s ez természetes is. Ma a természettudományok kötik le korunk lángelméit, épúgy mint valaha a jog, a theologia, a bölcsélet stb., ép ezért kevés ma az igazi filozófus. E jelenséggel összefügg egy másik, hogy t. i. kevés az idealizmus és sok a realizmus, ez a mai kor jellembetűje. Nem vitatjuk a természettudományi módszer helytelen-

ségét, de nem is ismerjük el kizárólagos hivatottságát, mintha a megismerésnek nem volna más módja, mint a tapasztalás, s a természettudományi módszer volna az egyedül üdvözítő, tudományos, megbízható módszer. Az bizonyos, hogy ha valaki csak a természettudományokkal foglalkozik, utóbb már nem is tud másként gondolkodni, mint a természettudományi módszer szerint. Az egyoldalúság azonban sohasem alkalmas arra, hogy valamely igazságot egész teljességében megismerjen vagy megismertessen. Az egyoldalúság az erők egyensúlyának felbomlását jelenti, pedig itt végződik a józanság birodalma, ez az állapot a tudományos örültségnek egy neme már, amelynél minden cselekvésre, minden agyfunkcióra ránehezedik egy rögeszme. S ez a mai viszonyok között egészen természetes. Az ember ismereteinek köre lavinaszerűleg növekszik. De omni re scibili csak azok disputálnak ma, akik alaposan semmihez sem értenek. A különböző tudományágakban csak az egy-egy irányban való kiképzés is emberöltőre kiterjedő munkásságot igényel. A szaktudósnak egész könyvtárakat kell átböngésznie, hogy csak némi tájékozottságra tegyen szert. Szakfértiak képződnek, ezek pedig többé-kevésbé mindig egyoldalúak. ... A természettudományoknak nagyon sokat köszönhetünk, de talán legkitűnőbb vívmányainak egyike az, hogy az emberiség gondolkodásmódját tökéletesítette, realisabbá tette, s a természet tanulságainak értékesítésére tanította az embert. Nem tagadhatjuk, hogy képzeinket megtöbbszörözte, fogalmaink körét tisztábbá tette, ítéleteinket helyesbítette, de szenvedélyei fékezésére, érzékiségének, állatias ösztöneinek meggyőzésére nem a természettudományok tanítják az embert, sőt e tekintetben az emberiség soha nem bizonyult gyengébbnek, mint épen ma, a természettudományok virágzásának tetőpontján. S ha némely természettudósok kérkednek is vele, hogy igazi emberszeretetre ók tanítják az embereket, a nagy többség a természettudományok révén soha nem fogja megtanulni az emberszeretet nehéz tételét. A valódi rokonszenv és részvétel (felebaráti szeretet) virágai nem a természettudományok mezején virultak először, ma sem ott van természetes hazájuk, legfeljebb mesterséges utón módon tenyésznek. Arra sem a természettudományok tanították meg az embert, hogy az igazság szerete és a felebaráti szeretet ethikai kötelességek. A tapasztalás pedig arról tanúskodik, hogy a nem tudósok sokkal több áldozatot hoznak a felebaráti szeretet oltárán, mint a természettudományi felvilágosodás fiai, akik inkább csak elméletben ismerik a tétel szépségét, anélkül, hogy annak értékességét a gyakorlatban is kipróbálták volna. A konzervatív iskola mindenestre hibázott, midőn a régi theologiai, filozófiai, legfeljebb történeti módszer mellett a természettudományi módszerről hallani sem akart a modern kutatások eredményeit nincs okunk mellőzni. Az igazság a természettudományi próbát is kiállja. — A természettudományi módszer megőrzi bennünket, nehogy a spekuláció útvesztőjében eltévedjünk, midőn módot nyújt arra, hogy a felismert törvények helyességét, a tapasztalás próbakövén igazoljuk. Azt is elismerjük, hogy a természettudományok a megfigyelést, a gondolkodást élesítik, a helyes ítélkezést pedig jelentékenyen elősegítik. A természettudományok ugyanis megtanítanak ben-

nünket, hogy a jelenségeket legkisebb részleteikben is megfigyeljük, helyesen különböztessünk, pedig a helyes különböztetés mestersége s az észlelés pontossága, a tudományos előhaladásnak, az igazság kutatásának leglényegesebb feltétele, és csak magas intelligentiának sajátja. Ha valakinek, hát a büntetőjogásznak van szüksége ilyen kritikailag boncolgató, helyesen különböztető, finoman észlelő tehetségre, hisz a legkényesebb materiával dolgozik, amilyen az élet, szabadság, becsület stb. Ha a büntetőbírónál mind ez hiányzik, megengedem, hogy rákaptafázza az esetre a §-t, de a tévedések özönének lesz kitéve. A büntetőbíró nem lehet gép, amint hogy az Ítélezés sem lehet sablonszerű foglalkozás, s maga az ítélet pedig gyári munka. A helyes distinctio vezérli a bírót a méltányosság területére, s arra képesíti, hogy pozitív jog egyhangúságát, az élet ezerféle változatosságával összeegyeztesse, s a gyakorlatban felmerülő ellentéteket kiegyenlítse. A törvény merev alkalmazása nem lehet igazságos, mert minden esetre nem lehet §-t gyártani, sem a §-ok az életben ezerféleképpen variálódó eseteket teljesen nem fedhetik. A betű-judicatura ép ezért, a tárgyilagos értelemben vett igazságosságnak nyílt arcul csapása. Ezt még a spekuláció túltengésének köszönhetjük. A természettudományi iskola módszere ellen felhozzák, hogy az sem megbízhatóbb mint más módszer, s az Államnak nincs elég oka arra, hogy a fennálló rendszert másikkal helyettesítse, míg vélemény véleményyel, hipotézis hipotézissel áll szemben. Erre az ellenvetésre azt szokták mondani, hogy a természettudományi iskola tételei szabatos megfigyelés alapján és a tapasztalás által is igazolt (?) természeti törvényeken alapuló tételek, amelyek jobbára (!) érzéki észrebevés által ellenőrizhetők, úgy szólván kézzelfogható igazságok, s ezért általános elismerésre számíthatnak. A természettudományi iskola nem is tesz mást (?) mint a nagy természetben általánosan uralkodó törvényeket (?) a büntetőjog területén is érvényre juttatja. Az igazság okáért meg kell jegyeznünk, hogy a természettudományi iskola igazán új és ellenőrizhető tételt alig hozhat föl. Amit újnak mond, azt régóta ismerték, megengedjük azonban, hogy egyik-másik igazságot kellőképp nem méltányolták. A természettudományi iskola módszerének még egy óriási hibája van, az t i. hogy a materiának — amelylyel dolgozik — lelkes természetével épen nem számol és ezért az egész rendszer végzetesen egyszemélyes. Ezt ugyan csak a természettudományok materialisztikus irányáról mondhatjuk. Az igazi természettudományi műveltség nem tendenciózus.

A Wargha által ismertetett pozitíviztikus világnézet az emberiség általános meggyőződésével ellenkezik. Wargha ezen a téren is Comte tanításához ragaszkodik, amelyet Mill és Spencer tovább fejlesztettek.*)

*) A Comte-féle erkölcsstan szerint, a társadalmi fejlődés főelve az érzelem. Az ember természeténél fogva önzőnek születik, hogy a rokonszenves ösztönök miképp diadalmaskodnak az önző ösztönök fölött, s a személyes önzésnek altruizmusá váló konvertálása hogyan történik,

az önző ösztönök szervei miképp fejlődnek vissza, arra Comte nem ad feleletet.

Az altruizmus funkciói komplikáltabbak, mint az önzés funkciói, tehát előkelőbbek, mert az élettan szerint ami elemi és egyszerű, alacsonyabb az összetettnél. Az erkölcsi fejlődés alapja az agyműködés fejlődése. A fejlődő emberiség folyton komplikáltabb funkciókra képesül s így az altruisztikus érzelmek is felülkerekednek, míg az emberiség lassan-lassan kiérlelődik a testvériség és egyenlőség megértésére. Az egyenlőség és az igazságosság a cselekedetekre alkalmazva szülik a morált Letourneau azt mondja, hogy az ember, ki „ma még erkölcsi lény”, a fajkiválás folytán öntudatlan automatává leszen és természeti szükségyszerűséggel azt fogja tenni, ami legjobb és leghasznosabb. A haladás folyamán „a fajkiválás kárhozhatni fogja az egynejt, rendes és törvényes házasságot, úgy szintén a gyengék és betegek iránti kíméletet és szeretetet” Szép altruizmus! Mill szerint az erény gyakorlatára a tapasztalás vezeti az emberiséget A tapasztalás arra tanít hogy az erény és a jólét karöltve járnak, s így az erényt javunkért és javunkat az erényben kell keresnünk. Az általános jó méltatása ott kezdődik, ahol belátjuk a társas élet áldásos voltát és azt, hogy mások java ami javunk is egyúttal. Az értelmi fejlődés ezen fokán már a közjó előmozdítására törekszünk és a közjó megvalósítása örömeinkre szolgál. A közjó az erkölcsös cselekvés célja és próbaköve.

Jó az, ami gyönyört okoz. A közjó mindenkinek gyönyört okoz. Társadalmi szempontból csak az olyan gyönyör értékes, amely minden érdekléssel harmóniában van. Tudjuk azonban, hogy a közjóra irányuló cselekvés nem jár mindig gyönyörrel, hanem gyakran önfeláldozással, fájdalommal, továbbá akárhányszor cselekszünk anélkül, hogy a cselekvéssel járó gyönyört élveztük volna. Azt is tudjuk, hogy az ember nem rabja az érzéki gyönyörűségnek, ösztönei fölött uralkodik és gyönyörűségeiről akárhányszor lemond, ami lehetetlen volna, ha a vak gyönyörűség-ösztön vezetné az embert.

Mill azt mondja, hogy az „én boldogságom sem kívánatosabb, mint a másé”, tehát észszerű, hogy más boldogságát keressem. Az én boldogságom azonban nekem mindenestre kívánatosabb, mint a másé és a tapasztalás nagyon is beigazolja, hogy az emberek jól értenek ahhoz, hogyan kell saját boldogságukat, a mások boldogsága romjain felépíteni. Az önző érzelmek altruisztikussá változását a hedonizmus csak nagy ugrással tudja kimagyarázni, midőn az önboldogságára való törekvésből, a közület boldogítására való törekvést lehozza.

„A véghetetlen távol beláthatatlan őskorában keletkezett érzet-csira az évmilliók során keresztül öntudattá és lelkiismeretté fejlődött.” És honnét veszik ezeket a praehistorikus „tényeket”? Kik figyelték meg? Az érzés és az öntudat a történelem színpadán az emberrel egyidejű. Az érzést, az öntudatot, a lelkiismeretet, a gondolat és erkölcs törvényeit a kifejlődés törvényeiből le nem vezethetjük. A lélektani tüneményeket semmiféle anyagváltozás ki nem magyarázza. A pozitívista feltevések ép oly önkényszerűek mint az a prófécia, hogy az emberiség idővel önkénv-

telenül és minden fáradság nélkül fogja gyakorolni a jót. A történelem azt tanítja, hogy a jó mindig nehezére esett az embernek. Du-Boys-Reymond szerint, „az öntudat és a szabad akarat kérdése a természet-tudomány módszere által meg nem oldható”.

Flammarion a tudósok összes fölfedezéseivel és érveivel számolva kimondja, hogy „nincs határozott törvény mely bizonyítaná, hogy a gondolat az anyagmozgásokból származik”. Sem az agy súlyáról, sem a homlok magasságáról, phosphor-tartalmáról nem következtethetünk az értelmiség fokára. A gondolat uralkodik érzeink fölött, a szellemi munka befolyását az anyagra nem tagadhatjuk. Az erkölcsi fájdalmak, a matéria nélküli szenvedések, amelyeket sem az agyvelő zavaraira, sem fizikai rendellenességekre vissza nem vezethetünk: szellemi világ létezését bizonyítják.

A pozitívizmus erkölcsstanában az erkölcsös cselekvés a nem erkölcsösből, az altruizmus az egoizmusból fejlődik, de hogyan?

A cselekedetek célja a gyönyör, ám a gyönyörök ellentétes természetűek, és hogy a jó a gyönyörködtetővel természetszerűleg nem azonosítható, a tapasztalás bizonyítja. Sohasem fogja a pozitívizmus kibeszélni az emberekből, hogy felelősek vagyunk tetteinkért, öntudatunk ezen Ítélete tény, amelyet megváltoztatni nincs hatalmunkban.

Honnét veszi a pozitívizmus, hogy az emberek valaha erkölcsi fogalmak nélkül éltek, s hogy évszázadok tapasztalatai halmozódtak fel, míg egy-egy cselekedetet erkölcsösnek, vagy erkölcsatlennak minősítettek. Az erkölcsösség tehát a művelődéssel halad? Ezt is a történelem bizonyítja? Vájjon a kultúrával csökken a bűnözők száma? Ezt is a tapasztalat tanítja? Amit ma kedvetlenül s csak kötelességtudásból tesz az ember, azt kedvvel fogja tenni a jövő embere, s a kötelesség fogalmára nem lesz szükség. Erre is a megfigyelés tanította a pozitív bölcselőket.

Spencer tagadja a jó, a közömbös és a rossz közti tárgyilagossá különbséget, csak a viszonylagos különbséget ismeri el, mely az emberi felfogással változik. Lehetnek tehát idők, midőn az apagyilkosság nem lesz erkölcsstelen. „Ha be lehet bizonyítani — mondja Huxley — megfigyelés vagy tapasztalat által, hogy a lopás, gyilkosság s házasságtörés nem szolgál a társadalom kárára a természeti ismeretek (!) szempontjából, ezen cselekedetek nem lesznek társadalmi erkölcsatlenségek”. Valóban? De hát be lehet-e bizonyítani a legtávolabbi jövőben is, hogy a Huxley által említett cselekmények valaha megférnek a társadalomban élő ember eszményével, erkölcsi felfogásával. A morálban tehát nincsenek abszolút igazságok, itt is mint a vallásban és a tudományban minden csak viszonylagos. S a lelkiismeret szózatát csak az átöröklésből magyarázzák. Ilyen a pozitívizmus erkölcsstana.

Az erkölcsi törvényt sem a tapasztalás felhalmozódása, sem a fejlődés törvénye ki nem magyarázhatják. Az erkölcsi törvény a cselekvésnek benső normája. Nincs ember, ki az erkölcsi törvény hatályát ne érezné. Nincs ember, aki a jó és rossz között különbséget ne tenne.

Nem számítva azokat, akik eszközzel bármely oknál fogva nem élhetnek, vannak bizonyos tények, amelyeket az emberiség egyértelműleg helyesel pl. a szűkölködőn segíteni, a jótéteményért hálát adni stb., s ismét vannak tények, amelyeket az emberiség mindig helytelenített, így pl. a szülők iránti szeretetlenséget, az özvegy és az árva nyomorgatását stb. A kultúra magaslatán is találkozunk az erkölcsi rosszal, s az úgynevezett természeti népeknél is feltalálhatjuk az erkölcsi jót. Az emberiség a rosszat soha nem akarja, s ha cselekszi, sub specie boni teszi. Lubbock tagadja, de Quatrefages és az újabb ethnographusok, Stanley, Ratzel határozottan állítják, hogy nincs emberi társaság, amelyben a jó és rossz közt különbséget nem ismernének. Az ember eszes természeténél fogva erkölcsi lény. Amit esze helyesel, arra azt mondja, hogy az jó, érdemes cselekedet, amit ellenben kárhozzat, azt rossznak minősíti. Vájjon az emberi ész ezen képességét, mely a delejtű pontosságával és következetesen megmutatja a két végletet, szintén az öröklésből kell kimagyaroznunk? Vájjon az ember statuálja-e vagy csak felismeri és kifejtí az erkölcsi törvényt? S ha valamely cselekménynek éppen semmi társadalmi jelentősége nem volna, ha titokban marad is a véghez vitt rossz, nem emeli-e föl a lelkiismeret tiltakozó szavát? „A szemérem, a szégyenpír csak a szokás folytán jelentkeznek? hisz éppen a szokás a legnagyobb ellenségük. S a szemérmetlen generációnak legutolsó sarján akkor is jelentkezik a szégyenpír, ha szülei rég elszoktak a pírulástól.” Az ember a bűnt nemcsak elítéli, hanem megveti és utálja. Az olyan emberrel, akinek kezéhez ártatlanul kiontott embervér tapad, miért vonakodunk kezét fogni? Miért kerüljük a rossz embereket. Néha valószínűleg visszaborzadunk a bűnözőtől. Honnét van mindez? Nem bizonyítják-e a tények az ember erkölcsi természetét? Spencer azt mondja, hogy az erkölcsi ítélet a megfigyelésből és a tények következményeinek megfontolásából ered és „az erkölcsi lelkiismeret a tapasztalati lecke önmagunkra alkalmazása”. Ámde nem a külső tények, hanem a tények benső indító okai, az intentió adja meg a cselekmény erkölcsi jellegét s mi a külső tényen keresztül csak következtetünk az elrejtett bensőre, s hogy mit takarnak a cselekedetek, jobbára magunkon tanultuk meg ismerni. A külső jel magyarázására a benső megfigyelés képesít.

A gyermek a jó és rossz közt már akkor különbséget tesz, midőn a külső világ törvényeit nem ismeri. Különbséget teszünk olyan esetekben is, amelyekre vonatkozólag a tapasztalás felvilágosítással nem szolgál. S ha körülöttünk mindenki helytelenül cselekszik, a lelkiismeret akkor is tiltakozik, és ahová a törvény és az emberek el nem érhetnek, a lelkiismeret ott is él és uralkodik. Martineau azt mondja, hogy „az alanyi erkölcs tan felvétele ép oly lehetetlenség, mint az alanyi matematikáé”. Az erkölcsi rend törvényei ép oly függetlenek tőlünk, mint a fizikai világrend törvényei. A törvény felismerésére vagy kifejtésére vonatkozólag tévedhetünk, de a kivételek a szabály érvényességét le nem rontják. Látjuk, hogy a delejtű óriási katasztrófák idején kitér, ingadozik vagy éppen körforgást végez; az ember benső világában is fordulnak elő katasztrófák, amelyek a lelkiismeret szózatát meghamisítják, elnémítják,

de ez csak időleges és rendkívüli jelenség; szabadítsuk fel a delejtűt az akadályozó tényezők hatása alól és híven megmutatja az irányt így vagyunk a lelkiismeret dolgában is. Megtehetjük, hogy a lelkiismeret szövegének nem engedelmessé válnánk, de a kötelezettség tudatától nem szabadulhatunk és kénytelenek vagyunk túrni a bensőnkből ellenállhatatlanul feltörő kárhóztató Itéletet.

Az erkölcsi törvénnyel ellentétbe helyezhetjük magunkat, amint-hogy a fizikai világrend törvényeit is figyelmen kívül hagyhatjuk. S az eredmény? A mellőzött törvények jellegéhez képest, kisebb vagy nagyobb fizikai, illetőleg erkölcsi katasztrófa, melyben új és tőlünk független törvények érvényesülnek: rovásunkra.

Spencer, aki az evolúció titkait annyira ismerte, bizonyára a távoli jövő ideáljáról szölt, midőn morális felfogását ismertette. Az átmeneti idők erkölcstana nem lehet a pozitivistáké, tehát a büntetőjog, amely a pozitívizmus tanításának megfelel, szintén csak a legtávolabbi jövők exigenciáit elégíthetné ki. Wargha fejtegetéseinek eszerint nincs meg az aktuális jellege, amely sürgetné, hogy a jelen büntetési rendszerét mellőzve, a pozitívista követeléseket komolyan számba vegyük. Egyébiránt a pozitívizmus mikor a jövőről beszél, saját elveivel keveredik ellenmondásba. Ámde ha a jövőről egyáltalában szólhatunk, ha remélhetjük, hogy az ember eszméje tisztábban fog felragyogni a küzdő egyén előtt mint ma, ki kell mondanunk, hogy a Spencer és a Huxley által jelzett ideál megvalósulása csak az emberiség elzüllésének, degenerációjának legalsó lépcsőin következhetik be. Ez az ideál az embernek állattá való visszafejlődését jelentené. Az evolúció elvének minden téren, tehát a büntetőjog vidékein is érvényesülnie kell. A reformot, a haladást mi is óhajtjuk, de nem a pozitívizmus, hanem a valódi kereszténység szellemében, az igazi szeretet és a fenkölt keresztényi gondolkodásmód fejlődési síkjában.

Két igen érdekes és tanulságos esetet közlünk eredetiben, amelyre az eddigiekben többször hivatkoztunk. Mindkettő bizonyítja, hogy a jeformtörekvések — ha nem is a pozitívizmus véglelességeiben — nagyon is időszerűek és szükségesekek. Az egyik egy rakoncátlan hadfiról számol be, akiról csak 34-szeri elítéltetése után sütötték ki, hogy a sedáni csatában kapott sebének köszönheti azt a szerencsétlen karakterváltozást, amely annyiszor bünözésbe sodorta.⁸⁾

⁸⁾ „Ein diessfalls typischer fali... Lásd a 257. 1. 16. jegyz.

A másik esetben Charcot hipnotizáltjáról van szó. Ma még a hipnotikus befolyásokat illetőleg nagyon is tájékozatlanok vagyunk, pe-

dig valószínű, hogy a hipnózisnek és a később említendő hallgatag, vagy nyílt, de meg nem állapítható szuggesztióknak (mágikus befolyás) is előkelő szerep jut a bűnözés világában.⁹⁾

⁹⁾ „Hypnotische Versuche haben auch in dieser Beziehung erleuchtende Aufschlüsse über psychische Vorgänge gebracht. Einer von Prof. Charcot hypnotisirten hysterischen Frau wurde suggerirt, nach ihrem Erwachen einen der anwesenden jungen Aerzte zu erstechen, was sie, geweckt, auch sofort mittels eines auf dem Tische liegenden Messers zu thun versuchte. Hieran verhindert und befragt, warura sie dieses Verbrechen begehen wollte, antwortete sie — obwohl ihr der junge Arzt völlig unbekannt war, und sie ihn nie zuvor gesehen hatte — ohne Besinnen: „Weil er mir Uebles zugefügt hat!“ Dieser Fali illustrirt sehr deutlich den Vorgang, wie ein aus unbewussten Energieen entstandener Handlungsimpuls durch das urtheilende Bewusstsein nachträglich als freigewollt angesehen wird, indem derselbe mittels eines erfahrungsgemäss bekannten gewöhnlichen Motivs erklärt wird. Ein noch merkwürdiger Fali einer derartigen verbrecherischen Suggestion — ebenfalls aus dem Laboratorium Charcot's in der Salpêtrière — wird von Gilles de la Tourette berichtet, in welchem der leicht hypnotisirbaren Blanche W. in der Hypnose suggerirt wurde, einen Henri G., der sie angeblich mit ihrer Freundin entzweite, nach ihrem Erwachen zu vergiften, was dieselbe mit lishger Raffinerie und wie sie glaubte, auch mit Erfolg unternahm, da sich G. todt stellte, wonach sie sich zudem — die Verantwortlichkeit für die Explosion ihrer unbewussten Energieen resignirt auf sich nehmend — bei einem inquisitorischen Scheinverhöre ganz wie eine auf ihre Vertheidigung bedachte und ISugnende wirkliche Verbrecherin betrug.“ W. 290., 291. 1.

IV.

A MÉDIUM HATALMA

A „médium” (milieu, körzet) alatt azon tényezők összességét értjük, amelyek az egyén fizikai és pszichikai kialakulására kifejlesztésére befolyolnak.*) Az önmagában véve egyénes médiumot sokféle oldalról tekinthetjük. De bár a médiumot társadalmi, politikai, gazdasági, közművelődési szempontokból külön-külön méltatjuk, sohasem szabad elfelednünk, hogy amit az ember elemző eszével szétválasztott, az a valóságban nincs külön, hanem a legszorosabb egységbe fűződik. Ép ezért, ha a médium javításáról van szó, nem szabad kizárólag egy irányt kiemelnünk, a többit pedig mellőznünk, mert így a médium harmóniáját veszélyeztetjük, ami ismét különös zavarokra, bajokra vezethetne. Nem tagadhatjuk, hogy az egyén már fogalmában bizonyos egyoldalúságot jelent, s ezt főképp akkor érezzük, ha a középezt meghaladó egyéniségekkel találkozunk, mert minden kitűnőség, kiválóság az egyoldalúságra támaszkodik. De amily kívánatos, hogy az elmélet terén olyanok is legyenek, akik mint kitűnő szakemberek, az eddig homályos területekre is beviszik a tudás fákláját, ép

*) Médiuma mindennek van. A növény médiuma a föld, amelybe gyökereivel kapaszkodik; a levegő, ahol a szükséges táplálékon kívül a világosságot, meleget, a naptól kisugárzó delejes és villamos áramokat és mindazon feltételeket feltalálja, amelyekre szüksége van, hogy a maga eszméjét megvalósíthassa. Szerintünk a lélek első médiuma maga a test, amelyből a lélek az ideghálózaton, mint megannyi gyökereken keresztül táplálkozik. Ha a médium (a test) rossz, a lélek működése nem lehet tökéletes, és kifejlődött lelki életről nem szólhatunk. Ha a másik, a tulajdonképeni médium rossz, ha a külső viszonyok (családi, társadalmi, politikai, gazdasági stb.) kedvezőtlenek, ezt úgy a testnek mint a léleknek meg kell sinlenie. Az emberek a médium javítását már régóta ismerik. Javítják a földet, megépítik az üvegházakat stb. Ma, midőn az Állam magasabb és sokkal fejlettebb életet él mint valaha, nagyjából feladványokra is vállalkozhatik, amilyen pl. a médium megjavítása. Így aztán elérhetjük, hogy az ellenséges tényezők hatását paralizáljuk, a kedvező feltételeket pedig olyképp csoportosítjuk, amint az a fejlődés érdekében a legkívánatosabb.

oly szükséges, hogy a gyakorlati alkalmazás problémái körül azok se hiányozzanak, akik mint becsületes eclecticusok, a legkülönbözőbb elméletekből kiválasztják az értékesíthető elemeket, s azokat ugyancsak egy egységes egészbe fűzve a praxis számára elkészítik.

Az értelmi világnak is megvannak a maga őstermelői, akik újat, eredetit produkálnak s a tudás megmérhetetlen területeit feltúrva, az igazság kincseit felszínre hozzák: ezek az u. n. zsenik, akik legszívesebben ott dolgoznak, ahol mások még nem, vagy eredménytelenül kutattak. Különös ismeretű jelük: az eredetiség. Valamint azonban az arany tisztításra, a gyémánt köszörülésre vár, épúgy az igazságok világában is kell lenni egyeseknek, akik az igazságot megszürik, tiszta szépségében felragyogtatják s gyakorlati jelentőségét, illetőleg az alkalmazhatóság területét kimutatják, ki-jelölik. A szellemi világ kereskedői pedig az igazság forgalomba hozatalával foglalkoznak. Ezek teszik el a közvetlen hasznot, amint ezt a politikai életben is láthatjuk. Ők képezik a másik végletet. Ha nem volnának, akik az átmenetet közvetítik, ez a két véglet soha meg nem értené egymást. Szerencse, hogy a végletek az átmeneti alakzatokban szinte észrevétlenül elsimulnak, azokban t. i. akik a zsenialitás isteni kiváltságát kitűnő praktikus érzéssel egyesítik, akik az értelmiség létráján eléggé magasra törtek arra, hogy a korszakot alkotó zseniket megértsék, ugyanakkor azonban a praktikus élet szövevényes útjait is elég jól ismerik, s a legapróbb exigenciáikig leereszkedve, azokat is méltányolják.

A büntetőjog területén dolgozó kitűnőségeket is az egyoldalúság és a praktikus érzék hiánya jellemzi. A reformerek vezérei közül némelyek a bűnözésnek csak biológiai, mások ismét csak szociológiai oldalát vizsgálják; míg a régibb iskola a belső ember regenerációjának szükségességét hirdeti (de e tekintetben ma is csak az elmélet terén mozognak). Hangoztatják, hogy a kriminalitás elleni védekezés egyedüli területét a *physicum*ban kell keresnünk: ép testben, ép lélek; mások ellenben a *psychicum* kiművelését hirdetik. A büntetőjogászok tekintélyes hányada, *a szociális médium reformjától várja a viszonyok jobbra fordulását*, s itt ismét megoszolnak. Sokan vannak, akik a bajok forrását a „tantum-quantum” egoisztikus

gazdasági rendszerében keresik és követelik, hogy az Állam a mai gazdasági rendszert, altruisztikus, kommunisztikus stb. irányban reformálja. Véleményünk szerint magát a kriminalitást valamely hatalmas folyamhoz hasonlíthatjuk, mely a védgátakat ostromló óriási víztömegeket nem egy forrásból gyűjti össze, amelynek azonban az egoizmus a leghatalmasabb tápláló csatornája. Az egoizmus további „miért”-jét pedig a vallástalanságban és a tudatlanságban keressük. Az igazi vallásosság és különösen a valódi keresztényműveltség kizárja az egoizmust. Az értelmiség legmagasabb szféráiban ugyan az altruizmus elvét teljes tisztaságában szemlélhetjük, de csak a mélyen vallásos lélek képes arra, hogy jobb belátását még válságos körülmények között is érvényesítse. Mindenesetre kívánatos, hogy az a (körzet) médium, amelyben az ember mozog, a bölcsőtől kezdve az emberi kor legvégső határáig, úgy az egyén pszichikai, mint fizikai kifejlődésére és érvényesülésére nézve a legkedvezőbb legyen, tehát az a tendencia, amely a médium megjavítására és arra törekszik, hogy az Állam az erények útját lehetőleg könnyűvé és kellemessé tegye: dicséretes, de önmagában nem elégséges. Ha az embereket a legjobb családi, gazdasági társadalmi és politikai médiumban helyeznők is el, akkor is számolnunk kell azzal, hogy az embernek nemcsak a külső, hanem a belsejéből feltörő bűnözési ingerekkel is meg kell küzdenie. A médium reformja tehát csak annyit jelent, hogy a küzdelemre utalt embert a legkedvezőbb körülmények közé helyezzük, a siker összes külső feltételeit biztosítjuk, de már az emberben a bűnt le nem győzhetjük, ez már az egyén saját külön munkásságát feltételezi. Igaz, hogy még az egyénen is segíthetünk, mert okos higiéniaival a physicumot, okszerű neveléssel a psychicumot is megerősíthetjük, s mindkettőnek akcióra, illetőleg a reakcióra való képességét növelhetjük, mégis bizonyos határon túl, csak az egyéni tevékenység biztosíthatja a sikert. Mi tehát *a médium reformja mellett az egyének reformját is hangsúlyozzuk*. Adjunk fegyvert a katona kezébe, de a fegyverrel való bánásra is tanítsuk meg; neveljük bele azt az erős kötelességérzetet, amely válságos helyzetekben is helyt állni készlet: ezt a programot fogjuk bővebben kifejteni.

Bár az eredet kérdéseiről az exakt tudományok mai álláspontján csak alig alkothatunk világos képet, annyit mégis megállapíthatunk, hogy a világot az Isten teremtette, s amennyire visszamehetünk a rég elmúlt idők homályába, mindenütt a küzdő, á dolgozó és tökéletességre törekvő emberrel találkozunk. Isten az embert tökéletességre hívta. Ez a kereszténység tanítása, egyúttal a műveit emberiség közmeggyőződése. A tökéletességnek azonban vannak bizonyos feltételei. Már a régi közmondás: „mens sana, in corpore sano” („ép testben ép lélek”), sejteti velünk, hogy a tökéletesedésnek egyik feltétele a fizikai organizmus olyatén kifejlődése, hogy a léleknek alkalmas eszköze legyen. Ahol a *physicum* fejlődése hiányos vagy disharmonikus, ott a lélek teljesen ép oly kevéssé érvényesülhetne, mint pl. az ügyes mesterember a hiányosan felszerelt műhelyben. A köztapasztalás szerint a lelki fejlődés követi és feltételezi a testi fejlődést. Ha az emberi organizmusról elmondhatjuk, hogy az „harmóniás erők rendszere,” akkor a tökéletesedésnek egyik feltétele adva van. Mint minden organizmusnak, az emberi testnek is vannak bizonyos szükségletei, amely szükségletek kielégítését a *javak* biztosítják. Jav-nak nevezünk minden dolgot, amely valamely szükséglet kielégítésére alkalmas. A javak beszerzése munka által történik. Az egyéni szükségletek fedezésére alkalmas javak beszerzése, az egyéni lét és a tökéletesedés anyagi feltételeinek biztosítása, bizonyos pontig saját munkásságunkat igénylik, azontúl a közületeleg szervezett munkára szorulunk. A fejlődés magaslataira tehát csak a közös tevékenység nyit utat, s mert a haladásra általános és kivételt nem tűrő parancsunk van, közös munkával kell a közös fogyasztásra szánt javakat kitermelnünk. Valamint az élő organizmusban minden szerv külön tevékenysége, az organikus egésznek javára is válik egyúttal, épúgy a társadalom nagy organizmusában az egyéni szükségletek fedezésére kiváltott munkának a közös érdekekkel összhangban kell állania. Ez a természetes állapot.

Ugyanezt látjuk kifejlődve a családban is, mint az erkölcsei organizmus legszűkebb körű egységében. A család tagjainak minden munkája nemcsak a munkát végző egyesnek, hanem az összességnek s az összességet alkotó egyeseknek is javukra válik. Ily értelemben mondjuk, hogy minden

organizmusban az altruizmus elve uralkodik. Rendes körülmények között az altruizmus elve nem kívánja, hanem egyenesen kizárja az önfeláldozást és megköveteli az egyéniségnek teljes érvényesülését, de sohasem mások rovására, hanem mindig úgy, hogy az egyéni külön célok egy közös cél javára is szolgáljanak, s az egyéni célok megvalósítására irányuló minden munka, nemcsak az egyéni, hanem közületi jólét előmozdítására is alkalmas legyen. Ellenben, valamint az organizmusban az egyes szervek hypertrophiája más szervekre nézve atrophiat jelent, s a szervek egyoldalú túltengése megzavarja a harmóniát és beteges állapotban jelentkezik, épúgy a társadalmi organizmusban az individuumoknak mások rovására kifejtett minden munkássága megzavarja a harmóniát, s a zavar esetleg olyan válságban nyilvánul, amely már a társadalom beteges állapotát jelenti. Az egyeseknek mások rovására kifejtett munkájára, mely már a közös jólétet is megátadja, azt mondjuk, hogy az egoisztikus irányú. Az organizmus alkatelemeinek abszolút érvényesülése, egoizmusa, nemcsak az organizmust alkotó egyéb elemeknek, hanem az egész organizmusnak jólétével is homlokegyenest ellenkezik és épen azért meg nem engedhető. (Érdekes példája ennek a „fehérvérűség” néven ismert betegség.) Az organizmusban minden paráynak megvan a maga rendeltetése, minden szerv külön működésre hivatott, de a különböző hivatások egymás rovására nem érvényesülhetnek és a szervek elkülönített működését el sem képzelhetjük.

Az egészséges organizmusban a részeknek összefüggő, harmonikus egészet kell alkotniok, s ez tényleg így is van. Az egészséges társadalomnak szintén szervesen összefüggő, harmonikus egészet kell alkotnia, melyben az egoizmus csak annyiban nyilvánulhat, amennyiben az egyén a maga egyéniségét fenntartja és bár külön munkásságot is fejt ki, más egyénnel teljes összhangban, egy távolabbi közös cél elérésére törekszik. Egoizmusról közönségesen csak akkor szönlünk, ha az egyén más rovására akar érvényesülni, ellenben minden a közületi exigenciákkal harmóniás törekvésről azt mondjuk, hogy altruisztikus jellegű. Az altruizmus tehát nem zárja ki az egoizmust, sőt feltételezi, amennyiben, mint látuk, maga sem egyéb, mint helyesen értelmezett és az orga-

nikus léttel koordinált egoizmus. A társadalmi organizmusba bekapcsolt egyén minden tevékenységének, a közületi jó előmozdítására is kell irányulnia. Sem az összeségre, sem az egyesekre nézve nem lehet közömbös az egyesek léte, működése, tevékenysége, iránya, állapota stb. Valamint az emberi testben az egyes sejtek normális v. abnormális állapota nemcsak a szomszédos sejtekre és egyes sejtcsoportokra, hanem azok összeségére is kedvező, vagy kedvezőtlen hatást gyakorolhat, épúgy a társadalom élő organizmusában, minden egyes individuum kedvezően vagy kedvezőtlenül befolyásolhatja nemcsak közvetlen környezetét, hanem bizonyos társadalmi csoportokat, sőt a társadalom egészét is. A szerves egybekapcsolás ténye tehát azt is magával hozza, hogy az egyén disharmonikus működése kisebb-nagyobb területen zavart idézhet elő; továbbá, hogy az egyén abnormális állapota sohasem egymagában álló, nem izolált, hanem áterjed a vele érintkező csoportokra, néha szinte epidemikus jelleggel. Ebből következtetjük, hogy az egyének normális fejlődésében, helyes érvényesülésében van letéve a közületi boldogulás kulcsa. Ha az egyén tevékenysége egy irányban sem közömbös a társadalmi csoportokra és e csoportok összeségére, a közületre nézve, akkor ezt az egyén gazdasági tevékenységéről is elmondhatjuk.

Amilyen az egyén, olyan gazdasági tevékenységet fejt ki, sőt talán elmondhatjuk, hogy semmi sem jellemzi az egyént hívebben, mint az általa kifejtett gazdasági tevékenység. *A gazdasági tevékenység* anyagi javak beszerzésére irányul. Amit az egyesek gazdasági tevékenységéről mondtunk, ugyanazt állíthatjuk az összesség gazdálkodásáról is. Az összeség altruizmusának, v. egoizmusának, civilizációs állapotának legbiztosabb barométere az általános gazdálkodási rendszer, amelyen belül a termelés, az értékesítés, a fogyasztás és a javak közvetítése történik. Mivel a gazdálkodás az egyéniséghez igazodik, az egyéniség pedig az idők folyamán változik, a nemzetgazdasági rendszer is tökéletesedik és akár tudományos, akár gyakorlati szempontból, változásnak, fejlődésnek van alávetve. A régi idők kommunisztikus irányát az újabb idők szeparatiztikus, egoisztikus iránya váltotta fel, amely az egyéniség kifejlődésére kedvezőbb, de ez is csak átmeneti

állapot a valódi civilizáció gazdasági rendszeréhez, amelynek éltető eleme majdan az altruizmus lesz.

A gazdasági rendszer tökéletesedését az egyén és a társadalom kedvező fejlődésének kell megelőznie, viszont az egyéni és a néplélek normális alakulását csak egy oly kedvezőbb gazdasági rendszer keretén belül remélhetjük, ahol a gazdasági lét, amely a tökéletesedés és a boldogulás materiális előfeltétele, biztosítva van, s az önérdek a viszonyosság korlátai közt érvényesül. Az önzés gazdasági rendszerében az egyesek gazdasági jóléte a piac szeszélyeitől függ. A piac ismét a tőke uralja. A piac kérlelhetetlen törvénye, hogy akinek van, annak adatik és bővelkedni fog, akinek nincs, amije van is elvételik tőle. A piac ma a nemzeti jövedelem kedvezőtlen megoszlását eredményezi, ami viszont az egyenletes fejlődést kizárja, végleteket teremt, pedig a két véglet, a nagy gazdagság és a nyomor soha sem kedvezett az egyén és a társadalom normális fejlődésének. Senki sem elég önmagának és életünkben nincs olyan nap, hogy másra ne szorulnánk. A mai társadalom elve („do ut des, facio ut facias”) nem aggasztja a gazdagot, hanem igen nagy baj a szegényre nézve, aki nem képes minden szolgálatot megfizetni, tehát ingyen segítségre szorul, mivel pedig erre csak egyes nemesebben gondolkodó lelkek vállalkoznak, csak természetes, hogy a legtöbb szegény szűkölködik. Ahová a haszonlesés szelleme beférkőzik, ott a lélek épűgy megromlik, mint a szűkölködés öln, mert mind a kettő akadályozza a jó tulajdonságok ki-fejlődését, antiszociális érzelmeket kelt, kidomborítja a lélek árnyoldalait s a mikor az egyéneket egymástól elidegeníti, ugyanakkor a magasabb tökéletesedésnek útját vágja.

A tökéletesedésre törekvő emberek anyagi javakra van szüksége. Az egoisztikus gazdasági rendszerben a nagy többség a legszükségesebb javak nélkül szűkölködik, s mert a verseny napról-napra kedvezőtlenebb, a piac és az egoisztikus gazdasági rendszer nyomorultjai folyton szaporodnak. A nyomorral vele jár a degeneráció, ezt nyomon követi a tökéletlenség, a bűn, a bűnözés és a testi és lelki sűlyedés ezer-féle változata. A különböző testűletek, társulatok, szövetkezetek, bizonyos mértékben pótolják ugyan az altruizmus szellemének általános hiányát, de még a *cooperativ* mozgal-

mákban is sokkal előkelőbb szerepet játszik az önzés, semhogy a társulatok, akár anyagi, akár erkölcsi szempontból, teljesen megfelelhethének a hozzájuk fűzött várakozásnak. A kooperatív mozgalmaktól nem lehet elvitatni, hogy az általános jólét előmozdításán kívül, a közművelődési viszonyokat is javítják, a szorgalom és a takarékoság szellemét ápolják; megvédelmezik a magára hagyott egyént, s midőn az együvé tartozás gondolatát a társadalom szélesebb rétegeiben felkeltik, azaltruisztikus felfogás útját egyengetik; mégis csak fél eredménynyel dolgoznak, mert nem a szimpátia, hanem az egoizmus, nem a szabadság, hanem a vaskényszerűség üzi, hajtja az egyéneket, midőn a gazdasági jellegű társulatokban tömörülnek. A társulatok továbbá, midőn az egyén gazdasági helyzetét javítják, az egyéni szabadságnak és tökéletesedésnek is kedveznek, mert a bizonytalan gazdasági helyzet függési viszonyokat hoz létre, a szolgaság pedig az egyén kifejlődésére és tökéletesedésére nagyon is alkalmatlan médiumot alkot. Mindennemű szolgaság degenerációval jár, a degeneráció és a tökéletesedés pedig egymást kizáró fogalmak. A korporációknak nemcsak a múltban, hanem a jelenben is előkelő szerep jut az egyén felszabadításának történetében, s mert az egyéni szabadság a kedvező fejlődésnek szükséges előfeltétele, ezért a korporációk az általános civilizációnak hatalmas emeltyűi.

Említettük, hogy a fejlődésre törekvő embernek anyagi javakra van szüksége, hogy létét biztosíthassa, mert a földi lét elvégre is minden további földi munkásságnak alapul szolgál és azt is láttuk, hogy szabadság nélkül a legszilárdabbul biztosított anyagi jólét is elégtelen arra, hogy a fejlődést kiváltsa; nemcsak azért, mert ha a fejlődés akadályai felhalmozódnak, az akadályokkal való küzdelem felemészti a rendelkezésre álló energiákat, hanem azért is, mert a tökéletesedés igazán csak akkor értékes, ha az az egyén szabad munkájának eredménye. Sem a létért folytatott küzdelemben kifáradt egyén, sem a fejlődés akadályainak elhárításában kimerült ember, nem viszi sokra a tökéletesedés mezején, mert erre sem ereje, sem ideje nincs. A fejlődő embernek tehát mindenek előtt oly *gazdasági helyzetet kell teremtenie*, amely a tovább fejlődésre, az evolúcióra nézve kedvező. Biztos lét,

egyéni és politikai szabadság, elégséges idő, a tökéletesedésnek alapfeltételei. A mai gazdasági rendszer ezen feltételek egyikét sem biztosítja és a fejlődésnek sem fizikai, sem morális szempontból nem kedvez. Már az is nagy baj, hogy az emberek nagytöbbségének erejét teljesen leköti a föld, a munka, a létért való küzdelem; de még nagyobb baj az, hogy az önzés rendszere, a piac lelkiismeretlensége kiöli a nemesebb hajlamokat és ahelyett, hogy nemesítene, szörnyetegeket nevel. A viszonyok pedig napról-napra kedvezőtlenebbül alakulnak. A tömeges elszegényesedés mind nagyobb méreteket ölt; a korporációk a létért küzdőknek csak csekély hányadát ölelik fel, működésük tehát kis területre szorítkozik.

A *piac*, (mai szervezetében) ellenkezik az organizmus alaptörvényeivel, mert az egyesek gazdasági jólétüket mások jóléte romjain építik fel, s ami szerencséje az egyiknek, szerencsétlensége a másiknak. A szabad verseny rendszerében győz az élelmesebb, az erősebb, mondhatnám a gonoszabb, mert a győzelmet leggyakrabban nem tisztességes eszközökkel erőszakolják ki; pedig az organizmusban a legcsekélyebb atom munkájának is összhangban kell lennie a többi atom, vagy atomcsoport munkájával s egyenesen egy közös jóléti célra kell irányulnia. Minden gazdálkodásnak célja az, hogy az egyesnek, az egyes csoportoknak és az összeségnek biztos anyagi helyzetet teremtsen, hogy így az egyes és az összeség, a lélek és test, a szociális fejlődés magaslataira a lehető legkönnyebben eljuthassanak. Ezt a biztos anyagi helyzetet ma csak igen kevesen érhetik el, tehát csak igen kevesen jutnak oly szerencsés körülmények közé, ahol a tökéletesedés lehetősége adva van; ellenben igen sokan vannak, akik a létért folytatott nagy küzdelemben elbuknak, megromlanak, testileg lelkileg degenerálódnak; sőt a győzők közül is sokan képtelenné válnak a további tökéletesedésre, mert a győzelem drága volt, lelki kincseiket elvesztették, nemesebb hajlamikat kiölték, lelkiismeretüket feláldozták. Itt azután már a degenerációnak egy veszélyesebb nemével találkozunk, mert a rossz példa előkelő állásban sokkal gyászosabb következményeket von maga után, mint a szegénység, az ismeretlenség homályában, s ha a gonoszság pusztá kézzel is veszedelmes, mennyivel félelmesebb akkor, ha gazdagsággal és tekintéllyel

fegyverkeznek. Míg a nemzeti jövedelem elosztását egyenlethebbé nem tesszük, addig általános civilizációra nem számíthatunk.

Más nagy hibája a mai gazdasági rendszernek, hogy az *élet-hivatás* megválasztásánál nem a természetes képesítés, a hajlam, a tehetség határoznak, hanem a piac, illetőleg a kereslet. Jaj annak a munkásnak, aki magasabb hivatásra teremtve, szolgálai, vagy alacsonyabb rendű munka végzésére van kárthatva. Ez a munka a legnehezebb, mert természetellenes. A társadalom az ilyen viszás helyzeteknek kétszeresen is kárát vallja, mert a közjó érdeke azt kívánja, hogy minden tehetség azon a területen érvényesüljön, ahol legtöbbre viheti, ahol a legtökéletesebb munkát végezheti, de meg más részről a kelletlen munkában nincs is köszönet. Idegen területen gyarlóbb a munka úgy kvalitás mint kvantitás szempontjából, eltekintve attól, hogy a kényszermunka degenerál, s az egyén belső harmóniáját megbontja; pedig ha az elégedetlen elemek száma felszaporodik, annak ismét a társadalmi organizmus látja kárát. A munka nemesít, de csak akkor, ha az egyéni hajlamoknak megfelel. Az ilyen munka sohasem terhes és örömmel tölt el. A piac tehát a szolgaságnak újabb nemét teremti meg, midőn az istenadta képességet idegen munkálkodási területre szorítja, bilincsek nélkül való szolgaságra kárthatja, kedvező fejlődésének útját vágja, lélekben és testben megnyomorítja. Így teremnek a Hiányos karakterű, romlott lelkű és abnormis típusú egyének. Karakter helyett karrikatúra.

Feldicsérik a konkurenciát, mint a gazdálkodás egyik legerősebb ösztönzőjét. Ámde nem szabad feledni, hogy az ellenséges elemek, a földrengés, szárazság, tűzvész, áradás stb. összevéve sem okoznak annyi kárt, mint a *konkurrenci* egymagában. Talán nincs nehezebb feladvány, mint a konkurenciát a tisztesség korlátai között megtartani, pedig azontúl károsan befolyásolja a versenyzőt is, akár morális, akár fizikai szempontból tekintjük a dolgot. Ami pedig a tőkét illeti, alig van terület, ahol veszedelmesebben éreztetné hatalmát, mint a konkurenciában. Nagyon sokszor emlegették a szabad verseny előnyeit, de vájjon nem az tette-e tönkre a kisiparos osztályt. Azt mondják, hogy a kisiparnak a műipar

területére kell vonulnia. Igen ám, de hol a műzlésű közön-ség, amely a műpart pártolni fogja? Ilyen nincs, a gyárossal nem versenyezhet, s így a társadalom egy osztályának hovatovább el kell pusztulnia. Ma még csak a takácsokról szól az ének, azután következnek a molnárok, az asztalosok pedig lassan-lassan csak a koporsó készítésre és javítgatásokra szorítkoznak s. i. t.

A kisiparos és a kigazda a nyomorúság örökségében osztályos atyafiak. Mindkettő elpusztul s kénytelen bérbe adni munkaerjét. Egyik sem válogathat a munkában. A képességekkel ellenkező munka elkészeríti; a gépies munka egyoldalúvá teszi, a kapitalizmus rabságában elcsenevészedik, elzüllik. Ez sok jobb sorsra érdemes munkás szomorú sorsa. Alapos tehát a panasz, hogy a mai gazdasági rendszer a tökéletesedésre nézve rendszeren kedvezőtlen és csak kivételesen kedvező. Vagyont szerezni, biztos gazdasági pozíciót teremteni nagyon nehéz, pedig e nélkül nincs normális fejlődés, nincs tökéletesedés, nincs békeség, nincs nyugalom. A történelemből tudjuk, hogy az ember — gazdasági létét biztosítandó — állandó jövedelmi forrást iparkodott szerezni. Ezért szolgált a római légionárius, s mikor aztán valami municípiumban földet kapott, nem bántotta a harci dicsőség szomja. A kereskedő, a hivatalnok a biztos kenyérről álmodzik, azután, ha már neki van, legyen az ő utódainak is. A hűbéres az ő hűbéré, a hivatalnok hivatalát ezért teszi örökletessé. Biztos kenyér: nyugalom; bizonytalan kenyér: elégedetlenség; kenyérhiány: forradalom. Ez a történelem logikája. Mikor a római népnek kenyér után keltett kiabálnia, megérett a forradalmakra és a császárgyilkosságokra. A nagy francia forradalomban miben domborodik ki a nép óhaja? Legyen a föld szabad, mint az ember. Az embernek ős eredeti joga van a földre. A hatalmasok kisajátítják a természetes jogokat. Az erőszak jogot statuál magának, a más jogát törli. (Hibáznak tehát, kik azt mondják, hogy a jog a gyengék alkotása.) Ma tízedet, holnap ellátást, azután ingyen munkát, kiházásításhoz való hozzájárulást kér, s miután végkép lealazza, szolgáljává teszi a szegény jobbágyot, az emberiség örökös szegényére statuálja a jus primae noctis-t. Felzúg a forradalom kiáltása: helyezzük vissza az embert az ő természetes jogaiba, polgári

jogaiba. A rablást évszázadok sem szentesítik. S mi érleli ki ezt a keserű filozófiát a népben? Egy pár rossz esztendő. A régi Rómában egy lex minden polgárnak évi gabonajárandóságot biztosított. Helyes. Ezek szavaznak a fórumon, legyen kenyerük. XVI. Lajos alkotmányt ad a népnek. Szép. Adott volna kenyeret s a nép nem hallgat az agitátorokra. Agitátor mindig akad, de nincs aki reá hallgat. De az éhes gyomor elégedetlen, a kákán is csomót keres. (Ezért mondotta valaki egy mennyasszonynak: Ha azt akarod, hogy az urad megbecsüljön, jól gondját viseld a gyomrának.) A gyomorkérdés nemcsak az egyesek, hanem a népek életében is nagy szerepet játszik. A népről, a szűkölködő munkás osztályról gondoskodni kell idealisztikus szempontból: mert minden ember ember, a gazdag is csak olyan ember, mint a szegény, továbbá mert minden embernek el kell érnie hivatását, ez a természet rendje. Hivatásunk tengelyét a tökéletesedés parancsa alkotja, tökéletesedésre pedig az emberek nagy többsége csak akkor gondol, ha a kenyérgkérdéssel már tisztában van. Realisztikus szempontok is sürgetik, hogy a szűkölködőkről gondoskodjunk, mert az óriási differenciák a természet törvényei szerint, végzetes megoldásban egyenlítődnék ki. Ez nemcsak a fizikai, hanem az erkölcsi világrend törvénye is egyúttal. Ez a szelek, a viharok és orkánok logikája. A viharok kisebb áldozatokkal is beérik, az orkánok ellenben felforgatják a hatalmas palotákat, összedöntik a trónokat, a rég ontott könnyeket számon kérik és vért követelnek cserébe. Az önzés filozófiája is azt tanácsolja, hogy ha a császárnak megadjuk ami a császárt illeti, *adjuk meg a szegény népnek is a mi őt illeti: a mindennapi biztos kenyeret, amelyért imádkozik.*

A mai gazdasági rendszerben a munkás embernek nincs biztos kenyere és munkájával nem is szerezhet, tehát öregségére el kell züllenie. A piac kedvezőtlen alakulásánál fogva a munkás, midőn munkaerejét bérebe adja, többet ad, mint amennyit ezért cserébe kap. A munkásnak ezen mostoha helyzetéből sok egyéb rossz származik, amelyek mind mennyi akadályai a tökéletesedésnek. A munkás pedig, aki szomorú sorsáról a maga, és kis családja jövőjéről többé-kevésbé világos képet alkotott, elkeseredik és kedvezőbb vi-

szonyok után epedezik. Ha még hozzá vesszük a vagyonos osztály lelketlenségét, embertelen bánásmódját, nem csoda, ha a keserűség a szívekben felhalmozódik, s a higgadtan számító ész helyett a felkorbácsolt szenvedélyek veszik át a vezérszerepet. Így teremnek a szocializmus, az anarchizmus és más egyéb „izmus”-os szörnyetegek, amelyek a mai társadalmi viszonyok felforgatására törekednek. Ezt nem is tagadják, sőt nyíltan bevallják. Így születnek a forradalmak is. Még a vallási és politikai jellegű forrongásoknak igazi okát is a szociális mizériákban, a tömeg elégedetlenségében kell keresnünk. A tömegek alsóbbrendű életet élnek, mint az egyének. A csoportember fölött inkább az ösztönök uralkodnak, azért megnyilatkozásában több az állati, mint az emberi. Az állat főképp akkor veszedelmes, ha éhes, vagy ha ingerlik. Ha jóllakott, ritkán támad, s a szelíd bánásmód még a vadállatot is megszeli. Ez a rendes szabály, amelyet ha a tömegre alkalmazunk, közel járunk az igazsághoz.

Ha a különböző társadalomellenes tömegeket lefegyverezni akarjuk, *védelmesszük meg a munkáselemet* a munkaadók embertelenségeivel szemben és ne csak jelenét, hanem lehetőleg jövőjét is biztosítsuk. Stein Lőrincz szerint a személyes szabadság hivatása abban áll, hogy az utolsó munkaerő is képes legyen tőkéhez jutni. A mai gazdasági viszonyok között még a jelesebb munkaerő is alig szerezhet elégséges tőkét. A tőke gyűjtésére, a birtok megszerzésére való törekvés gyökerét a létfenntartás és a tökéletesedés ösztöneiben kell keresnünk. A társadalom érdeke azt kívánja, hogy a társadalmat alkotó legutolsó egyén törekvését is (az említett két irányban) siker koronázza. Amde a szabály az, hogy a munkás minden erőlködése hiábavaló, mert a bérmunka-viszonyok kedvezőtlenek. Ennek további következménye az, hogy a munkás kedvét veszti, s miután a mostoha viszonyok nemesebb törekvéseinek szárnyát szegik, alacsonyabb régiókban keres kárpótlást: rendesen a durva érzékiség, a kicsapongás fertőjébe süllyed, és azt a keveset is elpazarolja, amit esetleg összegyűjtött volna. A munkáselem kicsapongásának más oka is van. A rendkívüli munka rendkívüli rekreációt igényel, ehhez járul a munkás abnormális lelki állapota, amely megfelelő abnormális cselekvésre sarkallja. Természetes, hogy a

kicsapongás károsan hat a munkás egészségi viszonyaira. munkásságára, ellenálló képességére, fizikailag és pszichikailag megrontja, degenerálja, kiöli azt a kis jót, ami még benne van, s a társadalom haszontalan, sőt veszélyes elemévé devalválja. Mennél alább száll a romlás lejtőjén, annál inkább elveszti munkakedvét, terhessé válik neki a munka, pedig az ilyen munkára épen nem mondhatjuk, hogy a lélek és test egészséges fejlődését, tökéletesedését mozdítja elő s a magasabb típusú emberiség kiválását közvetíti. A kényszermunka igájában, néha a kellő képesség, máskor az ambíció híjával, a lélek árnyoldalai előtérbe nyomulnak, s az egyén öseredeti szociális képességei, hajlamai elsatnyulnak, veszendőbe mennek.

A mai gazdasági rendszer egyik főelve az, hogy az egyén mennél kevesebb fáradtsággal törekedjék a lehető legnagyobb haszonra. Ez érthető, mert minden értéktermelés erőfogyasztással jár, amely ismét fáradtságot, kimerülést okoz, ez pedig a fájdalom egyik alapeleme. Az elvesztett erő visszaszerzése már élvezetet, gyönyörűséget okoz. Ha szerezni élvezet, elveszíteni fájdalm; a fájdalom pedig minden alakjában visszariasztó. A következtetés világos: úgy gazdálkodjunk, hogy mennél kevesebbet veszítsünk, mennél többet szerezzünk; mennél többet élvezzünk és mennél kevesebbet szenvedjünk.

Ha az erőfogyasztás és az erőtermelés arányos, azaz, ha az elvesztett erőket megfelelőleg pótolhatjuk, munkaképességünkől mit sem veszítettünk. A mai gazdálkodási rendszerben azonban a „nagyobb haszon” elve azt követeli, hogy mennél több munkát kapjunk, mennél csekélyebb értékért cserében, vagyis iparkodjunk a bérből vett munkaerőt mennél jobban kihasználni, az elhasznált erők pótlására pedig a legcsekélyebb ellenértéket szolgáltatassuk. Aki kevésért sokat kap cserébe, az nyer. A vállalkozó tehát arra törekszik, hogy mennél csekélyebb bérért, mennél több munkaerőt kapjon. Ámde ha a bér csekély, az elvesztett erők pótlása hiányos és így a munkaképesség csökken, nagyobb a kiadás mint a bevétel, nagyobb a veszteség, mint a nyereség; a hiány állandósul s vele együtt a fájdalom és a kedvetlenség érzete folyton kísértenek. Így szívja ki a tőke a munkás életerejét, így szorítja a munkást a „nagyobb haszon” elve nélkülözésre. Mivel pe-

dig minden nélkülözés kedvetlenséget, levertséget idéz elő és többé-kevésbé fájdalmas, a munkások antiszociális jellegű korporációkban tömörülnek; amely ténynek ugyan egyelőre nincs más jelentősége, minthogy a fájdalomtól szabadulni akarnak. Azonban a munkás elem fájdalmas pozíciója és természetes reakciója, tiltakozása, a bajok orvoslását sürgeti, s az organizmus természete elemi törvényeinek szükségszerűségével ugyan azt követeli, mert az organizmusra nézve nem lehet közömbös valamely szerv abnormális állapota, amely állapotnak a fájdalom kiáltó bizonyosága és egyúttal a természet intő szózata, figyelmeztetése, hogy baj van, amelynek orvoslásáról gondoskodni kell, mielőtt elhatalmasodnék és válságot idézne fel.

Nem lehet egészséges az a rendszer, amely a kedvetlenséget, a fájdalmat állandósítja s a társadalom nagyobb részét abnormális állapotba sodorja. Ha az ember a természettel folytatott küzdelmeiben a legcsekélyebb fáradtsággal a legnagyobb haszonra törekszik, ez érthető és helyes; ezen elv a köznapi forgalomban ugyanazt fejezi ki, amit a közmondás „többet ésszel, mint erővel”; de ha ezen elvet az ember embertársával szemben alkalmazza, ez a legnagyobb igazságtalanságok egyike, embertelenség, mert a munkás kiszorolására vezet. A leleményességnek, az okosságnak ezt a fajtát furfangnak, ravasz fondorlatnak, csalásnak minősíthetjük, amely az erősebbet moraliter esetleg physice, a gyengébbet physice, esetleg moraliter degenerálja. A kiszorolás elve ellen maga az őstermészet tiltakozik. A kiszorolt föld nem terem, az agyonhajtott állat elsatnyul és a munkára alkalmatlanná válik. Amit azonban az ember, az okosság korlátai között barmával, földjével meg nem tehet, azt embertársával szemben gyakorolni, már nemcsak az okosság elve, hanem más magasabb rendű ethikai érdekek is tiltják. Ha a zsarolás oktalanság, melynek a zsaroló is megadja az árát, vajjon az emberzsarolás nem fogja-e megbőszülni magát? A társadalom organikus természete sejteti velünk, hogy *a munkás elem kiszorolása magára a társadalom egészére is kiszámíthatatlan károkat idéz elő*. Még utópiának is sok volna arról álmodozni, hogy létezhesék társadalom teljes gazdasági egyenlőséggel. Hisz az emberek maguk sem egyenlők, mert maga a természet teremti

meg az egyenlőtlenséget akkor, amidőn kincseit akár a pszichikai, akár a fizikai képességek dolgában különböző mérték szerint osztogatja. Ahol a természetes képesítés magasabb, ott az exigenciák is nagyobbak; az exigenciák ki nem elégítése egyértelmű a nélkülözéssel, ez pedig mindig fájdalmas.

Az ember a kultúra alacsonyabb fokain csak gazdasági szükségleteket ismer. A civilizált embernek azonban már kultúrászükségei is vannak, amelyek az egyén természetes képességeivel és műveltségi állapotával egyenes arányban növekednek. A javak ugyanazon mértékével egyik megelégül, a másik bővelkedik, a harmadik ellenben szűkölködik. Az ideális állapot az volna, hogy az organizmuson belül minden természetes (normális) igény kielégítést nyerjen. Az a rendszer, amely ezt megvalósítaná, a legjobb volna; amely az igények kielégítésének legalább lehetőségét biztosítja, még mindig jó; az olyan rendszer azonban, amelyen belül nemcsak a magasabb, hanem a leelemibb igények kielégítése és biztosítása a képtelenséggel határos, amelyen belül némelyek bővelkednek, mások pedig hivatásszerűen szűkölködnek, amelyben adva van annak a lehetősége, hogy az ember embertársát kiszipolyozza, felfalja, fizikailag s minden valószínűség szerint moráliter is tönkretegy: az olyan rendszer rossz, és az előkelőben gondolkodó ember várakozásának meg nem felelhet. Ha a képességek és a képesítések nem egyenlők, az igények és a szükségletek sem egyenlők, tehát a szükségletek kielégítésére szolgáló javak mértéke és minősége se lehet egyenlő. Ha a festőművésznek telket adok és gazdálkodásra szorítom, nélkülözni fog, épúgy mint a paraszt nélkülözne, ha a legjobban felszerelt műteremben ecsetforgatásra kényszeríteném. *Suum cuique.*

A tehetségek és a javak egyenlőtlen megoszlása a civilizáció leghatalmasabb emeltyűje. Az egyéni ellentétek, a társadalmi organizmus haladásának és tökéletességeinek legkitűnőbb tényezői. Az organizmusban látjuk, hogy az egyes szervek szerkezete, hivatása, működése különböző, működési feltételei stb. éppen nem azonosak, különbözők de nem ellenkezők, s az egészséges organizmusban a különféle szervi működések harmóniája képesíti az organikus egészet hivatása teljesítésére. A képességek és hivatások különfélesége és he-

lyes aránya, a részek harmóniája, a társadalom organizmusában is kívánatos, sőt a tökéletességre nézve szükséges is, annyira szükséges, hogy véleményünk szerint a tisztán földművelő Államnak az általános boldogulás és a civilizáció területéről épügy le kellene maradnia, mint pl. a tisztán iparüző Államnak. Természetesen egész másképp alakulna a helyzet, ha az emberiség oly egységes organizmust alkothatna, mint pl. ma a nemzetek. Azonban ha az arány megbomlik, ha a különbsétek végletesek, ha a legmagasabb civilizáció és a legdurvább barbárság, a szibaritizmus és a pauperizmus szélsőségei, stb. összetalálkoznak, egymás mellé kerülnek, a helyzet válságossá válik, beáll a krízis, mert a legszélsőbb ellentétek rendszerint viharos megoldásban egyenlítődnek ki.

A valódi civilizáció Államában remélhetőleg nem lesz dús gazdag, sem hajlék és kenyér nélkül szűkölködő koldus, hanem *minden normális igény kielégítésre talál*. Azt hisszük azonban, hogy a civilizációnak e fokától még nagyon is messze vagyunk. Amíg lehetséges, hogy a javak túlságosan felhalmozódjanak, addig az emberiség egy részének a nélkülözés túlzásaiban kell sínlódnie. A keresztény mértékletesség elve — sajnos — korunkban alig érvényesül, s az igények felszaporodása az egyik oldalon, hiányt teremt a másik oldalon, pedig („*médium tenuere beati*”) ha társadalmunk boldogulni akar, meg kell találnia az arany középutat: a boldogulás útját. Sem a túlságos bővelkedés, sem a nyomor nem kedveznek a valódi civilizációnak, a magasabb fejlődésnek. Sok a jóból is megárt. A nagy gazdagság, pazar életmód, elpuhult, férfias erényekre képtelen nemzedéket nevel, kicsapongásokra vezet, a nyomor pedig a szó teljes értelmében nyomorékokat termel. Így találkoznak a végletek. A jólét, a biztos gazdasági pozíció, bizonyos határon belül, mind a fizikai, mind a pszichikai fejlődésre nézve kedvező és szükséges feltétel, mert lehetővé teszi, hogy az erők bizonyos hányadát az öntökéletesedésre fordítsuk; ahol ez hiányzik, ahol az elemi szükségletek kielégítésére alkalmas javak előteremtése az embernek minden erejét igénybe veszi, ott a kedvező továbbfejlődés óriási, s az emberiség legnagyobb részére nézve legyőzhetetlen akadályokba ütközik. Ellenkezőleg, a gazdasági élet két szélsősége, a gazdagság és a nyomor, a legtöbb bűnnek, bűnözésnek, a

fizikai és pszichikai degeneráció összes fajainak szülője és nevelője. A morális integritás — ezen a két területen — csak kivételesen diszlik.

Már a régi közmondás „pauperes maxima meretrix” elég világosan kifejezi, hogy az erény a nyomorúság hajlékában örökös válságban van. A gazdagnál, az erénnyel ellenséges alkalmak sokasága, az ingerek ezerféle változata, a jól táplált test törvényei nehezítik meg a „virtus” kijegőződését. A kereszténység mélységes filozófiája, s az a hatalmas erőforrás, mely a keresztény vallás misztériumaiból felbuzog, mindkét oldalán paralizálhatná a veszélyeket, de a gyakorlat azt mutatja, hogy a kereszténység szelleme mégis inkább a szegények hajlékát szereti, s a másik oldalon csak kivételesen talál otthonra. Nehéz a gazdagnak, de a szegénynek is nehéz, ha gazdag akar lenni. Ha túlságosan nem aggódnék a holnapért, ha igényekben nem akarna a gazdaggal vetekedni, gazdag lehetne lelki kincsekben, így azonban hiu reménykedéssel, haszontalan fáradozással tölti napjait. (*Defecerunt in vanitate dies ejus, et anni eorum cum festinatione.*) Amit óhajtana, azt nem szerezheti meg, amit pedig megszerezhetne, az után nem kívánczik. A mai gazdasági rendszer mellett megnyomorodik a szegény, elkorcsosul a gazdag. Mindkét véglet degenerációra vezet. Csak más úton-módon. „*Nostis enim, nostis et vos, quod omnia propter pecunias, et infinita propter pecunias bella.*” Aranyszájú szt. Jánosnak ez a passzusa nagyon is ráillik korunkra. Ha a háborúhoz pénz és pénz és ismét pénz kell, elmondhatjuk, hogy a háborúnak, a nemzetek közti viszálykodásnak a pénz, a pénz és ismét a pénz az oka. Egy-egy darabka területért évszázadokon keresztül viszálykodnak, hadakoznak, s az uralkodói hiúság, a katonai dicsvágy, a nemzeti álbüszkeség, felfújt politikai érdekek, mézszárszékre kergetik a népek ezreit, feláldozzák a java, a termelő munkaerőt. Az önzés politikája a nemzetek érintkezésében csakúgy megteremi a maga átkos gyümölcsseit, mint a magánosok szférájában. Transvaal aranybányái, gyémántmezői belekergették Angliát egy tiszteségtelen háborúba és a mi Dániában büzlött, az a rút önzés bűze volt. Ez volt Lengyelország veszte is: „*Omnia propter pecunias.*”

Az önzés meghamisítja a józan ítélkezést, képtelenné tesz a normális gondolkodásra és úgy a magán, mint a közéletben számtalan aberrációra vezet. Az önzés, az anyagiasság és az állatiasság rokon fogalmak. A civilizált embernek mindegyikből ki kell vetköznie. Azt mondják, hogy a szenvedélyek elhomályosítják az értelmet. Az anyagi érdekek és az önzés gazdasági rendszere a szenvedélyeknek nemcsak anyagot szolgáltatnak, hanem azokat felszítják, és állandósítják: *Infinita propter pecunias bella.* „Ha tökéletes akarsz lenni, akkor menj, add el amid vagyon.” A legmagasabb tökélynek feltétlen akadálya a gazdagság. Ezért tesznek szegénységi fogadalmat a szerzetesek. De ahol az anyagiak rendetlen szeretete, az önzés lelke elhatalmasodott, ott a tökéletesség kisebb fokai is megközelíthetetlenek. A gazdagság szeretete a szegény lélekbe is befurakodik, s mint vágyakodás elhatalmasodni; ebben az esetben a szegény is áldozatul esik a gazdagsághoz tapadó leprának, melyet a gazdagok közül csak igen kevesen kerülhetnek el.

A mai gazdasági rendszer megteremtette a koldusok hadseregét. Az emberek régen csak kivételesen szorultak a koldulásra. Korunk ismeri a hivatásos koldussereget és a koldusok egy csoportja egész a művészetig vitte a koldulást. A gazdasági élet további fejlődéseiben alaposan következtethetjük, hogy a koldulásnak határozott jövője van. A koldusok a létért való küzdelem sebesültjei. A gazdasági élet nagy harcai mindig több és több áldozatot követelnek, mert az emberek napról-napra önzőbbek, a megélhetési viszonyok nehezebbek, a nemzedék hova-tovább elerőtlenedik, elkorcsosul és képtelenné válik arra, hogy az élet nagy küzdelmeiben helyét megállja. De nem is csoda. A gazdasági életben az emberek élet-halál harcot vívnak. Nem fálják fel az elesetteket, mint a kannibálok, hanem szépen levetköztetik, mint a búrok az angol katonákat, azután útnak bocsátják. Így teremnek a koldusok és a proletárok. Nemcsak az állatvilágnak, hanem a gazdasági életnek is megvannak a maga ragadozói, veszedelmes bestiái, félelmes szörnyetegei. Csak elgondolhatjuk, hogy ezeknek az emberi bőrbe bőrbe bújó kétkező vadállatoknak milyen a moráljuk, milyen a filozófiájuk. Lelkükről nem is szólok, azt maguk is tagadják, hogy volna. Az önzés

gazdasági rendszere nemcsak lefelé, hanem felfelé is megköveteli a maga áldozatait. A gazdasági harcokban legyőzöttekre igazán elmondhatjuk, hogy „Vae victis”; de a győzők se szerencsésebbek.

A vagyonszerzés egoisztikus rendszere magával hozza, hogy a kisebbség minden értéket leköt s így a többség szűkölködik, nyomorog, szenved és degenerálódik. A vagyomból kisajátítottak tömege polgári jogaiban megcsorbítva, az élet örömeiből kizárva, bérbé adja munkáját, s ha bérlő nem akad; koldul, vagy lop, mert élnie kell. Adót rendszerint nem fizet, legfeljebb a véradó kötelezettsége terheli, hogy védelmezze meg a hazát, amelyben nem mondhat magáénak annyi helyet, hova fejét lehajthassa; védje azokat is akik kifosztották, a természet nagy asztala mellől elmarták, fájdalommal elhalmozták, akiket vagyonuk még a katonáskodás kötelezettsége alól is kimentett. Lesz-e köszönet az ilyen katonai szolgálatban? Az egyszerű népet hazájához nem annyira etikai mint inkább materiális kötelékek fűzik, s ha ezek elszakadtak, könnyen kivándorol. A haza határai, községe és a szomszédos községek határaival lezárulnak. Ha a Dunántúl született és Erdélyben kell kenyerét megkeresnie, valahol az oláhok között, száműzöttnek érzi magát; ha pedig a visszatérés reménye nélkül kell élnie, az utolsó kapocs is megszakadt, amely hazájához fűzte. Az egyszerű emberből, ha birtokát elveszjük, kivész a honpolgári öntudat s a polgári kötelességérzet. Nemcsak az Állam definíciójában, hanem a hazában is lényeges jegy: a terület. Szegény embertől nem várhatunk magas filozófiát. A valódi civilizáció azt követelné, hogy hivatásához mérten mindenki eléggé felvilágosodott, jó és tökéletes legyen, vagy legalább a lehetőség az említettekre vonatkozólag ne hiányozzék. Az értelmi műveltséget az oktatás, a jóságot a vallás, a tökéletesedést mindkettő közvetíti, de csak abban az esetben, ha a társadalom legalsóbb rétegeiben is bizonyos minimális jólét uralkodik. A szegénység néha még az elemi oktatást is lehetetlenné teszi. Télen a ruhátlanág, kora tavasztól késő ősziig a szorgos munka akadályozza a szegény szülőket, hogy gyermekeiket iskolába küldjék. Ahol az elemi oktatás hiányos, ott a vallásos ismeretek is hézagosak. A szegény az élet iskolájában még abból a kis természetes jóság-

ból is kivetkőzik, amelyet születésében vagy kis családi körében ajándékol kapott.

A gazdasági élet fölve az egoizmus. Aki nem eléggé egoista, annak az önzésre alapított gazdasági lét küzdelmeiben el kell vesznie. A piacon a legnagyobb idealistának is meg kell tanulnia, hogy minden ember ellensége a másoknak, hogy az emberek csalnak, hazudnak. Meg kell ismerkednie a vásári kópéságok ezer fajaival. Igazmondó embernek még egy tehenet is alig lehet eladnia.*) A vásár minden civilizációt, minden morálist pellengérré állít, s mert az önösség, a hazugság lelke nemcsak a vásárban, hanem a közönséges életben is kísért, az emberek végre is arra a meggyőződésre jutnak, hogy más a theória és más a praxis, és hogy a theória némely elvei a praxisban egyszerűen kivi hetetlenek („megtartunk amit lehet”) s így az egész morális veszendőbe megy, mert egyiknek ez lehet, a másiknak az. Az önzés szisztémája a a religiót és a morált hova-tovább a templomok falai közé száműzi, pedig igazi szociális jelentőségük csak a templomon kívül lehetne.

Emlegetik, hogy a civilizáció igazi célja az volna, hogy az embert a létért való küzdelem mennél Ügyesebb folytatására képesítse. Ám az élelmes ember nem mindig társadalmi ember is egyúttal, esetleg nem is vallásos és nem is Őrzi meg morális integritását. „Sunt pleraque negotia, quae sine peccatis exhiberi aut vix, aut nullatenus possunt. (S. Greg. Horn. 24. in Ev.) Ma a vásár, a piac és az önzés gazdasági rendszere általában úgy alakulnak, hogy morális kár nélkül egy lépést alig tehetünk. A szociális élet fölve az altruizmus. A gazdasági élet az egoizmusra támaszkodik. A helytelenül értelmezett egoizmus és az altruizmus ép oly összeférhetetlenek, mint a világosság és a sötétség. Ha azt akarjuk, hogy az emberek egyességben, békességben és szeretetben éljenek

*) A k ... i esperesplébános vásárra hajtat egy tehenet Felkeresi a vásárban jószágát. „Jó-e a tehén főtisztelendő esperes Úr?” „Jó-e? Dehogy jó. Rúg is, bök is, meg tejet se ad, lelkelem gyereke! Ha jó volna nem adnám el.” Mindnyájan hangos hahotára fakadtak, csak menjen az Esperes Úr a plébániára: „így nem lehet tehenet eladni.” S a körülállók ezen jóakarató megjegyzésre, a vásározó nép közmeggyőződését fejezi ki.

együtt, nem szabad megengedni, hogy az emberek embertársakkal, gazdasági, vagy bármely előnyért élet-halál harcot vívjanak, kölcsönösen elkeseredjenek, annál kevésbé, mert a gyűlölséget lokalizálni nagyon nehéz. A piac, a vásár nem országháza, s bizony az egyszerű ember a gyűlölséget magával viszi az életbe is és a nem gazdasági érintkezésben is kimutatja. Az erszény ügyei különben is sokkal kényesebbek, mint a politika kérdései. A küzdelemben tagadhatatlanul élelmesebbé, ügyesebbé lesz az ember, de még se lehet megelégednünk azzal, ha elmondhatjuk, hogy polgártársaink versenyeznek az élelmességben, a raffináltságban és a csalafintaság dolgában a legügyesebb vigéctet is lefözik. Ez minden, csak nem civilizáció.

Az egoizmus rendszerében a nagyobb haszon elve némelyeket túltermelésre szorít; ezekkel szemben vannak kiváltóságok, akik semmit sem termelnek, csak fogyasztanak. Ezek az u. n. abszolút fogyasztók. Amit sok munkás kéz fáradságosan összehordott, azt egy értelmetlen pazarló könnyelműen szétszórja. Egyik oldalon idegrontó munkásság, a másik oldalon abszolút tétlenség. Az anyagi haszon a fő, ezért a termelő gondoskodik arról, hogy hiú exigenciákat élesszen, keresletet teremtsen, mindenféle képtelenségeken török fejöket, s így rengeteg munka vesz kárba. Ki hinné, hogy a kri-kri (béka) feltalálója milliomossá lett, míg sok más, érdemleges dolgok feltalálói szegények maradtak. Milyen szükségletet fedez a kri-kri? A „nagyobb haszon” elve a gazdasági erőket haszontalan irányban tereli, az alsóbb rendű szükségletek mesterséges felidézésével a valódi civilizáció rovására dolgozik. Azonfelül, ha a túlfeszített munkásság degenerál, az is bizonyos, hogy a tétlenség szintén degenerációt idéz elő. Így kerülnek a végletek egymás mellé. Mily boszantó annak elgondolása, hogy a mai gazdasági rendszerben tehetnek egész osztályok, akiket a hivatásszerű henyélés mindenféle aljasságokra, bűnökre vezérel, amely igazság a régiek találó közmondásában tükröződik vissza: a henyesség az ördög párnája. S vájjon mit tett a nemzetgazdasági politika, hogy az ellentéteket elsimítsa?

Az uralkodó rendszer mostohasága még inkább kitészik, ha felgondoljuk, hogy a tékozlás végletei mellett néme-

lyek túlzásba viszik a takarékoságot és a legszentebb érdekek rovására a fősvénységnek áldoznak. Mindezt a pénzért, mert akinek pénze van, mindene van, még becsülete is. A szegénység ma mindent pénzzé tesz, maga alig fogyaszt. Megvonja magától a húst, a tejet s minden táplálébb ételt, amit értékesíthet, maga pedig él mint Toldi Miklós lova, a jövő generáció kimondhatatlan kárára. Hizlal disznót eladásra, nevel baromfit, de maga nem eszik belőle. Tojást húsvétkor esznek a gyermekek s ha tejszövetkezet van a faluban, tejet se kapnak, hanem ehelyett inkább egy kis pálinkát iszik örege apraja: „mert az erőt ad.” Lehet e normális fejlődésről szó, ahol a takarékoság a fősvénységbe csap át? A gazdagok is néha a végletekig viszik a takarékoságot s ha okaiban tekintjük, ez is a degeneráció biztos jele. A szegénynél a takarékoság, a viszonyok szigorú törvénye, s ha néha túlzásba csap, az indok rendesen tiszteletre méltó, mert kis családja jobb jövőjéről gondoskodik. A gazdagot a fősvénység a különködés viszi a túlzott takarékoságba, s csak kivételesen találunk tisztességes indokokra, amelyek a gazdagok szükségkódását is tiszteletreméltóvá teszik.

Az önzés gazdasági rendszere, az emberiesen gondolkodó egyénnek meg nem felel, mert *végleteket teremt*, és sem az általános haladás ügyének, sem az egyén tökéletesedésének nem kedvez. Mégis felmerül a kérdés, vajjon csakugyan a rendszer rossz-e, vagy tán inkább az egyéneken kell a bajok forrását keresnünk? Ha a történelmet végig lapozzuk s az egyént az évezredek folyamán megfigyeljük, arra a meggyőződésre jutunk, hogy a magán- és a közszükségletek kielégítésének rendje az egyén kulturális fejlődésével lépést tart. A ruházat, a lakás, a táplálkozás, a komoly munka, a szórakozás, mulatozás stb. bizonyosságot tesznek a különböző idők emberének kulturális színvonaláról. A közhatalomról, az egyénnek a közülethez való viszonyáról stb. különböző időkben az emberek más és más képet alkottak maguknak. A magánviszonyok alakulása és a közületi viszonyok rendje az egyéniiséget általában véve híven visszatükrözik. Bizonyos az, hogy az egyén mindig megteremti magának a legalkalmasabb médiumot (milieu), amelyben legkönnyebben mozoghat, de azt már nem mondhatjuk, hogy a viszonyok alakulása a tovább

fejlődésre minden pillanatban és mindenkire nézve kedvező. Az egyéni és a közületi létnek vannak válságos időszakai, midőn a természet ellentétes erői élet-halál harcot vívnak egymással. Az ellenséges erők győzelme, az egyén életében fizikai halált vagy morális elzüllést jelent, a közület életében azonban ugyanannak más jelentősége van. A közületek meg nem hálnak és végkép el nem zülленek, legfeljebb bizonyos metamorfózison mennek keresztül, illetőleg az egyén tökéletesedéséhez kedvezően vagy kedvezőtlenül viszonylanak. A viszonyok kedvezőtlen alakulása csak átmenőleges, mely előbb-utóbb jobbra fordul.

A történelem igazolja, hogy az emberiség a maga egészében folyton magasabbra tör és — bizonyos tekintetben — a civilizáció mind magasabb fokaira tényleg el is jut. Hol vannak az idők, amidőn az Írástudó és a bölcs körülbelül ugyanazt jelentették; midőn a fejedelmek analphabetek voltak? Az ismeretek bővültek, a felfogások tisztultak, az izlés finomodik, s az általános műveltség színvonala folyton emelkedik. Az emberiség tehát halad, a közületi lét tökéletesebb formákat ölt, s az egyének átlagban szintén tökéletesebbek lesznek, civilizálódnak, s ez nem is lehet máskép. Alkotá Isten az embert saját képére és hasonlatosságára. Az ember is saját képére és hasonlatosságára alkotja azt, amit alkot. A kezdetleges ember minden munkája primitív. Az ember haladását, az állatiasságból való kibontakozását és a haladás mértékét mindig megállapíthatjuk azon intézményekből, amelyeket korszakonként alkotott. Azonban mint már említettük, vannak bizonyos átmeneti időszakok, midőn egyes intézményekből nem lehetne az általános haladás fokára következtetni, mert már idejüket multák. Az ember kinő a ruhából; az üzlet felvirágzásával kicsiny lesz az üzleti helyiség, amely eddig megfelelt; a lakás és az élelem dolgában ugyanazon egyénnél is változnak az igények, aszerint amint a jólét magasabb fokaira jut, vagy alább száll. *) A közületek életében ugyanezek ismétlődnek. Amint azonban

* A gyermek koronként eldobja játékszereit és más szórakozást keres, mást keres az ifjú, mást a férfi, s urambátyám definíciója, amely szerint a jó töltött káposzta, piros ürmös és finom csetneki dohány a szerelem lényeges jegyei, jellemzi az öreg gondolkodásmódját.

az egyesek világában megesik, hogy a leány esküvője előestéjén temeti el bábúját, a felnőttek lapdázna, pinckéznek stb., a közületek világában is találunk bizonyos prolongációt, amidőn az intézmények vagy a szokások és a korszellem közt az ellentétek oly kirívók, hogy az intézmények vagy a szokások végökét járják. A caesarizmus jelligéje: „Quod principi piacuit, legis habuisse vigorem”, vagy XIV. Lajos hires mondása: („L'état ge moi”) az Állam én vagyok, stb. idejüket multák. Az olympusi játékok még feltámadhatnak, de a római császárság véres cirkuszait feleleveníteni ma a lehetlenségek közé tartozik. Az exigenciák a haladó korrall változnak. A matrónák bábuval nem játszanak és valószínű, hogy a szórakozások vagy egyéb szokások bizonyos nemeire, amelyek ma széltében hosszában dívna, a haladó emberiség egyszerűen képtelenné válik. A forbát, a tálío elve, a kínpad, az inkvizíció, a boszorkánypererek stb., a haladó ember fejében meg nem férnek. A párbaj napjai is megszámlálva*)

így múltna el a régi szokások, régi intézmények, hogy újabbakna, a haladó korszellemnek megfelelőbbeknek adjanak helyet. Az újabb szokásokra és intézményekre az egyesnek épúgy, mint a közületnek be kell érlelődniök. A beérés ideje adja azokat a gravaminális korszakokat, amidőn a levegő tele van panaszokkal, midőn az előkelőbb lelkek feljajdulna, s az irányadó köröket kapacitálni törekesznek. Ha a kapacitáció nagyobb rétegekben sikerül, elérkezett a reformok ideje; ha nem sikerül, akkor a reformokkal várni kell, mert nagy hiba, ha a szokások, az intézmények túlélík magokat, de az is nagy baj ha idő-előttiek. A fejletlen gyermekekre józanul nem adhatjuk a felnőttek ruháját, de a másik véglet ép oly értelmetlen volna. Itt követik el a politikusok a legnagyobb hibákat. A gazda nem ereszti vetésnek a sarlót vagy a kaszát, míg az egész tábla be nem érett. Az aratásra alkalmas időt jóval megelőzőleg találhatunk egyes teljesen érett

*) Napról-napra növekedik azokna a száma, akik a párbajt értelmetlen, ostoba szokásna minősítik, s ha a párbaj dolgában józanul gondolkodók száma az irányadó körökben túlsúlyra vergődík, meggyőződésüket társadalmi szabályba foglalják, vagy kodifikálják, s azon túl a párbaj egyideig csak kivételesen, később épen egyáltalában nem fordulhat elő.

kalászokat, amelyek azonban csak azt hirdetik, hogy közel van az aratás ideje. Ha azután a vetés átlagban beérett, akkor a gazda nem néz arra, hogy egyes kalászok félérettek vagy teljesen zöldek; ha ezekre várna, óriási károkat szenvedne, valamint akkor is, ha az átlagos beérés idejére várni nem akarna.

Az emberiség történetében minden korszakban találkozunk egyénnel, akik a nagy többséget művelődés dolgában, még átlagban tekintve is, jelentékenyen megelőzik. S mert a népek életében nagyobb időszakról szólhatunk, akadunk egyesekre, akik korukat az átlagos haladás szempontjából évszázadokkal megelőzték. Könyves Kálmán a maga idejében tisztában volt azzal, hogy („de stygis quae non sunt”) boszorkányok nincsenek. Meggyőződését kodifikálja, de mert a nagy többség erre a magaslatra csak később jutott el, így történhetett, hogy Dugonics András öreganyját, mint boszorkányt évszázadokkal később megégették. Mutatis mutandis ugyanez áll a jogi és társadalmi intézményekre, szokásokra vonatkozólag is. Akik a nagy többséget megelőzik, akik attól elmaradnak, a politikai számítás keretéből kimaradnak. A párbaj visszaságával az emberiség előkelőségei évszázadokat megelőzőleg tisztában voltak. A nagy többség csak ma kezd beérni, s mint mindenütt, itt is lesznek maradiak, akik a civilizációnak arra a fokára, ahol tisztán látjuk a párbaj képtelenségét, soha nem jutnak el. Valódi civilizációról csak ott lehet szó, ahol az általános művelődési viszonyok kedvezők. Oroszországban a műveltebb elemek régóta érettek az alkotmányos kormányzásra, de mert az általános műveltségi állapotok kedvezőtlenek, s a nagy többségnek alkotmányos igényei csak a kijegőcödés stádiumában vannak, az alkotmányos szabadság órája még nem érkezett el. Ám ha a műveltség terjed, ha a nép szélesebb rétegei is kibontakoznak a vadság és a tudatlanság ködéből, az orosz nép is le fogja rázni magáról abszolutizmus gyámságát, amelynek csak a népek kiskorúsága idejében van igazi jogosultsága. Meggyőződésünk szerint a rendszerváltozás csak akkor lehet üdvös, ha az egyének zöme megváltozott. Mikor változik meg az egyének zöme, mikor érik meg a közönség java valamely reformra, ez már a gyakorlati politika feladványa. A gazda

szeme könnyen megállapítja, hogy beérett-e vetése az aratásra, a politikai kérdések elbírálásához már az „intuitio” bizonyos neme kívántatik. Betekinteni az egyének és események szellemébe, sastekintettel összemérni a multat, a jelent és jövőt s e három tényezőt oly sikerrel összeegyeztetni, hogy a reform akár önmagában, akár idejét tekintve, legjobban megfeleljen, csak nagyon előkelő és gyakorlati érzékkel megáldott elméknek adatott. Praktikus érzék nélkül még a lángelme is többet árt, mint használ.

A reformra nevelni kell a népet. Ha a reform szükségének érzete nem a néplélek mélyéből fakad, időszerűtlen, s az ilyen ráoktrojált reformokkal semmire se megyünk. Ha reformot akarunk, az egyének reformján kell kezdenünk, mégis „gy» hogy a viszonyok változása az egyének fejlődésével lépést tartson. Az egyéni fejlődésnek főkélléke, hogy a haladás kedvező feltételeiről gondoskodjunk, más részről minden akadályt elhárítsunk, amely az egyéni tökéletesedést gátolhatná. Felpanaszoltuk az önzés tengelyére épített gazdasági rendszert, mely a gazdasági létet bizonytalanná teszi, a munkás összes erejét és idejét igénybe veszi, az embereket ellenségeskedésre kényszeríti, a szenvedélyeket felkorbácsolja, a szibaritizmus és a pauperizmus kifejlődésének, szóval a gazdasági végleteknek kedvez, s amely az emberben a bestiát, a nemesebben gondolkodó és érző ember rovására kineveli. A rendszer rossz, mert az önzésnek kedvez, pedig az önzés a lélek árnyoldalait domborítja ki, kedvező tulajdonságait ellenben visszafejleszti, degenerálja. *A rendszerváltozásra szükség van és pedig altruisztikus irányban, de más részről az egyéneknek is ugyanily irányban kell átalakulniuk.* Altruisztikus rendszerben csak altruizmussal telített egyének állják meg helyöket. Az egoizmus embere altruisztikus médiumban ép oly természetellenes helyzetbe jut, mint pl. a szárazföldön vergődő hal. Neveljük tehát az egyént az altruizmusra. De nemcsak az egyeseket, hanem a társadalom zömét kell átalakítanunk, mert ha már a gazdasági ellentétek válságosak, mennyivel inkább az értelmi és a kedélyi különbözetek. Intelligens embernek félvadak közt élni, a tortúra egyik legszörnyűbb neme. Ez a misszionárius és bizonyos tekintetben a falusi intelligencia (pap, orvos, tanító stb.) helyzete. Az egyén folytonos

metamorfózisnak van alávetve, de ez a metamorfózis nemcsak kedvező, hanem kedvezőtlen is lehet. Ennek a kedvezőtlen metamorfózisnak köszönhetjük, hogy a természeti fogyatkozások, a betegség, a bűn, a bűnözés, az erkölcstelenség mind nagyobb tért hódítanak, hogy az emberi élet átlagos tartama alább és alább száll s a szerencsétlenek száma napról-napra szaporodik.

Az egyén és a közület fejlődésének párhuzamosan kell haladniok, akárcsak a vasúti sínpárnak, mert ha az egyik a másiktól elmarad, az általános civilizáció adja meg az árát. Említettük, hogy az egyéni fejlődés egyik fő törvénye az egyenletesség elve, mely a különböző erők egyensúlyát a haladás összes stádiumaiban biztosítja. Akár az értelmi, akár az érzelmi elemek túlsúlya disharmoniát idéz elő, degenerál és mérhetetlen károkat okoz. A disharmonikus fejlődés teremt meg azokat a karakter-karrikatúrákat, amelyekkel — sajnos — hova-tovább sűrűbben kell találkozunk. A valódi civilizáció világában teljes értékű egyéniségekre van szükségünk, s azért az egyenletes fejlődés minden akadályát el kell hártanunk, más részről alkalmas médiumról kell gondoskodnunk, mely a harmonikus fejlődésre nézve legkedvezőbb. A személyiség tökéletes ki képződésének egyik fő akadály: a rabszolgaság. Ne méltóztassék a legsötétebb Afrikára gondolni, midőn a rabszolgaságot említjük. *Az emberek legnagyobb része ma is rabszolgaságban sínlődik.* A rabszolgaságnak sokféle árnyalatát ismerjük. A szenvedély, a bűn, a viszonyok rabságán kívül meg kell ismerkednünk a piac rabságával, s a személyes szolgaság mellett, a gazdasági szolgasággal. Minden rabság függési viszonyokat teremt és viszont. Elmúltak az idők, midőn az ember élete, családja, vagyona, hite, meggyőződése fölött mások rendelkeztek, de azért nem kell hinnünk, hogy az igazi szabadság világában élünk. A függésnek ezer új neme keletkezett, s ha az igazat megvalljuk, a múlt és a jelen rabszolgái között, főképp gazdasági szempontból nem annyira tényleges, mint inkább csak jogi és formális különbséget állapíthatunk meg. A kereskedő, az iparos, a munkás mind függnek. Egyik a tőkétől, másik a piactól függ, s eme függési viszonyban néha életüket, néha egészségüket, idejüket, erejüket, tehetségeiket, szabadságukat, máskor családi jó-

létüket, gyermekeik boldogságát, polgári jogaikat, olykor hitőket, lelkiismeretüket is feláldozzák.

Minden függési viszony, mely mértéken túl lekötí az egyént és a gazdasági javakért az emberiség legszentebb javait követeli ellenértékül: kárhóatos és az egyéni fejlődést kedvezőtlen irányba tereli. Az ilyen függési viszonynak szolgáaság a neve. A tanítás és az önművelődés hiánya, szeszés italok, a folytonos munka, embertelen bánásmód annyira tönkretették a régi jobbágyokat, hogy — mint — Lengyelországban történt, a piacon adták-vették őket, mint a barmokat. Gondolkodási képességek fokozatosan alább szállott, kedélyök eldurvult, nem ismerték az önéretet, a szégyent, emberi méltóságukról mit sem tudtak, s midőn a véghetetlen nyomort látva, a nemesebb lelkek feljajdultak, a cinikus válasz így hangzott: „Nem jó, ha a parasztnak sok az esze.” Könnyű belátnunk, hogy az urak és a parasztk egymáshoz való viszonyára, tekintettel az előbbiekre nézve, csakugyan kívánatos volt, hogy az utóbbiak állati butaságukból ki ne emelkedjenek. Az afrikai vadnépek rabszolgáikkal butító mérget itatnak, hogy a fegyelmet könnyeben fenntarthassák, a szökésre ne gondoljanak és engedelmesek legyenek. Ugyanezen tapasztalatra jutottak a fehér uraságok is, mert mennél mélyebbre sülyedt értelmileg a paraszt, annál könnyebb volt teljesen kihasználni. Ahol pedig az istenadta értelmiség nem hiányzott, ott az urak erőszakot alkalmaztak, vagy más megoldást kerestek. A paraszt így tanult meg együgyűséget színlelni, hazudni, így öröklődött beléjük az a bizonyos raffináltság, amelyet uraink közmondásosán felpanaszoltak, (hogy „a Sz... H .. t... és a paraszt huncutságát nehéz kitalálni.”) Az értelmetlen elemet ma is kihasználják. Ha a föld népe értelmesebb volna, az antiszemitzmusnak*) félig-meddig meg kellene szűnnie.

A gépek a szolgáaságnak új nemét teremtették meg, az u. n. fehér rabszolgáaságot. A gyári munka a pszichikai alap-

*) Mert ha a nép értelmesebb és élelmesebb volna, nem volna annyi oka a panasza. Az antiszemitzmus a tudatlan és magára hagyott nép segélykiáltása, az előkelőbb elemekben pedig annak a meggyőződésnek visszhangja, hogy a gyengébbeket az erősebbek túlkapásaival szemben meg kell védelmezni.

tehetségek harmonikus fejlődését kedvezőtlenül befolyásolja, a munkást szellemileg, erkölcsileg, esetleg fizikailag is tönkreteszi és a romlás lejtőjére viszi. Az egyoldalú munka, az a szolgai szerep, melyre a munkás a gép körül vállalkozik, a helyzet illetőleg a kenyér bizonytalansága, a kihasználási szisztéma, a munkabér-viszonyok mostohasága, nők és gyermekek alkalmazása, a család elzülése stb. a személyiség teljes kialakulását, az egyéni karakter kedvező irányú fejlődését úgy szólva lehetetlenné teszik. Csoda-e, ha ez az alsóbrangú típus a modern társadalomnak alattomos vagy nyílt ellenségeivel szövetkezik? A munkás bizonytalan gazdasági helyzete és teljes lekötöttsége, melynél fogva nemhogy az önképzésre, de még a nyugalomra is alig marad elégséges ideje, azt eredményezik, hogy a munkás nemcsak nem tökéletesedhetik, hanem visszaféjlődik, degenerálódik s az emberi-állat állatemberré devalválódik.

A modern civilizáció a rabszolgaság legszégényletesebb nemét teremtette meg a prostitúcióban. Mily sokféle alakban csillámlik fel itt az önzés iszonyú gonoszsága! A csábítót, a leánykereskedőt, a közvetítőket, az anyát, aki leányát piacra dobja, az élvhajhászt, aki az asszonyállatok szorultságát, nyomorult helyzetét kiaknázza stb. az önzés és ismét csak az önzés vezérli, mely ha megnyilatkozásában proteusszerűleg változik, alapszabály szerint szörnyűségeken egységes. A prostitúció némelyek szerint „elkerülhetetlen természeti szükségesség,” ezt a tételt azonban érdemlegesen sehol sem bizonyítják. Közönségesen a nemi ösztönre hivatkoznak, amely (állítólag) a férfiban oly erős, „hogy a női test átengedéséért anyagi áldozat hozatalára is kész.” Ha a férfi áldozatkészségéből akarjuk kimagyarázni a természeti szükségszerűséget, akkor a dohányzásról vagy a szeszes italok élvezéséről ugyanezt állíthatnók. S vajjon az éretlen kor kicsapongásait szintén a nemi ösztön hatalmára kell visszavinnünk? A prostitúciót nem a monogámianak köszönhetjük, mint azt némelyek állítják, hanem a szegénységnek, a dologtalanságnak, az elhanyagolt nevelésnek és igen gyakran annak az öröklött vagy szerzett fizikai degenerációnak, amelyet a prostituáltak igen tekintélyes percentjén megállapíthatunk. A mai társadalmi viszonyok közt a prostitúció szükségképen megterem, mert ahol a nemi ösz-

tönöket mesterségesen s idő előtt felkeltik, ahol az üzletszerű csábítás és a kerítés semmiféle tilalomba nem ütközik, ahol a nők közül igen sokan azon szörnyű alternatíva előtt állnak: vagy a piacra dobni magát, vagy koplalni, nélkülözni, (tertium non datur), ott a prostitúció ki nem maradhat. Ez azonban a viszonyok kényszerítő hatalma, nem pedig természeti szükségszerűség. Nagyon szívesen elhiszszük Reichnak, hogy az ő altruisztikus Allamában a prostitúciónak meg kellene szünnie, mert higiénikus és vallásos nevelés, úgyszintén rendezett gazdasági viszonyok mellett, sem a kínálat sem a kereslet ingere nem volnának elég erősek arra, hogy a prostitúció megeremhessen. Megengedjük, hogy a felkorbácsolt vér bizonyos elemi szükségszerűséggel keresi meg a maga levezető csatornáját, de vájjon mi szükség van arra, hogy könyves boltjaink kirakatai tele legyenek pikantériákkal, a pomográfia termékeivel, s vájjon nem lehet-e arról is gondoskodni, hogy senki se legyen kénytelen magát a piacra dobni, s végre nem lehetne-e a zugbordélyoskodást, a kerítést, leánykereskedést törvényhozásilag tilalmazni.*)

Nem vagyunk abolitionisták a gyakorlatban, de az elméletben igen. Nem akarunk a tünetek ellen harcolni: gyökerében kell megtámadni a bajt. Ha a prostitúciót tilalmazzuk, s a kiváltó okokat meg nem szüntetjük, úgy járunk, mint né-

*) Különösen ami a hazai viszonyokat illeti, nem abnormális dolog-e, hogy a 63 vármegyei törvényhatóságok közül csak 31-nek van prostitucionális szabályrendelete? A városokban az arány sokkal kedvezőbb, mert csak 26 r. t. városban (106 közül) nincs prostitucionális szabályrendelet. A szabályrendeletek nem egyöntetűek, ez már a minisztérium felületességére vall. Vannak ugyanis szabályrendeletek, amelyek az életkorról egyáltalában nem intézkednek; mások eltérően rendelkeznek (16, 17, 18 év), amely körülmény néha különös bonyodalmak forrásává lehet. Előfordul az is, hogy a leány már 13 éves korában bordélyüzletbe kerül. Épen nem csodálom, ha a szegény gyermek lopás büntette miatt a törvénytörés elé került. Hogyan juthat egy szegény leány tanköteles korban a bordélyházba? Cselédkönyvel? Hisz tudomásom szerint 14 éven alól nem szabad cselédkönyvet kiállítani?! Cselédkönyv nélkül? S ezt is megtűri a közigazgatási hatóság? S a kiadott cselédkönyvet nem kellett volna-e azonnal visszavenni? A törvényhozás indolenciája a közigazgatási hatóságokra is átszármazott?! Általában elmondhatjuk, hogy büntetőtörvénykönyvünk a morális szempontokat figyelmen kívül hagyja!

mely nyílt sebbel, amelyet ha beheglesztünk, csakhamar új seb támad, mert a romlott vér megkeresi a maga levezető csatornáját, erre szüksége is van. Ha a prostitúciót ma tilalom alá vetjük, holnap a nyilvános helyett a titkos prostitúció üti fel fejét, amely kevésbé ellenőrizhető, mint a másik, tehát úgy közegészségi, mint rendőri szempontokból sokkal rosszabb, mint a nyilvános prostitúció. A vallás és az erkölcs fegyverei csak akkor volnának eredményesek, ha a vallásos oktatás és nevelés intenzívebb volna mint ma. Erre azonban a hívek szaporodásával csak alig számíthatunk. A bordélyrendszernek nem vagyunk hívei, mert az a veszedelmes társaság az erkölcsi elzüllést csak betetőzi. A vegyes rendszert az ellenőrzés szempontjából helytelenítjük. Az egyes rendszert ellenben, a három rossz közül a legkisebb rossznak tartjuk.*) Kívánatosnak tartanók, hogy a bordélyházakban a kávéházi italok kimerése és a zene feltétlenül tiltva legyenek. A természeti szükségletek kielégítéséhez (!) nem szükséges sem kávé, sem thea, annál kevésbé zongora-kíséret. Ha a bordélyházak nem volnának mulatóhelyek, a kereslet és a kínálat is jelentékenyen megapadnának. (Még veszedelmesebbnek tartjuk, hogy a fiatalság a bordélyházakba járjon étkezni, mert ez a karakter teljes elzüllésére vezet.) De a bordélyházak ingere is csökkenne, ha azok nem mint mulatóhelyek, hanem az állítólagos közszükségletek kielégítését célzó intézetek szerepelnének. Egyelőre tehát csak arról lehet szó, hogy a prostitúció terjedésének gátot vessünk, a bajt lokalizáljuk, ellenőrizzük s arról gondoskodjunk, hogy a prostitúcióra irányuló keresleti és kínálati exigenciákat a lehetőségig csökkentsük.**)

*) Nem kárhoztathatjuk eléggé azt a szokást, hogy a rendőrség még férjes nőknek is bárcát ad (férjök tudta nélkül), sőt a jegyzéket annyira titokban tartják, hogy még a legilletékesebb tudakozódó (a férj) se jöhet nyomára annak, hogy felesége piacra vetette magát.

**) Általában elmondhatjuk, hogy a prostitúció áldozatai számlomra méltó teremtesek. Rendesen degenerációval terhelve jutnak a morális romlás lejtőjére, ahol fokról-fokra alább süllyedve, végre is a legszomorúbb sorsra jutnak. Ha bordélyüzletben vannak, adják-veszik őket, vándorlásukban egy, néha több ország romlottságával kell megismerkedniök. Az immorálitás fertőjében lelki nemességökből csaknem végkép kivetkőzve jutnak vissza a közönséges élet forgatagába, ahol most már munkájok után kellene megélniök, de mert érdemes munkához nem

A prostitúció a degenerációnak legveszedelmesebb esz-
köze. Maguk a szegény asszonyállatok, akikből az állatiasság
annyira kirí, hogy még a legegyszerűbb ember is azonnal
észreveszi (magam is kórházi szolgálta szájából hallottam a meg-
jegyzést: „olyanok ezek mint az állatok”) esetleges leszármá-
zói, a velők érintkezők, más és más irányban, különböző
fokban mindnyájan a degeneráció áldozatai. Tarnovsky kis-
asszony felsorolja azokat a fizikai és pszichikai anomáliákat,
amelyek a prostituáltakat jellemzik és arra a következtetésre
jut, hogy az u. n. „puella publica”-k örökölt terheltég ál-
dozatai, biológiailag és szellemileg tökéletlenül fejlődött lények.
A prostitúció tilalmazása mit sem használ, ha a viszonyokat
meg nem javítjuk.*) A prostitúció külön piacot teremtett, ahol

értenek, a legalacsonyabb foglalkozásokra vállalkoznak. Így Bécsben ők
adják a cipőtisztogatók contingensét, a gesztenyesütők, a fiakkermos-
gatók (Wasserfrau), kerítőnők, illemhelyőrzők közülök kerülnek ki. Utolsó
foglalkozás gyanánt üléshelyeket árulnak a sétatéren. Az előkelőbb fog-
lalkozásúak kapunyitogatók, gazdaasszonyok, illetőleg felügyelőnők, ezek
rendesen a maguk világában (bordélyházban) végzik pályafutásukat. Szol-
gáló ritkán válik közülök, ellenben szobaleány (kézi leány) vagy szoba-
asszony, bordélyosnő gyakrabban. Kivételesen mint magánzók (kitartott)
élnék, elvéve a házasság kikötőjébe jutnak, ahol rendesen jóraváló
anyákká és feleségekké válnak. Az egyes rendszer mellett az elzüllés
dolgában sohasem juthatnak oly messzire, mint a bordélyházakban.
Óriási kiadásokkal megterhelve csak kivételesen tudnak valamit össze-
szerezni, amely esetben néha férjhez jutnak. Maga az a körülmény, hogy
a szobáért havonta 80 forintot fizetnek, az étkezés, világítás, mosás stb.
és végül az elmaradhatatlan strici főlemésztik a többi. Minimális évi
4000 korona rezsivel dolgoznak (Budapesten), örökös adósságban ver-
gődnek, míg ők is kikopnak, de a rendes munkához sokkal könnyebben
visszatérnek. Aki ez adatokat szolgáltatta, arra a kérdésre, hogy mi viszi
ezeket a szerencsétleneket a romlás útjára, azt felelte: csalódott szerelem,
nyomor, hisztéria. Ami számukat illeti, pontos adataink nincsenek. (Egyik
verzió [titkos rendőr] szerint Budapesten csak 3800, a másik szerint
[rendőr-orvos] c. 18000. Hivatalosan csak 1500.) Kisvárosokban a létszám
30—40. Mennyit költ az ember szenvedélyeire? Mennyivel előbbre vol-
nánk, ha azt a pénzt közművelődési célokra stb. fordíthatnák?

*) S. megye egyik községében két asszony közt lefolyt párbeszéd-
ből ide iktatom a következőket: „T . . lányom szép leány, esztendőre
14 éves lesz, akkor beviszem K . . ra, mi is szépen megélünk utána...”
„S. községből 100 koronáért kínáltak egy szép leányt — beszéli a D-i
kerítőné — de nem mertem elhozni, mert még nagyon fiatal.” Azt hi-
szem mindenki tudja, hogy a prostitúciónak másik forrása: a nyomorú-

a prostituáltakat, mint közönséges árucikket, adják és veszik. Rendszerint a cselédszerző intézetek közvetítik a leánykereskedést. A rabszolgaságnak ez a faja, a fekete rabszolgaságtól alig különbözik.

Mondottuk, hogy a szolgaság degenerál, ám a tapasztalás azt is bizonyítja, hogy a degeneráció szolgaságra disponál. Míg a gazdasági és a biológiai fejlődés viszonyait meg nem javítjuk, addig a szolgaságra alkalmas egyének számát nem csökkenthetjük, másrészt pedig az önzésre alapított társadalomban mindig akadnak egyesek, akik mások gyengeségeit kihasználják. Vallásos nevelés, oktatás a gazdasági és a higiénikus viszonyok normális alakulása, teljes valutájú egyéniségek kiképződését a leghatásosabban előmozdítják; az ilyen egyéniségek pedig a szolgaságra és a kihasználásra épen nem alkalmasak. Ahol a morális és fizikai személyiség eléggé ki nem fejlődhetett, ott helyes világnézetet hiába keresünk, ahol pedig az utóbbi hiányzik, ott a tévedések és a bajok özönével fogunk találkozni, amelyek ismét az egyéniséget és magát a társadalmi organizmust is károsan befolyásolják. A proletariátus a félemberek hadserege, s mert az egyén csak fogalma teljességében éri el azt a magaslatot, ahol már a szükséges fizikai és morális ellenálló képességgel rendelkezik, szenvedélyein uralkodik, s a létért való küzdelem emberséges lebonyolítására képesül, megérthetjük, hogy a proletariátusnak miért jut oly óriási szerep a bűnözés világában. A kommunisztikus, nihilisztikus, anar-

ság. T . . . ban a nagyszülő maga hozta el leányát, természetesen jó pénzért. Tudok eseteket, midőn a szerencsétlen áldozatot a csábítás kergette a prostitúció karjaiba, ezek közül egy esetben maga a mostoha apa követett el erőszakot mostoha leányán, a kifejődött bonyodalmak az apát gyilkosságba, a leányt nyilvános házba üzték. Azt hiszem azonban, hogy a szellemi vagy testi fogyatkozásokban szenvedők adják a prostituáltak legnagyobb hányadát, mert e szerencsétlenek rendelkeznek a legcsekélyebb ellenállási képességgel. Tudjuk, hogy a cselédkönyvekben csak a legfeltűnőbb testi fogyatkozásokat tüntetik fel, mégis midőn egy kéjügyi nyilvántartás jegyzékét illetőleg a cselédkönyveket átvizsgáltam, a személyleírások $\frac{2}{3}$ részben testi fogyatkozásokról számoltak be; M . . . nagyközségben pedig ugyanezt $\frac{1}{4}$ részben találtam fel. Előkelő és a viszonyokkal ismerős közigazgatási községi tisztviselőtől hallottam, hogy az ő tapasztalása szerint a kéjleányok 70% analfabet.

chisztikus és szocialisztikus törekvések az egyéniség elnyomatása ellen való egyszemélyes tiltakozások, amelyekből világosan kiteszik, hogy az egyéniség megnyomorítása, megrövidítése, természetes kifejlődésének meggátolása, gonosz következményeket von maga után. A reformátorok körül igen sokan nem számoltak azzal a tapasztalati igazsággal, hogy társadalmunk hibás karakterű egyéniségektől szinte hemzseg, akik a jó irányú reformra alkalmatlanok, akiket legfeljebb rombolásra, de építésre nem használhatunk. Az anarchisták a fennálló társadalmi rendszert, a nihilisták a despotizmust, a szocialisták a gazdasági rendszert ostromolják. úgy látszik azonban elfeledik, hogy nemcsak a viszonyokat, hanem az embereket is meg kellene javítanunk. Arra sem gondolnak, hogy azokat a kényes problémákat, amelyeket lapjaikban és gyűléseiken hangoztatnak, csak a szeretet és a viszonyosság jegyében lehet megoldani. Félelemmel, aggodalommal és rettegéssel, erőszakkal senkit jobb meggyőződésre nem vezethetünk: a dinamit, tör, revolver stb. csak élesztik a bosszú szellemét, elkeserítenek és megtorlásra hívnak.

Azt mondják, hogy az anarchisták és nihilisták jobbra magasabb minőségű egyének. Megengedem, de fegyvereik és taktikájuk elárulják, hogy nincs meghatározott irányban kifejlődött egyéniségük. A legmagasabb minőségek mellett a legalacsonyabbak is érvényesülnek, s az altruisztikus hajlandóságok az állati vadságot, a bosszúszomjat ki nem ölhetnék, szóval a disharmonikus fejlődés áldozatai. Mi a panaszuk? önző az emberiség. Bombákkal akarják altruizmusra tanítani? S a társadalom? Akasztófával és börtönnel akarja elnémitani a panaszokat? A társadalomellenes mozgalmak csak szimpptomái azoknak a válságoknak, amelyek a társadalom nagy szervezetében kifejlődtek. Gyenge orvos az, aki nem a baj, hanem a szimpptomák ellen harcol. A társadalmi bajok forrását, abban a körülményben kell keresnünk, hogy a félemberek, a disharmonikusan fejlődött, hibás karakterű egyének száma felszaporodott. Ezeknek meggyógyításáról, fékmentéséről és főképp a jövő nemzedék kedvezőbb fejlődéséről kell gondoskodnunk.

A vallási, filozófiai, politikai kérdések közül akár az elméletet, akár a gyakorlatot tekintjük, a tévedések légiójával

találkozunk. A tévedések okát az értelmi fejlődés vagy a kedélyi műveltség hiányosságában, illetőleg a kettő közötti disharmóniában kell keresnünk. A hamis civilizáció világában a tévedések gombaszerűleg felszaporodnak. Ha a gép szerkezete megbomlott, nem kell csodálnunk, ha helytelenül dolgozik. Ha késik az óra, nem sokat segítettem, ha a mutatót helyre igazítom, de a szerkezetet nem javítom. Az egyéni tévedéseket is a pszichikai szerkezet tökéletlenségére, disharmóniájára kell visszavinnünk. Itt kell javítanunk, ha érdemes eredményt akarunk elérni. Javítsuk meg az egyént, gondoskodjunk az egyén fejlődésének és működésének kedvező feltételeiről. *A normális fejlődésnek és az egyéni érvényesülésnek legelső feltétele a szabadság.* A személyes szabadság működési terület nélkül körülbelül annyit ér, mint a diploma hivatal nélkül. Ezért az egyéni szabadság legegységesebb fogalma megkívánja, hogy az egyén szabadon rendelkezhesék tulajdonában és otthonában. Ha nincs magántulajdona és nincs otthona, hol érvényesülhet az egyéni szabadság? összes szabadságom kifelé legfeljebb abban nyilvánul, hogy tagjaimat szabadon mozgathatom. Ép ezért a kommunizmus bármely árnyalata valóságos kényszerzubbony, mely az egyéni szabadságra és a fejlődésre nézve kedvezőtlen. A javak bizonyos közösségére ugyan szükségünk van, amennyiben kívánatos, hogy az általános civilizáció szempontjából némely javakat mindenki szabadon használhasson, azonban a nő és gyermekközösség, sőt a pusztán anyagi javak közössége is az egyéni fejlődésre nézve csak hátrányos volna. A kollektívizmussal (collectivismus) pedig, mely csak a termelésre szánt javak közösségét vitatja, nem sokra megyünk. A kommunizmus az egyének elzüllésére vezetne. Még a belső szabadság is sokat veszítene értékéből, ha a külső szabadság érvényesülését túlságosan megnehezítjük. A kommunizmus az egyenlőség elvének hibás és túlhajtott értelmezése, és az, alsóbb rendű szenvedélyek követelménye. A szabadságot még az egyenlőség javára sem szabad korlátoznunk. Az egyenlőség némely területen kívánatos, másutt azonban maga a természet zárja ki. Az a kommunizmus, mely a szabadság szülötte, az apostoli idők és a szerzetek kommunizmusa, magasabb típusú egyéniségeket feltételez, s ekkor már a magasabb egyéni

tökéletesedésnek nem hátránya, hanem leghatalmasabb emeltyűje lehet. A tökéletesedés fogalma kizárja a külső kényszert. Teljes értékű cselekedetek csak a szabadság zónájában teremnek. Minden más kommunizmus természeténél fogva despotikus jellegű és csak a fejletlen vagy a már elfajult típusú emberiség exigenciáit elégítheti ki. A kommunisztikus törekvések barbárságáról, brutalitásáról bizonyosságot tesz azon körülmény, hogy a bosszú fegyvereivel küzdenek s a bestialitásnak kedveznek. Ép ezért elvetnek minden vallást és minden oly világnézetet, melyek az alsóbbrendű szenvedélyeket megfékezhetnék, s az ember uralmát az állat felett biztosíthatnák. Ha az egyeseknek a normális fejlődésre elég szabad teret adunk, ha megtanítjuk arra is, hogy szabadságukkal helyesen élni tudjanak, akkor a fejlődés magasabb lépcsőire könnyen eljuthatnak. A kommunizmus, kollektivizmus, szabadság helyett szolgaságra kárhoztatják az egyént, a tökéletesedés ügyét pedig rosszul szolgálják. De hát mit tegyünk, hogy az egyesek annyi szabadságot élvezhessenek, amennyire szükségük van?

A régi közmondás azt tartja: „ember segítés magadon”. Ahol pedig az egyéni erő elégtelen, másokkal kell szövetségünkre, kisebb-nagyobb közületekbe kell sorakoznunk, hogy célunkat érhessük. A korporációk tehát nemcsak a gazdasági létet biztosítják, hanem a szabadság szempontjából is kitűnő szolgálatot tesznek. A korporációk feladatuk magaslatán, az egyén nevelésére és tökéletesedésére is jótékonyan közreműködnek. Ami pedig a szabadság mértékét illeti, legyen az egyénnek annyi szabadsága, amennyire szüksége van, hogy tökéletesedését kimunkálhassa. Éretlen korban a szabadság veszedelmes. Nem tudjuk mi szükségük van éretlen legénykékeknek arra a szabadságra, amelynél fogva akadálytalanul korhelykedhetnek. A fiatalságnak elég a negatív szabadság, mely minden illetéktelen befolyás és rendelkezés ellen biztosítja. Jó a szabadság annak, aki azzal okosan élni tud. Arra a szabadságra, mely tág kaput nyit az elzúllásra, semmi szükségünk nincs.

A szocialisták a munka felszabadítását tűzték ki célul. A góthai program szerint a termelési eszközöknek állami tulajdont kell képezniök, a munka szabályozásáról, a jövedelem egyenletes elosztásáról az Állam gondoskodik. Az olasz

szocialisták még a polgári, állami és gazdasági egyenlőséget sürgetik és követelik, hogy az Állam minden egyes polgárának megfelelő kiképzéséről, kiművelődéséről gondoskodjék. A munka szervezése sok tekintetben igen üdvös volna. Megszüntetné a függési viszonyokat, az egyének kizsárolását, a gazdasági végletek képződését, s mivel az Állam mindenkinek munkakörét kijelölné, az ingyenélők és az élősdiek hadseregét szétrobbantaná és mindenkit kényszerítene, hogy tehetségét a társadalom javára értékesítse. Ha Laveleye álma megvalósulhatna, a mai protekciós világban kasztoknak kellene képződniök. A mi szocialistáink továbbá aligha láttak eleven községi közmunkásokat, különben gondolkodóba estek volna, hogy milyen is lesz a közmunka, melyet a szocialista vagy a kollektivisták állampolgár végezni fog. Az embereknek nagyon meg kellene változniuk, hogy a szocialista Állam fennállhasson. A munka szervezésének magasabb céljai elérésére eszközül kell szolgálnia s az egyéniségek pszichikai, fizikai és szociális tökéletesedésének kimunkálására kell irányulnia. A rendszer-változás magában véve nem sokat érne, ha az emberek meg nem változnának.

Sokszor emlegetik a jövő magasabb típusú emberiségét, amely a legnehezebb problémákat könnyű szerrel megoldaná. Az emberiség tagadhatatlanul halad és az általános értelmi műveltség hőmérője emelkedik. Ellenben ha a civilizációt teljes értelemben vesszük, azt kell mondanunk, hogy az emberiség sok tekintetben süllyedt. Hová lett a régi idők egyszerűsége és becsületessége, hol vannak azok az idők, amikor az adott szó erősebb volt, mint ma a váltó vagy a kötelezvény? Miért kell megkötni a bírák kezét az igazságszolgáltatás terén? Miért nem adhatunk a minisztereknek praetori hatalmat, hogy a rossz törvényt helyes gyakorlattal pótolhatnák? Kétséget nem szenved, hogy mostohább időkben élünk, de az emberek is rosszabbak lettek, mint a régiek voltak. Az emberiség nem az altruizmus, hanem az önzés felé halad, sőt a gyűlölködés mesterségét senki sem érti jobban, mint az atyafiak és a rokonok. Az erkölcsök csak ott díszlenek, ahol a bűn óriási nehézségekbe ütközik, ellenben a könnyű alkalom következetesen megtermi a bűnözést. Hová tűntek a régi jó gazdák és hűségesebb cselédek. Sok okunk van azt hinni, hogy a degene-

ráció kovásza annyira át meg átjárja már a társadalom összes rétegeit, hogy a jövő embere hova-tovább képtelen lesz a küzdelemre, az erényre. Az igények felszaporodtak, az elégedetlenség, a fősვნénység, a kapzsiság és az irigység mindinkább elhatalmasodnak. Nem messze vagyunk azoktól az idők-től, amidőn az alamizsnálkodást állami feladattá kell tennünk, különben éhen hal a szegény. Az értelmi haladás értékét teljesen lerontja az erkölcsi sűlyedés és a karakterek viszás fejlődése. Ha az elméletben haladunk, a gyakorlatban annál hátrább vagyunk.

A reformátorok, mint már említettük, nem számoltak azzal a körűlménnyel, hogy fűlemberekkel semmifűle rendszer nem boldogulhat, sűt maguk is és pedig igen sokban hibáznak. Sokan vannak, akik a régműlt idők után sűhajtoznak és feledik, hogy ami a múltban bevált, azt a jelenben csak nagyon kivűtelesen alkalmazhatjuk. Mások ismét figyelmen kívül hagyják a gyakorlati élet követelműnyeit, ábrándoznak és a végletekig egyoldalűak. Csaknem kivűtel nélkül hadi lábön állnak a religióval, a morált tagadják, a kölcsönös gyűlűlkűdést élesztik, teoriáik fogyatkozásait frázisokkal takargatják és általában a materializmus fertűjűbe sűlyedve, ideális exigenciákat nem ismernek. Méltán vetik szeműkre némely tudósok, hogy materialista állásponztjuk dacára az okos higiűnia szabályainak nagy jelentűségűre és alkalmazására semmi sűlyt nem fektetnek. Csak így magyarázhatjuk meg, hogy a vallásos, az erkűlcsűs, az altruisztikus hajlandűságű, a praktikus elem, mind egyik a maga szemponztjából, mindenfűle szociális mozgalomnak ellensűge, s mert követelűseikben a tűlzásig viszik s az eszközűkben nem válogatnak, azt sem kapják meg, amit könnyű szerrel elnyerhetűnek. Kűzel járunk a valűsághoz, ha azt mondjuk, hogy a reformátorok ép oly értelenek, mint a kűzűnsűg a melyet reformálni akarnak. A szocializmus űgye nagyon is rossz kezekbe került, nem csoda, ha magának az űgynek tűbűt ártnak, mint használnak.

A szocializmusnak igen nagy hibája, hogy vallástalan, sűt atheista irányban dolgozik. Miűrt nem szűvetkezik a keresztűnűséggel, amelynek a szegűnyekre, az elnyomottakra, a szenvedűkűre mindig gondja volt? Van-e vallás, mely a szeretetet eredműnyesebben hirdette, mint a keresztűnűség? De

a szocializmusnak nem kell a szeretet vallása, inkább a gyűlölet és a bosszú fegyvereivel dolgozik, mert a szeretet lefegyverezi a nemtelen szenvedélyeket, a szocializmus pedig tág teret nyit az állatiasságnak. Mivel Istenről tudni sem akar, egész világnézlete hibás alapokra támaszkodik. Élvezeteket ígér, de a tiszta örömeket lehetetlenné teszi; szebbé és kellemesebbé akarja tenni a földet, s megfélekedzik arról, hogy nincsen boldogság szeretet nélkül. Minden hatalomnak ellensége, jóllehet tudja, hogy rend rendező nélkül lehetetlen, rend nélkül pedig még a paradicsomnak is pokollá kellene változnia.

A keresztény vallás ismeri és hirdeti a tökéletesedés szigorú parancsát és nemcsak hatalmas motívumokkal szolgál, hanem erőt is ad, s a tökéletesség legbiztosabb útját kijelöli. A kereszténység hatalmasan korlátozza az önzést, és az önfeláldozásban megtisztítja a szeretetet. A keresztény az önzést arra a minimumra szállítja le, amelyen az egyén a legtisztább altruizmus elvének hódolhat. Az igazi szocializmusnak a béke olajágával kellene fegyverkeznie és a vörös zászlót fehérrel kellene felcserélnie. A szocializmus azonban háborút akar, s a béke, rend és a nyugalom nem eleme. Miért dühöngenek a szocialisták a papság ellen? Van-e pap, aki a szó nemesebb értelmében nem volna szocialista. Senki sem ismeri közelebről a nyomort, mint a papság. A munkásviszonyok rendezését, a tőke féktelen uralmának korlátozását, a kihasználás politikájának megszüntetését, a munkás anyagi helyzetének biztosítását, civilizációját, minden józanul gondolkodó igazán óhajtja. A papság sohasem volt ellensége a természetes fejlődésnek, de az általános felfordulást, a „bellum omnium, contra omnes” elvét sohasem pártolhatja, s mert a radikális szocializmusnak hivatásszerűleg ellene működik: ezért agyarkodnak reá a szocialisták.

A vérszerződésnek egyik pontja szerint őseink törvényt hoztak, hogy „amit közös erővel szereztek, abban mindnyájan részesüljenek.” Ha ezt a tételt és a nemzeti jövedelem elosztását közelebről vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy egyik résznek nagyon is sok jut, a másik rész ellenben rövidséget szenved. A madár repülésre, az ember munkára született. Az embernek, ha különben fizikailag és pszichikailag egészséges, munkálkodnia kell. A munka erősít, nemesít s a különböző

erők egyensúlyát biztosítja. A munka továbbá a javak beszerzésének eszköze. Javakra szükségünk van, hogy egyéni szükségleteinket kielégíthessük. Normális viszonyok közt az életszükségleteknek munka nélkül való kielégítése és az a munka, mely a legnagyobb fáradság mellett sem termel annyit, hogy az életszükségletek fedezésére elégséges legyen, olyan ellenmondás, amelynek egészséges társadalmi organizmusban nem volna szabad előfordulni. Az a rendszer, mely parazitákat nevel és páriákat termel, rossz és egészségtelen. Méltó a munkás az ő bérére. „Aki pedig nem dolgozik, ne is egyék.” A kereszténység emez aranyigazságában hatalmas tanulság rejlik. A társadalom minden egyes tagjának legjobb tehetsége szerint, értékesítenie kell magát, és szükséges, hogy munkája ellenértékéül legalább annyi javat kapjon cserébe, amennyivel az emberi lét elemi szükségleteit fedezi. A javakkal a test, a lélek és a szociális élet szükségleteit elégítjük ki. Még gondolatban is túrhetetlen az olyan rendszer, amelyben előfordulhat, hogy munkával a testi szükségletek fedezésére elégséges javakat elő nem állíthatjuk; másrészt pedig a túlfinomult lélek képzelt szükségleteit munka nélkül kielégíthetjük; hogy vannak dúsgazdagok, akiknek nincs egyéb gondjuk és dolguk, mint hogy a szegény által véres veritékkel összehordott javakat eltékozzolják, míg a termelő, a munkás, az asztalról lehulló morzsák nélkül szűkölködik. Aki helyett mások dolgoznak, adja vissza a kölcsönt és dolgozzék másokért, és aki kiszolgáltatja magát, tanuljon másoknak szolgálni. — A munka organizációjának alap gondolata helyes, de kivétel módja és eszközei elvetendők, ezért a szocialisztikus törekvések minden oldalról antipátiával és ellenmondással találkoznak.

Azt mondják, hogy a szükségletek felszaporodása a civilizáció haladásáról tanúskodik. Ha kultúrszükségletekről van szó, nem mondunk ellen, de az anyagi szükségletek szaporodása épen az ellenkezőről tanúskodik. A tapasztalás is bizonyítja, hogy a nagy ebédek és a csekélyebb kultúrigények karöltve járnak. Az igazi kultúra a tobzódással és a fényűzés túlzásaival egy fedél alatt meg nem fér. A kultúremler materiális szükségleteit lehetőleg csökkenti;*) hogy szellemi és

*) Külföldlító barátainktól gyakran hallottuk, hogy a nálunk műveltebb nyugat, az asztal egyszerűségét szinte a túlzásig viszi.

érkötesi igényeit annál tökéletesebben kielégíttesse. Ami pedig az általános civilizációt illeti, ki kell mondanunk, hogy ott, ahol némelyek túlságosan bővelkednek, mások ellenben a legszükségesebb javak nélkül szűkülöknek, ott az általános kultúra ügye nagyon rossz lábön áll. Az általános civilizáció kizárja a végleteket. A szükségletek emelkedése, hamis civilizáció mellett, rossz következményeket von maga után. Ha szükségleteinket ki nem elégíthetjük, nélkülözünk, pedig minden nélkülözés fájdalmas és elégedetlenséget szül. Így terem meg az egy-gyermekrendszer, még a jólét ölen is. Ha több a gyermek, a szülőknek esetleg nélkülözniük kell, mert a költségvetésből több megszokott kényelmi tételt törölni kénytelenek. A következtetés világos. Az asszony félve gondol a megtermékenyítés következményeire, a férj aggódik, s mivel a nemzessél járó gyönyörűségekről lemondani nem akarnak, mi természetesebb, mint hogy meg kell akadályozni a megtermékenyülést; ez ugyan immorális dolog, de — véleményünk szerint — önmagoknak is, a házi békének is tartoznak ezzel a csekély áldozattal. Az orvosok azt is állítják, hogy a luxus, illetőleg az antihigienikus életmód a szülők akaratán kívül is terméketlenséget szül, másrésről pedig az elhalálozási viszonyokat kedvezőtlenül befolyásolja. A szükségletek felszaporodása tehát úgy a népesedési mozgalom, mint a közerkölcsiség szempontjából káros eredményeket idéz elő.

A valódi civilizáció világában az emberiség remélhetőleg le fog mondani minden barbár élvezetről, azokról az állatias gyönyörűségekről, amelyekre napjainkban oly sokat áldoz, és magasabb rendű élvezetekben keres kárpótlást, amelyek gyönyörködtetnek, anélkül, hogy a morál vagy a higiénia szabályait sértenék, nem degenerálnak, hanem tökéletesítenek. A magasabb és az alsóbb rangú, a szellemi és az állatias élvezetek fordított arányban állanak. Mit keresünk az élvezetekben? Megelégyülést, jókedvet és vidámságot, szórakozást. A civilizáció magasabb fokán az alsóbb rangú élvezetek ki nem elégítenek, fel nem vidámítanak, nem szórakoztatnak, annál kevésbé, mennél feljebb jutottunk a civilizáció létráján. Aki a finomabb élvezeteket megismerte és megszerette, azt nem kell féltetni, hogy az érzékiség fertőjébe süllyed és durva kicsapongásokban emészti fel magát. Egyébiránt a szükségletek

kielégítésére vonatkozólag is uralkodik a szabály: neminem laedere. A szórakozás is szükséglet. A fáradt, a kimerült embernek szüksége van bizonyos jótékony izgalomra, mely korábbi rugékonyságát, munkakedvét visszaadja, de ne keresse a maga javát mások sérelmével.

A valódi szükségletek minden jogos érdekléssel koordináltak, ezek kielégítése semmi irányban nem lehet sérelmes. Vannak azonban álszükségletek is, ilyen pl. az értelmetlen fényűzés. Vannak mesterségesen felidézett, teljesen haszontalan szükségletek, amelyek degenerációra vezetnek, és olyanok, amelyek már a degeneráció szülöttei. Ide sorozhatjuk a túlságos dohányzást, a szeszes italok és különösen az ópium fogyasztását. Az ópiumfogyasztás az ópiumevőkre (morfinistákra) nézve valóságos szükséglet, de ez már az ópium (morfin) korábbi élvezéséből, megszokásából származik, tehát a degeneráció jele. Ezeknek az álszükségleteknek az a tulajdonságuk, hogy a valódi szükségletek kielégítését akadályozzák. A *tudásvágy* az embernek veleszületett tulajdonsága. Tudni gyönyörűség. A közönséges lelkek tudásvágyukat pletykával, haszontalan hírekkel elégítik ki. A félműveit ember exigenciáit az újságok is fedezik, s csak kevesen vannak, akik hasznos ismeretek és rendszeres tudás után kíváncsiak, ezeket már a közönséges hírek nem érdeklik, az újságokkal is nagyon hamar végeznek. Mutatis mutandis, ugyanez áll a szükségletek egyéb neméről is. Általában elmondhatjuk, hogy az egyént szükségletei elég híven jellemzik. Valamire való embert haszontalanságokkal kielégíteni nem lehet, altiora sápit: neme-sebb dolgok után kíváncsi. Aki azonban megszokta, hogy hiábavalóságokkal elégítse ki magát, a telítettség törvényénél fogva befogadási képességét elveszti, megelégtül és a valódi szükségletek iránt még csak nem is érdeklődik. Az álszükségletek felszaporodása sokban árt a valódi civilizáció ügyének.

Azt is mondják, hogy a szükséglet kielégítése öröme-érzettel jár, tehát a szükségletek felszaporodása örömeink gyarapodását idézheti elő. A szükségletek sokfélesége csak abban az esetben gyarapítja örömeinket, ha azokat kielégíthetjük, ellenkező esetben fájdalmainkat szaporítja, mert minden nélkülözés fájdalmas. Továbbá az is bizonyos, hogy az emberiség a javak ezerféle nemével ismerkedett meg, s a

megismerés nyomában ugyanannyi vágy és kívánczóság fakadt. Ámde a nagy többség vágyait ki nem elégítheti, tehát nélkülöz, szenved, s míg százak megelégnének, a milliók epekednek. A szükségletek gyarapodása az emberiség nagyobb részére nézve csak újabb, eddig nem ismert nélkülözést, fájdalmat termelt. A tapasztalás azt bizonyítja, hogy azok a legboldogabbak, akiknek nincsenek igényeik, nincsenek vágyaik. Miért? mert csak kevesen jutnak oly helyzetbe, amelyben a szükségletek nagyobb számát kielégíthetik, s mert senki sincs, aki minden vágyát kielégíthetné. De ha vágyainkat kielégíthetjük, akkor se megyünk sokra, mert minden kielégített vágy száz másikat teremt. Közeljárunk tehát az igazsághoz, ha azt mondjuk, hogy lemondás nélkül nincs boldogság s ezért a vallás, mely lemondásra tanít, az emberiség boldogságának leghívebb munkása. Aki a lemondás mesterségét megtanulta, sok haszontalan zaklatástól megszabadul, sok időt megtakarít és mindenek fölött nagy nyugalmat élvez. A lemondás filozófiája azonban nehéz lecke, amelylyel csak kevesen tudnak megbarátkozni. Az éremnek más oldala is van. A valódi szükségletek és a nemes örömök együtt járnak. Az álszükségletek kielégítésévet járó örömök gyakran olyan természetűek, hogy az emberi méltósággal össze nem férnek, vagy az okos higiénia szabályaival ellenkeznek. Az álszükségletek felszaporodásával tehát nem kell dicsekednünk, mert ez míg egyrészt a hanyatlás jele, másrészt az igazi haladásnak egyik legerősebb akadály.

A munka organizációjának célja az volna, hogy a munka eredményességét a legutolsó munkaerőnél is biztosítsuk, a testi és lelki exigenciák minimumát kielégíthessük. A cél kívánatos, de ha a szocialisták programját a megvalósítás módzataira vonatkozólag elfogadjuk, akkor az egyéni szabadságot eltemettük, s az Államot óriási fegyházzá, ha úgy tetszik, dologházzá változtattuk át. Kifejtettük, hogy a tökéletesség csak a szabadság jegyében díszlik, a szolgaság pedig sokféleképen degenerál. Ha ez igaz, akkor a szocialisták programja nem a haladás és a civilizáció ügyét szolgálja, hanem az őskori barbárság korszakaira vezetne vissza, s az egyént olyan rabigába kényszerítené, amelyből csak több évezredes erőfeszítéssel tudott kibontakozni. Mindenki dolgozzék,

de legyen a munka szabad, mert csak így van morális értéke. Nyissunk a tehetségeknek szabad teret, hogy mindenki vidáman és jókedvűen dolgozhasson, mert nemcsak a dologtalanság, hanem az egyéniségnek meg nem felelő és a kényszer-munka is degenerál. A szocialisták Államában az embernek állattá kellene devalválódnia. Az Örömmel végzett munka eredményesebb, és azonfelül nemesít is, de az ember csak önmagáért és azokért dolgozik szívesen, akiket szeret. Ha az ember minden embertársát szeretetébe tudná fogadni, tehát keresztény tökéletesség ormain, örömmel dolgoznék másokért, sőt mások helyett is. Ma azonban ettől még nagyon is messze vagyunk s meg kell elégednünk a csekélyebb eredménnyel is, azzal, ha az egyén kis családja érdekében szívesen dolgozik, kissé önző, de eredményes munkát végez s a tökéletesség eszméjét némileg megközelíti.

Merész állítás az, hogy minden tulajdon lopás, vagy, hogy a tulajdon szerzésnek csak egy címe lehet: a munka. S ha minden tulajdont a munkára vezetünk vissza, mit tegyünk azokkal, akik munkájokkal milliókat szereztek? Szüntessük meg az örökjogot? Ki fog akkor szerezni, dolgozni? S ha valaki mégis szerzett, nem fogja-e a törvényt kijátszani? Elosztja vagy eltékozolja mindenét. Nem mondhatjuk, hogy a magántulajdonra abszolút szükség van. A szerzeteseknek nincs tulajdonuk, nem is végrendelkeznek, s amint a szerzetten belül minden a szerzeté, épúgy lehetne az Államon belül, minden az Államé, és amint a szerzet gondoskodik minden tagjáról, az Állam is gondoskodhatnék minden polgáráról. Hanem ha az Állam a szerzeteket akarja utánozni, arra is gondja legyen, hogy polgárai meg a szerzeteseket utánozzák. Minden polgár kövesse őket a lemondásban, az önmegtagadásban, a fegyelem szeretetében, az engedelmségben és az önzetlen munkásságban (sőt talán a nőtlenségben is, mert akinek családja van, az mértékkel méri már a szeretetet, s ki tudja léteznének e még szerzetek, ha a szüzességi fogadalmat eltörölték volna). Mindezekben a szocialistáknak jó példával kellene előljárniok. Azt hiszem azonban, hogy a telivér szocialista legtökéletesebb ellentéte a jóra való szerzetesnek. A szocialisták programja több az utópiánál. Mindenki nem lehet tökéletes és a szerzetesek Államának csakhamar el kellene pusztulnia. Egyelőre

semmi reményünk nem lehet, hogy a tulajdonjogot és az örökjogot, az ember munkásságának eme két leghatalmasabb rugóját nélkülözhesük. A minimális szükségletek kielégítéséről tehát más módon kell gondoskodnunk.

Reich a „*Jövő Állama*” című munkájában a szociális kérdés megoldására vonatkozólag határozott programmal áll elő. Az Állam minden 24 évet betöltött polgárának (Reich Államában akkor házasodnak) házat és kertet ad tulajdonul. Földmivelőknek, kertészeknek stb. külső telki földet is adományoz. A honoratioroknak azonban telki földre semmi szükségük nincs, tehát ilyent nem is kaphatnak. A 24 éven alóliak előkészülnek a nagykorúságra. A földmíves fiúk szüleiknél vagy más polgárnál szolgálnak, hogy a szükséges jártasságot megszerezhessék. Mutatis mutandis, ugyanez történik a többi kategóriákban is. A földet a földmívesnek tulajdonába kell bocsátani, mert (a polgárok minden tökéletessége dacára) különben nem fogja a talajt érdemlegesen kihasználni, jó karban tartani s félti, hogy a kellő munkásságot sem fogja kifejteni. Reich tehát a tökéletesebb típusú ember gyarlóságával is számol. Minden munkaerő kettős célnak szolgál. Előállítja az egyéni szükségletek fedezésére szánt javakat, a felesleget pedig a közület rendelkezésére bocsátja. Reich a szocialisták által követett teljes egyenlőséget megvalósíthatatlannak tartja, mert ha az egyének különbözők, ez pedig adott tény, akkor a szükségleteknek is különbözőeknek kell lenniök. Mi hasznát venné a paraszt valamely kitűnően berendezett laboratóriumnak, s viszont a tudományokat vagy a szépművészeteket művelő elem mit csináljon azzal a 20—30 hold földdel, ami körülbelül (nálunk) egy-egy földmívesnek jutna. Ha szerepet cserélnek, mindketten nélkülöznek. *Suum cuique.* így azonban mindenki a maga szférájában, mindnyájan egyért s egy mindnyájáért dolgozik. Reich Államában tehát az egyetemlegesség elve uralkodik, míg az önzés gazdasági rendszerében, mindenki a maga kezére dolgozik, s ezért az egyesek, legalább gazdasági szempontból véve a dolgot, örökös hadi lábón élnek egymással.

Chleborad attól tart, hogy az egyesek nem volnának hajlandók munkájuk gyümölcsét másokkal megosztani, inkább elfogyasztanák maguk; ha pedig amit szereztek, idegenekre

kellene hagyniok, inkább megsemmisítenék javaikat, hogy sem másoknak átengedjék, s ezért a tulajdon és az öröklés jogi intézményét — tekintettel az emberek egoizmusára — nélkülözhetetlenek tartja. Reichot mindez nem aggasztja. Az egyéniség kifejlődése és érvényesülése szempontjából ő sem küszöböli ki a tulajdont és az örökjogot, de az ő altruisztikus Államában, ahol a szimpátiás hajlandóságok uralkodnak, az irigység ismeretlen fogalom, s csak az egyéni tevékenység fokozása készíti arra, hogy az említett jogi intézményt ő is fenntartsa. Az ingóságokra vonatkozólag a korlátlan rendelkezés elvét vallja, míg az ingatlanok öröklését korlátok közé szorítja, amennyiben a honoratoroknak, papoknak, orvosoknak stb. mindezekre nincs szükségük. A munkásokat, szolgákat stb. Reich Állama sem nélkülözheti, ámde az ő értelmes, vallásos, szociális és higiénikus szempontból kifogástalanul nevelt munkásai, szolgálói, legjobb tehetségek szerint szívesen dolgoznak, örömezt szolgálnak, mert a munka reájok nézve életszükséglet, mert iparkodnak magukat értékesíteni, tanulni akarnak, elakarják sajátítani azt az ügyességet, amelyre önállóságuk idején szükségük lesz. Reich Államában a szolgálati viszony is egészen másképp alakul mint ma; másképp hangzik a parancs is, az engedelmességet pedig oly motívumok biztosítják, amelyek a szolgálattelvő egész valóját megemmesítik. Az önzés embere néha még az állatnál is rosszabb, mert egyik állat csak éhségből falja fel a másikat, az ember ellenben határtalan önzésében és telhetetlenségében kiszípolozza, megnyúzza és fölemésztí embertársát: a pusztá haszonért. A modern manchester-rendszer, valamely bestialitási versenyen, már csak ezért is, aranyérmert nyerhetne.

Reich Államában még az állat is emberségesebb bánásmódban részesül, mint ma az ember. Mégis fölös óvatosságból az állatokat nem bocsátja az egyesek tulajdonába, mert a „jövő Államok” embere, az állat személyiségét és őseredeti jogait elismeri és nem tagadja. Tudja, hogy az állati lélek is halhatatlan, mely Isten terve szerint valószínűleg az örökkévalóságban lefolytatandó tökéletesedésre van hivatva. Civilizációja tiltja az állat meggyilkolását, annál is inkább, mert az okos higiénia föltétlen bizonyossággal vegetarianizmusra vezetí az emberiséget. Az Állam legszigorúabban felügyel, hogy az

állatok kínzásától, oktan felhasználásától mindenki tartózkodjék. Ha pedig valaki mégis ilyenekre vetemednék, azt irgalmatlanul meg kell büntetni. Ez egyszer Reich-ot is elhagyja a hidegvér, ami annál inkább érthetetlen, mert hisz az ő ideális Államában úgy sem kell az efféléktől tartani, és ez a szó „irgalmatlan” („unbarmherzig”), legfeljebb mint jogtörténeti fogalom fog szerepelni a jövő szótárában. Azt hisszük azonban, hogy a jövő századok embere, csupa altruizmusból tán még sem fogja megengedni, hogy a férgek megegyék, mert ez idő szerint legalább, ha mi nem irtjuk a férgeket, azok pusztítanak el bennünket. Vagy csak a négylábú, avagy az emlős, vagy csak a házi állatok dicsekedhetnek a halhatatlanság kiváltságával? Vagy a fejlődő emberrel az állatok is feljebb haladnak a tőkély létráján?

Az erdőkre, rétekre és bányákra vonatkozólag Reich úgy intézkedik, hogy azok állami tulajdont képezzenek. Az Állam egyébiránt hatalmas területekkel rendelkezzék, hogy az új polgárokat legyen miből kielégítenie. Érdekes volna tudni, hogy a jövő Állama ezt a rendelkezési állományban levő ingatlant paragon heverteti-e, s ha már elfogyott a rendelkezési alap, mit fog tenni akkor? A 204. lapon ugyan azt mondja, hogy ezeket a területeket közcélokra fogja felhasználni, de hát kik fogják megmunkálni? Reich Államában a földbirtoknak egy kézben való felhalmozódása ki van zárva, mert mindenki annyit kap, amennyire szüksége van. Reich nem ismer nemzetiségi politikát, mert igazságtalannak tartja, hogy valakit szokásaiból kiforgassunk, és az egyéneket természetükkel ellenkező irányban neveljük. A jövő Állama háborút nem visel, forradalmaktól nem tart, mert az Államnak épügy mint az egyesnek megvan a magáé, minden igény megelégül és senki sem áhítozik a máséra. A gazdasági élet nagy küzdelmeiben gyakran megtörténik, hogy a gazdagok elszegényednek és egész családok elzültenek. Az önzés rendszerében nincs mód arra, hogy ezt megakadályozzuk, pedig a jólét öléből a nélkülözés világába csöppenni, mind a physicumra, mint a psychicumra nézve ártalmas. Reich Államában senki sem bővelkedik, senki sem szükölködik, s így a degeneráció scylláját és charybdisét szerencsésen kikerüljük, mert csak kevesen vannak, akik a nagy gazdagságot okosan felhasznál-

ják, s még kevesebben vannak azok, akik a szegénység közepette is megőrzik puritán gondolkodásukat és erkölcsi integritásukat.*)

A munka jelentősége a lények életében megmérhetetlen. A munka az organizmust materiális feladványainak megoldására képesíti, a magasabb tehetségeket kifejleszti, az egyéni és közületi haladást biztosítja. A munka még vallásosság és erkölcsösség szempontjából is nagy szerepet játszik. Dologtalan ember nem lehet sem vallásos sem erényes. A henység az ördög párnája. Azonban a munka nem mindig nemesít. A meg nem felelő és a kényszermunka egyaránt degenerál. Ha nincs kellő eredmény és elismerés, valamint akkor is, ha a munkáról nincs helyes felfogásunk, terhes lesz a munka. A jól végzett munka morális örömmel tölt el, és intellectualis gyönyörűséggel jutalmazza a fáradozót. A betegség, a nyomor, az embertelen bánásmód gyötrelmessé teszik a munkát, mert ahol hiányzik az erő, ahol éhes gyomorral, vagy egyéb testi lelki fájdalommal dolgoznak, ott kelleetlenül megy a munka; azonfelül a túlfeszített munkásság kimerüléssel jár és lehangol. A munkás ember nem tudja mi az unalom. Bármely oldalról tekintünk is a dolgot, az Államnak érdekében van, hogy értelmes, egészséges és vallásos munkásosztályt neveljen. Ahol a munkást megbecsülik, ott rendesen jó erkölcsű nép lakik. Ámde a munkásosztály tiszteletreméltóságáról is gondoskodni kell, mert a henye és haszontalan, továbbá a dolgozó és jóra való munkás, a tiszteletnek ugyanazon mértékére nem számíthatnak. A munka azért is szükséges, mert az a javak előállításának és megszerzésének eszköze, pedig a javak nélkül meg nem élhetünk. Ma még — sajnos — a legtöbb ember, sem egyéni rendeltetésével, sem a munka fizikai, pszichikai illetőleg morális jelentőségével nincs tisztában. Reich Államában azonban nincs mitől félnünk, mert az egészséges, vallásos, okos és jól nevelt ember dolgozó is egyúttal, már pedig a

*) A materialisták Államában a szegénynek nagyon is sok oka van arra, hogy „per fas et nefas” az élvezetek után törekedjék, s ha ezt ügyesen megteheti, egyetlen érdemleges okot se nevezhetünk meg, amely üdvös „akadályozó képzet” (Hemmungsvorstellung) gyanánt szerepelhetne. A valódi kereszténység világáról ugyanezt nem mondhatjuk.

jövő magasabb típusú embere az említett kellékek nélkül nem szükölködik. A jövő embere, külső ingerre, kényszerre nem szorul, mert a munka reá nézve életszükséglet. A civilizált ember a munkában örömet, boldogságot, egészséget és tökéletességet talál. Reich pedig nem dolgozik civilizálatlan emberanyaggal.

Említettük, hogy a javakat nem nélkülözhetjük. Ezen körülmény adja meg a javaknak az értékességet. Az emberiség boldogulása szempontjából az is nagy baj, hogy a javak értékességére vonatkozólag sok ferde felfogás érvényesül. A „kri-kri”-től egész a praeservativumokig, ezer meg ezer olyan értékciikk van, amely az egészségre ártalmas, a magasabb értékekre nézve pedig sérelmes vagy mint a „kri-kri” is, teljességgel haszontalan. A testileg és lelkileg ép ember előtt csak az értékes, ami a normális életmód: a testi-lelki jólét követelményeivel nemcsak nem ellenkezik, hanem inkább az egyéni és a szociális lét javára szolgál. Midőn az ember valaminek az értékét megszabja, leméri a dologban vagy szolgálatban rejlő haszonnak s az egyéni vagy a közületi szükségleteknek egymáshoz viszonyát. Az érték tehát relatív és elasztikus fogalom. A szükséglet és a haszon nem mindig reális, hanem igen gyakran csak képzelt, néha mesterségesen felszított. Midőn az egyén a dolgok értékességét megszabja, nemcsak a dolgokat, hanem önmagát is minősíti. Méltán következtethetünk annak az embernek a haszontalanságára, aki a hiábavalóságokat túlbecsüli, a valódi javaknak pedig relatíve semmi értékességet nem tulajdonít. A magasabb és az alacsonyabb rangú szükségletek egymáshoz való viszonya, az egyéni és szociális fejlődés stádiumait jelzi. Az állatember az érzéki javaknak, az emberállat ellenben az értelmi és az erkölcsi javaknak tulajdonít nagyobb fontosságot. Ez idő szerint a gazdasági és a materiális javakra általában nagyobb súlyt fektetnek, mint a szellemi és erkölcsi javakra. Az ember még nem tudott kibontakozni az érzékiség bilincseiből s az állati ösztönök még mindig uralkodó szerepet játszanak.

A valódi civilizáció világában, illetőleg *Reich Államában*, az értékek hierarchiája is normálisan alakul. Mint kis gyermek az ő fényes cserepeit, úgy veti el a fejlődő ember is magától azokat a javakat, amelyeket valamikor nagyra becstült, de

amelyeknek haszontalanságát be fogja látni, mihelyt a magasabb rendű javakat kellőképpen megismerte. Ezért van szükségünk a nagy emberekre. A nagy emberek azok, akik az emberiséget a fejlődés útján való nagyszerű menetelésében kalauzolják. Ők világosítanak fel bennünket a javak igazi természetéről, ők irányítják az időket s a korszellemeire, az emberek gondolkodásmódjára hatalmas befolyást gyakorolnak. Az igazi nagy emberek azonban, nemcsak az emberiség értelmi fejlődését, hanem erkölcsi tisztulását is közvetítik, midőn az elvek nagyszerűségét fenséges példákban bemutatják s így az elvek életrealitásáról a közönséget meggyőzik. *Facta loquuntur*. Különösen a morál az a tényező, mely az embert felemeli és megnemesíti, az elzülléstől pedig megóvja. Az erkölcsös ember megőrzi a maga természetes fogékonyságát a valódi műveltség iránt s mivel az alacsonyabb — rendszeren immorális — élvezeteket nem keresi, magasabb gyönyörűségek után kíván közlik. Aki pedig ezeket megízlelte, azt nem kell féltünk, hogy degenerálódik és a létért való küzdelemben elkallódik. Ezért a tudománynak és a szépművészeteknek, melyek a magasabb élvezeteket közvetítik, hatalmas szerep jut az emberiség moralizálásában. Nagy emberek ma csak kivételesen teremnek, Reich Állama csak úgy hemzseg az apró óriásoktól, legalább ma megcsodáljuk azokat, akik az ő Államában legfeljebb közvetítézek lehetnének. Hát még milyenek lesznek a generálisok? A mi nagyjaink valószínűleg eltörpülnek mellettük.

A szimpátiás Államokban igazán *nemes optimizmus uralkodik*, s a bennök megváltozott gazdasági rendszer minden irányban üdvös befolyást gyakorol. Az egoizmus gazdasági rendszere a sajtót is károsan befolyásolja. Az író a gazdasági érdekek kényszerítik, hogy a közönség romlott ízléséhez alkalmazkodjék, mert a piacon csak azt keresik, ami az érzékiséget felkorbácsolja. Az ilyen irodalom nemcsak az íróra, hanem a közönségre is óriási veszedelmet rejt magában, mert az emberben az állat praepotenciáját biztosítja, a karaktereket megromtja s így a hamis civilizációt diadalra segíti. A materialisztikus világnézet nemcsak a gazdasági rendszer, illetőleg a sajtó révén, hanem közvetlenül is megromtja az egyént és az egyéni viszonyokat, midőn a kötelezettséget morális jellegétől

megfosztja és szolgálai kényszerré alacsonyítja le, más részről pedig az embert sárba tiporja, teljesen elértékteleníti, s a tökéletesedés útja helyett a romlás lejtőjére kalauzolja.

Reich az ember hivatásáról igen előkelően vélekedik. Fel fogása szerint az ember Isten teremtménye, aki mint teremtmény függési viszonyban van Teremtőjéhez, mint szociális lény pedig, embertársaira utalva, újabb függési viszonyokba bonyolódik. Minden viszonyban megvan a maga törvénye. Az ember legközelebbi feladata, a viszonyokban uralkodó törvényeket felismeri és azoknak engedelmessé válni. A kötelezettség forrását tehát a viszonyokat megállapító akaratban kell keresnünk, s így a Teremtő akarata minden törvény és minden kötelezettség végső alapja. Isten az embert tökéletesedésre hívta, s hogy ezen feladatának annál könnyebben megfelelhessen, társas lénynek alkotta. Mint társas lénynek erkölcsösnek kell lennie, mert az egyéni belső és a társas élet harmóniáját azok a normák biztosítják, amelyeket a morál kodifikál. Aki a viszonyokban uralkodó törvényekkel minden cselekvését összehangzásba hozza, az erkölcsös ember. Jóllehet az erkölcs fogalma a megismerés területével változik, mert mennél tökéletesebben ismerjük a viszonyokat s a viszonyok fölött uralkodó törvényeket, annál teljesebb lesz az értéke minden erkölcsös cselekvésünknek, annyiban mégis változatlan, amennyiben föltételezi, hogy mindig legjobb megismerésünk és legigazabb meggyőződésünk, szóval lelkiismeretünk szerint cselekszünk. Az erkölcs korlátain belül, adott képességeinkhez mérten, bizonyos tökéletességre eljuthatunk, tehát hivatásunkat megvalósíthatjuk. Az ember mint teremtett, szociális és mégis önálló és egyúttal a kosmosba utalt lény, tökéletes cselekedetet vált ki, ha a cselekvését az említett négy irányban uralkodó törvényekkel összehangzásba hozza. A vallástalan ember Istentől, az önző az ember szociális jellegéről feledkezik meg, az oktalan nem ismeri önmagát és nem számol a természettörvényeivel és ezért minden cselekvésük hiányos lesz. Ha valaki az említett összes vonatkozásokkal számot vet és legjobb meggyőződése szerint cselekszik, az megérdemli, hogy erkölcsös embernek nevezzék; aki pedig a dolgok rejtett vonatkozásait is megsejti s nemcsak az általános értelemben vett tökélyre, hanem a részletekre, sőt a kicsinységekre is súlyt

fektet, az már a tökéletesedés igazi útján halad. Ami azt illeti, Reich állampolgárai nemcsak erkölcsösek, hanem tökéletesek is.

A társadalmi embernek meg kell ismernie, hogy a vele együtt élő és hozzá hasonló lényekhez számtalan kapocs fűzi. Mindenkinék észre kell vennie, hogy még mielőtt öntudatra ébredt volna, sok jóban részesült, amelyekért mit sem adott. Mindenki tudhatja, hogy társadalomban élni annyit tesz, mint másokra támaszkodni, kölcsönös segílyt nyújtani, egymást gyámolítani. Mindenki tapasztalhatja, hogy a másokkal való folytonos érintkezés következtében, a közös és az egyforma viszonyok révén egymás hasonlóságára alakuló lelkek egybekapcsolódnak, örömet, fájdalmat megosztanak, jó és balsorsban egyaránt osztoznak, s az azonos érdekek egész sora által összefűzve, közös célra törekednek. Ha a társadalom nem több mint a sakktabla, az ember pedig csak annyi, mint a figura a sakktablán, az egyén már akkor is szerves egészet képez embertársaival, s a kölcsönös vonatkozások és kötelezettségi viszonyok, mint a legtisztább tények, világosan állnak szemünk előtt. A társadalomban élő embert a kötelezettség ezer meg ezer szála fűzi másokhoz, szabadsága tehát bizonyos értelemben korlátolt; de az értelmes, a józan és egészséges elem, jobb belátásában szabadságát is visszanyeri, midőn a kényszertől szabadul, mert a megértett és átértett kötelezettségek igájában nincs semmi szolgai, semmi terhes és visszariasztó. Reich Államában ezt is tudja mindenki, mert a magasabb típusú és kellőleg nevelt embernél, sem az értelmi, sem a kedélyi képzettség nem hiányozhatnak.

Századunkban már elmondhatjuk, hogy a *szabadság*, mely eddig politikai kérdés volt, inkább erkölcsi kérdéssé változott. Ezzel ugyan nem azt akarjuk mondani, hogy a törvények által biztosított szabadságnak semmi jelentőséget nem tulajdonítunk, sőt ellenkezőleg azt a sok vérrel szerzett szabadságot meg kell becsülnünk és jól fel kell használnunk. Nem elég, ha szabadok vagyunk elvben, tényleg pedig a szolgaság jármában sínlődünk. A szabadság inkább gyakorlati, mint elméleti fogalom. A szabad ember semmiféle címen nem túri az ígát. A körülmények, a szenvedélyek, az érdekek, az elődök hagyományai vagy bár az egyes pártok, nem verhetik bilincsekbe azt, aki a szabadság isteni ajándékát meg-

érti s vele élni tud. Sem a gondoknak, sem kívánságainak rabja nem lehet az, aki szabadságát meg akarja őrizni. Az egyéni szabadság elemei: a hit, az erkölcs, a tudás, a vagyon és a hatalom. Hit nélkül a természetellenes viszonyok; erkölcs nélkül az állati ösztönök; tudás nélkül a tudatlanság; vagyon nélkül a gazdasági viszonyok és hatalom nélkül az emberek zsarnoksága alatt kell szenvednünk. A szabadság feltételei: az erény és a tökéletesség. Csak az erényes és a tökéletes ember lehet igazán szabad. A bűnöző, a legkeservesebb szolgaságban sinlődik. Említettük, hogy a kötelezettségek az ember szabadságát bizonyos értelemben korlátozzák. Mégis azt kell mondanunk, hogy aki kötelességét minden külső kényszer nélkül, tisztán jobb belátásának és saját meggyőződésének hódolva teljesíti, az tulajdonképpen szabadságát gyakorolja. A kötelesség értelmes és szabad (önkéntes) teljesítése, megadja a cselekvésnek azt a morális jelleget, erkölcsi értéket, mely a szolgálai munkából mindig hiányzik. Reich Államában sem a közületi, sem az egyéni szolgaságot nem ismerik, hanem ellenkezőleg, az egyének úgy belvilágukban, mint külső vonatkozásaikban teljes és tökéletes szabadságnak örvendenek, elannyira, hogy ez a minden oldalú tökéletesség, a szabadságnak ez a teljessége, amely mint az előbb mondottakból következik, sem bünt, sem gyarlóságot nem ismer, az embert szinte gondolkodóba ejti: vájjon Reich Állama csakugyan e világból való-e?

Említettük már, hogy Reich Eduárd a magántulajdont nem veti el, sőt vitatja, hogy arra mindenkinek szüksége van. Az Állam minden polgárának legyen meg a maga háza, kertje, esetleg telke stb., mert *a magántulajdon minden tökéletesedésnek materiális föltétele*. Szerinte tulajdon nélkül még csak erényesek se lehetünk. Azt mondja, hogy az erény bonctani képlete szerint: tudás, erő és szeretet, illetőleg e három tényezőnek titkos összeszővődése és megelevenedése. Tulajdon nélkül nincs tudás, s ha van, oly csekély az, hogy nevét meg nem érdemli. Az erő, és pedig nemcsak a morális, hanem a fizikai erő is, az erénynek lényeges elemét alkotja; a fizikai erő az egészséget, ez ismét a szükségletek normális kielégítését feltételezi, világos tehát, hogy az erénynek magántulajdonra van szüksége, mert a szükségletek kellő kielégítését

egyébként nem biztosíthatjuk. Csak a tulajdonos van abban a helyzetben, hogy egészségét ápolhatja, elégséges időt szentelhet a magábaszállásra és tökéletesedésének kimunkálására. Az a médium továbbá, mely a magántulajdont nem ismeri, a szükölködés tanyája, ahol kellőkép a szeretet sem díszlik.

Az egész okoskodást megcáfolják a szerzetesek, akik tulajdon nélkül is felküzdik magukat az erény magaslataira. Abban is téved Reich, midőn a fizikai erőt az erény lényeges elemének mondja, mert nem minden erény gyakorlásához szükséges a fizikai erő, annál kevésbé a jólét, sőt vannak erények, amelyek mindkettőt egyenesen kizárják. Igaz ugyan, hogy a testi és főképp a lelki szükségletek kielégítésére bizonyos mértékben minden erénynek szüksége van, ámde a legszükségesebbekkel rendszeren még a koldus is rendelkezik; a végső szükségben pedig a legkitünőbb erények gyakorlására nyílik alkalom. Azután mit gondol Reich? Vájjon az erényes ember betegyán eo ipso kivetkőzik erényességéből, mert némely erény gyakorlására képtelenné vált? Az erény habitus, erős készség, pszichikai, ha úgy tetszik a materialistáknak, lehet hogy fizikai dispoziáció is, amely akkor sem vesz el, ha ideig-óráig akcióba nem léphet is. Ha az óra ingáját megállítottuk, a szerkezet azért nem pusztult el, s ha újra a szükséges energiához jut, csak úgy működhetik mint azelőtt. Reich a szerkezet által képviselt erőket és az energiákat összetéveszti egymással. A betegnél csak a szolgáló erő, az energia hiányzik, amely jóllehet szükséges, a szerkezethez viszonyítva nagyon is alárendelt szerepre van utalva. Kérdem továbbá, vájjon a szerzetes a türelem, a szeretet vagy az engedelmeség erényeit nem gyakorolhatja-e még végelgyengülésében is, vájjon az okosság avagy a tisztaság erényeit kiölheti-e a betegség? Vagy ezek nem jönnek erényszámba? Reich gondolatát akkép formulázhatjuk, hogy az Állam minden polgárának legyen meg a maga független és biztos existentiája. Nem tulajdonra, házra, kertre, telekre stb., hanem arra a bizonyos létminimumra van szükségünk, amely nélkül az erény könnyen válságba jut, s amelynek hiányában összes időnket annyira lekötik a kenyérkeresési gondok, hogy alig marad időnk, amelyet nemesebb felünk gondozására fordíthatnánk. Nem mondhatjuk azonban, hogy az erénynek a tulajdonra, vagy

bár a jólét bizonyos minimális fokára feltétlenül szüksége volna, mert ismertünk erényes koldusokat, sőt olyanokat is, akik a végszükségben is hívek maradtak az erény útjához. Annyi azonban bizonyos, hogy a szegénység, a nyomor, vagy a végszükség kemény próbára teszi a virtust és a bűnözésre sokféleképpen és oly hatalmasan ingerel, hogy csak a legerősebben edzett egyén szállhat velük szembe. Ezért mondták a régiek: „Paupertas maxima meretrix,” mondhatták volna peccatrix, mert a szegénység csakugyan sokféle bűnre viszi az embereket, s ez egészen természetes.

A szegénynek sokkal több oka van arra, hogy a másé után a kezét kinyújtsa, mint annak, aki bizonyos minimális jólétnek örvend. A szegénység elkésérit, pedig a keseredett szívű ember nagyon közel áll a bűnözéshez. Ha valakinek, hát a *szegénynek nagy szüksége van a vallásra*. Lehet, hogy a műveltség is megőriz a legális tisztesség útján, de akinek se vallása se műveltsége nincsen, mi fogja visszatartani, ha erősen kedvező alkalom kínálkozik a bűnözésre? Nemcsak a szegénység, hanem, mint látjuk, egyéb körülmények, pl. „az alkalom (is) szüli a tolvajt,” s ezt nemcsak a lopásra, hanem a bűnözés minden fájára nézve elmondhatjuk. „Szegények mindenkor lesznek veletek.” Valószínű, hogy a szegények ügyének rendezése, a nemes szívű emberbarátok minden törekvése, s a szocialisták erőszakoskodása egyaránt megtörnek az önösség szirtjein. S ha sikerülne is a jólét bizonyos minimális fokát biztosítanunk, nem látjuk-e, hogy az emberek a jólét magasabb fokán is csalnak, lopnak s mindenféle bűnözésre vetemednek? Ám az igazi vallásosság minden körülmények közt megőrzi az embert, ha nem is a bűnözéstől, de az elzülléstől mindenesetre megvédelmezi. A társadalomnak érdekében áll, hogy az erény gyakorlása mennél hevesebb akadályba ütközzék; de mit használ a jólét annak, aki a javak feleslegét, sőt esetleg a feleslegen jóval túl, már a szükségeseket is, szenvedélyei kielégítésére fordítja? Ha pedig azt mondjuk, vegyük el a felesleget, mit tegyünk azokkal, akiknek dorbézolásra, kicsapongásra mindig telük, családjuk azonban a legnagyobb nyomorúságban sínlődik. Az embert mindenkivel szemben megvédelmezhetjük, de önmagával szemben nem. Itt csak vele működhetünk, de nélküle egy lépést

sem tehetünk. Azt mondják, adjunk időt a legegyszerűbb embernek is, hogy a tökéletességet kimunkálhassa. S ha a szabad időt másra fordítja, eltékozza? Még a szerzetekben is ellenőrzik, hogy a szerzetesek, az elmélkedésre szánt időt valóban elmélkedésre fordítják-e. De hát ki fogja ellenőrizni a polgárok sokaságát. Az istenfélő és vallásos lélek ellenben, még munka közben is talál időt arra, hogy önmagában elmélyedve fogvatkozásait megismerje, a tökéletesedés eszközeit felkeresse, s az erényességre magát felküzdje.

Ha az emberek *csak fele annyit fáradoztak volna önmagok reformátusán*, mint a viszonyok reformján, sokkal előbbre jutottak volna a civilizáció dolgában. Ám az ember követ dob embertársára, az egyes osztályok más osztályokat vádolnak, mindenki másban keresi a hibát, a „mea culpa”-t ellenben senki sem akarja kimondani. Ma mindent az Államtól várunk, még az egyéni és a faji tökéletesedés kimunkálását is. A régieknek szemökre vetették, hogy mindent Istentől vártak és felállították azt az igen helyes szabályt: „Segíts magadon, az Isten is segít”; ma is elmondhatjuk, ember segíts tenmagadon. Ki hallotta, hogy a szocialista gyűléseken csak valaki foglalkozott a munkások reformjával. Mindnyájan ama bizonyos sült galambra váraoznának. Pedig nagy szüksége volna a munkásnak arra, hogy a józan, a takarékos és mértékletes élet szükségességét, az önreform s az erényes élet előnyeit, az emberi méltóság és a kölcsönös szeretet követelményeit neki megmagyarázzák. Valószínűleg megköveznék azt, aki efféle vállalkoznék. Ezekről ma még csak a papok prédikálnak, azért „le a papokkal.” A munkás nem hallja szívesen, hogy sorsa roszabbra fordulásáért őt is okolják. A „non licet” soha nem tetszik a füleknek, s a „tu es ille vir” vádja, csak előkelő lelkekben váltja ki a vallomást: „Peccavi Domino.” A szegénység keserves iga, nehéz iga, de a keresztény vallás magasztos eszméi s az erkölcsi törvények magasztos útja megédesítenek minden igát, megkönnyítenek minden terhet. A munkások sorsa sok esetben szánandó, helyzetük mostoha, de bajaik forrását nagy részben önmagokban kellene keresniök. Beteg embernek minden nehezére esik. A mi munkásaink is betegek, a felszabadult szenvedélyek betegei, az Isten és a vallás nélkül való élet nyomorultjai. Beteg emberrel ki-

méletesen bánjunk, s a mostoha viszonyokon lehetőleg javítsunk, de az embereknek is meg kell javulniok, fizikai és pszichikai egészségüket vissza kell szerezniük, meg kell gyógyulniok.

Reich szerencsésen átugorja a nehézségeket, az átmeneti stádiumokról, a gyógyulás processusáról meg sem emlékezik, majdnem azt mondjuk, hogy művében nem annyira a mai, mint az évszázadokkal, sőt talán az évezredekkel későbbi emberiséggel foglalkozik, midőn az Ovidius által emlegetett „arany korszakok” ismét visszatérnek. Reich, Letourneau stb. (szimpátiás) Államának ugyanaz a hibája, ami a szocialisták (munka) Államának: mindnyájan tökéletesebb típusú emberekkel népesítik be birodalmaikat és a tényleges helyzettel nem számolnak. Nem gondolnak arra, hogy az emberek gyarlók, tökéletlenek, hogy az erény kivételes; sok a közönséges, a durva anyag, kevés a nemes érc, a drágakő. Megengedem, hogy lesz idő, midőn a szeretet törvényét a legelemibb részletekig paragrafusokba öntjük és az emberek önzése és szeretetlensége ellen intézményekkel védekezünk, de a rosszat ki nem írhatjuk („necesse est quidem ut veniant scandala”), s az erény uralmát jogszabályokkal nem biztosíthatjuk. Az erény az orcák veritékét igényli és számunkra sem az Állam, sem senki más meg nem szerezheti. Az erény tárgya a bonum arduum. Ahol valamit játszva elérhetünk, ott nincs erény. Midőn tehát az Államoktól azt követelik, hogy *a jó művelődésének könnyű útját biztosítsák*, amelyen azután az ember, minden fáradtság nélkül — mint a hegyről guruló kő — mintegy természetes törekvéssel halad a tökéletesség felé, tulajdonképen azt akarják (indirecte), hogy az Állam az erényt vetköztesse ki önmagából, mert az erény csak annyiban erény, amennyiben megvalósítása nehézségekbe ütközik. Ahol a „bonum” mellől az „arduum” jelző elesik, ott nincs erény s legfeljebb jó tulajdonságról szólhatunk. Ha kettő közt eredmény dolgában nem, de értékesség szempontjából, annál nagyobb különbséget állapíthatunk meg. Rosszul ismerik azok az emberi természetet, akik azt hiszik, hogy az ember útjából mindenféle akadályt el kell háritanunk. A végletek találkozhatnak. Az akadályok nevelő szerepére már hivatkoztunk s kimondhatjuk, hogy ahol legyőzhetetlen akadályokra bukkanunk és ahol

absolute semmi akadályra nem találunk, mindig egy az eredmény: az ember nem fejlődik, nem dolgozik, mert amit könnyen elérhetünk, annak az ingerképessége a nulla körül járt, az erő pedig mértékét keresi. A szimpátiás Államokban a bűn fogalmával kivész az erény is; nem lesznek bűnözők, de igazi értékes „self made” emberekre sem akadhatunk; a végletek elsimulnak s az ember körülbelül úgy érzi magát az álmok Államaiban, mint Szahara óriási sivatagján, ahol nincs völgy, nincs hegy, hiányoznak az ijesztő mélységek, de az Alpok fenséges látványosságáról is le kell mondanunk: szörnyű egyforma, lélekölően unalmas minden, s a fáradt szem köröskörül nem talál egyetlen pontot, ahol megpihenhetne.

Reich Államában nem ismerik a pénzt. Csakugyan ha a pénz világtörténeti szereplését tekintjük, be kell vallanunk, hogy az az idézett mondás: „omnia propter pecunias,” „et propter pecunias infinita bella,” nemcsak a régi, hanem a mai időkben is teljes érvényű szabályt képez. (íme az idők változatlanágának egy példája.) Ha a pénzt kiküszöbölhetnők, a pénzhez tapadó nyavalyáktól is megszabadulnánk. Más kérdés azonban, hogy a pénzt nélkülözhetjük-e. Reich ezen a kérdésen egész könnyűséggel átsiklik s a magán forgalomból egyszerűen kizárja a pénzt. Lássuk tehát Reichot, miért akarja a pénzt kiküszöbölni s hogyan rendezi be az ő pénz nélküli Államát. Egyelőre azonban vizsgáljuk, *mic soda szerepet játszik a pénz a mi társadalmunkban.*

Ma a pénz az egyéni boldogulás legfőbb eszköze, s ez igen nagy baj. Akinek nincs pénze, annak nincs tekintélye, nincs becsülete. Pénzért veszünk tudományt, illetőleg pénz nélkül a legelesebb természetes képesítések is csak tehetős állapotban maradnak. Szórakozásaink pénzbe kerülnek, pénz nélkül ki vagyunk nullázva az élet örömeiből. A pénz adófizetésre képesít, az adófizető polgárt alkotmányos jogok illetik, míg ellenben akinek nincs pénze, annak csak kivételesen lehet befolyása a közügyekre. Az ételmezés, a lakás, a ruházkodás az emberek nagy többségénél pénzbe kerülnek. Voltak idők, midőn az elemi szükségleteket — legalább is ezeket — pénz nélkül is fedezhették. Ma ha nincs pénzünk, még a legelemibb szükségleteinkre vonatkozólag is hiányt kell szenvednünk. A pénzhiány és a rossz táplálkozás, az egész-

ségtelen, a túlsúfolt lakásviszonyok, s mindezek természetes folyománya, a testi és a lelki degeneráció, mind együtt járnak. Maga a civilizáció is pénzbe kerül. Az iskoláztatás, a könyvek stb. mind pénzt emésztenek föl, s itt nemcsak az egyetemekre gondolunk, amelyek már ezerekbe kerülnek, hanem az elemi iskoláztatásról is elmondhatjuk, hogy jóllehet ingyenes, mégis drága. Tovább megyünk. Az ünnepi ruha nélkül szűkölködő szegény még a templomba se juthat el, s így az egyedüli hely, hol esetleg a korábbi oktatás hiányait pótolhatná, bezárul előtte. A lét és a nem lét kérdései hovatovább pénzkérdéssé zsugorodnak össze, s ez mind a mai gazdasági rendszer hibája. *A pénzt minden áron elő kell teremteni.* Ezért látjuk, hogy az emberek áruba bocsátják idejüket, erejüket, munkájukat, természetes és szerzett képességeiket, legmagasabb javaikat, testi és lelki kincseiket, eszközöket, lelkiismeretüket, becsületüket, meggyőződésüket, egészségüket, fizikai és morális integritásukat, néha még hitöket is.

Míg a pénz a javak csereeszköze, árkiefejezője, addig a pénz a civilizáció eszköze, s mint a forgalom közvetítője nagy szolgálatokat tesz. Azonban ha *a pénzkérdés létkérdéssé nővi ki magát*, ha pénz hiányában a legszükségesebb javak nélkül is szűkölködnünk kell, akkor már nagy a baj. A társadalomban élő emberre nézve a pénz inkább kényelmi szempontokból jön tekintetbe, a civilizált ember pedig a pénzt alig nélkülözheti. A pénzért való túlságos hajsza, a pénzéhség vagyis az aranyborjú kultusza, a pénz istenítése, ez idézi elő azt a sokféle társadalmi mizériát, melyet korábban nem ismertek. Ám akik a pénz ellen dühöngenek, azok néha csak a szimptomákat látják, de a baj gyökeréig le nem hatoltak. Nem az a baj, hogy pénzünk nincs, másoknak pedig van, mert ha a pénzt eltöröljük, s a kívánt egyenlőséget a pénz dolgában legalább megvalósítjuk, mit nyertünk, ha így is javak nélkül kell szűkölködnünk; hanem ott a baj, hogy a mai társadalomban a jövedelem eloszlása végletes természetű: az egyik túlságosan bővelkedik, a másik túlon-túl szűkölködik, s ezt a pénz tette lehetővé. A javak beszerzésének lehet háttára, de a pénzszerzésnek nincsen. Míg pénz nem volt, az ember a természet javaiból annyit foglalt le a maga számára, amennyire szüksége volt; ma azonban jóval többet köt le

annál, s mert a javak mennyisége korlátolt, ahol az egyik telhetetlenkedik, a másiknak meg kell ismerkednie a nyomor végleteivel. Pénzzel ugyanis a javakat a végletekig összehalmozhatjuk, s így történik, hogy egyesek az ezreket illető javakat feleslegesen lefoglalják, a lefoglalt javakat vagy egyáltalában nem adják ki, vagy nagyon is sokat kérnek érték cserébe, mert a pénzt ma már olyan természetű javakkal mérik össze, amelyeknek pénzben kifejezhető értékük nincsen. Ilyenek pl. az igazság, a szemérem, a becsület stb.

Az is nagy baj, hogy a pénz a *bírvágyat hihetetlenül felkorbácsolta*, s a szíveket érczé tette. Míg az ember meg nem tanulta a javak fölöslegét pénzzé tenni, addig a szűkölködőn könnyen segített, annál is inkább, mert a fölös javakat különben se élvezhette volna, ma azonban az alamizsnálkodás és a segély némi önmegrövidítéssel jár. — Pár éve annak, hogy a b-s-i vasút kiépült. A vasútminti kisközségekben lakó honorátorok túró, tejfölt, tojást stb. potom áron, sőt itt-ott ingyen is bőségesen kaptak. Mióta azonban az említett községek a vasúttal jó piacot nyertek, a patriarchális szokások kimaradtak. Különösen amióta a pénz maga is önálló jav és nem pusztá eszközjav, a pénz rendetlen szeretete nemcsak a piacot uralja, hanem különböző címeiken a nemesebb szíveket is megvette. Eddig csak azt mondogatták: „az idő pénz”; ma már a becsület, a tisztesség, az erény, a diploma, a kitüntetés stb. mind pénz, s még a legmagasabb javaknak is megvan a pénzben kifejezhető értékük, s viszont csaknem ott vagyunk, hogy mi is elmondhatjuk: „Rómában minden eladó.” Mindezeket tekintetbe véve tehát nagyon is rászolgál a pénz, hogy megtámadják és a magánforgalomból való kiküszöbölését hangoztassák, s ha a pénztől csakugyan elválaszthatatlan az a „lepra,” mely úgy pszichikailag, mint fizikailag tönkretesz, akkor *vessük el* magunktól a pénzt, mert a magasabb rendű javak elvesztéseért a pénz nem kárpótolhat bennünket. Ha a piac és a morál össze nem férnek, ha a piac eo ipso degenerál, akkor azoknak van igazuk, akik azt mondják, hogy a pénzt és a piacot, az emberiség haladása érdekében el kell zárni az egyesek elől. Amint tehát nem minden alap nélkül mondják, hogy a pénz az emberiség megrontója, úgy nem

ok nélkül reménylik az emberiség regenerációját azok, akik a pénzt az egyesek rendelkezése alól ki akarják vonni.

Még plausibilisabbnak látszik ez a törekvés, ha megfontoljuk, hogy a feleslegesen lefoglalt javak nem adják meg azt a percentet, amelyet más kézben hoznának, s hogy így a nemzeti jövedelem is csökken. (Gondoljon az olvasó fürdőinkre, illetőleg fürdőtulajdonosainkra s nagybirtokosainkra.) A pénz megmérhetetlen bajok forrása. Jugurtha híres mondása korunkat is jellemzi. Akinek pénze van, annak adatik és bővelkedni fog, akinek pedig nincs, amiye van is elvétetik tőle. A pénznek *önmagában is megvan a maga degeneráló hatalma*. Amint a pénz önmagában növekszik, úgy a pénz szeretete is meghatározódik idővel, pedig mennél többre becsüli valaki a pénzt, annál kevesebb jelentőséget fog tulajdonítani az immateriális javaknak. Maga az a tény, hogy a pénz nagyhatalomra nőhet ki magát, a társadalmi viszonyok és az emberek degenerációját a leghívebben jellemzi. Nagy Görögország bölcselőinek szemökre vetik, hogy a politikai oekonomiában mindent a morálra alapítottak. Azt hisszük azonban, az ó-hellenvilág összes dicsőségét annak a kifogásolt ténynek köszönheti, hogy a közéleti viszonyokban a magánélet morálját fogadta el, s a szociális tudományokban az ethikai elem uralkodott. Ha a politikai és nemzetgazdasági viszonyokat a morál, a religió és az ethika befolyása alól nem emancipálták volna, valószínűleg elkerülhettük volna azokat a politikai és társadalmi kríziseket, amelyek oly gyászos következményeket idéztek elő. A piacnak egyik legnagyobb baja éppen az, hogy sem religiót, sem morált, sem ethikát nem ismer, pedig a morál elveinek az egyén összes vonatkozásaiban, tehát a piacon s a nemzetgazdasági politikában is érvényesülniök kellene.

Ami a bajok orvoslását illeti, némelyek rendszerváltozást követelnek, mások azonban azt mondják, hogy a javakkal és szolgálatokkal való visszaéléseknek, az erőteljes religio és a gyakorlatilag érvényesülő morál útjokat vághatnak. Mindezen kérdésekben sokféle vélemény lehetséges, az azonban bizonyos, hogy a javak termelésének és a szolgáltatásoknak nem lehet az a céljok, hogy a termeld is, meg a fogyasztó is degenerálódjanak. A javak szerzése nem lehet öncél (végsőcél);

az sem lehet a javak kizárólagos célja, hogy pusztán az al-
sőbb rendű szükségletek kielégítésére szolgáljanak, hanem
igenis a szükségletek olyatén fedezése, mely a haladásra, a
tökéletesedésre nézve kedvező, s a magasabb emberi célokkal
összhangban van. Ebben is a materializmust kell vádolnunk,
mert a materiálistikus világnézet az, amely hamis világítás-
ban tünteti fel a javakat, midőn az eszközt céllá avatja, s így
a magasabb rendű javak iránti fogékonyságot eltompítja, kiöli.
Ami pedig különösen a religiót, mint *a bajok remediumát*
illeti, igaz ugyan, hogy ha a szeretet elve uralná a gazdasági
világot is, a bajok 90%-a elenyészne, de másrészt az is
bizonyos, hogy a mai gazdasági rendszer az altruizmus kifej-
lődésének és felvirágzásának nem kedvez. Ezt nem kell bi-
zonyítanunk. A piac élő képviselője a kereskedő. Ki látott
valaha könyörületes kereskedőt? A kereskedő minden lelki-
furdalás nélkül szabja meg a 30 koronás búzáarat akkor is,
ha százezrek éheznek. Láttunk nagy hadvezéreket, akik a
csatatéren megkönyezték a holtakat, s az ellenséges sebesül-
teket oltalmuk alá vették. A kereskedő ellenben kérlelhetlenül
keresztülgázol a gazdasági élet halottjain, s a sebesültek szá-
mára nincs könyörülő szíve, s még csak azt se mondhatjuk,
hogy nincs igaza. Vannak akik azt remélik, hogy a magasabb
civilizáció meg fogja fékezni azt a hallatlan hírvágyat, amely
a lelkeket szinte kiégeti s az altruizmusra képtelenné teszi.
Ezt azonban a mai civilizációtól nem várhatjuk. Azt hisszük,
Reichnak igaza van, midőn azt mondja, hogy a magasabb
civilizáció csak akkor fékezheti meg a hírvágyat, ha az nem-
csak értelmi, hanem vallásos is lesz egyúttal. Ez a civilizáció
azonban csak olyan gazdasági médiumban fog felvirulni,
amelynek éltető eleme nem az egoizmus, hanem az altruiz-
mus leszen.

A szimpátiás közületekben *a kereskedelem* nem az egye-
sek, hanem csak az Államok közti áruforgalmat fogja köz-
vetíteni, s akkor is magasabb művelődési célokat fognak szem
előtt tartani; a közületen belül a javak külön közvetítésére
nem lesz szükség, mert a javak szétszátása állami hivatalnokok
feladata leszen. Voltak idők, midőn a ma dívó gazdasági
rendszer megfelelő volt és különösen a kereskedelem a népek
érintkezését előmozdította s így a civilizáció útját egyengette,

ma legalább a civilizáció szempontjából a kereskedelemre nincs szükségünk abban az értelemben, mint a letűnt századokban szükség volt. A szimpátiás Államok híveinek abban is igazuk van, hogy *a kereskedelemnek köszönhetjük* azokat *a kríziseket*, amelyek az emberek millióit gazdaságilag tönkreteszik, örületbe és a halálba kergetik, s hogy azokat megelőzni, kikerülni nem lehet. Hivatkoztak a statisztikára. Ámde a krízisekkel szemben még a legmegbízhatóbb statisztika is tehetetlen. Mások ismét azt mondják, hogy az Állam feladata volna örködni, és a *spekulációt* a józan határok közt megtartani. De ki fogja megmondani, hogy a spekuláció mikor lépi át a józanság korlátait? Ezt kodifikálni nem lehet. Ha pedig/zsűrre bízunk a dolgot, valószínűleg („*quot capita, tot sententiae*”) ahányan lesznek annyiféleképp vélekednek, annál is inkább, mert ez nagyon is egyéni dolog, s ami az egyiknek sikerül, a másik ugyanabba belebukik. Az egyén életrevalóságát, amely a spekulációnál a fő szerepet játsza, másrésztől a viszonyok alakulását lemérni, előre meghatározni lehetetlen.

A krízisek további remediumai közt szerepel a *hitel korlátozása és a készpénz-fizetés* behozatala. Ezek a remediumok ahhoz a gyógyszerhez hasonlíthatók, amely nemcsak a betegséget, hanem a beteget is elpusztítja. Krízistől ebben az esetben csakugyan nem kellene félni, de a kereskedelemről se lehetne szó többé! Legrövidebben végeznek a *bankokkal*. Azt mondják ugyanis, hogy az igazi altruisztikus gazdasági rendszer érdekében kívánatos volna: „*dass alle Banken zur Hölle fahren, und alle Zolle der Teufel hole*”. Az idézett szavakból azt is megérthetjük, hogy a szimpátiás Államban nem szednek *vámost*. Mi ugyan azt véljük, hogy a vámok, ha a kezdetleges ipart gyámolítják, vagy általában a hazai termelőt oltalmazzák, áldásosak, de ha mint egyszerű jövedelmi forrást kezelik, akkor sok bajt okozhatnak. A mi pedig a bankokat illeti, azok áldásos működést is fejthetnek ki, ha a határt nem ismerő nyereszkesedés és kizsákmányolás elveit mellőzve, tevékenységüket altruisztikus irányban érvényesítik. Az oly sokszor sürgetett értelmes, vallásos és higiénikus nevelés, midőn az egoizmust csökkenti, a modern gazdasági rendszer veszélyeivel szemben is oltalmat nyújt. Megengedjük azonban,

hogy igazán alapos remediumot csak az a gazdasági médium nyújthatna, amely az altruizmus síkjában fejlődik.

Mindezekhez hozzáteszi Reich, hogy a gazdasági rendszer gyökeres megváltoztatása az egyének a bestialitásból való teljes kivetkőzését feltételezi: „durch Erleuchtung, Religion, Erziehung, Gesundheit”, tehát a fizikai és a pszichikai regeneráció jegyében. Erről azonban addig szó sem lehet, míg a gazdasági rendszer a lélek árnyoldalait, alsóbb rangú hajlamait szükségszerűleg felkelti és kineveli. Eszerint tehát Reich Állama még nagyon is messze van a megvalósulástól. Nem utolsó hibája a mai kereskedelemnek, hogy per fas es nefas mindent közvetít és sem morális, sem higiénikus szempontokat nem ismer. E tekintetben is elmondhatjuk, hogy a kereskedelem ma nemcsak a civilizáció ügyét nem szolgálja, hanem nagyon is alkalmas arra, hogy az egyének elzüllesztet betetőzze. A kereskedelmi szempontok a politikát, illetőleg a *diplomáciát is sok igazságtalanságba* beleviszik. Anglia kereskedői számára tart vagy 120 fejős tehenet, amelyeknek felét úgy rabolta össze. Transvaalban is bizonyos részvénytársaságok érdekében kellett milliárdokat elpocsékolni, sok ezer embert feláldozni, s végre Anglia történetét egy tisztességtelen háborúval gazdagítani. Ha Indiában éhínség van, mit törődik azzal Anglia? Csak az ő kereskedői meghozhassák India egyéb kincseit, búza másutt is terem.

A szimpátiás Államokban a kereskedelmet maguk az Államok közvetítik. Kaviárral akar szolgálni, midőn a szimpátiás Államok *vasúti, illetőleg közlekedési politikájáról* beszámolok. Tudjuk, hogy a nemzetgazdák különösen sürgetik, hogy az összes közlekedési intézményeket, vasutakat, hajózási vállalatokat stb. államosítani kell, mert csak így biztosíthatjuk a közületet, a túltermelés és a közönség kizsárolásának veszélyeivel szemben. Jóllehet az Állam is beleesik abba a hibába, amelyben a magánvállalkozók szenvednek, hogy t. i. a közlekedési vállalatokon nyereszkedni akar, de az Állam még sem olyan éhes, mint a magánvállalatok, s az igazgatás egységességében az egyébként megállapítható fogyatkozásokkal szemben némi kárpótlást nyújt. Az egyesek továbbá soha meg nem tehetik azt, amit az Állam, ezért sóhajtoztak valamikor az Állam után, pedig a mi Államunk még csak a kez-

det kezdeténél tart. Az Államnak a közművelődés érdekében gondoskodnia kell, hogy a könnyű közlekedés révén polgárainak alkalmat nyújtson tapasztalataik gyarapítására s az embereknek egymásközi sűrűbb érintkezésére. A könnyű közlekedés ugyanis erős ingerül szolgál arra, hogy az emberekkel érintkezzünk s utazzunk. Volt idő midőn a külsőszágot látott embert megcsodáltuk, a mai zónás időkben ép ellenkezőleg azon csodálkozunk, ha valaki hazáján kívül nem volt, vagy még hazáját sem ismeri. Amit világlátottságnak neveznek (körutazási jegyek), az kétségtelenül előmozdítja a civilizációt, ha az egyéni fejlődés egyébként jó irányokat követ. Az érintkezés az általános emberszeretetet, a kölcsönös érdeklődést neveli s az emberek közti válaszfalat lerontja és így a magasabb típusú emberiség kifejlődésén közreműködik. Azonban — mint említettük — minden az egyéntől függ, mert lehet valaki világlátott és mégis alacsonyabb típusú, sőt az utazás degeneráló hatású is lehet. Az utazás nem veszedelmes. Franciaországi statisztikák szerint 1850. és 1860. közt 7 millió utasra esett egy halálos kimenetelű baleset, azóta azonban a viszonyok is javultak. (De ha az ezüst-paszománt előzőnli az állomásokat, a viszonyok könnyen rosszabbra fordulhatnak . . . véleményünk szerint, ott ahol a legmagasabb érdekekről van szó, a magasabb ethikai műveltségű tisztii elemet kellene alkalmazni ... a kellő létszámról is gondoskodni kell, mert a túlságosan terhes szolgáltatnak rendszeren alkoholizmus stb. a vége.)

Reich utasai jegy nélkül utaznak. Az utasok egy osztályban és egy táblánál étkeznek és a dohányon, alkoholon és húson kívül, ingyenes és teljes ellátást élveznek. A vendéglőkben, ahol az utasokat ingyen udvarolják ki legfeljebb pár hetet szabad tölteni stb. Reich a földművelést is államosítja. *Reich földművesei* intelligens és ambiciózus egyének, akik a gondot nem ismerik, örömmel dolgoznak, a talajviszonyokhoz mért művelési ágakban otthonosak s a földműves munkának is megadják azt a zománcot, mely az intelligens ember minden munkáján ott tündöklük. Ily körülmények közt természetesen, a falusi proletariátus sem fejlődhetik ki. Nem kerülü ki Reich figyelmét a gyári munkások helyzete sem. Ezeket csinos kis ingyen lakásokba telepíti, amelyekhez kis kert és

nemi csekély föld is tartozik, az egyik a szépészeti, a másik a tulajdonképeni szükségletek részbeni fedezésére szolgál. Erre a munkásoknak csakugyan nagy szükségük volna különösen Budapesten, ahol a lakosság 71 %-a zsúfolt lakásokban él. E tekintetben a viszonyok csaknem mindenütt kedvezőbben alakultak. Így Párizsban csak 14, Bécsben, Berlinben 28, Moszkvában 31% lakik zsúfolt lakásokban. A zsúfoltság, akár higiénikus, akár morális szempontból tekintjük a dolgot, mindenesetre orvoslásra vár. Budapesten már *túlzsúfoltságról* szólhatunk.

A túlzsúfoltságtól meg kell különböztetnünk a túlnépesedést, mely rendszeren kivándorlásra ad alkalmat. A *túlzsúfoltság* csak rossz lakásviszonyokat jelent, míg a *túlnépesedés* a rossz gazdasági rendszerek, a piac és az emberek lelketlenségének az Állam hanyagságának természetes következménye. A túlzsúfoltság esetében csak az a baj, hogy az emberek egymás hátán ülnek, de a túlnépesedés már nem kényelmi vagy higiénikus, hanem egyenesen létkérdés. Túlnépesedésről tulajdonképen akkor szólhatunk, ha termelés és a fogyasztás helyes aránya megbomlik. Ha sok a termelő s nincs fogyasztó, ha nagy a munkakínálat és kicsiny a kereslet, akkor a termelő meg nem élhet. Azelőtt ezt is másképp értelmezték, s a túlnépesedést rendszeren úgy fejezték ki, hogy „sok az eszkimó, kevés a főka”; másrésztől utaltak a talaj kimerülés lehetőségére, s a Malthusianismus rémképeivel ijesztgették az emberiséget. Ugyan a Malthusianismus fölött napirendre tértek, más oldalról azonban mégis folytonos veszély fenyeget, mert a piac szeszélyei újabb és újabb válságokat helyeznek kilátásba. A túlnépesedés relatív, míg a túlzsúfoltság abszolút fogalom. Lehetséges, hogy valahol túlnépesedésről panaszkodhatunk, ahol tulajdonképen ritka a népesség; más részről előfordulhat, hogy a legsűrűbb népesség mellett sem szólhatunk túlnépesedésről; földművelő Államban leghamarabb beállhat a túlnépesedés. Iparos Állam háromszor sőt négyszer annyi népességet elbír.

Valamikor, különösen a vadászó és halászó embernek óriási területekre volt szüksége, hogy megélhessen. A baromtenyésztő ember ugyan sokkal kisebb, de még mindig jelentékeny területeket igényel. A földműves ember már csekélyebb

területtel is beéri, s a belterjes gazdálkodással még kevesebbre lesz szüksége. A túlnépesedést néha a nemzeti vagyton helytelen fölosztására, máskor a vállalkozó szellem hiányára, az ipari tevékenység kezdetleges voltára kell vissza vinnünk. Mindegyik esetben más és más a bajok orvoslási módja.

A nép néha ösztönszerűleg eltalálja a bajokból való kibontakozás helyes útját, midőn a művelési ágakat változtatja és új jövedelmi forrásokról gondoskodik. Így láttuk, hogy a fillokszéra pusztítása állattenyésztésre, okszerű földművelésre szorította a népet. Ebből is láthatjuk, hogy a szegénység, bizonyos határig, élelmessé teszi az embert. A szegénység nevelő hatását ennyiben el kell ismernünk. Néha azonban tapasztaljuk, hogy a nyomorúságtól szorongatott ember, a kenyérkeresésnek nemcsak a tisztességes, hanem a kevésbé tisztességes útjait is kifürkészi, ezerféle haszontalanságon és élheterlenségen töri a fejét, s az élelmességet pl. az olasz, egész a szemtelenségig viszi. Az érem másik oldala az erkölcstelenség, a szaporodás meggátlása. Nem kell Franciaországba mennünk (ahol 29 departement-ben állandóan fogy a népesség, ahol a szaporodás oly csekély, hogy ahova Oroszország az utóbbi 50 év alatt népesedés szempontjából eljutott, oda Franciaország csak 198 év múlva jutna el) nálunk is akadunk elég példára. (Sz. község 30 év alatt több mint 300 lélekkel fogyott, ép így van az Ormánságban és a Sárközben is.) Mennél magasabb a nép exigenciája, annál hamarabb bekövetkezik nála a túlnépesedéssel szemben való reakció. A túlnépesedést tehát ennyiben is relatív fogalomnak kell tekintenünk. Midőn a szaporodás meggátlását okaiban vizsgáljuk, a morális okok mellett a gazdaságiakról sem szabad megfeledkeznünk. (így pl. H. községben egyenesen fillokszérának tulajdoníthatjuk, hogy a születések száma 36-ról leapadt 19-re, a házasságkötések száma ugyancsak felére olvadt le.) A túlnépesedés következményei közül még a *kivándorlással* akarunk foglalkozni.

A kivándorló a legszebb reményekkel kel útra, jóllehet a *kivándorlás* sikere, illetőleg a szép remények teljesülése, oly sok feltételhez van kötve, hogy arra csak alig számíthatunk. Ha a kivándorlónak szerencséje akad, elég ügyes, egészséges, erős akaratú és a szükséges alkalmazkodási képes-

séggel rendelkezik, esetleg jólétre vergődhetik, akkor a kivándorlás legalább anyagi haszonnal járhat. Ha azonban a sok feltétel közül egyik-másik kimarad, ebben az esetben a kivándorló csak koldusbotot cserélt. *A nők kivándorlása* rendszeren a leánykereskedéssel kapcsolatos. A dolog úgy történik, hogy a leányt tisztességes címenen kicsábítják, azután a piacra dobják. A statisztika adatai szerint a kivándorló nők sokkal nagyobb percentben szerepelnek a prostituáltak között, mint a benszülöttek. A nők kivándorlása tehát, morális szempontból, csaknem biztos veszedelmet jelent. A történelem számot ad a kivándorlás *okairól* így voltak idők, midőn a vallási türelmetlenség, máskor a politikai Üldözés szerepeltek kiváltó okok gyanánt, ma jobbára a gazdasági mizériák, kivételesen valamely bűncselekmény következményei elől való menekülés játszák a főszerepet. A kivándorlás rossz szimptóma és egyébként is veszedelmes. A természet megtanít, hogy idegenbe átültetett fa ritkán díszlik. Azt is látták, hogy az amerikai szőlővel a fillokszerát is átplántálták, ami a morális világban is ismétlődhetik. A kivándorlás egyike a legfájdalmasabb áldozatoknak, amelyekkel az ember az existenciáért hozhat. A kivándorlók kedvenc eszméje a meggazdagodás, illetőleg a vagyonszerzés. Ha sikerült egy kis vagyontát összeszedniök, rendszeren visszajönnek. E tényből sokan azt következtetik, hogy a tulajdonszerzés vérében van az embernek, holott — legalább véleményünk szerint — a legtöbb ember csak az existenciáért küzd, s ha az megvan, a tulajdon gondolata nem bántja. Soha sem prédikáltak annyit a haza- és a fajszeretetről, a testvériségről s más effélékről, mint épen napjainkban. Hát ha olyan nagyon buzog bennünk a fajszeretet, miért törjük, hogy a szegény a dúsan terített asztalról még a morzsákat se szedhesse össze és idegenbe szoruljon?

Reich iparos államszolgálatban van, mert az Állam a vállalkozó. A szimpátiás Államok iparos a legjobb anyagot kapja s mert nem kell félnie, hogy kenyérre vagy ruhára nem jut, egyúttal a legjobban és a lelelkiismeretesebben dolgozik. Reich csizmadiája gyönyörűséggel kezeli a kaptafát, s minden mesterembere túlradó örömet, gyönyört talál a maga szakmunkájában. Kitűnő házi viszonyok között sem a megélhetési, sem az ipar folytatásához szükséges eszközök nélkül

nem szükölködik, még a gépekben is a legjobbat kapja. Meg kell jegyeznünk, hogy Reich Államában a munkás egyoldalú fejlődése ki van zárva, mert senki sincs, aki csak egy dologhoz értene, s hogy a szegény ember boldogságából semmi se hiányozzék, nincs adó, nincs vám, s a túltermelés és a kimerülés csak mint történeti reminiscenciák szerepelnek. Reich különösen a vámrendszert támadja. Óriási hibája a vámrendszernek, hogy roppant nagy apparátusra van szüksége. A finánc illetőleg a vámos munkásságának felét az ögyelgés, a kóborlás foglalja le, azért a fináncok és a vámosok karakter szempontjából csak ritkán ütik meg a mértéket. Ezek a fináncok valóságos modern publikánusok, karakter-karikatúrák. Jól lehet a vámrendszer némi anyagi előnyt biztosít, mégis a közületre nézve inkább károsnak mondható. Még ha a dohányt és a szesz italokat megvámolják, azt még értjük, de más egyéb cikkeket: kávé, cukrot, kakaót stb. megvámolni, valóságos bűn számba megyen. A vámrendszer teremtette meg a csempészt, a bűnözők egyik legveszedelmesebb fajtáját. Ha Reichnak igen sok dologban igaza van, a konkurenciára vonatkozólag értékes nyilatkozatokat olvashatunk nála. Sokan vannak, akik csak a *konkurencia* jó eredményeit látják, hátrányairól tudni sem akarnak. Így pl. sokszor halljuk, hogy a technikai haladást s az ipar nagyszerű vívmányait a folyton versenyző emberek, illetőleg a konkurenciának köszönhetjük. Erre mondja azután Reich: „aber, der industrielle Fortschritt ist noch kein moralischer; denn sehr oft sind technisch vollkommene Menschen sittlich Bestien. Ein national-oekonomisches System, welche die Technik fördert, und dabei die Morál verdirbt, ist werth, dass es zur Hölle fahre.” És csakugyan, ha igazuk volt a régieknek, hogy vannak hivatások, amelyekben bűn nélkül élni csak alig lehetséges („sünt pleraque negotia”), ma élni, vagy mi több, a piacon forgolódni és nem vétkezni, csaknem a lehetetlenségek sorába tartozik s ezt nagy részben a konkurenciának köszönhetjük. A konkurencia a tisztességes elemeket tönkreteszi, intelligens és nem intelligens szörnyetegeket nevel. A konkurencia túltermelésre, mindenféle haszontalan (szesz, dohány stb.) és káros dolgok előállítására, az élelmi szerek (tej, vaj, zsír stb.) meghamisítására, úgyszintén a termények,

különösen a takamánymagvak (lóher, repce stb.) utánzására, meghamisítására vezet. A konkurencia se religióra, se morálra nem néz, sőt az egészségi szempontokat is figyelmen kívül hagyja. A konkurencia tanítja meg a vállalkozót, hogy a bérbbe vett munkaerőt kihasználja, hogy mennél olcsóbban termeljen és versenyezhesen. A konkurencia honosította meg az éjjeli munkát, nemcsak az ünnepeket sokallotta, hanem a vasárnapi munkaszüneten is részt tört; a nőket és a gyermekeket munkára kényszerítette, s így a családi tűzhelyt elpusztította.

A konkurencia, a materialista világnézet logikai corollariuma, az embert géppé alacsonyította le. E kettőnek köszönhetjük a munkásosztály sülyedését is. Valóban igazat kell adnunk Reichnak, hogy az olyan ipari előhaladásban, mely a magasabb erkölcsi követelményekkel ellenkezik, semmi köszönet nincs. II. József és kortársai bajosan gondoltak erre. úgy látszik azzal sem számoltak, hogy az ember nem gép, amely éjjel-nappal dolgozhatik, s legfeljebb elkopik, s hogy a szerzés az ember nem egyedüli, nem is legfőbb célja. A munka, a vagyonszerzés csak eszköz-számba jöhetnek, bizonyos magasabb célok elérésére. Nem gondoltak arra sem, hogy a kizsarolt emberben bizonyos — különben lekött — veszélyes erők is felszabadulhatnak, pedig ha már a gépekről vettek mintát, tudhatták volna, hogy ha a géppel csínján kell bánni, mert vagy elromlik, vagy óriási károkat okoz, az emberől ugyanezt még sokkal inkább elmondhatjuk, mert a degenerált emberrel a munkán kívüli együttlét is veszedelmes. Az a munka, amely degenerál, nemcsak az egyesre, hanem a közületre nézve is valóságos átokká válik. A XVIII. század politikusai csak azt hangoztatták, hogy az Államnak gazdagnak kell lennie. Ez mindenesetre kívánatos, de csakis úgy, ha a gazdagság kedvéért a jó erkölcsöket és a békességet, az értelmi és erkölcsi előhaladást, tehát a valódi civilizációt nem kell áldozatul odadobni. Még a nemzet nagysága sem függ attól, hogy az Állam gazdag-e vagy nem. Róma fénykorában nem volt gazdag, mikor pedig gazdag volt, a hanyatlás korát élte. Ami pedig a boldogságot illeti, az mindenféle tényezőtől függ, csak a gazdagságtól nem. Valószínűleg sok idő kell ahhoz, míg a munkásosztályt ismét felemelhetjük, s a

testi és lelki degenerációból kiszabadítva, a valódi civilizáció befogadására képesíthetjük. Sajnos, hogy az effélékben nincs konkurrencia. Ha az egyén hivatása a tökéletesedés, senki elől nem szabad elzárni a tökéletesedés útját. Az egyéni tökéletesedés egyik eszköze a munka, de ugyanaz a degeneráció forrása is lehet. Az a konkurrencia, amelyhez anyagi haszon nem tapad, amely ideális célokért küzd, még a szimpátiás Államokban is kívánatos lesz, hogy érvényesüljön.

A konkurrencia az *egyéni szabadságot* is korlátozza, mielőtt a hivatások szabad megválasztását akadályozza és a kitűnőbb képességeket alacsonyabb szférába utalja, ahol azután addig sínlódnak, míg végre is elkallódnak. Az egyén, ha a maga specifikus médiumát meg nem találja, olyan mint az átültetett fa, mely a neki nem való talajban sohasem díszlik. Az idegenben vergődő és a saját eleméből kiűzött egyén, a boldogság útját eltévesztette és igen magas filozófiára lesz szüksége, hogy a pályatévesztés által szenvedett csorbát kiköszörülhesse. Még jó, ha az egyén pályatévesztéseért a társadalomnak is nem kell megszenvednie, mert különösen a zseni, a bűnözés területén is veszedelmesebb, mint más közönséges halandó. Ki tudná megmondani, hány gondolkodó főt, istenadta képességet terel a konkurrencia a piacra, hogy garasos feladványokon vesztegessék el a drága időt, amelyet az emberiség dicsőségére s a maguk tökéletesedésére értékesíthettek volna. Azt mondják, hogy ne féltsük a zsenit, mert az úgy is utat tör magának, s ez bizonyos tekintetben igaz is, de ehhez hatalmas akaraterő, néha alkalmas physicum is szükségesek, azonfelül a szerencséről se feledkezzünk meg, mert enélkül az akadályokkal való folytonos küzdelemben még a legszebb tehetség is elvérzik s a kezdet nehézségeivel megküzdeni nem képes.

A szimpátiás Államok — mint az elnevezés is mutatja — a szimpátia fejlődési síkjában mozognak. Sutherland S. szerint, *a szimpátia minden valódi morál lényeges jegye*. Az olyan erkölcsök, amelyekből a szimpátia hiányzik, az emberi természet szükségleteit soha ki nem elégíthetik. Akárcsak az apostolt hallanók, aki (Cor. I. 13.) gyönyörűen kifejti, hogy a kereszténységnek s a keresztényi tökéletességnek sava-borsa, mindene a szeretet. *A valódi szimpátiát* az önzés birodalmá-

ban az „urbanitas” helyettesíti, amelyre vonatkozólag eszünkbe jut az a francia író, aki a XVII. századbeli Franciaországot jellemezve így ír: „Sohasem beszéltek annyit az érzékenységről, jótékonyaságról és a szívek sohasem voltak oly kemények: iszonyú önzés aszalta ki őket. Az emberek sohasem voltak oly udvariasak, szeretetreméltók, lovagiasak, piperkőcök, kecsesek és sohasem vetették meg jobban egymást.” Ez az amiről egyik sz. atya mondja: „dum mentis perversitas urbanitas vocatur.” Milyen lehet a morál ott, ahol a szeretetet a képmutatás helyettesíti? A Lajosok udvarában láthattuk. A bemeszelt szerecsenből nem lesz civilizált európai, és akár milyen hímes a szemfödél mégis csak hullát takar. De hát lehet-e igazi szimpátiáról szó az önzés birodalmában s a konkurenciát elképzelhetjük-e képmutatás nélkül? A konkurencia fertőjében nem kell-e a szeretetnek pusztá formává: „urbanitas”-sá összezsugorodnia? A konkurenciában nem díszlik a religio, religio nélkül pedig nincs morál, morál nélkül nincs szeretet.

Van-e hely, ahol a konkurencia fertőző hatalmát nem ismerik? Hát *a szépművészeteknek* nem kell megszínleniök a piac szeszélyeit, s a konkurencia pusztító erejét nem érzik? A művésznek, költőnek maecenásokra, a színházaknak pártoló közönségre van szükségük. Az érvényesülési területet előre kijelöli a publikum ízlése, amely néha, különösen a regényirodalomnál és a színházaknál tagadhatatlanul alpáriás. Író és művész urak, dívák! Vagy itt, vagy sehol. Tessék választani. S a zseni választja a kenyeret s odahagyja azt a működési teret, ahol a legtöbb dicsőséget, ahol halhatatlanságot talált volna. S a konkurencia nem egyéb, mint pénz-kérdés, és ezen fordul meg minden. Könyvek íródnak, művek készülnek pénzért. Ezt mérlegeli az író, ez lebeg a művész szemei előtt, mert a pusztá idealizmusból nem lehet megélni. A tehetségnek, ha nem akar elpusztulni, le kell mondania a szabad érvényesülésről. írnia kell, amiről nem akar; festenie kell, amit nem szeret; szerepet kell játszania, amelyet ki nem állhat: Omnia propter pecuniam! Ha igaz az, hogy az a művelt ember, akinek az állatiasságból kibontakoznia sikerült, akkor ma csak igen csekély a műveltek száma. De ha a létért való küzdelemben hevesebb és a konkurencia lelketlenebb lesz,

még csekélyebb lesz a műveltek száma, mert a mostohább médiumban a legszebb képesítések is tönkremennek, elkal-
lódhatnak, s az emberek hova-tovább hasonlóak lesznek a be-
meszelt sírokhoz, amelyek kívülről ékeseknek látszanak, belülről
pedig tele vannak minden undoksággal.

A gazdasági médium mostohaságát, különösen a nyo-
mor bűnre csábító hatalmát az eddigiekben tárgyaltuk. Lát-
tuk, hogy a szegénynek nagyon is sok oka van a bűnözésre,
a prostitúcióra, a mai gazdasági viszonyok ellen való küz-
delemre. Megkíséreltük bizonyítani, hogy a mai gazdasági
rendszer mellett teljes valutájú egyéniségekre alig számítha-
tunk. A manchester-rendszer lehetségessé teszi a munkás ki-
zсарolását, a munkás elemet elkeseríti, abnormális helyzetbe
sodorja, antiszociális mozgalmakra kényszeríti és a forrada-
lomra beérleli. Mindezt az önzés határtalan uralmának kö-
szönhetjük, amely nemcsak a magánosok, hanem a nemzetek
életében is megtermi a maga átkos gyümölcseit. Kimutattuk,
hogy a valódi civilizáció a gazdasági végleteket kizárja, ellen-
ben a gazdasági jólét bizonyos minimális fokát feltételezi.
Láttuk, hogy a piac felszítja az egoizmust s a mai vásár a
morál legnagyobb ellensége; a mai gazdasági rendszer néme-
lyeket idegroncsoló munkára, másokat ellenben abszolút tét-
lenségre készít; egyik oldalon hiú exigenciákat teremt és
elősegíti a tékozlást, más részről túlzott és egészségellenes
takarékosagra készít. Nem vitatjuk azonban, hogy a rend-
szer változástól várunk mindent, mert nézetünk szerint az
egyéneknek is át kell alakulniuk. Az egyének metamorfózisát
a valláserkölcös és higiénikus neveléstől várjuk, tehát az
egyéneknek is be kell érlelődniük a reformokra. Az egyén
kedvező fejlődésére nézve azonban a gazdasági (teljes) füg-
gést, tehát a rabszolgaság enyhébb árnyalatait is kárhözato-
sának tartjuk. Elismerjük, hogy a munkás elem midőn bilin-
cseit szét akarja törni, a maga természetes igazáért küzd, de
sem a szocializmust, sem az anarchizmust nem ismerjük el
alkalmas tényezőül, s működésüktől directe semmi jót nem
várhatunk. Bemutattuk Reich Államát, amely a maga utópisz-
tikus berendezésében aligha fog megvalósulni. Fejtegettük a
pénz káros szereplését, rámutattunk a konkurrencia hátrá-
nyaira. Azt is kimondottuk, hogy a szimpátiás Államok elmé-

lete legalább is annyiban becses, amennyiben arról győznek meg bennünket, hogy altruizmus nélkül a társadalom üdvös reformját nem remélhetjük.

A modern gazdasági rendszernek az eddig említetteknel talán még nagyobb hibája, hogy a családot feldúlta, s így a nevelést lehetetlenné tette. A gyermek fejlődése első éveiben közvetlenül nem érzi a gazdasági rendszer mostohaságát, a piac embertelenségét, s az emberi önzés piszkos hullámai nem jutnak el a bölcsőig s az első nevelés kisded fészkéig; amit azonban a kis gyermek közvetlenül meg nem érez, azt szülőin keresztül mégis meg kell sínylenie. Ha a fejlődő gyermek csak bosszús, szomorú arcokat lát maga körül, ha szűkölködni kell, ha az édes anya szerető ölé, gondos ápolását nélkülözi, az emberi természet árnyoldalai felülkerekednek benne, s a szülői örökös hiánya, az elhagyatottság, a fegyelmezetlenség csakhamar megtermi a maga kárhözatos gyümölcseit. Ha a mai gazdasági rendszernek egyéb hibája nem volna mint az, hogy a házasságokat a maguk ideális magaslatáról leszállította, a családot szétrobbantotta s így azt a legelső médiumot is, amelyre a gyermeknek oly nagy szüksége volna, eredeti jellegétől megfosztotta, akkor is megérdemelné, hogy teljes erővel küzdjünk ellene, s legalább egyelőre, méregfogait kitördeljük. A család elzüllése megtermett a kiskorúak kriminalitását. Általános a panasz, hogy ma nincsenek gyerekek. S még ha csak a szexuális dolgokról volna szó (jóllehet ezt nem akarjuk kicsinyelni), legalább is állami szempontból és a büntetőkódexre való tekintettel, nem volna sok okunk a panaszra, de az a körülmény, hogy a bűn már a zsenge korban habitussá válhatik, abban a korban, amelyben a gyermeknek még az ártatlanság és gyermeki egyszerűség öléen kellene pihennie, ismétlem, ez a körülmény már aggodalomra adhat okot, és méltán kérdezzük, hogyha Horác a való élet viszonyainak törvényszerűségét öntötte versbe, midőn azt mondta: „Mox datus progeniem vitiosorem” — milyen lesz hát a jövő nemzedék, s ha az apák elzüllöttek, mi lesz a fiakból?

*

* *

A fiatalkoriúak kriminalitása újabb jelenség. Tudós kutatók abban állapodtak meg, hogy ennek oka a nyomor, mely mint kriminalitás fejlesztésére legalkalmasabb médium, a degenerált nemzedéket leggyorsabban beérleli a bűnözésre. Tarde említi, hogy Franciaországban 1830-tól 1880-ig, a felnőttek kriminalitása megháromszorozódott, a kiskoriúaké ellenben megnégyszereződött. 1894-ben pedig még kedvezőtlenebbül alakultak a viszonyok. Ennek okát Tarde az általános vallástalanságban, a bíróság elhatalmasodásában, az igények aránytalan felszaporodásában és az alkoholizmus terjedésében keresi. Guillot magyarázatképp felemlíti, hogy a párizsi ifjúság a gyermekkor ártatlanságát nem ismeri, s alig akad köztük egy-kettő, akinek ereiben istentagadó és lázadásra hajló vér nem keringene. Végelemzésben azonban — s ebben Reichnak igazat kell adnunk — ennek is a nyomor az oka. A kenyérkeresés gondjaival elfoglalt szülő ugyanis, nem őrizheti, nem nevelheti a gyereket, s ha a korán szabadjárásra eresztett ifjúságnak a romlottság minden árnyalatával meg kell ismerkednie, csoda-e ha már zsenge korában bűnözésre vetemedik. Ismét csak odajutunk, hogy a nyomorúság és a bűnözés közt causalis kölcsönviszonyok vannak, amire a régiek azt mondták: „Paupertas maxima meretrix”. *A bűnözés* már fogalmában abnormalis cselekményt jelent. A konzekvencia *abnormalitását a praemissákban* kell megkeresnünk. Abnormalis állapot, ha a gyermek degenerációval impraegnált physicumot örököl szüleitől; ha már első gyermekiségében nélkülöznie kell a családi kört, a szülői felügyeletet; ha léte gyökerét nem a szeretet túláradásából, hanem az állatiasság túltengéséből kell származtatnia; ha a gyermekkor ártatlanságát nem ismeri s a jó és gonosztudás fájával zsenge korában megismerkedik; stb. Mindezeket tudva, ki csodálkozik azon, ha az ilyen gyermek 8 éves korában rabol (Berlin); 10 éves korában bicskát ránt (D.); és 12 éves korában öngyilkosságra vetemedik? Eredetében már a bűn gyümölcse volt, korán beérett a bűnözésre, mint a forró égőv gyermeke a sexualis nagykorúságra. *Nincs családi kör, nincs nevelés*, hangzik a panasz mindenfelől.

Ha a *mai házasságok genezisét* vizsgáljuk, egészen természetesnek tartjuk, ha nincs családi kör, de nem is lehet,

mert a szentélyből hiányzik a szeretet folyton égő lámpája. Nem gondatlanság vagy vétkes könnyelműség miatt aludt ki (ez is megtörténik), többnyire már eredetileg hiányzott. Megrakták a kis tűzhelyet, amelyen tűz nem égett, nem is fog égni soha. *A mai házasságok rendszeren érdekházasságok.* A férfi saját otthonában is idegen, nem csoda ha menekül hazulról, ha mindenütt víg, csak otthon kelletlen. Olyan mint a szárazon vergődő hal, a maga médiumába kívánczik. Az elégedetlenség eleinte csak a távollétben, később már az excessusokban nyilvánul; az excessusokat anyagi zavarok, ezeket pedig a házastársak végleges elidegenedése követi. Az ilyen családi kör a férfigyermekre nézve szerencsétlenség, a leánygyermekre nézve azonban kész veszedelem. Ma már nemcsak a háborúhoz, hanem a házassághoz is pénz, pénz és ismét csak pénz kell. A többi mellékes, — „majd összetörődnek”. Ezért látjuk, hogy fiatal leányok odadobják magukat vén, kiélt, de pénzes aggastyánoknak, akikből a rendetlen kívánságon kívül minden tűz kialudt; viszont erőteljes ifjak, óriási korkülönbséggel elvesznek „insatiabilis”, gazdag vénasszonyokat. Néha az árvaságban maradt gyermekek jövőjéről, máskor a család megmentéséről van szó, s a szerencsétlen házasságok száma szaporodik. Még szerencse, ha gyermek nem születik; így legalább a szülői élhétetlenségnek, vagy a házaspárok ostobaságának csak egy-egy áldozata lesz.

A kényszer-házasságot a legnagyobb szerencsétlenségek közé kell számítanánk. Ennek rendszeren a gyermek (ha van) adja meg az árát. Az ilyen családból természetesen hiányzik a szeretet, pedig a családi perpatvarokkal átszótt médium nem alkalmas arra, hogy a gyermekek szimpátiás hajlandóságait kifejleszse. A szeretet nélkül való egybekelések rendes következményei a házasságtörések. Ahol a házaspárok egyikét úgy kell megvenni, ahol a férfi azért menekül a házasság kikötőjébe, hogy adósságaitól szabaduljon, ahol a nőt a szülők adják-veszik, esetleg ráfizetnek, milyen lesz ott a családi élet? Hangoztatták a szabad házasságkötést, mint az ősemberi jogok egyikét, s íme látjuk, hogy a rossz gazdasági rendszer, a szabadság gyakorlása elé ezer akadályt gördít. A házasság ideális állapota (genezisében) az, ahol két egyenrangú (egymásnál kevesebbre nem becsült), szabad egyén, saját el-

határozásából és szeretetből egybekel, hogy családot alapítson. Tagadhatatlan, hogy ahol a kereszténység gyökeret vert, ott *az asszony ázsioja* emelkedett. Ugyanezt azonban a legújabb időkről épen nem mondhatjuk.

Azt hisszük, hogy a Lajosok udvarában kell keresnünk annak a hamis női kultusznak forrását, amely míg szolgálga udvarol, hízeleg, (a „do ut des” alapján) a legszebb női erények feláldozását kéri cserébe. A nő (egyéni) tiszteletre-méltósága csak addig marad sértetlenül, míg neme természetes gyengédséget, finomságát, gondolkodásának fenköltségét megörzi és magas idealizmusát a kötelességtudás realizmusával kellemes harmóniában egyesíti. Ellenben, ha szolgálga udvarlók hízelgése után epekedik, ha a hódolók által körülvéve elbizakodottá, szeszélyessé lesz, valódi és komoly tiszteletre többé nem számíthat. Megállapíthatjuk, hogy korunk nem hisz a szerelem romolhatatlanságában és a női erények állandóságában, s a múlt idők lovagiassága minden nemesebb tartalom nélkül szűkölködik. Napjainkban, midőn a materiális „szép” kultusza dívik, a nőt csak mint a formai szép és a vonalak bájos harmóniájának élő megtestesítőjét becsülik, s maga a nő csak formáinak ingerképessége szerint számíthat a férfi-világ hódolatára, kitüntetésére. Nem a lélek nemességét, nem a szelídség és ártatlanság varázsát vagy a házi erények szépségét becsülik, nem ezeket mérlegelik, hanem sokkal inkább elmondhatjuk, hogy az állat-ember a nőben is az állatot keresi s az idomok szépsége teljesen elfeledteti a lélek ürességét. Nem messze vagyunk attól, hogy a nőt nem tartjuk egyébnek mint a gyönyörűség élő mezejének, ahol az érzéki örömök virágaiban térdig gázolhatunk. Az a tisztelet, amelylyel a férfi a nőhöz közeledett, lassan-lassan elenyészett, s helyét a pusztá érzéki vágyakozás foglalta el, mely néha annyira kiül az arcra és különösen a szemekbe, hogy a tisztább lelkekre nézve szinte elviselhetlenné válik. Ez a szabály, a többi kivétel. Itt azonban már igazi nemes szerelemről, ahol a férfi a maga nemes ideálját becsüli meg a nőben, szó sem lehet.

A kereszténység a nőnemet felemelte, s midőn a nász-ágy sérhetetlenségét a házasságban biztosította, egyúttal a hitvesi és az anyai méltóságot, úgyszintén a családi tűzhely

szépségét, a maga eszményi fenségében visszaállította. Ez az igazi altruizmus törvénye. Alig képzelhetünk magasabb hivatást, mint az anya hivatását. Am a hivatal előkelőségét akkor is megbecsüljük, ha különben érdemtelenek töltenék be. Az anyákat — ha egyébként nem — magas hivatásukra való tekintettel mindig meg kellene becsülnünk s az anyákban meg kellene kímélnünk azt az asszonyt, aki nekünk is életet adott s az asszonyi nem tiszteletreméltóságát az otthon kedves bájosságában bemutatta, megismertette. Nem volna szabad a gyermektől elvennünk azt a jogot, hogy anyjára mindig tisztelettel gondolhasson s oly áhítattal tekinthessen fel édes szülőjére, mint valami csodálatos Madonna-képre. Ha az élemedettebb hölgyekben anyánkat, a fiatalabbakban nővéreinket kellene tisztelnünk és becsülnünk. (Az elfogulatlan keresztényeknek még többet is mondhatnánk.) Az a törekvés, mely az asszonyt a szerelemben lealázza és meggyalázza, nem az altruizmus világából való, ép ezért a prostitúció és az altruizmus inkompatibilitását vitatjuk. Midőn a materializmus egy részről a prostitúció természeti szükségszerűségét hirdeti, más részről pedig az altruizmus jelígéjével kérkedik, következetlenségbe esik, mert a prostitúció minden ízében antialtruisztikus jelenség. Az ügyvéd, akinek az intelligens apa minden áron kezet akart csókolni, amiért leányát a bordélyházból kimentette s azok, akik eltévedett leánya után sírdogáló anyát, bosszús fivért, szegyenkező nővéreket láttak, azok átértik állításunk igazságát. Ha a prostitúció a 'materializmus természetes hajtása, akkor az altruizmus elvét úgy lopta, s mint a pórul járt holló, idegen tollakkal ékeskedik. Az igazi kereszténység és a valódi altruizmus világában nincs és nem lehet prostitúció. A prostitúció és a szabad szerelem nem egyéb mint egoizmus, mely a sexualis gyönyörűségek után való rendetlen kívánczóságnak a legszentebb érdekeket is kész feláldozni. S ha mégis igaz, hogy a prostitúció természeti szükségszerűség és ha azt sem tagadhatjuk, hogy a prostitúció aránytalanul és rohamosan terjed, akkor az emberiség nem az altruizmus magaslatára tör, hanem ép ellenkezőleg az egoizmus lejtőjére került, nem is remélhetjük, hogy az ember az állatból hova-tovább kibontakozik, mert a tények bizonyossága szerint az egoizmus nőttön-nő s az emberben az

állat exigenciái napról-napra jobban elhatalmasodnak. Ma a nőben alig keresi valaki lénye nemesebb felét, a mai szerelem az állat sóvárgása az állat után, mely néha a puszta epekedésből a dühösségbe csap át. Ám az állat mértéket ismer s a természet által kijelölt határokat betartja, ellenben az ember nemcsak a vallás, hanem a józan ész korlátait is túllépi és otromba vágyakozásának határtalanságában, féktelenségében az oktalan állat alá süllyed.

A materialisztikus világnézet külön asszony-kultuszt teremtett, ellenben a nemes értelemben vett nőtiszteletet mármár kiküszöbölte s az igazi asszonyi méltóságot megtagadta. *Ma az asszony ázsiója csökken*, amit az is megerősíteni látszik, hogy az asszonyok tisztelet dolgában sohasem voltak követelőbbek mint ma. A műveltebb körök asszonyai bizonyos tekintetben kivételt képeznek, ott azonban néha már — főképp formalisztikus dolgokban — a végletekig viszik. A nő igazi magas ideálját, kitűnő tiszteletreméltóságát és a virtusra való képesítését, a christianismus keretein belül kell keresnünk. A virtusról azt mondják, hogy maga a szó nőnemű, de megnyilatkozásaiban mindig férfias. A kereszténység első századaiban nagyon is sok oka volt az erős férfinak arra, hogy a gyenge nő egyenrangúságát elismerje, mert a nő, különösen a virtus gyakorlását illetőleg semmiben sem maradt el a férfitől, sőt a gyengeségből néha oly hatalmas erő tört elő, mely a világot bámulatba ejtette. A Grachusok, Coriolán anyjának tiszteletreméltóságáról a történelem tanúsodik, ám a kereszténység addig ismeretlen szférákra képesítette a női világot. A nő teljes tiszteletreméltóságát csak a kereszténység ölen éri el; ellenben a nő, hivatása és neme tiszteletreméltóságát abban az arányban veszti el, amelyben a keresztényi típusból kivetkőzik. A nők nem tudják mit köszönhetnek a kereszténységnek s annak az ideális prototípusnak, amelyet Máriában tisztelünk és dicsőítünk. Nem azt mondjuk, hogy csak a keresztény nőknek van ideáljuk (sőt vitatjuk, hogy minden állapotnak megvan a maga eszméje), de már itt és főképp a megvalósítás terén nagyon is messze elmaradnak attól az eszménytől, amelyet a kereszténység révén tanultunk ismerni. S csakugyan láttuk, hogy amivel a zsidóság csak kivételesen (Ruth, Judith, a Macha-

beusok anyja), egyéb népek pedig csak alig dicsekedhetnek; a kereszténység női ideálokban túlon-túl bővelkedik. Nemcsak az érzékiség, hanem *a piac is beszél az asszony értékességének megállapításába*. Talán az intelligenciát itt is kivehetjük, *jóllehet* az asszony belső, tehát valódi értékességét itt is csak ritkán keresik, inkább nézik a hozományt. Általában kimondhatjuk, hogy a piacon az asszonynak annyi a becsülete amennyi a pénzé. Ez ugyan főképp a gyengébb intelligenciájú körökre nézve áll, de e tekintetben a viszonyok napról-napra kedvezőtlenebbül alakulnak.

Ami pedig a házasságon kívül született gyermeket illeti, a magunk részéről mindig megvoltunk győződve annak a tételnek az igazságáról, amelyet a tudós Douglas Morrison W. bebizonyított, hogy *a törvénytelen ágyból származó gyermekekre vonatkozólag jóval nagyobb a valószínűség, hogy a bűnözés hálójába keverednek, mint a törvényes ágyból született gyermekekéknél*. Ennek pedig közönségesen az az oka, hogy a törvénytelen gyermeket, anyja, apja rendszerint nyűgnek tekintik, akitől legjobb volna mihamar szabadulni, s így sem a szükséges gondozásban, sem abban a szeretetben nem részesül, amely a gyermek kedvező irányban való fejlődését biztosítaná. Már gyermek korában ütve-dobva, kitagadva, mellözve, a karakter ányoldalai kifejlődnek benne, amelyek azután később, a bűnözés területére sodorják. Ha a törvénytelen együttélés esete forog fenn, megtörténhetik, hogy a gyermek egyébként a szerető gondozást nem nélkülözi, de maga az a tény, hogy a szülők egybekelésükkel, az ethikai illetőleg a vallási korlátok iránti érzéketlenségökről tettek bizonyosságot, valószínűsíti a feltevést, hogy az ilyen szülők a gyermeknevelés kényes tisztére alkalmatlanok s ezért a gyermek, más úton bár, de mégis csak odajut, ahova az előbb vázolt esetben. A házasságot monogám illetőleg ethikai formájában, ebből a szempontból is fenn kell tartanunk.

A családra, különösen a jövő nemzedék érdekében, nagy szükség van. Minden tényező, mely akármily úton-módon a család elzüllésén közreműködne, nemcsak az egyesekre, hanem a közületre nézve is veszedelmes. Ezért nem vagyunk barátjai a *női emancipációnak* sem. Ezúttal nem a nők politikai szereplésére gondolunk, amelyet ez időszerint veszedel-

mesnek, sőt kivihetetlennek tartunk, hanem a nők hivatalviselésére, kenyérkereseti önállóságára célzunk. Tulajdonképpen alternative kell a tételt felállítanunk: vagy férjhez menni, vagy hivatalt viselni. A kettő együtt inkompatibilis, és úgy a család, mint a gazdálkodás szempontjából valóságos képtelenség. Tudjuk, hogy a nő eredeti hivatása az anyaság, amely a leg-tiszteletreméltóbb és legáldásosabb formájában, a monogámia ölén díszlik. Ha a nő jól férjhez mehet, elhagyja apját, anyját, testvéreit, hivatalát és férjéhez ragaszkodik, s lesznek egy test egy lélek. Már azt a körülményt is meg kell fontolnunk, hogy a nők 99%-át gazdasági aggodalmak űzik a különböző kenyérkereseti pályákra. Ma a leány elhelyezése kétes, ezért szorítják a szülők leánygyermeküket a tanulásra. Ha a kérők késnek, jó hasznát veheti a diplomának. Ki látott azonban jómódú hölgyet, aki diploma vagy hivatal után fáradozott volna?¹⁾ Vájjon akadna-e rendezett anyagi viszonyok közt élő nő, aki a jólét öleről prostitúció rabszolgaságába kíváncznék? A női hivatásnak eredeti tisztaságába való visszaállítása szempontjából is kívánatos, hogy a gazdasági viszonyokat rendezzük, különösen a gazdasági végleteket megszüntessük.

A család „in integrum restitúció”-ja nélkül nincs igazi atyaság, nincs anyaság, nincs férj, nincs feleség, nincs teljes reményű generáció. Ahol a családban a béke és a szeretet virágai illatoznak, ott kedves és jó hajlandóságú gyermekek nevelkednek. Ha a szülőket ethikai és vallásos kötelék fűzi össze, ennek a nemes kvalitásnak a bája átömlik a gyermekekre is és észrevétlenül bizonyos finom, gyengéd érzékenység fejlődik ki bennök, amely mindenféle bűnözési áradattal szemben hatalmas ellenállásra képesít. Ha a gyermek fejlődésének legelső pillanatától fogva szerető gondozásban részesül, kis orcájára kiül a boldog megelégedés, örökös mosolyra nyílik ajka, szeretettel közeledik mindenkihez; bizonyos habitusszerű optimizmus érlelődik ki benne, amelyre oly nagy

¹⁾ Férfiaknál ez gyakori dolog. Ismerek ügyvédet, aki irodáját csak a pozíció kedvéért tartja fenn. Nem hiszem azonban, hogy a sok ezer hivatalnoknő közül csak egy is akadna nagy Magyarországon, aki az előbb említett ügyvéd circa fél millió koronát érő magánvagyonával rendelkezve, hivatalát megtartaná. Az anyagi jólét a férfinál kívánatos, a nőnél azonban életkérdés.

szükségünk van az életben, s ha az idők mostohaasága mindent elrabolt tőle, gyermekkorra édes emlékeit el nem veheti, s bús óráiban legalább visszaemlékezéseiben megvigasztalódik. Ezért rosszul teszi a szülő, aki a gyermekét túlságos szigorúságban neveli, úgyhogy a gyermek nem látja egyetlen mosolyát, vagy szeretettől ragyogó tekintetét s ridegségével mintegy előkészíti az élet szigorúságára. Sokszor hallottuk, hogy a gyermeknek nem szabad jó arcot mutatni, mert különben megbukik a szülői tekintély. Szerencsétlen elv, mely később megboszulja magát. Jaj annak a gyermeknek, akinek fáradsággal, hosszas elmélkedésekkel, a túlvilág összes javainak és büntetéseinek felgondolásával kell a szülő iránti köteles szeretetet szívében felélesztenie. A nélkülözött szeretetért kárpótlást keres és még szerencse, ha a házasság kikötőjében találhatja fel azt.

Mit mondjunk a menházakról vagy a dajkaságokról. Szerencsének tartjuk, ha a kidobott gyermekből angyalt csinálnak, legalább egy kétes csillagzat alatt kezdődő pályát zárnak le előtte.

A menházakban tapasztaltuk, hogy a jó testvérek többnyire megveszik a gyermekek szívét, akik még később is szeretettel keresik fel első gondviselőiket. *Intézetekben és árvaházakban ellenben mindent találunk, de szeretetre csak kivételesen akadunk.* Hol az az intézeti elöljáró, akit a hivatás szeretete, a rátermettség érzete készítetett arra, hogy állását keresse, s hol teremnek azok az intéző körök, akik a pályázókban az említett föltételeket keresik? Rendesen kényelmi szempontok, mellékes célok vagy titkos aspirációk vezérlik a pályázókat, s ha a hivatalt elnyerik, olyan formán vannak, mint a kántor, aki felsóhajtott, hogy csak iskola meg templom ne volna... az elöljáró ur is akkor boldog, ha a gyereket (növendékeket) nem lát: a vakációban. Az árvagyerekek tekintélyes percentje elzúllik, egy másik percentje bizalmatlan, zárkózott természetű, s mert magában nőtt fel, rendesen a nőtlen életre hajlik; ha megházasodik, csak kivételesen lesz belőle jó férj és jó családapa. Mindezt annak köszönhetik, hogy a szerető családi körből hamar kiestek. Másképp alakul a helyzet, ha az édes anya közelben van, szóval ha a gyerek az otthonból csak féllábát tette ki, s ha legalább az édes anyai szeretetet

nem kell nélkülöznie. A teljesen árvagyerekek a társadalomban csak mostohát kapnak, mert ebben a protekciós világban ritkán nézik az arravalóságot, s rendesen idegen érdekek érvényesülnek.

Ha a jövő generáció pszichikai fejlődésére tekintettel kívánatos, hogy a családokban a szeretet uralkodjék, fizikai tekintetben talán még nagyobb szükség van arra, mert annak, hogy a szülők a házassági tisztaságot megőrizték, nincs erősebb garanciája, mint a szeretet. A vallásosság, különösen ami a házassági tisztaságot illeti, sokat segíthet, mert úgy a szeretetnek, mint a házassági tisztaság megőrzésének, alig lehet erősebb ösztöne, mint az Úr félelme. A gyermekekre való tekintettel kimondhatjuk, hogy *a gazdasági szélsőségek nem alkalmasak arra, hogy a szülők az ő kötelezettségeiknek megfeleljenek*. A szegényt a kenyérkereset, a gazdagot a szórási vágy szólítja el a családi tűzhelytől. Amit a szegény asszony megtesz szükségből, azt a gazdag pajkosságból üzi, s ha a szegény honorálatja magát, a gazdag akárhányszor ráfizet a tiltott gyönyörűségekre. A szegény ember otthagya családját, mert az éjjelt is nappallá kell tennie, hogy kis családjának a mindennapit megkereshesse. A gazdagot a bőség nem engedi nyugodni, s ugyancsak elhagyja a családi kört, mert megöli az unalom. A családi életnek tehát a szélsőségek nem kedveznek. Az igazán egészséges és fejlődésképes generációt csak a középutról remélhetjük, ahol a pénz sem a házasságkötésnél, sem később, valami nagy szerepet nem játszik, ahol a családi élet bensőségét sem a bővelkedés, sem a szűkölködés túlzásai nem veszélyeztetik, ki nem ölik. Nem ok nélkül dicsóítja a latin koszorús költő az arany közép utat: „auream ... mediocritatem”; nem hiába mondja: „bene est, cui deus obtulit parca, quod satis est mami.” Az asszonynak otthon a helye. Ezt az elvet, amelyet a régi jó öregektől tanultunk, csak az aranyközéputon látjuk megvalósulva, ahonét azt az igazi embertípust is várhatjuk, amely jobb reményeink tárgyát képezik. Ezért méltán aggódunk, ha a szélsőségek területe növekszik. *)

*) E sorok olvasói közül bizonyára sokan emlékeznek Szalayra, a pécsi gymnasium jeles cistercita direktorára. Soha nem feledem el,

Első pillanatra az ember azt gondolná, hogy közönbös dolog, vájjon a *férfi szívesen időzik-e* családjá körében s hogy a nő, különösen az első gyermekség idejében, később pedig az iskola, pótolhatják az apa hiányát. Előljáróban megjegyezzük, hogy a házasság élet nagyon is gyenge lábon áll ott, ahol a férfi soha vagy rendszeren nincs otthon. A nevelés teljessége továbbá megköveteli, hogy a gyermekek édesapjukkal is miről többet érintkezzenek. A nevelésnek az életre kell előkészíteni. Az életnek is megvan a maga szigorú oldala, de nyájásabb, derültebb feléről sem feledkezzünk meg. Az egyikre az édesapa, a másikra az édesanya készít elő. Az édesapa komolyságát, szigorúságát a nevelésben nem nélkülözhetjük, ő képviseli a prózát, amelyet azonban élvezhetővé sőt kedvessé tesz a szeretet. Az apa szeretete megedzi, életrevalóvá neveli a gyermeket. Ha a gyermek kizárólag az anyai befolyás alá kerülne, elpuhulna és a szentimentalizmus rabja lenne. Ha az apa a prózát, az édesanya a költészetet képviseli. Az édes anya maga a szeretet, akinek gyengéd szeretetét bizonyos komolyság mérsékli. Így készül elő a gyermek az életre, s a tudat küszöbe alatti impressziókból így alkotja meg az élet helyes képét, mely nem csupa próza, nem is tiszta költészet, hanem a kettőből összeszövődő egységes valami, s az a boldog, aki mindkettőt észreveszi, felhasználni és élvezni tudja. Egymagában az apa kis öregeket nevelne, s a kizárólagos anyai nevelés nélkülözné azt a bizonyos komolyságot, melyre az élet nehezebb problémáinak megoldásában oly nagy szükségünk van. Az egyoldalú fejlődés néha előre meg nem állapítható káros következményeket vonhat maga után. Az igazán életrevaló egyéneket, a két látszólag ellentétes tényező harmóniás összműködésének köszönhetjük. Az ideális nevelés sem az édesapát, sem az édesanyát nem nélkülözheti. A

amit a mi osztályunkról mondott. „Nem annak örülök — úgymond — hogy hét tiszta eminens van ebben az osztályban, hanem annak, hogy sok a jó középszerű tanuló. E megjegyzés, melyben kiváló életbölcse-ség, kitűnő gyakorlati érzék és mély megfigyelő képesség nyilatkozik meg, a középem kiváló életrevalóságára céloz. Nemcsak a gimnasiun-mokban, hanem az életben, a társadalom nagy iskolájában is kívánatos, hogy a középszerűek, az emberiség derékhatát alkossák és mennél nagyobb számban szerepeljenek.

korcsmák, kávéházak, kaszinók stb. felszaporodása azért is nagy baj, mert a férfit a családi élet köréből kivonják, lekötik.**) Sok körülményt tudunk, mely az apát teljesen kimentí, távollétét érthetővé teszi, de az apa kimaradásának rendszeren a gyermek adja meg az árát. Ha a gyermek szilaj természetű, szilajsága ebben az esetben féktelenséggé nővi ki magát; ha csendes természetű, szelidsége igen könnyen az anyámasszony-ságba, a karakter gyengeségébe csap át. Egyik esetben sem kaptunk teljes valutájú egyéniséget, s ha az élet sokat pótol, de mindent nem pótolhat, s különösen az első benyomásokat végleg ki nem törölheti.***) Viszont *ha az asszonynak kell el-hagyni* a családi tűzhelyet, hogy pénzt keressen, gondos nevelésről, akár higiénikus, akár értelmi vagy kedélyi, illetőleg morális szempontból, többé szó sem lehet. Ahol sem apa, sem anya nincs, ott a családi nevelésnek vége van. Ezért helytelenítjük, ha a nő akkor is keres, ha férje tisztességes existenciát biztosított neki. Nem azt kifogásoljuk, hogy esetleg több évben 6—8 hetet mulaszt, bár a terhesség egész ideje alatt az otthon nyugalma és csendje a magzat érdekében is kívánatos volna, sőt egyéb szempontok is az otthonmaradást sürgetik; hanem az a baj, hogy az anyának távol kell lennie. Mit csinálnak addig otthon a gyerekek? A szegényeknél a veszedelem meghatványozódik. Szegény szülők magára hagyott kis gyermekeivel történhetik meg, hogy kosaras aszszonyok kelepcejébe kerülnek, hogy azután előkelő gazok ártatlanságukat letörhessék. Jules Simon kérdésére: „Mit tesznek a gyermekek a magánosság óráiban”, a kosaras aszszonyok történeténél vérlázítóbb feleletet nem kaphatunk. Segíthet itt a vallás? Legfeljebb intézményeivel, ha menhelyeket állít és a jó nővérek befogadják a magukra hagyott kisdedeket. Az associatiók, sőt maga az Állam is, ha egyébként az asszonyt fel nem szabadítják, szintén csak menhelyek révén segíthetnek. Ebben az értelemben szívesen hallanánk a nő, de különösen *az anya emancipációjáról*.

*) Komoly gondolkodású és igen intelligens apától hallottam, hogy nem ér rá gyermekeivel foglalkozni, s ez igen nagy baj.

**) Valamelyik élcíp azt az épen nem nevetséges helyzetet aknázza ki, midőn a kis gyermek folyton utazó (ügynök stb.) apját nem ismerve így szólítja meg édes anyját: „Mama, ki az a bácsi, aki néha idejön hozzánk, aztán teveled mindig pöröl?”

Valóban bosszantó az a statisztika, amely az angol nők mesterségéről beszámol. Nem vagyunk még ott, ahol Anglia, de mi is követni fogjuk. Lássuk tehát Anglia statisztikájában a mi jövőnk előrevetített képét. Valamelyik lapban olvastuk, hogy „a legutolsó statisztikai adatok szerint Angliában 212 orvos, 140 fogorvos és 3 állatorvos került ki a női nemből. Irodákban működik 387. ¹⁰ és újságíró 1219, festő 3699, tanítónő 17000, kovácsmesternő 316, ércöntő 440, csordás 13, mészáros 3, gyepmester 136, bognár 1317, kardkovács 6, kazánkovács 4 akadt. 55784 elárúsítónő, 660 fuvaros és kocsis, 882 kereskedelmi utazó, 36 kertész, 1 kövező, 265 vasúti pályáőr, 3 házfedélkészítő, 279 sírásó és 54 kéményseprő működik.” Ebben a statisztikában a tragikum és a komikum ölelkezik. Az ember nem tudja nevéssen-e vagy boszankodik, azonban ha az említett hivatások a nőt, az anyát eredeti hivatásának gyakorlásában gátolják, az anyákat is, de főképp a szegény elhagyott gyermekeket sajnáljuk. Más baj is van itt. Az asszonyt szíve haza húzza, a kötelesség a kenyér után szólítja, azért nem csodáljuk, ha boldogtalannak fogja magát érezni; pedig az édesanya állandó szomorúsága, boldogtalansága, nyomot hagy a gyermek kedélyében is, de meg az a benső kapocs se érlelődhetik ki az anya és a gyermek között, amely mindkettőnek boldogulása érdekében oly kívánatos volna. Ha a férfira leverőleg hat, ha valódi hivatási körén kívül kell működnie, mit mondjunk a sokkal gyengébb asszonyról? Mennél élénkebb tudatában van anyai kötelességeinek, mennél erősebb benne az eredeti, az anyai hivatás érzete, annál szerencsétlenebb, annál szánandóbb, ha idegen munkásságot kell kifejtene. A társadalomnak legalább az anyákat fel kellene mentenie a kenyérkeresés gondjaitól, illetőleg ki kellene mondania a két ellentétes hivatás összeférhetetlenségét, vagy a gyermekről kellene gondoskodnia.

A család elzüllesztésének egyéb szomorú következményei is vannak. A civilizáció és az altruizmus szempontjából óriási jelentőségű, hogy milyen a családi médium. Azon körülmény, hogy a hitves és az anya a maga fenséges eszméjét csak a fogaima teljességében pompázó családi médiumban érheti el, másrésről pedig azon tapasztalás, hogy az asszony szende, tiszta lényiségében, gyengédségében letett hatalmas erőket

csak az ideális család ölen értékesítheti, egyaránt sürgetik, hogy a családi médiumot védelmezzük, oltalmazzuk és oda törekedjünk, hogy a család in integrum restitutio-ját, a mai társadalmi gazdasági stb. viszonyok megreformálásával biztosítsuk. Ép ezért a család elleni áskálódást egyúttal a valódi civilizáció elleni merényletnek is minősíthetjük. Igaz ugyan, hogy a család bizonyos értelemben rabságot jelent, de a házasság — kétségtelenül terhes — igáját megszenteli, édessé és könnyűvé teszi a szeretet. Amit Sienkiewicz a szerelmes Eunice szájába adott, midőn Petroniushoz szólva ezeket mondja: „Boldogabb vagyok mint rabszolgád, mint ha a császár felesége volnék”, kétségtelenül az igazi szeretet szava volt. Arra a szabadságra, mely a házasfeleknek módot nyújt arra, hogy a családi tűzhelyt szétrugdalthassák, gyermekeik jövőjét szabadon feláldozhassák, az igazi szeretetnek semmi szüksége nincsen. A szeretet korlátot szab a szenvedélyeknek. A szenvedélyek féktelensége sem a szeretet elvével, sem a valódi civilizációval meg nem fér.

A nőnek mint hitvesnek legkitünőbb hivatása abban áll, hogy a férfit a maga egoizmusából, természetes vadságából kivetkőzteti, tehát civilizálja. Ennek a magas hivatásnak azonban a nő csak akkor felelhet meg, ha a családban az őt megillető helyet számára biztosítjuk. A családi élet csak akkor lesz ideális, ha uralkodó elve a szeretet meg nem fogyatkozik benne. Nem a család, hanem a családi tűzhelyen örökké égő szent szeretet az a hatalmas tényező, mely a nőt, a hitvest és az anyát fölemeli, az élet ezerféle csábításai közt a kötelességtudás magaslatain megőrzi s őt arra képesíti, hogy férjét és gyermekeit szerelme mindenhatóságával altruisztikus irányban befolyásolja. Ezért mondogották a régiek, hogy a férfi az igazi kedélyműveltséget (finomságot, csiszoltságot) csak előkelően művelt hölgyek társaságában szerezheti meg. Egyébiránt a nőkel való érintkezés szelídítő befolyásáról a mindennapi tapasztalás tanúskodik. Így látjuk, hogy azok az „anyás” gyermekek rendesen szelíd természetűek, s már a gyermekén meglátszik, hogy a családi életből kikapcsolva, avagy az édes anya, illetőleg jó nőtestvérek befolyása alatt nevedett-e vagy sem. Ebben az irányban alig van férfi, aki a női társaságot nélkülözhetné. Annak a mottónak: „non erigi-

tur nisi per feminam”, nemcsak a vallás, hanem a pusztá civilizáció szempontjából is általános érvényességet kell tulajdonítanunk.

A család szeretet nélkül olyan, mint a gyöngykagyló, mely drága gyöngyét elhullatta s így minden értékességét elvesztette. Azonban ha a szeretet regeneráló, fölemelő és civilizáló hatalmát elismerjük, egyúttal azt is kimondottuk, hogy a családi élet, ha a szeretetnek híjjával van, degenerál és az elzülles lejtőjére visz. Ámde ha a nőt hitvesi méltóságában meggyalázzuk, ha az anya tiszteletre-szeretreméltóságán csorbát ejtünk, attól a varázshatalomtól is megfosztottuk, amelyre apostoli hivatásában feltétlenül szüksége van. Ezért a nászagy minden sérelmét, a prostitúció és a szabad szerelem bármely formáját, mint amelyek a nő tiszteletreméltóságát — ázsióját — devalválják, főképp a jövő nemzedékre való tekintettel: nemzetellenes bűnnek tartjuk, s a degeneráció leghatalmasabb tényezőjének ismerjük. A mai gazdasági rendszer, illetőleg a pénz után való rendetlen vágyakozás — amelyek az u. n. érdekházasságokat köszönhetjük, amelyekben pénz bőven van, de szeretetet hiába keresünk — degeneráló hatalmát a családi médiumban is érvényesíti. Ennyiben is igazat kell adnunk azoknak, akik a gazdasági reformot sürgetik. Megengedjük, hogy ott, ahol a szabadság a féktelenségbe csap át, a házasság csak nyűg, s a züllött embernek szüksége van a divorciumra, de ez maga is abnormális jelenség, a degenerációnak legbiztosabb szimptomája. Az éremnek másik nem kevésbé rossz oldaláról is meg kell emlékeznünk. Ha az egyén a degeneráció útjára lépett, a magaszörűek társasága csak siettetni romlását, ezért az elzüllött férfi és nő szövetsége csak arra alkalmas, hogy a megkezdett degenerációt végkép betetőzze, megpecsételje. A bűnözés szempontjából kívánatosnak tartjuk, hogy a házasság azokat a negatív erőket üdvösen fékezze, amelyek ha felszabadulnak, nemcsak a valódi civilizáció, hanem a szociális rend rovására érvényesülnek. Az eszményi házasságok a bűn és bűnözés leghatalmasabb ellenségei és remediumai egyúttal. Ebben az értelemben sürgetjük a nők, illetőleg a hitvesek és anyák emancipációját.

Ha a nagyobb (állami és társadalmi) médiumokra vonatkozólag azt kell mondanunk, hogy azoknak megszerkesztésé-

ben az egyénnek nagyon is csekély szerepe van, a kisebb médiumokról ép az ellenkezőt állíthatjuk. Így az előbb vázolt családi médium már annyira az egyesektől függ, hogy kvalifikációját alig egy-két egyéntől nyeri. Igaz ugyan, hogy a gazdasági és egyéb érdekek által szorongatott egyén a családi médium fölépítésében is sokféle korlátozást kénytelen túrni, mégis általában azt kell mondanunk, hogy itt már az egyéni determináció határozottan előtérbe lép. Ugyanez áll azokról a kisebb körökről, amelyeket az egyén pl. szórakozás céljából keres fel. Mennél kisebb a médium, annál tágabb tere nyílik az egyéniségnek. A médium megjavításának nagy munkájában ép ezért nem szabad mindent a közülettől várnunk, mert ha valahol, hát a kisebb közületekről elmondhatjuk, hogy amilyen az egyén, olyan a médiuma.

Midőn a médiumokat kvalifikáljuk nagyon is sokféle exigenciával kell számolnunk, egyben azonban mégis meg-egyeznek. Minden médium jó, amelyben a valódi szeretet elve uralkodik és minden médium rossz, amelyben a szeretet helyét az önzés foglalja el. A szeretet, illetőleg a szeretetlenség nemcsak a médiumokat, hanem a cselekményeket is kvalifikálja. *A szeretetlenség, az önzés minden bűncselekménynek lényeges jegye.* Ha a bűncselekmény forrását a tudatlanságban vagy a fizikai degenerációban kell keresnünk, maga a cselekmény távolról sem oly veszedelmes, mintha az egyén egoizmusából, szeretetlenségéből fakad. Említettük, hogy az egyénnek szüksége van az egoizmusra, ámde a közületekbe sorakozó egyén az altruizmus elvét sem nélkülözheti, mert közületet altruizmus nélkül nem is képzelhetünk. A közület szempontjából joggal mondhatjuk, hogy az egyén ha az altruizmus törvénye ellen vét: bünt követ el. Az ember egoistának születik, azonban egoizmusát a közület elvével (az altruizmussal) összhangba kell hoznia, vagyis egoizmusából ki kell bontakoznia és pedig abban a mértékben, amelyben ezt a közület természete megköveteli. Az értelmi érettség bizonyos fokán elvárhatjuk, hogy az egyén a maga érdekeit a közület exigenciáival harmóniába hozza. Aki erre nem képes, vagy ezt tenni elmulasztja és antiszociális magatartást tanúsít, az a közület elve ellen vét s amennyiben fontosabb érdekeket sért, felmerül az állami reakció szükségessége. A kriminalitás

elleni reakció tehát nem egyéb, mint az Államnak az egyéni egoizmus ellen kifejtett küzdelme. Az Államnak érdekében van, hogy *polgárait az altruizmusra nevelje*. Ha a polgárok az altruizmus törvényét kellő figyelemre méltatnák, alig volna szükség állami reakcióra, ezért azok a tényezők, amelyek az altruizmus uralmáért küzdenek, az Államoknak is jó szolgálatot tesznek és a kriminalitás elleni küzdelemben az Államoknak leghívebb munkatársai. A kereszténység minden időben az altruizmus nagymesterének bizonyult. Ma már a legvadabb materialisták is az altruizmust hangoztatják. Kérdés azonban, hogy a materializmus meg fogja-e tanítani az embereket az altruizmus gyakorlására, az ellenség szeretetére, röviden szólva, kérdés, hogy az Államok a keresztény vallást a kriminalitás elleni küzdelemben nélkülözhetik-e? Részünkről azt hangoztatjuk, hogy a szeretetről szóló tanítás csak vallásos lélekben hozza meg s maga gyümölcseit. S csakugyan láttuk, hogy a vallásosság hanyatlásával és a materializmus terjedésével napról-napra jobban elhatalmasodott az önzés. A materializmus az altruizmusnak nem valódi, hanem csak afféle álapostola.

* * *

Az emberi természet, a jó és a rossz csiráját magában rejtegeti, mindkettő csak kedvező körülményekre vár, hogy kifejlődhessék és a maga specifikus gyümölcseit megtermesse. Elismerjük, hogy az egyén bizonyos relatív szabadsággal rendelkezik, tehát kisebb-nagyobb felelősség terheli, de azt sem tagadhatjuk, hogy a szervezeti dispoziciónak, az öröklött hajlamosságnak és a „médiüm”-nak, amelyben az egyén életét lefolytatja, óriási szerep jut úgy az erény mint a bűn világában. Ha a cselekményt az egyénnek rójuk fel s az egyén és a cselekmény között causalis kapcsolatot állapítunk meg, ne feledjük, hogy valamely cselekmény kitermelésénél a feltételek egész raja közreműködik, amelyek nélkül a cselekményt sem jó, sem rossz irányban ki nem válhattuk volna. Mennél kedvezőbbek a feltételek, annál hatalmasabb a cselekvésre hívó inger. A könnyű alkalom még az erősen fegyelmezett akaratot is kemény próbára teszi. Azért a helyes bűnügyi politika nem elégedhetik meg az egyének elleni küzdelemmel,

mely a büntetésben nyer kellő kifejezést, hanem a bűnözés feltételeivel szemben is síkra száll, és a járulékos causalitásokra is kiterjeszti figyelmét, amire eddig semmi súlyt nem fektettek.

Ha az Állam minden területen beéri azzal, hogy jogot és nem igazságot szolgáltat, *fikciókkal dolgozik* és első sorban a saját érdekeit tartja szem előtt, a büntetőjogi eljárás keretében arra kell törekednie, hogy igazságot szolgáltatson. Fikció az, hogy az Állam minden polgára ismeri vagy ismerheti a törvényeket. Hogy is jutna eszébe egy 13 éves gyermeknek, hogy a BTK. paragrafusaival meg kell ismerkednie? A 16, illetőleg 18 évet betöltött serdülő ifjút a szemérem elleni bűntettekről rendelkező §-ok fenyegetik. Ki mondja meg ezt neki? Az Állam felteszi, hogy a bűnöző mint gyermek a szükséges nevelésben részesült, hogy iskolába járt! S ha mindkét feltevés hamis?*) Fikciókkal jogrendet teremteni talán lehet, de igazsá-

*) A p . . . i törvényszéknek mint büntető bíróságnak D adja a legtöbb dolgot. A mai büntető igazságszolgáltatás megelégszik azzal, hogy az egyén és a cselekmény között a causalitási nexust megállapítja, azt pedig legfeljebb enyhítő körülményül tudja be, hogy az említett községben minden oktatási lustrumban körülbelül 160 gyermek nő fel a nélkül, hogy tanítóval vagy pappal érintkezett volna, s hogy a delinquens is azok közül való. Ami pedig a házi nevelést illeti, az még kőkorszakinál is alacsonyabb színvonalon áll, mert a szülőket a kenyérkeresés gondjai teljesen lekötik. Ezek — úgy mondják — mind csak feltételek, amelyek közül kimagaslik a fő-feltétel, a prima causa: az egyén, a szabadsággal felruházott ember, akit azonban önmagával küzdeni és szabadságával helyesen élni senki sem tanított. Ezek a figyelemre nem méltatott másodrendű causa-k — úgy látom a gyakorlatban — csakúgy felemésztik a szabadságtól duzzadó elsőrangú causa-kat, mint Fáraó sóvány tehenei a kövéreket: szinte semmi se marad belőlük. Azt mondják az Állam megteszi a magát. A szülő, a tanító, a pap hasonlóképen. S ha senki sem tett semmit, pótolja az egyén a mulasztást. A cigányok közt dívik az incestus. A cigánygyereket néha az anya tanítja erre, ám midőn boros fővel 18 éven túl ugyanezt öregebb felmenőjével megismételte és kiderült, fegyházba került. (Factum.) Úgy kell neki, miért nem született filozófusnak, miért nem pótolta a rossz házi nevelést helyesebb öneveléssel. Tudhatta volna, hogy 18 éven túl megszűnik a privilégium. Elenyésző csekély számmal vannak azok, akik a megismert jót mostoha körülmények közt is győzelemre vezérlik, de hát a meg nem ismert jó hogyan diadalmaskodjék? Sok esetet tudok, amikor minden másodrendű causa-t elítéltem volna, csak a prima causa-t nem.

got szolgáltatni nem, pedig erre vállalkozik az Állam, amikor büntető hatalmát gyakorolja.

Gondoskodják az Állam, hogy polgárai kellő oktatásban és jó nevelésben részesüljenek, akik a törvényeket nemcsak ismerik, hanem azokhoz alkalmazkodni is tudnak. Ha az Állam csakugyan „erkölcsi tény”, akkor az erkölcs szabályait tartsa szem előtt s a „moderamen inculpaetae tutelae” elvéről meg ne feledkezzék. Az erkölcsös ember szabálya: tégy jót mindenkivel. Az Állam saját méltóságának tartozik azzal, hogy még akkor is jót tegyen, mikor büntet. Heroizmust senkitől sem követelhetünk. Gondoskodják tehát az Állam arról, hogy polgára ne legyen földönfutó, nyomorult, akit a szegénység a bűn karjaiba kényszerít: rendezze a mostoha gazdasági viszonyokat. Magasabb típusú emberiség, kedvező gazdasági helyzet és a *szerepet elvei szerint berendezett társadalom*, ezek az igazi civilizáció feltételei, amelyekből a bűnözések apadását, az igazság és az erény megszilárdulását, általános uralmát várhatjuk. Civilisatio vera! Adveniat regnum tuum!

A magyar Btk. 1. §. nagyon könnyen végez a *bűncselekmény* meghatározásával, midőn kimondja: „Büntettet vagy vétséget azon cselekmény képez, melyet a törvény annak nyilvánít.” Az emberiség midőn a jogrendet megszerkesztette, a javak védelmét akarta biztosítani. A magánjogok is a javak védelmére hivatvák, épúgy mint az államjog, vagy a közigazgatási és a büntetőjogok. Amit a többi jogok eléggé meg nem védenek (élet, testiépség, becsület stb.), azt kellene a büntetőjognak hatályosabban megvédenie. Sajátságos, hogy a büntetőjogok az életet, testi épséget, becsületet gyengébben védik, mint pl. a vagyont. Az állami rend védelmében pedig a szükségig viszik. Ennek a körülménynek a magyarázatát abban találjuk, hogy „minden szentnek maga felé hajlik a keze”; másrésztől abban az ósdi felfogásban, mely az osztrák generális felfogásában tükröződik vissza: „Csak a lóanyagot tessék kimélni,” „Meine Herren! nur das Pferdmaterial schonen”, értsd hozzá: mert az ember olcsó, a ló drága.

A büntetőjog eszerint vitális érdekeket védelmez. Büntetendő cselekménynek kell tehát minősítenünk minden cselekményt, amely az ember létérdekeire nézve sérelmes. Itt a bökkenő. Ha a történelmet lapozzuk, meg kell győződnünk,

hogy a különböző korszakok a létérdekek meghatározásában nagyon is eltérnek egymástól. Azok, akik a többség morális meggyőződésével ellenkező cselekményeket akarják megbélyegezni, ugyancsak kénytelenek bevallani, hogy a többség meggyőződése gyakran immorális volt. Ebben az esetben Krauss A. meghatározása helyes: „a bűnözés a maga valóságában nem egyéb mint törvénysértés.” A bűnténynek azt a meghatározását tehát, amely szerint: a bűntény immorális cselekmény, mely a jogrendet sérti, szintén nem fogadhatjuk el. Ehhez járul az is, hogy a jogrend érdekében a morálra nézve közönbös cselekményeket is büntetnünk kell, ami pedig immorális, az legalább közvetlenül nem mindig sérti a jogrendet. Ami a bünt illeti, sokkal könnyebb a helyzetünk. Ha azt mondjuk, hogy a szeretet minden sérelme bűn, közel járunk az igazsághoz. Büntetőjogi sérelemnek azonban csak azon szeretetellenes cselekményeket minősíthetjük, amelyekből az egyesekre vagy összeségre nézve valamely (számottevő) kár háramolhat. Mivel pedig az emberiség meggyőződése úgy a kárra, mint a szeretetellenes cselekményekre vonatkozólag változik, nincs más hátra, minthogy a törvényhozó az uralkodó elemek lelkiismeretéhez alkalmazkodjék s kodifikálja mindazt, amit csak szeretetlennek és károsnak minősítenek. Corre szerint a bűnözés: „támadás mások jogai ellen.” Valamely cselekményt bűnösnek tarthatunk, ha adott pillanatban a társadalmi kötelességeknek meg nem felel. Azt mondjuk: adott pillanatban, mert a társadalmi állapotok változnak, ehhez képest az egyén magatartásának is változnia kell.

Ha bűnösöknek tekintjük azon cselekményeket, amelyek az egyéni létérdekekre nézve sérelmesek, azt kell mondanunk, hogy a nagy természetben a bűnözéssel analóg jelenségekre bukkanunk. Így a vadállatok és más állatok érdekei ellenkezőnek; az élősdiek, a fagociták, leukocyták, a természet legveszedelmesebb bűnözői stb. Az ember maga is élősdinek születik, anyja rovására táplálkozik. Az idők folyamán azonban az önzésből és az élősdiségből ki kell bontakoznia, meg kell keresnie a maga kenyerét, sőt ha családot alapít, másokról is kell gondoskodnia. Közönségesen itt kezdődik az altruizmus világa. Az emberek azonban ritkán vetkőzik le teljesen önző és élősdie természetüket. Leggyakoribb eset az, hogy

létérdekeiket idegen érdekek terhére iparkodnak megvalósítani. Ezek a társadalom parazitái, legveszedelmesebb bűnözői. Ezért mondják, hogy a *bűnözés végelemzésben nem más mint önzés*. A gyermek önző és élőski, mert tehetetlen. A koldus is tehetetlen, tehát mások munkája gyümölcse, vagyis élőskiségre van utalva. A szegények a létért folytatott küzdelem erőtlenei, nagyon is közel vannak ahhoz, hogy beálljanak parazitáknak s az erősebbek után éljenek. Nem kell tehát minden esetben a degenerációhoz fordulnunk, hogy a bűnözésnek magyarázatát adjuk; a tehetetlenség eléggé megmagyarázza, miért kell önzőnek lennie a gyengének, a szegénynek. Az már aztán a körülményektől függ, hogy az önzés mikor csap át bűnözésbe. A kriminológusok nem is fogadják el Lombroso tételét, amely szerint „a büntettes az emberi degeneráció szüleménye.” A specifikus bűnözőkre nézve azonban a degeneráció fennforgását vitatják. Sőt Reich azt állítja, hogy már a lelkiismeretlenség is föltételezi a degenerációt. Bármint legyen is a dolog, bizonyos az, hogy a lelki tehetőségek egyensúlyának minden megzavarása közel juttat a bűnözés területéhez. Mindazon körülmények tehát, amelyek a pszichikus erők normális egyensúlyát veszélyeztetik, az alsóbb rangú szenvedélyeket élesztik, a bűnözés ügyét szolgálják. Egyébiránt minden belső (degeneráció) változás (új elvek, új világnézet stb. még akkor is, ha csak átmenőlegesen kerekednek felül) zavart okoz, mely megfelelő külső, rendesen abnormális cselekményekben tükröződik vissza. Ilyenkor a lelkiismeret mintegy megbénul, elhallgat, hogy azután annál hatalmasabban emelje föl tiltakozó szavát. Ám ha a kivételek gyakran ismétlődnek, végre szabályt alkotnak, amely esetben beáll az egyén metamorfózisa, amit különben azért is hangoztatunk, mert megmagyarázza azt a gyakran ismétlődő és sajátzerű jelenséget, hogy ugyanazon szülőktől, ellentétesen hajlamosított gyermekek származnak.

Terheltség szempontjából a bűnözőknek két osztályát ismerjük, aszerint amint örökléses, vagy szerzett terheltség esete forog fenn. Az átöröklés egyelőre csak disponál, vagy mint mondani szokták hajlamosít s ha a hajlamok kedvező „médiüm”-ra találhatnak, kifejlődnek s megtermik a maguk gyümölcseit. Ha pedig a médiüm fölötté kedvező, a körül-

menyek akkor is bűnözésre hajlamosítják az egyént, ha különben születésénél fogva specifikusan nem volt disponálva. Ha a körülmények huzamosabb időn keresztül befolyásolják az egyént, lassan-lassan kiérlelik benne a megfelelő hajlamot, ez esetben szerzett hajlamosságról szólunk.*) Az öröklésesen hajlamosított bűnözők szülei alkoholizmusban, elmebetegségben vagy más, különösen a kicsapongással kapcsolatos (nemi stb.) betegségekben szenvedtek, esetleg a morphin, ópium, haschis, higany rendetlen használatának áldozatai. Egyébiránt a nemzők és az utódok néha olyképp viszonylanak, hogy a nemzők betegsége (syphilis stb.) az utódokban mint bűnözés, a szülők bűnözése pedig az utódokban esetleg mint betegség (elmebetegség, excessus in Venere et Bacho etc.) jelentkezik. Az öröklött hajlamok kedvezőtlen körülmények között lap-pangó stádiumban maradnak, jó nevelés, rendes életmód, tisztességes társaság, az öröklött bűnözési hajlamokkal ellenkező irányba terelik az egyént: ez a jó társadalmi médium áldásos hatása.

Azt mondják, hogy a specifikus bűnözőt, különösen akkor, ha az illető alacsonyabb rangú szenvedélyek rabja, könnyű felismerni. A kriminális típus kialakulását nem nehéz megértenünk, ha felgondoljuk, hogy az egyszerűbb ember fiziognomiája belső, lelki állapotát mindenkor híven visszautikrozi. Ugyanazon indulatoknak és lelki állapotoknak gyakori ismétlődése folytán, az arcon határozott vonások képződnek, amelyekről mindenki tud, aki az emberi arcot — ha csak felületesen is — tanulmányozta. A bűnözés világára vonatkozólag kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy a szülők fizikai vagy pszichikai nyomorúsága, a mostoha viszonyok, a rossz példa és a romlott társaság a bűnöző speciesteket rendszerint kiérlelik. Maga a szegénység ritkán visz bűnözésre, de ha a szegény rossz társakkal érintkezik, alkoholizmusra adja magát, korábbi jó nevelés folytán nyert helyes világnézetét felcseréli, beérik a bűnözésre. A szegény, akit kiszipolyoznak, elgázolnak, akivel gyakran oly igaztalanul, lelketlenül bánnak, hova

*) A dispozió és a hajlam közt különbség van. A dispozió fizikai, a hajlam pszichikai kvalitás. Később erről bővebben szólunk; egyelőre azonban inkább csak a „hajlam” szót fogjuk használni.

menjen panaszra? A keseredett ember panaszát ki érti meg? ki hallgatja szívesen? Csak azok, akik maguk is átszenvedték az ő bajait. Ezek aztán megismertetik vele az elzúllott existenciák világnézetét, erkölcsanát, s mert örökké igaz marad, hogy „cum perverso perverteris”, az áthasonítási folyamat megindul, s a kriminalitásra való hajlandóság kifejlődik.

Nagyon csalódnak azok, akik azt gondolják, hogy a bűnözési százalékot bármi szigorral csökkenteni lehet. Biztos anyagi lét, vallásos és erkölcsös nevelés, kedvező higiénikus viszonyok a bűnözés elhatalmasodását leghathatósabban megakadályozják; főképp arra kell törekednünk, hogy a szegénység végleteit megszüntessük. Különösen a gazdasági függés az, amely szolgátságot teremt; a szolgátság pedig degenerál. Nem állítjuk, azonban hogy a materiális szükségletek fedezésével a bűnözést kiirtottuk.

Az embert életfolyamán három önző törekvés jellemzi: élni, nemzeni, uralkodni akar. E hármastörvény alól senki sem szabadulhat, s az ösztönök hatalmával iparkodnak érvényesülni. Az első és főtörvény: élni. *Élni mindenki akar.* A csecsemőt nem bántja sem a nagyravágyás sem más egyéb, elég dolgot ad neki az egyetlen feladat, hogy élni akar és pedig lehetőleg kényelmesen. Ha az élet materiális feltételeit a kényelmet nélkülöznie kell, sír és addig nem nyugszik, míg bajait nem orvosolják. Az egyént az ész vezérli, a tömeg fölött ösztönök uralkodnak. A csoport-ember a csecsemőtől nem sokban különbözik. Ha a tömeg panaszkodik, elégedetlenkedik, nincs más hátra mint ki kell elégíteni. Azt mondják a pólyás babára, hogy rossz, pedig élni akar. Ha a szülő ép testtel ajándékozta meg és az élet materiális feltételeit számára biztosítja, nem sír, nem rossz. Ha a gyermek sír, szülőit vádolja. A tömeg ha panaszkodik, ösztönszerűleg az urakra agyarkodik. Nem tudja miért és mi módon, de ösztöne megsúgja, hogy sorsa rossz kezekben van letéve és nyomorúságának az urak az okozói. Nem ok nélkül óhajtotta a francia királyok egyik legnemesebbike, hogy még legszegényebb alattvalójának is — legalább vasárnap — tyúk jusson a fazekába. Ha a Lajosok is ezt a politikát követik, egy véres tragédiával kevesebb volna a történelemben.

Ha van kenyér, bármily szegényes és bizonytalan — az idő mindig meghozza a magát — *felülkerekedik a nemzés*

ösztöne és új irányban tereli a tevékenységet. Ha az emberi életet folyóhoz hasonlítjuk, melyben az ösztönök vizei hőmpolyognak, a nemzési ösztönöket bizonyára a „májusi áradások” jelképezik. Nem oly veszélyesek, mint a tavaszi áradások, de még mindig sok kárt tehetnek. Az emberek a nemi ösztönök kielégítésére már nem verődnek csoportokba, tömegekbe, de a féltékenység hatalmát és veszélyes voltát mindenki ismeri. A „cherchez la femme” közmondása nemcsak azt jelenti, hogy a gyengéd nem jóban-rosszban hűséges társa a férfinak, hanem azt is, hogy a bűnözések világában sok minden történik az asszonyért, az asszony bírásáért. A büntetőtörvénykönyv §-ainak nagy része a vagyon elleni büntetésekről intézkedik, de ha a vagyoni érdekek biztosítására egyetlen §-t sem kellene konstruálni s a mesék bőséges országában élnénk, a nemi vonatkozások elég okot adnának arra, hogy büntető codexet készítsenek; hisz tudjuk, hogy van idő, mikor az emberek abban a meggyőződésben élnek: „Si deridit homo omnem substantiam domus suae pro *dilectione*, quasi nihil despiciet eam.” S ha ezt a szerétről elmondhatjuk, mennyivel jogosabban állíthatjuk a szerelemről, amely már az érzéki ösztönök elemi erejével fegyverkezik s a leg-hatalmasabb indulatok zónájában virágzik. Ezért igaza van a bölcsnek: „fortis est ut mors dilectio, dura sicut infernus aemulatio.”

A biztos lét ölen, többnyire akkor, mikor már az alacsonyabb szenvedélyek lelohadtak, a szerelem — ha volt — barátsággá változott vagy kialudt, új szenvedély kísért: *a nagyravágyás*, a hír, a dicsőség, az uralom és a hatalom utáni vágyakozás. A nagyravágyás az erők bűne. Az ember élete kezdetén a puszta létért, később a családi és még később a közületi létért küzd, de nem a közönséges értelemben vett közületi létért, amelyért fáradoznia nem kell, hanem a közületi érvényesülésért. Itt veszi mértékét az erkölcsi erő, a tudás, a szellemi nagyság és ügyesség, melyek a magasabb rangú erőnek különböző megnyilatkozásai. Nagyok, hatalmasok, óriások küzdenek itt s ki tagadná, van abban a tudatban valami leírhatatlan varázs, gyönyörűség, hogy egy megye, egy ország, vagy világ ismeri nevünket, figyelemmel kíséri munkásságunkat, küzdelmünket, hogy a földi halhatat-

lanság babérkoszorúját elnyerhetjük, ha nevünket a történelem lapjain megörökíthetjük. Mennyi bűn, mennyi erőszak, mennyi vér tapad a nagyravágyó, a hírt, dicsőséget szomjúhozó emberiséghez, arról a történelem számol be. Itt már ismét csoportokba sorakozik az ember, tömegeket gyűjt a háta mögé, amely hogy mily veszedelmes, a forradalmak, államcsínyek, a trónokért folytatott véres háborúk bizonyítják. Ha az emberiségnek csak ezzel az egyetlen szenvedélyvel volna dolga, akkor is szükség volna a büntető kódexre.*) Azt mondtuk, hogy a nagyravágyás az erők bűne. Igaz ugyan, hogy a köznép állandóan csak a hétköznapiakkal törődik: „panem et circenses,” s ha ebbeli igényeit kielégítik, többre nem vágyakozik. De néha a közönséget is megérinti a nagyravágyás szele s az a tömeg, amely sorsának intézését a nagyokra bízta, egyszer-egyszer megmozdul, mint a tenger, hogy ő is beleszóljon a nagyok dolgába, s miután szörnyű háborgásában kidühöngte magát és a maga áldozatait bekebelezte, bizonytalan időigig csendesesen elpihen, hogy az ügyes vállalkozók újra békésen szánthassanak a hátán.

Egyik egyházatyja azt mondja: „Nostis fratres . . . quoniam infinita propter pecuniam bella”, mondhatta volna: propter mulierem, de a legtöbb vért az ember mégis azért ontotta, hogy nagyravágyását kielégíthesse. S ha az embereket sem a pénz, sem a sexualis vonzalmak, sem a nagyravágyás nem bántanák, *a harag és a bosszúvágy* még megkövetelnék a maguk áldozatait. Bármilyenek volnának is a gazdasági viszonyok, akkor is szükség volna a vallásos és higiénikus nevelésre, az értelem és kedély kiművelésére, amelyekben az emberiség a szenvedélyek legerősebb fékét ismerte fel. Az is bizonyos, hogy még a legmagasabb civilizáció világában is akadna dolga a büntető bíróságnak, de valószínű, hogy a specifikus 'bűnözőkkel, akik hivatásszerűleg űzik a bűnözés mesterségét, az emberiségnek nem kellene többé vesződnie. Havelock Ellis tanúskodik, hogy az írek nagyobb percentben

*) Ezért nagyon csalódnak azok, akik mindent a gazdasági viszonyok rendezésétől várnak. A gazdasági viszonyok rendezésétől csak a szegénységgel kapcsolatos bűnök apadását várhatjuk, ez azonban tekintélyes percentet tenne ki.

bűnözők Angliában, mint otthon. Az is ismeretes, hogy az amerikaiak több dolgot adnak a büntetőbíróknak, mint az angolok, mégis a kivándorolt angolok kétszerannyiánál is több bűntényt követnek el az északamerikai Egyesült-Államok területén, mint a benszülött fehérek. Ennek okát nemcsak abban kell keresnünk, hogy az embereket otthon ezerféle erkölcsi kötelék tartja vissza a bűnözéstől, hanem főképen abban, hogy az otthonától elszakadt ember sokkal inkább ki van szolgáltatva a létért való küzdelem kedvezőtlen esélyeinek, mint a benszülöttek. A mostoha viszonyok, a nyomorúság által szorongatott ember sok mindenre képes, amit különben soha meg nem tett volna. Addig azonban, míg a bűnözés csak kivételes jelenség, melyet a bűnöző egyén maga is kárhoztat, különös aggodalomra semmi okunk nincs. Ha azonban a lelkiismeret egyensúlya végkép megbomlott, s a bűnözés rossz meggyőződés eredménye, amelyet a hibásan alakult lelkiismeret nem kárhoztat, akkor szólhatunk a tulajdonképeni értelemben vett bűnözés veszélyeiről. A szegénység végletei, a gazdasági élet bizonytalansága, mint azt Havelock Ellis adatai is bizonyítják, nagyon is alkalmasak arra, hogy az ember fejét megzavarják, eszét vegyék, józan gondolkodását és lelkiismeretét meghamisítsák. Ha a tömegek baját akarjuk orvosolni, adjunk a szegénynek biztos kenyeret, teremtsünk olyan gazdasági „médiüm”-ot, amelyben a legutolsó egyén existenciája is biztosítva van.

A büntetőjogászok a legújabb időkig nem akarták figyelembe venni, hogy a bűnözés, mint univerzális jelenség, a társadalom beteges állapotának oly tünete, amely a betegség diagnózisának megszerkesztését megkönnyíti. Ha pedig a bűnözést a maga egyediségében vizsgáljuk, abból többnyire a lélek beteges állapotára következtethetünk. A büntetőjogász a bűnözésben csak a jogrend, illetőleg a jogérzet sérelmét tekinti, csak az előidézett kárt mérlegeli, a bíró pedig miután a causalitási összeköttetést megállapította, keresi a megfelelő §-t, mely az esetet többé-kevésbé fedi, a bűnözés „miért”-jével pedig senki sem törődik. Pedig a *bűnözésnek is meg van a maga társadalmi és egyéni „miért”-je*, megvan a maga természetes magyarázata. Ha figyelembe vesszük, hogy a helyes bűnügyi politika irányát kijelölni a büntető

jogászok hivatása, azt kell mondanunk, hogy igen sokan nagyon is rossz szolgálatot tettek az emberiségnek, amidőn csak a büntetőjogi dogmatikával vesződtek, s a társadalom, illetőleg az egyén és a bűnözés közti titkos összefüggést nem keresték. Ha a bűncselekményekről tisztább képet akarunk alkotni, jóval mélyebbre kell szántanunk, meg kell ismernünk a bűncselekmény praemissáit, s ha csakugyan csökkenteni akarjuk a bűnözések számát, a praemissákat kell megtámadnunk és megváltoztatnunk, különben az eredményen nem sokat változtathatunk.

Miért követi el az egyén a bűncselekményt? Mert gonosz, mert rossz ember. De hát miért rossz? S az egyén gonoszsága miért ebben és nem más irányban jelentkezik. Hátha azt a megátalkodott gonosz tolvajt az én gazdaságomba ültetik, lopott volna-e? S ha én az ő helyzetében vagyok, loptam volna-e? Néha úgy látszik, mintha a bűnözési hajlam alapján véve nem volna egyéb, mint a lét fenntartására irányuló ösztön társadalom ellenes megnyilatkozása. Kérdés továbbá: Vájjon ha cigánysátorban születtem volna, s az incestusra megtanítanak (akárhány példa van rá), vájjon elkövetem-e én is? Ám az emberek legnagyobb része csak a maga igaza iránt tanúsítja azt az érzékenységet, melyet az igaz felebaráti szeretet értelmében mások részére is meg kellene őriznie. Mindenki szeretné a más bűneit kodifikálni, a magáét pedig törölni, mert a magáéra ezer mentséget tud, a máséra egyet sem. Utálja a bűnt, amelyre hajlama nincs, a maga bűneivel pedig megalkuszik, s ha kissé józanul gondolkodik, ha nem farizeus, másban is elnézi azt, amit magában kimentett. Ez is ritka dolog, pedig még ez is nagyon tökéletlen észjárásra vall. Az apostol a szeretet igazi törvényét tanítja, midőn azt mondja: „Egymás terhét viseljétek”, vagyis egymás gyarlóságait túrjétek el, „így töltitek be Krisztus törvényét”. „Sokban vétünk mindnyájan”, és senki sincs köztünk, aki mások elnézésére ne szorulna. „Dimittite et dimittetur vobis”. Sajátságos, hogy az ember még a legundorítóbb betegségben sem utálja önmagát, ellenben embertársának csekélyebb betegségeit is undorítónak találja. Ugyanez ismétlődik az erkölcs világban is. Ha magunkat hibáink sőt bűneink

dacára szerétre méltóknak hisszük, miért hiszünk mást, ha embertársainkról van szó?

Általánossá válik a nézet, hogy a kriminális karakterű ember a degeneráció áldozata, beteg, akit meg kell gyógyítanunk, a degeneráció bilincseiből ki kell szabadítanunk. Az ép karakterű büntetett, a bűnözés idejében szinte beteg volt és a beszámíthatatlanság kiváltsága esetleg őt is megilleti. A büntető-jogtudomány ellenben sebesít, ahol orvosolni kellene, elmérgesíti a bajt, ahelyett, hogy gyógyítaná. A mai büntető politika mellett nem számíthatunk a kriminalizmus csökkenésére. Mit érünk el a büntetések szigorításával? Az igazi raffinált bűnözők a büntetés legkegyetlenebb korszakaiban éltek. A bűnözési viszonyok javulását leginkább attól a programtól várhatjuk, amely azt tanítja, hogy a bűnözés pathologikus jelenség, amelynek eredetét vagy a társadalmi, vagy a személyes viszonyokban kell keresnünk. Ha nem fogadjuk is el Lombroso tételeit, azt el kell ismernünk, hogy ha az egyén gondozására nagyobb súlyt fektetünk, ha az erkölcsiségnek kedvező társadalmi milieu-t megteremtjük, ha a szegényt a nélkülözés békójából kiszabadítjuk, a tudatlant felvilágosítjuk, a morális élet sebesültjeit a szelidség olajával gyógyítgatjuk: alaposabban remélhetjük a kriminalitás csökkenését, mint a ma dívó büntetési rendszer mellett.

„Tuberculose eine machtige Ursache der physischen und oft genug auch der geistigen Entartung ausmacht.” Téte-
lünk: A tulajdonképeni bűnözők legnagyobb részben örökletesen terheltek, akiknél nemcsak a szellemi és a characterbeli rendtelenségeket, hanem igen gyakran a tisztán beteges állapotokat is feltalálhatjuk. Voisin Félix megjegyzi, hogy a bűnözők egy része örökletesen terhelt szülőktől származik. *A specifikus bűnözők felmenői rendszerint betegek*, degeneráltak, a fizikai és morális élet nyomorultja. Brace C. L. megfigyelései e tekintetben igen érdekesek. Szerinte a bűnözősek $\frac{2}{3}$ részben iszákosságból erednek. Megfigyelte, hogy a newyorki utcákon kóborló gyermekek 90%-a részeges szülők gyermekei. Tapasztalta, hogy a gyermekek a szülők szenvedélyeit átöröklik, különösen áll ez az iszákosságra és a nemi élet kicsapongásaira. Tarnorosky P. kisasszony vizsgálódásai szerint a hivatásos tolvajnok 49%-a részeges, és a prostituáltak 82%-a

alkoholista szülőktől származik. Laurent Emil állítja, hogy az idegbajokban, elmebajokban, és a tuberkulotikus betegségekben sinlődő szülők gyermekeikbe a degenerációt átültetik. Pedig a degeneráció és a bünözés édes testvérek. Riffel A. szerint a sorvadás, különösen tüdővész, rendszeren „öröklött” és csak ritkán „szerzett” betegségek. A TBC. (Mondd: tébécé. Rendes orvosi kifejezés.) illetőleg a tüdővészre hajlamos családokban a bünözés és betegségek legkülönbözőbb fajai otthonosak. Riffel felemlíti, hogy a siketnémaság, a gyermekágyi láz csaknem kizárólagosan, a gyomorrák 86*/«-a a tuberkulotikus családokban szerepelnek. Ép így vagyunk a syphilissel. A syphilis, illetőleg a higany, a jod stb. használata a nemzők szervezetét támadják meg. Az ivadék maga is vagy luesben szenved, vagy egyébként a degeneráció áldozata. A scrophulo-tuberkulotikus bántalmak, görcsök, idegbántalmak, az angolkór, a szellemi visszamaradottság, a gyengeelméjűség, abnormális (fizikai) fejlődés az ivadéokban, a felfemenők sexualis kicsapongásaira, különösen a syphiliticus bajok fennforgására engednek következtetni. A kicsapongás egyébiránt akár in Venere, akár in Bacho — jóllehet e kettő rendszeren együtt jár — testileg és lelkileg tönkreteszi a nemzőket. Csak természetes, hogy *a kicsapongás folytán enervált szülőktől leszármazókban a szervezetnek normális ellenálló képessége* akkor is *hiányzik*, ha valamely specifikus betegséget, TBC-t, syphilit stb. át nem örököltek. Aki elég szerencsétlen arra, hogy ilyen szervezettel kell az élet ezerféle bajaival megküzdenie, az, ha fizikailag vagy moraliter elbukik, minden józanul gondolkodó részvételére számíthat.

A tételt: „mens sana in corpore sanp”, „ép testben ép lélek”, mindenki ismeri, mégis csak a legújabb idők büntetőjogászai fordították meg: „*beteg testben beteg lélek.*” Ennek azonban oka is van. A különféle betegség csirájával telített vagy enervált embrió, amely sem nem ép, sem nem egészséges, tehát csak bizonyos hányadokban életre való, megelevenedésének első pillanatától fogva nélkülözi az erőnek azt a teljességét, amelyek valamely hibátlan szervezet felépítésére szükségesek. Ha valahol, hát itt érvényesül a maga végzettségében az elv: „bonum ex integra causa, malum ex quolibet defectu.” „Ahol a szervezet disharmonikusan fejlődik, ott

a lelkierők harmóniája is hiányzik.” Ha már most az ilyen szervezet kedvező körülmények közt fejlődik, ha a születésében kedvezőtlenül dotált egyén kifogástalan, higiénikus, morális és intellektuális nevelésben részesül, akkor a nemzetségben transmittált malumot kompenzálta a nevelés bonuma, úgyhogy az egyénben valamely morális középértéket kapunk a szét-húzó erők átlója irányában. Ez esetben a netáni betegség csirái sem fejlődhetnek oly rohamosan, s még akkor is, ha az egyén a transmissióban a kész betegséget öröklí, fájdalmi nem fogják antiszociális magatartásra kényszeríteni s legfeljebb önmagának lesz terhére, de másoknak nem. Ellenben ha az egyén, aki nem teljes életrealizációval, hanem hiányos erő-felszereléssel indul a lét nagy küzdelmeire s még hozzá egészségtelen viszonyok, hiányos táplálkozás, szintelen vagy rossz nevelés, vagy egyéb kedvezőtlen körülmények közt fejlődik, épen nem kell csodálnunk, ha a kellő ellenállási képesség hiányában fizikailag és erkölcsileg elbukik és bűnözésre vetemedik.

A dolog rendszeren úgy történik, hogy az ilyen betegesen és rendszerint egyúttal bűnösen hajlamosított vagy bárcsak gyenge egyének, kedvezőtlen fejlődési viszonyok között, korán beérnek a bűnözésre (*malitia supplet aetatem*). Eleinte ugyan csak — a jól vagy rosszul ismert — morális korlátokon teszik túl magukat, engedetlenek, szemtelenek, békétlenek, később már korhelykedésre adják magukat, megismerkednek az excessusok különféle nemeivel, s mert ehhez már pénzre is van szükség, (*ad montes pietatis*) zálogházba zárandokolnak, ha jó alkalom kínálkozik, zsarolnak, lopnak. Az excessusok a még rendelkezésre álló erők újabb hányadát emésztik föl, s amit az apák bűne megkímélt, Venus és Bacchus végkép elpusztítják. Midőn azután az egyén teljes öntudatra ébred, s magát latolgatni, vizsgálgatni kezdi, a nemesebbek után sóvárgó de teljesen enervált lélek, erejében már annyira megfogyatkozott, hogy a rossz szokások bilincseiből többé ki nem bontakozhatik. Seregének roncsaival Napóleon se tudott csatát nyerni. Élni azonban mégis kell. Ha a megélhetésre tisztességes út nem kínálkozik, az életösztönök és a szükség, a kényszerűség hatalmával terelik az egyént az immorális s ha onnét is kikopik, a bűnözés útjára. Ám az ellen a vallás

és a jogrend egyaránt tiltakoznak, s mert az erkölcsi érzet, az ideál és a rend szeretete minden lélekben él, megkezdődik a belső küzdelem, a jó és a rossz közötti élet-halál harc, amelynek az elméletben néha csak a halál veti *végét*. A gyakorlatban azonban hamar felülkerekedik az ismeretes elv: a „nem szabad” nagy úr, de a „muszáj” még nagyobb úr. S ha másképp megélni nem lehet, élni pedig kell, akkor a „nem szabad”-nak háttérbe kell vonulnia.

Az első korlátot a vallás állítja fel. Le kell rombolni. A másikat, mely szűkebb, az Állam védelmezi. Ezért a bűnöző úgy a vallást, mint az Államot kölöncöknek tekinti, amelyek őt a szabad mozgásban, sőt a megélhetésben akadályozzák. A vallással ugyan, — ami az ő egyéniségét illeti — könnyen végez, saját külön vallással, alkalmas világnézettel pótolja az évezredek „avas hagyományait”, s olyan filozófiát keres, amely az ő existenciájára nézve a legkényelmesebb. Ez azonban mégis ritkább eset. A közönséges emberek eljárása rendszeren az, hogy más elveket vallanak az elméletben, s mást a gyakorlatban. Tisztelik a jogrendet: ha „muszáj”, túlteszik magukat rajta: ha lehet. Imádkoznak és átkozódnak, alamizsnáikodnak és lopnak, eljárnak a templomba, de a korcsmát se kerülik el, égi áldást kérnek a törre, amelylyel gyilkolni készülnek stb. Ez ugyan következtelenség, sőt úgy látszik, hogy észszerűtlen is, de hát nem akar mindenki következetes lenni, ami pedig az észszerűséget illeti, mindenki természetesnek és elég észszerűnek tartja a maga gondolkodásmódját. Az újabb filozófia is segít, mert az ember csak integráns része a természetnek, amelyben minden logikus és következetes, kisebb kiadása a nagy természetnek (mikrokosmos, makrokosmos), a természet pedig mindig természetes. Ugyanezt bizonyítják a siami ikrek, a 8 lábú borjú és a kétfejű sas, mert ilyen is lehetett. Hát ezek nem természetesek? De igen, csakhogy ezek a nagy természet csodabogarai. Csak az a baj, hogy a természet aberrációi ritkák, az erkölcsi világ szörmyszülöttéi ellenben annyira gyakoriak, hogy hovatovább fel kell cserélnünk a fogalmakat, mert a tévedések uralkodó szabályivá nővik ki magukat. Ez a körülmény azt látszik bizonyítani, hogy az emberek világában más elv is érvényesül, nemcsak az, amely a fizikai világban, az úgynevezett nagy természet-

ben. Még különösebb az, hogy az embernél nemcsak a degeneráció, hanem a regeneráció törvénye is érvényesül, a 8 lábú borjúból ellenben sohasem lesz négy lábú állat. De ez már nem tartozik ide.

Cseppet sem csodálkozunk, ha *a magára hagyott ember szörnyeteggé fejlődik*. Istentől elfordulva, magasabb eszmékrét csak elvétve lelkesedik, ember nem oktatja, nem segíti, önmagával megküzdeni nem bír, ehhez sem ideje, sem ereje, sem a szükséges tudása nincs meg. Mi legyen belőle? Felnövekszik mint az erdei fa, egyenesre vagy görbére, egyik nem erénye, a másik nem bűne. A fegyelem karóját nélkülözte, kertész kése nem érintette, mikor már arra való esze volna, hogy magán segítsen, többnyire megkésétt. Az az Állam, amelynek a vallás Hekuba, polgárainak soha szemrehányást nem tehet, őket felelősségre nem vonhatja. Anteus, a föld gyermeke, valahányszor a földdel érintkezett, újabb erőt merített a küzdelemre. Az ember Isten gyermeke. Valahányszor Istenével érintkezik, erőt merít, amelyre annál nagyobb szüksége van, mennél mostohább viszonyok közt kell életfeladatait megvédeni. Istenről, s a Vele való érintkezés módjairól a vallás nyújt felvilágosítást. A modern reális politika embereket akar nevelni és karrikatúrákat kap eredményül, mert a dolgok rendes folyása szerint — a mai viszonyok közt — az ember szörnyeteggé devalválódik. S még csak nem is lehet haragudni reá. Miért agyarkodjunk a Dunára, ha zavaros vizet hoz; a fára, ha görbe; a rózsára, ha tüskéje nőtt stb. Miért neheztelünk az emberre, arra a szegény, már embrió korában megnyomorított, betegségekkel impraegnált, mindenféle rosszra hajlamosított emberre azért, mert eredeti dispoziciója szerint fejlődött, mert fél erővel nem tudott megoldani oly feladványokat, amelyek az erők teljességét igénylik. Miért haragudjunk arra az emberre, aki lopott, csalt, hazudott, bűnözésre vetemedett, mert másképp meg nem élhetett? Azt mondják, miért nem küzdött hibái ellen, miért nem győzte le önmagát? De ha ő gyengének született, honnét vegye az erőt? Miért nem iparkodott magát tökéletesíteni? Mert nem született filozófusnak, mert sem ideje, sem érkezése nem volt arra, hogy magát megismerje, az ember eszméjét s a maga rátermettségét felkutassa, s természetes hivatottságához képest

egyéni ideálját megvalósítsa. *Az emberek nagy részének könnyű filozófiára van szüksége,ilyent csak a vallás nyújt.* A földöntúli jutalom vagy büntetés, a számadás és felelősség terhe stb. könnyen megérthető dolgok. Ellenben ha az ember eszméjéről, az altruizmus szépségéről, az egyénnek bizonyos irányú tökélyre való hivatottságáról beszélünk, és pusztán az öntudat jutalmát helyezük kilátásba, jöllehet vitatják, hogy az öntudat csal, esetleg tehát pusztá illúzióval kell beérnünk, az efféléket egyszerűbb ember meg nem érti s aki megértené, az sem tartaná érdemesnek, hogy reális javakról ideális, esetleg illuzórius javakért cserébe, lemondjon. A pusztá tökély eszméje nagyon gyenge arra, hogy az egyén magatartásának irányt szabjon és összes cselekményeinek mozgató eszméje legyen.

Wargha azt mondja, hogy a kereszténység az önzés vallása, s különösen akkor, amidőn az örök élet javaira kecsesget, önzésre neveli az embereket. Lássuk közelebről az objectiót.

A természettudományok az tanítják, hogy minden parányinak lényeges tulajdonsága a vonzás és a taszítás. A vonzó erő eszközli, hogy a parányok tömecsét, a tömecsék testeket alkotnak, tömegekbe, nagyobb egységekbe sorakoznak. A taszító erő pedig megakadályozza, hogy a parányok egy pontba süllyedjenek. Az égi testek birodalmában a központfutó és központható erőknek ugyanily szerep jutott. Az emberek világában az egoizmusnak és az altruizmusnak, az említett erőkkel analóg hivatásuk van. *Az egyén elve az egoizmus, a kisebb nagyobb közületek, csoportok elve az altruizmus.* E két elvnek helyes aránya minden tökéletesség előfeltétele, az állami rend, az egyéni és a társadalmi boldogulás garanciája. Az ember nem lehet más mint önző, mert egy lépest sem tehet anélkül, hogy önmagára ne reflektálna. Meg kell bocsátanunk az embereknek, ha valamikor azt hitték, hogy a parányi bolygó, melyen lakunk, a nagy mindenség központja. Az egyénnek se vehetjük rossz néven, ha önmagából indul ki, midőn a körülötte levő jelenségeket vizsgálja s a maga egyéniségét az állami, a társadalmi, sőt a kozmikus vonatkozások központjának tekinti. Tényleg úgy is van. Mindenkire nézve első személy az „én”, s az „én” bonuma minden cselekvésünk

mozgató elve. Az ember nem akarhat mást, mint ami önmagára nézve jó, sőt a legjobb. Ha rosszat tesz, magának akkor is jót akart, csak elszámította magát.

„Universa propter semet ipsum operatus est Deus.” Az ember pedig Isten képmása. Isten azonban teremtményei boldogulásában kereste a maga külső dicsőségét. Krisztus pedig, miután az önfeláldozás végleteiben megfestette az emberiség örök ideálját, az emberi típus isteni kiadását, ismételve felhívta tanítványait: kövessetek engem. „Ha tökéletes akarsz lenni.... jöjj és kövess engem.” A kereszténység tanítása szerint tehát az isteni tervnek megfelelő emberi típust, az igazi embert, vagyis az ember eszméjét csak Krisztus követésében, az önfeláldozásban, az altruizmusban valósíthatjuk meg. A lelkek a magasabb gravitatio törvényénél fogva Isten felé törek. Krisztus, midőn az emberiségen keresztül kereste Atyját, példát adott, hogy nekünk is az emberiségen keresztül kell Istenhez törekednünk. A tökély és a boldogulás útja altruizmus birodalmán vezet keresztül. Keressük az Istent az emberben, mert a felebaráti szeretet útja, tehát az igazi altruizmus: Istenhez vezet. Az utolsó ítéleten nem fogja szemökre hányni a gonoszoknak, hogy őket nem szerették, nem fogja bűneiket előszámolni, midőn kárhoztató ítéletét megokolja, hanem igenis vádolni fogja őket, hogy embertársaikat nem szerették, a szeretet cselekedeteit nem gyakorolták, tudokra fogja adni, hogy embertársaikban őt sértették, Őt mellőzték, Őt nem szerették. „Amit egynek e legkisebbek közül cselekedtetek, azt nekem cselekedtetek”; „amit pedig egynek e legkisebbek közül nem cselekedtetek, nekem nem cselekedtetek.” Midőn embertársatokat üldöztetek: engem üldöztetek. Az igaztalan bíró Őt ítéli el, a szívtelen, a könyörtelen ember, az egoista, Krisztus ellen vét, Istent sérti az emberben, aki lélekben Isten képmását, földi „alterego”-ját hordozza magában. A kereszténység minden ízében az igazi altruizmus vallása. Az pedig, hogy jutalmat keresünk, szintén nem azt bizonyítja, hogy egoisták vagyunk. Aki az isteni Mester példáját követi, s a maga boldogulását mások boldogításában keresi, lemondásban, önmegtagadásban él, hogy másokat gazdagítson, annak az egoizmusa szent és tiszteltreméltó.

Ha az emberi élet különböző stádiumait vizsgáljuk, be kell látnunk, hogy *az ember egoistának születik*. Nincs nagyobb egoista mint a gyermek. Szerencséjére a kis gyermek, a maga önzésével szemben találja a szülő önfeláldozását, különben el kellene vesznie. A természetben ugyanezt sokféle változatban feltaláljuk, s a kis madárfiókák és a kis gyermek közt — legalább is az önzés dolgában — nem annyira actualis, mint inkább csak potenciális különbséget állapíthatnánk meg. A madarak világában nagyon is hamar eljön az idő, amikor az anya képtelenné válik kicsinyei táplálására, egyszerűen azért, mert nem győzi. Ám a természet mindig segít magán. Mire az anya képtelensége bekövetkezik, a kis fiókák is beérnek az önállóságra. Az emberek világában a mai — szerintünk mesterséges és nem természetes — gazdasági rendszer mellett, a szülők önfeláldozó munkássága és a fiak kenyérkereseti képesítése nem váltják fel egymást szükségképpen, s így történik, hogy keresetképes egyének is, mint kis madárfiókák, felmenőkkel fedeztetik szükségleteiket. Így nevelkednek az ingyenélők és a parasiták. Ezek az egoizmusból soha ki nem vetkőznek. A nagy többségnél azonban másképp áll a dolog. Itt is elkövetkezik az az idő, amikor a szülők gondjai felszaporodnak, s a gyermekeknek meg kell osztaniok, vagy egészen magukra kell vállalniok a kenyérkeresési gondokat. Ekkor kezdik észrevenni, hogy a szülők évek hosszú során keresztül dolgoztak értük és helyettük, s hogy ők ezért hálával tartoznak. Azt is észreveszik, hogy az egyik nemzedék a másiknak adja azt a kölcsönt, amit a megelőzőtől kapott, s hogy ez a dolgok rendje. Így lép be az ember az altruizmus világába, így érlelődik ki benne az a meggyőződés, hogy senki sincs kizárólag önmagáért, hogy az emberek egymásra szorulnak s egymásért dolgozva, egymáson segítve töltik be hivatásukat.

Ám az egoizmus végleteitől az altruizmus pirkadásáig nagyon hosszú az út. A kis gyermeknek halvány sejtelme sincs arról, hogy a szülők érte fáradnak, aggódnak, szűkölködnek, szóval hogy a szülők egész élete a gyermekekért hozott áldozatok szakadatlan láncolata. Sőt a kis nebuló egészen természetesnek találja, hogy a szülők magukat érte feláldozzák, róla gondoskodjanak. Ebben ugyan igaza van, de

ha a természet rendje az, hogy a szülő gyermekéről gondoskodják, az is természetes valami, hogy a gyermek hálával és szeretettel viszonzozza a szülői szeretet megnyilatkozásait. Nemünk szégyenére talán, de ki kell mondanunk, hogy a szülői jótétemények nyomában csak ritkán fakad fel a hála virága. Ami pedig a szeretetet illeti, azzal sem dicsekedhetünk. A kis gyermek szeretete olyan, amilyen ő maga: a végletekig önző. Nem tudja, hogy létét szülőinek köszönheti, s csak a naponta vett jókban szereti meg őket. A kis gyermek szeretetét szinte meg kell vásárolniuk a szülőknek. Távolabbi associatorra és a nem érzékelhető javak méltatására minden gyermek képtelen, ezért az első évek fáradozását és a múlt idők jótéteményeit nem mérlegeli. Évek múltával, főképp a megszokás erejénél fogva, a gyermek és a szülők között bizonyos kapocs képződik, de a gyermek szeretete még mindig nem bontakozik ki az ösztönszerűség pólyájából. Az állat is húzódik gazdájához, s a kutya megnyalja a kezét, amely a táplálékot nyújtja neki. A gyermek is tudtán kívül, vonzódik ahhoz, aki őt jókkal elhalmozza. Az egyes jótéteményekről ugyan megfélemedezik, de az a körülmény, hogy minden jót szüleitől kap, kiérleli benne azt a sejtelemszerű meggyőződést, hogy a szülő neki jó, mert minden javainak forrása, összes szükségleteinek fedezője, védője és oltalmazója; s mint ilyent szereti, mert szüksége van rá és nem nélkülözheti, szereti, mert a szülő jelenléte reá nézve életet, örömet és megalégülést, a szülő hiánya pedig nélkülözést és fájdalmat jelent. Ebben a szeretetben nincs egy csepp altruizmus. Az egész csupa önzés.

Midőn azonban a gyermek öntudatra ébred és értelme fokozatosan fejlődik, szeretetében is bizonyos értelmiség és tudatosság jelentkezik. A fejlődés további lépcsőin szeret, mert viszont szeretik, s a jótéteményekben csak a szeretet bizonyosságait tekinti. Meg tudja érteni, hogy az élet a legnagyobb jótétemény, hogy az nem momentán és nyom nélkül a múltba tűnő, hanem a múltból a jelenbe szökő, s a jelenből a jövőbe szövődő, tehát folyamatos jó, melyért szüleinek minden pillanatban hálával tartozik. Fel tudja fogni, hogy a felnevelés ténye, a jótétemények és áldozatok egész sorozatát öleli fel, s hogy egész múltja a szülői szeretet és önfeláldozás

oszlopain nyugszik. Az életben megismeri a „do ut des” elvét, s látja, hogy minden szolgáltatás ellenszolgáltatásra tarthat számot, csak a szülő ad anélkül, hogy visszavárná gyermekétől azt, amit adott. Így érlelődik ki lassan-lassan a szeretet, a hála és a lekötelezettség érzete, így alakul ki az a helyes viszony, amelynek a gyermek és szülői közt fenn kell forognia. A gyermek ezen a ponton — legalább szülőivel szemben — egyoldalú szolgáltatásra, tehát áldozatra is kész, ez pedig az altruizmusnak egyik lényeges jegye. Már most kérдем, ki veszi rossz néven a szülőnek, hogy gyermekeit ajándékokkal halmozza el? A szülő ezzel önmagának s a természet rendje szerint gyermekének is tartozik. Vájjon az is nem a természet rendje-e, hogy a gyermek a szülő kezéből vett jótéteményekben ismerje föl a szülői szeretetet, hogy aztán maga is viszszeretetre gyulladjon? Kárhóztathatjuk-e a szülőt, aki az értelmetlen gyermeknek ajándékokat ígér, hogy szorgalmasan tanuljon, jól viselkedjék stb., holott ez első sorban a gyermek java?

Ami oly természetes a családok életében, azt felhánnyák a kereszténységnek. *Ha Isten jutalmat ígér és büntetéssel fenyeget, a mi gyarlóságunkhoz alkalmazkodik.* A szülő azt szokta mondani gyermekének: „Ha jó lesz, kapsz . . .” és az ígélet után következik a fenyegetés: „ha pedig rossz lesz, kikapsz”. Egyik kézben „kalács”, a másikban „virgács”, és így nevelik a gyermeket. Az ajándék vonzó és a vessző taszító erejét felhasználja az okos szülő, hogy ez a két ellentétes erő gyermekét a helyes irányba terelje. Ha a gyermek értelmesebb volna, fel tudná fogni valamely rossz vagy viszsza cselekedetnek malumát, melyet esetleg a távoli jövő rejteget, és ebben az esetben nem kellene a cselekedethez bizonyos járulékos, de a gyermek által jól ismert malumot fűzni, kilátásba helyezni. A büntetéssel való fenyegetésnek, illetőleg az elrettentésnek csak ott van helye, ahol a rossz cselekmény inhaerens, vagy a cselekménynek a következményekben rejlő malumát, az értelem épen nem, vagy csak oly homályosan ismeri meg, hogy a cselekmény látszólagos vagy reális és nagyon is közelfekvő bonumát nem ellensúlyozhatja. A gyermek életéből sok példát hozhatunk föl. Így a gyermek nem tudja, hogy a sok a jóból is megárt. Ha gyümölcshöz jut, sokat

eszik és megbetegszik. A szülő a gyomorrontás következményeit jól ismeri. A gyermek azonban csak a gyönyörűsége gondol, melyet az alma a jelenben kínál, s nem gondol a fájdalomra, melyet a pillanatnyi gyönyör rejteget. Ha az evés pár percnyi bonumát össze tudná vetni a jövő, napokig sőt esetleg hetekig tartó malumával, sohasem kellene a szülőnek veréssel — adhaerens malummal — visszariasztania a gyermeket, mert az inhaerens malumnak, a betegségnek felgondolása, a jövő fájdalmainak a jelen gyönyörűségeivel való egybevetése, anélkül is hatalmasan ellensúlyozná az evésre csábító ingereket. Ha értelmesebb lesz, s a távoli következményeket mérlegelni, s a közelebbiekkel egybevetni tudja, nem lesz szükség arra, hogy büntetéssel fenyegezzék.

Vannak azonban bizonyos cselekmények és mulasztások, amelyeknél az oksági viszony megszerkesztése, a malum felderítése, illetőleg a bonumnak-és a malumnak kölcsönös le-mérése oly nehézségekbe ütközik, hogy azokkal az emberek legnagyobb része nem képes megküzdeni. A dologtalanság, a szibaritizmus, a rendetlen szeretet, a különböző excessusok, akár in Venere, akár in Bacho, a kevélység, a harag, a csábítás stb. mind olyan dolgok, amelyekben a malumot felfedezni, azt a jelentkező bonummal egybevetni, s az egyénnek hozzájuk való viszonyát híven megállapítani, még a legnagyobb intelligentiának is ritkán sikerül. Ennek is megvan a maga természetes magyarázata. Első sorban tudásunk korlátolt, ismereteink homályosak és meglehetősen hézagosak, s ha az egyenletet felállítjuk, nagyon sok az x , az ismeretlen, amely körülmény a feladat megoldását jelentékenyen megnehezíti. Vegyük elő az alkoholizmust. Azt mondják, hogy a bor stb. mérsékelt élvezete nem ártalmas. Azonban minden egyénnek más mértéke van, más ma, más holnap. A szervezet ellenállási képessége nagyon is különböző. Nemcsak a bor minősége, mennyisége, hanem az egyéni szervezet, a dispozició, dohányzás, a helyes diéta és még néhány x , mind elhatározó szerepet játszanak annak a kérdésnek eldöntésében, hogy hol az a határ, amelyen belül a bor élvezése csakugyan nem lesz ártalmas. Azt hisszük, hogy nincsen ember, aki csak önmagára nézve is, a biztos határvonalat megállapíthatná. A sok mérlegeléstől csak egyetlen helyes következtetést vonhatunk

le, hogy a legkisebb mérték mindig a legbiztosabb. Aki magában legkevésbé bizik, annak legritkábban fog a bor megártani. Kevés ember fogja belátni, hogy a gazdagság rendszeresen degenerál, hogy az excessusok úgy a fizikai, mint pszichikai szervezetet tönkreteszik, az egyént teljesen elértéktelenítik, önössé teszik stb. Világos tehát, hogy az intelligensebb elemeknél is jó, sőt szükséges szolgálatot tesz a jutalom ígérete és a büntetéssel való fenyegetés, annál is inkább, mert minden embernek megvan a maga „Achilles sarka”, gyenge oldala, amelyre vonatkozólag a józan belátást és a helyes mérlegelést, az erősen kifejlődött hajlamok (elfogultság) jelentékenyen megnehezítik, sőt néha egyenesen lehetetlenné teszik. A jutalmat és a büntetést az alkalmazkodó szeretet leleményességének köszönhetjük, amely, hogy a nehezen felfogható, vagy a távol jövőben rejlő malumtól megőrizzen, jutalmat ígér, vagy büntetéssel fenyeget.

A dolog néha megfordítva jelentkezik. A bonum ugyanis akárhányszor mint malum tűnik fel előttünk. A malum színezetével bíró, vagy a valóságos, de múltó malummal összekötött és esetleg csak a távoli jövőben kibontakozó valódi és állandó bonumra, az oksági viszony helyes megszerkesztésére, vagy a jövődő bonum megismerésére és mérlegelésére képtelen gyengébb intelligenciát szintén Ígérettel és fenyegetéssel kényszerítjük. A fejlődő gyermek szemében a tanulás, az inaskodás rabság számba megyén s nem tudja felfogni, hogy a tanuló vagy az inasévek kétségtelen és a jelenben fenyegető malumából miképp bontakozik ki a jövő bonuma. Sok gyermek azért tanul, mert fél a büntetéstől, s az inast goromba mesterénél csak a szülő fegyelmező keze tartja vissza. Vigasztalja, kérleli, felvilágosítja a panaszkodó gyermeket, ha ez nem használna, fenyegeti s a gyermek magában talán ép akkor vádolja szülőit kegyetlenségről és szeretetlenségről, amikor ezek neki a legjobbat akarják. Ha az ember a maga javát mindig felismerné, nem volna szükség se jutalomra, se büntetésre, mert minden jó cselekedet és minden valódi bonum önmagában hordja jutalmát, másrésről a cselekményben vagy mulasztásban tisztán felismert malum mindig visszatartana bennünket, mert minden malumban elég fenyegetés rejlik. Azonban az ember gyenge értelmiségére és

gyarlóságára való tekintettel kimondhatjuk, hogy ha végzetes tévedésektől meg akarjuk óvni: a jutalmazásra és a büntetésre feltétlenül szükségünk van.

A jutalmazást és a büntetést okos szülő, jó nevelő, sohasem nélkülözhetik. Midőn tehát Isten a világrendet megszerkesztette, minden lépést, mely az embert végcélja felé viszi bonummal, és minden ami Tőle elvezet, malummal kapcsol össze, hogy az ember az Istenhez való ragaszkodás boldogságát és a Tőle való elfordulás keserűségét mintegy előre vetített képekben megismerje. Ezzel azonban nem azt akarta, hogy az ember a jót, a vele kapcsolatos bonumért művelje, a rosszat pedig a hozzáfűződő malumért kerülje; a bonum és a malum csak figyelmeztetnek bennünket, hogy mi válik javunkra s mi kárunkra. Az adhaerens bonumnak és malumnak csak nevelő szerep jutott, csak ösztönöznek bennünket, hogy a legfőbb Jóra törekedjünk, ami pedig ezzel ellenkezik, azt kerüljük. Ha volt is idő, midőn a veréstől való félelem, vagy a dicséret és a jutalom reménye ösztönzött bennünket a tanulásra; érettebb korban már azért dolgozunk, mert tudjuk, hogy az javunkra válik. A keresztény világnézet szerint Isten, az embert boldogságára teremtette. E tekintetben azonban nem hagyott bennünket kényünkre-kedvünkre, nincs is választási jogunk arra nézve, hogy boldogok akarunk-e lenni, vagy nem. Az ember akarva nem akarva boldogságra törekszik, s e törekvésben a boldogság ösztöne vezérli, amely ellenállhatatlan erővel kényszeríti, hogy boldogságát keresse. Boldogulásunkat a szeretet ösvényein keressük. Arra vonatkozólag nincs szabadságunk, hogy szeressünk-e, vagy ne: az ember szeret és szeretettni óhajt. Valódi boldogságra azonban csak az jut, aki az Alkotó tervét megvalósítja és boldogulását a legfőbb Jó szeretetében keresi. A legfőbb Jó, vagyis Isten szeretetében nemcsak boldogságunkat, hanem tökéletesedésünket is feltaláljuk.

Isten bennünket tökéletességre hívott. Azonban csak az a lélek éri el a tökéletességnek azt a magaslatát, amelyre Isten őtet szánta, amely az Ő kegyelmének világosságát és szeretetének melegségét állandóan élvezi. A keresztény, midőn Istenhez tör, nyugalalmát és boldogságát a legfőbb Lényben keresi, nem magát keresi, hanem Istenét, szeretete tehát

nem önző, mert Isten szándéka és nem a saját akarata szerint szeret. Az igazi keresztény él, de már nem ő, hanem Isten él ő benne, mert önmagából, „én”-jéből kivetközve, akaratát feláldozta, hogy ne saját akarata, hanem Isten akarata valósuljon meg ő benne. A keresztény, midőn a föld javainak rendetlen élvezetéről lemond, az örökkévaló javak reményével táplálkozik, egyben megtanul a kárhozottól is félni; de az csak a kezdet kezdete, mert a keresztény tökéletesség és a szeretet magasabb fokain a jutalom gondolata elhalványul, a félelem is elerőtlenedik, amint a szt. írás is mondja: „a tökéletes szeretet kizárja a félelmet.” A tökéletes szeretet pedig abban áll, hogy Istent a maga szeretetre-méltóságáért: jóságáért, szépségeért és végtelen tökéletességeért szeressük. Ha Istent csak azért szeretjük, mert jókkal halmoz el bennünket, szeretetünk nem tökéletes. Ha pedig szeretetünk nem Istenre magára, hanem a vett vagy veendő jókra irányul, az ilyen szeretet nem érdemli meg nevét, ez már tiszta önzés. Amint azonban a gyermek eleinte csak az ajándékokat, később az ajándékozót, idővel pedig a szeretőt, a jó szülőt szereti, épúgy történik az embernek Istenhez való viszonyában is. A tökéletesség magasabb fokain már nem a földieket, nem is a halhatatlanság kiváltságait, hanem mindenekben Istent szeretjük. A legmagasabb lépcsőkön pedig, midőn már Istennek irántunk való nagy szeretetéről eléggé meggyőződünk, végtelen jóságát és szeretetre-méltóságát jobban megismertük, a szeretetet szeretettel viszonyozzuk anélkül, hogy a szeretet újabb bizonyágaira várnánk. Itt már nincs szükségünk az adhaerens bonumra. Isten barátságát, szeretetét, magát Istent a legfőbb bonumnak ismerjük, egyedüli vágyunk és törekvésünk, hogy önmagát adja nekünk, ennél nagyobb jutalomra nem számítunk. Ezen a ponton a lélek már nem reflektál az Istennel való egyesülés természetes következményeire, az Ég örömeire, a halhatatlanság nagyszerű adományaira, s csak azt a fölséges ígéretet forgatja elméjében: „Ego ero merces tua magna nimis.” A kérdésre pedig: „Quam ergo mercedem accipies,” a tökéletes szeretet szt. Tamással mindig ugyanazt feleli: „Non aliam Domine, nisi Te ipsum.”

Említettük, hogy „*a tökéletes szeretet kizárja a félelmet*”. Még az értelmes gyermektől is elvárjuk, hogy édes szüleinek ne a vesszőtől való félelméből, hanem szeretetből engedelmesskedjék; hogy a szülői szeretet minden sérelmét fájlalni tudja, s ne csak a pusztá büntetés felgondolása csalja szemébe a bánat könyeit. A szeretet magasatain nincs szükségünk a büntetés motívumaira, az adhaerens malumra, mert Isten elvesztését oly nagy kárnak ismerjük, hogy a mellett minden más kárvallás elenyésző csekélységnek látszik. Valamint a szülőnek, aki a csatában elesett fiát siratja, nem jut eszébe, hogy fiával bizonyos értékek, családi emlékek: óra, gyűrű stb. szintén odavesztek, s ez aránytalanul csekélyebb veszteség felgondolása bánatát nem neveli, épügy az Istent szerető lélek, ha bűnbe esett, csak Isten elvesztése fölött bánkódik, a többit pedig, amit még veszített, nem tartja érdemesnek arra, hogy megsirassa, vagy szomorkodjék miattuk. Ha a tökéletes keresztény a büntől őrizkedik, s az Isten parancsolatainak ösvényén jár, nem az örökkévaló javak elvesztésének felgondolása tartja vissza, nem is a pokol kínjaira való emlékezés készíti a jó cselekedetek kiváltására, mert ahol a félelem uralkodik, ott hiányzik az Isten fiainak szabadsága, hiányzik a szeretet, pedig e két tényező nélkül az örök életre igazán érdemes és teljes értékű cselekedetet ki nem termelhetünk. Valamint azonban a természetben nincs ugrás, hanem a legfinomabb átmenetek közvetítik a különbözeteket, úgy a keresztény erkölcsök világában is, az önösség és a tiszta altruizmus közt ezerféle árnyalatot találunk, amelyekben az egoizmus és az altruizmus át meg átszövődve, egymásba olvadva, a legváltakozatosabb arányokban jelentkeznek. Az arany is ritkán fordul elő tiszta állapotban, közönségesen idegen elemek (nem nemes ércek) társaságában találjuk, és a salaktól való megtisztításra vár. A szeretet aranya is elvegyül az önzés salakjában, amelytől igen gyakran csak a halál kapuján túl szabadul. A szeretetnek közbeneső lépcsőin a jutalom és a büntetés felgondolása ösztönül szolgál a jóra és visszatart a büntől, sőt a szeretet égbe vezető létrájának első foka az Úr félelme.

Nem vagyunk mindnyájan a szeretet legmagasabb fokaira hivatva és képesítve, ahol a félelem motívumára már

nincs szükségünk, s még ha hivatásunk van is, nem juthatunk oda egyszerre, s a tökély alsóbb lépcsőin a legnagyobbra képesített lelkek sem nélkülözheték a jutalom és a büntetés gondolatának üdvös korlátait. A *kereszténység* tehát nem az önzés vallása, hanem *az önzésből való kibontakozás tudománya*, amely a jutalomban és a büntetésben a legegyszerűbb értelemnek is könnyen felfogható és hathatós motívumokkal szolgál, az előkelőbb lelkeket pedig a szolgálai félelemtől való szabadulásra és az önzetlen szeretetre, a tiszta altruizmusra hívja és képesíti is egyúttal. A gyermek nem nélkülözheti a jutalmat és a büntetést, ha felnövekszik, az alsóbbangú motívumok gyámsága alól megszabadulhat. Az emberiség sem nélkülözheti a pokol és a mennyország, a földi jutalom és bűnhődés kétségtelenül alsóbb rangú motívumait, mert az emberiség nagyrésze gyermekkorát éli, s csak kevesen jutnak el a magasabb értelemben vett keresztény nagykorúságra, ahol már az alsóbb rangú motívumokra nincs szükség. Míg azonban az említett nagykorúságra, ahol már csak a szeretet elve uralkodik eljutunk, addig mindenkinek szüksége van arra, hogy az üdvös félelem és a szent reménység segítségét igénybe vegye. Ezért mondja a bölcs: „Initium sapientiae, timor Domini”. Mi a sapientia, arra másutt felel: „timere Deum ipsa est sapientia et révédere a malo intelligentia”. A kereszténységben tehát a legmagasabb és a leggyengébb intelligencia egyaránt megtalálja a magához illő motívumokat és így a legalkalmasabb arra, hogy az emberiséget és az egyéneket az erkölcsi tökéletesség útján kalauzolja, gyámolítsa. Ha Wargha mégis azt állítja, hogy a kereszténység önzésre tanítja az embereket, bizonyára téved, s mert jóhiszeműségét kétségbe nem vonhatjuk, fel kell tételeznünk, hogy épen nem, vagy rosszul ismeri a kereszténységet. Ignorantia fons omnium malorum et mater omnium errorum est.

Az eddigiekben fejtegettük, hogy a helyes bűnügyi politika a bűnözés feltételei ellen is küzd. Rámutattunk a bűnözés legközönségesebb forrásaira, amelyek: az önzés, az átöröklés, a szegénység. Azt is láttuk, hogy a gazdasági médium megjavítása önmagában véve nem volna elégséges, mert az egyéni degenerációt sok más forrásból levezethetjük. Vélemé-

nyünk szerint minden bűnözés végső gyökere az egoizmus, amelyből ha az embereket kigyógyíthatnák, úgy a gazdasági médium mint az átöröklés bűnözésre determináló ingereivel sikerrel megküzdhetnének. Nemcsak a gazdasági, hanem a családi médium reformját is az altruizmus diadalától reméljük. Az a törekvés, amely kizárólag a gazdasági médium átalakítását veszi célba, csak fél eredményre számíthat, ellenben ha a társadalmi és különösen a családi médiumban az altruizmus elvét uralomra segíthetjük, úgy a gazdasági médiumnak, mint az átöröklési viszonyoknak meg kellene javulniuk. Kifejezést adtunk azon erős meggyőződésünknek, hogy *az altruizmus diadalát csak a kereszténységtől remélhetjük*, amely az altruizmus tanát erővel és hatalommal hirdeti, tehát nemcsak az elméletben hanem a gyakorlatban is megvalósíthatja. Mielőtt azonban a médiumot egyéb oldaláról is bonckés alá vennők, magával materialisztikus világnézlettel illetőleg azokkal az ellenvetésekkel is számolnunk kell, amelyekkel a materializmus a christianismust szokásosan támadja. Wargha szerint a büntetőjogi nagy harcok gyökerét tulajdonkép a két ellentétes világnézletben kell keresnünk. Ezt ugyan tagadjuk, de ha akadnak, akik a büntető politikai kérdések tárgyalásánál a christianismus ellen illetéktelen kirohanásokat intéznek, mi is felhasználjuk az alkalmat, hogy az igazság védelmét néhány sorban megkíséreljük, annál is inkább, mert nézetünk szerint a társadalmi médiumnak a legfőbb hibája épen abban áll, hogy gyakorlati keresztényi jellegéből akkor vetközött ki, amikor arra a legnagyobb szüksége lett volna. A materialista felfogás szerint a keresztény világnézletnek, illetőleg a kereszténységnek sok és nagy hibája van. A többi közt azt mondják: Az életnek elég ellensége van s az örömök élvezésében úgy is nagyon sok akadályba ütközünk, miért szaporítsuk az ellenségek és az akadályok számát, a kereszténységgel és szigorú morális elveivel. Az a tanítás jó, mely az embereket az élet szépségeinek megértésére, a gyönyörök okos élvezésére oktatja, amely őket boldogítja. A kereszténység az élet gyönyöreitől visszariaszti; megtiltja, hogy az élet szépségében gyönyörködjünk, nehogy a jövőt elfeledjük, öröm helyett szomorúsággal és a lemondás fájdalmaival tölt el, ép ezért az

életnek, sőt az emberiségnek ellensége.*) Mindennap lemondásra tanít, de azért balgaság volna lemondásba temetkeznünk, kedélyünk vidámságát, derűjét, egyszer s mindenkorra feláldoznunk. Még vágyainkról is nehéz lemondanunk, hát még a kínálkozó életörömről?! A földön van ami paradicsomunk, s az okosak meg is találják azt. Nagyon is messze ki kellene térnünk, ha a felhozott ellenvetésekre válaszolni akarnánk, itt csak annyit jegyzünk meg, hogy ez a tanítás nemcsak a kereszténységgel, hanem az igazi altruizmussal is ellenkezik. Az egész nem egyéb mint a legdurvább egoizmus kodifikálása, s ezért a materializmus soha nem lehet az igazi altruizmus apostola. Ilyen filozófia mellett épen nem kell csodálkoznunk, ha a szegény is élni és minden áron élvezni akar. Most már azt is tudhatjuk, *miért terem meg a nagy városokban az anarchista, socialista* stb. Mert a nagy városokba tódul a szegénység is, meg a gazdagság is. Itt nagy a piac, a szegény akár még lelkét is a piacra dobhatja, a piacon mindent keresnek. A gazdag pedig a gyönyörök poharát akár a fenéig ürítheti. Itt találkoznak az üres gyomrú és éhségtől kiaszott alakok a lakmározók és dőzsölők hadával. Itt kell látnia a szegénynek a gazdagot, aki félóra alatt 4 koronás szivart füstöl el, s az a 4 korona elég lett volna neki, hogy 4 nap kis gyermekeivel jóllakhassék. Így támad fel a szegényben az irigység, a jólét utáni haszontalan vágy, mely őt megemészti. Látnia kell az élvezetek ezer nemét, amelyből valószínűleg örökre ki van zárva. Éva a paradicsom gyümölcserdejében az egyetlen tilalomfát nem tudta elkerülni, a városi szegény a tilalomfák erdejében jár, csoda-e, ha valamelyik után kinyújtja kezét?! Ha a szegény a gazdagot soha nem látja, ha a földi élvezete-

*) A kereszténység kizárja a gyűlöletet, tehát a szeretetet is. A jó keresztény aggodalommal figyeli szíve minden dobbanását, s nehogy megszeresse a teremtményeket, gyakran a kolostorok falai mögé menekül. Aki nagyon tud szeretni, az nagyon tud gyűlölni is. A kereszténynek nem szabad gyűlölnie, tehát ne is szeressen. A keresztények ellenségeiknek jóval fizetnek, de hát akkor mit adnak kedveseiknek? A gyönyörök szeretete legfelsőbb lényünkől fakad, aki a gyönyörökről lemondott, az önmagát és emberi voltát tagadta meg. A kereszténység az önmegtágadás vallása. Az élet úgy is elég szomorú, miért tennők még szomorúabbá, s. i. t.

tek és gyönyörűségek paradicsomát meg nem sejtí, könnyebben megnyugszik a maga sorsában. Így azonban megtanul irigykedni, az antiszociális elemek pedig felszaporodnak, amelyek a társadalom megbuktatására szövetkeznek. A nagy városok a szegényeknek többszörös gyilkosai. Hitőket elveszik, erkölcsileg tönkreteszik, azután Tantalus kínjaira kárhoztatják. A szegénynek nem volna szabad még látnia sem a dőzsölő és lelketlen gazdagot. Az ember önzése, szeretetlensége sehol nem oly kirívó, mint épen a nagy városokban. Pedig csupán a szeretettel lehetne minden rosszat kiirtani, minden sebet behegeszteni.

Mennyire meg kellene változniok az embereknek, ha eleget akarnának tenni a kereszténység szabályainak, a szeretet elvének. Néha szinte máglyára kellene hurcolniok egész „én”-jüket, gondolkodásmódjukat, az eszmék és szokások egész seregét, néha magát a hosszú évek folyamán kijegőcödött karaktert is. A fiziológia nyelvén szólva: új centrumokat, új pályákat, új összeköttetéseket kellene teremteniök agyukban, gondoskodniok kellene, hogy jól kijárt pályák ép oly hűségesen közvetítsék a folyamatokat, mint a régebbi rendszer uralma alatt. A fiziológiai nehézség maga is igazolja azt a belső felzúdulást, tiltakozást, amelyet mindig érzünk, valahányszor jellemünkkel teljesen ellenkező irányban halljuk sürgetni a reform szükségességét. A római dúsgazdag patrícius felpanaszolja, hogy a plebejusok „rossz szagot árasztanak.” Véleményt változtatni könnyű, de véleményünkkel életünket is megváltoztatni nehéz. Próbáljátok meg átültetni a vén fát. A szokásaiba belecsontosodott ember boldogságát nem fogja új mezőkön keresni. Jöjjön, aminek jönnie kell. Magyarázza meg valaki az epikureusnak az emberszeretet parancsát, bizonyítsa be annak észszerűségét, szükségességét! Mít szeressen rajtuk? Szerette a szépet, az emberek nagyobb része nem szép és a nyomorult látása esztetikai érzékét sérti. Aki a szépet szereti, elfordul attól, ami rút. Megbecsülte a tudósokat és művészeket; ezeket hiába keresi a szegények között. A jó ízlésnek és a szellemességnek barátja volt; a szegények közt lehet-e jó ízlés, s vajjon nem igaz-e a közmondás: „Vulgus stultum est”? Nemcsak esze, jó ízlése, hanem szeme, füle, még orra is felháborodik és egész valója tiltakozik, ha emlegetik: Sze-

resd felebarátodat. Ezért tudakolta az írástudó is: „De hát ki az én felebarátom?!”

Mikor a szeretet evangéliumát először hirdették a világon, s a szeretet parancsát mint kivételt nem ismerő parancsot először prédikálták, az emberek megdöbbenek, s épen nem csodáljuk, ha az önzésre épített római birodalom legjelesebbjei is kimondották, hogy a kereszténység a birodalom leghatalmasabb ellensége. Tudták, hogy ha ez a tanítás érvényesül, akkor vége Rómának, a római szokásoknak és erkölcsöknek, a római gondolkodásmódnak; tudták, hogy annak a megmérhetetlen különbségnek, mely a római polgár és az idegen, az úr és a szolga, a szegény és a gazdag közt fennforog, meg kell szűnnie, annak a büszke öntudatnak, mely az uralkodáshoz szokott rómaid jellemezte, ki kell vesznie, s nemcsak Róma, de még a római típus is elvész. Csak így magyarázhatjuk meg, hogy a római császárok legkitűnőbbjei: Traján, Mark Aurél, Septimius Severus stb., akiből sem az emberiség, sem az igazi bölcelet, sem az igazságosság nem hiányoztak, szintén üldözték a kereszténységet. úgy tetszett nekik, hogy ily tanítást a valóságban követni nem lehet, hogy az felfoghatatlan, de épen ezen kivihetlenségében domborodik ki isteni jellege s a vallással való szoros összeköttetés szükségessége. A szeretet a keresztény vallással együtt jelenik meg, mint olyan, mely már gyakorlatilag is kivihető, s a vallásból meríti létföltételeit is. A szeretet tanítását még elvben is nehéz elfogadni, gyakorolni pedig, egy életen keresztül és kivétel nélkül, vallás nélkül épenséggel lehetetlen. Az ókor mondái szerint, az emberek tüzet loptak az égből. A materialisták midőn az altruizmust hangoztatják, a szeretet elvét csak úgy lopták, s most letagadják annak égi eredetét, s nem tudják, hogy a szeretet nemcsak eredetében, hanem törekvésében is égi, s még fenntartásában, ápolásában is, égi táplálékra szorul. Ezért nem foghatta föl a szeretet elvét a pogány Róma, ezért van az is, hogy a valódi szeretet mindenütt idegenben van, s csak a mélyen vallásos keresztény lélekben talál igazi otthonra.

A keresztény szeretet sem a zsidóság gyakorlatában dívó, sem a stoikusok bölceletéből eredő szeretettel nem azonos, sőt a különbségek egész légiója fekszik közöttük. Az a sze-

retet, amely a „keresztény” jelzõt megérdemli, univerzális jellegű. Van-e ember, aki soha senkit és semmit nem szeretett? Azt hisszük, nincs. Sõt a szeretet s a belõle fakadó gyönyör reménye, minden cselekvésünk titkos rugója. Még a bünre is szeretet visz, hanem ez már rendetlen szeretet. Az igazi szeretet senkit nem sért, nem igazságtalan, minden jogos érdekkal coordinált. Az emberek többnyire úgy szeretnek, hogy szeretetökben több a szeretetlenség mint a szeretet. A csábító is szeret. Elsõ sorban önmagát és a gyönyört szereti. A csábító férfi talán a leányt is szereti, de milyen szeretet az, amely meggyaláz, amely szégyent hoz a szülök fejére, bánattal tölti el szívöket? A rabló lehúzza más újjáról az aranygyűrõt, hogy szeretõjét megajándékozhasssa. Ez is szeretet? Lehet, de az a szeretet, mely bármily irányban sérelmes, nem igazi szeretet, s az erény nevére számot nem tarthat. A szeretet nem ismeri az önzést, nem oktalan, nem igazságtalan. A valódi szeretet önfeláldozó, sõt az önfeláldozás a szeretet felszítója, próbaköve, mértéke és tisztítótüze egyúttal. A valódi szeretet okos és igazságos. A hithirdetõt, aki jó pénzért a vadak közé megy, a haszonlesés vezérli. A tudóst, aki a tudomány érdekében feláldozza magát; a katonát, aki tüzbe rohan, esetleg a dicsvágy sarkallja. A szeretetnek ezer ferge van, értékét mindegyik csökkenti, s az erény színvonaláról leszállítja. A kereszténység volt az elsõ, amely a szeretetet nemcsak hirdette, hanem az önzés salakjából megtisztította és gyakorolta is. A pap, a levita emberszeretete csak hitsorsosaira szorítkozott. A hindu elzárkózik az idegenek elõl és kasztok szerint méri a szeretetet. A kereszténység magasabb egységbe foglalja az emberiséget, nincs fáj, nincs nép, amelyet kizárna, s midõn az ellenség szeretetét hirdeti, a legmagasabb és legnehezebb törvényt statuálja, melyet a föld valaha ismert.

A szeretet törvényét, mindenkire nézve érthetõleg, egyedül a kereszténység magyarázza. Az egyszerű embernek hiába prédikálunk az emberiség szeretetreméltóságáról, s ha azt mondják, vezessük fel az embereket a civilizáció magaslataira, ahol meg fogják érteni az emberszeretet nagy elvét, kérdjük, lehetséges-e ez? A nagy többség már hivatásainál fogva is képtelen arra, hogy a magas filozófiával bibelõdjék és a szerényebb tehetségek sohasem fogják tudományosan megérteni: miért

kell minden embert szeretnünk. A kereszténység a római császárság romlott levegőjében és a barbár századok sötétségében épúgy megtudta értetni a szeretet parancsát, mint ma a mangalák vagy a pahuinok falvaiban. Megérteni valamit és gyakorolni, két különböző dolog. „Videó meliora proboque, tamen deteriora sequor”, panaszkodik Ovidius. Barbárok, vadak nemcsak megértették a szeretet törvényét, hanem gyakorolták és gyakorolják ma is, sokkal jobban, mint sokan, akik civilizációjukkal szerte kérkednek. Nem a tudomány, nem a magas filozófia és nem a modern civilizáció képesítik az embereket a szeretet parancsának megértésére és gyakorlására, hanem a kereszténység, ha úgy tetszik, a keresztény civilizáció. Azt mondják a materialista tudósok, hogy minden képzetben megvan az inger a neki megfelelő cselekvésre. Mennél tisztább a képzet, annál erősebb az inger. Ha ez így van, ha igaz az, hogy mennél jobban átértjük az igazságot, annál hatalmasabban ösztönöz a cselekvésre, azt hisszük sok sárga, vörös és fekete bőrű civilizálatlan embertársunk több fogékonyságot tanúsít a szeretet tanításának megértésében, mint sok modern dúsgazdag, materialista Írástudó és farizeus, és a fehérbőrű vadak, a vad szocialisták, nihilisták, anarchisták s még nem tudom miféle „isták”, akik a szeretetnek még legelemibb feladványaira is képtelenek. Ez a tapasztalás tanúsága.

Nem minden civilizáció alkalmas a szeretet felvirágoztatására, a keresztény civilizáció életrevalósága mellett azonban két évezred tanúskodik. Haszontalan tehát a civilizáció? Sőt ellenkezőleg. Értelmetlen embernek alig lehet valamiről tiszta képe, helyes fogalma. Igaz, van szakértelem is és a mesterember értelmesebb lehet a maga szakában, mint akár a legkitűnőbb tudós. Azonban az értelmiség és a tudás nem fedik egymást. Nem minden iskolázott ember értelmes és nem minden tanulatlan ember értelmetlen is egyúttal. Ha tehát a civilizáció alatt csak tanultságot értünk, a civilizáció ebben az értelemben véve egyoldalú képesítést is jelenthet, mely a rendszeres gondolkodást fejleszti, de nem eredményezi minden esetben, sőt néha egyenesen megakadályozza. A tudásnak egyébiránt nagyon sok vidéke van. Megtörténhetik, hogy valamely kiváló természettudósnak, jogásznak stb. homályosabb

ismeretei vannak a szépművészetek területén, mint a legutolsó kontárnak vagy dilettánsnak. Már most az is megeshetik, hogy valamely keresztény hottenottának tisztábbak a nézetei a kereszténység dolgában, mint sok európai híru tudósak, jóllehet nem tagadjuk, hogy a tudás az értelmiség általános színvonalat jelentékenyen emeli, s így a vallási igazságok mélyebb átértésére képesít. Igaz ugyan, hogy a kereszténység igazsagai túlnyomólag gyakorlati természetűek; az érti, aki gyakorolja, annyiban érti, amennyiben gyakorolja, mégis általában azt kell mondanunk, hogy az értelmesség, úgy elméleti mint gyakorlati szempontból, a keresztény tökéletesség magasabb fokaira, a legalkalmasabb előfeltételek egyikét képezi.

Az értelem kiművelése a valódi civilizációnak csak egyik oldala, másik oldala, mely szociális szempontokból sokkal értékesebb, a kedély kimunkálása s a nemes karakter kifejődése, a kedély még a legmagasabb tudásnak sem képezi szükségképeni folyományát, főkép ma, midőn az univerzális tudásnak még a lehetősége is ki van zárva. Ismertünk lángelméket, nagy tudósokat, akik szívjóság és nemes karakter nélkül szükölködtek, s viszont a legegyszerűbb és legtudatlanabb egyénekben, egyiket úgy mint a másikat feltaláltuk. Azon vélemény, mely a civilizáció súlypontját az értelem egyoldalú kiművelésébe helyezi, szociális szempontból tekintve, végzetesebben téved, mint az, amely a nemes karakter kiépítését s a szívjóságot helyezi előtérbe. Százszor inkább lakom egyenes és jólelkű emberek közt, mint olyanok között, akik sokat tudnak, de rossz jelleműek, értelmeseek, de szívtelenek. A mai társadalom bajainak egyik főforrását abban kell keresnünk, hogy az értelem egyoldalú kiművelésére helyezik a fősúlyt, a szív és a jellem kiképzését pedig elhanyagolják. Midőn a szívet említjük, az altruisztikus jó hajlandóságok összességére gondolunk; midőn pedig jellemről szólunk, mindig a nemes karaktert értjük, mert egyéniség nincs karakter nélkül, más kérdés azonban, hogy milyen az a karakter. Itt is találkozunk a végletek. Tudós hírbén álló egyén szájából halljuk, hogy a parasztnak nincs szüksége tudományra. (S mert bizonyos papról volt szó, aki a nép vallásos kiművelésére, értelmességére nagy súlyt fektetett, azt válaszoltam, hogy véleményem szerint, többet ér az Isten

előtt egy értelmes ember „Miatyánk”-ja, mint egy millió marha bögése.) A másik oldalon pedig csak a tudást sürgetik, s azt vélik, hogy a tudásban minden baj „panaces”-sét feltalálhatjuk. Középen az igazság.

Mindenki tudjon annyit, amennyire szüksége van. Ma már a parasztnak sem elég, ha csak annyit tud, hogy „ha eső esik, ne álljon a csurgásba.” Tényleg a legegyszerűbb ember ismeretköre is jelentékenyen kitágult, s ha tudása egyéb téren bővült, vallásos ismeretek dolgában hátra ne maradjon, nehogy vallásos ismereteinek (alanyi) hézagosságából, a vallás haszontalanságára következtesen, mint ezt sok tudósnál tapasztaljuk.*) Mindent alaposan nem tudhatunk, de legalább ne gáncsoljuk amit nem ismerünk.**)

*) A középiskolai vallásoktatással, intelligenciánk nagyobb részénél, a vallásos művelődés is befejeződik. Azon túl a szaktudományokra szentelik életüket. A tudomány óriási létráján feljebb, alább, a legbecsületesebb és vallásosán nevelt lelkek, egy ideig nemes ambícióval iparkodnak hitőket és tudásukat összeegyeztetni, ez azonban csak akkor sikerülne, ha hitbeli és főképp vallás-bölcséleti tudásuk, illetőleg tudásuk és alázatoságuk lépést tartana. De mivel a vallásos ismeretekben az idők haladásával megfogytakoztak, vallásos és egyéb képzettségük közt hovatovább óriási aránytalanság képződik, s megtanulják kicsinyleni a vallást, amelynek tételeiről, tényleg, műveltségi állapotuknak meg nem felelő fogalmaik vannak. Alanyi értelemben igazuk is van: az ő vallástudományuk csakugyan kicsinylendő. Mint a gazdátlan ház, amelynek tetejét a szél kikezdi, gerendáit szű eszi, padlását az eső rongálja, bedőléssel fenyeget: olyan sok lélekben az a kis épület, amelyet gazdája 12 évi fáradságos munkával épített, amelyben — Istennek eme szentelt csarnokában — gyermeki ártatlansággal és tiszta szívvel áldozott, amelynek homlokán e fölírás pompázott: keresztény religió. Ha kicsiny a ház, építsünk nagyobbat, ha elfoglaltságunk nem engedi, gondoskodjunk karbantartásáról és ha megnövekedtünk hajtsuk meg fejünket s úgy lépünk a drága hajlékba, mely a múlt legszebb emlékeit: ártatlanságunkat, szívünk egyszerűségét, alázatos jámborság át őrzi.

**) Mit tudok én ma Ohm törvényéről? Csak annyit, mint az x és az S vagy E sugarakról. Lavoisier megbuktatja a phlogiston elméletét; Pasteur az ősnemzés, Wirchow az őstermődés képtelenségét mutatja ki; Semmelweis a gyermekágyi láz keletkezését magyarázza stb. Hogyan és miképp? Nem keresem. Megelégszem a kész eredményekkel, amelyek közül különösen kettő érdekel: „Omne vivum ex ovo”, és „omnis cellula ex cellula”, amely tételek a „spontán fejlődés” tanát eliminálták, hogy a sokkal józanabb „folytatólagos fejlődés” tanának adjanak helyet. A többit a szaktudósokra bízom. A Joung—Helmholtz-

amennyire szüksége van, hogy helyét a társadalomban, főképp hivatása területén becsülettel megállhassa. Azt mondhatja valaki: jogász vagyok, nincs szükségem a természettudományokra, jóllehet az egyoldalú képesítés mindig az általános civilizáció rovására szolgál (míg az encyclopedikus tudás a mélységet és az alaposságot rendesen kizárja). De vajjon nincs-e szükségünk a vallásra? S ha a műveltség bizonyos fokán nem is kell attól tartanunk, hogy a legális tisztesség ellen vétünk, elég-e ez? A lex korlátai közt szétrombolhatjuk a családi tűzhelyeket; vagyoni felelősség terhe mellett nyíltan üzhetjük a csábítást; szüleinket halálra szomoríthatjuk; embertársainkat vérig bosszanthatjuk; honpolgári és társadalmi kötelezettségeink alól kibújhatunk. Aki pedig a törvény hátsó ajtait ismeri, az előtt a lex korlátai is leomlanak. A valláshoz és a filozófiához azért akar mindenki hozzászólni, mert valami belső ösztön azt súgja, hogy e kettőhöz mindenkinek kellene érteni. Vannak dolgok, amelyekről intelligens embernek tudnia illik. Ilyenek a filozófiai kérdések. A vallás dolgairól tudni már kötelesség számba megyén. Vallásosság nélkül nem élhetünk meg. Tapasztaljuk, hogy a *vallásosság fokozatos hanyatlása megtermi a maga átkos gyümölcseit*. Ahol a hit és a remény virultak, ott a hitetlenség és a bizalmatlanság ütöttek tanyát és ahol a szeretet uralkodott, ott a rideg önzés tűzte ki zászlóját. Kidobtuk a kályhát és felpanaszoljuk, hogy hideg a szoba. Altruizmus után epekedünk, de a legtisztább altruizmus forrásából meríteni nem akarunk. Ha altruizmusra szükségünk van, s nem akarjuk igénybe venni a keresztény vallást, mely az altruizmus nagymesterének bizonyult, miért nem keresünk más mestert, mely az embereket altruizmusra tanítaná? A vallást elhanyagolták, pótlásáról nem gondoskodtak, így nevedett a mai generáció, melyből a kötelességtudás és minden

féle elmélet szerint három, Hering elmélete szerint hat alapszínérvés van. Melyik igaz? Döntsék el a szakférfiak. Klóg azt mondja: teljesen kielégítőnek egyik elmélet sem mondható. Elfogadom. Csak a theologiai és filozófiai kérdések részesülnek abban a kétes szerencsében, hogy mindenki alapos kritikára érzi magát feljogosítotttnak. Itt nincs különbség. Deákkori gyarló tudományunk romjaival bátran szembe szállhatunk azokkal, akik e tudománynak egy életet szenteltek. Mi ez? Góg vagy ostobaság? Azt hiszem mind a kettő.

nemesebb ambíció hiányzik, mely munka nélkül akar élvezni, megbízhatatlan, önző, irigy és szeretetlen. „Mox daturos progeniem vitiosiorum.” Ma már kísérletet tesznek az etikáivai, melynek a vallástanítást kellene pótolnia. Kérdés azonban, hogy a keresztény ethika helyét, valamely más ethika elfoglalhatja-e; ha pedig a keresztény ethikát nem vetjük el, csak a vallástól különválasztjuk, további kérdés, vajjon ez az ethika sikerrel fogja-e tanítani az altruizmus két legfőbb tételét: a szeretet parancsát és az önfeláldozás szükségességét? Megtudja-e mondani, miért szeressük az egyént még akkor is, ha egy csipet szeretetreméltóságot nem találunk benne, ha értelmetlen, durva, rossz jellemű, főképp ha ellenségünk is. Meg kell engednünk, hogy a természettudományi felfogás szempontjából sem gyűlöletnek, sem ellenségeskedésnek nincs helye, sőt még a kevélység is kárhoztatandó; de abból, hogy valaki senkit sem gyűlöl, még nem következik, hogy minden embertársát szereti, valamint a kevélység hiányából sem lehet, az alázatosság fennforgására következtetnünk. A természettudós a maga szempontjából nem gyűlölhet, de arra sincs elég oka, hogy különös szeretettel épen a gyengéket karolja fel, illetőleg azokat, akikben legkevesebb szeretetreméltóságot találunk, mégis legjobban rászorulnak szeretetünkre. A természettudós nem dicséri az ibolyát, amiért nem lett csalán, nem kárhoztatja a csalánt amiért nem lett gyöngyvirág, vagy rózsailatot nem-araszt. Ámde ha mindez természetes, nem kevésbé természetes és érthető, ha a csalánt a természettudós is elkerüli, az ibolyát ellenben felkeresi. A természettudományi felfogás szempontjából a jó és a rossz, a kellemes és a kellemetlen, az egységes természet alakításai és csak hozzánk való viszonyaikban különböznek. A természet magasabb egységében minden a szeretetreméltóság glóriájával ragyog. A természettudományi módszer követője nem értheti meg a kevélyt, aki magát másoknál nagyobbra tartja, sem az alázatost, aki magát utolsónak véli. Az önfeláldozó és a parazitát érdem dolgában ugyanazon rangban sorozza. Mégis mit látunk a gyakorlatban? Azt, hogy a természettudós is szívesen érintkezik a nemes karakterű egyénnel, a nemtelen karaktereket ellenben kikerüli, tenyészt az ibolyát, ápolja a rózsát és irtja a csalánt. Említettük már, hogy a

természettudományi felfogás a maga világában teljesen igazolt. Midőn azonban tételeit egész merevségükben az emberekre alkalmazza, vagyis midőn a természettudós beáll filozófusnak, idegen területen botorkál és a tévedések özönbe bonyolódik. A természettudományok etikája nem pótolhatja a keresztény etikát, de midőn a kevélységet és a gyűlöletet irtogatja, előkészíti a talajt, és az egyéneket magasabb elvek befogadására képesíti.

A természettudós (Tolstoi álláspontja is ez) nem az egyént, hanem az embert szereti. A régiek azt mondták: „omne animál diligit simile sibi.” önmagát és saját képelmét mindenki szereti. Ez az elv azonban nagyon is erőtlennek bizonyult, és inkább a családi, legfeljebb még a rokoni körben nyert alkalmazást. Az emberek, ha fiziológiai és pszichikai alapterendezésüket vizsgáljuk, csakugyan hasonlítanak egymáshoz, egyébként azonban, a különbsétek egész világa föroghat fenn közöttük. Egyik ember hasonlít ugyan a másikhoz, de az egyének annyira különbözhetnek, hogy esetleg sem értik egymást, sem együtt nem éreznek. Az értelmi és az érzelmi világban felmerülő különbségek oly élesek lehetnek, hogy az egyéni érintkezés fájdalmat okoz és az antipátiás ingerületek egész sorozatát váltja ki bennünk. A pszichikai szerkezetek hasonlósága (s hogy a természettudományi iskola jargonjában beszéljünk), azonos ritmusú tevékenysége, harmóniás viszonyokra hajlamosítanak, amelyek állandó érintkezés esetén, bizonyos szimpátiás formákban (barátság stb.) jelentkeznek. Míg ellenben az idegenkedésnek, a gyűlöletnek stb. és a pszichikai reakció egyéb megnyilatkozási alakjainak fiziológiai magyarázatát, a lelki működése különbözőségében, disharmóniájában, illetőleg a kifelé való megnyilatkozást közvetítő szervek, főképp az agyszerkezet elütő ritmusában kell keresnünk. A rokonszenves és az ellenszenves formák és végelemzésben a szeretet és a gyűlölet, az emberi léleknek egyaránt természetes hajtásai. Tisztán materiális szempontból egyik ép oly jogosult mint a másik. Ha az ellentéteket elsímítjuk, a diszsonancia megszűnik, s az idegenkedés anyagi feltételeit megsemmisítettük. Míg azonban az ellentétek fenforognak, a disharmóniát és a reakciót meg nem szüntethetjük, s az embereket szeretetre, altruizmusra nem hangolhatjuk.

Hiába emlegetjük az emberek szeretetreméltóságát, ha a napi tapasztalás azt bizonyítja, hogy az egyének épen nem méltók a szeretetre. Az emberekkel való mindennapi érintkezés bőségesen táplálja az antipátiás hajlamokat és könnyű belátnunk, hogy sokkal több okunk van arra, hogy az embereket egyéniségükben meggyűljük, minthogy emberiségükben megszeressük. Az egyént önmagáért csak kivételesen szerethetjük, s mert az egyének összesége adja az emberiséget, magában az emberiségben is oly kevés szeretni valót találunk, hogy az egyénnel szemben táplált antipátiás érzelmeket, az a csekély szimpátia, amely egyes kitűnőségek révén az ember fogalmához fűződik, le nem győzheti, s így a szimpátiás érzelmek uralmát távolról sem biztosíthatja. Szeretteinkben is sok kivetni valót találunk, s néha még *legjobb barátainknak* is sokat meg kell bocsátanunk, de hát akkor mit csináljunk a nagy többséggel. *Az emberiség szeretetreméltóságáról való tanítás, a materialisztikus világnézetnek nem természetes hajtása.* Belátjuk, hogy a szeretet törvényére minden magasabb rendű közületnek szüksége van, hogy a maga egészében boldogulhasson, de nincs elég okunk arra, hogy egyéni boldogulásunkat a mások javának alárendeljük. Miért mondjak le a gazdasági jólét magasabb fokairól? Azért, hogy az általános jólét színvonala emelkedjék? A gazdagság megadja a lehetőséget, hogy az élet gyönyöreit egész teljességükben élvezhessem. Vájjon a gyönyörök élvezésében azért szabjak korlátot magamnak, hogy másnak is jusson? De hisz ez már önmegtagadás, önfeláldozás? Az önfeláldozás pedig mindig fájdalmas. Azért szenvedjek tehát, hogy más boldoguljon? Ez a felfogás hogyan fér össze, a legkisebb fájdalom és a legnagyobb gyönyör, a legkisebb munka és a legnagyobb haszon elvével? Az én nélkülözésem, mások bővelkedése. Miért kell nélkülöznom, igényeimről miért kell lemondanom? Hogy mások kevésbé nélkülözzenek és igényeiket legalább némileg kielégíthessék? Azt mondják, hogy a gazdasági szélsőségek degenerálnak. Ámde az okosság minden degenerációnak útját vágja. A szeretet könnyen megfelel mindezen kérdésekre és ha szeretek, szívesen áldozom szeretteim jóléteért, mert ha enyéimet szenvedni látom, én is szenvedek, s az ő szükölködésük nekem is fájdalmas. De miért hozzak

áldozatot azok javára, akiket nem szeretek, vagy talán gyűlölök? A magasabb típusú emberiség érdekében, tehát a jobb jövő reményében áldoztam fel a jelent és magamat? Hát Zola és a materialisták, nem ép ezért kárhoztatják a kereszténységet? S ha Flammarion álma valóra válik, ha a magasabb típusú ember boldogságával együtt jégbe fagy, miért áldoztam? Nem veszett-e kárba a múlt idők valamennyi önfeláldozása? Ha az egyének velem együtt elpusztulnak, ha a a halállal minden megszűnik, nem kell-e a földi létet mennél jobban kihasználnunk, hisz csak egyszer élünk?

A földi halhatatlanság gondolata sem elégít ki. Kevésbé érdekel, hogy nevemet évezredekken keresztül emlegetik-e vagy nem, ha így is, úgy is a megsemmisülés vár reám. S az egyéni, vagy a faji tökéletességnek mi hasznát veszem? Mi vár reám? Miután sok küzdelem és önmegtagadás árán belső nemességemet kimunkáltam, meg kell elégednem a jól végzett munka jutalmával és azzal, hogy összes munkásságomat és (alanyi) sikereimet, nemesebb „én”-emet a boldog megsemmisülés ölébe temethetem. Nem kell tíz talentom ahhoz, hogy belássuk, miszerint a materialisztikus világnézet, a tökéletesedés gondolatának és az altruizmus elvének épen nem kedvez, sőt minden ilyenmű törekvést kigúnyol és haszontalannak bélyegez. Sem a magasabb típusú ember érdeke, sem a jobb jövő reménye, sem a tökéletesedés gondolata nem igazolják a jelen feláldozását, ha végre minden a semmiségbe vesz. Sokkal érthetőbben érvelnek azok, akik azt mondják: Szegjétek meg a kenyeret és adjatok az éhezőknek önként, nehogy az egészszet elvegye tőletek, mert az éhség és a nyomorúság gonosz tanácsadók. A nemesebben gondolkodók azt is megértik, hogy az emberiség általános művelődését édes mindnyájunk érdeke sürgeti, mert mégis csak szebb és biztosabb az élet, ha értelmes, józan és nemesen érző egyénnel érintkezhetünk, mint ha otromba, vad hordák közt kell életünket lefolytatnunk. Mind a két okoskodás józan számításra alapul.

Az altruizmusnak lényeges jegyei: a szeretet és az áldozat. A materialista sem egyikre, sem másokra nem képes, mert minden materialista, ha következetes, szükségképpen egoista is egyúttal, az egoizmus pedig mind a kettőt kizárja. Már a legrégibb idők materialistáinak jelszava volt: „Jertek, élvezzünk

gyorsan, koszorúzzuk meg magunkat rózsákkal, mielőtt elhervadnának és ne múlják el tőlünk az idők virága.” Pedig az élvágy és az önmegtágadás, egy helyen ép oly kevéssé férnek meg, mint a világosság és a sötétség; aki pedig a gyönyört szereti, annak szívében nemesebb érzelmek, amilyen az igazi szeretet is, helyet nem találnak. Az altruizmust ma mindenki hirdeti, de csak kevesen gyakorolják, és ezek nem a materialisták zászlója alól kerülnek ki. *De ha a keresztény vallás motívumai nélkül értelmetlenné válik a felebaráti szeretet, mit mondjunk az ellenség szeretetéről?* Az ellenség szeretete még ma is inkább csak elméletnek tekinthető, mely az életben csak a kereszténység jeleineél talál alkalmazásra. Nem kell azt gondolnunk, hogy a kereszténység előtti időkben az altruizmus némi nyomaira nem akadhatunk, hisz az athéneiek oltárt emeltek a részvétnek, a gladiatori küzdelmeket pedig a stoicismus józan elveivel sehogy se tudták összeegyeztetni; de a személyes bántalomért bosszút állni, mindenki igazságosnak és méltányosnak tartotta. *Suum cuique*. A barátságot is nagyra tartották. Castort és Polluxot mintaképtül vették, Epaminondast és Pelopidast az egekig magasztalták, de a szeretetet mértékre tették, és sem a gyermekek,*) sem a szegények, sem a betegek, sem az idegenek szeretetét nem ismerték. Az ellenség szeretetéről midőn először hallottak, azt képzelenségnek és természetellenesnek tartották. Az ellenség szeretetét megérteni is nehéz, hát még gyakorolni. Még a keresztények legnagyobb része is, csak mások terhére őrzi meg keresztényi észjárását, a maga javára (!) azonban az evangéliumi törvények figyelmen kívül hagyásával gondolkodik, csoda-e, ha azután pogányul cselekszik?! Nem elég a parancsról tudni, hanem azt gyakorolni is kell. Itt is uralkodik a törvény: „A minimo incipe.” Aki a megbocsátás kisebb feladványaira is képtelen, hogyan fogja a nagyobbakat megoldani. Az ellenség szeretete nem annyira természetes, mint inkább természetfölötti tanítás. Bármily szép és nemes e tan, bármennyire helyeslem eszemmel, természetemmel, vérem törvényével ellenkezik, s a lázongó vér legtöbb esetben ledönti

*) Megtúrték a paederastiát stb.

a parancs vagy a jobb belátás korlátait, hogy a természetes ember a bosszú jogát szabadon érvényesíthesse.

Ha a morál valamely szabályának a vallásra szüksége van, az ellenség szeretete bizonyára azok közül való. *Ezt a fölséges törvényt csak mélyen vallásos lelkek érthetik meg oly világosan, hogy gyakorolni is képesek.* Aki azonban a megbocsátás törvényét kodifikálta, nagyon is jól ismerte az emberi természetet. A bosszúállás kétélű fegyver, nemcsak azért, mert a bosszúálló lelkiismeretét feldúlja, lelkét megmérgezi, degenerálja s a pszichikai károkon túl, a fizikai szervezetben is érvényesíti romboló hatását, hanem azért is, mert az áldozatnak és hozzátartozóinak esetleg mérhetetlen károkat okozhat, a gyűlölködést állandósítja s a bosszú gondolatát a sértettségben is felkölti és megrögzíti. Másképp vagyunk a bocsánattal. A bocsánat szeretetre hangolja és kiengesztelésre hívja a sértőt. Van a bocsánatban valami, ami megszegyenít, anélkül hogy lealázna, ami míg egyrésztől nemesíti a bocsánatadót, másrésztől felemeli és megvilágosítja a sértőt, mert annál világosabban látjuk cselekedetünk gonoszságát, mennél jobban kidomborodik előttünk a megbocsátó nagylelkűsége. A tapasztalt bocsánat jobb belátásra vezet, bánatra hangol, szeretettel ártalmatlanná tesz, meghódítja és megtermékenyíti, a jó befogadására készségessé teszi a szíveket. Nemcsak az igaz felebaráti szeretet, hanem a helyes önszeretet is sürgeti a megbocsátást. A bocsánatból csak jó, a bosszúállásból csak rossz származhatik, tehát az okosság szabályai is bocsánatra köteleznek. A bosszúállás rövid gyönyörűségét, a béke, a nyugalom és az engesztelődés örömei, s az a tudat, hogy nemesen cselekedtünk, bőven kárpótolják. A bocsánatban van valami érthetetlen, megfoghatatlan, ami úgy a sértőt, mint a megfigyelőt arra ösztönzi, hogy a bocsánat tényével s a tény fölött uralkodó törvényekkel tüzetesebben foglalkozzanak. Az ethikai törvények pedig olyan természetűek, hogy mennél behatóbban vizsgáljuk azokat, annál több világosságot árasztanak, annál meggyőzőbbek. Méltán mondhatjuk tehát, hogy a bocsánattal hódítunk s az igazságot a szó valódi értelmében uralomra segítjük: *elmondhatjuk, hogy a megbocsátás az igazság diadala.*

Említettük, hogy a megbocsátás nyomában oly fény árad, mely a sértő agyára nehezedő homályt eloszlatja, az igazságtalanság belátására s az igazság megismerésére vezet. A bosszúnál megfordítva történik. A bosszú elhomályosítja az elméket, az ítélkezést meghamisítja, józan okoskodásra képtelenné lesz, és minthogy az indulatokat felkorbácsolja, az alsóbb rangú embernek, az állapotembernek praepotentiáját biztosítja, s így további igazságtalanságokra, sértésekre stb., hajlamosít. Kimondhatjuk tehát, hogy a bosszú mindkét oldalról degenerál, s midőn az értelmet elhomályosítja és a neme-sebb hajlamokat gyengíti, a morális ember vereségét, nemcsak hasonló esetekben, hanem más területeken is előkészíti. A megbocsátás tényében világosan kidomborodik a bocsánatadó erkölcsi felsőbbsege, gondolkodásának nemessége, aminek különös jelentősége akkor lehet, ha a megbocsátó állásának előkelőségénél vagy hivatásánál fogva utánzásra ingerel, de ettől eltekintve, bizonyos, hogy a szeretet szépségéről legékesebben szól a bocsánatadás. Ha tehát a bosszú természetes, mert alsóbb rangú „én”-ünknek, az állapotembernek exigenciája, a megbocsátás is természetes, mert értelmünk, jobbik felünk követeli. A megbocsátás nagyszerű ténye egyike volt azoknak a fegyvereknek, amelyekkel Krisztus a lelkeket meghódította, ez volt az utolsó ecsetvonás, melylyel míg egyrészt a keresztény religio szépségét teljessé tette és a világot elbájolta, másrészt tanítását magasztos példájával megpecsételte és híveit utánzásra serkentette. Ha a megbocsátás legnagyobbyszerű tényeit vizsgáljuk, azt hiszem kimondhatjuk, hogy azok a kereszt tövében fakadtak.

Említettük, hogy az ellenségszeretet törvényét illetőleg, nagyon sokan csak az elméletnél maradnak. Mi ennek az oka? Miképp történhetik meg, hogy valaki keresztényileg csak gondolkodni tud, de már cselekedni nem tud. Ezerszer halljuk emlegetni, hogy más a *theoria* és más a *praxis*. *Lehetséges-e, hogy a theória és a praxis egymással hadi lábon álljanak?* A hipotéziseknél ez megtörténhetik, de az igazság mindig és mindenütt igazság marad. Gyakorlati igazságoknál a *praxis* nem lehet más, mint a *theóriának* tényekben való kijegőződése és érzékítése. Legvilágosabban belátjuk az állítás igazságát, ha a fizikai kísérletekre gondolunk. Amit a számí-

tások útján elméletben igazoltunk, azt tényekben bemutatjuk és így az igazságot érzékitjük. Már most megtörténhetik, hogy a fizika tanára hibátlanul dolgozik a táblán, de rossz keze van és kísérletei nem sikerülnek. A múzeumi szolga ellenben nem érti az elméletet, de a gyakorlat mesterré avatta a kísérletek terén. Mit jelent ez? Csak azt, hogy az igazságot megérteni és bebizonyítani más, mint ugyanazt a gyakorlatba átültetni. A hittudorok nem mindig a legerényesebbek, sőt lehetséges, hogy valamely értelmetlen anyóka, a keresztény törvények alkalmazásában megelőzi őket. Más a törvény tudása és más a törvény alkalmazása. Lehet valaki kitűnő törvénytudó és rossz bíró, mert a paragrafusoknak az esetekre való alkalmazásához nem ért. Ebből a szempontból mondhatjuk, hogy más a theória és más a praxis. A törvények alkalmazása bizonyos gyakorlati ügyességet feltételez, amelyet külön kell megszerezni. Ha ma valamely gyakorlati igazságot életszabályul elfogadok, nem szabad megelégednem azzal, hogy elmémet az igazság meghódította, mert a physicum gyakorlati berendezése még a régi törvényeknek hódol, s a korábbi természet könnyen felülkerekedik. A physicumot a maga egészében az új törvény szolgálatára kell kényszerítenem. Midőn valamely igazsággal megismerkedünk, az igazságot, amely egyébként lelki működés eredménye, érzéki jelekbe öltöztetjük, hogy esetleg kifelé vetíthessük, illetőleg másokkal közölhessük. A magasabb szervek már a szokás útján is a lélekkel rendszeren együtt működnek, de a motoricus idegekre való áthelyezés, illetőleg az igazságnak megfelelő cselekvés kiváltása, külső tényekben való megjelenítése, külön munkát igényel. Egyébiránt ez is a szokás dolga.

A kereszténységre vonatkozólag azt kell mondanunk, hogy mindenek előtt meg kell tanulnunk keresztényileg gondolkodni; mivel azonban a physicumban a korábbi szerkezetre bukkanunk, s az organizmus készsége a régibb cselekvési irányok felé hajlik, a physicumot is meg kell hódítanunk, az új elveknek megfelelő idegpályákról, új idegfolyamatokról, az új centrumok izgalmainak a társítási, illetőleg a kihelyező rostokra való áttételéről stb., vagyis arról kell gondoskodnunk, hogy ne csak elménket, s vele bizonyos agyvidékeket, hanem egész fizikai berendezésünket a kereszténység szellemében

reformáljuk. Ez már a praxis dolga. Ezért sürgetik a kereszténység nagy mesterei, hogy az elmélkedésben feldolgozott igazságokat azonnal a gyakorlatba is átültsük. Mi az igazság? Mit tettem eddig? Mit kell ezután tennem? Mit fogok még ma tenni? Hátra van még, hogy a végrehajtás módzatait a legapróbb részletekig megállapítsam. Aki mindezt meg nem tanulja, nem kerüli el azt a visszás helyzetet, hogy másképp gondolkodik és másképp cselekszik, más törvény uralkodik elméjében és más tagjaiban: videt meliora probatque, deteriora tamen sequitur. Minden kezdet nehéz. Az új törvényeknek megfelelő cselekvés is nehézségekbe ütközik, amelyekkel le kell számolnunk. Ezeket a nehézségeket a praxis ismerteti meg velünk. Az esetek annyira egyedi jellegűek, hogy két teljesen egybevágó esetet a gyakorlatban alig találunk. Azonfelül az eddigi gyakorlattal ellenkező új gyakorlatot nemcsak a megszokás, hanem azon körülmény is megnehezíti, hogy — mint említettük — teljesen új, a régivel ellenkező rendszerű fizikai berendezésről kell gondoskodnunk, s ezt az új berendezést, illetőleg az új szerkezetet, nem az elmélet, hanem a gyakorlat építi ki. Az új centrumokat az elmélkedés teremti meg, ugyancsak az elmélkedés folyamán az új centrumokat, emlékezeti képek segítségével akkép ingereljük, hogy a régi centrumok ingerületét paralizálja, sőt az ingerület le nem kötött hányada, elég legyen az új cselekvés kiváltására, amelyet a cselekvések egész sorozatával együtt, egyelőre csak a képzeletben ki is váltunk. Az új ingerület azonban még csak az elméletben győzött, s nem a gyakorlatban is. Gondoskodnunk kell tehát annak a kihelyező idegekre való áttételéről is, mert különben a régi ingerület, amelynek könnyű áttételét a gyakorlat biztosítja, óriási előnyben lesz, mihelyt a praxisról lesz szó.*) Ami első

*) Meynert, Exner és Fechner stylusában iparkodtam magamat kifejezni, annál is inkább, mert ha sok mindenben egyet nem érthetek velük, s egész elméletük (tán csak) pusztán hipotézis, de eléggé plausibilis arra, hogy némely részeiben, alkalmasabb hipotézis hiányában, elfogadjuk. Egyébiránt lássuk az elméletet példában. Midőn még nem ismertem a szeretet parancsát, vagy ha ismertem is, a gyakorlatba átültetni eszembe se jutott, látni az ellenséget és az ellenszenvnek kifejezést adni ugyanazon pillanat műve volt. A gyerekek életéből tudjuk, hogy a csúfolódás,

ízben nehezünkre esett, az ismétlés folytán könnyű lesz, anynyira könnyű, hogy gépiesen is végrehajtuk, ami első ízben csak a legnagyobb erőfeszítéssel sikerült, amire különösen akkor lesz szükségünk, midőn az eseményekre előre nem készültünk, s mielőtt meglepetésünkből felocsúdnának, cselekednünk kell. Az olyan cselekvésnél pedig, amelyet józan megfontolás meg nem előzhetett, az idegrendszer gépszerűleg ledarálja azt a cselekménysorozatot, amelyet korábbi hasonló esetekben szokásosan kiváltott. Ily esetekben a korábbi megfontolások, jó feltételek, beérett habitusok, a szokáson keresztül virtualiter érvényesülnek. Ezért mondják, hogy a szokás második természeté válik. Nem elég tehát valamely szokás visszasságát belátnunk, hanem arra kell törekednünk, hogy a rossz szokásokat jó szokásokkal helyettesítsük be, s mert a

dobálódás, verekedés stb. az ellenszenvnek szokásos kifejezései. A tehetetlenség a csúfolódásban, a gyávaság a dobálódásban önti ki mérgét, az erő azonban verekedésben keresi mértékét. Megismerem a szeretet parancsát. Hallom, hogy nem elég a parancsolatot tudni, hanem meg is kell azt tartani. Az ellenség képe eddig haragra, illetőleg támadásra ingerelt; most arról kell gondoskodnom, hogy ugyanazon képek látása szelídebb érzelmekre hangoljon. Directe ez nem fog sikerülni, hanem indirecte, más képzetek segélyével. A legalkalmasabb képzetekkel fegyverkezve, ha föltételemet nagyon sokszor megújítottam magamban, vagyis az ellenség képzetét más alkalmas képzetekkel olykép asszociáltam, hogy az egyik centrum ingere azonnal átterjed a másik centrumra is, bizonyos, hogy az ellenség képzetével az ellenőrző, illetőleg az ellenkező irányban működő képzetek is akcióba lépnek. Elhatároztam pl., hogy szó nélkül fogok ellenségem mellett elhaladni, nem nézek rá, stb. . . . Valamely előre nem látott körülmény, pl. ellenségem, midőn látja, hogy békességesen akarok mellette elhaladni, vérszemet kap és inzultál, akkor már megfontolásnak nincs helye, hanem a szokásos megoldáshoz folyamodom, annál is inkább, mert az értelmi képek, legalább rendes körülmények között, mégis csak gyengébbek mint az érzékiek. Feltéve, hogy ezzel a lehetőséggel is számoltam és elhatároztam, hogy ellenségemet kikerülöm, más utcába fordulok stb., szóval kész programmal dolgozom, első esetben bizonyára nehéz lesz kitérni annak, aki nem szokta a háttát mutogatni; a jég azonban megtört, megismételni azt, amit egyszer már megtettem, nem esik oly nehezemre, a gyakori ismétlés pedig egészen megkönnyíti a dolgot. Ebből egyszersmind az is kitűnik, hogy az a megoldás, mely az ember gyengeségével legjobban számol, a legbiztosabb; innét magyarázhatjuk meg az alázatosság óriási jelentőségét a keresztény religió gyakorlatában. Az eset megvilágosítja a gyakorlat fontosságát is.

szokás az egyforma cselekvések nyomában képződik, az is világos, hogy ugyanazon cselekményt sokszor kell megismétel-nünk, míg az ellenkező (régibb) szokással szemben új szokás képződik, mely ha elég erős, a tudat küszöbe alól is érvényre juthat. A következtetések egész sorozatával rendelkezünk. Példaképen néhányat főlemlítünk. Mennél erősebb valamely szokás, annál hatalmasabbnak kell lennie annak a képzetnek (fogalomnak stb.), mely a régi szokással ellenkező cselekmény-sorozatot kiváltja. Az újabb képzetek stb. felfrissítéséről, meg-élénkítéséről, időről-időre gondoskodnunk kell, mert szokások csak állandóan erős képzetek nyomában keletkezhetnek. Ha-tározott karakterről csak ott lehet szó, ahol a szokások már kijegőcödtek. A múlt meggyökeresedett szokásai, az új szo-kással szemben állandóan, de folyton gyengülő erővel kísér-tenek. A régi szokások alapjául szolgáló képzeteknek el kell halványulniuk, tehát a múlt képeit nem szabad emlékezetünk-ben felújítanunk. Gondoskodnunk kell, hogy az új szokással ellenkező ingereket kikerüljük. Jobb, ha gyengéknek hisszük magunkat, mint ha erőnkben bizakodunk. A régi szokások csak alkalomra várnak, hogy kitörjenek, stb. stb. Most már megérthetjük azt is, hogy mit jelent Ovidius panasza, és mi az oka annak, hogy az ellenségszeretetet, vagy a morál egyéb, különösen a test törvényeivel ellenkező parancsait tekintve, sokan csak az elméletnél maradnak: miért más a theória mint a praxis.

Sokan harcolnak, de jól csak kevesen. Sokan tisztogat-ják magukat, de nem úgy mint kellene. S a vége? Belefárad-nak az eredménytelen küzdelembe, s kimondják, hogy „nem lehet”. Képtelenségöket beismerik, a harcot feladják, s a megfutamodó hadsereg filozófiájával: „Mentsük meg amit lehet”, *megmentik a látszatot*. Itt kezdődik a farizaizmus biro-dalma, ugyanítt szűnik meg az igazi kereszténység uralma. Ez a magyarázata annak a sajnos jelenségnek, hogy más a theória mint a praxis. Ha még hozzávesszük, hogy a theóriát mégis csak könnyebb megérteni és elfogadni, mint gyakorolni (mert az igazság megértése és elfogadása, csak az agy bizo-nyos vidékeinek reformját tételezi föl, míg az igazság gyakor-lásában már az egész physicumot mozgósítanunk kell, ami már a tehetetlenség törvényére és a nagyobb tömegekre való

tekintettel is, sokkal nehezebb feladvány lesz); ha látjuk, hogy *azok, akik a felebaráti szeretet erényét hősiek fokban gyakorolták, a kereszténység ölén nevedektek*, azt kell hinnünk, hogy a kereszténység főszege tanításában oly hatalmas erőforrás buzog, amelyből ha valaki merít, az igazi szeretetnek nemcsak mélyebb átértésére, hanem ami a fő, önféldozó gyakorlására is képesül. Végezetül, ha tekintetbe vesszük, hogy a modern természettudományi felfogás legvégső logikai következményeiben (eddig csak Lombroso jutott el, különösen az eliminációról szóló tanával, a többiek, illetőleg a nagy többség a Rubiconon innen maradt) az altruizmusnak nem kedvez, tehát nem pótolhatja a valódi keresztényi gondolkodásmódot; ha tapasztaljuk, hogy a szeretet parancsának, semmiféle ethika nem tudja elégséges okát adni, az ellenség szeretetét s a megbocsátás szépségét pedig csak a mélyen vallásos lelkek értik és gyakorolják is egyúttal; ha elfogadjuk, hogy a valódi civilizációnak nem annyira a pusztaságra, mint inkább a szeretet tengelyére kell támaszkodnia, azt hiszem kimondhatjuk, hogy *a kereszténység*, mely az igazi szeretetnek szülődajkája és egyedüli mestere, *a valódi civilizációnak* nem ellensége, hanem *barátja és leghívebb munkása*.

A mi meggyőződésünk szerint a valódi szeretet csak a christianismus talajában díszlik. A materialista korifeusok azt hirdetik, hogy ők az altruizmus igazi apostolai, az evangéliumi szent szeretet hivatott interpretátorai. A világnézetek óriási küzdelmében a büntető politikust és a törvényhozót leginkább csak az érdekli, hogy a szeretet elvét az egyik táborban úgy mint a másikban kivétel nélkül hangsúlyozzák, tehát a büntető törvényhozásnak, a büntetési reakciónak illetőleg a reformoknak: a szeretet zónájában kell mozogniok. A szeretet exigenciái azonosak, a különbség csak az, hogy mi képtelennek hisszük a materializmust arra, hogy a szeretet parancsát praktikus sikerrel taníthassa; ellenfeleink szerint pedig, még a legnemesebb szeretetnek sincs szüksége a vallásra, túlvilágra stb., mert a tudás, az igazi felvilágosodás egymagában is biztosítja a jó eredményt. Am jól van. Menjenek hát a materialista tudósok és keressék föl a szocialistákat, anarchistákat, nihilistákat, s mindazokat, a kiből a vallásosságot kiölték és ismertessék meg tanítványaikkal a szeretet csodás báját, az

altruizmus szépségét s az önfeláldozás rejtett titkait; tanítsák meg őket a megvalósítás módozataira és a gyakorlati életbölcsetségnek azon szabályaira, amelyek révén mesterek és tanítványok az elméletet a gyakorlatba átültethetik. A kereszténység — mint eddig — ezentúl is meg fogja tenni a magáét. Fel fogja keresni a maga híveit (és nem híveit), hogy az evangéliumi szeretet tüzeit felgyújtsa s az emberekből az egoizmus remanenciáit kipusztítsa. Így azután mindkét tábor egyesülhet a szeretet — bár nem egységes eredetű, de legalább politikai szempontokból azonos terjedelmű — parancsának evangelizálásában. Csakis ily módon remélhetjük, hogy a büntetőjogi reakció szelídebb (mondhatnók: emberségesebb) formákat ölthet, mert ahol a szent, a nemes emberszeretet minden szívet, minden elmét uralma alá hajtott, ott a bosszú szelleme elerőtlenedik és az állatember bosszu-exigenciái a minimumra csökkennek le, illetőleg végkép kivésznek. A materializmus prófétái eddig csak az ígéretföldön maradtak. Mikor látjuk már őket a tények mezején is szerepelni, ahol a christianismus már 2 évezreden keresztül éjjelt is nappallá téve küzdve küzd, s orcája verejtékével dolgozik?! A materialisták eddig csak negatív munkát végeztek, konkolyt hintettek; tán ideje volna már theóriájuk életrevalóságát tevőleges irányban is kimutatni? Nemde minden Demosthenesnél ékesebben szólnak a tények? Facta loquuntur.

* *
*

Annak az óriási médiumnak, mely mint az óceán, egy hatalmas egységet alkot, amelyben azonban még a legparányibb csepp is külön kis médium, kis világ gyanánt szerepel, mint láttuk, legfőbb törvénye, életető eleme a szeretet, az altruizmus. Az eddigiekben fejtegettük, hogy az ember egoistának születik, s hogy az egoizmusból való kibontakozás, sem az egyesek zömének, sem a közületeknek nem sikerül, vagy legalább is nem abban a mértékben, amelyben azt az egyének és a médiumok ideálja megkövetelné. Mielőtt magára az egyénre áttérnénk, még néhány ellenséges tényezőről kell beszámolnunk, amelyek — szerintünk — az egyén médiumát a maga ideális jellegéből kivetkőztetik s így az egyén degenerációján, elzüllésén közreműködnek. Ilyen tényezőnek ismer-

jük az alkoholizmust. Első pillanatra úgy látszik, hogy itt már az egyéniség egész határozottan előterbe nyomul, úgy-hogy magát az alkoholizmust az egyének terhére kellene felrónunk. Azonban ha a dolgot közelebről vizsgáljuk, észre kell vennünk, hogy *a médium berendezése olyan, hogy az alkoholizmus felvirágzásának kedvez*, sőt azt egyenesen kihívja. Az Államok lelketlen szeszpolitikája lehetségessé tette azt az óriási szeszfogyasztást, amely azelőtt ismeretlen volt. Az alkoholizmust nagy részben az Államok egoizmusának és a politikusok rövidlátásának köszönhetjük. A médium megjavítása e tekintetben (éppúgy mint a gazdasági stb. viszonyok rendezése) is nem egyéni, hanem állami feladatot képez.*) Az alkoholizmussal együtt fogjuk tárgyalni a carnivorizmust, mert ez a kettő nagyon is közeli atyafiságban van egymással. Az egyéni és társadalmi élet mindazon tényezői, amelyek a physicumot és psychicumot kedvezőtlenül befolyásolják, az erők harmóniáját tartamosán megzavarják: a kriminalizmus kifejlődésében és elhatalmasodásában első rangú szerepet játszanak. Az átöröklés, a bűnözésre kedvező médium, a vallási és erkölcsi élet eltompulása, a nyomorúság, rossz egészségi viszonyok, az alkoholizmus, a mértékletlenség, az oktatás és nevelés hiánya, ezek azon tényezők, amelyek minden specifikus bűnözésnél előfordulnak és az egyén elzüllésében közreműködnek. Nem azt mondjuk, hogy az említett tényezők mindnyája, minden esetben és egyenlő mértékben szerepet,

*) Az alkoholizmus nálunk is rohamosan terjed. Tudok kisebb községről, ahol (4000 lakos) csak a pálinkamérésekben 60,000 koronára rúg az évi fogyasztás értéke. Egy más kisebb községben (1000 lakos) minden felnőtt férfira átlag 120 korona esik szeszfogyasztás címén. Budapest lakossága többet fordít szeszes italokra, mint húsrá. Egyébiránt az abszolút-alkoholfogyasztást hazánkban is fejenként kb. 12 literre tehetjük. De hát hogy jönne ki másképp a szeszadóból az a kb. 160 millió korona, amelyet tiszta jövedelem címén feltüntetnek. Ez a jövedelem nagyon is drága, mert ha az alkohol által okozott károkat felszámítanók, elmondhatjuk, hogy pusztán anyagi szempontból is ráfizetünk a jövedelemre. Hát még az erkölcsi kár, az egyének degenerációja, a családok elzüllése, az a sok bűn, melyet az alkoholnak köszönhetünk, az a sok bűnöző karakter, mely az alkohol zónájában érlelődött ki, az a sok szeretetlenség, viszálykodás stb. Az alkoholizmus jelentősége, pusztán kriminális szempontból is, egyszerűen kiszámíthatatlan.

sőt a rendes eset az, hogy azok közül csak egyik vagy a másik emelkedik ki mint elsőrangú causa s még egy-kettő csoportosul körülötte mint másodrangú causa, amelyek azután a bűnözési hajlamokat, illetőleg a tulajdonképeni bűnözést kiérlelik és a specifikus bűnözöt kitermelik. A természet ugyan gondoskodott az emberiségről, midőn az elkorcsosult vagy a kriminalizmussal telített családoktól bizonyos határon túl a szaporodási képességet megtagadta; sajnos azonban, hogy amit a természet meg akar javítani, a társadalom újból elrontja, midőn újabb és újabb nemzedéket taszít a kriminalizmus fertőjébe. Amit a társadalom megkímélt, azt a nyomor, a különböző excessusok stb. teszik tönkre. A nagy szegénység ezerféle nyavalyának szülőanyja. Ha a tüdővész, a syphilit a betegségek lajstromából törölhetnök, a bűnözések arányszáma erősen mecsökkenne; ha a nyomort utána küldhetnök, ismét tekintélyes %-át megtakaríthatnánk, az alkoholizmus kiirtásával pedig a maradékkal $\frac{2}{3}$ részben valószínűleg leszámolnánk. Az említett betegségeket aligha fogjuk kiküszöbölni, a nyomort azonban bizonyos határig megszüntethetjük és az alkoholizmust társadalmi és különösen állami utón (helyes szeszpolitika) korlátozhatjuk. Addig is tegyük meg amit megtehetünk.

Európa nemrég adta magát az alkoholizmusra. Volt idő, amikor még a „tüzes ital” előállítására nagyon is drága volt arra, hogy tömeges fogyasztás tárgya legyen. Állami, közművelődési, erkölcsi, egészségügyi szempontokból tekintve, ma is a legdrágább italnak mondhatjuk, mert legdrágább kincseinket követeli cserébe. Az igazi civilizációnak, az emberiség boldogulásának nincs hatalmasabb ellensége, mint az alkoholizmus. Az alkoholizmus meggyengíti a magasabb pszichikai erőket, a szervezetet tönkre teszi, a családok boldogságát, a társadalom békéjét feldúlja, felemészti az ember nemesebb felét, egész osztályokat a romlás lejtőjére sodor s miután az embert önmagából kivetkőztette és állattá devalválta, lelkében testében megnyomorítja, a legkeservebb szolgáltságba kényszeríti, esetleg a börtön vagy a kórház rabságára kárhoztatja. Lesz idő, midőn a történelem a civilizációjával kérkedő XIX. századot a „legsötétebb újkor” címmel fogja megtsisztelni, mert ha a korábbi századok terhére a nyers erőszakot, a tudatlanságot,

a rabszolgaságot, vallási türelmetlenséget stb. felrójuk is, nem tagadhatjuk, hogy a civilizáció útját egyengették s a népeket a további fejlődésre képesítették; a XIX. század ellenben a következő századok boldogulásának sirásója lett, midőn az alkoholizmussal a népeket testileg-lelkileg tönkretette és örökségül olyan emberanyagot adott át a XX. századnak, amely a rossz hajlamoknak, a gyarlóságnak, a bűnnek minden árnyalatával telítve, ha a jó megismerésére való képességet nem veszítette is el, a jó gyakorlásához szükséges fizikai erőket és az alkalmas szervezetet oly mértékben nélkülözi, hogy a kedvezőtlen állami és társadalmi médiumot tekintve — amelyek szintén a XIX. század hagyatékát képezik — a virtus gyakorlására, az eszmény megvalósítására hova-tovább alkalmatlanná válik. Ahonnét a világosság elvonul, ott a sötétség uralkodik és ahol a jó nem díszlik, ott felburjánzik a bűn, a gonoszság. A bűnözés felvirágzását az alkoholnak és annak a gonosz társadalmi médiumnak köszönhetjük, amely míg ezer alkalmat kínál a bűnre, az erény, sőt az egyszerű tisztesség útját annyi tövissel hinti be, hogy ha valaha elmondhatták, ma csakugyan igaza van a szálló igének: nehéz embernek lenni.

Az alkohol fokozott mértékben való élvezete a nemesebb érzelmek iránti fogékonyságot kiöli, a kedélyt eldurvítja és az egyént brutalitásokra hajlamosítja, degenerálja és a kriminalizmusra kéri. Szociológusok, biológusok, orvosok stb. mind egyetértenek abban, hogy *az alkoholizmus által előidézett károkat — különösen a jövő generációra való tekintettel — leírni, mérlegelni nem lehet.* Az alkoholista szülők gyermekei, ha az ivásra való hajlamot nem is, de bizonyosan sok más rosszat örökölnek szüleiktől. A szervezet gyengeségét, azt az idegességet, mely századunkat annyira jellemzi, a görcsös rohamokra, különösen az epilepsziára való hajlamosságot rendszeren a szülők alkoholizmusára vihetjük vissza. A terhelt vagy az erősen hajlamosított egyén ellenálló képessége nagyon közel áll a nullához, pedig mennél mostohábbak a viszonyok, amelyben élnünk kell, annál nagyobb erőt kell kifejtenünk, ha a bűnözésre hívó ingerekkel szembezállni akarunk. Az alkoholizmus rendszeren a terheltek osztályából szedi áldozatait. Az alkoholos szülők gyermeke, a beteg, akinek különös ingerre van szük-

sége, a nyomorult, aki nyomorúságát pillanatra legalább fedni akarja, az ezer bajjal küzködő ember, aki a körülötte levő ellenséges médiumot meg nem változtathatja, de önmagát elkábíthatja, hogy legalább kis időre rózsás színben lássa azt a gonosz világot: egyik úgy mint a másik, rendszeren az alkoholizmus hálójába keverednek.

Az alkoholisták többre mennének, ha a körülmények ellen vennék fel a küzdelmet. Baer A. és mások különösen kiemelik az u. n. „fuselos” pálinka stb. káros befolyását. Lancereaux szerint: „Az elmebetegségek, az öngyilkosság, a vétségek és bűntények felszaporodása az alkoholizmus elhatalmasodásának eredménye.” Baer az 1878. párizsi kongresszuson a bűnözések 50—60%-át az alkohol befolyására vezeti vissza.*) Nem mondhatjuk, hogy az alkohol a bűnözést egyenesen kitermeli, hanem igenis felidézi azokat az organikus fizikai, pszichikai és egyéb feltételeket, amelyek a kriminalitás útját egyengetik. Azt is tudjuk, hogy a kaptos embertől sok minden kitelik, amire józan állapotban nem vállalkozott volna.**)

Nemi excessusok, különféle excentrikus dolgok, ostoba költekezés, illetlenségek, durvaságok, vakmerő vállalkozások stb. leginkább borköztői állapotban teremnek meg. A becsípett ember állandóan a BTK. §-ai körül cirkál. A bor azonfelül rendszeren rossz társaságba visz, ahol különösen a gyengébb karakterű egyének gonosz befolyás alá kerülnek. A bor (általában az alkohol) kiöli a munkakedvet, időtétkozlásra, henyeségre visz. A gonosz vállalkozások, szövetségek, bűnrészeségek rendszeren a korcsmaasztal mellett születnek, s ha józan állapotban a kellő bátorság hiányzik, a kancsó még vakmerőségekre is képesít. A borban stb. harag, civódás, féktelenség, fajtalanság lakik. A bor feloldja a nyelvet, elaltatja a lelkiismeretet, s az értelem ellenőrző szerepét megnehezíti, az akaraterőt pedig meggyengíti. Az alkohol az alsóbb rangú erőket, az ösztönöket***) felszabadítja s az egyént fizikailag és

*) Lord Coleridge országbíró pedig azt mondta, hogy a börtönök $\frac{9}{10}$ részben kiürülnének, ha Angolország kijőzanodnék.

**) Azt mondják, hogy az öngyilkosság első gondolata és maga az elhatározás is alkoholos napokon szülemlik meg.

***) Általános a vélemény, hogy az alkohol az agyvelőt először finomabb tevékenységre való képesítésétől fosztja meg, ellenben a moz-

moraliter megrontja. Az alkoholizmust nyomon követi a gazdasági elzüllesztés az egyén teljes elértéktelenedése. Az alkoholista rendszeren rossz családapa, durva férj, hivatalra, szolgálatra alkalmatlan, megbízhatatlan. Az alkoholista útjából a tisztességes elemek rendszeren kitérnek, és így a kétes jellemű egyének társaságára van utalva, amely körülmény csak vesztét sietteti.

A bánatos, lehangolt, elfáradt ember a szeszes italokban jótékony izgalmat keres. Az izgalom elmúltával azonban még nagyobb bágyadság, kimerülés vesz rajta erőt és az idegek újabb, mesterséges felizgatásra várnak. Az ismételt actusok habitust fejlesztenek, és a szervezet lassan-lassan annyira megköveteli a szeszes italokat, hogy ha kielégítést nem nyer, egyenesen munkaképtelenné válik. Az idegrendszer fokozatos elgyengülésével mindig nagyobb-nagyobb mennyiségű alkoholra lesz szükség, hogy a jól ismert exaltationalis stádiumot elérhessük. A szegény ember nem győzi a quantum-ot, tehát a kvalitásban keresi a különbsétek kiegyenlítését: bor helyett pálinkát iszik. Midőn aztán az alkohol végkép megrontja a szervezetet, bekövetkezik az az állapot, amelyben embernek a legcsekélyebb quantum is megárt. Említettük, hogy az alkohol a fáradság és a kimerülés érzetét egy ideig ellensúlyozza. Ez a magyarázata annak, hogy a nehéz munkával foglalkozók, gyári munkások, bányászok stb. rendszeren alkoholisták. Az a körülmény pedig, hogy a szervezet napról-napra többet igényel, megmagyarázza azt is, miért kell szűkölködni az alkoholista munkás családjának, és azt is, hogy az asszonyok is miképp válnak alkoholistákká. A munkás keresménye nagy részét a korcsmába viszi, tehát magára költi, aminek természetes következménye az, hogy a családnak nyomorognia kell, és az asszony néha bánatában, máskor inkább azért, mert férje rászoktatta, vagy azért mert szeszesitalnak mindig kell otthon lenni, maga is rászokik az ivásra. Így történik, hogy nagy ipari központokon, ahol sok a munkás, a szeszfogyasz-

gásra való hajlamot neveli. Ezért látjuk, hogy az alkoholos napokon az egyénnek örökös „mehetnék”-je van, társaságba kívánczik. Egyébként elmondhatjuk, hogy az alkohol az egyénben valósággal rászabadítja az állapotot az emberre. Az alkohol még a legmagasabb intelligenciájú egyéniségeket is szinte hihetetlenül degradálja.

tás óriási mértékeket ölt és a szeszfogyasztással párhuzamosan növekszik a nyomor, a testi és a lelki degeneráció.

Közönségesen azt mondják: „Sine Cerere et Bacho friget Venus.” Ez azonban csak akkor áll meg, ha Bacchus némi mértéket ismer. Az iszákos, illetőleg a részeg embert már a természet képtelenné tette a nemzési actusra és a nemi gyönyörűség mezejéről eltiltotta. A felszabadult ösztönök ugyanis a múlt gyönyörűségeinek emléke nem hagyják nyugton Bacchus áldozatát, de ha még az utcai Venus is utálja a részegyet, hát még egy jóra való feleség.*) Csoda számba menne, ha az olyan asszony, aki a részeg férfit gyűlöli, minden kárpótlás nélkül megmaradna a mellett, aki őt csak kínozza, gyöttri, a nélkül, hogy kielégítené.**) Csak természetes, hogy a reggel „katzenjammer”-ral köszönt be, amely a hangulatra való tekintettel nagyon alkalmas arra, hogy a házasság élet kellemes emlékeit szaporítsa.***) Azt az elcsenevészedett, korcs-

*) Tudunk példát, ahol az asszony soha nem marad otthon, ha a férj részeg fejjel köszönti a csillag feljöttét. Más esetről hallottunk, midőn a feleség a borgőzttől utálatos férj elől menekül, míg a támológó valamibe megbotlik, elesik s miután a kábulás szerencsésen álomba szövéődött, a padlón éri meg a reggelt. Az ilyen részeges férjek oldalán nevednek a kikapós asszonyok.

**) Még szerencse, ha Bacchus bizonyítványát az asszony nagyobb örömeire ki nem teríti.

***) A bor azonban lassan-lassan állandósítja az impotenciát. Tapasztalásom szerint ekkor a családi életben, a boldogságnak új korszaka nyílik. A hitvestárs ugyanis ebben a stádiumban már, csak mint szakácsné vagy szolgáló szerepel, mert a feleségnek más hivatása nincsen, minthogy a házat vezesse, férjét kiudvarolja. Erős egyéniségű férfi mellett, ha különben hibáiba beleöregedett, itt kezdődik az asszony mártírsága. A gyermekek felnövekednek és állást foglalnak, persze édesanyjuk mellett, az apa iránti tisztelet, szeretet, a házi fegyelem és ezzel a gyermekek nevelésének rovására. Ismertem intelligens családot, ahol az asszony és a gyermekek ruhájáról le lehetett olvasni az apa korhelykedését. Falusi iskolákban tapasztaltam, hogy egy-egy osztályban anynyira feltűnő volt a gyerekek tompasága, hogy minden tudományos cél nélkül, okát kerestük e szomorú jelenségnek, míg egy bor-bő esztendőre háritottuk a felelősséget. Az alkoholos szülőktől ritkán származik erőteljes, szép nemzedék és abban az egyetlen esetben, amely ebbeli tapasztalásommal ellenkezik, az a szörnyű butaság, amely egy szép asszonyi arcra, mint otromba kőd ránehezedett, a vonalak görögös, plasztikusan szép harmóniáját elékeltelenítette.

nemzedéket, amely a jóra (a munkára, hivatalra, hadiszolgálatra stb.) tunya és alkalmatlan, a bűnözésre és mindenféle betegségre pedig erősen hajlamosított, nagy részben az alkoholizmusnak köszönhetjük.*) Ami pedig a gyermek pszichikai fejlődését illeti, kedvezőtlenebb médiumot alig képzelhetünk, mint azt, amelyet egy korhely, részeges apa családi étete, példája stb. nyújt. Rendesen valóra válik a közmondás: az alma nem esik messze fájától. Nem tudni hogyan, de mintha csak az embrió megrögzítené a szülők részeges állapotában fennforgó átmenőleges butaságát: még a kivételesen részeg állapotban nemzett gyermekek is feltűnik az alkohol otromba munkája; pedig a ma divó szokás szerint pezsgős vacsora előzi meg a férfi jogok első gyakorlását.**)

Kapatos vagy bár csak illuminált állapotban soha nem volna szabad a férfinak feleségéhez közelednie. Könnyen megtörténhetik, hogy egyetlen meggondolatlan lépésért egy életen keresztül vezekelhet, mert az ostoba és gonoszul hajlamosított fiú csak szégyent és bánatot hoz szülői fejére. Combemale F. és Bordier A. megfigyelései szerint a szülők alkoholizmusa a gyermek egyenletes fejlődését és a pszichikai erők harmonikus kialakulását megakadályozza, úgyhogy a *felmenők alkoholizmusa degenerációs tüneteket hoz létre az ivadéokban*. Ez a degeneráció fizikai vagy pszichikai abnormitásokban, kvalitatív és kvantitatív differenciákban jelentkezik. A fiziognómia rendesen elárulja a terheltséget és a praktikus megfigyelő könnyen leolvassa az alkoholos szülőktől való származást. Ha a népek a szeszes italokban mértéket tudnának tartani, mérhetetlen sok kártól szabadulhatnának. Az önmegtartóztatásra azonban csak ott számíthatunk, ahol a szellemi és erkölcsi erők szükséges hányadát ellenséges tényezők nem paralizálják. A terhelt, a gyenge, az ideges, akiket az élet küzdelmei túlságosan kifárasztanak, a kimerülés, a gyengeség fájdalmas tudatában, rendesen izgató szerek után kíváncsognak, amelyek

*) Ha megfontoljuk, hogy a test felépítéséhez szükséges fehérjét a szesz nem pótolja, ezt a gyermeknek kell megsínylenie.

***) A szesz butító hatását már az ó-korban ismerték. Így a mitológia szerint Jupiter a hülye és szánta Vulkánt részeg állapotban nemzette, az ivadék tehát az apa bűnéért a pszichikai és fizikai degenerációnak esett áldozatul. Íme az igazság mythologiai köntösben.

ha csak rövid időre is, az erők egyensúlyát helyreállítják, s az öntudat meghamisításában bizonyos jóleső megnyugvást közvetítenek.

Az alkohol elleni küzdelemben nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a szervezetnek a degeneráció különböző fázisaiban, izgató szerekre szüksége van s az alkoholt csak azon esetben nélkülözhetjük, ha alkalmas szerekkel (kávé, tea) pótoljuk. Különös gondot kell fordítanunk a táplálkozásra is. Ha a táplálkozás hiányos, vagy túlságosan bőséges, a szervezet mindig megkívánja az alkohol élvezését. Tapasztaljuk, hogy *alkoholélvezők rendszeres tápláléka a hús*, a téstészta-ételeket és az édességeket azonban nem kívánják. A szülő sokszor maga se tudja, hogy midőn húsevésre erőlteti gyermekét, az alkoholizmusra disponálja, ha pedig már születésénél fogva hajlamosított, ezt a hajlamot erősen kineveli. A tapasztalás tanítja, hogy a szelíd természetű emberek rendszeresen szeretik a kávé, az édességet, a téstészta-ételeket. Azt is tapasztaljuk, hogy az éltebb elem nagyobb súlyt fektet a főzelékre, mint a fiatalság, s az öreg plébános, midőn azt mondja: „főzelék nélkül nincs ebéd,” jóllehet káplán korában maga is a húst szerette, önkénytelenül bizonyos törvényszerűségnek hódol és csak az elcsendesedő vér exigenciáit foglalja szabályba. Ezek azonban correlát fogalmak, amelyek minden korban érvényesülnek. A szilaj természetű Ézsau a húsetel barátja, aki végső szükségben kívánja meg a főzeléket, ezért a vadat hajszolja, nyughatatlan vérű, kóborló szellemű, bosszúálló, nehezen tud megbocsátani stb. Jákob ellenben a főzelék híve, csendes, otthon ülő, anyja fia, szelíd természetű, aki az erőszakos megoldást nem szereti, s a békesség kedvéért az önmegalázkodástól sem retten vissza. Ha azoknak az élettörténetét felkutatjuk, akik a szelidség erényének gyakorlásában egész a heroizmusig vitték, látni fogjuk, hogy a húseteltől rendszeren tartózkodtak. Közönségesen azt olvassuk, hogy hetenkint egyszer ettek húst, szeszes italokkal nem éltek. Ennek nemcsak asketikus jelentősége van. Azt mondják: „madarat tolláról, embert barátjáról.” Azt hiszem joggal állítjuk fel a tételt: az embert eledeléről ismerjük meg.

A táplálkozás rendje és a természet mikénti alakulása oksági viszonyban vannak egymáshoz. Aki természetét meg

akarja változtatni, táplálkozását is változtassa meg. Igaz ugyan, hogy a természet is megköveteli a magát; a hevesebb vérmérséklet rendszeren hús után kívánkozik és alkoholra szomjazik, de ha magasabb célok kedvéért hajlamainkat korlátozzuk, az óhajtott metamorfózis szükségszerűleg bekövetkezik. Mindezeknek azonban, különösen a nevelésre való tekintettel van óriási jelentősége, mert ha megerősödött és kiképzett hajlamokkal szemben, nagyon nehéz a küzdelem, a kiképződés stádiumában annál könnyebben sikerülhet, mert a gyermek csak kivételesen szereti a húst, sőt gyakran megtörténik, hogy a húsevésre fenyegetéssel kell kényszeríteni. Ha igaz az, hogy a hús élvezése az idegrendszert ingerli, s ennek következtében az alkoholizmusra hajlamosít, a szülőknek és a nevelőknek ezzel a körülménnyel mindig számolniuk kellene. A carnivorizmus így vezet az alkoholizmusra, amelyet a degeneráció és a bűnözés nyomon követnek. A húsevés a nemi ösztön elhatalmasodásában is közreműködik. Ha a táplálkozási anyagok fölvétele és a minőségek mikénti aránya, hajlamosítás szempontjából döntő befolyást gyakorolnak, éppen nem kell csodálnunk, ha az emberben, aki különös előszeretettel környékezi a húsos fajokkal, bestiális irányok jelentkeznek, amelyek a fejlődés magaslatain bizonyos kényszert gyakorolnak a cselekvőre és igen gyakran automatává teszik a szabadságra hivatott embert. Az egyénnek, ha embert akar magából faragni, ismét elő kell vennie az ókor bölcséinek rég elfeledett és elmellőzött arany szabályát: „Abstine, sustine”.

A helyes dietetikus életmód, a túlnyomólag vegetáriánus rendszer, midőn az állatot az emberben gyengíti és az erkölcsi erőket gyarapítja, *az igazi civilizáció ügyét szolgálja.* Aki kevés húst eszik, nem kívánja a szesz italokat oly mértékben, amelyben veszedelmessé válhatnak, degenerálnak és bűnözésre visznek. Az alkoholizmus és a rendetlen táplálkozás karöltve járnak. Az erősen alkoholista egyének keveset esznek a rendes étkezési rendet sem szokták betartani. Egyszer sokat, máskor éppen semmit nem esznek, s ez a körülmény az organizmus háztartásában oly zavarokat idéz fel, amelyek a pszichikai erők egyensúlyát is megbontják. Viszont, a rendetlen diéta szokásos pótlékát az alkoholban kell keresnünk. Ezért a pauperizmus is alkoholistákat nevel. Így találkoznak

a végletek. A dúsgazdag lakomájáról és a szükséges táplálék nélkül szűkölködő asztaláról a szeszes ital sohasem hiányzik. A túlfeszített munkásság és a tétfenség szintén alkoholizmusra visznek. A bunda-pálinka és a legfinomabb cognac élvezete végső eredményében ugyanazon eredményre vezet. Mindkettő nyomában betegség, testi fogyatkozás, a lelki erők disharmóniája, szóval degeneráció támad, mely rendszerint bűnözésben végződik. Az egyiket a keseredettség és a nyomor, a másikat a pajkosság és a bővelkedés viszi bűnözésre. De mindegyik alkoholistá, mindegyik bűnöző, csak hogy az egyik érti miképp kell kijátszani a törvényt, a másik pedig beleszalad a §-ok csapdájába, mint ostoba légy a pókhálóba. Médiüm tenuere beati. Megint csak odajutunk, hogy a középút a legszerencsésebb, ellenben a végletek degenerálnak.

Sajnos, az emberiség nagyon is messze van attól, hogy a húsevésről lemondani, vagy csak mértéket tartani tudna. A szegény, ha már finom pecsenyével nem táplálkozhatik, inkább ló, szamár, ürge, kutyahúsrá fanyalodik, de azért húst eszik. Ha mégis azt tapasztaljuk, hogy az előkelőbb osztályok a kriminalizmus statisztikájában minden degeneráció dacára csak alig-alig szerepelnek, részben annak tulajdoníthatjuk, hogy a gazdagok úgy a §-okat, mint a törvény hátulsó ajtait jól ismerik, és sokkal raffináltabbak, mint a szegények. Középen épült házak, összeharácsolt milliók, elsikkasztott százazrek, kosaras asszonyok, katonaszabadítási históriák, szállítási, vasútépítési manőverek, vesztegetési botrányok, panama-históriák, közigazgatási és bírósági képtelenségek stb. mind azt bizonyítják, hogy a degeneráció a felsőbb osztályokban is megtermi a maga gyümölcsseit. A szegény midőn mindezt tudja és látja, méltán sóhajt föl: nincs igazság a földön. Nem csodáljuk, ha a szegény szomorú óráiban elkeseredik és annak a társadalomnak felforgatására törekszik, amely csak a szegény, az együgyű rovására szolgáltat igazságot, az éhező krumplitolvajt becsukja, a százezres tolvajt futni hagyja; a tudatlan cigányt fegyházzal sújtja, a kosaras asszonyok történetében szereplő előkelőségeket pedig megkíméli. Nagyon is természetesnek találjuk, ha az igazság és méltányosság barátai a társadalmi és gazdasági végletek elsimitásán fáradnak, ha a vagyon túlságos felhalmozódását meggátolni és a pau-

perizmust megszüntetni iparkodnak, de még a legkedvezőbb gazdasági és társadalmi médiummal se jutunk dűlőre, ha az egyén nevelésére és gondozására, az embertípus nemesítésére kellő figyelmet nem fordítunk.*)

*) Az egész húsevési theória szinte hihetetlennek látszik. Mielőtt azonban végleges Ítéletet mondanánk fölötte, számoljunk le a tényekben rejlő tanulságokkal. Maga az körülmény, hogy a vegetarianizmus életrealitását tudósok, doktorok igen sűrűen emlegetik, másrésről pedig a carnivorizmus veszélyeire figyelmeztetnek, útmutatásul szolgál, hogy a kérdéssel nem szabad csak úgy sebtében végeznünk, s az első támadásra nem kell azonnal meghátrálnunk. Ha a nagy természet uralkodó törvényeit kutatjuk, azonnal szembe ötlük, hogy a tisztán húsevő állatok rendesen vérengzők, kegyetlenek, egyik-másik közülök szinte vért szomjúhozik. Ha pedig az ember fogberendezését vizsgáljuk, méltán következtethetjük, hogy túlnyomóan növényi táplálékkal kellene élnünk, ma azonban a húsevést egész a túlzásig visszük. A legrégebb idők hagyományai, a keresztény egyház böjtjei szintén arra engednek következtetni, hogy az abstinentia a virtus nehéz útjainak uralkodó törvénye, természetes médiuma, s nem tudjuk, vajjon az arabiai sivatagokon vándorló zsidóságnak nem volt-e szüksége arra a 40 éves abstinentia-ra, amely aztán az újabb generáció (magasabb szempontokból vett) életrealitását biztosította. A szentek legendái ugyancsak bizonyítják, hogy az abstinentia minden heroizmus éltető eleme. Ez a törvény uralkodik Egyiptom pusztaságaiban, a Jordán partjain, Alvernia magaslatain, a Karthausiak rengetegeiben, sőt az istenfélő és szent királyok palotáiban épügy, mint a jámbor szegények kunyhóiban. Nem, kor, műveltség, égalji és egyéb differenciák itt nem határoznak. Limai Róza abstinentia-ja nem különbözik a mi Erzsébetünk vagy Margitunk abstinentia-jától. — Emlékezzünk a híres ars-i plébánosra, aki a gyóntatószékben 30 évig naponta 17 órán keresztül gyógyíttatta a lelkek sebeit. „Ugyan kedves plébános Ur, éljen úgy mint mi, s akkor nem lesznek víziói, megszabadul a zaklatásoktól” . . . stb. (Hozzátehették volna: akkor nem fog naponta 17 órán keresztül gyóntatni.) Ebben nagy igazság van. Az éltszentségnek is megvan a maga étlapja, amelyhez az erény herosai nem ok nélkül ragaszkodtak. Csak kevesen vannak az éltszentség magaslataira hivatva, heroizmusra azonban többé-kevésbé édes mindnyájunknak szükségünk van. Mennél nehezebbek az idők, annál edzettebbeknek kell lenniök azoknak, akik az ellenséges tényezők hatalmával meg akarnak küzdeni. Ha az abstinentia pusztán csak az akarat fegyelmezésének eszköze, ha igaz az, hogy az alkoholizmusra való dispoziciónak leghatalmasabb ellensége, s ha a kettő közül csak az egyik is igaz, akkor is elég okunk van arra, hogy a húsos fazekak körül (legalább is) mértéket tartsunk. Az alkoholizmus és a carnivorizmus hátrányait és esetleges veszélyeit, különösen a szülőknél kellene megiszlelniük. Mind a kettőre igen gyakran maguk a szülők szoktatják rá gyermekeiket.

V.

AZ EGYÉN DEGENERÁCIÓJA.

BEFEJEZÉS.

Az eddigiekben a tömegek médiumával foglalkoztunk s ha kivételesen az egyén médiumáról is megemlékeztünk (család), ott is a tömegek exigenciáiról, illetőleg a női nem emancipációjáról s a jövő nemzedék regenerációjáról akartunk szólni. Mindezekben *a médium reformját nem annyira az egyéntől, mint inkább az Államtól várjuk*. Igaz ugyan, hogy egyes hatalmas egyéniségeknek a regeneráció munkája néha óriási körökre kiterjedőleg sikerül, de ez csak kivétel számba jön. Így pl. a Term. tud. közl. 402. számában olvashatjuk, hogy „a múlt század 30-as éveiben Mathew angol lelkész egyes-egyedül kezdte meg a harcot Írországban s elérte, hogy a pálinkafogyasztás felével kisebbedett, a bűntényeknek és az öngyilkosságoknak száma feltűnő módon fogyott, a súlyos bűntények száma 25%-kal csökkent, a halálos ítéletek száma pedig 59-ről egyre súlyyodt.” Mikor effélékről olvasunk, önkénytelenül is eszünkbe jut II. Vilmos császár imájának befejezése, amelyet a Hohenzollem jacht fődélzetén a nagy beteg pápáért mondott: „A világnak szüksége van nagy és jó emberekre. Adja a mindenható Isten, hogy a sz. Atya még számos évet megérhessen.” A halhatatlan emlékü Lacordaire nagy lelke is ilyen hatalmas egyéniségek után sóvárgott, midőn felkiáltott: „Szenteket adj Uram Isten nekünk, szenteket!”

Kétségtelenül az egyéniségek világában is akadunk óriásokra, akik titáni erővel egy-egy nemzetben, vagy egy egész világra szólólag akcióra hívják a szunnyadó energiákat, de az effajta egyéniségekkel még a századok is csak alig-alig dicsekedhetnek. Ami az egyesekre nézve gigászi feladat, az a törvényhozóknak sokkal könnyebben sikerülhet. Ugyancsak az alkoholizmusra vonatkozólag ifj. Feldmann Bódog értekezésében (L. u. o. 139. l.) olvashatjuk: „A 40-es években a Skandináv félsziget volt Európának legiszákosabb része. Kivált az öngyilkosságok száma rettenetes nagy volt. Ma a Skandináv félszigeten fogy a legkevesebb szeszes ital, s ha

a múlt századbeli „öreg svéd” sírjából kikelne, hogy hírhedt szomját eloltsa, nagyon kellemetlenül érezné magát immár kijózanodott hazájában. Hisz Norvégiában vannak városok, melyekben egyetlen szesz mérés sincs. Átlag a városokban minden 3700, a vidéken 15300, Svédországban pedig a vidéken 25000 emberre esik egy szesz mérés. Különösen 1871. óta, midőn is a törvényhozás a Gothenburgi rendszert elfogadta, erősen apadt a szesz fogyasztás. Ezzel párvonalosan heveny és s idült alkoholmérgezések, delirium tremens, elmebetegségek, általános halandóság s a bűntények száma jelentékenyen csökkent.” Igen ám, csak hogy a gyárvárosokban szombat este bezárják a szesz mérőket s hétfőn nyitják csak ki. íme a médium hatalma s a gyakorlati példa, amely igazolja, hogy a józan politika s az előkelően gondolkodó törvényhozások mily sokat lendíthetnek az igazi civilizáció ügyén. Hatalmasabb közületek sorsa a törvényhozások kezében nyugszik. Az egyéni tevékenység rendszeren csak kisebb közületekre szorítkozhatik, hanem itt aztán annál többet tehet. Egy-egy jó pap, hivatásos tanító községe civilizációs színvonalát jelentékenyen emelheti.)* Sajnos, hogy a vagyonnak néha még itt is jelentékeny szerep jut, mert a kiválóbb erők, anyagilag jobban dotált helyekre gravitálnak, s így ezen a téren is bevalósul az a mondás, hogy akinek van, annak adatik és bővelkedni fog. A szegénységet és főképp a nyomort még a kisebb médiumok életében is számottevő, sőt néha döntő tényezőnek minősíthetjük. Olyan ez mint a maláriás levegő,

*) A Mecsek alján, vagy mint a nép nevezi: hegyalján, tudok egy kis községet, ahol mikor a község örege-aprja jó öreg tanítóját végső pihenőjére kísérte, az értelmesebb polgárok egyike a község nevében elbúcsúztatta a derék tanítót: áldotta emlékét s midőn 40 évig tartó fáradtságos munkáját méltatta, a hála és az elismerés hangján azt is bevallotta, hogy — a közművelődés dolgában — mindent Őneki köszönhetnek. Az a kis község, melyben az ezüst (!) érdemkeresztrel és a Kolonits-féle jutalommal kitüntetett Kaposy József működött, értelmiség dolgában annyira kiválik más községek közül, hogy szinte megyeszerte feltűnést kelt; egyébiránt midőn derék tanítója sírjánál a kegyelet utolsó adóját ünnepélyesen lerőtta, csak a maga nemességéről állított ki újabb fényes bizonyítványt. S az eredményt egyetlen jó tanítójának és kiváló papjainak köszönheti. A kisebb médiumoknak Kaposyokra és Zsinkókra nagyon is nagy szükségük van.

mely mindenüvé behatol és gonosz befolyását mindenütt érvényesíti.

Gyakran emlegettük, hogy a kedvező karakter képződése, a jó higiénikus, értelmi és vallásos nevelést feltételezi. A nyomor ölen azonban egyik sem diszlik, s általában kimondhatjuk, hogy a gazdasági viszonyok kedvező vagy kedvezőtlen volta nemcsak a nagyobb, hanem (főképp) a kisebb médiumokban is érezteti hatalmát. Mennél hiányosabb az egyén fejlődése, annál csekélyebb ellenálló képességgel rendelkezik. *A médium hatalma azonban nem abszolút*, s a materialistákkal szemben mint tapasztalati igazságot hangoztatjuk, hogy az értelmes és vallásosán nevelt egyén a médium ellenséges determinációjával sikerrel veheti föl a küzdelmet, mert a vallásban és főképp az igazi kereszténység ölen mindig feltalálhatjuk azokat a motívumokat és erőforrásokat, amelyek nemcsak a küzdelemre, hanem győzelemre is képesítenek. Ámde arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a szegénység végletei az értelmi kiművelődést is megnehezítik, s ha a szegény templomba, iskolába nem járhat, honnét merítse az igazi vallásosságot? Pedig mennél mostohább a médium, annál nagyobb szükségünk van a vallásosság intenzívebb gyakorlására, erre pedig csak alaposabb vallási ismeretek képesítenek. A szegény ember vallásossága — igazi hitbéli tudás hiányában — rendszeren csak a formalizmus keretei közt mozog. Az ilyen vallásossággal nem szállhatunk szembe az ellenségesen determináló tényezők sokaságával, s a bűnözésre hívó ingereknek (állandóan) ellent nem állhatunk. A fél-vallásosság nem tarthat vissza a kriminalitástól. Más baj is van itt. Az iskolában, a templomban a szegények is érintkezhetnek egy-egy nemesebben gondolkodó egyéniséggel. S azután? Azután az iskola is bezárul s csak a templom marad nyitva előttük. Ezen a ponton még a legértelmetlenebb is észreveszi annak a kasztnak hatalmas vasrácsait, amelyen belül a szegénynek élnie s hálnia kell, s ezt a kizárás rendszerének, illetőleg a kasztnok képződésének köszönhetjük. Erről is bővebben fogunk szólni. A pap, a tanító az egyénnel csak kivételesen foglalkozhatnak. Ezek individuális szükségleteit (bár csak tanítással, jó tanácscsal) fedezni: egyszerűen lehetetlen. Egészen másképp alakulna a helyzet, ha az intelligencia

zöme kötelességének tartaná érintkezni az egyszerűbb elemekkel, hogy oktassa, nemesítse, fölemelje a szegényt. Ma a szegénynek, ha a felsőbb rétegekkel érintkezik, nagyon is sok oka van arra, hogy keserőséggel gondoljon az ismerkedés tanulságaira. Sok egyszerű ember felfohászkodik: Csak urak ne volnának. A pap, a tanító, helylyel-közzel egy-egy jóakarató jegyző — magukra hagyatva — csak nagyon kis községben boldogulhatnak. A nagyobb községek szétdarabolása vagy a filialis községeknek papokkal való ellátása ismét anyagi nehézségekbe ütközik. Lássuk tehát az egyén apróbb médiumait, ahol már a kisebb egyéniségek is számot tesznek, s végre foglalkozunk a kisebb médiumok lelkével: magával az egyénnel.

Nemcsak a nagyobb, hanem a kisebb médiumokban is előtérbe lépnek azok az ellenséges tényezők, amelyek az egyéni (nemes) cliarakter kialakulását meggátolják. Ilyeneknek ismerjük a nyomort, az iskolai és a vallásos nevelés hiányosságát; mégis megjegyezzük, hogy a két utóbbit nagyrészt a szerencsétlen társadalmi és gazdasági viszonyokból származtatjuk, ezek mellett azonban az Államok indolenciájáról is szólhatnánk.

*

A legkitűnőbb írók megegyeznek abban, hogy a nyomor a bűnözésnek egyik leghatalmasabb forrása. A nyomor bizonyos fájdalmas közérzést, majd elkeseredést szül, a keseredett ember pedig nagyon közel áll a bűnözéshez. A szegénység ölni a testi fejlődés hiányos, a vallásos, morális és szociális nevelés tökéletlen s midőn a nyomor az emberi természet árnyoldalait kidomborítja, nemtelen vágakat éleszt és a szenvedélyeket feltüzeli: a fizikai erők helyes egyensúlyát megbontja s az egyént a bűnözésre előkészíti, degenerálja. Azt mondtuk, hogy a nyomor a nevelést minden irányban megnehezíti. Tapasztalati tény, hogy *szegény gyermek az egészséges testi fejlődés összes feltételeit*, tehát az u. n. higiénikus nevelést *nélkülözi*. A fejlődő gyermeknek elégséges és jó táplálékra volna szüksége. A szegénynek azonban éheznie kell. *)

*) Sz. községben magam tapasztaltam, hogy vannak szegények, akik télen hónapszámra nem esznek kenyeret, örege-apraja sovány, ki-

Ha a törvényhozók ismernék azokat a nedves, bűzös, sötét odúkat, amelyekben a büszke XIX. század gyermekei felnevelődtek, ha azt a hitetlenül szegényes táplálkozást, azt a, sokoldalú nélkülözést saját szemekkel látnák, nem volna bátorságuk oly kegyetlen §-okat gyártani, a bírák pedig valószínűleg megtanulnának enyhébben ítélni. Meg tudnák ítélni, mi a különbség, ha valaki testileg lelkileg megfelelő nevelésben részesült, vagy ha mindkettőt nélkülöznie kellett. Feltéve azonban, hogy valaki kellő nevelésben részesült, mit használ neki, ha nyomorban kell sínlódnia. Mennél magasabb

aszott. A nyomorúsághoz járul még az Állam kegyetlensége adóbehajtás dolgában, amelyet a körjegyző valóságos közigazgatási tapintattal olyképp igyekezett mérsékelni, hogy karácsony estéjén is adószedéssel zaklatta a nyomorult népet. (Factum). Egész télen át egyetlen kis szobácskában húzódnak össze, amelyet soha nem szellőztetnek, és ebben a rossz levegőben, füstben (ugyanott főznek is), piszokban kell felnevelődni a jövő polgárának, akitől az Állam a vagyoni és morális kötelezettségek egész sorozatát követeli. Gyakran tapasztaltam, hogy a szegény gyermek ruhátlanság következtében hónapokon keresztül nem jöhet az iskolába, de azért az Állam az iskolázatlan nyomorulttól csakúgy elvárja a polgári tisztesség megőrzését, a nemes gondolkodást stb., mint az iskolázottabb elemtől. A gyermekből minden nyomorúsága dacára is kitor a csintalanság s mert az éhes gyomrú ember ingerlékeny, bosszús, az apróságok több verést kapnak mint kenyeret. A gyerek valóságos nyűg a háznál, szabadulni iparkodnak tőle. Ha megbetegszik, azon sóhajtozik a szülő: bárcsak halna meg. Tudok szülőt, aki a tilalom dacára csak azért is elvitte gyermekét a difteritiszben szenvedő betegágyához, mert hallotta, hogy az említett betegség ragályos természetű. Így vetközteti ki a nyomorúság az embert emberi voltából. Azt mondják, hogy az igazi civilizáció a bűnözés legnagyobb ellensége. Magam is ebben a meggyőződésben vagyok, de kénytelen vagyok hozzátenni, hogy a nyomor és a valódi civilizáció egymást természetsszerűleg kizárják. Ha az Állam kötelezéseket állapít meg, a teljesítés feltételeiről is gondoskodik. Követeli az iskoláztatást, ahelyett azonban, hogy az iskoláztatás lehetőségét biztosítaná, a ruhátlanságot stb. elfogadja mentségül s a mulasztót nem bünteti. Az iskolakötelezettséggel azonban a szegény privilégiuma is megszűnik, s a törvény előtt minden felnőtt egyenlő, akár járt iskolába, akár nem járt. A nyomor és az iskolázatlanság következtében tudatlan szegény teljesen ki van szolgáltatva a lelketlen emberek gonosz üzelmeinek. Megcsalják, kiszipolyozzák, kifosztják, vagyonilag és erkölcsileg tönkreteszik; ha pedig bűnözésre vetemedik, az Állam a nyomor, a tudatlanság és a lelketlenség áldozatát hivatalból megkínkoztatja, meggyalázza.

intelligentiával, szellemi képzettséggel rendelkezik az egyén, annál keservesebben fogja érezni a nyomorúság szörnyű következményeit. Ennyiben csakugyan igaza volt annak, aki azt mondta: hogy nem jó a parasztnak — rectius a szegénynek — az a sok tudás. A magasabb iskolai műveltség, a jobb sorsra való képesítés tudata nem nyugtatja meg a nyomorúsággal küzdőt, hanem inkább elkeseríti, a társadalom ellenségévé, embergyűlölővé teszi. Ezekből alakul az u. n. proletariátus és a szélhámósok osztálya, amely görbe utakon keresi az existenciát, mivel a tisztesség ösvényén nincs mit keresnie. Az iskolázottság senkit sem tart vissza a kriminalitás útjáról, legfeljebb a törvény kijátszására és magasabb fokú bűnözésére kvalifikál. Az iskolázott ember, főképp azon esetben, ha valaki jobb napokat is látott, rendszeren az alkoholizmusra adja magát, s mire a nyomor nem képesítette, az alkohol képesíteni fogja, midőn az emberi méltóság utolsó maradványait is kiöli lelkéből, és testben lélekben megnyomorítva züllését teljessé teszi. Az intelligencia kétélű fegyver, mely a bűnözés útjain szörnyű pusztítást okozhat. Az intelligens bűnöző a gyengébbek tanítója, nevelője, a tudatlant, a gyengét eszközül használja fel, s a bűnözésnek oly raffinált útját-módját eszeli ki, amely a legfurfangosabb detektív tudományát is csúffá teszi. Pedig azt, aki százezereket lop, gyakran a legcsekélyebb tisztességes és biztos kenyér visszatartotta volna a bűnözés útjáról.

A mérhetetlen nyomorúság folytán családok, osztályok, sőt egyes népfajok degenerálódhatnak. Családok romlását a mindennapi életben elégszer tapasztaljuk.*) Ha az egyént az

*) Buret szerint a típus hanyatlása a nagy városok munkásosztályánál feltűnően észrevehető, s ezt a nyomorúságos lakásviszonyokra, a vadházasságokra s a nemi élet idő előtti kifejlődésére vezeti vissza. A tudományos kiképzés itt nem segít, a morális nevelést pedig elhanyagolják. Skóciáról Buret, Savoyáról Gallavardin említi föl, hogy az egykor szép, deli termetű nép a nagy szegénység (és az alkohol) következtében valósággal megnyomorodott. Carey Irland jeles könyvpiacáról emlékezik, mely az unióval megszűnt. A szolgaság jegyében a tudománynak nincs értéke, nincs haszna. Beaumont Q. fölhozza, hogy az erényeiről híres Irland a nyomorúság és a szolgaság következtében oly metamorfózison ment keresztül, hogy nem lehet ráismerni arra a szigetre, amelyet valamikor „szentek szigetének” neveztek. Az ír lusta, hazug, mértéketlen és

elnyomatás és a szolgaság járma alól felszabadítjuk, ha a nyomorból kiemeljük és bizonyos relatív jólétet biztosítunk számára, java részben a kriminalitással is számoltunk. Valóban, ha Európa a népek vagyoni jólétének emelésére csak annyit költene, amennyi ma a políciónak szükséges, valószínűleg megjavulnának a bűnözési arányszámok s nem kellene folyton a rendőrség szaporításáról gondoskodni.

Martinét írja: „Amilyen a vallásunk, olyanok vagyunk.” Másutt ismét: „Nem kell bizonyítanunk, hogy az erkölcstelenség és a vallástalanság szétrombolja a családot. Ugyanerősszakoskodásra hajlamos. A munkát nem szereti, bosszúálló, kegyetlen stb.” Ezt a nyilvánvaló degenerációt, amelynek egy egész nép áldozatul esett, Beaumont a szolgaságnak és a sokoldalú elnyomatásnak tulajdonítja. A nyomor végletei és a nemzedékről nemzedékre szálló szolgaság, az elnyomatás, kiölték a nép nemesebb hajlamait és a bűn burjánzott fel ott, ahol valaha az erény díszlott. Azt szokták mondani, hogy a körülmények mostoha befolyását a karakter kialakulására, megfelelő életbölcseesség ellensúlyozhatja. Ha az egyénekre nézve meg is állt ez a felfogás, a tömegekre vonatkozólag ugyanezt nem mondhatjuk, mert magas filozófiát az átlagembertől nem várhatunk és vannak viszonyok, amelyekben — azt hiszem — Sokrates bölcseége is elégtelen volna. Morton szerint a bűnözés elleni küzdelem*) Angliának évenként mintegy 178 millió frankját emészti föl és ennek dacára a bűnözés sokkal nagyobb arányokban szaporodik, mint az a népesedésnek megfelelően. Az ír nép pszichikai elzüllése lépést tart a fizikai degenerációval. Müller említi, hogy az írek még 200 évvel előbb magas termetükkel és szép nemes arcukkal tűntek ki, míg ma a néger típust közelítik meg. Ugyanazon fajnál is jelentékeny elváltozást tapasztalunk. Így az európai török a tiszta elliptikus típust tünteti fel, míg a középzásiai török a mongol típusra emlékeztet. Müller e tényt a civilizációnak és a szociális viszonyok javulásának tulajdonítja. Mehwald tanúskodik, hogy a norvégek, a szabadság és a viszonylagos jólét ölen, a régi idők embereinek becsületességét, nemeslelkűségét, vendégszeretetét és erkölcsösségét egyaránt megőrizték. Norvégiában az idegen félelem nélkül utazhat, mindentűt barátságos fogadtatásra talál, kizsárolástól senkinek sem kell félnie stb. Norvégiában nincs szocializmus, nincs specifikus bűnöző, de a nyomorúság és az elnyomatás keserűségei is ismeretlenek s ezért az európai értelemben vett polícira nincs szükség. Mindezekre való tekintettel részben igazat kell adnunk azoknak, akik azt mondják, hogy a kriminalitás ellen harcolni annyit tesz, mint a nyomor és a szolgaság ellen küzdeni.

*) Anglia 15000 fegyence 24 millió koronába (átlag fejenként 1600 korona) kerül.

csak ő mondja, hogy az erkölcstelenséget mindig a vallástalanság előzi meg. Pár szavunk van Martinét megjegyzéseivel. Abból, hogy valaki a keresztény vallás hívének vallja magát, épen nem következik, hogy keresztényi életet él; ha azonban vallása szerint él, akkor csakugyan elmondhatjuk, hogy amilyen a vallásunk, olyanok vagyunk. Korunkat tekintve nem tagadhatjuk, hogy a kereszténység kovásza nem hatotta át annyira a tömegeket, hogy a keresztényi gondolkodás és cselekvés minden irányban érvényesülne. Sokan vannak, akik keresztényeknek, sőt jó keresztényeknek vallják magukat, jól-lehet pogányul gondolkodnak és még pogányabbul cselekesznek. A kereszténység a szeretet vallása. Hol az Állam, amely minden intézményében keresztény volna? A háborúnak, a diplomáciának, a párbajnak stb. mi köze a szeretet elvéhez? A vásár, a piac, a gazdasági rendszer, az egyének nyilvános és magán érintkezése megfelel-e a keresztény morál princípiumainak? S vájjon, ha a keresztényi felfogás és a gyakorlati élet közt minden irányban több-kevesebb disharmóniára akadunk, joggal mondhatnók-e, hogy amilyen a vallásunk, olyanok vagyunk, vagy következtethetünk-e a keresztény vallás erőtlenségére? Ha a vallásos élet gyenge lábon áll, ebből nem az objectiv, hanem legfeljebb a subjectiv értelemben vett vallásra, tehát a vallásosságra következtethetünk.*) Ám ha a

*) Felemlítik az ír népet, amely minden vallásossága dacára erősen hajlik a kriminalitásra. Bizonyos az, hogy az írek hitőkhöz ragaszkodnak és mélyen vallásosak, de a tudatlanság, mely a nyomor rendes társa, az abszolút lekööttség, melynél fogva minden időt a kenyér megszerzésére kell fordítaniok, nem engedik, hogy az az igazi vallásosság kiérlelődjék bennök, amely csakugyan kizárja a kriminalitást. Az olyan vallásosság, amely mellett a kriminalitás is megfér, csak a külsőségekhez ragaszkodik, de sem az észet, sem a szívet meg nem hódította. A tudatlan embernek egész valójában, összes kvalifikációjában, meggyőződésében, gondolkodásmódjában és vallásosságában is visszatükröződik a tudatlanság. A vallásban tudatlantól nem várhatjuk, hogy a hitelvetek és az azokból folyó erkölcsi szabályokat a gyakorlatba is átültesse. Azonfelül a nyomorral küzdő és megkínzott ember nehezen fogja megérteni, hogy mikép lehet szeretni azokat, akik őt legázolták, eltiporták, szeretetlenséggel elhalmozták. Éhes gyomor nem veszi be a prédikációt. Szegjünk kenyeret számára és készségesen meg fog hallgatni bennünket. Az eltiport, a keseredett szívű ember lelke olyan, mint az az evangéliumi szikláhely, ahol a jó mag gyökeret nem verhetett, s a

vallásosság a nyomorultat nem terelheti le minden esetben a kriminalitás mezejéről, azért nem kell kicsinyelnünk a vallásnak a szegényre gyakorolt befolyását, mert a vallás számtalanszor visszatartja, máskor a bűncselekmény szelídebb lebonnyolítására készíti, szenvedélyes kitöréseiben mérsékli, türelmre és a tett elkövetése után a bánatra hangolja a vallásához ragaszkodó szegényt. A rossz társadalmi és gazdasági médium rendkívül megnehezíti a papság munkáját s a vallásos nevelést sokban akadályozza. Így terem a fél vallásosság, amely természetesen csak fél eredménnyel számolhat be. A keresztény pap az igazságot, szeretetet és békét hirdeti. A templomon kívül ellenben az igazságtalanság, a szeretetlenség és a torzskaldóság szelleme uralkodik. Az élet a tanítással ellenkezik. A példák csak kivételesen igazolják a halottakat. Pedig „*verba movent, exempla trahunt*”; és „*minden Demosthenesnél szebben beszél a cselekedet*.” Ez a körülmény a szilárd meggyőződés kiérlelődését akadályozza, amelyre pedig a példákban rejlő hatalmas szuggesztió ellensúlyozására feltétlen szükség volna. Ily értelemben mondhatjuk, hogy *a rossz társadalmi és gazdasági médiumban az igazi vallásosság nem díszlik*, s az evangéliumi jó mag, alkalmas talaj hiányában, részben kárba vész.

Sajátságos, hogy a másik gazdasági véglet, a gazdagság, még kevésbé kedvez a kereszténységnek. Ezért is igazat kell adnunk azoknak, akik programm gyanánt hirdetik, hogy a gazdasági végleteket meg kell szüntetnünk, a völgyeket be kell töltenünk, a hegyeket pedig el kell simítanunk, ha az emberiség boldogulását, megvalósítását igazán akarjuk. Ha a nyomort megszüntetjük és erre az egyéni és közületi nyugalmat biztosítjuk, a békés és nyugodt fejlődés áldásaira, az igazi vallásosság felvirágzására méltán számíthatunk. A küzdelmet az egész vonalon egyszerre kell megindítanunk. Mindenki tegye meg a magáét. Az Állam, a társadalom, a vallások képviselői, a kisebb nagyobb közületek és az egyesek

jó feltétel kivételét az első kedvezőtlen körülmény meghiúsítja. Ha az írek olyan nagyon ragaszkodnak a keresztény valláshoz, ez onnét van, mert a szegény, az üldözött, a keresztény világnézetben s a végső ki-egyenlítés boldog reményében vizasztalásra talál, mely tényben kifejezésre jut a szabály, hogy *a vallás a szegényre nézve életszükséglet*.

mindnyájan hivatottak a nagy munkára, mely az emberi típus tökéletesítésében csúcsosodik ki. A politikai közületekbe sorakozott ember teremtsen kedvező médiumot, az individumok kimunkálása ellenben a vallási és a társadalmi közületek, úgyszintén az egyének hivatása. Minden munka értékes, minden fáradozás dicséretes, amely az egyesek s az összesség nemesbülésének előmozdítására alkalmas, mégis azt hisszük, hogy a keresztény vallás tevékenységét első sorban kell méltatnunk. Míg minden más működés a kedvező feltételek megteremtésén fáradozik, addig a keresztény vallás a tulajdonképeni „causa^a-ra, az egyénre fekteti a főszűlyt s az egyén boldogulását oly tényezűkre alapítja, amelyek magában az egyénben adva vannak és rendelkezésűre állanak. A keresztény vallás nem zárkűzik el a feltételek méltatása elűl, de az egyént a tökéletesedésnek és boldogulásnak azon egyedűl helyes útjára tereli, amelyen célját minden egyéb fűltételtűl függetlenül elérheti, s kinek-kinek — úgy szűlva — a maga kezűbe teszi le sorsát, boldogulása kulcsát. A gyakorlati kereszténység a szegénység degeneráló hatását és a gazdagság veszűlyeit hatalmasan ellensűlyozza, midűn helyes világnézetre tanít, s az eredet és a vég kérdűseire vonatkozólag annyi felvilágosításal szűlgál, amennyire szűksűgűnk van, hogy azt a helyes utat eltaláljuk, amelyen az isteni ideált, az emberiség és az egyén eszműjét megvalűsítathatjuk. A kereszténység megtanít bűvelkedni és szűkűlkűdni, megtanít arra az életbűlcsűsűgre, amelylyel, ha valaki rendelkezik, minden javára válik: omnia coeperantur in bonum. A kereszténység az őrnismeretet, a rossz hajlamok elleni kűzdelmet s a tökéletesűsűgre való tűrekvűst nemcsak sűrgeti, hanem a bűnűzűsi hajlamokbűl való kibontakozás műdjával s a tökéletesűdűs titkaival is megismertet. Vűgre — ami a legfűbb — műrhetetlen erfűrűrűsűkkel rendelkezik, amelyekbűl ha valaki merít, a keresztény igazsűgűknek nemcsak műlyebb átűrtűsűre, hanem gyakorlűsűsűra is képesűl.

Közűnsűgesen szeműre vetik a kereszténységnek, hogy a szeretet magasztos elvűvel nem tudta áthatni a tűmegeket, a bűnűzűs elhatalmasodását nem képes feltartűzttatni, szűval kevés pozitív eredműnyt mutathat fel. Az abszolut hidegtűl + l-ig nagy a tűvolsűg, s ha + l-nél műg mindig hidegrűl panaszkűdűnk, ne feledjük, mily őrűsi munkába kerűlt,

míg a — 270°-ról a + 1-ig feljuthattunk. *A kereszténység*, midőn az erkölcstelenség fertőjében sülyedt római birodalmat felemelte, a barbár népeket megszelídítette, s a barbárok egészséges vérével felfrissített Európát a szeretet elemi feladványaira megtanította: *gigászi feladatot teljesített*. A kereszténység sohasem pihent, nyugalmat nem ismert, s míg egyrészt a tudományokat és a művészeteket ápolta, másrészt szenteket nevelt, akik élő képekben mutatták be, hogy Isten és a felebarát szeretetétől hevített lélek a tökély mily magas fokára juthat. Midőn a kereszténység az emberiséget így nevelte, a szeretet elvét intézményesítette s a népeket a középkor vadságából kiemelte, minden idők háliját és elismerését kiérdemelte. Ha csekély az eredmény, ne feledjük, hogy a kereszténységnek nagyon is sok olyan ellenséges tényezővel kellett megküzdenie, amelyeknek baráti támogatására, szövettségére számíthatott volna.

Amit a kereszténység az emberiséggel műveit, azt minden eggyel meg kell ismételnie, s ha bizonyos tekintetben kedvezőbb a médium, mint volt valaha, ha szelídebbek is az idők mint régente, másrészt a tömegekbe verődött emberre nézve meghatározódott a romlás veszélye s a mai materialisztikus korban nehezebb kiemelni az egyént az önzés világából, mint a letűnt századokban, midőn a durva külső s a nyersebb szokások gyermeteg kedélyt és egyszerűbb, a jóra fogékonyabb szívet rejtegettek. Ha lemérhetjük is a jót, amit a népek a keresztény vallásnak köszönhetnek, ki mérheti meg a rosszat, amelytől az emberiséget megóvta. Az annyira dicsőített buddhizmust civilizáló működésében összehasonlíthatjuk-e a kereszténységgel? Mely kultúra vetekedik az európai, a keresztény kultúrával? Hol volnának ma a népek, ha a római idők romlottsága a kereszténység hatalmas szirtjein meg nem törnek? Vájjon ennek az egészséges vérnek, melyet a barbárok hoztak, nem kellett volna-e hamarosan megromlania, ha a keresztény vallás a józan erkölcsök szeretetét fel nem kelti, s a népeket a bűn megutálására meg nem tanítja? Ha a kereszténység a legkedvezőtlenebb médiumban, csaknem folytonos üldözések közepette ily nagy dolgokat mívelt, mire volna képes kedvezőbb médiumban az állami és társadalmi tényezők barátságos támogatása mellett, ki mondhatná meg?

A terheltség hajlamosít, a nyomor a szunyadó rossz csírákat életre kelti és tovább fejleszti, annál is inkább, mert *a nyomor ölébe utalt egyes rendesen nélkülözi azt a nevelést*, amely a rossz hajlamok kifejlődését meggátolta volna. A nevelésnek azonban pozitív oldala is van. A helyes nevelés feladata az emberi természet s az egyéniség nemesebb kvalifikációit kifejleszteni, érvényre juttatni, a jelentkező rossz hajlamokat pedig háttérbe szorítani. Ebben áll az igazi kultúra, amelyet a közület egyetlen tagjának se volna szabad nélkülöznie. A nevelés első sorban családi, azután társadalmi, illetőleg állami feladatot képez. Ahol a családi nevelés hiányzik, ott a társadalom, illetőleg az Állam volna hivatva arra, hogy az első sorban hivatott tényezők mulasztását pótolja. Ám ez csak kivételesen történik meg. Rendesen az történik, hogy a szegény emberrel senki se törődik, futnak, irtóznak tőle. Tagadhatatlanul, a szegény külsejében van valami visszataszító, s az élet azzal a szomorú tapasztalással szolgál, hogy a szegénység alsóbb szférái a belső nemesség kijegőződésének sem kedveznek. A szegénynek nincs becsülete, rendesen gyanús szemmel nézik s a vele való érintkezést kerülik. Ekkép magára hagyatva s a hasonszőrűek társaságára utalva asszimilálódik és teljesen a degenerációnak esik áldozatul, ami annál könnyebben sikerül, mivel a hiányosan felépített vagy öröklésesen terhelt szervezetben a megfelelő ellenállási képesség természetesen hiányzik. Ha az egyént a fejlődés stádiumaiban elhanyagoljuk, testi és szellemi szükségleteit ki nem elégítjük, az egyéniség árnyoldalai előtérbe jutnak, a fizikai és pszichikai gyarlóságok, fogyatkozások felhalmozódnak, pedig ezek a kriminalitás előfutárai.

A nyomor megnyomorít, a küzdelemre képtelenné tesz, s miután a magábaszállásra, az önjavításra időt nem enged, az elzúllás processzusát misem tartóztathatja fel. A nevelés hiányának kell tulajdonítanunk azt a szomorú jelenséget, hogy a 16 éven alóliak kriminalitása Európaszerte megdöbbentő arányokban növekszik. Az örökléses terheltség és a rossz médium a kiskorúak kriminalitását eléggé megmagyarázzák. A nyomorúságot — ami a nevelés ügyét illeti — a lehető legrosszabb médiumnak tekinthetjük. A szegénynek nincs ideje arra, hogy gyermekeivel foglalkozzék s folytonos lekötöttsége

az annyira szükséges ellenőrzést is lehetetlenné teszi. Bizonyos, hogy az emberekkel való érintkezésnek megvan a maga nevelő hatása, csak hogy minden attól függ, hogy kikkel érintkezünk. A szülő, aki kora reggeltől késő estig dolga után lát, kénytelen a gyermeket magára hagyni, aki igen gyakran már gyermekéje első éveiben megtanulja azokat a dolgokat, amelyeknek korai tudása csak romlását sietteti. *Az iskolai nevelésről*, amely arra volna hivatva, hogy a házi nevelés hiányosságát pótolja, *alig szólhatunk valamit*. A jó tanító ugyan nemcsak oktat, hanem nevel is, de nevelési tevékenysége csak általánosságban mozog, s az egyénekre ritkán terjeszkedik ki. Egyébiránt, ha elmondhatjuk, hogy kevés a jó tanító, teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy a jó nevelő ritkaság számba megyén. A pusztai tanítás, az abc ismerete, az írás, számolás stb. nevelés nélkül semmit sem ér, sőt káros, mert veszedelmes egyoldalúságot idéz elő a kedély rovására. Ha pedig a kiművelt értelem az önzés szolgálatába szegődik s ugyanakkor a kedély és a lelkiismeret ellenőrzését nélkülözi: a bűnözési tevékenység lényeges feltételei adva vannak. A mai oktatási rendszer a kedélyi élet kimunkálásával és a gyengéd lelkiismeret kiművelésével nem sokat gondol.*) Jóllehet a pusztai értelmi kiművelődés soha nem pótolhatja a nevelést, mégis amennyiben a magasabb tehetségeket kiműveli és az alacsonyabb rangú ösztönöket visszatartja,

*) Mint iskolaszéki elnök magam is arról győződtem meg, hogy a tanítási feladatok a tanító összes tevékenységét igénybe veszik. Soha nem hallottam, hogy bárki is érdeklődött volna az iránt, hogy nevel-e a tanító, mindenki csak azt kereste, hogy elvégezte-e a kitűzött tananyagot, s mert a feldolgozásra váró anyagalmaz igen nagy, a tanító rendszeren csak a fegyelem fenntartására és az iskola körül elkövetett bűnökre szorítkozik; sőt sok tanító egyenesen azon téves véleményben van, hogy az iskolán kívül elkövetett bűnökre vonatkozólag a kis delinquenteket nincs joga felelősségre vonni. Általában az a hit érlelődött ki bennem, hogy az oktatási politika abban a téves meggyőződésben van, hogy a felvilágosodás és a nevelés fedik egymást és: „unterrichten heisst versittlichen.” A tételt — materialisztikus értelmezésében — a tapasztalás megcáfolja, sőt épen ellenkezőleg igazolja, hogy az u. n. modern felvilágosodásnak mást mint a kriminalitás felszaporodását alig köszönhetünk. A közoktatási politika (nálunk) egyelőre csak az alkoholizmus elleni küzdelmet vette föl programjába, pedig a jó nevelő minden bűnözési tényező és minden bűn ellen harcol.

az egyén elzüllesztésének esetleg útját vágja; másrésztől pedig az értelmi képzettség bizonyos fokán túl az önbírálás és az önnevelés életszükségletté válik, s az egyén saját nemesbüllesztésének kimunkálására képesül. Ezt az előkelőbb szellemi képzettséget azonban ma még a felsőbb iskolák is ritkán adják meg, annál kevésbé várhatjuk tehát a nagy többségtől, hogy a hiányzó nevelést öntevékenységgel iparkodják pótolni. A legkitűnőbb statisztikusok és büntetőjogászok (Quetelet, Oettingen, Garofalo, Corre, Reich) egyetértének abban, hogy az iskola nevelés nélkül semmit sem ér. Nem kell soká bizonyítanunk, hogy a hidegen számító intelligencia, ha a bűnözés területére szorul, sokkal veszedelmesebb, mint a műveletlen elem a maga gonoszságában. Garofalo pedig arról panaszkodik, hogy *a társadalom ellenségeinek legnagyobb continuousét épen az iskolázott elem szolgáltatja*. Ennek okát Reich az oktatás materialisztikus irányában keresi és nyíltan kimondja, hogy a materializmus, midőn a vallástalanságot terjeszti, rossz szolgálatot tesz a társadalomnak, mert a vallástalanságot rendszerint nyomon követi az erkölcstelenség; az erkölcstelenség pedig és a kriminalizmus olyan két szomszédos birodalom, amelyeket biztos határvonal sohasem választ el egymástól, s mint szövetséges nagyhatalmak a legjobb egyetértésben élnek és kölcsönösen „jó szolgálatot* tesznek egymásnak.

Bretagneban a XVII. és XVIII. században feltűnően csekély volt a kiskorú bűnözők száma. Corre és Aubry, midőn ezen jelenség okát kutatják, arra a meggyőződésre jutnak, hogy e szerencsés viszonyok magyarázatát a religióban kell keresnünk, „amely a nevelés legalkalmasabb eszköze, a szenvedélyek legbiztosabb féke.” Ha ez így van, akkor a vallásról elmondhatjuk, hogy az, midőn az állami és a társadalmi boldogulás alapját, a jó erkölcsöket védelmezi, oltalmazza, az egyén legnagyobb jótévéje, leghívebb öre és egyben a közbéke jószágos őrangyala. Heinroth ugyanazt vallja, amit egyik nagy költőnk hangoztatott: „Minden Állam támasza, talpköve a tiszta erkölcs.” Berzsenyink nagyszerű mondását mégis azzal toldja meg, hogy az erkölcsösséget kizárólag a vallásosságra vezeti vissza. Reich még tovább megy, midőn azt állítja, hogy „a hivatásos bűnözőnek halvány sejtelve sem

lehet a religióról és annak tartalmáról” és ebben igaza is van. Nem állítjuk, hogy a mély vallásosság az erkölcsi lapsusoktól vagy bár a bűnözéstől biztosan és minden esetben megoltalmaz, annál kevésbé, mert „az igaz is hétszer esik”, és szenteket is láttunk megbotlani, de annyi bizonyos, hogy az a sajtyszerű habitus, az akaratlak állandóan bűnöző irányú vallásos egyénben ki nem fejlődhetik. A vallásos embert is elragadják a szenvedélyek, de bárha bűnözésre vetemedik is, bűneivel meg nem alkuszik s a rossz hajlamok elleni harcot föl nem adja. Két eredményében egybevágó bűncselekmény közt tehát a kiváltó alanyokra való tekintettel, óriási különbség foroghat fenn, ami gyógykezelési szempontból is különös figyelmet érdemel, mert más elbánás alá esik a bűnöző ha a malitia, a gonoszság, vagy ha az infirmitas, a gyarlóság vitte a bűn elkövetésére. Valljuk meg azt is, hogy ugyanazt a bűncselekményt, akár a klasszikus, akár a természettudományi büntetőjogi iskolák álláspontjáról tekintjük, másképp kell elbírálnunk, ha gyarlóságból fakad és másképp, ha gonoszságból származik. Az egyik a bűncselekmény elkövetésének esete, a másik pedig a tulajdonképeni bűnözés, amely utóbbi esetben már a degeneráció ténye forog fenn. Fájdalom, be kell ismernünk, hogy Reichnak bizonyos tekintetben akkor is igaza van, midőn az egyházakról azt mondja, hogy azok „nincsenek abban a helyzetben, hogy a vallásos nevelés feladványát érdemlegesen betölthessék”, s csak „kevés papnak van meg a kellő bátorsága, hogy az egyénekkel komolyan foglalkozzék, s a kedélyek kiművelésének vagy problémáját programmszerűleg munkába vegye.” Az egyházakra vonatkozólag ugyan azt látjuk, hogy az Államok napról-napra több akadályt gördítenek az egyházak elé, ezért természetes, hogy *azoktól a sokféleképen bilincsekbe szorított és minden oldalról akadályozott egyházaktól nem is várhatjuk el, hogy azt az eredményt érhessék el, amit az igazi szabadság legében, minden nehézség nélkül megvalósíthatnának.* Ami pedig a nevelés feladványát illeti, látjuk, hogy a papság mindinkább csak az ifjúság nevelésére szorítkozik, mert a szó tulajdonképeni értelmében vett lelkipásztorkodás a hívek felszaporodásával hova-tovább lehetetlenné válik. A nyomorúság világában hiányos az iskolai és a vallásos nevelés. Amit az iskola meg-

tagadott, azt az élet még megadhatja, ezért *joggal emlegetik az „élet iskoláját”, mely néha a szoros értelemben vett iskolázottságot csaknem teljesen pótolja.* Ám ha a tudatlanabb elem nálánál nemesebb, előkelőbb lelkekkel nem érintkezhetik, vagy ha még a saját osztálybeliúi közül is kitagadva a megbélyegzettek kasztjára van utalva, csoda-e, ha az egyén a degeneráció útjára. téved s végkép elzüllik, az élet iskolájában pedig tökéletesen beérik a bűnözésre.

* *

A költők az élet tengeréről beszélnek. Valóban az életet tengerhez hasonlíthatjuk amelyen a törékeny hajócskában utazó nem is sejtí, hogy alatta, fölötte és köröskörül szóval mindenünnen ezer meg ezer veszély környékezi. Ha derült az ég, csendes az idő, nyugodt a tenger, a merész hajós egy pillanatra azt hiszi, hogy uralkodik a vizeken, s a nap barátságos sugarai épúgy mint a lágy szellő, neki hódolnak, őt szolgálják. De ha a nap elrejtí orcáját, ha fölkerelkedik a szél s megmozdul a tenger, hamar kiábrándul az ember, megismeri gyarlságát és aggódó tekintettel keresi a kikötőt, ahol oltalomra számíthat. Vannak bizonyos veszélyes helyek, ahol a sötét éjszakában kigyulladnak a tüzek, amelyek míg a hajóst a tenger alatt ólalkodó szirtekre figyelmeztetik, más részről a veszélyben forgót biztos kikötőbe kalauzolják, ahol az ellenséges elemek neki többé nem árthatnak. Az élet csak kivételesen ragyogtatja fél a szerencse napját, a nagy többség nem ismeri a békét, a nyugalom csendjét, meg kell küzdenie a háborgó elemekkel. Nemcsak a tengernek, hanem az életnek is megvannak a maga áldozatai. Valamikor a sötét közepkorban, az élet viharaiiban küzködöt a vallás biztató világosága tájékoztatta, s a hajótörötteket a kolostorok csendes kikötője hívogatta, ahol a szenvedő megenyhült, a sebesült meggyógyult, s fáradt lélek a pihenésben új erőt gyűjtött: regenerálódott. Kolostorok ma is vannak, de ezek csak a hit és a vallásosság útján kínálják az óhajtott békét, a csendet és nyugalmat, ezt az utat pedig csak kevesen ismerik. A sorsüldözött ember a világban nem találja fel a kolostor békéjét, nagylelkű szeretetét, s a bukkottat nincs ki felemelné, meg-

vigasztalná, s önmagának visszaadva további tevékenységre, küzdelemre serkentené. Az élet küzdelmeiben megnyomorodott, hitében megfogyatkozott embernek más asyllum alig akad, mint a börtön és a kórház.

Midőn a XVIII. században a hitetlenség szele végig sírt Európa országain, s a szerzeteket elsöpörte, az élelmes kormányférfiak pedig az üres kolostorokat börtönökké, kaszárnnyákká és kórházakká alakították át, tudtukon kívül azt a nagy igazságot proklamálták, amely az események mélyén kutató ember előtt napról-napra tisztábban ragyog fel: *hogy a hitében megfogyatkozott embernek nincs szüksége a kolostorokra, hanem annál nagyobb szüksége van a fegyházakra, a kaszárnnyákra és a kórházakra.* Heinróth erre vonatkozólag oly gyönyörűen nyilatkozik, hogy bármely egyházatyának becsületére válnék. Tudósunk leírja az Istentől elfordult ember nyomorúságát, szomorú vergődését, élénk színekkel ecseteli az élvezeteket hajhászó ember testi és lelki elzüllését, amihez még hozzá tehetjük, hogy a társadalomban mennél jobban felszaporodnak a züllött elemek, annál nagyobb szükség lesz a kórházakra és a tébolydákra: a testileg tönkrement ember asyllumaira, másrésről a katonaságra, a rendőrségre és a fegyházakra: a lelkében megnyomorított ember megfélező eszközeire. A kolostorok nemcsak a sorsüldözötteket, hanem a társadalom kitagadottjait is befogadták s a szerencsétlenség által ejtett sebeket a vallás vigasztalásával s a szeretet balzsamával gyógyíttatták, néha oly sikerrel, hogy a bűnöző az örvény széléről a szentség magaslataira küzdötte fel magát.

Wargha poenitentiális kolostorokba szeretné elhelyezni a bűnözőt, ahol a szent egyenlőség és a szeretet szelleme uralkodik, ahol kényszer nélkül megőriznék, megjavítanák és önkéntes vezeklésre tanítanák a társadalmi rend ellenségeit. Nem említi azonban, hogy kik lesznek azok, akik távol attól, hogy bűnözőt becstelennek tartanak, testvérökké fogadják: akik nem iszonyodnak a romlott lelkű állat-embertől; akik a pszichikai contagium ellen bebiztosítva, megromlás veszélye nélkül, bátran érintkezhetnek a morális élet legveszedelmesebb betegeivel; akik mint szelíd bárányok nem fogják átallani, hogy maguk közé bocsássák, azokat a vérengző bestiákat, szörnyű fenevadakat, kiket sem a törvény szigora, sem a fegyve-

rek éle, sem Isten, sem az emberektől való félelem vissza nem tarthatott a bűnözéstől. Kik lesznek azok, akik arra a félelmes operációra vállalkoznak, amelynek célja lesz a vért, a bűnös hajlamokkal telített vért lecsapolni, hogy a szervezetbe egészséges, tiszta vért eresszenek, amely nem ismeri a lázadást, az engedetlenséget, amelynek mozgási ritmusa, a jogrend és a józan erkölcsök ritmusával nem ellenkezik, amely a belső harmóniát visszaállítja, a degenerációnak útját vágja s a regeneráció nagy munkáját befejezi? Vájjon a materialista tudósok, avagy a humanizmusokkal kérkedő szekták tagjai? Vagy talán az Isten és a felebarát szeretetétől hevített keresztény szerzetesek, akiket a civilizáció nevében üldöznek, akik azonban már egyszer sikeresen szembeszálltak Európa vad embercsodájával s a római romlottság gonosz vérű ivadékaival? Megérjük, hogy materialista tudósok fogják felépíteni a szétdúlt kolostorokat. Wargha kiadta a jelszót. Sok okunk van hinni, hogy midőn vezeklő kolostorokat emlegetett, azokra a szerzetesekre gondolt, akik annyi nagylelkű, nemesen gondolkodó és arany szívű embert neveltek, amilyenekre a világnak ma nagyobb szüksége volna, mint valaha. Ha Wargha csak egyetlen egyszer látott volna olyan kolostort, amilyenre neki szüksége van, amely arra a magasztos feladatra, a lelkek regenerálásának nagy munkájára, a sikerek csak némi reményével vállalkozhatnék, tudhatná, hogy az olyan kolostor belső világa önmegtágadásból, határt nem ismerő és egy életre szóló önfeláldozásból van összeszöve, pedig az önfeláldozást és az önmegtágadást csak a kereszténység ismeri és gyakorolja is egyúttal. Joggal feltételezhetjük tehát, hogy a materialista tudós poenitentialis kolostoraiban sem lehetnek mások, mint akik a kolostorokat építették s a kolostori életet kifejlesztették: a keresztény szerzetesek.

Voltak idők, midőn nemcsak a szerzetesek, hanem az egész keresztény világ ajtót nyitott a bűnözőnek, ha poenitentialis ideje letelt, s a reá rótt vezeklésnek magát alávetette. A gondolkodás módjában, érzelmi világában, egész lelkében megújhodott embernek, akiről a bűnözés Kain-bélyegét (poenas luere) lemosták, nem kellett többé (ad pristina redire) régi médiumába — melyben a bűnözést megtanulta — visszatérnie, nem húzódoztak tőle, hanem testvéri szeretettel fogad-

ták és felkarolták. Vannak bizonyos bűnök, amelyeknél a médium változtatás a regenerációnak egyik főfeltétele. A bűnös ne térjen vissza azonnal a körbe, amelyben megromlott, nehogy a régi és megszokott ingerek ismét a bűnözésbe sodorják azt, akinek csak akarata változott, vére és egész valója a régiben maradt, menjen tehát zarándokútra. Útjában mindenütt ajtót nyit neki a szeretet, megerősödik jó feltételében, s midőn az ellenkező, a jó szokás gyökeret ver benne, akkor jöjjön vissza s vegye föl a küzdelmet a régi viszonyok közt a régi ember ellen. Ma minderről szó sincs. A bűnöző, akit egyszer a törvény már megőrizte, egyszer s mindenkorra ki van zárva abból a körből, amelyben otthonos volt; jönlhet kívánatos volna, hogy a jobb elemekkel érintkezhessek s a jóban megerősödhessenek, nincs ki befogadja, s mert nem jó az embernek egyedül lenni, ismét visszafanyalodik a hitvány emberek társaságára, amely körülmény újabb veszedelmet rejteget számára. Ha még csak a kriminalitás zárna ki s a kizárás elve csak a jó és a rossz elkülönzésére szorítkoznék, de a szegénység, sőt a vagyoni különbség, a véleményeltérés is kizáró okok gyanánt szerepelnek.*) Kimondhatjuk, hogy a kizárás ténye elkeserít, a keseredett ember pedig közel áll a bűnözéshez; de az is bizonyos, hogy *ha a kizártnak kenyere van, kevésbé veszedelmes*, mint ha szükségét szenved, nyomorban sínlődik. *Lássuk a kizárás következményeit.* Említettük, hogy a büntetés, legalább a közfelfogás szerint, becstelenít, amely körülmény káros következményeket von maga után. Akit az emberek elkerülnek, maguk közül kizárnak, annak nincs hitele; ha segítségre, támogatásra szorul, a jóakaró elemek pártfogását nélkülözi; a jobbak egyébként is elkerülnek, csak egy út áll előtte nyitva, az amely a rossz társaságokba vezet, s az egyén szép csendben degenerálódik. A tapasztalás tanúsága szerint, a kizárt elemek rendszeren tömörülnek. A közös szerencsétlenség, az életmód egyformasága, a kulturális hasonlóság összefűzik őket: így

*) Láttam beteg csibét, amint az összes baromfiserég üldözte, vagdalta egyik is másik is, s ha egyideig békességben volt s a többiek közé visszakiváncoszkodott, innen is, onnan is újabb vagdálások, csipkedések figyelmeztették: nem való vagy közénk. Ugyanezt látom ismétlődve a társadalmi életben is.

alakulnak meg a kasztok. A kizárt kasztok az egységesen abnormális (testi, lelki) viszonyok, (a nélkülözés, egészségtelen viszonyok, a létért való küzdelem stb.) befolyása következtében, közös irányban fejlődnek, s bizonyos antiszociális közszellem képződik bennök, amely a zárt csoportot alkotó egyesek fölött uralkodik. A társadalom kitagadottjai szolgáltatják azokat az örökké háborgó elemeket, amelyek az egyesek jólétét és a közbékét állandóan veszélyeztetik. Az is megtörténik, hogy a magasabbra hivatott elemek, bilincseikből minden áron szabadulni akarnak, hogy azt a pozíciót, amelyet a születés, természetes képesítés vagy egyéb címek alapján igényelnek, elnyerhessék. Különösen akik eredeti pozíciójukat elvesztették, vagy helyzetük visszasságát és igazságtalanságát mélyen átérzik, azok iparkodnak teljes erővel áttörni a kasztok mesterséges korlátait. S ha a dolgok rendes útján nem mehetnek semmire, megkísérik bármely úton-módon, a szövetségzés, esetleg a bűnözés útján kitörni és érvényesülni. A siker mindkét esetben ritka és az egyénre nézve kétes értékű.

Az eredménytelen küzdelem — s ez a rendes eset — *a kedélyi élet depresszióját idézi elő*, amelyben a szimpátiás indulatok háttérbe szorulnak, az antipátiás hajlandóságok ellenben kifejlődnek. A másik lehetőség, hogy valaki csendes megadással viseli sorsát, csak kivétel számba jön. Ez már a világnézet dolga. A mélyen vallásos keresztény lélek emberi és keresztényi méltóságának tudatát a balsorsban sem veszti el. A tiszta filozófia ellenben a szerencsétlenség ölné csak a legritkább esetben képesít a lemondás és a megnyugvás heroizmusára.*)

*) Hogy a világnézetnek mily befolyása van a bűnözésre, Le Bon és Carey tanulmányaiból is kiténik. Le Bon az indusok szent könyvéből idézi azt a helyet, amely a szegénység demoralizáló hatását ismerteti, amely oda konkludál, hogy „a szegénység minden rossznak forrása.” Carey szerint, s ez jellemző a modern európai kultúrára, a bűnözés és a romlottság azokban a provinciákban ölt legnagyobb méreteket, ahol az angolok uralkodnak; Kelet-Indiában ellenben az európai értelemben vett bűnözésről csak alig szólhatunk, úgyhogy a különbség szembeszökő. Reich midőn ezeket közli, arra a megállapodásra jut, hogy a materialisztikus felfogás volt az a különbséget előidéző tényező, mely az angolok által importálva nagyban elősegítette a bűnözés kifejlődését. Mi pedig

A társadalom szörnyű kegyetlenségében, a kizárás tényében kell keresnünk a nagy francia forradalom egyik okát. A jólét és a tisztesség magaslatától letaszított, vagy az onnét kizárt ember felfelé tör, hogy pozíciót biztosíthasson magának. Ezen törekvésében magával szemközt találja a tényleges birtokosok zárt phalanxát, amely az alsóbb rangú elemek minden fáradozását megghiúsítja. A századok folyamán azonban egyszer-egyszer megtörténik, hogy az ugyanazon célra törekvő kizártak sokasága, a tömegek elementáris erejével áttöri a gátakat, ledönti a korlátokat: ez a forradalom. Bármily szomorú és elkeserítő a tudat, hogy nincs helyünk a társadalomban, mégis — legalább a tömegekre vonatkozólag — csak a nyomor az a tényező, amely végleges megoldásokba kergeti az embert. Ha az éhség, a nyomorúság, a legutolsó szunynyadó energiákat is fel nem korbácsolná, a forradalom lehetetlen volna. A jóllakott tömeg békés hajlandóságú. Csaknem azt mondhatnók, hogy az emésztéssel járó természetes lusta-

hozhatójuk, hogy nem a gazdasági rendszer visszásságában kell keresnünk a bűnözés főtényezőjét, — mint ezt Reich általában vitatja — hanem a materialisztikus világnézetben, amely a sors kegyeltjeit megrontja, a szegényt, a sorsüldözöttet pedig megöli. A nyomort azonban mindenestre erős másodrangú tényezőnek minősíthetjük. Ha Britt-Indiában a bűnözés jobban elhatalmasodott, mint az angolok által nem inficiált területeken, ennek más oka is van. Köztudomású dolog, hogy Anglia pénzéhes közönsége lepi el a provinciákat, hogy vagyont szerezzen. (Azonban itt is azt tapasztaljuk, hogy a nyomor csak akkor veszedelmes, ha a szegény se Istenről, se vallásról nem akar tudni, röviden: ha a materialisztikus világnézetnek hódol, s a fizikai nyomor az erkölcsi nyomorúsággal párosul.) Aki pedig a pénzt nagyon szereti, elzüllik, ha már el nem züllött. Ettől a beözönlő szemétnépségtől a szegény hinduk jót bizonyára nem tanulhatnak.

Indiában a páriák szolgáltatják a büntetettek legnagyobb contingensét. Európának is vannak páriái, akik indiai rokonaikat a bűnözés terén jelentékenyen felülmúlják. Az európai páriák mindenféle fizikai gyarlóságokkal és erkölcsi fogyatkozásokkal megrakva, a renitenciára és a revolúcióra legalkalmasabb masszát alkotják. Ezen nincs mit csodálnunk. A kizárt elemekben a materializmus és a nyomor következtében lassan-lassan kiérlelődik a pesszimiztikus világnézet, az ember- és a világgyűlölet; csak kedvező alkalomra várnak, hogy bosszút álljanak azokon, akik őket kitagadták, emberi méltóságukból kisajátították s mert forradalmat minden szíre-szóra csinálni nem lehet, egyelőre az egyéni bűnözés csatornáján vezetik le az antipátiás érzelmek túlmértékét.

ság szép csendben lefegyverzi a háborgó indulatokat. Az állatvilágban sok analóg esetre hivatkozhatnánk, amelyek felfogásunkat igazolják. Ha az alsóbb osztályok elmondhatják a felsőbbekről: azoknak is megvan a maguké, nekünk is, egészen természetesnek fogják találni, ha a magasabb osztályok csak egymás közt érintkeznek. Mert ha akár szociális, akár értelmi fejlődés szempontjából még oly kívánatosnak látszik is, hogy az előkelőbb elemek a legalsóbbakkal is érintkezzenek, nem lehet tagadni, hogy ez a feladat a martyriummal határos, amelyre csak önfeláldozáshoz szokott lelkek vállalkoznak. A harmónia összehoz, a disharmónia szétválaszt. A hasonlók szívesen érintkeznek egymással, a különbözők azonban meg nem férnek. A farkas a farkasokkal, a bárány a bárányokkal sorakozik egy falkába. *Az ellentétes kvalitások kizárják egymást. Ez a társadalmi kizárás természetes oka.*

Azok az egyének, akik közt a különbözőzetek egész világa fekszik, nem fogják magukat jól érezni egymás társaságában. Az ellentétes gondolkodásmód az érzelmi differenciák, súrlódásra, összeütközésre vezetnek, ez pedig mindig kellemetlen. Senki se keresi fel szívesen az olyan társaságot, ahol őt meg nem értik, ahol a társalgás kölcsönös ellenmondásokból szö- * vődik össze.*) Azonban ha az értelmes az értelmetlennel, a jó a rosszal nem szívesen érintkezik, annak még más oka is van, amelyet az erők parallelogrammja kézzelfoghatólag megmagyaráz. A tudomány magasabb ormaira törekvő, minden szép és jóért hevülő léleknek csak hátrányára szolgál, ha sorát az értelmetlen, otromba s minden tudományos exigencia és eszhetikai érzék nélkül szűkölködő tömeghez kapcsolja, ő

*) Megsejtették ezt a nagy francia forradalomban is, azért midőn az egyenlőséget proklamálták, minden valamire való fejet lenyaktilóztak. Ha az arisztokráciát, amely az ellentétes politikát képviselte, ha az előkelőbb polgári osztályt, amelynek vagyonára éheztek, nem kímélték, azt könnyen megérthetjük, de ha Lavoisier-t a tudós vegyész s más értelmi előkelőségeket sem kímélték meg, ennek oka csak az lehetett, mert érezték, hogy a műveltségi differenciák az egyenlőség elvének teljes érvényesülését kizárják. Ha látjuk, hogy az a régi közmondás: „similis simili gaudet”, a társadalomban is érvényesül, a homogén elemek felkeresik egymást, a heterogén elemektől ellenben szabadulni igyekeznek, e tényben ugyanazon törvényszerűség nyilatkozik meg, mely a fizikában, a chemiában, sőt az egész fizikai világrendben is érvényesül.

felfelé tör, a massa lefelé húzza, s míg a masszát feljebb vonszolja, maga hátra marad. Az ellentétes erők csak az átló irányában érvényesülhetnek. Nem képzelhetnénk nagyobb szenvedést, mintha valamely tudóst a kafferek közé számíznának, ahol senki se akadna, aki őt megértené, akivel gondolatait kicserélhetné. A néppel érintkező intelligencia meg fog érteni. ők a civilizáció előőrsei, napszámosai. Aki a népet fel akarja emelni, annak előbb le kell szállnia, s a nép eszejárását, nyelvét stb. meg kell ismernie. Míg azonban értéket ad, a „semper aliquid haeret” elvénél fogva, ő is elsajátít valamit a néptől, gondolkodási módja, érzelmi világa s egész valója az átló irányában alakul. Mint a gyermekét szoptató anya, a népnevelő is elmondhatja keresztelő Jánossal: „Illum oportet crescere, me autem minui.” Az idővesztéseget s a magasabbra törő lélek gyötrelmeit, amelyet szükségképpen éreznie kell, midőn a megsejtett ideáltól távol elmarad, nem ecsetelem, csak a kizárás természetes okait akarom megismertetni. Ha a mondottakat feldolgozzuk, ha látjuk, *hogyan még a hívásból folyó kötelezettség élénk tudata mellett is nehéz az alsóbb elemekkel érintkezni*, nem vethetjük szemére a magasabb intelligenciának, ha elzárkózik s ha azt a kínai falnál is hatalmasabb válaszfalat, melyet a műveltségi különbségek alkotnak, áttörni nem akarja, annál kevésbé, miután azon a nyílt kapun nemcsak ő mehet ki, hanem mások is bejöhetnek. *) A materialisztikus felfogás önfeláldozást nem ismer. Ezért látjuk, hogy a modern apák apró kényelmeiket, gondatlan életüket nem akarják áldozatul hozni a családi szentély oltárán; az anyák ifjúságukat és szépségüket féltik, ezért nem szoptatják a gyermeket, s legfeljebb egy vagy két gyermek felnevelésére vállalkoznak, szóval a mai kor gyermekei mindentől irtóznak, aminek mozgató elve az önmegtartás, az

*) Bizony a méhelyben és az eke mellett — már Cicero is felpanaszolja — semmi nemeset tanulni nem lehet. Ha az alsóbb elemekkel állandó érintkezésbe jutottunk, csak veszíthetünk és nem nyerhetünk. Ezért a materialisztikus világnézet szempontjából, midőn a magasabb osztályok az alsóbb elemeket kizárják, hogy maguk annál könnyebben törhessenek felfelé, csak azt teszik, amit a léghajós, ha magasabb régiókba kívánkozik: kidobják az akadályozó ballasztot, tehát a józan számítás és az okosság szabályai szerint cselekednek.

önfeláldozás, amit legjobban kifejez a már említett kedves jelige: „Illum oportet crescere, me autem minui.” Andrásynkról mondják, hogy a közmondást: „megígérni könnyű, megtartani nehéz”, a maga zseniális gavalléroságában megfordította: „megígérni nehéz, megtartani könnyű”. Korunk határtalan önösségében szintén megfordítja a valódi altruizmus tételét: „őneki növekednie kell, nekem pedig fogynom”, s legalább a gyakorlatban azt az elvet követi: „őneki fogynia kell, nekem pedig növekednem.” Az önzésnek ez a jeligéje, mely eddig inkább csak a társadalmi és a politikai életben érvényesült, beférkőzött a családi életbe is, ahol mint mindenütt, mérhetetlen károkat okozott. Azóta nincs jó apa, nincs jó anya, elpusztul a család, elzülnek a gyermekek, a népesedés csökken, mert mindenütt a „prima persona ego sum” elve uralkodik. Így nem lehet nemzedéket nevelni, sem a családban együtt élni, sőt mint a legújabb idők mutatják, még a társadalomban se lehet megférti.

A materializmus logikai corollariuma az önzés, nem lehet a közületbe sorakozó egyén elve, a közületekben az altruizmus szellemének kell uralkodnia, mert *az egoizmus amint szétrobbantotta a családot, megzavarta a társadalmi békét, magát az Államot is felfogja forgatni* A materializmus bomlasztó hatását minden ponton tapasztaljuk, s a társadalom tapsokkal üdvözli a tanítást, mely minden jóból, nemesből kivetkőzteti s kézzelfoghatólag a romlás örvényébe sodorja. Mit kellene gondolnunk arról, aki tapsolna akkor, midőn a saját halálos ítéletét hallja? Igen is szükségünk van arra, hogy a magasabb elemek az alsóbb ranguakkal érintkezzenek, ők oktassák, nemesítsék, s a civilizáció lépcsőjén lefelé kalauzolják. Szükségünk van arra, hogy a kizárás kegyetlen elvét, a keresztény szeretet, az altruizmus elvével helyettesítsük. A kereszténység nem ismer páriákat s nem engedheti, hogy a nyomor és az elkeseredettség a bűnözés karjaiba űzze a szerencsétlent. A kereszténység, mely az önfeláldozás végleteinek köszöni létét, nemcsak ismeri és hirdeti, hanem meg is okolja és maga is gyakorolja az önfeláldozás nemes mesterségét, ezért az igazi civilizációnak, a családi és a társadalmi békének, az Államok jólétének nem a materializmus, hanem a

christianismus az igazi barátja, tevékeny munkása és oltalmazója.

A kizárás theóriája, a civilizáció, vadhajtsága, nem a christianismusból, hanem a materializmusból táplálkozik. Ha a szegény beáll materialistának, ha élni és élvezni akar, s a magasabb élvezetek hiányában, aljas gyönyörűségeken, érzéki élvezetekben keres kárpótlást és nem talál, mert még a moslékból sem ehetik eleget, csoda-e, ha felveti magában a kérdést: miért dolgozom, miért szűkölködöm? S ha a kérdésre megfelelni nem tud, s a rövid lét keserűségét borban és tobzódásban iparkodik feledni, s a bűnözésre beérik, a börtön vagy a hóhér kezébe kerül. Ha pedig a nyomorúság Scylláját és Charybdisét kikerülte, mit nyert? A kicsapongásokban tönkretett szervezet testi fogyatkozásokat, köszvényt és mindenféle betegségeket, a tékozlás nyomort, esetleg koldusbotot, a túlfeszített munkásság és a rendetlen élet korai halált hoznak számára. Ki csodálkozik azon, ha a minden oldalról megrovidított munkás, háborúról, forradalomról általános felfordulásról álmodozik, amikor legalább egy pillanatra lerázhatná bilincseit, s a zavarosban kényére-kedvére halászhatna. Ha pedig a szabadulás órája késik, ha a zavargások mitsem hoznak a konyhára és a bajok hullámai a szegény munkás feje fölött összecsapnak, szabadulásra pedig kilátás nincs, miért éljen? Az életből amennyire lehetett kivette részét, a gyönyörökből kikopott, betegség és nyomorúság vár rá, a szabadulásra csak egy út kínálkozik: az öngyilkosság. S a munkásnak a maga szempontjából tökéletesen igaza van. *Ne zárjuk ki a szegényt, a munkást; adjunk nekik részt az igazi civilizációból, az élet javaiból.* Ha a bűn útjára tévedt, gyógyítsuk meg a beteget, tegyük ismét emberré, s fogadjuk vissza a közületi élet gazdag örökségébe, hogy emberhez illően élhessen. Egy papot ismertem, aki az elveszett garast fáradságosan megkeresni érdemesnek tartotta, aki 99 juhot nem hagyta el, de a tévelygő századikat is meghódította s ezzel egy bűnbandát robbantott szét. Csendes munkásságernt nem adnak érdemrendet, ne is adjanak: többet érdemel annál.

Ha képzelhetnénk egyeseket, akikből a jóra való hajlandóság utolsó csirája is kiveszett, azokat csakugyan ki kellene

zárunk a társadalomból. Szerencsére, a való életben soha nem akadunk olyanokra, akik a szó szoros értelmében javíthatatlanok volnának. Az emberi lélek mélyén, néha nagyon is mélyen, de mindig föltalálhatjuk azokat az isteni potenciális energiákat, amelyek az embert a legszerencésebb metamorfózisra képesítik. Ez a szabály, e mellett harcol a praesumptio, az ellenkező eseteket csak kivételeknek minősíthetjük. Bizonyos azonban, hogy az említett metamorfózis — legalább a züllés alacsonyabb szféráiban — külső beavatkozás nélkül soha be nem következnek. Más részről pedig: „Qui tetigerit picem, inquinabitur ab ea”, *a rosszakkal való érintkezés kétségtelenül veszedelmes*. Ezt a gyakorlati igazságot az emberiség már évezredekkel korábban ismerte. Így a zsoltárosnái olvassuk: „cum perverto perverteris” ... „amicus stultorum similis efficitur. Seneca pedig: „Scabiosa ovis totum inficit gregem” (Ep. II.). Ha a jó a rosszak között is jó marad, ez csak kivétel, s ezért midőn Aristippustól kérdezték: mi volna a legcsodálatosabb az emberi életben, azt válaszolta: „Vir bonus inter improbos”. Ábrahám szent és igaz ember, de ki kell költöznie földjéről és rokonai közül, nehogy ő vagy fiai elromoljanak. Ha egyetlen farkas is veszedelmes a bárányok közt, mi lesz a bárányból ha a farkasok falkájába keveredik. Egyetlen rohdadt alma is elég veszedelmet rejteget az ép almákkal teli kosárban. Ezért írja Juvenalis:

Sicut grex totus in agris,
Unius scabie cadit, porrigine porci
Uvaeque conspecta livorem ducit ab una.

Sat. II.

Sz. Ágoston pedig: „Societas mala res contagiosa” I. II. conf.

„Amicitiae enim pares aut quaerunt, aut faciunt” s. i. t. Mindezekre tekintettel méltán korholja hiveit az apostol: „Quae participatio iustitiae cum iniquitate”. II. Cor.

Am ha a rosszak társasága a jókra veszedelmes, *a rosszakra nézve kívánatos, hogy a jókkal érintkezessenek* mert ugyancsak a tapasztalás tanúsága szerint: „cum sancto sanctus eris” ... „qui cum sapientibus graditur, sapiens érit” ... (I. Ps. et Prov.). A rossz csak a jók közt javulhat meg. Már Seneca mondja: „sumuntur a conversantibus móres” (I. III. c. VIII.). Hogyan egyenlítsük ki az ellentétes érdekeket? Itt

ismét a gyengék és az erősek elméletéhez kell folyamodnunk. *Nagyon erős legyen a jóban az, aki a rosszak társaságát veszedelem nélkül felkeresheti, ellenben a gyenge már messziről kerülje el a rosszakat* Warghát ezúttal nem hagyta cserben az ő kiváló praktikus esze. Igaza van. Leginkább a kolostori médiumban teremnek azok az erősek, akik veszedelem nélkül maguk közé bocsáthatják a morális élet farkasait. Itt, ahol az ember isteni erővel fegyverkezik, még a leggonoszabbakkal is az erkölcsi romlás veszélye nélkül bizalmasan érintkezhetik. Ha a rossz veszedelmes, s ha az egyénre szabályul elfogadhatjuk, hogy akit meg nem javíthat, azt el kell kerülnie, a tudatlanokról, az együgyüekről ugyanezt nem mondhatjuk. Egyébiránt úgy a jók, mint a rosszak világa tele van gyengékkel, ez utóbbiakkal pedig már nem oly veszedelmes az érintkezés. Ha az eltévedett gyengéket kizárjuk, fél fogják keresni a rosszak társaságát, ahol azután végkép elzülленek. A kizárás elve a gyengék törvénye, ellenben az erősek kötelessége a rosszakat felkeresni, felemelni és meggyógyítani.

Miképp romlik meg a gyenge a hozzá hasonló gyengék vagy a nálánál erősebbek társaságában, ez már szorosan véve nem tartozik értekezésünk keretébe. Némelyek szerint az erősebb rossz a nálánál gyengébbet tekintélyével, tanításával, példájával rontja, mások bizonyos mágikus befolyásokra vagy a szuggesztio hatalmára hivatkoznak. A kriminalitás orvoslása szempontjából elég annyit tudnunk, hogy amily helyes a kizárás elve feltételes értelemben, oly helytelen, ha kizárólagos értelemben hangoztatjuk és gyakoroljuk. A nem romlott lelkű, csak tudatlan gyengéket igazán nemes keblű emberbarátok sohasem fogják kizárni, vagy elkerülni*)

*) *Van-e mágikus befolyás?* Lehetséges-e, hogy a közületben élő ember határozottan és a külső érzékek alá nem eső módon, gondolati, érzelmi és cselekvési világában bizonyos irányítást túrni kénytelen. Van-e gondolatátvitel, lehetséges-e az érzelmek átültetése, valamely akaratiirány-nak idegen akaratra való ráerőszakolása? Mily szerep jutott a szuggesztiónak, a telepathiának és a lélek mélyén lakó, előttünk ismeretlen ösztönöknek, amelyek sejtelemszerűleg tájékoztatnak és vezetnek ott, ahol nemcsak az érzékek, hanem a magasabb pszichikai erők is megtagadják a szolgálatot: ma még alig tudjuk. Lehmann kedvezőtlenül nyilatkozik a spiritizmusról és tagadja a spiritisztikus jelenségek valóságát A szel-

temek nem közölnek egyebet, mint amit a jelenlevők egyike tud, tudott. látott vagy hallott. A spiritizmus csak módját ejti annak, hogy mélyen a tudat küszöbe alá rejtett észrevések napvilágot lássanak. Szerinte mindaz, amit a spiritizmus felmutat, csak subjectiv jellegű. A telepathiás jelenségekre vonatkozólag azonban elismeri, hogy azok sokkal gyakoribbak, hogysen a véletlennek tulajdoníthatók. Nincs szükségünk arra, hogy Flammarion casuisticáját olvassuk, a mindennapi élet elég esettel szolgál arra nézve, hogy a telepathiás jelenségek létéről meggyőződünk. Nincs szándékomban Lehmannal polemizálni, de azt hangsúlyozom, hogy a lencse sok dolog felől nem tájékoztat bennünket. Így pl. nem mutatja be azokat a működő erőket és titkos folyamatokat, amelyek a bünözést közvetítik. A helyes politikának sok mindennel kell számolnia, amit a lencse nem mutat. Nem tudjuk ugyan megmagyarázni, de ez a körülmény nem jogosít fel bennünket sem a kételkedésre, sem a tagadásra, csak nagyobb óvatosságra int az események megfigyelésében. Mit mond Lehmann? Azt mondja, hogy a lencse nem hazudik. Ha pl. a materiaJizáció objectiv valóság, a lencsének be kellene számolnia róla. Tudjuk azonban, hogy az idegeket nemcsak a természetes ingerek (a látóideget a fény, a hallóideget a hang, a szaglóideget a különböző illó anyagok, az izlóideget az izanyagok, a bőr tapintóidegeit a nyomás és hőbeli behatások) által és a megfelelő végszervek útján hozhatjuk izgalomba, „hanem bizonyos általános ingerek által akkor is, ha ez ingerek, az idegek lefutása közben hatnak az idegre. Ilyen általános idegingerek: az erőművi behatás, a hó, a vegyi behatások és a villamosság.” Pl. „ha a szemet villamosan izgatjuk, e behatás fényérzést támaszt csakúgy, mintha a szembe fény jutott volna.” (L. Klüg. Általános idegélettan. 127. és köv. 1.) Mivel pedig a lencse csak a fénynyel kapcsolatos jelenségekről számol be, azon objectiv erőforrásokkal szemben, amelyek a fény közvetítése nélkül (pl. az általunk is ismert általános vagy egyéb ismeretlen idegingerek által) hozzák izgalomba a megfelelő idegeket, teljesen érzéketlen. A materializáció eszerint lehet subjectiv, s nem az alanyban székkelő, hanem tőle független, önálló és az alanyon kívül eső objectiv erők által felidézett valóság, amely tehát a víziótól, ha a végeredményt tekintve nem, de a felidéző okot és a belső processust illetőleg, lényegesen különbözik. A lencse ugyan nem hazudik, de ebből még csak az következik, hogy anyaggal nem kapcsolatos, vagy a lencsével nem észlelhető anyagban működő külső erő, vagy az alanyban működő belső erők váltják ki azt az idegingerületet, amelynek eredményeképp a vízió jelentkezik. A lencse tagadására tehát nem építhetünk. Mindezeket csak azért hangsúlyozzuk, mert sem a mentális suggesziót, sem a mágikus lefolyást, az érzéki észrevévés alá nem eső akaratnyilvánítást stb. nem tartjuk lehetetlennek, sőt ellenkezőleg lehetséges, hogy a cselekvő, titkosan működő idegen erők befolyása alatt áll.

(Egy előkelő tudományos angol folyóirat telepathiai kísérletről számol be. Richardson amerikai hipnotizőr végezte a kísérletet egy médiummal, aki a 460 kilométer távolságban levő Nottinghamban tartózkodott. Először számokat, később mondatokat közölt a médiummal. A

„Magyarország” (1903. 174. sz.) megjegyzi: „Az eset majdnem hihetetlennek tetszenék, ha előkelő tudós szem- és fültanuk nem bizonyítanak.” „A hipnotizőr kijelentette, hogy különös sugarak érkeztek agyába, amelyek „intuitív ideát” keltettek fel benne.” Hát ehhez mit szól a lencse?) Lehetséges, hogy valamely gyenge egyéniségre, a nálánál hatalmasabb individuum pusztá jelenléte, vagy bár csak ugyanazon földél alatti tartózkodása, közelléte — materialisztikus utón ki nem magyarázható módon, de a spiritisztikus vagy helyesebben spirítualisztikus elmélet szerint könnyen érthetőleg — zavarólag, mondhatnám bénítólag hatnak. Ettől a csendes, mintegy igézetszerű befolyástól meg kell különböztetnünk azt, amelyet az érzéki észrebevés közvetít. A tekintet, a hang, az arckifejezés, amelyekben bizonyos felsőbbiség, erő, önérzet, meggyőződés stb. tükröződnek vissza, hatalmas benyomást gyakorolnak az észlelőre. Közönséges dolog, hogy a gyermek sejtelemszerűen idegenkedik valamely romlott lelkű egyéntől. Vannak visszataszító, szenvedélyektől végig szántott, különben csinos arcok, amelyeknek láttára a kis gyermek sirásra fakad, elfordul. Ismerünk nézést, amely megfagyasztja bennünk a vért. Voltak, akik megéreztek a szobában tartózkodó tolvaj jelenlétét, a gyilkos leleselkedését stb. Vannak egyének, akik nemcsak a betegséget, hanem a kort az erényt és a bűnt is megérik. A betegségre vonatkozólag orvostól hallottam, hogy már a küszöbön, sőt az udvarban megéri, hogy milyen beteghez hívják. A tífuszra és a difteritiszre vonatkozólag magam is szavatok. Reich azt mondja, hogy a korra, a bűnre vagy az erényre vonatkozólag szaglőérzéke őt is tájékoztatja. A szentek legendái tanúskodnak, hogy az erényt illataról, a bűnt (Nerei Fülöp a tisztatlanságot) szagáról vagy más egyébről megérezték. (Pár éve szélteben-hosszában beszéltek egy kutyáról, amely gazdája jegyesét, később feleségét ki nem állhatta, vele egy szobában meg nem maradt, semmit tőle el nem fogadott. Mit látott, mit érzett a kutya, ki tudná megmondani. Mikor aztán a menyecske urától megszökött, a csalódott férj ráemlékezett a hűséges állat örökös antipátiájára, megveregette a dogg fejét s így szólt: „okosabb voltál kutyám, mint én voltam.”)

Az emberben az ösztönök az értelmi élet kifejlődésével hátrább és hátrább szorulnak, de azért élnek és működnek, jóllehet a tudat küszöbén felül határozott alakban nem érvényesülnek. De még az ösztönökhöz sem kell fordulnunk, hogy azt a meg nem indokolható szimpátiát, antipátiát, kedvező vagy kedvezőtlen hangulatot, bizonytalan eredetű sejtelmeket megmagyarázzuk. Valószínű ugyanis, hogy az ingerküszöb alatt számtalan benyomást őrizünk, amelyek bizonyos határozatlan eredőben egyesülve, azt a sejtelemszerű állapotot idézik elő, amelyet jól ismerünk, anélkül, hogy róla beszámolni tudnánk. Épen nem különbözős tehát, hogy hol nevelkedtünk, kikkel érintkeztünk, kiknek a társaságára vagyunk utalva. Annak a néma suggeszióknak, amelyet az erősebb a gyengére gyakorol, az egyén nemesbülésére vagy elzüllésére való tekintettel, nem szabad csekély befolyást tulajdonítanunk. Ha az egyén befogadási képessége nagy és a hajlamosság nem hiányzik, csendesen megindul az assimilatio folyamata, a gyengébbnek az erősebbhez való

alkalmazkodása. Ezért nem valami szerencsés gondolat a bűnözők összehalmozása; a szabadságvesztés-büntetési intézeteket, a korcsmákat, a túlszűfolt lakásokat stb. pedig a pszichikai contagium melegágyainak kell tartanunk. Az erősebb egyéniségek, a hozzájuk hasonló gyengébbeket szabály szerint eredményesen ingerlik az utánzásra, illetőleg mindig felkeltik bennök az utánzási ingert. Az utánzásnak jelentékeny szerep jut úgy az erények, mint a bűnözés világában. Ezért sóhajtozott Lacordaire atya szentek után. Az erősebb a hozzá nem hasonló gyengébben eleinte antipátiás érzelmeket kelt, amelyek gyakran félelemmel, utálattal vagy irtózással párosulnak. A tiszta lélek nem bírja ki a szemtelen (szűrő) tekintetet, a bűnöző gyenge pedig megzavarodik, midőn az erényes erősebbel találkozik. Mindezen esetekben azt kell hinnünk, hogy úgy az erény, mint a bűn, kiül az arcra, ott rejtőzik a hangban, a mosolyban, a tekintetben, s még ezer és ezer apró jelben visszatükröződik, amelyek már az öntudatba fel nem jutnak, de a disharmóniát; az alaptónus és a ritmus különbségét híven feltüntetik. Ezért nem tűri a bűn az erényt és viszont. Csakhogy míg az erényes embert jobb meggyőződése, hite lefegyverezik, addig a bűnöst antipátiás hajlamai ellenséges cselekmények kiváltására kényszerítik. Így húzza az erény rendesen a rövidebbet. Az erősebb, mindegyik a maga nemében, imponál a gyengébbnek, tekintélyivé válik előtte, s a szuggesztió folyton erősbödő hatalmával uralodik fölötte. Idővel már a gyenge teljesen elveszti önállóságát, elfogadja az erősebb gondolkodási, érzési és cselekvési módozatait, s amennyiben tőle telik, minden bírálat nélkül, mintegy ösztönszerűleg mindenben utánképezi az erősebbet.

Ha az individuumok homogenitása hiányzik, az assimilatio folyamatát küzdelem előzi meg, de ha a gyenge huzamosabb időn keresztül az erősebb közvetlen befolyását tűrni kénytelen, az eredmény rendesen a gyenge csatavesztésével záródik le. A bűnözésre nézve annyiban is fontos az erős de rossz karaktereknek a gyengébbekre való végzetes befolyása, amennyiben megérthetjük, mikép érnek be az egyesek egész észrevétlenül a bűnözésre, mikép kerülnek teljesen idegen befolyás alá és önállóságukat elveszítve pusztá eszközökké devalválódnak más erősebb egyének kezében, ami ismét a beszámíthatóságra nézve lényeges momentumot képez. „Cum sancto sanctus eris, et cum perverso perverseris.” A kriminalizmus igazi kiérlelődése csak hatalmas közületekben lehetséges. Egyesek mindig akadtak, akiket a szenvedély, vagy a nyomor, bűnözésre vitt, de az igazi specifikus bűnözőnek az öröklött vagy szerzett hajlamosságon kívül iskolára is van szüksége, amelyben a bűnözési atyamesterek csendes befolyása vagy valóságos nevelése, oktatása következtében teljesen beérik a kriminalitásra. Az élet iskolája legbiztosabban nevel. Míg a társadalmi rendszer bűnözésre hajlamosít s a bűnügyi politika a kriminalisztikus nevelésnek kedvez, míg az egyént meg nem védjük, meg nem őrizzük és a gonosz befolyások érvényesülésére alkalmat nyújtunk, addig a kriminalitás csökkenését nem remélhetjük.

Vizsgálódásaink eredménye gyanánt kimondhatjuk, hogy *a bűn talaját számos tényező készíti elő*, de mindezek ugyanazon forrásból törnek elő: a médium és az egyén egoizmusából. Ha az egoizmust kiirthatnák, a bajok, illetőleg a bűnök legnagyobb része kimaradna. Az egyén elzüllesztésében a médium minden esetben közreműködik, de azt egymagában csak kivételesen idézi fel. A degeneráció csiráját rendszeresen magában az egyénben kell keresnünk. A degeneráció, rendszeres kriminológiai értelmében oly fizikai vagy pszichikai elfajulásokat jelent, amelyek a közönséges erővel (berendezéssel) dolgozó egyént a legális tisztesség rendszer kerékvágásából kitérítik és állandóan antiszociális magasztalásra készítetik. A degeneráció lehet *öröklött* (fizikai), ha a nemzés ténye közvetíti; *szerezett* (pszichikai és fizikai), ha erőszakos külső befolyásokra, behatásokra vezethetjük vissza.*) Degenerációról szólhatunk fizikai vagy pszichikai értelemben. A *fizikai* degeneráció az eszményi embertípustól való eltérést jelez. Ha az egyes szervek alakulása, működése hiányos, aránytalan vagy széthangzó (disharmonikus), szóval a rendestől eltérő, tágabb értelemben vett degenerációról szólhatunk. Ha pedig a hiány (defectus), az aránytalanság (disproportio, asymmetria), a széthangzás (disharmónia), a lelki tehetségek világában jelentkeznek: a „*pszichikai* degeneráció” esete forog fenn. Szociális szempontból véve a dolgot, a pszichikai degeneráció sokkal veszedelmesebb, más részről azonban kifejtettük, hogy ebből a világból kerülnek ki az igazi nagyságok, az emberiség titáni alakjai, óriásai: a zsenik.*) A bűnözés világában csak a magasabb

*) A degeneráció — szóbeli értelme szerint — elfajulást, elkorcsosulást jelent. Eszerint a degenerált ivadék elfajult, korcs-ivadékokat jelentene. A közönséges nyelvhasználatban e kifejezések csak szigorúbb értelmében használatosak, midőn is jobbra erkölcsi jelentőséget tulajdonítunk nekik, pedig a degeneráció nem mindig ezt jelenti, sőt még azt sem mondhatjuk, hogy a degeneráció minden esetben veszélyes. Svájc némely kantonjaiban furfangos parasztasszonyok áldott állapotban naponta jól bepálinkáznak, hogy a magzat nagyra ne nőjjön. Már most ha az anyai méhben megnyomított ivadék nem éri el azt a testmagasságot, amelyet különben elért volna, ez már a degeneráció fennforgását jelzi, jóllehet degenerációt ennél ártatlanabb kiadásban alig képzelhetünk.

**) Ha az őseredeti embertípustól való minden eltérést degenerációnak minősítünk, azt hisszük nem csalódunk, ha azt mondjuk, hogy

fokú degenerációt vesszük figyelembe, amely már bűnözésre disponál, amidőn tehát a pszichikai vagy fizikai abnormalitások oly hatalmas determinációt rejtegetnek, amelylyel szemben a rendes (az átlagembernél szokásos) erőkifejtés elégtelen.*) A degeneráció, amennyiben a hibátlan típustól* való

egyben-másban mindnyájan a degeneráció áldozatai vagyunk. Ellenben, ha a degeneráció csak a normális típustól való eltérést jelenti, akkor elvétele egy-egy rendes típusú egyénre is akadhatnánk, aki a normális fizikai és pszichikai berendezéssel bíró ember típusát tünteti fel. Ilyennek kell lennie annak, aki teljesen ép és egészséges csirából és a maga médiumában fejlődött, anélkül, hogy kényszer-befolyásokat túrni kénytelen lett volna. Minthogy azonban az egyén, foetus korától kezdve egész a teljes kifejlődés idejéig csak kivételesen nevelkedik a maga (a reá nézve legkedvezőbb) médiumában és akkor is számtalan elleneséges tényezővel kell megküzdenie, a normális típusú ember is csak ritkaság számba jön. Végre, ha normálisnak tekintünk minden egyént, aki a csirában elrejtett ideált megvalósíthatta, ebben az értelemben is csak alig akadunk igazi típusra; másrésztől az is lehetséges, hogy a csiraszervezetben letelt ideál maga sem felel meg az átlagos értelemben vett ideálnak. Ez az eset áll be, ha maguk a szülők már a csiraszervezetben degenerációs irányokat vetítenek át az ivadékba. Sokan az átlag (tucat) embert (aki t. i. olyan, amilyen legtöbb van) mondják normálisnak. Ebben az esetben — különösen egyes vidékeken — nagyon is sok degenerált alakról elmondhatnók, hogy normális. Ily értelemben normális volna az egyén, ha a típus ideálját szokásosan megközelíti. Részünkről azonban csak akkor mondjuk normálisnak az egyént, ha sem *physicuma* sem *psychicuma* részéről nem kénytelen oly erős determinációt túrni, amelylyel szemben rendkívül reakciót kell kifejtenie. Felfogásunk szerint tehát a „normalitás” az embernek nem állandó sajátossága, hanem olyan, amelyet meg lehet szerezni, és el lehet veszíteni. (Az imputáció megállapításánál minden esetben le kellene mérnünk, mennyi része van az egyénnek abban, hogy esetleg abnormálissá fejlődött.)

*) A rendes erőkifejtést abban az értelemben is vehetjük, hogy a nem nagy erőfeszítést (heroizmust) igénylő esetekben, midőn tehát a polgárok zöme jogszerű magatartást tanúsítana, mindenkitől elvárhatjuk, hogy a törvényszerűség korlátai közt megmaradjon. Nem nehéz belátunk, hogy fikciók nélkül itt már alig boldogulhatnánk. Fel kell tételeznünk (ha a mai értelemben vett bíraskodásról van szó), hogy az egyén normális (a középértéket megüti), és nem tanúsította azt a magatartást, amelyet a polgárok túlnyomó részéről joggal elvárhatunk. Az Állam a praesumptiót a maga javára állítja fel, a morális — ép ellenkezőleg — az egyénnek kedvez, midőn a feltevéseket megszerkeszti. Mindig nagy baj, ha az emberek más morált követnek a közéletben és mást a ma-

eltérést jelzi, mindig defectust is jelent egyúttal. Ha az ép szervezet, a higiénikus, az értelmi és vallásos nevelés, szóval ha az alkalmas médium hiányzik s az egyén a fizikai és pszichikai kifejlődéshez szükséges föltételeket nélkülözi, egyénisége és karaktere, tehát cselekvése is hiányos lesz. A degeneráció még akkor is negatív természetű, ha egyébként pozitív tényezők idézik elő. A médium degeneráló hatalmáról szólva megállapítottuk, hogy a bűn talaját nem egy tényező készíti elő: lássuk most már magát az egyént, elemezzük a degeneráció legtitkosabb folyamatait, *derítsük föl azon rejtett tényezőket, amelyek az egyénben élnek, s amelyek őt — igen gyakran hibáján kívül — a bűnözésbe sodorják.* Előre bocsátjuk, hogy a fizikai degeneráció veszélyessége ott kezdődik, ahol már a pszichikai térre is átszap és olyan zavarokat idéz elő, amelyek a lélek normális működését megnehezítik. A pszichikai degeneráció veszélyességi határvonalat tehát ott kell megjelölnünk, ahol a pszichikai egyensúly megbomlik és a lelkvilág harmóniája állandóan veszélyben forog, vagy megszűnik. Megemlítjük még, hogy a degeneráció nem öltözik mindig külsőleg érzékelhető jelekbe, s viszont a degeneráció bélyegeiről nem következtethetünk a belső degeneráció fennforgására. Ezek az esetek különösen akkor fordulnak elő, ha a degeneráció a fizikai érettség bekövetkezése után lép fel, vagy ha a szerencsés médium a fizikai degenerációt lokalizálta, illetőleg ártalmatlanná tette.

Igaz-e, hogy az égalji és helyi viszonyok, az emberek életmódja, különösen a koponya képzésre és az arc fejlődésére elhatározó befolyást gyakorolnak. Elfogadhatjuk-e, hogy az emberek aszerint, amint a*z értelmi és az erkölcsi ideált megközelítik, az eredeti típus felé tartanak, ellenben ha a nemességben, tökéletességben megfogyatkoznak, többé-kevésbé eltérnek az ős emberi típustól? Szóval *van-e fizikai degeneráció?* Igaz-e, hogy a pszichikai degeneráció bizonyos testi sajátságokban tükröződik vissza, amelyek ha egyszer elő-

gán érintkezésben. A judicátúra terén ez a visszasság sok igazságtalanságra vezet.

állottak (ha némileg hasonlók közlekednek, azonos körülmények közt élnek), a nemzedékek bizonyos során keresztül állandósulnak és specifikus ismertető jelet alkotnak. A tapasztalás tanúsága szerint az ember sülyedése, a szellemi és az erkölcsi nyomor nemcsak az egyénben, hanem ha az említett tényezők állandók, nagyobb tömegekben is külsőleg visszatükröződnek. Mondják, hogy azok a négerek, akik az ősi barbárság állapotából kiemelkedtek, nemesebb vonásúak és nem oly utálatosak, mint fajrokonaiuk. Említik, hogy a nyomor az értelmi elhanyagolás és az erkölcsi elzüllés folytán, kitűnő típusok lesülyedtek az alacsonyabb típusokhoz és különösen fejkaltatásunkra nézve elfajultak. (Irland, Skócia).

El kell fogadnunk, hogy a lélek plasztikai ereje normális típusokra törekszik. De ha a matéria, melyet formába kell öntenie, alkalmatlan, ha kedvezőtlen külső körülmények a lélek alakító működésére zavarólag hatnak, csoda-e, ha normális típusok helyett abnormális típusokat kapunk eredményül. Hova-tovább azt tapasztaljuk, hogy a szülők alkalmatlanokká válnak a nemzésre, a külső körülmények pedig napról-napra mostohábban alakulnak. A szülőket, az élvezetek rendetlen hajhászása, a kicsapongás, az alkohol, morphiúm, éjszakázás, játékszenvedély, a túlfeszített munkásság, más oldalról az abszolút tétlenség, annyira tönkre teszik, hogy a természet által erőteljesnek alkotott egyének, mire a házasság kikötőjébe jutnak, erő helyett erőtlenséget, kimerülést, bágyadságot, sok oldalról megtámadott physicumot és elzüllött psychicumot hoznak magukkal és elég lelketlenek arra, hogy ezt a sok mizériát az embrióval a következő generációkba átültessék és azokban megörökítsék. *Az új nemzedék életrevalóság dolgában már megfogyatkozva jön a világra.* Az az enervált szervezet mikép fog szembeszállni a bacillusok légiójával, a betegségek és bajok özönével, amelyek a föld szárandó gyermekét minden oldalról körülveszik, ostromolják, s legyőzni törekednek? Az élet és a halál egymás ellen vívott nagy harcában, mikép győzhet az élet, ha a természet által kimért erőknek csak bizonyos hányadával rendelkezik, a halál pedig támadó eszközökben gyarapodik? A két ellenséges hatalom összeütközésének első eredményeként maga a degeneráció, a szervezet tökéletlensége, hiányos berendezése, az

erők disharmóniája jelentkezik. A degeneráció a halálnak kedvező tényezők partiális győzelme az életnek kedvező tényezők fölött. Mit szólunk a külső körülményekről?

Az orvos midőn gyógyít, csak a természetet segíti a betegséggel való küzdelemben, gyógyító törekvésében. Jó hadállásban a gyengébb fél is szembezállhat az erősebbel. Ha a születésénél fogva mostohán dotált gyermek kedvező helyzetbe kerül, a pozíció előnyei kipótolhatják az erők fogyatkozását. Gondos és higiénikus nevelés, szeretettel teljes levegő, az értelem kiművelése, a kedély harmóniája, a szülő oltalmazó keze stb. néha ellensúlyozhatják a múlt bűneinek szomorú következményeit. De ha mindez hiányzik, ha a gyermek, aki már foetus korában megkezdte a betegség elleni harcot, s a küzdelem bélyegeivel jön a világra, kezvezőtlen médiumba kerül, ha elégséges táplálék, higiénikus, értelmi és vallásos nevelés nélkül szűkölködik, ha a nyomor és a szűkösség keserűségre hangolja a gyermek kedélyét, ha a degeneráció tovább fejlődésének minden kedvez, csoda-e ha a szerencsétlen a fizikai és a pszichikai nyomorra hirtelen beérik, ha már 8 éves korában tolvajbandát szervez (Berlin), 13 (sőt 10) éves korában betörésre vállalkozik (Sz. törvényszék), 18 éves korában pedig már megérik az akasztófára.*)

A degeneráció nem vezet mindig a bűnözés világába. Néha a betegségek özönébe sodorja, máskor a kicsapongások fertőjébe, elmebetegségbe, öngyilkosságba kergeti áldozatait. Ha az egyszerű lehangoltság kiül az arcra, ha az értelmi és erkölcsi elvadulást, a jellem-fogyatkozást az ember homlokáról le lehet olvasni, ha a szemekből kirí a bűn, a romlottság, elhihetjük, hogy *amennyiben mindezen kvalitások állandósulnak, maradandó bélyegeket vésnek az ábrázaton*, amelyek már a legközelebbi generációra is átszállnak, kedvezőtlen körülmények közt pedig nemcsak hogy el nem mosódnak, hanem inkább kiélesednek és a nemzedékek láncolatába beleöröködnének. Így lesz a tiszta pszichikai kvalitásból fizikai jel, mely az organikus degenerációt hirdeti. Maga az organikus degene-

*) Clarke említi, hogy az iszákos és kicsapongó szülők igen gyakran epileptikus gyermekeket nemzenek. Az általa megfigyelt bűnözők 30%-a epileptikus családokból származott.

ráció pedig akkép következik be, hogy bizonyos orgánumok, ha állandóan működésben vannak, más orgánumok rovására fejlődnek ki. Ezek a jól kifejlődött orgánumok a maguk körében kezdettől fogva nagyobb tevékenységre képesítik az egyént, s az érvényesülés területét mintegy előre kijelölik. Az élet vásárára mindenki azt viszi, amije van. Ki miben kiválik, azt hamar kimutatja.*) Mindenki úgy érvényesül, ahogy tud. A gyakorlat pedig nemcsak mestereket nevel, hanem a szerveket is tökéletesíti.

Az átöröklés igazságával és a médium fontosságával az emberiség már régóta tisztában van. Egyes közmondások: „az alma nem esik messze fájától”, „nézd meg az anyját, vedd el a lányát”, amelyek mély megfigyelésre mutatnak, bizonyítják, hogy az emberek a jelenségeket (és azok jelentőségét) ismerték, ha tudományos magyarázatukat nem is keresték. Ami pedig a külső megjelenést, az arcot stb. illeti, évezredek története bizonyítja, hogy a külsőből a belsőre következtethetünk. Az emberiség ezt a mesterséget már a legrégebb idők óta gyakorolja, s ha megmotiválni, tudományosan leírni nem is tudjuk, éles megfigyelők csak ritkán csalatkoznak, midőn a külső megjelenést, az érzékelhető jelek összességét, a lelki sajátosságokkal hozzák kapcsolatba. Bizonyára az emberiség több évezredek megfigyelésére támaszkodik az a közmondás is: Cavete a signatis. S ha az elv nem mindig válik be, ha a megjelöltek nem mindig veszedelmesek, elvégre a puskapor és a dinamit se veszélyesek minden körülmény között, de könnyen veszélyessé válhatnak. A degeneráció világában is lehetséges, hogy a bűnözési veszélyességet valamely kedvező körülmény paralizálja. Ez a megfontolás azonban úgy a praeventió, mint a repressió területén megszabja a helyes irányt, amelyben a bűnügypolitikának haladnia kell.

A specifikus bűnöző feje a közönséges (normális) ember fejétől csak bizonyos területeken tér el, de ez az eltérés annál világosabb, mennél határozottabb a fizikai degeneráció,

*) Úrnál, szegénynél, intelligens és nem intelligens embereknél egyaránt tapasztaltam, hogy nemcsak az intelligentiát, hanem a fizikai erőt, sőt még azt a kvalitást is, amelylyel a közmondás szerint csak a bolond dicsekszik, nemcsak hogy el nem titkolják, hanem a piacra viszik mutogatni. Így van ez egyéb kiválóságokkal is.

amely bizonyos alaktanilag kidomborított reflexekben a pszichikai elzúllásról tesz szomorú bizonyosságot. Akik a bűnözők koponyáit tanulmányozták, azok egyértelműleg vitatják, hogy a degeneráció áldozatainak fejstruktúrája, illetőleg az ott rendszeren jelentkező Káin-bélyegek — s ez rendes eset — a fejlődésben való visszamaradás, illetőleg a normális kialakulásban való megakadályozás következményei. Hol keressük a koponya deformációjának gyökerét? A világnézet különbözősége szerint különbözőkép oldják meg a kérdést. Azok, akik a lelket elfogadják, a lélek képző akarátára, az életerőre, az alakító ösztönre (amelyek Reich szerint ugyanazt jelentik) viszik vissza minden plasztikai formáció ultima ratio-ját. A képző, az alakító ösztön, a lélek plasztikai feladványainak végrehajtó közege, számtalan belső és külső tényező befolyása alatt áll. Az értelem és a kedély elhanyagolása, az alsóbb rangú tehetségek elhatalmasodása, az antihigiénikus vagy más egyéb szempontokból abnormális külső viszonyok, az organizmusnak vagy a léleknek pathologikus állapota, a fizikai és a morális nyomor, az életerőnek eredeti gyengesége vagy későbbi megfogyatkozása: a koponya formációjában, illetőleg deformációjában jutnak megfelelő kifejezésre. Bordier szerint a specifikus bűnözőt valahol az egészségesek és a betegek közti határvonal körül kell keresnünk, mégis közelebb a betegekhez, mint az egészségesekhez. A specifikus bűnözőnek az organizmus alaktani képződéséhez rendszerint semmi, vagy csak nagyon csekély köze van, azért neki azt nem is imputálhatjuk. Ki volna képes az átöröklés, a családi és társadalmi médium, úgyszintén a nemzetgazdasági rendszer viszáltságával megküzdenni, s az összes akadályozó tényezőket olykép ellensúlyozni, hogy a lélek normális törekvése érvényesüljön? S ha a lélek plasztikai munkássága már eredetileg is ferde irányt vesz, mikép fogja azt az egyén rendes irányba terelhetni? A bűnöző típus kialakulása általában nem az egyének munkája. Ha pedig az organizmus, illetőleg a koponya deformációja kijegőcödött, a megfelelő és a szerkezet által is képviselt hajlamok csak alkalomra várnak, hogy kitörjenek és tényekben jelentkezzenek.

Nem kell azonban azt gondolnunk, hogy minden bűn feltételezi a fizikai degenerációt, s hogy minden bűncselek-

meny a hibásan alakuló organizmus tényekben való jelentkezése, mert pl. az alkalmi bűnözőknél, (legalább is egyelőre) a degenerációnak néha még nyomaira sem akadhatunk. Ezeket a külső körülmények üzték a bűnözés karjaiba, s ha az agyban vagy az idegrendszerben átmenőlegesen kémiai, illetőleg fizikai elváltozásokat tétélezünk is fel, azok az állandóság bélyegeit nélkülözik. Utódaikban azonban már a bűnözési hajlam esetleg határozottan jelentkezik, néha már a degeneráció biztos tüneteivel.*)

*) Von Hölder kutatásaiból kitetszik, hogy a börtönök és tébolydák lakói sokban hasonlítanak egymáshoz. A degenerációnak szokásos jelei itt is ott is feltalálhatók, jóllehet néha a normális embernél is előfordulnak. A degenerációt legpraegnansabban a fej és a nemző részek fejezik ki. A genitáliák abnormalitása, a szem, arc, fül, orr, ajkak, áll stb. rendesen elárulják a degenerációt. Minthogy az elmebetegségek és a bűnözők ugyanazon fizikai különlegességeket tüntetik fel, az organizmus mikénti alakulása pedig a belső és a külső tényezők összműködésének eredménye, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy az elmebeteg és a bűnöző azonos belső és külső viszonyok áldozatai. Ez a megfigyelés egybehangzik a tapasztalással, amely igazolja, hogy a degenerált nemzedékek láncolatában a bűnözés és az elmebetegség váltakozva fordulnak elő, amit annál inkább is elfogadhatunk, mert a degeneráció és annak bélyegei még a legkedvezőbb esetben is, csak a nemzedékek bizonyos során („usque ad tertiam vei quartam generationem”) túl enyésznek el. Mindinkább elhatalmasodik az a nézet, hogy a bűnözők és az elmebetegek a tökéletlen vagy a helytelen irányú fejlődés áldozatai. Így Tarnowsky kisasszony tanulmányai folyamán arra a meggyőződésre jutott, hogy a prostituáltak és a tolvaj nők „tökéletlen teremtmények, akik fejlődésükben akadályozva és beteges terheltséggel megnyomorítva, a testi és lelki degeneráció olyan bélyegeit tüntetik fel, amelyek tökéletlen fejlődésükkel összefüggnek.” Nevezetesen a prostituáltaknál 41.33% a fej, 42.66% az arc, 42% a fül és 54% a fogak anomáliáit tüntetik fel. Tapasztalta, hogy a degeneráció jelei legfeltűnőbbek azoknál, akik iszákos anyáktól származtak. Ő is azt mondja, hogy a terheltég csak hajlamosít, az életmód és a társadalmi vonatkozások (milieu) pedig alkalmat szolgáltatnak a hajlam beérlelésére és a hajlamnak megfelelő cselekvés kiváltására. A szerencsétlenek mindkét osztálya az organizmus más és más irányú, de rendesen egyoldalú fejlődésének áldozata, ezért a két csoport közt a degeneráció magasabb fokán, már az anatómiai differenciák is megállapíthatók. Az organizmus egyoldalú fejlődését, szerencsétlen születési körülményeiknek, az elhanyagolt nevelésnek és a nyomornak köszönhetik. A visszaesők legnagyobb contingensét is ök adják, mert a meg nem változott organizmus, azonos körülmények között, a fizikai és morális nyomorúság ölen nem szállhat szembe azokkal

Ami azonban a nagy többséget illeti, bizonyosnak látszik, hogy a különböző irányú cselekvést szerkezeti differenciákra kell visszavinnünk, amelyek az idők folyamán meg rögzítve, rendszeren oly állandó és külsőleg észlelhető jelekben nyilvánulnak, amelyeket olykor még a laikus is észrevesz, máskor ellenben csak gyakorlott szemmel fedezhetők fel. Néha a szem nem elég, a tapintó érzékre szorulunk (koponyadudorodások), máskor az orr, más esetben ismét valamely meg nem magyarázható de kellemetlen közérzés, amelyet valamely bűnöző látása, hangja stb. közelléte kelt bennünk, figyelmeztet

a relatíve hatalmas ingerekkel, amelyek szerencsétlen áldozataikat eddig is bizonyos specifikus cselekvésre: bűnözésre kényszerítik. Tarnowszky kisasszony tanulmányaiból kifolyólag azt kell mondanunk, hogy a bűnözők bizonyos csoportját olyan organikus elváltozások jellemzik, amelyeknek kedvező irányban való megváltozása nélkül, a visszaesés ellen hiába küzdünk. Lombroso már tovább megy, és azt vitatja, hogy a tulajdonképeni bűnözők osztályánál bizonyos különös testi formátlanságokat észlelhetünk, amelyek különösen a fejen és arcon észlelhetők, s amelyek a bűnözők típusát a vadember típusához viszik közel. Lombroso azt is állítja, hogy a specifikus bűnözők átlagos testmagassága a középértéket meghaladja. Lombroso mindkét tétele heves ellenmondásra talált. Így Reich a specifikus bűnözők megbélyegzettségét nem tagadja, de azt az állítást, hogy a bűnözők típusa közel jár a vademberek típusához, határozottan visszautasítja. Ugyanis azt mondja: „engem csak az ejt gondolkodóba, hogy azokat az asymmetrikus formákat, amelyeket a tulajdonképeni bűnöző fején közönségesen feltalálhatunk, a vadak koponyáján nagyon is ritkán észlelhetjük, amiért is a vadat normális, a bűnözőt pedig elkorcsosult lénynek kell minősítenünk.” Ami pedig a bűnözők testmagasságát illeti, sokan homlokegyenest ellenkező véleményt hangoztatnak és azt mondják, hogy a bűnözők átlagos testmagassága a középértéket nem éri el. Igazat kell ugyan adnunk azoknak, akik azt mondják, hogy azok az anatómiai differenciák, amelyekre rendszeren hivatkoznak: a koponya illetőleg az arc asymmetriái, szűk halánték, alacsony homlok, duzzadt ajkak, kiugró áll, formátlan fülek, a rendestől elütő szemállás és orr, hibás növésű fogak, hosszú kezek, meggömbült nyak stb. és egyéb anomáliák, nemcsak a bűnözők típusánál, hanem különösen a zsenialitásnál, sőt olyan közönséges jámbor halandónál is előfordulnak, aki távolabb áll a bűnözéstől vagy a zsenialitástól, mint Makó Jeruzsálemtől, mégis azt kell mondanunk, hogy az említett anomáliák az esetek nagy többségében bizonyos degenerációra engednek következtetni, mivel ha az illetőben nem, de esetleg már a legközelebbi nemzedékben, bűnözésben fog jelentkezni. Viszont, ha a degeneráció jelei a tulajdonképeni bűnözőknél néha hiányoznak, a tapasztalás azt bizonyítja, hogy utódaiknál rendszeren jelentkeznek.

tet és az egyébként hiányos észlelést kiegészítve, határozott eredményre segíti a vizsgálódót. Szóval ahol frenologia és fiziológia nem elég, ott a fiziognómiához, az anthropometriához és egyéb anthroprognosticai módszerekhez folyamodunk. Minden esetre azonban azokkal kell tartanunk, akik Férével azt mondják, hogy *egyes anatómiai vagy fiziológiai jelekből teljes bizonyossággal nem következtethetjük, hogy az egyén elmebetegségbe esik vagy bűnözésbe keveredik*, mert mint többször mondtuk, a jelek legfeljebb csak a hajlamról tanúskodnak, amely csak kedvező körülmények közt fejlődik ki annyira, hogy az egyént valószínűleg magával ragadja, kedvezőtlen körülmények közt ellenben visszafejlődik s a megfelelő eredmény ennek következtében természetesen kimarad.

Lombroso csak a vademberekhez, Gall ellenben egyik-másik bűnözőt a vadállatokhoz hasonlítja. Nevezetesen a gyilkosról azt állítja, hogy a ragadozó állatok agyveleje, nagyobb fejlettséget ugyanazon helyeken tüntet fel, mint azt a gyilkosnál tapasztaljuk. Gall ugyan még abban a véleményben van, hogy az ember ezt a veszedelmes hajlandóságot leküzdheti, jöllehet azt is megjegyzi, hogy a magasabb rangú tehetségek elhanyagolása, fejletlensége és a nevelés hiánya a természetes ellenálló képességet jelentékenyen csökkentik. Akik Gall elméletét a maga idejében nagy applausussal fogadták, csakhamar köpönyeget fordítottak és a frenologia tanítását megbízhatatlannak mondták. Újabban azonban, különösen amióta a jelesebb modern fiziologusok is a lelkierők lokalizációja mellett foglalnak állást, a hipnotikus mutatványokból pedig arra következtethetünk, hogy Gall elmélete többé-kevésbé reális alapokra támaszkodott, nagyon sokan visszatértek a frenológiához.*) Maga Reich is — midőn Gosse, Béraud, Broca stb. nézeteit, amelyek Gall elméletével nagyjából megegyeznek, közli s azon meggyőződésének ad kifejezést, hogy a kriminális ember lelki disharmóniája, az organizmus asymmetriájában tükröződik vissza; továbbá, hogy a specifikus bűnözésnél, a magasabb tehetségek szervei a fejlődésben rendesen vissza-

*) Minden esetre nagy kár, s azért méltán kifogásolják, hogy a különböző irányban kutatók, a terminológiára vonatkozólag nem juthatnak megegyezésre s így nem tudnak zöldágra vergődni.

maradnak, ellenben az ösztönök és az alacsonyabb tehetségek székhelyei hatalmasan kifejlődnek, amiről a koponya kidurorodásai tesznek bizonyosságot — Gall és az újabb fiziologusok álláspontjára helyezkedik.

Az érzéki élet túlsúlyát — Reich szerint — a felmenőknek vagy az egyének életmódja, neveltetése s egyéb körülményei magyarázzák meg, melyek rendszeren megakadályozzák, hogy az egyén a harmonikus fejlődésre kedvezőtlen egyéb tényezők befolyását, üdvös ellenműködéssel megghiúsítsa. Bizonyos, hogy a normális fejlődésnek főfeltétele a nyugalom, illetőleg a kedvezőt médium. A selyemhernyóról tudjuk, hogy a legkisebb zavaró körülmény behatására azonnal megszakítja a szálát. A lélek midőn az organizmust előttünk ismeretlen útonmódon felépíti, bizonyára a normális típusra törekszik. Azonban ha tevékenysége korlátokba ütközik és idegen tényezők befolyásával kell megküzdenie, működése csak az átló irányában érvényesülhet, s így történik, hogy az ideális típustól eltérőleg alkotja meg a szervezetet, amely eltérés természetesen a szervezet összműködésében is előtérbe lép. Ilyen specifikusan alakuló szervezetet feltételeznek a bűnözések, amelyek tulajdonképpen csak abnormális cselekmények, az ösztönök által uralt lélek alakító működésének s az organizmus szerencsétlen fejlődésének ténybeli vetítései. A hamis civilizáció, a nyomor et comp., az organizmus helyes fejlődésének leghatalmasabb ellenségei, s ezért csak természetes, hogy az emberek mintegy ösztönszerűleg sorakoznak, hogy a gazdasági mizériákból, mint az ellenséges tényezők leghatalmasabbikából kibontakozva, jobb és szerencsésebb médiumot keressenek, mely az igazi embertípus kifejlődésére alkalmas.

A természettudósok legnagyobb részénél azt tapasztaljuk, hogy a tényleges helyzet vigasztalanságában a jobb jövő reményével kecsgetetik magukat és azt mondják, hogy az emberiség a tökéletesedés emelkedőjén felfelé, valamely kitűnőbb típus felé halad, amely minden nehézség nélkül fogja megvalósítani azt az ideált, amelyet ma még körvonalalaiban is alig sejtethünk.*)

*) Egyáltalában nem tudom megérteni, honnét veszik ezeket a rózsás reményeket, holott ugyancsak maguk a tudósok constatálják, hogy a fiziognómiai, frenológiai, az anatómiai és fiziológiai megfigyelések,

Azok, akik a nép alsóbb rétegeivel érintkeznek, bizonyára nem táplálnak ily haszontalan s minden ízében alaptalan véleményt. Bírák, orvosok, jegyzők, tanítók, papok stb. szomorúan észlelik az események érlelődését, mert látniuk kell, sőt kézzel foghatják a degeneráció óriási térfoglalását, amely ellen csak alig tehetnek valamit. Valamint a legjobb mesterember sem prosperálhat, ha rossz eszközökre van utalva, s egyéb külső akadályokkal is kell küzdenie, úgy a lélek mely eredeti törekvésében oly nemes, oly fenséges, maga a természet, amely lehetőleg hibátlan típusokra törekszik s a bajok orvosságát magában hordja, mit segíthetnek, lia a mizériákkal impraegnált physicum és az ellenséges körülmények léptenyomon kitérítik őket abból az irányból, amely a faj tökéletességéhez csakugyan elvezetne?! A típus képződése nem természetes irányban halad, mert a viszonyok természetellenesek és sem a családi, sem a társadalmi, sem a politikai médium nem alkalmasak arra, hogy kedvező típusokat termeljenek. Korunkban nagyon kevesen találkoznak, akik hibátlan organizmussal dicsekedhetnek. Már felületes észleléssel is megállapíthatjuk, hogy ritka az ép érzékű ember. Talán még a szaglás dolgában a legjobban állunk. Szemünkkel és fülünkkel már kevésbé dicsekedhetünk. A betegségek száma felszaporodik, s a folyton degenerálódó emberanyag, eddig ismeretlen betegségekre hajlamos. „Ahol a dögtest vagyon, oda gyülekeznek a sasok.” A hisztéria, neurasthia, rheuma, tuberkulózis, szívbajok stb. terjednek; az idegbetegségek pedig oly óriási teamelemek végeredményükben és főbb vonásaikban az anthropometriai mérésekkel és megállapodásokkal egyeznek, arról győznek meg bennünket, hogy „a kriminalis típusok folyton gvarapodnak, s a degenerációnak egész társadalmi rétegek esnek áldozatul A dolognak miféle váratlan fordulatára számítanak azok, akik a legmostohább praemissák dacára „eddig nem sejtett” fényes konzekvenciára jutnak el, nem tudom. Egyenes logikával a mai generációra csak Horatius jeligéjét alkalmazhatjuk: „mox daturos progeniem vitiosiorum.” Eme haszontalan reménykedésből, mely már önámítással határos, csak azt következtethetjük, hogy az emberiség nem tud belenyugodni a gondolatba, hogy rövid idő alatt elzülilik, s hogy mi sem tarthatja föl a romlás lejtőjén. Az optimizmus ezen a téren nagyon is veszélyes. Ne áltassuk magunkat, hanem mentsük meg, amit még megmenthetünk: a jövő generációt, mert a dolgok rendes folyását hiu reménykedéssel és ölbe tett kézzel meg nem akadályozhatjuk.

rületeket hódítanak, hogy a XIX. századot az idegesség századának nevezhetjük.*) S midőn mindezt látjuk, még abban reménykedünk, hogy felfelé haladunk, holott az igazra, jóra és a szépre, hova-tovább már szervezetünknel fogva is képtelenek leszünk. Vagy az optimisták talán arra számítanak, hogy a modern civilizáció romjain újabb népvándorlás fog erőteljesebb nemzedéket alapítani? A szerencsés vérkeresztelés Európát egy ízben, igaz hogy óriási katasztrófák árán, de mégis megmentette. Ki tudná megmondani, mit hoz az idő, s ha az emberiségre csakugyan egy szebb jövő várakozik, ki jelölhetné meg azokat a gyógyítási processusokat, amelyek a gondviselésnek — még ha nemünknek csakugyan egy szebb jövőndőt szánt — át kell kalauzolnia a beteg emberiséget.

Sajátságos, hogy a frenologok épen a fül körül keresik azokat az anatómiai anomáliákat, amelyek a tulajdonképeni bűnözőt jellemzik.**) Azt is mondják, hogy a bűnözőknek fején, illetőleg arcán észlelt bélyegek a testen

*) Nem lehetetlen, hogy a XX. századot a syphilis, az elmebetegség vagy az epilepszia századának fogják elnevezni.

**) Pierre Beraud kimutatja, hogy azoknál az embereknél és állatoknál, akik, illetőleg amelyek nem támadnak, valami sajátságos mélyedést találunk a fül fölött. Gradenigo az általa megvizsgált 82 férfi bűnöző közül 55-nét tapasztalta, hogy hallás dolgában az átlagtól jóval visszamaradnak. Az asszonyoknál 28 közül 15-ön ugyanazt észlelte. Lemoine pedig egy kleptomániában szenvedőnél a 2 szaglóbeleny összeolvadását tapasztalta. Az organizmus, különösen az érzékek defektusainak csakugyan köze volna a bűnözéshez? Azonfelül még egy sajátságos körülményről kell megemlékeznünk. Lombroso és mások is említik, hogy a kis-agy túlságos fejlettsége, az agytekervények szokatlan összeköttetései, szűk halánték, kislefjűség stb. mind otthonosak a bűnözés világában. Mit jelentenek mindezek? Szabadságvesztés-büntetési intézeteink csakugyan süke-bókák, hülyék, félbolondok, epileptikusok, tuberkulotikusok és egyéb felismert vagy félreismert betegek, hiányosan fejlődött egyének gyűjtőintézetei volnának? Így pl. Marro a bűnözők 86%-ánál szűk, 41%-ánál alacsony homlokot constatál, míg a normális embernél az előbbire 51%, az utóbbira 15% esik. A gyilkosokat szembetűnő állkapocs és szokatlannul hosszú karok jellemzik. A gyilkosok 45%-a, a gyűjtögetők 85%-a idegbetegségben szenved. Érdemesnek tartjuk a feljegyzésre, hogy a bűnözők 75%-a alkoholista, 41%-a pedig iszákos szülőktől származik. Feltűnő, hogy az apa aki aggkorban nemzi gyermekét, 32%-ot, az élemedett anya 17%-ot szolgáltatnak a bűnözők contingensébe,

egyébként jelentkező rendellenességekkel szoros összefüggésben vannak, amiből az egész organizmus beteges állapotára következtethetünk, jóllehet a bűnöző különben egészségesnek látszik. Határozottan állítják, hogy az agy egyes részeinek túlfelflödése, vagy visszamaradása, amelyet a koponyacsont kidudorodásai vagy behorpadásai jeleznek, az agyszerkezet aránytalanságára, illetőleg a szervezetben székelő, helyesebben, a szervezethez vagy annak működéséhez kötött tehetségek disharmóniájára engednek következtetni. Ha mindezeket „cum grano salis” fogadjuk is el, ha valaki hipnotikus mutatványokat csak egyszer látott is életében, könnyen el fogja hinni, hogy legalább némely tehetségek valószínűleg az agy bizonyos részeinek katalapsziája folytán tényleg kimaradnak, s mintegy alvó állapotba juthatnak.*)

Az efféle kérdéseket vitassák meg a szakértők, előttünk azonban valószínűnek látszik, hogy *az agyszerkezet egyes részeinek aránytalansága tényleg oly működési zavarokat idézhet elő, amelyek a beszámíthatóságot bizonytalan mértékben lecsökkentik.* Minél komplikáltabb valamely szerkezet, annál lényegesebb feltételt alkot a részek harmóniája. Ha a gépszerkezetben csak egy rész akad is, amely nem oda való, az egész gép rosszul működik. Ha valamely gépszerkezetnek csak egyetlen feladványa volna, amelyre bármely okból képtelenné válnék, a szerkezetet a maga egészében teljesen haszontalannak tekinthetjük. Ha az óra az időjelzésre alkalmatlanná lett, egyben haszontalanná is vált. Az emberre azonban nemcsak egyféle feladat várákodik, s ezért ha bizonyos irányban képességét elvezette is, más irányban még mindig megfelelő lehet, jóllehet már nem oly tökéletesen. Ha valahol hát az embernél volt helyén, hogy a természet — némely hivatások kiválóságára tekintettel — a lényegesebb szervek pótlásáról gondoskodott. De hát mi pótolja a látást? A tapintó érzék kifejlödése és az élesebb hallás? Milyen pótlás ez? Hát a

*) Így Hansen Károlyról, a hipnotizálóról említik, hogy aszerint, amint az ő magnetikus erejét az agy egyik vagy másik vidékére irányozta, a megfelelő lelkiműködést felfüggesztette. Ezen körülmény tehát a frenologia és a modern fiziológia, illetőleg a tehetségek lokalizációjával mellett szólna s ezt kifelé vetítés szempontjából el is fogadjuk.

belső szerkezet hiányait mi pótolja? S ha a lélek itt is, ott is pótlásokra van utalva, egész emberrel van-e dolgunk?

A sok feltevés és gyanítgatás közt az az egy bizonyos, hogy azok a sokszor emlegetett anomáliák sokkal gyakrabban fordulnak elő a bűnözőnél, mint a normális embernél. Ami pedig azt illeti, hogy ezek a fizikai aberrációk bizonyos pszichikai anomáliákkal csakugyan oly szoros összefüggésben vannak-e, erre vonatkozólag „*a tudomány még nem mondotta ki az utolsó szót*”. Az eddigi vizsgálódások és az emberiségnek közmondásban is szembeszökő meggyőződése, ha egyebet nem, hát „*validum praejudicium*”-ot alkotnak arra nézve, hogy a külsőleg is jelentkező fizikai aberrációkból, a lelki élet rendellenességére, disharmóniájára következtessünk. Ha erős és jól megokolt kételyünk van arra nézve, hogy a bűnöző normális ember, a beszámítás területén, kétségen kívül, az „*in dubio mitius*” elvét kell szem előtt tartanunk. *)

Míg némelyek a koponya dudorodásait, alakját, méreteit stb. Ottolenghi az orr anomáliáit vizsgálta és arra az eredményre jutott, hogy különösen az ornyilas ésymmetriái normális embernél ritkán fordulnak elő, ellenben az elmebetegknél,* az epileptikusoknál, és a bűnözőknél igen gyakoriak. Bizonyos, hogy az orrnak az arcon, különösen ami a kifejezést illeti, jelentékeny, szinte domináló szerep jutott. Ezen felfogásból kiindulva, már a fiziognomia legrégebb művelői arra a következtetésre jutottak, hogy a pszichikai kvalitások és az orr mikénti alakulása között bizonyos — mindeddig meg nem határozható, inkább csak sejthető — vonatkozásnak kell lennie. Kissé merésznek látszik a gondolat, hogy az orr formájáról a karakterre következtessünk, annyit azonban legalább is elfogadhatunk, hogyha a lélekben harmónia uralkodik, a test felépítésénél elégséges erővel dolgozik, működésében akadályokba nem ütközik, az organizmus abnormális vagy aszimmetrikus képződését kizártnak kell tartanunk.

Mikor rendelkezik a lélek a test harmonikus felépítésére szükséges erőkkel, ezek és az energiák mikép fogatkoznak

*) A nem rég elítélt szerencsétlen Papp-nak tekintettel arra, hogy dajkjája gyermekkorában — állítólag — leejtette, és koponyasérülést kapott, azt hiszem, legalább is meg kellett volna kegyelmezni, és a halálbüntetést szabadságvesztés-büntetésre kellett volna átváltoztatni.

meg a szülőkben és az ivadékokban, van-e pótlásuk stb., ezek mind olyan kérdések, amelyekre vonatkozólag be kell érünk a valószínűséggel. Ha a szülők öregek (Lellis Camill esete kivétel), betegség vagy kicsapongás következtében eler nyedtek, csak természetes, hogy a csira azokat a potenciális erőket és energiákat nélkülözi, amelyekkel, ha normális (erőteljes) egyéntől válik el, szükségképen rendelkezik. Vannak esetek, midőn az erők és az energiák, betegség, nyomor, rendetlen élet stb. következtében jóval az öregség előtt megfogyatkoznak. Más esetben ismét lehetséges, hogy a lélek a szükséges erők és energiák nélkül nem szűkölködik, mégis hibásan alakítja az organizmust, mert a kedvezőtlen külső befolyások működési módját, irányát megváltoztatták és helytelen irányba terelték. *)

Midőn a szükséges erőket és energiákat, mint az organizmus harmóniájának biztosításánál nélkülözhetetlen tényezőket említettük, nem annyira az izomzatban rendelkezésre álló energia mennyiségére, hanem főképp a szerkezet által képviselt erőkre gondoltunk, hisz a bűnözők nagyobb része az átlagot meghaladó, néha óriási izomerővel rendelkezik. Ugyanezt mondhatjuk az elmebetegekről és az epileptikusokról is, amely körülmény egygyel több okot szolgáltat arra, hogy a bűnözőkkel való atyafiságukat vitassuk. Ez a szokatlan erő esetleg különös irányba tereli bűnözési tevékenységüket. Ennek nyomát a közönséges életben is tapasztaljuk. **)

*) Corre, midőn az arc asymmetriáival és a koponya formátlanságaival foglalkozik, felemlíti, hogy az effajta anomáliák leginkább a szemérem elleni bűnözőknél és az elmebetegeknél otthonosak; amiből azt következteti, hogy az elmebetegség és különösen a szemérem elleni bűnözés a szimptomák azonosságát tekintve, közeli rokonságban vannak egymással. Lombroso, Ottolenghi, Corre stb. vizsgálódásaira tekintettel erősen valószínűnek tartjuk, hogy a lélek tudatos és nem tudatos életében uralkodó disharmónia az organizmus háztartásában disharmóniát, a test plasztikai kialakulásában pedig disproporciót, asymmetriát eredményez. A tulajdonképeni bűnözőre nézve pedig kimondhatjuk, hogy azt a testi és lelki erőknek az organizmusban is visszatükröződő disharmóniája jellemzi.

**) Így látjuk, hogy a gyenge haragot tart, az erős bosszút áll. A bűnözés világában tapasztaljuk, hogy ahol a gyenge késel, a gyáva gyűjtogat vagy egyéb kárt tesz, ott az erős nyíltan szembeszáll, s nem tartja szükségesnek, hogy holmi erópótlékokhoz (kés, löfegyver, bot stb.)

A beszámíthatóságra vonatkozólag Reich így okoskodik: Minthogy az organizmus plasztikai alakulását, a lélek formáló erejére és a külső tényezők együttes befolyására kell visszavezetnünk, ha a tényezőknek csak egyike is abnormalis,¹ a plasztikai formáció se lehet normális, s mivel a pszichikai tehetségek disharmóniája testi deformációkban, asymmetriákban, anomáliákban stb. jelentkezik, a külső formátlanság mennél kirívóbban előtérbe lép, annál nagyobb mérvű belső disharmóniára következtethetünk, tehát annál kevésbé adhatunk helyt a beszámításnak. Eszerint az elmebetegnél mindig, az epileptikusoknál rendszeren, azoknál pedig, akiknél a degeneráció külső jelekben is nyilvánul, a büntetőjogi beszámítást szabályszerint el kellene ejtenünk. A praesumptiot a beszámíthatatlanság mellett kell megalkotnunk. A szabály az, hogy elmebetegség, epilepszia vagy bármely megbizonyítható fizikai zavar vagy betegség esetén, a beszámíthatatlanságot vélelmezzük, s abban az esetben, ha az ellenkezőt a vádhatóság be nem bizonyítja, a büntetés helyett a védekezés elvei szerint járunk

folyamodjék. Az erősebb tolvaj rabol, a gyenge csal, lop, uzsoráskodik, orrgazdaságra adja fejét stb. A gyilkos, ha ereje van, kerülő utak helyett (méreg stb.), az erőszak egyenesebb útját választja. Ott, ahol a bűnözési hajlam az erőszak elemével párosul, látszólag nagyobb fokú veszélyesség forog fenn, jóllehet magát a bűnözési hajlamot tekintve, esetleg jelentékeny különbséget állapíthatnánk meg az erőszakosabb jávára. Sőt általában a bűnöző tevékenység sem olyan veszélyes, ha áltutakra, raffineriára nem szorul, mintha egyenesen ezekre van utalva. A „többet észszel, mint erővel”, „ha rövid a kardod, toldd meg egy lépéssel” s az ezekhez hasonló közmondásokat nem az erősek találták ki. Egyébiránt a tapasztalás általában azt tanítja, hogy mennél csekélyebb fokon áll valaki értelmesség dolgában, rendszeren annál nagyobb fizikai erővel rendelkezik. Így a hülyék, siketnémák, epileptikusok, főképp ha az epilepszia rohamokkal jelentkezik, az értelmileg elhanyagolt existenciák, ha egyébként elégséges táplálék nélkül nem szűkölködnek, vagy a betegség meg nem törí őket, valóságos monstrumokká fejlődnek. Miért? Ki tudná megmondani? Talán azért, mert a lélek a finomabb szerkezetek felépítésére szánt energiákat megtakarította és erőteljesebb physicum alkotására fordíthatta. Ismét miért? Talán azért, hogy a kimaradt pszichikai erőket fizikaival pótolja, mintegy jelezve, hogy akinek elég esze nincs, több erőre szorul. Határozott választ ki adhatna? Az említett tény, bármely oknak tulajdonítsuk is, oly általános és kézzelfogható, hogy bizonyításra nem szorul, a bűnözés világában pedig néha egészen különös szerepet játszik.

el. A beszámítást hányadokban kifejezni úgy se lehetséges. *Ha valaki nincs teljesen normális állapotban, s ez az állapot állandóan működő és a physicumban gyökerező okok eredménye, semmiféle beszámításnak nincsen helye,* annál kevésbé, mert senki sem állapíthatja meg, hogy az egyén, a külső körülményekre és a belső fizikai zavarokra való tekintettel, rendelkezett azzal a minimális szabadsággal, amely a beszámítást megengedi. Ezeket a belső fizikai zavarokat, külső jelekből, rendszeren megállapíthatjuk, amennyiben a disharmonikus külsőről a lelki tehetségek egyensúlyának hiányára és arra következtethetünk, hogy ahol ezek fennforognak, ott az egyén, a külső körülmények kedvezőtlen alakulásával, a bűnözési ingerekkel szembeszállni és normális magatartást tanúsítani képtelen, tehát beszámíthatatlan.

Az evolúció elve még az organizmus anomáliáira vonatkozólag is érvényesül, amennyiben tapasztaljuk, hogy még azok is fejlődhetnek, illetőleg visszafejlődhetnek. Ez magyarázza meg az egyén teljes elzüllesztését, máskor meg az ellenkező végletet, hogy tudniillik, a degeneráció szokásos jelei dacára, az egyén kifogástalan magatartást tanúsít. A jelentező rossz hajlamok ugyanis kedvező körülmények közt elhatalmasodnak, kedvezőtlen körülmények közt ellenben visszafejlődnek, elcsenevésznek és akcióképességüket elvesztik. A szabadságvesztés-büntetési intézeteknek egyik hivatása az volna, hogy a bűnözési hajlamot a visszafejlődés stádiumába terejlék, s így a társadalomnak, lehetőleg egészséges elemet adjanak vissza. Ami intézeteink azonban, s ebben az összes büntető-politikusok egyetértenek, a degenerációnak nem visszafejlesztő, hanem tenyésztő intézetei, amelyekben a kriminális organizáció s vele a bűnözési típus kiképződik. *) A szülők testi fogyatkozásai, bűnei, a társadalmi rendszer visszássága, a nevelésre hivatott tényezők mulasztása, testi és lelki degenerációt eredményeznek, ami pedig a degenerációból még hiányzott, azt a börtön betetézi. A helyes gyógykezelési eljárásnak tekintetbe kellene vennie, hogy midőn a bűnözőt

*) Csodálatos, hogy némelyek, mindezen körülmények dacára, a típus javulásáról, az emberiség tökéletesedéséről és haladásáról ábrándoznak.

kezünk alá vesszük, beteg testben beteg lélekkel van dolgunk. Itt azonban a materialista felfogástól sokban eltérünk. A materialisták ugyanis azt vitatják, hogy a lélek beteges irányát, bűnözési sajátosságait, kizárólag a bűnözésre kialakult organizmusnak kell betudnunk. A bűnözési hajlam tehát maga a szervezeti kvalifikáció, mely alól magát az egyén nem emancipálhatja (szigorú determinizmus) vagy ha igen, csakis a szervezet előleges modificációjával eszközölheti, amely munkára az embert egyedül a tudományok képesítik (enyhe determinizmus).*)

Reich szerint a szervezet alakítását a lélek munkásságának kell tulajdonítanunk, csakhogy véleményünk szerint a léleknek a szervezet megalkotására irányuló természetes törekvése, mélyen a tudat küszöbe alatt van, s az ösztönszerűség jellegéből sohasem vetkőzik ki. A lélek ezen munkájában, melyben nemtudatos értelmiség jelentkezik, sokoldalú kényszernek van alávetve. Az első kényszert, maga a csiraszervezet, illetőleg a csiraszervezetben kondenzált s az elődöktől átörökölt idegen akarat alkotja, amelyet közönségesen az ösztönök neve alá foglalunk. A szervezetben immanens akarat, amely tulajdonképpen az Alkotónak a szervezetben megörökített akaratára, bizonyára — akár élettani, akár alaktani szempontból tekintjük a dolgot — minden körülmények közt tökéletes típusokra törekszik. Az átöröklésben, ezen generikus törekvés mellett, specifikus tendenciák is érvényesülnek: azokat az egyéni kvalitásokat értem, amelyek a nemzedékek láncában mint szunnyadó tehetségek vitetnek át és csak bizonyos körülmények közt fejlődnek ki. A nemző egyén ugyanis a megelévedett csiraszervezetben, nemcsak az emberré való fejlődés lehetőségét, hanem a saját egyéniségében vagy felmenőiben kidomborodó kvalitások potenciális közlésével az egyéniség leendő kialakulását is biztosítja. *A csirasejtben* (véleményünk szerint) *az emberi test tulajdonságai mellett a felmenőkben kifejlődött sajátosságok is tömörülnek*. Eszerint tehát ha a nemzők akaratát elemezzük, két lényeges mozzanatra bukkanunk: „Alkossunk embert” s a másik: „ami képünkre és hasonlóságunkra” alkossuk. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a

*) Ez utóbbi véleményt Warghánál olvastam.

nemzők akaratában is a nemtudatos értelmiségnek parancs-
 szavát kell felismernünk, amely tehát rendszerint mint „appetitus
 naturalis”, kivételesen azonban mint „appetitus elicitus”
 is szerepel. Így történik, hogy az ember a nemzésben öntu-
 datlanul bár, az utóbbi esetben pedig öntudatosan, a Terem-
 tőt utánképezi. A csira fejlődési fázisaiban két lényegesen
 különböző de egymással nem ellenkező, nemtudatos értelmi
 erő működik: egyik, amely az emberi, a másik az egyéni
 típus kifejlődését biztosítja. Ha a nemzők, midőn egyénisé-
 güket, illetőleg a nemzedékekre jellegzetes tulajdonságaikat a
 csirasejtben kondenzálják, ugyanakkor bizonyos kedvezőtlen
 kvalitásokat át nem ültetnek, a két akarat egymással a leg-
 szebb harmóniában gépszerű biztossággal építi fel az új szer-
 vezetet, úgyhogy midőn a foetus önállóvá lesz, az ember és
 az egyéniség ugyanazon időben kezdik meg pályafutásukat.
 Ezen két pszichikus erőn kívül még egy harmadik tényezőről
 is meg kell emlékeznünk, amely úgy a foetus, mint az
 önállóságra jutott újszülött fejlődésére hatalmas befolyást
 gyakorol, s ez a médium.*) Az első médiumot az anyai méh
 alkotja, ahol a foetus 9 hónapig s azután a csecsemő, a
 szoptatás egész ideje alatt (8—9 hó) az anya közvetlen be-
 folyása alá kerül. Ezen idő alatt az anya táplálkozása és
 idegrendszerének életműködése, a tej képződésére s ezzel a
 kis újszülött egészségi állapotára, fejlődésére, lényeges be-
 folyást gyakorol. Így tudjuk, hogy a jól táplált nő, tejjel bő-
 ségesen rendelkezik. Tudjuk, hogy a tej jósága, a táplálék
 minőségétől (elegendő fehérje) az anya nyugodt kedélyi éle-
 tétől stb. függ. Ha az anyatejjel alkohol jut a kisdéd szer-
 vezetébe, ez neki kárára válik. A szülők ma meglehetősen kevés
 gondot fordítanak arra, hogy kisdedeiknek a fejlődéshez
 egészséges alapot adjanak, hogy minden idegen és ártalmas
 befolyástól megóvják. A szoptató a gyermekkel önmagát közli.
 A kedélyi élet zavarai ártalmassá tehetik az anya tejét. Ezért
 nem közömbös az, hogy ki szoptatja a gyermeket. Ha pedig
 arra a mágikus befolyásra gondolunk, amelyről Reich emléke-
 zik, ha igaz az, hogy az anya tejében nemcsak a vérét, ha-
 nem hajlamait is átülteti, illetőleg a fejlődő gyermeket psi-

*) Ebben a médiumban már az egyén viszi a főszerepet

chikailag is befolyásolja, azon meggyőződés érlelődik ki bennünk, hogy a kisdre nézve nem lehet jobb médium, mint a nemesen gondolkodó és áldozatra kész édes anyának szerető keble, öle, gondozása. „Csak javára van az anyának a szoptatás, mert ezzel természetes fejlődésének betetőzését éri el; javára van annyiban is, hogy gyermekét áldásos jótéteményben részesítheti, örömmel töltheti el lelkét, abban meg elégtételt találhat, hogy a szoptatásban nyilvánuló emelkedett kötelességtudása gyermeke erkölcsi életére is. kihat. (Dr. Leszner R. T. T. K. 1903.) A szoptatás későbbi hónapjaiban, midőn a gyermek keveset alszik és az őtet gondozó arcát kezdi tanulmányozni, kívánatos volna, hogy szép, nemes arcot lásson maga fölé hajolni, s ne legyen kénytelen holmi bestiális ábrázat kárhuzatos befolyását tűrni. További médium a szerető családi kör, a gondos nevelés. Sok függ attól, hogy a szülők éber szemmel kísérik-e a gyermek első fejlődését. Felélesztik-e a szunnyadó jó hajlandóságokat, s a jelentkező rosszat iparkodnak-e háttérbe szorítani. Az első argumentum a „nem szabad”, és a fegyelem eszközei. Ha a szülő arra törekszik, hogy gyermekét alkalmasabb érveléssel, megfontolásra, gondolkodásra szoktassa, a fegyelem durvább alakjait hamar nélkülözheti. A szülői nevelésnek lassan-lassan vissza kell vonulnia, hogy a gyermek önnevelő tevékenységének helyt adjon. Ebben a stádiumban a szülő életbölcességét, tapasztalásait serdülő gyermekének rendelkezésére bocsátja, jó példával jár elő, az erény gyakorlásának titkaival és a bűnök ellen való védekezésnek módozataival megismerteti, s a fejlődésre minden tekintetben legkedvezőbb médiumot lehetőleg biztosítja számára. Az emberiség legnagyobb részének sorsa a legelső tulajdonképeni médiumban, a családi körben dől el. Ha az első nevelést elhanyagolták, azt később pótolni, akár a tanítónak, akár a papnak, akár az öntevékenységnek nagyon nehéz lesz.

A nevelésnek tulajdonképeni feladványa, a lelki tehetségek harmonikus fejlesztése és a magasabb tehetségek túlsúlyának biztosítása. Kiváló pszichikai szerkezet és kellő energiamentyiség a cselekvés helyes irányának elhatározó tényezői. A helyes pszichikai szerkezetet az elvek rendszere és a lelki tehetségek harmóniás kapcsolata alkotják. Mivel pedig a lelki

erők és azoknak hordozói az energetikai rendszerek közt oki kölcsönviszony forog fenn, s a lélek a psychicumon átszűrődve és ennek segítségével hat a külvilágra, viszont a külvilágban nyert impressziókat az idegek mechanizmusa közli a lélekkel, világos, hogy a lélek csak akkor fejthet ki normális működést, ha tevékenységének substratumaül, ép szervezet kínálkozik, s egyidejűleg elégséges energia áll rendelkezésére. Az organizmus berendezése akkor megfelelő, ha az a pszichikai erők hordozására és kifejlődésére alkalmas egészséges alapot képez.

Mínthogy, a lélek külső munkásságában mindig az organizmusra szorul, legkönnyebben akkor érvényesül, ha a mechanizmus bizonyos lelki működésre legalkalmasabban van berendezve. A test belső, különösen az agyi szerkezet eredeti dispoziója, bizonyos irányú működésre való rátermettségénél fogva, a lelket az illető irányban való tevékenységre hívja s ha az ismételten sikerül, ez esetben a hajlamosság rendszeren kiképződik. A szerkezeti dispoziciók tehát actualis vagy legalább potenciális hatást gyakorolnak az uralkodó pszichikai erők rendszerére és ami fontos, ott bizonyos változást idéznek elő. Így történhetik, hogy az organizmus degenerációja észrevétlenül átterjedhet a psychicumra, ha csak itt kellő ellenállásra nem talál. Viszont a pszichikai erők állandó törekvése mint inger, alaktani és szerkezeti képződményeket válthat ki, amelyek azután ismét további változásokat idézhetnek elő az organizmusban, úgyhogy az organikus szerkezet, valamely irányban való cselekvésre alkalmassá válik. Az a körülmény, hogy bizonyos energetikai hatások, további hatást gyakorolhatnak magára a szerkezetre, s a szerkezeten keresztül magára a pszichikai erők rendszerére is, alapot szolgáltat nemcsak a fizikai, hanem a pszichikai értelemben vett metamorfózis megmagyarázására.

Ha a theóriánkat az életbe visszahelyezzük, azt látjuk, hogy azt a gyakorlati élet minden oldalról igazolja. A mi szempontunkból helyteleníteniünk kell azt a felfogást, amely a bűnöző lélek sajátosságait kizárólag a bűnöző test különös berendezéséből származtatja. A homlokegyenest ellenkező véleményt sem fogadhatjuk el, amely szerint a test bűnözésre alkalmas berendezése kizárólagosan a lélek munkája, s hogy

a physicum abnormalitásait, minden esetben a bűnöző lélek alakító tevékenységére kell visszavezetnünk. Az első vélemény a physicumnak a psychikumra való causalis behatását vitatja, ellenben tagadja, hogy a psychicum a maga sajátosságait öntevékenységgel, a physicumban megrögzíthetné. A másik vélemény szerint, a psychicum causalisan hathat a physicumra, de ellenkező eset ki van zárva.

Véleményünk szerint az *organizmus anomáliáit*, az arc aszimmetriáját vagy a koponya deformációját nem a bűnöző lélek tevékenységének, hanem az *organizmus átörökölt dispoziációjának kell tulajdonítanunk*, amelyet a lélek egyelőre minden különös beavatkozás nélkül tovább fejleszt. Az érzéki és később az értelmi életműködés kifejlődésével már az organizmus fejlődését más tényezők is befolyásolják. Emellett azonban a médiumról sem szabad megfeledkeznünk, amely a lélek plasztikai tevékenységét az eredeti dispozició irányából gyakran kitéríti. Ha a frenológiára abszolút bizonyossággal építhetnénk, azt kellene mondanunk, hogy az egyén sorsa, a testi kifejlődés beveződésével, vagy jobbra, vagy balra eldőlt. Ezt azonban a tapasztalás megcáfolja. Véleményünk szerint a pszichikai erők és a fizikai dispoziciók közt causalis kölcsönviszonyok vannak. A kora gyermekségben jelentkező bűnözési vagy egyéb hajlamokat csak annyiban tarthatjuk lelki tulajdonságoknak, amennyiben a lélek a fejlődés első szakáiban az organizmus adott rendszeréhez nem tudatosan alkalmazkodik. A lélek nem öröklő közvetlenül az elődök bűneit és fogyatkozásait, hanem csak a physicum közvetítésével, amennyiben az embrióban kondenzált dispoziciók, a szunynyadó tehetségek egyike vagy másika, kedvező körülmények közé jutva fejlődésnek indult, s a léleknek bizonyos irányban való működését mintegy kihívja, érvényesülését — legalább az organikus feltételekre vonatkozólag — megkönnyíti. Ha az organizmusban kifejlődő inger a lelket csakugyan ismételt működésre bírja, s a lélekben valamely irányban való cselekvésre bizonyos készség fejlődik ki, akkor már a hajlamot nem tudatos lelki tulajdonságnak tekinthetjük, addig azonban tulajdonképpen csak szervezeti dispoziációról beszélhetünk. Midőn azonban a tudatos értelmiség stádiumába jutunk és a különböző tehetségek működésének irányát s részben törvényeit (elvek)

is, az ész szabja meg, az akarat pedig a tehetségeket működésre kényszeríti, az organikus dispozicióban jelentkező inger, az egyént nem a megfelelő, hanem az ingerrel néha teljesen ellentétes cselekvés kiváltására bírhatja. Amennyiben pedig ez bekövetkezik, akkor a viszony már úgy is alakulhat, hogy a pszichikai ingerek az energetikai rendszerekre hatnak, s azokat esetleg annyira megváltoztatják, hogy a physicumban egészen új dispoziciók s ezek révén új ingerek keletkeznek. Már most ha az egyénben a csontrendszer felépítésének munkája teljesen befejeződött, mit gondolnak a frenologok, vájjon a szerkezet bármily változása a koponyán észlelhető lesz-e? Elveszti-e az arc eddigi asymmetriáját? Bizonyára nem. A superveniens regenerációt és degenerációt tehát a koponya anomáliái, szabályos vagy nem szabályos méretei fel nem tüntetik. Más részről a stigmatizált és olyan egyéneknél, akik nyilvánvalóan degenerált elődöktől származnak, a degeneráció nem jelentkezik szükségképen a bűnözésben. E tényből vagy azt kell következtetnünk, hogy a bűnözési hajlam nem fejlődhetett ki, vagy szerencsésen ellensúlyozva, legyőzve, nem érvényesülhetett, vagy ami a műveltebb egyéneknél leggyakoribb, semleges területekre terelve, az excentricitás ezerféle változatában jelentkezik. A degeneráció külső jelei tehát nem minden esetben a bűnöző lélek ismérvei is egyúttal.

Álláspontunkat tételekben kifejezve a következő megállapodásokra jutunk. A degeneráció lehet öröklött vagy szerzett pszichikai vagy fizikai. *Sem az öröklött sem a szerzett degeneráció nem jelentkezik föltétlenül a bűnözésben.* A pszichikai degeneráció amennyiben kifelé is jelentkezik, a fizikai degenerációt (főképp a fejlődés éveiben) szükségképen maga után vonja, de ez nem nyilvánul mindig határozott külső jelekben. A fizikai degenerációról ellenben nem következtethetünk minden esetben a pszichikaira. A bűn bélyegeit inkább csak a múlt bizonyítványainak, nem pedig a jelen ismertető jeleinek tekinthetjük. A fejlődés későbbi stádiumaiban szerzett degeneráció nem annyira anatómiai és fiziológiai, mint inkább fiziognómiai jelekben tükröződik vissza. Az ember magatartása, arc-kifejezése, tekintete, szóval külső megjelenése biztosabban elárulja értelmi képzettségét és erkölcsi tökélyét vagy azoknak hiányát, mint az organizmus anomáliái stb. A bűnözési hajlam

képződését a legtöbb esetben az organizmus abnormális fejlődésére, ezt ismét a felmenők betegségeire vagy egyéb fizikai fogyatkozásaira, másrésztől az egyén kedvezőtlen életviszonyaira kell visszavinnünk. A hajlam és az alkalom egymáshoz való viszonya meghatározza a bűnözési valószínűséget. A fizikai degenerációnak ma, midőn az emberek nagy része fölött az alsóbb rangú ösztönök uralkodnak, óriási jelentősége van. Régezte ezt úgy fejezték ki, hogy mennél gyengébb a lélek, annál hatalmasabb a test. Az impulzivitásnak elsőrangú szerep jut a bűnözés világában. Az ösztönök békójából bizonyos körülmények (nyomor) közt nagyon nehéz kibontakozni. Az ösztönök elhatalmasodása ellen leghathatósabban akkor védekezünk, ha a magasabb tehetségeket fejlesztjük. A degeneráció ellensúlyozásának is ez a legbiztosabb útja-módja. Ha a lélek az ösztönök uralma alá kerül, az emberi bestia kinevelődik, a típus elzüllick és a család a degeneráció fészkévé lesz.

Fere felemlíti, hogy mindezeideig sem az orvosoknak, sem az anthropologusoknak nem sikerült, a bűnözőt az egészséges embertől és az elmebetegektől határozottan megkülönböztetni. igaz, hogy még nagyon sokat nem tudunk, de annyit mégis tudunk, hogy a kriminalitás és a degeneráció, jóllehet az elmebetegséggel rokonságban vannak, egymástól mégis különböznek; az pedig több mint valószínű, hogy a lélek bűnözési sajátosságai fizikai kvalitásokban is visszatükröződnek, amelyek az organizmus háztartásában, majd csak mint chemiai elváltozások, majd pedig — s ez a rendes eset — mint morfológiai aberrációk is szerepelnek. Ha pedig a normális ember, a beteg és a bűnöző közt éles határvonalat nem húzhatunk és csalhatatlan ismertető jelekkel nem rendelkezünk is, vitatjuk, hogy habár a különböző osztályok annyira egymás mellé sorakoznak, hogy szinte egymásba olvadnak, a tisztább típusokban mégis határozott különbségeket tüntetnek fel. A Fraenhoffer-féle D vonalat az E-ig, az E és F közt, az F és G közt, a sárgától a zöldbe, a zöldes kéken át a kékbe, ismét az ibolyába színátmeneteket tapasztalunk. E előtt közvetlenül és F-nél azonban a színkép teljesen zöld, illetőleg tiszta kék. Így vagyunk az említett típusokkal is. A tiszta típusok ritkák, a nem tiszta típusok ellenben, amelyek ebből

is, abból is tartalmaznak valamit, nagyon is gyakoriak.*) Az átmenetek közt azonban, ott ahol a határozott színekre akadunk, a határozott típusokat is feltalálhatjuk, amelyekben a jellemző tulajdonságok elég élesen kidomborodnak arra, hogy a különbséget megállapíthassuk.

A szimptómák a tiszta típusokban bármily egységesek legyenek is, genezisükben lényegesen különbözhetnek. Így a kriminalitásra disponált organizmust néha a felmenőknek, máskor erőszakos külső behatásoknak (mechanikus sérelmek stb.) köszönhetjük, ismét máskor későbbi fejleménynek tekinthetjük, midőn is a degeneráció, mint a lélek elzúllásának organikus reflexe jelentkezik. Különösen a mechanikus sérelmekre (kiváltképen a fejen kapott sérelmek) és némely betegségekre vonatkozólag nem nehéz elhinnünk, hogy azok, ha állandóan hatnak, az organizmus anatómiai vagy kémiai viszonyait megváltoztathatják, midőn azután különféle abnormális állapotot idéznek elő, s a lelkitehetségek természetes fejlődésére és működésére zavaró befolyást gyakorolnak. Így történik, hogy némely betegségek után karakter-változást tapasztalunk. Szinte hihetetlennek látszik, hogy fütykössel az agyban olyan fizikai és kémiai változásokat hozhatunk létre, amelyek a lélek összes tevékenységét befolyásolják, sőt igen gyakran az is megtörténik, hogy a nemző a maga organizmusának pathologikus

*) Azok a tanulmányféle, amelyeket jeles mesterektől bírnak, igazolják, hogy vannak tiszta típusok, amelyekben a bűn oly határozott jelekbe öltözik, hogy még a laikus előtt is feltűnik. Így Veronese „Rabjánál az a szögletes fej, kiálló homlok, rendetlen orrképződés szinte visszatartó hatást gyakorolnak. Ugyanezt mondhatjuk Giotto „Gyilkosfej”-éről, amelynél a szemek visszás elhelyezése, Rubens „Rab”-jánál az az Attila-fej, csapott homlok, különös építésű orr, Caligulanál az orron felüli rész, Nérónál a szabálytalan alsó ajak — egyformán kellemetlenül hatnak, jóllehet sem a koponya struktúrájából, sem az arcvonások szimmetriájából nem tudnók kiolvasni, hogy miféle bűn (gonoszság) rejtőzik az észlelt anomáliákban. Michel Angelo gonosztevőjétől pedig valósággal visszaborzadunk. Szinte megfázunk, mikor azt a kicsiny alsó ajkát, hosszú, keskeny s aránylag magas építésű orrválfalakat s a szemüregbe mélyen beletemetkező apró szemeket stb. látjuk. Pálma „Rab”-jánál, Rafael „Rablófej”-énél az aránytalanság oly szembeszökő, hogy az első pillanatra szembeötlik. Mindezeknél a tiszta gonosztevő típust még a legegyszerűbb ember is felismerhetné.

képletét a csirában kondenzálva egész nemzedékek organizmusába átvetíti, s ezzel az utódokban a lélek rendes munkaképességét csökkenti s a lelki erők disharmóniáját idézi elő.)* Az elődök bűnei, erőtlenségei, az utódokban mint az organizmus aszimmetriája, epilepszia, morális fogyatkozások, bűnözés stb. jelentkeznek. Bevalósul az ó-szövetség fenyegetése: „Megverem a fiaikat az apák bűneiért, negyedigiglen.” Azokat, akik születésükben meg vannak verve, börtönbe vetni, tovább kínozni nem annyit tesz-e, mint „afflicto afflictionem addere?” Az Állam is megverje a fiaikat az apák bűneiért? S ha követi Istent a büntetésben, követheti-e az irgalomban, s az igazságos kiegyenlítés óriási feladványára vállalkozhatik-e? A zsoltórnánál olvassuk: Si autem dereliquerint filii ejus legem meam . . . visitabo in virga iniquitates eorum . . . misericordiam autem meam non dispergam ab eo . . . mert ha a „felhőkig ér az Úr igazsága”, másrészt „örökké való az Ő irgalmassága”. Ilyen az ó-szövetség Jehovája. Ha pedig az evangéliumot olvassuk, valósággal a szelidség és az irgalmasság özönében fordunk.**)

*) A mi büntető igazságszolgáltatásunk azonban az efféle — jól-lehet néha egy életre szóló — csekélyégeket figyelemre nem méltatja. Azt mondják, hogy ők olyan megfigyelésre, amely perczetekben dolgozik, nem építhetnek. A statisztika átlagban dolgozik, ők pedig egyénekké számolnak. Ahol a statisztika 80%-ban kényszerhelyzet fennforgását bizonyítja, ott a büntető bíró midőn a statisztika megfigyeléseit mellőzi ugyanolyan percentben nem igazságot, hanem igazságtalanságot szolgáltat. Régente egy igaz kedvéért 99 bűnöst megkíméltek, ma 20 kedvéért nem kímélik a 80-at. Az anthropologiai, fiziologiai, szóval a modern többé-kevésbé bevitott igazságokat, feltevéseket mellőzik, s nem veszik figyelembe, hogy minden ítélet, mely a haladó világ lelkiismeretével, meggyőződésével ellenkezik: igazságtalan. Az Állam ügyse szolgáltathat igazságot, ha már nem lehet igazságos, hát legyen méltányos és tartsa szem előtt az elvet: in dubio mitius. A degeneráció külső jeleinek fennforgásából ha nem is következtethetünk a bűnözési karakterre, de ha a külsőleg is megbélyegzett egyén a bűnözésbe keveredett, a feltevés amellet szól, hogy a bűnöző karakter a degenerációval szoros összefüggésben van. In dubio standum est pro eo, pro quo stat praesumptio. Nem eresztjük szabadon a veszélyes existenciákat, de arra nincs okunk, hogy kínozzuk, megbélyegezzük őket, s a megkezdett fizikai és pszichikai romlást modern intézeteinkben tökéletessé tegyük, betetőzzük.

**) Midőn az Államra gondolok, az evangéliumi gonosz szolgálja eszembe, aki midőn 10000 talentomnyi adósságát elengedték, szolgálja

„A modern pszichológia legszerencsétlenebb tanaihoz számítom az úgynevezett pszichofizikai párvonalasságot, mely szerint lélek és test között oki kölcsönviszony nem lehetséges. Ha ezt elfogadjuk, mély rést vágunk az élő természet causalitásán. Részemről egy pillanatig sem kételkedem, hogy ez a tanítás filozófiai absurdum”. . . . A kiéli egyetem nagy tudományú tanára, Reinke J., midőn a német orvosok és természetvizsgálók 73-ik gyűlésén ekkép nyilatkozik, azt a helyes álláspontot védelmezi, hogy *a lélek és test egymásra kölcsönösen befolyhatnak*. A lelki elzúllás problémájának megoldásánál ez a mi vezérelvünk, amelyre egész okoskodásunkat építjük.

Van-e és miben áll a pszichikai degeneráció? Mikép következik be? Lehetséges-e a lelki tulajdonságok átöröklése. Elfogadjuk-e a lélek örökléses terheltségét? Igaza van-e Reichnak, midőn munkájában ezt írja: Der spezifische Criminalismus ist rein seelischer Eigenthümlichkeit ... die durch den ererbten seelichen Anstoss...? (II. k. 202.1.) Reich szerint a kriminalitás lelki tulajdonság, s még hozzá a lélek formálja a kriminalitásra alkalmas testet. Magát a kriminalitást a lélek iniciatívájára viszi vissza. Beszél a lelki tulajdonságok közvetlen átörökléséről. Sok fejtorésbe került, míg megállapítottam, hogy Reich keresztény, valószínűleg protestáns, aki azonban keresztény meggyőződését buddhista elvekkel tarkázza, azonfelül nem annyira az újabb, mint a régebb generatianismus (tradutionismus) híve, amely szerint a gyermek lelke a szülők lelkének emanatiója, mert közvetlenül csak ebben az esetben örökölhette át a lélek, nemzőinek lelki tulajdonságait. Azt már bajosabb elképzelni, hogy a szülők a nemzés pillanatában teremtenék a lelket és pedig saját képökre és hasonlóságukra, tehát egyben erényeikkel esetleg bűneikkel is felruházzák gyermekeik lelkét. Nem akarunk filozófiai vitákba elegyedni, azt hisszük azonban, sikerülni fog beigazolni, hogy a közvetett öröklés elvével mindent természetes úton-módon kimagyarázhatunk és merészebb hipotézisekhez nem kell folyamodnunk. Véleményünk szerint nincs kizárva, hogy Reichot

társát egy pár dénárért fojtogatja. Nem így tesz-e a közületbe sorakozó ember?

tán ez a körülmény kergette bele abba a téves hitbe, hogy az állatoknak is van lelkük, s hogy az állati lélek is ép oly egyszerű, és a halhatatlanság kiváltságával dotált állag, mint az emberi lélek. Az oroszlán és az elefánt stb. mindegyik a maga lelki sajátosságait közli a tőle leszármazók lelkével. A részeg ember a részegségre való hajlammal, a bújá a bújásággal stb., minden nemző, a maga erényeivel és bűneivel terheli az általa nemzettek lelkét. De hát a növény a maga faji és egyedi sajátosságait a nemzedékek egész sorozatával miképen közli? A Fáraók búzája csak olyan mint a miénk. A rózsafajokban az egyedi színváltozatokat is megörökítjük. Vagy a növények is lelkes teremtmények? Felfogásunk szerint már a protoplazma láthatatlan szerkezetében adva vannak bizonyos erők, amelyek a szerkezettől függnek és amelyeket a szerkezet konfigurációja képvisel, amelyek azután midőn energiához jutnak, azt szolgálatukba kényszerítik, hogy azt a munkát teljesítsék, mely az állat vagy a növény életét, specifikus fejlődését biztosítja. *Nem a növényi vagy állati lélekben, hanem a szervezetben vannak letéve a generikus és specifikus fejlődés biztosítékai.* A protoplazma szerkezeti dispoziójában, bizonyos ösztönszerű cselekvésre való képesítés rejlik, mely ha aktivitásba lép, gépszerű biztossággal működteti az energiákat. Vájjon a felsőbbrendű állati testre vonatkozólag nem mondhatjuk-e, hogy abban a működő energiák bizonyos öröklés útján kapott actualis és az energiák fölött álló kényszernek engedelmességeknek, amely a szervezetben megtestesített akaratot megvalósítja. Az emberi szervezetben kifejezett immanens akaratot, nem tudatos pszichikai erők, különösen az ösztönök juttatják kifejezésre. („Az ösztön öröklött kényszer bizonyos életfeladatok megoldására.”)

Ha elfogadjuk, hogy bizonyos élettani tulajdonságok átörökölhettek, azt is elfogadhatjuk, hogy *mindazon tisztán pszichikai kvalitások, amelyek (a physicumban) állandó biológiai képletekben keresnek szerves jelentkezést, az embrióban mint szunnyadó tehetségek kondenzálódnak s az energia hatására újra fölélednek.* A physicumot jellemző élettani sajátosságok eszerint a csirasejtben tömörülnek, majd később az energia segítségével tehetős állapotukból kibontakozva újra kifejlődnek és a szülők testét utánképezve, az ő tulajdonságaikat tüntetik

fel. Ha a szülői *physicum* a benne kifejlődő organikus kép-
letek folytán a léleknek bizonyos irányú tevékenységére, már
ab ovo, vagy később, az egyéni fejlődés menetén alkal-
massá vált, a szülő *physicum*ának ezen rátermetségét, az or-
ganizmus készségét, az embrióban megrögzítve és ugyancsak
az embrióon keresztül, a nemzedékek láncolatába is átülteti.
Nem lelki tulajdonságot, hanem élettani tulajdonságot örök-
lünk szülőinktől, vagyis az organizmusnak olyatén specifikus
berendezését örököljük, amely bizonyos irányú cselekvés le-
bonyolítására többé-kevésbé alkalmas. Minden inger és min-
den áram inkább halad a járt ösvényen, mint a járatlanon.
Az energiaforgalom is, midőn a maga feladványainak lebo-
nyolítására indul, legszívesebben a kijárt ösvényeket keresi
fel, s így az egyes szervek a maguk céljaira néha bőséges
energiamennyiséget kapnak, míg mások energia hiányában
tétlenségre kárhóztatva, potenciális állapotban maradnak. Így
történik, hogy az ivadék *physicum*a a nemző *physicum*át
szépen utánképezi. Ez az utánképzés annyiban sikerül, amennyi-
ben idegen tényezők az embrió eredeti dispoziációjára mó-
dosító befolyást nem gyakorolnak. Minden lemenő a két fel-
menő által képviselt erők átlójának incarnatioja, amelyben a
a különféle dispoziciók majd összeshővődve, majd külön-külön,
tehetős vagy actualis állapotban, az új egyéniséget alkotják.
Az átló irányát az erősebb szabja meg, s ekkor mondjuk,
hogy a gyermek apjára vagy anyjára ütött.

Említettük, hogy a dispoziciók irányának megfelelő cse-
lekvés legkönnyebb, az akadálytalan cselekvés lehetősége
pedig állandó ingerül szolgál a cselekvés kiváltására. Völgyet
keres a folyóvíz, s ha meder kínálkozik, azt elfoglalja, ha
nincs medre, csinál magának. Nemcsak az energiaforgalom,
hanem a lélek is, midőn külső tevékenységre indul, az érvé-
nyesülésnek legalkalmasabb és legkönnyebb útját választja.
Ha valamely cselekvés kiváltásával szemben az organizmus
nagyobb mérvű reakciójával találkozunk, vagyis ha az orga-
nizmusnak abban az irányban való dispoziciója hiányzik, a
cselekvés különösen az első esetben nehéz lesz, és pedig
nem csak azért, mert az ideghálózat is nehezebben közvetíti
a szokatlan idegáramot, hanem azért is, mert az izmok is
idegenkednek a rendestől eltérő, esetleg nagyobb energia-

áldozatot igénylő munkásság kifejtésétől. Valamely izom vagy izomcsoport annál nehezebben lép ki nyugalmi állapotából, mennél ritkábban vesszük igénybe tevékenységüket, azonfelül a rendszeres működésben levő szervek bizonyos fokig jól kifejlődnek s alkalmasabbak lesznek a tevékenységre. Másrészről mint már említettük az energiaforgalom is oda irányul, ahol az energiafogyasztás rendszeres. Ha a fogyasztás megakad, a felgyülemlett energiák kisülésre vágnak s a szokásos aktivitásra ingerlik a szervi idegeket, illetőleg miután az ingerről a középponti idegrendszer is tudomást szerez, magát az egyént is. Ha a szervek működése a gyakorlat folytán mindig kevesebb akadályba ütközik, s a cselekmény kiváltása simán folyik le, a kielégítés könnyűsége s az a természetes megkönnyebbülés, amely a felhalmozódott energiák kisülését követi, ingerül szolgálhatnak a cselekmény megismétlésére.

Lássuk most már, hogy *mi képezi az átöröklés tárgyát?* A hajlam? Nem. A hajlam, mint lelki kvalitás, minden esetben szerzett és nem öröklött tulajdonság. A hajlam, a szokás révén, tehát ugyanazon cselekmény többszöri megismétlése folytán keletkezik, de jobbára csak azon esetben, ha a cselekmény ismétlését az organizmus dispoziciója megelőzi vagy követi. Ha az organizmus készsége kimarad, a hajlam bajosan fog beérni. Vannak bizonyos kellemetlen következményekkel járó cselekmények, amelyeknek nyomában hajlam sohasem fakadhat, mert az organizmus nem adja meg magát, hanem állandóan tiltakozik. Szóval az organizmusra nézve malum gyanánt szereplő cselekmény megismétléséből alig keletkezhetik igazi erős hajlam. A lelki hajlam — legalább rendszeren — együtt jár az organizmus dispoziációjával. Ez a dispozició már öröklött vagy szerzett lehet. Akár a dispozició provokálja a cselekvést, akár a cselekvés érleli ki a dispoziációt, gyakori ismétlés következtében, mindkét esetben kifejlődik a hajlam. Magára a dispozicióra is szoktuk alkalmazni a „hajlam” kifejezést, bár ez az elnevezés csak annyiban jogosult, amennyiben az organikus dispoziciók rendszeren felkeltik a lelki készséget, amely pedig már a hajlamnak első, hogy úgy mondjam kezdetleges jelentkezési formája. Az organikus dispoziációból eredő inger, melyet belső ingernek is nevezhetnénk, rendszeren valamely külső ingerrel párosulva váltja ki a cselekvést, jóllehet

ugyanazt a külső ingerre nézve nem mondhatjuk. A külső inger minden organikus dispoziáció nélkül, sőt annak ellenére is fejleszthet bizonyos lelki készséget, ez utóbbi esetben azonban nagyon nehéz lesz a készséget hajlammá beérlelni. Ezt az esetet legjobban azzal a bibliai mondással jellemezhetjük: „Spiritus quidem promptus est, caro autem infirma.” Általában elmondhatjuk, hogy az oly események ismétléséből, amelyek a test és a lélek exigenciáinak megfelelnek, legkönnyebben fejlődik szokás, illetőleg hajlam. Ezek után megállapíthatjuk, hogy az átöröklés közvetlen tárgyát csak az organikus dispoziáció képezi, amely kedvező körülmények között lelki készséget, illetőleg hajlamot fejleszt. Midőn tehát az organizmusnak a kriminalitásra való hajlamosságáról beszélünk, a külső körülmények által is segített organikus dispoziációról szólunk, amennyiben valamely kedvezőtlen médiumban maga a dispoziáció sem fejlődhetett volna ki, vagy ha kifejlődött volna is, egymagában erőtlenné lett volna arra, hogy az egyént cselekvésre, vagy ami még több, ismételt cselekvésre bírja, s így a lélekben a dispoziációval correlát készséget, illetőleg hajlamot fejlesszen.

Az említettekől kifolyólag *nem hihetünk a lélek örökletes terheltségében*, azonban azt sem fogadhatjuk el, hogy a specifikus kriminalitás, amely már erősen kifejlődött hajlamot feltételez, tisztán lelki tulajdonság; valamint abban is kételkedünk, hogy a kriminalitásra disponált organizmus kizárólagosan a lélek munkája volna, vagy ami több, kialakulását minden esetben a lélek iniciatívájára kellene visszavinnünk. Reich maga is elismeri, hogy a bűnözésre való készség bizonyos körülmények között, tisztán testi sérelmekből is fakadhat, a kriminális dispoziáció keletkezését azonban, ebben az esetben is a lélek munkásságának tulajdonítja.

A kriminalizmust minden esetben két alaptényezőre visszük vissza. Az egyik tényező az abnormálisan alakult physicum, mely a lelki működések medrét mintegy előre kijelöli s amely az értelmiség alacsonyabb színvonalán, midőn a lélek az ösztönök békóiból ki nem bontakozott, a lelki tehetségek kifejlődésére és érvényesülésére több-kevesebb kényszert gyakorol; a másik tényező a lélek, amely a tehetségek quantitativ viszonyai szerint vagy normálisan vagy abnormálisan fejlődik,

s az organizmus kialakulását is kedvező vagy kedvezőtlen irányba tereli. A physicumnak a kriminalitásra való készségét, az organizmus egyes részeinek egyoldalú kifejlődéséből, illetőleg a szervek kedvezőtlen viszonyából származtatuk. Ép így vagyunk a psychikummal is. Ezért a karakter kriminalitásának elbírálásánál nem a beszámítás momentumára, vagy a magasabb tehetségek elhanyagolásának tenyéré, hanem annak földerítésére fektetjük a fősúlyt, hogy az érzéki élet az értelmi illetőleg a szellemi fölött, nem vergődött-e oly mérvű túlsúlyra, hogy az előbbi az utóbbit háttérbe szorítja.

Meggyőződésünk szerint a psychicum és a physicum közt akkor forog fenn helyes viszony, ha az előbbi uralkodik és parancsol, az utóbbi pedig szolgál és engedelmeskedik. A magasabb megismerő és vágyó, és az érzéki megismerő és vágyó, szóval a magasabb és az alsóbb rangú tehetségek közt ugyanazon viszonyoknak kell fennforogni. Az érzék szolgáljon az észnek, hogy az érzékiről az érzékfölöttire juthasson.*) Az érzéki megismerés az anyagot gyűjti és előkészíti, az ész az anyagot feldolgozza. A vágyótehetség a megismerésre támaszkodik. Ha az ész a jó megismerésében téved, a vágyótehetséget is téves utakra kalauzolja. Amint az ész hivatása, hogy az érzékben és annak segítségével felismerje az érzékfölöttit, úgy a vágyótehetség rendeltetése, hogy az érzéki javakat csak mint eszközöket szeresse, amelyek magasabb, szellemi természetű javak bírására képesítik. Ha a megismerés az érzékiekből ki nem emelkedik, ha az ember szellemisége magához nem méltó kategóriákban tévelyeg, a magasabb vágyótehetség is kivetkőzik szellemiségéből s az érzéki vágyótehetség nemtelen törekvéseibe sodortatva elzúllik. Az ember feladványa épen ellenkezőleg abban áll, hogy szellemiségével a véges bilincseiből kibontakozva s az érzékiek lépcsőzetén fölfelé haladva, az érzék-fölöttiek ismeretére, tehát a látható

*) Hogyan értsük ezt? Az inga lengését látni az érzék dolga, a lengés tüneményében uralkodó törvényt kifejezni, tehát a láthatóból a láthatatlanra felemelkedni s azt ismét érzékíteni, érzéki jelekben kifejezni, a magasabb megismerő tehetség, a belérezék hivatása. Benső érzéki ingereinket az öntudattal a belérezék közvetíti, mely egyúttal a külérezékek észrevételeit is az öntudatba juttatja, amely aztán a gyűjtött benyomásokat a magasabb megismerési tehetség rendelkezésére bocsátja.

jelenségekből a láthatatlan törvényekre („ex is quae novit, surgat ad incognita quae non novit”) jusson, s tudásával tulajdon belső világa és külső világ fölött (amennyiben erre szüksége van) uralkodni tudjon.

A pozitivisták azt hirdetik, hogy minden tévedés a következtetéssel kezdődik. Igazuk van. De hát az ember mennyivel több az állatnál, ha a jelenségekből a bennök uralkodó törvényekre, a jelenből a jövőre következtetni nem tud. Az alma esésében vagy az inga lengésében jelentkező törvényeket ugyan csak Newton és Galilei óta látjuk, kisebb problémák megoldására azonban közönséges halandók is vállalkozhatnak. Akit a körülmények és az ösztönök jobbra-balra taszigálnak, az csak végrehajtója az ösztönökben és a körülményekben jelentkező idegen akaratnak, s ha cselekvésre indul, cselekménye nem érdemli meg az „emberi” jelzőt. Ha az egyénből az önállóság hiányzik, vagy ha az egyén önállósága csak abban nyilvánul, hogy az ösztönök törekvését egyszerűen magáévá teszi, saját gyarlóságával és a körülmények hatalmával pedig szembeszállni még csak meg sem kísérli, az ilyen egyén az ember erkölcsi fogalmától nagyon is messze van. Ezekből kerül ki az igazi kriminális típus. A küzdelemhez szokott embert sem a belső, sem a külső ingerek nem könnyen verik le lábáról. Aki azonban a küzdelmet feladta és akaratával élni nem tud, azt a bűnözéstől csak az alkalom választja el. Mindazon tényezők, amelyek az akarat elernyedésére, meggyengítésére közreműködnek, egyben a kriminalitás kiérlelődését is elősegítik.

*A bűnököt és a bűnözéseket vagy az értelem vagy az akarat hibáiból származtatjuk. *)* Ha az értelem a magasabb természetű, a szellemi javakat nem ismeri és egyszerűen az érzékek szolgálatába szegődik, ha az akaratot a hibásan működő értelem tévútra vezet, vagy ha az értelem tisztában van ugyan a javak igazi természetével, de az akarat az ösztönök vagy az érzéki vágyak hatalmával szembeszállni nem képes, az egyént csak a kedvező külső körülmények őrizhetik meg a bűnözéstől. Ezért az értelem kiművelése egymagá-

*) Bűnözés esetében — mint már említettük — a pszichikai viszázságok állandó organikus képletekben jelentkeznek.

ban, a lelki elzülést meg nem akadályozhatja. Az igazi civilizáció, mely a kriminalitást csakugyan kizárja, az akarat nevelését is föltételezi.

Az akarat erejét és szabadságát az érzéki vágyótehetség törekvései kemény próbára teszik. Az akarat ugyanis bizonyos természetes benevolentíával kíséri az érzéki vágyótehetség mozgalmait. Ha az akarat az érzékiség ingereinek hódol, lassankint bizonyos hajlam érlelődik ki bennne, melynél fogva az ész magasabb követelményeinek csak vonakodva engedelmeskedik, ellenben az ész ellen lázongó érzékek törekvéseit pártolja. Ha az akarat az érzékiekre irányuló hajlamok fölött nem őrökodik, az érzéki vágyó tehetségben fokozatosan növekvő mozgatam támad, mely az érzéki jó elérésére s az akadályok elhárítására törekszik. Ezeket a mozgalmakat indulatoknak illetőleg szenvedélyeknek nevezzük, amelyekkel szemben a magára hagyott ész és akarat sohasem volnának képesek boldogulni. A szenvedélyek uralma az ember erkölcsi romlását idézi elő, midőn is az egyén különösen az illető szenvedélyekkel homogén bünözési ingereknek ellenállni többé nem képes. Ép ezért minden tényező, mely a szenvedélyek megfőkezésére és a kedélyi egyensúly helyreállítására alkalmas, az önmagával küzdő emberre nézve óriási jelentőségű. Azok a dolgok és vonatkozások ellenben, amelyek a szenvedélyeket fölkeltik és élesztik, az egyén elzültésének és a bünözés elhatalmasodásának tényezői is egyúttal. A civilizációnak a maga valódi fogalmában két lényeges jegye van: tudni és uralkodni. A tudás az értelem kiművelésének, az uralkodás az akarat fegyelmezésének eredménye. *Korunk egyik főhibája, hogy az akarat fegyelmezését elmulasztja*, sőt midőn a vágyótehetségben az irascibilis és concupiscibilis mozgalmakat hihetetlen arányokban éleszt, a kedélyi élet helyes egyensúlyát megbontja és az akarat természetes uralmát szinte lehetetlenné teszi. A kedélyi élet fölfordultságát, amely századunkat általában jellemzi, arra a körülményre vihetjük vissza, hogy az érzéki vágyótehetség, illetőleg az ösztönök és különösen az érzéki ösztönök annyira elhatalmasodtak, hogy maga az akarat, sőt az ész is mintha csak egyetlen feladványt ismernének: az érzéki jó kultuszát. A tudomány minden törekvése oda irányul, hogy az életet széppé és kényelmessé tegye. A mű-

vészét az érzéki szépet kultiválja. Az irodalom szintén csak akkor talál piacot, ha az érzékeket csiklandozza.

Napjainkban mindenki csak élvezni akar. Az anarchista és szocialista mozgalmaknak alapja a concupiscentia, ezért minden fizikai és morális akadály ellen dühöngnek, amely őket az érzéki jó bírásától elválasztja. Gyűlölik az Államot, amely nyakig felfegyverkezve védi a rendet, pedig ők rendes utón nem élvezhetik azokat a jókat, amelyeket ismerni és kívánni megtanultak. Gyűlölik a vallást, amely tilalmaival bőszzántja a fékvesztett tömeget, sőt midőn az emberiség egy részét magasabb javak bírására buzdítja, csak azt a területet kisebbiti, amelyen az állat-ember a maga gyönyörűségére vadászhat. Más részről az egyházak üdvös ellenműködést fejtenek ki, s így a felforgatók törekvéseit bizonytalan időre meg-
hiúsítják. Gyűlölik a pénzes elemet, gyűlölségük irigységből származik. Mindezt csak azért, mert egyéb jót, mint az érzéki jót, egyéb vágyakozást, mint az érzéki vágyakozást nem ismernek. Összes intelligenciájukkal, akaratuk minden energiájával csak arra törekednek, hogy érzéki vágyaikat kielégítsék. Ezért élnek, ezért dolgoznak, szövetkeznek, tüntetnek, sztrájkolnak. Ha szeretnek, ezért szeretnek, s ha gyűlölnék, ezért gyűlölnék. Az újságok tárcarovataiban nem egyszer jut kifejezésre az a gondolat, hogy a modern embert a korai halál gondolatára a tehetetlenség dühe fogja el. Honnét ez az állati düh? Ne gondoljuk, hogy lázadó indulatok a haza, a család, vagy az összemberiség fogalmi körül csoportosulnak. A modern fiatal ember, ha meg kell halnia, csak azt sajnálja, hogy keveset élvezett, s hogy az érzéki jót, a gyönyöröket, melyeket a föld kínál, a kegyetlen halál elrabolja tőle. Valóságos dühbe borul arra a gondolatra, hogyha már a jó gonosz tudás fájáról evett, a halhatatlanság fájának gyümölcseit is miért nem izlelheti meg, vagy legalább valami élet-elixírt találhatna fel. Ugyanezen okból gyűlöli a modern ember a betegséget is. Lázás erőlködéssel keresi a gyógyszereket, amelyek újra megnyitják az élvezetek paradicsomának kapuit. Épen nem csodáljuk, ha betegeink türelmetlenek, durvák, indulatosak, sőt néha egész a dühösségig viszik, mert aki egész életében az érzéki jó után futott, ha ezt el kell vesztenie, mindent elvesztett, úgyhogy még csak reménysége se maradt.

Élni és élvezni, ez az egoizmus elve, a materializmus logikai corollariuma. Ha elpusztulunk, mit használ nekünk, ha egész életünket a tökéletesedés gondolata vezérelte, ha eredményesen küzdöttünk, s az emberi ideált önmagunkban megvalósítottuk? A tökéletesedésre való törekvés, a halhatatlanság reménye nélkül, hiú fáradozás, dőreség s nem egyéb. Ám a generáció, mely csak élvezni akar, önfeláldozásra képtelen, ellenben erősen hajlandó arra, hogy magának mindent feláldozzon. Ha a család ölen nem talál elég élvezetet, megtöri a házassági hűséget, szétbontja a családi köteléket, s a gyönyörök hajszolása közben mint fölösleges ballastot minden lelkiismeret furdalás nélkül lerázza magáról a generációt, amelynek életet adott.*) Nem lehet tagadnunk, hogy *az emberség az önzés lejtőjére jutott*, az okos politika pedig ahelyett, hogy kereket kötne, feket ereszt. Az elzúllás processzusa gyors ütemekben halad előre, s a családok pusztulásának statisztikája valószínűleg egy másik statisztikát is meg fog javítani: a bűnügyi statisztikát. Ha az alsóbb rangú szenvedélyeknek kaput tárunk, s a kedélyi élet egyensúlyát megbontjuk, a szenvedélyektől meggyengített akarat többé nem szállhat szembe (sikerrel) az önzés világában megsokasodott és elhatalmasodott bűnözési ingerekkel, amelyek azt egyént minden oldalról támadják és bűnözésre hívják. úgy a morális érzéketlenséget, mint a gondolkodásnak azt a különös visszasságát, melynél fogva némely bűnöző még a büntetés ideje alatt is újabb bűnözési terveket kovácsol, a büntetőjogi írók a lelkierők egyensúlyának felbomlásából, illetőleg az említett erők kvantitatív viszonyainak beteges megváltozásából magyarázzák. Reich a lelki tehetségek egyoldalú fejlődését némely esetekben mágiikus befolyásoknak tulajdonítja. (A morális érzéketlenség alatt

*) A hazai statisztika erre vonatkozólag szomorú adatokkal szolgál. A hazai bíróságok, a rendes eljárás szerint, az 1896. évben 1003 házassági perben ítéleztek. A házassági perek száma 5 év alatt 4041-re szaporodott fel. Csak Budapesten az 1902-ik évben 79-el több a válópörök száma, mint az előző évben volt. A bontóperek közül 1901. évben 2459 felbontó ítélettel végződött, megjegyzendő, hogy az esetek felében gyermekek is maradtak. Nem csodálom, ha az önző ember lerázza magáról a házastársat, a gyermekeket, ha minden fölösleges bilincstől szabadulni akar, hogy szabadon élvezhessen.

a magasabb pszichikai erők hiányát, a morális vizátság alatt pedig azoknak különösen a kedélyi életnek és az akaratnak disharmoniáját értjük.) Mennél hatalmasabbak az alsóbb rangú szenvedélyek, annál inkább előtérbe lépnek a morális érzéketlenség és a magasabb lelki tehetségek disharmoniája. Ezért teljesen érthető, ha a bűnügyi politikusok egyértelműleg sürgetik, hogy a szenvedélyeket ne ingereljük, sőt ellenkezőleg azoknak nemcsak megfékezéséről, hanem elcsillapításáról is gondoskodjunk. Közönségesen tapasztaljuk, hogy a nagy bűnözők megfontolás és előrelátás nélkül szűkölködnek. Ez a két kvalifikáció néha nemes lelkekből is hiányzik, azért ezeket csak abban az esetben számíthatjuk a bűnöző karakter biztos jelei közé, ha az alsóbb rangú szenvedélyek elhatalmasodásából erednek.

A kriminalizmus ugyan az értelem és az akarat hibája, mégis az esetek többségében az örökléses terheltséggel és a mostoha életviszonyokkal karöltve jelentkezik. A kriminalizmus tehát a testi és a lelki degenerációnak különös formája, mely a nemzők (nemzedékek) kisebb-nagyobb láncolatán keresztül fejlődve, kedvező körülmények közt teljesen beérik, s az egyént állandóan határozott irányú és jogrendellenes magatartásra képesíti.

Mondják, hogy a bűnözés és a kegyetlenség azonos forrásból fakadnak. Mindkettő a lelki tehetségek, illetőleg az organizmus disharmonikus fejlődését feltételezi. Mások ismét azt mondják, hogy a kegyetlenség néha testi betegségekből származik, s hogy okszerű gyógykezeléssel a kegyetlenségre való hajlamot is ki lehetne irtani.*)

*) Azt hiszem azonban, hogy ez csak azon esetben következhetnék be, ha a betegség a lélekre csak felületesen hatott. A kegyetlenség inkább a műveletlen, mint a beteg lélek sajátja, s ezért az értelmi művelést a leghatásosabb gyógymódot egyikének kell tekintenünk. Suetonius említi, hogy Caligulában a betegség kifejlődése lépést tartott az ő fokozódó kegyetlenkedésével. Különösen az altesti bántalmakról, nevezetesen székrekedésről mondják, hogy a gyilkosságra való hajlam kifejlődését elősegítene. Mondják, hogy egy séta a zöldben, könnyű szék, akárhány esetben bevágnák az útját az öngyilkossági szándék kiérlelődésének. Példákat ez irányban nem olvastam. Darbois egyik gyilkosáról, aki a commune alatt (asszony létére) kapitányi rangot nyert, tudom, hogy a vallásosság, különösen a jó irgalmas nővérek példája, lelki elzüllöttségéből felemelte s a kegyetlenségre és a bűnözésre való

Az esetek nagy többségét illetően magunk is azt véljük, hogy ha a gyógyítás, az oktatással és neveléssel karöltve, egyúttal jobb életkörülmények közé vezetné a degeneráltakat, csakugyan kigyógyíthatná az embereket a bűnözés nyavalyájából. Laurent Emil szerint, az igazi bűnöző, ami az intelligenciát illeti, a középértéken alul marad. Ha elvéve intelligens ember is beletéved a bűnözés világába, az csak kivétel számba megy. E tekintetben nem vagyunk egy véleményen. *A bűnözők közös jellemvonása nem a tudatlanság, hanem a határtalan könnyelműség és az előrelátásnak teljes hiánya.* Akad ugyan köztük is könnyű felfogású, eszes egyén, de logikusan gondolkodó, értelmes és okos fejet még kivételképpen sem találhatunk a bűnözők között. Abban is egyeznek, hogy mindnyájan kivétel nélkül valamely alacsonyabb szenvedély rabjai, vagy legalább is azok voltak, mielőtt a bűnözésbe keveredtek, az önvádolást és a magábaszállást pedig csak kivételesen ismerik. Sokan mondják, hogy a vallásosság még a specifikus bűnözőt is kigyógyítja. Mások ellenben azt vitatják, hogy az igazi kriminális típus képtelen arra, hogy a szó valódi értelmében vallásos legyen. Ha csak a természetes tényezőkkel számolunk, ez utóbbi nézethez kell csatlakoznunk. Mert ha a specifikus bűnöző gondolkodásában, érzelmeiben és akaratában bizonyos visszasság, állandó disharmónia jelentkezik, amelyek már organikus fogyatkozásokat is feltételeznek, bizonyos, hogy míg ezek a lelki és testi anomáliák fennforognak, addig az igazi vallásosság bennök ki nem érlelődhetik, mert ezt a magasabb tehetségek integritása és egymáshoz való normális viszonya nélkül el sem képzelhetjük. Ha a kereszténység tökéletes metamorfózisokra (in melius) is példákkal szolgál, ne feledjük, hogy az erkölcsi regenerációt, amennyiben egy életre szólt, rendesen a médium változása előzte meg. Ennyiben igazat kell adnunk azoknak, akik a gazdasági és társadalmi médium reformját a kriminalitás elleni eredményes küzdelem „sine qua non”-jának tekintik.

* *

hajlamosságtól megszabadította. Ahol az embereket már csak egy székrekedés, abnormális idő, vagy csak egy séta választja el az öngyilkosságtól, ott a degenerációt már befejezett ténynek tekinthetjük, amelyről legfeljebb az utolsó esetvonás hiányzott.

Minden valamire való bölcselő elismerte, hogy az egyén tökéletesedésre van hivatva. Az evolúció törvénye pedig feljogosít bennünket, hogy az egyéni fejlődéssel kapcsolatban, a kisebb-nagyobb közületek, sőt az emberiség továbbfejlődését is reméljük. Az egyéni és a közületi tökéletesedés szoros viszonyban vannak egymással. Ha az egyén a tökéletesedés megmérhetetlen létráján egy fokkal feljebb jutott, nem nyugszik, míg a maga médiumát magasabb exigenciáival (legalább megközelítőleg) harmóniába nem hozza. Így történik azután, hogy az evolúció elve, a törvényhozás és a politika legkülönbözőbb ágaiban, a jogok és a jogintézmények stb. világában is kifejezésre jut. A fejlődés elvét egyértelműleg elfogadják, de már a fejlődés irányára (méreteire) vonatkozólag ugyanezt nem mondhatjuk. Ami különösen a bűnözés ellen kifejtendő állami tevékenységet illeti, még ma is sokan vannak, akik a tágabb értelemben vett bűnügyi politika létjogosultságát tagadják és a kriminalitás elleni küzdelemben a szabadságvesztés-büntetések (legfeljebb még a pénzbüntetések) arsenálján kívül egyéb remediumokról tudni sem akarnak. Nézetünk szerint ez a felfogás egyszerű tévedés, melyet az ellenkező tábor merev konzervativizmusának kell tulajdonítanunk. *A helyes bűnügyi politika* nemcsak az egyéneken jelentkező kriminalitás ellen küzd, hanem *a tömegekkel szemben is felveszi a harcot*, s midőn a médium javítására és a kriminalitásnak kedvező feltételek megváltoztatására törekszik, olyan feladatot teljesít, amelyre a szoros értelemben vett büntető politika (a pusztá büntetéssel) épenséggel nem vállalkoznánk. A kérdés egyébiránt oda lyukad ki, hogy *van-e praeventio, s ha van, hát milyen legyen az a praeventio*. A praeventio szükségességét az ellenséges tábor is elfogadja, de egészen más értelemben s nem is abban a terjedelemben, amelyben azt a kriminológusok hangoztatják.

A „praeventio” mindazon intézkedéseket magában foglalja, amelyek a kriminalitás megelőzésére irányulnak. A praeventio a kriminalitás profilaxisa. A praeventio vagy generális vagy speciális, aszerint amint a tömegek vagy az egyének kriminalitása ellen irányul. *A praeventio generalis* az Államnak a statisztikai vagy közigazgatási megfigyelésekre támaszkodó reakciója, amelylyel az Állam a kriminalitásnak nem

egyéni, hanem közületi feltételei ellen küzd. A praeventio generális főelve a médium megjavítása. Az igazi civilizáció, amely megfelelő állami és társadalmi intézményeknek, jó törvényeknek, értelmes, higiénikus és vallás-erkölcsös nevelésnek, a szeretet elve által uralt társadalmi érintkezésnek köszöni létét: a kriminalitásnak leghatalmasabb ellensége. A praeventio generális nemcsak az Állam egészére, hanem kisebb csoportokra kihatólag is érvényesülhet.*) Ha praeventio-

*) A d-i révben pár évvel ezelőtt komp-közlekedéssel bonyolították le a forgalmat. A komp-átkelés azonban (tekintettel arra, hogy a községnek 6000 hold birtoka van) nagyon is sok bajjal járt. Ha a Duna megáradt, szeles időkben stb. a közönségnek órákig kellett várakoznia, s maga az átkelés is néha nagyon is sok időt vett igénybe, vagy egyszerűen lehetetlen volt. A várakozó tömeg ázott-fázott, ember, állat megbetegedett stb. A felingerült tömeg mindig hajlik a kriminalitásra, s a türelmetlen ember közel van ahhoz, hogy a BTK. §-ai ellen vétsen. A civakodás, torzsalkodás, verekedés napirenden voltak és a gyűlölködés akárhány esetben emberéletet követelt áldozatul. Az állami reakció természetesen sohasem maradt el, s a d-i lakosság arról volt híres, hogy egymaga több dolgot ad a büntető bíróságoknak, mint az egész járás lakossága együttvéve. A rendőri praeventio, amely az eddigi gyakorlat szerint legfeljebb arra szorítkozott, hogy egy-két rendőrt állítottak ki a veszedelmes helyekre, nem sokat használt volna (ennyit sem tettek), mert a helybeli rendőröknek nincs meg a kellő tekintélyük, de meg két-három rendőr alig tehet valamit ott, ahol száz és száz kocsi várakozik, hát még a gyalogjáró nép. Egyébiránt a felsőbb közigazgatási hatóságoknak kisebb gondjuk is nagyobb annál, hogysem az effélékkel törődjenek. A község derék jegyzője a praeventio egyedüli helyes módját akkor alkalmazta, midőn minden ellenkezés (gyanúsítás, fenyegetés) dacára a gőzrév-átkelést életbe léptette. Azóta nincs verekedés, nincs gyűlölködés, mert ami azelőtt órákat vett igénybe, azt a kis propeller félóránként könnyű szerrel lebonyolítja. A higiénikus szempontokat nem számítva (mert esetleg ezek is a kriminalitásra hajlamosítanak), pusztán gazdasági szempontokból véve a dolgot, alig lehetett volna kedvezőbb megoldást kitalálni, mint a komp-közlekedés helyett a gőzrév-átkelés alkalmazása s mert „exempla trahunt”, a szomszédos községben is megindult a mozgalom, mely az ósdi komp-közlekedést mizériáival együtt elsöpörte. A hatóságok nem vettek tudomást a jegyző nagy horderejű és önfeláldozó tevékenységéről, amely nemcsak társadalmi, gazdasági, higiénikus, hanem kriminális szempontokból is méltán számíthatott volna elismerésre. Elégszer olvastunk hivataloszlág kitüntetéséről, a közélet terén szerzett érdemeket azonban csak kivételesen méltányolják. Nagyon sokba kerülhet az Államnak az a koronás arany-éremkereszt, amelyre aligha szolgált rá valaki jobban, mint az a derék férfi, akinek emlékét e sorokban megörökítem.

ról van szó, a régi iskola hívei azonnal az egyéni szabadság veszélyeztetéséről panaszkodnak, pedig a praeventionak teljesen ártatlan formáit is ismerjük, sőt olyanokra is hivatkozhatnánk, amelyek míg egyrésztől gazdasági, higiénikus és más szempontokból kívánatosak, addig más résztől az egyéni szabadságra vonatkozó jogos igényeket is megvédelmezik, valóra váltásukat megkönnyítik. Ha a büntügyi politika a megelőzési elméletben lappangó becses elemet értékesítette volna, nem kellene a kriminalitás aránytalan térfoglalása miatt aggódnunk.

A konzervatívok nem tudják elképzelni, mikép lehet reakciót kifejezni valamely jövő bűncselekménnyel szemben. Ennek a téves felfogásnak köszönhetjük, hogy a „*minima non curat praetor*” elve alapján az Állam rendesen csak akkor lép fel, midőn az egyén a kriminalitásra már beérett. „*Quot spernit modica paulatim decideret*” és a „Principiis obsta, sero medicina paratur quum mala per longas invaluere moras”, ebben a két arany mondásban van letéve a praeventio igazolása és megokolása. Míg az egyének perlekednek, torzsalakodnak, gyűlölködnek, fenyegetődznek, addig az Államnak egy szava sincs: *minima non curat praetor*. Aztán ha a fenyegetést beváltják, ha a súlyos testi sértés, a gyilkosság, gyűjtogatás bekövetkezik, akkor megmozdul az állami gépezet, hogy igazságot szolgáltatson. Csakugyan oly kicsinylendők azok a praemissa-k, amelyekből óriási horderejű konzekvenciák származnak? Az Állam maga is közreműködik, hogy az alkoholizmus gyökeret verjen, aztán ha az alkoholizmus kriminalis típusokat nevel, akkor panaszkodjunk s hárátsunk az egyénre minden felelősséget. Vájjon nem lehetne a bundapálinkát erősebben megadóztatni, a szokásos részegekedőket, verekedőket a korcsmából kitiltani? Jó a szabadság annak, aki azzal okosan élni tud. Szükségünk van a szabadságra, hogy az ember, illetőleg az egyén eszméjét megvalósíthassuk. Viszont azonban veszedelmes a szabadság, ha az egyén elzüllését, a kriminális típus kiérlelődését teszi lehetővé. A konzervatívok a reakciónak csak a bezárásban*) jelentkező for-

*) A pénzbüntetést minden rendszer nélkül alkalmazzák. Legalább a mi kódexünkről ezt jó lélekkel elmondhatjuk.

máját ismerik. Az egyéni szabadság címén, a csavargókat, koldusokat, hivatásos munkakerülőket megtűrik, jöllehet elismerik, hogy ezek a jogrendet és a társadalmi közbiztonságot állandóan veszélyeztetik. A szocialisták azt hangoztatják, hogy az Államban a legutolsó egyénnek is joga van arra, hogy munkaerejét értékesíthesse, s aki dolgozni akar, az munkához juthasson. Részünkről azt mondjuk, hogy az egyén jogával szemben áll a társadalom joga, s ha az egyén érdeke sürgeti, hogy mindenki dolgozhasson *ha akar*, a társadalom érdeke pedig azt kívánja, hogy mindenki dolgozzék *ha tud*, s ne legyen senki a társadalom terhére mindaddig, míg a munkára egyáltalában képes. Ezért a dologházak felállítását az állami önvédelemnek és a praeventionak egyik legszükségesebb és legbölcsebb jelentkezési formájának tekinthetnők.

Ma a szabadságot általában igen helytelenül értelmezik, pedig a kiskorúak kriminalitását épen a szabadság oktalán kiterjesztésének tulajdonítjuk. Legalább a privilegizált korban, a törvény szigorát a fegyelemnek kellene pótolnia. A bot-büntetést nem pártoljuk, de a szabadságra éretlen kiskorúakkal szemben a pálcára, mint végső argumentumra, nagyon is nagy szükségünk volna. A tanítással foglalkozóknak nemcsak az iskolában vagy az iskola körül elkövetett bűnökre, hanem — az otthont kivéve — minden törvényellenes cselekményre vonatkozólag meg kellene adnunk a fegyelmi hatalmat. Iskolás gyermeket bezámunk nem szabad. Az iskoláztatás nem a 14-ik, hanem a 15-ik év*) betöltésével végződik. Ha az iskolás gyermekkel szemben az állami reakciót indokolatlannak, sőt ártalmasnak tartjuk, a fegyelmi reakciót annál szükségesebbnek kell mondanunk. A 15 éven felüliekkel szemben vagy az iskolaszékeknek, vagy az előjáróságnak meg kellene adnunk a hatalmat, hogy kisebb dolgokban fegyelmileg eljárhassanak. A polgári, illetőleg a büntetőjogi szempontból vett nagykorúságra való előkészítést is szükségesnek tartjuk, hogy a törvény *nemtudhatásával* magát senki se mentegethesse. A szabadságra érett egyéneknek tudniok kell, hogy mi szabad és mi nem szabad és cselekményeik törvényes következményeit

*) Szíves tudomásul azoknak, akik a 14 éves korhatár mellett karodkodnak.

ismerniök kell. Ha a fegyelem világában jól ismert malumot többé nem alkalmazzuk, kívánatos, hogy az állami reakcióban megnyilatkozó malumot, a törvényekben foglalt fenyegetést, szóval a bűncselekmény állami következményeit megismertessük. Így remélhetjük, hogy a büntetés mint elretentő motívum, még a deliberatio idejében, a maga teljességében érvényesül, s a cselekmény elkövetésétől visszatartat. Sajnos azonban, ki kell mondanunk, hogy még az intelligensebb elemek sem tudják, mi a törvényesen „szabad” és „nem szabad,” igen gyakran még azok sem ismerik cselekményeik törvényes következményeit, s így néha tudtokon kívül belekerülnek a paragrafusok csapdájába. *)

A praeventio eszközei: a médium javítása és a különböző fegyelmi jelentőségű büntetések, amelyek szabadságvesztéssel nem járnak. Bíróilag nem képesített elemektől a szabadságvesztés büntetésének alkalmazását el kellene vonnunk. Fegyelmi büntetések volnának: intés, dorgálás, a pénzbüntetés, nyilvános helyekről való kitiltás, záróra alkalmazása (az egyesekkel szemben is); erkölcsi durvaság, vadság, féktelenség eseteiben (18 évig) a pálcabüntetés (a bírósághoz való felebezési joggal), az iskola helyiségeiben való nappali bezárás (15 éven alól) stb. A médium javításáról az előbbieken szoltunk. A kriminal-politikai követeléseket ezúttal bővebben nem tárgyalhatjuk, csak azt jegyezzük meg, hogy nevelési szempontokból üdvösnek tartanok, ha a 15 évet betöltött ifjúságot (fiukat) ifjúsági egyletekbe való belépésre köteleznők, ahol felügyelet mellett tisztességesen szórakozhatnak, s a fonóházak és az éjjeli kóborlás veszélyeivel szemben a serdülő ifjúságot kellőkép megóvhatnók. Ha a gymnasiumi ifjúságnak még a felsőbb osztályokban is különböző tilalmakra,

*) Konkrét esetekre is hivatkozhatnánk. Ezért nemcsak kívánatosnak, hanem szükségesnek tartanok, hogy a szemináriumokban és a tanítóképzőkben a büntetőtörvénykönyveket ismertessék, mert ha az államjogról, a magán- és közigazgatási jogokról tudni hasznos és intelligens emberhez illő dolog, a büntetőjogokat ismerni, a fegyelem gyakorlására hivatott elemeknek nélkülözhetetlenül szükséges volna. Itt is igen nagy baj, hogy a törvényhatóságok szabályrendeletei nem egyformák. Sőt az is megtörténik, hogy amit az egyik szabályrendelet kihágásnak minősít, azt a másik egyáltalában nem bünteti. Ebben már nemcsak az önkormányzati elemeket, hanem központi kormányt is hibáztatjuk.

fegyelmi büntetésekre van szüksége, a sokkal kevésbé művelt elemeket teljesen szabadjukra ereszteni, az oktalansággal határos. Ha a bíróság a „minima non curat praetor” elvi álláspontjára helyezkedik, gondoskodjunk arról, hogy *legyenek alkalmas közegek, amelyek a kis dolgokat is figyelemmel kísérik* s ha büntetési reakcióval nem, de fegyelmi reakcióval a kriminalitást már bölcsőjében megtámadják. Ha kimondjuk az elvet, hogy az Államnak a kiskorúak neveltetését figyelemmel kell kísérnie, a következtetések egész sorozatával rendetkezünk, amelyekről itt csak igen röviden emlékezhetünk meg.*)

*) Így a szülői hatalom korlátozásáról, illetőleg megszüntetéséről, a házi nevelés pótlásáról, tehát a gyermeknevelés biztosításáról, a nehezen nevelhető vagy züllésnek indult gyermekek megmentéséről s. i. t. törvényhozásilag kellene intézkedni. A gazdasági médium megjavításánál a konkurrenciának a tisztesség határai közé való visszaszorítását, a család birtok- vagy üzletátruházás megakadályozását s. i. t. szóval a gyengébb (vagyonilag, értelmileg) elemek és a jóhiszeműek kijátszását, illetőleg kiszípolozását megakadályozó intézkedések egész raját felelmi ithetnők, mint amelyek annak dacára, hogy pl. néha a kereskedelmi jogi törvényhozás körébe tartoznak, praeventio szempontjából óriási jelentőségűek. Könnyen beláthatjuk, hogy a helyes bűnügyi politika feladványai nem tartozhatnak egyetlen miniszteri tárca keretébe s igazán teljes értékű programm megvalósítására csak az összminiszterium vállalkozhatik, annál is inkább, mert a tárcák érdeke néha nagyon is ellentétes. Csak egy példát említek. A pénzügyminiszteri tárca érdekei a bunda-pálinka erősebb megadóztatása ellen tiltakoznak, ám a magasabb ethikai, büntetőpolitikai, nemzetgazdasági szempontok ugyanezt sürgetőleg követelik. Egyelőre ugyan csak az érdekek transzaksiójáról lehet szó, mert valamely bevételi forrás elapadása zavarokat idézhet elő az államháztartásban, a távolabbi cél, az ideál mégis csak az lehet, hogy az alkoholizmus ellen a szesz megadóztatásával küzdjünk, mert ez az egyetlen biztos eszköz, mely a személyes szabadsági szempontok legkisebb sérelme nélkül is biztosítja az óhajtott eredményt. A létminimum állami biztosítását (bal eset, öregség, szóval munkaképtelenség esetében) szintén kívánatosnak tartjuk s. i. t.

Ami a szoros értelemben vett büntető politikát illeti, praeventio szempontjából a pénzbüntetési rendszer gyökeres reformját sürgetjük. A pénzbüntetésnek közmunkára való kényszerváltoztatását ethikai szempontból helyesebbnek tartjuk. A büntetés feltételes végrehajtásának hívei vagyunk, de a feltételes megkegyelmezésnek is helyt adnánk (6 hónapon felüli esetekben). Az elítélteket a maguk médiumában és lehetőleg a szabadban kellene foglalkoztatnunk, ez utóbbit a természet gyógyító erejére és a kedélyi élet normális alakulására való tekintettel hangsú-

Befejezésül legyen szabad a büntetési reakció ideálját megfestenünk, amelyet ez idő szerint magunk is inkább utópiának tartunk, jóllehet kívánatosnak látszik előttünk, hogy bár a legtávolabbi jövőben de mégis megvalósuljon, annál is inkább, mert valódi civilizációról és a krisztusi szeretet diadaláról csak akkor szólhatunk igazán, ha a büntetési reakciónak jótéteményé való convertálása sikerülni fog. Ez pedig akkor fog bekövetkezni, ha a nagy többség az értelmi és kedélyi műveltség magasabb szféráiba eljutott, ahol a bosszúállás lelkének nincs hatalma, ahol a rosszért jóval fizetni emberi méltóságunkhoz és belső nemességünkhöz illő dolognak fogjuk ismerni. Részünkről nem hisszük, hogy ezek az idők valaha elérkeznek, azonban valószínű, hogy az Államok a bosszú nélküli büntetés elvét mégis elfogadják, legalább a praxisban ma sincsenek messze attól.

A büntetés moralizálását főképp az a körülmény sürgeti, hogy a haladó kor belátja az igazságos ítélkezés lehetetlenségét. Be kell látnunk ugyanis, hogy az alanyi bünsúlyt meg nem állapíthatjuk. A modern pszichiátria tanai szerint pedig a beszámíthatóság földerítését is a lehetetlenségek közé kell sorolnunk. Ha a beszámíthatóság elvét (in genere) el nem ejtethetjük, konkrét esetben azonban magunk is azt valljuk, hogy a beszámíthatóság megállapítása emberi erőt felülhaladó vállalkozás, amelynek lebonyolításában még a morális bizonyosságot is alig közelíthetjük meg. De mert a reakciót még sem nélkülözhetjük, olyan megoldást kell keresnünk, mely a közületi exigenciákat az egyén sérelme nélkül biztosítja. Ebből is kitészik, hogy a jövő bűnügyi politikája a kriminalitás profilaxisa felé gravitál, míg ma a therapiára fektetik a fősúlyt. A praeventio elvének győznie kell. Mielőtt azonban álláspontunkat kifejtenők, a jó és igaz s az ezekkel kapcsolatos illetőleg ellentétes fogalmakról keli egyet-mást elmondanunk.

*

A jó és a rossz eredetét Spinoza a világyanyag kellemes és kellemetlen subjectív érzésére vezeti vissza. Tudomásunk

lyozzuk. Csatlakozunk azokhoz, akik a progressiv rendszer valóra váltását, elegendő számú javító intézetek felállítását követelik s. i. t.

szerint Spinoza megfélekedett arról, hogy állítását bebizonyítsa. Nietzsche az úri és a szolgalelkek különböző világnézetében keresi a bifurkáció okát. Azt hisszük, hogy Nietzsche egy teljes évezreddel megkésett, mert akkortájt uralkodtak az ő ideáljai. Nietzsche eszményi embere ugyanis erőszakos és bestiális, és ez az emberiség adja a tökéletesség netovábbját. Mások a célszerűségekre vezetik vissza a jó és rossz eredetét. Ismét mások szerint, a jó és a rossz egyéni érzés, az egyik kedvező, a másik kedvezőtlen. Azt is mondják, hogy a jó és a rossz, a természet alkotásai, amely mindennap termel jó és rossz indulatú realitásokat. Amit sokan hangoztatnak, hogy t. i. a jó és a rossz, az erkölcsös és az erkölcstelen fogalmát a többség elvei szerint kell megszerkesztenünk, csak abban az esetben fogadjuk el, ha a jó és a rossz elemi fogalmairól van szó, amelyekre vonatkozólag a többség mintegy ösztönszerűleg tájékozódik. A komplikáltabb fogalmakra vonatkozólag ellenben csak akkor fogadhatnók el, ha a „vota non numeranda, sed ponderanda” elvének szem előtt tartásával állapíthatnák meg, hogy mi a jó és mi a rossz. Ezzel azonban nem akarjuk azt mondani, hogy az ember' e fogalmakat statuálja, hogy ezek az ő kénye-kedvétől függenek, mert nézetünk szerint a bifurkáció a természetben uralkodó törvényszerűségnek speciális irányú megnyilatkozása. Ebből egyszerűs mind az is kitészik, hogy a bifurkációnak határozott hivatása van. S csakugyan, ha a dolgot közelebről vizsgáljuk, észre kell vennünk, hogy az ellentétek épúgy mint a különbözetek, a fejlődés céljait mozdítják elő. A természet a tevélegest és nemlegest, az aktivitást és a passivitást, a jót és a rosszat úgy helyezi egymás mellé, hogy a különböző csoportok kombinációjából olyan közepredőt nyerjen, mely a létnek és a fejlődésnek kedvez. Végeredményben tehát a rossznak is megvan a jó oldala. Egyelőre mégis azt mondhatjuk, hogy ami a létnek és a fejlődésnek közvetlenül kedvez, az — a világrend mostani megszerkesztésében — jó, az ellenkező pedig rossz. A dolog érdemével azonban ily könnyen nem végezhetünk. Lássuk tehát tüzesebben, *mi a jó és mi a rossz.*

Mi a jó? Bizonyos, hogy a lét jó. Ami tehát létezik és amennyiben létezik, az jó. Ez a jóság első lépcsője. *Tulajdonképeni értelemben pedig jónak csak azt mondjuk, ami az és*

olyan, aminek és amilyenek lennie kell, vagyis ami a maga ideáljának, hivatásának megfelel. Ami a maga ideáljától, eszméjétől eltér, az már az ő eredeti hivatásának tökéletesen meg nem felelhet, nem alkalmas, nem célszerű, tehát nem jó. Hivatása körében minden lény jó, amennyiben a maga eszméjét kifejti. De ha hivatási szféráján kívül kell szerepelnie, már többé nem alkalmas, nem megfelelő, sőt bizonyos határon túl már mint rossz jelentkezik. Ami tehát rossz, vagy azért rossz, mert eszméjétől eltér, vagy azért rossz, mert hivatása területét átlépte. (A dolognak tehát kétféle eszméje van. Egyik a dolog lényiségére, a másik rendeltetésére vonatkozik.) Első esetben fogyatkozásai, a második esetben pedig illetéktelen, meg nem felelő működése, szereplése következtében érdemli ki a rossz elnevezést. *A rossz tehát tagadás, az eszmének tagadása, egyben ellenmondás,* mert a rossz amennyiben ilyen, ellentmond az eszmét, illetőleg a lény attribútumait és hivatását megállapító akaratnak. Ha ez az eszme nincs, akkor a maga egyediségében minden jó és tökéletes, ha pedig az eszmét megállapító akarat nem létezik, akkor a jónak sincs több jogosultsága mint a rossznak.

A rossz, amennyiben nem más mint fogyatkozás (defectus), a természetünkkel egyező és minket megillető jónak hiánya, hivatásunk betöltését, tehát a normális létet és a fejlődést akadályozza. Nemcsak magát a hiányt, hanem mindazt, ami ezt a hiányt előidézheti, ami bennünket valamely jótól megfoszthat, rossznak nevezzük. Amennyiben némely dolog alkalmas arra, hogy létezési integritásunktól, sőt magától a létől is megfoszthat, illetőleg hivatásunk gyakorlásában megakadályozhat, annyiban helyt adhatunk annak a felfogásnak, amely jó indulatú és rossz indulatú valóságokat különböztet meg. A maga hivatása területén minden jó. Sok olyan dolog van azonban, amely a maga hivatási köréből kikapcsolva nem jó többé, hanem rossz. Viszont az is megtörténik, hogy ami hivatási területén kívül rendszeren rossz, rendkívüli esetekben mint jót értékesíthetjük. Továbbá vannak indifferens dolgok, körülmények, amelyek csak bizonyos kombinációkban lépnek ki közönbösségükből, s itt akadunk a „per accidens” jó, vagy rossz fogalmára. Az is megtörténhetik, hogy a jó és a rossz, bizonyos vonatkozásokban szerepet cserélnek. *A rossz causa-*

lis vonatkozásban van a kár fogalmával, ez a rossznak az igazán gyakorlati kritériuma. Mindent összefoglalva azt mondhatjuk, hogy amihez a kár fogalma fűződik, ami fogyatkozás, ami a fizikai és morális rendnek meg nem felel, az rossz. A jónak és rossznak egyébként, mint a lényeknek is, vannak bizonyos kategóriái. A jó és rossz fogalma nem változik ugyan, de a lények birodalmában naponta tapasztaljuk, hogy ami az egyik kategóriában jó, az a másik kategóriában rossz. Ez bizonyos tekintetben az emberek világában is ismétlődik. Ami az egészségesnek, a felnőttnek stb. jó, az a betegnek, a serdületlennek stb. rossz lehet. A jó vagy a rossz tehát nem feltétlen kvalifikációja valamely dolognak, hanem csak olyan, amelyet csak bizonyos vonatkozásokban ölt magára. Ha a különbségek forrását kutatjuk, azt kell mondanunk, hogy a különbségeket nem annyira az ember, mint inkább a természet hozza létre. Nagy és egységes törvény működését látjuk itt, amely midőn az egyéneket faji köteléssel fűzi össze, létesíti a külfönféleléseket is, amelyek az egyént az egyéntől elválasztják.

A jó és a rossz, egyik úgy mint a másik, közelebbről vagy távolabbról, de az életet szolgálja. Ami nekem rossz, az másnak jó; s ami az én életemre kedvezőtlen, az élet bőségesebb csatormáját nyitja meg a másik számára. Ezért a halál sem rossz, sőt jó, mert másodlagosan az életnek kedvez. Odajutunk tehát, hogy a rosszból jó származik, a halálból élet fakad. Sőt e két ellentétes nagy hatalom egymásra van utalva, mert az élet nem lehet meg a halál nélkül. Ha halál nem volna, az életnek szűkölködni kellene. Így vagyunk a jóval és a rosszal is. Mindkettő a természet alakítása. Közvetett vonatkozásában még a rossz is jó lehet. Sőt a rosszra ép oly szükség van, mint a jóra, s talán a jónak van rá legnagyobb szüksége, legalább az érényre elmondhatjuk, hogy nem sokat érne, ha rossz nem volna. „Oportet enim ut veniant scandala.” *A rosszat nemcsak a természet, hanem az emberek világában sem nélkülözhetjük.* A rossz, amennyiben azt megszüntetjük (illetőleg ami hiányzik azt beszerezzük), továbbá mint akadályt legyőzzük, a virtus-ra ad alkalmat. Jót mivelni ott, ahol a jó megvalósítására egyetlen feltétel sem hiányzik, nem nehéz; ellenben a hiányzó feltételeket előteremteni, s

minden ellenkezés dacára a jót kiváltani, ez már virtus számba megyén. A természettudományi iskola abból, hogy a rossz szükségszerűleg jelentkezik, bizonyos törvényszerűségűleg következtet, és viszont; midőn azonban ezeket az egyénekre alkalmazza, téved. Nem szabad ugyanis felednünk, hogy ha a természet törvényeit meg nem változtathatjuk is, működési irányukra befolyhatunk, s a törvények bármely irányban gyámolítanak bennünket. Abból pedig, hogy az emberiségen belül a jó és a rossz bizonyos törvényszerűség keretében jelentkezik, az egyénekre vonatkozólag csakúgy nem következtethetünk, mint pl. valamely schematismus törvényszerűségéből pl. az egyesek halálát meg nem állapíthatjuk. Ha a rossz defectus, akkor az az állítás, hogy az életnek az erkölcsi rossz kedvező (Pollák), az erkölcsileg jó pedig kedvezőtlen, önként megdől. Az emberi*) természet törvényszerűleg kitermeli a rosszat. Ebből azonban nem következik, hogy az egyén asszükségszerűség hatalma alatt áll. A törvényszerűség és a szükségszerűség fogalmai nem fedik egymást. De ha az emberi természetre vonatkozólag a szükségszerűséget elfogadjuk is, az egyént illetőleg ugyanezt, főképp ha az egyes bűnökről vagy csak a legalitásról van szó, el nem ismerhetjük. A statisztika tömegekben dolgozik, és addig van igaza, amíg az általánoság területét el nem hagyja. Az emberi természet tagadhatatlanul a rosszra hajlik és épen az a baj, hogy az emberek egészen kiszolgáltatják magukat a természet és a médium befolyásának, s nem fontolják meg, hogy a természetnek nem szabad kénye-kedve szerint érvényesülnie, s az értelmes lény nem lehet egyszerű végrehajtója a természet parancsainak; ez az u. n. természetes állapot, amely az alsóbb rendű világok mozgató elve gyanánt szerepelhet ugyan, de az ember arra hivatott, hogy a természet törvényeinek fölismerésében ura legyen a természetnek, s a törvényeket saját céljai szerint működtesse. A természetes, illetőleg az olyan ember, akiben az őstermészet nyilatkozik meg, távol áll az erkölcsi ember fogalmától. A természetes ember az állatember. A föld is az

*) Mindig a magára hagyott emberi természetről van szó. A „gratia” világában egészen másképp alakulnak a dolgok.

orcák veritékében adja meg a maga gyümölcsseit, az emberek világában is így van ez. Mindenesetre különös, hogy a föld akárcsak az ember, hajlik arra, hogy a rosszat kitermelje, holott a jót rendesen úgy kell kikényszeríteni belőle.*) Ha ez az utóbbi lehetőség az emberek világában nincs meg, ha tehát cselekvésünket nem irányíthatjuk olyképp, hogy míg az önnemesítésre törekszünk, működésünket a körülöttünk levő egyének létével és fejlődésével összhangzásba hozzuk, szóval, ha sem a jó, sem a rossz nincs hatalmunkban, akkor az egész büntetési rendszert meg kell változtatnunk, illetőleg a büntetésről szó sem lehet. Ám az ember lehet jó vagy rossz, lehet az életnek vagy a halálnak tényezője, a kedvező vagy a kedvezőtlen fejlődésnek eszközlője, előmozdítója. *Jó az ember, ha eszméjének megfelel, rossz, amennyiben attól eltér.* Vannak helyzetek, amelyek az ember eszméjének megvalósítására kedvezőtlenek. Ezek tehát a rossz kifejlődését előmozdítják, Az ilyen helyzetek megnehezítik a jóra törekvő ember munkáját, aki pedig a kellő ellenállást ki nem fejt, azt a körülmények ellenállhatatlanul magukkal sodorják. A rosszra mégis úgy érik be az ember. Maga a hajlam kiképzésre és megerősödéssre vár, ez pedig a gyakorlat, illetőleg a szokás munkája. A kiképzett hajlamot megtörni nehéz, ellenben a ki nem képzett hajlammal szembeállni már sokkal könnyebb. Minket tulajdonképpen inkább a rossz érdekel (mert ez ellen küzdünk), és pedig nem a fizikai, hanem csak a morális rossz. A fizikai rosszat csak annyiban vesszük tekintetbe, amennyiben a morális rosszat elősegíti, illetőleg a cselekedetek morális jellegét többé-kevésbé kizárja. A büntető hatalom tevékenysége a rossz ellen irányul. Láttuk, hogy a rossz hiányt jelent. Az Állam midőn a hiány gyümölcsseit megállapítja, azt mondja: „Akinak pedig nincs, amije van is elvételik tőle.” Az Állam nem kérdi, hogy miért nincs? Indokolt-e a hiány? Egyszerűen megállapítja a cselekmény és a cselekvő közti causalitási nexust, azután büntet, ami minden tekintetben további privációt jelent. A scholastikusok azt mondták: *malum ex quolibet defectu.* A *malum* causalitását az egyénnel szemben megszerkeszteni általában véve könnyű, de a ma-

*) Ezt különösen az ember erkölcsi világáról mondhatjuk.

lumot előidéző defectusra rámutatni már sokkal nehezebb, a defectus causalitását megállapítani pedig még nehezebb dolog. Pedig az alany felelősségét csak így állapíthatjuk meg. A cselekményt kiváltó alany a causa, a többi a föltétel — így okoskodik az Állam s nem veszi észre, hogy a föltételek hatalmasa magát a causát néha szinte eszközzé devalválja. így nem lehet igazságot szolgáltatni. Mielőtt azonban magára az igazságszolgáltatásra, illetőleg a rossz ellen folytatott állami küzdelemre áttérnénk, megelőzőleg még néhány kérdéssel tisztába kell jönnünk. Előterbe nyomul a kérdés, *mi az igazság?* Az igazságot alanyi és tárgyi értelemben vehetjük. Az első az ismeret, a másik a dolog igazsága (a működő alany igazságát az utóbbi kategóriába foglaljuk.) Ismeretünk igaz, ha a tárgyat olyanak ismerjük amilyen; a tárgy igaz, ha eszméjével egyező. A tárgy eszméje az, amit az alkotó elme magában megállapított. Ezt néha csak körvonalaiban ismerjük, sőt néha még ezt se mondhatjuk. Az ember ugyanis iparkodik a tárgyak eszméjét felismerni, az általa alkotott tárgyak eszméjét pedig maga állapította meg, tehát ismeri is, jóllehet a tárgy összes vonatkozásairól ezt nem állíthatjuk. Az utóbbi esetben mégis elmondhatjuk, hogy a tárgy igaz, ha fogalmunkkal egyez, vagyis ha olyan amilyennek gondoljuk. Az előbbire vonatkozólag azonban könnyen megtörténhetik, hogy a tárgy eszméjét hibásan gondoljuk, ebben az esetben a tárgyról alkotott ítéletünk is hibás lesz. Ha a tárgyat úgy ismerjük meg, mint az objective létezik, ismeretünk a valóságnak megfelel, tehát igaz. Az igazság tehát maga a valóság, a valóság pedig a dolgok igazsága. Lehet azonban, hogy ismeretünk nem kimerítő, nem tökéletes, s ebben az esetben a dolog igazsága és az ismeret igazsága nem fedik egymást, vagyis az alanyi igazság tökéletlen. Ahol igazságról van szó, ott ítéletnek kell fennforognia, mert az igazság vagy a hamiság az ítéletből szökken elő. Míg két fogalmat viszonyba nem hozok, megismerésem addig nem kvalifikált, tehát sem igaz, sem nem igaz. Ellenben ha két különböző fogalmat viszonyba hoztam, ítéletet alkottam. Az igaz ítéletet igazságnak nevezük. ítéletem igaz, ha a tárgyról ítéletileg oly tulajdonságot állítok, amely azt megilleti, vagy ha tagadom azt, ami csakugyan nem illeti meg. Ha tehát a dolog objective véve íté-

letünkkel meg nem egyez, ítéletünk helytelen. Megegyezésről, vagy meg nem egyezésről csak akkor lehet szó, ha állítunk vagy tagadunk, vagyis ítélünk. *Az Ítéletet, mely bizonyos tárgynak valóságos képét állapítja meg,* vagyis a tárgyilagossággal, a valósággal megegyez, *igaz ítéletnek, vagy röviden csak igazságnak nevezzük.* Az olyan igazság, mely bizonyos cselekvésre vonatkozik, gyakorlati igazság. Az ítélet az értelem munkája, s ezért az akaratnak nincs mindig ínyére, jóllehet az igaz és a jó egymástól nem különbözhetnek oly értelemben, hogy ami nem igaz, az jó lehetne, vagy viszont. Annyi azonban bizonyos, hogy a jó, amennyiben az érzéki vágyótehetség irányával ellenkezik, nem minden esetben kívánatos, s viszont ami tulajdonképpen nem igaz, tehát nem is jó, azt az érzéki vágyótehetség kívánatos színben tünteti fel, sőt a vágyótehetség mozgalmá néha oly erős, hogy az értelmet képtelenné teszi a józan ítélkezésre, illetőleg az ítélkezést meghamisítja.

Az „igaz” ellentéte a „hamis,” a nem igaz (nem pedig a hazugság, mint azt Pollák állítja.) Ha a tárgyat valamely fogalommal helytelenül viszonyba hozzuk, vagy ha a tárgyra bizonyos meg nem felelő fogalmat alkalmazunk, ítéletünk hamis (ha pedig csak részben tévedtünk, akkor *hibás.*) Első esetben a tárgy is igaz s az alkalmazott fogalom is igaz, de a viszonyba hozatal helytelen, ellenben a másik esetben maga a fogalom rossz.

Meg kell még emlékeznünk a cselekmény igazságáról. Ha a kép, melyet a cselekményről alkottunk, s maga a cselekmény fedik egymást, akkor a kép igaz, ellenkező esetben hamis. A valóság tehát és az igazság itt is találkoznak. Ám a cselekménynek külön igazsága is van: a kép igazsága mellett a tárgy igazsága. Ezt a külön igazságot rendszeren csak az emberi cselekménynél keressük. A természet erői által közvetített cselekményeket eseményeknek mondjuk. A Pelée ellenséges magatartása és maga a katasztrófa magában véve közömbös, nem igazságos, nem is igazságtalan. Az állati cselekményekről és az igazság szempontjából ugyanazt mondhatjuk. Az emberi, tehát a tulajdonképeni értelemben vett cselekményekre vonatkozólag azonban, a cselekmény képét még körvonalaiiban is alig ismerjük, már is a cselekmény belső igazságát vizsgáljuk. A viszonyokban, illetőleg a me-

diumokban, amelyekben valamely cselekmény megszületik, adva vannak bizonyos normák, amelyeknek ha a cselekmény megfelel, a cselekmény helyességéről, igazságáról, s a cselekvő igazságosságáról, ellenkező esetben helytelenségéről, oktalanságáról, s ha emberről van szó, a cselekmény igazságtalanságáról beszélünk. Más formában ismételjük, amit már a tárgyakra vonatkozólag mondottunk, hogy a tárgy igaz, ha ideáljának megfelel. *Adott körülmények közt ideális megoldást csak egyet képzelhetünk*, vagyis minden cselekménynek megvan a maga eszméje. Ámde nem szabad megfélemlenünk, hogy az ideális cselekvés, ideális cselekvőt feltételez. Másrészt ugyanazon médiumban két különböző egyén, csak nemleges irányban tanúsíthat egyforma magatartást. Más intelligencia, más *physicum*, más világnézet stb. mellett a megoldási módoknak is különbözniök kell. Odajutunk, hogy *az egyéni cselekvésnek is van ideálja*. Erre kevesen figyelnek. Az egyén elbírálásánál mindig azt kell kutatnunk, hogy valamely médiumban azt a magatartást tanúsította-e, amelyre őt múltja, vagy legalább is jelenje képesítette, és soha nem szabad az egyén terhére rónunk, ha nem cselekedte azt, amit én vagy más tettünk volna; az a fő, hogy megtette-e, amit tehetett, illetőleg amit tőle józanul várhatunk. Az előbb mondottakból az is kitűnik, hogy más az a magatartás, amelyet az egyén tanúsíthatna (pl. ha mulasztás nem terhelné, s ha ma a tökéletesség azon fokán állana, ahol állhatna, illetőleg állnia kellene), és ismét más az, amelyre a jelen körülményei közt legjobb tudása szerint képes — tehát az egyéni ideái is kétféle: egyik, amelynek megvalósítására a lehetőség nem hiányzott, de amelyet (esetleg) az egyén mulasztása folytán ez idő szerint valóra váltani lehetetlen, a másik, amely még ma is lehetséges. Mindezen momentumok a cselekmény megítélésénél számot tesznek, mert *az egyén csak annyiban hibás (és felelős egyúttal), amennyiben a megvalósítható ideáltól eltért*, midőn a cselekményt kiváltotta. De hát ki az, aki az egyéni cselekmény hiányosságát, s az egyén felelősségét, a jelzett értelemben megállapíthatja? Ha még a tényleges állapotokat sem ismerhetjük meg, mikép vehetjük figyelembe a possibilitásokat? Pedig a beszámíthatóságra nézve ez lényeges, mert *ahol*

a küzdő ember a maga ideálját elérte s mégis elbukott, ott józanul büntetni nem lehet.

Mielőtt magára az igazságszolgáltatásra áttérnénk, még egy más mozzanatról is meg kell emlékeznünk. A nem szabad és a meg nem fontolt cselekményekre nem alkalmazzuk az igazságos, vagy az igazságtalan jelzőt. A kis gyermek, az örült, az alvajáró, hipnotizált stb. cselekményeire nem mondjuk, hogy igazságtalanok. A nem deliberált cselekményekről pedig azt szoktuk mondani: oktanul, botorul cselekedtél. Tulajdonképpen a cselekmény akkor igazságtalan, ha azonfelül hogy más igazát sérti (igaztalan), a cselekvő tisztán látja (vagy láthatja) a szem előtt tartandó törvényeket, tehát jobb meggyőződése ellenére cselekszik.*) Ez a dolus, a hazugság esete. Az a külön belső igazság azt jelenti, hogy bizonyos cselekmény mások igazával harmóniában van, törvényszerű és az egyénhez mérten tökéletes. E szerint *igaz a cselekmény, ha a kiváltó egyén, sem a médiumban uralkodó törvények ellen, sem önmaga, sem mások ellen nem vét.* Ha valaki a viszonyokban uralkodó törvényeket felismeri és azok szerint cselekszik, cselekménye lehet törvényellenes, de nem igazságtalan, s viszont a külső törvények által biztosított cselekvés lehet igazságtalan és állami szempontokból mégis törvényes. A „törvényes” (államilag) és az „igazságos”, nem fedik egymást. Az igazságot tehát két oldalról mérlegelhetjük. Meg kell különböztetnünk az alanyi és a tárgyi értelemben vett igazságot, vagy igazságtalanságot. *Igazságtalanság forog fenn mindig, ha**)* *cselekményünknel fogva más igazában (vagy a magunkéban) sérelmet okoztunk.* A sérelem rendesen mint kár jelentkezik. Az igazság vagy az igazságtalanság a maga teljességében, úgy a tárgyi mint az alanyi elemeket magába zárja. A cselekmény alanyi oldalára, ha objectív lapja hiányzik, a bíróságok nem reflektálnak. Viszont a merően objectív igazságtalanságot, legfeljebb magánjogi szempontból méltatják. Véleményünk szerint a praeventiónak mind a két esetben helye volna. Tulajdonképpen azt kellene mondanunk, hogy a cselekmény,

*) Föltéve, hogy a megismert jó kiváltására is képes lenne vagy lehetne.

***) Tudatos és akart.

amely a maga benső igazával, a cselekvő alany és az ember-társak igazával ellenkezik, igaztalan, tehát igazságtalan, mégis ez utóbbi kifejezést csak akkor használjuk, ha a cselekmény és valamely külsőleg jelentkező kár közötti causalitási viszonyt megszerkeszthetjük.

Már most *lássuk magát az igazságszolgáltatást vagyis az ítélkezést, mert e kettőnek egyet kellene jelentenie.* A bíró kötelessége a peres jogviszonyt állami szabályok szerint rendezni. Különösen — mert fejtegetéseinkhez inkább ez tartozik — a büntető bíró dolga, valamely egyén cselekményének törvényes folyományait kötelezően kijelenteni. Mit kell tehát tennie? Meg kell keresnie a valóságot, vagyis a cselekmény valóságos képét (objectív valóság). Meg kell szerkesztenie a cselekmény és a kiváltó alany közötti causalitási nexust. Meg kell állapítania a subjectív valóságot, a cselekvő alany képét. Meg kell határozni a kiváltó ok és a feltételek egymásközi és a cselekményhez való viszonyát. A cselekménynek objectív, de legalább subjectív ideálját fel kell kutatnia, mert csak így ismerheti meg a cselekményben jelentkező egyéni mulasztás mértékét, csak így tudhatja a bíró, hogy az a defectus (degeneráció, bűnöző karakter, az értelem gyengesége, az akarat fegyelmezetlensége stb.) amelyből a bűnöző cselekmény fakadt, mennyiben tudható be az egyénnek. Ki kell mutatnia a cselekménynek az Állam által előre megállapított causalitással való egybevághóságát. Végre az illető cselekményekkel kapcsolatos és szintén előre meghatározott folyományokat, az állami akaratot, ünnepélyesen ki kell jelentenie. Nem ugyan mi, hanem inkább maga *az igazság kissé sokat követel a bírótól.* A bírónak meg kell keresnie a valóságot. Ámde amit mi tárgyi igazságnak, objectív valóságnak nevezünk, az a tényeknek, cselekményeknek és realitásoknak csak partialis vetülete. Magát a valóságot nem láthatjuk, és ki az, aki a tények és cselekmények összes vonatkozásait ismeri? Hát a causalitás folyamatait a maguk hamisítatlan tisztaságában ki szemlélheti? S a dolgokat igazi valóságukban, vagy amit a régiek kerestek, a dolgok lényegét láthatja-e valaki? Akinek mindezen kérdésekre igenlő felelete van, az azt is tudja, mi a teljes igazság, az adaequát valóság. Ha az érzéki észrevevés tárgyait a maguk valóságában nem érzékel-

hetjük, s magasabb, értelmi működésre van szükségünk, hogy az észrevevés hiányosságát kiegészítsük, mivel fogjuk pótolni a nem érzékelhető folyamatok megállapításánál felmerülő hiányokat?

Az igazságszolgáltatásra pedig mit mondjunk? Ha az igazságot csak halvány körvonalaiban ismerhetjük meg, az igazságszolgáltatással se dicsekedhetünk. Amilyen az ember, olyan az igazsága és az igazságszolgáltatása. Ebből azonban azt is megérthetjük, hogy a tökéletesebb ember exigenciái, úgy az igazságra, mint az igazságszolgáltatásra nézve határozottabban kidomborodnak. Ha az igazságszolgáltatás területén a haladó tudományoknak egyebet nem, de annyit mégis köszönhetünk, hogy *az ember talán soha oly élénken nem érezte tehetetlenségét és korlátoltságát, mint épen. ma, midőn a tudományok óriási lendületével dicsekedhetik.* Az egyes ember, a kezdetleges tudás lépcsőin, hamar elkészül az ítélettel, mennél tudatlanabb, annál gyorsabban ítél; a tudás magasabb fokozatain már körültekintőbbé válik; még magasabbra hatolva pedig, letesz arról, hogy valakit ítéljen és kimondja az emberi ítélkezés lehetetlenségét. Azt hiszem, hogy az emberiség történetében ugyanez ismétlődni fog. Az Államnak azonban az ítélkezésről lemondania nem szabad, de számolnia kell azzal, hogy (az Állam) igazsága utói nem érheti, legfeljebb megközelítheti az eszményi igazságot, amely körülmény sürgetőleg parancsolja, hogy az egész büntető igazságszolgáltatást, a fokozott méltányosság és szelídség medrébe tereljük. Véleményünk szerint a bíró, bármily lelkiismeretesen igyekszik is a valóság képét megszerkeszteni, képességeinek korlátolt voltán minden igyekezete hajótörést szenved, s be kell látnia, hogy a valóságot csak hozzávetőlegesen állapítja meg. Ha pedig a valóságot még a legegyszerűbb cselekményben is csak homályosan észlelhetjük, mit mondjunk a causalitás titkos folyamatainak appreciálásáról? Ingadozó bázisra építhetünk-e szolid épületet? S vajjon a konzekvenciák nem osztóznak-e a praemissák sorsában?

Igaz ugyan, hogy az adaequat valóságra, a cselekmények legkisebb részleteire nincs mindig szükségünk. Megtörténhetik azonban, hogy a csekélységeknek látszó körülményeket sem nélkülözhetjük, sőt néha azon fordul meg az egész do-

log. *) Az is igaz, hogy a valóság és a causalitás elemi képleteit megszerkeszteni néha nem nehéz. Kérdés azonban, hogy nincs-e többre szükségünk?**) Volt idő, amikor a bíró a cse-

*) Jól tejelő tehenet akarok venni. A vásárban jó húsban levő teheneket látok duzzadt tőgyekkel. Reám nézve nem közömbös annak a megállapítása, hogy a tőgyek duzzadtsága természetes-e avagy mesterséges (pár napja nem fejték, csalánnal megcsapkodták stb.) Ez a csekélységnek látszó körülmény irányítja elhatározásomat

**) A. feltörte a perselyt. B. az egyház képviselőjében vindikálja a lopott összeget. C. D. bizonyítják, hogy A. feltörte a zárt és elvitte a pénzt. A. maga is beismerésben van. A cselekmény igazsága világos. A causalitási nexus tiszta. Most következik a §. alkalmazása. A bíró, A. büntetlen előéletére, illetőleg kiskorúságára való tekintettel, a 92. §. alkalmazásával kiszabja a büntetést (nálunk 6 havi börtön). Ki az, aki ebbe belenyugszik? Aki nem ismeri a subjectiv tényállást és a kiváltó alany causalitásának antecedentiáiról nem tud semmit. A. 12 évet betöltött, de még iskolába járó gyermek. Apja jómódú ember volt (molnár), de elprédálta vagyonát, részeges, kicsapongó. Pár ezer forintja van még. Felesége elhagyta. A gyermek, aki különben a degeneráció látható bélyegét viseli (született sánta), iskolából hazatérve akárhányszor zárva találja az otthont, ilyenkor a korcsmában étkezik. E sorok írója, midőn a fiút a korcsmába járásért kérdőre vonta s az mindent elmondott, maga se tudta mit mondjon, vagy mit tegyen, mert a fiúnak elvégre is ennie kell. A gyerek lassan-lassan beleszokik a korcsmai életbe, most már olyankor is eljár a korcsmába, ha otthon is lehetne. Elmegy, nemcsak azért, mert megszokta, második otthona lett a korcsma, hanem azért is, mert időközben az apa a helybeli bordélyházból kiváltott magának egy elzüllött teremtést, akit, úgy látszik, a gyerek nem szenvedhet, az meg a gyereket üldözi. De az apa se bánná, ha a gyerek nem volna a nyakán. Korán észreveszi a gyerek, hogy a pénz jó. A korcsmában gyakran csurran-csöppen, néha személyes szolgálatokért, vagy ajándékképpen. Rendes cech-jét apja kifizette, rendkívüli cechet a gyerek nem csinál, valószínűleg elüti és elcukrozza a pénzt, de már szereti a pénzt. S ha nincs? Ha a rendes források elapadnak? Rendkívüli forrás után néz. Ott van pl. a kálvária perselye. K. vásott gyerekpajtásával szövetkezve, feltöri a perselyt s elviszi a pénzt. Ki nem látja itt, hogy a bírónak tovább kellett volna vinnie a causalitás kiépítését?! A gyerek lopott. Mért lopott? Talán nem kapott otthon enni? Talán nincs is otthona? A gyerek sánta, azonfelül ostoba. Az iskolában többet térdel mint ül. Ha az iskolából szabadul, a huncutságban az elsővel vetekedik, jóllehet minden dolgán ott van a lustaság és a butaság bélyege. Nem kell-e mindezekről tudnia annak, aki ítélni akar, aki a delinquens legkényesebb javai fölött ítéletileg rendelkezik? Én ezeket tudva, nem a gyereket ítéltém volna el.

lekményen keresztül átszűrődő egyént kereste, midőn nem is annyira a cselekményt, mint inkább az egyént vizsgálták, a cselekmény mintegy felhívta a figyelmet, s ha az információk akkép kvalifikálták a delinquent, hogy a rossz jellemű, büntették, ellenkező esetben pedig könnyen fölmentették, (A feltételes elítélés első lépcső arra, hogy lassan ismét odajussunk, ahol a régiek voltak, anélkül, hogy hibáikba is belekeverednénk.) Ma a bíró a cselekménytől nem látja meg a cselekmény lelkét, az egyént, pedig nemcsak a cselekmény kvalifikálja az egyént, hanem talán sokkal inkább, az egyén adja meg a cselekmény erkölcsi minősítését. Ha száz egyén ugyanazt cselekszi, annak a gerincében egységes és mégis százféle cselekménynek százféle értelme és értéke van. A cselekvők között lehetnek dicséretre és lehetnek büntetésre méltók és pedig a legkülönbözőbb fokozatban, jóllehet ugyanazt a cselekményt valósították meg. Részben erre célzott a régiek axiómája: „Quidquid agunt homines, intentio judicat omnes”.*)

*) Más példa. Három iskolai év alatt egyszer se láttam az iskolában. Az utcán se láttam. Él mint Robinson. Szalmakazalokban odút és magának s ott tartózkodik. Hetenkint egyszer haza fordul. Ha az ajtó nyitva van, vagy a kulcsot megtalálja, lehoz egy kenyeret a padlásról, ez az ő heti tápláléka; ellenben ha az ajtón be nem juthat, felszaggatja a tanya fedelét és úgy bújik be az ő heti kompetenciájáért. Mindenki tudja és senki sem tesz semmit. A kihágási BTK. paragrafusai elerőtlenednek a vidéken. A tanító ki se tünteti a mulasztók közt, örül, ha az iskolában nem látja (különben is ismétlő iskolás), mert a mi kis Robinsonunk összeférhetetlen, fegyelmet nem ismer, s az ő fegyelmezése több időt vesz igénybe, mint más 60 gyerek rendben tartása. Talán épen egy jól sikerült verés után maradt el, mert a verés erről is jó. Élt, felnövedett mint a vadállat, mint Eszterházy Hani Istókja, csakhogy a nádasok helyett a kazalokat bújta. Majd ha megerősödik s kitör belőle a ragadozó természet, akkor azután majd az Állam is ráteszi az ő atyai kezét. Talán kikürtölik az újságok is, és széles Magyarországon, valahol az elvadult ember rémtettéről olvasnak, csak egy felkiáltás hangzik minden ajkon: Fel kell akasztani a gazembert! Igen ám, de melyiket? Hasábokat fognak írni az állatemberről, s az esetet mint Zola rectificatioját fogják feltüntetni. De hát nem a társadalom nevelte ezt a vad gyümölcsöt? Nem „per commissionem”, hanem „per omissionem.” Figyelemmel kísérem a gyerek sorsát, mint sok másét is. Talán még beszámolhatok róla. Ma katona sorban van. Mit is mond Fayer? „Aki elzüllésnek indult, azt az Állam ebben a processusban nem zavarja.” Sajnos!

Amire ma oly csekély súlyt fektetnek, az a büntető ítélkezésnek leglényegesebb momentuma: a subjectív valóság megállapítása, a cselekvő alany helyes képének megszerkesztése. A subjectivismus végleteiből az objectivismus túlzásaiba jutottunk. Denique: „Incidit in Scyllam, qui vult vitare Charibdim”. A magánjogi perben kívánatos ugyan, hogy a justitia istenasszonya bekötött szemmel ítélkezzék, de a büntető perekben ép ellenkezőleg azt kell mondanunk, hogy ha az egyén életéből egy cselekményt kikapunk, s abból akarjuk a beszámíthatóságot és annak mértékét megállapítani, képtelenségre vállalkozunk. A cselekmény az egyén életében nem holt matéria, hanem élő és szerves jelentőségű tünemény. A cselekményt csak az tudja igazán mérlegelni, aki a cselekménynek az egyén életébe való visszahelyezését el nem mulasztja. A visszahelyezés elvét a büntető bírónak soha nem volna szabad mellőznie. Aki az egyén múltját és jelenét nem ismeri, az az egyén cselekményét soha nem fogja megérteni. Ezért halljuk az embereket panaszkodni, mikor egy-egy bűnöző rémtettéről olvasnak: „érthetetlen”, „megfoghatatlan”... de a bíró is csak így jár, ha a valóságot nem az életből veszi, illetőleg miután boncolta, szétszedte, ismét össze nem teszi, s az életbe, sőt az illető egyén életébe vissza nem helyezi. Messziről sok minden „érthetetlen”, „megfoghatatlan”, közlőről azonban minden természetes és kimagyarázható. A bíró azt vizsgálja, hogy a bűnöző mennyiben tért el az Állam által megállapított normától. Rosszul teszi. Keresse inkább, hogy ő, t. i. a bíró, a bűnöző egyéni körülményei közt mit cselekedett volna. Azonban ne a cselekvés pillanatában képzelje magát az egyén helyzetébe, mert akkor csak azt fogja megtudni, hogy ő — egyénisége mai kialakulásához mérten, jogtudós eszejárásával, higgadt megfontolásával — mit tett volna; öltözzék inkább az egyén „én”-jébe, élje keresztül múltját egész a jelenig, a cselekmény elkövetése pillanatáig, akkor majd hívebben megtudja állapítani a cselekvő subjectív képét, felelősségét, a beszámíthatóság mértékét, stb. A bíróságok ezt következetesen el mellőzik. Ezért volt szükségünk az esküdt-székre, amely intézményben az a felfogás domborodik ki, hogy ne valamely képzeleti felsőbb lény, hanem az ember ítélkezzék az ember fölött. Nem mondjuk, hogy a tiszta subjectív

valóságot mérlegeljük, még abban az esetben is, ha a szigorúan körvonalazott objectiv alap hiányzik, mert ez már csak a praeventio körébe tartozhatik, de viszont az objectiv valóság subjectiv tartalom nélkül, olyan mint a test lélek nélkül.)* A causa proxima efficiens pusztá meghatározásával, az igazi causalitásnak csak utolsó táncszemét állapítottuk meg. A 12 évet betöltött gyermek még adott matériával dolgozik, sem a §-okat, sem a belső küzdelem, az önreform kötelezettségét nem ismeri. Ha bűnözésbe keveredik, alig több mint a pusztá fizikai causa, s ha mégis büntetik, a szülők, nevelők stb. bűnét sújtják a gyermekben. A kor nem hozza meg eo ipso az érettséget, a bírák pedig a törvény beneficiumát csak

*) Ha A. esetében a bíró csak a cselekmény képét szerkeszti meg: minősített lopás . . . BTK. 336. §. 3; a causalitás tiszta: A. követte el; ergo ... Ismétlem, ha a bíró csak ennyit tesz, ítélkezésében nem tudok megnyugodni. Közönséges a válasz: „mert laikus vagy.” E tekintetben azonban néha a bíró laikus, mert a sz-i bíróságnak humánus elnöke maga építette meg a kiskorú (14 éves) zártöröknek az aranyhidat, hogy a fennemlített kegyetlen §-t alkalmaznia ne kelljen, s a minimális 6 havi börtönből c. 14 napi fogházat faraghasson. úgy látszik, hogy minden humánusan gondolkodó laikus. Ugyanily esetet tudok az a-i törvényszéknél egy bemászásos lopás ügyében. Ott is a bíró mutatta meg a hátsó ajtót. „Talán rossz volt a kerítés és bemászás nélkül is be lehetett jutni?” A kertész megérti a bíró humánus intencióját és hazudik, hogy a delinquent megmentse. De mit mondjak, a magyar igazságügyi miniszter is laikus, mert a BTK. 48. §. világos rendelkezése ellenére, tehát a törvény nyílt sérelmével elbocsátja, illetőleg feltételesen szabaddá teszi (egy éven alól is) a kegyetlen lopási judicatura áldozatait. Az igazi, a nem laikus bíró azonban (akit az elnök néha a betűkkel szemben tanúsított állandó antipárijája vagy hallatlan kényelmessége miatt utalt a büntető tanácsba), mint valamely gép, elvégzi a maga kaptafa munkáját s a büntetőjudicaturával kérelhetetlenül keresztülgázol a delinquensen, a méltányosságon, sőt magán az igazságon is. Váltig hajtogatják, hogy ahhoz, miszerint valaki jó büntetőbíró legyen, „talán semmi sem elég”; a gyakorlat pedig azt mutatja, hogy ide a legkevesebb is elég. Ez ugyan könnyen érthető, mert az emberek legnagyobb része, ha látja, hogy semmi sem elég, annyit se tesz, amennyit tehetne, ezen a ponton dobja el a katoná a fegyverét, a tűzoltó is itt kezdi el a bámészkodást. Ez lehet annak az oka is, hogy gyakran a leggyengébbek kerülnek a büntető tanácsba. Ily körülmények közt nincs okunk csodálkozni, ha a hallgató közönségben, az elítéltekben s mindenki-
ben, aki egy-egy bírászkodási képtelenségről tudomást szerzett, kiérlelődik a meggyőződés: „még sincs igazság a földön.”

ritkán tudják felhasználni. Ki az továbbá, aki az egyéni malitia, a dolus vagy a culpa mértékét meghatározhatná? S az ignorantia nem érvényesül-e végzetesen a korhatárt átlépett bűnözőnél is? A törvény nem tudásával senki sem mentheti magát, *de ha valaki a törvényt nem is tudhatta*, sőt a jó és a rossz elemi fogalmaival sincs tisztában, ennél alaposabb mentséget elképzelni sem tudunk. (Ilyen pl. a 18 évet túlhaladott cigánygyerek esete a már említett incestus bűncselekményében.) *Malum ex quolibet defectu*. Ha a defec-tust a bűnözőnek épen nem, vagy csak elenyészőleg csekély mértékben imputálhatjuk, az egész vád összeesik, s a 92. §. nem tud eléggé segíteni a bírón. Megtörténhetik, hogy az egyént, sem a rossz hajlamok elleni küzdelemben, sem a bűnözési ingerrel szemben tanúsított ellenállásban, mulasztás nem terheli. Megtette amit tehetett, s ha mégis bűnözésbe keveredett, elítélhetjük-e? Egyáltalában megállapíthatjuk-e az egyéni omissio vagy remissio mértékét? E nélkül pedig lehet-e ítélni? Még ha a valószínűség mellettünk harcol, de minden valószínűség nélkül, pusztá fikciókra, üres feltevésekre támaszkodva, megfoszthatjuk-e az egyént legkényesebb javaitól: becsületétől és szabadságától?*) A paragrafusok alkalmazásával olyan formán vagyunk, mint mikor kész ruhát akarunk venni. Néha a ruha nagy, máskor az ember nagy, de alkalmas és az egyénre szabott ruhára csak a legkritkább esetben akadunk. A paragrafus csak skelet. Mi másképp nézne ki az a csontváz, ha húst adhatnánk rája, inakat nevelhetnénk rajta, bőrrel boríthatnók be és életet lehelhetnénk belé?! Most tessék a skeletre szabott ruhába az élő felöltöztetni, pedig ez a bíró tiszte. Ezért nehéz a bíró munkája. Ebben a csodálatos műveletben, amelyben a ruhát meg az embert kell egymáshoz szabni, néha a ruhát, máskor — sajnos — az embert kell egy kissé megkurtítani. Ami pedig az analógiát

*) Hát a feltételekkel hogy vagyunk? Áldott állapotban átnéz a fiatal asszony a szomszéd kertbe, ahol gyönyörű szép vereshagymákat lát. A kívánczóság elemi erővel megragadja, átmászik és egy pár fejet kihúz a földből. Rajtacsípi. A 92. §-al a bíró leszállhat a 6 havi börtönig. Meg is tette. De hát ki nyugszik meg ebben? Aki ezt felpanaszolta, maga is bíró, a büntetőtanács elnöke volt, ma az ítéltőlánál van alkalmazva. Ez is laikus? Lassan-lassan mind laikusok leszünk.

illeti, az Állam által megállapított causalitás a skelet, a causalitással kapcsolatos folyományok képviselik a ruhát, s ha minden még oly szépen egybevágnak az elméletben, mennyi gondot ad a bírónak egy-egy gyakorlati eset, főképp ha a bíró lelkiismeretes és az említett procrustes-féle műveletet nem veszi be a gyomra. *A bírót nem szabad túlságosan megkötni*, mert az életet nem lehet paragrafusokkal kimeríteni. Mindent összefoglalva, azt hiszem kimondhatjuk, hogy ha a bíró megállapíthatja is az objectív valóságot (legalább annyiban, amennyiben feltétlenül szükséges), ha az esetnek a formularis causalitással való egybevágnóságát s a causalitással kapcsolatos folyományokat szintén meghatározhatja, sem a subjectív valóságot, sem a cselekmény és a kiváltó alany közti valóságos (nem fizikai) causalitási nexust, sem a kiváltó ok és a feltételek egymáshoz és a cselekményhez való viszonyait, sem az egyéni mulasztás mértékét, illetőleg a defectusok beszámíthatóságát meg nem állapíthatja, tehát igazságot nem szolgáltat, vagyis nem ítélezhetik.

Amit a természettudományi iskola a maga álláspontjáról hirdet, ugyanazt valljuk mi is, midőn az említettekől kifolyólag azt mondjuk, hogy az igazságszolgáltatás olyan feladat, amelynek megoldására sem az egyesek, sem az Állam nem vállalkozhatnak,*) ha pedig ezt teszik, nem igazságot, hanem valami mást szolgáltatnak. De ha az Állam mégis igazságot szolgáltat, csak úgy lehetséges, ha az Állam igazsága és az egyén igazsága hadi lábon állhatnak egymással. De hát lehetséges-e ez? Ha a szegény, szűkölködő kis családja számára lop, szörnyűségesen igaza van. Milyen igazságot szolgáltat az, aki elítéli? A kárhoztató ítélet, nem az egyéniség elemi érvényesülésének, ennek a kosmikus ős törvénynek meghazudtolása-e? Nem kell-e a szegénynek is élnie? Nem tarthat-e igényt ő is a föld fölös javaira, a gazdagok asztaláról lehulló morzsákra? Dolgozzék! De ha nem kap munkát, vagy ha munkáját oly gyarlón honorálják, hogy a legszükségesebbekre sem tellik? Azt mondják, korlátozzuk a házasságkötés szabadságát! Tiltsuk el a szegényt a család-

*) Ha az egyes nem ítélezhetik, akkor az Állam sem ítélezhetik, tehát a „Ne ítéltetek” nemcsak az egyeseknek, hanem az Államnak is szóló morális axióma.

alapítástól! Nem jobb volna-e tán a castratiót igénybe vennünk, mert a vér törvényeit tilalmakkal kijátszani nem lehet?! Vagy tán a Chinában szokásos gyermekkitételhez folyamodjunk? Nem volna-e jobb szőröstül-bőröstül eliminálni a szegényt? Ha ezt nem tesszük és nem tehetjük, be kell vallanunk, hogy a szegénynek igaza van, midőn élni akar és lop, jóllehet az is bizonyos, hogy csak a saját szempontjából van igaza. A tolvaj társadalmi absurdum, ezt mondja ki a bíró. A tolvajok társadalma ép oly képtelenség, mint az ördögök Állama. Ha nem büntetjük a tolvajokat, holnap a ruhát is lehúzzák rólunk. De hát megtette-e a szegény a magát? Keresett-e munkát? Talált-e? Dolgozott-e? Ezeket már nem keresi a bíró. Nem forog-e fönn valamely mulasztás a társadalom részéről? Az igazságszolgáltatás ezt sem mérlegeli. Végre is odajutunk, hogy bizonyos határig *a szegénynek is igaza van, meg a társadalomnak is*. Az igazságok eme tragikus összeütközésében győz az erősebb igazsága, a társadalom igazsága.

Itt azonban még nem szabad megállapodnunk. A gyilkosság is társadalmi absurdum, mégis esküdtszék elé utalják, ahol az emberek ítélnék az ember fölött. Már most kérdjük, melyik a helyes? Az Állam igazát keressük-e vagy az egyén igazát. Az esküdtszék az egyén igazát keresik.*) Nagy dolgokban tehát az ember ítél, s az egyéni igazság győz, kis dolgokban az Állam ítél s az ő igazsága győz. Azt mondják, hogy a végszükség esete lopás esetében is kiment. De hát egyáltalában megállapítják-e a végszükség fennforgását?**)

*) Legalább is erre volnának hivatva.

**) A végszükség fogalma nagyon is elasztikus természetű. A judi ka túrában nem emlékezem, hogy a végszükség címén felmentésről olvastam volna. Ide iktatom egy jeles kriminálista példáját: „A. 3 napja nem evett. Tanuk igazolják, hogy ételmet kért, de nem kapott, mert sok csavargó jár az országban, s ezek miatt ő is rövidre jutott. Negyedik nap jelentkezik a községi előljárásnál, elmondja helyzetét s ételmet kér. Ételmet ugyan nem kap, hanem illetőségi helyére való toloncolását rendelik el. A kíséretére rendelt őr kenyeret készít ki magának, amelyet az éhes tolonc, míg az őr egyet fordul, elvesz és felfal, hogy négy napos éhségét csillapítsa. Ez a tette csak akkor nem végszükség, ha azt lehetne mondani felőle, hogy — éhezve — kibírt volna még pár napot” Azt hiszem azonban, hogy a végszükségnek enyhébb esetei is vannak,

A gyilkosságot ellenben a végszükség esetén kívül is felmentik. Azt esküdtszék tagjai csak azt keresik, hogy a vádlott helyzetében ugyanazon cselekményt elkövették volna-e vagy nem, még ezt se mindig. (Valaki fejbe ütötte a kocsisát. A kocsis szörnyet halt. Az esküdtbíróság felmentette a vádlottat s kimondotta a „nem bűnös!”. Igaz, hogy a kérdések is rosszul voltak feltéve.) Így azonban ezer alkalom nyílik a törvény kijátszására, s ma sokkal könnyeb ölni, mint lopni.*) De hát miféle különös bifurkációja ez az igazságszolgáltatásnak? Miért nem viszik keresztül az elvet következetesen? Miért válogatnak? Ennek is megvan a maga oka. A törvényt nem a szűkölködők alkották, s ezért a szükség törvényét**) nem kodifikálják, ellenben azokat a bűncselekményeket, amelyeket az ember a jólét ölében is könnyen elkövethet, privilegizálják. Hát ez igazság? A jólétben élő ember a maga bőréről gondoskodik, de a szegény igazával szemben érzéketlen! Ő igazi altruizmus, evangéliumi szent szeretet, jöjjön el a te országod, az igazság országa, amelyben az ember a más igazát a magáénak tekinti, amelyben az ember embertársával együtt érezni, együtt szenvedni tud, s nem mér magának más mértékkel mint másnak, s nem méri szűk mértékkel az igazi felebaráti szeretetet.

Részünkről azt hisszük, hogy az egyén igazságáé a jövő.***) A társadalomnak pedig gondoskodnia kell, hogy a szegény törvényszerű utón is megtalálhassa a maga igazát. Ha pedig a társadalom igazának kell győznie, győzzön az egész vonalon, de akkor büntetni nem szabad, mert az egyént a maga igazában sújtani, vagy bizonytalan, kétes alapon büntetni, a haladó kor igazságérzetével meg nem férhet. Egyelőre azonban, s még bizonytalan időkön keresztül, mégis csak

amelyekben a subjectív szempontokra való tekintettel, már jóval korábban megállapíthatnék a végszükséget.

*) Ezt az esküdtzékekre való tekintettel mondom. A rendes bíróságoknál bajosabban megy a felmentés.

**) Arra akarok célozni, hogy a szegény ember kriminális cselekményei általában sokkal erősebben vannak sújtva, mint a magasabb osztályok bűnözései.

***) Amennyiben t. i. a közület igazságával megfér. Ma még azonban a közület igazsága nagyon is kidomborodik az egyén rovására.

bekötött szemekkel dolgozik a justitia istenasszonya. Jobb meggyőződésünk és egész valónk tiltakozik az ellen, hogy a büntetőbírótság mai munkáját igazságszolgáltatásnak nevez-zük. S ha mégis azt mondtuk, hogy az Államnak igazságot kell szolgáltatnia, ezt a mai büntetési rendszerre vonatkozólag mondtuk, miután a reakciónak más formáját ez idő szerint nem alkalmazhatjuk; de a jövő tökéletesebb Államának is ez lesz a feladata, a „suum cuique,” nem pedig a „nekem fűtyül” elve alapján. *Ha igazabb lesz a társadalom, a bíraskodás is igazabb lehet* Ma azonban még sok okunk van arra, hogy szégyenkezve gondoljunk azokra az igazságtalanságokra, amelyeket az Állam az igazság szent nevében elkövet.

Majd ha elismerjük, hogy a „mindenkinek joga” és az „egyén joga” egyenrangú, egyiket a másikért fel nem áldozzuk, különösen a közület nem fogjuk az egyén*) rovására érvényesíteni, akkor majd megközelítjük azt az eszményi igazságot, amelytől nagyon is távol vagyunk. Míg azonban az igazságszolgáltatás jogi formuláit és érvényesülési medrét nem az értelem, hanem az önérdék, a hatalom és az erőszak szabják**) meg, addig a szegény nép méltán sóhajt fel: oda az igazság. Ha a társadalom és az egyén a maga határtalan egoizmusából kivetkőznek, az igazságérzet is másképp fog alakulni. A megváltozott igazságérzet pedig a jogérzet metamorfózisát fogja előidézni, mert a jogérzet a társadalom igazság-érzete. Belátjuk, hogy jog nélkül nem élhetünk s az egyén igazságának akárhány esetben vissza kell vonulnia a társadalom igazsága elől. Pl. elvesztem botomat. Ahol az Opt. van érvényben, ott a helyes birtoklás egy év és egy nap múlva tulajdonná növekszik. Mondjuk, hogy egy év és három nap múlva ráakadok elveszített botomra, amelyet azonban a törvény erejénél fogva teljes tulajdonnal más szerzett meg magának. Igazság ez? Ez a társadalom igazsága. Tessék elgondolni, hogy valaki 10, 20 év múlva a harmincadik birtokost

*) Helyesebben: az egyéni fejlődés rovására. Másutt bővebben.

**) Ezzel ugyan nem azt akartam mondani, hogy ezek volnának a törvényalkotás rendes tényezői, hanem hogy az egoizmusnak nagyobb befolyása van, mint az altruizmusnak, mely utóbbi a kódexek megszerkesztésénél csak kivételesen érvényesül.

tulajdonperrel zaklathatná és mindenik viszkeresettel élne a maga előzője ellen. S mindezt egy haszontalan (esetleg!) ingóságért?! Nem így vagyunk azonban az egyén kapitális jogaival. Az említett esetben az elvesztett értéket sokszorosan megkapom a jogbizonytalanság megszüntetésével, de mivel s mikép kárpótolhatnak, ha becsületesem vagy életemet a közület igaza nevében elveszik? A jogra szükségünk van, s lehet eset, amikor az egyén igaza és a közület igaza előnyös transzaksióra léphetnek, de más részről: „*justitia regnorum fundamentum.*” Ha a vagyoni dolgokban elfogadjuk az elvet, hogy meg kell elégednünk a joggal, amely mindkét igazságból őriz valamit (egy év egy napig az egyén igazát védi, azután pedig már a közület igazát), a személyes jogokra ugyanezt nem mondhatjuk, itt nem az igazságok alkújáról, hanem fölládozásáról van szó és pedig olyan dolgokban, ahol semmiféle *compensatio* nem lehetséges.*)

Ha igaz az, hogy „*omne quod est nimium, vertitur in vitium,*” akkor még az igazság szigorú alkalmazása is közel áll az igazságtalansághoz. Tudták ezt már a régiek is, ezért hangoztatták: „*Nimia justitia incurrit in peccatum, temperata justitia facit perfectos.*” S. Aug. de Ver. Rel. Aki csak a maga igazát keresi az nem lehet igazságos. Ha az Állam csak a maga igazával szemben érzékeny s az egyéni igazsággal való *conflictusában* magának szolgáltat igazságot, akkor ne beszéljünk az állami igazságszolgáltatásról. Pedig: „*remota justitia quid sünt regna, nisi magna latrocinia? Quia latrocinia quid sünt nisi prava regna.*” S. Aug. IV. de Civit. c. IV. Ha az Állam a maga igazát keresi, akkor csak olyan mint a bíró, aki a maga ügyében ítélkezik. A biológiai iskola azt mondja, hogy a jogérzet, vagy mondjuk a jog iránti érzékenység az idegrendszer finomságától, az idegek nagyobb vagy kisebb vezető képességétől, az öröm és a fájdalom mikénti értéke-

*) Az embert többnyire a félelem viszi a kegyetlen ítélkezés lejtőjére. Nem csodálkozunk azon, hogy „amikor a juhokat nyírják, a bárányok rettegnek”, mert a „*hodie mini, cras tibi*” elve némely esetben elég okot ad a megdöbbenésre. Ugyanez az okoskodás azonban arra is megtanít, hogy a mások igazát tiszteljük, ha a magunkét becsüljük, más részről pedig, ha a kegyetlen igazságszolgáltatást megtűrjük, jól vigyázzunk, hogy magunk is a kerekei alá ne kerüljünk.

lésétől függ. Az agy fejlődésével ugyanis, az öröm és a fájdalom iránti érzékenység is növekszik. A múlt idők véres megtorlásai, a kortársak szemében igazságosaknak látszottak, mert magukra nézve is üdvösnek gondolták, a fájdalomérzés dolgában pedig még az alacsonyabb fejlődési fokoknál tartottak. Ez azonban szerintünk csak egyik oka lehetett annak a kegyetlenségnek, amely széltében hosszában az igazságszolgáltatás összes vidékein dívott. Ha a régiek kegyetlenséget és nem igazságot szolgáltatottak, annak egyik oka az altruizmus hiánya, másik talán az volt, hogy a bűnözésre kevesebb ok volt régente, a bűnözés fizikai alapjairól és a médium hatalmáról mit sem tudtak; az is valószínű, hogy nagyon távol érezték magukat attól a lehetőségtől, hogy a büntető paragrafusokkal találkozzanak, mert mindenki szigorú, ha más gyarlóságairól van szó, ellenben nagyon is irgalmas, ha a saját bűneit emlegetik. Megengedjük azonban, hogy az ideges érzékenység dolgában sem vitték annyira, mint a haladó kor fiai, akiknél a fejlődés már-már a nyomorúságba csap át. Talán még más okot is hozhatunk föl. Az Állam a jogszabály védője, az egyén akárhányszor az anyagi igazság képviselője. Ahol a jogszabály diadalmaskodik, ott az igazságot igen gyakran föláldozzák a formalizmus kedvéért. Ha az időket vizsgáljuk, hogy mikor érvényesül az alaki, s mikor az anyagi igazság, azt tapasztaljuk, hogy aszerint, amint a társadalomban a konzervatív eszmék uralkodnak, a jogszabály uralma a domináns; aszerint pedig, amint a liberális áramlatban úszunk, a cselekmény dominál, vagyis: az egyén és a maga külön igazsága. Ha a két jelenség közt csakugyan szerves összefüggés van, akkor bátran állíthatjuk, hogy *az igazságszolgáltatás az anyagi és az egyéni igazság síkjában fejlődik. Az esküdtszéki intézmény ennek az új iránynak legelső mérföldmutatója.**)

*) Ebben a felfogásban a jogászvilág közmeggyőződését ecseteltük, amelylyel szemben megjegyezzük, hogy az egyén értékességének, őseredeti jogainak elismerését nem a liberalizmusnak, hanem a christianizmusnak köszönjük. A christianizmus volt az individualizmus megteremtője, amelyet aztán azok, akik a kereszténység igazi szellemét fel nem fogták (így pl. Hobbes) ad absurdum vitték. Az igazi keresztény a császárnak (a közület képviselője) is, másoknak is megadja, ami őket

Azonban még itt sem szabad megállapodnunk. Ha tisztában vagyunk a mai értelemben vett ítélkezés lehetetlenségével, ha az alanyi bünsúlyt meg nem állapíthatjuk, tehát az érdemlelt büntetést nem szabhatjuk ki, akkor az ítélkezésnek biztosabb területekre kell vonulnia, s az állami reakció alkalmasabb formájáról kell gondoskodnunk.

Ma a delinquens akárhány esetben azt mondhatná: nem vagyok bűnös ... ezt kellett tennem . . . beteg vagyok... pillanatnyi elmezavarban követtem el a bűncselekményt . . . magamon kívül voltam . . . nem ismertem a törvény rendelkezéseit . . . minden erőmet megfeszítettem s még sem tudtam ellentálni a bűnözési ingernek . . . lelkiismeretem nem vádol: nem szolgáltam rá a büntetésre. Hivatkozhatik atavisztikus terheltségére, mostoha médiumára stb., de soha nem mondhatja: semmiféle közveszélyes dolgot nem műveltem, nincs oka a társadalomnak arra, hogy velem szemben védekezék, mert: facta loquuntur, a törvény pedig körülírja, hogy melyek azok a közveszélyes cselekmények, amelyek az állami reakciót kihívják.*)

megilleti, emellett azonban a magáét is megköveteli. Az igazi liberalizmust, amely végelemzésben nem egyéb, mint a „suum cuique” elvének okos megvalósítása, igazán helyes értelmezésében a kereszténység tanította és gyakorolta is egyúttal, s ebből a szempontból elmondhatjuk, hogy a christianismus maga a legtisztább liberalizmus, amely az egyén igazságát olyannyira szentnek és sérthetetlennek ismeri, hogy néha még a közület érdekeinek is meg kell hátrálniuk előtte. Azt az elvet: „expedit, ut unus moriatur pro populo” nem a liberalizmus, hanem a kereszténység döntötte meg, amely midőn a közület múlandóságát és egyben az egyén halhatatlanságát, örökkévalóságát hirdeti, ez utóbbinak abszolút értékességét tanítja. Ebben az értelemben mi is elismerjük, hogy a liberalizmus zónájában az egyén és a maga külön igazsága uralkodik, s így az esküdtszéki intézményt az anyagi és az egyéni igazság egyik legkitűnőbb garanciájának tekinthetjük,

**) Ha a bűnösség kérdése eselisk, akkor minden szabadságvesztés-büntetés custodia honesta, amelyben a társadalom érdekeit egyelőre az őrizet, az egyén és a társadalom érdekeit pedig a nevelés, a tanítás és az okos higiénia biztosítják. A feltételes szabadiábra-helyezés pedig lehetségessé teszi, hogy (extra muros) utólagosan is állami felügyelet alatt álljon az, akinek arra szüksége van. Néha kívánatos volna, hogy a delinquens a feltételesen elengedett időt előre meghatározott médiumban töltsse el, amire főképp akkor volna szükség, ha a rossz társaság áldozatairól van szó s attól kell tartanunk, hogy a rossz társak (esetleg) újból

Majd ha a bíraskodás csak a közveszélyesség megállapítására szorítkozik, a bírónak is sokkal könnyebb dolga lesz, mint ma van. A delinquens akkor is veszélyes lehet, ha tudatlan, ha beteg, ha akarata fegyelmezetlen, ha terhelt* ha a szükséges nevelésben nem részesült, vagy bár a legkedvezőtlenebb médiumban a szükségszerűség elemi hatalmánál fogva degenerálódott, szóval ha alanyi bűnösségről épen nem vádolhatjuk.*)

Ami az állami praeventiót illeti, a fejlődésnek végső szféráit meg nem határozhatjuk, de a szoros értelemben vett reakcióra vonatkozólag határozottan állíthatjuk, hogy a fejlődés utolsó zónáját elértük, ha a repressiót a keresztényi szeretet szellemében gyakoroljuk, vagyis ha a büntetésből a bosszúállás szellemét kizárjuk, magát a büntetést pedig az állami közjótékonyság cselekményévé változtatjuk át, amelynek minden mozzanatáról elmondhatjuk: omnia (omnibus) co-operantur in bonum.**) Ez azonban csak a legtávolabbi jövő ideálja s nagy kérdés, hogy az ideált a maga teljességében megvalósíthatjuk-e valaha. Mindenesetre előbb a bosszú-exigenciákat kell elcsillapítanunk. Az a szeretet azonban, amely a bosszúra nem áhítozik, s a rosszért is jóval fizet, csak az igazi kereszténység médiumában díszlik, pedig az Államok szemmeláthatólag a paganizmus lejtőjére kerültek. Az a denaturált szeretet, amelyet a pozitívizmus a Comte-féle „altruizmus” cégére alatt kínál, nem fogja megvalósíthatni

elrontják azt, amit az állami gyámság alatt eltöltött hónapok, évek felépítettek. Ez azonban már inkább taktikai kérdés, amely — szorosan véve — fejtegetéseink keretébe nem tartozik.

*) A (mai szabadságvesztés-büntetési intézeteket helyettesítő) jövő letartóztatási intézeteinek véleményes jelentése alapján a bíró a szabadságvesztés maximumát és minimumát könnyű szerrel kiszabhatja, azt pedig, hogy a nevelési, oktatási, gyógyítási momentumok lépjenek-e előtérbe, azt az intézeti szakférfiak fogják megállapítani. Ha a delinquenteket karakterükre (occasionalis, habitualis), úgyszintén az elkövetett cselekményre tekintettel csoportosítjuk, s a homogén elemeket egybefoglaljuk, az oktatás és nevelés is egyöntetűbb lehet, de meg attól sem kell félnünk, hogy a kölcsönös érintkezések újabb kriminális jellegű diszpozíciókat fejlesztenek s így az őrizet esetleg újabb degenerációra a'd alkalmat.

**) Minden, mindenkinek javára szolgál.

azokat a reformokat, amelyeket az egyének és a közületek világában a szent szeretet nevében követelünk. A kriminalitás elleni reakció nemes értelemben vett metamorfózisát, ideális fejlődését csak a valódi christianismus egyéni és közületi érvényesülésétől, megizmosodásától remélhetjük. Ezen meggyőződésünkben kifolyólag bátran kimondhatjuk, hogy *a valódi kereszténység győzelme nemcsak a szeretet, hanem egyben az igazság diadalát is fogja hirdetni.*